

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

الحق
علیه
صلاوة
وسلام

www.

www.

www.

www.

Ghaemiyeh

.com

.org

.net

.ir

فرہنگ و غدیر

جنود محنتی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فرهنگ غدیر

نویسنده:

جواد محدثی

ناشر چاپی:

معروف

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

٥	فهرست
٣١	فرهنگ غدیر
٣١	مشخصات کتاب
٣٢	اشاره
٣٦	فهرست مدخلها
٧٠	مقدمه
٧٤	آ
٧٤	آبار علی علیه السلام
٧٥	آداب و اعمال روز غدیر
٧٦	آل الله
٧٧	آل بویه
٧٧	آل عبا-اصحاب کساء
٧٧	آل علی علیه السلام
٧٨	آل محمّد صلی الله علیه و آله
٨١	آل یاسین
٨١	آمدی
٨٢	آهن گداخته
٨٢	آیات براءت-ابلاغ آیات براءت
٨٢	آیات غدیر
٨٣	آیه ابرار-سوره هل أتى
٨٣	آیه اکمال دین
٨٤	آیه انذار-حدیث يوم الدار
٨٤	آیه اولی الأمر
٨٥	آیه اهل ذکر

٨٦	آية تبليغ
٨٨	آية تطهير
٨٩	آية سأل سائل
٨٩	آية ليله المبيت-ليله المبيت
٨٩	آية مباحله
٩٠	آية منذر و هادى
٩١	آية موذت
٩٣	آية ولايت
٩٤	الف
٩٤	أتمه اثنى عشر
٩٥	ابلاغ آيات براءت
٩٧	ابن ابى الحديد
٩٨	ابن تيميه
٩٨	ابن كواء
٩٨	ابن ملجم
٩٩	ابن ميشم بحرانى
٩٩	ابو بكر
١٠٠	ابو تراب
١٠١	ابو طالب
١٠٤	ابو عبیده جزاح
١٠٤	اتمام نعمت-آية اكمال دين
١٠٤	اثبات الوصيه
١٠٤	اثنى عشرته-أتمه اثنى عشر
١٠٤	اجتهاد در مقابل نص
١٠٦	اجماع
١٠٦	احاديث غدير

۱۰۷	احتجاج به غدیر
۱۰۹	احتجاج و مناشده
۱۱۱	احقاق الحق
۱۱۱	اخوت اسلامی-مؤاخات
۱۱۱	ادبیات شیعی
۱۱۳	ادبیات ضد شیعه
۱۱۴	ادبیات غدیر-شعرای غدیر
۱۱۴	اذان بلال
۱۱۵	ارتداد سیاسی
۱۱۸	ارکان پنجگانه اسلام
۱۱۹	از خلافت تا سلطنت
۱۲۱	اسامه بن زید
۱۲۱	استبصار
۱۲۱	استبصار
۱۲۳	استنصار
۱۲۴	اسد الله
۱۲۵	اسرار آل محمّد صلی الله علیه و آله
۱۲۶	اصحاب اعراف
۱۲۷	اصحاب جمل
۱۲۷	اصحاب شورا-شورا
۱۲۷	اصحاب صفین
۱۲۸	اصحاب علباء
۱۲۸	اصحاب علی علیه السلام
۱۳۲	اصحاب کساء
۱۳۳	اصلاحات علوی
۱۳۵	اصول اربع مأه

- ١٣٥ اصول مذهب
- ١٣٦ اطاعت
- ١٣٧ أعراف-اصحاب اعراف
- ١٣٧ اعيان الشيعة
- ١٣٨ افضليت على عليه السلام
- ١٣٨ اقبيلوني، اقبيلوني
- ١٣٩ القاب و كنيه هاى على عليه السلام
- ١٤١ امامان شيعه
- ١٤٣ امامت
- ١٤٧ امامت مفضول
- ١٤٨ امام خمينى و غدير
- ١٥٠ امام زاده
- ١٥٠ امام زمان عليه السلام
- ١٥١ امام شناسى
- ١٥٤ امام على عليه السلام-على بن ابى طالب عليه السلام
- ١٥٤ امام نور، امام نار
- ١٥٧ امامتى
- ١٥٧ امامتیه
- ١٥٨ امانت و عرضة امانت
- ١٥٨ امر
- ١٦٠ امير المؤمنين عليه السلام
- ١٦٢ انبار
- ١٦٢ انتخاب و انتصاب
- ١٦٣ الإنتصار
- ١٦٣ انگشتر-خاتم بخشى
- ١٦٣ اوصاف شيعه

- ۱۶۵ ----- اوصاف علی علیه السلام-القاب و کنیه های علی علیه السلام
- ۱۶۵ ----- اولو الأمر
- ۱۶۶ ----- اولین مسلمان
- ۱۶۷ ----- اولین مظلوم-مظلومیت علی علیه السلام
- ۱۶۷ ----- اهل الذّکر-آیه اهل ذکر
- ۱۶۷ ----- اهل بغی-جهاد با اهل بغی
- ۱۶۷ ----- اهل بیت علیهم السلام
- ۱۷۰ ----- اهل حق
- ۱۷۰ ----- اهل حلّ و عقد
- ۱۷۱ ----- اهل سنّت و جماعت
- ۱۷۱ ----- ایمان
- ۱۷۴ ----- ب
- ۱۷۴ ----- با آل علی هرکه درافتاد،ورافتاد
- ۱۷۵ ----- بازی با خلافت
- ۱۷۷ ----- باطنیه
- ۱۷۸ ----- باغ غدیر
- ۱۷۸ ----- باغی
- ۱۷۹ ----- بت شکنی علی علیه السلام
- ۱۸۰ ----- بحار الأنوار
- ۱۸۱ ----- بیخّ بیخّ لک یا علی-حدیث تهنیت
- ۱۸۱ ----- بداء
- ۱۸۳ ----- بدعت-سنّت و بدعت
- ۱۸۳ ----- برادر قرآن
- ۱۸۳ ----- بسر بن ارطاه
- ۱۸۳ ----- بشرطها و شروطها
- ۱۸۴ ----- بصره

- ۱۸۵ بنیاد نهج البلاغه
- ۱۸۶ بنی هاشم
- ۱۸۶ بو تراب-ابو تراب
- ۱۸۶ بهج الصباغه فی شرح نهج البلاغه
- ۱۸۷ بیت الأحران
- ۱۸۷ بیت الطشت-دکّه القضاء
- ۱۸۸ بیعت اجباری
- ۱۸۹ بیعت و بیعت شکنان
- ۱۹۲ پ
- ۱۹۲ پایگاههای شیعی در اینترنت
- ۱۹۳ پرچمدار پیامبر صلی الله علیه و آله
- ۱۹۴ پنجاه و پنج سؤال از تاریخ
- ۲۰۲ پنج تن آل عبا-اصحاب کساء
- ۲۰۲ پنج شنبه شوم
- ۲۰۳ پیام غدیر
- ۲۰۷ پیدایش شیعه
- ۲۰۷ اشاره
- ۲۰۹ دو مسأله جانشینی و مرجعیت علمی:
- ۲۱۰ پیراهن عثمان
- ۲۱۱ پیش مرگان امام علی علیه السلام-شرطه الخمیس
- ۲۱۱ پیمان الهی
- ۲۱۱ پیمان شکنان-ناکثین
- ۲۱۲ ت
- ۲۱۲ تاجگذاری ابلیس
- ۲۱۳ تاریخ شیعه-شیعه در تاریخ
- ۲۱۳ تأسیس الشیعه لعلوم الاسلام

- ۲۱۳ تبرک و توسل
- ۲۱۶ تجربه غدیر برای عاشورا
- ۲۱۶ تربیت ولایی
- ۲۱۸ تستن
- ۲۲۰ تشیع
- ۲۲۳ تشیع علوی و تشیع صفوی
- ۲۲۴ تشیع و ایران
- ۲۲۵ تفضیله
- ۲۲۶ تقریب بین مذاهب
- ۲۲۸ تقیه
- ۲۳۱ تلمیحات غدیری و علوی
- ۲۳۱ توسل-تبرک و توسل
- ۲۳۱ تویی و تیزی
- ۲۳۴ ث
- ۲۳۴ ثابت بن دینار
- ۲۳۴ ثروت اندوزی
- ۲۳۵ ثقات امیر المؤمنین علیه السلام
- ۲۳۶ تقلین
- ۲۳۷ ثویه
- ۲۳۸ ج
- ۲۳۸ جان پیغمبر-علی متی و أنا من علی
- ۲۳۸ جحفه
- ۲۳۸ جرف
- ۲۳۸ جشنواره شعر علوی
- ۲۳۹ جعفریه-مذهب جعفری
- ۲۳۹ جلوگیری از تدوین حدیث

- ۲۴۰ جنگ جمل
- ۲۴۲ جنگ خندق
- ۲۴۳ جنگ خیبر-خیبر
- ۲۴۳ جنگ صفین
- ۲۴۶ جنگ نهروان
- ۲۴۷ جهاد با اهل بغی
- ۲۴۹ جهاز شتران
- ۲۵۰ جیش اسامه
- ۲۵۲ ج
- ۲۵۲ چاه-علی علیه السلام و چاه
- ۲۵۲ چپ و راست
- ۲۵۳ چشمه علی علیه السلام آبار علی علیه السلام
- ۲۵۳ چهارده معصوم علیه السلام
- ۲۵۴ چهارصد کتاب در شناخت شیعه
- ۲۵۶ ح
- ۲۵۶ حب علی علیه السلام
- ۲۵۸ حجت شناسی
- ۲۶۱ حجه الوداع
- ۲۶۱ حجر بن عدی-اصحاب علی علیه السلام
- ۲۶۱ حدیث اخوت-مؤاخات
- ۲۶۱ حدیث امارت-امیر المؤمنین علیه السلام
- ۲۶۱ حدیث امامت
- ۲۶۲ حدیث انذار-آیه منذر و هادی
- ۲۶۲ حدیث اوصیای دوازده گانه-اثمه اثنی عشر
- ۲۶۲ حدیث باب حظه
- ۲۶۳ حدیث بدء دعوت-حدیث يوم الدار

- ٢٦٣ حدیث تشبیه
- ٢٦٤ حدیث تهنیت
- ٢٦٥ حدیث ثقلین
- ٢٦٧ حدیث خاتم-آیة ولایت
- ٢٦٧ حدیث خلافت
- ٢٦٧ حدیث دار-حدیث يوم النار
- ٢٦٧ حدیث دوازده جانشین
- ٢٦٨ حدیث رأیت
- ٢٦٨ حدیث ردّ الشمس
- ٢٧٠ حدیث سبق به اسلام-اولین مسلمان
- ٢٧٠ حدیث سدّ ابواب
- ٢٧١ حدیث سفینه نوح
- ٢٧٢ حدیث سلسله الذهب
- ٢٧٣ حدیث طیر مشوّی
- ٢٧٤ حدیث علیّ مع الحق-علیّ مع الحق
- ٢٧٤ حدیث غدیر-حدیث ولایت
- ٢٧٤ حدیث قلم و کاغذ-پنج شنبه شوم
- ٢٧٤ حدیث کساء-اصحاب کساء
- ٢٧٤ حدیث کسر اصنام-بت شکنی علی علیه السلام
- ٢٧٤ حدیث لا فتی-لا فتی إلا علی علیه السلام
- ٢٧٤ حدیث مباحله-مباحله
- ٢٧٤ حدیث مدینه العلم
- ٢٧٦ حدیث منزلت
- ٢٧٧ حدیث وزارت
- ٢٧٨ حدیث وصایت-وصایت،وصی
- ٢٧٨ حدیث ولایت

- ۲۸۰ حدیث هدایت-آیه منذر و هادی
- ۲۸۰ حدیث هزار باب علم-هزار باب علم
- ۲۸۰ حدیث يوم الإنذار-حدیث يوم الدار
- ۲۸۰ حدیث يوم الدار
- ۲۸۰ حرکت استبصار-استبصار
- ۲۸۱ حروریته
- ۲۸۱ حزب علی علیه السلام،حزب الله
- ۲۸۳ حشان بن ثابت
- ۲۸۳ حسبنا كتاب الله
- ۲۸۵ حقی
- ۲۸۷ حق با علی است-علی علیه السلام و حق
- ۲۸۷ حقوق اهل بیت علیهم السلام
- ۲۹۱ حکمیت
- ۲۹۲ حکومت علوی
- ۲۹۵ حمله حیدری
- ۲۹۵ حواریون علی علیه السلام
- ۲۹۶ حوض کوثر-ساقی کوثر
- ۲۹۶ حیدر
- ۲۹۶ حیدرآباد
- ۲۹۷ حیدر کزار
- ۲۹۸ خ
- ۲۹۸ خاتم بخشی
- ۲۹۹ خانۀ علی علیه السلام در کوفه
- ۲۹۹ خانه فاطمه و علی علیهم السلام
- ۳۰۱ خذلان حق
- ۳۰۲ خصایص امام علی علیه السلام

- ۳۰۳ خطبۀ شمشقّیه
- ۳۰۴ خطبۀ غدیریه
- ۳۰۶ خطبۀ فدکّیه
- ۳۰۷ خطّ معلی
- ۳۰۸ خلافت
- ۳۱۱ خلافت بی دلیل
- ۳۱۲ خلفای راشدین
- ۳۱۲ خلیفۀ بلافضل
- ۳۱۳ خمسۀ طیّبه-اصحاب کساء
- ۳۱۳ خمّ غدیر-غدیر خم
- ۳۱۳ خوارج نهروان
- ۳۱۴ خیبر
- ۳۱۶ د
- ۳۱۶ دار التّقریب-تقریب بین مذاهب
- ۳۱۶ دانشنامۀ امام علی علیه السلام
- ۳۱۷ دانشنامۀ امیر المؤمنین علیه السلام
- ۳۱۷ درویش
- ۳۱۷ دعای کمیل
- ۳۱۸ دعای ندبه
- ۳۱۹ دفن شبانه و مخفیانه
- ۳۲۰ دگّه القضاء
- ۳۲۰ دلدل
- ۳۲۱ دوستی دشمنان و دشمنی دوستان
- ۳۲۲ دولتهای شیعی
- ۳۲۴ دین علی علیه السلام
- ۳۲۵ دیوان امام علی علیه السلام

- ذ
- ٣٢٨ ذ
- ٣٢٨ الذّريعه إلى تصانيف الشيعة
- ٣٢٩ ذو التّديه
- ٣٢٩ ذو الفقار
- ٣٣١ ذوى القربى
- ٣٣٣ ذى قار
- ر
- ٣٣٤ ر
- ٣٣٤ راشدین-خلفای راشدین
- ٣٣٤ رافضى
- ٣٣٨ راویان غدیر
- ٣٤١ راه غدیر-غدیر خّم
- ٣٤١ رجعت
- ٣٤٤ رجعت سیاسی-ارتداد سیاسی
- ٣٤٤ رجه
- ٣٤٤ ردّ شمس-حدیث ردّ الشمس
- ٣٤٤ رزیّه يوم الخميس-پنج شنبه شوم
- ٣٤٤ رضوان
- ٣٤٤ روزشمار فتنه سقیفه
- ز
- ٣٤٨ ز
- ٣٤٨ زبیر
- ٣٤٨ زره علی علیه السلام
- ٣٤٩ زهد علی علیه السلام
- ٣٥١ زهرا علیها السلام-فاطمه علیها السلام
- ٣٥١ زیاد بن ابیه
- ٣٥٢ زیارت
- ٣٥٤ زیارت امیر المؤمنین علیه السلام

- ۳۵۶ زیارت امیر المؤمنین علیه السلام در روز غدیر
- ۳۵۶ زیارت امین الله
- ۳۵۷ زیارت جامعه کبیره
- ۳۵۸ زیارت عاشورا
- ۳۵۸ زید بن علی-زیدیه
- ۳۵۹ زیدیه
- ۳۶۰ س
- ۳۶۰ سادات،شاخ و برگ شجره طیبه
- ۳۶۱ ساقی کوثر
- ۳۶۲ سال امام علی علیه السلام
- ۳۶۳ سالن امام علی علیه السلام
- ۳۶۴ سبقت به اسلام-اولین مسلمان
- ۳۶۴ سب و لعن علی علیه السلام
- ۳۶۶ ستاد بزرگداشت سال امام علی علیه السلام
- ۳۶۷ سخنان علی علیه السلام
- ۳۶۷ سد ابواب-حدیث سد ابواب
- ۳۶۷ سربداران
- ۳۶۸ سریال امام علی علیه السلام
- ۳۶۸ سعد بن عبادہ
- ۳۶۹ سقیفه بنی ساعده
- ۳۷۲ سکوت ۲۵ ساله
- ۳۷۳ سلفیه،سلفی گری
- ۳۷۵ سلم و حرب-تولی و تبری
- ۳۷۵ سلونی قبل أن تفقدونی...
- ۳۷۷ سلیم بن قیس هلالی
- ۳۷۷ سنت و بدعت

- ۳۷۹ سَتِي-تستن
- ۳۸۰ سند حقانیت علی علیه السلام
- ۳۸۱ سواد کوفه-کوفه
- ۳۸۱ سوء القضاء،حسن القضاء
- ۳۸۱ سورة هل اتى
- ۳۸۲ سیاست علوی
- ۳۸۴ سید رضی
- ۳۸۵ سیره علوی
- ۳۸۶ سیزده رجب
- ۳۸۷ ش
- ۳۸۷ شاعران فارسی شیعی
- ۳۸۸ شامیان
- ۳۸۹ شاهدان غدیر
- ۳۹۰ شاه نجف-علی بن ابی طالب،القاب و کنیه های علی علیه السلام
- ۳۹۰ شبهات ضد شیعه-نقد کتابهای ضد شیعه
- ۳۹۰ شبهای پیشاور
- ۳۹۱ شجرة طیبه
- ۳۹۲ شجرة ملعونه
- ۳۹۴ شرطه الخمیس
- ۳۹۶ شرف الدین
- ۳۹۶ شعار امام علی علیه السلام
- ۳۹۷ شعر امام علی علیه السلام-دیوان امام علی علیه السلام
- ۳۹۷ شعرای غدیر
- ۴۰۴ شعر شیعی
- ۴۰۴ شعر غدیر
- ۴۰۵ شفاعت

۴۰۷	شمايل على عليه السلام
۴۰۸	شورا
۴۰۹	شورای خلافت
۴۱۰	شهادت ثالثه
۴۱۰	شهداء الفضيله
۴۱۱	شهر علم
۴۱۲	شهيدان راه ولايت
۴۱۳	شهيد محراب
۴۱۳	شيخ آقا بزرگ تهرانى
۴۱۴	شيخين
۴۱۴	شيخيه
۴۱۴	شير خدا-اسد الله
۴۱۴	شيعه-تشيع
۴۱۴	شيعه در تاريخ
۴۱۵	شيعه در قرن دوم هجرى
۴۱۶	شيعه در قرن سوم هجرى
۴۱۷	شيعه در قرن چهارم هجرى
۴۱۷	شيعه در قرن پنجم تا نهم هجرى
۴۱۸	شيعه در قرن ۱۰-۱۱ هجرى
۴۱۹	شيعه در قرن ۱۲-۱۴ هجرى
۴۱۹	تشيع در جهان امروز
۴۲۰	شيعه شناسى
۴۲۸	ص
۴۲۸	صاحب لواء-پرچمدار پيامبر
۴۲۸	صبر على وار-سكوت ۲۵ ساله
۴۲۸	صحابه

- ٤٢٩ صحيفه علويه
- ٤٢٩ صد و ده، صد و بيست و يك
- ٤٢٩ صراط مستقيم
- ٤٣١ صفات ائمه عليهم السلام
- ٤٣٢ صفويه
- ٤٣٢ صفين - جنگ صفين
- ٤٣٢ صلوات
- ٤٣٤ صيغه برادري
- ٤٣٤ ض
- ٤٣٤ ضحاک بن قيس
- ٤٣٧ ضرار بن ضميره
- ٤٣٨ ط
- ٤٣٨ طاغوت
- ٤٤٠ طبقات اعلام الشيعه
- ٤٤٠ طلحه
- ٤٤٢ ظ
- ٤٤٢ ظلم اول
- ٤٤٣ ظلم به على عليه السلام - مظلوميت على عليه السلام
- ٤٤٣ ظلمه
- ٤٤٤ ع
- ٤٤٤ عامه و خاصه
- ٤٤٥ عايشه
- ٤٤٥ عبد الله بن زبير
- ٤٤٦ عبد الله بن سبا
- ٤٤٧ عبد الله بن عامر
- ٤٤٧ عيقات الأنوار

- ۴۴۷ عترت
- ۴۴۹ عثمان بن عفّان
- ۴۵۰ عدالت
- ۴۵۱ عدالت صحابه
- ۴۵۳ عدل خداوند
- ۴۵۵ عدل علی علیه السلام
- ۴۵۷ عدلیّه
- ۴۵۸ عرفان علوی
- ۴۵۹ عصمت
- ۴۶۲ عقد اخوّت-صیغه برادری،مواخات
- ۴۶۲ علامه امینی
- ۴۶۳ علامه مجلسی-بحار الأنوار
- ۴۶۳ علم بلايا و منایا
- ۴۶۴ علویان
- ۴۶۵ علی بن ابی طالب علیه السلام
- ۴۶۷ علی علیه السلام از زبان دیگران
- ۴۶۷ اشاره
- ۴۶۷ در گفتار غیرمسلمانان:
- ۴۶۹ در گفتار اهل سنت:
- ۴۷۲ علی علیه السلام از زبان علی علیه السلام
- ۴۷۸ علیّ اللّهی
- ۴۷۹ «علی» در آثار هنری
- ۴۷۹ علی علیه السلام در فرهنگ عامیانه
- ۴۸۱ علی علیه السلام در قرآن
- ۴۸۲ علیّ متّی و أنا من علیّ علیه السلام
- ۴۸۴ علی علیه السلام و جمع اضداد

- ۴۸۴ علی علیه السلام و چاه
- ۴۸۷ علی علیه السلام و حق
- ۴۹۰ علی علیه السلام و خلفا
- ۴۹۲ علی علیه السلام و قرآن
- ۴۹۳ علی ولی الله
- ۴۹۴ عمار یاسر-اصحاب علی علیه السلام
- ۴۹۴ عمامه
- ۴۹۵ عمران-ابو طالب
- ۴۹۵ عمر بن خطاب
- ۴۹۶ عمروعاص
- ۴۹۷ عهد-پیمان الهی
- ۴۹۷ عهدنامه مالک اشتر
- ۴۹۸ عید غدیر
- ۵۰۲ غ
- ۵۰۲ الغارات
- ۵۰۲ غدر ائت
- ۵۰۳ الغدیر
- ۵۰۵ غدیر ختم
- ۵۰۹ غدیر و عاشورا
- ۵۱۰ غدیر و فرهنگ مکتوب
- ۵۱۳ «الغدیر» و وحدت اسلامی
- ۵۱۵ غدیریّه
- ۵۱۵ غدیریّه های فارسی-شعرای غدیر
- ۵۱۶ غرر الحکم و درر الکلم
- ۵۱۶ غری
- ۵۱۷ غصب خلافت

٥١٨	غلات-غلو
٥١٨	غلو
٥٢٢	ف
٥٢٢	فاتح خيبر-خيبر
٥٢٢	فاطمه زهرا عليها السلام
٥٢٣	فتاوى شيخ شلتوت
٥٢٣	فتوت
٥٢٤	فدك
٥٢٨	فرزندان على عليه السلام
٥٢٩	فرقه ناجيه
٥٣٠	فرقه هاى شيعة
٥٣٢	فرهنگ غدیر
٥٣٤	فريضة ولايت
٥٣٧	فريقين
٥٣٧	فرت و رب الكعبه
٥٣٨	فضايل اهل بيت عليهم السلام
٥٣٩	فضايل على عليه السلام
٥٤٤	فلته
٥٤٧	فلسفه سياسى اسلام
٥٤٨	فيض الإسلام
٥٥٠	ق
٥٥٠	قاسطين
٥٥١	قاضى نور الله-احقاق الحق
٥٥١	قاعدين
٥٥٢	قبر پنهان على عليه السلام
٥٥٤	قتال بر تأويل

- ۵۵۷ قرآن بر نیزه کردن
- ۵۵۷ قرآن ناطق
- ۵۵۸ قرآن و عترت
- ۵۶۰ قسیم الجته و التار
- ۵۶۲ قضاوت‌های علی علیه السلام
- ۵۶۳ قلمرو حکومت امیر المؤمنین علیه السلام
- ۵۶۵ ک-گ
- ۵۶۵ کارگزاران حکومت علی علیه السلام
- ۵۶۷ کتابخانه تخصصی امیر المؤمنین علیه السلام
- ۵۶۸ کتاب سال ولایت
- ۵۶۸ کتابشناسی امام علی علیه السلام
- ۵۷۳ کتابشناسی غدیر
- ۵۷۳ اشاره
- ۵۷۵ الف: کتابشناسی ضمنی
- ۵۷۶ ب: کتابشناسی مستقل
- ۵۷۷ ج: زمینه کتابشناسی غدیر
- ۵۷۷ اشاره
- ۵۷۷ آماری در رابطه با کتابشناسی غدیر
- ۵۷۸ آمار کتابهای چاپی
- ۵۷۸ آمار کتابهای خطی
- ۵۷۹ آمار مؤلفین:
- ۵۷۹ اشاره
- ۵۷۹ از نظر مذهب:
- ۵۷۹ از نظر زبان و ملیت:
- ۵۷۹ از نظر تعداد تألیف
- ۵۷۹ مؤلفین مشهور چهارده قرن

۵۸۱		آمار زبانهای مختلف
۵۸۲		آمار موضوعات و گرایشهای تحقیقی
۵۸۴		نگاهی به ترجمه های خطبه غدیر
۵۸۵		کتاب شناسی نهج البلاغه
۵۸۶		کتاب علی علیه السلام
۵۸۷		کتاب و سنت قرآن و عترت
۵۸۷		کتمان فضایل علی علیه السلام
۵۸۸		کزار غیر فزار-حیدر کزار
۵۸۸		کرخ بغداد
۵۸۹		کرم الله وجهه
۵۸۹		کلمات قصار-سخنان علی علیه السلام،نهج البلاغه
۵۸۹		کنگرة امام علی علیه السلام
۵۹۰		کنگرة بین المللی امام علی علیه السلام
۵۹۱		کنگرة ولایت و اهل بیت علیهم السلام
۵۹۱		کنگرة هزاره نهج البلاغه
۵۹۲		کوفه
۵۹۳		کیسانیه-فرقه های شیعه
۵۹۳		گواهان غدیر-شاهدان غدیر
۵۹۴		ل
۵۹۴		لا حکم الا لله
۵۹۵		لا فتی الا علی...
۵۹۵		لعن صحابه
۵۹۷		لو کشف الغطاء...
۵۹۸		لو لا علی لهلک عمر
۵۹۹		لیله المبيت
۶۰۰		لیله الهریر

٦٠٢	م
٦٠٢	مؤاآات
٦٠٣	مارقین
٦٠٣	مالک اشتر-اصحاب علی علیه السلام
٦٠٣	مباہله
٦٠٥	متشیع
٦٠٧	مثنویهای ولایی
٦٠٧	مجمع جهانی اهل بیت علیهم السلام
٦٠٨	محراب کوفه
٦٠٨	محمّد بن ابی بکر-اصحاب علی علیه السلام
٦٠٨	محمّد تقی قمی-تقریب بین مذاهب
٦٠٨	مدارس آیات
٦٠٩	مدایح علوی
٦١٠	مدینه العلم-شهر علم، حدیث مدینه العلم
٦١١	مذاهب اربعه
٦١٢	مذهب جعفری
٦١٣	المراجعات
٦١٤	مراکز غدیری
٦١٤	مرتضی
٦١٥	مرجعیت دینی و علمی اهل بیت علیهم السلام
٦١٧	مرقد امیر المؤمنین علیه السلام-نجف اشرف
٦١٧	مروان بن حکم
٦١٧	مرّوت و مردانگی-فتوّت
٦١٨	مزار شریف
٦١٨	مسجد امام علی علیه السلام
٦١٨	مسجد برآنا

٦١٩	مسجد ردّ الشّمس
٦١٩	مسجد غدیر
٦٢٠	مسجد کوفه
٦٢١	مصحف علی علیه السلام
٦٢٢	مطاعن
٦٢٣	مظلومیّت شیعه و اهل بیت علیهم السلام
٦٢٥	مظلومیّت علی علیه السلام
٦٢٨	مقاله شناسی امام علی علیه السلام
٦٣٠	مکتبه الامام امیر المؤمنین الخاضه-کتابخانه تخصصی امیر المؤمنین علیه السلام
٦٣٠	ملاحم و فتن
٦٣٠	مناشده به غدیر-احتجاج و مناشده
٦٣١	مناقب
٦٣١	منع نگارش حدیث-جلوگیری از تدوین حدیث
٦٣١	من کنت مولاہ-حدیث ولایت
٦٣١	موالیان یمنی
٦٣٢	مؤسسه شیعه شناسی
٦٣٣	موسوعه الإمام علی بن ابی طالب علیه السلام
٦٣٣	مولود کعبه
٦٣٥	مولی
٦٣٦	میثاق-پیمان الهی
٦٣٦	میثم تقار-اصحاب علی علیه السلام
٦٣٧	میراث نبوت
٦٣٨	میرحامد حسین هندی
٦٣٨	میزان حق
٦٤٠	ن
٦٤٠	ناد علی علیه السلام

- ۶۴۱ - نازلۀ روح علی علیه السلام
- ۶۴۲ - ناصبی-نواصب
- ۶۴۲ - ناکتین
- ۶۴۳ - نام «علی» علیه السلام
- ۶۴۵ - نامه نانوشته
- ۶۴۵ - نامه های امیر المؤمنین علیه السلام
- ۶۴۶ - نبأ عظیم
- ۶۴۶ - نجف آباد
- ۶۴۷ - نجف اشرف
- ۶۵۰ - نخواستله
- ۶۵۱ - نخيله
- ۶۵۱ - نصّ و اجتهاد-اجتهاد در مقابل نصّ
- ۶۵۱ - نصر بن حارث
- ۶۵۲ - نفرین مستجاب
- ۶۵۳ - نقد کتابهای ضدّ شیعه
- ۶۵۷ - نقش نگین-شعار امام علی علیه السلام
- ۶۵۷ - نماز سیاسی
- ۶۵۸ - نماز هزار رکعت
- ۶۵۹ - نواصب
- ۶۶۲ - نهج البلاغه
- ۶۶۳ - نهج السعاده
- ۶۶۴ - نه خدا، نه جدا-ها علی بشر کیف بشر
- ۶۶۴ - نهروان-جنگ نهروان،خوارج نهروان
- ۶۶۴ - نهضتهای شیعی
- ۶۶۵ - نیاز به حجّت الهی
- ۶۶۷ - و

- وارث پیامبر-میراث نبوت ۶۶۷
- واقعه غدیر خم ۶۶۷
- والیان علی علیه السلام-کارگزاران حکومت علوی ۶۶۹
- ودایع رسالت و امامت ۶۶۹
- وصایت ۶۷۰
- وصی ۶۷۱
- ولایت ۶۷۲
- ولایت علوی، حیات محمدی علیه السلام ۶۷۵
- ولایت فقیه ۶۷۶
- ولایت نامه ۶۷۷
- ولایتی ۶۷۷
- ولای علی علیه السلام-حبّ علی علیه السلام ۶۷۸
- وهابیت ۶۷۸
- ۶۸۱
- هادی-آیه منذر و هادی ۶۸۱
- هاشمیّات ۶۸۱
- ها علی بشر کیف بشر! ۶۸۲
- هجدهم ذی حجّه-عید غدیر ۶۸۳
- هزار باب علم ۶۸۳
- هزار منقبت ۶۸۴
- هفتاد و دو ملت-فرقه ناجیه ۶۸۵
- هل اتی-سوره هل اتی ۶۸۵
- همای رحمت ۶۸۵
- همگام با اهل بیت علیهم السلام ۶۸۸
- ۶۹۰
- یاران علی علیه السلام-اصحاب علی علیه السلام ۶۹۰

٦٩٠	يا على عليه السلام
٦٩٢	يعلى بن منيه
٦٩٢	ينبع
٦٩٣	يوم الإنذار، يوم التّار، حديث يوم التّار
٦٩٣	يوم البرائه-ابلاغ آيات براءت
٦٩٣	يوم التّويج
٦٩٤	فهرستهای موضوعی
٦٩٤	اشاره
٦٩٥	آيات
٦٩٩	احاديث
٧٢٧	اشعار
٧٢٧	الف: اشعار فارسی
٧٣٤	ب: اشعار عربی
٧٣٤	اشخاص
٧٤٠	موضوعات و مفاهيم
٧٥٧	جاها و شهرها
٧٦٠	ابزار و وسايل
٧٦١	حادثه ها
٧٦٣	اصطلاحات
٧٦٧	کتابها
٧٦٩	گروهها
٧٧٢	مؤتسّسات و مراکز
٧٧٣	منابع و مأخذ
٧٩٠	درباره مرکز

سرشناسه:محدثی، جواد، ۱۳۳۱ -

عنوان و نام پدیدآور:فرهنگ غدیر / جواد محدثی.

مشخصات نشر:قم: معروف، ۱۳۸۷.

مشخصات ظاهری:۶۵۴ص.

شابک:۷۰۰۰۰ ریال ۹۷۸-۹۶۴-۸۲۷۵۰۷-۰؛ ۴۰۰۰۰ ریال (چاپ اول)؛ ۴۲۰۰۰ ریال (چاپ دوم)؛ ۴۰۰۰۰ ریال : چاپ سوم

۹۶۴-۸۲۷۵-۰۷-۶؛ ۴۰۰۰۰ ریال (چاپ چهارم)؛ ۴۰۰۰۰ ریال (چاپ پنجم)

یادداشت:پشت جلد به انگلیسی: Javad Mohaddesi. Culture of qadir.

یادداشت:چاپ اول: بهمن ۱۳۸۴.

یادداشت:چاپ دوم: بهمن ۱۳۸۵.

یادداشت:چاپ سوم: بهار ۱۳۸۶.

یادداشت:چاپ چهارم: پاییز ۱۳۸۶.

یادداشت:چاپ پنجم: زمستان ۱۳۸۶.

یادداشت:چاپ ششم.

یادداشت:چاپ نهم: پاییز ۱۳۹۲.

یادداشت:کتابنامه: ص. ۶۴۶ - ۶۵۴؛ همچنین به صورت زیرنویس.

یادداشت:نمایه.

موضوع:علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق -- اثبات خلافت

موضوع:غدیر خم

موضوع:امامت

رده بندی کنگره: BP۲۲۳/۵/م۲۷۵ف۴ ۱۳۸۷

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۴۵۲

شماره کتابشناسی ملی: ۱۱۵۷۲۴۱

ص: ۱

اشاره

بسم الله الرحمن الرحيم

ص: ٣

فرهنگ غدیر

جواد محدثی

ص: ۴

فهرست مدخلها

مقدمه ۱۷

آ آبار علی علیه السلام ۲۱

آداب و اعمال روز غدیر ۲۲

آل الله ۲۳

آل بویه ۲۴

آل عبا-اصحاب کساء ۲۴

آل علی علیه السلام ۲۴

آل محمد صلی الله علیه و آله ۲۵

آل یاسین ۲۸

آمدی ۲۸

آهن گداخته ۲۹

آیات براءت-بلاغ آیات براءت ۲۹

آیات غدیر ۲۹

آیه ابرار-سوره هل أتى ۳۰

آیه اکمال دین ۳۰

آیه انذار-حدیث یوم الدار ۳۱

آیه اولی الامر ۳۱

آیه اهل ذکر ۳۲

آیه تبلیغ ۳۳

آية تطهير ٣٥

آية سأل سائل ٣٦

آية ليله المبيت-ليله المبيت ٣٦

آية مباهله ٣٦

آية منذر و هادي ٣٧

آية موذت ٣٨

آية ولايت ٤٠

ا ائمة اثني عشر ٤١

ابلاغ آيات برات ٤٢

ابن ابى الحديد ٤٤

ابن تيميه ٤٥

ابن كواء ٤٥

ابن ملجم ٤٥

ابن ميثم بحرانى ٤٦

ابو بكر ٤٦

ابو تراب ٤٧

ص: ٥

ابو طالب ۴۸

ابو عبيدۀ جراح ۵۰

اتمام نعمت- آيۀ اكمال دين ۵۰

اثبات الوصيۀ ۵۰

اثني عشرية- ائمة اثني عشر ۵۰

اجتهاد در مقابل نصّ ۵۰

اجماع ۵۲

احاديث غدیر ۵۲

احتجاج به غدیر ۵۳

احتجاج و مناشدۀ ۵۵

احقاق الحقّ ۵۷

اخوت اسلامی- مؤاخات ۵۷

ادبيات شيعی ۵۷

ادبيات ضد شيعه ۵۹

ادبيات غدیر- شعراي غدیر ۶۰

اذان بلال ۶۰

ارتداد سياسي ۶۱

اركان پنجگانه اسلام ۶۴

از خلافت تا سلطنت ۶۵

اسامه بن زيد ۶۷

استبصار ٦٧

استبصار ٦٧

استنصار ٦٩

اسد الله ٧٠

اسرار آل محمد عليهم السلام ٧١

اصحاب اعراف ٧٢

اصحاب جمل ٧٣

اصحاب شورا-شورا ٧٣

اصحاب صفين ٧٣

اصحاب علباء ٧٤

اصحاب على عليه السلام ٧٤

اصحاب كساء ٧٨

اصلاحات علوى ٧٩

اصول اربع مائة ٨١

اصول مذهب ٨١

اطاعت ٨٢

أعراف-اصحاب اعراف ٨٣

ايعان الشيعة ٨٣

افضليت على عليه السلام ٨٤

اقلونى، اقلونى ٨٤

القاب و كنيه هاى على عليه السلام ٨٥

امامان شيعه ٨٧

امامت ٨٨

امامت مفضول ٩٢

امام خمينى و غدير ٩٣

امام زاده ٩٥

امام زمان عليه السلام ٩٥

امام شناسى ٩٦

امام على عليه السلام-على بن ابى طالب عليه السلام ٩٨

امام نور،امام ناز ٩٨

امامى ١٠٠

اماميه ١٠٠

امانت و عرضه امانت ١٠١

امر ١٠١

امير المؤمنين عليه السلام ١٠٣

انبار ١٠٥

انتخاب و انتصاب ١٠٥

الانتصار ١٠٦

انگشتر-خاتم بخشى ١٠٦

اوصاف شيعه ١٠٦

اوصاف علی علیه السلام-القاب و کنیه های...۱۰۸

اولو الأمر ۱۰۸

اولین مسلمان ۱۰۹

اولین مظلوم-مظلومیّت علی علیه السلام ۱۱۰

ص: ۶

اهل الذّكر- آيۀ اهل ذكّر ۱۱۰

اهل بغي- جهاد با اهل بغي ۱۱۰

اهل بيت عليهم السّلام ۱۱۰

اهل حق ۱۱۳

اهل حلّ و عقد ۱۱۳

اهل سنّت و جماعت ۱۱۴

ايمان ۱۱۴

ب با آل علي هر كه در افتاد، ورافتاد ۱۱۷

بازي با خلافت ۱۱۸

باطيّه ۱۲۰

باغ غدير ۱۲۱

باغي ۱۲۱

بت شكني علي عليه السّلام ۱۲۲

بحار الأنوار ۱۲۳

بَحَّ بَحَّ لَكَ يا علي- حديث تهنيّت ۱۲۴

بداء ۱۲۴

بدعت- سنّت و بدعت ۱۲۶

برادر قرآن ۱۲۶

بسر بن ارطاه ۱۲۶

بشرطها و شروطها ۱۲۶

بصره ۱۲۷

بنیاد نهج البلاغه ۱۲۸

بنی هاشم ۱۲۹

بو تراب-ابو تراب ۱۲۹

بهج الصّباغه فی شرح نهج البلاغه ۱۲۹

بیت الأحران ۱۳۰

بیت الطّشت-دکّه القضاء ۱۳۰

بیعت اجباری ۱۳۱

بیعت و بیعت شکنان ۱۳۲

پ پایگاههای شیعی در اینترنت ۱۳۵

پرچمدار پیامبر صلی الله علیه و آله ۱۳۶

پنجاه و پنج سؤال از تاریخ ۱۳۷

پنج تن آل عبا-اصحاب کساء ۱۴۵

پنج شنبه شوم ۱۴۵

پیام غدیر ۱۴۶

پیدایش شیعه ۱۵۰

پیراهن عثمان ۱۵۳

پیش مرگان امام علی علیه السلام-شرطه الخمیس ۱۵۴

پیمان الهی ۱۵۴

پیمان شکنان-ناکشین ۱۵۴

ت تاجگذاری ابلیس ۱۵۵

تاریخ شیعه-شیعه در تاریخ ۱۵۶

تأسیس الشیعه لعلوم الاسلام ۱۵۶

تبرک و توسل ۱۵۶

تجربه غدیر برای عاشورا ۱۵۹

تربیت ولایی ۱۵۹

تسنن ۱۶۱

تشیع ۱۶۳

تشیع علوی و تشیع صفوی ۱۶۶

تشیع و ایران ۱۶۷

تفضیلیه ۱۶۸

تقریب بین مذاهب ۱۶۹

تقیه ۱۷۱

تلمیحات غدیری و علوی ۱۷۴

توسل-تبرک و توسل ۱۷۴

تولی و تبری ۱۷۴

ص: ۷

ث ثابت بن دینار ۱۷۷

ثروت اندوزی ۱۷۷

ثقات امیر المؤمنین علیه السلام ۱۷۸

ثقلین ۱۷۹

ثویّه ۱۸۰

ج جان پیغمبر-علیّ منی و أنا من علیّ ۱۸۱

جحفه ۱۸۱

جرف ۱۸۱

جشنواره شعر علوی ۱۸۱

جعفریّه-مذهب جعفری ۱۸۲

جلوگیری از تدوین حدیث ۱۸۲

جنگِ جمل ۱۸۳

جنگِ خندق ۱۸۵

جنگِ خیبر-خیبر ۱۸۶

جنگِ صفین ۱۸۶

جنگِ نهروان ۱۸۹

جهاد با اهل بغی ۱۹۰

جهاز شتران ۱۹۲

جیش اسامه ۱۹۳

چ چاه-علی علیه السلام و چاه ۱۹۵

چپ و راست ۱۹۵

چشمه علی علیه السلام-آبار علی علیه السلام ۱۹۶

چهارده معصوم علیهم السلام ۱۹۶

چهارصد کتاب در شناخت شیعه ۱۹۷

ح حبّ علی علیه السلام ۱۹۹

حجت شناسی ۲۰۱

حجّه الوداع ۲۰۴

حجر بن عدی-اصحاب علی علیه السلام ۲۰۴

حدیث اخوّت-مؤاخات ۲۰۴

حدیث امارت-امیر المؤمنین علیه السلام ۲۰۴

حدیث امامت ۲۰۴

حدیث انذار-آیه منذر و هادی ۲۰۵

حدیث اوصیای دوازده گانه-أئمه اثنی عشر ۲۰۵

حدیث باب حطّه ۲۰۵

حدیث بدء دعوت-حدیث يوم الدار ۲۰۶

حدیث تشبیه ۲۰۶

حدیث تهنیت ۲۰۷

حدیث ثقلین ۲۰۸

حدیث خاتم-آیه ولایت ۲۱۰

حدیث خلافت ۲۱۰

حدیث دار-حدیث یوم الدار ۲۱۰

حدیث دوازده جانشین ۲۱۰

حدیث رایت ۲۱۱

حدیث ردّ الشمس ۲۱۱

حدیث سبق به اسلام-اولین مسلمان ۲۱۳

حدیث سدّ ابواب ۲۱۳

حدیث سفینه نوح ۲۱۴

حدیث سلسله الذهب ۲۱۵

حدیث طیر مشوی ۲۱۶

حدیث علیّ مع الحقّ-علیّ مع الحقّ ۲۱۷

حدیث غدیر-حدیث ولایت ۲۱۷

حدیث قلم و کاغذ-پنج شنبه شوم ۲۱۷

حدیث کساء-اصحاب کساء ۲۱۷

ص: ۸

حديث كسر اصنام-بت شكني على عليه السلام ٢١٧

حديث لا فتى-لا فتى إلا على عليه السلام ٢١٧

حديث مباهله-مباهله ٢١٧

حديث مدينه العلم ٢١٧

حديث منزلت ٢١٩

حديث وزارت ٢٢٠

حديث وصايت-وصايت،وصى ٢٢١

حديث ولايت ٢٢١

حديث هدايت-آيه منذر و هادى ٢٢٣

حديث هزار باب علم-هزار باب علم ٢٢٣

حديث يوم الإنذار-حديث يوم الدار ٢٢٣

حديث يوم الدار ٢٢٣

حركت استبصار-استبصار ٢٢٣

حروريه ٢٢٤

حزب على عليه السلام،حزب الله ٢٢٤

حسان بن ثابت ٢٢٤

حسنا كتاب الله ٢٢٤

حق ٢٢٨

حق با على است-على عليه السلام و حق ٢٣٠

حقوق اهل بيت عليهم السلام ٢٣٠

حکمت ۲۳۲

حکومت علوی ۲۳۳

حملة حیدری ۲۳۶

حواریون علی علیه السلام ۲۳۶

حوض کوثر-ساقی کوثر ۲۳۷

حیدر ۲۳۷

حیدرآباد ۲۳۷

حیدر کزار ۲۳۸

خ خاتم بخشی ۲۳۹

خانه علی علیه السلام در کوفه ۲۴۰

خانه فاطمه و علی علیهما السلام ۲۴۰

خندان حق ۲۴۲

خصایص امام علی علیه السلام ۲۴۳

خطبه شقشقیه ۲۴۴

خطبه غدیریّه ۲۴۵

خطبه فدکیه ۲۴۷

خط معلی ۲۴۸

خلافت ۲۴۹

خلافت بی دلیل ۲۵۲

خلفای راشدین ۲۵۳

خليفة بلا فصل ٢٥٣

خمسة طيبة-اصحاب كساء ٢٥٤

خم غدیر-غدیر خم ٢٥٤

خوارج نهروان ٢٥٤

خیبر ٢٥٥

د دار التقریب-تقریب بین مذاهب ٢٥٧

دانشنامه امام علی علیه السلام ٢٥٧

دانشنامه امیر المؤمنین علیه السلام ٢٥٨

درویش ٢٥٨

دعای کمیل ٢٥٨

دعای ندبه ٢٥٩

دفن شبانه و مخفیانه ٢٦٠

دکة القضاء ٢٦١

دلدل ٢٦١

دوستی دشمنان و دشمنی دوستان ٢٦٢

دولتهای شیعی ٢٦٣

دین علی علیه السلام ٢٦٥

دیوان امام علی علیه السلام ٢٦٦

ص: ٩

ذ الذَّرِيعَه إِلَى تصانيف الشيعة ٢٦٩

ذو التَّديِه ٢٧٠

ذو الفقار ٢٧٠

ذوى القربى ٢٧٢

ذى قار ٢٧٤

ر راشدين-خلفاء راشدين ٢٧٥

رافضى ٢٧٥

راويان غدِير ٢٧٩

راه غدِير-غدِير خَم ٢٨٢

رجعت ٢٨٢

رجعت سياسى-ارتداد سياسى ٢٨٥

رجبه ٢٨٥

ردّ شمس-حديث ردّ الشمس ٢٨٥

رزِيَه يوم الخميس-پنج شنبه شوم ٢٨٥

رضوان ٢٨٥

روزشمار فتنه سقيفه ٢٨٥

ز زبير ٢٨٩

زره على عليه السلام ٢٨٩

زهد على عليه السلام ٢٩٠

زياد بن ابيه ٢٩٢

زهرا عليها السلام-فاطمه عليها السلام ۲۹۳

زیارت ۲۹۳

زیارت امیر المؤمنین علیه السلام ۲۹۵

زیارت امیر المؤمنین در روز غدیر ۲۹۷

زیارت امین الله ۲۹۷

زیارت جامعه کبیره ۲۹۸

زیارت عاشورا ۲۹۹

زید بن علی-زیدیه ۲۹۹

زیدیه ۳۰۰

س سادات، شاخ و برگ شجره طیبه ۳۰۱

ساقی کوثر ۳۰۲

سال امام علی علیه السلام ۳۰۳

سالن امام علی علیه السلام ۳۰۴

سبقت به اسلام-اولین مسلمان ۳۰۵

سب و لعن علی علیه السلام ۳۰۵

ستاد بزرگداشت سال امام علی علیه السلام ۳۰۷

سخنان علی علیه السلام ۳۰۸

سد ابواب-حدیث سد ابواب ۳۰۸

سربداران ۳۰۸

سریال امام علی علیه السلام ۳۰۹

سعد بن عبادہ ۳۰۹

سقیفہ بنی ساعدہ ۳۱۰

سکوت ۲۵ سالہ ۳۱۳

سلفیہ، سلفی گری ۳۱۴

سلم و حرب-تولی و تبری ۳۱۶

سلونی قبل أن تفقدونی... ۳۱۶

سلیم بن قیس ہلالی ۳۱۷

سنت و بدعت ۳۱۷

سنی-تسنن ۳۱۹

سند حقانیت علی علیہ السلام ۳۲۰

سواد کوفہ-کوفہ ۳۲۱

سوء القضاء، حسن القضاء ۳۲۱

سورہ هل اتی ۳۲۱

ص: ۱۰

سیاست علوی ۳۲۲

سید رضی ۳۲۴

سیره علوی ۳۲۵

سیزده رجب ۳۲۶

ش شاعران فارسی شیعی ۳۲۷

شامیان ۳۲۸

شاهدان غدیر ۳۲۹

شاه نجف-القاب و کنیه های علی علیه السلام ۳۳۰

شبهات ضد شیعه-نقد کتابهای ضد شیعه ۳۳۰

شبهای پیشاور ۳۳۰

شجره طیبه ۳۳۱

شجره ملعونه ۳۳۲

شرطه الخمیس ۳۳۳

شرف الدین ۳۳۵

شعار امام علی علیه السلام ۳۳۵

شعر امام علی علیه السلام-دیوان امام علی علیه السلام ۳۳۶

شعرای غدیر ۳۳۶

شعر شیعی ۳۴۰

شعر غدیر ۳۴۰

شفاعت ۳۴۱

شمايل على عليه السلام ٣٤٣

شورا ٣٤٤

شورای خلافت ٣٤٥

شهادت ثالثه ٣٤٦

شهداء الفضيله ٣٤٦

شهر علم ٣٤٧

شهيدان راه ولايت ٣٤٨

شهيد محراب ٣٤٩

شيخ آقا بزرگ تهراني ٣٤٩

شيخين ٣٥٠

شيخيه ٣٥٠

شير خدا-اسد الله ٣٥٠

شيعه-تشيع ٣٥٠

شيعه در تاريخ ٣٥٠

شيعه شناسی ٣٥٦

ص صاحب لواء-پرچمدار پیامبر ٣٦١

صبر على وار-سکوت ٢٥ ساله ٣٦١

صحابه ٣٦١

صحيفه علويه ٣٦٢

صد و ده، صد و بيست و يك ٣٦٢

صراط مستقيم ٣٦٢

صفات أئمه: ٣٦٤

صفويّه ٣٦٥

صفين-جنگ صفين ٣٦٥

صلوات ٣٦٥

صيغه برادري ٣٦٧

ض ضحّاك بن قيس ٣٦٩

ضرار بن ضميره ٣٧٠

ط طاغوت ٣٧١

طبقات اعلام الشيعة ٣٧٣

طلحه ٣٧٣

ص: ١١

ظ ظلم أوّل ٣٧٥

ظلم به على عليه السّلام-مظلوميّت على عليه السّلام ٣٧٦

ظلمه ٣٧٦

ع عامّه و خاصّه ٣٧٧

عائشه ٣٧٨

عبد الله بن زبير ٣٧٨

عبد الله بن سبا ٣٧٩

عبد الله بن عامر ٣٨٠

عبيقات الأنوار ٣٨٠

عترت ٣٨٠

عثمان بن عفّان ٣٨٢

عدالت ٣٨٣

عدالت صحابه ٣٨٤

عدل خداوند ٣٨٦

عدل على عليه السّلام ٣٨٨

عدليّه ٣٩٠

عرفان علوى ٣٩١

عصمت ٣٩٢

عقد اخوت-صيغهُ برادري،مؤاخذات ٣٩٥

علامه امينى ٣٩٥

عَلَامَةُ مَجْلِسِي - بَحَارُ الْأَنْوَارِ ٣٩٦

علم بلايا و منايا ٣٩٦

علويان ٣٩٧

علی بن ابی طالب علیه السلام ٣٩٨

علی علیه السلام از زبان دیگران ٤٠٠

علی علیه السلام از زبان علی علیه السلام ٤٠٥

علیّ اللّهی ٤٠٩

«علی» در آثار هنری ٤١٠

علی علیه السلام در فرهنگ عامیانه ٤١٠

علی علیه السلام در قرآن ٤١٢

علیّ منی و أنا من علیّ علیه السلام ٤١٤

علی علیه السلام و جمع اضداد ٤١٥

علی علیه السلام و چاه ٤١٥

علی علیه السلام و حق ٤١٧

علی علیه السلام و خلفا ٤١٩

علی علیه السلام و قرآن ٤٢١

علیّ ولیّ الله ٤٢٢

عمّار یاسر - اصحاب علی علیه السلام ٤٢٣

عمامه ٤٢٣

عمران - ابو طالب ٤٢٤

عمر بن خطاب ۴۲۴

عمر و عاص ۴۲۵

عهد- پیمان الهی ۴۲۶

عهدنامه مالک اشتر ۴۲۶

عید غدیر ۴۲

غ الغارات ۴۳۱

غدر ائت ۴۳۱

الغدیر ۴۳۲

غدیر خم ۴۳۴

غدیر و عاشورا ۴۳۸

غدیر و فرهنگ مکتوب ۴۳۹

«الغدیر» و وحدت اسلامی ۴۴۲

غدیریّه ۴۴۴

غدیریّه های فارسی- شعرای غدیر ۴۴۴

غور الحکم و درر الکلم ۴۴۵

غری ۴۴۵

ص: ۱۲

غصب خلافت ٤٤٦

غلات-غلو ٤٤٧

غلو ٤٤٧

ف فاتح خير-خير ٤٥١

فاطمه زهرا عليها السلام ٤٥١

فتواى شيخ شلتوت ٤٥٢

فتوت ٤٥٢

فدك ٤٥٥

فرزندان على عليه السلام ٤٥٧

فرقه ناجيه ٤٥٨

فرقه هاى شيعة ٤٥٩

فرهنگ غدیر ٤٦١

فريضة ولايت ٤٦٣

فريقين ٤٦٥

فزت و ربّ الكعبه ٤٦٥

فضايل اهل بيت عليهم السلام ٤٦٦

فضايل على عليه السلام ٤٦٧

فلته ٤٧٢

فلسفه سياسى اسلام ٤٧٤

فيض الأسلام ٤٧٥

ق قاسطین ۴۷۷

قاضی نور اللہ-احقاق الحق ۴۷۸

قاعدین ۴۷۸

قبر پنہان علی علیہ السلام ۴۸۰

قتال بر تأویل ۴۸۱

قرآن بر نیزہ کردن ۴۸۴

قرآن ناطق ۴۸۴

قرآن و عترت ۴۸۵

قسیم الجنہ و النار ۴۸۷

قضاوتہای علی علیہ السلام ۴۸۸

قلمرو حکومت امیر المؤمنین علیہ السلام ۴۸۹

ک-ک کار گزاران حکومت علی علیہ السلام ۴۹۱

کتابخانہ تخصصی امیر المؤمنین علیہ السلام ۴۹۳

کتاب سال ولایت ۴۹۴

کتابشناسی امام علی علیہ السلام ۴۹۴

کتابشناسی غدیر ۴۹۸

کتاب شناسی نہج البلاغہ ۵۰۸

کتاب علی علیہ السلام ۵۰۹

کتاب و سنت-قرآن و عترت ۵۱۰

کتمان فضایل علی علیہ السلام ۵۱۰

کزار غیر فزار-حیدر کزار ۵۱۱

کرخ بغداد ۵۱۱

کرم الله وجهه ۵۱۲

کلمات قصار-سخنان علی علیه السلام، نهج البلاغه ۵۱۲

کنگره امام علی علیه السلام ۵۱۲

کنگره بین المللی امام علی علیه السلام ۵۱۳

کنگره ولایت و اهل بیت علیهم السلام ۵۱۴

کنگره هزاره نهج البلاغه ۵۱۴

کوفه ۵۱۵

کیسائیه-فرقه های شیعه ۵۱۶

گواهان غدیر-شاهدان غدیر ۵۱۶

ل لا حکم الا لله ۵۱۷

لا فتی الا علی... ۵۱۸

لعن صحابه ۵۱۸

ص: ۱۳

لو كشف الغطاء... ٥٢٠

لولا على لهلك عمر ٥٢١

ليله المبيت ٥٢٢

ليله الهيرير ٥٢٣

م مؤاخات ٥٢٥

مارقين ٥٢٦

مالك اشتر-اصحاب على عليه السلام ٥٢٦

مباهله ٥٢٦

متشيع ٥٢٨

مثنويهاى ولايى ٥٣٠

مجمع جهانى اهل بيت: ٥٣٠

محراب كوفه ٥٣١

محمد بن ابى بكر-اصحاب على عليه السلام ٥٣١

محمد تقى قمى-تقريب بين مذاهب ٥٣١

مدارس آيات ٥٣١

مدايح علوى ٥٣٢

مدينه العلم-شهر علم، حديث مدينه العلم ٥٣٣

مذاهب اربعه ٥٣٤

مذهب جعفرى ٥٣٥

المراجعات ٥٣٦

مراکز غدیری ۵۳۷

مرتضی ۵۳۷

مرجعیت دینی و علمی اهل بیت علیهم السلام ۵۳۸

مرقد امیر المؤمنین علیه السلام-نجف اشرف ۵۴۰

مروان بن حکم ۵۴۰

مروّت و مردانگی-فتوّت ۵۴۰

مزار شریف ۵۴۱

مسجد امام علی علیه السلام ۵۴۱

مسجد براثا ۵۴۱

مسجد ردّ الشمس ۵۴۲

مسجد غدیر ۵۴۲

مسجد کوفه ۵۴۳

مصحف علی علیه السلام ۵۴۴

مطاعن ۵۴۵

مظلومیت شیعه و اهل بیت علیهم السلام ۵۴۶

مظلومیت علی علیه السلام ۵۴۸

مقاله شناسی امام علی علیه السلام ۵۵۱

مکتبه الامام امیر المؤمنین الخاصّه-کتابخانه تخصصی امیر المؤمنین علیه السلام ۵۵۳

ملاحم و فتن ۵۵۳

مناشده به غدیر-احتجاج و مناشده ۵۵۳

منع نگارش حدیث-جلوگیری از تدوین حدیث ۵۵۴

من کنت مولاه-حدیث ولایت ۵۵۴

موالیان یمنی ۵۵۴

مؤسسه شیعه شناسی ۵۵۵

موسوعه الإمام علی بن ابی طالب علیه السلام ۵۵۶

مولود کعبه ۵۵۶

مولی ۵۵۸

میثاق-پیمان الهی ۵۵۹

میثم تمار-اصحاب علی علیه السلام ۵۵۹

میراث نبوت ۵۶۰

میر حامد حسین هندی ۵۶۱

میزان حق ۵۶۱

ن ناد علی علیه السلام ۵۶۳

نازله روح علی علیه السلام ۵۶۴

ناصری-نواصب ۵۶۵

ناکثین ۵۶۵

نام «علی» علیه السّلام ۵۶۶

نامه نانوشته ۵۶۸

نامه های امیر المؤمنین علیه السّلام ۵۶۸

نبأ عظیم ۵۶۹

نجف آباد ۵۶۹

نجف اشرف ۵۷۰

نخاوله ۵۷۳

نخیله ۵۷۴

نصّ و اجتهاد-اجتهاد در مقابل نصّ ۵۷۴

نضر بن حارث ۵۷۴

نفرین مستجاب ۵۷۵

نقد کتابهای ضدّ شیعه ۵۷۶

نقش نگین-شعار امام علی علیه السّلام ۵۷۹

نماز سیاسی ۵۷۹

نماز هزار رکعت ۵۸۰

نواصب ۵۸۱

نهج البلاغه ۵۸۴

نهج السّعادة ۵۸۵

نه خدا، نه جدا-ها علیّ بشر کیف بشر ۵۸۶

نهروان-جنگ نهروان، خوارج نهروان ۵۸۶

نهضت‌های شیعی ۵۸۶

نیاز به حجّت الهی ۵۸۷

و وارث پیامبر-میراث نبوت ۵۸۹

واقعه غدیر خم ۵۸۹

والیان علی علیه السلام-کارگزاران حکومت علوی ۵۹۱

ودایع رسالت و امامت ۵۹۱

وصایت ۵۹۲

وصی ۵۹۳

ولایت ۵۹۴

ولایت علوی، حیات محمّدی علیهما السلام ۵۹۷

ولایت فقیه ۵۹۸

ولایت نامه ۵۹۹

ولایتی ۵۹۹

ولای علی علیه السلام-حبّ علی علیه السلام ۶۰۰

وهایت ۶۰۰

ه هادی-آیه منذر و هادی ۶۰۳

هاشمیات ۶۰۳

ها علی بشر کیف بشر! ۶۰۴

هجدهم ذی حجّه-عید غدیر ۶۰۵

هزار باب علم ۶۰۵

هزار منقبت ۶۰۶

هفتاد و دو ملت-فرقه ناجیه ۶۰۷

هل اتی-سوره هل اتی ۶۰۷

همای رحمت ۶۰۷

همگام با اهل بیت علیهم السلام ۶۰۹

ی یاران علی علیه السلام-اصحاب علی علیه السلام ۶۱۱

یا علی علیه السلام ۶۱۱

یعلی بن منیه ۶۱۳

ینبع ۶۱۳

یوم الانذار، یوم الدار-حدیث یوم الدار ۶۱۴

یوم البرائه-ابلاغ آیات برائت ۶۱۴

یوم التتویج ۶۱۴

ص: ۱۵

فهرست های موضوعی آیات ۶۱۶

احادیث ۶۱۹

اشعار الف:فارسی ۶۲۹

اشعار ب:عربی ۶۳۲

فهرست های موضوعی مدخلها اشخاص ۶۳۳

موضوعات و مفاهیم ۶۳۴

جاها و شهرها ۶۳۹

ابزار و وسایل ۶۴۰

حادثه ها ۶۴۱

اصطلاحات ۶۴۲

کتابها ۶۴۳

گروهها ۶۴۴

مؤسسات و مراکز ۶۴۵

منابع و مآخذ ۶۴۶

ص:۱۶

«غدیر»، بارزترین جلوه تشیع و خط «ولایت» است.

تشیع در بعد نظام سیاسی و حکومت، به شایسته سالاری معتقد است و «امامت»، نظامی الهی است که بر مبنای تعیین شایسته ترین افراد به جانشینی پیامبر صلی الله علیه و آله و ادامه ولایت خدا و رسول و اجرای احکام قرآن مبتنی است.

آنچه در سال دهم هجری به فرمان خدا در «غدیر خم» روی داد و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در روز هیجدهم ذی حجه آن سال در بازگشت از «حجه الوداع»، امیر المؤمنین علی بن ابی طالب علیه السلام را به امامت مسلمین و ولایت امت و جانشینی خویش نصب کرد، در راستای اطاعت امر خداوند بود.

گرچه اعلان وصایت و خلافت و ولایت حضرت علی علیه السلام از همان آغاز دعوت علنی در واقعه «یوم الدار» (۱) صورت گرفت و بارها و بارها این مسأله مهم و حیاتی و سرنوشت ساز، از زبان پیامبر خدا اعلام شد و آیات قرآن در شأن حضرت امیر علیه السلام و فضایل او و اهل بیت عصمت نازل گشت، اما «غدیر خم» روز اعلام رسمی و علنی این مسأله بود که در حضور بیش از صد هزار مسلمان حاضر در آن صحنه به یادماندنی بود. از این رو، غدیر برای پیروان مکتب اهل بیت که همان اسلام راستین است، نقطه عطف است و نقش کلیدی در شکل گیری «خط سیاسی تشیع» دارد که ادامه اسلام ناب محمدی است.

ص: ۱۷

۱- ۱) - به مدخل «حدیث یوم الدار» در همین کتاب مراجعه شود.

شناخت تاریخ و مبانی و معتقدات و اصول تشیع و جایگاه عترت و معارف نورانی اهل بیت و محوریت امیر مؤمنان علیه السلام در تفکر شیعی و آشنایی با فضایل حضرت علی علیه السلام و خاندان پیامبر و... از جمله شناختهای ضروری برای هر شیعه است.

هر کس دل به مهر و ولای صاحب ولایت سپرده و از چشمه دریاگونه غدیر سیراب شده است، بر خود فرض می داند که در نشر و تبلیغ و تبیین فرهنگ اهل بیت و معارف شیعی بکوشد. از این رهگذر، در طول چهارده قرن که از حادثه غدیر می گذرد، پیوسته این موضوع، زنده و مطرح بوده و تألیفات گرانسنگ و ماندگاری بر محور آن حقیقت و باور پدید آمده است و عالمانی سختکوش و متعهد و ولایی، درباره آن سنگ تمام گذاشته و عاشقانه رنج تتبع و تحقیق و تدوین و عرضه را به جان خریده و میراث مکتوب شیعه را غنا بخشیده اند، لیکن... هنوز کار ناکرده و بر زمین مانده بسیار است. تدوین این مجموعه نیز، با ویژگیهایی که در آن می بینید، از آن جمله است.

«فرهنگ غدیر»، نوعی دایره المعارف و فرهنگنامه الفبایی است (همچون «فرهنگ عاشورا» که پیشتر تألیف و منتشر شده است) که دانستنیهای ضروری، لازم و مهم را در قلمرو تشیع و شیعه و آنچه به موضوع امامت، ولایت، غدیر خم، امیر المؤمنین، اهل بیت، مذهب جعفری و... مرتبط است، به صورت فشرده، مستند و دور از حاشیه روی ارائه می دهد.

این کتاب، می تواند به شکل مجموعه ای چند جلدی فراهم آید، چراکه دامنه مباحث آن بسیار گسترده و مطالب موجود در منابع، فراوان است، اما برای کاربردی تر بودن آن (مثل «فرهنگ عاشورا») سعی شده در هر مدخل و موضوعی لازم ترین اطلاعات را به خواننده بدهد و در کنار توضیحات، به منابع مربوط به هر بحثی ارجاع دهد، تا علاقه مندان مطالعه بیشتر به آنها مراجعه کنند.

محتوای کتاب، تنها در بعد کلامی و اعتقادی و تاریخی تشیع و واقعه غدیر خلاصه نمی شود، بلکه موضوعات، مفاهیم و اصطلاحات، جاها، وقایع، کتابها، آیات و احادیث،

اشخاص و اعلام، رمزها و نمادها، آداب و سنتها، گروهها و فرقه‌ها و آنچه به نوعی مرتبط با موضوع «غدیر» است، از دیرباز تا عصر حاضر را شامل می‌گردد و این تنوع ابعاد، جنبه کاربردی کتاب را می‌افزاید.

در این کتاب نیز برای بهره‌وری بیشتر، از «نظام ارتباطی» استفاده شده است، یعنی در پایان اغلب موضوعات، به مدخلهای دیگری که مرتبط یا متناسب یا مکمل آن بوده، ارجاع داده شده تا ابعاد بیشتری از هر موضوع، مورد توجه و مطالعه قرار گیرد.

همچنین «مدخلهای ارجاعی» راهنمای مناسبی برای دستیابی به موضوعات مورد نظر است، تا اگر عنوان خاصی در نظر خواننده باشد که در این کتاب با واژه و تعبیر دیگری از آن بحث شده، به آن مدخل دوم مراجعه شود، همچون:

ادبیات غدیر- شعرای غدیر

شاه نجف- علی بن ابی طالب علیه السلام

عمار یاسر- اصحاب علی علیه السلام

صفین- جنگ صفین

نظام مباحث کتاب، الفبایی است. از این رو فهرستی موضوعی و تفکیک شده در آخر کتاب آمده، تا راه استفاده از مباحث را آسان تر سازد.

از آنجاکه پژوهش و نگارش این اثر، به صورت فردی بوده است، وجود کاستیها و ضعفها در آن طبیعی است. در عین حال از رهنمودها، نقدها و تذکرات خوانندگان عزیز و اهل دقت و نظر بهره گرفته خواهد شد تا در چاپهای بعدی برطرف گردد.

امید است این اثر ناچیز، در خدمت به فرهنگ شیعی و معارف اهل بیت علیهم السلام مورد عنایت صاحب ولایت و ذخیره آخرت قرار گیرد.

قم- جواد محدثی

غدیر ۱۴۲۵ ق، بهمن ۱۳۸۳ ش.

ص: ۱۹

آبار علی علیه السلام

به معنای «چاههای علی علیه السلام». منطقه ای در حاشیه مدینه در محدوده مسجد شجره که دارای چاههایی بوده که علی علیه السلام برای استفاده زائران خانه خدا حفر کرده بود. به آن «آبیار علی» هم گفته می شود. حضرت علی علیه السلام در دوران غربت و انزوا از صحنه سیاسی پس از وفات پیامبر، بخشی از اوقات خود را به کار در باغ و مزرعه و حفر چاه و چشمه و آباد سازی زمین می گذراند و آب آن چاهها و چشمه ها را وقف فقرا می کرد. (۱) وقفنامه های حضرت برای صدقه قرار دادن آن چشمه ها و چاههای احداث شده در کتب تاریخ ثبت است. وی در منطقه ینبع نیز چاهی کند و چون به آب رسید، فوری وقفنامه ای نوشت و آن را صدقه برای زائران و فقیران قرار داد.

در کامل مبرّد، موارد فراوانی از چاهها و چشمه های احداث شده و موقوفات و صدقات علی بن ابی طالب علیه السلام، را در مدینه، ینبع و جاهای دیگر آورده که همه نشانگر تلاش اقتصادی و سازنده حضرت امیر از یک سو و بعد رسیدگی به محرومین از طریق موقوفات و صدقات از سوی دیگر است. (۲) - ینبع، علی و چاه!

ص: ۲۱

۱- ۱). تاریخ المدینه المنوره، ابن شَبّه، ج ۱ ص ۲۲۰.

۲- ۲). موسوعه الامام علی بن ابی طالب علیه السلام، ج ۹ ص ۳۷۹ (به نقل از تاریخ المدینه المنوره ۱/۲۲۱).

عید غدیر خم از بافضیلت ترین و مهمترین اعیاد اسلامی است (-عید غدیر). برای ارج نهادن به این روز بزرگ که عید ولایت و رهبری و روز اکمال دین و اتمام نعمت است، اعمال و آدابی است که انجام آنها این روز را متمایز و به یادماندنی می سازد. برخی از اعمال و آداب این روز عبارت است از:

عید گرفتن و جشن و شادی، تبریک و تهنیت گویی به یکدیگر، روزه گرفتن، به دیدار یکدیگر رفتن، وسعت و گشایش به خانواده دادن، احسان و نیکی و صدقه، خواندن نماز و دعاهای مخصوص آن روز، غسل کردن، لباس تمیز و فاخر پوشیدن، عطر زدن و... که در کتب دعا و آداب، به طور مفصّل آمده است. حسن بن راشد در روز غدیر خدمت امام صادق علیه السلام رسید. حضرت برای او از فضیلت عید غدیر فرمود: وی پرسید: در این روز چه باید بکنیم؟ فرمود: روزه بگیر، بر محمد و اهل بیت او بسیار صلوات بفرست و به درگاه الهی از آنان که به این خاندان ستم کردند تبری بجوی، همانا پیامبران اوصیای خود را سفارش می کردند روزی را که وصی در آن برگزیده و تعیین می شد عید بگیرند. پرسید:

ثواب روزه آن چیست؟ فرمود: برابر روزه شصت ماه است. (۱)

علی علیه السلام توصیه می فرمود که در روز غدیر، به برادران خود نیکی کنید، به خانواده وسعت بخشید و خرج کنید و اظهار شادی و ابراز شادمانی کنید. (۲) امام صادق علیه السلام فرمود: «هو یوم عباده و صلاه و شکر لله و حمد له و سرور لما من الله به علیکم من ولایتنا، فإنی احبّ لکم ان تصوموه». (۳)

روز غدیر روز عبادت و نماز و سپاسگزاری و حمد به درگاه خدا و روز شادمانی است، به خاطر منّتی که با ولایت ما خداوند بر شما نهاد. من دوست دارم که شما این روز را روزه بگیرید. حضرت امام رضا علیه السلام را در روز عید غدیر دیدند که جمعی از اصحاب ویژه در محضرش بودند حضرت آنان را برای افطار نگه داشت و به خانه های آنان گندم و هدایا و

ص: ۲۲

۱-۱. بحار الأنوار، ج ۹۵ ص ۳۲۲.

۲-۲. الغدیر، ج ۱ ص ۲۸۴.

۳-۳. همان، ص ۲۸۵ به نقل از تفسیر فرات کوفی.

خلعتها و کفشها و انگشترهایی فرستاد و حال و روز آنان را دگرگون ساخت و برای آنان از فضیلت و سابقه این روز فرمود. (۱) گرامیداشت این روز و توجه بیشتر به خدا و شکر بر نعمت ولایت و اهتمام ورزیدن به این موسم عظیم و عید بزرگ، از توصیه های اکید پیامبر و امامان است و شیعه را می سزد که در احیای این روز و تعظیم شعائر، بیشتر بکوشند. (۲)

یکی از محققان با عنوان «فقه غدیر» (۳)، اعمال و آداب ویژه این روز را به ترتیب الفبا ۳۶ مورد ذکر کرده که خلاصه آنها از این قرار است:

افطاری دادن، برادر شدن، بیزاری جستن، پوشیدن لباس پاکیزه و نو، تبریک و تهنیت، تبسم، توسعه زندگی، جشن گرفتن، حمد کردن، دعا، دید و بازدید، روزه، زیارت، زینت، شادی کردن، شکرگزاری، صدقه دادن، صلوات فرستادن، طعام دادن، عبادت، عطر زدن، عمل صالح انجام دادن، غسل کردن، قضای حوائج مؤمنان، کمک کردن، گذشت و آشتی کردن، گشاده رویی، مساوات، مصافحه، مهربانی و عطوفت، مهمان کردن، نماز، نیکی و احسان، وام گرفتن برای کمک به دیگران، هدیه دادن و همایش.

-عید غدیر، غدیر خم، حدیث تهنیت، زیارت امیر المؤمنین در روز غدیر.

آل الله

این تعبیر، هم درباره اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله به کار رفته است، هم درباره قریش. از آنجا که قریش، در خانه خدا و کلیددار و سرپرست کعبه بودند و امور مسجد الحرام به دست آنان بود، آل الله نامیده می شدند. به فرموده حضرت صادق علیه السلام: «إِنَّمَا سَمَّوْا آلَ اللَّهِ لِأَنَّهُمْ فِي بَيْتِ اللَّهِ الْحَرَامِ». (۴) به خاندان پیامبر خدا نیز آل الله گفته شده و خود اهل بیت، با این عنوان از خویش یاد کرده اند، چون انتساب شدید به خدا و دین دارند و دودمان خدایی محسوب

ص: ۲۳

۱- ۱. الغدیر، ج ۱ ص ۲۸۷.

۲- ۲. در زمینه آداب و اعمال این روز، از جمله ر.ک: «بحار الأنوار» ج ۹۵ ص ۲۹۸ (باب اعمال یوم الغدیر و لیلته و ادعیتها)، «الغدیر»، ج ۱ ص ۲۶۷ تا ۲۹۰ (و خلاصه آن در جزوه «عید غدیر در اسلام» از نویسنده)، «آداب عید غدیر»، نشر دلیل، «چهارده قرن با غدیر» محمد باقر انصاری، «مفاتیح الجنان» محدث قمی، اعمال روز غدیر، ماهنامه کوثر، شماره ۲ مقاله «فقه غدیر».

۳- ۳. ماهنامه کوثر، شماره ۲ (اردی بهشت ۷۲) ص ۱۴.

۴- ۴. بحار الأنوار، ج ۱۵ ص ۲۵۸.

می شوند. در زیارتنامه های اهل بیت، خطاب «السَّلامُ علیکم یا آل الله» آمده است، حسین بن علی علیه السَّلام نیز دودمان پیامبر را آل خدا نامیده است: «نحن آل الله و ورثه رسوله». (۱)

مرحوم علامه امینی مکرر هنگام یادکرد از فضایل خاندان رسالت، از آنان با عنوان «آل الله» یاد کرده است. (۲) - آل محمد صلی الله علیه و آله، اهل بیت.

آل بویه

از خاندان های ایرانی شیعی که دولت تأسیس کردند و به ترویج مذهب شیعه و رسمیت دادن به مراسم و شعائر مذهبی شیعه پرداختند، در ده روز محرم عزاداری امام حسین علیه السلام را علنی و باشکوه برگزار می کردند و مراسم جشن عید غدیر را با تشریفات خاصی در بغداد برپا می کردند. این خاندان به دیالمه و دیلمیان نیز معروفند (دیلم در مناطق کوهستانی گیلان است). علی و حسن فرزندان «بویه» دولت شیعی تشکیل داده، از ایران به عراق رفتند و خدمات بسیاری به مکتب اهل بیت داشتند و آثار فراوانی از خود به جای گذاشتند. ابن ابی الحدید نقل می کند که علی علیه السلام در سخنی به حکومت رسیدن سه نفر از دیلمان را (معز الدوله، رکن الدوله، و عماد الدوله) را پیشگویی کرده بود. (۳)

حکومت آل بویه ۱۲۰ سال طول کشید (از ۳۰۱ تا ۴۲۰ ق) و در این مدت با عالمان بزرگ شیعه همچون شیخ صدوق، شیخ مفید، شیخ طوسی، سید رضی، سید مرتضی و ابن جنید، روابط خوبی داشتند. (۴) - دولتهای شیعی.

آل عبا - اصحاب کساء

آل علی علیه السلام

فرزندان علی بن ابی طالب و دودمان پاک امیر المؤمنین علیه السلام به «آل علی» معروفند. در

ص: ۲۴

۱- ۱. همان، ج ۴۴ ص ۱۱ و ۱۸۴.

۲- ۲. از جمله در الغدیر، ج ۱ ص ۱۶۳، ۲۰۶، ۳۱۹ و ج ۲ ص ۲۴، ۲۲، ۳، و...

۳- ۳. شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، ج ۷ ص ۴۹.

۴- ۴. درباره آل بویه از جمله ر. ک: «آل بویه» علی اصغر فقیهی، «آل بویه، حامیان فرهنگ تشیع» از سری کتابهای دولت ابرار، سیف الله نحوی، «تمدن اسلامی در قرن چهارم هجری» آدام متز، «دائرة المعارف تشیع»، ج ۱ ص ۱۵۳.

منابع تاریخی نیز مکرر از اولاد آن حضرت و هاشمیان با این عنوان یاد شده است. در سروده های شاعران غدیری و ولایی نیز این تعبیر به کار رفته است. در مثل های فارسی هم «با آل علی هر که در افتاد، ورافتاد» رایج است. اصطلاح «آل علی» در متون روایی هم دیده می شود. نقل شده وقتی بنا شد به امر خدا درهای خانه های همه به مسجد پیامبر بسته شود مگر در خانه علی علیه السلام، در مسجد خطاب به مسلمانان حاضر چنین ندا دادند: همه از مسجد خارج شوند، مگر آل رسول و آل علی. (۱) پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در حدیثی توصیه می فرماید که فرمان خدا را در یادکرد محمد و علی و آل آن دو اطاعت کنید، (۲) که آل علی در کنار آل محمد مطرح شده است. در جای دیگر در توسل حضرت موسی برای رفع صاعقه، امر محمد و علی و آل آن دو آمده است. (۳) در رجز یکی از شهدای کربلا- به نام انس بن حارث کاهلی، آل علی در مقابل آل زیاد مطرح شده و آن پیرو خدا و این پیرو شیطان قلمداد شده است:

آل علی شیعۀ الزحمان آل زیاد شیعۀ الشیطان (۴)

حضرت امام خمینی قدس سره نیز در تبیین ارزش شهادت، بر این تعبیر اشاره دارد که: «خط سرخ شهادت، خط آل محمد و علی است...». (۵) «آل علی»، نسل پاک، انقلابی، ظلم ستیز و پرشوری است که پیوسته با الهام از روح ابو طالب و روح حضرت علی علیه السلام، در تاریخ بر ضد امویان و عباسیان قد برافراشته اند و در ادامه «راه علی»، مکتب اهل بیت عصمت را رواج داده اند. امروز نیز، پیروان امیر المؤمنین و وفاداران به ولایت علوی و خاندان پیامبر، آل علی به شمار می روند و فرزندان فکری و روحی آن امام متّقین اند.

- اهل بیت، آل الله، فرزندان علی علیه السلام

آل محمد صلی الله علیه و آله

آل هر کس به ذریه و نسل و فرزندان او گفته می شود. آل محمد صلی الله علیه و آله نیز ذریه و عترت آن حضرت است. امام صادق ذریه محمد را آل او دانسته و امامان را اهل او شمرده است. (۶)

ص: ۲۵

- ۱-۱. الغدیر، ج ۱ ص ۴۰.
- ۲-۲. بحار الأنوار، ج ۲۶ ص ۲۸۹.
- ۳-۳. همان، ص ۳۲۹.
- ۴-۴. همان، ج ۴۵ ص ۲۵.
- ۵-۵. صحیفه نور، ج ۱۵ ص ۱۵۴.
- ۶-۶. معانی الأخبار، ص ۹۴ ح ۱، ۲ و ۳.

آل، درباره کسانی به کار برده می شود که مخصوص و متصل به یک شخص اند، یا از روی قرابت و خویشاوندی، یا از روی موالات. آل پیامبر، خویشاوندان اویند. هر آل نبی، امت نبی هست، امّا هراّمت نبی، آل او نیست. (۱) «آل الرّجل، اهله و عیاله و اتباعه». (۲) به گروه، خاندان و فرزندان هر کس آل او گفته می شود. در قرآن نیز آل موسی، آل فرعون، آل ابراهیم، آل داود، آل یعقوب و... به کار رفته است.

وقتی «آل محمّد» گفته می شود، عترت پاک پیامبر و خاندان آن حضرت مورد نظر است که از آنان به «اهل بیت» هم تعبیر شده است. آل محمّد و عترت و اهل بیت، شامل همسران آن حضرت نمی شود. وقتی آیه تطهیر درباره اهل بیت نازل شد، امّ سلمه همسر پیامبر پرسید: آیا من از اهل تو نیستم؟ فرمود: تو به سوی نیکی و خیری، لیکن اهل بیت من اینان (علی، فاطمه، حسن و حسین) هستند. (۳) وقتی پیامبر درباره اهل بیت خویش سفارش می کرد، پرسیدند: اهل بیت تو کیانند؟ فرمود: «علی و سبطای و تسعه من ولد الحسین أنّهم امناء معصومون، الا أنّهم اهل بیتی و عترتی من لحمی و دمی» (۴)، اهل بیت من علی علیه السّلام و دو نواده ام و نه امام از فرزندان حسین علیه السّلام اند، امامان امین و معصوم، اینان اهل بیت و عترت منند، از گوشت و خون من.

امامان شیعه، پیوسته تأکید داشتند که «آل محمّد» را مطرح کنند و بر آنان درود بفرستند. این نوعی خط سیاسی در مقابل شیوه امویان و عباسیان نیز به شمار می رفت که تلاش بر محو نام این خاندان داشتند. صلوات بر پیامبر و آل محمّد، از این رو مورد تأکید است. اینکه پیامبر فرمود: هر کس بر من صلوات بفرستد ولی بر آل من نفرستد، بوی بهشت به مشامش نمی رسد، (۵) برای توجه دادن به این مسیر نورانی و صراط حقّی است که منتهی به خدا می شود. پیامبر اسلام، اساس اسلام را حبّ اهل بیت دانسته است: «اساس الإسلام حبّنا اهل البیت» (۶) و از معارف دینی هر چه از این خانه و خاندان بیرون نیامده

ص: ۲۶

-
- ۱- ۱. مفردات، راغب اصفهانی (واژه آل).
 - ۲- ۲. معجم الألفاظ و الأعلام القرآنیه، محمّد اسماعیل ابراهیم.
 - ۳- ۳. کافی، ج ۱ ص ۲۸۷.
 - ۴- ۴. اهل البیت فی الکتاب و السنّه، ص ۵۱.
 - ۵- ۵. وسائل الشیعه، ج ۴ ص ۱۲۱۹، نیز به مدخل «صلوات» در همین کتاب مراجعه شود.
 - ۶- ۶. همان، ج ۱۱ ص ۱۴۱.

باشد، قابل اطمینان نیست و به تعبیر امام باقر علیه السلام مکتب غیر آل محمد باطل و بیراهه است:

«كُلُّ مَا لَمْ يَخْرُجْ مِنْ هَذَا الْبَيْتِ فَهُوَ بَاطِلٌ». (۱) در قرآن از «آل یاسین» یاد شده و خدا بر آنان درود فرستاده است. امام رضا علیه السلام فرمود: مقصود خدا آل محمد است. (۲) ائمه، خلافت را خاص آل محمد می دانستند و دیگران را غاصب می شمردند.

امام صادق علیه السلام فرمود: «جلسوا مجلسا کان آل محمد احقّ به منهم» (۳) در جایگاهی نشستند که آل محمد، از آنان به آن جایگاه سزاوارترند. امام باقر علیه السلام نیز درباره مرجعیت دینی خاندان پیامبر فرمود: «جعل الله آل محمد الأبواب التي يؤتى منها»، (۴) خداوند، آل محمد را درهایی قرار داد که از آنها به سوی خدا باید رفت.

در غدیریه مهم و دلنشین «ناشی صغیر» شناخت حق به وسیله آل محمد بیان شده است:

بآل محمد عرف الصّواب و فی آیاتهم نزل الكتاب (۵)

در غدیر خم، با معرفی علی علیه السلام به امامت مسلمین، سوق دادن امت به سوی خاندانی بود که پایگاه نزول قرآن و مهبط وحی بودند. اگر «آل محمد»، محوریت می یافتند و مردم در امور دین و دنیا و در مسائل اخلاقی و سیاسی به اهل بیت روی می آوردند، از سرچشمه اسلام سیراب می شدند و گرفتار بیراهه ها نمی گشتند. «آل محمد» از نگاه دیگر همه کسانی اند که موالات این دو دمان را پذیرفته اند و در فکر و عقیده و سلوک و مواضع، تابع عترت اند. همچنانکه که سلمان «منا اهل البيت» بود، هر کس اهل تقوا و حبّ اهل بیت باشد، از این خاندان و از آل محمد است. حضرت باقر علیه السلام فرمود: «من احبنا فهو منا اهل البيت»، (۶) امام صادق نیز فرمود: «من اتقى منكم و اصلح فهو منا اهل البيت». (۷) پیامبر

ص: ۲۷

- ۱-۱. همان، ج ۸ ص ۵۰.
- ۲-۲. بحار الأنوار، ج ۲۳ ص ۱۶۷ (باب انّ آل یس آل محمد صلی الله علیه و آله). درباره آل محمد و اهل بیت پیامبر و احادیث مربوط به آنان ر.ک: «بحار الأنوار»، ج ۲۳ و ۲۴ و «اهل البيت فی الكتاب و السنه» ری شهری.
- ۳-۳. همان، ج ۲۴ ص ۳۱۰.
- ۴-۴. همان، ج ۸ ص ۳۳۶ ح ۵.
- ۵-۵. تمام قصیده را در «الغدیر» ج ۴ ص ۲۵ بخوانید.
- ۶-۶. اهل البيت فی الكتاب و السنه، ص ۵۴۷ به نقل از تفسیر عیاشی.
- ۷-۷. همان، ص ۵۴۸.

خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ نيز فرمود: «آلِ مُحَمَّدٍ كُلُّ تَقِيٍّ»، (۱) آلِ مُحَمَّدٍ هر کسی است که پروايشه باشد. اين پيوند، پيوندی روحی، فکری، معنوی و مکتبی است.

امام صادق عليه السلام فرمود: هر کس آلِ مُحَمَّدٍ را دوست بدارد و با آنان تولی داشته باشد و ایشان را بر همه مردم مقدم بدارد، به خاطر قرابتی که نسبت به پیامبر دارند، او از «آلِ مُحَمَّدٍ» است، به خاطر منزلتی که نزد آلِ مُحَمَّدٍ دارد، نه آنکه عیناً از آنان باشد، بلکه به خاطر تولی و پیروی که نسبت به آنان دارد، از آنان شمرده می شود و این حکم خدا در قرآن است که: وَ مَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ (مائده ۵۱) / وَ مَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي ...

(ابراهیم ۳۶). (۲) هم خطی و همفکری و همراهی با هر گروه، انسان را جزو آنان می سازد.

هر کس که در اندیشه و عمل، مُحَمَّدِی و علوی و مُحَمَّدی و علوی و اهل بیتی باشد، «آلِ مُحَمَّدٍ» است. -صلوات، اهل بیت، آیه تطهیر، آلِ علی علیه السلام.

آل یاسین

در قرآن کریم، بر آلِ یاسین درود فرستاده شده است: سَلَامٌ عَلٰی اِلٰی یَاسِیْنَ . (۳) در روایات متعددی از جمله از ابن عباس نقل شده که مقصود از آلِ یاسین، آلِ مُحَمَّدِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ است. (۴) امام صادق علیه السلام نیز از امیر المؤمنین روایت کرده است که آن حضرت در ذیل آیه فوق فرمود: «یاسین مُحَمَّدِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ و نحن آلِ یاسین» (۵)، یاسین مُحَمَّدِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ است و ما آلِ یاسینیم. نام یکی از سوره های قرآن هم که «یاسین» است، در روایات به معنای یا سید المرسلین بیان شده و زیارت آلِ یاسین هم با اشاره به همین آیه شریفه آغاز می شود.

-آلِ مُحَمَّدِ، آلِ اللهُ.

آمدی

عبد الواحد تمیمی آمدی (متوفای ۵۵۰ ق) گرد آورنده سخنان کوتاه امیر المؤمنین علیه السلام به نام «غرر الحکم و درر الکلم». در شیعه یا سنی بودن او بحث است. این کتاب، شرح ها و

ص: ۲۸

۱-۱. همان، ص ۵۴۷.

۲-۲. بحار الأنوار، ج ۶۵ ص ۳۵ ح ۷۳.

۳-۳. صفات، آیه ۱۳۰.

۴-۴. به منابع آن از کتب اهل سنت در «المراجعات» نامه ۱۲ رجوع کنید.

۵-۵. معانی الاخبار، ص ۱۲۲.

ترجمه های گوناگون دارد، از جمله ترجمه و شرح آقا جمال خوانساری، که با تصحیح و تعلیقات محدث ارموی در ۷ جلد از سوی انتشارات دانشگاه تهران در سال ۱۳۶۶ چاپ شده است. -غرر الحکم، سخنان علی علیه السلام.

آهن گداخته

نمونه ای از عدل علوی و تقوای مالی نسبت به بیت المال، در ماجرای درخواست عقیل از برادرش علی بن ابی طالب علیه السلام که از بیت المال سهم بیشتری به او بدهد تا بر کودکان گرسنه اش برساند. امیر المؤمنین علیه السلام هم آهنی را در آتش داغ کرد و آهن گداخته را به دست عقیل نزدیک کرد (عقیل آن هنگام نابینا بود) عقیل ضجه ای کشید و نالید. امام فرمود: آیا از آهنی که انسانی به بازیچه آن را گرم کرده می نالی، اما می خواهی مرا به سوی آتش گدازانی که خدای جبار برافروخته است بکشانی؟ و حاضر نشد از بیت المال، مالی افزون بر سهمش به او بدهد، با آنکه برادرش بود و نیاز داشت و علی علیه السلام هم صاحب اختیار بیت المال و پیشوای مسلمانان بود. خود امیر مؤمنان این ماجرا را نقل می کند و در پایان می فرماید: اگر اقالیم هفتگانه را به من بدهند تا به ستم، پوست جوی از دهان مورچه ای بگیرم چنین نخواهم کرد. (۱) -حکومت علوی، عدل علی علیه السلام، عدالت.

آیات برائت - ابلاغ آیات برائت

آیات غدیر

آیه هایی که یا مستقیماً به واقعه غدیر خم و ابلاغ پیام الهی مبنی بر تعیین امیر المؤمنین علیه السلام به امامت مسلمین مربوط می شود، یا آیاتی که گویای ولایت امیر مؤمنان و اهل بیت و فضایل خاندان رسالت است. تک تک برخی از این آیه ها در همین کتاب در جای خود مورد بحث قرار گرفته است، همچون: آیه اکمال دین، آیه اولی الامر، آیه تبلیغ، آیه تطهیر، آیه ولایت، آیه اهل ذکر و....

ص: ۲۹

مؤلفانی نیز درباره آیات مربوط به غدیر خم، ولایت، امامت، علی علیه السلام و اهل بیت تحقیقات گوناگونی انجام داده اند، همچون: «دلیل النص بخبر الغدير»، کراچکی، «الغدیر فی الكتاب العزیز» علامه امینی (۱)، «آیات الغدير» علی الکورانی، «بحث غدیر خم از نظر قرآن شریف» عبد الکریم نیری، «للغدیر آیتان» حبیب مشکسار. کتاب های فراوان دیگری درباره غدیر بحث کرده که به آیات قرآنی این موضوع هم اشاره دارند. برخی از آیات از این قرار است: مائده ۵۵، ۳ و ۶۷، صافات ۲۴، معارج ۱ و ۲، یسینه ۷، سجده ۱۸، مریم ۹۶، رعد ۷، هود ۱۷، طه ۸۲، نحل ۴۳، انبیاء ۷، توبه ۱۱۹، واقعه ۱۰ و ۱۱، اعراف ۴۶، انسان ۸، مجادله ۱۲ و ۱۳، آل عمران ۶۱، احزاب ۲۳ و ۳۳، بقره ۱۲۴ و ۲۰۷، نساء ۵۹. ارتباط این آیات با موضوعات یادشده، عمدتاً بر اساس روایات و شأن نزول هاست.

-علی علیه السلام و قرآن، غدیر و فرهنگ مکتوب، علی علیه السلام در قرآن، کتابشناسی غدیر، آیه تبلیغ، آیه اكمال دین.

آیه ابرار - سورة هل أنى

آیه اكمال دین

در روز غدیر خم، پس از تعیین امام علی علیه السلام به عنوان وصی و جانشین پیامبر به امر پروردگار، این آیه نازل شد: **الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيْتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا** (۲)، امروز دینتان را برای شما کامل ساختم و نعمتم را بر شما به تمام رساندم و اسلام را به عنوان «دین» برای شما پسندیدم. این آیه، پس از امر الهی به ابلاغ ولایت علی علیه السلام که در آیه تبلیغ یا **أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ...** (مائده ۶۷) بیان شده، نازل شد و گواه آن است که نبوت پیامبر و اهداف دین خدا با امامت و ولایت علی علیه السلام به تمام و کمال می رسد و اسلام بدون ولایت ولی معصوم خدا، ناقص است. به فرموده امام صادق علیه السلام درباره نزول آیه اكمال دین: «وكان كمال الدين بولايه علي بن أبي طالب عليه السلام»، (۳) كمال دین به ولایت علی بن ابی طالب بود. رسول خدا صلی الله علیه و آله درباره روز غدیر خم فرمود: غدیر خم برترین عیدهای امت من است، روزی است که خداوند به من فرمان داد برادرم علی بن

ص: ۳۰

۱-۱. الغدير، ج ۱ ص ۲۱۴ «الغدیر فی الكتاب العزیز».

۲-۲. مائده، آیه ۳.

۳-۳. اصول کافی، ج ۱ ص ۲۹۰.

ابی طالب را به عنوان علم و نشانه ای برای امتم نصب کنم تا به وسیله او پس از من هدایت شوند و این روزی است که خداوند، دین را در آن کامل ساخت و نعمت را بر امتم به تمام رساند و اسلام را به عنوان دین برای آنان پسندید... (۱)

این آیه از روشن ترین دلایل امامت و وصایت حضرت امیر علیه السلام است و راویان بسیار و مورخان و مفسران نوشته اند که این آیه در روز غدیر و پس از داستان نصب امیر المؤمنین به خلافت نازل شد. در منابع شیعی این موضوع از مسلمات است، در کتب اهل سنت و روایات عامه نیز بسیاری از آنان به موضوع تصریح کرده اند. علامه امینی موارد متعددی را از کتب اهل سنت نقل می کند که نزول این آیه را در روز غدیر و پس از آن واقعه دانسته اند. (۲)

پایی که نیست همره مولا، شکسته باد دستی که نیست یاور آن شاه، بسته باد

تکمیل دین از او شد و نعمت از او تمام عید غدیر بر همه یا رب خجسته باد (۳)

—علی در قرآن، غدیر خم، آیه تبلیغ، خطبه غدیریه، حجه الوداع.

آیه انذار—حدیث یوم الدار

آیه اولی الامر

از محوری ترین آیات امامت در نگاه شیعی این آیه است: **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ...** (۴)، ای کسانی که ایمان آورده اید، از خدا اطاعت کنید و از پیامبر و اولی الامر (صاحبان فرمان) از خودتان اطاعت کنید. قرآن در کنار اطاعت از خدا، اطاعت مطلق از پیامبر و اولی الامر را نیز واجب کرده است. از آنجا که خداوند به اطاعت از کسی که اهل خطا و گناه باشد فرمان نمی دهد، بر این آیه نیز برای عصمت انبیا و امامان استدلال شده است. (۵) نمی توان مصداق اولی الامر را همه کسانی دانست که فرمان و حکومت و قدرت را در اختیار دارند، بلکه باید دارای مقام عصمت

ص: ۳۱

۱-۱. بحار الانوار، ج ۳۷ ص ۱۰۹.

۲-۲. «الغدیر»، ج ۱ ص ۲۳۰، «المراجعات»، مراجعه ۱۲ و تعلیقه شماره ۶۲۷، نیز «آیات الغدیر»، علی الکورانی، ص ۲۳۹ تا ۲۸۴، «احقاق الحق»، ج ۶ ص ۳۵۳. در منابع شیعی از جمله ر.ک: «بحار الانوار»، ج ۳۷ ص ۱۰۸.

۳-۳. مرحوم محمد علی مردانی.

۴-۴. نساء، آیه ۵۹.

۵-۵. احقاق الحق، ج ۲ ص ۲۹۲.

باشند که شیعه، آن را در امامان دوازده گانه می داند. علامه مجلسی هم بر همین نکته تأکید دارد و دستور به اطاعت مطلق را دلیل آن می داند که مصداق آن ائمه معصومند، نه امرا و کسانی که حرف و عملشان متفاوت است. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: این آیه درباره علی بن ابی طالب و امام حسن و امام حسین علیهم السلام نازل شده است. (۲) در روایتی دیگر، اولی الامر را، امام علی، امام حسن، امام حسین، امام سجاد و امام باقر علیهم السلام می شمارد. (۳)

ابو بصیر از امام صادق علیه السلام نیز نقل می کند که آنان، ائمه از فرزندان علی و فاطمه اند، تا روز قیامت. (۴) در اینکه مقصود از «اولی الامر» کیست، بحثهای فراوان در کتب کلامی است و برخی اهل سنت آن را مربوط به هر حاکم و زمامداری می دانند که قدرت یابد و با همین عقیده، اطاعت از امویان و عباسیان و همه سلاطین جور و حکومتهای ناصالح را لازم و قیام بر ضد آنان را ناروا و حرام می شمارند.

-اولو الأمر.

آیه اهل ذکر

قرآن کریم می فرماید: اگر نمی دانید، از آگاهان و اهل ذکر پرسید: فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ. (۵) رجوع به آگاهان و دانایان در هر مسأله ای، امری عقلانی و طبیعی است و رجوع جاهل به عالم مبنای ارتباطات بشری است. علامه طباطبایی می گوید: «آیه اشاره به یک اصل عمومی عقلایی است که جاهل به اهل خبره مراجعه می کند». (۶) در امور دین و پیمودن راه سعادت و کسب معارف الهی و یافتن راه خدا و تفسیر کلام الله و دست یافتن به عقاید حقه، باید به «اهل بیت» رجوع کرد که آگاه ترین و دین شناس ترین مردمند.

امام علی علیه السلام فرمود: «نحن أهل الذکر». (۷) اهل ذکر ما ایم. امام باقر علیه السلام نیز در ذیل این آیه کریمه فرمود: «هم الأئمة من عتره رسول الله» (۸)، امامان از عترت پیامبر خدا اهل ذکرند.

ص: ۳۲

۱-۱. بحار الأنوار، ج ۲۳ ص ۲۸۴.

۲-۲. اصول کافی، ج ۱ ص ۲۸۶ ح ۱.

۳-۳. همان، ج ۲ ص ۲۱ ح ۹.

۴-۴. بحار الأنوار، ج ۲۳ ص ۲۸۶ و ۲۸۸.

۵-۵. نحل، آیه ۴۳.

۶-۶. المیزان، ج ۱۲ ص ۲۷۵.

۷-۷. مناقب، ج ۳ ص ۹۸.

۸-۸. اهل البيت في الكتاب و السنه، ص ۱۵۴.

اگر «ذکر» را به معنای قرآن بدانیم، باز اهل بیت قرآن شناس ترین افرادند و آیات کلام الله در این خاندان نازل شده است. در روایات بسیاری توصیه شده در امور دین، به اهل بیت مراجعه کنید و دین خود را از آنان بیاموزید و از این خاندان با عناوینی همچون:

خازنان علم الهی، وارثان علوم پیامبران، داناترین مردم، راسخان در علم، معدن و سرچشمه علوم و دانا به هرچه که بوده و خواهد بود و... یاد شده است. (۱)

این آیه، مرجعیت دینی اهل بیت را تبیین می کند و معیاری برای نقد افکار و اندیشه هاست، چون آنان آموزگاران دین و آگاهان به شریعت الهی اند و از سوی خداوند حجت قرار داده شده اند. بنابراین، آیه می تواند مورد استناد درباره امامت و رهبری هم باشد، چون اهل بیت، به عنوان آگاه ترین انسانهایی که وارث علم و حکمت پیامبر و دانا به قرآن و شریعت اند، باید در مصدر حکومت و ولایت قرار گیرند و جلوی بدعت ها و انحرافات را بگیرند و کلامشان «فصل خصومت» کند. (۲)

- آیات غدیر.

آیه تبلیغ

در آخرین سال عمر پیامبر و در سفر حجه الوداع، هنگام بازگشت از حج در جحفه و محل غدیر خم، آیه ای نازل شد و پیامبر خدا را مأمور به تبلیغ پیامی از سوی خدا به مردم کرد، پیام مهمی که اگر رسول خدا آن را نمی رساند، رسالت الهی را انجام نداده بود و آن پیام، وصایت و خلافت علی علیه السلام پس از پیامبر بود. این آیه که به آیه تبلیغ معروف است، چنین است: یا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِي مِمْكَ مِنَ النَّاسِ، إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ. (۳)

ص: ۳۳

۱- ۱. همان، بخش چهارم «علم اهل البيت» ص ۱۷۵ به بعد. نیز ر. ک: «بحار الأنوار»، ج ۲۳ ص ۱۷۲ (باب انهم الذکر و اهل الذکر) و اصول کافی، ج ۱ ص ۲۱۰.

۲- ۲. نویسنده معروف تونسسی (دکتر محمد تیجانی) که نام کتاب خود را در دفاع از تشیع و نقد تسنن، «فاسئلوا اهل الذکر» نامیده بر همین مبناست و مباحث مربوط به خدا، نبوت و پیامبر، اهل بیت، صحابه، خلفای سه گانه، خلافت و نقد روایات نادرست اهل سنت را از کلام و سیره ائمه معصومین آورده است. این کتاب به فارسی نیز ترجمه شده است به نام «از آگاهان پرسید»، محمد جواد مهری.

۳- ۳. مانده، آیه ۶۷.

به اجماع مفسران شیعه و روایات اهل بیت و مورخان شیعی، این آیه درباره امامت علی علیه السلام نازل شده و از دلایل عمده اثبات امامت آن حضرت است. هرچند اهل سنت کوشیده اند در تأویل معنای آیه با تردید و تشکیک در مکان و زمان نزول آیه، آن را از حجیت و سندیت بیندازند، اما دلایل و نقل ها به حدّ تواتر است و آن قدر زیاد است که هر تردیدی را از بین می برد. علامه امینی با نقل این واقعه و نزول آیه و خطبه پیامبر در غدیر و حوادث مربوط به آن از ۱۱۰ نفر از صحابه و ۸۴ نفر از تابعین و ۳۵۶ نفر از روات اهل سنت در طول چهارده قرن و یادکرد از مؤلفانی که درباره حدیث غدیر، تألیف مستقلی داشته اند، جای هیچ تردیدی را باقی نمی گذارد. (۱)

پیامبر خدا با آنکه در طول ۲۳ سال، بارها موضوع ولایت و وصایت علی علیه السلام را مطرح کرده بود، اما از واکنش منفی و مخالفت های سران قریش نسبت به اعلان عمومی آن بیمناک بود. آنچه در آیه تضمینی بر نگهداری پیامبر از آن خطرها و بیم ها دارد و *اللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ* اشاره به همین نکته است.

رسول خدا صلی الله علیه و آله در اجرای این فرمان الهی، در غدیر خم در حضور جمعیتی بیش از صد هزار از مسلمانان که از حجه الوداع برمی گشتند، ضمن خطبه ای بلند، آن حضرت را به امامت مسلمین منصوب کرد و از مردم خواست به خیمه علی علیه السلام بروند و به او به عنوان امیر المؤمنین، سلام و تحیت بگویند. هرچند این روشن ترین واقعه و قطعی ترین سند را برای خلافت علی علیه السلام نادیده گرفتند و پس از وفات پیامبر، در سقیفه گرد آمدند و در یک انتخاب ناقص، دیگری را به خلافت برگزیدند.

نزول آیه *الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ*... (مائده ۳) پس از پایان مراسم غدیر، بر اهمیت نقش امامت در فرهنگ دینی و تداوم خط رسالت گواه است.

-غدیر خم، حجه الوداع، حدیث غدیر، آیه اکمال دین، خطبه غدیریّه، امامت، تشیع.

ص: ۳۴

۱ - ۱). الغدیر، ج ۱ ص ۱۴ تا ۱۵۸، در این زمینه نیز ر.ک: «المراجعات»، مراجعه ۱۲ و تعلیقه شماره ۸۹ و ۶۲۷، آیات الغدیر»، کورانی، ص ۱۷۰، «بحار الأنوار»، ج ۳۷ ص ۱۰۸، «احقاق الحق»، ج ۶ ص ۳۴۷ و ج ۱۴ ص ۳۲، «فصلنامه طلوع»، شماره ۸ - ۹ مقاله «بررسی دیدگاههای فریقین درباره آیه تبلیغ».

آیه تطهیر، هم دلیل بر عصمت اهل بیت و ائمه است، هم دلیل بر امامت علی علیه السلام و ائمه دیگر.

آیه چنین است: **إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً** (۱)، خداوند اراده کرده است که از شما خاندان، پلیدی را ببرد و شما را به نحو کامل پاک سازد. این اراده، اراده تکوینی خداوند است که موهبت «عصمت» را می‌رساند.

از آنجا که این فضیلت مهم برای خاندان پیامبر مورد تصریح قرآن قرار گرفته است، معاندان و حسودان و مخالفان اهل بیت، تلاش بسیار کرده اند که آن را از اعتبار بیندازند و بحث های فراوان کرده اند که مقصود از «اهل بیت»، زنان پیغمبر است، یا پیامبر و همسران اوست و اینکه معنای تطهیر چیست. اما قول راست آن است که آیه درباره پیامبر، حضرت فاطمه، حضرت علی و حسنین علیهم السلام نازل شد که رسول خدا آنان را زیر کسا و عبایی جمع کرده بود و از خدا خواست که: **اللَّهُمَّ هَؤُلَاءِ أَهْلُ بَيْتِي وَخَاصَّتِي**، فاذهب عنهم الرجس و طهرهم تطهیراً (یا عبارات دیگری که در منابع به صورتهای مختلف آمده است). (۲)

راویان بسیاری نزول آیه تطهیر را درباره اصحاب کساء و پنج تن پاک، نقل کرده اند و علمای اهل سنت نیز به صحت حدیث کساء اعتراف دارند. (۳)

در موارد متعددی نیز برای بیان فضیلت اصحاب کساء و خاندان پیامبر، به این آیه احتجاج و استدلال شده است. (۴)

این افتخار و فضیلت ابدی، برای شیعیان نیز مایه افتخار است که پیرو امامانی اند که خداوند آنان را از هر خطا و گناهی پاک و مصون داشته است. در زیارت جامعه می خوانیم:

«عصمکم الله من الزلزل و آمنکم من الفتن و طهرکم من الدنس و اذهب عنکم الرجس و طهرکم تطهیراً». (۵) پیامبر خدا صلی الله علیه و آله نیز فرمود: «نحن اهل بیت طهرهم الله» (۶) خود این

ص: ۳۵

۱-۱. احزاب، آیه ۳۳.

۲-۲. نفحات الأزهار، ج ۲۰ ص ۷۸.

۳-۳. ر.ک: «شیعه شناسی و پاسخ به شبهات»، ج ۲ ص ۵۳.

۴-۴. همان، ص ۵۹.

۵-۵. من لا یحضره الفقیه، ج ۲ ص ۶۱۱.

۶-۶. اهل البیت فی الکتاب و السنه، ص ۱۱۲.

طهارت و عصمت از گناه، دلیل آن است که خداوند، اطاعت آنان را واجب ساخته است. (۱)

-اصحاب کساء، اهل بیت.

آیه سأل سائل

از دلایل حقانیت علی علیه السلام و غدیر، نزول عذاب بر نعمان بن حرث است که روز غدیر، از خدا خواست اگر آنچه محمد صلی الله علیه و آله درباره ولایت امیر مؤمنان می گوید حق و از جانب خداست، سنگی از آسمان بر سرش فرود آید. همان دم سنگی آمد و او را کشت و این آیه نازل شد: (۲) خواهنده ای درخواست عذابی حتمی کرد، عذابی از سوی خدای صاحب والایی ها که بر کافران نازل شود و کسی نتواند جلوی آن را بگیرد. (۳)

نیز روایت شده آنکه عذاب را برای کافران از خدا طلبید، پیامبر بود. نام آن شخص، نضر بن حارث و حارث بن نعمان و جز اینها هم ذکر شده است.

آیه ليله المبيت - ليله المبيت

آیه مباحله

آیه ای که اشاره به مباحله پیامبر اسلام با نصارای بخران دارد (-مباحله). این آیه از فضایل حضرت امیر علیه السلام و از دلایل امامت او به شمار می رود که در آن، از حضرت علی علیه السلام به عنوان جان پیامبر یاد شده است. متن آیه چنین است: فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَ أَبْنَاءَكُمْ وَ نِسَاءَنَا وَ نِسَاءَكُمْ وَ أَنْفُسَنَا وَ أَنْفُسَكُمْ

ص: ۳۶

۱- ۱) به منابع بحث در کتب اهل سنت، در «المراجعات»، ص ۳۳۴، تعلیقه ۶۹ مراجعه شود. نیز «اهل بیت در آیه تطهیر»، جعفر مرتضی، «دائرة المعارف تشیع» ج ۲ ص ۶۰۵، «آیه التطهیر فی مصادر الفریقین»، علامه مرتضی عسکری، «آیه التطهیر»، محمد مهدی آصفی، «فصلنامه طلوع»، شماره ۸-۹ مقاله «تفسیر تطبیقی آیه تطهیر» و «احقاق الحق»، ج ۲ ص ۵۰۱، ج ۸ ص ۲ و ج ۱۴ ص ۴۰، «فضائل الخمسه من الصحاح الستة» ج ۱ ص ۲۲۴.

۲- ۲) مجمع البیان، ج ۵ ص ۳۵۲، المیزان، ج ۲۰ ص ۷۹، آیه ای که آن خواسته را بیان کرده آیه ۳۲ انفال است (اللهم ان كان هذا هو الحق...).

۳- ۳) سورة معارج، آیه ۱ تا ۴. به این بحث در «الغدیر»، ج ۱ ص ۲۳۹ با عنوان «العذاب الواقع» مراجعه کنید، نیز «آیات الغدیر» کورانی، ص ۲۸۴.

ثُمَّ نَبْتَهِّلُ فَتَجْعَلُ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ (۱)، هر کس دربارهٔ دین پس از علمی که تو را آمد، با تو احتجاج کرد، بگو بیاید فرزندان ما و فرزندان شما، زنان ما و زنان شما و جانهای ما و جانهای شما را فراخوانیم، سپس مباحله کنیم و لعنت خدا را بر دروغگویان قرار دهیم.

پیامبر در این ماجرا، حسن و حسین، فاطمه زهرا و حضرت علی علیهم السّلام را به میعادگاه مباحله آورد. با آنکه تعبیر «جانهای ما» جمع است، ولی وقتی رسول خدا علی علیه السّلام را همراه خود آورد، او به منزلهٔ جان محمد صلی الله علیه و آله محسوب شده است و جایگاه والای او را نزد خدا و پیامبر و افضلیت او را بر صحابهٔ دیگر نشان می دهد.

اصل این واقعه قطعی است و سندی بر حقایق اسلام است. تفصیل آن واقعه و کیفیت استدلال به آن و اسناد واقعه در کتب مفصل آمده است. (۲) در ادبیات شعری، با عنوان «جان پیامبر» و نفس او و به یکی بودن این دو جان عزیز اشارات فراوان شده است.

بارها گفت محمد که علی جان من است هم به جان علی و جان محمد صلوات

در یکی از قصاید زیبای عمّان سامانی نیز چنین آمده است:

بزرگ مایهٔ ایجاد قادر ازلی ز نور پاک جمال محمد است و علی

دو دست کار کنند این دو دستیار وجود از این دو دست، قوی، دستگاه لم یزلی

به صورتند دو، لیکن به معنی اند یکی مبینشان دو، که باشد دوینی از حولی (۳)

-مباحله.

آیهٔ منذر و هادی

در آیهٔ ۷ سورهٔ رعد آمده است: **إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ وَ لِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ**، ای پیامبر، تو تنها بیم دهنده ای و هر قومی را هدایتگری است. در اینکه «هادی» در آیه چه معنی دارد،

ص: ۳۷

۱- ۱). آل عمران، آیه ۶۱.

۲- ۲). از جمله ر.ک: «بحار الأنوار»، ج ۳۵ ص ۲۵۷، کتب تاریخی در قضایای سال دهم، کتب تفسیر ذیل آیهٔ شریفه، «دانشنامهٔ امام علی علیه السّلام»، ج ۱۰ ص ۱۹۳، «نفحات الأزهار فی خلاصهٔ عبقات الأنوار»، ج ۲۰ ص ۲۱۵ تا ۲۹۶، «احقاق الحق»، ج ۶ ص ۴۴۹.

۳- ۳). یک قطره از دریا، گردآوری محمد علی مجاهدی، ص ۷۸. (حولی یعنی لوچ و احوال بودن).

نقلها و حدیث های مختلفی است. از جمله آنکه پیامبر خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آله پس از نزول این آیه فرمود:

صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ أَنَا الْمُنْذِرُ وَ عَلِيُّ الْهَادِي مِنْ بَعْدِي، يَا عَلِيُّ! بَكَ يَهْتَدِي الْمَهْتَدُونَ» (۱)، من منذر و علی هادی است، ای علی، هدایت یافتگان به سبب تو راه هدایت را می یابند.

در روایات بسیاری، علی علیه السلام و امامان دیگر، به عنوان هدایتگران جامعه معرفی شده اند.

به این آیه نیز برای اثبات امامت امیر مؤمنان استدلال و استناد شده است و کلام پیامبر در «هادی» دانستن حضرت علی، در منابع بسیاری از اهل سنت و شیعه نقل شده است. (۲)

امام صادق علیه السلام فرمود: هر امامی هادی مردم قرنی است که در میان آنان به سر می برد و برای هر زمانی از میان ما هادی وجود دارد که مردم را به دین پیامبر خدا هدایت می کند، پس از پیامبر، هدایتگران علی علیه السلام و یکایک اوصیای پس از اویند. (۳) به اینگونه احادیث، بر امامت و پیشوایی اهل بیت علیهم السلام استدلال شده است.

آیه مودت

آیه ای که اجر رسالت پیامبر خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آله را مودت خویشاوندان آن حضرت بیان می کند:

قُلْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ الَّذِي آتَى الْإِسْلَامَ الْحَقَّ وَ أَلَمَّ الْأُمَمَ. (۴) پس از نزول این آیه، وقتی از پیامبر پرسیدند مقصود از این قرآنی کیانند؟ فرمود: علی، فاطمه و دو فرزندان او. (۵) مهرورزی نسبت به خاندان پیامبر و مودت اهل بیت، هم تشکر از زحمات پیامبر در ادای رسالت الهی و هدایت مردم به دین خداست، هم عامل گرایش به خوبی ها و فضیلت ها از طریق این الگوهای کمال است. اهل بیت، پیوسته به این آیه استناد می کردند، تا امت را نسبت به

ص: ۳۸

۱- ۱. مجمع البیان، ج ۳ ص ۲۷۸.

۲- ۲. نفحات الأزهار، ج ۲۰ ص ۲۹۷ تا ۳۶۸ «احقاق الحق»، ج ۳ ص ۸۸ و ج ۱۴ ص ۱۶۶.

۳- ۳. اصول کافی، ج ۱ ص ۱۹۱، موسوعه الامام علی بن ابی طالب ج ۲ ص ۲۳۲، اثبات الهداه، ج ۳ ص ۵۱.

۴- ۴. شوری، آیه ۲۳.

۵- ۵. الدر المنثور، ج ۶ ص ۷، بحار الأنوار، ج ۲۳ ص ۲۳۰، احقاق الحق، ج ۱۴ ص ۱۰۶، فضائل الخمسه من الصحاح الستة، ج ۱ ص ۲۵۹.

ادای حق آنان یادآوری می کنند. پیامبر نیز فرموده است: فرزندان خود را با محبت خاندان من تربیت کنید: «أدبوا أولادکم علی حبّی و حبّ أهل بیتی و القرآن». (۱) این موَدّت، مایه نجات انسان در آخرت و نشانه پاکی مولد و رحمت و لطف الهی به دوستداران این خاندان است. در اهمّیت آن همین بس که پاداش رنجها و زحمات پیامبر در طول دعوت الهی خویش قرار داده شده و طبعاً ثمرات آن هم به امتی برمی گردد که چنین برخورد حقشناسانه ای نسبت به صاحب دعوت محمّدی دارند.

مخالفان در همین آیه نیز نسبت به مدلول و مفهوم آن مناقشات و شبهاتی دارند تا از ارزش این منقبت بکاهند. (۲) بزرگترین ابراز موَدّت نسبت به این خاندان، پذیرش رهبری و امامت آنان و مقدم داشتن ایشان بر دیگران و حجّت شمردن قول و فعل آنان است و وقتی موَدّت، واجب الهی باشد، اطاعت نیز تکلیف الهی است و شایستگی و برتری همه جانبه آنان معیار لزوم این اطاعت است. پس آیه مودت، از پشتوانه ها و دلایل امامت ائمه نیز محسوب می شود، چون موَدّت، تنها محبت قلبی نیست، بلکه فرمانبرداری محبّانه و اطاعت مطلق از مقام ولایت آنان است و تنها یک امر تشریفاتی و اخلاقی نیست، بلکه یک فریضه الهی است. امام باقر علیه السّلام درباره این آیه و موَدّت ذی القربی می فرماید:

«هی و الله فريضه من الله على العباد لمحمد صلى الله عليه وآله في أهل بيته». (۳)

تولای شما فرض خدایی است قبول و ردّ آن مرز جدایی است

دیانت بی شما کامل نگردد بجز با مهرتان دل، دل نگردد

هرآن کس را که در دین رسول است ولایت مهر و امضای قبول است

— حبّ علی علیه السّلام، ذوی القربی، اهل بیت.

ص: ۳۹

۱- ۱. اهل البيت في الكتاب و السنّه، ص ۴۱۳. در فصل نهم این کتاب به بحث حبّ اهل بیت نگاه کنید. نیز «بحار الانوار»، ج ۲۳ ص ۲۲۸.

۲- ۲. ر.ک: نفحات الأزهار، ج ۲۰ ص ۱۵۵.

۳- ۳. بحار الأنوار، ج ۲۳ ص ۲۳۹.

آیه ولایت بیانگر ولایت خدا و رسول و برخی از مؤمنان است که در حال رکوع، زکات و صدقه می دهند و چون طبق نقل متواتر، آنکه در حال رکوع در مسجد به فقیری که درخواست کمک کرد، انگشتر خود را بخشید امیر المؤمنین علیه السلام بود و پس از این انفاق خالصانه، این آیه بر پیامبر نازل شد، از آیات خاص امامت و ولایت علی علیه السلام به شمار می رود. متن آیه چنین است: **إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا، الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَ هُمْ رَاكِعُونَ . (۱)**

درباره شأن نزول آیه، مفاد و مدلول آیه، دلالت آن بر امامت امیر المؤمنین، مناقشات مضمونی و سندی روایات آن، شبهات وارده بر اصل حادثه انفاق انگشتر در نماز و رد آنها، بحث های فراوانی است که در کتب مفصل تر آمده است. (۲) به نقل میر حامد حسین، روایت را ۱۸ نفر از صحابه و تابعین و ۶۳ نفر از علما و راویان اهل سنت در آثار خود نقل کرده اند. (۳) در اشعار عربی و فارسی هم به این منقبت اشاره شده است. -خاتم بخشی.

ص: ۴۰

۱- ۱. مائده، آیه ۵۵.

۲- ۲. از جمله ر.ک: «الغدیر»، ج ۳ ص ۱۵۶، «المراجعات»، نامه ۴۰ تا ۴۸، «بحار الأنوار»، ج ۳۵ ص ۱۸۳، «دانشنامه امام علی»، ج

۱۰ ص ۱۴۱، «نفحات الأزهار»، ج ۲۰ ص ۹، «احقاق الحق»، ج ۱۴ ص ۲.

۳- ۳. نفحات الأزهار، ج ۲۰ ص ۱۳.

امامان دوازده گانه شیعه اثنی عشری معتقد به امامت دوازده امام معصوم است که اولین آنان علی علیه السلام و آخرینشان امام مهدی علیه السلام است، شیعه دوازده امامی. عدد دوازده برای ائمه، از زبان حضرت رسول بیان شده و این که همه از قریش و از عترت پیامبرند. (۱) در این زمینه احادیث متعددی از امامان نیز روایت شده است. حضرت باقر علیه السلام فرمود: «الإثنا عشر الإمام من آل محمّد، كلّهم محدّث من ولد رسول الله و من ولد علی...». (۲) جابر بن عبد الله انصاری می گوید: خدمت حضرت فاطمه علیها السلام رسیدم، در برابرش لوحی بود که نام اوصیا از فرزندان در آن بود، شمرده دوازده نفر بودند، آخرینشان «قائم» بود، سه محمّد و سه علی بود. (۳)

امام باقر علیه السلام فرمود: ما دوازده امامیم، حسن و حسین، سپس نه امام از فرزندان حسین علیه السلام از آن جمله اند. (۴) هرچند در مذهب شیعه هم فرقه هایی به وجود آمد و شیعه هفت امامی، چهار امامی هم داریم، لیکن فرقه ای که کاملتر و به هدایت نبوی نزدیک تر است، معتقدان به دوازده امام اند.

ص: ۴۱

۱-۱. بحار الأنوار، ج ۳۶ ص ۲۴۱، اثبات الهداه، ج ۲ ص ۵۵۵، ۵۱۱، ۵۱۰.

۲-۲. اصول کافی، ج ۱ ص ۵۳۱ ح ۷.

۳-۳. همان، ص ۵۳۲ ح ۱۰.

۴-۴. همان، ص ۵۳۳ ح ۱۶.

حضرت رسول صلی الله علیه و آله فرمود: «الأئمة من بعدی اثنا عشر، أولهم أنت یا علی، و آخرهم القائم و الذی یفتح الله (تعالی ذکره) علی یدیه مشارق الأرض و مغاربها». (۱) امامان پس از من دوازده نفرند، اولین آنان تویی یا علی، و آخرینشان قائمی است که خدای متعال به دستان او مشرق و مغرب جهان را می گشاید.

برخی کوشیده اند سخن پیامبر را که فرمود: «أئمة دوازده نفرند و همه از قریش اند» (۲)، بر خلفای حاکم پس از او تطبیق دهند و در حل تناقض این عدد با واقعیت خارجی به تأویلات و تحلیل ها و تطبیق هایی پردازند، از این رو اقوال علمای اهل سنت در معنای آن به هشت قول می رسد، (۳) ولی این عدد، نه با خلفای راشدین منطبق است، نه با خلفای بنی امیه و نه با خلفای بنی عباس، تنها مصداق آن ائمه اهل بیت اند. عدد دوازده به این خاطر، رمزی از گرایش شیعی محسوب می شود و قداست دارد و تألیفات متعددی با عنوان «الإثنا عشریه» در موضوعات فقه و اصول، مدایح و مراثی، سنن و فضایل و مواعظ وجود دارد. (۴) در سرودن شعر نیز «دوازده بند» از محتشم کاشانی و دیگران با عنایت به این ویژگی است، دوازده برج، دوازده مقام، دوازده منزل، دوازده فلک و... از ترکیبات دیگر این عدد است. در قرآن هم بحث از دوازده برج، دوازده اسباط، دوازده چشمه و دوازده ماه آمده است. این عدد، با تعداد حروف «لا اله الا الله» و «محمد رسول الله» و «امیر المؤمنین» و «علی بن ابی طالب» و «محبهم فی الجنة» و «عدوهم فی النار» هم مطابق است، (۵) و این از لطائف است. - امامیه، تشیع، غدیر خم.

ابلاغ آیات براءت

از فضایل و ویژگیهای حضرت علی علیه السلام، خواندن آیات سوره براءت (توبه) در مراسم حج سال نهم هجری در مکه و اجرای مراسم «براءت از مشرکین» توسط آن حضرت است.

ص: ۴۲

۱- ۱. بحار الأنوار، ج ۳۶ ص ۲۲۶.

۲- ۲. احقاق الحق، ج ۷ ص ۴۷۷.

۳- ۳. مسائل خلافیه و الرأی الحق فیها، علی آل محسن، ص ۱۱.

۴- ۴. در «الذریعه»، حدود ۳۰ کتاب با همین نام معرفی شده است، ج ۱ ص ۱۱۳.

۵- ۵. منتخب التواریخ، محمد هاشم خراسانی، ص ۱۱۲.

ابتدا پیامبر اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ آيات سورة براءة را به ابو بکر سپرد تا برود و در روز عيد قربان، در منا در جمع حاجيان بخواند، آياتی که مضمون آنها اعلام بيزاری خدا و رسول از مشرکين و تعيين ضرب الأجلی چهارماهه برای آنان بود که يا اسلام را بپذيرند، يا آماده جنگ باشند.

پیامبر، قطعنامه ای در چهار ماده تنظیم کرد که پس از قرائت آيات سورة توبه، بر مردم خوانده شود. جمعی را هم همراه ابو بکر برای انجام این مأموریت فرستاد. ابو بکر چیزی از مدینه دور نشده بود که از سوی خداوند، پیک وحی آمد و پیام آورد که: «لا یؤدی عنک الا أنت أو رجل منک». این پیام را جز تو یا مردی از تو نباید برساند. آن حضرت، امیر المؤمنین علیه السّلام را با گروهی اعزام کرد و در ذو الحلیفه (مسجد شجره) به ابو بکر رسیدند و دستور پیامبر را ابلاغ کردند.

انس بن مالک چنین نقل می کند:

انّ رسول الله بعث ببراءة مع أبي بكر إلى أهل مكة فلمّا بلغ ذا الحليفة بعث إليه فردّه وقال: «لا يذهب بها إلا رجل من أهل بيتي»، فبعث عليّاً. (۱) مسؤولیت مهمّ ابلاغ پیام براءة از مشرکين و تهدید بت پرستان، شجاعت و قاطعیت و ایمانی می خواست که در وجود علی علیه السّلام تجسّم یافته بود. آن حضرت نیز طبق فرمان پیامبر، آيات نخست این سوره و قطعنامه ویژه را با صدای رسا در منا و جمره عقبه خواند. نتیجه آن هشدار و قطعنامه، برچیده شدن اساس بت پرستی در اواسط سال دهم هجری از سراسر حجاز بود. (۲) انجام این مراسم، نشان قدرت و هیمنه و شکوه مکتب توحید بر ضدّ شرک است و گویای آشتی ناپذیری موحّدان و مشرکان.

امام خمینی قدّس سرّه که احیاگر اجرای مراسم براءة از مشرکان در حجّ ابراهیمی است، می گوید: «اعلان براءة در حج، تجدید میثاق مبارزه و تمرین تشکّل مجاهدان برای ادامه نبرد با کفر و شرک و بت پرستهاست و به شعار هم خلاصه نمی شود، که سرآغاز علنی ساختن منشور مبارزه و سازماندهی جنود خدای تعالی در برابر جنود ابلیس و ابلیس صفتان است و از اصول اولیّه توحید به شمار می رود و اگر مسلمانان در خانه ناس و خانه

ص: ۴۳

۱- ۱). تفسیر مجمع البیان، طبرسی، ج ۳ ص ۳.

۲- ۲). بحار الأنوار، ج ۲۱ ص ۲۶۶، نیز ر.ک: «بحار الأنوار»، ج ۳۵ ص ۲۸۴.

خدا از دشمنان خدا اظهار برائت نکنند، پس در کجا می توانند اظهار نمایند؟ و اگر حرم و کعبه و مسجد و محراب، سنگر و پشتیبان سربازان خدا و مدافعان حرم و حرمت انبیاء نیست، پس مأمّن و پناهگاه آنان در کجاست؟ خلاصه، اعلان برائت مرحله اول مبارزه و ادامه آن مراحل دیگر وظایف ماست و در هر عصر و زمانی جلوه ها و شیوه ها و برنامه های متناسب خود را می طلبد...» (۱)

مسئولیتی به این عظمت و پیامی به این سترگی باید از زبان شخصیتی چون علی بن ابی طالب علیه السلام به گوش مشرکان رسانده شود که بت شکن تاریخ و پاک سازنده کعبه و حرم از بت های مشرکان است. این فضیلت بزرگ، در منابع متعدد شیعه و اهل سنت نقل شده است. علامه امینی ۷۳ نفر از روایان این حدیث را از مورخان و مفسران اهل سنت نام می برد (۲) و نمونه هایی از نقل های تاریخی و روایی را می آورد و در نهایت به فضیلت امیر المؤمنین و شایستگی او برای امامت و پذیرش امانت دین آموزی و تبلیغ احکام الهی استدلال می کند. (۳) - فضایل علی علیه السلام.

ابن ابی الحدید

عبد الحمید ابو حامد، ابن ابی الحدید، از عالمان و محققان معتزلی مذهب اهل سنت (۵۸۶-۶۵۶ ق) است که شهرت او به خاطر شرحی است که بر «نهج البلاغه» در ۲۰ جلد نگاشته است. وی در مداین به دنیا آمد، سپس به بغداد رفت. ادیب بود و به مطالعه کتابهای تاریخی و ادبی علاقه بسیار داشت، قصایدی هم در ستایش خاندان پیامبر دارد.

سالها اندوخته و آموخته هایش را به درخواست ابن العلقمی (وزیر شیعی مذهب «المستعصم») نگاشت تا این شرح عظیم پدید آمد. بعد تاریخی این کتاب قابل توجه است و این قسمتها به فارسی هم ترجمه شده است. (۴) ابن ابی الحدید گرچه شیعه نیست، اما در تفکر کلامی از معتزله است و ارادتی شگرف به علی علیه السلام دارد.

- نهج البلاغه، کتابشناسی نهج البلاغه.

ص: ۴۴

۱-۱. صحیفه نور، ج ۲۰ ص ۱۱۲ (پیام فریاد برائت).

۲-۲. الغدیر، ج ۶ ص ۳۳۸.

۳-۳. همان، ص، ۳۵۰.

۴-۴. درباره او ر. ک: «یادنامه علامه امینی»، مقاله یازدهم، «دائرة المعارف تشیع»، مدخل «ابن ابی الحدید» ج ۱ ص ۲۹۳.

ابن تیمیّه

نام او «احمد بن عبد الحليم» است، متولد ۶۶۱ هجری در شهر حرّان و در گذشته ۷۲۸ هجری در دمشق. وی حنبلی مذهب بود و عقایدی مخالف با باورهای رایج مسلمانان داشت و با همه مذاهب عصر خود به مخالفت برخاست و به خاطر عقایدش مورد مخالفت علمای زمان خود قرار گرفت و مدتی هم زندانی و تبعید شد. در بیان عقاید خود گستاخ و جسور بود، مدافع امویان و خوارج و مخالف عقیده به شفاعت و توسّل و زیارت قبور اولیا بود و با شیعه دشمنی سرسختی داشت. تفکرات او مبنای عقاید وهابیان قرار گرفت و قرن‌ها مخالفان تشیع با الهام از آثار و افکار او راه دشمنی با مذهب اهل بیت را پیش گرفتند و جز خودشان، دیگران را مشرک نامیدند. معروف‌ترین اثر او «منهاج السنّه» است که پر از دروغ و تهمت و نسبت‌های نادرست و جاهلانه به شیعه است. (۱) و آن را در مقابل کتاب علامه حلی «منهاج الکرامه فی اثبات الامامه» نگاشت. علمایی چند بر منهاج السنّه او پاسخ داده‌اند. - وهابیت، سلفیّه.

ابن کوّاء

عبد الله بن کوّاء از سران گستاخ و جسور خوارج بود که گاهی در مسجد کوفه، با حرفها و سؤالهای خود، به علی علیه السلام جسارت می‌کرد و هنگام نماز، وقتی علی علیه السلام به قرائت می‌پرداخت، آیاتی از قرآن را بلندبلند به تعریض می‌خواند. وی در جنگ نهروان نیز حضور داشت، گفتگوهای مفصلی میان او و حضرت علی علیه السلام اتفاق افتاد. برخی گفته‌اند در پی این احتجاجات، خود را از میدان و جمع نهروانیان کنار کشید. (۲)

ابن ملجم

عبد الرحمان بن ملجم مرادی، زمانی از سپاه علی علیه السلام بود، امّا در ماجرای حکمیت از «خوارج» شد و پس از جنگ نهروان، یکی از چند نفری بود که جان سالم به در برد و

ص: ۴۵

۱- ۱). الغدیر، ج ۳ ص ۱۴۸ (نقد کتاب منهاج السنّه). درباره او از جمله ر. ک: «ابن تیمیّه، حیات، عقائده، موقفه من الشیعه و اهل البیت»، صائب عبد الحمید، نشر مرکز الغدیر للدراسات الاسلامیه، «التوفیق الربّانی فی الرد علی ابن تیمیّه».

۲- ۲). موسوعه الامام علی بن ابی طالب، ج ۶ ص ۳۳۳.

سرانجام در سال ۴۰ هجری با همدستی قطام و وردان، امیر المؤمنین علیه السلام را در صبحدم نوزدهم رمضان در محراب مسجد کوفه با شمشیری زهر آگین ضربتی زد که به شهادت امام انجامید. خود او را نیز چند روز بعد، به قتل رساندند.

- شهید محراب، فزت و ربّ الکعبه، محراب کوفه.

ابن میثم بحرانی

از حکما و علمای شیعه در قرن هفتم (م ۶۷۹ ق) و از شاگردان خواجه نصیر طوسی.

وی شرحی در پنج جلد بر نهج البلاغه نگاشته که در دو سطح است، یکی «الشرح الکبیر» و دیگری خلاصه آن به نام «الشرح الصغیر» و این تألیف را به درخواست علاء الدین عطا ملک جوینی صورت داده است. (۱) نام کامل او «کمال الدین میثم بن علی بن میثم» است.

شرح ابن میثم از شرح های مفید و مشهور بر نهج البلاغه است.

- کتابشناسی نهج البلاغه.

ابو بکر

ابو بکر بن ابی قحافه، از صحابه پیامبر و به اعتقاد اهل سنت اولین خلیفه از خلفای راشدین است. وی جزء اولین مسلمانان بود که در مکه به پیامبر گروید و با آن حضرت به مدینه هجرت کرد. وی که از قبیله «تیم» بود و موقعیت اجتماعی خوبی داشت، پیوستن او به اسلام در پیشرفت آیین خدا مؤثر بود و پیامبر خدا نیز با ازدواج با عایشه دختر ابو بکر، از این موقعیت به نفع اسلام بهره گرفت. پس از وفات رسول خدا صلی الله علیه و آله و بروز تعصبات جاهلی و رقابت مهاجران و انصار، با صحنه سازیهایی که در سقیفه بنی ساعده انجام گرفت، برخلاف نص صریح و نصب قطعی پیامبر، ابو بکر را به خلافت برگزیدند و علی علیه السلام را کنار زدند. در دوره او ظلم به اهل بیت و محروم ساختن امت از امامت امیر المؤمنین علیه السلام پایه ریزی شد و به خانه حضرت زهرا علیها السلام حمله گشت و فدک غصب شد و حضرت زهرا علیها السلام تا آخر عمر از او و عمر ناراضی بود. میان او و علی علیه السلام ماجراهاست که در این مختصر نمی گنجد. فدک، مطاعن، خلافت بی دلیل، فلته، سقیفه بنی ساعده.

ص: ۴۶

یکی از کنیه های امیر المؤمنین است. معنای لغوی آن «پدر خاک» است، امّا در زبان عرب، کنیه به معنای مصاحب و همراه و دارای یک صفت هم می آید، بنابراین ابو تراب یعنی همنشین خاک، خاکی، خاکسار، که کنایه از تواضع است.

بارها رسول خدا صلی الله علیه و آله با این کنیه به علی علیه السلام خطاب کرده است، از جمله در یکی از غزوات، وقتی پیامبر به بالین حضرت علی و عمار یاسر آمد و آنان را خوابیده یافت، در حالی که علی علیه السلام در سجده بود و خاک بر سرو صورت او نشسته بود، با ملاطفت و نرمی و با خطاب «قم یا ابا تراب...» آن حضرت را بیدار کرد. (۱) از آن پس علی علیه السلام به ابا تراب شهرت یافت. حضرت این کنیه را دوست داشت و محبوب ترین نام ها در نظرش بود، هر چند بنی امیه و دشمنان امام، با به کارگیری این لقب، قصد تحقیر وی را داشتند.

از ابن عباس نیز وقتی پرسیدند چرا پیامبر، آن حضرت را ابو تراب نامید، پاسخ داد: چون علی علیه السلام صاحب زمین است و پس از پیامبر خدا، حجت الهی بر زمینیان است و آرامش زمین به سبب او باقی است. و از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل کرد که وقتی کافر در روز قیامت، منزلت و جایگاه شیعیان علی علیه السلام را می بیند، می گوید: کاش من هم ترابی بودم، یعنی از شیعیان علی علیه السلام. (۲)

علامه مجلسی در ادامه می افزاید: اینکه شیعیان وی را به ابی تراب نسبت داده اند، به خاطر آنکه بسیار تسلیم اوامر او و فرمانبر دستورهایش بودند و مثل خاک، در برابرش خاضع بودند. همچنین نقل شده که روزی رسول خدا صلی الله علیه و آله علی را دید که در زمینی کار می کرد و غبار آلود بود، به آن حضرت ابو تراب خطاب کرد. (۳) گاهی شیعه را به خاطر کنیه ابو تراب، «ترابیه» هم خوانده اند. (۴)

کنیه ابو تراب در ادبیات شعری (فارسی و عربی) درباره علی علیه السلام بسیار به کار رفته و یکی از ویژگیهای بارز او به شمار آمده است.

ص: ۴۷

۱-۱. مناقب، ابن شهر آشوب، ج ۳ ص ۱۱۱، احقاق الحق، ج ۶ ص ۵۳۸.

۲-۲. بحار الانوار، ج ۳۵ ص ۵۱، معانی الأخبار، ص ۱۲۰.

۳-۳. مناقب، ج ۳ ص ۱۱۱.

۴-۴. تشیع و تصوف، کامل مصطفی، ص ۲۰ به نقل از تاریخ طبری.

به ذره، گر نظری لطف بو تراب کند به آسمان رود و کار آفتاب کند

اقبال لاهوری هم در مثنوی «مسلم اول، شه مردان علی» می گوید:

خاکم و از مهر او آینه ام می توان دیدن نوا در سینه ام...

مرسل حق کرد نام بو تراب حق، ید الله خواند در ام الكتاب

هر که دانای رموز زندگی است سر اسمای علی داند که چیست

خاک تاریکی که نام او تن است عقل از بیداد او در شیون است

شیر حق این خاک را تسخیر کرد این گل تاریک را اکسیر کرد

مرتضی کز تیغ او حق روشن است بو تراب از فتح اقلیم تن است

هر که در آفاق گردد بو تراب باز گرداند ز مغرب، آفتاب (۱)

که اشاره به حدیث رد الشمس است و در شعر «سوسی» آمده است:

انا و جمیع من فوق التراب فدی لتراب نعل ابی تراب (۲)

-القاب و کنیه های علی علیه السلام.

ابو طالب

پدر ارجمند حضرت علی علیه السلام، که نامش عمران بود و بزرگ قریش و زعیم مکه به شمار می رفت و شخصیت اجتماعی او نزد عرب بالا بود. پس از فوت عبدالمطلب، حامی و سرپرست برادرزاده اش حضرت محمّد صلی الله علیه و آله شد و در سفرهای تجاری او را با خود همراه می برد و از وی مواظبت کامل می کرد، چون هم مقام والای برادرزاده را می دانست، هم از دشمنی دشمنان نسبت به آن حضرت باخبر بود. وقتی رسول خدا صلی الله علیه و آله به نبوت مبعوث شد، حمایت ابو طالب یکی از قوی ترین پشتوانه های وی بود و همه توان او در راه محمّد صلی الله علیه و آله و دین او صرف شد، هرچند صلاح نمی دید گرایش خود را به اسلام، علنی و اظهار کند، ولی در باطن به اسلام ایمان آورده بود و این از اشعار، (۳) عملکرد، مواضع و زندگی او آشکار است. پیامبر خدا، سال از دست دادن او را به عنوان فقدان قوی ترین

ص: ۴۸

۲-۲) مناقب، ج ۳ ص ۱۱۲. درباره این کنیه از جمله ر.ک: فصلنامه «وقف، میراث جاویدان»، شماره ۱۳ ص ۱۶۸، مقاله «کنیه ابو تراب، افتخار امیر المؤمنین».

۳-۳) اشعار او در «دیوان ابی طالب بن عبدالمطلب»، تحقیق شیخ محمد حسن آل یاسین گرد آمده و چاپ شده است.

پشتیبان، سال حزن و اندوه نامید و پس از آن نتوانست در مکه بماند و مقدمات هجرت به مدینه را فراهم آورد.

علامه امینی در الغدیر، (۱) ایمان ابو طالب را مسلم می داند و می نویسد: مغرضان چون نتوانستند درباره فرزندش علی علیه السلام نقطه ضعف و عیبی بیابند، به پدر او پرداختند و از طریق تشکیک در ایمان او خواستند علی علیه السلام را بیالایند، در حالی که روحیات و باطن هر کس را از سخنان و سیره و زندگیش و نیز آنچه نزدیکان و بستگانش درباره او می گویند بهتر می توان شناخت. آنگاه به نقل انبوهی از اشعار و کلمات ابو طالب و سخن دیگران درباره وی و احادیثی که درباره اوست می پردازد تا چهره نورانی سید ابطح و بزرگ قریش را بنمایاند و به برشمردن تألیفاتی می پردازد که درباره اثبات ایمان او نگاشته شده است و به نقل سخنانی از بزرگان دین اشاره می کند که «ایمان ابو طالب» را از مسلمات اعتقادی شیعه و اهل بیت دانسته اند. (۲)

امام باقر علیه السلام فرموده است: «مات ابو طالب بن عبد المطلب مسلماً مؤمناً...» (۳). ابو طالب مسلمان و باایمان از دنیا رفت.

از آنجا که مغرضان با ایجاد شک در ایمان وی یا در نسبت کفر دادن به او، قصد سست کردن پایه های اولیه اسلام یا ایجاد وهن و عیب درباره حضرت امیر علیه السلام داشته اند، عالمان دین به دفاع از کیان مذهب و اثبات پاک و مؤمن بودن دودمان و اجداد علی علیه السلام پرداخته و در این موضوع، کتابهایی تألیف کرده اند. در مقدمه کتاب «ایمان ابی طالب» (۴) نام ۳۷ کتاب از کهن ترین زمانها تا عصر حاضر آورده شده که به این موضوع پرداخته است و همه اینها نوعی دفاع از ساحت امیر ولایت، علی بن ابی طالب علیه السلام است. برخی از این کتابها از این قرار است:

«ابو طالب عم الرسول» محمّد حسن کامل المحلمی، «ابو طالب مؤمن قریش» عبد الله خیزی، «ایمان ابی طالب» شیخ مفید، «ایمان ابی طالب» شیخ آقا بزرگ تهرانی، «اسنی المطالب فی نجاه ابی طالب» احمد زینی دحلان، «اخبار ابی طالب و ولده»، علی بن محمّد

ص: ۴۹

۱-۱. الغدیر، ج ۷ ص ۳۳۰.

۲-۲. همان، ص ۳۸۴.

۳-۳. الغدیر، ج ۷ ص ۳۹۰.

۴-۴. از مجموعه آثار شیخ مفید، چاپ کنگره هزاره شیخ مفید.

مدائنی، «اثبات اسلام ابی طالب» محمد معین هندی، و... کتابهای دیگر. برخی از اینها به فارسی نیز ترجمه شده است. (۱)

ابو عبیده جراح

نام او را عامر بن جراح نوشته اند. از اصحاب پیامبر صلی الله علیه و آله بود و گاهی پیامبر او را به مأموریت هایی می فرستاد، اما پس از وفات رسول خدا صلی الله علیه و آله به دلیل دوستی شدیدی که با ابو بکر داشت به نفع او کار کرد و از سردمداران ماجرای سقیفه و بیعت گرفتن برای ابو بکر بود. ابو بکر می گفت که خلافت از آن یکی از این دو نفر (عمر یا ابو عبیده جراح) باشد. آن دو نیز گفتند: با وجود تو، نوبت به ما نمی رسد و با او بیعت کردند و مردم را به بیعت فراخواندند. (۲) اهل سنت او را از «عشره مبشره» می دانند. وی در سال ۱۸ هجری در ۵۸ سالگی درگذشت.

اتمام نعمت - آیه اکمال دین

اثبات الوصیه

بنابه اهمیت اعتقاد به وصایت و وصی بودن امیر المؤمنین علیه السلام، شماری از عالمان شیعه برای اثبات این مسأله اعتقادی، کتابهای فراوان نوشته اند که برخی از آنها با عنوان «اثبات الوصیه» است. از جمله می توان از «اثبات الوصیه» علی بن حسین مسعودی (۳۴۶ ق)، احمد بن رمیح، هشام بن حکم (۱۹۹ ق)، سید هاشم بحرانی (۱۱۰۷ ق)، علامه حلی (۷۲۶ ق) و شیخ صدوق (۳۸۱ ق) یاد کرد. (۳)

و وصایت وصی.

اثنی عشریه - ائمه اثنی عشر

اجتهاد در مقابل نص

در اصطلاح، آنجا که نص صریح و فرمان روشنی درباره موضوعی وجود داشته باشد و

ص: ۵۰

۱- ۱). درباره ابو طالب، از جمله ر. ک: «ابو طالب، تجلی ایمان»، مجید پورطباطبایی، «ابو طالب مظلوم تاریخ» (ترجمه بخشی از الغدیر)، انتشارات بدر، «دانشنامه امام علی»، ج ۵ مقاله «در کنار پدر».

۲- ۲). کامل، ابن اثیر، ج ۲ ص ۱۳.

۳- ۳). الذریعه، ج ۱ ص ۱۱۰.

کسی به خواهد در مقابل آن، به رأی و نظر خویش عمل کند، بخصوص آنجا که فرمان از سوی کسی باشد که قولش حجت و اطاعتش واجب و تخلف از دستورش گناه باشد. این مسأله درباره غصب خلافت امیر المؤمنین علیه السلام در سقیفه پیش آمد. برخلاف آنچه در طول ۲۳ سال دعوت، رسول خدا صلی الله علیه و آله در مواقع مختلف حضرت علی علیه السلام را به عنوان جانشین، خلیفه، وصی، مولا و امیر مردم تعیین کرده بود و روشن ترین موردش در غدیر خم و جمله معروف «من کنت مولا فلهذا علی مولا» بود، قدرت طلبان در سقیفه بنی ساعده جمع شدند و ابو بکر را به خلافت برگزیدند و استنادشان آراء اهل حل و عقد و صلاح دید امت بود. رسوایی و ضعف عملکرد اهل سقیفه و تضاد آن با فرمان صریح پیامبر، بیش از آن بود که قابل کتمان و جبران باشد. برخی از اهل سنت هم در توجیه آن خطای بزرگ، جاهلانانه ادعا کرده اند که واقعه غدیر خم را قبول دارند، اما بزرگان امت اجتهاد کردند و مصلحت را در خلافت ابو بکر دیدند و با او بیعت کردند. این دقیقاً همان اجتهاد در برابر نص صریح است که خطاست و آنجا که خدا و رسول حکمی کرده باشند، برای کسی حق تصمیم دیگری وجود ندارد. تصمیم سقیفه لغزش و فلتی ای جبران ناپذیر بود (فلته) و خطای بزرگتر، توجیه آن خطا توسط دیگران است.

اجتهاد در مقابل نص در موارد دیگری نیز از سوی عمر بن خطاب و دیگران انجام گرفته است، از جمله در مورد تمتع در حج و متعه زنان، که وی گفت: دو متعه در زمان پیامبر خدا حلال بود و من حرام می کنم و هر کس انجام دهد عقوبت می کنم: «متعتان کانتا علی عهد رسول الله صلی الله علیه و آله و انا انهی عنهما و اعاقب علیهما: متعه الحج و متعه النساء». (۱)

موارد متعدد دیگری در تاریخ آمده که وی اجتهاد در مقابل نص کرده است، بی آنکه علم و شایستگی و حق آن را داشته باشد. (۲)

«اجتهاد در مقابل نص»، نیز نام کتابی است که ترجمه «النص و الاجتهاد» (۳) از مرحوم سید شرف الدین صاحب «المراجعات» است و به تحلیل آن گونه اجتهادها و تأویل های

ص: ۵۱

۱- ۱). الغدیر، ج ۶ ص ۲۱۱ با لفظهای مختلف آمده است.

۲- ۲). ر. ک: «الغدیر»، ج ۶ ص ۸۳ به بعد (نوادیر الأثر فی علم عمر) و «النص و الاجتهاد»، سید شرف الدین.

۳- ۳). تألیف سید عبد الحسین شرف الدین عاملی، چاپ سوم، مطبعه النعمان، نجف ۱۳۸۴ ق، ۴۰۸ صفحه.

غلط در عصر خلفا و صدر اسلام پرداخته است و صد مورد از آنها را مستند ذکر کرده است، از قبیل: حادثه سقیفه، سپردن خلافت به عمر از سوی ابو بکر، اعتراض به فرماندهی اسامه، مخالفت با سهم «مؤلفه قلوبهم» و «ذی القربی» در زکات، غضب فدک، جلوگیری از نگارش احادیث پیامبر، اسقاط «حی علی خیر العمل» از اذان و اقامه، جلوگیری از تمتع در حج و زنان، گریستن بر مردگان و دهها مورد دیگر. (۱)

- پنج شنبه شوم، سقیفه، نامه نانوخته، فلته.

اجماع

در لغت، به معنای عزم و تصمیم یکپارچه گروهی بر سخنی یا عملی است و در اصطلاح فقهی، اتفاق فقها و مجتهدین در یک مسأله که کاشف از قول و نظر معصوم است و یکی از ادله اربعه برای اثبات احکام شرعی است، در کنار قرآن و سنت اهل سنت برای اجماع، اعتبار ذاتی قائلند، اما شیعه آن را به لحاظ کشف از قول معصوم، حجت می دانند.

در داستان خلافت ابو بکر، چون معیاری قرآنی و حدیثی برای آن نیافتند به «اجماع» متوسل شدند و با ادعای اینکه پیامبر فرموده است «امت من بر خطا اجتماع نمی کنند» توجیهی برای خلافت او دست و پا کردند، در حالی که آنچه در سقیفه پیش آمد، نه اجماع اهل مکه و مدینه بود، نه اجماع مهاجر و انصار، نه اجماع اصحاب پیامبر و نه حتی اجماع حاضران در سقیفه، چون برخی از آنان مخالف بودند و هرگز بیعت نکردند. از جمله کسانی که بیعت نکردند عبارت بودند از: عباس بن عبد المطلب، فضل بن عباس، زبیر، خالد بن سعید، مقداد، سلمان، ابو ذر، عمار، براء بن عازب، ابی بن کعب، سعد بن عباد و گروهی از مهاجرین و انصار. (۲) - خلافت بی دلیل، سقیفه.

احادیث غدیر

غدیر، مظهر امامت شیعی و وصیت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است. حدیث غدیر، کلام حضرت رسول صلی الله علیه و آله در تعیین علی بن ابی طالب علیه السلام به جانشینی خویش است که معروف ترین جمله

ص: ۵۲

۱-۱. کتاب یاد شده، کلا نقل این موارد صد گانه از زمان ابو بکر تا دوره معاویه است.

۲-۲. تاریخ یعقوبی، ج ۲ ص ۱۰۳.

آن «من كنت مولاة فهذا عليّ مولاة» است. در نگاه وسیعتر، احادیث غدیر، روایاتی است که برای امامت حضرت امیر و خلافت و وصایت او به آنها استدلال می شود و دلیل شایستگی و افضلیت او بر دیگران در همه جهات است. اینگونه احادیث بسیار است، بخشی از آنها در مدخل های جداگانه ای در همین کتاب آمده است، همچون: حدیث امامت، حدیث باب حطّه، حدیث تشبیه، حدیث تهنیت، حدیث ثقلین، حدیث خلافت، حدیث رایت، حدیث ردّ شمس، حدیث سدّ ابواب، حدیث سفینه نوح، حدیث دوازده جانشین، حدیث سلسله الذهب، حدیث طیر مشوی، حدیث مدینه العلم، حدیث منزلت، حدیث ولایت، حدیث یوم الدار و احادیث فراوان دیگری که در کتب روایی و مناقب آمده است. (۱) هر یک از حدیث های یاد شده را در جای خود مطالعه کنید.

- غدیر خم، مولی، امیر المؤمنین، کتابشناسی غدیر.

احتجاج به غدیر

حادثه غدیر خم و آیه ابلاغ و اکمال دین و خطبه غدیریّه پیامبر خدا صلّی الله علیه و آله در آن روز و جمله معروف «من كنت مولاة فعليّ مولاة...»، از روشن ترین، متقن ترین و مستندترین دلایل امامت و خلافت بلا فصل امیر المؤمنین علیه السلام است. آن صحنه و آن پیام و نصب را، هزاران نفر شاهد بودند و صدها نفر روایت کرده اند و کتاب «الغدیر» و دهها کتاب دیگر به نقل مستند و مستدلّ آن واقعه پرداخته اند. در طول بیش از هزار و چهارصد سال، پیوسته از سوی اصحاب پیامبر، تابعین، ائمه شیعه، خود حضرت علی و حضرت زهرا علیهما السلام، علمای شیعه، مؤلفان فراوان و متکلمان بسیار، به آن واقعه و حدیث، استناد و احتجاج شده است، تا هیچ تردیدی در حقایق علی علیه السلام و اثبات تشیع و درستی راه و مرام پیروان اهل بیت علیهم السلام نماند.

نزول عذاب الهی بر «حارث فهری» به دنبال درخواست خودش مبنی بر بارش سنگ بر سر او که در آیه سأل سائل بعذاب واقع مطرح است، بلای آسمانی بر آنان که منکر حادثه غدیر شدند، مثل انس، براء، زید بن ارقم و...، احتجاج خدا و آسمان بر منکران آن حقیقت روشن بود. حضرت زهرا علیها السلام مکرر به واقعه غدیر اشاره و به آن احتجاج نمود، تا از

ص: ۵۳

حقّ مولایش علی علیه السّلام دفاع کند. (۱)

امیر المؤمنین علیه السّلام، بارها به غدیر خم احتجاج و استناد فرمود، مثل روز هفتم سقیفه، در مسجد و حضور مردم، زیر تیغ تهدید که بر سر او گرفته بودند، در مجلس خصوصی با ابو بکر، پس از غصب فدک از سوی ابو بکر و عمر، در مسجد پیامبر در زمان خلافت عمر، در شورای شش نفره پس از کشته شدن عمر، هنگام بیعت مردم با عثمان، در پاسخ به طلحه و در زمان عثمان، در جنگ جمل و صفّین، در نامه ای که به معاویه نوشت، در خطبه نماز جمعه در روز غدیر، در میدان کوفه خطاب به اصحاب پیامبر، در ماههای آخر عمر خویش در نوشته ای بلند و ۳۰ صفحه ای که نگاشت (-ثقات امیر المؤمنین) و موارد فراوان دیگر. (۲)

امامان معصوم دیگر نیز در صحنه ها و موقعیتهای گوناگون از حادثه غدیر یاد کرده و به آن استناد و احتجاج کرده اند، که ذکر آنها در این مختصر نمی گنجد. (۳) اصحاب ائمه و علمای شیعه نیز مکرر به این حدیث احتجاج کرده اند و مناظرات مستحکم و پاسخهای دندان شکن و براهین خلل ناپذیر در مجادلات کلامی شیعه با مخالفان بر محور واقعه غدیر خم اتفاق افتاده است. (۴) به عنوان نمونه یک مورد از احتجاجات علی علیه السّلام را می آوریم.

وقتی عمر کشته شد و شورای شش نفره برای تعیین خلیفه شکل گرفت، چون امیر المؤمنین علیه السّلام دید که جریان مذاکرات در مسیر خلیفه ساختن عثمان است، فضایل و مناقب خویش و سفارش های پیامبر درباره خلافت را بازگفت، از جمله فرمود: «نشدتکم باللّه هل فیکم احد نصبه رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله یوم غدیر خمّ بأمر اللّه، فقال: من کنت مولاه فعلیّ مولاه، اللهمّ وال من والاه و عاد من عاداه، غیری؟ قالوا: لا». (۵) شما را به خدا سوگند

ص: ۵۴

-
- ۱- ۱. بحار الأنوار، ج ۲۸ ص ۲۰۵.
 - ۲- ۲. درباره این احتجاج ها، ر.ک: «بحار الأنوار» ج ۲۹، ۲۸، ۲۷، ۱۰، ۹، «احتجاج»، طبرسی، «الغدیر»، ج ۱، «اثبات الهداه»، ج ۲، «فضائل الخمسه من الصحاح الستة» ج ۱ ص ۳۱۹، «المناشده و الاحتجاج بحديث الغدير»، کمال السید.
 - ۳- ۳. از جمله ر.ک: «چهارده قرن با غدیر»، محمّد باقر انصاری، ص ۶۳ به بعد.
 - ۴- ۴. از جمله ر.ک: کتاب سه جلدی «مواقف الشیعه»، احمدی میانجی، انتشارات جامعه مدرسین.
 - ۵- ۵. بحار الأنوار، ج ۳۱ ص ۳۷۳، ۳۵۱، ۳۳۲ و ۳۸۱.

می‌دهم، آیا در میان شما کسی جز من وجود دارد که پیامبر خدا او را به فرمان خدا در روز غدیر خم تعیین و نصب کرد و فرمود: هر کس را من مولای اویم، علی مولای اوست، خدایا با هر که با او دوستی کند دوست باش و هر که را که با او دشمنی کند، دشمن بدار، گفتند: نه.

در روز جنگ جمل هم به طلحه فرمود: آیا مگر از پیامبر نشنیدی که روز غدیر درباره من فرمود: «من کنت مولاه...» گفت، آری شنیده‌ام. فرمود: پس چرا به جنگ من آمده‌ای؟ گفت: در خاطر من نبود! (۱)

غدیر، حاصل تبلیغ انبیا همه عمر غدیر، نقش ولای علی به سینه ماست

غدیر، یک سند زنده، یک حقیقت محض غدیر، از دل تنگ رسول، عقده گشاست

غدیر، صفحه تاریخ (وال من والاه) غدیر، آیه توییخ «عاد من عادی» است

هنوز لاله «اکملت دینکم» روید هنوز طوطی «اتممت نعمتی» گویاست

هنوز خواجه لولاک را نداست بلند که هر که را که پیامبر منم، علی مولاست

بگو که خصم شود منکر غدیر، چه باک که آفتاب، به هر سو نظر کنی پیداست (۲)

— حدیث غدیر، آیه ابلاغ، مولی.

احتجاج و مناشده

بحث علمی و آوردن حجت و دلیل برای اثبات یا رد یک مطلب، احتجاج است و در تاریخ و فرهنگ بشری همیشه بوده است و آنچه «ادعا» را بر کرسی «قبول» می‌نشانند و مدّعی را ثابت می‌کند، قوّت دلیل و صحّت حجّت و برهان است. به قول سعدی:

دلایل قوی باید و معنوی نه رگهای گردن به حجّت قوی

در فرهنگ شیعی و تاریخ ائمه و علمای دین، پیوسته استفاده از احتجاج و مناظره برای اثبات حقانیت امام علی علیه السلام و خلافت بلافصل آن حضرت وجود داشته و کتب حدیث و تاریخ آکنده از اینگونه مناشدات و مناظرات با مخالفان است و علمای شیعه بر همین مبنا تألیفهای مستقل فراوانی نیز داشته‌اند. در کتاب «الذریعه»، نام تعدادی از این آثار و مؤلفان آنها در ذیل عناوینی چون «الاحتجاج»، «الإحتجاجات»، «ردّ»، «ردود»،

ص: ۵۵

۱-۱. الغدیر، ج ۱ ص ۱۸۶.

۲-۲. غلامرضا سازگار.

«الجواب»، «الجوابات»، «المناظره»، «المناظرات» و... آمده است. در کتابهایی که به اثبات واقعه غدیر و بحث از امامت و خلافت پرداخته است نیز، احتجاجات فراوانی از ائمه معصومین به آیات قرآن و حدیث غدیر و احادیث دیگر نبوی نقل شده است. (۱) مرحوم طبرسی در کتاب «الاحتجاج» انبوهی از احتجاجات را نقل کرده که بخشی از آنها به مسأله امامت مربوط می شود. سید هاشم بحرانی در «احتجاج المخالفین» حدود ۷۵ احتجاج را درباره حقانیت حضرت علی علیه السلام آورده که کسانی چون: زید بن ارقم، ام سلمه، انس بن مالک، اصیغ بن نباته، مقداد، مأمون، عبد الله بن عمر، دوازده تن از مهاجران و انصار و...

داشته اند. (۲) علامه مجلسی نیز در «بحار الأنوار» احتجاجات خداوند، پیامبران، پیامبر اسلام، ائمه معصومین، اصحاب ائمه و علمای شیعه را به تفصیل آورده است. (۳)

در اغلب کتابهای تألیفی درباره احتجاجات، به منابع اهل سنت و روایات آنان استناد شده تا برای مخالفان قانع کننده باشد. کتبی که فضایل اهل بیت را از منابع عامه نقل می کند از اینگونه کتابهاست، مانند: الغدیر، المراجعات، العبقات، احقاق الحق، غایه المرام...

برخی از آثار نیز به وقایع احتجاجی، جلسات مناظره، مکاتبات همراه با احتجاج و بحث پرداخته که مطالعه آنها در تسلط به مباحث کلامی و شیوه استدلال عقلی و نقلی بر اثبات امامت و رد عقیده مخالفان مفید است. (۴) مؤلف «الاحتجاج»، علت نگارش کتاب خود را چنین بیان کرده که عده ای از روش مجادله و احتجاج عدول کرده و این شیوه را ترک نموده اند و بهانه آنان نهی پیامبر و امامان از جدل و مناقشه است، در حالی که آنان خودشان و اصحابشان مجادله و مناظره می کردند و اگر نهی می کردند، نهیشان در مورد ضعیفانی بود که توان ادای حق و تبیین دین را نداشتند، نه آنان که در این عرصه، مبرز و پرتوانند. (۵) البته مناظره، آفات و عوارضی دارد که باید آداب آن را دانست و به شرایط آن مجهز بود، تا از عواقب و آثار سوء آن مصون ماند و اگر در روایات اهل بیت، از مناظره،

ص: ۵۶

-
- ۱- ۱. ر. ک: «الغدیر»، ج ۱.
 - ۲- ۲. کفایه الخصام، ج ۱ ص ۲۶۵.
 - ۳- ۳. بحار الأنوار، ج ۹ و ۱۰ (کتاب الاحتجاج)، همچنین ج ۲۹.
 - ۴- ۴. از جمله ر. ک: «مواقف الشیعه» ۳ جلد، علی احمدی میانجی، «مناظرات فی الامامه»، عبد الله الحسین، «شبهای پیشاور»، سلطان الواعظین، «الاستبصار» ۹ جلدی، علی الکورانی.
 - ۵- ۵. الاحتجاج، طبرسی، ج ۱، مقدمه (ص ۳).

مشاره، مشاجره، مجادله، ممارات، محاجه و... نهی شده، ناظر به آن اشخاص و آن شیوه های نادرست است. (۱) - نقد کتاب های ضد شیعه، حجت شناسی، مباحله.

احقاق الحق

نام یکی از باارزش ترین تألیفات در اثبات عقاید شیعه و فضایل علی علیه السلام و اهل بیت است. مؤلف آن علامه شهید قاضی نور الله شوشتری (۹۵۶-۱۰۱۹ ق) است. وی این کتاب را در ردّ بر کتاب «ابطال الباطل» از فضل بن روزبهان نگاشته و پایان نگارش آن سال ۱۰۱۴ ق بوده است. صد سال پس از چاپ سنگی کتاب در ایران سال ۱۲۷۳ ق، با تشکیل گروهی برای تحقیق علمی و عرضه بهتر، کتاب در سال ۱۳۷۷ ق منتشر شده.

متن کتاب و ملحقات آن تاکنون در بیش از ۳۳ جلد چاپ شده است. (۲) سه جلد هم فهرست دارد.

قاضی نور الله شوشتری بیش از صد کتاب تألیف کرده است که از معروف ترین آنها می توان «مجالس المؤمنین» و «الصّوارم المهرقه» در ردّ «الصواعق المحرقة» را نام برد. (۳)

اخوت اسلامی - مؤاخات

ادبیات شیعی

ادبیات، به عنوان یک «زبان» برای انتقال فکر و دفاع از یک حقیقت یا نشر یک باور، در نگاه شیعه از صبغه و ویژگی تعهد و مکتبی بودن برخوردار است و شاعر و ادیب شیعی، آن را به عنوان سلاحی در دفاع از حق یا تبلیغ ایمان یا افشای ظلم و برانگیختن مظلوم به کار می برد. قالبهای مختلفی که ادبیات شیعی دارد، به تناسب زمان و زمینه و موضوع، فرق می کند. از آنجا که تشیع، یک مرام و مکتب است، بخشی از ادبیات شیعی در مسیر

ص: ۵۷

-
- ۱- ۱. در این زمینه ر.ک: «آفات علم» از نویسنده، ص ۲۵۱ (جدال و مراء)، «المحجّه البيضاء»، ج ۱ ص ۹۸ باب چهارم (مناظره و آداب و شروط و آفات آن)، «بحار الانوار»، ج ۲ ص ۱۲۴ (باب تجویز مجادله و نهی از مراء)، نیز ج ۹ و ۱۰ (شامل احتجاجات).
 - ۲- ۲. درباره احقاق الحق، از جمله ر.ک: «دانشنامه امام علی»، ج ۱۲ ص ۲۶۱.
 - ۳- ۳. درباره شهید قاضی نور الله، ر.ک: «گلشن ابرار»، ج ۱ ص ۱۸۵، مقاله حسن ابراهیم زاده.

احتجاجها و مناظرات تجلی می کند و از آنجا که تشیع، پیروی امامان معصوم است و اسوه قرار دادن اهل بیت پیامبر و سرلوحه عمل خویش، بخشی از ادبیات شیعی نیز به ذکر مناقب و فضایل خاندان عصمت می پردازد. و از آنجا که پس از رسول خدا صلی الله علیه و آله به اهل بیت ستمهای بسیار شده و صحنه های خونین مظلومیت آنان انکارناپذیر است، یکی از محورهای این ادبیات نیز مرثیه ها و سوگ سروده ها و افشای جنایات امویان و عباسیان و بیان وقایع عاشورا و شهادتهای معصومین است.

تهمت ها و افتراهایی که علیه شیعه همیشه وجود داشته، شاعران را به پاسخگویی واداشته است. پس بخشی از ادبیات شیعی هم ادبیات دفاعی و نفی افتراها و افشای دروغهاست. شاعران برجسته ای که در طول تاریخ به «خط اهل بیت» جلوه و تابندگی داده اند، ادبیات شیعی را ماندگار و درخشان ساخته و از نظر شکلی نیز بر غنای ادبیات افزوده اند.

مضمون ادبیات شیعی، مضمونی اعتقادی، موضوعی، ولایی و حاوی فضایل، مناقب، معجزات، مدایح و مراثی اهل بیت پیامبر و دفاع از حقیقت غدیر و خط امامت و ولایت است، هم برخوردار از «سوز» است، هم «شور». گنجاندن مناقب این خاندان در اشعار، از تعهدهای شعری شاعران شیعی است. از این رو شاهد تضمین آیات و روایات فراوانی در اینگونه اشعاریم که درباره مقام و منزلت آل الله است و مدایح، مراثی، تعزیه ها و منقبت سرایی، بخش عمده ای از اشعار شیعی را تشکیل می دهد. بخش دیگر، به خاطر فشارهای بنی امیه و بنی عباس، روحی حماسی و ضد ظلم پیدا کرده است و درست گفته اند که: «در حقیقت ادب شیعه، در لفظ و معنی پیرو کلام علی علیه السلام و ائمه اطهار بوده و بر محور خونخواهی و انتقام از ستمکاران و انتظار بهبود و فرج و اطمینان از آینده بهتر یعنی سروری تشیع بر تسنن پیش می رفته است... شاعران شیعه از این حربۀ قاطع (شعر) برای توجیه افکار عمومی و تبلیغ تشیع و تشویق شیعیان و کوبیدن مخالفان و تحریکات سیاسی و خلق شعارهای دلخواه، حداکثر استفاده را به عمل آورده و همواره با شعر خود، جنبشهای قومی و انقلابهای مذهبی و سیاسی را رهبری می کردند.» (۱)

ص: ۵۸

پس ادبیات شیعی، اشعاری هدفمند، مکتبی، آیینی و بیانگر اعتقادات سیاسی و ولایی با طرح مسأله خلافت اهل بیت و برتری آنان برای رهبری و نقد غضب خلافت و پرداختن به معارف و مصائب و مناقب اهل بیت است. چنین ادبیاتی هنوز هم تداوم دارد و هر زمان به نوعی جوهر شیعی خود را بروز داده است. (۱) - ادبیات ضد شیعی.

ادبیات ضد شیعه

شعر و ادب، از نافذترین و گسترش یابنده ترین ابزار انتقال فکر و القاء مفاهیم در سطح وسیع است. همچنان که در بخش «ادبیات شیعه» گفته شد که شاعران متعهد، این ابزار را در راه نشر باورهای مکتبی و دفاع از اهل بیت و افشای مظالم و مطاعن ظالمین و منحرفین به کار می گرفتند، دستگاههای جور و ناصبیان و مخالفان اهل بیت و دشمنان تشیع نیز بر ضد تشیع از آن بهره می گرفتند.

پولهای سنگینی که حکام اموی و عباسی به سخنوران، ادیبان، شاعران، راویان و خطبا می دادند که به نفع امویان و عباسیان و علیه «خط امامت» شعر و سخن و سرود و حدیث بسازند، گواه این حقیقت است. بخششهای فراوان معاویه به «راویان خبرساز» در کتب تاریخ آمده است، چه خبرهایی در تعریف بزرگان بنی امیه و چه در نقد و طعن و نکوهش علی و آل علی! دوران بنی عباس نیز چنین بود. مهدی عباسی به پاداش قصیده ای که شاعر بی دینی همچون بشار بن برد سروده و از اهل بیت بدگویی کرده بود هفتاد هزار درهم به او صله داد. از جمله در شعر او طرح این مسأله بود که فرزندان دختری پیامبر شایسته ارث بردن از پیامبر نیستند (مسأله ای که بین شیعه و خلفا همیشه مطرح بوده و بنی عباس خود را به پیامبر نزدیکتر از علویان و فرزندان فاطمه می دانستند) امام کاظم علیه السلام نیز وقتی آن قصیده را شنید، بسیار متأثر شد. (۲) به مروان بن ابی حفص نیز به خاطر قصیده ضد اهل بیت، صد هزار درهم بخشیدند. (۳) شاعران دیگر با دیدن این سیاست

ص: ۵۹

۱- ۱. در زمینه ادبیات شیعی از جمله ر. ک: «ادب الشیعه»، عبد الحسیب طه حمیده، «الأدب فی ظل التشیع»، عبد الله نعمه.

۲- ۲. حیاة الامام موسی بن جعفر، باقر شریف القرشی، ج ۱ ص ۴۴۵.

۳- ۳. همان، ص ۴۴۶ (به نقل از تاریخ بغداد ۱۴۴/۳).

از سوی حکام بنی امیه و بنی عباس، تشویق می شدند تا با هجو اهل بیت، به دربار اموی و عباسی تقرّب جویند و راه یابند و به ثروت و انعام برسند.

متوکل نیز پولهای هنگفتی به مروان بن ابی جنوب داد و ولایت یمامه و بحرین را به نام او نوشت، به خاطر بغضی که به علویان داشت و با شعر، فرزندان امام علی علیه السلام را هجو می کرد. (۱) شاعران آن روز به نوعی رسانه های تبلیغی به شمار می رفتند و بر محور اینکه فرزندان فاطمه را از انتساب به پیامبر خدا صلی الله علیه و آله دور کنند، تأکید داشتند. این شیوه در کار شاعرانی چون ابراهیم بن مدبر، ابو الشبل برجمی، صولی، علی بن جهم و... دیده می شد. (۲)

این خطّ ضدّ اهل بیت، همواره در تاریخ امتداد داشته است و امروز نیز با به کارگیری عناصر فرهنگی، شعر و قصیده، تألیف و پژوهش، رسانه ها و تربیون ها بر ضدّ باورهای ناب شیعی و چهره های درخشان مکتب تشیّع تبلیغ می کنند و همان گونه که معاویه با همه ایزاری که در اختیار داشت، می کوشید «نسل ضدّ علی» تربیت کند، امروز وهابیت می کوشد که فرهنگ ضدّ اهل بیت را رواج دهد و نسل جدید را «ضدّ شیعه» بار آورد. -ادبیات شیعی.

ادبیات غدیر - شعرای غدیر

اذان بلال

بلال بن رباح حبشی، از نخستین مسلمانان و مؤذن اسلام بود، در اولین روزهای هجرت به مدینه، با اذان بلال مردم به سوی نماز و مسجد می شتافتند. وی به خاندان رسالت، علاقه و محبت عجیبی داشت و مدافع آنان بود. در فتح مکه نیز بر بام کعبه رفت و ندای الله اکبر سرداد. در بازگشت از حجّه الوداع، آنگاه که پیامبر خدا می خواست فرمان خدا را درباره خلافت علی علیه السلام اعلام کند، باز صدای اذان بلال بود که در وادی غدیر خم پیچید و مسلمانان را پای خطبه پیامبر گرد آورد.

پس از وفات رسول خدا صلی الله علیه و آله دیگر اذان نگفت، چون نمی خواست مؤذن حکومت غاصب باشد. امام صادق علیه السلام فرمود: خدا بلال را رحمت کند که دوستدار اهل بیت بود و

ص: ۶۰

۱-۱. حیاة الامام الهادی، باقر شریف القرشی، ص ۲۹۱.

۲-۲. همان، ص ۳۱۹.

بنده ای نیکوکار و بعد از پیامبر خدا برای هیچ کس اذان نگفت. (۱) روزی هم که فاطمه زهرا علیها السلام مشتاق شنیدن اذان بلال و یاد دوران پیامبر بود، به خواسته آن حضرت بلال اذان سرداد، لیکن چون دختر پیامبر از غم و اندوه، گریه کرد و از هوش رفت، بر جان او بیمناک شد و اذان را ناتمام گذاشت. (۲)

اذان نگفتن بلال، بار سیاسی داشت و نوعی اعتراض به حاکمان بود و با ابو بکر بیعت نکرد و به همین جهت، عمر با او بدرفتاری می کرد. وی عهد بسته بود که تنها برای پیامبر اذان بگوید، یا برای علی علیه السلام اگر جانشین پیامبر شود. اذان نگفتن او برای خلیفه گران تمام می شد، از این رو عمر بلال را به شام تبعید کرد و تا آخر عمر در آنجا بود. (۳)

ارتداد سیاسی

ارتداد، گاهی اعتقادی و به معنای دست کشیدن از اسلام و کافر شدن است، یا انکار ضروریات دین که به انکار عقیده اسلامی برمی گردد و احکام خاص فقهی از جمله نجس شدن بر آن بار می شود، گاهی ارتداد سیاسی است، یعنی عدول از راه حق و خروج از ربه قرآن و دست کشیدن از صراط مستقیمی که از سوی بنیانگذار مکتب ترسیم شده است، هر چند به ظاهر مسلمان باشند و تکالیف دینی را انجام دهند. احادیث متعددی چنین بیان می کند که جز چند نفر انگشت شمار، همه مرتد شدند، یعنی از آن بعد اجتماعی و خط سیاسی و ولایی که پیامبر برای پس از خود ترسیم کرده بود، دست شستند. پیدایش ماجرای سقیفه، افراد را به دو بخش کرد: یکی وفاداران به علی و اهل بیت، دیگری گروندگان به خلافت حاکم و تنها گذارندگان ولی معصوم خدا. امام صادق علیه السلام فرمود:

«انّ النبی صلی الله علیه و آله لما قبض إرتدّ الناس علی أعقابهم کفّاراً إلاّ ثلاثه: سلمان و المقداد و أبو ذر...» (۴) پس از وفات پیامبر مردم به ارتداد افتادند و دچار رجعت و کفر شدند، مگر سه نفر: سلمان، مقداد و ابو ذر. امام صادق در ادامه می فرماید: پس از رحلت پیامبر، چهل نفر

ص: ۶۱

۱- ۱. سفینه البحار، ج ۱ ص ۱۰۴.

۲- ۲. بحار الأنوار، ج ۴۳ ص ۱۵۷، اعیان الشیعه، ج ۳ ص ۶۰۲.

۳- ۳. اعیان الشیعه، ج ۳ ص ۶۰۳.

۴- ۴. اختصاص، شیخ مفید، ص ۶، بحار الانوار، ج ۲۸ ص ۲۳۸، ۲۳۹ و ۲۵۹ با اختلاف در تعبیر.

نزد علی بن ابی طالب علیه السّلام آمدند و گفتند: به خدا قسم جز از تو، از کسی فرمان نمی بریم.

حضرت پرسید: چرا؟ گفتند: به خاطر آنچه از پیامبر در غدیر شنیدیم. فرمود: آیا فرمان می برید؟ گفتند: آری، فرمود: بروید و فردا سر تراشیده بیایید. جز این سه نفر نیامدند، عمار هم بعد از ظهر آمد. حضرت دست بر سینه او زد و فرمود: وقت آن نشده که از خواب غفلت بیدار شوی؟ برگردید، به شما نیازی ندارم، شما که در تراشیدن سر از من اطاعت نکردید، چگونه در نبرد با کوههای آهن فرمانبردار من خواهید بود؟

گاهی این ارتداد به معنای دچار تزلزل شدن در باورهاست. امام باقر علیه السّلام می فرماید:

مردم مرتد شدند جز سه نفر: سلمان و ابو ذر و مقداد. عمار هم چرخ می زد ولی بازگشت.

آنکه هیچ شکی در دلش نیفتاد مقداد بود. حتی سلمان در دلش چنین گذشت: امیر مؤمنان که اسم اعظم نزد اوست و اگر لب بگشاید، زمین همه آنان را فرو می برد، اینگونه و به این حالت است؟! حضرت بر او گذر کرد و گفت: بیعت کن... (۱)

گاهی بروز حوادثی سخت و شگفت، مثل خانه نشینی علی علیه السّلام پس از سقیفه یا شهادت امام حسین در عاشورا، سبب می شود کسانی ظرفیت فهم و تحلیل و هضم قضایا را نداشته باشند و در اندیشه به انحراف روند یا در خط سیاسی از راه حق عدول کنند و تسلیم جریان باطلی شوند که حاکمیت و قدرت یافته است. این دست کشیدن از اصول و مواضع، همان «ارتداد سیاسی» است. امام صادق علیه السّلام می فرماید: پس از حسین علیه السّلام مردم مرتد شدند، مگر سه نفر: ابو خالد کابلی، یحیی بن امّ طویل، و جبیر بن مطعم، سپس مردم (به جناح حق) پیوستند و زیاد شدند.

یحیی بن امّ طویل وارد مسجد رسول خدا صلی الله علیه و آله می شد و می گفت: «کفرنا بکم و بدنا بیننا و بینکم العداوه و البغضاء» (۲) ما به شما کافریم و میان ما و شما عداوت و دشمنی آشکار شده است. این گویای آن است که در آن شرایط سلطه شوم امویان بر همه مقدرات مسلمانان، او خطّ سیاسی را گم نکرد و کفری را که نقاب اسلام زده بود می شناخت و با آن دشمنی می ورزید و وفادار مانده بود.

از این نوع ارتداد و بازگشت به دوران جاهلیت از نظر فکر و عمل، با تعبیر «رجعت»

ص: ۶۲

۱-۱. همان، ص ۱۰.

۲-۲. همان، ص ۶۴.

هم می توان یاد کرد. انقلابی را که پیامبر خدا صلی الله علیه و آله در سایه اسلام در افکار، اخلاق، نظام سیاسی و اقتصادی پدید آورد و امتی موحد ساخت، پس از او حرکت های واپس گرایانه ای شکل گرفت تا به حاکمیت بنی امیه منتهی شد. رجعت طلبان همان کسانی بودند که از عمق جان، اهداف و پیام های دین توحید را نپذیرفته بودند و روحیات جاهلی در آنان ریشه داشت و گاهی هم منافقانه اظهار اسلام کرده بودند و منتظر فرصتی بودند تا آن کفر باطنی را اظهار کنند. حضرت علی علیه السلام درباره آنان فرمود:

«ما اسلموا و لكن استسلموا و اسروا الکفر، فلما وجدوا أعوانا علیه أظهروه» (۱)، مسلمان نشدند، بلکه تسلیم شدند و کفر را پنهان داشتند، چون یارانی بر آن کفر پنهانی یافتند، آن را آشکار ساختند. این حقیقت را جریانات سیاسی پس از پیامبر و جدا ساختن خلافت از خاندان نبوت و دشمنی های آل امیه در دوران حکومت امویان و مروانیان به خوبی نشان می دهد.

از این رجعتها با عنوان «رجعت اعتقادی»، «رجعت اقتصادی»، «رجعت سیاسی» و «رجعت اخلاقی» می توان یاد کرد، امامان شیعه و مسلمانان متعهد در خط مبارزه با این جنبش ارتجاعی و افشای ماهیت آن و تلاش برای بازگرداندن ماهیت ناب دین و نظام اجتماعی به مجرای اصلی آن بودند و «جهاد داخلی» و مبارزه با «اهل بغی» در همین راستا بود. (۲) روشن ترین بیان حضرت علی علیه السلام درباره بروز رجعت به جاهلیت و چرخش شرایط جامعه به عصر آغازین بعثت حضرت رسول، خطبه ای است که پس از بیعت مردم با وی در مدینه ایراد کرد و خط مشی آینده «حکومت علوی» را در بازگرداندن اوضاع به پیش از رجعت ۲۵ ساله ترسیم نمود. در این خطبه به وضوح فرمود: «الا انّ بلیتکم قد عادت کهیئتها یوم بعث الله نبيه صلی الله علیه و آله...» (۳)

«چون امیر المؤمنین به خوبی آگاه بود که رجعت در ادوار سه گانه پیشین و مخصوصا دوره عثمان بر همه شؤون اجتماعی سیطره یافته و مخصوصا از جنبه اقتصادی بیش از

ص: ۶۳

۱- ۱. نهج البلاغه، نامه ۱۶.

۲- ۲. در کتاب «انقلاب تکاملی اسلام» از جلال الدین فارسی، به نحو کامل و مستند این رجعتها و تلاش ائمه برای مبارزه با آنها در بخش دوم و سوم آمده است.

۳- ۳. نهج البلاغه، خطبه ۱۶.

سایر جنبه ها به جاهلیت گراییده است، برنامه خلافتش را براساس از بین بردن انحرافات و ریشه کن کردن ارتجاع بویژه رجعت اقتصادی طرح ریخت... اعلام این برنامه برای کسانی که بار خود را در حکومت عثمان بسته بودند، زنگ خطر پرطنین بود که سراسر وجودشان را می لرزاند. برنامه علی علیه السلام طبعاً سودجویانی را که به انحصارگری مقامات و عواید خو گرفته بودند ناراضی و عصبانی کرد و به اردوی مقابل غلتانند، اردوی امویان رجعت طلب و کامجو، آنجا که فرصت چریدن و برآوردن مطامع و شهوات، با پایمال کردن داد و مساوات و خمودن وجدان معترض، مهیا بود...» (۱).

قتال بر تأویل، جهاد با اهل بغی، رجعت، استنصار.

ارکان پنجگانه اسلام

در احادیث متعددی اسلام را بنا شده بر پنج پایه و رکن معرفی می کند که بعد عبادی و اجتماعی اسلام را در عرصه عمل نشان می دهد. امام باقر علیه السلام فرمود: «بنی الإسلام فرمود:» بنی الإسلام علی خمس: علی الصیلة و الزکاه و الصوم و الحج و الولاية، و لم یند بشیء کما نودی بالولاية» (۲)، اسلام بر پنج پایه استوار شده است: بر نماز، زکات، روزه، حج و ولایت، و به هیچ چیز همچون ولایت ندا نداده و فرانخوانده اند. این حدیث، جایگاه رفیع رهبری معصوم را در نظام سیاسی اسلام نشان می دهد که حافظ جوهره دین و احکام خداست.

در روایت دیگر اضافه می فرماید: مردم چهارتا را گرفته و این (ولایت) را رها کرده اند.

در حدیث دیگر سه رکن نماز و زکات و ولایت مطرح شده و اینکه صلاح و قوام آن دو به ولایت است و در حدیث دیگر زراره از امام باقر علیه السلام می پرسد: کدام یک از این پنج پایه برتر است؟ حضرت می فرماید: «الولاية افضل، لأنها مفتاحهنّ و الی هو الدلیل علیهنّ» (۳)، ولایت برتر است، چرا که کلید بقیه است و صاحب ولایت، راهنمای مردم به آن چهار رکن دیگر است. در ادامه این حدیث، حضرت باقر علیه السلام قله والا و کلید و در همه آنها و رضای الهی را نهفته در امام شناسی و اطاعت از امام می داند و می فرماید: اگر کسی همه شب و

ص: ۶۴

۱- ۱. انقلاب تکاملی اسلام، جلال الدین فارسی، ص ۶۹۴ و ۶۹۵ (چاپ اول ۱۳۴۹).

۲- ۲. کافی، ج ۲ ص ۱۸ (باب دعائم الاسلام). این باب ۱۵ حدیث در این موضوع نقل کرده است.

۳- ۳. همان، حدیث ۳، ۴ و ۵.

روزش را به عبادت و روزه بپردازد و همه مالش را صدقه بدهد و همه عمرش را به حج برود، اما ولایت ولی خدا را نشناسد تا با او تولی داشته باشد و اعمالش با راهنمایی ولی خدا باشد، حق پاداشی ندارد و از اهل ایمان نیست.

اینگونه احادیث، نشان می دهد که بعد اصلی اسلام، بعد عملی است، چه به صورت نماز و روزه و ارتباط با خدا، چه با زکات که ادای حق الناس و تعدیل ثروت در جامعه است، چه در قالب امامت و ولایت و حج که بعد اجتماعی و سیاسی دین را نشان می دهد. (۱)

—ولایت، امامت، قرآن و عترت.

از خلافت تا سلطنت

نظام سیاسی و حکومتی اسلام، بر پایه «امامت» است. حضرت رسول صلی الله علیه و آله علاوه بر نبوت، امامت داشت و امامت شیعی تداوم همان رسالت نبوی است. اگر برای جانشینی حضرت محمد صلی الله علیه و آله نیز خلافت به کار رفته است، جانشینی از آن حضرت در امر امامت است.

عنوان «خلیفه» برای حاکمان پس از پیامبر خدا به لحاظ ادامه آن خط و برنامه بود. بنی امیه پیوسته در صدد به دست آوردن حکومتی چون سلطنت بودند و در این راه می کوشیدند. با روی کار آمدن عثمان تلاش برای تغییر نظام سیاسی اسلام از خلافت به سلطنت شدت یافت. در زمان استیلای معاویه، این نیت و طرح علنی شد. حاکمان را سلطان و حکومت را سلطنت می گفتند و ابایی نداشتند. این را پیامبر نیز پیشگویی کرده و فرموده بود که اگر اینان بر شما سلطه یابند، همچون پادشاهان ایران و روم با شما رفتار می کنند: «و الله لو ولوا علیکم لعملوا فیکم بعمل کسری و قیصر». (۲) این را آگاهان از سپاه علی علیه السلام هم می دانستند و در نطقهای خود در میدان صفین آشکارا می گفتند. عمار یاسر در دعوت مردم به جنگ با معاویه می گفت: اینان سابقه ای در اسلام ندارند که شایسته پیروی باشند، همراهان خود را با این شعار که «عثمان مظلومانه کشته شد» فریب دادند تا بدین وسیله به پادشاهی و دیکتاتوری خود برسند. این نیرنگی بود که با آن به اهدافشان رسیدند. (۳)

آنچه اتفاق افتاد، رجعتی فاحش در نظام سیاسی اسلام و تبدیل خلافت به سلطنت و

ص: ۶۵

۱-۱. درباره احادیث این ارکان، ر.ک: «بحار الأنوار»، ج ۶۵ ص ۳۲۹ تا ۳۹۶ (باب دعائم الایمان و الاسلام).

۲-۲. الامامه و السیاسه، ج ۱ ص ۱۳۳.

۳-۳. شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، ج ۵ ص ۲۵۲.

شاهنشاهی بود. مورخان دربارهٔ روش حکومتی معاویه می نویسند: «معاویه اولین زمامداری است که نگهبان و پاسبان و دربان گماشت، پرده آویخت، منشیان نصرانی استخدام کرد و با گارد نظامی حرکت کرد، خود بر تخت می نشست و مردم را زیر دست خویش و فروتر می نشانید، مردم را به بیگاری می گرفت» (۱) و جاحظ در ترسیم سالی که معاویه به قدرت رسید می گوید: «در سالی که آن را سال ائتفاق همگانی نامیده اند، معاویه به سلطنت استیلا یافت و نسبت به باقی ماندهٔ شورا، تودهٔ مسلمانان و انصار و مهاجرین، راه استبداد سپرد. آن سال برخلاف اسامش سال ائتفاق همگانی نبود، سال تفرقه و چند دستگی و تسلط قهرآمیز و زورگویی و غلبه بود. سالی بود که امامت به سلطنتی از قماش رژیم شاهنشاهی ایران تبدیل می گشت و خلافت به تصاحب غاصبانه ای از نوع رژیم امپراتوری روم غربی تغییر ماهیت می داد...» (۲) اینک معاویه خود را اولین پادشاه نامید و سفیر روم پس از حادثهٔ عاشورا یزید را «شاه عرب» خواند، در عملکرد و اظهارات خلفای دیگر اموی و پس از آنان در روایت خلفای عباسی نیز تداوم یافت و آن «امامت» که اسلام تشریح کرده بود و همراه با عصمت، عدالت، ساده زیستی و تقوا بود، به خلافت و از آن پس به سلطنت موروثی و اشرافیت جاهلی تبدیل شد و همهٔ اینها زیانهای انحرافی بود که در سقیفه پیش آمد و هوای نفس بر حکم خدا غالب شد و چشمهٔ زلال ولایت با دسیسهٔ قدرت طلبان ریاستخواه آغشته گشت و مردم مظلوم، از حق برخورداری از امامت «امام معصوم»، محروم گشتند.

امام خمینی می فرمود: «حکومت اسلام، سلطنتی هم نیست، تا چه رسد به شاهنشاهی و امپراتوری. در این نوع حکومتها حکام بر جان و مال مردم «مسلط» هستند و خودسرانه در آن دخل و تصرف می کنند. اسلام از این رویه و طرز حکومت منزّه است، به همین جهت در حکومت اسلامی برخلاف رژیم سلطنت و شاهنشاهی و امپراتوری اثری از کاخهای بزرگ، عمارت کذایی، خدم و حشم، دفتر مخصوص، دفتر ولیعهد، و دیگر لوازم

ص: ۶۶

۱- ۱). انقلاب تکاملی اسلام، ص ۵۱۷ (چاپ اول) به نقل از تاریخ یعقوبی و تاریخ الخلفاء.
۲- ۲). همان. در زمینهٔ این انحراف و رجعت سیاسی از جمله ر. ک: «انقلاب تکاملی اسلام»، بخش دوم، «الخطط السياسيّه لتوحيد الامّه الاسلاميه»، «نظريه عداله الصحابه» احمد حسين يعقوب، باب چهارم، «السياف و السياسه» صالح الورداني، «معالم الفتن» سعيد ايوب و ترجمه اش به نام «ژرفای فتنه ها».

سلطنت که نصف یا بسیاری از بودجه مملکت را از بین می برد نیست. زندگی پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله را که رئیس دولت اسلام بود و حکومت می کرد همه می دانید. بعد از آن حضرت نیز تا قبل از دوره بنی امیه این سیره و روش باقی بود.» (۱)

-سقیفه بنی ساعده، رجعت، ارتداد سیاسی، فلسفه سیاسی اسلام، پنجاه و پنج سؤال از تاریخ.

اسامه بن زید

فرزند زید بن حارثه، جوان رشید و باایمانی که پیامبر او را در روزهای آخر عمر شریفش به فرماندهی یک سپاه نصب کرد و فرمان عزیمت به موته برای جنگ با رومیان داد، امیر سران قریش، در آستانه وفات پیامبر، از پیوستن به جیش اسامه سر باز زدند. پیامبر هم آنان را لعنت کرد. -جیش اسامه.

استبصار

نام یکی از کتب اربعه شیعه، که از معروف ترین و معتبرترین کتابهای حدیثی شیعه در زمینه فقه و احکام است. مؤلف آن شیخ طوسی است، ۴ جلد دارد و احادیث آن به ۵۵۵۸ حدیث می رسد که در ۸۳۰ فصل تنظیم شده است.

استبصار

به معنای بینا شدن، هدایت گشتن، از باطل به حق گرویدن، بصیرت یافتن و شناخت حقایق شیعه و مذهب اهل بیت و به آن گرویدن. آنان که اهل بیت را رها کرده و پیروی از دیگران کرده اند، در واقع کوردلانی اند که چشم بصیرتشان نابیناست. وقتی به حق بودن تشیع و تبعیت از عترت و ائمه معصوم پی می برند، چشم دلشان به روی حقیقت گشوده می شود. این همان «استبصار» است. در روایات فراوانی از شیعه با عناوینی همچون:

مؤمن، عارف، بصیر، مستبصر یاد شده است. در زیارتنامه های متعددی نیز، آگاهی و ایمان و شناخت فضایل و مقامات و جایگاه امامان و قبول امامتشان با «مستبصر بشانکم،

ص: ۶۷

بفضلکم و... عارفا بحقک مستبصرا...» بیان شده است. حضرت علی علیه السلام به سلمان فرمود: شیعیان ما وقتی به حد استبصار می رسند که فروغ معنوی و نورانیت علمی و غیبی ما را پذیرفته باشند: «لا- یبلغ أحد من شیعتنا حد الاستبصار حتی یعرفنی بالنورانیة، فإذا عرفنی بها کان مستبصرا بالغا كاملا قد خاض بحرا من العلم...» (۱).

در حدیث دیگری آن حضرت فرمود: مقصود از خاشعین در آیه قرآن شیعیان مستبصرنند: «الخاشعون هم الشیعه المستبصرون...»، چراکه پیروان عقاید دیگری مثل مرجئه، قدریه، خوارج و دیگرانی چون نواصب، پیامبر خدا را قبول دارند و اختلافی میانشان نیست، اختلافشان درباره ولایت من است که آن را انکار می کنند مگر اندکی. (۲).

گذشته از این موارد، که استبصار و بینایی دل و فکر را در ایمان به اهل بیت و خلافت ائمه شیعه می داند، پیوسته در طول تاریخ کسانی ابتدا در مذهب اهل سنت بوده اند، اما به برکت عنایت الهی و در سایه کسب معرفت و مطالعه کتاب و مناظرات با علما یا به اسباب دیگر، شیعه و مستبصر شده و حتی کتاب در حقانیت مذهب شیعه نگاشته اند، یا دست از عناد با شیعه برداشته، علیه تهمت های سنی ها به افشاگری پرداخته اند. (۳).

امروز این حرکت نورانی و مقدس رو به افزایش و گسترش است و نمونه های فراوانی دیده می شود که تشیع را به عنوان مذهب حق می پذیرند. کسانی چون محمد تیجانی (مؤلف «ثم اهدیت»، «فاسألوا اهل الذکر»، «لأکون مع الصادقین» و...) و احمد حسین یعقوب الأردنی (مؤلف «عداله الصحابه»، «الخطط السیاسیه»، «النظام السیاسی فی الاسلام»، «مرتکرات الفکر السیاسی» و محمد امین انطاکی (مؤلف «لماذا اخترت مذهب الشیعه» و «فی طریق الی الشیعه» شیخ سلیم بشری، طرف بحث با سید شرف الدین در المراجعات، شیخ محمود ابو ریّه (مؤلف «اضواء علی السنه المحمّدیّه»)، و معتصم سید احمد (مؤلف کتاب «الحقیقه الضائعه» با ترجمه «حقیقت گمشده» (۴) در دو جلد و «رحلتی نحو مذهب آل السبیت» و مروان خلیفات (مؤلف «و رکبت السفینه»، ادریس حسینی مغربی

ص: ۶۸

۱- ۱. بحار الأنوار، ج ۲۶ ص ۷.

۲- ۲. همان، ص ۲.

۳- ۳. از جمله ر.ک: «شرف الدین» محمد رضا حکیمی ص ۱۳۹ بحث استبصار.

۴- ۴. به نام «حقیقت مکتوم» نیز ترجمه شده است، به قلم مالک محمودی.

(مؤلف «لقد شیعنی الحسین»، «الخلافة المغتصبه» و «هكذا عرفت الشیعه»)، و صائب عبد الحمید (مؤلف «منهج فی الانتماء المذهبی»)، سعید ایوب (مؤلف «عقیده المسیح الدجال» و «معالم الفتن»)، اسعد وحید القاسم فلسطینی (مؤلف «حقیقه الشیعه الاثنی عشریة»)، صالح الوردانی مصری (مؤلف «الخدعه»)، رحلتی من السنه الی الشیعه، «حرکه اهل البیت»، «عقائد السنه و عقائد الشیعه»، «السیف و السیاسه»، و «دفاع عن الرسول»، محمد عبد الحفیظ مصری (مؤلف «لماذا انا جعفری»)، سید عبد المنعم محمد حسن سودانی (مؤلف «بنور فاطمه اهتدیت»)، شیخ عبد الله ناصر از کشور کنیا (مؤلف «الشیعه و القرآن»، «الشیعه و الحدیث»، «الشیعه و الصحابه»، «الشیعه و التقیه» و «الشیعه و الإمامه»)، عبد المحسن عبد الله السراوی (مؤلف «القطوف الدانیه»)، سید علی بدری (مؤلف «احسن المواهب فی حقایق المذاهب»)، سید یاسین معیوف البدری (مؤلف «یا لیت قومی یعلمون») (۱) و صدها مستبصر دیگر از این قبیل، که نور ولایت اهل بیت دلشان را روشن ساخته و بر تعصبات کورکورانه و باورهای جاهلی غلبه یافته اند و با حریت و آزادگی، تشیع را پذیرفته و اعلام کرده، یا تهمتهای بی اساس به شیعه را پاسخ داده اند. (۲)

استنصار

به معنای یاری خواهی برای احقاق حق و زدودن باطل. امیر المؤمنین علیه السلام که صاحب حق ولایت و خلافت بر امت بود، برای اتمام حجت از مردم می خواست تا حق او را بپذیرند و گردن نهند. روز سقیفه که علی علیه السلام و اهل بیت مشغول کفن و دفن پیامبر بودند و دیگران دیگری را به کرسی خلافت نشانند، شب علی و فاطمه علیهما السلام دست حسنین علیهما السلام را

ص: ۶۹

۱ - ۱. تعدادی از این کتاب ها به فارسی نیز ترجمه شده است، مانند کتابهای تیجانی، احمد یعقوب، صالح الوردانی، مروان خلیفات.

۲ - ۲. در این زمینه، ر.ک: «حقیقت گمشده»، شیخ معتصم سید احمد، ج ۱ ص ۳۰۶ و «شرف الدین»، محمد رضا حکیمی، صفحه ۱۳۹ بحث استبصار و «المتحولون»، هشام آل قطیط، ۲ جلد، (شرح حال تحول یافتگان به مذهب اهل بیت از علما و محققین). یک برنامه نرم افزاری به نام «المستبصرون» از سوی «مرکز الابحاث العقائدیة» در قم تولید شده که به صورت مبسوط به معرفی مستبصران و زندگینامه، تألیفات و مناظرات آنان پرداخته است، به نشانی: resbatsom/moc.deaqa.WWW

گرفته و در خانه یکایک مهاجران و انصار رفتند، حق علی را یاد کرده و آنان را به یاری امام حق فراخواندند. عده معدودی قول یاری دادند، اما باز کوتاهی کردند. علی علیه السلام خانه نشین شد و به جمع آوری قرآن پرداخت. پس از چند روز به مسجد رفت و پیش ابو بکر و حاضران با صدای بلند اعلام کرد: من پس از رحلت پیامبر مشغول غسل و دفن او و سپس جمع آوری قرآن بودم. آن قرآن را بر آنان عرضه کرد، سپس فرمود: روز قیامت نگویند که من شما را به یاری خویش فراخواندم و حق خود را به شما یادآوری نکردم و شما را به کتاب خدا فراخواندم!... چند روز گذشت و باز هم نسبت به درخواست ابو بکر و عمر که از او می خواستند بیعت کند اعتنا نکرد و فرمود: چه زود عهد پیامبر را فراموش کردید! باز هم شب شد و همراه همسر و فرزندان به در خانه اصحاب پیامبر رفت و با یادآوری حق خود و یاری خواهی از آنان، «استنصار» کرد، تنها چهار نفر پاسخ مثبت دادند.

آن حضرت حجت را تمام کرد، اما چون یاری خواهی او را جواب ندادند، خانه نشین شد، حوادث بعدی و حمله به خانه فاطمه و بردن علی علیه السلام به مسجد برای بیعت و... پیش آمد. (۱) سالها بعد نیز وقتی گزارش آن وقایع را می داد، فرمود: چون درنگریستم، دیدم جز خانواده ام یآوری ندارم. جام زهر نوشیدم و پلک بر خار فروبستم و به تلخی روزگار گذراندم: «فَنظَرْتُ فَإِذَا لَيْسَ لِي مَعِينٌ إِلَّا أَهْلُ بَيْتِي». (۲)

-احتجاج به غدیر، مظلومیت علی علیه السلام، سکوت ۲۵ ساله.

اسد الله

شیر خدا، اسد الله الغالب، شیر حق هم به کار رفته است، از القاب حضرت علی علیه السلام است که نشان دهنده شجاعت آن حضرت در میدانهای مبارزه است. امام سجاد علیه السلام نیز در معرفی آن حضرت با تعبیر «أسد الله الغالب، مطلوب کلّ طالب» از جدّ خویش یاد کرده است. (۳)

این صفت درباره حضرت حمزه سید الشهداء هم به کار رفته است، ولی در فرهنگ شیعی و ادبیات و اشعار، درباره امیر المؤمنین به کار می رود.

ص: ۷۰

۱-۱. منابع تاریخی، از جمله «بحار الأنوار»، ج ۲۸ ص ۲۶۴ به بعد.

۲-۲. نهج البلاغه، خطبه ۲۶.

۳-۳. مقتل الحسین، خوارزمی، ج ۲ ص ۷۸.

شیر خدای و صفدر میدان و بحر جود جان بخش در نماز و جهان سوز در وغا (۱)

شیر خدا و مخزن اسرار «لو کشف» جفت بتول و نقطه پرگار اجتبا (۲)

از علی آموز اخلاص عمل شیر حق را دان منزّه از دغل (۳)

-القاب و کنیه های علی علیه السلام.

اسرار آل محمد صلی الله علیه و آله

نام کتابی از سلیم بن قیس هلالی، از اصحاب امیر المؤمنین و حسنین علیهم السلام است که به نام «کتاب سلیم» و کتاب «السقیفه» هم شناخته می شود. این کتاب، احادیثی را درباره شیعه، اهل بیت، فضایل امیر المؤمنین، مطاعن مخالفان، فجایع امویان، مباحث ولایت و امامت دارد. به فارسی هم ترجمه شده است و برخی از آن به عنوان اولین کتاب شیعه در زمان امیر المؤمنین علیه السلام یاد می کنند. کتاب، نزد علما مورد مراجعه و استناد بوده و برخی از امامان هم از آن ستایش کرده اند، از جمله امام صادق علیه السلام فرموده است: هر کس از پیروان و دوستان ما کتاب سلیم بن قیس هلالی را نداشته باشد، چیزی از مسائل امامت ما نزد او نیست و از وسیله های ما هیچ آگاهی ندارد، این کتاب، الفبای شیعه و سری از اسرار آل محمد است. (۴) با همه ستایشهایی که از سلیم بن قیس شده، برخی از علما هم نسبت به او و برخی مطالب کتابش نظر مثبتی نداشته اند و همه مطالب کتاب را قابل استناد نمی دانند. (۵) علامه امینی او و کتابش را مورد استناد فریقین شمرده و او را از جمله راویان حدیث غدیر آورده است. (۶) - سلیم بن قیس هلالی.

ص: ۷۱

۱- ۱. سعدی، کلیات، ص ۳۹۲.

۲- ۲. دیوان خواجوی کرمانی، ص ۵۷۱.

۳- ۳. مثنوی، دفتر اول، شماره ۳۷۲۱.

۴- ۴. تنقیح المقال، مامقانی، ج ۲ ص ۵۴.

۵- ۵. برای آشنایی با این نظرات، ر.ک: «تنقیح المقال»، ج ۲ ص ۵۳.

۶- ۶. الغدیر، ج ۱ ص ۶۶.

دربارهٔ اعراف و اصحاب اعراف، بحثهای بسیار و تعریفهای مختلفی است. در یک اصطلاح، «اعراف» مرحله و عالمی بلند مرتبه است میان بهشت و دوزخ. در اصطلاح دیگر، جهانی مافوق که اهل آن (اصحاب اعراف) همه را به چهره می شناسند و می توانند به اهل بهشت و جهنم، به اذن خداوندی دستور بدهند و راهنمایی کنند (اعراف، آیه ۴۶ تا ۴۸). اعراف از ریشهٔ «عرف» به معنای شناخت و پذیرش است، که نقطه مقابل آن انکار و ردّ است. اعتراف هم از این ریشه است، گردن نهادن به چیزی و پذیرفتن آن. (۱)

در روایات، به یک معنی «اصحاب اعراف» همان ائمه و اهل بیت معرفی شده اند که ورود به بهشت، منوط به شناخت و اطاعت آنان است. حضرت علی علیه السلام فرمود: «نحن الأعراف، نوقف بین الجنّه، فلا یدخل الجنّه الاّ من عرفنا و عرفناه» (۲)، اعراف ماییم، ما را در میان بهشت نگه می دارند و جز کسی که ما را بشناسد و ما او را بشناسیم، وارد بهشت نمی شود. اینکه ورود به بهشت در سایهٔ معرفت به اعراف (علی علیه السلام و آل او) است، در روایات متعدّدی آمده است. از علی علیه السلام روایت است: «نحن أصحاب الأعراف، نعرف أنصارنا بسیماهم، و نحن الأعراف العذی لا یعرف الله عزّ و جلّ الاّ بسبیل معرفتنا، و نحن الأعراف، یعرفنا الله عزّ و جلّ یوم القیامه علی الصّراط، فلا یدخل الجنّه الاّ من عرفنا و عرفناه...» (۳) اصحاب اعراف ماییم، یاران خود را از چهره شان می شناسیم، اعراف ماییم که خدا را هم جز از راه شناخت ما نمی توان شناخت و اعراف ماییم که خداوند متعال در روز قیامت ما را بر صراط به معرفتی قرار می دهد و جز کسی که ما را بشناسد و ما او را بشناسیم، وارد بهشت نمی شود.

با این حساب، هم «اعراف» جایگاه مهمی است، هم «اصحاب اعراف» موقعیت ممتازی در قیامت دارند. اینگونه روایات، شأن والای عترت و مقام امامان را نشان می دهد. (۴) سلمان فارسی نقل می کند که بیش از ده بار از پیامبر خدا شنیدم که فرمود: «یا

ص: ۷۲

۱- ۱. مفردات راغب.

۲- ۲. تفسیر مرآه الأنوار، ص ۲۳۷.

۳- ۳. اصول کافی، ج ۱ ص ۱۸۴ ح ۹.

۴- ۴. دربارهٔ اعراف و معانی آن و روایاتش ر. ک: «بحار الأنوار»، ج ۸ ص ۳۲۹ (باب الأعراف) نیز: «المیزان»، ج ۸ ص ۱۳۴.

عَلِيَّ! إِنَّكَ وَالْأَوْصِيَاءَ مِنْ بَعْدِكَ أَعْرَافَ بَيْنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ...» (۱) یا علی، تو و جانشینان پس از تو، اعراف میان بهشت و دوزخند، جز کسی که شما را بشناسد و شما بشناسیدش وارد بهشت نمی شود و جز آنان که شما را انکار کنند و نشناسند و شما آنان را نشناسید، وارد دوزخ نمی گردند.

در معنای اصحاب اعراف، این نیز گفته شده که جایی میان بهشت و جهنم است که گروهی آنجا ساکن می شوند که نه مستحق بهشتند نه عقاب دوزخ، به امید فرمان الهی و شفاعتند تا آنکه به آنان اذن داده شود وارد بهشت شوند، یا جایی است که کسانی غیر مکلف در آنجا ساکنند که نه مستحق بهشتند نه دوزخ. (۲)

اصحاب جمل

به معنای یاران و همراهان شتر. کنایه از طلحه و زبیر و کسانی که در جنگ جمل در سال ۳۶ ق بر ضد امیر المؤمنین علیه السلام جنگیدند. در این نبرد که در نزدیکی بصره اتفاق افتاد، عایشه را در هودجی بر شتری سوار کردند و به میدان جنگ آوردند. سخت ترین صحنه های نبرد پیرامون شتر عایشه در گرفت و مدافعان وی در اطراف آن جمل مقاومت می کردند. پس از یک روز جنگ، یاران حضرت امیر علیه السلام شتر را پی کردند و عایشه فروافتاد و باقیمانده گان گریختند و آن فتنه به سود جبهه امام، پایان یافت. امام علی علیه السلام در نکوهش از مردم بصره که در این فتنه شرکت داشتند، از آنان با عنوان «سپاهیان زن» و «پیروان چهارپا» یاد می کند: «کنتم جند المرأه و أتباع البهیمه». (۳)

-جنگ جمل، عایشه، طلحه، زبیر، ناکثین.

اصحاب شورا-شورا

اصحاب صفین

به معنای یاران صفین و صفینی ها، منظور معاویه، عمرو عاص و سپاه شام است که بر ضد حکومت مشروع و الهی حضرت علی علیه السلام جنگ افروزی کردند و در دشتی به نام

ص: ۷۳

۱-۱. درباره اعراف و معانی آن و روایاتش ر.ک: «بحار الأنوار»، ج ۸ ص ۳۲۹ (باب الأعراف) نیز: «المیزان»، ج ۸ ص ۱۳۴.

۲-۲. همان، ص ۳۴۱.

۳-۳. نهج البلاغه، خطبه ۱۳.

«صفین» نزدیکی رقه، در سال ۳۷ ق این نبرد اتفاق افتاد و با ماجرای حکمیت پایان یافت. جنگ صفین، حکمیت، قرآن بر نیزه کردن، قتال بر تأویل، قاسطین.

اصحاب علباء

پیروان علباء بن ذراع دوسی. وی علی علیه السلام را بر پیامبر برتری می داد و می پنداشت او محمّد را به نبوت مبعوث کرده است و علی علیه السلام را خدا خواند. گروهی از آنان به خدایی هردو تن (محمّد و علی علیهما السلام) قائل بودند. دسته ای از آنان نیز به الوهیت پنج تن اصحاب کساء معتقد بودند. (۱) - اصحاب کساء، غلو.

اصحاب علی علیه السلام

تعداد اصحاب امیر المؤمنین علیه السلام فراوان است و تا چند هزار نفر می رسد و تنها گروه «شرطه الخمیس» که یاران ویژه او بودند (- شرطه الخمیس) به چند هزار نفر می رسند.

اما برخی از یاران او خاص و ویژه و از حواریون او محسوب می شدند، از قبیل:

۱. «مالک اشتر» (مالک بن حارث الأشتر النخعی)، اهل یمن و از قبیله مذحج، که در سفر علی علیه السلام به یمن مسلمان شد. ایمان، بصیرت، شجاعت و ولای او نسبت به مولا، زبانزد بود. در کوفه می زیست. در دوران خلافت علی علیه السلام از فرماندهان سپاه او در جنگ جمل و صفین و نهروان بود. علی علیه السلام او را به استانداری مصر تعیین کرد و همراه با عهدنامه معروف به آنجا فرستاد، اما پیش از آنکه به مصر برسد، در بین راه با توطئه معاویه در سال ۳۸ هجری مسموم و شهید شد. شهادت او بر علی علیه السلام بسیار سنگین بود. در نهج البلاغه با تعابیر بلندی او را ستوده است. (۲)

۲. «عمار یاسر»، وی از اصحاب پیامبر و از مهاجران نخستین و شیفته پیامبر و علی علیهما السلام بود. پدر و مادرش یاسر و سمیه از شهیدان اسلام پیش از هجرت بودند. وی در عصر عثمان از منتقدان سرسخت بود. عمار یاسر در جنگ صفین در سال ۳۷ هجری در سن

ص: ۷۴

۱- ۱). لغت نامه، دهخدا، ج ۲ ص ۲۳۱۷، به نقل از ملل و نحل شهرستانی.

۲- ۲). سفینه البحار، واژه شتر.

۳. «مالک بن تیهان»، ابو الهیثم. وی نیز از مسلمانان اولیه و صحابی پیامبر بود. قبل از هجرت مسلمان شد. در جنگهای پیامبر با مشرکین شرکت داشت. در دوره پس از پیامبر، یکی از معترضان به خلافت ابو بکر بود. با به خلافت رسیدن حضرت علی علیه السلام در رکاب او فداکاری کرد و در جنگ صفین به شهادت رسید.

۴. «محمد بن ابی حذیفه». پدرش از مسلمانان با سابقه و مهاجران به حبشه بود. وی در زمان عثمان به ولایت مصر گماشته شد. در حکومت علی علیه السلام هم مدتی در مصر بود. در سال ۳۸ که عمرو عاص بر مصر تسلط یافت او را به شهادت رساند.

۵. «قیس بن سعد بن عباد». وی از اصحاب پیامبر و پسر سعد بن عباد خزرجی بود، پس از قتل عثمان، از اولین بیعت کنندگان با علی علیه السلام بود و بشدت به آن حضرت علاقه داشت.

اوایل خلافت علی علیه السلام وی فرمانروای مصر بود. معاویه بسیار کوشید تا او را به طرف خود جذب کند اما نتوانست. به مدینه آمد، سپس به کوفه رفت. علی علیه السلام او را استاندار آذربایجان ساخت، در جنگ صفین و نهروان، از فرماندهان سپاه علی علیه السلام بود. پس از صلح امام حسن علیه السلام با معاویه، به مدینه رفت و تا آخر عمر آنجا بود. (۱)

۶. «محمد بن ابی بکر». وی پسر اسماء بنت عمیس بود. شوهر اسماء، جعفر طیار بود که در جنگ موته شهید شد. پس از شهادت اسماء به همسری ابو بکر درآمد و محمد بن ابی بکر ثمره این ازدواج بود که در سال حجه الوداع به دنیا آمد. پس از درگذشت ابو بکر در سال ۱۳ هجری، اسماء همسر علی بن ابی طالب شد. محمد بن ابی بکر که آن هنگام سه ساله بود، تحت تربیت امام علی علیه السلام قرار گرفت. حضرت به او علاقه داشت، او هم شیفته امام بود. پس از کشته شدن عثمان و به خلافت رسیدن امام، وی در رکاب حضرت امیر قرار گرفت، در جنگ جمل از فرماندهان سپاه امام بود. سپس حضرت او را به فرمانروایی مصر گماشت. در حمله سپاه شام به مصر در سال ۳۸ هجری، مورد بی وفایی یاران خویش قرار گرفت، او را گرفته و شهید کردند. حضرت علی علیه السلام از شنیدن خبر شهادت او بسیار اندوهگین شد. (۲)

۱-۱. الغدیر، ج ۲ ص ۱۱۰.

۲-۲. نهج البلاغه، نامه ۳۵.

۷. «حجر بن عدی». وی از قبیله کنده یمن بود و در کوفه می زیست و از اصحاب پاکبخته و فداکار امیر المؤمنین بود. پس از شهادت حضرت علی علیه السلام و صلح امام حسن مجتبی با معاویه، یکی از چهره های سرشناس کوفه در مخالفت با معاویه و دفاع از امیر المؤمنین علیه السلام بود. سرانجام معاویه او و یارانش را دستگیر کرد و در مرج العذراء، در سال ۵۱ هجری به شهادت رساند. امام حسین علیه السلام در نامه ای که به معاویه نوشت، از جمله انتقادهای تندش به او کشتن حجر بن عدی بود.

۸. «میثم تمار». وی غلام زنی از بنی اسد بود. علی علیه السلام او را خرید و آزاد کرد. حضرت نحوه شهادت او را به وی گفته بود و نخلی را هم که قرار بود بر آن به دار آویخته شود نشانش داده بود. وی از شیعیان مخلص و یاران بی نظیر امام به شمار می رفت. ابن زیاد او را دستگیر کرد و به دار آویخت. میثم تمار تا آخرین دم که بر بالای دار زنده بود، زبان به مدح علی علیه السلام و نقل فضایل او می گشود. (۱)

۹. «عمرو بن حمق خزاعی». وی نیز از یاران ثابت قدم امام علی علیه السلام از قبیله خزاعه و ساکن کوفه بود. در جنگ صفین، در دفاع از علی علیه السلام حماسه ها آفرید و پس از شهادت امام، در کوفه از سران شیعه به شمار می آمد. چون تحت تعقیب والی کوفه بود متواری شد.

معاویه زن او را دستگیر و زندانی کرد. عمرو بن حمق را یافتند و به شهادت رسانده و سرش را نزد همسر زندانی او فرستادند. (۲) نسبت به شهادت او نیز، حسین بن علی علیه السلام در نامه اعتراض آمیزش به معاویه اشاره کرده است.

۱۰. «رشید هجری». وی از یاران باوفای امام علی علیه السلام و از دوستان صمیمی میثم تمار و حبیب بن مظاهر بود. اهل یمن بود. پس از شهادت علی علیه السلام در کوفه دچار فتنه های «زیاد» شد. او را دستگیر کرده به شهادت رساندند. (۳)

۱۱. «کمیل بن زیاد». اهل یمن و از قبیله نخع و از اصحاب سرّ امیر المؤمنین و مردی شجاع و زاهد بود. در کوفه می زیست، سخنان حضرت علی علیه السلام با او که در نهج البلاغه آمده است مشهور است و دعای کمیل، از تعلیمات حضرت به اوست. وی در زمان حجاج

ص: ۷۶

۱-۱. بحار الأنوار، ج ۴۲ ص ۱۲۴.

۲-۲. موسوعه الامام علی بن ابی طالب، ج ۱۲ ص ۲۴۲.

۳-۳. بحار الأنوار، ج ۴۲ ص ۱۲۲.

بن یوسف ثقفی دستگیر شد و به شهادت رسید.

۱۲. «قنبر». وی از فدائیان حضرت و پیوسته ملازم او بود و غلام امام به شمار می آمد و حضرت او را در پی کارهای مهم می فرستاد. وی نیز در زمان حجاج دستگیر شد و به دستور او، وی را گردن زدند. (۱)

۱۳. «عبد الله بن عباس». او پسر عباس بن عبد المطلب و از بنی هاشم بود. در دوران خلافت امیر المؤمنین، از یاران و مشاوران و فرماندهان او بود و در جنگ جمل و صفین و نهروان حضور داشت. پس از شهادت امام علی علیه السلام با امام مجتبی بیعت کرد. وی مقامی والا داشت و سخنان او در تفسیر، که همه را از علی علیه السلام آموخته بود، فراوان است. وی در سال ۶۸ در ۷۱ سالگی در طائف درگذشت.

۱۴. «هاشم مرقال». نامش هاشم بن عتبه و برادرزاده سعد بن ابی وقاص بود. از دلاوران اصحاب پیامبر و علی علیه السلام و جانبازان جبهه یرموک بود. مرقال که لقب اوست، اشاره به شیوه خاص او در حمله به دشمن است. در جنگهای جمل و صفین در رکاب علی علیه السلام جهاد کرد و در صفین شهید شد. شجاعت او مورد ستایش امیر المؤمنین بود. (۲)

۱۵. «ابو الأسود دوثلی». نامش ظالم بن عمرو بود. از دلباختگان علی علیه السلام و ادیب و شاعر و شیعه برجسته بود، در نبرد جمل و صفین حضور داشت و از طرف امام، قاضی بصره بود.

وی به امر امام، پایه گذار علم نحو شد و قرآن را نقطه گذاری کرد. در سال ۶۹ هجری درگذشت.

در معرفی اصحاب امام علی علیه السلام به این مقدار بسنده می کنیم، چون شمار آنان بسیار است و به نام برخی از اصحاب سرشناس آن حضرت اشاره می کنیم (۳) (جز آنان که نامشان گذشت):

ابو ایوب انصاری، ابو ذر غفاری، ابو رافع، ابو سعید خدری، ابو قتاده، احنف بن قیس، اصبع بن نباته، اویس قرنی، جابر بن عبد الله انصاری، جاریه بن قدامه، جنذب بن عبد الله، حارث همدانی، خزیمه بن ثابت، ربیع بن خثیم، زید بن صوحان، صعصعه بن صوحان، سلمان

ص: ۷۷

۱- ۱. ارشاد، مفید، ص ۳۲۸، بحار الأنوار، ج ۴۲ ص ۱۲۶.

۲- ۲. نهج البلاغه، خطبه ۶۸.

۳- ۳. در «موسوعه الامام علی بن ابی طالب» ج ۱۲، تعداد ۱۰۰ نفر را نام برده و معرفی کرده است.

فارسی، سهل بن حنیف، عثمان بن حنیف، شیبث بن ربیع، ضحاک بن قیس، ضرار بن ضمیره، عبد الله بن بدیل، عبد الله بن جعفر بن ابی طالب، عدی بن حاتم، عدی بن حارث، علی بن ابی رافع، فضل بن عباس، قثم بن عباس، مخنف بن سلیم، مسلم مجاشعی، معقل بن قیس، مقداد بن عمرو. (۱) - حواریون علی علیه السلام.

اصحاب کساء

روزی پیامبر خدا صلی الله علیه و آله عبای یمانی خود را طلبید و بر روی خود کشید. امام حسن، امام حسین و سپس علی بن ابی طالب و حضرت زهرا زیر آن ردای پیامبر قرار گرفتند. آنگاه پیامبر دست به آسمان برداشت و چنین دعا کرد: خداوندا! اینان خاندان منند، گوشت آنان گوشت من و خونشان خون من است، آنچه آنان را آزرده می کند مرا می آزارد. من با هر که با ایشان بجنگد در جنگم و با هر که با آنان از در صلح در آید در آشتی ام، دشمن دشمنشان و دوستدار دوستشان هستم، آنان از منند و من از ایشان، درودها و آمرزش و رضوان خود را بر آنان قرار بده و هر نوع پلیدی را از آنان دور ساز و آنان را به نحو کامل پاک گردان. از سوی خدا ندا آمد که من همه هستی را به خاطر این پنج تن که زیر عبا جمع شده اند آفریده ام، یعنی فاطمه و پدرش و همسرش و فرزندانش، جبرئیل هم نزد آنان رفت و سلام و تحیت الهی را برایشان نازل کرد و گفت خداوند وحی کرده و فرموده است: **إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً**. (۲) خداوند اراده کرده که از شما خاندان، پلیدی را دور کند و شما را کاملاً پاک سازد.

این ماجرا که درباره این پنج تن معصوم به طور خلاصه یاد شد، سبب شده که آنان را «اصحاب کساء» و آن روز را یوم العباء و یوم الکساء گویند. نیز آل عبا و پنج تن آل عبا هم گفته می شود. آنچه به شرح مفصّل این واقعه مربوط می شود «حدیث کساء» نام دارد که خواندن آن فضیلت دارد و از جابر بن عبد الله انصاری نقل شده است. آیه ای که در شأن و

ص: ۷۸

۱- ۱). برای آشنایی بیشتر با اصحاب و یاران امام علی علیه السلام از جمله ر.ک: «موسوعه الامام علی بن ابی طالب»، ج ۱۲، «دانشنامه امام علی علیه السلام»، ج ۸، «سیمای کارگزاران علی بن ابی طالب»، ج ۱ و ۲، «بحار الأنوار»، ج ۴۲، «اختصاص» شیخ مفید، «منتخب التواریخ»، ص ۱۲۹.

۲- ۲). احزاب، آیه ۳۳.

منقبت این خاندان نازل شد، به «آیة تطهیر» معروف است، که دلیل عصمت اهل بیت و از برجسته ترین فضیلت‌های این خاندان است و بر این آیه جهت امامت حضرت علی علیه السّلام و ائمه دیگر استدلال شده است. توسل به اصحاب کساء نیز سفارش شده است. (۱)

علی الله فی کلّ الأمور توکلی و بالخمس اصحاب الکساء توسّلی

در روایات، «اصحاب کساء» به پیامبر و اهل بیت او گفته می شود و احادیث فراوانی در فضیلت و مقام آنان نقل شده است. (۲) گروهی از غلات منحرف به الوهیت این پنج تن قائل اند که به «اصحاب علباء» معروفند. - آیة تطهیر، اصحاب علباء، اهل بیت.

اصلاحات علوی

مدیریت جامعه بر اساس عدالت، رشد معنوی مردم، اجرای احکام الهی، مبارزه با ظلم و مفسد، رعایت حقوق متقابل مردم و حاکمان از مهمترین پایه های اصلاحات از نگاه امام علی علیه السّلام است و کسی که با این هدف و در این مسیر، اصلاح طلب باشد، سعادت‌مند است:

«من کمال السّعادة السّعی فی إصلاح الجمهور». (۳) از این رو اصلاحات باید از «خود» شروع شود و آنکه خود صالح نیست، نمی تواند اصلاحگر باشد. آن حضرت می فرماید:

«عجبت لمن یتصدی لإصلاح النّاس و نفسه اشدّ شیئ فسادا». (۴) در شگفتم از کسی که عهده دار اصلاح مردم می شود، در حالی که خودش فاسدترین چیز است.

اصلاحات علوی بر مبنای شرع و رعایت موازین الهی و دوری از خودخواهی و حرمت شکنی و خودسوزی است. می فرماید: «أئی لعالم بما یصلحکم و یقیم أودکم، و لکنّی لا أری إصلاحکم بإفساد نفسی»، (۵) من می دانم چه چیزی شما را اصلاح می کند و کژیهای شما را استوار می سازد، لیکن اصلاح شما را با تباه کردن خودم روا نمی بینم.

تحقق اصلاحات در جامعه از راه اصلاح مسؤولان و متولیان است، آنگونه که فساد رعیت

ص: ۷۹

۱- ۱). متن حدیث کساء در «عوامل العلوم» بحرانی، ج ۱۱ (حضرت زهرا)، ص ۶۳۸ با ذکر اسناد آن آمده است. در مفاتیح الجنان نیز از «عوامل» نقل شده است.

۲- ۲). بحار الأنوار، ج ۳۷ ص ۳۵ تا ۹۸ (باب مناقب اصحاب الکساء).

۳- ۳). غرر الحکم، ج ۷ ص ۲۰۴.

۴- ۴). همان، ص ۳۸۸.

۵- ۵). نهج البلاغه، خطبه ۶۹.

هم نتیجه فساد حکام است. امیر مؤمنان می فرماید: «فلیست تصلح الرعیة إلا بصلاح الولاة». (۱) مردم جز با صلاح والیان، اصلاح نمی شوند.

مفاسدی که امیر المؤمنین هنگام تصدی خلافت با آنها مواجه بود، عبارت بود از:

تبعیض در بهره گیری از بیت المال، حیف و میل اموال عمومی، انحراف در روش تصدی گری امور، احیای فرهنگ جاهلی، رواج بی تقوایی و مفاسد اجتماعی، تعطیل احکام خدا، ترویج بدعت و باطل و مفاسد اقتصادی. اصلاحات علوی مقابله همه جانبه با همه این مفاسد بود. خطبه او در آغاز خلافت و پس از بیعت مردم، ترسیمی از شیوه اصلاحات آن حضرت است: «ذمّتی بما اقول رهینه...». (۲) پيشاهنگی والی و حاکم در عمل به احکام خدا و رعایت حق، شاخصه دیگر اصلاحات علوی است. وی سوگند می خورد که اگر مردم را به طاعت دعوت می کند یا از معصیت نهی می کند، خودش جلوتر از همه به آن عمل می کند: «ما احثکم علی طاعه الا و اُسبِقکم الیها و لا انهاکم عن معصیه الا و اتناهی قبلکم عنها». (۳). آن حضرت در برنامه های اصلاحی، با نیتی الهی وارد عمل می شد، به خوش آمدن یا رنجیدن کسی در راه ادای تکلیف اعتنایی نداشت، برای اجرای حق، حتی کسانی را هم از دست می داد، تلخی حق را بر شیرینی مجامله و سازشکاری و تسامح ترجیح می داد، در کیفر خیانتکار هیچ ملاحظه کاری نمی کرد و چون خود را مشروع می دانست و حمایت مردمی را داشت، قاطع بود، شایسته سالاری را در عزل و نصبها ملاک قرار می داد، برای نقد دلسوزانه میدان و مجال می داد، اما تخریب و براندازی را بر نمی تافت، برای حفظ سلطه و قدرت، از محدوده حق و عدل بیرون نمی رفت «أأمرونی ان اطلب النّصر بالجور فیمن ولیت علیه؟»، (۴) حق را بیش از هر چیز دیگر به مصلحت می دید، برای اصلاح ساختار اداری جلوی استفاده های ناروا از بیت المال و مقام و موقعیت و خویشاوندی و رابطه را می گرفت و برای لحظه ای هم بر سر پست مانند ناصالحان را تحمیل نمی کرد، نظارت و بازرسی دقیق بر عمل کارگزارانش داشت و به آنان آزادی بی قید و شرط نمی داد، برای متخلفان حاشیه امنی قائل نمی شد و سوءاستفاده گران را برای

ص: ۸۰

۱-۱. همان، خطبه ۲۱۶.

۲-۲. همان، خطبه ۱۶.

۳-۳. همان، خطبه ۱۷۵.

۴-۴. همان، خطبه ۱۲۶.

رهایی از تعقیب و کیفر مجال بهره گرفتن از رابطه نمی داد، پرونده داران در حکومت‌های فاسد را به همکاری نمی پذیرفت و در مسئولیت سپردن به اشخاص، کاردانی، دینداری و امانت را ملاک قرار می داد، بیش از خراج گیری به آبادگری اهمیت می داد و بیش از رفاه اقتصادی به رشد معنوی می اندیشید، از سرمایه های بادآورده حساب می کشید، برابری در برابر قانون را سیاست خود ساخته بود و خود بیش از همه به آن گردن می نهاد، برای برخورداری همگانی از غذای خوب و مسکن مناسب می کوشید، عدالت اجتماعی، آزادی اجتماعی، قانون گرایی، همسانی والیان با مردم، احقاق حقوق آسیب پذیران، مدیریت کارآمد و مکتبی با کارگزاران باتقوا و خداترس و ساده زیست را در صدر برنامه های اصلاحی خویش قرار می داد و مصلحت و منفعت عمومی را بر منافع و خواسته های خواص و حاشیه نشینان پرتوقع و کم کار مقدم می داشت، آنگونه که در توصیه هایش به مالک اشتر نیز آمده است (و لیکن احبّ الأمور...). اصلاحات علوی، تلاش برای اقامه عدل و رفع ظلم و تأمین معیشت برای عموم و برابری حقوقی افراد و مساوات در بیت المال و پرهیز از نابرابری بود. (۱) - حکومت علوی.

اصول اربع مأه

عنوانی است برای چهارصد مجموعه حدیثی شیعه در زمینه های اعتقادی، فقهی، تفسیری، اخلاقی و... که علمای شیعه آنها را نگاشته و تدوین کرده اند و مورد اعتماد علما و راویان در مباحث دینی و فقهی بوده است. مؤلفان آنها هر کدام کتاب خود را «اصل» می نامیدند. (۲) - شیعه شناسی، کتابشناسی غدیر.

اصول مذهب

غیر از «اصول دین» که همه مسلمانان در آن مشترک اند، یعنی توحید، نبوت و معاد،

ص: ۸۱

۱-۱. در این زمینه ر.ک: مجله «حوزه»، شماره ۱۰۱ و ۱۰۲ (بهمن و اسفند ۱۳۷۹، ویژه اصلاحات علوی)، «موسوعه الامام علی بن ابی طالب» ج ۴ ص ۱۰۵.

۲-۲. به بحث شیخ آقا بزرگ تهرانی در «الذریعه»، ج ۲ ص ۱۲۵ درباره این «اصل ها» و «اصول اربع مأه» رجوع شود.

عقیده به امامت و عدل، از اصول مذهب شیعه به شمار می رود، یعنی عقیده به امامت و خلافت بلافضل امیر المؤمنین علیه السلام و یازده امام دیگر به نصب الهی، و عقیده به عدل خداوند. امامت، عدل، تشیع، ولایت.

اطاعت

پیروی و فرمانبرداری، یکی از وظایف امت در برابر اوامر خدا و رسول و اولی الامر است. قرآن کریم در کنار اطاعت خدا و پیامبر، به اطاعت از اولی الامر (أَتَمِّیْهُ مَعْصُومِیْنَ) فرمان می دهد: أَطِیْعُوا اللَّهَ وَ أَطِیْعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِی الْأَمْرِ مِنْكُمْ . (۱) در کلام حضرت علی علیه السلام، اطاعت از امام، به عنوان یک فریضه و به خاطر بزرگداشت امامت شمرده شده است: «...و الطَّاعَه تعظیماً للإمامه». (۲)

در احادیث مربوط به اهل بیت و ائمه، وظایفی همچون لزوم اقتدا به آنان، تمسک به آنان، اعتقاد به آنان، تبعیت از فرمان ایشان، عقب نماندن و جلو نیفتادن از آنان، مقدم داشتن ایشان، ... مطرح است. امام علی علیه السلام می فرماید: «انظروا أهل بیت نبیکم، فالزموا سمتهم و اتبعوا اثرهم...» (۳) به خاندان پیامبرتان بنگرید، همراه راه و روش آنان باشید و در پی آنان روید. پیامبر خدا صلی الله علیه و آله نیز فرموده است: «تمسکوا بطاعه أئمتکم و لا تخالفوهم، فإن طاعتهم طاعه الله» (۴) به فرمانبرداری از امامان خود تمسک جوید و با آنان مخالفت نکنید، چرا که اطاعت آنان اطاعت خداست، در زیارت جامعه کبیره می خوانیم: «من أطاعکم فقد أطاع الله و من عصاکم فقد عصی الله» و اینگونه است که اطاعت از اهل بیت و امامان، با اطاعت الهی پیوند خورده است و معیار اطاعت الهی، پیروی از این خاندان است.

این اطاعت، گاهی نیز با تعبیر عمل به سخنان و «اخذ به قول» بیان شده است، یا «تسلیم امر» بودن. حضرت رضا علیه السلام در معرفی اوصاف شیعه فرمود: «شیعتنا، المسلمون

ص: ۸۲

۱- ۱. نساء، آیه ۵۹.

۲- ۲. نهج البلاغه (صبحی صالح) حکمت ۲۵۲.

۳- ۳. همان، خطبه ۹۷.

۴- ۴. اهل البيت فی الکتاب و السنه، ص ۳۶۹.

لأمرنا، لأخذون بقولنا، المخالفون لأعداءنا، فمن لم يكن كذلك فليس منا» (۱) شیعیان ما آنانند که تسلیم امر ما باشند، به گفته ما عمل کنند، با دشمنانمان مخالف باشند، پس هر که چنین نباشد از ما نیست.

در اینکه از «اولی الأمر» باید اطاعت کرد، سخنی نیست، لیکن شیعه، «اولی الأمر» را ائمه معصومین علیهم السلام می داند. برخی از اهل سنت، آنان را اهل حلّ و عقد می دانند، یا هر که را که ائمت بر آن اتفاق کنند «لازم الإطاعة» می شمارند. «حق اطاعت»، یکی از دو حق امام بر امت است، حق دیگر، یاری و نصرت است. اگر اطاعت از امام نباشد، امام هم نمی تواند مسؤولیت رهبری و هدایت را انجام دهد. اطاعت مردمی، پشتوانه قدرت اجتماعی و بسط ید امام در عمل به اسلام است. امیر المؤمنین علیه السلام در خطبه جهادیه خویش، ضمن شکایت از سستی و کوتاهی همراهانش در نبرد با دشمن و ردّ این اتهام که می گفتند: علی علیه السلام مرد شجاعی است، لیکن دانش جنگ ندارد، از سابقه بیش از چهل ساله خویش در حضور در میدان های رزم و جنگاوری یاد می کند و می فرماید: «و لکن لا رأی لمن لا یطاع!» (۲)، از کسی که اطاعت نکنند، رأیی ندارد، یعنی اشکال در فرماندهی و پیشوایی او نیست، بلکه در عدم فرمانبری و پیروی مردم است.

-امامت، اولی الأمر، بیعت، تشیع، حقوق اهل بیت.

اعراف-اصحاب اعراف

اعیان الشیعه

نام کتاب عظیم و دائره المعارف مهم مرحوم سید محسن الامین العاملی (۱۲۸۴-۱۳۷۱ ق) است که شرح حال بزرگان شیعه را از قدیم تا زمان مؤلف دارد، در حدود ۱۲ هزار شخص را معرفی کرده است. مجلّدهات اولیه آن، افزون بر معرفی نقش شیعه و علمای امامیه در عرصه های مختلف علوم و تألیفات آنان، به زندگی نامه خوبی از چهارده معصوم علیهم السلام پرداخته است. ترتیب کتاب، الفبایی است، در ۱۰ جلد رحلی بزرگ، با چند جلد مستدرک و فهرستهای فنی. -شیعه شناسی.

ص: ۸۳

۱-۱. وسائل الشیعه، ج ۱۸ ص ۸۳.

۲-۲. نهج البلاغه، خطبه ۲۷.

در اینکه امیر المؤمنین علیه السلام از همه صحابه در جهات مختلف برتر است، روایات فراوانی نقل شده و پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فضایل او را یک به یک بر شمرده و افضل از دیگران دانسته است. (۱) یک نمونه از صدها حدیث، چنین است: «علی بن ابی طالب أقدم أمتی سلما و أكثرهم علما و أصحهم دینا و أفضلهم یقینا و أحلمهم حلما و أسمحهم کفا و أشجعهم قلبا و هو الإمام و الخلیفه بعدی» (۲) که برتری آن حضرت را از نظر سابقه در اسلام، علم، دین، یقین، حلم، بخشندگی و شجاعت بیان فرموده و بر امامت و خلافت وی پس از خود تصریح کرده است.

در میان متکلمان شیعه و اهل سنت، در اینکه علی علیه السلام افضل است یا دیگری، بحثهایی وجود دارد و برخی این حقیقت روشن تر از آفتاب را منکر شده اند. در مقابل، عالمانی از شیعه هم در رد نظریه آنان تألیفاتی مستقل دارند. (۳) «تفضیلیه»، نام گروهی است که به برتری آن حضرت باور دارند. -تفضیلیه، امامت مفضول، فضایل علی علیه السلام.

اقیلونی، اقیلونی

جمله ای بود که ابو بکر آن را می گفت و بدین وسیله از انتخاب شدنش به عنوان خلیفه ابراز ناخرسندی می کرد. اقیلونی از ریشه اقاله (فسخ و برهم زدن معامله و قرارداد) است، وی می گفت: «ولیتکم و لست بخیرکم، اقیلونی، اقیلونی»، (۴) من پیشوای شما شدم در حالی که بهترین شما نیستم، پس بگریید، از من دست بردارید. این سخن را وقتی گفت که دوازده نفر از بزرگان اصحاب در مسجد و در حضور خلیفه و مردم یکایک برخاستند و آنچه را از پیامبر درباره علی علیه السلام و خلافت و فضیلت او شنیده بودند گفتند، حجت بر همه تمام شد، خلیفه هم حرفی برای گفتن نداشت و چاره ای جز ابراز ناخرسندی نداشت، ولی

ص: ۸۴

۱- ۱. از جمله ر. ک: «موسوعه الامام علی بن ابی طالب»، ج ۹، ۱۰، ۱۱، «بحار الأنوار»، ج ۳۸، ۳۹ و ۴۰.

۲- ۲. امالی صدوق، ص ۵۷.

۳- ۳. از جمله «رساله تفضیل امیر المؤمنین» از شیخ مفید و «البيان الجلی فی افضلیه مولی علی» ابن رویش.

۴- ۴. بحار الأنوار، ج ۲۸ ص ۲۰۱ و در برخی نقلهاست: «لست بخیرکم و علی فیکم»، کفایه الخصام، ج ۱ ص ۳۶۸، دلائل

الصدق، ج ۳ ص ۲۵.

بعید است که در دل پشیمان شده باشد و اظهار ندامتش واقعی باشد. این اظهار تأسف ها فریبکارانه است. در نقل دیگری است که هنگام مرگ می گفت: کاش کاری به علی علیه السلام و خانه او نداشتم، هر چند بر ضد من اعلان جنگ می کرد: «فلیتنی ترکت بیت علی و إن کان أعلن علی الحرب» (۱). برای حضرت علی علیه السلام هم ابراز ندامت ابو بکر از خلیفه شدنش تعجب آور است. حضرت می فرماید: «فيا عجب! بينا هو يستقيلها في حياته إذ عقدها لآخر بعد وفاته، لشد ما تشطرا ضرعيها» (۲). شگفتا در حالی که ابو بکر در حال حیاتش از خلافت اقاله می کند، در همان حال آن را برای کس دیگری پس از خود قرار می دهد و محکم می کند. این دو چه سخت به دو پستان خلافت چسبیده و آن را بین خود تقسیم کرده اند!

کلام ابو بکر، مشروعیت خلافتش را نفی می کند و با آن همه سخن که از پیامبر خدا شنیده بود، تصدی خلافت نشان دنیا طلبی او و شرکت در یک توطئه برای دور کردن خلافت از صاحب اصلی آن بود. -فلته، سقیفه بنی ساعده، امامت مفضول.

القاب و کنیه های علی علیه السلام

«لقب»، نام ویژه ای است که نشانه خصوصیتی در صاحب نام است و مفهوم آن خوبیها و فضایل یک انسان است. القاب حضرت علی علیه السلام که در روایات، زیارات، اشعار و ادعیه آمده، بسیار است. (۳) برخی از معروفترین لقبهای وی در عربی و فارسی چنین است:

الامام، امیر المؤمنین، حیدر، مرتضی، انزع البطين، يعسوب الدين، امام المؤمنین، امام الأئمة، امام الأولياء، امام المتقين، اسد الله، ولی، وصی، تقی، قاتل الناکثین و القاسطین، شبیه هارون، صاحب اللواء، سیف رسول الله، صدیق اکبر، خاصف النعل، کاشف الكرب، ابو الريحانین، بیضه البلد، قائد الغر المحجلین، امیر البرره، مختار، سیف الله، فاروق امت، باب علم النبی، امیر النحل. ابن شهر آشوب نقل می کند: وی در قرآن سیصد نام دارد و در روایات، خدا می داند. (۴)

ص: ۸۵

۱-۱. الامامه و السیاسه، ص ۱۸.

۲-۲. نهج البلاغه، خطبه ۳.

۳-۳. ر. ک: «القاب و صفات مولای متقیان علی بن ابی طالب»، فرزین ثابت، نشر سبحان، «دانشنامه امام علی»، ج ۱۰ ص ۳۲۹ تا

۳۸۸، «فضائل الخمسه من الصحاح الستة»، ۱ ص ۲۰۲.

۴-۴. مناقب، ابن شهر آشوب، ج ۳ ص ۲۷۵.

در کاربرد ادبیات و اشعار فارسی هم تعابیر فراوانی به عنوان لقب خاصّ او رواج دارد، از جمله: فاتح خیبر، شیرگیر، مولود کعبه، ضیاء دیده، شیر خدا، مرتضی علی، حیدر، ساقی کوثر، امین پیامبر، شاه ولایت، شحنة نجف، مولای متقیان، شاه مردان، شیر یزدان، حیدر کزار، شاه دلدل سوار، خیبر گشا، بت شکن، خانه زاد خدا و...

لقب های ویژه او نزد آسمانیان و زمینیان و در لوح و صحف ابراهیم و نزد حورالعین و در زبان عبری و سریانی، در زبور و انجیل و قرآن، نزد رومیان و عرب و عجم و ترک و دیلم، نزد کاهنان و جّیان در منابع مکتوب آمده است. (۱) فهرست مفصّلی به ترتیب الفبا نیز از القاب آن حضرت در کتاب «مناقب» نقل شده که خواندنی است. (۲) لقبها و یا اوصاف علی علیه السلام در احادیث شیعه و سنّی بسیار است. شهید قاضی نور الله شوشتری براساس تتبع خود در روایات عامّه ۲۴۷ صفت یافته و متن آن احادیث را که مشتمل بر این اوصاف است، از منابع اهل سنّت آورده است، (۳) از قبیل: امام المتقین، سید المسلمین، سید الأوصیاء، امام کلّ مؤمن و مؤمنه، قائد الغرّ المحجلین، یعسوب الدین، خاتم الوصیّین، امیر المؤمنین، ولیّ الناس، ولیّ الله، اول من آمن برسول الله، وصیّ رسول الله، اخو رسول الله، امین الله، علی وحیه، خلیفه رسول الله، سیف الله علی اعدائه، حجّه الله، الصدیق الأكبر، وزیر رسول الله و...

«کنیه» غیر از نام اصلی شخص است و اغلب به خاطر داشتن فرزند یا چیزی یا صفتی دارای ستایش یا نکوهش، به کسی گفته می شود و با «اب»، «ام»، «ابن» و «بنت» می آید، مثل ابو الحسن و امّ لیلا. گاهی کنیه به عنوان تکریم و احترام بر کسی اطلاق می شود. از کنیه های حضرت علی علیه السلام می توان از ابو الحسن، ابو الحسین، ابو زینب، ابو ریحانین، ابو تراب، ابو الهیجاء، ابو الأئمه، ابو السبطین، ابو الشهداء، ابو العتره، ابو القصم، ابو المؤمنین، ابو شبر، ابو محمّد یاد کرد. (۴)

ص: ۸۶

۱-۱. همان، ص ۲۷۶.

۲-۲. همان، ص ۲۷۸ تا ۲۹۰، بحار الأنوار، ج ۳۵ ص ۴۵ تا ۶۷.

۳-۳. احقاق الحق، ج ۴ و ۱۵.

۴-۴. در این مورد ر.ک: «دانشنامه امام علی علیه السلام»، ج ۱۰ ص ۳۳۷ تا ۳۴۵.

رومی، نشد از سرّ علی کس آگاه آری نشد آگه کسی از سرّ الله

یک ممکن و این همه صفات واجب لا حول و لا قوه الا بالله

-نام علی علیه السلام، تلمیحات غدیری و علوی، فضائل علی علیه السلام.

امامان شیعه

پیشوایان معصومی که از سوی خداوند، به رهبری امت اسلامی تعیین شده اند و پیامبر خدا، نام یکایک آنان را برشمرده و معین کرده است. شیعه ناب به امامت دوازده تن پیشوای معصوم و الهی معتقد است و از این رو به شیعیان، اثنی عشری گویند. هر چند بعضی از فرقه های شیعه به امامت کمتر از این تعداد، معتقدند. امامان دوازده گانه شیعه از این قرارند:

*اول: امام علی بن ابی طالب، امیر المؤمنین علیه السلام،

تولد مکه، شهادت کوفه سال ۴۰ هجری، ۶۳ سال عمر.

*دوم: امام حسن بن علی علیه السلام، مجتبی،

تولد مدینه، سال ۳ هجری، شهادت مدینه، سال ۵۰ هجری، ۴۸ سال.

*سوم: امام حسین بن علی علیه السلام، سید الشهداء،

تولد مدینه، سال ۴ هجری، شهادت کربلا، سال ۶۱ هجری، ۵۷ سال.

*چهارم: امام علی بن حسین علیه السلام، زین العابدین،

تولد مدینه، سال ۳۸ هجری، شهادت مدینه، سال ۹۵ هجری، ۵۷ سال.

*پنجم: امام محمد بن علی علیه السلام باقر العلوم،

تولد مدینه سال ۵۷ هجری، شهادت مدینه سال ۱۱۴ هجری، ۵۷ سال.

*ششم: امام جعفر بن محمد علیه السلام صادق،

تولد مدینه سال ۸۳ هجری، شهادت مدینه سال ۱۴۸ هجری، ۶۵ سال.

*هفتم: امام موسی بن جعفر علیه السلام کاظم،

تولد ابواء (بین مکه و مدینه) سال ۱۲۸ هجری، شهادت بغداد، سال ۱۸۳ هجری، ۵۵ سال.

*هشتم: امام علی بن موسی الرضا علیه السّلام،

تولد مدینه سال ۱۴۸ هجری، شهادت طوس، سال ۲۰۳ هجری، ۵۵ سال.

ص: ۸۷

*نهم: امام محمد بن علی علیه السلام تقی جواد،

تولد مدینه، سال ۱۹۵ هجری، شهادت بغداد سال ۲۲۰ هجری، ۲۵ سال.

*دهم: امام علی بن محمد علیه السلام هادی نقی،

تولد مدینه سال ۲۱۲ هجری، شهادت سامرا، سال ۲۵۴ هجری، ۴۲ سال.

*یازدهم: امام حسن بن علی علیه السلام عسکری،

تولد مدینه، سال ۲۳۲ هجری، شهادت سامرا، سال ۲۶۰ هجری، ۲۸ سال.

*دوازدهم: امام محمد بن حسن المهدی علیه السلام،

تولد سامرا، سال ۲۵۵ هجری، تاکنون زنده است. عجل الله فرجه الشریف.

-أئمة اثني عشر، اهل بیت.

امامت

از اصول مهم تشیع و دین، اعتقاد به امامت و پیشوایی امامان معصوم از اهل بیت پیامبر است. طبق دلیل های متقن عقلی و نقلی، امامت از سوی خداوند به امام سپرده می شود و از شرایط آن عصمت و علم است و برای این ریاست والای دینی که جانشینی رسول خدا و ادامه راه او و اجرا و تبیین احکام الهی را عهده دار است، چنین شرطی ضروری است و مردم حق انتخاب امام ندارند، بلکه خدا تعیین می کند و از زبان پیامبر به مردم ابلاغ می شود، آنگونه که در حادثه غدیر خم، رسول خدا مأموریت ابلاغ امر خدا را در این مورد بر مردم داشت (-آیه تبلیغ). پس «امامت، عبارت است از ریاست عامه بر جامعه اسلامی در امور دین و دنیا». (۱) علامه طباطبایی امامت را به حسب باطن، نوعی ولایت بر مردم در کارهایشان و هدایت آنان به مطلوب می داند، نه فقط نشان دادن راه که کار پیامبر و رسول و هر مؤمن هدایتگر است. (۲)

برخلاف اهل سنت که امامت را در حد حکمرانی و زمامداری می دانند، شیعه معتقد است که امامت، حفظ دین، پاسداری از شرع، مقابله با بدعتها و تحریفها، پاسخگویی به نیازهای فکری و دینی، اجرای احکام قرآن و تدبیر امور مسلمین است و این نیاز به

ص: ۸۸

(۱-۱). راهنماشناسی، مصباح یزدی، ص ۳۱۷.

(۲-۲). المیزان، ج ۱ ص ۲۷۵.

شرایطی فراتر از یک حاکم و والی دارد، از این رو از سوی خدا تعیین می شود و انتصابی است، نه انتخابی از سوی مردم. امام، حجت از سوی خدا بر بندگان است و باید دانستن، متقی ترین و شجاع ترین فرد باشد و بتواند به جانشینی از خدا و رسول، هدایت مردم و تبلیغ دین را عهده دار شود و باید دارای عصمت و علم الهی و نصب شده از سوی خدا باشد.

چون احکام اسلام همیشگی است، نه محدود به زمان پیامبر خدا، پس برنامه و تدبیری هم برای تداوم خط رسالت برای پس از رسول باید باشد. تئوری و فلسفه سیاسی اسلام در قالب «امامت امام معصوم» شکل می گیرد و حکومت و زمامداری، تنها بخشی از وظایف و مسؤولیتهای امام است. به تعبیر حضرت علی علیه السلام، امامت، سامان بخش و وحدت آفرین امت است: «... و الإمامه نظاماً للامة» (۱) و در کتب حدیث، بحثهای مبسوطی درباره امام و حجت و نیاز بشر به حجت الهی و ویژگیها و اوصاف و بایستگیهای امامان انجام گرفته است، که باید به آنها رجوع کرد. (۲) امامت، بر دوش امت، تکلیف اطاعت می آورد. شناخت امام و اطاعت از او ضروری است و مرگ بدون معرفت امام و داشتن امام، مرگی جاهلی است، به فرموده امام علی علیه السلام: «من مات و لا امام له مات میتة جاهلیة». (۳)

در قرآن کریم، بحث امامت مطرح است و شرایط و ویژگیهای آن و لزوم اطاعت از

ص: ۸۹

-
- ۱- ۱. نهج البلاغه، صبحی صالح، حکمت ۲۵۲.
- ۲ - ۲. از جمله: «کافی»، ج ۱، «بحار الأنوار»، ج ۲۳ تا ۲۷، «کفایه الموحدين»، طبرسی، «الشافی فی الإمامه»، سید مرتضی، «الحیاه»، حکیمی ج ۲، «اهل البيت فی الکتاب و السنه»، ری شهری، «خصائص الأئمة»، سید رضی، «اثبات الهداه» شیخ حر عاملی، «الإحتجاج» و «اعلام الوری»، طبرسی، «پاسداران وحی»، اشراقی، «رهبری در اسلام»، ری شهری، «اثبات ولایت»، علی نمازی شاهرودی، «امامت و رهبری»، شهید مطهری، «شیعه در اسلام»، علامه طباطبایی، «خلافت و ولایت از نظر قرآن و سنت»، محمد تقی شریعتی، «امام شناسی»، حسینی طهرانی، «معالم المدرستین»، علامه عسکری، «میزان الحکمه»، ج ۱، ری شهری، «بررسی مسائل کلی امامت»، ابراهیم امینی، «حق با علی است»، مهدی فقیه ایمانی، «خورشید غدیر»، حشمت الله قنبری، «جلوه ولایت»، انصاری، «دانشنامه امام علی»، ج ۳، «موسوعه الامام علی بن ابی طالب»، ج ۲، «اهل البيت فی المكتبة العربیه» سید عبد العزیز طباطبایی، «رهبری امام علی در کتاب و سنت» (ترجمه المراجعات) محمد جعفر امامی، «الامامه فی ضوء الکتاب و السنه»، محمد السماوی، «الشیعه و الامامه»، محمد حسین المظفری، «الامامه و اهل البيت»، محمد بیومی مهران، «الشافی فی الامامه»، سید مرتضی، «دائرة المعارف تشیع»، ج ۲ ص ۳۷۸ و ۳۳۱، «المیزان» ج ۱ ص ۲۷۳.
- ۳- ۳. الملاحم و الفتن، سید بن طاووس، ص ۳۲۷. به این مضمون احادیث فراوانی است.

پیامبر و اولی الامر بیان شده است. (۱) آیه ولایت، آیه اطاعت، آیه مباحله، آیه تبلیغ، حدیث غدیر، حدیث ثقلین، حدیث منزلت و... در این زمینه هاست (به مدخل های خاص هریک از اینها در این کتاب مراجعه شود).

برای خالی نبودن کتاب، به چند حدیث درباره امامت اکتفا می شود:

۱- امام صادق علیه السلام: «انّ الأرض لا تخلو الاّ و فیها امام...» (۲) زمین خالی از امام نمی ماند.

۲- امام باقر علیه السلام: «انّما يعرف الله عزّ و جلّ و یعبده من عرف الله و عرف إمامه منّا أهل البيت...» (۳) تنها کسی خدا را می شناسد و می پرستد که خدا را و امام خود از میان ما را بشناسد.

۳- امام صادق علیه السلام: «نحن و لاه أمر الله و خزنه علم الله و عیبه و حی الله». (۴)

ما صاحبان ولایت الهی و خازنان علم پروردگار و دارندگان وحی خداییم.

۴- امام رضا علیه السلام: «الأئمة خلفاء الله عزّ و جلّ فی أرضه»، (۵) امامان، خلفای خدای متعال در زمین اویند.

۵- امام رضا علیه السلام: «انّ الإمامه هی منزله الأنبياء و إرث الأوصیاء، انّ الإمامه خلافه الله و خلافه الرسول... انّ الإمامه زمام الدین و نظام المسلمین و صلاح الدنیا و عزّ المؤمنین انّ الإمامه أسّ الإسلام التّامی و فرعه السّامی» (۶) امامت، جایگاه پیامبران و میراث اوصیاست، امامت جانشینی خدا و پیامبر است، امامت، سررشته دین و سامان بخش مسلمانان و صلاح دنیا و عزت و اقتدار مؤمنان است. امامت ریشه بالنده اسلام و شاخه رفیع آن است.

۶- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله: «الأئمة بعدی اثنا عشر، تسعه من صلب الحسین و منّا مهدیّ هذه الأئمة، من تمسک من بعدی بهم فقد استمسک بحبل الله...» (۷) امامان پس از من دوازده نفرند، نه نفرشان از نسل حسین علیه السلام اند و مهدی این امت از ماست، هرکس پس از من به

ص: ۹۰

۱- ۱. از جمله ر.ک: نساء، آیه ۵۹، بقره آیه ۱۲۴، مائده، آیه ۳ و ۵۵ و ۶۷.

۲- ۲. کافی، ج ۱ ص ۱۷۸.

۳- ۳. همان، ص ۱۸۱.

۴- ۴. همان، ص ۱۹۲.

۵- ۵. همان، ص ۱۹۳.

۶- ۶. همان، ص ۲۰۰.

۷- ۷. اهل البيت فی الکتاب و السنه، ص ۳۶۹.

آنان تمسک جوید، به ریسمان استوار الهی چنگ زده است.

۷- پیامبر اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آله: «تَمَسَّ كُوا بِطَاعِهِ أُمَّتِكُمْ وَ لَا تَخَالِفُوهُمْ، فَإِنَّ طَاعَتَهُم طَاعَهُ اللهُ وَ إِنَّ مَعْصِيَتَهُم مَعْصِيَةُ اللهِ»^(۱)، به اطاعت امامان چنگ بزیند و با آنان مخالفت نکنید، چرا که اطاعت آنان اطاعت خداست و نافرمانی ایشان، نافرمانی خدا.

«امامت، اکسیری است که اگر به امتی بزنند، از همه سلب جهت کرده و همه را در یک جهت قرار می دهد. امامت، نظام بخش جامعه است و امام، نگهبان اسلام از تحریفها و حافظ مسلمین از گمراهیها. امام، ضمانت اجرای احکام قرآن است، قطب کنترل کننده حرکات اجتماع است، مشعل هدایت شبهای تیره و فروغ یقین افروز در پیچ و خمهای شک و اضطراب است.»^(۲)

شیخ مفید نیز درباره امام چنین می گوید: امام، انسانی است که به نیابت از پیامبر، ریاست کلی در امور دین و دنیا دارد و باید معصوم باشد؛ و گرنه ایمن از کاستی و افزونی در دین نخواهیم بود.^(۳) امامت از دیدگاه شیعه، ریاست عامه در امور دین و دنیا به نیابت از پیامبر و عهدی از سوی خدا به امامان است و با نصّ خدا و رسول تعیین می شود و امام علی علیه السّلام نخستین امام بر حق است، و پس از او امام حسن و سپس امام حسین، سپس امامان نه گانه از نسل آن حضرت که آخرین آنان امام زمان حضرت مهدی علیه السّلام است که در غیبت به سر می برد و روزی به امر خدا ظهور می کند و جهان را پر از عدالت می سازد.^(۴)

امام باید معصوم باشد و در صفات کمال مثل علم، تقوا، شجاعت، فقاقت، عقل، حسن خلق و سیاست، برترین فرد زمان خویش باشد. امام در آنچه می گوید و می کند برای مردم حجّت است و اطاعتش بر امت واجب. عقیده به امامت، عقیده به «شایسته سالاری» است و با وجود انسان افضل، تقدم و پیشوایی دیگران شایسته نیست.

علامه طباطبایی می گوید: امامت، والا-تر و بالا-تر از نبوت و رسالت و خلافت و مطاع بودن و وصی بودن یا ریاست دینی و دنیوی است. امامت به این است که انسان به

ص: ۹۱

۱-۱. همان، ص ۳۶۹.

۲-۲. قطعات، از نویسنده، ص ۸۱.

۳-۳. النکت الاعتقادیه، شیخ مفید، ص ۱۳۹.

۴-۴. درباره امامت، کتابهای بسیاری با عنوان «الامامه» نگاشته شده که اهتمام علمای دین را به این موضوع می رساند. از جمله در «دائرة المعارف تشیع» عنوان ۱۱۰ کتاب با معرفی آنها آمده است، ج ۲ ص ۳۸۴.

گونه ای باشد که دیگران به او اقتدا کرده، گفتار و کردارشان را برطبق عمل و سخن امام، منطبق سازند و پیروی کنند. در قرآن غالباً وقتی سخن از امام و ائمه و امامت است، به عنوان قید توضیحی به دنبالش مفهوم هدایت را بیان می کند، آن هم هدایتی با امر خدا که از این «امر» الهی که ملکوت و قدرت خلاقیت الهی است به امام نیز بگونه ای اعطا شده است. پس هدایت امام با امری ملکوتی است که همراه اوست و امامت نوعی ولایت بر مردم است در کارهایشان، به نحو رساندن به مطلوب، نه تنها راهنمایی. این امامت را خدا در سایه «صبر و یقین» عطا می کند (سجده، آیه ۲۴)، پس امام باید انسانی صاحب یقین باشد که عالم ملکوت برایش مکشوف باشد (ملکوت، آن بعد باطنی این جهان است، یعنی فراتر از جنبه ظاهری اش). این امامت در کسی خواهد بود که سرشتی پاک و سعید داشته باشد و امام باید از گناه و خطا معصوم باشد... از آنچه گفته شد، چند مسأله آشکار می شود:

۱- امامت، باید مجعول از سوی خداوند باشد. ۲- امام باید با عصمت الهی معصوم باشد.

۳- زمین که مردم در آن به سر می برند، هرگز خالی از امام حق نمی باشد. ۴- امام باید از سوی خدا تأیید شود. ۵- کارهای بندگان بر علم امام پوشیده نیست. ۶- امام باید به همه چیزهایی که مورد نیاز مادی و معنوی مردم است، دانا باشد. ۷- امام در فضایل نفسانی، بالاتر و برتر از همه انسان های زمان خودش است. (۱)

- آیه ولایت، اهل بیت، امام علی علیه السلام، غدیر، خلافت، فضایل اهل بیت، کتابشناسی غدیر، وصایت، ولایت.

امامت مفضول

از بحثهای جنجالی میان شیعه و سنی و طوایف مختلف این است که آیا با وجود «افضل»، کسی که فاضل یا مفضول است می تواند عهده دار امامت و خلافت شود؟ شیعه و اشاعره معتقدند امام باید افضل اهل زمان باشد و با وجود افضل، امامت برای دیگری منعقد نمی شود. این مسأله، بدیهی و عقلانی است، اما اهل سنت، زیدیه، مرجئه و گروهی از معتزله معتقد به صحیح امامت مفضولند، به شرط آنکه مفضول به کتاب و سنت عمل کند. (۲) روشن است که این گرایش، برای تصحیح و مشروعیت بخشیدن به خلافت ابو بکر و

ص: ۹۲

۱- ۱). المیزان، ج ۱ ص ۲۷۴ تا ۲۷۷.

۲- ۲). الامامه و اهل البيت، محمد بیومی مهران، ج ۱ ص ۱۵۱.

عمر و عثمان است، زیرا افضلیت علی علیه السلام بر همه اصحاب پیامبر در همه فضایل، روشن است و صدها حدیث نبوی، نیز زندگی و گفتار خود آن حضرت، آن را ثابت می کند. ابن ابی الحدید نیز آن را قولی دیرین می داند و به اصحاب فراوانی نسبت می دهد و همه فضایل پیامبر خدا را برای علی بن ابی طالب هم ثابت می داند، بجز نبوت. (۱) وی با داشتن این اعتقاد و بیان صریح آن، باز هم در خطبه کتاب خود، خدا را می ستاید که مفضل را بر افضل مقدم داشت، به خاطر مصلحتی که تکلیف آن را ایجاب کرد و می نویسد: «... و قدّم المفضل علی الأفضل لمصلحه اقتضاها التکلیف». (۲) خود ابو بکر هم چنین عقیده ای داشت و خود را پیشوای مفضل می دانست، آنجا که گفت: «ولیتکم و لست بخیرکم»، (۳) بر شما ولایت یافتم در حالی که بهترین شما نیستم.

فضایل علی علیه السلام، فله، اولین مسلمان، حدیث منزلت، لو لا علی لهلك عمر، تفضیلیه.

امام خمینی و غدیر

حضرت امام خمینی قدس سره به حق، یکی از احیاگران پیام و حقیقت غدیر در بعد سیاسی است که با شناخت عمیق از مفهوم ولایت و امامت شیعی، با تشکیل جمهوری اسلامی و برپایی نظام دینی در ایران، هدف شیعه را در عصر غیبت امام معصوم تحقّق بخشید و «ولایت فقیه» را که تداوم ولایت امامان و حضرت رسول است، عینیت بخشید. امام خمینی، حکومت بر مبنای غدیر را اصیل می دانست و می فرمود: «در صدر اسلام در دو زمان، دوبار حکومت اصیل اسلام محقّق شد، یک زمان رسول الله صلی الله علیه و آله و دیگر وقتی که در کوفه علی بن ابی طالب سلام الله علیه حکومت می کرد. در این دو مورد بود که ارزشهای معنوی حکومت می کرد، یعنی یک حکومت عدل برقرار و حاکم ذره ای از قانون تخلف نمی کرد.» (۴)

نگاه امام به غدیر، علاوه بر جوهره ولایتی آن، نگاهی سیاسی و حکومتی نیز بود. از سخنان فراوان او چند نمونه آورده می شود که دیدگاه او را نشان می دهد: «روز عید غدیر،

ص: ۹۳

۱-۱. شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، ج ۲۰ ص ۲۲۱.

۲-۲. همان، ج ۱ ص ۳.

۳-۳. الغدیر، ج ۷ ص ۱۳۱.

۴-۴. صحیفه نور، ج ۱۰ ص ۱۶۸.

روزی است که پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله و وظیفه حکومت را معین فرمود و الگوی حکومت اسلامی را تا آخر تعیین فرمود و حکومت اسلامی نمونه اش عبارت است از یک همچو شخصیتی که در همه جهات مهذب، بر همه جهات معجزه است و البته پیغمبر اکرم این را می دانستند که به تمام معنی کسی مثل حضرت امیر سلام الله علیه نمی تواند باشد، لکن نمونه را که باید نزدیک به یک همچو وضعی باشد از حکومتها تا آخر تعیین فرمودند. (۱) و این یعنی همان شایسته سالاری و حکومت برترینها که در نهاد پیام غدیر نهفته است. نیز درباره عید غدیر و بعد مردمی و مکتبی آن فرمود: «عیدی است که خدای تبارک و تعالی به وسیله رسول اکرم صلی الله علیه و آله برای اجرای مقاصد الهی و ادامه تبلیغات و ادامه راه انبیاء، حضرت امیر سلام الله علیه را منصوب فرمودند.» و «امروز که روز غدیر است و از بزرگترین اعیاد مذهبی است، این عید، عیدی است که مال مستضعفان است، عید محرومان است، عید مظلومان جهان است» (۲) و در مورد اینکه غدیر خم یک حادثه خاص و مقطعی و ویژه آن زمان نبود، می فرمود: «غدیر منحصر به آن زمان نیست، غدیر در همه اعصار باید باشد و روشی که حضرت امیر در این حکومت در پیش گرفته است، باید روش ملتها و دست اندرکاران باشد...

قضیه غدیر، قضیه جعل حکومت است.» (۳)

و در اینکه حضرت علی علیه السلام به غدیر معنی و ارزش داد، فرموده است: «مسأله غدیر مسأله ای نیست که بنفسه برای حضرت امیر یک مسأله ای پیش بیاورد، حضرت امیر مسأله غدیر را ایجاد کرده است. آن وجود شریف که منبع همه جهات بوده است، موجب این شده است که غدیر پیش بیاید. غدیر برای ایشان ارزش ندارد، آنکه ارزش دارد خود حضرت است که دنبال آن ارزش، غدیر آمده است... نصب حضرت امیر به خلافت، این طور نیست که از مقامات معنوی حضرت باشد، مقامات معنوی حضرت و مقامات جامع او این است که غدیر پیدا شود... حضرت امیر است که غدیر را به وجود آورده است. مسأله، مسأله حکومت است، مسأله، مسأله سیاست است، حکومت، عدل سیاست است، تمام معنای سیاست است.» (۴) و در اهمیت عید غدیر چنین می گوید: «این روز مبارک که از اعیاد

ص: ۹۴

۱-۱. همان، ج ۳ ص ۱۹۷.

۲-۲. همان، ج ۱۹ ص ۶۰.

۳-۳. همان، ج ۲۰ ص ۲۸.

۴-۴. همان، ص ۲۷ و ۲۸.

بزرگ اسلام است و بر حسب نصوص ما بالاترین عید است و نکته اش هم این است که این ادامه نبوت است، ادامه آن معنویت رسول الله است، ادامه آن حکومت الهی است، از این جهت از همه اعیاد بالاتر است.» (۱)

-عید غدیر خم، ولایت، ولایت فقیه، حکومت علوی، عدل علی علیه السلام.

امام زاده

به معنای فرزند امام. در اصطلاح شیعی به کسانی گفته می شود که فرزند با واسطه یا بی واسطه یکی از ائمه معصومین علیهم السلام باشند. اغلب چنان است که مدفن آنان به صورت بقعه ای ساخته و آراسته می شود و به عنوان مزار متبرک و مورد احترام و توجه مردم در می آید. اینگونه امام زادگان در سراسر ایران پراکنده اند و اغلب آنان از سادات حسنی، حسینی، یا موسوی اند که یا به علت مبارزه با حکومت عباسیان تحت تعقیب بوده اند که به ایران آمده اند، یا در درگیری با قوای خلافت به شهادت رسیده اند، یا ساداتی بوده اند که به علت علاقه ایرانیان به فرزندان ائمه، به این کشور آمده و در جاهای مختلف ساکن شده و از دنیا رفته اند. برای آشنایی با امام زادگان مدفون در ایران به منابع تاریخی مراجعه شود. (۲)

امام زمان علیه السلام

امام دوازدهم شیعه، حضرت مهدی صاحب الزمان علیه السلام، فرزند امام حسن عسکری، که حجت الهی و امام زنده و معصوم و غایب است و روزی ظهور خواهد کرد و جهان را پر از عدل و داد خواهد ساخت. بحث مهدویت و عقیده به امام زمان در منابع اسلامی و روایات فراوان آمده و اختصاص به شیعه هم ندارد، بلکه عقیده ای اسلامی است و راویان اهل سنت و مؤلفان عامه نیز احادیث آن را نقل کرده و در مورد او کتابهای متعدد نوشته اند.

او قائم آل محمد، موعود منتظر، بقیه الله، ابا صالح، خاتم الأوصیاء، آخرین حلقه از سلسله امامان و ذخیره الله است. پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «المهدی من ولدی، اسمه اسمی و کنیته

ص: ۹۵

۱-۱. همان، ج ۱۸ ص ۱۲۷.

۲-۲. از جمله: ر. ک: «تربت پاکان»، «از آستارا تا استارباد»، «فهرست بناهای تاریخی و اماکن باستانی ایران»، «گنجینه آثار قم»، «دائرة المعارف تشیع»، ج ۲ ص ۳۹۲ (مدخل امامزاده) و ج ۳ ص ۳۰۰ (مدخل بقعه) و ج ۱ (مدخل آستانه)، «فرهنگ آبادیها و مکانهای مذهبی کشور»، «مشاهد العتره الطاهره» و...

کنیتی، أشبه النَّاسَ بِی خَلْقًا وَ خَلَقًا...» (۱)، مهدی علیه السَّلام از فرزندان من است، نام او نام من و کنیه او کنیه من است و در خلقت و اخلاق، شبیه ترین مردم به من است. (۲)

-حجت شناسی، رجعت، امامت، اولو الامر.

امام شناسی

امام، حجت خدا بر مردم است. قول و فعل او برای امت سند است. امام حق، هادی مردم است و شناخت امام و حجت الهی یک تکلیف است. این یک وظیفه مسلمانی در هر زمان است و بدون آن، نه اعمال پذیرفته است، نه راه بی امام، به حق و سعادت می رساند.

در منابع روایی عنوان «کتاب الحجّه»، ضرورت و اهمیّت و آثار امام شناسی و تبعیّت از او را بیان می کند. احادیث متعدّدی بر این مضمون است که هر که بمیرد و امام زمان خود را نشناسد به مرگ جاهلی مرده است. مصداق امام هم ائمه معصوم از اهل بیت پیامبر خدایند که معرفت و اطاعتشان لازم است و اهمیّت امام شناسی مثل پیغمبرشناسی و خداشناسی است. در حدیث است: «لا- یكون العبد مؤمنا حتّٰی یعرف الله و رسوله و الأئمّه کلّهم و إمام زمانه و یردّ إلیه و یسلّم له.» (۳) که می رساند ایمان درست، در سایه شناخت خدا و رسول و امامان و امام زمان و تسلیم بودن در برابر اوست.

با معیارهایی که در قرآن و حدیث پیامبر برای امام راستین و وصی رسول خدا بیان شده است، انطباق آن اوصاف و شرایط بر ائمه معصوم است و آنان که راهی جدا از خط ائمه پیموده اند، به خطا رفته اند و آنان که توفیق این معرفت را داشته اند، به سعادت می رسند. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «من منّ الله علیه بمعرفه أهل بیته و ولایتهم فقد جمع الله له الخیر کلّه.» (۴) بر هر کس خداوند منت نهد و معرفت خاندان من و ولایتشان را به او ارزانی دارد، همه خیر را برای او فراهم آورده است. امام صادق علیه السلام نیز در لزوم این

ص: ۹۶

۱-۱. اکمال الدین، صدوق، ص ۲۸۶ ح ۱.

۲-۲. درباره آن حضرت و مباحث مهدویت، ان شاء الله در کتاب «فرهنگ انتظار» مطالب مبسوط خواهد آمد. در این زمینه از جمله ر.ک: «اکمال الدین» صدوق، «الغیبه» شیخ طوسی، «الغیبه» نعمانی، «بحار الأنوار» ج ۵۰ تا ۵۳، «منتخب الاثر» صافی، «تاریخ الغیبه الصغری» محمّد الصدر، «عصر الظهور» کورانی، «خورشید مغرب» محمّد رضا حکیمی و صدها کتاب و مقاله دیگر.

۳-۳. اصول کافی، ج ۱ ص ۱۸۰.

۴-۴. اهل البیت فی الکتاب و السنّه، ص ۸۳.

«امام شناسی» و معذور نبودن مردم در نشناختن امام فرمود: «نحن الذين فرض الله طاعتنا، لا يسع الناس إلا معرفتنا و لا يعذر الناس بجهالتنا...» (۱).

از این رو در برخی دعاها از خدا می خواهیم که این حجت شناسی را نصیب ما سازد، چون بدون آن گمراه می شویم «اللهم عرّفني حجّتك...».

بابافغانی شیرازی شعر بلند و پرنکته ای در باب مناقب علوی و امام شناسی و بی لیاقتی دیگران برای امامت دارد که نقل برخی از ابیاتش مناسب است:

قسم به خالق بی چون و صدر بدر انام که بعد سید کونین، حیدر است امام

امام، اوست به حکم خدا و قول رسول که مستحقّ امامت بود به نصّ کلام

امام اوست که چون پای در رکاب آورد روان به طیّ لسان هفت سبع کرد تمام

امام اوست که قائم بود به حجّت خویش چراغ عاریت از دیگری نگیرد وام

امام اوست که بخشید سر به روز مصاف بدان امید که بیگانه را برآید کام

امام اوست که قرص خور از اشارت او به جای فرض پسین بازگشت از ره شام

امام اوست که انگشتی به سائل داد نهاد مهر رضا بر لب و نخورد طعام

امام اوست که خلق جهان غلام وی اند نه آنکه از هوس افتد به زیر بار غلام

کدام زان دو سه در حلّ مشکلات یکی به علم و فضل و هنر داد خصم را الزام؟

کدام زان دو سه بیگانه در طریق صواب نهاده اند به انصاف آشنایی گام؟

کدام زان دو سه یک روز در مصاف و نبرد به قصد دشمن دین بفروخت برق حسام؟

من آن امام نخواهم که بهر باغ فدک کند ز ظلم به فرزند مصطفی ابرام

من آن امام نخواهم که آتش افروزد بر آستانه کُهِف انام و صدر کرام

قبول عایشه بگذار و بیعت اجماع چه اعتبار به قول زن و تعصّب عام؟

میانه حق و باطل چگونه فرق کند مقلدی که نداند حلال را ز حرام؟

چه خیزد از دو سه نااهل در علفزاری یکی گسسته مهار و یکی فکنده لجام؟

به مهر شاه، که اوقات از آن شریف تر است که ذکر خارجی و ناصبی کنیم مدام

و گرنه تودهٔ اخگر شود دمی صدبار ز برق تیغ زبانم سپهر آینه فام

ص: ۹۷

۱-۱). اصول کافی، ج ۱ ص ۱۸۷.

در آن زمان که خلافت به دست ایشان بود مدار کار شریعت نداشت هیچ نظام

به گوهر صدف کائنات، یعنی دل به انبیای کرام و به اولیای عظام

که در حریم دلم داشت بامداد ازل فروغ روشنی مهر اهل بیت، مقام

«فغانی» از ازل آورد مهر حیدر و آل به خود نساخته از بهر التفات عوام

شکسته باد دل خارجی چو طرّه دال خمیده باد قد ناصبی چو حلقه لام (۱)

- امامت، فضایل علی علیه السلام، غدیر خم، ولایت، حجت شناسی.

امام علی علیه السلام - علی بن ابی طالب علیه السلام

امام نور، امام نار

امام به معنای پیشوا و مقتدا و پیشرو است، هر کس که به او اقتدا کنند، یا انسانی که به سخن و عمل او اقتدا می کنند، یا کتابی است که مورد عمل قرار می گیرد، یا چیزی جز اینها، چه حق باشد، چه باطل. (۲) پس در معنای امام، پیشوایی یا الگویی نهفته است، چه در راه حق باشد یا باطل، در طاعت باشد یا معصیت. از این رو در قرآن کریم، هم از امامانی یاد شده که هدایتگر به راه حق و خداوند: وَ جَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا (۳) «امام نور»، هم از امامانی که دعوت کننده به سوی آتش و «امام نار» اند: وَ جَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ. (۴) هم قرآن به اطاعت از اولی الامر می دهد که در خط خدا و رسولند و امام هدایت اند، هم فرمان جهاد بر ضد «ائمه کفر» می دهد که پیمان شکنند: فَقَاتِلُوا أَئِمَّةَ الْكُفْرِ. (۵) و هر گروهی پیشوایی دارند و در قیامت با پیشوای خود محشور می شوند: يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ. (۶)

مولوی هم وقتی سخن از جذب و انجذاب هر چیزی با امر مناسب خویش سخن می گوید و اینکه باطل را باطلان و باقی را باقیان به سوی خود می کشند، می گوید:

ناریان مر ناریان را جاذب اند نوریان مر نوریان را طالب اند (۷)

ص: ۹۸

۱- ۱. یک قطره از دریا، گردآوری محمد علی مجاهدی، ص ۱۲۵.

۲- ۲. مفردات راغب.

۳- ۳. سجده، آیه ۲۴ «و جعلناهم ائمه يهدون بأمرنا» انبیا، آیه ۷۳.

۴- ۴. قصص، آیه ۴۱.

۵- ۵. توبه، آیه ۱۲.

۶-۶. توبه، آیه ۱۲.

۷-۷. منوی، دفتر دوم، بیت شماره ۸۳.

امام صادق علیه السلام به نقل از نوشته پدر بزرگوارشان، امامان را بر دو نوع می داند: امام هدایت و امام گمراهی و دلیل نوری و ناری بودن اینگونه پیشوایان را مقدم داشتن حکم و فرمان خدا بر حکم و فرمان خود و به عکس برمی شمارد و از ویژگیهای پیشوای گمراهی، هوی پرستی و مخالفت با احکام خدا در قرآن کریم برمی شمارد: «قرأت فی کتاب اَبی:

الأئمة فی کتاب الله إمامان: إمام هدی و إمام ضلال، فأما أئمة الهدی فيقدمون أمر الله قبل أمرهم و حکم الله قبل حکمهم و أما أئمة الضلال فإنهم يقدمون أمرهم قبل الله و حکمهم قبل حکم الله، إتبعا لأهوائهم و خلافا لما فی الكتاب.» (۱) و در سخن دیگری آن حضرت از دو گونه امام یاد می کند: بزّ و فاجر که همان امام نور و نارند. (۲)

امیر المؤمنین علیه السلام بهترین بندگان خدا را «امام عدل» می داند: «إنّ افضل عباد الله إمام عادل...» (۳) و بدترین مردم را نیز «امام جائر» می داند که هم خود گمراه است، هم دیگران را به گمراهی می کشاند: «انّ شرّ الناس عند الله إمام جائر ضلّ و ضلّ به» (۴) و از ابلیس که در برابر فرمان خدا گردن کشی کرد و حاضر نشد برای آدم سجده کند، به عنوان «امام المتعصّبین» یاد می کند (۵) و در جای دیگر، پیشوای هدایت و پیشوای گمراهی را یکسان نمی داند: «فإنّه لا سواء إمام الهدی و إمام الزّدی.» (۶)

در نگاه علی علیه السلام نیز امام نور و امام نار هست، خود را امام حق می داند و معاویه را امام باطل و گله مندانه از یارانش، می فرماید: «...بمعصیتکم إمامکم فی الحقّ و طاعتهم إمامهم فی الباطل»، (۷) با این وضع که سپاه شام در راه باطل خود متحدند و شما در راه حق خویش پراکنده، آنان در باطل، امام خود را پیروی می کنند و شما امام خود را در مسیر حق نافرمانی می کنید، بیم آن می رود که آنان غلبه کنند و قدرت را از شما بگیرند. در جای دیگر، پیش بینی می کند که با عهدشکنیها و اختلافات، برخی از قدرت طلبان دوره تشکیل شورا، پیشوا و رهبر گمراهان و پیرو جاهلان باشند: «...حتّی یكون بعضکم أئمة

ص: ۹۹

۱- ۱. بحار الأنوار، ج ۲۴ ص ۱۵۶ ح ۱۴.

۲- ۲. همان، ص ۱۵۷.

۳- ۳. نهج البلاغه، خطبه ۱۵۳ (صبحی صالح).

۴- ۴. همان، خطبه ۱۶۴.

۵- ۵. همان، خطبه ۱۹۲ (خطبه قاصعه).

۶- ۶. همان، نامه ۲۷.

۷- ۷. همان، خطبه ۲۵.

- امامت.

امامی

منسوب به امام. در اصطلاح رجال، حدیث و کلام، به کسی که شیعه و معتقد به امامت بلافصل امیر المؤمنین علیه السلام باشد گفته می شود، به اینگونه اشخاص، «خاصه» هم می گویند، در مقابل عامه که مقصود اهل سنت اند. - امامیه، عامه و خاصه، تشیع، اثنی عشری.

امامیه

به شیعیان و پیروان اهل بیت که به امامت بلافصل امیر المؤمنین علیه السلام عقیده دارند و امامت را منصب الهی می شمارند که با نصب الهی و نص خدا و رسول تعیین می شود «امامیه» گفته می شود. شیخ مفید گوید: امامیه معتقد به وجوب امامت و عصمت و نص اند و از آن جهت به این نام خوانده می شوند که به همه این اصول معتقدند و هر که همه اینها را معتقد باشد، امامی است. (۲) مبنای این عقیده، آیات قرآن و احادیث رسول است و در «امام»، شرایطی همچون عصمت، نص، اعلم و افضل بودن و... قائلند و امامت را در فرزندان علی علیه السلام می دانند و به امام غایب منتظر عقیده دارند. چون محور این بر عقیده به انتصابی بودن امام از سوی خدا و رسول است، نه انتخاب مردم و امامت را با نص خاص می دانند نه رأی دیگران، به پیروان این اعتقاد امامیه گفته اند. دهخدا می نویسد: «امامیه، نام عموم فرقه هایی که به نص جلی، علی بن ابی طالب را جانشین پیغمبر اسلام می دانند و معتقدند که امامت در فرزندان علی باقی است و دنیا هیچ گاه از امام خالی نیست و منتظرند که یکی از علویان در آخر الزمان ظهور و خروج کند و دنیا را پر از عدل و داد و قسط کند. در مقابل اینان، اهل سنت و جماعت پس از پیغمبر، امر خلافت را به شورای مسلمانان و تصویب آنان منوط می دانند». (۳) البته در امامیه نیز مثل مذاهب دیگر اسلام، فرقه های مختلفی وجود دارد که کامل ترین آنان «امامیه اثنی عشریه» است.

- تشیع، شیعه شناسی، امامت، غدیر.

ص: ۱۰۰

۱- ۱. همان، خطبه ۱۳۹. در زمینه امام نار، نیز ر. ک: «میزان الحکمه»، حدیث های ۸۸۳ تا ۸۸۶ (أئمه النار).

۲- ۲. بحار الانوار، ج ۳۷ ص ۱.

۳- ۳. لغت نامه، ج ۲ واژه امامیه.

آسمان بار امانت نتوانست کشید قرعه فال به نام من دیوانه زدند

ولایت امیر مؤمنان و اهل بیت، امانت سنگینی است که خداوند بر هستی عرضه کرده و انسان آن را پذیرفته است. آیه «عرض امانت»، تفسیرهای مختلفی دارد و در برخی روایات، این امانت به ولایت علی علیه السلام هم تأویل شده است. آیه امانت چنین است: **إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ... (۱)** امام صادق علیه السلام می فرماید مقصود از آن ولایت علی علیه السلام است: «هی ولایه امیر المؤمنین». **(۲)** در آیه دیگری که می فرماید:

«خداوند دستور می دهد امانتها را به اهلش بسپارید» **(۳)** در روایات متعددی آمده که خطاب به امامان است که هر کدام امانت و ودایع امامت همچون کتاب و سلاح و مسؤولیتهای پیشوایی را به امام بعدی بسپارد. **(۴)** در احادیثی از امام صادق و امام رضا علیهما السلام نقل شده که امانت، همان «ولایت» است. **(۵)** و حضرت صادق، امانت را حب و ولایت و معرفت محمد و آل محمد می شمارد. **(۶)** «ولایت پذیری» و تحمل این بار عظیم اعتقادی و عملی، ظرفیت و تعهدی فراوان می طلبد. انسانها نیز برخی امانت دار خوبی نبودند و به وظیفه خود نسبت به این امانت الهی، عمل نکردند. ولایت، امانت، آیه مؤدّت.

امر

هم به معنای فرمان است، هم کلمه ای عام برای هر کار و یا سخن یا حادثه یا چیزی گفته می شود و در کاربرد قرآنی به چهارده وجه و معنی آمده است. **(۷)** عالم امر و عالم خلق هم اصطلاح دیگری در این کلمه است، یعنی عالم ملک و ملکوت، یا عالم عقول و نفوس. **(۸)**

اما در اصطلاح شیعی، تعبیری کنایه آمیز است از ولایت، عقیده به امامت، شیعه بودن،

ص: ۱۰۱

۱-۱. احزاب، آیه ۳۳.

۲-۲. بحار الأنوار، ج ۲۳ ص ۲۷۵ و ۲۸۰.

۳-۳. نساء، آیه ۴.

۴-۴. بحار الأنوار، ج ۲۳ ص ۲۷۶، معانی الاخبار، ص ۱۰۷.

۵-۵. همان، ص ۲۷۹ ح ۱۹ و ۲۰، معانی الاخبار، ص ۱۱۰: (الامانه الولایه، من ادعاهها بغیر حق کفر).

۶-۶. معانی الأخبار، ص ۱۰۸.

۷-۷. وجوه قرآن.

۸-۸. لغت نامه، دهخدا.

مقام امامان، پذیرش ولایت و رهبری آنان، فرهنگ اهل بیت، ظهور حضرت مهدی و قیام قائم علیه السلام و بیشتر این کاربرد، در روایاتی است که از امام صادق علیه السلام نقل شده و به خاطر شرایط تقیه، از شؤون مربوط به امامان و فرهنگ شیعی، با تعبیر «امر»، یا «امر ما» یاد می کرد. در روایات متعددی تأکید بر احیای امر ائمه به وسیله رفت و آمد و نقل حدیث و دیدارهای متقابل و عزاداری و... شده است، مثل: کلام علی علیه السلام: «شیعتنا المتبازلون فی ولایتنا، المتحابون فی موذتنا، المتزاورون فی إحياء أمرنا...» (۱)، شیعیان ما در راه ولایت ما اهل بذل و بخشش به یکدیگرند، در راه موذت ما با هم دوستی می کنند و در راه احیای فرمان ما یکدیگر را دیدار می کنند. امام صادق علیه السلام فرمود: هر کس از شما با عقیده به این امر بمیرد، شهید است، هر چند در بستر بمیرد. نیز روایاتی است که آن حضرت می فرماید: امر ما سر پنهان و پوشیده است و دشوار: «إِنَّ أَمْرَنَا سَرٌّ مَسْتُورٌ فِي سَرٍّ...»، «إِنَّ أَمْرَنَا صَعْبٌ مَسْتَصْعَبٌ...» (۲) که این امر در اینگونه موارد، توحید ناب و معارف والای اهل بیت و ایمان خالص و معرفت مخصوص به اهل بیت است.

در مواردی هم اشاره به ارتباطات پنهانی و تشکیلاتی و امور تقیه ای و تلاش برای حاکمیت اهل بیت و رهبری امام معصوم است که باید به صورت راز بماند. امام صادق علیه السلام به معلی بن خنیس می فرماید: «یا معلی! اکتُم امرنا و لا تذعه فَإِنَّهُ مِنْ كَتْمِ أَمْرِنَا وَ لَا يَذِيْعُهُ أَعَزُّهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا... وَ الْمَذِيْعُ لِأَمْرِنَا كَالْجَاهِدِ لَهُ» (۳)، ای معلی! امر ما را کتمان کن و آن را فاش نساز، هر کس امر ما را بپوشاند و فاش نکند خداوند در دنیا عزیزش می کند... و هر کس امر ما را افشا کند، چون کسی است که ما را انکار کرده است. تأثیر زیانبار افشای اینگونه اسرار، تا حدی است که مثل مشارکت در قتل ائمه به شمار آمده، آن هم قتل عمد نه خطا. حضرت صادق علیه السلام فرمود: «من اذاع علينا شيئا من أمرنا فهو كمن قتلنا عمدا و لم يقتلنا خطأ» (۴)، هر کس چیزی از «امر» ما را بر ضد ما پخش کند، همچون کسی است که ما را به عمد کشته است، نه به خطا! و نیز فرمود: «و لا تذيعوا أمرنا و لا تحدّثوا به إلا أهله»،

ص: ۱۰۲

۱-۱. وسائل الشیعه، ج ۱۱ ص ۱۴۷.

۲-۲. المحجّه البيضاء، ج ۱ ص ۶۶.

۳-۳. وسائل الشیعه، ج ۱۱ ص ۴۶۵، ح ۲۳.

۴-۴. همان، ص ۴۹۶، ح ۱۶.

فَإِنَّ الْمَذْبَعِ عَلَيْنَا أَمْرًا أَشَدَّ عَلَيْنَا مَوْنَهُ مِنْ عِدْوَانَا، إِنصَرَفُوا رَحِمَكُمُ اللَّهُ وَلَا تَذْبَعُوا سَرْنَا» (۱)، «امر» ما را فاش و منتشر نکنید و آن را جز با اهلش در میان نگذارید، چرا که هر کس «امر» ما را بر ضد ما فاش کند، زحمت او بر ما بیش از دشمن ماست، برگردید و بروید، خدا رحمتان کند و راز ما را فاش نکند.

از مجموع اینگونه روایات که کم نیست، برمی آید که «امر» واژه ای کنایه آمیز از امور پنهان و رازآلود ائمه در مورد هدایت امت و رهبری و ولایت است، که هم باید به اهلش گفت، هم فاش نساخت، هم ظرفیت مخاطبین را سنجید. (۲) - تقیه.

امیر المؤمنین علیه السلام

لقب خاص حضرت علی علیه السلام، به معنای پیشوای مؤمنان. گرچه همه امامان و خود رسول اکرم صلی الله علیه و آله امیر و پیشوای مؤمنانند، لیکن این از القاب اختصاصی آن حضرت است که بحق از سوی خدا و رسول به امامت برگزیده شده است. در اعتقاد برخی، اطلاق این لقب جز بر امیر المؤمنین علیه السلام روا و جایز نیست. (۳) مردی خدمت امام صادق علیه السلام رسید و بر او با این لقب سلام داد، حضرت با اعتراض و ناراحتی فرمود: «مه، هذا اسم لا يصلح إلا لأمير المؤمنين، الله سمي به و لم يسم به احد غيره...» (۴)، ساکت باش، این نام جز بر امیر المؤمنین شایسته نیست، خداوند او را به این اسم نامیده است و جز او کسی را به این نام ننماید. شاید این تأکید، برای آن است که هر مدعی خلافت رسول خدا، خود را امیر مؤمنان معرفی نکند و حریم این لقب برای اهلش محفوظ بماند. در روایات است که این لقب برای آن حضرت از سوی خداوند تعیین شده و رسول خدا مأمور ابلاغ آن بوده و علی علیه السلام در زمان پیامبر هم با این لقب خوانده می شده است. در روایتی از حدیث آمده که آن حضرت پیش از خلقت آدم نیز این لقب را نزد فرشتگان داشته است.

ص: ۱۰۳

۱-۱. همان، ح ۱۸.

۲-۲. ر. ک: «اصول کافی»، ج ۲ ابواب: حفظ لسان ص ۱۱۳، تقیه ص ۲۱۷، کتمان ص ۲۲۱ و اذاعه ص ۳۶۹.

۳-۳. به روایات این بحث در «بحار الأنوار»، ج ۳۷ ص ۲۹۰ نگاه کنید.

۴-۴. تفسیر عیاشی، ج ۱ ص ۲۷۶.

سید بن طاووس تألیف مستقلی به نام «الیقین» دارد که روایات مربوط به اینکه امیر المؤمنین لقب علی علیه السلام است را جمع آوری کرده است. شیخ مفید مدعی تواتر است که رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ بِه جمعی از اصحاب همچون ابو بکر، عمر، مقداد، ابو ذر، حذیفه یمان، عمار یاسر، عبد الله بن مسعود و بریده فرمان داد که در روز غدیر خم، به حضرت علی با عنوان امیر المؤمنین، مقام ولایت و خلافت را تهنیت بگویند و آنان برخاستند و بر او با همین عنوان سلام دادند. (۱) و فرموده بود: «سَلِّمُوا عَلَيَّ يَا مَرْهَمَ الْمُؤْمِنِينَ» (۲) به علی، به عنوان امیر المؤمنین سلام دهید. خود پیامبر هم طبق برخی روایات، با همین لقب جواب سلام علی علیه السلام را داده است. این دستور پیامبر، مستند برخی از مسلمانان در اعتراض به خلافت ابو بکر بود. به روایت امام صادق علیه السلام، بریده هنگام وفات پیامبر در شام بود. چون برگشت و دید مردم با ابو بکر بیعت کرده اند، پیش او رفت و در مجلس او گفت: ای ابو بکر، مگر فراموش کردی که ما به عنوان تکلیفی واجب از سوی خدا و رسولش بر علی علیه السلام به عنوان «امیر المؤمنین» سلام کردیم؟ ابو بکر بهانه آورد و گفت: خدا هرگز نبوت و حکومت را برای این خاندان یکجا جمع نمی کند! (۳)

در نقل دیگری وی امیر مؤمنان نامیده شده، چون این لقب از میره العلم (اندوخته طعام) گرفته شده، چرا که دانشمندان همه ریزه خوار سفره علم او و سراب از چشمه دانش اویند. (۴) در منابع متعددی آمده که از آن حضرت با این لقب یاد یا به او خطاب شده است. (۵)

این از بزرگترین و افتخارآمیزترین لقب های او و نشانه عمق و عظمت و سابقه و برتری ایمان او بر همه مؤمنان است.

اسیر نفس نشد یک نفس علی و لی نشد اسیر که بر مؤمنین امیر آمد

اسیر نفس کجا و امیر خلق کجا؟ که سربلند نشد آنکه سر به زیر آمد

درود باد بر آن ملتی که رهبر وی چنین بلند مقام و چنین خطیر آمد

-لقاب و کنیه های علی علیه السلام.

ص: ۱۰۴

۱-۱. «النکت الاعتقادیة»، شیخ مفید، ص ۴۳، «الیقین»، سید بن طاووس، ص ۱۳۲، «امالی» مفید، ص ۱۹.

۲-۲. مناقب، ابن شهر آشوب، ج ۳ ص ۵۳.

۳-۳. همان.

۴-۴. همان، ص ۵۵.

۵-۵. دانشنامه امام علی، ج ۱۰ ص ۳۵۰.

نام شهری کهن در حدود ۷۰ کیلومتری غرب بغداد. از شهرهای آباد دوره ساسانیان بوده و پادشاهان قدیم ایران گندم و جو و گاه برای لشکریان در آن انبار و ذخیره می کردند.

در سال ۱۲ هجری به دست خالد بن ولید فتح شد و سفّاح اولین خلیفه عباسی آنجا را دارالملک ساخت. (۱) این شهر مرزی که میان عراق و سرزمین شام و در شرق رود فرات و در قلمرو حکومت امام علی علیه السلام بود، از سوی سپاه معاویه در سال ۳۸ هجری مورد تهاجم قرار گرفت، فرماندار آنجا را کشتند و به خانه ها وارد شده و غارتگری کردند و کسی جلوی آن سپاه مهاجم نایستاد. حضرت علی علیه السلام خطبه ای خواند و مردم را به جهاد با دشمنان خدا فراخواند و از سستی و نافرمانی مردم کوفه نکوهش کرد. (۲) این خطبه و لحن آن، حاکی از غربت و مظلومیت علی علیه السلام است. یک بار هم حضرت با سپاه خود از انبار می گذشت، دهقانان آنجا به استقبال آمدند و پیشاپیش او می دویدند که امام آنان را از این رفتار بیهوده که بازمانده اخلاق قدیمی آنان در برخورد با سلاطین بود، نهی کرد. (۳) حضرت دو روز آنجا ماند، سپس حرکت کرد. قلمرو حکومت امیر المؤمنین، مظلومیت علی علیه السلام.

انتخاب و انتصاب

در بحث امامت، میان شیعه و اهل سنت، بر سر انتصابی و انتخابی بودن امامت و خلافت بحث است. شیعه، معتقد به آن است که جانشینی پیامبر و خلافت و امامت مسلمین، مثل خود نبوت امری انتصابی و به امر خداوند و نصّ خاصّ است و بر این عقیده دلایل فراوان قرآنی و حدیثی و تاریخی دارد. امّا اهل سنت معتقد به انتخاب خلیفه از سوی مردم و اهل حلّ و عقد و نظر شورایند، هرچند به این اصل تنها درباره خلیفه اول عقیده دارند، چون خلیفه دوم با نصب ابو بکر تعیین شد و خلیفه سوم با رأی شورای شش نفره و این آشفتگی، نشان بی پایه بودن نظریه انتخاب در امر امامت و خلافت را

ص: ۱۰۵

۱- ۱). لغت نامه، دهخدا، ج ۲ ص ۲۹۴۰.

۲- ۲). نهج البلاغه، خطبه ۲۷.

۳- ۳). همان، حکمت ۳۷.

می‌رساند. شیعه معتقد است که شورا و نظر مردم و اهل حل و عقد، جایی اعتبار دارد که نصّ و فرمانی از سوی خدا نباشد و آنچه در روز سقیفه اتفاق افتاد، اجتهاد در برابر نصّ بود و این خلاف امر خدا و وصیت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بود (۱). حادثه غدیر و حجه الوداع و نزول آیه اکمال دین، بزرگترین سند انتصاب امام از سوی خداست. این انتصاب انتخابی هم بر اساس فضایل و شایستگیهای آن حضرت است. ناصر خسرو قبادیانی چنین گوید:

آنکو به تو بگزید خسی را ز سر جهل کور است و ندانست پلاسینه ز اطللس

آن نیست امامت که دهد عامه به غوغا از روی تعصب به یکی جاهل ناکس

آن است امامت که خدا داد علی را بر خوان تو ز قرآن و به اخبار تو در رس

—غدیر، امامت، سقیفه بنی ساعده، اجتهاد در مقابل نص، بازی با خلافت.

الانتصار

نام مجموعه ای از مباحثه ها و مناظرات زنده برای اولین بار در شبکه های اینترنت است که چندین سال، بین تعدادی از محققین و علمای شیعه و سنی و وهابی انجام گرفته است و مجموعه ای از اعتقادات، شبهه ها، تحریفها، دروغها، و تهمت‌ها مورد بحث قرار گرفته است. این مناظره ها به صورت کتاب هم چاپ شده که منبع خوبی برای شبهه شناسی و دفاعیات شیعه در مقابل تهمت‌ها و شبهه های مخالفان، معاندان و نواصب و وهابیهاست.

تاکنون ۹ جلد از این کتاب ها منتشر شده است. نام تدوین کننده این مباحث که طرف اصلی دفاع از شیعه و اهل بیت است، «العاملی» است و از سوی «دار السیره» چاپ شده است.

«انتصار»، نام تعدادی از کتابهای کلامی و فقهی عالمان شیعه نیز می باشد، از مؤلفانی چون: شیخ مفید، سید مرتضی، کراجکی، مسعودی و... (۲) — نقد کتابهای ضد شیعه.

انگشتر — خاتم بخشی

اوصاف شیعه

خصوصیات و صفات شیعیان و پیروان راستین اهل بیت و ویژگیهای فکری و عملی و

ص: ۱۰۶

۱- ۱). در این زمینه ر.ک: «النصّ و الاجتهاد»، شرف الدین.

۲- ۲). الذریعه الی تصانیف الشیعه، ج ۲ ص ۳۶۰.

موضعی و فضایل آنان در سخنان معصومین مطرح است. در روایات بسیاری با این عناوین که شیعه کیست؟ چه کسانی شیعه ما نیستند؟ شیعیان واقعی و راستین ما و... ذکر برخی خصوصیات آمده است. در اینگونه روایات، توصیه هایی به شیعه نیز دیده می شود، از قبیل اینکه: به شیعه بودن خود مغرور نشوند، اهل عمل باشند، برای اهل بیت مایه آبرو و زینت باشند، با مخالفان فکری خود رفتار اسلامی و تعامل شایسته داشته باشند و به مسئولیت شیعه بودن آگاه و عامل باشند.

پیامبر خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ فرمود: «يا عَلِيُّ! شيعتك الذين يخافون الله في السر والعلانية» (۱)

شیعیان تو یا علی، آنانند که در نهان و آشکار از خداوند می ترسند.

امام صادق علیه السلام فرمود: «شيعتنا أهل الهدى و أهل التقوى و أهل الخير و أهل الإيمان و أهل الفتح و الظفر». (۲) پیروان ما اهل هدایت، اهل تقوا، اهل خیر، اهل ایمان و اهل پیروزی و ظفرند. امام باقر علیه السلام نیز در زمینه اخلاق فردی و اجتماعی و مسئولیت شناسی، شیعه را اینگونه معرفی کرده است: «فوالله ما شيعتنا إلا من اتقى الله و أطاعه و ما كانوا يعرفون- یا جابر- إلا بالتواضع و التخشع و الأمانة و كثره ذكر الله و الصوم و الصیلاه و البرّ بالوالدين و التعاهد للجيران من الفقراء و أهل المسكنه و الغارمین و الأیتام و صدق الحدیث و تلاوه القرآن و كفّ الألسن عن الناس إلا من خیر و كانوا امناء عشایرهم فی الأشياء...» (۳) به خدا سوگند شیعیان ما جز آنان که خداترس و مطیع او باشند نیستند. ای جابر، آنان شناخته نمی شدند جز با تواضع، خشوع، امانت داری، زیاد یاد خدا کردن، روزه، نماز، نیکی به پدر و مادر، رسیدگی به همسایگان از فقیران و بینوایان و رسیدگی به بدهکاران و یتیمان، راستگویی، تلاوت قرآن، جز خوبی دیگران را نگفتن، و آنان در همه امور امین های قبیله خود بودند.

از جمله صفات دیگر شیعه که در روایات بسیاری نقل شده، این هاست: ورع و تلاش، زیرکی و هوشمندی، دانش طلبی، تواضع، رازداری و کتمان، وفاداری به عهد، پارسایی،

ص: ۱۰۷

۱-۱. بحار الأنوار، ج ۶۵ ص ۴۱.

۲-۲. کافی، ج ۲ ص ۲۳۳.

۳-۳. همان، ص ۷۴.

عبادت، راستگویی، پنجاه و یک رکعت نماز در شبانه روز، نماز شب خواندن، دوری از حرام، اهل عمل بودن، حفظ شکم و شهوت از حرام، نماز اول وقت خواندن، مواسات و ایثار با برادران دینی، اقتدا به اعمال امامان، بذل و بخشش در راه ولایت، به دیدار هم رفتن، خوشحال شدن و غمگین بودن با سرور و حزن اهل بیت، سخن گفتن به حق، رفتار مداراتی، گذشت، میانه روی در زندگی، پرهیز از درخواست مالی، پرهیز از جدال بی جا، مصاحبت نیکو با همنشینان، عبادت بیماران، تشییع جنازه ها، شیران روز و زاهدان شب و اینکه رفتارشان گواه صدق گفتارشان باشد «إِنَّمَا شِيعَةُ عَلِيٍّ مِنْ صَدَقِ قَوْلِهِ فَعَلَهُ» (۱) و بسیاری صفات دیگر که در این مختصر نمی گنجد. در واقع، شیعه را با افکار درست و اعمال نیک و تبعیت و پیروی از امامان حق و آراستگی به صفات نیک و پرهیز از حرام و گناه می توان شناخت، همان گونه که لفظ شیعه هم (پیرو، تابع) گویای همین حقیقت است. (۲) - تشیع، شیعه شناسی، امامت، اطاعت، حقوق اهل بیت.

اوصاف علی علیه السلام - القاب و کنیه های علی علیه السلام

اولو الأمر

به معنای صاحبان فرمان. در قرآن به اطاعت از «اولی الامر» فرمان داده شده است. ۳

اولو الامر به علی بن ابی طالب و ائمه اهل بیت و جانشینان رسول خدا صلی الله علیه و آله از این خاندان تفسیر شده است. امام باقر علیه السلام درباره آیه اولی الامر می فرماید: «هی فی علی و فی الائمه، جعلهم الله مواضع الانبياء». ۴ این آیه از موارد بحث انگیز میان شیعه و سنت است و آنان طبق ظاهر آن، هر کس را که حاکم باشد، یا علمای دین را لازم الاتباع می دانند، اما شیعه

ص: ۱۰۸

۱- ۱. میزان الحکمه، حدیث ۹۹۴۸.

۲- ۲. احادیث شیعه شناسی را از جمله در این منابع مطالعه کنید: «بحار الأنوار»، ج ۶۵ ص ۱ تا ۱۵۰، «میزان الحکمه»، واژه شیعه، «اصول کافی»، ج ۲ باب خصال مؤمن ص ۴۷ و باب مؤمن و علامات و صفات او، ص ۲۲۶، «چهل حدیث شیعه»، «شناخت شیعه»، عبد الله صالحی، «فصلنامه شیعه شناسی» شماره ۱.

مصدق آن را امامان معصوم و آنان که از سوی آنان ولایت دارند می دانند (-آیه اولی الامر) ائمه شیعه با استناد به این آیه که خداوند اطاعت اولی الامر از اهل بیت را واجب ساخته است، با مخالفان احتجاج می کردند. امام صادق علیه السلام نیز فرموده است: «اولو الأمر هم الأئمة من أهل البيت». (۱) آمران و صاحب فرمانانی که اطاعتشان واجب است و پیروی از آنان، افراد را در مسیر اطاعت خدا و رسول قرار می دهد، اینانند که بنده خالص خدا و از هر خطا و گناه معصوم اند. بد نیست نمونه هایی از دیدگاههای بزرگان اهل سنت را درباره اولی الامر مرور کنیم:

قاضی ابو یوسف می گوید: «اطاعت از خلیفه لازم است، اگرچه ستمگر باشد». حسن بصری می گوید: «به حکام، بد مگویید، زیرا که ایشان اگر به نیکویی رفتار کنند، آنان راست اجر، و بر شماسست شکر، و اگر به بدی رفتار کنند، بر آنان است وزر و بر شماسست صبر».

قاضی ابو بکر باقلانی گوید: «جمهور اهل تحقیق و اصحاب حدیث گفته اند: خلیفه به علت اینکه فاسق و گناهکار باشد، یا ستمگر باشد و اموال مردم را بگیرد و مردم را بکشد و حقوق را ضایع کند و حدود الهی را زیر پا بگذارد، خلع نمی شود، و واجب نیست قیام علیه او، بلکه باید او را موعظه کرد.» قاضی بدرالدین گوید: «اگر شخصی مسلط، که به زور قدرت را به دست آورده است، حتی قوانین شریعت را نداند و ظالم و فاسق و فاجر باشد.

باید از او اطاعت کرد.» (۲)

این دیدگاه کجا؟ و اولو الامر را اولیای معصوم الهی و ائمه اهل بیت عصمت دانستن کجا؟! - آیه اولی الامر، بازی با خلافت.

اولین مسلمان

از افتخارات و فضایل امیر المؤمنین علیه السلام آن است که اولین مسلمان از مردان بود و پیشتازی و سابقه در ایمان داشت.

اولین پیشتاز در ایمان معنی دین، تجسم ایمان

ص: ۱۰۹

۱- ۱. مناقب، ج ۳ ص ۱۵.

۲- ۲. نمونه ها از «حماسه غدیر» محمد رضا حکیمی ص ۱۳۲ نقل شده است.

این فضیلت هم در احادیث پیامبر خدا آمده است: «علیّ أوّل من آمن بی و صدقنی» و «أوّل من أسلم علیّ بن أبی طالب» (۱) و هم از زبان خود علی علیه السلام، چه در احادیث آن حضرت، چه در اشعارش:

سبقتکم إلى الإسلام طراً غلاماً ما بلغت أوان حلمی (۲)

صدّقته و جمیع الناس فی بهم من الضلاله و الإشراک و النّکد (۳)

که در بیت اول اشاره به اسلام آوردن پیش از همه و قبل از سنّ بلوغ دارد و در دوم، تصدیق نبوت پیامبر، در زمانی که همه مردم در گمراهی و شرک بودند. در احادیث متعددی است که سنّ آن حضرت هنگام مسلمان شدن ده سال بود. خود او فرموده است که پیامبر خدا صلی الله علیه و آله روز دوشنبه مبعوث شد و من سه شنبه مسلمان شدم: «بعث النّبیّ صلی الله علیه و آله یوم الإثنين و أسلمت یوم الثلاثاء». (۴) ابن عباس نقل کرده که آیه و السّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ (توبه ۱۰۰) درباره امیر المؤمنین نازل شده است، او در ایمان بر همه سبقت جست و به دو قبله نماز خواند و در دو بیعت شرکت داشت: «نزلت فی امیر المؤمنین علیه السّلام سبق النّاس کلّهم بالإیمان و صلیّ القبلتین و بایع البیعتین». (۵) - خصائص امام علی علیه السّلام، فضایل علی علیه السلام.

اولین مظلوم - مظلومیت علی علیه السلام

اهل الذکر - آیه اهل ذکر

اهل بغی - جهاد با اهل بغی

اهل بیت علیهم السلام

خاندان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله، که شامل خود آن حضرت، فاطمه زهرا علیها السّلام، امیر المؤمنین علیه السّلام، امام حسن و امام حسین علیهما السّلام و امامان معصوم دیگر از نسل سید الشهداء می شود. این دودمان پاک و معصوم، که از سوی خداوند، پاک و از گناه و خطا معصوم نگاه داشته شده اند، در کنار قرآن کریم، و هردو به عنوان ثقلین (قرآن و عترت) حجت‌های الهی و

ص: ۱۱۰

۱- ۱. مناقب، ابن شهر آشوب، ج ۲ ص ۶، فضائل الخمسه، ج ۱ ص ۱۷۸.

۲- ۲. شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، ج ۴ ص ۱۲۲.

۳- ۳. مناقب، ج ۲ ص ۷.

۴- ۴. همان، نیز بحار الانوار، ج ۳۸ ص ۲۰۳.

۵- ۵. بحار الانوار، ج ۳۸ ص ۲۰۵.

از خلقت ما خلق که امری ازلی است مقصود خدای، چهارده نور جلی است

زان چار محمّد، دو حسن، یک موسی زهرا و حسین و جعفر و چار علی

اهل بیت عصمت، فضایل بسیار دارند، آیه تطهیر، آیه مودّت، سوره هل اتی و حدیث کساء درباره آنان است و روایات فراوانی در کتب شیعه و سنی در فضیلت آنان نقل شده است. هرچند درباره اینکه «اهل بیت» چه کسانی اند؟ و آیا شامل همسران پیامبر هم می شوند یا نه، بحثهای بسیاری است، لیکن از دیدگاه شیعه، آنچه در آیه تطهیر (۱) مقصود خداوند است، پنج تن آل عبا و نه امام از نسل امام حسین علیه السلام اند.

اهل بیت، معیار شناخت حق و باطلند، در امور دین و دنیا، فقه و حدیث، تفسیر و اخلاق، سیاست و حکومت، باید به آنان رجوع کرد. (۲) مرجعیت دینی اهل بیت برای مسلمانان و حجّیت قول و فعل ایشان امری ثابت شده است که احادیث بسیاری از زبان پیامبر خدا، آنان را مرجع شناخت دین معرفی کرده است. حکومت حق و ولایت بر مسلمین و امامت امت نیز با آنان است و واقعه غدیر، تأکید بر این نکته بود، هرچند مغرضان دنیا طلب، مسیر حرکت دینی و ولایت و خلافت را تغییر دادند و اهل بیت را منزوی و خانه نشین کردند.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پیوسته اهل بیت را در کنار قرآن مطرح می کرد و مسلمانان را به تمسک به این دو سفارش می فرمود و توصیه می کرد از این دو ریسمان محکم و حجّت الهی جدا نشوند (حدیث ثقلین). آن حضرت، اهل بیت را همچون کشتی نوح، مثل باب حطّه بنی اسرائیل، مانند خانه خدا، همچون ستارگان آسمان معرفی کرده و از فضایل و جایگاه آنان در دنیا و قیامت و آخرت، نزد خدا و فرشتگان و پیامبران، بسیار ستایش کرده و به ولایت و محبت و اطاعت و مودّت و یاد کردن و زیارت ایشان سفارش فرموده است، شناخت آنان و حق اهل بیت و مراعات آن را لازم شمرده و آن را مایه قبولی اعمال و وسیله نجات و

ص: ۱۱۱

۱-۱). إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً (احزاب، آیه ۳۳).

۲-۲). ر.ک: «فرهنگ عاشورا»، مدخل «اهل بیت».

سعادت در آخرت معرفی کرده است.

حقوق اهل بیت بر امت بسیار است، از جمله آنچه در احادیث آمده از این قرار است:

مودت، تمسک به آنان، ولایت، مقدم دانستن آنان، اقتدا به ایشان، تکریم، پرداخت خمس، صله و پیوند، صلوات بر آنان، یاد ایشان، ذکر مصائب، زیارت و... (۱) از انبوه احادیث بی‌شمار درباره اهل بیت، به این حدیث اکتفا می‌شود. علی علیه السلام فرمود: «إنا أهل البيت شجرة النبوة و موضع الرسالة و مختلف الملائكة و بيت الرحمة و معدن العلم.» (۲)، ما خاندان، درخت نبوتیم و جایگاه رسالت و محل رفت و آمد فرشتگان و خانه رحمت و معدن و سرچشمه دانش.

با عترتیم و چون غزل عاشقانه ایم بر شاخه بلند ولایت، جوانه ایم

در دام عشق، دانه رنج و بلا خوش است عمری است ما اسیر همین دام و دانه ایم

آماده ایم تا سر و جان را فدا کنیم در راه دوست، منتظر یک بهانه ایم

ما را متاع و توشه بجز اشک و ناله نیست ما آشنای تربت این آستانه ایم

ما مرغ بام خانه آل محمدیم هر جا رویم، در پی عترت روانه ایم (۳)

درباره نقش تاریخی، علمی، سیره و اخلاق، فضایل و مناقب و بعد الگویی و رهبری اهل بیت، کتاب‌های بسیار نوشته شده و مباحث ژرف انجام گرفته که اینجا مجال پرداختن به آنها نیست. به کتابهای ویژه باید مراجعه کرد. (۴)

فضایل اهل بیت، آیه تطهیر، آیه مودت، حدیث ثقلین، مناقب، حقوق اهل بیت.

ص: ۱۱۲

۱-۱. روایات مربوط به این حقوق را در «اهل البيت في الكتاب و السنه» ری شهری، فصل هشتم، مطالعه کنید.

۲-۲. کافی، ج ۱ ص ۲۲۲.

۳-۳. از نویسنده، «برگ و بار»، ص ۶۲.

۴-۴. از جمله ر. ک: «اهل البيت مقامهم، منهجهم، مسارهم» از مؤسسه بلاغ، «اهل البيت و مصلحه الاسلام العليا»، محمّد فؤاد کاظم المقدادی، «اهل البيت و القرآن الکریم»، محمّد هادی المعرفه، «دور اهل البيت في بناء الجماعة الصالحة»، شهید سید محمّد باقر حکیم، «اهل البيت في الكتاب و السنه»، محمّد ری شهری، «اهل البيت في المكتبة العربيّه»، سید عبد العزيز طباطبائی، «آیه التطهیر» محمّد مهدی آل‌اصفی، «من حياه اهل البيت»، محمّد علی تسخیری، «معالم المدرستين» و «نقش ائمه در احیاء دین»، علامه عسکری، «فلسفه امامت» یحیی یثربی، «اهل البيت، منزلت‌هم و مبادئهم عند المسلمين» محمّد جواد مغنیه، «دائرة المعارف تشیع»، ج ۲ ص ۶۰۵، «سیره معصومان» ۵ جلد، ترجمه از اعیان الشیعه، علی حجّتی کرمانی، «خاندان وحی»، سید علی اکبر قرشی.

از آنجا که علی علیه السّلام حق مجسم است و حق با او و او با حق است و از هم جدا نمی شوند و به فرموده پیامبر: «علی مع الحقّ و الحقّ مع علی»، (۱) پس اهل حق نیز پیروان امیر المؤمنین و شیعیان اهل بیت علیهم السّلام اند. به فرموده حضرت علی علیه السّلام «حقّ و باطل و لكلّ اهل» (۲)، حقی است و باطلی و هر کدام را اهلی است. و آن حضرت، خود را در مسیر حق می دانست: «إني لعلی جادّه الحقّ». (۳) اهل حق بودن، تبعیّت کامل و همسویی مطلق با خاندان پیامبر است، در فکر، عقیده، اخلاق، مواضع سیاسی، احکام عملی و آداب شرعی و تقیّد کامل به مبانی و مسائل فقهی. گروهی از درویشان یا غلات و علی اللّهی ها که خود را «اهل حق» می دانند، بیراهه می روند. -غلو، علی اللّهی، علی علیه السّلام و حق.

اهل حلّ و عقد

برخلاف شیعه که معتقدند امام و خلیفه پیامبر بر اساس «نصّ» و از سوی خدا و پیامبر منصوب و مشخص می شود، اهل سنّت در مسأله انتخاب خلیفه به نظر «اهل حلّ و عقد» تکیه می کنند، یعنی آنان که در جامعه مورد اعتماد و توجّه مردم اند و امور را می بندند و می گشایند. می گویند: علمایی که تصمیم گیرندگان امورند، اگر بر امری اتفاق نظر کنند، از جمله در مسأله خلافت، کافی است. آنان چون اجماع را یکی از راههای اثبات مشروعیت خلافت می دانند و در مسأله انتخاب ابو بکر، اجماع مردم هم نبود، ناچار اجتماع اهل حلّ و عقد و چهره های نافذ و مؤثر را کافی دانستند، هر چند شمار آنان اندک باشد. حتی برخی از علمای اهل سنّت، بیعت یک یا دو نفر را با امام و خلیفه کافی می دانند و می گویند لازم نیست همه با او بیعت کنند. (۴)

هر چند ممکن است در برخی امور مردم، به نظر کارشناسان و خبرگان مراجعه شود و نظر اهل حلّ و عقد و معتمدین محلّ ملاک قرار بگیرد، اما نه در مسائلی که خدا و رسول

ص: ۱۱۳

۱- ۱. شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، ج ۱۸ ص ۲۴، الإمامه و السیاسه، ج ۱ ص ۹۸.

۲- ۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۶.

۳- ۳. همان، خطبه ۱۹۷ (صبحی صالح).

۴- ۴. شیعه شناسی و پاسخ به شبهات، ج ۱، ص ۴۷۹ (به نقل از شرح صحیح ترمذی ۲۲۹/۱۳).

در آنها نظر و دستور خاصّ و صریح دارند. امامت نیز از این امور است و مراجعه به آراء اهل حل و عقد در خلافت و امامت، نوعی «اجتهاد در مقابل نصّ» است.

-اجتهاد در مقابل نص، بیعت، خلیفه بی دلیل، سقیفه بنی ساعده، بازی با خلافت.

اهل سنت و جماعت

اصطلاحاً به مسلمانان سنی مذهب گفته می شود، چراکه آنان پس از قرآن، عمل به روش و سنت پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و خلفای راشدین را لازم می شمردند. اینکه اهل سنت تا چه حدّ به سنت نبوی پای بندند، قابل بحث و بررسی است. اهل سنت، بجز تعریفی که در مقابل شیعه دارد، مفهومی در مقابل «اهل بدعت» نیز دارد. (۱) -سنت و بدعت، تسنن.

ایمان

ایمان، غیر از معنای مشهور و رایجی که دارد، یعنی باور و عقیده، و به تعبیر حضرت علی علیه السلام: «الإيمان معرفة بالقلب و إقرار باللسان و عمل بالأركان» (۲)، و غیر از معنایی که در مقابل اسلام دارد و اسلام را مرحله اقرار به معتقدات، و ایمان را مرحله عمل همراه با عقیده می شمرد: «الإيمان إقرار و عمل، و الإسلام إقرار بلا عمل» (۳)، معنای دیگری هم دارد که اصطلاحی رایج در روایات شیعی است و «ایمان» به معنای عقیده به امامت و ولایت امیر المؤمنین علیه السلام و ائمه است و «مؤمن» به معنای «شیعه» به کار می رود.

در روایات بسیاری، آیاتی از قرآن که به ایمان اشاره دارد، به ایمان به امامت اهل بیت علیهم السلام تفسیر و تأویل شده و ایمان واقعی مرادف ولایت عترت به شمار رفته است.

حتی در اصطلاح فقهی اشتراط ایمان در برخی موارد (مثل مجتهد، قاضی، ذابح در قربانی و...) به معنای شرط شیعه بودن است. در اینکه در تقلید، شرط است که مجتهد دارای «ایمان» یعنی شیعه باشد، به این حدیث استناد شده که حضرت کاظم علیه السلام فرمود:

ص: ۱۱۴

۱-۱. در این زمینه ر. ک: «دائرة المعارف تشیع»، ج ۲ ص ۶۱۴.

۲-۲. نهج البلاغه، حکمت ۲۲۷ (صیحی صالح) در این زمینه ر. ک: «بحار الأنوار»، ج ۶۵ ص ۲۲۵ (باب الفرق بین الاسلام و الایمان).

۳-۳. اصول کافی، ج ۲ ص ۲۴ و از امام صادق علیه السلام در ص ۲۷.

«لا تأخذنَّ معالمَ دینک عن غیر شیعتنا» (۱)، آثار و نشانه های دین خود را جز از شیعیان ما نگیر.

با این تحلیل، همه آنان که مؤمنند مسلمانند، اما هر کس مسلمان باشد، لزوماً مؤمن نیست. مثالی که برای تفکیک این دو قلمرو در روایات آمده، بسیار گویا و ظریف است.

امام صادق علیه السلام می فرماید: ایمان و اسلام مثل کعبه و حرم است، گاهی کسی وارد در محدوده حرم است، ولی داخل کعبه نیست، اما هر کس وارد کعبه شده باشد، حتماً وارد حرم نیز هست، گاهی کسی مسلمان است اما مؤمن نیست، ولی مؤمن نخواهد بود مگر آنکه مسلمان هم باشد. (۲) اینکه ایمان به معنای جعفری مذهب بودن به عنوان یک اصطلاح است، در قاموس اصطلاحات نیز آمده است و مؤمن نزد شیعیان جعفری کسی است که از آنان باشد (المؤمن... عند الجعفریة: من کان منهم). (۳)

از آنجا که مودت اهل بیت، فرمان الهی است و اطاعت از امامان، واجب خدایی است و امامت ائمه معصومین، براساس نصب و وصیت و امر رسول خدا صلی الله علیه و آله است، پس مؤمن واقعی نیز کسی است که مطیع امر خدا و رسول و پیرو امامان شیعه باشد. امام باقر علیه السلام می فرماید: «حبنا ایمان و بغضنا کفر». (۴) از قول محمد حنفیه نیز نقل شده است: «حبنا اهل البيت الايمان». (۵) امام صادق علیه السلام نیز در مورد آیه الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ... روایت می کند که پیامبر به حضرت امیر علیه السلام فرمود: آیا می دانی این آیه درباره چه کسانی نازل شده است؟ درباره هر کس که به من ایمان آورد و تصدیق کند و تو را دوست بدارد و خاندان تو را پس از تو دوست بدارد و در برابر تو و امامان پس از تو تسلیم امر باشد. (۶) نیز امام صادق علیه السلام در حدیثی ضمن تفسیر آیه ای می فرماید: «تدعون الی الایمان»، (به ایمان فراخوانده می شوید) یعنی به ولایت علی علیه السلام که ایمان است. (۷) نیز از امام صادق علیه السلام در ذیل این آیه «و من یعمل من الصالحات و هو مؤمن...» روایت شده که

ص: ۱۱۵

۱-۱. وسائل الشیعه، ج ۱۸ ص ۱۰۹ (باب وجوب رجوع به راویان شیعه در موضوع قضاوت و فتوا).

۲-۲. اصول کافی، ج ۲ ص ۲۸ ح ۲.

۳-۳. القاموس الفقهی، سعدی ابو جیب، ص ۲۷.

۴-۴. بحار الأنوار، ج ۲۳ ص ۳۶۸ ح ۳۷.

۵-۵. همان، ص ۳۶۶ ح ۳۱.

۶-۶. همان، ص ۳۶۷ ح ۳۶.

۷-۷. همان، ص ۳۶۴ ح ۲۶.

فرمود: مؤمن به محبت آل محمد باشد و دشمن دشمنانشان. (۱) حضرت باقر علیه السلام نیز درباره مؤمنان راستین که شیعیان علی بن ابی طالب علیه السلام اند، فرمود: «و شیعتهم هم المؤمنون حقاً». (۲)

پس ایمان در این نگاه، هم معنی با تشیع و پیروی از اهل بیت علیهم السلام است. (۳) ایمان واقعی از عهد و تعهد جدا نیست، به تعبیر علامه طباطبایی: «ایمان به چیزی تنها به معنای علم به آن چیز نیست، بلکه باید به مقتضای آن ملتزم و متعهد بود و قلباً به آن عقیده و باور داشت، بگونه ای که آثار عملی بر آن هرچند فی الجمله مترتب شود. پس ایمان، نه تنها علم است، زیرا ممکن است کفری هم علم به یک واقعیت داشته باشد، بدون ایمان و نه تنها عمل است، چون ممکن است منافقی هم عمل کند، ولی ایمان نداشته باشد. و چون ایمان، آمیخته ای از علم و اعتقاد و عمل است، پس به این نسبت هم قابل کم و زیاد شدن است. در روایات نیز مراتب و درجات ایمان مطرح است. (۴) - شیعه شناسی، تشیع.

ص: ۱۱۶

۱-۱. همان، ص ۳۶۰ ح ۱۷.

۲-۲. همان، ص ۳۵۸ ح ۱۵.

۳-۳. درباره این موضوع از جمله ر.ک: «بحار الأنوار»، ج ۲۳ ص ۳۵۴ تا ۳۹۰ و ج ۶۵ ص ۱ تا ۹۶ و ص ۲۲۵ تا ۳۰۹.

۴-۴. المیزان، ج ۱۸ ص ۲۸۲.

با آل علی هر که درافتاد، ورافتاد

اعتقاد پیروان اهل بیت علیهم السّلام بر آن است که با خاندان پیامبر و اولاد علی علیه السّلام هر کس دشمنی و ستم کند، نابود و خوار می شود. از آنجا که علی علیه السّلام حقّ مجسم است، هر کس با حق درافتد، هلاک می شود. آن حضرت فرموده است: «من صارع الحقّ صرعه»، (۱) هر کس با حق درافتد و دشمنی کند، حق او را بر زمین می زند. در روز غدیر پیامبر خدا صلّی اللّٰه علیه و آله دوستان و پیروان علی علیه السّلام را دعا و بر دشمنانش نفرین کرد «عاد من عاداه... و اخذل من خذله». در روایات متعددی هم پیامبر، مردم را از ستم به اهل بیت برحذر داشته و کیفر بد رفتاری و خصومت با آنان را عذاب الهی دانسته است. از قبیل: «طوبی لمن احبهم و الویل لمن ابغضهم»، «حرمت الجنّه علی من ظلم اهل بیتی و آذانی فی عترتی» و «اشتدّ غضب اللّٰه علی من آذانی فی عترتی». (۲) گرفتاری و زوال امویان و عباسیان به خاطر ظلمی که به آل علی کردند، در تاریخ مشهود است.

دیدید که خون ناحق پروانه شمع را چندان امان نداد که شب را سحر کند؟

از امام باقر علیه السّلام در ذیل آیه کُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ چنین نقل شده

ص: ۱۱۷

۱- ۱. نهج البلاغه، صبحی صالح، حکمت ۴۰۸.

۲- ۲. ر. ک: «اهل البيت في الكتاب و السنه»، فصل ۱.

است: «كَلَّمَا أَرَادَ جَبَّارٌ مِنَ الْجَبَابِرَةِ هَلَكَةَ آلِ مُحَمَّدٍ قِصْمَهُ اللَّهُ» (۱) هر جبار و سرکشی از جباران که بخواهد آل محمد را نابود کند، خداوند او را درهم می شکند.

-علی در فرهنگ عامیانه.

بازی با خلافت

خلافت و جانشینی پیامبر خدا صلی الله علیه و آله امری الهی است و خلیفه نیز باید تالی تلو پیامبر و همسان او در فضایل باشد تا بتواند این بار سنگین را بردوش کشد و کاروان امت نبوی را به مقصد کمال برساند. اما اهل سنت، با دیدی که نسبت به خلافت و خلیفه دارند، آن را در حدّ یک زمامداری عادی تنزل دادند و از آن قبایی دوختند که به راحتی برتن امثال معاویه و یزید و عبد الملک و متوکل هم درآید.

علامه امینی بحث ارزنده ای در الغدیر با عنوان «نظرة فی الخلافة الّتی جاء بها القوم» دارد که به نقد آن تفکر و ترسیم پیامدهای برداشتی آنگونه از خلافت دارد که فشرده ای از آن را می آوریم: (۲)

خلافت اسلامی و امامت عامه نزد این جماعت، چیزی جز عهده داری لشکرآرایی و مرزبانی و ردّ ظالم و اقامه حدود و تقسیم غنائم و بسیج مردم در حجّ و جنگ و... نیست و هیچ نبوغی در علم بیش از مردم در خلیفه شرط نیست، او با دیگران در دین شناسی همسان است و اگر به اندازه قاضیان دانش داشته باشد کافی است و اگر فاسق شود و ستم و گناه کند از خلافت خلع نمی شود و بر امت است که از او اطاعت کنند، چه خوب باشد یا بد و بر کسی جایز نیست با او مخالفت و بر ضدّ او شورش کند.

براساس همین دیدگاه، خلفای «انتخابات فرمایشی» در قضاوت و فتوا از حکم کتاب و سنت فاصله می گرفتند و کسی هم اعتراض و امر به معروف و نهی از منکر نمی کرد، از ترس جان و به ملاحظه حدیثی که از قول پیامبر می آوردند که فرموده است: پس از من هر کس بخواهد کار امت را به تفرقه بکشانند او را گردن بزنید، هر که باشد!

ص: ۱۱۸

۱-۱. بحار الانوار، ج ۹ ص ۱۹۸.

۲-۲. الغدیر، ج ۷ ص ۱۴۵ تا ۱۵۲.

بر همین پایه، معاویه توانست در کوفه بر منبر نشیند و از مردم بیعت بگیرد که از علی بن ابی طالب علیه السّلام براثت جویند و بر همین مبنا بود که عبد الله بن عمر بیعت با یزید شرا بخوار را گردن نهاد و آن را بیعت با خدا و رسول دانست.

بر همین اساس بود که عایشه در مقابل تعجب اسود بن یزید از خلافت مردی از طلقاء، گفت: چه تعجّبی؟! این سلطنت خداست که به نیک و بد می دهد، مگر فرعون مصر را چهارصد سال حکومت نداد؟

بر همین پایه بود که مروان گفت: هیچ کس بیش از علی علیه السّلام از عثمان (در روزهای محاصره) دفاع نکرد. گفتند: پس چرا او را بر منبرها دشنام می دهید؟ گفت: حکومتان جز با این شیوه سامان نمی گیرند!

بر همین مبنا بود که وقتی معاویه در شام می خواست برای یزید بیعت بگیرد، و در یک سخنرانی از مردم نظر خواست، مردم گفتند: عبد الرحمان بن خالد خوب است. این سخن بر معاویه گران آمد، اما در دل نگه داشت و چون عبد الرحمان مریض شد، معاویه به پزشک یهودی خود دستور داد او را مسموم کرده بکشد و چنان کرد.

بر همین اساس، شمر پس از کشتن امام حسین علیه السّلام وقتی نماز می خواند دعا می کرد که خدایا تو شریفی و شرف را دوست داری، من هم شریفم پس مرا ببخش. گفتند: تو پسر پیامبر را کشته ای چگونه خدا تو را ببخشد؟ گفت: زمامدارانمان به ما دستور دادند و ما اطاعت کردیم و اگر تخلف می کردیم از این الاغها بدتر بودیم!

بر همین اساس بود که ابو بکر طایی و یارانش را که در مسجد دمشق از فضایل علی بن ابی طالب می خواندند، مورد حمله قرار دادند و آنان را نزد والی بردند.

بر همین پایه بود که حرمت اهل بیت را شکستند، مقدّسات عترت را نابود کردند، خون پاکان از شیعه اهل بیت را ریختند، بر منابر سالها سرور اهل بیت یعنی علی علیه السّلام را لعن کردند و آن را به صورت یک سنت و عادت در آوردند.

بر همین مبنا در خلافت بود که مفضول را بر فاضل ترجیح دادند و با توجیهاات و بهانه های بی اساس، متأخر را بر متقدم جلو انداختند، چرا که در صاحب خلافت نه قداست

روحی شرط می دانستند، نه ملکات فاضله و اخلاق والا و معرفت و مرتبت عالی، نه نسبت به کارهایش مورد سؤال و مؤاخذه می دانستند و نه با تعطیلی احکام الهی و ترک اجرای حدود، برکنارش می کردند، به همین قانع بودند که نماز بخواند!

با این دیدگاه، هیچ مانعی نداشت که ابو عبیده جراح قبرکن این بار سنگین را به دوش بکشد و جامه خلافت دربر کند و خلیفه اول در ابتدا او را برای خلافت پیشنهاد کند.

بسیاری از بزرگان اهل سنت نیز در مقدم داشتن مفضول بر فاضل، از خلیفه پیروی کردند و آن را به مصلحت دیدند و گفتند گاهی مفضول بهتر از فاضل اداره می کند. خلیفه که نظریه تقدیم مفضول را داشت، ناچار بود برای تصحیح خلافت خود و جلوگیری از افتادن بر کسی که خدا در قرآن او را ستوده و پیامبر را مأمور به ابلاغ ولایت و اولویت او کرده، چنین اظهار کند.

انتخاب از روز نخست، با رأی خلیفه درباره تقدیم مفضول بر فاضل شکل گرفت و بیعت با ابو بکر تنها با بیعت عمر و ابو عبیده جراح صورت پذیرفت، شب نقشه کشیدند و صبح اجرا کردند و کسانی همچون اسید بن حضیر و بشر بن سعد را هم در آن انتخاب فرمایشی سهیم کردند و مردم را با زور و تهدید وادار به بیعت کردند.

وظایف دینی از همان روز اول میان سه نفر تقسیم شد: پیشوایی برای ابو بکر، قضاوت برای عمر و جمع غنایم برای ابو عبیده. آن روز کسی نبود که ابو بکر و عمر را از امیر المؤمنین برتر بدانند یا بر زبان آورد. خود ابو بکر می گفت: من عهده دار ولایت شدم در حالی که بهترین شما نیستم و گاهی شیطان من سراغم می آید و از مردم می خواست کمکش کنند تا کج نرود. عمر می دانست که خلافت حقّ علی علیه السلام است، ولی به بهانه جوان بودن او و خونهایی که وی ریخته، یا به خاطر شوخ طبعی حضرت، او را کنار زد، در حالی که خود در دوران خلافت بارها گفت: اگر علی نبود، عمر هلاک می شد، و هرگز خود را در فضایل، همتا و همپای علی علیه السلام نمی دید. - از خلافت تا سلطنت، سقیفه بنی ساعده.

باطنیه

عنوان فرقه هایی که با اعتقادات شیعی به نوعی تفسیر باطنی و درونی و رمزآلود از دین و احکام و معتقدات باور دارند و آیات قرآن را به نحو خاصی تأویل می کنند. عمدتاً

فرقه اسماعیلیه چنین اند و به آنان قرامطه، خرمیه، سبعیه، تعلیمیّه، فدائیان و ملاحده هم گفته می شود و شیعه هفت امامی اند و اعتقادات و نام و تشکیلات خود را پنهان می دارند. (۱)

به جهت آنکه در احکام دین و مذهب تأویلاتی دارند و به گمان خودشان به باطن شریعت عمل می کنند، به آنان باطنیه گفته می شود. ملاحده نیز عنوانی است که مخالفانشان به آنان می دهند و تفکر آنان را الحادی می شمرند. مؤسس این فرقه را عبد الله بن میمون اهوازی گفته اند. فرقه های شیعه.

باغ غدیر

در حاشیه شرقی شهر اصفهان، یکی از اماکن فرهنگی-تفریحی عمومی «باغ غدیر» است که فضای سبز، کتابخانه عمومی، کتابخانه کودک و نوجوان، موزه آثار مربوط به علامه امینی، کتابخانه تخصصی شناخت تشیع و امامت، سالن نمایش و سخنرانی، استخر، زمین ورزش و محل برگزاری کلاس های متعدد دارد. این اثر، با هندسه ای دلپذیر و معماری سنتی، از همه عناصر لازم در یک مجموعه فرهنگی برخوردار است. مجموعه «باغ غدیر» پس از چند سال که کار ساختمانی آن طول کشید، در سال ۱۳۷۲ ش افتتاح شد. (۲) -مراکز غدیری.

باغی

تجاوزگر، شورشی، اهل بغی، کسی که بر ضد حکومت امام معصوم و حکومت اسلامی طغیان و شورش مسلحانه کند. قرآن کریم در جدال و پیکار دو گروه مسلمان نیز، دستور می دهد که با گروهی که اهل بغی و ستم باشد بجنگید تا به فرمان خدا گردن بنهد: فَإِنْ بَغْتُمْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ. (۳)

در تاریخ اسلام، جنگ افروزان جمل، صفین و نهروان از مصادیق بارز اهل بغی بودند

ص: ۱۲۱

۱-۱. دائرة المعارف تشیع، ج ۳ ص ۴۸.

۲-۲. کیهان فرهنگی، مرداد ۱۳۷۳.

۳-۳. حجرات، آیه ۹.

و امیر المؤمنین علیه السلام و یارانش به دستور قرآن موظف به «جهاد با اهل بغی» بودند.

رسول خدا صلی الله علیه و آله به آن حضرت خبر داده بود. که گروهی باغی با تو خواهند جنگید «ستقاتلک الفئة الباغیه» و در مورد عمّار یاسر نیز فرموده بود که او را «فئته باغیه» و گروه ستمکار خواهند کشت و وی در صفین به دست سربازان معاویه به شهادت رسید. در نهج البلاغه، حضرت امیر مبارزه خود با دشمنانش را با عنوان پیکار با اهل بغی دانسته و آنان را ستمکار و طغیانگر شمرده و فرموده است: «ألا و قد امرنی الله بقتال أهل البغی و النکث و الفساد فی الأرض...» (۱) و از ناکثین و قاسطین و مارقین یاد می کند.

—جهاد با اهل بغی، خوارج نهروان، قتال بر تأویل.

بت شکنی علی علیه السلام

امیر المؤمنین علیه السلام، همچون ابراهیم خلیل، بت شکن بزرگ تاریخ است. طبق نقل منابع، دوبار بت شکنی کرده است، یک بار پیش از هجرت و در دوران حضور در مکه در سالهای آغازین بعثت به صورت پنهانی، یک بار هم در سال هشتم هجری و هنگام فتح مکه. در بار نخست، کنار کعبه پا بر دوش حضرت رسول صلی الله علیه و آله گذاشت و به بام کعبه رفت و بت بزرگ قریش را که از مس بود و با رشته های فلزی از بام تا زمین محکم بسته شده بود، شکست و به زمین افکند و خورد شد، آنگاه فرود آمد.

و علیّ واضع اقدامه فی محلّ وضع الله یده

یک بار هم در فتح مکه که وارد کعبه شد و بت ها را که سیصد و شصت بت بودند به زمین ریخت و بت بزرگ را که هبل نام داشت از بام کعبه به زیر افکند و آن را شکست و خود از طرف ناودان پایین پرید. (۲) بت شکنی علی علیه السلام، که کعبه مقدس و خانه توحید را از بتها و مظاهر شرک پاکسازی کرد، در منابع فراوانی از شیعه و سنی آمده است. (۳) این فضیلت بزرگ، در زبان شاعران عرب و عجم نیز مورد توجه بوده است و پا گذاشتن بر

ص: ۱۲۲

۱-۱. خطبه ۱۹۲، نیز خطبه ۱۴۸ در مورد جنگ جمل «و قد قامت الفئة الباغیه».

۲-۲. الغدیر، ج ۷ ص ۹.

۳-۳. علامه امینی در منبع فوق، مدارک آن را آورده است.

دوش رسول خدا برای شکستن بتهای کعبه، از افتخارات و فضیلت‌های منحصر به فرد امیر المؤمنین است.

علاوه بر این مورد، به نقل تواریخ رسول خدا صلی الله علیه و آله پس از جنگ حنین، به سمت طائف رفت و چند روز آنجا را محاصره کرد و علی علیه السلام را همراه گروهی اعزام کرد که هر جا هربتی دیدند بشکنند. حضرت پس از درگیری مختصری که با بعضی از مشرکین داشت، همراه گروهی که با وی بودند پیش رفتند و بتهای را شکسته، نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله بازگشتند. پیامبر خدا هم بر این فتح عظیم تکبیر گفت و دست علی علیه السلام را گرفته به کناری رفتند و مدتی به تنهایی با هم به صحبت نشستند. (۱)

بگو تراب ببالد که بو تراب آمد بگو به ماه نتابد که آفتاب آمد

بگو به بتگر بی دین که بت دگر متراش کسی که بتکده ها را کند خراب آمد (۲)

فضایل علی علیه السلام، القاب و کنیه های علی علیه السلام.

بحار الأنوار

جامع ترین مجموعه حدیثی شیعه که توسط علامه مجلسی (۱۰۳۷-۱۱۱۱ ق) و یارانش گردآوری و تدوین شده است. این مجموعه ۱۱۰ جلدی از غنی ترین منابع شناخت اسلام، تشیع، تاریخ انبیاء، سیره معصومین، معتقدات شیعه و روایات اخلاقی و سنن و آداب و احکام از دیدگاه اهل بیت علیهم السلام است.

در جلد ۱۰ احتجاجات امیر المؤمنین و ائمه آمده است، از جلد ۲۳ تا ۳۴ مباحث مربوط به امامت و ولایت و اهل بیت علیهم السلام و شأن و مقام ائمه و احادیث مناقب این خاندان و آیات نازله درباره آنان است، جلد ۳۵ تا ۴۲ مربوط به زندگینامه و فضایل و حوادث زندگی حضرت امیر المؤمنین علیه السلام است، از جلد ۴۳ تا ۵۳ متعلق به حضرت زهرا علیها السلام و ائمه دیگر تا حضرت حجت علیه السلام است. جلد ۶۷ و ۶۸ به شناخت شیعه و فضایل و ویژگیهای آنان

ص: ۱۲۳

۱-۱. ارشاد مفید، ج ۱ ص ۱۵۲. در این زمینه ر.ک: «دانشنامه امام علی» علیه السلام، ج ۱۰ ص ۲۷۲.

۲-۲. ژولیده نیشابوری.

مربوط می شود. در جلد ۷۷ بخش عمده ای به خطبه ها و کلمات و مواظب آن حضرت اختصاص دارد. از این رو کتاب بحار الأنوار را از مناسب ترین مجموعه های حدیثی شیعه برای شناخت تشیع و مرام اهل بیت علیهم السّلام و سیره ائمه و فضایل حضرت علی علیه السّلام می توان دانست. برای این کتاب، انواع فهرست نگاری ها و معجم های لفظی و محتوایی انجام گرفته که بهره وری از آن را آسان تر می سازد، از جمله کتاب «سفینه البحار» از محدّث قمی و «المعجم المفهرس لألفاظ احادیث بحار الأنوار» ۱۴ جلد از دفتر تبلیغات اسلامی.

-مناقب، شیعه شناسی، کتابشناسی امام علی علیه السّلام.

بَخَّ لَكَ يَا عَلِيٌّ - حدیث تهنیت

بداء

یکی از مباحث اعتقادی شیعه است، معنای آن ظهور و آشکار شدن است. در مورد انسان به معنای آن است که چیزی از او پوشیده و پنهان بود، سپس برایش آشکار شد. در مورد خداوند که دانای به همه چیز است و هیچ چیز قبل از خلقت عالم و پس از آن تا قیامت بر او پوشیده نیست، مفهوم دیگری دارد، یعنی چیزی را که برای انسان معلوم نبوده، آن را اظهار و آشکار می کند و برخلاف تصوّر قبلی انسان موضوعی مطرح می شود، گویا نظر خدا عوض شده است، در حالی که مسأله برای خداوند از آغاز به همان صورت بوده است، شبیه نسخ در آیات قرآن و احکام شرع، یا تغییر در سرنوشت و مقدراتی که بسته به عمل انسان است.

چون برخلاف اعتقادات یهود که دست خدا را بسته و قدرتش را محدود می شمارند، خدا در تغییر مقدرات توانا و صاحب اختیار است. در مسأله بداء، صفات الهی را دقیق تر می شناسیم، در روایات آمده است که هرگز خداوند به چیزی همچون بداء، تعظیم یا عبادت نشده است: «ما عبد الله بشيء مثل البداء» و «ما عظم الله بمثل البداء». (۱)

شیخ مفید گفته است: «همان عقیده که درباره نسخ داریم، درباره بداء هم معتقدیم،

ص: ۱۲۴

مثل فقیر کردن پس از بی نیاز ساختن، بیمار ساختن پس از عافیت بخشی، میراندن پس از احیاء». (۱) علامه طباطبایی در ذیل حدیث یاد شده بحثی دارد که خلاصه اش چنین است:

«بدا در ما در کارهای اختیاری مان پدید می آید و گاهی بنا به مصلحت‌هایی تصمیم به کاری می گیریم، سپس علم به مصلحت‌های دیگری سبب می شود رأی ما عوض شود و چیزی برخلاف اول را بخواهیم، یعنی بر ما پوشیده بوده، سپس آشکار شده است. در عالم تکوین، وقتی همه علت‌های تامه پدیده ای فراهم باشد، پدید آمدن آن حتمی و تخلف ناپذیر است و اگر علت تامه فراهم نباشد، یا موانعی باشد که از تأثیر گذاری علت مقتضی جلوگیری کند بدا صدق می کند، گرچه در علم الهی بدا نیست و همه اشیاء را از جهت اقتضای تأثیر و عدم مانع می داند، ولی گاهی علم الهی که آشکار می شود، برخلاف آن صورتی است که با فقدان شرط یا وجود مانع آشکار بوده است و آنچه در آیه «يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَ يُثَبِّتُ» است اشاره به آن است.» (۲)

پس بداء به معنای عوض شدن تصمیم خدا به خاطر جهل به مصالح یا پشیمانی از تصمیم گذشته، بر خدای متعال محال است و در روایات هم نفی شده است، ولی به این معنی که خداوند گاهی چیزی را بنا به مصلحتی بر زبان پیامبرش یا ولی خود یا در ظاهر حال آشکار می سازد، سپس آن را محو می کند و موضوع برخلاف صورت اولیه می شود و خدا این را از پیش هم می داند اشکالی ندارد، مثل آنچه در مورد حضرت اسماعیل و ابراهیم و ذبح فرزند پیش آمد، یا آنچه درباره اسماعیل فرزند امام صادق علیه السلام روی داد که ظاهر قضیه آن بود که او امام باشد، اما خداوند امام موسی کاظم علیه السلام را امام قرار داد. (۳)

عقیده به بداء به این معنی خاص شیعه است و به معتقدان به آن «بدائیه» گفته می شود. (۴) - تشیع، مذهب جعفری، شیعه شناسی.

ص: ۱۲۵

-
- ۱-۱. اوائل المقالات، شیخ مفید، ص ۸۰.
 - ۲-۲. کافی، ج ۱ ص ۴۶ پاورقی ۱.
 - ۳-۳. عقائد الامامیه، مظفر، ص ۴۶ (چاپ اول)
 - ۴-۴. ر.ک: «دائرة المعارف تشیع»، ج ۳ ص ۱۲۸. در «الذریعه» نام تعدادی از تألیفات مستقل علمای شیعه با عنوان «البداء» ذکر شده است: ج ۳ ص ۵۱.

برادر قرآن

تعبیری است که از نهج البلاغه می شود. از آنجا که کلمات امیر المؤمنین علیه السلام در فصاحت و بلاغت و زیبایی لفظ و والایی معنی بالاتر از کلام بشر و نازل تر از کلام خداست، از این رو آن را برادر قرآن دانسته و از آن با «اخ القرآن» یاد می کنند.

-سخنان علی علیه السلام، نهج البلاغه، کتابشناسی نهج البلاغه.

بسر بن ارطاه

از فرماندهان سفاک و بی رحم سپاه معاویه که پس از پایان ماجرای حکمیت پیوسته در قلمرو حکومت علی علیه السلام به فتنه و غارتگری و کشتار می پرداخت و به کاروان حجاج حمله می کرد و هر جا به شیعیان علی علیه السلام دست می یافت آنان را می کشت. حضرت علی علیه السلام در خطبه ای از حمله و استیلای او بر یمن یاد کرده و انتقاد از اینکه کوفیان برای دفع تجاوز متجاوزان، هیچ حضور و اطاعتی از خود نشان نمی دهند و با داشتن امامی بر حق و راهی درست، دچار تفرقه و سستی اند. (۱) وی به مدینه هم حمله کرد و عده ای را کشت. از سوی معاویه مأموریت داشت که با سپاه چند هزار نفری خود به مکه، مدینه، یمن و مناطق دیگر حمله کند و رعب و وحشت بیافریند و به نقل تواریخ در این رفت و برگشت، ۳۰ هزار نفر را کشت و عده ای را در آتش سوزاند. (۲) حضرت علی علیه السلام او را نفرین و لعنت کرد. چیزی نگذشت که عقل خود را از دست داد و سفیه گشت تا آنکه مرد. (۳)

بشرطها و شروطها

تعبیر و اصطلاحی است برگرفته از حدیث «سلسله الذهب» که حضرت امام رضا علیه السلام در نیشابور در جمع شیعیان فرمود و توحید را دژ استوار الهی دانست، اما به شرط امامت و

ص: ۱۲۶

۱- ۱. نهج البلاغه، خطبه ۲۵.

۲- ۲. الغارات، ج ۲ ص ۶۳۹، شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، ج ۲ ص ۱۷.

۳- ۳. همان، ص ۱۸.

رهبری اهل بیت علیهم السّلام. در سفری که آن حضرت از مدینه به خراسان می رفت، در نیشابور استقبال بی نظیری از سوی شیعیان انجام گرفت. مردم درخواست کردند که حدیثی بفرماید. حضرت، کلامی را از پدرانش از پیامبر، از جبرئیل و از خدا نقل کرد که خداوند می فرماید:

کلمة لا اله الا الله (عقیده توحید)، حصن و دژ استوار من است، هر کس وارد آن شود (و موخّید باشد) از عذاب من ایمن گردد. حضرت درنگی فرمود، سپس سر از کجاوه بیرون آورد و فرمود: «بشروطها و أنا من شروطها» (۱)، یعنی این سخن شرطهایی دارد، من یکی از آن شرطهایم. معنای این تأکید آن است که «توحید» وقتی دژ حفاظتی و ایمن ساز از عذاب خدا و ضامن سعادت بشر است که در کنار آن، عقیده به ولایت ائمه معصومین و اطاعت از آنان باشد و در رأس این دینداری، امامت معصوم هم باشد، و گرنه این دژ، بی نگهبان و بی حفاظ است و به تسخیر دشمن درمی آید.

نکته جالب این که در این حدیث، کلمة لا اله الا الله، قلعة الهی به شمار آمده است، در حدیث دیگری ولایت علی بن ابی طالب، حصن الهی شمرده شده است (ولایه علی بن ابی طالب حصنی، فمن دخل حصنی امن من عذابی) (۲)، نتیجه این دو حدیث، پیوند توحید و ولایت است، هر دو حافظ و قلعه و دژ الهی اند و این، همان «و أنا من شروطها» را بهتر اثبات می کند. این حدیث، به سبب سند بسیار خوبش به «سلسله الذهب» نیز معروف است. حدیث سلسله الذهب.

بصره

یکی از شهرهای جنوبی عراق نزدیک مرز ایران و کویت. جزو قلمرو حکومت امیر المؤمنین بود. بصره در دوران عمر ساخته شد و مرکز نیروهای رزمی و پایگاه اعزام سپاه بود. طلحه، زبیر و عایشه آنجا گرد آمدند و جنگ جمل را بر ضدّ امیر المؤمنین به راه

ص: ۱۲۷

۱- ۱. بحار الأنوار، ج ۴۹ ص ۱۲۳، امالی صدوق، ص ۳۰۶ (مجلس ۴۱).

۲- ۲. سفینه البحار، کلمة «ولی».

انداختند. ابو موسی اشعری و عثمان بن حنیف هر کدام مدّتی از طرف امام علی علیه السّلام حکومت بصره را داشتند. علی علیه السّلام در یکی از سخنرانیهایش پس از پیروزی در جنگ جمل و حضور در بصره مردم آن را نکوهش کرده و آنان را سپاه زن و پیروان چهارپا (اشاره به فتنه جمل) معرفی نموده و سست پیمان و منافق صفت شمرده است و از حوادث و فتنه های آینده آن نیز پیشگویی کرده است. (۱) - جنگ جمل، ناکثین.

بنیاد نهج البلاغه

نام مؤسسه ای علمی، پژوهشی است که پیش از پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۰ با همفکری تعدادی از اندیشمندان اسلامی در ایران تأسیس شد. مؤسس آن «سید جمال الدین دین پرور» از روحانیون فاضل و خوشفکر است. عمده فعالیت های این بنیاد، تحقیق و تألیف آثار مربوط به نهج البلاغه و حضرت علی علیه السّلام و نشر کتابهایی برای عموم و دانش آموزان و دانشجویان بر محور تعالیم علوی و رواج دادن نهج البلاغه و تعمیق محتوای این کتاب و حفظ آن در مراکز آموزشی است.

تاکنون بیش از ۱۳ نوبت همایش و کنگره پیرامون نهج البلاغه، با حضور دانشمندان داخلی و خارجی برگزار کرده است. مرکز آن در تهران است، در قم نیز شعبه ای دارد که از سال ۱۳۶۴ ش آغاز به فعالیت کرده است. تصحیح و تحقیق «نهج الصباغه»، تدوین متون آموزشی برای دانشگاهها، تأسیس کتابخانه تخصصی امیر المؤمنین و نهج البلاغه، جامع احادیث امیر المؤمنین و دانشنامه نهج البلاغه، از جمله کارهای این بنیاد است. این مؤسسه فصلنامه ای با عنوان «نهج البلاغه» نیز دارد که به مباحث مربوط به ولایت و غدیر و نهج البلاغه می پردازد. (۲)

- نهج البلاغه، کنگره هزاره نهج البلاغه، مراکز غدیری.

ص: ۱۲۸

۱- ۱) نهج البلاغه، خطبه ۱۳، مروج الذهب، ج ۲ ص ۳۷۷. درباره بصره، از جمله ر. ک: «دائرة المعارف تشیع»، ج ۳ ص ۲۶۲.

۲- ۲) ر. ک: روزنامه «جمهوری اسلامی»، ۳ آذر ۸۱ ص ۱۰.

فرزندان هاشم بن عبد مناف، جدّ پیامبر خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ. بنی هاشم در میان عرب، به پاکی و نجابت و آقایی معروف بودند و اهل بیت عصمت از این نسل و تبار و وارث مکارم این خاندانند و پیوسته به «آل هاشم» بودن خود افتخار می کردند. پیامبر فرمود: «بغض بنی هاشم نفاق» (۱)، دشمنی با بنی هاشم نفاق است.

پیامبر، امامان را که از قریش اند، از تیره هاشم می داند. (۲) حضرت امیر نیز تقابل بنی امیه با بنی هاشم را دیرین شمرده و از نابرابری هاشم و امیه سخن می گوید: «لیس امیه کهاشم و لا حرب کعبد المطلب». (۳) شجاعت هاشمیان در نبرد با دشمن نیز مشهور است.

امیر المؤمنین علیه السلام در یکی از نامه هایش به معاویه، سپاه خویش را که از مهاجرین و انصار است و شمشیرهای هاشمی (و سیوف هاشمی) را به رخ او می کشد. (۴) - اهل بیت.

بو تراب - ابو تراب

بهبج الصبّاعه فی شرح نهج البلاغه

یکی از پژوهشهای ارزشمند درباره نهج البلاغه که تدوین موضوعی و محتوایی این کتاب است و به نوعی تفسیر نهج البلاغه با نهج البلاغه به شمار می رود، اثر محقق بزرگ، شیخ محمد تقی شوشتری (۱۲۸۱-۱۳۷۴ ش.) مؤلف قاموس الرجال. این کتاب در ۱۴ جلد و ۹۳۳ موضوع کلی و ۶۰ فصل عام تدوین گشته (۵) و مبحث امامت حضرت علی علیه السلام با نگاهی جامع بحث شده است. (۶) - نهج البلاغه، کتابشناسی نهج البلاغه، سخنان علی علیه السلام، نهج السعاده.

ص: ۱۲۹

۱- ۱. بحار الأنوار، ج ۹۳ ص ۲۲۱.

۲- ۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۴۴.

۳- ۳. همان، نامه ۱۷.

۴- ۴. همان، نامه ۲۸. درباره بنی هاشم از جمله ر. ک: «دائرة المعارف تشیع»، ج ۳ ص ۴۹۵.

۵- ۵. انتشارات امیر کبیر در سال ۱۳۷۶ ش جدیدترین چاپ این اثر را با پژوهشهایی از سوی بنیاد نهج البلاغه منتشر کرده است.

۶- ۶. ناگفته نماند تدوین موضوعی نهج البلاغه از سوی دیگران نیز صورت گرفته است، همچون: «تصنیف نهج البلاغه» لیب بیضون، «المعجم الموضوعی لنهج البلاغه» اويس کریم محمد، «الهادی الی موضوعات نهج البلاغه» علی مشکینی، «الدلیل علی موضوعات نهج البلاغه» علی انصاریان، «فرهنگ آفتاب» معادیخواه و... آثار دیگر، اما کتاب شوشتری بسیار ارزشمندتر و محققانه تر و مبسوطتر است.

خانه اندوهها، سند مظلومیت اهل بیت پس از رحلت پیامبر خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَغَضَبِ خِلاَفَتِ وَظَلْمِ بِيه اهل بیت. حضرت فاطمه پس از وفات پدرش پیوسته غمگین، گریان و مظلوم بود.

آنچه گروه سقیفه و غاصبان خلافت بر سر او و خانه اش و شوهرش آوردند، مصیبتی جانکاه بود. وی هم از داغ رحلت پدر می سوخت، هم از غضب خلافت، هم از آلام روحی و جسمی خویش. گریه اش نیز نوعی اعتراض به وضع حاکم به شمار می رفت. نزد علی علیه السّلام به شکایت آمدند که گریه او ناراحتان کرده است، وقت خاصی برای گریه اش قرار دهد تا آنان به استراحت! پردازند.

روزها حضرت زهرا به بیرون مدینه می رفت و حسن و حسین علیهما السّلام را هم با خود می برد و زیر درخت «اراک» می نشست و در سایه آن تمام روز را بر پدرش می گریست. نزدیک غروب، علی علیه السّلام به سراغشان می رفت و به خانه می آمدند. مخالفان آن درخت را هم قطع کردند. حضرت زیر آفتاب می نشست و می گریست. علی علیه السّلام برای او اتاقی ساخت و نامش را «بیت الأحزان» گذاشت.

بیت الأحزان، سمبل غمها و مظلومیتهای او در طول تاریخ گشت. فاطمه علیها السّلام روزها به آن کلبه غم می رفت و با پدر درد دل می کرد و می گریست، شب به خانه غم آلود برمی گشت. (۱) «کلبه احزان شود روزی گلستان، غم مخور».

در مورد حضرت یعقوب هم سخن از بیت الاحزان و خانه ای که در آن بر یوسف گم گشته اش می گریست، نقل شده است. «بیت الأحزان» نام کتابی از محدث قمی در مصائب حضرت زهرا علیها السّلام است. (۲)

-مظلومیت اهل بیت علیهم السّلام.

بیت الطشت - دکه القضاء

ص: ۱۳۰

۱-۱. حیاة الامام الحسین، باقر شریف القرشی، ج ۱ ص ۲۶۹.

۲-۲. الذریعه، ج ۳ ص ۱۸۵.

به نصّ پیامبر خدا، خلافت پس از او حق علی بن ابی طالب علیه السّلام بود، لیکن غاصبان خلافت، به جای آنکه با آن حضرت بیعت کنند، با تبلیغات و با تهدید و تطمیع و فریب از مردم بیعت گرفتند و مخالفان را تهدید کردند. از علی علیه السّلام هم به اجبار بیعت گرفتند. به نقل مسعودی: علی علیه السّلام را به زور از خانه اش بیرون بردند و خواستند از او بیعت بگیرند، نپذیرفت. گفتند: تو را می کشیم! فرمود: اگر مرا بکشید من بنده خدا و برادر پیامبرم دست او را باز کردند، او بست و عقب کشید و نتوانستند آن را بگشایند. دست خود را به دست او که بسته بود کشیدند (و این را بیعت حساب کردند). (۱)

عدی بن حاتم نقل می کند: هرگز دلم به حال کسی مثل علی علیه السّلام نسوخته است که او را دست بسته آوردند و گفتند: بیعت کن، گفت: اگر بیعت نکنم؟ گفتند: تو را می کشیم، سپس بیعت کرد، در حالی که دستش بسته بود. در نقل دیگر آمده است: ابو بکر به او گفت: بیعت کن، علی علیه السّلام فرمود: اگر بیعت نکنم چه؟ گفت: گردنت را می زنم. حضرت سرش را به طرف آسمان گرفت و گفت: خدایا گواه باش! آنگاه دستش را دراز کرد. (۲) سید مرتضی نقل کرده که حضرت پس از شش ماه بیعت کرد و بر او گستاخی و جسور نشدند مگر پس از وفات فاطمه علیها السّلام. (۳) نقل شده از بنی هاشم هم هیچ کس بیعت نکرد، تا آنکه علی علیه السّلام بیعت کرد.

بیعت علی بن ابی طالب علیه السّلام برای حفظ وحدت مسلمین و پیشگیری از خونریزی بود.

بارها وقتی مسأله بیعت مطرح شد، فرمود: من شایسته ترم که با من بیعت کنید. اگر به زور از آن حضرت بیعت نمی گرفتند، هرگز دست بیعت به غاصبان حق امام و حق امت نمی داد:

«کنا نری لنا فی هذا الأمر حقاً فاستبددتم به علينا» (۴) و در نقل دیگری است که چون علی علیه السّلام را نزد ابو بکر بردند و او از حضرت خواست بیعت کند، فرمود: «أنا أحقّ بهذا الأمر

ص: ۱۳۱

۱-۱. بحار الأنوار، ج ۲۸ ص ۳۰۸ به نقل از اثبات الوصیة مسعودی.

۲-۲. موسوعه شهادة المعصومین، ج ۱ ص ۳۰۷، به نقل از شافی.

۳-۳. همان، ص ۳۰۶، به نقل از شافی ۳: ۲۴۲.

۴-۴. الاسلام و الشیعة، شهابی، ج ۱ ص ۲۷۳.

منکم، لا- ابايعکم و اَنتم اُولی بالبيعه لی...» (۱) من به خلافت از شما شایسته ترم، با شما بیعت نمی کنم، شما سزاوارترید که با من بیعت کنید... عمر گفت: تو را رها نمی کنیم تا بیعت کنی! حضرت فرمود: ای عمر، بدوش، که سهمی از آن مال توست، امروز امر خلافت را محکم کن تا فردا به تو بازگردد، نه به خدا قسم، حرف تو را نمی پذیرم و با او بیعت نمی کنم. -بیعت، خلافت بی دلیل، سقیفه، غصب خلافت.

بیعت و بیعت شکنان

بیعت یکی از تعهدات اجتماعی و مباحث حقوقی و سیاسی بوده که وقتی فردی یا افرادی با حاکم بیعت می کردند (با آداب و شیوه خاصی که داشته) فرمانبرداری از حکومت را گردن می نهادند و شکستن آن عهد و پیمان را ناپسند و جرم می شمردند. بیعت یعنی دستها را به هم زدن در یک دادوستد (بیع) یا برای اطاعت یا تعهد بر وفاداری بر یک میثاق و پیمان (۲).

بیعت کردن به مفهوم پذیرش ولایت والی و نوعی توافق دوجانبه بین حاکم و رعیت و تفویض حاکمیت و مراعات تعهدات متقابل بین حاکم و مردم است. هر چند از دیدگاه شیعه، امامت امامان و لزوم تبعیت از آنان که حکام الهی و پیشوایان منصوب از سوی خداوندند، وابسته به بیعت نیست، اما در عین حال، بیعت امت با امام، دست او را در اجرای قانون الهی و رهبری مردم باز می کند و هم بر مردم حقوقی پدید می آورد، هم بر والی. پذیرش حکومت با بیعت، تکلیفی متقابل بین مردم و حکومت را الزام می کند. (۳)

وقتی بیعت، آگاهانه و با اختیار صورت گرفت، تعهد اطاعت بر دوش بیعت کننده می آورد و نقض و شکستن آن روا نیست و کاری غیراسلامی به شمار می آید.

همچنانکه علی علیه السلام پس از بیعت مردم با حضرتش فرمود: «هذه بيعة عامّة من رغب عنها

ص: ۱۳۲

۱-۱. همان، ص ۲۷۴ به نقل از شرح ابن ابی الحدید.

۲-۲. لسان العرب.

۳-۳. در بحار الأنوار، ج ۶۴ «باب لزوم البيعة...» مورد مطالعه قرار گیرد، نیز «دائرة المعارف تشیع»، ج ۳ ص ۵۸۱.

رغب عن دين الإسلام و أتبع غير سبيل أهله». (۱) این بیعتی عمومی است و هر کس از آن روی گرداند، از اسلام روی گردانده و پیرو راه غیر مسلمانان شده است. در جایی دیگر، برای شاهدان و حاضران بیعت، حق بیعت شکنی قرار نداده است: «لیس للشاهد أن یرجع». (۲)

آنچه در تاریخ خلافت و رهبری امام علی علیه السّلام به صورت جنگ جمل پیش آمد، از پیمان شکنی و نقض بیعتی بود که طلحه و زبیر و مردم بصره مرتکب شدند. این حادثه را سالها پیش رسول خدا صلی الله علیه و آله خبر داده بود و تکلیف جهاد با پیمان شکنان را هم برای علی علیه السّلام معین کرده بود. خود آن حضرت می فرماید: «امرني رسول الله بقتال الناکثين»، (۳) پیامبر مرا به جنگ با پیمان شکنان فرمان داد. در جایی دیگر می فرماید: «امرت أن أقاتل الناکثين و القاسطين و المارقين، ففعلت ما امرت»، (۴) مأمور بودم که با ناکثین (پیمان شکنان بصره) و قاسطین (ستمگران شام) و مارقین (خوارج نهروان) بجنگیم و من طبق آنچه مأمور بودم عمل کردم.

برخی از کسانی که به ناحق، طمع در ریاست و مال داشتند و تحمّل عدل علی علیه السّلام برایشان دشوار بود، بیعتی را که در آغاز خلافت امیر المؤمنین با وی بسته بودند شکستند و با تحریک مردم و به بهانه خونخواهی عثمان، فتنه جمل را پدید آوردند. سران این گروه پیمان شکن عبارت بودند از: طلحه، زبیر، عایشه، عبد الله بن زبیر، مروان بن حکم، عبد الله بن عامر و یعلی بن منیه. دسیسه های معاویه هم در بروز این شورش بی اثر نبود. امام علی علیه السّلام پس از نامه ها، موعظه ها و اتمام حجّتهای فراوان با آنان جنگید و فتنه اصحاب جمل را شکست.

جز بیعتی که با امام در آغاز خلافتش کردند، روز غدیر خم نیز بر امامت و خلافت وی بیعتی صورت گرفت و پیامبر دستور داد حاضران با علی علیه السّلام بیعت کنند و او را مولای خود

ص: ۱۳۳

۱-۱. ارشاد، مفید، ص ۱۳۰.

۲-۲. نهج البلاغه، صبحی صالح، خطبه ۱۷۳.

۳-۳. امالی، شیخ طوسی، ص ۷۲۶.

۴-۴. الغدير، ج ۱ ص ۱۰.

بدانند. همه، حتی زنان بیعت کردند. بیعت زنان به این نحو بود که طشت آبی گذاشتند و علی علیه السلام دست خود را در آن قرار داد، زنان هم در طرف دیگر ظرف آب، دست خود را قرار دادند و بدین گونه بیعت روز غدیر انجام یافت. ابو بکر و عمر از نخستین کسانی بودند که با جمله معروف «بِخِّ بَخِّ لَكَ يَا بَنَیْ أَبِی طَالِبٍ اصْبَحْتَ وَ امْسَيْتَ مَوْلَایَ وَ مَوْلَى كُلِّ مُؤْمِنٍ وَ مُؤْمِنَةٍ» با وی بیعت کردند، (۱) عثمان، طلحه و زبیر پس از آن دو بیعت کردند، اما این دو بعدها پیمان شکستند و جنگ جمل را بر ضد علی علیه السلام به راه انداختند.

-جنگ جمل، ناکثین، حدیث تهنیت.

ص: ۱۳۴

۱- ۱). الغدیر، ج ۱ ص ۲۷۱ و ارشاد، ج ۱ ص ۱۷۷ با عبارتهای مختلف.

پایگاه‌های شیعی در اینترنت

نام کتابی که به معرفی حدود ۱۳۵۰ پایگاه شیعی در اینترنت پرداخته است. با توجه به اینکه صدها پایگاه کوچک و بزرگ اطلاع رسانی درباره مکتب تشیع و معارف اهل بیت علیهم السّلام به زبانهای مختلف، مشغول اطلاع رسانی به کاربران اند، اطلاع از این سایتها برای علاقه مندان مباحث شیعی مفید است. این پایگاهها توسط افراد و مؤسسات مختلف در گوشه و کنار جهان راه اندازی شده و پیوسته روبه افزایش است. این کتاب از سوی پایگاه اطلاع رسانی hcrsa.ihs تدوین و در سال ۱۴۲۳ ق ارائه شده است. (۱) طبعاً اطلاعات آن تا زمان نشر این کتاب است. درباره هر پایگاه، اطلاعات ذیل آمده است: آدرس اینترنت، نام پایگاه، زبان، پست الکترونیک، آدرس پستی، شماره تلفن، شماره نمابر و چکیده مطالب. به عنوان مثال می توان از پایگاههای: چهارده معصوم، پایگاه آل رسول، اهل بیت، فقیه، پایگاه بین المللی شیعه، شیعه، رشد، دانشگاه علوم اسلامی اهل بیت، شبکه امام صادق علیه السّلام، پایگاه امام علی علیه السّلام، شیعه نت و... نام برد. در نشریات مختلف، در مقالاتی سایت های مربوط به امام علی علیه السّلام معرفی شده است، (۲) همچنین در «پایگاههای اینترنتی شیعه» (۳)، نیز در مقاله ای دیگر «نرم افزارهای علوی» برشمرده شده است. (۴) - مراکز غدیری.

ص: ۱۳۵

-
- ۱-۱. با همین نام از سوی انتشارات «دلیل ما» در سال ۱۳۸۲ در ۶۱۷ ص منتشر شده است.
 - ۲-۲. نشریه گلستان قرآن (ویژه نامه امام علی علیه السلام)، شماره های ۱، ۲ و ۳ صفحات ۴۶.
 - ۳-۳. فصلنامه «بانوان شیعه» شماره ۱، ۱۳۸۳، ۱.
 - ۴-۴. فصلنامه کوثر، شماره ۵۶، زمستان ۱۳۸۲.

از لقبهای حضرت علی علیه السلام در متون تاریخی و حدیثی، «صاحب اللواء» است، به معنای پرچمدار میدان های نبرد و رئیس ستاد عملیات و فرماندهی جنگ. در تعبیری که نسبت به «عقد لواء» (بستن پرچم) به کار رفته، مفهوم سپردن فرماندهی و مدیریت جنگ نهفته است. وقتی پیامبر خدا برای اسامه بن زید هم در روزهای آخر حیات خویش پرچم بست، نوعی سپردن فرماندهی به او بود و الزام دیگران به پیروی از وی، نه تنها اینکه پرچم در دست او باشد. بر پرچم علی بن ابی طالب علیه السلام این شعر نوشته بود:

الحرب إن باشرتها فلا یکن منک الفشل و اصبر علی أهوالها لا موت إلا بالأجل

اگر به جنگ پرداختی سستی مکن، بر هراسهای جنگ شکیبیا باش، هیچ مرگی جز با اجل نیست. نیز این شعر:

هذا علی و الهدی یقوده من خیر فتیان قریش عوده (۱)

این علی است که هدایت او را رهبری می کند، شاخه او از بهترین جوانان قریش است.

امیر المؤمنین در دنیا و آخرت و صحرای محشر، صاحب لوای پیامبر است. در جنگهای متعدد زمان رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز، پرچم پیامبر به دست آن حضرت بود. مثل جنگ خیبر، جنگ احد و دیگر غزوات. در «طبقات کبری» آمده است: «إِنَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ كَانَ صَاحِبَ لَوَاءِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ يَوْمَ بَدْرٍ وَ فِي كُلِّ مَشْهَدٍ». (۲) از پیامبر خدا احادیث فراوانی در این مورد روایت شده است، از جمله: «علیّ أخی و صاحب لوائی» (۳)، «أنت صاحب لوائی فی الدنیا و الآخرة». (۴) این مفهوم، با تعبیر دیگری مثل «صاحب رایتی»، «حامل لوائی»، «بیده لوائی»، «حامل لواء الحمد»، «معك لواء الحمد» و... آمده است. (۵) نیز اینکه: علی علیه السلام در روز قیامت، حامل پرچمی بزرگ است که بر آن نوشته است: «علیّ ولیّ الله». (۶) پرچمی که در قیامت به دست علی علیه السلام است، «لواء الحمد» نام دارد، با ویژگیهای شگفت و نورانی که پرچم حضرت رسول است در دست آن حضرت و با آن وارد بهشت

ص: ۱۳۶

۱-۱. بحار الأنوار، ج ۴۲ ص ۶۰.

۲-۲. موسوعه الامام علی بن ابی طالب، ج ۱ ص ۱۸۰، به نقل از طبقات کبری و تاریخ دمشق.

۳-۳. کشف الغمه، ج ۱ ص ۳۲۷.

۴-۴. کشف الغمه، ج ۱ ص ۳۲۷.

۵-۵. همان، ص ۱۴۹ تا ۱۵۳.

۶-۶. احقاق الحق، ج ۷ ص ۱۳۷.

می شود. (۱) نشان جبهه محمدی و علامت اقتدار و نفوذ و هدایتگری پرچم حضرت رسول در دنیا و آخرت، در دستان علی بن ابی طالب علیه السلام است و خود او پرچم بلند جبهه ایمان و فلاح در دنیا و آخرت است. پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «علی آیه الحق و رایه الهدی»، (۲) علی علیه السلام نشانه حق و پرچم هدایت است. -خیر، حدیث رایت، القاب و کنیه های علی علیه السلام.

پنجاه و پنج سؤال از تاریخ

اگرچه سؤالاتی از قبیل آنچه می خوانید، منحصر به «پنجاه و پنج» نیست، اما این شمار نمونه ای از پرسشهای بی جواب است که البته نزد شیعه جواب آن روشن است. پاسخ را کسانی باید بدهند که قول خدا و رسول را در امر امامت و مودت اهل بیت و اطاعت از ائمه کنار گذاشتند و راه دیگری پیمودند. این سؤالات، نوعی محاکمه کسانی است که حق و حرمت عترت را نگه نداشتند. شما می توانید سؤالات را تا خیلی بیش از اینها افزایش دهید:

۱- اگر تعیین خلیفه و جانشین خوب است، چرا به عقیده اهل سنت، پیامبر تعیین نکرد؟ و اگر لازم نیست و مردم انتخاب می کنند، چرا ابو بکر، عمر را به جانشینی خود نصب کرد؟ و اگر انتصابی است، چرا عمر، انتخاب خلیفه را به شورای شش نفره واگذار کرد؟

۲- چرا علی علیه السلام در زمان ابو بکر و عمر و عثمان، هیچ پست و ریاستی مثل فرماندهی، استانداری، اماره الحاج و... نپذیرفت؟ و چرا چون خودش به خلافت رسید، والیان و حکام تعیین شده از سوی قبلی ها را برکنار کرد؟

۳- چرا امویان، محمد بن ابی بکر را کشتند، ولی عایشه دختر ابو بکر را تکریم کردند؟ آیا به خاطر انتساب به ابو بکر بود؟ محمد هم پسر او بود! آیا به خاطر همسری پیامبر بود؟ خدیجه هم همسر پیامبر است ولی مورد بی مهری قرار می گیرد. یا به خاطر آن بود که محمد بن ابی بکر طرفدار علی علیه السلام بود و عایشه با علی علیه السلام دشمنی و جنگ کرد؟

۴- چرا سقیفه با سرعت تشکیل شد و حاضران اندک به ابو بکر رأی داده و با او بیعت کردند؟ چرا صبر نکردند حضرت علی و عباس هم از کفن و دفن پیغمبر فارغ شوند و به سقیفه آیند؟

ص: ۱۳۷

(۱-۱). بحار الأنوار، ج ۳۹ ص ۲۱۲.

(۲-۲). موسوعه الامام علی بن ابی طالب، ج ۸ ص ۱۲۴.

۵- چرا هر کس با علی علیه السلام در عداوت بود، روایتش معتبرتر شمرده می شد؟ و چرا آنان که با علی با شمشیر درافتادند، روایات نقل شده از ایشان از همه صحابه بیشتر است؟

۶- زمان پیامبر، آیاتی در مذمت کارها و کردارهای منافقان نازل می شد. در زمان خانه نشینی علی علیه السلام، آرامشی برقرار بود، و با فعال شدن حضرت علی علیه السلام، مثل زمان پیامبر صلی الله علیه و آله، منافقان نیز تجدید حیات و فعالیت کردند؟

۷- رسول خدا صلی الله علیه و آله در همه حجره ها را به مسجد بست بجز درب خانه علی را. در مسجد پیغمبر به روی خانه علی باز بود و در خانه علی به مسجد رسول خدا، چه شد که از سقیفه حتی روزنه ای به خانه علی راه نداشت؟

۸- با آنکه علی علیه السلام اعلم از همه بود و همه به علم او اقرار داشتند، چرا در خانه اش را بستند و سراغش نرفتند؟

۹- آنچه را در سقیفه اتفاق افتاد، چرا عمر «فلته» و لغزش خواند؟ و چرا ابو بکر کار خلافت را بدون رجوع به اجماع و اهل حل و عقد، به نصب خود پیش برد و چرا عمر بدون مشورت با اجماع، انتخابات را به شورای شش نفری سپرد؟

۱۰- حضرت علی علیه السلام از دوران کودکی در کنار محمد صلی الله علیه و آله و پسر خوانده او بود. سقیفه فرزند کیست که نباید پسر خوانده محمد صلی الله علیه و آله در آن رأی داشته باشد؟

۱۱- اگر در روز غدیر، اسلام به کمال رسید، تشکیل سقیفه برای چه بود؟ و اگر برای به کمال رساندن اسلام بود، پس با آیه «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ» در غدیر خم چگونه سازگار است؟

۱۲- آن کدام امر مهمی بود که در طول ۲۳ سال ارتباط زمین و آسمان، ناگفته مانده بود و در روز غدیر با نزول آیه اکمال دین، انجام پذیرفت؟ کدام امر مهم بود که اگر آن روز گفته نمی شد رسالت اسلام انجام نگرفته بود؟ «فما بلّغت رسالتی». و اگر مسأله، امامت علی علیه السلام و ولایت نبود، پیامبر از چه بیم داشت که خدا فرمود: «وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ»؟

۱۳- اگر یک مسابقه برگزار شود و هر چهار نفر (ابو بکر، عمر، عثمان و علی) سرگذشت خود را بنویسند، گرایشهای اعقاب و اجداد و اخلاف خود را به اسلام گزارش دهند، فدا کردن فرزندانشان را در راه خدا بگویند، آنچه را از پیامبر درباره هر یک بیان شده است

بیاورند، نام غزوات و جنگهایی را که در آنها شرکت داشته و جنگیده اند بنویسند، حضورشان را در دشوارترین لحظات خطیر و خطرناک برشمرند، در این مسابقه امتیازات چه کس بیشتر خواهد شد و برنده چه کس خواهد بود؟

۱۴- اگر رسول خدا صلی الله علیه و آله در سقیفه حضور داشت، آیا دست خود را برای بیعت دراز می کرد؟

۱۵- اگر در سقیفه، فرزندان اسلام و قرآن حضور دارند، پس اولین فرزند اسلام، یعنی علی علیه السلام چرا نبود؟

۱۶- آنان که با علی بیعت کردند، سپس بیعت را شکستند و با او جنگیدند، آیا بیعتشان غلط و خطا بود، یا جنگیدنشان؟ و اگر بیعت شکنی بد بود و آنان به خطا رفتند، پس آیا می توان همه صحابه را درستکار و عادل دانست؟

۱۷- اگر بیعت با ابو بکر، نتیجه اجماع و اجتماع امت بود، پس چرا عمر آن را فلته و لغزش خواند؟ و اگر به اجماع نبود، چرا به اجماع امت استناد و استشهاد می کنند؟

۱۸- اگر پیامبر فرموده است: «الحق مع علی و علی مع الحق»، اجماع و اجتماعی که علی در آن نباشد، بلکه بر ضد علی باشد، چگونه می تواند حق باشد؟

۱۹- اگر بیعت سقیفه به اجماع بود، پس چرا شخصیهایی چون علی بن ابی طالب، سلمان، مقداد، ابو ذر، سعد بن عباده، زبیر، خالد بن سعید، حذیفه یمانی، بریده و همه بنی هاشم در آن حضور نداشتند؟

۲۰- چرا رسول خدا صلی الله علیه و آله، اشخاصی چون سلمان و ابو ذر را مأمور شرکت در «جیش اسامه» نکرد، و در معیت علی علیه السلام در مدینه نگه داشتند، اما ابو بکر، عمر و... را امر به شرکت در آن سپاه و خروج از مدینه نمود؟

۲۱- با آنکه پیامبر، تخلف کنندگان از حضور در جیش اسامه را لعنت کرد و عده ای هم شرکت نکردند، چگونه می توان همه صحابه را دارای عدالت دانست؟ با آنکه برخی ملعون به زبان پیامبر بودند؟!

۲۲- در چاپهای جدید برخی از کتب حدیث اهل سنت، برخی روایات را که در فضیلت علی علیه السلام یا نکوهش برخی از چهره های اموی است حذف می کنند. معنای این کار چیست؟

۲۳- اگر عمر که گفت: «حسبنا کتاب الله»، به این سخن باور داشت، چرا بارها که در پاسخ مسائل درمماند، گفت: «لو لا علی لهلك عمر»؟

۲۴- پیامبر خدا فرمود: من در میان شما دو چیز باقی می گذارم که به هر دو تمسک جوئید: کتاب خدا و عترتم. عمر گفت: کتاب خدا برایمان بس است (حسبنا کتاب الله) کدام را باید برگزید؟

۲۵- پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرمود: هر کس بمیرد و امام زمانش را نشناسد به مرگ جاهلیت مرده است. فاطمه زهرا علیها السلام که پس از رسول خدا شهید شد و از دنیا رفت، چه کسی را به امام زمانی قبول داشت و می شناخت؟ علی را یا ابو بکر را؟ شیعه در عصر حاضر، حضرت مهدی علیه السلام را امام زمان خود می شناسد. امام زمان اهل سنت در زمان ما کیست؟

۲۶- اهل سنت که می گویند: نماز خواندن ابو بکر به جای پیامبر در روزهای بیماری، معنای جانشینی و خلافت دارد، پس چرا معتقدند پیامبر خدا جانشین تعیین نکرد؟

۲۷- پیامبر خدا صلی الله علیه و آله در زمان خود با منافقین درگیر بود. علی علیه السلام هم در دوران خلافتش.

و در این فاصله، سخنی از فعالیت‌های منافقان و کارشکنی مخالفان نیست. آیا پیامبر و علی علیهما السلام در مدیریت ضعیف بودند، یا منافقان در آن فاصله، به نان و نوا و قدرت رسیدند؟

۲۸- قبر احمد بن حنبل در بغداد، قبه و ضریح و زائر دارد، اما قبور ائمه شیعه را در بقیع ویران کرده اند و توسل و زیارت مرقد پیامبر را منع می کنند، این تناقض چگونه حل می شود؟

۲۹- با توجه به روایاتی که حبّ علی علیه السلام را ایمان و بغض او را کفر و جنگ با علی علیه السلام را جنگ با پیامبر می داند و این روایات در کتب اهل سنت هم هست، تکلیف آنان که با او جنگیدند چه می شود؟

۳۰- با آن همه تشویق که قرآن به علم دارد و سفارش پیامبر به دانش آموختن و فراگرفتن سنت نبوی، چرا عمر جلوی نقل و نگارش حدیث را گرفت؟

۳۱- متعه زنان و تمتع حج در زمان پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و ابو بکر حلال بود و عمل می شد.

عمر با چه حقی گفت: من حرام می کنم و بر آن عقوبت هم می کنم؟

۳۲- فاطمه زهرا علیها السلام یادگار پیامبر و تنها دختر عزیز و بازمانده او بود. چه شد که به

فاصله کمتر از سه ماه از وفات پیامبر در گذشت؟ چرا وصیت کرد مخفیانه و شبانه دفن شود؟ قبر او اکنون کجاست؟

۳۳- ابو بکر و عمر جزو اولین کسانی بودند که روز غدیر، با گفتن «بَخِّ بَخِّ لَكَ يَا عَلِيُّ...» ولایت علی علیه السلام را به او تبریک گفتند و به عنوان «امیر المؤمنین» بر آن حضرت سلام دادند. چه شد که پس از هفتاد روز، آن را انکار کردند و در سقیفه، دیگری را به خلافت برگزیدند؟

۲۴- پیامبر خدا هنگام عزیمت به تبوک با توجه به طول راه و غیبت درازمدت آن حضرت از مدینه، دستور داد علی علیه السلام در مدینه بماند. معنای این تصمیم و جایگزینی چیست؟

۳۵- هنگام بازگشت رسول خدا صلی الله علیه و آله از تبوک، عده ای دوازده نفره نقشه کشیدند شتر پیامبر را از فراز گردنه ای برمانند و آن حضرت را به درّه انداخته بکشند. در تاریکی شب پیامبر آنان را که صورتهای خود را پوشانده بودند شناخت. هشت نفرشان از قریش بودند.

نام آنان چیست؟

۳۶- پیامبر خدا صلی الله علیه و آله، ابتدا آیات سوره براءت را به ابو بکر داد که بر مشرکان در موسم حج بخواند، اما از او گرفت و مسؤولیت را به علی علیه السلام سپرد. چرا؟

۳۷- رسول خدا صلی الله علیه و آله در روزهای آخر زندگی، دستور داد قلم و کاغذی بیاورند تا چیزی بنویسد که هیچگاه گمراه نشوند. عمر جلوگیری کرد و گفت: قرآن برای ما کافی است و جسارت را به آنجا رساند که گفت: پیامبر تب دارد و هذیان می گوید! مگر پیامبر چه می خواست بنویسد که به نفع عمر و دوستانش نبود و نگذاشتند؟

۳۸- اگر علی علیه السلام به خاطر جوان بودن، شایسته رهبری نبود، چرا پیامبر، «اسامه بن زید» را که جوان تر از علی علیه السلام بود، به فرماندهی لشکر نصب کرد؟

۳۹- اگر مثلاً حضرت موسی در اواخر عمر می گفت: کاغذ و قلمی بیاورید تا چیزی بنویسم که پس از من گمراه نشوید و تا قیامت در جهان حکومت و غلبه داشته باشید، اگر نمی گذاشتند حضرت موسی چیزی بنویسد و یکی می گفت: نمی خواهیم، تورات برای ما بس است، درباره او چه قضاوتی می کردیم؟

۴۰- ابو بکر، در آخرین لحظات زندگی، عثمان را طلبید و به او گفت: تا متنی بنویسد و اینگونه عمر بن خطاب را به عنوان جانشین خود تعیین کرد. پس چرا وقتی پیامبر کاغذ و قلم خواست تا چیزی بنویسد که هرگز گمراه نشوند، نگذاشتند و گفتند: حسنا کتاب الله؟!

۴۱- اگر پیامبر می خواست چیزی بنویسد و ابو بکر را به جانشینی خود تعیین کند، آیا باز هم جلوگیری می کردند و می گفتند که آن حضرت تب دارد و هذیان می گوید؟

۴۲- اگر معنای «اهل سنت بودن»، پیروی از سنت گفتاری و رفتاری و عمل به وصیت و دستور پیامبر خدا باشد، اهل سنت واقعی چه کسانی اند؟ و آیا شیعیان، سنی تر از اهل سنت نخواهند بود؟

۴۳- اگر امروز کسی بگوید: قرآن ما را بس است و نیازی به سنت و احادیث پیامبر صلی الله علیه و آله نداریم و دستور دهد آنها را نابود کنند و جلوی چاپ و نشر سخنان پیامبر را بگیرد، امت مسلمان با او چه برخوردی می کنند؟

۴۴- آیا عایشه که با آراستن لشکر به جنگ با امیر المؤمنین علیه السلام پرداخت، آیا به دستور خدا و رسول خدا صلی الله علیه و آله بود، یا با نهی پروردگار و آن حضرت؟ مگر خداوند به همسران پیامبر فرمان نداد که در خانه های خود باشند و تبرج نکنند؟ و مگر پیامبر به عایشه فرمود: مبادا تو آن کسی باشی که سگهای حوثب بر او پارس می کنند؟ (اشاره به حادثه جنگ جمل).

۴۵- اهل سنت می گویند: تنها پیروان مذاهب چهارگانه (حنفی، حنبلی، مالکی و شافعی) بر حق اند و عملشان درست است. با توجه به اینکه پیشوایان این چهار مذهب، حدود دویست سال پس از زمان پیامبر می زیستند (۱)، تکلیف مسلمانانی که بین زمان پیامبر خدا صلی الله علیه و آله تا زمان مذاهب اربعه می زیستند چه می شود؟

۴۶- اینکه پیامبر در غدیر خم، علی علیه السلام را به امامت تعیین کرد و فرمود: «من کنت مولاه فهذا علی مولاه»، آیا از پیش خود گفت یا از جانب خدا؟ از پیش خود نگفت، چون قرآن می گوید: «و ما ینطق عن الهوی» و اگر از جانب خدا گفت، چرا مخالف کردند و ولّی دیگری برگزیدند؟

ص: ۱۴۲

۱- ۱). تاریخ تولد و وفات آنان اینگونه است: احمد بن حنبل (۱۶۴-۲۴۱)، شافعی (۱۵۰-۲۰۴)، مالک (۹۵-۱۷۹) و ابو حنیفه (۸۰-۱۵۰).

۴۷- در کتب روایی شیعه و سنی آمده است که پیامبر فرمود: «من آذی فاطمه فقد آذانی و من آذانی فقد کفر» (هر که فاطمه را بیازارد مرا آزرد و هر که مرا بیازارد کافر شده است). این مطلب نیز آمده که: فاطمه علیها السّلام در حالی از دنیا رفت که نسبت به ابو بکر و عمر خشمگین و از دست آنان ناراضی بود. میان این دو روایت چگونه می توان جمع کرد؟

۴۸- چرا اغلب سنی هایی که شیعه می شوند، عالمان و متفکران آزاداندیش اند، که به خاطر حقیقت جویی، ترس از خدا و قیامت تغییر مذهب می دهند، اما اغلب شیعیانی که سنی می شوند، یا از مسائل اعتقادی آگاهی ندارند، یا به خاطر پول و طمع مادی دست از مذهب خود می کشند؟

۴۹- سؤال علی علیه السّلام از ابو بکر این بود: اگر به وسیله «شورا» حکومت بر مردم را به دست گرفته ای، این چه شورایی بود که طرف های مشاوره غایب بودند؟ و اگر به دلیل خویشاوندی با پیامبر، رقبا را مغلوب ساختی، کسانی غیر از تو سزاوارتر و نزدیک تر به پیامبر خدا بودند. (۱)

۵۰- فاطمه زهرا علیها السّلام فدک غصب شده را می طلبید. ابو بکر گفت: چه شاهی داری که فدک مال تو بود؟ وی علی علیه السّلام را شاهد آورد، شهادت او را نپذیرفتند که یک نفر است! آیا از صدیقه ای که سرور زنان عالم است باید شاهد خواست؟ اگر هم او را زنی معمولی حساب می کردند و شاهد می خواستند، آیا علی علیه السّلام که با حق است و حق با علی است، با قرآن است و قرآن با او است و چون جان پیامبر است و مصداق آیه تطهیر است، به عنوان شاهد کافی نبود؟ اگر بگویند: او یک نفر بود، آیا پیامبر خدا شهادت «خزیمه بن ثابت» را به جای دو نفر نپذیرفت و لقب «ذو الشهادتین» نیافت؟ (۲) به علاوه ابو بکر می توانست به جای شاهد دوم از فاطمه علیها السّلام بخواهد برای اثبات ادعایش قسم بخورد، چرا نخواست؟

۵۱- بر فرض آنکه در مورد خلافت، نصّ و دستوری برای یکی از خاندان پیامبر نبود، و بر فرض آنکه خاندان رسول خدا صلی الله علیه و آله در حسب و نسب، اخلاق، ایمان، جهاد، علم، عمل و

ص: ۱۴۳

۱- ۱). فإن كنت بالشورى ملكت امورهم فكيف بهذا؟ والمشیرون غیب و إن كنت بالقربی حججت خصیمهم فغیرك اولی بالنبی و اقرب (نهج البلاغه، حکمت ۱۹۰ ص ۴۲۹، دیوان امیر المؤمنین، ص ۱۲).

۲- ۲). اختصاص، ص ۶۴.

اخلاق، برتر و شاخص تر نبودند، بلکه مثل صحابه دیگر بودند، چه اشکال شرعی، عقلی یا عرفی داشت که مراسم انتخاب خلیفه و بیعت را برای پس از دفن پیامبر می گذاشتند؟ در حالی که جسد پیامبر هنوز روی زمین بود و خانواده اش گریان و داغدار؟

۵۱- علی علیه السلام با خلفای سه گانه مخالفت داشت و حکومتشان را نامشروع می دانست. یا راه علی علیه السلام باطل بود، یا راه و مرام آنان. اگر راه علی باطل بود، باید از او بیزاری جست، و اگر راه خلفا بیراهه بود، باید از آنان تبری نمود. حق در کدام طرف بود؟

۵۲- با آن همه سال که حضرت فاطمه علیها السلام در محضر رسول خدا بود، چرا در کتب حدیث اهل سنت، تنها چند حدیث انگشت شمار، به روایت فاطمه علیها السلام از پیامبر نقل شده، اما احادیث عایشه از پیامبر، بسیار فراوان است؟

۵۳- با اینکه پیامبر خدا در گذشت و پیکرش در برابر چشم مردم و خانواده اش کفن پوش بود، چرا عمر با اصرار می گفت: «پیامبر نمرده»، و با شمشیر در کوچه ها و گذرها می گشت و تهدیدکنان می گفت: «هرکس بگوید پیامبر مرده، گردنش را می زنم»، آیا همین که ابو بکر (که هنگام وفات پیامبر، بیرون از مدینه بود) به مدینه رسید و جسد پیامبر را دید، عمر مرگ پیامبر را قبول کرد؟

۵۴- عمر، پس از خنجر خوردن و در حال مرگ، از عایشه خواست اجازه دهد در کنار پیامبر و ابو بکر دفن شود، او هم اجازه داد. اگر آنچه را پیامبر برجای می گذارد، به گفته ابو بکر متعلق به حکومت است و ارث نیست، پس چه نیازی به اذن خواستن از عایشه؟ و اگر مربوط به ورثه است، با توجه به اینکه همسر از زمین خانه ارث نمی برد، عایشه که حقی در آن اتاق نداشت، باید از وارثان اذن می گرفت نه از عایشه، و از وارثان اجازه ای گرفته نشد.

۵۵- وقتی پیامبر خدا صلی الله علیه و آله برای چند روزی مدینه را به قصد تبوک ترک می کرد، علی علیه السلام را جانشین خود در مدینه قرار داد، تا کارها از هم نپاشد و دشمنان توطئه نکنند و نگفت:

خودتان کسی را انتخاب کنید. چطور شد که وقتی دنیا را برای همیشه ترک می کرد، به اعتقاد اهل سنت کسی را برای اداره امور و تداوم رسالت تعیین نکرد و انتخاب خلیفه را به مردم واگذار کرد؟- مطاعن.

پنج شنبه شوم، روزی است که رسول خدا صلی الله علیه و آله درخواست کاغذ و قلم کرد تا چیزی بنویسد که مردم گمراه نشوند. این بهترین فرصتی بود که پیامبر ارزنده ترین یادگار را برای امتش بگذارد و جلوی اختلافها و ضلالتها برای همیشه گرفته شود، چون آن حضرت می دانست چه فتنه هایی در پیش است. اما نگذاشتند و بعضی گفتند که هذیان می گوید و کتاب خدا برای ما کافی است. رسول خدا صلی الله علیه و آله در مسأله تعیین جانشین و روشن ساختن تکلیف امت پس از خود، در طول ۲۳ سال پیامبری از هیچ فرصت و موقعیتی فروگذار نکرده بود و امر امامت را بیان کرده بود. اما می دانست که فتنه انگیزان قدرت طلب مانع خواهند شد که امیر المؤمنین به خلافت برسد. برای آخرین بار و برای اتمام حجت و اینکه شبهه ای نماند و امامت و خلافت و وصی آن حضرت روشن باشد، در روزهای آخر عمر خویش فرمود که قلم و کاغذی بیاورند... برخی حدس می زدند که این نکته درباره خلافت است، از این رو شلوغ کردند و نگذاشتند. پیامبر اسلام فرموده بود: «هلم اکتب لکم کتابا لا تضلوا بعده» یا «ایتونی بدواه و کتف اکتب لکم کتابا لا تضلوا بعده أبدا» و با عبارتهای دیگر. (۱)

عمر با گستاخی و وقاحت گفت: درد بر او غلبه یافته، هذیان می گوید و... (با عبارتهای گوناگون). پیامبر خدا که اوضاع را آشفته دید، صرف نظر کرد، از آنان روی برگرداند، برخاستند و رفتند و بالأخره نگذاشتند آن حضرت، اثر و سندی مکتوب و غیرقابل خدشه برجای بگذارد. آنان می دانستند که حضرت در آن واپسین لحظات چه می خواهد بنویسد.

این عباس می گوید: با عمر به سفر شام رفته بودیم، در راه روزی عمر به من گفت:

پسر عمویت علی ناراحت و آزرده خاطر است، چرا؟ گفتم: خودت می دانی. گفت: فکر می کنم برای آن است که خلافت را از دست داده، او می پنداشت که پیامبر خلافت را برای او قرار داده است، ولی خدا نخواست. پیامبر چیزی خواست و خدا چیزی دیگر! و افزود:

ص: ۱۴۵

پیامبر در حالت بیماری می خواست خلافت را برای او تعیین کند، ولی من از بیم فتنه نگذاشتم... (۱) در واقع، او شریک همه انحرافات است که در تاریخ اسلام پیش آمد.

تواریخ متعدد به اصل حادثه اشاره می کنند، اما نسبت به اینکه چه کسی جلوگیری کرد و چه کسی یا کسانی آن کلام توهین آمیز را به ساحت پیامبر گفتند، برخی نوشته اند، مردی یا کسانی، برخی هم به نام عمر بن خطاب تصریح کرده اند.

ابن عباس، همه مصیبت و فاجعه را در آن روز پنج شنبه می داند که نگذاشتند پیامبر آنچه را می خواهد به صراحت بنویسد. تعبیر مختلفی از جمله این کلام از ابن عباس نقل شده است: «إِنَّ الرِّزِيَّةَ كُلَّ الرِّزِيَّةِ مَا حَالَ بَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ وَبَيْنَ أَنْ يَكْتُبَ لَهُمْ ذَلِكَ الْكِتَابَ، مِنْ إِخْتِلَافِهِمْ وَ لَغْطِهِمْ»، (۲) همه مصیبت، آن بود که نگذاشتند پیامبر آنچه را می خواهد بنویسد، اختلاف و شلوغ کردند. و بارها از آن روز تلخ و پنج شنبه شوم چنین یاد می کرد: «يَوْمَ الْخَمِيْسِ وَ مَا يَوْمَ الْخَمِيْسِ!» و اشکش جاری می شد. در منابع حدیثی و تاریخی از این واقعه به «رزیه یوم الخمیس» هم یاد شده است. (۳)

نامه نانوشته، حسبنا کتاب الله، جلوگیری از تدوین حدیث، حدیث قلم و کاغذ.

پیام غدیر

واقعه غدیر خم، تنها یک حادثه زمانی مربوط به گذشته نبود، بلکه پیامی برای همه مسلمانان و همه دورانها داشت، تا امامت علوی را سرلوحه زیستن خود قرار دهند. پیام غدیر را می توان چنین ترسیم کرد:

«غدیر» علی علیه السلام، هنوز هم چشمه ای لبریز از آب حیات و دریایی موج از کرامتها و هدایتهاست. «غدیر» دریایی از باور و بصیرت، در کویر حیرت و هامون ضلالت است، تا کام جانها از آن سیراب شود.

آن روز که رسول خدا صلی الله علیه و آله در حرای حق به نبوت مبعوث شد، فرمان نجات و سعادت

ص: ۱۴۶

۱- ۱. شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، ج ۱۲ ص ۷۸.

۲- ۲. موسوعه الامام علی بن ابی طالب، ج ۲ ص ۳۸۸ به نقل از صحیح مسلم، مسند ابن حنبل، طبقات کبری و تاریخ طبری. المراجعات، نامه ۸۶. نیز «دائرة المعارف تشیع»، ج ۸ مدخل «رزیه یوم الخمیس».

۳- ۳. النص و الاجتهاد، ص ۱۶۷.

انسانها را در کف داشت، آن روز هم که در پهنه غدیر و در جمع حاجیان برگشته از زیارت خانه خدا، به خطبه خوانی پرداخت، باز در اندیشه هدایت امت و تضمین سعادت آنان بود.

این است که غدیر، حلقه میانی «رسالت» و «امامت» است. از سویی به «بعثت در حرا» وصل می شود، از سوی دیگر به «شهادت در کربلا» پیوند می خورد و فاصله میان حرا تا کربلا - راه، دریایی از باورهای پاک و هدایت‌های آسمانی پرکرده است که در «غدیر»، تجسم یافته است.

دریای غدیر، از ریزش آبشارگون وحی بر جان محمد صلی الله علیه و آله لبریز است و قامت دین در زلال «غدیر خم» انعکاس می یابد. غدیر، یک کتاب مبین است، سندی برای تداوم خط رسالت در جلوه امامت و صراطی است مستقیم که به سنت پیامبر منتهی می شود.

امتی که پاسدار غدیر باشد، عاشوراها، مظلومیّت و کربلاهای خون و شهادت را شاهد نخواهد بود و ولایت در محاق غربت و تنهایی نخواهد ماند. دریغ و صد دریغ، که کوردلان و خفّاشان به تابش خورشید دل و دیده نسپارند و به تیرگی و ظلمت خو کنند و همچون گله ای بی چوپان باشند و راهی بی راهنما و شبی بی چراغ و کشتی بی ناخدا و دشت بی چشمه و کویر بی آب...

قافله ای که از زیارت برمی گشت و راهش حق بود و بارش ایمان و مقصدش «الله»، وقتی به غدیر خم رسید، چشم به افقی دوخت که پیام هدایت داشت و دستی را دید که خورشیدی را فرادست برد و به همگان نشان داد و گوش امت به دهانی بود که از وحی و غیب می گفت و به خدا وصل بود و دامن دامن معرفت برای بندگان خدا هدیه می داد و خرمن خرمن کرامت و معنویت، پیش پایشان می ریخت، تا از وسوسه های نفس و تلبیس ابلیس و فریب نفاق، رها شوند و همچنان «عبد خدا» و «مطیع رسول» بمانند. ولی... مگر شیطان می گذارد که بندگان خدا، راه بندگی را بی دردسر بپیمایند و به مقصد برسند؟

خطبه حضرت رسول صلی الله علیه و آله در آن دشت سوزان، آب گوارایی برای روحهای عطشناک بود که می رفت تا همیشه تاریخ را سیراب سازد. اما مگر گذاشتند که این زلال گوارا، به جانهای تشنه برسد؟!

رسول خدا صلی الله علیه و آله می خواست دست «امت» را در دست «امام» بگذارد، تا نه گمراه شوند و

نه سرگردان، نه تشنه بمانند و نه در دام نفس بیفتند. این بود که منشور بلند و جاودانه «خطبه غدیر» را سرود و به گوش تاریخ سپرد. مردم نیز، پیمانها بستند و تریکها گفتند و قولها دادند. اما تاریخ نشان می دهد که آن عهدها شکست و آن پیمانها از یادها رفت.

افسوس که گروهی از امت، در کلاس درسهای نبوت و وحی، مردود شدند و آن همه «یاد»ها را به «نسیان» سپردند...

هزاران دست بیعتگر کجا رفت؟ وفا با آل پیغمبر کجا رفت؟

اگر مولی «ولی» می شد، چه می شد؟ خلیفه، گر «علی» می شد، چه می شد؟

ولی... خاتم دوباره بی نگین شد عدالت با علی، خانه نشین شد

اینک، ماییم و علی علیه السلام، که غدیر خم را از دریای فضایلش به موج نشانده است.

علی علیه السلام، برگزیده محمد صلی الله علیه و آله نبود، بلکه منتخب خدا بود. پیامبر اکرم، تنها مأمور ابلاغ پیام آسمانی بود (بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ) و اگر در آن نيمروز داغ، آن پیام را نمی رساند، رسالت الهی را به انجام نرسانده بود.

اینک ماییم و غدیر، که مرامنامه مکتب ما و محور وحدت ما و چراغ راهمان و راه زندگیمان است. گرامیداشت غدیر، تکریم رسالت پیامبر و وحی خدایی است. تکریم غدیر، ارج نهادن به فضیلتهای متبلور در وجود صاحب ذو الفقار و ساقی کوثر است. بها دادن به غدیر، ادای احترام به تکمیل دین و اتمام نعمت و کاشتن بذر ولایت در جانها و نشان دادن خورشید به گرفتاران در ظلمتهاست. عید گرفتن غدیر، ارج نهادن به کرامت انسان است، چرا که غدیر، عید عدالت و رهبری، عید کمال طلبی و حق جویی، عید شعله افکنی بر اندیشه ها و امید آفرینی در دلهاست.

غدیر، روز بشریت و روز انسان است، عید «پیمان» و «میثاق» و «عهد» است. آیا دریغ نیست که بشریت، علی را شناسد و درک نکند و از زمزم زلال «علی شناسی» سیراب نشود و دامن مهر در این دریا نشوید و چراغ راه از این فروغ الهی نجوید؟!...

رسالتی را که رسول در غدیر خم انجام داد، اطاعت امر خدا بود و حج آن سال، گرچه به «حجّه الوداع» شهرت یافته است، لیکن در گذشته های دور و در متون کهن، از آن به «حجّه الإبلایغ» هم تعبیر شده، که اشاره به همین فرمان «بَلِّغْ» است که نازل شد و چون

ابلاغ انجام گرفت، آیه «اکمال دین» فرود آمد و حجت تمام شد و صراط، روشن گشت.

راویان شیعه و اهل سنت، همه در کتابها نوشتند و در نقلها آوردند. شاهدان، بارها برای اثبات حق، به «خطبه غدیر» استناد کردند. مؤلفان برای اینکه این حق روشن و مسلم انکار نشود، صدها سند برای غدیر و خطبه رسول و بیعت مردم آوردند و ثبت کردند، تا اگر «انصاف» در میان باشد و هدف، شناختن حقیقت باشد، نه انکار لجوجانه خورشید و نه کتمان حسودانه فضایل و نه ستیز عنودانه با «ولئی خدا» و «وصی رسول»، به این آینه بنگرند، آینه غدیر، که همه حقیقت در آن متجلی است.

از این جهت، بر این باوریم که «خطبه غدیریّه» حضرت محمد صلی الله علیه و آله نیز، همچون خود غدیر خم مظلوم است و مورد بی مهری قرار گرفته است و جز چند جمله مشهور آن، چندان مطرح نیست، در حالی که سزا و بجاست که این منشور جاویدان، هرچه دقیقتر و گسترده تر و پرشورتر، مورد توجه و مطالعه و شرح و تفسیر قرار گیرد. کمترین کار در این مسیر است، تا چشمهای بصیر، از درخشش حکمتها و پندها و تذکرات پراح این گنجینه معرفت، لذت ببرد و به تماشای «حقیقت ناب» بنشیند.

بر این باوریم که در ادای تکلیف نسبت به غدیر، قصور کرده ایم. می بایست «غدیر» را، بیش از این چونان مشعلی فراراه اندیشه های بشری قرار دهیم و دین پژوهان و حقیقت جویان را با فرهنگ ژرف نهفته در غدیر و خطبه رسول خدا، و جامعه بشری را با دو چشمه فیاض و جوشان معرفت، یعنی «قرآن و عترت» آشنا سازیم، دو چشمه ای که یادگار پیامبر و میراث ماندگار آن رسول خاتم تا دامنۀ قیامت است و خود او پیروان و متمسکین به این هردو را که نام «ثقلین» بر آنها نهاده است، ارج نهاده و سلامتشان را از «ضلالت» تضمین کرده است.

آری... آری، حرف و پیغام «غدیر» این است:

آب، از سرچشمه باید خورد، میوه را از شاخه باید چید، چهره را بی پرده باید دید. (۱)

فرهنگ غدیر، تشیع، شیعه شناسی.

ص: ۱۴۹

۱ - ۱. در فصلنامه مشکوه، مقاله علمی و مبسوطی با عنوان «پیام غدیر» از آیه الله صافی گلپایگانی چاپ شده که خواندنی است، شماره ۳۰، بهار ۱۳۷۰.

برخلاف تصوّر و القاء و تبلیغ مخالفین و جاهلانی که پیدایش شیعه را به عبد الله بن سبا نسبت می دهند، یا شیعه را گروهی سیاسی و پدید آمده در پی مناقشات سیاسی پس از عثمان می شمارند، یا تشیع را زائیده عصر آل بویه یا صفویه می دانند، شیعه از زمان پیامبر خدا صلی الله علیه و آله وجود داشت و قدمت آن به قدمت اصل اسلام و دعوت پیامبر خدا صلی الله علیه و آله برمی گردد.

در این زمینه بحثهای بسیار و تألیفات مفصّل و سودمندی شده است. (۱) نحوه پیدایش شیعه و رمز و راز جدایی این گروه را از اکثریت اهل سنت به اختصار از یکی از نوشته های علامه طباطبایی می آوریم:

«آغاز پیدایش شیعه را که برای اولین بار به «شیعه علی» (اولین پیشوا از پیشوایان اهل بیت علیهم السّلام) معروف شدند، همان زمان حیات پیغمبر اکرم باید دانست و جریان ظهور و پیشرفت دعوت اسلامی در بیست و سه سال زمان بعثت موجبات زیادی دربر داشت که طبعاً پیدایش چنین جمعیتی را در میان یاران پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله ایجاب می کرد.

پیغمبر اکرم در اولین روزهای بعثت که به نص قرآن مأموریت یافت که خویشان نزدیکتر خود را به دین خود دعوت کند صریحاً به ایشان فرمود که هر یک از شما به اجابت دعوت من سبقت گیرد، وزیر و جانشین و وصی من است. علی علیه السّلام پیش از همه مبادرت نموده اسلام را پذیرفت و پیغمبر اکرم ایمان او را پذیرفت و وعده های خود را تقبل نمود و عادتاً محال است که رهبر نهضتی در اولین روز نهضت و قیام خود یکی از یاران نهضت را به سمت وزیری و جانشینی به بیگانگانی معرفی کند، ولی به یاران و دوستان سرتاپا فداکار خود شناساند یا تنها او را با امتیاز وزیری و جانشینی شناسد و شناساند ولی در تمام دوره زندگی و دعوت خود، او را از وظائف وزیری معزول و احترام مقام جانشینی او را نادیده گرفته و هیچ گونه فرقی میان او و دیگران نگذارند.

پیغمبر اکرم به موجب چندین روایت مستفیض و متواتر که سنی و شیعه روایت کرده اند تصریح فرموده که علی علیه السّلام در قول و فعل خود، از خطا و معصیت مصون است، هر سخنی

ص: ۱۵۰

۱ - ۱). از جمله «نشأ التشیع و الشیعه»، شهید محمّد باقر صدر و ترجمه فارسی آن از علی حجتی کرمانی، به نام «تشیع، مولود طبیعی اسلام»، «تشیع در مسیر تاریخ»، حسین محمّد جعفری.

که گوید و هرکاری که کند با دعوت دینی مطابقت کامل دارد و داناترین مردم است به معارف و شرایع اسلام. علی علیه السلام خدمات گرانبهائی انجام داده و فداکاریهای شگفت انگیزی کرده بود، مانند خوابیدن در بستر پیغمبر اکرم در شب هجرت و فتوحاتی که در جنگهای بدر و احد و خندق و خیبر به دست وی صورت گرفته بود که اگر پای وی در یکی از این وقایع در میان نبود اسلام و اسلامیان به دست دشمنان حق ریشه کن شده بودند. در جریان غدیر خم پیغمبر صلی الله علیه و آله در آنجا علی علیه السلام را به ولایت عامه مردم نصب و معرفی کرده و او را مانند خود متولی قرار داده بود.

بدیهی است این چنین امتیازات و فضایل اختصاصی دیگر که مورد اتفاق همگان بود و علاقه مفروطی که پیغمبر اکرم به علی داشت طبعا عده ای از یاران پیغمبر اکرم را که شیفتگان فضیلت و حقیقت بودند بر این وامی داشت که علی علیه السلام را دوست داشته به دورش گرد آیند و از وی پیروی کنند، چنانکه عده ای را بر حسد و کینه آن حضرت وامی داشت.

گذشته از همه اینها نام «شیعه علی» و «شیعه اهل بیت» در سخنان پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله بسیار دیده می شود.

هواخواهان و پیروان علی علیه السلام نظر به مقام و منزلتی که آن حضرت پیش پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله و صحابه و مسلمانان داشت مسلم می داشتند که خلافت و مرجعیت پس از رحلت پیغمبر اکرم از آن علی علیه السلام می باشد و ظواهر اوضاع و احوال نیز جز حوادثی که در روزهای بیماری پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله به ظهور پیوست نظر آنان را تأیید می کرد. ولی برخلاف انتظار آنان درست در حالی که پیغمبر اکرم رحلت فرمود و هنوز جسد مطهرش دفن نشده بود و اهل بیت و عده ای از صحابه سرگرم لوازم سوگواری و تجهیزاتی بودند، خبر یافتند عده ای دیگر که بعدا اکثریت را بردند با کمال عجله و بی آنکه با اهل بیت و خویشاوندان پیغمبر اکرم و هواداران شان مشورت کنند و حتی کمترین اطلاعی بدهند، از پیش خود در قیافه خیرخواهی برای مسلمانان، خلیفه معین نموده اند و علی و یارانش را در برابر کاری انجام یافته قرار داده اند. علی علیه السلام و هواداران او مانند عباس، زبیر، سلمان، ابو ذر، مقداد و عمار پس از فراغ از دفن پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله و اطلاع از جریان امر در مقام انتقاد برآمده به خلافت انتخابی و کارگردانان آن اعتراض نموده اجتماعاتی نیز کردند، ولی پاسخ شنیدند که صلاح مسلمانان در همین بود.

این انتقاد و اعتراف بود که اقلیتی را از اکثریت جدا کرد و پیروان علی علیه السلام را به همین نام «شیعه علی» به جامعه شناسانید و دستگاه خلافت نیز به مقتضای سیاست وقت مراقب بود که اقلیت نامبرده به این نام معروف نشوند و جامعه به دو دسته اقلیت و اکثریت منقسم نگردد، بلکه خلافت را اجماعی می شمردند و معترض را متخلف از بیعت و متخلف از جماعت مسلمانان می نامیدند و گاهی با تعبیرات زشت دیگر یاد می کردند. البته شیعه همان روزهای نخستین محکوم سیاست وقت شده، نتوانست با مجرد اعتراض کاری از پیش ببرد و علی علیه السلام نیز به منظور رعایت مصلحت اسلام و مسلمین و نداشتن نیروی کافی دست به یک قیام خونین نزد، ولی جمعیت معترضین از جهت عقیده تسلیم اکثریت نشدند و جانشینی پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله و مرجعیت علمی را حق طلق علی علیه السلام می دانستند و مراجعه علمی و معنوی را تنها به آن حضرت رومی دیدند و به سوی او دعوت می کردند.

دو مسأله جانشینی و مرجعیت علمی:

شیعه طبق آنچه از تعالیم اسلامی به دست آورده بود معتقد بود که آنچه برای جامعه در درجه اول اهمیت است روشن شدن تعالیم اسلام و فرهنگ دینی است و در درجه تالی آن، جریان کامل آنها در میان جامعه می باشد. و به عبارت دیگر اولاً افراد جامعه به جهان و انسان با چشم واقع بینی نگاه کرده وظایف انسانی خود را (بطوری که صلاح واقعی است) بدانند و به جا آورند، اگرچه مخالف دلخواهشان باشد. ثانیاً یک حکومت دینی نظم واقعی اسلامی را در جامعه حفظ و اجرا نماید، بطوری که مردم کسی را جز خدا نپرستند و از آزادی کامل و عدالت فردی و اجتماعی برخوردار شوند. و این دو مقصود به دست کسی باید انجام یابد که عصمت و مصونیت خدایی داشته باشد، و گرنه ممکن است کسانی مصدر حکم یا مرجع علم قرار گیرند که در زمینه وظایف محوله خود از انحراف فکر یا خیانت سالم نباشند و تدریجاً ولایت عادلانه آزادبخش اسلامی به سلطنت استبدادی و ملک کسرای و قیصری تبدیل شود و معارف پاک دینی مانند معارف ادیان دیگر دستخوش تحریف و تغییر دانشمندان بوالهوس و خودخواه گردد و تنها کسی که به تصدیق پیغمبر اکرم در اعمال و اقوال خود مصیب و روش او با کتاب خدا و سنت پیغمبر مطابقت کامل داشت همان علی علیه السلام بود. و اگر چنانکه اکثریت می گفتند قریش با خلافت

حَقَّةُ عَلِي

مخالف بودند، لازم بود مخالفین را به حق وادارند و سرکشان را به جای خود بنشانند، چنانکه با جماعتی که در دادن زکات امتناع داشتند، جنگیدند و از گرفتن زکات صرف نظر نکردند، نه اینکه از ترس مخالفت قریش حق را بکشند!

آری، آنچه شیعه را از موافقت با خلافت انتخابی بازداشت، ترس از دنباله ناگوار آن یعنی فساد روش حکومت اسلامی و انهدام اساس تعلیمات عالیّه دین بود. اتفاقاً جریان بعدی حوادث نیز این عقیده (یا پیش بینی) را روزه روز روشن تر می ساخت و در نتیجه شیعه نیز در عقیده خود استوارتر می گشت و با اینکه در ظاهر با نفرت ابتدایی انگشت شمار خود به هضم اکثریت رفته بود و در باطن به اخذ تعالیم اسلامی از اهل بیت و دعوت به طریقه خود اصرار می ورزیدند، در عین حال برای پیشرفت و حفظ قدرت اسلام مخالفت علنی نمی کردند و حتی افراد شیعه دوش به دوش اکثریت به جهاد می رفتند و در امور عامّه دخالت می کردند و شخص علی علیه السّلام در موارد ضروری اکثریت را به نفع اسلام راهنمایی می نمود. (۱) - شیعه شناسی، تشیع، شیعه در تاریخ، غدیر خم.

پیراهن عثمان

از نیرنگها و فریبکاریهای عوامفریبانه معاویه در تحریک مردم بر ضد خلافت امام علی علیه السّلام در جنگ صفین، استفاده تبلیغاتی از پیراهن عثمان بود. وقتی نعمان بن بشیر، پیراهن خون آلود عثمان را (که در آن کشته شده بود) به شام برد، معاویه به عنوان تحریک در یک جنگ روانی و تبلیغاتی، آن را بر منبر مسجد جامع دمشق آویخت و مردم را خبر کرد. تا مدتها مردم به تماشای آن پیراهن خونین می آمدند و با دیدن آن بر کشته شدن عثمان اشک می ریختند و معاویه از آن پیراهن به عنوان وسیله ای برای برانگیختن احساسات مردم و تحریکشان بر ضدّ علی بن ابی طالب علیه السّلام بهره می گرفت و علی علیه السّلام را قاتل عثمان معرفی می کرد و شامیان را برای جنگ با آن حضرت و خونخواهی عثمان فرا می خواند. (۲) همانگونه که خود عثمان در حال حیات و دوران خلافتش در جبهه مقابل

ص: ۱۵۳

۱- ۱). شیعه در اسلام، ص ۴ تا ۱۰ (با تلخیص).

۲- ۲). موسوعه الامام علی بن ابی طالب، ج ۶ ص ۴۹، به نقل از تاریخ طبری و وقعه صفین.

علی علیه السّلام و اهل بیت قرار داشت و امویان را بر سر کار آورد که با بنی هاشم خصومت و بدرفتاری داشتند، پیراهن او نیز پس از مرگش مایه فتنه افروزی بر ضدّ حکومت علوی و خاندان عصمت گشت.

اصطلاح «پیراهن عثمان» به عنوان فریب و استفاده ابزاری از چیزی برای تحریک مردم و ایجاد اغتشاش و شورش به کار می رود و اگر چیزی مایه فتنه و بلوا گردد، می گویند:

تبدیل به پیراهن عثمان شده است. -قرآن بر نیزه کردن.

پیش مرگان امام علی علیه السلام - شرطه الخمیس

پیمان الهی

عهدی که خداوند با انسان بسته و میثاق پروردگار، در برخی روایات به ولایت و امامت ائمه علیهم السّلام تفسیر شده است. در آیه لا ینال عهدی الظّالمین (۱) نیز عهد به امامت تفسیر شده است. (۲) روایات متعددی می گوید که خداوند با پیامبر عهد کرد که علی علیه السّلام را به وصایت تعیین کند، از پیامبران نیز در مورد ولایت علی علیه السّلام پیمان گرفته است: «إِنَّ اللَّهَ اخذ عهد النبیین بولایه علی» (۳) و این مضمون که رسول خدا صلی الله علیه و آله ضمن خبر دادن از حوادث و فتنه های آینده به علی بن ابی طالب، از او پیمان گرفت که صبر کند، در احادیث متعددی آمده است. (۴) نیز پیمان گرفتن رسول خدا از علی علیه السّلام که با ناکثین و قاسطین و مارقین بجنگد. در حدیثی هم بیان شده که ولایت علی علیه السّلام عهدی الهی با پیامبر است. (۵)

-امانت.

پیمان شکنان - ناکثین

ص: ۱۵۴

۱- ۱. بقره، آیه ۱۲۴.

۲- ۲. بحار الأنوار، ج ۲۵ ص ۲۰۲.

۳- ۳. همان، ج ۲۶ ص ۲۸۱، ج ۱۱ ص ۲۶۲.

۴- ۴. از جمله: «بحار الأنوار»، ج ۲۷ ص ۲۱۷ و ج ۲۸ ص ۴۵.

۵- ۵. همان، ج ۳۷ ص ۱۴۱.

تاجگذاری ابلیس

پیام غدیر، تداوم دین خدا با محوریت «امام معصوم» بود. وقتی پس از پیامبر، وصیت او زیر پا گذاشته شد و امام غدیر را کنار زدند، راه برای عصیان فرمان خدا و رسول باز شد.

امام باقر علیه السلام فرموده است: روز غدیر که پیامبر دست علی علیه السلام را گرفت و به جانشینی تعیین کرد، ابلیس در جمع یارانش صیحه ای بلند کشید. علت را پرسیدند، گفت: اگر این کار سامان بگیرد، دیگر هرگز معصیت خدا نشود. منافقان که پس از این نصب، گفتند: پیامبر از روی هوی سخن می گوید و مثل دیوانگان شده، ابلیس باز هم فریادی کشید و گفت: من پیشتر برای فریب آدم دام گستردم، او پیمان شکست ولی به خدا کافر نگشت و اینان هم پیمان شکستند، هم به رسول خدا کافر گشتند. پس از رحلت پیامبر، چون کسی جز علی علیه السلام را بر سر کار آوردند، ابلیس تاج بر سر نهاد و آراسته بر تخت نشست و سواره نظام و پیاده نظام خود را جمع کرد و گفت: شادی کنید، که دیگر خدا اطاعت نشود تا آنکه امامی حاکم گردد... (۱) این است که روز غصب خلافت علوی و محروم ساختن امت از امامت، روز تاجگذاری ابلیس است، چون جوهره غدیر و ولایت، از مردم گرفته شد.

-سقیفه بنی ساعده.

ص: ۱۵۵

از جمله بهترین کتابهایی است که خدمت شیعه را به علوم اسلامی تبیین کرده است، تألیف سید حسن الصدر العاملی (متوفای ۱۳۵۴ ق). این کتاب دارای یک پیشگفتار و ۱۴ فصل است و در هر فصلی آثار و تألیفات شیعه را در هر یک از موضوعات: نحو، صرف، لغت، بیان و بدیع، شعر، سیره و تاریخ، حدیث، فقه، اصول دین، کلام و عقاید، علوم قرآنی و اخلاق را معرفی کرده است و بحثی هم دربارهٔ پیدایش تشیع از زمان پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و پیشگامی شیعه در علوم مختلف دارد. کتاب در سال ۱۳۵۴ ق در بغداد چاپ شد، خلاصهٔ آن نیز از سوی خود مؤلف با نام «الشیعه و فنون الاسلام» تدوین و چاپ شد. از این کتاب، چاپهای متعدد منتشر شده و به فارسی نیز ترجمه گشته است.

- کتابشناسی غدیر، شیعه شناسی.

تبرک و توسل

تبرک یعنی برکت جستن و توسل یعنی وسیله قرار دادن به درگاه پروردگار. این مسأله، از موضوعاتی است که وهابیان مخالف آنند و آن را شرک می دانند، در حالی که ریشهٔ قرآنی و حدیثی دارد. «برکت» و «مبارک» بارها در قرآن کریم به کار رفته و مکانها، زمانهای خاص، و اشخاص معین «مبارک» شمرده شده اند. (۱) اینکه یوسف به برادرانش گفت:

پیراهن مرا ببرید و به چهرهٔ پدرم بیفکنید تا دیدگانش بینا شود (۲)، یا قوم بنی اسرائیل صندوق عهدی از جانب خدا داشتند که فرشتگان آن را حمل می کردند و مایهٔ آرامش آنان بود، (۳) نشان آن است که می توان از اشیای مقدسی تبرک جست.

در عصر رسول خدا صلی الله علیه و آله به آثار آن حضرت تبرک می جستند (۴) و گاهی فرزندان خود را نزد آن حضرت می آوردند تا دست بر سرشان بکشد و تبرک شوند، یا از باقی ماندهٔ غذای پیامبر یا آب وضوی او تبرک می جستند، یا موهای سر او را هنگام تراشیدن، به عنوان

ص: ۱۵۶

۱- ۱. ر.ک: «قرآن کریم»، دخان آیه ۳، اسراء آیه ۱، آل عمران آیه ۹۶، مریم آیه ۳۱، هود آیه ۴۸.

۲- ۲. یوسف، آیه ۹۳.

۳- ۳. بقره، آیه ۲۴۸.

۴- ۴. تبرک الصحابه بآثار الرسول، ص ۷.

تبرک برمی داشتند و پس از وفات آن حضرت نیز از زره، عصا، شمشیر، ظرف، انگشتر و هرچه از او مانده بود تبرک می جستند. همه اینها به خاطر انتساب این اشیاء به آن وجود پاک و الهی بود، و گرنه سنگ و چوب و آهن و پارچه، به خودی خود قداستی ندارد تا از آن تبرک جویند یا ببوسند.

علامه امینی می نویسد: «اگر مدینه منوره حرم محترم الهی شمرده شده و در سنت نبوی برای مدینه و خاکش و اهلش و مدفونین آنجا ارزشهای فراوان بیان شده است، به خاطر همان انتساب به خدا و پیغمبر است و بر مبنای همین اصل، هرچیز دیگری که نوعی تعلق و انتساب به پیامبران و اوصیاء و اولیای الهی و صدیقین و شهدا و افراد مؤمن داشته باشد، ارزش پیدا می کند و شرافت می یابد.» (۱)

آری «شهادت، سنگ را بوسیدنی کرد». اگر عاشقان اهل بیت، آستان بوس اولیای دینند و بر ضریح و سنگ قبر و پرچم عزای حسینی و تربت کربلا- تبرک می جویند و برای دفن شدن در جوار حرمهای مطهر ارزش قائلند، همه و همه ناشی از عشق و محبت به بندگان خالص خداست و راهی برای تقرب به ذات مقدس خداوند است. در زیارتگاهها اگرچه به ظاهر، سنگ و چوب و در و آستانه و ضریح است، امّا در باطن، محبتی ژرف و عشقی گدازان به ائمه اطهار است و انتساب به آنان به اینها قداست می بخشد. علامه امینی در الغدیر نمونه های متعددی از تبرک جستن صحابه را یاد می کند، از حضرت زهرا و بلال حبشی و دیگران نمونه می آورد (۲) و از انتقال جنازه ها به حرمها یاد می کند. (۳) او دهها مورد می آورد که بزرگان اهل سنت نیز به قبر پیامبر و آثار برجای مانده از او تبرک می جستند و از مستحبات زیارت رسول خدا صلی الله علیه و آله را، تبرک جستن به آثار نبوی و اماکن مقدّس می شمردند. ادعاهای ابن تیمیّه بی دلیل است که اینگونه امور را شرک می داند. (۴)

توسّل نیز همین گونه است. قرآن دستور می دهد که به درگاه خداوند، وسیله تقرب بجوئید وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ (۵) و برای آمرزش گناهان، رفتن نزد پیامبر و استغفار و

ص: ۱۵۷

۱-۱. سیرتنا و سنتنا، ص ۱۶۱.

۲-۲. الغدیر، ج ۵ ص ۱۴۶ به بعد.

۳-۳. همان، ص ۶۶ تا ۸۵.

۴-۴. ر.ک: «تبرک و توسّل» از سری جزوات آشنایی با معارف الغدیر، از نویسنده.

۵-۵. مائده، آیه ۳۵.

آمزش خواهی رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ رَا مُؤْتِر مِي دَانْد: وَ لَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ جَاؤُكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَ اسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَّهَهُ اللَّهُ تَوَابًا رَحِيمًا (۱) اگر آنان، هنگامی که بر خود ستم کردند، نزد تو می آمدند و در پیشگاه خدا استغفار می کردند و پیامبر هم در حق آنان طلب آمرزش می کرد، خدا را توبه پذیر و مهربان می یافتند. پس توسیل نیز با توحید ناسازگار نیست. طبق روایات، انبیای پیشین نیز به پیامبر و خاندان او و پنج تن اصحاب کساء متوسل شده اند و فرقی بین حالت زنده یا مرده آنان نیست. انبیاء حتی پیش از تولد معصومین به آنان متوسل شده اند. (۲) در منابع اهل سنت نیز نمونه های فراوان نقل شده که از آداب زیارت، حضور در کنار مرقد پیامبر و توسل به او در پیشگاه خداوند و شفیع قرار دادن وی برای آمرزش گناهان شمرده شده است. (۳)

توسیل به اهل بیت، نه به معنای حاجت خواستن از آنان است، بلکه به خاطر جاه و قرب و منزلتی که نزد خدا دارند، آنان را وسیله قرار می دهیم تا حاجتمان را از خدا بطلبیم، «چرا که آنان مجاری فیض الهی و واسطه فیض میان مولی و بند گانند. همه افراد برای دست یافتن به خواسته هایشان نزد بزرگان، دنبال وسیله و واسطه می گردند. در عین حال عقیده داریم که در عالم هستی، هیچ مؤثری جز خدای سبحان نیست. آنچه در حریمهای مطهر و کنار قبور اولیای دین توسط زائران شیعه و غیر شیعه انجام می گیرد، جز همان توسیل نیست. کجای این با توحید ناسازگار است؟» (۴) جمله ای که مکرر در دعای توسیل آمده است، گویای همین واسطه قرار دادن به خاطر قرب و وجاهت معصومین در پیشگاه خداست: «إِنَّا تَوَجَّهْنَا وَ اسْتَشْفَعْنَا وَ تَوَسَّلْنَا بِكَ إِلَى اللَّهِ وَ قَدَمْنَاكَ بَيْنَ يَدِي حَاجَاتِنَا، يَا وَجِيهًا عِنْدَ اللَّهِ، إِشْفَعْ لَنَا عِنْدَ اللَّهِ». (۵)

در توصیه های معصومین، کیفیت نوشتن رقع و توسل به اهل بیت و دعاهای گوناگون توسل برای برآمدن حاجتها نقل شده است. (۶) عالمان و محققان، بحثها و تألیفات سودمندی در تبیین مسأله تبرک و توسل و دفع شبهات دارند، تا اثبات کنند آنچه پیروان

ص: ۱۵۸

۱-۱. نساء، آیه ۶۴.

۲-۲. بحار الأنوار، ج ۲۶ ص ۳۱۹ تا ۳۳۴.

۳-۳. ر. ک: «الغدیر»، ج ۵ ص ۱۴۳ (التوسل و الاستشفاع بقبره الشریف).

۴-۴. همان، ص ۱۴۴، و ج ۳ ص ۲۹۳.

۵-۵. بحار الأنوار، ج ۹۹ ص ۲۴۹.

۶-۶. همان، ص ۲۳۱ تا ۲۵۴.

اهل بیت انجام می دهند، مغایرتی با توحید و رهنمودهای دین و سنت نبوی ندارد،^(۱) و برخاسته از محبت به اولیای الهی و با هدف تقرب به خداوند یکتاست.

-نقد کتابهای ضد شیعه، وهابیت.

تجربه غدیر برای عاشورا

جاودانگی و انکارناپذیری «واقعه عاشورا» و زنده ماندن و جوشش روزافزون آن، در سایه فرهنگ ذکر، یاد، احیا و برپایی مراسم عزاداری و گریه و نوحه بر کشتگان آن حادثه است. گویند یکی از خلفای دولت عثمانی در روز عاشورایی سروصدایی شنید، از وزیرش پرسید: چه خبر است؟ گفت: روز عاشورا و مراسم عزاداری سید الشهداست. گفت: هزار سال از آن واقعه می گذرد، الآن چه مناسبت برای نوحه و عزاست؟ گفت: ما درباره غدیر خم، به اعتماد این که صد هزار نفر حضور داشتند و واقعه را دیدند و کلام پیامبر را شنیدند، کوتاه آمدیم، و دو ماه پس از آن، با رحلت پیامبر خدا صلی الله علیه و آله آن حادثه را منکر شدند یا تحریف کردند. گفتیم: درباره عاشورا نباید این مسأله تکرار شود. این است که همه ساله به یاد آن روز، نوحه و مراسم برپا می کنیم تا فراموش نشود.

این تجربه غدیر برای عاشورا بود. اکنون نیز اگر عید غدیر خم و آن واقعه و گرامیداشت آن روز در کار نباشد و نسل معاصر با فرهنگ غدیر و مباحث ولایت و امامت آشنا نباشند و مستندات این اعتقاد شیعی را ندانند و بر محور آن تبلیغات شایسته انجام نگیرد، خطر فراموشی یا تحریف یا غدیرزدایی وجود دارد. پس امروز هم همان تجربه به کار می آید و عید غدیر باید با شکوه تمام و با همه محتوای غدیری و فلسفه سیاسی و ابعاد تربیتی اش برگزار شود و این باور ناب به نسلهای آینده منتقل گردد. - آداب و اعمال روز غدیر، عید غدیر.

تربیت ولایی

از آنجا که میان «معرفت»، «محبت» و «اطاعت»، رابطه طولی است، یعنی معرفت و شناخت اهل بیت، محبت آنان را پدید می آورد و عشق و محبت هم به اطاعت و همراهی

ص: ۱۵۹

۱ - ۱). از جمله ر.ک: «معالم المدرستین»، ج ۱ ص ۳۳ و ۳۷، «الزیاره و التوسل» صائب عبد الحمید، «التبرک» علی احمدی میانجی، «شیعه شناسی و پاسخ به شبهات» رضوانی، ج ۱ ص ۱۵۴ و ۱۶۹، «المیزان»، ج ۱۰ ص ۳۰۴.

و همرنگی می کشاند، در تعالیم معصومین علیهم السّلام سفارش شده که فرزندان را با محبت خاندان پیامبر تأدیب و تربیت کنید. به فرموده پیامبر خدا صلّی الله علیه و آله «أدبوا أولادکم علی حبّی و حبّ أهل بیتی و القرآن» (۱)، فرزندان را براساس محبت من و محبت خاندانم و قرآن تربیت کنید. این تربیت ولایی، هم وظیفه والدین است، هم ضامن فلاح و سعادت فرزندان است، هم ادای حق اهل بیت است که خداوند، موذّشان را واجب ساخته و اجر رسالت قرار داده است. امام علی علیه السّلام هم فرموده است: «علیکم بحبّ آل نبیکم، فإنّه حقّ الله علیکم»، (۲) خاندان پیامبرتان را دوست بدارید، که این حق خدا بر شماست.

آنچه مهم است، نقش مربیان و متولیان امور فرهنگی و تربیتی جامعه و رسانه ها و مطبوعات و انتشارات در جامعه اسلامی و شیعی است. در اصل موضوع، تردیدی نیست، آنچه قابل تأمل است شیوه های اجرایی و برنامه های عملی برای تربیت نسلی است که هم خاندان عصمت و اهل بیت را بشناسند، هم دوستدار آنان باشند و هم از آنان در همه جهات و ابعاد، به عنوان الگوها و اسوه های برتر، پیروی کنند. تأثیر مربیان و مراکز فرهنگ ساز و چهره های اثرگذار در افکار عمومی و تولیدات هنری جامعه و رسانه های جمعی، در این مورد بسیار است و به جای کلی گویی باید به شیوه های اجرایی و کاربردی روی آورند.

در ایجاد این فرهنگ و کشش روحی و رفتاری به خاندان رسالت، شیوه هایی عملی از این قبیل می تواند اثرگذار باشد:

۱- بهره گیری از زمینه های تربیتی و شخصیت سازی در دوران بارداری و تولّد.

۲- ایجاد پیوند میان نوزادان با مقوله هایی چون آب فرات و تربت کربلا. (۳)

۳- بیان فضیلت و آثار و نتایج دنیوی و اخروی حبّ آل محمّد، برای کودکان.

۴- ارزش جلوه دادن محبت این خاندان در نظر کودکان، با نوع برخوردهای تقدیرآمیز و آمیخته به تجلیل.

۵- تعظیم، تکریم، ستایش و برپایی مجالس و شعائر در ایام ولادت و شهادت آنان.

ص: ۱۶۰

۱- ۱. احقاق الحق، ج ۱۸ ص ۴۹۸.

۲- ۲. غرر الحکم، حدیث ۶۱۶۹.

۳- ۳. در این مورد، به «فرهنگ عاشورا» مدخل «تربت» و «فرات» مراجعه شود.

۶- معرفی چهره های الگویی این خاندان با قالبهای مؤثر ادبی و هنری.

۷- گره زدن خوشیهای زندگی و خاطرات شیرین با نام و یاد اهل بیت پیامبر.

۸- بهره گیری از عوامل محبت زا و پرهیز از عوامل محبت زدا.

۹- ایجاد فضای روحی و معنوی خاص برای فرزندان در ارتباط با اهل بیت.

۱۰- معرفی عاشقان و دلدادگان و شیفتگان نامدار این خاندان و نمونه های عملی.

۱۱- برگزاری مسابقات گوناگون در سطوح مختلف بر محور شخصیت و زندگی چهارده معصوم.

۱۲- تأسیس و تقویت هیئتها و تشکلهای مردمی و خودجوش و برپایی و محافل دینی و مذهبی بر محور اهل بیت.

بی شک، اگر درباره اهل بیت علیهم السلام هم به اندازه چهره های علمی، هنری، ورزشی و... کار برنامه سازی و الگودهی و معرفی و شرح حال نگاری صورت گیرد، شخصیت معصومین در عمق دل و جان نسل نو به عنوان چهره های محبوب و دوست داشتنی و شایسته الگوگیری و پیروی جا می گیرد و تربیت ولایی، آثار ماندگار خود را در جامعه برجای می گذارد و حبّ علی علیه السلام به عنوان یک شاخصه روشن تشیع، در فرزندان شیعه نمودار می گردد. (۱) - حبّ علی علیه السلام، آیه مودت، حقوق اهل بیت، اهل بیت، ذوی القربی.

تسنن

گروهی از مسلمانان در مسأله خلافت پس از پیامبر صلی الله علیه و آله معتقد به انتخابات سقیفه و رأی مردم و در جانشینی رسول خدا صلی الله علیه و آله به خلافت خلفای راشدین: ابو بکر، عمر، عثمان و علی علیه السلام معتقدند. این گروه که اکثریت مسلمانان را تشکیل می دهند، در مسائل فقهی و فتوا به چهار فرقه و مذهب تقسیم می شوند و پیرو چهار پیشوای خود، ابو حنیفه، مالک، شافعی و احمد بن حنبل اند و از این رو به آنان حنفی، مالکی، شافعی و حنبلی گفته می شود. گاهی از آنان به «اهل سنت و جماعت» هم یاد می شود.

برخلاف نام و عنوانشان، نه اهل سنت اند، نه اهل جماعت، زیرا در عمل و در ماجرای

ص: ۱۶۱

۱- ۱). در زمینه تربیت ولایی و راههای ایجاد محبت اهل بیت در کودکان و نوجوانان، ر.ک: «عشق برتر» از نویسنده.

سقیفه، برخلاف دستور خدا و رسول دربارهٔ جانشینی امیر مؤمنان علی علیه السلام عمل کردند و بیعت روز غدیر را زیر پا گذاشتند و برای منافع دنیوی و تأمین ریاست طلبی خود، سنت شکنی و بیعت شکنی کردند و با کشمکش که بر سر خلافت پیش آوردند و تخلفی که از دستور پیامبر انجام دادند، اولین بذر اختلاف و ضد جماعت و وحدت را در امت اسلامی پدید آوردند.

اگر اهل سنت، خود را پیرو سنت پیامبر می دانند، نادرست است، چون عملاً مقید به آن نبودند و نیستند، نه سرانشان، نه پیروانشان. با عمل به رأی و مخالفت با آیه قرآن و نصّ و نصب صریح پیامبر دربارهٔ خلیفه و جانشین خود، چگونه می توان دم از «اهل سنت» زد؟ پیامبر خدا یک عمر در صدها مورد، برتری امیر مؤمنان را بر همه و در همهٔ فضایل و وصایت و خلافت و امامت او را بیان کرد و در غدیر خم هم او را به ولایت بر مسلمین نصب کرد و قرآن و عترت را دو ثقل و وزنه ای دانست که از هم جدایی ناپذیرند و امت را به اطاعت از علی علیه السلام فراخواند. چگونه پیروان سقیفه و سنت شکنان قریش و همهٔ پیروان این مذهب، خود را اهل «سنت» می دانند؟

درواقع، اهل سنت راستین که گوش به فرمان رسول خدا صلی الله علیه و آله و مطیع امر او بودند و هستند، «شیعیان» اند (۱)، چون به امامت «اهل بیت» عقیده دارند و اطاعت اولی الامر را به امر قرآن لازم می دانند و به سنت قولی و عملی و تقریری پیامبر پای بندند. و چه زیباست این سخن که «شیعه سنی ترین مذاهب اسلام است» و مگر تشیع، چیزی جز پیروی از «سنت نبوی» است؟ و مگر معنای «تسنن»، جز پای بندی به سنت حضرت رسول است؟ پس چه کسی شیعه و اهل سنت است؟ عملها و مواضع نشان می دهد. به قول شهید پاک نژاد: «این چه سقیفه ای است؟ چه کسانی آن را تشکیل داده اند؟ چرا نفرتی خودسر در آن به فعالیت پرداخته اند؟ نصّ کتاب است یا سنت رسول یا کودتای سیاسی؟ آیا یک سیستم الهی بر آن حاکم است؟ مقصود از تشکیل آن چیست؟ دست یافتن به چه قصه و چه اجرایی؟». (۲)

ص: ۱۶۲

-
- ۱- ۱. به کتاب سودمند و روشنگر دکتر محمد تیجانی به نام «الشیعه هم اهل السنّه» مراجعه کنید، نشر «شمس المشرق» بیروت، ۱۴۱۳ ق. این کتاب به فارسی نیز ترجمه شده است، به نام «اهل سنت واقعی» از سید محمد جواد مهری.
- ۲- ۲. مظلومی گمشده در سقیفه (۱)، ص ۱۰.

اهل سنت، همانگونه که به مذاهبی گفته می شود که در مقابل شیعه امامیه قرار دارد، معنای دیگری هم دارد، یعنی در مقابل اهل بدعت. این اصطلاح، در میان شیعه و سنی رایج است و سنت گرایان مقابل بدعتگذاران قرار می گیرند.

البته اهل سنت به آنان که به سنت شیخین (ابو بکر و عمر) معتقدند نیز گفته می شود، چیزی که شیعه بدان اعتقاد ندارد و امیر مؤمنان در شورای خلافت، عمل به قرآن و سنت پیامبر را می پذیرفت، ولی سنت شیخین را نه. به پیروان خط فکری شیعه نیز از این رو «روافض» گفته می شود که سنت شیخین و خلافت غیر معصوم را رد می کنند.

-شیعه شناسی، رافضی، سنت و بدعت.

تشیع

تشیع از ریشه «شیعه» است. شیعه به معنای گروه و جمعیت، گروه پیرو، هواداران و پیروان است. شیعه در اصطلاح دینی به گروهی از مسلمانان گفته می شود که هم به علی علیه السلام و اهل بیت پیامبر محبت و عشق می ورزند، هم آنان را با امر و نص الهی و نصب پیامبر، جانشینان بر حق و بلا فصل رسول خدا صلی الله علیه و آله می شناسند و هم به امامت و پیشوایی امامان معصوم در همه زمینه ها گردن می نهند. چنین اعتقادی «تشیع» نامیده می شود.

امام خمینی قدس سره، احیاگر شیعه در قرن حاضر می فرماید: «ما مفتخریم که پیرو مذهبی هستیم که رسول خدا صلی الله علیه و آله مؤسس آن به امر خداوند تعالی بوده و امیر المؤمنین علی بن طالب علیه السلام این بنده رها شده از تمام قیود، مأمور رها کردن بشر از تمام اغلال و بردگیهاست». (۱)

«مذهب تشیع، مذهب فداکاری بوده است و در ماقبل تاریخ، مردم برای عدالت و برابری حقوق از دست رفته خود همیشه قیام کرده اند، همیشه خون داده اند». (۲)

برخلاف سخن آنان که شیعه را فرقه ای ساخته افکار عبد الله بن سبا می دانند، یا پیدایش آن را به زمان فوت پیامبر و ماجرای سقیفه یا دوره خلافت علی علیه السلام نسبت می دهند، یا حتی شیعه را پدیده دوره آل بویه می شناسند، بدر تشیع از زمان پیامبر خدا افشاندن شد و در همان روزهای نخست بعثت که مأموریت یافت بستگان خویش را به

ص: ۱۶۳

۱-۱. صحیفه نور، ج ۲۱ ص ۱۷۱.

۲-۲. همان، ج ۴ ص ۲۲.

دین خدا دعوت کند، صراحتاً فرمود: هر کس به اجابت دعوت من سبقت گیرد، وزیر و جانشین و وصی من است. علی علیه السلام پیش از همه مبادرت نمود و اسلام را پذیرفت و رسول خدا او را در همانجا به وصایت و جانشینی خویش معرفی کرد. (۱)

تعبیر «شیعه علی» در زمان پیامبر از زبان آن حضرت بارها و بارها به کار برده شد (۲) و در طول ۲۳ سال، پیامبر در مواقع فراوانی حضرت علی علیه السلام را به جانشینی خویش با تعبیر گوناگونی معرفی فرمود و اطاعت او را بر همگان لازم دانست و در حادثه «غدیر خم»، روشن تر و صریح تر او را به ولایت و رهبری همه مسلمانان تعیین کرد. پس تشیع و اعتقاد به امامت علی علیه السلام و جانشینی او، از زمان پیامبر خدا مطرح بود و شیعه، علی علیه السلام و امامان بعدی را که برگزیده خدا و تعیین شده از سوی پیامبر اکرم بودند، به عنوان محور دینی، سیاسی و الگوی اخلاق و عمل و معلم و مفسر قرآن و مبین احکام می شناختند و تبعیت از آنان و پذیرش ولایت ائمه را بر خود فرض می دانستند.

تولای شما فرض خدایی است قبول و رد آن مرز جدایی است

هر آن کس را که در دین رسول است ولایت مهر و امضای قبول است

اما زمینه شکل گیری خارجی این گروه و ظهور آن به صورت یک مجموعه مشخص، از ماجرای سقیفه بود. وقتی بعضی از سران قبایل و مهاجرین و انصار در سقیفه برای انتخاب خلیفه گرد آمدند، نام علی علیه السلام هم به عنوان یکی از نامزدهای خلافت بر سر زبانها بود، ولی نتیجه سقیفه برخلاف دستور پیامبر به انتخاب ابو بکر انجامید. آنان که به توصیه پیامبر وفادار ماندند و دستاورد سقیفه را قبول نداشتند، بر محور اعتقاد به امامت علی علیه السلام و شایستگی او برای خلافت گرد آمدند و محلّ تجمع آنان، خانه حضرت فاطمه بود و از بیعت با خلیفه سرباز می زدند. نام کسانی چون عباس بن عبد المطلب، فضل بن عباس، زبیر، خالد بن سعید، مقداد، سلمان، ابو ذر، ابن مسعود، عمار یاسر، ابی بن کعب، در آن میان به چشم می خورد. (۳) همین مسأله از عوامل تهاجم به خانه فاطمه علیها السلام به عنوان مرکز تجمع

ص: ۱۶۴

۱-۱. شیعه در اسلام، علامه طباطبایی، ص ۵.

۲-۲. ر.ک: «بحار الأنوار»، ج ۶۸. از جمله: «هذا و شیعته هم الفائزون» (بحار الأنوار، ج ۷ ص ۱۷۸).

۳-۳. تاریخ یعقوبی، ج ۲ ص ۱۲۴.

مخالفان خلافت ابو بکر بود و آنان چون حاضر نبودند از خانه بیرون آیند، عمر تصمیم گرفت خانه را به آتش بکشد. (۱)

تحرّز و شکل گیری اجتماعی سیاسی شیعه، عمدتاً در زمان خلافت علی علیه السّلام سامان یافت و پس از شهادت امام علی، بر گرد امام حسن جمع شده با او بیعت کردند. پس از امام مجتبی بر محور امامت حسین بن علی علیه السّلام گرد آمدند و از او می خواستند که با معاویه بجنگد. این اعتقاد نسبت به امامان معصوم در دوره های بعد نیز ادامه یافت (۲) و شیعه به عنوان گروهی که خلافت امویان و عباسیان را قبول نداشتند و به امامت ائمه پای بند بودند به رافضیان (ردّکنندگان) نامیده شدند. این لقب، گرچه به عنوان یک توهین به کار می رفت، ولی افتخار شیعه آن بود که حکومت خلفای جائر و غاصب را ردّ می کرد و قبول نداشت.

اصطلاح شیعه به عنوان پیروان، نسبت به مخالفان هم (با توجه به معنای لغوی شیعه) اطلاق می شد و در متون تاریخی و روایات، هم شیعه اهل بیت دیده می شود که رهبری آنان با امامان معصوم بوده است، هم شیعه آل ابو سفیان (در سخن امام حسین در روز عاشورا) و شیعه بنی امیه که به پیروان معاویه و یزید و خلفای اموی گفته می شد و این نشانه تعارض فکری و اختلاف مبنایی این دو خاندان و دو جریان است.

تشیع، غیر از مسأله امامت و خلافت علی علیه السّلام و امامان، در مسائل دیگر اعتقادی، فکری، فقهی هم شاخصهای دیگری دارد و فرقه های متعدّد شیعی ریشه در همین مسائل دارد، مسائلی همچون توحید، قرآن، غلو، تشبیه و تجسیم، بداء، عدل الهی، عصمت انبیا، تقیه، راه تعیین امام، راه استنباط احکام شرع، جایگاه عقل و اجماع، اجتهاد، تخطئه و تصویب، اصول عملی در فقه، در شناخت تشیع باید مورد توجه قرار گیرد و به کتابهای مبسوطتر مراجعه شود. (۳) علامه طباطبایی فشرده ای از اعتقادات اسلامی از نظر

ص: ۱۶۵

۱- ۱. الامامه و السیاسه، ابن قتیبه دینوری، ج ۱ ص ۱۹.

۲- ۲. به فرقه های دیگری چون زیدیه و... هم که به امامت دوازده امام معتقد نیستند، شیعه گفته می شود، چون امام علی و امام حسن و امام حسین علیهم السّلام را قبول دارند.

۳- ۳. از جمله در شناخت تشیع، ر.ک: «این است آیین ما»، «دائرة المعارف تشیع» (واژه تشیع)، «شیعه چه می گوید؟»، «لماذا انا شیعی؟»، «الشیعه بین الحقایق و الأوهام»، «التشیع نشأته و معالمه»، «شیعه در اسلام»، «دائرة المعارف الاسلامیه»

شیعه دوازده امامی را در مباحث خداشناسی، ذات و صفات خدا، قضا و قدر و جبر و اختیار، پیغمبرشناسی، هدایت عمومی و خصوصی، نبوت، عصمت، پیغمبر اسلام و قرآن، معادشناسی، روح و حقیقت مرگ، عالم برزخ و قیامت، امام شناسی، فرق امام و نبی و مهدویت آورده است. (۱) - شیعه شناسی، اهل بیت، امامت، غدیر، وصایت، اطاعت، رافضی.

تشیع علوی و تشیع صفوی

اصطلاحی که دکتر علی شریعتی آن را به کار می برد و تلقی و نگاهی که از تشیع داشت، نگاهی انقلابی، عمل زا، حرکت آفرین و سازش ناپذیر با ظلم و قدرتهای طاغوتی و دستگادهای فریبکار بود و به این برداشت، «تشیع علوی» نام می نهاد و تشیعی را که صرفاً در محدوده محبت و ابراز علاقه و اشک ریختن و عزاداری باشد و با حکام جور بسازد و عافیت طلب و سازشکار و بی مسؤولیت باشد «تشیع صفوی» معرفی می کرد، به لحاظ اینکه در دوران صفویه چنین تشیعی رواج یافت. این دیدگاه در کتابی با همین نام از او به طور مبسوط تشریح شده است. وی تفاوت این دو نوع تشیع را در مباحثی همچون وصایت، امامت، عصمت، ولایت، شفاعت، تقلید، عدل، دعا، انتظار، غیبت، ترسیم و تفکیک کرده و در پایان آن، جمع بندی زیر را آورده است (نمونه هایی از آنچه گفته است):

تشیع علوی تشیع شناخت است و محبت، تشیع صفوی تشیع جهل است و محبت،

تشیع علوی تشیع سنت است، تشیع صفوی تشیع بدعت،

تشیع علوی تشیع رسم است، تشیع صفوی تشیع اسم،

تشیع علوی تشیع پیروی است، تشیع صفوی تشیع ستایش،

تشیع علوی تشیع اجتهاد است، تشیع صفوی تشیع جمود،

تشیع علوی تشیع مسؤولیت است، تشیع صفوی تشیع تعطیل همه مسؤولیتها،

تشیع علوی تشیع آزادی است، تشیع صفوی تشیع عبودیت،

تشیع علوی تشیع انقلاب کربلاست، تشیع صفوی تشیع فاجعه کربلا،

ص: ۱۶۶

تشیع علوی تشیع شهادت است، تشیع صفوی تشیع مرگ،

تشیع علوی تشیع توسل برای تکامل است، تشیع صفوی تشیع توسل برای تقلب،

تشیع علوی تشیع یاری حسین است، تشیع صفوی گریه بر حسین،

تشیع علوی تشیع امامت علوی است، تشیع صفوی تشیع سلطنت صفوی،

تشیع علوی تشیع تقیه مبارز دلیر است، تشیع صفوی تشیع تقیه بیکاره ترسو،

تشیع علوی تشیع «نه» است، تشیع صفوی تشیع «آری»! (۱)

البته این تعبیرات، برخی شاعرانه و ادبی است، برخی هم قابل نقد و بررسی.

-شیعه شناسی، تشیع، پیام غدیر، نقد کتابهای ضد شیعی.

تشیع و ایران

از مهمترین کشورهای شیعی، ایران است. نفوذ و گسترش شیعه در ایران نیز سابقه ای کهن دارد و متأثر از عوامل متعددی است. موقعیت قم، به عنوان حرم اهل بیت و وجود عالمان شیعه و راویان بزرگ در این شهر از عصر ائمه تاکنون، گرایش قلبی و محبت مردم به خاندان پیامبر و خویشاوندی ایرانیان با اهل بیت از طریق مادر امام سجاد علیه السلام (شهربانو)، وجود شخصیتی چون سلمان فارسی در میان اصحاب پیامبر و هواداران علی علیه السلام، وجود مرقد حضرت رضا علیه السلام و حضرت معصومه علیها السلام و امامزادگان بسیاری در این کشور و حضور حضرت عبد العظیم در منطقه ری، زمینه ساز گرایش بیشتر مردم این مرز و بوم به تفکر شیعی و مذهب اهل بیت شده است و هرچند اصل نفوذ تشیع و پذیرش ایرانیان، به خاطر حقانیت این مکتب و انحراف امویان و عباسیان از اسلام ناب بوده است.

مهاجرت سادات به ایران، خروج ابو مسلم خراسانی بر ضد عباسیان، قیامهای شیعیان در منطقه خراسان و حکومت علویان در طبرستان و سربداران در بیهق، حضور اسماعیلیه در ایران، و به قدرت رسیدن آل بویه و ترویج مذهب تشیع و حضور شیعیان در ری نیز از عوامل دیگر بوده که در نهایت به عصر صفویان و تشکیل حکومت شیعی سراسری منتهی می شود. اما حقجویی را ریشه اصلی تشیع ایرانیان باید دانست.

ص: ۱۶۷

به تعبیر شهید مطهری: حقیقت این است که تشیع ایرانیان و علت اصلی شدنشان یک چیز است، ایرانی روح خود را با اسلام سازگار دید و گم گشته خویش را در اسلام یافت. مردم ایران که طبعاً مردمی باهوش بودند و به علاوه سابقه فرهنگ و تمدن داشتند، بیش از هر ملت دیگر نسبت به اسلام شیفتگی نشان دادند و به آن خدمت کردند.

مردم ایران بیش از هر ملت دیگر به روح و معنی در اسلام توجه داشتند، به همین دلیل توجه ایرانیان به خاندان رسالت از هر ملت دیگر بیشتر بود و تشیع در میان ایرانیان نفوذ بیشتری یافت، یعنی ایرانیان روح اسلام و معنی اسلام را در نزد خاندان رسالت یافتند، فقط خاندان رسالت بودند که پاسخگوی پرسشها و نیازهای واقعی روح ایرانیان بودند. (۱)

امروز، تنها کشور جهان که مذهب رسمی آن تشیع است و حکومتش مبتنی بر مکتب اهل بیت عصمت و طهارت و زیر نظر یک مرجع شیعی و ولی فقیه اداره می شود و عظیم ترین پایگاه نشر علوم خاندان رسالت و فقه شیعه و پایگاه منتظران ظهور حضرت مهدی علیه السلام است، کشور «ایران» است. (۲)

- شیعه در تاریخ.

تفضیلیه

به همه فرقه هایی از مسلمانان گفته می شود که حضرت علی علیه السلام را پس از پیامبر خدا افضل مردم و برترین انسان و شایسته ترین فرد برای خلافت و امامت می دانند، آن هم به دلیل برتری آن حضرت در علم، شجاعت، سخاوت، تقوا، ایمان و همه فضایل بر همگان.

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله نیز علی را افضل همه در اوصاف خیر دانسته است، خود آن حضرت نیز بارها در احتجاجهای خویش برای امامت و ولایت، به برتری های خود بر دیگران اشاره کرده است. غیر از این عنوان کلی، گاهی هم به بعضی از فرقه های خاص شیعی

ص: ۱۶۸

۱-۱). خدمات متقابل اسلام و ایران (چاپ اول، انتشار) ص ۱۲۲.

۲-۲). درباره تشیع و ایران، از جمله ر.ک: «تاریخ تشیع در ایران»، رسول جعفریان، «خدمات متقابل اسلام و ایران» شهید مرتضی مطهری، بخش اول، «تاریخ انتشار تشیع در ایران» م-اصحابی دامغانی، «تاریخ تشیع در ایران»، احمد مشکات کرمانی، «علل ظهور تشیع در ایران»، محمد باقر حدادزاده، «راز شیعه بودن ایرانیان»، داود الهامی، «ایرانیان مسلمان در صدر اسلام و سیر تشیع»، و «رابطه ایران با اسلام و تشیع»، محمد محمدی اشتهاردی، «تشیع و تصوف»، کامل مصطفی شیبی، ترجمه ذکاوتی قراگزلو، «اولین دانشگاه و آخرین پیامبر» شهید پاک نژاد، ج ۵ ص ۹۱، فصلنامه «مشکوه» شماره ۴۴ و ۴۵، ۱۳۷۳، ش، مقاله «ریشه های گسترش اسلام و تشیع در ایران».

«تفضیلیه» گفته شده است. چون برخی از اهل سنت هم افضلیت امیر المؤمنین علیه السلام را قبول دارند، در خلافت ابو بکر و عمر دچار مشکل می شوند و به ناچار معتقد می شوند بر تقدم مفضول بر افضل، مثل ابن ابی الحدید در مقدمه شرح نهج البلاغه. (۱)

- امامت مفضول، افضلیت علی علیه السلام، فضایل علی علیه السلام.

تقریب بین مذاهب

اختلاف در عقیده اگر به اختلاف و جدایی و تعارض و تفرقه در «امّیت اسلامی» بیانجامد، ناخوشایند است. در طول تاریخ، بسیاری تفرقه انگیزیها از سوی دشمنان آگاه و دوستان جاهل بوده که شکوه امت را شکسته و دشمن را مسلط ساخته است. از این رو دلسوزان و آگاهان کوشیده اند با همه اختلافات اعتقادی و فقهی مذاهب، الفت و تقریب بین آنان پدید آید و به مسائل اختلافی هم در جوّی سالم و محیطی دوستانه و علمی پرداخته شود.

کسانی پیشگام تقریب و وحدت بوده اند، مؤسسه ها و نهادهایی برای این هدف تأسیس شده و نشریات، کتابها و مقالات، سمینارها و نشستهایی برای دستیابی به این هدف، وارد صحنه شده اند، تا هم نقش دشمنان را در ایجاد تفرقه خنثی کنند، هم شناخت پیروان مذاهب را نسبت به هم افزایش دهند، هم راههای ایجاد وحدت را بررسی کنند و هم از طریق بحثهای سالم و دور از تعصب و عالمانه، نشان دهند که می توان عقاید مختلف داشت، ولی با تفاهم زیست.

تأسیس «دار التقرب» در مصر (۲)، اعزام مرحوم شیخ محمد تقی قمی (۱۹۰۷-۱۹۹۰) از سوی آیه الله بروجردی به نمایندگی در آن مرکز، فتوای شیخ شلتوت در به رسمیت شمردن مذهب جعفری (در سال ۱۹۶۰ م)، مناظرات سید شرف الدین با شیخ سلیم در کتاب «المراجعات»، برگزاری هفته وحدت در ایران، تأسیس «مجمع التقرب بین المذاهب» پس از پیروزی انقلاب، با حکم مقام معظم رهبری در سال ۱۳۶۹ ش، انتشار

ص: ۱۶۹

۱- ۱). ر.ک: «دائرة المعارف تشیع»، ج ۵، واژه «تفضیلیه».

۲- ۲). ابتدا در سال ۱۹۴۷ م «دار التقرب بین المذاهب الاسلامیه» در قاهره تأسیس شد و مجله «رساله الاسلام» را منتشر ساخت، سپس تلاشهای عالمان شیعه و سنی به صدور فتوای مشروعیت عمل به فقه شیعه از سوی شیخ شلتوت انجامید.

فصلنامه «رساله التقريب» در ایران، برگزاری همه ساله «کنفرانس وحدت اسلامی»، گوشه هایی از این اقدامات است.

پرداختن علامه امینی به این موضوع و بحث او در الغدير با عنوان «الغدير، یوحید الصّیّفوف فی الملاء الإسلامی» (۱) گامی در همین مسیر است، تا طرح علمی مباحث مورد اختلاف، ابزاری برای تفرقه و جدایی نشود.

تلاشهای تقریبی، هم از سوی محافل شیعی انجام می گیرد، هم از طرف اهل سنت، گاهی هم انگیزه ها و دیدگاهها یکسان نیست، لیکن اصل اهتمام به مسأله وحدت مسلمین و تلاش برای ایجاد تقریب و تفاهم ستودنی است، گاهی هم پاسخ به شبهات و ردّ دروغها و اتهامات و افشای توطئه های تفرقه افکنانه، زمینه ساز این وحدت است.

منادیان وحدت نیز کم نبوده اند که با تأکید بر مشترکات اسلامی و بر حذر داشتن از طرح مسائل خلاف برانگیز، برای بازگرداندن عزت و شکوه امت اسلامی مجاهدت کرده اند، همچون سید جمال الدین اسد آبادی، اقبال لاهوری، کاشف الغطاء، شرف الدین، امام موسی صدر، آیه الله بروجردی، امام خمینی. به قول اقبال لاهوری:

مسلم استی، دل به اقلیمی مبند گم مشو اندر جهان چون و چند

می نکنجد مسلم اندر مرزوبوم در دل او یاوه گردد شام و روم

قلب ما از هند و روم و شام نیست مرزوبوم او بجز اسلام نیست

آنکه نام تو مسلمان کرده است از دویی سوی یکی آورده است

خویشان را ترک و افغان کرده ای وای بر تو، آنچه بودی مانده ای

اقبال، تأکید بر وحدت اقوام بر محور اسلام دارد. دیگرانی هم محو ساختن اختلافات فرقه ای و مذهبی در توحید اسلام و شرع محمدی را راه وحدت می دانند. (۲) توجه به اساس

ص: ۱۷۰

۱-۱. الغدير، ج ۸، مقدمه.

۲-۲. به برخی از منابع در زمینه وحدت و تقریب توجه کنید: «فی سبیل الوحده الاسلامیه» سید مرتضی الرضوی، «الوحده الاسلامیه»، سید محمد باقر الحکیم، «حول الوحده الاسلامیه، افکار و دراسات» نویسندگان گوناگون، «مسأله التقريب بين اهل السنه و الشيعه» ۲ جلد، ناصر بن عبد الله القفاري، «وجوب لزوم الجماعه و ترک التفرق»، جمال بن احمد شیربادی، «وجوب وحده المسلمين» عبد المجيد البیانوتی، «قضیه التقريب بين المذاهب» محمد تقی الحکیم، «نداء التقريب»، محاضرات علماء، «در طریق وحدت اسلامی»، سید رضا حسینی نسب، «مقالات کنفرانس وحدت»، مجله «فروغ

مکتب به عنوان محور وحدت، در شعر اقبال نیز چنین انعکاس یافته است:

فارغ از باب و ام و اعمام باش همچو سلمان، زادهٔ اسلام باش

گر نسب را جزو ملت کرده ای رخنه در کار اخوت کرده ای

نیست از روم و عرب پیوند ما نیست پابند نسب پیوند ما

دل به محبوب حجازی بسته ایم زین جهت با یکدگر پیوسته ایم

مؤمنان معدود، لیک ایمان یکی جسمشان معدود، لیکن جان یکی (۱)

-الغدیر و وحدت اسلامی، وهابیت، تقیه، امامت، فتوای شیخ شلتوت.

تقیه

«تقیه» یکی از احکام قرآنی و از اعتقادات شیعی و آموزه های روایی است و مبنای عقلی و شرعی دارد. تقیه یعنی نگهداری، پروا کردن، عقاید خود را پنهان داشتن جهت مصونیت از خطر دشمنان. وقتی یک مسلمان در میان کافران و مخالفان باشد و از سوی آنان بر مال و جان خود بیمناک باشد، به گونه ای سخن می گوید و عمل می کند که پی به عقیده واقعی او نبرند و گزندی به او نرسانند.

در قرآن کریم، آیهٔ «إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاهُ» (۲) اشاره به تقیه در برابر مشرکان دارد. در داستان عمّار یاسر نیز که زیر شکنجه کفار، پس از شهادت پدر و مادرش، سخنانی را گفت که عقیده توحیدی اش برخلاف آن بود، قرآن عمل او را امضا کرده است: «مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ»^۳، که این را می توان «تقیه اکراهی» نام نهاد. پیامبر خدا نیز کار او را تأیید کرد و فرمود: «إِنْ عَادُوا فَعَدُّ»^۴.

ص: ۱۷۱

۱-۱. کلیات اقبال لاهوری، ص ۱۹۳.

۲-۲. آل عمران، آیه ۲۸.

شیخ صدوق، درباره تقيه می گوید: کتمان حق و پوشیده داشتن عقیده از مخالفان، به خاطر ضرر دینی و دنیوی. (۱) چنین رفتاری که معقول و موافق با احتیاط و پنهانکاری در شرایطی که مخالفان در قدرت و اکثریت باشند و آزار برسانند، جزء آموزه های دینی شیعه است. در عصر ائمه، سلطه امویان و عباسیان و بهانه جویی آنان برای کشتن و ایجاد فشار بر شیعه و ائمه و هواداران شان، گاهی سبب می شد در برخی مسائل اعتقادی و فقهی با تقيه حرف بزنند یا عمل کنند، تا جان پیروان آنان به خطر نیفتد. این درباره هر گروه در اقلیت نیز می تواند معقول و پذیرفته باشد. البته گاهی تقيه برای حفظ عقاید، یا از روی ترس از دشمن است، گاهی هم به خاطر پرهیز از ایجاد اختلاف و درگیری و برای حفظ وحدت، که آن را «تقيه خوفی» و «تقيه کتmani» و این را «تقيه مداراتی» می گویند.

امام صادق علیه السلام فرمود: «إِنَّ التَّقِيَةَ تَرَسُ الْمُؤْمِنِ وَ لَا إِيمَانَ لِمَنْ لَا تَقِيَةَ لَهُ» (۲)، تقيه سپر حفاظتی مؤمن است و کسی که تقيه ندارد، دین ندارد. این مضمون به صورتهای دیگر نیز نقل شده است. در احادیث، تقيه را در رفتار اصحاب كهف نیز بر شمرده اند که با اعتقاد قلبی به خدای یکتا، آن را بروز نمی دادند و در ظاهر مثل همان مسیحیان رفتار می کردند. (۳) امام صادق علیه السلام، ضمن توصیه به مراعات تقيه از سوی پیروانش برای حفاظت ایمان، می فرماید شما در میان این مردم (مخالفان شیعه) همچون زنبور عسل در میان پرندگان، اگر پرندگان بدانند که چه شهدی در دل زنبور است همه آنها را می خورند، اینان نیز اگر بدانند که در دل شما محبت ما خاندان است، شما را با زبانهایشان می خورند و در نهان و آشکار به شما نسبتهایی می دهند. (۴) حضرت علی علیه السلام نیز به یاران خود می فرماید: پس از من شما را وادار می کنند که به من بد بگوئید، اگر چنین شد، مانعی ندارد از من بدگویی کنید، ولی از من براءت نجوید، چون من بر آیین محمدم. (۵) امام باقر علیه السلام نیز می فرمود: «التَّقِيَةُ دِينِي وَ دِينُ آبَائِي» (۶)، تقيه دین من و پدران من است.

تقيه، با همه لزوم و اهميتش، نیاز به شناخت موقعیت دارد. گاهی واجب است، گاهی

ص: ۱۷۲

۱- ۱. تصحيح الاعتقاد، ص ۱۱۵ (چاپ کنگره شیخ مفید).

۲- ۲. وسائل الشیعه، ج ۱۱ ص ۴۶۸.

۳- ۳. اصول کافی، ج ۲ ص ۲۱۸ ج ۸.

۴- ۴. همان، ح ۵ (در باب التقيه، مرحوم کلینی ۲۳ حدیث ذکر کرده است).

۵- ۵. همان، ص ۲۱۹، ح ۱۰.

۶- ۶. همان، ص ۲۱۹، ح ۱۰.

جایز و گاهی حرام! گرچه کسانی همچون «ابن تیمیّه» این دستور قرآنی و حدیثی را که در شیعه مورد عمل قرار می‌گیرد، «نفاق» می‌دانند و بر شیعه می‌تازند. بر آگاهان پوشیده نیست که تقیه، عاملی برای حفظ ایمان و حفظ مؤمن از شر دشمنان و نوعی رعایت اصول کتمان و استتار و رازداری مرامی است و مبنای عقلی دارد و هرگز نباید بهانه و مستمسکی برای ترک وظیفه و رهاکردن تکلیف مبارزه با ظالمان و امر به معروف و نهی از منکر شود.

تعابیری که در منابع دینی و حدیثی درباره این موضوع به کار رفته است، ماهیت رازداری در برنامه های مکتبی و مبارزاتی تقیه را نشان می‌دهد، مانند: تقیه، جَنّه، حصن حصین، سدّ، مردم، حرز، خباء، حجاب، مدارا، کتمان اسرار، عبادت سرّی، مجامله، جلب موّدت، نومه، توریه، حفظ اللسان، عدم اذاعه، مماسحه، ترس. (۱) اهدافی که در تقیه نهفته است، هم حفظ اسلام است، هم حفظ و ذخیره نیروها، حفظ هویت شیعه در برابر فرقه های دیگر، پنهان کردن برنامه ها، حفظ جان در برابر کافران، حفظ مسلمان در برابر پیروان ادیان دیگر. انجام این وظیفه هم در عصر ائمه بوده است، هم در عصر غیبت.

مخالفان شیعه، تقیه را نوعی نفاق پنداشته اند، در حالی که نفاق آن جاست که کسی کافر باشد و به دروغ، اظهار ایمان و مسلمانی کند و در تقیه برعکس آن است.

بنابه اهمیت موضوع تقیه در فرهنگ شیعی، در گذشته فقیهانی به تبیین آن و حدّ و حدود و موارد و شرایط و اقسامش پرداخته و تألیفهای مستقلی نگاشته اند. (۲) برای آشنایی با مباحث تقیه، به منابع مستقل و روایات آن نیز می‌توان مراجعه کرد. (۳)

ص: ۱۷۳

۱- ۱). برگرفته از «تقیه، امر به معروف و نهی از منکر»، طیبی شبستری ص ۴۷.

۲- ۲). ر.ک: «الذریعه»، ج ۴ ص ۴۰۳، از جمله: «تقیه، امر به معروف و نهی از منکر»، سید احمد طیبی شبستری، «التقیه عند اهل البیت» مصطفی قصیر العاملی.

۳- ۳). از جمله ر.ک: «وسائل الشیعه» ج ۱۱ ص ۴۵۹، «کافی»، ج ۲ ص ۲۱۷، «بحار الأنوار»، ج ۷۲ ص ۳۹۳، «میزان الحکمه»، ج ۱۰ ص ۶۶۵ (باب ۵۵۷) «دائرہ المعارف تشیع»، ج ۵ ص ۳۸، «واقع التقیه عند المذاهب و الفرق الاسلامیه»، ثامر هاشم و ترجمه آن به نام «تقیه از دیدگاه مذاهب و فرقه های اسلامی غیر شیعی» از محمّد صادق عارف، «جایگاه و نقش تقیه در استنباط»، نعمت الله صفری، «تقیه در اسلام» علی تهرانی، «مبانی و جایگاه تقیه در استدلالهای فقهی» محمّد حسین واثقی راد، «التقیه فی الفکر الاسلامی» مرکز الرساله، «التقیه، اصولها و تطوّرها» کامل الشیبی.

تأثیر آیات و روایات بر ادبیات فارسی بسیار است. آیات و احادیثی که درباره امامت، غدیر خم، علی بن ابی طالب علیه السلام و فضایل و مناقب اوست، به صورت اشاره در متون ادبی (شعر و نثر) به کار رفته است. صنعت ادبی «تلمیح» آن است که در شعر، با آوردن کلماتی به یک آیه، حدیث، واقعه تاریخی یا اساطیر، اشاره ای ضمنی شود و تعبیر به کار رفته به نوعی ناظر به آن داستان یا کلام باشد. (۱) از این رو تلمیحات غدیری و علوی، اشاراتی به آیات و احادیث حاوی مناقب امیر المؤمنین یا رخدادهایی است که درباره آن امام است.

بر شمردن اینگونه تلمیحات و توضیح اشاره در هر کدام، به درازا می کشد. برخی از اوصاف و القاب حضرت علی علیه السلام نیز برخوردار از صنعت تلمیح است: تنها چند مورد از آن ها یاد می شود. ساقی کوثر، شاه دلدل سوار، خانه زاد حق، نگین کعبه، تاج انما، شه امکان، باطن انا هدیناه السبیل، لسان الله، انیس چاه، حصن تولا، قرآن ناطق، در گه علم نبی، ضارب سیفین و طاعن رمحین، گوهر صدف کعبه، پادشاه لو کشف، مهر سپهر قل کفی، شه تخت سلونی، شیر اژدر در، رایت انا فتحنا، نقطه بای بسم الله، نقطه تحت با، وزیر پیامبر، ترازوی عدل، میزان اعمال، چشم بیدار فلق، ماه منشق در محراب، شق القمر محراب، زبده هشت و چهار، سیف مسلول خداوند، توقیع هل اتی، تشریف لافتی، محرم حرم، سلطان سریر ارتضاء، لوای ولا، حیدر صفدر، بانگ قد قتل.

-القاب و کنیه های علی علیه السلام، فضایل علی علیه السلام.

توسل- تبرک و توسل

تولی و تبری

امام علی علیه السلام و امامان دیگر، نیز عترت پاک پیامبر، اولیای خدایند. ولایت، دوستی و همبستگی با آنان نیز وظیفه امت مؤمن است. دوستی با خاندان عصمت و دوستی با

ص: ۱۷۴

۱-۱). تلمیح یعنی به گوشه چشم اشاره کردن و در اصطلاح بدیع آن است که گوینده، در ضمن کلام به داستانی یا مثلی یا آیه و حدیثی معروف اشاره کند، مثل این شعر حافظ که اشاره به حادثه سرد شدن آتش بر ابراهیم دارد: یا رب این آتش که در جان من است سرد کن آن سان که کردی بر خلیل (فنون بلاغت، همایی، ص ۳۲۸)

دوستانشان «تولی» است و بیزاری و دشمنی با دشمنانشان تبرّی. تولّی و تبرّی از واجبات الهی و از فروع دین است. پیوند درونی جامعه دینی و از میان بردن فاصله های نادرست در میان معتقدان به یک مکتب، نیز تشکّل و تحزّب آنان با دوستان همفکر و هم جهت و مقابله با دشمنان، تولّی و تبرّی نام دارد و مؤمنان نسبت به هم، هم ولایت دارند، هم تولّی و هم خطّی و همراهی. نماد برجسته این فرهنگ، نسبت به اهل بیت است. دوستی با آنان فرض الهی است و رویگردانی از دشمنانشان، عامل تقرّب به خداوند است. به فرموده امام رضا علیه السّلام: «کمال الدّین ولایتنا و البرائه من عدونا» (۱)، کمال دین، ولایت ما و بیزاری از دشمنان ماست. پیامبر خدا صلّی الله علیه و آله فرمود: «من أحبّ أن یحیی حیاتی و یموت مماتی و یدخل الجنّه الّتی وعدنی ربّی فلیتولّ علیّ بن أبی طالب و ذرّیته الطّاهرین أئمه الهدی...» (۲) هرکس دوست دارد به حیات و مرگ من زنده بماند و بمیرد و به بهشتی که پروردگارم وعده داده وارد شود، با علی بن ابی طالب علیه السّلام و نسل پاک او امامان هدایت، «تولّی» کند. در حدیث دیگری بر هر دو محور تولّی و تبرّی تأکید شده و چنین آمده است:

«من أراد أن یحیی حیاتی و یموت میتی و یدخل جنّه عدن الّتی غرسها الله ربّی بیده، فلیتولّ علیّ بن أبی طالب و لیتولّ ولیّه و لیعاد عدوّه...» (۳)

از آموزه های مهمّ مکتب شیعه، تأکید بر این موالات و معادات و تولی و تبرّی است که نشان شیعه واقعی همین است، گاهی هم با تعبیر «سلم» و «حرب» بیان شده است و محور دوستی و دشمنی و جنگ و صلح با دیگران، صلح و حرب آنان با عترت است. در متون زیارتی که نوعی «اعلام مواضع» و «تبیین شعارها» است، به تعبیر «سلم لمن سالمکم و حرب لمن حاربکم و ولیّ لمن والاکم و عدوّ لمن عاداکم» زیاد برمی خوریم (مثل زیارت عاشورا)، در زیارت جامعه کبیره نیز آمده است: «موال لکم و لأولیاءکم مبغض لأعداءکم و معاد لهم»، «برئت إلى الله عزّ و جلّ من أعداءکم و من الجبت و الطّاغوت و الشّیاطین و حزبهم، الظّالمین لکم، الجاحدین لحقّکم و المارقین من ولایتکم.»

ص: ۱۷۵

۱- ۱. اهل البیت فی الکتاب و السنّه، ص ۳۷۸.

۲- ۲. مناقب، ج ۱ ص ۲۹۱.

۳- ۳. کافی، ج ۱ ص ۲۰۹.

این خط و آموزه، یادگار غدیر خم و خطبه غدیریّه حضرت رسول صلی الله علیه و آله است. آن حضرت پس از تعیین علی علیه السلام به خلافت و امامت مسلمین، دوستان و موالیان او را دعا کرد و بر دشمنان و مخالفان و واگذارندگان او نفرین و لعنت فرستاد: «اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله». پس تولی و تبری نسبت به دوستان و مخالفان اهل بیت، خطی نبوی و سرمشقی غدیری برای شیعیان در طول تاریخ است. (۱)

-ولایت، آیه مودت، مولی، پیام غدیر، حبّ علی علیه السلام، ذوی القربی.

ص: ۱۷۶

۱ - ۱). درباره احادیث مربوط به محبت و ولایت ائمه و بغض و دشمنی با مخالفانشان، ر.ک: «بحار الأنوار»، ج ۲۷ ص ۵۱ (ابواب ولایتهم و حبّهم و بغضهم و معاداه اعدائهم).

ثابت بن دینار

نام اصلی ابو حمزه ثمالی است. وی از شیعیان برجسته، راویان حدیث و اصحاب بلندمرتبه ائمه شیعه (امام سجاد، امام باقر، امام صادق و امام کاظم علیهم السلام) بود. امام رضا علیه السلام در باره وی فرموده است: ابو حمزه در زمان خویش، همچون لقمان در زمان خودش بود، چرا که وی به چهار نفر از ما خاندان خدمت کرده است. (۱) دعای ابو حمزه را که از منابع غنی معارف الهی است، او از امام زین العابدین علیه السلام نقل کرده است. در سال ۱۵۰ یا ۱۸۰ درگذشت.

ثروت اندوزی

یکی از آفتهای اجتماعی، ثروت اندوزی و انباشتن مال است که به آن «کنز» هم گفته می شود و قرآن کریم از انباشتن طلا و نقره و انفاق نکردن آن نکوهش کرده و وعده عذاب داده است: **وَالَّذِينَ يَكْتُمُونَ الذَّهَبَ وَ الْفِضَّةَ .. (۲)** حضرت امیر علیه السلام که الگوی حکومت قسط و عدل را ارائه کرد، با ثروت اندوزی مخالف بود و خود چیزی نمی اندوخت:

ص: ۱۷۷

۱-۱. اعیان الشیعه، ج ۴ ص ۱۰.

۲-۲. توبه، آیه ۳۴ و ۳۵.

«فو الله ما كنت من دنياكم تبرا...» (۱) و نه ثروتهای انباشته و بادآورده را مشروع می دانست و در کنار هر «ثروت موفوره» ای، حقّ تباه شده ای را می دید و در زمانه ای می زیست که گرایش به مال اندوزی، آفت اجتماعی بود و بسیاری از «عدل علوی» می گریختند و به «سفره اموی» می پیوستند. هشدارهای فراوان آن حضرت در نهج البلاغه و دعوت به زهد و پارسایی و نکوهش از مال و نیازدگی برای مقابله با آن آفت بود. (۲) ثروت اندوزیهای طلحه، زبیر، عبد الرحمان بن عوف، عثمان، عمرو عاص، معاویه و دیگران، آن هم از بیت المال، گواه این انحراف است.

مسعودی نقل می کند: عثمان هنگام مرگ، ۱۵۰ هزار دینار و یک میلیون درهم نزد خزانه دار خود داشت. زبیر، خانه هایی در بصره، کوفه، مصر و اسکندریه داشت و علاوه بر ۵۰ هزار دینار ثروت، هزار اسب و هزار غلام و کنیز برجای نهاد. عبد الرحمان بن عوف نیز صد اسب، هزار شتر و ۱۰ هزار گوسفند داشت و یک هشتم دارایی اش به ۸۴ هزار می رسید و کسان دیگری نیز در همین حدود ثروت اندوخته بودند. (۳)

-عدل علوی، حکومت علوی.

ثقات امیر المؤمنین علیه السلام

مقصود، ده نفری است که مورد وثوق آن حضرت بودند. گرچه بسیاری از اصحاب امیر مؤمنان، ثقه و مورد اطمینان بودند و ثقات آن حضرت، منحصر در ده نفری نیست که یاد می شود، لیکن این جمع، به دلیل خاصّی مورد اشاره اند.

حضرت علی علیه السلام پس از بازگشت از نهروان، وقتی نظر او را درباره خلفای پیشین پرسیدند، حضرت ضمن ابراز خشم از اینکه در چنین شرایطی که مصر مورد اشغال معاویه قرار گرفته و والی آن به شهادت رسیده است، چنین سؤالهای بیهوده ای می کنند، نامه ای

ص: ۱۷۸

۱-۱. نهج البلاغه، نامه ۴۵ به عثمان بن حنیف.

۲-۲. در این زمینه ر.ک: «سیری در نهج البلاغه»، بخش هفتم، بحث دنیا و دنیاپرستی.

۳-۳. مروج الذهب، ج ۲ ص ۳۳۲.

مفصل نوشت و در آن به مسائل خلاف و قضایای سه خلیفه پیشین و حوادث ناگوار تاریخ پس از پیامبر و بهانه جویبهای بی اساس برای کنار گذاشتن حضرت از صحنه سیاسی و خلافت پرداخت و به کاتب خود «عبید الله بن ابی رافع» دستور داد که ده تن از افراد موثق را نزد وی حاضر کند. آن ده نفر مورد نظر امام عبارت بودند از: اصیغ بن نباته، ابو الطفیل عامر بن وائله، زر بن حبیش، جویریة، جنذب بن زهیر، حارثه بن مضرب، حارث اعور، علقمه بن قیس، کمیل بن زیاد و عمرو بن زرار. (۱) امام دستور داد که آن مکتوب را بگیرند و عبید الله بن ابی رافع هر جمله آن را بر مردم بخواند، در حالی که این ده نفر هم حضور داشته باشند، تا اگر کسی فتنه گری کرد، پاسخ او را از کتاب خدا بدهند. (۲) این ده نفر را «ثقات عشره» هم می نامند.

این منشور مکتوب و مفصل، نوعی ادعانامه علیه غضب خلافت و داستان تلخ سقیفه و بیعت با ابو بکر و تحلیل جریانهای مخالف با حکومت او و جنگ افروزان ضد خلافت مشروع علوی و تظلمی در آستان روحهای بلند و وجدانهای بیدار است و شکوه ای از سستی یاران و همراهان و ناسپاسی نسبت به نعمت والای اسلام و آیین محمدی، و با این جمله در پایان که «إئی لکم الیوم علی ما کنت علیه أمس و لستم لی علی ما کنتم علیه» (۳)، ثبات و پایداری و وفای خود را در راه حق و رنگ عوض کردن و عهد شکستن همراهان را یادآور می شود. -اصحاب علی علیه السلام، شرطه الخمیس.

ثقلین

تثنیه ثقل، یعنی سنگین، نفیس، باارزش. به صورت ثقل هم خوانده اند. ثقلین یعنی دو میراث سنگین و عظیم که یادگار پیامبر میان امت است، یکی قرآن (ثقل اکبر) و دیگری

ص: ۱۷۹

۱-۱. در مورد نامها تفاوتهای مختصری در منابع دیده می شود.

۲-۲. متن کامل و مفصل نامه را در «معادن الحکمه» ج ۱ ص ۱۴۹، «الإمامه و السیاسه»، ص ۱۵۴ و «بحار الأنوار»، ج ۳۰ ص ۷ و «کشف المحجبه» سید بن طاووس، ص ۱۷۳ ببینید، نیز ر. ک: «دائرة المعارف تشیع»، ج ۵ ص ۲۱۵، «حکومت و سیاست»، علی اکبر ذاکری. ابن ابی الحدید، آن را خلاصه تر به عنوان خطبه آن حضرت پس از شهادت محمد بن ابی بکر آورده است (شرح نهج البلاغه، ج ۶ ص ۹۴).

۳-۳. معادن الحکمه، ج ۱ ص ۱۷۰.

عترت و اهل بیت (ثقل اصغر) (۱). در روایات فراوانی، ضرورت تمسک به ثقلین، جدایی ناپذیری ثقلین از هم، بر جای گذاشتن ثقلین در میان امت از سوی پیامبر و ورود ثقلین بر حوض کوثر مطرح شده است. «حدیث ثقلین» از احادیث مشهور است که فضیلت اهل بیت را می‌رساند: «أنتی تارک فیکم الثقلین، کتاب اللّٰه و عترتی». (۲)

در کاربرد قرآنی، ثقلین به جن و انس هم گفته شده است (سَنفُزُكُمْ أَيُّهُ الثَّقَلَانِ (۳))، چراکه این دو گروه بر جانداران دیگر برتری دارند. (۴)

— حدیث ثقلین، عترت، قرآن و عترت.

نویه

نام تلی است نزدیک خانه، سمت چپ مسیر کوفه به نجف اشرف، که محلّ دفن گروهی از اصحاب خاصّ حضرت امیر علیه السلام است. در کتب زیارت، توصیه شده که زائر حرم مولی وقتی به آنجا می‌رسد، مستحبّ است دو رکعت نماز بخواند. (۵) گفته شده که قبر ابو موسی اشعری و مغیره بن شعبه هم آنجاست. (۶)

ص: ۱۸۰

-
- ۱-۱. مجمع البحرین، واژه «ثقل».
 - ۲-۲. اثبات الهداه، ج ۳ ص ۸ و ۱۷.
 - ۳-۳. الرحمن، آیه ۳۱.
 - ۴-۴. مجمع البحرین.
 - ۵-۵. بحار الأنوار، ج ۹۷ ص ۲۸۲.
 - ۶-۶. مجمع البحرین، واژه «نوی» کلمه «نوی» هم به معنای آرامگاه و اقامتگاه، از همین ریشه است.

جان پیغمبر - علی منی و أنا من علی

جحفه

منطقه ای در ۱۵۶ کیلومتری شمال غربی مکه و یکی از میقاتهای حج. منطقه غدیر خم در نزدیکی این سرزمین است. برخی گفته اند واقعه غدیر خم و خطبه خواندن پیامبر در حجّه الوداع برای مسلمانان و تعیین علی علیه السلام به رهبری در جحفه بوده است.

-غدیر خم.

جرف

مکانی است که اسامه بن زید با سپاهی که پیامبر خدا صلی الله علیه و آله اعزام کرده بود، در آنجا اردو زد و چند روزی در آن اردوگاه ماند. پیامبر تأکید داشت که مردم به اسامه بیوندند، اما سیاست بازان قدرت طلب نرفتند، یا رفتند و برگشتند، تا آنکه پیامبر در گذشت. -جیش اسامه.

جشنواره شعر علوی

در سال ۱۳۷۹ (سال امام علی علیه السلام) جشنواره شعری برگزار شد و ۸۵۰ شعر از ۳۷۰ شاعر از سراسر ایران به دفتر دبیرخانه رسید. گزیده آنها که حاوی اشعاری از ۲۳ شاعر بود، با نام «صورت پیوند جهان» چاپ شد.

ص: ۱۸۱

یکی از ضد فرهنگی ترین اقدامات در صدر اسلام، جلوگیری از نقل و نگارش و تدوین احادیث پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در زمان خلیفه دوم بود، که به بهانه کافی بودن قرآن و جلوگیری از آمیختگی آیات قرآن و احادیث پیامبر انجام گرفت، ولی در باطن آن، انگیزه جلوگیری از نشر فضایل امیر المؤمنین و اهل بیت علیهم السلام بود. این کار، از زمان ابو بکر آغاز شد و با شعار «لا- تحدّثوا عن رسول الله شیئا» (چیزی را از پیامبر خدا نقل نکنید) رواج یافت و نگارش و ثبت احادیث، امری ناپسند جلوه کرد و تا زمان حاکمیت امویان ادامه یافت، هرچند خود آنان بازار جعل حدیث و نقل احادیث ساختگی را رواج بخشیدند و به حدیث سازان، پولهای فراوان دادند.

با حرکت شوم «منع حدیث»، هم امت را از بسیاری از احادیث محروم ساخت، هم بخشی از شنیده های مردم از رسول خدا صلی الله علیه و آله فراموش گشت و هم زمینه ساز جعل حدیث در دوره های بعد شد و نیز، برخی تشتهای فکری و تفرقه های کلامی را در پی داشت. عمر، در اجرای این سیاست، حتی برخی چهره های سرشناس از اصحاب پیامبر را به خاطر نقل حدیث از آن حضرت، مورد ضرب و حبس قرار داد. (۱) در جاهای مختلف از نقل و نگارش حدیث نبوی امتناع می کردند و در توجیه کار خود، آن را به احادیثی از قول پیامبر نسبت می دادند که فرموده است: چیزی از قول من ننویسید و هر کس چیزی غیر از قرآن نوشته، آن را محو کند. از این رو کسانی که مجموعه هایی از احادیث را نوشته بودند، آنها را از بین بردند، یا سوزاندند. (۲)

برخلاف این شیوه، خود رسول خدا صلی الله علیه و آله توصیه به ثبت و کتابت علوم و احادیث می فرمود، اهل بیت علیهم السلام نیز در زمینه احادیث، علوم، تفسیر قرآن و مجموعه های دعایی و معارفی هم نقل حدیث از پیامبر می کردند، هم به نوشتن کتاب می پرداختند. کار خلفا در

ص: ۱۸۲

۱- ۱. ر.ک: «الغدیر»، ج ۶ ص ۲۹۴ تا ۳۰۲.

۲- ۲. اضواء علی السنّه المحمّدیّه، ص ۴۶.

جلوگیری کلی از نقل و نگارش حدیث، بعد سیاسی داشت، تا در ضمن آن احادیث فضائل هم فراموش و محو شود و آنچه با سیاست آنان ناسازگار است، نقل نشود و ولایت و امامت علی علیه السلام و ائمه دیگر طرح نگردد. (۱) و این از همان روز آغاز شد که نگذاشتند حضرت رسول، آنچه را می خواست قبل از وفاتش بنویسد تا گمراه نشوند و با سخنانی جسارت آمیز نسبت به پیامبر، گفتند: کتاب خدا برایمان کافی است.

-نامه نانوخته، پنج شنبه شوم، حسبنا کتاب الله، مطاعن.

جنگ جمل

نخستین جنگی که امیر المؤمنین علیه السلام پس از به خلافت رسیدن، با شورشیان پیمان شکن داشت (-ناکثین). پس از کشته شدن عثمان در سال ۳۵ هجری، مردم با علی علیه السلام برای خلافت بیعت کردند، بیعتی فراگیر و پرشور، جز اندکی از اطرافیان عثمان. طلحه و زبیر از اولین بیعت کنندگان بودند که به امید ریاست و پست بیعت کردند، ولی چون دیدند علی علیه السلام امتیاز بیهوده نمی دهد، حسد و کینه آنان و روش عادلانه حضرت امیر و تحریکات امویان، سبب شد آنان پیمان شکستند و به اسم انجام عمره به مکه رفتند. پیمان شکنان دیگر به آنان پیوسته و زمزمه مخالفت به بهانه خونخواهی عثمان آغاز شد. عایشه هم به جمع آنان پیوست و با آنکه خود از محرکان اصلی قتل عثمان بود و به کشتن او فتوا داده بود! اما پیراهن عثمان را علم کرد و فتنه به راه انداخت. (۲)

پیمان شکنان، با همه تفاوت‌هایی که در فکر و انگیزه و سوابق و موقعیت داشتند، در ضدیت با علی علیه السلام و توطئه بر ضد حکومت مشروع او ائتلاف کردند و همراه شدند و عایشه را همراه خود ساختند، تا از وجهه اجتماعی او به عنوان همسر پیامبر و دختر خلیفه اول

ص: ۱۸۳

۱ - ۱). تدوین السنه الشریفه، محمّد رضا الجلالی، ص ۴۱۵. در این مورد، از جمله ر. ک: «الغدیر»، ج ۶ ص ۲۹۴، «معالم المدرستین» علامه عسکری، ج ۱، «النصّ والاجتهاد» شرف الدین، ص ۷۵، «آتشی در بیشه اندیشه ها»، سید علی حسینی شهرستانی.

۲ - ۲). شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، ج ۶ ص ۲۱۹، نقش عایشه در تاریخ اسلام، ج ۲ ص ۲۹.

استفاده کنند. (۱) آنان به بصره رفتند و آنجا را پایگاه فعالیت خویش ساختند. حضرت علی علیه السلام برای مقابله با این فتنه آماده شد و از مدینه سپاهی به آن سوی بسیج کرد که تعدادش را ۹۰۰ نفر گفته اند. سپاه عایشه در مسیر رفتن به بصره به منطقه «حوأب» رسید که سگان آنجا پارس می کردند. به یاد حدیثی از پیامبر افتاد که او را هشدار داده بود. خواست برگردد، ولی شهادت دروغ کسانی که گفتند از حوأب گذشته ایم، سبب شد راه را ادامه دهد. پیمان شکنان در نواحی بصره مستقر شدند. امام نامه ای به فرماندار بصره نوشت و ضمن هشدار و آگاهانیدن، دستور داد که اگر ناکثین سر ستیزه جویی داشتند با آنان بجنگد تا حضرت و همراهانش برسند. گفتگوهایی انجام شد، پیمان شکنان به بصره دست اندازی و بخشی از آن را اشغال کردند و در اطراف دار الاماره جنگی در گرفت و آتش بسی کوتاه پیش آمد، پیمان شکنان باز هم پیمان شکستند و علیه والی کوفه (عثمان بن حنیف) شوریدند و بیت المال را غارت کردند.

سپاه علی علیه السلام به ذی قار رسیدند که در جنوب عراق بود. کسانی هم در مسیر به آن حضرت پیوسته بودند. کسانی هم از کوفه، به فراخوانی امام لبیک گفتند و در ذی قار به او پیوستند. سپاه حقجوی امام، با گروه دنیاطلب و فتنه انگیز ناکثین درگیر شدند. جنگ جمل در جمادی الاولی سال ۳۶ شروع شد و یک روز بیشتر طول نکشید. شورشیان شکست سختی خوردند، هزاران نفر از دو طرف کشته شدند.

زبیر که در پی ملاقات با امام، از جنگ منصرف شده بود، در مسیر بازگشت به مدینه به دست عوامل پیمان شکن کشته شد. طلحه هم در همین جنگ به قتل رسید. رزمندگان سپاه علی علیه السلام دلاورانه جنگیدند و ناکثین درهم شکسته شدند و با پی شدن شتر عایشه، وی بر زمین فرود آمد. او از علی علیه السلام انتظار خوش رفتاری داشت. امام به محمد بن ابی بکر که برادر عایشه بود، گفت تا خواهرش را به بصره ببرد. به دستور امام، عایشه را همراه

ص: ۱۸۴

۱- ۱). جمل به معنای شتر است. چون عایشه در این فتنه بر شتر سوار بود، این جنگ به جنگ جمل شهرت یافت. امام علی علیه السلام هم در نهج البلاغه از مردم بصره و از آن پیمان شکنان به عنوان سپاه زن و پیروان حیوان (جند المرثه و اتباع البهیمه) یاد کرده است (نهج البلاغه، صبحی صالح، خطبه ۱۳).

عده ای از زنان که لباس مردان پوشیده بودند، از بصره به مدینه بردند. امام در بصره استقرار یافت، فتنه پیمان شکنان به قیمت هزاران کشته و شهید از دو طرف پایان گرفت، ولی جنگ جمل، پیامدهای گوناگونی از نظر مباحث فکری، اعتقادی، سیاسی از خود بر جای گذاشت و به عنوان درسی مهم از عبرت‌های تاریخ، ماندگار شد. حادثه جنگ جمل بسیار طولانی و پرنکته است که به رؤس کلی آن اشاره شد. تفصیل ماجرا را در کتب تاریخ باید خواند. (۱) - بیعت و بیعت شکنان، ناکثین، طلحه، زبیر، عایشه.

جنگ خندق

نبرد خندق در زمان پیامبر (سال ۵ هجری) در غرب مدینه اتفاق افتاد. و نقش سرنوشت ساز و عظیم حضرت علی علیه السلام در آن، یاد کردنی است. سپاه مشرکین مدینه را محاصره کردند. به پیشنهاد سلمان فارسی دور مدینه خندق کندهند تا دشمن وارد مدینه نشود. عمرو بن عبدود با تعدادی از شجاعان نام آور از خندق گذشتند و در میدانی رویاروی مسلمانان قرار گرفتند و مبارز طلبیدند و کسی جواب نداد. امیر المؤمنین علیه السلام به میدان او رفت. جمله معروف «برز الإیمان کله إلی الشّرك کله» (همه ایمان در برابر همه شرک قرار گرفته است) از زبان پیامبر شنیده شد (۲) و حضرت علی علیه السلام را دعا کرد. نبردی سخت در گرفت و امیر المؤمنین با ضربتی عمرو بن عبدود را از پای درآورد و سپاه مشرکین گریختند و نبرد به سود مسلمانان پایان یافت.

درباره آن ضربت بی همتا و سرنوشت ساز، رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «الضربة علی لعمر و یوم الخندق تعدل عبادة الثقلین» (۳) و آن ضربت را برابر با ارزش عبادت جن و انس دانست. این ستایش با تعبیرهای مختلف (مثل: مبارزه علی، قتل علی و...) آمده است.

ص: ۱۸۵

۱ - ۱. از جمله زک: «الجمل» شیخ مفید، «شرح ابن ابی الحدید» ج ۹ و مجلدات دیگر، «مروج الذهب» ج ۲، ص ۳۵۷، «بحار الأنوار» ج ۳۲ ص ۱۷۱، «موسوعه الامام علی بن ابی طالب»، ج ۵، «دانشنامه امام علی» ج ۹، «امام علی بن ابی طالب» عبد الفتاح عبد المقصود، ج ۳ (فاجعه جمل)، «نقش عایشه در تاریخ اسلام»، مرتضی عسکری.

۲ - ۲. بحار الأنوار، ج ۲۰ ص ۲۱۵.

۳ - ۳. عوالی اللّالی، ج ۴ ص ۸۶.

اخلاص علی علیه السلام در این نبرد نیز مهم است. وقتی پس از ضربتی روی سینه عمرو بن عبدود نشست، او جسارت کرده آب دهان افکند، علی علیه السلام برخاست و چند قدم راه رفت، دوباره برگشت و سر او را از تن جدا کرد. وقتی علت این کار را پرسیدند، فرمود: نخواستم به خاطر عصبانیت او را بکشم، بلکه می خواستم فقط به خاطر خدا باشد (۱). این اخلاص، در شعرهای معروف مولوی آمده است:

گفت: من تیغ از پی حق می زرم بنده حقم نه مأمور تنم

شیر حقم، نیستم شیر هوا فعل من بر دین من باشد گوا (۲)

برخورد جوانمردانه امام با کشته دشمن نیز مشهور است، که زره از تن او نکند و چون خواهر عمرو بر بالین برادر آمد و از کشته او پرسید و دانست که علی بن ابی طالب او را کشته، بر برادر نگریست و گفت که جوانمردی بزرگ او را کشته است. (۳) این نیز از افتخارات و فضایل آن حضرت به شمار می رود. قتال بر تأویل.

جنگ خیبر - خیبر

جنگ صفین

جنگی که میان علی بن ابی طالب علیه السلام پس از به خلافت رسیدن و مخالفان او در جبهه شام در منطقه صفین در گرفت (قاسطین). با پیروزی و حاکمیت اسلام، امویان که دشمن دیرین اسلام و خاندان رسالت بودند، به فکر تسلط بر قدرت و حکومت افتادند تا از اسلام انتقام بگیرند. در دوران خلافت عثمان، افرادی از بنی امیه در جاهای مختلف به حکومت گماشته شدند. معاویه از زمان عمر به ولایت شام گماشته شده بود و در زمان عثمان هم ادامه یافت و ۲۰ سال تسلط بر آن مناطق داشت. وقتی علی علیه السلام به خلافت رسید، اصلاحات را شروع کرد و ناهلان را از کار کنار گذاشت. معاویه هم یکی از آنان بود

ص: ۱۸۶

۱-۱. مناقب، ابن شهر آشوب، ج ۲ ص ۱۱۵، بحار الأنوار، ج ۴۱ ص ۵۱.

۲-۲. مثنوی، دفتر اول، بیتهای ۳۷۲۱ تا ۳۸۱۰، «گوا» مخفف گواه است.

۳-۳. ارشاد، ج ۱ ص ۱۰۷.

که در شام برای خود بساطی به هم زده بود. معاویه سر به طغیان گذاشت و فرمان امام را نپذیرفت و دشمنی دیرینه اش او را به مخالفت با امام و کارشکنی در کارها و ایجاد آشوب در مناطق مختلف و شیخون به قلمرو حکومت امام واداشت. او که خود طمع در خلافت داشت، زیر بار خلافت امام نرفت، دیگران را نیز تحریک کرد و خونخواهی عثمان را بهانه قرار داد و مکاتبات متعددی بین او و امیر المؤمنین انجام گرفت. امام پیوسته او را نصیحت می کرد و هشدار می داد، او گستاخی نشان می داد و تهمت می زد و تهدید به جنگ می کرد.

امام پس از اتمام حجتهای بسیار، وقتی از به راه آمدن او ناامید شد برای فرونشاندن فتنه او و دفع تجاوزها و یکسره ساختن کارش مصمم شد. امام که پس از جنگ جمل در کوفه مستقر شده بود، از همان جا نیرو بسیج کرد. عمرو عاص هم با معاویه همدست شد. راهی جز جنگ با فتنه جوین یاغی و باغی برای امام علی علیه السلام باقی نمانده بود.

امام با سپاه خویش به سوی شام حرکت کرد. مبدأ حرکتش «نخيله» بود که نزدیکی کوفه قرار داشت. در مسیر خود از «شاطی نرس»، «قبة قین، بابل، دیرکعب، ساباط، کربلا، مداین، انبار، الجزیره و رقه» گذشت. رقه آخرین شهر مرزی بین عراق و شام بود. (۱) پس از آن از فرات گذشتند، و وارد منطقه شام شدند و در سرزمین صفین که در غرب فرات بود مستقر گشتند. درگیری بر سر تصرف راه آب در همین موقعیت پیش آمد و در نهایت، یاران امام بر آب مسلط شدند ولی آن را به روی سپاه معاویه نیز باز گذاشتند. هزاران نفر از دو سوی، آماده کارزار شده، آرایش نظامی یافته بودند. باز هم پیام رسانی نهایی برای اتمام حجت انجام گرفت، ولی سودی نبخشید. یاران امیر المؤمنین با آمار مختلفی که نقل شده، حدوداً به ۱۰۰ هزار نفر می رسید. سپاه معاویه را هم از ۶۰ هزار تا ۱۳۰ هزار نوشته اند. (۲)

روزهای نخست ماه صفر، جنگ و درگیری شدت یافت و هرروز نبردها ادامه داشت و یکی از شبهای سخت نبرد به نام «لیله الهیر» معروف است (لیله الهیر). در آن شب شگفت ۳۶ هزار نفر از دو طرف کشته شدند. برخی از یاران حضرت نیز مانند عمار یاسر،

ص: ۱۸۷

۱-۱. دانشنامه امام علی علیه السلام ج ۹ ص ۱۹۵.

۲-۲. همان، ص ۲۰۳.

اویس قرنی، خزیمه بن ثابت، هاشم مرقال، عبد الله بن بدیل، ابو هیثم تیهان از شهدای آن مقطع از درگیریها بودند. از آن پس که سپاه معاویه در آستانه شکست قرار گرفته بود، نیرنگ «قرآن بر نیزه کردن» از سوی عمرو عاص مطرح و به کار بسته شد و عده ای ساده لوح در سپاه امام، فریب خوردند و دست از جنگ کشیدند. تعدادشان به ۲۰ هزار نفر می رسید و در رأس آنان اشعث بن قیس بود که فتنه انگیزی می کرد.

میان سپاه امام دودستگی افتاد و کار به حکمیت و مصالحه کشیده شد، حکمیتی که بر آن حضرت تحمیل شد. عده ای از سپاه امام، با عقیده بر اشتباه بودن حکمیت، از امام خواستند که توبه کند. آنان همان خوارج شدند که سر از اطاعت امام برتافتند و اینگونه نطفه جنگ نهروان بسته شد. جنگ صفین، تلفات بسیار داشت و ۲۵ هزار از سربازان امام و ۴۵ هزار از شامیان کشته شدند. (۱) آمار دیگری هم نقل شده است. معروف است که ۱۸ ماه این نبرد از آغاز تا پایانش طول کشید. غیر از تلفات جانی، پیدایش گروه خوارج پس از ماجرای حکمیت، که به نام «مارقین» شناخته می شوند و آشفته تر شدن قلمرو حکومت علی علیه السلام به خاطر تجاوزات مکرر نیروهای وابسته به معاویه به حریم آن و ایجاد رعب و ناامنی و غارت و نقض پیمان صلح از سوی او، از پیامدهای دیگر این جنگ بود. امام در آن اواخر، پیوسته یاران را تشویق بر جهاد با متجاوزان می کرد، ولی بی حالی و سستی یارانش او را خون به دل کرد و به ستوه آورد، حتی نفرینشان کرد. (۲)

این، اجمالی گذرا از واقعه صفین بود. تفصیل آن را در منابع تاریخی و حدیثی باید خواند. (۳) - قاسطین، بیعت و بیعت شکنان، قرآن بر نیزه کردن، معاویه، قتال بر تأویل.

ص: ۱۸۸

۱- ۱. مروج الذهب، ج ۲ ص ۳۹۴.

۲- ۲. نهج البلاغه، خطبه ۲۷.

۳- ۳. از جمله ر. ک: «موسوعه الإمام علی بن ابی طالب»، ج ۵، «دانشنامه امام علی»، ج ۹، «بحار الأنوار»، ج ۳۲ ص ۳۶۵ و ۴۴۷، «شرح ابن ابی الحدید»، ج ۸، «امام علی بن ابی طالب» عقاد، ج ۴، «وقعه صفین» نصر بن مزاحم، «الغارات»، ثقفی و ترجمه آن کتاب به نام «پیکار صفین»، «الفتنه الکبری» طه حسین، «فتوحات» ابن اعثم و ترجمه اش به نام «جنگهای امام علی در پنج سال سکوت» احمد روحانی، «تجلی امامت»، ناظم زاده، «مروج الذهب»، ج ۲ ص ۳۷۴، «تاریخ طبری» و «کامل ابن اثیر»، حوادث سال ۳۷.

پیدایش خوارج، به جنگ صفین و مسأله قرآن بر نیزه کردن سپاه معاویه و فریب خوردن برخی از سربازان امام علی علیه السلام و پیش آمدن حکمیت و فیصله یافتن جنگ برمی گردد. گروهی که فریب خوردند، تصمیم گرفتند با معاویه نجنگند و با علی علیه السلام که خواستار ادامه نبرد تا شکست جبهه دشمن بود مخالفت کنند. علی علیه السلام زیر فشار آن گروه، تن به حکمیت داد. ولی داوران حکمیت از سویی ساده لوحی و از سویی خیانت کردند و روشن شد که حکمیت به سود حق نبوده است. همان افراد که امام را وادار به پذیرش کرده بودند، علیه حکمیت شورش کردند و پذیرش آن را کفر دانستند و علی علیه السلام را تکفیر کردند و خواستند که به کفر خویش اقرار کند و توبه نماید که امام نپذیرفت.

پس از بازگشت سپاهیان و امام به کوفه، خوارج که دوازده هزار نفر می شدند وارد کوفه نشدند و در «حروراء» ماندند. آنان از امام انتقاد و بدگویی می کردند. گفتگوها به جایی نرسید و خوارج دست از حرفها و انتقادها و جوسازی های خود بر نمی داشتند. امام که از اصلاح آنان ناامید شد رهایشان گذاشت. اما آنان فتنه گری را به اوج رساندند، عبد الله بن خباب و همسرش و چند زن دیگر را کشتند. حضرت کسی را نزد آنان فرستاد تا تحقیق کند، فرستاده امام را هم کشتند. حضرت علی علیه السلام با یاران خویش نزد آنان رفتند. امام با درایت و متانت و فرستادن پیک و تلاش برای هدایت آنان و پیشگیری از جنگ، همه راهها را پیمود و با آنان سخنها گفت، اما آنان بازهم قتل و شرارت کردند و کسانی را به اسارت گرفتند. پس از همه اتمام حجتها امام تصمیم به جنگیدن با ایشان گرفت. شمار نهروانیان را مختلف نقل کرده اند. به نقل «مناقب»، ۱۲ هزار نفر بودند که در پی مواعظ و صحبتها ۸ هزار نفرشان امان خواستند و برگشتند و ۴ هزار نفر باقی ماندند. (۱)

آغازگر حمله و تیراندازی خوارج بودند. یاران امام بر آنان تاختند و نبردی خونین و سخت در گرفت. امام به یاران خویش فرمود: به خدا سوگند از شما ده نفر کشته نمی شوند و

ص: ۱۸۹

از آنان نیز ده نفر زنده نمی ماند و چنان نیز شد که امام فرموده بود: «فوالله لا يقتل منكم عشرة و لا يسلم منهم عشرة» و پس از جنگ معلوم گشت که از یاران امام نه نفر شهید شدند و از جمع چهارهزار نفری خوارج هشت نفر گریختند. (۱) به نقل تواریخ، آن نه نفری که جان سالم به در بردند، به شهرهای مختلف گریختند و در یمن و جاهای دیگر اندیشهٔ خارجگری را رواج دادند. عبد الرحمان بن ملجم یکی از همین خوارج فراری بود که سرانجام امیر المؤمنین را به شهادت رساند. واقعهٔ جنگ نهروان طولانی است، طالبان به کتب تاریخ و منابع مفصل مراجعه کنند. (۲)

—خوارج نهروان، جهاد با اهل بغی، قتال بر تأویل، مارقین.

جهاد با اهل بغی

بغی به معنای تجاوز از حد، ظلم و تعدی است، چه بر ضدّ شخص یا حکومت و والی.

آنچه در فرهنگ دینی و در بعد اجتماعی و سیاسی مطرح است، «بغی» عبارت است از شورش و نافرمانی کسی یا گروهی نسبت به حکومت قانونی و شرعی به قصد ایجاد آشوب و به هم زدن اوضاع و امتیّت. این فتنه در زمان حکومت علی علیه السلام پیش آمد و پیمان شکنان بصره (ناکثین) و تجاوزکاران شام (قاسطین) و خوارج نهروان (مارقین) بر ضدّ حکومت مشروع امیر مؤمنان شوریدند و با این بغی، تکلیف مبارزه با آنان و سرکوب شورشیان فتنه گر پیش آمد و حضرت امیر در سه جنگ، با فتنه انگیزان داخلی جنگید.

مستمسک امیر المؤمنین در جنگیدن با آنان، آیهٔ قرآن بود که فرمان می دهد بر ضدّ گروهی که بر گروه دیگر ستم کند و «اهل بغی» باشد بجنگید تا به حکم خدا گردن بنهند و تابع حق گردد: **وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى**

ص: ۱۹۰

۱-۱. شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، ج ۲ ص ۲۷۳.

۲-۲. از جمله این منابع: «دانشنامهٔ امام علی»، ج ۹، «موسوعه الإمام علی بن ابی طالب»، ج ۶، «بحار الأنوار»، ج ۳۳، «تاریخ طبری» و «کامل ابن اثیر»، حوادث سال ۳۷، «شرح ابن ابی الحدید»، ج ۲ ص ۲۰۶، «امام علی بن ابی طالب» عقّاد، ج ۶ (غوغای نهروان)، «فروغ ولایت» سبجانی، «تجلی امامت» ناظم زاده، «مواضع سیاسی حضرت علی در قبال مخالفین» جلال درخشه.

الْآخِرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ... (۱).

این نوع جهاد با کسانی که به ظاهر مسلمانند، اما با حکومت حق و امام معصوم درمی افتند، جهادی است دشوار و رسول خدا صلی الله علیه و آله به آن حضرت فرموده بود که من بر اساس تنزیل جنگیدم و تو بر اساس تأویل می جنگی (۲). آنکه با علی بن ابی طالب بجنگد، کافر، یاغی، خارج از دین و مخالف پیامبر است و خونش هدر و جنگ با او واجب است.

این مضمون احادیث فراوانی است که از پیامبر خدا صلی الله علیه و آله نقل شده است (۳)، از جمله این حدیث: «قوم یقاتلون علیاً و هو علی الحقّ و هم علی الباطل، یکون فی حقّ الله جهادهم...» (۴)

به فرموده امام باقر علیه السلام: «القتال قتالان: قتال الفئه الکافره حتّی یسلموا، و قتال الفئه الباغیه حتّی یفیئوا» (۵)، دو گونه جنگ است، یکی جنگ با گروه کافر تا مسلمان شوند، دیگری جنگ با گروه بغی و تجاوزکار، تا از طغیان خویش برگردند و تسلیم شوند.

از نظر فقهی نیز با گروه اهل بغی، اگر تشکیلات و سازماندهی داشته باشد باید جنگید و فراریانشان را باید تعقیب کرد و بر مجروحانشان هم تاخت و اسیرانشان را هم باید گشت، مگر آنکه عقبه و سازماندهی و تشکیلاتی نداشته باشند که دوباره جمع شوند و دست به شورش بزنند. (۶)

کاری که امیر المؤمنین در آن سه جنگ انجام داد، حجت برای دیگران است و تکلیف جهاد با اهل بغی را روشن می سازد. (۷) نبرد آن حضرت با متجاوزان داخلی و شیوه عمل آن حضرت، هدفهای زیر را تعقیب می کرد:

ص: ۱۹۱

۱-۱. حجرات، آیه ۹.

۲-۲. به بحث «قتال بر تأویل» مراجعه کنید.

۳-۳. ر.ک: بحار الأنوار، ج ۳۲ ص ۳۱۹ (باب حکم من حارب علیاً امیر المؤمنین)، نیز بحث مبسوط فقهی آن از سوی علامه مجلسی، همان، ص ۳۲۷ تا ۳۴۲.

۴-۴. بحار الأنوار، ج ۳۲ ص ۳۰۵.

۵-۵. بحار الأنوار، ج ۳۲ ص ۳۰۵.

۶-۶. وسائل الشیعه، ج ۱۱ باب ۲۴ تا باب ۲۷ (ص ۵۴ به بعد) احادیث مربوط به قتال اهل بغی.

۷-۷. در این زمینه ر.ک: «انقلاب تکاملی اسلام» جلال الدین فارسی، بحث مبسوط «جهاد داخلی بر ضدّ تجاوزکاران» ص ۶۸۹ به بعد.

۱- اثبات مشروعیت تصدّی خلافتش.

۲- اثبات مشروعیت ادامه آن.

۳- اثبات روش تجاوز مسلحانه مخالفین (بغی)

۴- اثبات اینکه کار او و پیروانش جهاد بر ضدّ تجاوز کاران مسلح داخلی است

۵- شناساندن ماهیت اعتقادی و سابقه کفر مخالفین

۶- معرفی هدفهای ارتجاعی و جاهلی آنان

۷- تفهیم اینکه امام در پی زدودن آثار ارتجاع منافقین و نبرد با «اهل بغی» است

۸- جهاد بر ضدّ تجاوز کاران داخلی وظیفه هر مسلمان است و او پرچمدار و رهبر آن است و این رهبری از مختصات امامت و رهبری مذهبی است. (۱)

فرهنگ نبرد با اهل بغی و گروه تجاوز کار، با الهام از کلمات پیامبر اسلام، جا افتاده بود و در جنگ صفین، وقتی عمار یاسر به شهادت رسید، مسلمانان که شنیده بودند پیامبر خدا درباره او فرموده بود «تقتله الفئة الباغیه» (۲) (گروه تجاوز کار او را می کشند) بر ایشان یقین شد که گروه شامیان، اهل بغی اند و نبرد با آنان حق و واجب است. در منابع حدیثی دیدگاههای کسانی همچون ابو ایوب انصاری، ابو سعید خدری، حذیفه، عبد الله بن عمر، عمار یاسر، ام سلمه، پیشوایان اهل سنت آمده که نبرد امام علی علیه السلام را با آن گروه، نبرد با اهل بغی دانسته و علی علیه السلام را در آن نبردها برحق شمرده اند. (۳)

-خوارج نهروان، ناکثین، مارقین، قاسطین، قتال بر تاویل، جنگ نهروان.

جهاز شتران

این تعبیر بیشتر در واقعه تاریخی غدیر خم یاد می شود. پیامبر در بازگشت از حجّه الوداع چون به غدیر خم رسید، در اجرای فرمان خدا در مورد ابلاغ وصایت و امامت امیر المؤمنین

ص: ۱۹۲

۱- ۱). انقلاب تکاملی اسلام، چاپ اول، ص ۷۰۴.

۲- ۲). الأصابه، ج ۴ ص ۴۷۲ (حدیث متواتر است، به نقل ۲۷ نفر از صحابه. موسوعه الامام علی بن ابی طالب، ج ۶ ص ۱۳۱).

۳- ۳). ر.ک: «موسوعه الإمام علی بن ابی طالب»، ج ۵ ص ۵۳.

به مردم، دستور داد همه فرود آیند و جمع شوند. در آن صحرا در انبوه بیش از صد هزار نفر، منبری از جهاز شتران برای آن حضرت برپا کردند. پیامبر بالای آن رفت و خطبه غدیره را ایراد کرد و حضرت علی علیه السلام را به جانشینی خود نصب کرد. تعبیر نقلهای تاریخی «آفتاب الإبل» و «رحال» است، آفتاب و قتب و رحل، همان جهاز و پالان شتران است که بر آن سوار می شوند. (۱)

— واقعه غدیر خم، حدیث ولایت.

جیش اسامه

سپاهی که به فرماندهی «اسامه بن زید»، به دستور پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله در روزهای آخر عمر آن حضرت آماده عزیمت به موته شد و خود پیامبر برای اسامه پرچم جهاد بست.

پیامبر به دلیل اهمیت مسأله، اصرار فراوان داشت که سپاه اسامه کوچ کند و سران قریش را به غیر از بنی هاشم هم تشویق می فرمود تا به آن سپاه بپیوندند. با آنکه روزهای آخر عمر پیامبر و دوران کسالت او بود، امّا با تکرار جمله «جهّزوا جیش اسامه» و «أنفذوا جیش اسامه» و... می خواست که اصحاب به اردوگاهی که اسامه در آنجا استقرار یافته بودند و مدینه از مخالفان علی علیه السلام در هنگام وفات آن حضرت خالی باشد. عده ای با دیدن وخامت حال پیامبر، برای فتنه انگیزی پس از فوت آن حضرت، از پیوستن به آن سپاه تعلل ورزیدند و جوان بودن اسامه را بهانه ساختند. پیامبر خدا ناراحت شد و تخلف کنندگان از اجرای فرمان و پیوستن به اسامه را لعنت کرد: «جهّزوا جیش اسامه، لعن الله من تخلف عنه». (۲) بعضی هم به قرارگاه سپاه اسامه رفتند و دوباره به مدینه برگشتند.

موضوع «تخلف از جیش اسامه» مورد بحث فراوان میان مورخین و متکلمین است.

سریچی از دستور پیامبر، پس از آن همه اصرار برای پیوستن افراد به سپاه اسامه، خطایی نابخشودنی است و نشان برنامه ریزی قدرت طلبان برای به دست گرفتن حکومت و کنار زدن علی علیه السلام به شمار می رود.

ص: ۱۹۳

۱-۱). الغدیر، ج ۱ ص ۱۰، ارشاد، ج ۱ ص ۱۷۵.

۲-۲). النص و الأجتهد، ص ۹۹.

مرحوم سید شرف الدین پس از نقل آن وقایع و سخن پیامبر می نویسد: «آنان ابتدا از رفتن به اردوگاه، تعلل ورزیدند و از خود سنگینی نشان دادند، بعد هم از سپاه عقب ماندند و خود را در مدینه نگه داشتند، تا پایه های سیاست و حکومت خویش را تحکیم کنند و این کار را بر تعهد نسبت به فرمان صریح پیامبر خدا ترجیح دادند و این یکی دیگر از موارد «اجتهاد در برابر نص» بود. پیامبر می خواست عاصمه اسلام از وجود آنان خالی باشد و خلافت امیر المؤمنین با آرامش و بدون مخالفت استقرار یابد و وقتی برگردند، ببینند که کار خلافت به نام علی علیه السلام پایان گرفته تا زمینه ای برای نزاع باقی نماند، ولی آنان متوجه نیت و تدبیر پیامبر شدند، هم به فرماندهی اسامه که جوانی ۱۷ ساله بود اعتراض کردند و هم در رفتن و پیوستن به او درنگ کردند، تا آنکه رسول خدا صلی الله علیه و آله در گذشت، آنگاه ماجرای سقیفه را پیش آوردند.» (۱)

-اجتهاد در مقابل نص، سقیفه، اسامه بن زید، روز شمار فتنه سقیفه.

ص: ۱۹۴

۱ - ۱). همان، ص ۱۰۰. درباره اهداف آنان از تحلف از جیش اسامه و اهتمام پیامبر به این اعزام و تأکید وی بر فرماندهی اسامه، استاد باقر شریف القرشی تحلیل جالبی دارد که خواندنی است (حیاه الامام الحسن بن علی، ج ۱ ص ۱۲۰).

چاه-علی علیه السلام و چاه

چپ و راست

در مقابل راه راست و «صراط مستقیم»، گرایش به چپ و راست است که انسان را از مقصد دور می کند. صراط مستقیم، راه علی علیه السلام و اهل بیت و تمسک به قرآن و عترت است.

امام باقر علیه السلام فرمود: به شرق و غرب بروید، هرگز دانش صحیحی نمی یابید مگر آنکه از سوی ما اهل بیت برآمده باشد.

(۱)

ما دلسپردگان پی قرآن و عترتیم هر راه و دعوت دیگری جز فریب نیست.

در روایات، از عدول به چپ و راست نکوهش شده است و امیر المؤمنین علیه السلام، چپ و راست و یمن و یسار را گمراهی دانسته و راه وسط و مستقیم را جاده اصلی می شمارد که هم ضامن بقای قرآن و آثار نبوت است، هم اجرای سنت نبوی و هم فرجام آن عافیت است: «الیمین و الشمال مضللّ و الطریق الوسطی هی الجاده...» (۲) نیز راه چپ و راست را مسیر گمراهی می داند: (خطبه ۱۵۰: و أخذوا یمینا و شمالا ظعنا فی مسالک الغی) و از

ص: ۱۹۵

۱-۱. کافی، ج ۱ ص ۳۹۹.

۲-۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۶.

هرنوع چپ روی و راست روی در مقابل راه میانه و معتدل نکوهش می کند و توصیه می فرماید که راهشان را مذمت کنید و از هلاکت و تباهی برحذرشان بدارید: (خطبه ۲۲۲):

و من أخذ يمينا و شمالا ذموا إليه الطريق و حذروه من الهلكة). امام باقر علیه السلام در مجلسی که کسی از حسن بصری نکته ای نقل کرد، فرمود: حسن بصری چپ برود یا راست برود، به خدا قسم علم و دانش جز نزد ما یافت نشود. (۱)

پیامبر خدا در غدیر خم، می خواست راه راست و روشن را به امت نشان دهد، تا با امامت ولی خدا، به بیراهه چپ و راست منحرف نشوند.

-صراط مستقیم.

چشمه علی علیه السلام آبار علی علیه السلام

چهارده معصوم علیه السلام

مقصود، پیامبر اکرم و فاطمه زهرا و دوازده امام شیعه است. شیعه اعتقاد به عصمت پیامبران و ائمه معصومین دارد. خداوند نیز نور چهارده معصوم علیهم السلام را چهارده هزار سال پیش از خلقت جهان آفریده است. به تعبیر امام صادق علیه السلام: «ان الله تبارك و تعالی خلق أربعة عشر نورا قبل خلق الخلق بأربعة عشر ألف عام فهي أرواحنا». از آن حضرت می پرسند: ای پسر پیامبر! آن چهارده نور پاک، کیانند؟ می فرماید: محمد، علی، فاطمه، حسن، حسین و امامان از نسل حسین، که آخرین آنان قائم است و پس از غیبتی قیام می کند و دجال را می کشد و زمین را از هر جور و ظلمی پاک می کند. (۲)

فاش می گوید به ما لوح و قلم از وجود چارده، بی بیش و کم

چارده گیسوی درهم ریخته چارده جبل از فلک آویخته

چارده ماه فلک پرواز کن چارده خورشید هستی ساز کن

چارده الیاس در باد آمده چارده خضر به امداد آمده

ص: ۱۹۶

۱- ۱). فليذهب الحسن يمينا و شمالا، فوالله ما يوجد العلم إلا ههنا (کافی ج ۱ ص ۵۱).

۲- ۲). بحار الأنوار، ج ۱۵ ص ۲۳. در این مأخذ، روایات بسیاری درباره آغاز خلقت نور پیامبر و اهل بیت و میثاق پیامبران نقل شده است.

چارده پرواز در هفت آسمان هریکی رنگین تر از رنگین کمان

چارده کنعانی یوسف جمال چارده موسی، به سینای کمال

چارده نوح به دریا متصل چارده روح جدا از آب و گل

چارده دریای مروارید جوش چارده سیل سراپا در خروش

چارده سر، چارده سردار دین چارده تفسیر قرآن مبین

چارده گنجینه علم لدن چارده شمشیر پولاد آب کن

چارده پروانه فروخته چارده شمع سراپا سوخته

چارده شیر شکر آمیخته چارده شهد به ساغر ریخته

چارده سرمست بی جام و سبو جرعه نوش از باده اسرار هو

چارده میخواره ساقی شده وجه ربک گشته و باقی شده

چارده منصور منصور آمده کلهم نور علی نور آمده (۱)

- اهل بیت، عترت، عصمت، فضایل اهل بیت.

چهار صد کتاب در شناخت شیعه

عنوان مقاله محققانه و مفصلی در ۷۰ صفحه از استاد «محمد رضا حکیمی» است که در سال ۱۳۵۲ ش در کتاب «یادنامه علامه امینی» چاپ شد. پاسخی است به نویسندگان مغرضی که شیعه را بد معرفی می کنند و در شناساندن معتقدات شیعه دست به تحریف می زنند. وی ۱۴۰ کتاب نیز از مؤلفان اهل سنت در مناقب و فضایل اهل بیت و امام زمان علیه السلام معرفی می کند، تا مغرضانه بودن قلم برخی نویسندگان دیگر را نشان دهد.

آنچه در مقاله «۴۰۰ کتاب در شناخت شیعه» آمده، ترتیب الفبایی دارد و تلفیقی است از تألیفات قدیم و جدید و فارسی و عربی که مرام و تفکر و معتقدات شیعه را در عرصه های مختلف تبیین می کند. در این فهرست، کتابهایی همچون «الذریعه» و «طبقات

ص: ۱۹۷

اعلام الشيعه» از شيخ آقا بزرگ تهراني و «عبيقات الأنوار» مير حامد حسين هندی با تفصيل بيشتري معرفی شده است. بيست عنوان از اين ۴۰۰ نام را برای نمونه می آوريم:

«ابو طالب مؤمن قريش»، «اثبات الهداه»، «احقاق الحق»، «ادب الطّف»، «اصل الشيعه و اصولها»، «ايعان الشيعه»، «اوائل المقالات»، «بحار الأنوار»، «بيان الفرقان»، «تأسيس الشيعه لعلوم الإسلام»، «تشریح و محاکمه»، «جامع الرواه»، «حساس ترين فراز تاريخ»، «خدمات متقابل اسلام و ايران»، «خلافت و ولايت»، «دائره المعارف الاسلاميه الشيعيه»، «دلائل الصدق»، «سيرتنا سنتنا» و «صلح الحسن».

- کتابشناسی امام علی علیه السلام، شيعه شناسی،

مقاله شناسی امام علی علیه السلام، الذريعه، نقد کتابهای ضدّ شيعه.

ص: ۱۹۸

حَبِّ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَام

مودت اهل بیت و دوستی با خاندان پیامبر اسلام، که «اجر رسالت» قرار داده شده، هم نشانه حق شناسی نسبت به رسول خدا و اهل بیت است، هم عامل رشد و کمال انسان در دنیا، هم موجب رستگاری و فلاح در آخرت است. محبت اهل بیت، شاخص ایمان است و بغض آنان، نشانه کفر و نفاق است. حبّ علی علیه السّلام ویژگی برتری در این میان دارد و معیار تشیع و محک صدق در ایمان است و عشق و محبت نسبت به علی یعنی عشق به همه فضیلتها، خوبیها، ارزشها و انسانیتها. چون علی علیه السّلام محبوب خداست، پس محبّ خدا باید دوستدار علی علیه السّلام هم باشد، چون این دو محبت در راستای هم اند.

احادیثی که به دوستی علی علیه السّلام و فواید و آثار این دوستی اشاره دارد، بیش از آن است که در این مختصر بگنجد. (۱) در صحنه های فراوانی رسول خدا صلی الله علیه و آله علاقه شدید خود را نسبت به علی علیه السّلام ابراز داشته است، دیگران را نیز به این محبت تشویق کرده و علی علیه السّلام را محبوب ترین بنده در پیشگاه خدا معرفی نموده است و داستان طیر مشوی و درخواست پیامبر از خداوند که محبوب ترین بندگانت را برسان و علی علیه السّلام از راه می رسد، معروف است. (۲) پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله،

ص: ۱۹۹

۱- ۱. از جمله ر.ک: «بحار الأنوار»، ج ۳۸.

۲- ۲. همان، ص ۳۴۸ باب «خبر الطیر و أنّه احبّ الخلق الی الله».

فرمود: «من أحبّه فقد أحبّني و من أحبّني فقد أحبّ الله...» (۱) دوستدار او دوستدار پیامبر است و دوستدار پیامبر دوستدار خدا است و فرموده است: «حبّ علیّ عباده». (۲)

مضمون روایاتی که درباره حبّ علی علیه السّلام است، از این قرار است: حبّ او حبّ خدا و پیامبر است، محبت او واجب است، حبّ او عبادت، نعمت و افضل اعمال است، با حبّ او انسان هدایت می شود، به ایمنی می رسد، اعمالش قبول می شود، گناهانش آمرزیده می شود، هنگام مرگ مایه سرور است و جواز عبور از صراط و مایه ثبات قدم بر صراط و نجات از دوزخ و ورود به بهشت است. (۳) حبّ علی علیه السّلام، موهبتی الهی است و دوستدار آن حضرت، پیامدهای این عشق مقدّس را هم تحمّل می کند. امیر المؤمنین علیه السّلام می فرماید: «لو أحبّنی جبل لتهافت» (۴) اگر کوهی مرا دوست بدارد، از هم فرومی پاشد. شیعه علی علیه السّلام از کوه استوارتر است که بار سنگین عشق مولا را به دوش می کشد.

پیروان اهل بیت، براساس این فرهنگ تربیت شده اند و فرزندان خود را هم با محبت علی و اولاد علی علیهم السّلام تربیت می کنند و چشم امید به کارسازی این محبت مقدس در دنیا و آخرت دارند و امیدوارند که با حبّ علی علیه السّلام که به تعبیر روایات، حسنه ای است که چیزی با وجود آن به انسان ضرر نمی زند، کامیاب شوند. به تعبیر روایات، محبت علی علیه السّلام سرلوحه نامه اعمال مؤمن است: «عنوان صحیفه المؤمن حبّ علیّ بن ابی طالب». (۵) شافعی از علمای اهل سنت در این باره چنین سروده است:

لو شقّ قلبی لبدأ وسطه سطران قد خطّا بلا کاتب

الشرع و التّوحد فی جانب و حبّ أهل البيت فی جانب (۶)

اگر دلم را بشکافند، در میان آن دو سطر نوشته شده، بی آنکه کسی بنویسد: یک سو شرع و توحید، سوی دیگر محبت اهل بیت.

در ادبیات عامیانه نیز حبّ علی علیه السّلام، هم به مقتضای آیه مؤدّت است، هم به لحاظ اینکه این محبت ما را در مسیر هدایت الهی قرار می دهد، هم ارج نهادن به فضیلت‌های مجسم

ص: ۲۰۰

۱-۱. موسوعه الامام علی بن ابی طالب، ج ۱۱ ص ۱۸۷.

۲-۲. همان، ص ۱۹۴.

۳-۳. ر.ک: «موسوعه الامام علی بن ابی طالب»، ج ۱۱ ص ۱۷۹ تا ۲۳۷.

۴-۴. نهج البلاغه، حکمت ۱۱۱.

۵-۵. بحار الأنوار، ج ۲۷ ص ۱۴۲، احقاق الحق، ج ۷ ص ۲۴۸.

۶-۶. احقاق الحق، ج ۹ ص ۶۸۷.

در وجود اوست، هم چون پیشوای همه اهل ایمان و یقین و تقواست، هم پیامبر ما را سفارش به حبّ علی علیه السّلام کرده و او را محبوب ترین فرد در نظر خودش و خدا دانسته است. (۱)

فضایل علی علیه السّلام، سبّ و لعن علی علیه السّلام، آیه مودّت، ذوی القربی، حدیث طیر مشوی.

حجت شناسی

«حجّت»، یعنی آنچه به آن استدلال و احتجاج می شود، برای اثبات یا ردّ چیزی، دلیل و برهان. پیامبران و امامان از سوی خداوند به عنوان حجت قرار داده شده اند. در اذان نیز به حجّت بودن امیر المؤمنین علیه السّلام و امامان دیگر گواهی می دهیم. خداوند برای آنکه بندگان، او را بشناسند و با دین او آشنا شوند و راه زندگی براساس معیارهای الهی را بشناسند، حجت‌هایی نهان یا آشکار قرار داده است. حجّت نهان و باطنی «عقل» است، حجّت آشکار، انبیا و اوصیای پیامبرانند. به فرموده امام کاظم علیه السّلام: «إِنَّ لَهِ عَلَى النَّاسِ حَجَّتَيْنِ: حَجَّةَ ظَاهِرَةٍ وَ حَجَّةَ بَاطِنَةٍ، فَأَمَّا الظَّاهِرَةُ فَالرَّسُلُ وَ الْأَنْبِيَاءُ وَ الْأئِمَّةُ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ وَ أَمَّا الْبَاطِنَةُ فَالْعُقُولُ». (۲) در حدیث دیگری امام صادق علیه السّلام، «پیامبر» را حجت خدا بر مردم و «عقل» را حجت خدا میان بندگان و پروردگار معرفی کرده است: «حَجَّةُ اللَّهِ عَلَى الْعِبَادِ النَّبِيُّ وَ الْحَجَّةُ فِيمَا بَيْنَ الْعِبَادِ وَ بَيْنَ اللَّهِ الْعَقْلُ». (۳)

عقیده و عمل کسی نزد پروردگار قبول می شود که دارای «حجت» باشد و معتقدات و اعمالش متکی به حجت شرعی و الهی باشد. از این رو شناخت حجت‌های الهی برای مشروعیت و حجّت بخشیدن به باورها، رفتارها، مواضع و عملکردها ضروری است. در دعای عصر غیبت، از خداوند می خواهیم که خودش را به ما بشناساند و گرنه پیامبرش را نمی شناسیم، پیامبرش را بشناساند و گرنه حجّتش را نمی شناسیم، حجّتش را بشناساند و گرنه از دین به در خواهیم شد: «اللَّهُمَّ عَرِّفْنِي نَفْسَكَ... اللَّهُمَّ عَرِّفْنِي حَجَّتَكَ، فَإِنَّكَ إِنْ لَمْ تَعَرِّفْنِي حَجَّتَكَ ضَلَلْتُ عَن دِينِي». (۴)

ص: ۲۰۱

۱- ۱. ر. ک: «دانشنامه امام علی علیه السّلام»، ج ۳ ص ۲۴۱ مقاله «حبّ امام علی».

۲- ۲. اصول کافی، ج ۱ ص ۱۶، تحف العقول، ص ۳۸۶.

۳- ۳. اصول کافی، ج ۱ ص ۲۵ ح ۲۲.

۴- ۴. همان، ج ۱ ص ۳۳۷ ح ۵.

بحث حجت شناسی، همان بحث امام شناسی است، شناخت خود امامان، کلام و امر و نهی آنان، سیره و زندگیشان، مواعظ و هدایت‌هایشان، شأن و مقامشان، عقیده به علم و عصمت و برتری شان، تسلیم بودن در برابرشان، پرهیز از مخالفت با ایشان، شناخت حقی که بر ما دارند، وظایفی که ما نسبت به آنان داریم، (۱) ویژگی‌های ائمه، ضرورت وجود حجت در عالم، ضرورت عقیده به حجت الهی و تبعیت از او، اثبات امامتشان با ادله خاص و...

همه اینها از سرفصلهای حجت شناسی در منطق شیعه است.

مرحوم کلینی بخش عمده جلد اول کتاب «اصول کافی» را به مباحث امامت اختصاص داده و نام آنها را «کتاب الحجّه» نهاده و صدها حدیث در این باب آورده است. (۲) زمین خدا خالی از حجت نمی ماند و حجت خدا با وجود امام، بر مردم تمام می شود و اگر در زمین جز دو نفر باقی نمانند، یکی حجت بر دیگری است. (۳) شناخت امام و حجت الهی و تعبد و طاعت در برابر او شرط ایمان و اسلام است. با عبارتهای مختلف این حقیقت از زبان پیامبر و امامان روایت شده که هر کس بمیرد ولی امام زمان خود را نشناسد، یا امامی نداشته باشد، یا در اطاعت امامی نباشد، مرگ او مرگ جاهلیت است. از جمله کلام نبوی که فرمود: «من مات و لیس له إمام فمیتته میتة جاهلیة». (۴)

در دعای توسل، تک تک چهارده معصوم را با عنوان «یا حجّه الله علی خلقه» یاد می کنیم، در دعای افتتاح، برای امیر مؤمنان تعبیر «و حجّک علی خلقک» به کار رفته و در زیارت جامعه کبیره نیز از ائمه معصومین با تعبیر «و حجج الله علی أهل الدنیا و الآخرة» و «حججا علی بریته» یاد شده است و از آنجا که برای یک مؤمن مکتبی، معیار در عمل و اندیشه، جنگ و صلح، فصل و وصل، برائت و ولایت، دوستی و دشمنی، همان «حجت الهی» است، پس باید حجت را شناخت و خود را با او تطبیق داد، نه جلو افتاد، نه عقب ماند، نه نافرمانی کرد، نه کوتاهی نمود، نه در کار او چون و چرا کرد. ائمه، به دلیل صدق و تقوا و علم و عصمتشان و به سبب حجت بودنشان، کلام عادی آنان حکم برهان دارد و از

ص: ۲۰۲

۱- ۱. اهل البيت فی الکتاب و السنّه، ص ۳۵۷ تا ۳۹۵.

۲- ۲. همچنین کتاب «بحار الأنوار»، ج ۲۳ بحث از امامت و حجت و ویژگیهای حجج الهی است.

۳- ۳. عنوان سه باب از بابهای کتاب الحجّه در اصول کافی (ج ۱ ص ۱۷۷ و ۱۷۹).

۴- ۴. اصول کافی، ج ۱ ص ۳۷۶ ح ۲.

آن نباید دلیل خواست، چرا که خودشان دلیل و حجّت اند. از این رو در همان زیارت جامعه خطاب به این حجت‌های الهی می‌گوییم: «فَالرَّاغِبُ عَنْكُمْ مَارِقٌ، وَاللَّازِمُ لَكُمْ لَاحِقٌ، وَالْمَقْصَرُ فِي حَقِّكُمْ زَاهِقٌ وَالْحَقُّ مَعَكُمْ وَفِيكُمْ وَمِنْكُمْ وَإِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ أَهْلُهُ وَمَعْدَنُهُ وَمِيرَاثُ النَّبِيِّ عِنْدَكُمْ وَإِيَابُ الْخَلْقِ إِلَيْكُمْ وَحَسَابُهُمْ عَلَيْكُمْ وَفَصَلِّ الْخُطَابَ عِنْدَكُمْ...»

آنچه در غدیر خم اتفاق افتاد، معرفی و تعیین «حجّت» از سوی پیامبر و به امر خدا بود، تا مردم حجت الهی را بشناسند و پس از پیامبر از او اطاعت کنند. در روز غدیر، با خطبه پیامبر حجّت بر همگان تمام شد. از این رو حضرت علی علیه السلام و ائمه و اصحاب وفادار و علمای دین و هر شیعه علوی، به حادثه غدیر که حجت الهی بود، «احتجاج» می‌کردند و آن را روشن‌ترین دلیل بر امامت علی بن ابی طالب علیه السلام می‌دانستند. امروز نیز حرکت در «خط اهل بیت» و عمل به «مذهب ائمه معصوم» و پیروی از «عترت»، موجب می‌شود که انسان در دینداری «حجّت» داشته باشد، چون خداوند اطاعت از اینان را به عنوان «اولی الامر» واجب ساخته و از آن سؤال خواهد کرد. در عصر غیبت امام زمان علیه السلام نیز، فقهای شیعه حجت‌های تعیین شده از سوی آن حضرت و محور و معیار درستی عمل در احکام دینند. امام زمان که خود حجّت خداست، برای عصر غیبت، فقها را حجت خویش بر مردم معرفی کرده است: «وَأَمَّا الْحَوَادِثُ الْوَارِقَةُ فَارْجِعُوا فِيهَا إِلَى رِوَاةِ أَحَادِيثِنَا، فَإِنَّهُمْ حَجَّتِي عَلَيْكُمْ وَأَنَا حَجَّةُ اللَّهِ». (۱)

قرآن، حجّت دیگر خداوند بر مردم است و معیار و محور سنجش و ردّ و قبول آنچه به نام دین گفته می‌شود. حضرت علی علیه السلام نیز قرآن را حجت خدا می‌داند: «فَالْقُرْآنُ أَمْرٌ زَاجِرٌ وَصَامِتٌ نَاطِقٌ، حَجَّتِهِ اللَّهُ عَلَيَّ خَلْقَهُ». (۲) قرآن، فرمان دهنده و بازدارنده است و ساکت گویاست، حجت خدا بر بندگان اوست.

احتجاجاتی که ائمه معصومین و اصحاب و علما و متکلمین شیعه داشتند و با تکیه بر حجت‌های قوی و انکارناپذیر، حقانیت تشیع و راه اهل بیت را ثابت کرده‌اند، از محورهای دیگر بحث از «حجت شناسی» است و رجوع به اینگونه احتجاجات، حجت شیعه را قوی‌تر می‌سازد. امامت، قرآن و عترت، ثقلین، عصمت، احتجاج و مناشده.

ص: ۲۰۳

۱-۱. وسائل الشیعه، ج ۱۸ ص ۱۰۱.

۲-۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۸۳ (صبحی صالح).

حج واپسین، آخرین حجّی که رسول خدا صلی الله علیه و آله در سال دهم هجری همراه جمع بسیاری از مسلمانان انجام داد و پس از پایان اعمال حج، در بازگشت به مدینه در منطقه «غدیر خم»، علی بن ابی طالب علیه السلام را به امر الهی به امامت مسلمین نصب کرد. پس از آن، دیگر پیامبر حجّی انجام نداد و حدود سه ماه بعد از دنیا رفت. جمعیت حاجیان را در آن سال، گوناگون نقل کرده اند، همچون ۹۰ هزار، ۱۱۴ هزار، ۱۲۰ هزار، ۱۲۴ هزار و بیشتر.

اینان کسانی بودند که با آن حضرت به حج آمدند، علاوه بر آنان که از مکه و یمن به حج آمد بودند. (۱)

این حج را، حجّه الإسلام، حجّه البلاغ، حجّه الکمال، حجّه التمام هم گفته اند. داستان آن به طور مفصل در همه کتب تاریخ در قضایای سال دهم هجری آمده است. (۲)

-واقعه غدیر خم، عید غدیر، غدیر خم، آیه تبلیغ، آیه اکمال دین، خطبه غدیره، مولی، راویان غدیر.

حجر بن عدی - اصحاب علی علیه السلام

حدیث اخوت - مؤاخات

حدیث امارت - امیر المؤمنین علیه السلام

حدیث امامت

امامت، مقامی بس رفیع است که حتی حضرت ابراهیم پس از گذراندن آزمونها و ابتلاءات الهی، به امامت رسید (إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا). امامت امت نیز نقشی مهم در هدایت عمومی مسلمانان به اهداف بلند و همه جانبه دین خدا دارد. امامت و وصایت، تدبیری آینده نگرانه برای تداوم راه رسالت پیامبر خداوند است که امام و وصی از سوی خدا برگزیده می شود و پیامبر، وصی خود و امام امت را ابلاغ می کند. رسول خدا صلی الله علیه و آله بارها در طول عمر خویش، امیر المؤمنین را به امامت مسلمانان تعیین کرد و از او به عنوان «امام»

ص: ۲۰۴

۱- ۱). الغدیر، ج ۱ ص ۹.

۲- ۲). درباره حجّه الوداع از جمله ر.ک: «حجّه الوداع»، ابن حزم اندلسی، «حجّه الوداع»، محمد زکریا الکاندهلوی، «حجّه الوداع کما رواها أهل البيت»، واثقی راد و «حساسترین فراز تاریخ».

یاد کرد و امامت او را از سوی خداوند دانست و وی را امام هر مؤمن، هر مسلمان، هر متقی، امام مسلمین و امام امت معرفی کرد. این گونه احادیث بسیار است، از جمله این حدیث نبوی: «یا علی! أنت وصی و خلیفتی و إمام أمتی بعدی». (۱) یا علی، تو وصی من، جانشین من و امام امت من پس از منی. امام صادق علیه السلام فرمود: «...إن رسول الله صَلَّى الله عليه و آله رفع یدی علی بغدیر خمّ حتی نظر الناس إلی بیاض إبطیهما فجعله مولی المسلمین و إمامهم». (۲) پیامبر خدا، در غدیر خم دستان علی علیه السلام را بالا برد به گونه ای که مردم به سفیدی زیر بغل آن دو نگاه کردند، پس او را مولا و امام مسلمانان قرار داد. نیز پیامبر اکرم صَلَّى الله عليه و آله فرمود: «هذا علی إمامکم و ولیکم» (۳). این علی، پیشوا و ولی و سرپرست شماست و اینکه: «من كنت إمامه فعلی إمامه». (۴) - امامت، حدیث یوم الدار، اولو الأمر، ولایت، وصایت.

حدیث انذار - آیه منذر و هادی

حدیث اوصیای دوازده گانه - ائمه اثنی عشر

حدیث باب حطّه

در قرآن کریم، درباره ورود بنی اسرائیل به بیت المقدس پس از هجرت از مصر آمده است که به آنان گفته شد وارد اورشلیم (شهر خدا) شوید و هنگام ورود، به سجده بیفتید و بگویید: «حطّه»، تا گناهان شما آمرزیده شود (بقره، آیه ۵۸، اعراف آیه ۱۶۱) «باب حطّه»، یعنی دری که هنگام ورود از آن حطّه می گفتند تا آمرزیده شوند. البته به نقل قرآن و منابع روایی، آنان از روی استهزاء آن کلمه را عوض می کردند و به جای آن حنطه (گندم) می گفتند. اینکه اهل بیت پیامبر در روایات به عنوان «باب حطّه» معرفی شده اند، یعنی این خاندان و محبت و ولایت آنان وسیله آمرزش و رحمت الهی و برخورداری از نعمتهای فراوان و برکت در زندگی است و پذیرش ولایت اهل بیت و پنج تن آل عبا زمینه ساز شمول رحمت الهی و رسیدن به سعادت ابدی است.

بنی اسرائیل که آن واژه را از روی استهزاء عوض کردند، کیفر الهی بر آنان نازل شد و

ص: ۲۰۵

۱-۱. امالی صدوق، ص ۴۳۴، کمال الدین، ص ۶۶۹.

۲-۲. معانی الأخبار، ص ۳۵۱.

۳-۳. احتجاج، ج ۱ ص ۱۵۱.

۴-۴. معانی الأخبار، ص ۶۶.

دچار طاعون شدند. رهاکنندگان اهل بیت نیز از سعادت محرومند. امام علی علیه السّلام فرمود: «أنا باب حطّه» (۱) و پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «علی بن ابی طالب باب حطّه من دخل منه کان مؤمناً و من خرج منه کان کافراً.» (۲) نیز فرمود: «مثل أهل بیته فیکم... مثل باب حطّه، من دخله نجا و من لم یدخله هلك.» (۳) و نیز فرمود: «مثل أهل بیته مثل باب حطّه فی بنی اسرائیل.» (۴) علامه مجلسی پس از نقل این حدیث، از تفسیر امام عسکری علیه السّلام نقل می کند که: در باب حطّه بنی اسرائیل، نامهای پیامبر و ائمه نوشته شده بود و به آنان امر شد که در برابر آنها خضوع و به فضیلت آنان اقرار کنند و نپذیرفتند و عذاب بر آنان نازل شد.

این حدیث، از فضایل مهمّ خاندان پیامبر و علی بن ابی طالب علیه السّلام است و شأن و مقام آنان را نزد خدای متعال نشان می دهد. (۵) - فضایل اهل بیت، علی علیه السّلام در قرآن.

حدیث بدء دعوت - حدیث یوم الدار

حدیث تشبیه

به آن حدیث اشباه هم گفته می شود. در این حدیث، پیامبر خدا صلی الله علیه و آله امیر مؤمنان را در صفات و ویژگیهای مختلف به انبیای الهی تشبیه کرده و فضایل آنان را در وجود آن حضرت تجسّم نموده است. مضمون حدیث این است که هر کس بخواهد به آدم در علمش، به نوح در فهمش، به ابراهیم در خلقش، به موسی در مناجاتش، به عیسی در سنتش، به محمد در تمامیت و کمالش بنگرد، به این مردی بنگرد که می آید. همه گردن کشیدند تا ببینند کیست می آید؟ دیدند علی بن ابی طالب علیه السّلام می آید: «من أراد أن ینظر إلی آدم فی علمه و إلی نوح فی فهمه و إلی ابراهیم فی خلقه، و إلی موسی فی مناجاته، و إلی عیسی فی سنتّه و إلی محمد فی تمامه و کماله فلینظر إلی هذا الرّجل المقبل،

ص: ۲۰۶

-
- ۱-۱. بحار الأنوار، ج ۴ ص ۹.
 - ۲-۲. بحار الأنوار، ج ۴ ص ۹.
 - ۳-۳. بحار الأنوار، ج ۴ ص ۹.
 - ۴-۴. بحار الأنوار، ج ۴ ص ۹.
 - ۵-۵. درباره این حدیث، از جمله ر. ک: «احقاق الحق»، ج ۷ ص ۱۴۳، «بحار الأنوار»، ج ۲۳ ص ۱۰۴، «اهل البيت فی الکتاب و السنه» ص ۸۹، «دانشنامه امام علی علیه السّلام»، ج ۱۰ ص ۲۸۰.

فتناول النَّاس فإذا هم بعلی بن ابی طالب كأنما ينقلع من صيب و ينحط من جبل». (۱)

حدیث به عبارتهای مختلف نقل شده است. در احادیث مفصلتری وجوه شباهت بیشتری نقل شده است.

علامه امینی متن دیگری را که نقل کرده، در آن ده شباهت به آدم، هشت شباهت به نوح، هشت شباهت به ابراهیم، هشت شباهت به یوسف صدیق، هشت شباهت به موسای کلیم، هشت شباهت به عیسی مسیح، هشت شباهت به سلیمان، هشت شباهت به ایوب، هشت شباهت به یحیی بن زکریا و هشت شباهت به عیسی ذکر شده است. (۲)

علی، احمد، علی موسی و عیسی که در اطوار خلقت جز علی نیست

علی، آدم، علی شیث و علی نوح که در دور نبوت جز علی نیست

تشبیه و تنظیر آن حضرت به انبیای الهی اشاره به جامعیت شخصیت اوست. «آنچه خوبان همه دارند، تو تنها داری». ذکر این فضایل از زبان حضرت رسول، اشاره به شایستگی او برای امامت و خلافت است، چرا که رهبری امت براساس «شایسته سالاری» است و امام علی علیه السلام همه شایستگیهای لازم را دارد و آنکه به جای پیامبر می نشیند و «خلیفه» به شمار می رود، باید در اوصاف هر چه بیشتر شبیه پیامبر خدا باشد. (۳)

فضایل علی علیه السلام، هزار منقبت.

حدیث تهنیت

روز غدیر خم، پس از نصب امیر المؤمنین علیه السلام به خلافت، کسانی آمدند و به آن حضرت، ولایتش را تهنیت گفتند، یا با عبارت «لیهنک یا بن ابی طالب» (بر تو گوارا باد، ای پسر ابو طالب) یا با تعبیر «بَخَّ بَخَّ» که مرادف به به و تبریک و تهنیت گویی است. از جمله آنان عمر بن خطاب بود که گفت: «بَخَّ بَخَّ لک یا علی! أصبحت مولای و مولی کل مؤمن و مؤمنه» و این تهنیت گوییها به امر پیامبر خدا صلی الله علیه و آله بود. دستور داد برای علی علیه السلام خیمه ای

ص: ۲۰۷

۱-۱. الغدیر، ج ۳ ص ۳۵۵. (بحار الأنوار، ج ۳۹ ص ۳۵ به بعد، احادیث آن با عنوان خصال انبیاء آمده است).

۲-۲. همان، ص ۳۵۶.

۳-۳. در کتاب «الاسرار العلویة» محمّد فاضل المسعودی مباحث سودمندی درباره شباهتهای وی به انبیا و مفهوم و مدلول اینگونه روایات آمده است (ص ۱۷۷ تا ۳۳۰)، ناشر: المؤسسة الاسلامیه العامه للتبلیغ و الارشاد، قم).

زدند و از مسلمانان خواست دسته دسته وارد شده و به آن حضرت تبریک بگویند و به عنوان «امیر المؤمنین» بر او سلام کنند.

(۱)

هرچند برخی از آن تهنیت گویان چندی بعد به مخالفت پرداختند و او را از خلافت محروم کردند، که عمر یکی از آنان بود. ابو بکر، عثمان، طلحه، زبیر هم از پیشتازان در آن تهنیت گویی بودند. علامه امینی از منابع متعدد اهل سنت، تهنیت گویی به آن حضرت را نقل می کند (حدود ۶۰ مأخذ) (۲) و آن را در ارتباط با عید بودن روز غدیر مورد بحث قرار می دهد. این تهنیت گویی، دلیل آن است که آنان از حدیث غدیر و کلمه «مولی» مفهوم خلافت و رهبری را فهمیدند و بر این منصب مهم تبریک گفتند.

—غدیر خم، بیعت و بیعت شکنان.

حدیث ثقلین

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله بارها، از جمله در روز عرفه، در مسجد خیف، در غدیر خم و در خطبه غدیره، نیز در روزهای آخر عمر، بر جایگاه والای قرآن و عترت تأکید فرمود و از این دو میراث گرانها و دو یادگار سنگین یاد کرد که پس از خود برجای می گذارد و فرمود در قیامت از شما سؤال خواهم کرد که با این دو یادگار چه کردید؟ متن حدیث به صورتهای مختلف نقل شده است، از جمله: «إِنِّي تَارِكٌ فِيكُمْ الثَّقَلَيْنِ: كِتَابَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَ عِترَتِي، كِتَابَ اللَّهِ حَبْلٌ مَمْدُودٌ بَيْنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ وَ عِترَتِي أَهْلُ بَيْتِي وَ إِنَّ اللَّطِيفَ الْخَبِيرَ أَخْبَرَنِي أَنَّهُمَا لَنْ يَفْتَرِقَا حَتَّى يَرِدَا عَلَيَّ الْحَوْضِ، فَانظُرُوا بِمَاذَا تَخْلَفُونِي». (۳) من میان شما دو چیز سنگین می گذارم: کتاب خداوند متعال و خاندانم. کتاب خدا، رشته ای کشیده میان آسمان و زمین است و عترتم خاندان منند، خدای لطیف و آگاه به من خبر داده است که این دو از هم جدا نمی شوند، تا کنار حوض (کوثر) بر من وارد شوند، پس بنگرید با آنان پس از من چگونه رفتار خواهید کرد؟

ص: ۲۰۸

۱-۱. ارشاد، ج ۱ ص ۱۷۶.

۲-۲. الغدیر، ج ۱ ص ۲۷۳ نیز فضائل الخمسه من الصحاح الستة، ج ۱ ص ۳۸۴.

۳-۳. معانی الاخبار، ص ۹۰، امالی صدوق، ص ۵۰۰ (مجلس ۶۴).

ثقل یا ثقل به معنای وزین و سنگین است. از ابو عباس ثعلب پرسیدند چرا به این دو ثقلین گویند؟ گفت: چون تمسک به این دو، سنگین است. (۱) نیز به معنای متاع، توشه سفر، هرچیز نفیسی که نیازمند حفاظت باشد آمده است.

در روایات متعددی از این دو با عنوان «ثقل اکبر» و «ثقل اصغر» یاد شده است. در سخنان علی علیه السلام به کمیل آمده است: «یا کمیل نحن الثقل الأصغر و القرآن الثقل الأكبر». (۲) این حدیث، هم منقبتی برای اهل بیت پیامبر است، هم می رساند که آنان عدل و قرین قرآنند، هم مرجعیت علمی و دینی خاندان پیامبر و ائمه معصومین را می رساند، هم به تفکیک ناپذیری «قرآن و عترت» در آن تصریح شده است و اینکه تمسک به این دو با هم موجب سعادت و رستگاری است. آینده نگری رسول خدا صلی الله علیه و آله برای فلاح امت و دوری از گمراهی ایجاب می کرد که راه روشن حق و دین را در سایه قرآن و عترت به امت خویش نشان دهد. حضرت بر مسأله «تمسک به آن دو» تأکید داشت و آن را مانع «گمراهی» می دانست.

از اینجا لزوم تبعیت از عترت در همه امور و فصل الخطاب دانستن آنان روشن می شود، همان نقشی را که قرآن دارد. جامعیت کتاب و عترت و هدایت جویی از این دو یادگار و معیت و همراهی آن دو و ضرورت رجوع به آنان از این حدیث روشن می گردد. نیز از این حدیث، عصمت ائمه و عترت نیز به دست می آید. همان گونه که قرآن وحی الهی است و خطایی در آن راه ندارد، امامان نیز معصومند و از هوای نفس و گناه و خطا مصونند. به همین خاطر فرمان داد که به هر دو تمسک جویند و از آن دو جدا نشوند تا گمراه نگردند.

این حدیث، از احادیث متواتر است و شمار بسیاری از اصحاب آن را روایت کرده اند، ۳۴ نفر از اصحاب و ۱۹ نفر از تابعین، و از سوی علمای شیعه و سنی حدیث صحیح شمرده شده است. مرحوم قاضی نور الله آن را از ۷۴ راوی اهل سنت نقل کرده است و در منابع گوناگون به اسناد و راویان آن اشاره شده است. (۳) - آیه مؤدت، قرآن و عترت، اهل بیت، خطبه غدیره.

ص: ۲۰۹

۱- ۱. همان، ثقل هم به معنای متاع و توشه سفر است، هم هرچیز نفیسی که نیاز به محافظت دارد (قاموس المحيط) و به معنای سنگین هم آمده است.

۲- ۲. اهل البيت في الكتاب و السنة، ص ۱۲۰ به نقل از بشاره المصطفى، ص ۲۹. نیز ر. ک: «عترت، ثقل کبیر»، کمالی دزفولی.

۳- ۳. احقاق الحق، ج ۸ ص ۳۰۸، نیز ر. ک: «الغدیر»، ج ۱ ص ۳۲ به بعد و ص ۲۹۴، و «نفحات الأزهار» (خلاصه عباقت) ج

درباره هر کلمه و عنوانی هم تشکیک شود که بر امامت و جانشینی علی علیه السلام دلالت نمی کند، تردیدی نیست که واژه خلافت و خلیفه، صریح در این مسأله است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بارها از آغاز بعثت تا واپسین روزهای حیات خود، بر «خلیفه» بودن امیر المؤمنین برای پس از خویش، تصریح و تأکید کرده است، تا امت اسلام در آینده دچار تردید و گمراهی نشوند و این حاکی از آینده نگری حضرت رسول است. فرموده است: «یا علی!...»

أنت خلیفتی إستخلفتک بأمر ربّی». (۱) یا علی! تو جانشین منی، تو را به فرمان پروردگارم به خلافت برگزیدم. و فرمود: «یا علی! أنت الإمام و الخلیفه من بعدی». (۲) در حدیثی دامنه این خلافت را گسترده بیان کرده و فرمود: «یا علی! أنت وصی و خلیفتی علی أهلی و ائمتی، فی حیاتی و بعد موتی» (۳) یا علی، تو وصی و جانشین من بر خاندانم و ائمت هستی، در حیات من و پس از مرگ من. -خلافت، حدیث یوم الدار، خلیفه بلا فصل، وصایت.

حدیث دار-حدیث یوم الدار

حدیث دوازده جانشین

در احادیث مکرر، پیامبر خدا صلی الله علیه و آله جانشینان خود را دوازده نفر معرفی می کند که مقصود، امامان دوازده گانه شیعه اند: «لا یزال الدین قائما حتی تقوم الساعة أو یكون علیکم إثنی عشر خلیفه کلهم من قریش» (۴)، «یکون بعدی اثنی عشر امیرا کلهم من قریش» (۵) این دین پابرجاست تا برپایی قیامت، تا آنکه دوازده خلیفه بر شما حکومت کنند که همه از قریش اند. پس از من دوازده امیر خواهد بود، همه از قریش.

عقاید شیعه اثنی عشری بر همین مبنا پدید آمده و شکل گرفته است. دوازده جانشین پیغمبر که مورد تأکید و تأیید آن حضرت است، تاریخ نشان می دهد که مصداق آن نه

ص: ۲۱۰

۱-۱. من لا یحضره الفقیه، ج ۴ ص ۱۷۹.

۲-۲. بحار الأنوار، ج ۲۶ ص ۳۴۹.

۳-۳. موسوعه الامام علی بن ابی طالب، ج ۲ ص ۱۴۵ به نقل از خصال و امالی صدوق.

۴-۴. بحار الأنوار، ج ۳۶ ص ۲۳۹ ح ۳۸.

۵-۵. همان، ص ۲۳۴ ح ۲۰.

خلفای راشدینند، نه بنی امیه، نه بنی عباس، چون عدد یاد شده بر هیچ کدام منطبق نیست، مگر بر دوازده امام شیعه نیز آن حضرت فرمود: «الخلفاء بعدی اثنا عشر كعدّه نقباء بنی اسرائیل». (۱) - أئمة اثني عشر، امامان شیعه.

حدیث رایت

حدیثی که اشاره به واگذاری پرچم به امیر مؤمنان علیه السّلام در نبرد فتح خیبر دارد. به این حدیث «حدیث خیبر» نیز گفته می شود. در جنگ خیبر که یهودیان در قلعه های خود موضع گرفته بودند و تسلیم نمی شدند، پیامبر خدا صلی الله علیه و آله ابتدا پرچم را به ابو بکر داد، او برای فتح قلعه رفت ولی کاری از پیش نبرد. سپس به عمر سپرد، او هم رفت و بدون فتح برگشت. پیامبر فرمود: فردا پرچم را به کسی خواهم داد که خدا و رسولش را دوست دارد، خدا و رسول هم او را دوست دارند و خداوند فتح را به دست او قرار می دهد و وی هرگز از میدان نمی گریزد: «لَاعْطَيْنَ الرَّايَةَ لِمَنْ يَحْبِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَحْبِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ، يَفْتَحُ اللَّهُ عَلَيْهِ يَدَيْهِ لِيَسْ بَفَرَّارٍ» (۲). این کلام نبوی نیز در نقلها به صورتهای مختلف آمده است. علی علیه السّلام با آنکه چشم درد داشت، به برکت پیامبر شفا یافت. حضرت رسول پرچم را به او داد و خیبر به دست علی علیه السّلام گشوده شد. این فضیلت بزرگ در کتب تاریخ و مجموعه های روایی و تألیفات مناقب آمده و از ویژگیهای امیر المؤمنین به شمار می رود.

حسان بن ثابت در آن واقعه از رسول خدا صلی الله علیه و آله اجازه خواست و این منقبت را به شعر بیان کرد. (۳) - پرچمدار پیامبر صلی الله علیه و آله، فضایل علی علیه السّلام.

حدیث ردّ الشمس

به معنای بازگشت خورشید. یکی از فضایل مشهور و قطعی امیر المؤمنین علیه السّلام آن است که خورشید به خاطر آن حضرت بازگشته است، یک بار در زمان پیامبر، بار دیگر پس از

ص: ۲۱۱

۱-۱. همان، ص ۲۳۰ ح ۱۰.

۲-۲. اعیان الشیعه، ج ۱ ص ۳۳۷، سیره ابن هشام، ج ۳ ص ۳۴۹، بحار الأنوار، ج ۳۹ ص ۸، الفصول المهمه، ص ۳۶، احقاق الحق، ج ۵ ص ۴۶۳ و ج ۱۶ ص ۲۲۰.

۳-۳. بحار الأنوار، ج ۳۹ ص ۱۵.

وفات آن حضرت. (۱) از قول علی علیه السلام روایت است: «إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى رَدَّ عَلَيَّ الشَّمْسَ مَرَّتَيْنِ وَ لَمْ يَرُدَّهَا عَلَيَّ أَحَدٌ مِنْ أُمَّةٍ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ غَيْرِي». (۲) خداوند دوبار خورشید را بر من برگردانده است و جز برای من برای کسی از امت محمد، آن را برنگردانده است. به نقل شیخ مفید، وقتی جبرئیل بر پیامبر نازل شد و در انتقال سخنان خداوند با او به نجوا نشست، پیامبر از حال رفت. سر پیامبر بر زانوی علی علیه السلام بود، تا آنکه خورشید غروب کرد.

علی علیه السلام نشسته و با اشاره نماز عصر را خواند. وقتی به حال عادی برگشت، علی علیه السلام قضیه را به حضرت گفت. به توصیه پیامبر، حضرت امیر دعا کرد تا خورشید برگردد تا بتواند نمازش را ایستاده بخواند. حضرت دعا کرد، خورشید برگشت و پس از نماز امام، دوباره غروب کرد. یک بار دیگر هم هنگام عبور از فرات که یارانش مشغول عبور دادن مرکبها و وسایل بودند، عده ای نتوانستند نماز عصر را با حضرت بخوانند، به دعای حضرت خورشید برگشت و آنان نماز عصر را با امام خواندند و خبر آن قضیه در همه جا پخش شد. (۳)

آنکه در مغرب به مشرق کرد رجعت آفتاب تا نماز با نیاز او نیفتد در قضا (۴)

در منابع حدیثی و تاریخی، با عبارتهای مختلف به این واقعه اشاره شده است. (۵) البته این واقعه چیز تازه ای نبود و طبق روایات برای برخی پیامبران پیشین نیز همچون یوشع و سلیمان اتفاق افتاده است. (۶) در مدینه، یکی از مساجد اطراف شهر «مسجد ردّ الشمس» است که در محل وقوع حادثه ساخته شده است.

این فضیلت که در احادیث آمده، از آنجا که فضیلتی بزرگ برای امیر المؤمنین است، و از سویی پدیده ای خارق العاده و برای برخی باورنکردنی است، کسانی در صدد تشکیک نسبت به آن برآمده اند و نسبت به راویان یا منابع یا اصل قضیه و غیر طبیعی بودن آن به دیده تردید نگریسته اند، غافل از آنکه خدایی که معجزه شق القمر را برای پیامبر اسلام و معجزات دیگر را (که محال نیستند، بلکه اموری غیر عادی اند) برای پیامبران دیگر نشان

ص: ۲۱۲

-
- ۱-۱. ارشاد، مفید، ج ۱ ص ۴۴۵.
 - ۲-۲. ارشاد، مفید، ج ۱ ص ۴۴۵.
 - ۳-۳. ارشاد، ج ۱ ص ۳۴۵، امالی، ص ۹۴، نیز «بحار الأنوار»، ج ۴۱ ص ۱۶۶ (باب ردّ الشمس له).
 - ۴-۴. دیوان ابن یمن، ص ۱۰.
 - ۵-۵. از جمله: «بحار الأنوار»، ج ۴۱ ص ۱۶۶، «احقاق الحق»، ج ۵ ص ۵۱۲ و ج ۱۶ ص ۳۱۵.
 - ۶-۶. ر. ک: «موسوعه الامام علی بن ابی طالب»، ج ۱۱ ص ۷۵.

می دهد، بازگرداندن حرکت خورشید برای او مشکلی نیست. به همین جهت، تعدادی از محدثان و تاریخ نگاران و محققان شیعه و سنی درباره آن بحث کرده و حتی تألیفهای مستقلی نگاشته اند و راویان و اسناد واقعه را براساس منابع فراوان و متقن آورده اند. (۱)

برخی هم به تحلیل واقعه و اثبات «غیرممکن» بودن آن پرداخته اند. (۲)

خورشید به فرمان تو برگشت ز مغرب آمد به زمین زهره از این چرخ مقوس

زین پیش نبوده است به فضل تو به عالم من بعد نباشد به جهان نیز چو تو کس (۳)

-مسجد ردّ الشمس، خصایص امام علی علیه السلام.

حدیث سبق به اسلام - اولین مسلمان

حدیث سدّ ابواب

پس از بنای مسجد مدینه و انتقال پیامبر خدا صلی الله علیه و آله از خانه ابو ایوب به خانه خود که در کنار مسجد ساخته شده بود، کسانی چون علی علیه السلام، عمر، ابو بکر، عباس، حمزه نیز در خانه های خود مستقر شدند و از راه مسجد رفت و آمد می کردند و این برای پیامبر خدا نیز ایجاد مزاحمت داشت. حضرت دستور داد همه درهایی که از خانه ها به مسجد باز شده بود بسته شود، و از راه دیگری رفت و آمد کنند و برای نماز از در مسجد وارد شوند، نه از خانه های خود و درها بسته شود، مگر در خانه علی علیه السلام. این سخن بر عده ای گران آمد و حرفهایی زدند. حضرت سخترانی کرد و فرمود: بستن و باز گذاشتن به امر خدا بوده و من امر او را اجرا کردم. این قضیه، مزیتی و فضیلتی برای حضرت علی علیه السلام به شمار می رود و در روایات فراوانی با عبارتهای مختلف نیز مطرح شده است. علامه امینی ۲۳ صورت برای آن نقل کرده است. (۴) در بحار الأنوار نیز ۱۳ حدیث در باب امر پیامبر به بستن درها مگر در خانه علی علیه السلام نقل کرده است. (۵) متن هایی چون: «إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ أَمَرَ بِسَدِّ الْأَبْوَابِ إِلَّا بَابَ عَلِيٍّ» و «سَدُّوا الْأَبْوَابَ إِلَى الْمَسْجِدِ إِلَّا بَابَ عَلِيٍّ» و «إِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي بِسَدِّ أَبْوَابِكُمْ وَ تَرْكِ

ص: ۲۱۳

۱-۱) ر.ک: «الغدیر»، ج ۳ ص ۱۲۷ تا ۱۴۱، «کشف الرمس عن حدیث رد الشمس»، محمد باقر محمودی.

۲-۲) از جمله ر.ک: «موسوعه الامام علی بن ابی طالب»، ج ۱۱ ص ۹۱ (بحث حول حدیث ردّ الشمس).

۳-۳) ناصر خسرو.

۴-۴) الغدیر، ج ۳ ص ۲۰۲، موسوعه الامام علی بن ابی طالب، ج ۹ ص ۳۹۸.

۵-۵) بحار الأنوار، ج ۳۹ ص ۱۹.

باب علیّ از آن جمله است. آنچه در دعای ندبه آمده (و سدّ الأبواب إلّا بابه) اشاره به این احادیث است. اشاره به نوعی حق ولایت است که حق او مثل پیامبر خدا صلی الله علیه و آله در مسجد است. -خصایص امام علی علیه السلام.

حدیث سفینه نوح

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بارها اهل بیت خود را به «کشتی نوح» تشبیه کرده که هر که بر آن سوار شود نجات می یابد و هر که جا بماند هلاک می شود. در طوفان نوح، هر کس از مؤمنان و نیز از حیوانات که سوار کشتی نوح شدند، از آن طوفان عالمگیر که عذاب الهی بود نجات یافتند و هر کس که از آن جدا ماند حتی اگر پسر نوح بود غرق شد. کشتی نوح، سمبل نجات از غرقابها و ایمنی در تلاطم طوفان هاست. پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «إِنَّ مَثَلْ أَهْلِ بَيْتِ فَيْكَمْ مَثَلْ سَفِينَةِ نُوْحٍ مِنْ قَوْمِهِ، مَنْ رَكِبَهَا نَجَا، وَمَنْ تَخَلَّفَ عَنْهَا غَرِقَ» (۱)، مثل اهل بیت من در میان شما، مثل کشتی نوح از قوم اوست، هر کس که بر آن سوار شود نجات می یابد و هر کس عقب و جا بماند، غرق می شود.

این مضمون، در احادیث پیامبر و ائمه معصومین با عبارتهای مختلف بیان شده است.

غیر از واژه سفینه، با «فلک» هم که به همان معنی است ذکر شده است. امام سجاد علیه السلام فرمود: «نحن الفلک الجاریه فی اللّجج الغامرہ یأمن من رکبها و یغرق من ترکها». (۲) ما کشتیهای جاری در دریاها و طوفانی و امواج شدیدیم، هر کس بر این کشتیها سوار شود آسوده گردد و هر که آنها را ترک کند غرق می شود. گویا پیامبر از ورای حوادث، امواج مهلک و طوفانهای سهمگین را می دید که امت اسلامی را دستخوش امواج و گردابها خواهد ساخت و بسیاری دچار این موجها شده غرق و گمراه خواهند گشت. اهل بیت خویش را به عنوان کشتی نجات بخشی معرفی کرد تا امت با تمسک به ولایت و امامت آنان، تباہ و گمراه نشوند. در حدیث معروف «إِنَّ الْحَسِينَ مَصْبَاحَ الْهُدَى وَ سَفِينَةَ النَّجَاةِ» نیز به نجات بخش بودن کشتی حسینی در امواج حوادث و فتنه ها اشاره کرده است.

ص: ۲۱۴

۱- ۱. اهل البيت في الكتاب و السنه، ص ۸۷ به نقل از کمال الدین صدوق، امالی طوسی، احتیاج طبری و...

۲- ۲. همان، ص ۸۸ به نقل از ینایع الموده ۷۶/۱.

حدیث سفینه، از یک سو گمراه بودن خطوط و افکار و راههای غیر اهل بیت را می‌رساند، از سویی راه درست و منتهی به ساحل امن و ایمان را. پس واجب است که از این خاندان اطاعت شود و رهبری آنان پذیرفته گردد تا امت به سعادت برسد. این مضمون حتی در ادبیات نیز فراوان مطرح شده و این خاندان، همچون نوح نجات بخش معرفی شده‌اند.

چه غم دیوار امت را که باشد چون تو پشتیان چه بیم از موج بحر آن را که باشد نوح، کشتیان

از این باب است نامگذاری کتاب «و رکبت السفینه» (سوار کشتی شدم) از مروان خلیفات، یکی از آنان که با مطالعه و آزاداندیشی به حقانیت تشیع و مکتب اهل بیت پی برد و این تحوّل فکری و اعتقادی را نوعی سوار شدن بر کشتی نجات بخش عترت پیامبر دانست (۱) (استبصار). حدیث سفینه از بزرگترین منقبت‌های اهل بیت به شمار می‌رود که در کتب حدیث آمده است. (۲) - اهل بیت، استبصار، فضایل اهل بیت.

حدیث سلسله الذهب

حدیثی که حضرت رضا علیه السلام در نیشابور در مراسم استقبال شورانگیز شیعیان از آن حضرت فرمود. چون خواست از آن شهر بکوچد و به خراسان پیش مأمون برود، راویان و اصحاب حدیث گرد آن حضرت بودند، گفتند ای پسر پیامبر از پیش ما می‌روی، آیا حدیثی نمی‌فرمایی که بهره ببریم؟ حضرت رضا علیه السلام در کجاوه نشسته بود، سرش را بیرون آورد و فرمود: از پدرم موسی بن جعفر علیه السلام شنیدم که از پدرش امام صادق، از پدرش امام باقر، از پدرش امام سجاد، از پدرش حسین بن علی، از پدرش امیر المؤمنین علیه السلام شنیدم که او از پیامبر خدا شنید که فرمود: از جبرئیل شنیدم که گفت: خداوند متعال می‌فرماید: «لا إله إلا الله حصنی، فمن دخل حصنی أمن من عذابی» (لا اله الا الله، قلعه و دژ من است، هر که در قلعه من وارد شود، از عذابم ایمن گردد)، چون مرکب او حرکت کرد، دوباره فرمود:

ص: ۲۱۵

۱- ۱. به مدخل «استبصار» مراجعه کنید.

۲- ۲. برای منابع این حدیث و نقل‌های گوناگون آن، ر.ک: «نفحات الازهار» (خلاصه عبات)، ج ۴، «احقاق الحق» ج ۸ ص ۲۶۹، «بحار الأنوار»، ج ۲۳ ص ۱۲۰، «اهل البيت في الكتاب و السنه» ص ۸۷.

«بشروطها و أنا من شروطها»، با شرطهایش، من یکی از شرطهای آنم. (۱)

از دلایلی است که نشان می دهد توحید و اسلام وقتی کامل است که رهبری معصوم و ولایت ائمه هدی علیهم السلام در کنار آن باشد و توحید بی ولایت کافی نیست. این مضمون در کلام دیگری از آن حضرت نقل شده است که: «کمال الدین ولایتنا و البرأه من عدونا». (۲)

در روایات بیشماری نیز آمده است که شرط قبولی اعمال، ولایت اهل بیت و محبت آنان است. آنچه در کلام حضرت رضا علیه السلام بیشتر جلوه می کند، نقش ولایت امام معصوم در به ثمر رساندن عقیده توحیدی در جامعه و محوریت «ولایت» برای دینداری است. بدون این «ولایت پذیری» از ائمه، نه توحید درست می شود و نه خداپرستی صحیحی صورت می گیرد. امام باقر علیه السلام فرمود: «کلّ من دان الله عزّ و جلّ بعباده یجهد فیها نفسه و لا إمام له من الله فسعیه غیر مقبول و هو ضالّ متحیر...» (۳) هر کس که با عبادتی پرزحمت و طاقت فرسا برای خداوند دینداری کند، اما پیشوای الهی نداشته باشد، تلاش او پذیرفته نیست، خودش هم گمراه و سرگردان است. نیز آن حضرت فرمود: «خداوند را کسی می شناسد و می پرستد که خدا را و امام از ما خاندان را شناخته باشد و کسی که خدا را نشناسد و به ما معرفت نداشته باشد، غیر خدا را شناخته و غیر خدا را می پرستد و اینگونه گمراه می شود». (۴)

حدیث سلسله الذهب (زنجیره طلایی) برای آن جهت به این نام مشهور شده است که همه سلسله سند آن تا به خداوند برسد، نورانی، محکم و نفیس است و نقل شده که این حدیث چون به یکی از امرای سامانی رسید، آن را به خط طلا نوشت و وصیت کرد که همراهش دفن کنند. پس از مرگش او را در خواب دیدند که می گفت مرا به سبب همین حدیث و احترامی که به آن کردم آرمزیدند. (۵) - ارکان پنجگانه اسلام، بشرطها و شروطها، آیه اکمال دین.

حدیث طیر مشوی

طیر مشوی به معنای پرند و مرغ بریان شده است. مرغ بریانی به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله هدیه آوردند و در مقابل او نهادند. حضرت دعا کرد: «اللهم ائتني بأحبّ خلقك إليك یا کل معی

ص: ۲۱۶

۱-۱. بحار الأنوار، ج ۴۹ ص ۱۲۳ به نقل از عیون اخبار الرضا علیه السلام و امالی صدوق، ص ۳۰۶.

۲-۲. اهل البیت فی الکتاب و السنّه، ص ۳۷۸.

۳-۳. وسائل الشیعه، ج ۱ ص ۹۰ و کافی، ج ۱ ص ۸۸.

۴-۴. کافی، ج ۱ ص ۱۸۱ ح ۴.

۵-۵. کشف الغمه، ج ۳ ص ۹۸.

من هذا الطَّعام» خدایا محبوب ترین آفریدگانت را برای من برسان تا با من از این غذا بخورد. انس، عایشه و حفصه هم حضور داشتند. عایشه و حفصه آرزو و دعا کردند که آن «محبوب خدا» پدرشان ابو بکر و عمر باشد. اما علی علیه السَّلام وارد شد و هردو از آن مرغ خوردند. (۱) این حدیث، از احادیث مستفیضه و متواتر به شمار می رود و از طرق مختلف در کتابهای شیعه و اهل سنّت آمده است. مضمون این حدیث که می رساند آن حضرت محبوب ترین افراد نزد خداوند است، گواه فضیلت امیر مؤمنان است و شایستگی او را برای هدایت خلق می رساند. فضایل علی علیه السَّلام.

حدیث علی مع الحق - علی مع الحق

حدیث غدیر - حدیث ولایت

حدیث قلم و کاغذ - پنج شنبه شوم

حدیث کساء - اصحاب کساء

حدیث کسر اصنام - بت شکنی علی علیه السَّلام

حدیث لا فتی - لا فتی الا علی علیه السَّلام

حدیث مباحله - مباحله

حدیث مدینه العلم

از کلیدی ترین مباحث امامت، موضوع «علم امام» است. کسی که جانشین پیامبر خدا صلی الله علیه و آله می شود، باید در علم به دین، قرآن، احکام، معارف، قضاوت و داوری، دانش سیاسی و تدبیر و جهات دیگر، «داناترین» باشد. این ویژگی برای حضرت امیر علیه السَّلام فراهم بود و بارها رسول خدا با عبارتهای مختلف، مقام علمی و دانش گسترده آن حضرت را یادآور شده و او را در شهر علم خویش دانسته است، به قول فردوسی:

درست این سخن، گفت پیغمبر است که من شهر علمم، علیم در است

ص: ۲۱۷

۱ - ۱). ر.ک: «بحار الأنوار»، ج ۳۸ ص ۳۵۰، «موسوعه الامام علی بن ابی طالب»، ج ۱۱ ص ۲۲۶، «احقاق الحق»، ج ۵ ص ۳۱۸، «ترجمه الامام علی بن ابی طالب» از تاریخ دمشق، ج ۲ ص ۱۰۵ تا ۱۵۰، «دانشنامه امام علی»، ج ۳ ص ۲۵۰، «مصادر حدیث الطَّیْبَر»، محمّد جعفر الطَّبسی.

از آنجا که امام، مرجع فکری، دینی و علمی ائمه نیز می باشد، از ویژگیهای امام از دید شیعه، علم فراوان و «اعلم» بودن اوست. رسول خدا با بیان اینکه «أنا مدینه العلم و علی بابها فمن اراد البیت فلیأت الباب» (۱) من شهر علمم و علی علیه السلام در آن است، پس هر کس بخواهد به خانه آید، از در بیاید، ائمه را ارشاد فرموده تا برای بهره وری از علوم نبوی، به حضرت امیر علیه السلام روی آورند و از علومی که از حضرت رسول به آن حضرت و امامان بعدی رسیده، بهره ببرند، که در غیر این صورت، هم خودشان از علم فراوان و درست، محروم می مانند، هم به ائمه معصومین که وارث علوم پیامبر و حامل علم الهی اند، ظلم می شود.

صدها حدیث به بعد علمی و اعلیت حضرت علی علیه السلام مربوط می شود، با مضامینی از این قبیل که: پیامبر هزار باب علم به او آموخت که از هر کدام، هزار باب گشوده می شد، پیامبر املائی علم می کرد و علی علیه السلام می نوشت، او باب علم پیامبر، خازن علوم رسول خدا، حامل حکمتهای نبوی، وارث علم نبی و اعلم ائمه بود، هر چه می شنید از یاد نمی برد، آن قدر علم داشت که کسی را نمی یافت از علومش به او بگوید، علم قرآن، علم دین، علم شرایع، علم بلایا و منایا نزد او بود. سخنان آن حضرت، گویاترین گواه علم سرشار و بی پایان اوست که به منبع لایزال دانش و حکمت ازلی وصل بود.

حدیث «مدینه العلم» که از احادیث متواتر است و با عبارات گوناگون نقل شده، او را باب مدینه علم می داند و اینکه هر کس علم و حکمت می خواهد، از آن در وارد شود، یا هر که می خواهد وارد شهر علم نبی شود، از آن در آید، یا هر که در شهر علم نبی را می جوید، سراغ علی علیه السلام برود، یا اینکه جز از راه در شهر علم، نمی توان وارد آن شد، یا هر کس حکمت می خواهد، سراغ در شهر حکمت نبوی برود و... اینگونه مضامین.

شیعه به اینگونه احادیث، بر امامت علی بن ابی طالب علیه السلام استدلال می کند، چرا که «علم» را از شرایط مهم در امام می داند. (۲) مولوی گوید:

چون تو بابی آن مدینه علم را چون شعاعی آفتاب حلم را

ص: ۲۱۸

-
- ۱-۱. مناقب، ابن شهر آشوب، ج ۲ ص ۳۴.
۲-۲. درباره این حدیث و مشابه های آن ر. ک: «مناقب» ابن شهر آشوب، ج ۲ ص ۲۸، «موسوعه الامام علی بن ابی طالب»، ج ۱۰، «نفحات الازهار» (خلاصه عبقات) ج ۱۱، ۱۰ و ۱۲، «بحار الأنوار» ج ۴۰ ص ۲۰۰، «احقاق الحق»، ج ۵ ص ۴۶۸، ج ۷ ص ۴۵۹، ج ۱۶ ص ۲۷۷، «دانشنامه امام علی»، ج ۱۰، «کفایه الخصام» ج ۵ ص ۳۴۴، «المراجعات»، نامه ۶۶.

باز باش ای باب بر جوئیای باب تا رسد از تو قشور اندر لباب

باز باش ای باب رحمت تا ابد بارگاه ما له کفوا احد (۱)

-سلونی قبل از تفقدونی، فضایل علی علیه السلام، علم بلایا و منایا، لو لا علی...، علی علیه السلام و چاه.

حدیث منزلت

این حدیث، که جایگاه امیر المؤمنین علیه السلام را نسبت به پیامبر خدا صلی الله علیه و آله، همچون جایگاه هارون نسبت به موسی علیه السلام می داند، از روشن ترین و قوی ترین دلایل امامت و خلافت آن حضرت است. کلامی که پیامبر خدا بارها آن را فرموده، از جمله در داستان عزیمت به جنگ تبوک و گذاشتن حضرت امیر در مدینه، پیامبر و مسلمانان برای مقابله با رومیان عازم تبوک بودند. یک لشکرکشی طولانی و برون مرزی و سخت در پیش بود و بیم آن می رفت که منافقان و دشمنان کین توز، در غیاب پیامبر، فتنه انگیزی کنند و به اسلام و مسلمین ضربه بزنند. رسول خدا صلی الله علیه و آله حضرت علی علیه السلام را در مدینه به جای خود گذاشت، تا هم مدینه را حفظ کند و هم بازماندگان در شهر را سرپرستی کند. منافقان که برای عدم حضور پیامبر نقشه ها کشیده بودند، چون ناکام شدند، شایعه پراکنی بر ضد علی علیه السلام کردند که حضرت رسول او را دوست ندارد و نخواسته با خود ببرد و او را سرپرست زنان و کودکان کرده است. امام خود را به پیامبر رساند و جو شایعه را گزارش داد. پیامبر دستور داد که وی به مدینه برگردد و فرمود: مدینه جز با حضور من یا تو سامان نمی گیرد و افزود: «أنت خلیفتی فی أهلی و دار هجرتی و قومی، أما ترضی أن تکون منی بمنزله هارون من موسی إلا- أنه لا- نبی بعدی؟» (۲) تو جانشین من در خانواده ام و محل هجرتم و در میان قوم منی. آیا دوست نداری که نسبت به من به منزله هارون نسبت به موسی باشی، جز اینکه پس از من پیامبری نیست؟ تعبیر دیگر چنین است: «أنت منی بمنزله هارون من موسی إلا أنه لا نبی بعدی.» (۳) با این کلام، همه مسؤولیتهای پیامبر را (بجز نبوت) بر دوش او نهاد و زعامت و رهبری پس از خود را به او سپرد.

ص: ۲۱۹

۱- ۱. مثنوی، دفتر اول، بیت ۳۷۶۳.

۲- ۲. ارشاد، مفید، ج ۱ ص ۱۵۶، معانی الأخبار، ص ۷۴.

۳- ۳. موسوعه الامام علی بن ابی طالب، ج ۲ ص ۱۴۹ به نقل از سنن ترمذی، تاریخ بغداد و...

این حدیث، با عبارتهای مختلف، در منابع گوناگون شیعه و اهل سنت به نحو متواتر نقل شده و مورد استناد ائمه، اصحاب و علما در مباحث امامت قرار گرفته است. (۱) موارد آن هم متعدد است، غیر از حادثه تبوک، در آغاز بعثت و یوم الإنذار، در روز مؤاخات پس از هجرت به مدینه، هنگام بستن درها به مسجد، روز فتح خیبر، در گفتاری با ام سلمه، با انس بن مالک، با جمعی از اصحاب و در حجه الوداع نیز این سخن را فرموده است. (۲)

استدلال به این حدیث بر امامت نیز به نقش هارون نسبت به موسای کلیم برمی گردد.

در آیات متعددی جانشینی هارون برای موسی در قوم بنی اسرائیل بیان شده است، همچون آیه ۱۴۲ اعراف، ۲۹ تا ۳۲ طه و ۳۵ فرقان، مفهوم «منزلت» هم عام است و همه شئون را می گیرد و در کنار طرح منزلت، خلیفه بودن هم مطرح شده است. در حدیثی هم بیش از نسبت موسی و هارون مطرح شده است. رسول خدا صلی الله علیه و آله به علی بن ابی طالب علیه السلام فرمود:

«یا علی! أنت منی بمنزله هبه الله من آدم، و بمنزله سام من نوح، و بمنزله إسحاق من إبراهيم، و بمنزله هارون من موسی، و بمنزله شمعون من عیسی إلا أنه لا نبی بعدی، یا علی أنت وصی و خلیفتی، فمن جحد وصیتک و خلافتک فلیس منی و لست منه و أنا خصمه یوم القیامه، یا علی! أنت أفضل امتی فضلا و أقدمهم سلما، و أكثرهم علما، و أوفرهم حلما و أشجعهم قلبا و أسخاهم کفًا، یا علی! أنت الإمام بعدی و الأمير، و أنت الصاحب بعدی و الوزير، و ما لک فی امتی من نظیر...» (۳)

حدیث وزارت

وزارت، به معنای پشتیبانی، معاضدت و یاری است. وزیر، عهده دار مسؤولیتهایی از سوی حکومت می شود. منصب وزارت، همانگونه که برای هارون نسبت به حضرت موسی بود، برای حضرت علی علیه السلام نسبت به پیامبر خدا صلی الله علیه و آله هم بود و در احادیث بسیاری پیامبر از

ص: ۲۲۰

۱- ۱. برای منابع و متون این حدیث، ر.ک: «احقاق الحق» ج ۷ ص ۴۲۸ و ج ۱۶ ص ۱، «الغدیر» ج ۱۰ ص ۲۵۹، «نفحات الأزهار» (خلاصه عبقات) ج ۱۷ و ۱۸، «المراجعات» نامه های ۲۶ تا ۳۲، «بحار الأنوار»، ج ۳۷ ص ۲۵۴، باب «اخبار المنزله و الاستدلال بها علی امامته»، «معانی الأخبار»، ص ۷۴.

۲- ۲. ر.ک: «موسوعه الامام علی بن ابی طالب»، ج ۲ ص ۱۵۲، «نفحات الأزهار»، ج ۱۸ ص ۳۶۱، «المراجعات»، نامه ۳۲.

۳- ۳. بحار الأنوار، ج ۳۷ ص ۲۵۴.

امیر مؤمنان به عنوان وزیر خود یاد می کرد. اینگونه احادیث، از جمله مستندات خلافت او پس از پیامبر خداست، یکی از نقلها به عنوان نمونه چنین است: «هَذَا عَلِيٌّ أَخِي وَوَصِيِّي وَوَزِيرِي وَوَارِثِي وَخَلِيفَتِي إِمَامِكُمْ» (۱)، این علی، برادرم وصی و جانشینم، وزیرم، وارثم و خلیفه من امام شماست. حضرت علی علیه السّلام نیز فرمود: پیامبر خدا مرا به عنوان برادر خویش پسندید و مرا به وزارت خویش مخصوص گردانید: «إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ رَضِيَ لِنَفْسِهِ أَخًا وَاخْتَصَّنِي لَهُ وَزِيرًا». (۲) حدیثهای مکرری هم با این مضمون است که پیامبر به خدا عرض کرد: پروردگارا، موسی از تو خواست شرح صدرش عطا کنی و کارش را آسان سازی و هارون را وزیر او قرار دهی، من نیز از تو می خواهم که علی علیه السّلام را وزیر من از خاندانم قرار دهی و او را مایه پشت گرمی من گردانی. (۳) در حدیث یوم الدّار در اوایل بعثت هم وقتی پیامبر خدا صلی الله علیه و آله خویشاوندان خود را دعوت کرد و مسأله رسالت خویش را اعلام نمود، فرمود:

«من یؤاخینی و یؤازرنی و یکون ولیّی و وارثی و وصیّی بعدی...» (۴)، که برادری و همراهی و پشتیبانی آن روز را سبب ولایت و وصایت دانست. - حدیث منزلت، حدیث خلافت.

حدیث وصایت-وصایت، وصی

حدیث ولایت

ولایت که به معنای «اولی به تصرف»، سرپرستی، زعامت و پیشوایی است، در قرآن و حدیث برای حضرت علی علیه السّلام و امامان قرار داده شده است. عنوان «ولّی»، «مولی» و «ولایت» بارها از زبان پیامبر خدا صلی الله علیه و آله درباره امیر المؤمنین اطلاق شده و او را ولیّ مؤمنین و مولای مسلمین قرار داده است. آنچه در غدیر خم مطرح شده، یکی از آن موارد است.

قرآن کریم هم در آیه ولایت «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ...» آن را بیان کرده و اطاعت اولی الامر هم در آیه دیگری واجب شمرده شده است (- آیه ولایت).

در حدیث ولایت که با تعابیر مختلف بیان شده است، حضرت علی علیه السّلام به عنوان ولی

ص: ۲۲۱

۱-۱. امالی صدوق، ص ۵۶۴ (مجلس ۷۲).

۲-۲. ارشاد، ج ۱ ص ۲۷۶.

۳-۳. ر. ک: «موسوعه الامام علی بن ابی طالب»، ج ۸ ص ۱۰۴.

۴-۴. بحار الأنوار، ج ۳۸ ص ۲۵۲ ح ۴۶، فضائل الخمسه من الصحاح الستة، ج ۱ ص ۳۳۳.

مؤمنین پس از پیامبر و برخوردار از اطاعت واجب و اینکه ولایت او ولایت پیامبر است و تصدیق به ولایت او تصدیق ولایت رسول است و شرط درستی ایمان به خدا پذیرش ولایت علوی است مطرح گشته است.

مورد روشن آن که به تواتر نقل شده، در روز غدیر خم و در بازگشت از حجه الوداع بود که رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ در جمع انبوه مسلمانان پس از ایراد خطبه ای مفصّل، فرمود: «من كنت مولاه فعليّ مولاه، اللهمّ وال من والاه و عاد من عاداه»، (۱) بر هر کس که من مولا- بودم، علی علیه السّلام مولای اوست، خداوندا، هر که با او دوستی کند دوستش بدار و هر که با او دشمنی کند دشمنش باش. در جای دیگر فرمود: «يا عليّ! أنت وليّ النّاس بعدی فمن أطاعك فقد أطاعني و من عصاك فقد عصاني»، (۲) یا علی، تو سرپرست مردم پس از منی، هر کس تو را اطاعت کند مرا اطاعت کرده و هر که تو را نافرمانی کند، مرا نافرمانی کرده است. و فرمود: «عليّ أُولی المؤمنین بالمؤمنین بعدی» (۳)، علی علیه السّلام سزاوارترین مؤمنان به مؤمنین پس از من است.

اشاره شد که این حدیث (من كنت مولاه...) از احادیث متواتر است و در کتب شیعه و اهل سنّت از اصحاب و تابعین بسیاری روایت شده و جای هیچ انکار نیست، هر چند برخی از مورّخان در نقل تاریخ واقعه غدیر، با بی مهری یا عناد از کنار موضوع گذشته یا آن را تکذیب کرده اند. درباره این حدیث، از جهات گوناگونی بحث شده است، هم از نظر روایان و سلسله سند حدیث، هم از نظر معنای ولایت و مولی، هم استدلالی که به این حدیث شده، هم احتجاجاتی که ائمّه و اصحاب و متکلمین برای مسأله امامت به حدیث ولایت کرده اند، هم عبارتها و نقلهای مختلفی که از متن حدیث در منابع مختلف وجود دارد. (۴) به مدخلهای دیگر مرتبط با موضوع، مراجعه کنید.

-مولی، آیه ولایت، غدیر خم، خطبه غدیریه، ولایت، اولی الأمر، آیه تبلیغ، آیه اکمال دین، واقعه غدیر خم، عید غدیر و...

ص: ۲۲۲

۱- ۱. اصول کافی، ج ۱ ص ۲۹۴ و ۲۹۵، فضائل الخمسه من الصحاح الستة، ج ۱ ص ۳۴۹.

۲- ۲. امالی مفید، ص ۱۱۳.

۳- ۳. موسوعه الامام علی بن ابی طالب، ج ۲ ص ۲۲۱.

۴- ۴. درباره این حدیث، ر.ک: «نفحات الأزهار» (خلاصه عبقات) ج ۱۵ و ۱۶، «الغدیر» ج ۱، «المراجعات»، نامه ۳۸، ۳۶، ۵۴، ۴۰ و ۵۶ «احقاق الحق»، ج ۶ ص ۲۲۵، «فیض القدير» محدث قمی، «بحار الأنوار»، ج ۳۷ ص ۱۰۸ به بعد، «موسوعه الامام علی بن ابی طالب»، ج ۲ ص ۱۹۷.

حدیث هدایت-آیه منذر و هادی

حدیث هزار باب علم-هزار باب علم

حدیث یوم الإنذار-حدیث یوم الدار

حدیث یوم الدار

به این حدیث، حدیث الدار و حدیث بدء الدعوه و حدیث العشیره هم گفته می شود و یکی از فضایل علی بن ابی طالب علیه السلام و دلایل امامت اوست. در اوایل بعثت پیامبر، وقتی آیه وَ أَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ (۱) نازل شد و آن حضرت مأمور گشت که خویشاوندان خود را به اسلام دعوت کند، در خانه خود یا خانه ابو طالب جلسه ای برگزار کرد و چهل نفر را دعوت فرمود و ضمن طعام دادن به آنان، دعوت خود را مطرح کرد و فرمود: هر یک از شما که در ایمان آوردن پیشقدم شود و اسلام را بپذیرد، او برادرم، وصی، جانشین من و ولی مؤمنان است. از حاضران کسی پاسخ مثبت نداد. تنها علی علیه السلام بود که برخاست و ایمان و پذیرش خود را اعلام کرد. پیامبر نیز فرمود: این برادر من، وصی من و خلیفه من بین شماست: «إِنَّ هَذَا أَخِي وَ وَصِيَّي وَ خَلِيفَتِي فِيكُمْ، فَاسْمَعُوا لَهُ وَ أَطِيعُوا»، آن گروه خنده کنان و از روی استهزاء برخاستند و به ابو طالب می گفتند: تو را دستور داده که از پسر ت اطاعت کنی! (۲)

این حدیث و نقل تاریخی با عبارتهای گوناگون در منابع فراوان شیعی و عامه نقل شده است. چون در خانه ابو طالب یا پیامبر بوده، به حدیث الدار یا یوم الدار شهرت یافته است.

چون پس از نزول آیه انذار خویشاوندان بوده، به آن حدیث الإنذار هم می گویند. دعوت پیامبر تنها بر ایمان آوردن نبود، بلکه همکاری در دعوت دینی و پشتیبانی هم بود، چون فرمود: «أَيْكُمْ يُوَازِرُنِي عَلِي هَذَا الْأَمْرُ عَلِي أَنْ يَكُونَ أَخِي...»

حرکت استبصار-استبصار

ص: ۲۲۳

۱-۱. شعراء، آیه ۲۱۴.

۲-۲. «الغدیر»، ج ۲ ص ۲۷۸ و ج ۹ ص ۳۳۸، ۲۱۸، ۱۳۰، ۹۳، «اعیان الشیعه»، ج ۱ ص ۲۷۳، «موسوعه الامام علی بن ابی طالب»، ج ۱ ص ۱۴۵، کتاب «یوم الدار»، سید طالب الحسینی الرفاعی، «دانشنامه امام علی»، ج ۱۰ ص ۲۷۰ و ج ۳ ص ۱۴۶، «دانشنامه امیر المؤمنین»، ج ۲ ص ۲۶.

عنوانی است که به خوارج نهروان گفته می شود و نامی است برگرفته از مکانی به نام «حروراء» که منطقه ای میان کوفه و بغداد در مسیر رودخانه نهروان است و خوارج در آنجا گرد آمده بودند. امیر المؤمنین علیه السلام برای آنان سخنرانی کرد. در پی سخنان آن حضرت، حدود دو هزار نفر برگشتند. امام آنان را با این عنوان یاد کرد و فرمود: «أنتم الحروریة لإجتماعکم بحروراء» (۱). -خوارج نهروان، جنگ نهروان.

حزب علی علیه السلام، حزب الله

حزب، به گروه و دسته ای گفته می شود که با هم تجمّع و تشکّل داشته باشند و دارای یک فکر، یک هدف و همفکر و همدل و همراه باشند. (۲) بنابراین «حزب علی» به کسانی گفته می شود که در خط و فکر و مرام امیر المؤمنین علیه السلام و پیرو او و مطیع فرمانش باشند. در روایات متعددی از «حزب علی» یاد شده و حزب علی، همان حزب خدا و حزب رسول معرفی شده است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «حزب علیّ حزب الله و حزب أعدائه حزب الشیطان» (۳) حزب علی حزب خداست و حزب دشمنانش حزب شیطان است.

نیز آن حضرت، خداوند و امت خویش را بر این سخن گواه می گیرد و خطاب به علی علیه السلام می فرماید: «إنّ حزبک حزبی و حزبی حزب الله». (۴) حزب تو حزب من است و حزب من حزب خداست.

خود امام علی علیه السلام فرمود: «نحن النجباء و أفراتنا أفرات الأنبياء و حزبنا حزب الله و الفئه الباغیه حزب الشیطان و من سؤی بیننا و بین عدوّنا فلیس منّا» (۵)، ما نجیبانیم و پیشینیان ما پیشینیان پیامبرانند و حزب ما حزب خداست و گروه طغیانگر (سپاه شام) حزب شیطان است و هر که ما و آنان را برابر بداند از ما نیست.

ص: ۲۲۴

۱- ۱. شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، ج ۲ ص ۲۷۵ به نقل از کامل مبرّد.

۲- ۲. التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، حسن مصطفوی، واژه «حزب».

۳- ۳. بحار الأنوار، ج ۴۰ ص ۲۶ و ج ۳۸ ص ۹۵.

۴- ۴. همان، ج ۳۸ ص ۱۱۱.

۵- ۵. ترجمه الامام علی بن ابی طالب (تاریخ دمشق) ج ۳ ص ۱۸۳.

در روایاتی نیز علی علیه السّلام به عنوان شاخص و معیار و میزان شناخت حزب الله و وابستگان به خطّ خدا و رسول به شمار آمده است. از امام عسکری علیه السّلام درباره معنای «من کنت مولاه...» پرسیدند، حضرت فرمود: مقصود آن است که او را علم و نشانه ای قرار داد که هنگام تفرقه، «حزب الله» به سبب او شناخته شود. (۱) و پیامبر خدا به آن حضرت فرمود:

«و الله يا عليّ... لولاك لم يعرف حزب الله و بك يعرف عدوّ الله.» (۲) به خدا سوگند یا علی...

اگر تو نبودی، حزب الله شناخته نمی شدند، و به وسیله تو دشمن خدا شناخته می شود.

این محوریت و شاخص بودن، برای اهل بیت عليهم السّلام هم می باشد و اختصاص به شخص علی علیه السّلام ندارد. پیامبر خدا به امیر مؤمنان فرمود: «أنتم حزب الله و أعداؤکم حزب الشّيطان» (۳) و فرمود: «حزبهم حزبی و حزبی حزب الله.» (۴) وقتی کسی در حزب علی علیه السّلام بود، در حزب رسول خدا و حزب خدای متعال هم هست، چون خطّ و برنامه و تشکل و هدف یکی است، امیر مؤمنان هم خود را در حزب خدا و رسول می داند: «أنا حزب الله و رسوله، و الفئه الباغیه حزب الشّيطان». (۵) کسانی هم که در حزب علی علیه السّلام و حزب پیامبر قرار می گیرند، خواه ناخواه در حزب خداوندند. پس هم علی علیه السّلام و خاندان و فرزندان او «حزب الله» اند، هم شیعیان و پیروانشان، که این حقیقت در کلام نبوی چنین جلوه گر شده است: «یا علیّ... شیعتك حزب الله» (۶)، و «نحن و شیعتنا حزب الله و حزب الله هم الغالبون». (۷)

اینها همه برای آن است که امام علی علیه السّلام ذوب در خدا و رضای او و آیین حق است، پیروان راستین او نیز مبنا و محور فکر و عمل و گرایش و مواضع خود را «خطّ علی» قرار می دهند. -تشیع، میزان حق، علی مع الحقّ.

ص: ۲۲۵

۱-۱. بحار الانوار، ج ۳۷ ص ۲۲۳.

۲-۲. همان، ج ۳۶ ص ۱۳۹ و موسوعه کلمات الامام الحسین، ص ۵۹۷.

۳-۳. همان، ج ۲۳ ص ۱۴۲.

۴-۴. همان ص ۱۴۴.

۵-۵. همان، ج ۲۷ ص ۸۳.

۶-۶. همان، ج ۶۸ ص ۴۱.

۷-۷. همان، ج ۶۸ ص ۴۱.

حسان بن ثابت

شاعر زمان پیامبر خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ که واقعه غدیر را همان جا و همان روز به شعر درآورد. گرچه شاعران غدیری سرای بسیاریند، اما حساسیت کار او سرودن شعر غدیر در همان روز در حضور پیامبر است که رسول خدا نیز او را دعا کرد و به تعبیر علامه امینی، نخستین شعر روایی است که به آن حادثه بزرگ و نبأ عظیم پرداخته و در حضور صد هزار نفر خوانده است.

حسان از انصار و از قبیله بنی نجرار در مدینه و از شاعران مخضرم بود (آنان که هم در عصر جاهلیت هم در دوره اسلام، شعر سروده اند) و حدود ۱۲۰ سال عمر کرد و در سال ۵۵ هجری درگذشت. وی گرچه سوابق خوبی در اسلام داشت، اما در نهایت، عثمانی شد و از جناح علی علیه السلام دست شست و با او بیعت نکرد. قصیده غدیریّه او که با مطلع: «ینادیهم یوم الغدیر نبیهم» آغاز می شود، حضرت را به عنوان امامت و ولایت یاد کرده است، از جمله در این سه بیت:

فقال له قم یا علیٰ فإنتی رضیتک من بعدی اماما و هادیا

فمن کنت مولاه فهذا ولیّه فکونوا له أتباع صدق موالیا

هناک دعا: اللهمّ وال ولیّه و کن للذی عادی علینا معادیا (۱)

-شعراى غدیر.

حسنا کتاب الله

یعنی «کتاب خدا، قرآن برای ما بس است». این جمله را عمر بن خطاب وقتی گفت که رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ در روزهای آخر عمر و ایام بیماری درخواست کرد کاغذ و قلمی بیاورند تا چیزی بنویسد که امت پس از وی گمراه نشوند. پیامبر می خواست مسأله جانشینی امیر المؤمنین را با صراحت و به صورت سند مکتوب بنویسد تا راه بر هر فتنه ای بسته شود.

اما عمر با کمال جسارت، گفت که درد بر پیامبر غلبه کرده و هذیان می گوید، قرآن پیش

ص: ۲۲۶

شماست و کتاب خدا برای ما کافی است «إِنَّ النَّبِيَّ قَدْ غَلَبَ عَلَيْهِ الْوَجَعُ (إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ يَهْجُرُ) و عندكم القرآن، حسبنا كتاب الله». (۱) وی می دانست که قصد رسول خدا چه بود، از این رو ممانعت کرد (۲) و پیامبر هم از جزو بحث در حضور خود ناراحت شد و از حاضران خواست که بیرون بروند.

با آنکه رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آله طبق حدیث «ثقلین» بارها فرموده بود که کتاب و سنت (یا کتاب و عترت) از هم جدا نمی شوند، عده ای با تمسک به قرآن، عترت را کنار زدند و منطقشان همان «حسبنا كتاب الله» بود و این شیوه، برای خانه نشین ساختن اهل بیت و منع روایت فضایل امیر المؤمنین و خاندان پاک پیامبر خدا بود. ابن عباس می گفت: همه مصیبت، آن روز بود که نگذاشتند پیامبر خدا آنچه را می خواست بنویسد. (۳) جلوگیری از نگارش و نقل احادیث پیامبر، در زمان ابو بکر و عمر بشدت اعمال می شد و مردم را با استناد به برخی روایات جعلی از قول پیامبر که فرموده: سخنان مرا ننویسید و روایت نکنید و آن را با قرآن مخلوط نسازید و... مدتها از نقل و روایت و تدوین احادیث پیامبر جلوگیری می کردند. (۴)

حتی اگر با خبر می شدند کسانی روایاتی را گردآوری کرده اند، دستور می دادند تا آنها را محو کنند، گاهی تهدید می کردند، یا به حبس می افکندند. (۵)

تفکر «حسبنا كتاب الله»، در تقابل با امامت و پیشوایی ائمه معصوم است و معتقدان به این مسلک، مخالفان ولایت اهل بیت پیامبرند. (۶) این تفکر در تضاد با قرآن و فرموده پیامبر است که ثقلین را میان امت خود به یادگار گذاشت. به تعبیر شهید پاک نژاد: «حسبنا كتاب الله، در برابر آیه شریفه که اطاعت از پیامبر را واجب دانسته، رد مطلب است. حسبنا كتاب الله در برابر حدیث ثقلین «إِنِّي تَارِكٌ فِيكُمْ الثَّقَلَيْنِ كِتَابَ اللَّهِ وَ عِترَتِي» که مورد تأیید

ص: ۲۲۷

۱ - ۱). المراجعات، نامه ۸۶ به نقل از منابع متعدد اهل سنت با اختلاف در تعبیر، «تدوین السنه الشریفه»، ص ۸۱، «دلائل الصدق»، ج ۳ ص ۱۱۹.

۲ - ۲). نهج البلاغه، شرح ابن ابی الحدید، ج ۳ ص ۱۱۴.

۳ - ۳). الملل و النحل، شهرستانی، ج ۱ ص ۲۲، معالم المدرستین، ج ۱ ص ۱۱۲ و منابع تاریخی دیگر.

۴ - ۴). اضواء علی السنه المحمديه، محمود ابوریه، ص ۴۶، تدوین السنه الشریفه، محمد رضا الجلالی، ص ۲۶۳.

۵ - ۵). تدوین السنه الشریفه، ص ۴۳۶.

۶ - ۶). در این زمینه، از جمله ر. ک: «نامه ای که نانوشته ماند»، غلامحسین زینلی، بوستان کتاب.

اکثریت فرزندان دانشمند سقیفه است، ردّ فرموده نبی گرامی است. حسینا کتاب الله هیچ با نام اهل سنت و سنی و تسنن سازگاری ندارد (و سنی یعنی پذیرای سنت، سنت چیزی اضافه بر کتاب) حسینا کتاب الله با (فاستلوا اهل الذکر ان کتم لا تعلمون) جور در نمی آید...» (۱)

فرهنگ «حسینا کتاب الله»، فرهنگ حذف اهل بیت و سیره قولی و عملی پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و کنار گذاشتن یکی از «ثقلین» است. چه «کتاب و عترت» را ملاک قرار دهیم (که شیعه می گوید) و چه «کتاب و سنت» را (که اهل سنت بر آن پای می فشارند)، یک نکته روشن است و آن اینکه تکیه بر قرآن و فاصله گرفتن از سنت و عترت، به بیراهه می رود، چون اهل بیت، مفسران قرآنند و سنت، مبین کتاب خداوند است.

- پنج شبه شوم، نامه نانوشته، جلوگیری از تدوین حدیث، فلته، حدیث ثقلین، قرآن و عترت، مطاعن.

حق

حق در مقابل باطل، به معنای چیزی است که ثابت، استوار، درست، حتمی و سزاوار باشد. از نامهای خداست. حق در زمینه گفتار، عمل، عقیده، واقعه، ادعا، پاداش و... به کار می رود. از دیرباز، حق و باطل وجود داشته و با هم تقابل داشته اند. اغلب هر کس و هر گروه، خود و عقاید و اعمالش را حق می داند. ولی حق یکی بیش نیست. از میان مذاهب، یکی حق است و بقیه باطل. در نزاعها و مخاصمات نیز یک طرف بر حق است و دیگری ناحق. به تعبیر حضرت علی علیه السلام: «حقّ و باطل و لكلّ اهل» (۲) حق است و باطل و هر کدام را اهلی است. وقتی حق و باطل شناخته نشود و به هم درآمیزد، «شبهه» پیش می آید (۳) و وقوع فتنه هم آنجاست که حق و باطل با هم آمیخته می شود و هواپرستی هم کمک می کند و افراد در فتنه می افتند و اگر این دو از هم جدا باشند، شناخت آن آسان تر و گمراهی مردم کمتر خواهد بود. (۴)

ص: ۲۲۸

۱-۱. مظلومی گمشده در سقیفه، ص ۸۴.

۲-۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۶.

۳-۳. همان، خطبه ۳۸.

۴-۴. همان، خطبه ۵۰ (انما بدء وقوع الفتن...).

قرآن حق است و حق را بیان می کند. اما بیمار دلان از آن برداشت بد می کنند و به گمراهی می افتند. گاهی هم افرادی با انگیزه های باطل، حرف حقی می زنند تا فریب دهند (- کلمه حقّ یراد بها الباطل). اگر کسی حق را بشناسد، باطل را هم خواهد شناخت و معیار شناخت حق و باطل بودن اشخاص و گروهها و فرقه ها شناخت حقّ است و این همه تفرقه و تشّت، نتیجه کوتاهی و ضعف در شناخت حق است.

جنگ هفتاد و دو ملت همه را عذر بنه چون ندیدند حقیقت، ره افسانه زدند

از میان هفتاد و سه فرقه مسلمانان نیز «فرقه ناجیه» و «مذهب حق» پیروان اهل بیت اند و مکتب عترت. در کشاکش کلامی و فرقه ای میان مسلمانان نیز، حق با گروهی است که پیشوای حق داشته باشند. پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «علیّ مع الحقّ و الحقّ مع علیّ، اللهم ادر الحقّ معه حیث دار» (۱)، علی علیه السلام با حق است و حق با علی است، خدایا حق را دایره مدار او بگردان. از این سخن برمی آید که چون علی علیه السلام از حق ناگسستنی است، پس کلام و راه او حق است و برهان، پیروان او برحقند و هرچه امام بگوید حق است، چون حق بر محور و مدار او می چرخد.

گرچه حق و باطل بودن اشخاص را با حق می سنجند، اما وقتی کسی حقّ مطلق و حق مجسم شد، خودش تبدیل به معیار می شود و حق را با عمل و گفتار و موضع و داوری او باید شناخت. در زیارت جامعه درباره اهل بیت پیامبر می خوانیم: «و الحقّ معکم و فیکم و منکم و إلیکم و أنتم أهلكه و معدنه» حق با شماست و در شما و از شما و به سوی شما باز می گردد و شما اهل و سرچشمه و معدن حقیقت. در زیارت «آل یاسین» که از ناحیه مقدسه صادر شده است و فرموده اند که هرگاه خواستید به ما توجه داشته باشید چنین بگویید، از جمله آمده است: «فالحقّ ما رضیتموه و الباطل ما سخطتموه و المعروف ما أمرتم به و المنکر ما نهیتم عنه» (۲) آنچه شما بیسندید حق همان است، آنچه شما خوش ندارید باطل است، به هرچه شما دستور دهید معروف است و از هرچه شما نهی کنید، منکر است. این دقیقا محوریت اهل بیت عصمت و طهارت را در شناخت حق و باطل و معروف و منکر

ص: ۲۲۹

۱- ۱. سفینه البحار، واژه حق.

۲- ۲. بحار الأنوار، ج ۵۳ ص ۱۷۲.

نشان می دهد. فماذا بعد الحقّ إلا الضلال!؟

وقتی «آیه تطهیر»، پاکی و عصمت این خاندان را بیان می کند، وقتی پیامبر خدا، علی علیه السّلام را محور حق معرفی می کند، وقتی ائمّه معصومین از سوی خدا و رسول، «حجّت» شناخته می شوند، شناخت حق آسان است، اگر دیدگان را غبار جهل و تعصّب نگرفته باشد.

قرآن، حق را همچون آبی سودمند و باقی می داند و باطل را همچون کفی ناپایدار و بی خاصیت. (۱) گرچه پیروان باطل، دورانی سلطه و غلبه داشتند و حق را کنار زدند، ولی دولت جاوید از آن حقّ است و امروز پیشوایان معصوم از اهل بیت، چهره های درخشان و ماندگار حق اند.

فروزان مشعل همواره جاوید شمايید و شمايید و شمايید

شما حقّید و دشمن ها سرابند کفی پوچند و چون نقشی بر آبند

شما شیرازه امّ الکتایید شما میزان حق روز حسایید

امامید و شهیدید و گواهیید مصون از هر خطا و اشتباهید

امیر کشور دلها شمايید شما آینه های حق نمایید

شما نور خدا در روی خاکید صراط مستقیم و راه پاکید

جهان جسم و شما جان جهانید شما هم آشکار و هم نهانید

شما از اهل بیت آفتابید گل جان محمّد صلی الله علیه و آله را گلابید. (۲)

قرآن ناطق، فرقه ناجیه، هفتاد و دو ملت، آیه تطهیر، عصمت، حجّت شناسی، علی علیه السّلام و حق، با آل علی...

حق با علی است - علی علیه السّلام و حق

حقوق اهل بیت علیهم السّلام

امّت اسلامی بنا به آیات و روایات، نسبت به امامان معصوم و عترت پیامبر، تکالیف و وظایفی دارند. هم شناخت این حقوق ضروری است و هم ادای آنها و جز با این معرفت و ادا، رستگاری در کار نیست. پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «لا ینتفع عبد بعمله إلا بمعرفته

۱-۱. رعد، آیه ۱۷.

۲-۲. از نویسنده، «برگ و بار»، ص ۵۸.

بحقنا» (۱) هیچ بنده ای از عمل خود بهره ای نمی برد مگر با شناختش نسبت به حق ما.

بخشی از این حقوق از این قرار است:

۱- معرفت این حجت‌های معصوم الهی.

۲- محبت و موذت نسبت به اهل بیت، که در قرآن نیز به عنوان اجر رسالت مطرح شده است (شوری، آیه ۲۳).

۳- تمسک به عترت پیامبر که روایات بسیاری درباره آن آمده است.

۴- ولایت نسبت به امیر المؤمنین و خاندان رسول خدا صلی الله علیه و آله و قبول سرپرستی و پیشوایی امامان.

۵- مقدم داشتن آنان بر دیگران در همه امور دینی و دنیوی و عبادی و سیاسی.

۶- اقتدا کردن به آنان و تأسی جستن به آنان و ایشان را اسوه قرار دادن.

۷- فرمانبرداری و اطاعت از آنان.

۸- گرمی داشتن و اکرام و احترام نسبت به آنان، در حال حیاتشان و پس از وفاتشان.

۹- پرداخت حقوق مالی (خمس) به آنان.

۱۰- نیکی و احسان به آنان.

۱۱- درود و صلوات فرستادن بر آن خاندان پاک و افزودن «آل محمد» در صلوات بر «محمد».

۱۲- ذکر و یادکرد آنان و فضایلشان.

۱۳- ذکر مصیبت‌ها و مظلومیت‌هایشان و گریستن بر آنان.

۱۴- زیارت امامان در حال حیات و زیارت قبورشان پس از وفات و شهادتشان.

درباره هر یک از این حقوق، روایات فراوان نقل شده است. (۲) به دو مورد از آنها اشاره می شود: پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «تمسکوا بطاعه أئمتکم و لا تخالفوهم، فإن طاعتهم طاعه الله و إن عصیتهم معصیه الله» (۳) به اطاعت از امامانتان چنگ بزنید و با آنان مخالفت

١-١. امالى، مفيد، ص ٤٤ ح ٢.

٢-٢. ر.ك: «اهل البيت فى الكتاب و السنّه»، ص ٣٥٥ تا ٣٩٣.

٣-٣. همان، ص ٣٦٩.

نکنید، چرا که اطاعت آنان فرمانبرداری از خداست و نافرمانی آنان نافرمانی خداوند است. امیر المؤمنین علیه السلام در اشاره به دو حق طاعت و ولایت فرموده است: «لنا على الناس حق الطاعة والولاية و لهم من الله سبحانه حسن الجزاء»، (۱) برای ما برعهده مردم حق اطاعت و ولایت است، برای آنان نیز از سوی خدا پاداش نیکوست.

-حجت شناسی، امام شناسی، اطاعت، آیه اولی الامر.

حکمت

به معنای داوری و قضاوت بین دو گروه یا دو شخص در مسأله مورد نزاع است. به آنکه دو طرف به داوری او راضی می شوند «حکم» گویند. حکمت در جنگ صفین پس از آن پیش آمد که سپاه علی علیه السلام در آستانه پیروزی قاطع بر معاویه قرار گرفته بود و معاویه که کار را تمام شده می دید، در فکر فرار بود و از عمرو عاص خواست که چاره ای بیندیشد.

عمرو عاص طرح «قرآن بر نیزه کردن» را پیشنهاد کرد و فراخواندن علی علیه السلام و یارانش به تن دادن به داوری قرآن بین دو گروه متخاصم (قرآن بر نیزه کردن).

توطئه آنان کارگر افتاد. هرچه امام علیه السلام به یارانش فرمود که این نیرنگ است و اینان اصحاب قرآن نیستند و قرآن ناطق منم، گوش ندادند. میانشان اختلاف افتاد. عده ای گفتند می جنگیم، جمعی گفتند بر ما روا نیست که با اینان بجنگیم چون ما را به حکم قرآن می خوانند. (۲) امام در فشار آن گروه که خواستار ترک نبرد بودند قرار گرفت و از آن حضرت هم خواستند که جنگ نکند و فشار آوردند که دستور دهد مالک اشتر هم برگردد. مالک می خواست نپذیرد، ولی احساس کرد که جان علی علیه السلام در خطر است، دلشکسته و غمگین دست از نبرد کشید. قرار شد مذاکره شود و نماینده ای از هر طرف شرکت کند. امام ناچار شد حکمت را بپذیرد. امام می خواست ابن عباس را از سوی خود بفرستد، ولی با فتنه گری اشعث نگذاشتند و ابو موسی اشعری را مطرح کردند. امام راضی نبود ولی همچنانکه اصل حکمت را بر او تحمیل کردند، حکم را هم تحمیل کردند. از آن سو عمرو عاص تعیین شد.

متنی به عنوان قرار تحکیم نوشته شد و قرار شد آن دو مذاکره کنند تا کار جنگ به پایان

ص: ۲۳۲

۱-۱. غرر الحکم، ج ۵ ص ۱۲۹ ح ۷۶۲۸.

۲-۲. بحار الأنوار، ج ۳۲ ص ۵۲۹.

برسد. قرارشان بر آن شد که در جمع مردم، هر دو طرف را (علی علیه السّلام و معاویه را) از حکومت عزل کنند. ابتدا ابو موسی گفت: من علی علیه السّلام را از خلافت عزل کردم، سپس عمرو عاص گفت: من معاویه را به خلافت نصب کردم. ولوله و اختلاف افتاد و گروهی از سربازان امام سر به شورش گذاشتند.

حکمت بدون نتیجه ای مثبت، به زیان امام تمام شد، به نحوی که می توان از آن به عنوان یک کودتا برضد علی علیه السّلام یاد کرد. اعتراض ها آغاز گشت. عدّه ای که از آنان به «خوارج»، یاد می شود، از فرمان علی علیه السّلام بیرون رفتند و با این اعتقاد که حکمت، اشتباه و کفر بوده، ما توبه می کنیم، از علی علیه السّلام خواستند توبه کند، چون با پذیرش حکمت، او هم کافر شده است. علی علیه السّلام نپذیرفت، چرا که حکمت را خود اینان بر حضرت تحمیل کرده بودند. از همین جا نطفه گروه خوارج شکل گرفت و فتنه آنان در نهایت به جنگ نهروان منتهی شد. (۱)

در کتابهای تاریخی و کلامی پیرامون موضوع حکمت و درستی و نادرستی آن و تفکر خوارج و شعار «لا- حکم الا لله» و خروج از امر امام و قیام بر ضد او بحثهای فراوان شده که طالبین به منابع مفصل تر مراجعه کنند.

-جنگ صفین، قرآن بر نیزه کردن، خوارج نهروان، قرآن ناطق، مارقین.

حکومت علوی

حکومت علوی چیزی جز همان «حکومت اسلامی» نیست، امّا از آنجا که در طول تاریخ، سلسله های خلفا و حکام و پادشاهان، حکومت خویش را اسلامی می پنداشتند، دوران حکومت پنجساله حضرت علی علیه السّلام و شیوه حکومتی او در زمینه های مختلف به عنوان «حکومت علوی» الگوی مجسم و قابل ارائه حکومت اسلامی است.

ص: ۲۳۳

۱ - ۱). در مورد حکمت و قضایای مربوط به آن، ر.ک: «ارشاد» مفید، ج ۱، «شرح ابن ابی الحدید»، ج ۲، «بحار الأنوار»، ج ۳۳، «موسوعه الامام علی بن ابی طالب»، ج ۶، «دائرة المعارف تشیع»، ج ۶ ص ۴۹۱، «دانشنامه امام علی»، ج ۹، «الفتنه الکبری» طه حسین و....

حضرت علی علیه السلام به شرطی مسؤلیت حکومت را برعهده گرفت که طبق حکم خدا و سیره پیامبر خدا و آنچه خودش حق می شناسد و عدل می داند، رفتار کند. اجرای دقیق احکام قرآن و نداشتن کمترین سازش و مسامحه و تساهل در اجرای حق و عدل و مراعات کامل عدالت و پرهیز جدی از تبعیض و مقابله قاطع با فساد اداری و ستم و فحشاء از ویژگیهای حکومت آن حضرت بود.

حکومت علوی، هم ریشه و خاستگاه الهی و مشروعیت دینی و مقبولیت مردمی داشت، هم به حقوق مردم و حقوق خدا پای بند بود، هم «عدالت اجتماعی» را در قاطعانه ترین صورتش اجرا می کرد، هم حدود آزادی های مشروع و سالم را پاس می داشت و هم با فتنه و بغی و براندازی و توطئه، مبارزه ای سرسختانه داشت. روش مالی آن حضرت و حفظ بیت المال و جلوگیری از سوءاستفاده های مالی دقیقاً منطبق با حکم قرآن و رضای الهی بود. از این رو تحمّل «عدل علی» بر خیلی ها حتی نزدیکانش دشوار بود. آن حضرت، هرگز سوءرفتار و سوءاستفاده و ایوان و کارگزاران حکومتش را با مردم و از موقعیت خویش تحمّل نمی کرد و به هیچ قیمتی حاضر نبود در قلمرو حکومتش کمترین ستمی به کوچکترین و ضعیف ترین موجود روا شود.

قاطعیت او را در عمل به حکم شرع، همگان می دانستند، از این رو فرصت طلبان و دنیاخواهان و امتیازجویان هرگز تمایل به روی کار آمدن او نداشتند. علی علیه السلام به مخالفان حکومتش آزادی انتقاد می داد ولی توطئه و فتنه را بر نمی تافت. نمونه اش تحمّل حرفهای خوارج تا وقتی بود که دست به فتنه و توطئه نمی زدند. در مرحله فتنه انگیزی و محاربه با حکومت حق علوی، به آنان امان نداد و در جنگ نهروان چشم فتنه را درآورد.

حکومت در دیدگاه علی علیه السلام وسیله ای برای اقامه حق و زدودن باطل و دفع ستم و اجرای عدالت بود و جز با این هدف، کمترین دلبستگی به زمامداری نداشت و آن را حتی از یک لنگه کفش پاره یا آب بینی بز هم ناچیزتر می شمرد. معیار و مدار حکومت علوی را در منشور حکومتی او که به «عهدنامه مالک اشتر» شهرت یافته است می توان دید. آن حضرت، هم «احیای حق» را از هدفهای حکومت خویش می دانست، هم «تأمین سعادت مردم» را، هم «تحقق عدالت» را، هم «تأمین امتیت» را، هم «تحقق وحدت» را، هم «تأمین رفاه عمومی» را، هم «حفظ کرامت انسانی» را، هم «نفی استبداد» را، هم «رابطه

خوب حکومت و مردم را. حکومت او حکومت «شایسته سالاری» بود. زمامداری را به عنوان یک «تکلیف» عهده دار شده بود و از آن هرگز به عنوان میدانی برای بهره مندی و ثروت اندوزی و قوم و خویش بازی بهره نگرفت. اگر هم با دشمنان در سه جبهه ناکثین و قاسطین و مارقین جنگید، نه بر اساس حفظ قدرت و ریاست، بلکه با پشتوانهٔ مکتبی و برای دفاع از حق و سرکوب باطل و نفاق و تجاوز بود. خود نیز شهید راه عدالت شد و جان بر سر ارزشها و آرمانهایی که به آنها باور داشت نهاد و توانست موفق ترین، درخشان ترین و الهی ترین شیوهٔ زمامداری و مدل حکومت را برای همیشه به جهان و جهانیان عرضه کند.

شناخت ویژگیهای «حکومت علوی» و ابعاد آن در زمینه های داخلی و خارجی و برخورد با دوست و دشمن و در مسائل مالی، قضایی، اداری، عزل و نصب مسؤولان، اجرای قانون، عدالت اجتماعی، شیوهٔ جنگ و تقابل با معارضان و... از حوصلهٔ این مختصر بیرون است. مطالعهٔ سیرهٔ رفتاری و زندگی آن حضرت در دورهٔ خلافت و نیز مطالعهٔ سخنان حضرتش در نهج البلاغه، گویاترین شاخص برای معرفی «حکومت علوی» است.

در این زمینه آثار ارزشمندی نیز نگاشته شده که باید به آنها مراجعه کرد. (۱)

- عدل علی، عدالت، قضاوت‌های علی، سیرهٔ علی، سیاست علوی.

ص: ۲۳۵

۱- ۱) از جمله کتابهای فارسی ر.ک: «عدالت اجتماعی در اسلام»، «سید قطب»، «آیین کشورداری از دیدگاه امام علی»، فاضل لنکرانی، «اصول و شیوه های حکومت اسلامی در نهج البلاغه»، «بنیاد نهج البلاغه»، «تجلی امامت» ناظم زاده، «حکمت اصول سیاسی اسلام» محمّد تقی جعفری، «حکومت در نگاه علی» عباس فرحبخش، «حکومت عدالتخواهی حضرت علی» رسول زاده خویی، «دولت آفتاب» مصطفی دلشاد تهرانی، «سیمای کارگزاران علی بن ابی طالب» علی اکبر ذاکری، «نظامنامهٔ حکومت» محمّد کاظم محمّد فاضل، «بیت المال در نهج البلاغه» حسین نوری، «دین و دولت در اسلام» غلامرضا ظریفیان، «راه علی» سید رضا صدر، «سیاست نظامی امام علی» اصغر قائدان، «سیرهٔ علوی» محمّد باقر بهبودی، «علی از زبان علی» جعفر شهیدی، «تحلیلی بر مواضع سیاسی علی بن ابی طالب» اصغر قائدان، «تاریخ ولایت در نیم قرن اول» حسین ذاکر حسین، «امام علی صدای عدالت انسانی» جرج جرداق، ویژه نامهٔ دو جلدی فصلنامهٔ «حکومت اسلامی»، مقالهٔ «حکومت علوی از نگاه امام خمینی»، جواد محدثی در مجله حکومت اسلامی شمارهٔ ۱۸ ص ۲۶۳، «سیاست نامهٔ امام علی»، «ری شهری ترجمه مهریزی و از کتابهای عربی ر.ک: «الامام علی بن ابی طالب و تجربه الحکم» حسن الزین، «الامام علی و مشکله نظام الحکم» محمّد طّی، «علی و الحاکمون» محمّد الصادقی، «دوله الامام علی» محسن الموسوی، «الراعی و الرعیه» توفیق الفکیکی، «علی و نظام الحکم فی الاسلام» محمّد باقر الناصری، «الاستراتیجیه العسکریه عند الامام علی» محمّد البستانی، «دروس سیاسیه من نهج البلاغه» محمّد تقی رهبر، «فلسفه الحکم عند الامام» نوری جعفر، «نظریه الحکم و الاداره فی عهد الامام للأشتر» سید عبد المحسن فضل الله، «الأداره و النظام الأداری عند الامام علی» محسن باقر الموسوی.

از تأثیرگذاری تفکر شیعی بر ادبیات، می توان سرودن حماسه نامه های مربوط به اهل بیت را برشمرد. «حملة حیدری» نام دو منظومه در قالب مثنوی به زبان فارسی درباره جنگهای پیامبر و حضرت علی علیه السلام است، یکی از «بمان علی کرمانی» در ۳۰ هزار بیت که در ایران سال ۱۲۶۴ چاپ شده است، دیگری از میرزا محمد باذل مشهور به وزیرخان (م ۱۱۲۴) که شامل ۲۴۰۰۰ بیت درباره پیامبر و حضرت امیر و غزوات آن حضرت تا شهادت اوست. (۱) کتابهای حماسی دیگری هم با همان عنوان از سرایندهگان مختلف وجود دارد که در وصف دلاوریهای حضرت علی علیه السلام است. این نامگذاری برگرفته از شجاعت حضرت علی علیه السلام در جنگهاست که در برخی دعاها و صلوات ها نیز با عنوان «الصّولة الحیدریّه» به آن اشاره شده است. در حملة حیدری «باذل»، حوادث تاریخ اسلام از بعثت پیامبر تا پایان عصر خلافت عثمان آمده و عمده حماسه سرایی او مربوط به غزوات زمان پیامبر و حوادثی است که حاوی فضایل و مناقب امیر المؤمنین است.

به عنوان نمونه چند بیت از اشعار او آورده می شود:

پس از مصطفی مدح شیر خدا بود نزد ارباب عرفان روا

به مدح علی خامه سر می کنم زمین تا فلک پر گهر می کنم

علی صورت قدرت کرد گار علی در جهان رحمت کرد گار

علی درّه التاج درّ وجود علی مالک الملک اقلیم جود

وصی نبی جفت پاک بتول فروزنده شمع دین رسول (۲)

-تلمیحات غدیری و علوی.

حواریون علی علیه السلام

حواریون علی علیه السلام به اصحاب خاص آن حضرت گفته می شود. هرچند در جای دیگر (اصحاب علی علیه السلام) از یاران آن حضرت بحث شده، لیکن چون عنوان حواریون مستقلاً در احادیث آمده، عنوان می شود. حواریون، اصطلاحی است که ابتدا قرآن درباره یاران ویژه

ص: ۲۳۶

۱- ۱). الذریعه الی تصانیف الشیعه ج ۷ ص ۹۱، زبده الآثار، ص ۱۷۷.

۲- ۲). درباره باذل و حملة حیدری او ر.ک: «کتاب ماه هنر»، شماره ۳۱-۳۲ ص ۲۸ مقاله «حملة حیدری».

حضرت عیسیٰ مطرح کرده است (آل عمران، آیه ۵۲، مائده، آیه ۱۱۲، صف، آیه ۱۴ و...) لیکن دربارهٔ پیامبر خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آله و حضرت علی علیه السَّلام و امامان دیگر نیز مطرح است، یاران مطمئن و پیمان بسته ای که عهد نشکستند و با عهد درست و میثاق استوار از دنیا رفتند. طبق برخی روایات، حواریون امام علی علیه السَّلام عبارت اند از: عمرو بن حمق خزاعی، محمد بن ابی بکر، میثم تمار و اویس قرنی. (۱) شیعیان خاص و پاک از گناه در یک نگاه کلی حواریون ائمه شیعه اند. به تعبیر امام صادق علیه السَّلام: «إِنَّ شِيعَتَنَا حَوَارِيُّونَا» (۲)، شیعیان ما حواریون مايند.

-اصحاب علی علیه السَّلام.

حوض کوثر-ساقی کوثر

حیدر

نام دیگر علی بن ابی طالب است که میان شیعه مشهورتر است، به معنای شیر و نشان شجاعت اوست. خود امام علی علیه السَّلام در جنگ خیبر، هنگام مبارزه با مرحب خیبری فرمود که مادرم مرا حیدر نامید (أنا الَّذِي سَمَّيْتَنِي أُمِّي حَيْدِرَهُ). (۳) این نام، اغلب با صفت کَرَار می آید.

حیدر کَرَار، یعنی شیر شجاع و حمله آور. به شیعه از آن جهت که منسوب به آن حضرتند، «حیدری» هم گفته شده است. اینکه مادر آن حضرت، نام وی را حیدر نهاد، شاید برای زنده نگه داشتن نام پدرش بوده (فاطمه بنت اسد)، و اسد و حیدر هر دو به معنای شیر است، پس علی علیه السَّلام شیر و شیرزاده است. روایتی هم هست که آن حضرت در کودکی ازدهایی را درید و از آن رو حیدر گفته می شود. (۴) در اشعار منقبتها به این نکته بسیار اشاره شده است. از جمله در شعر ابن یمین فریومدی است:

آن طفل شیردل که به توفیق ایزدی در عهد مهد کرد شکار ازدها، علی است. (۵)

-القاب و کنیه های علی علیه السَّلام، حیدر کَرَار.

حیدرآباد

هرآبادی که به نام حیدر باشد. نام شهر پرجمعیت، کهن و معروفی در جنوب هند که با

ص: ۲۳۷

۱-۱. سفینه البحار، ج ۱ ص ۳۵۸.

۲-۲. همان، ص ۳۵۷.

۳-۳. ارشاد، مفید، ج ۱ ص ۱۲۷.

۴-۴. مناقب، ج ۲ ص ۲۸۷.

۵-۵. یک قطره از دریا، ص ۴۴.

علاقه های شیعی به این نام نامیده شده است. تأسیس آن را در سال ۱۰۰۰ هجری قمری توسط سلطان محمد قلی قطب شاه، پادشاه شیعه و ایرانی نژاد و زیر نظر میر محمد مؤمن استرآبادی دانسته اند. علت نامگذاری این شهر به «حیدرآباد» را ارادت خاص قطب شاهیان به حیدر کزار، علی مرتضی علیه السلام دانسته اند.

در زمان حکومت این سلسله، یکی از مراکز مهم تشیع و زبان و ادب فارسی در جنوب هند به شمار می رفت. قطب شاه، مذهب تشیع را در این شهر اعلام کرد و دستور داد در خطبه های نماز جمعه نام ائمه شیعه قرائت شود و به رواج تشیع در این منطقه و برپایی مراسم عزاداری ابا عبد الله الحسین علیه السلام پرداخت و خود وی از مرثیه سرایان بنام بود. آثار تاریخی بسیاری از دوران حکومت شیعیان در حیدرآباد وجود دارد. (۱) «علامه مؤمن استرآبادی، فقیه برجسته و معمار معروف عصر خود بود. وی شهر بزرگ و زیبای حیدرآباد را در سال ۹۹۹ ق آماده نمود. شهر حیدرآباد یعنی شهر امام علی علیه السلام براساس نقشه شهر اصفهان دوران صفوی طراحی شد و در آن دوران به عنوان «اصفهان نو» معروف گردید.» (۲) شهرها و روستاهای فراوانی نیز به این نام است. (۳) -نجف آباد

حیدر کزار

حیدر نام علی علیه السلام است و کزار به معنای بسیار حمله کننده. لقب کزار را پیامبر خدا در جنگ خیبر به امیر المؤمنین علیه السلام داد، آنگاه که دیگران از فتح قلعه های خیبر ناتوان شدند، فرمود: فردا پرچم را به دست کسی خواهم داد که جز با پیروزی برنمی گردد، حمله کننده ای است بی فرار، خدا را دوست می دارد، خداوند هم او را دوست می دارد «لأعطينن الزایه رجلا... کزار غیر فرار». (۴) ناصر خسرو گوید.

کفوی نداشت حضرت صدیقه گر می نبود حیدر کزارش

همچنان در قهر جباران به تیغ ذوالفقار هیچ کس انباز و یار حیدر کزار نیست

حیدر کزار نام دهی از توابع بهبهان نیز است. (۵) -القاب و کنیه های علی علیه السلام.

ص: ۲۳۸

۱-۱. برای توضیح بیشتر ر.ک «دائرة المعارف تشیع»، ج ۶، ص ۵۹۳.

۲-۲. فصلنامه «مشکوه»، ویژه نامه امام علی، شماره ۶۸-۶۹ ص ۸۴.

۳-۳. ر.ک: «لغت نامه» دهخدا.

۴-۴. احقاق الحق، ج ۵ ص ۳۸۲.

۵-۵. لغت نامه، دهخدا.

انفاق انگشتر در حال نماز به فقیر که از سوی امام علی علیه السلام انجام گرفت، نزول آیه ولایت را در پی داشت: **إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ**. (۱) روز ۲۴ ذی حجه، فقیری به مسجد پیامبر آمده، تقاضای کمک کرد. کسی کمک نکرد. علی علیه السلام که در حال نماز بود، به او اشاره کرد، وی جلو آمد و انگشتر را از دست امیر المؤمنین بیرون آورد. آیه ای که در این مورد نازل شد، پس از خدا و رسول، کسی را ولی و سرپرست مؤمنان معرفی کرد که نماز می خواند و در حال رکوع، زکات و صدقه می دهد. (۲) مصداق این آیه کسی جز علی علیه السلام نبود. راویان متعدد این داستان و نزول آیه ولایت را در شأن انفاق حضرت علی علیه السلام ذکر کرده اند. نزول آیه و ستایش از این انفاق، نه به خاطر گرانی قیمت انگشتر، بلکه به خاطر اخلاص آن حضرت در انفاق بود. این حادثه علاوه بر آن که فضیلت مهمی از فضایل علی علیه السلام را بیان کرد، سبب نزول یکی از روشن ترین آیات مربوط به امامت و ولایت شد که پیوسته به آن استشهاد شده است.

ص: ۲۳۹

۱-۱. مائده، آیه ۵۵.

۲-۲. الغدير، ج ۲ ص ۵۲.

بروای گدای مسکین در خانه علی زن که نگین پادشاهی دهد از کرم گدا را (۱)

آنکه در حین صلوات از مال خود دادی زکات جز علی را کس نمی دانم به نص «أئما» (۲)

- آیه ولایت، تلمیحات غدیری و علوی.

خانه علی علیه السلام در کوفه

حضرت علی علیه السلام پس از ورود به کوفه در روز ۱۲ رجب سال ۳۶، به جای آنکه به قصر دار الاماره (که در زمان سعد وقاص ساخته شده بود) برود، در خانه کوچکی در نزدیکی مسجد کوفه ساکن شد و چند سال اقامتش در کوفه را در آن خانه گذراند. این خانه که به «بیت علی» هم معروف است، از بخشهای مختلفی تشکیل شده است و هم اکنون نیز بازسازی شده آن موجود است و زائران عتبات از آن دیدن می کنند. اندرونی و بیرونی این خانه را راهروی تنگ به هم وصل می کند. حتی چاهی که حضرت از آن آب می کشید، در میان اتاقی وجود دارد و مردم برای تیمن و تبرک از آن چاه آب می کشند و می نوشند. اتاق مکتب خانه فرزندان حضرت و آثار دیگری از زندگی آن پیشوای عادل همچنان قابل مشاهده است. (۳) - خانه فاطمه و علی علیه السلام.

خانه فاطمه و علی علیهم السلام

این خانه مقدس در مدینه، متصل به خانه پیامبر و در جوار مسجد النبی بود. حضرت رسول، پیوسته به آنجا می رفت و دختر و دامادش را دیدار می کرد. وقتی رسول خدا صلی الله علیه و آله به فرمان خدا دستور داد همه خانه هایی که راهی به مسجد داشتند، درها را مسدود کنند، تنها خانه علی و فاطمه اجازه داشت که آن در را گشوده دارد (۴) - (حدیث سد الأبواب) و این فضیلت آن خانه و ساکنانش را می رساند. به فرموده امام باقر علیه السلام: «بیت علی و فاطمه حجره رسول الله صلی الله علیه و آله و سقف بیتهم عرش رب العالمین...» (۵) خانه علی و فاطمه حجره پیامبر بود و سقف خانه آنان عرش پروردگار جهانیان. به تعبیر امام خمینی قدس سره:

ص: ۲۴۰

۱-۱. شهریار.

۲-۲. دیوان ابن یمن، ص ۱۰.

۳-۳. سیمای کوفه، غلامرضا گلی زواره، ص ۲۱۳.

۴-۴. الغدیر، ج ۳، ص ۲۰۲.

۵-۵. آداب الصلاه، امام خمینی، ص ۳۳۰، به نقل از تفسیر برهان.

«صلوات و سلام خداوند تعالی بر این حجره محقری که جلوه گاه نور عظمت الهی و پرورشگاه زبدگان اولاد آدم است»
(۱)، «این خانه کوچک فاطمه علیها السلام و این افرادی که در آن خانه تربیت شدند که به حسب عدد، چهار پنج نفر بودند و به حسب واقع، تمام قدرت حق تعالی را تجلی دادند، خدمتهایی کردند که ما را و شما را و همه بشر را به اعجاب درآورده است.» (۲)

این خانه با عظمت، پس از وفات پیامبر خدا، مورد هجوم قدرت طلبان قرار گرفت و به آنجا ریختند و آتش افروختند، فاطمه زهرا علیها السلام را آزدند و علی علیه السلام را کشان کشان به مسجد بردند تا به زور، از او بیعت بگیرند. خانه فاطمه و علی علیه السلام محل تجمع کسانی شده بود که نسبت به حکومت غصب ناراضی و معترض بودند. مخالفان با ابو بکر و حکومتش در خانه فاطمه متحصن شدند. ولی ابو بکر، عمر و عده ای را فرستاد تا افراد را از خانه فاطمه بیرون آورند و اگر امتناع ورزیدند، آنان را بکشند. آتش آوردند و آن جنایتها را عملی ساختند.

کسانی که در این هجوم گستاخانه شرکت داشتند، عبارت بودند از: عمر، خالد بن ولید، عبد الرحمن بن عوف، ثابت بن قیس، زیاد بن لید، زید بن ثابت و تنی چند که وارد خانه شدند و علی علیه السلام را به زور بیرون بردند و حریم خانه و حرمت آن پایگاه فرشتگان را شکستند. (۳)

دوباره بولهب آتش برافروخت در بیت النبی در شعله اش سوخت

سران توطئه باهم نشستند دل و پهلو عصمت را شکستند

«عمر، از این تنها نقطه مقاومت در برابر حکومت جدید، سخت خشمگین است...»

نمی تواند تحمل کند در این خانه گروهی به عنوان سریچی از بیعت گرد هم آیند و چنین کانون مقاومتی را تشکیل دهند.»
(۴) آن خانه، اینک کنار قبر حضرت رسول صلی الله علیه و آله و داخل در محوطه ای است که دور آن را ضریح بزرگ و مشبک در مسجد النبی فرا گرفته و در آن بسته است، دری که نقطه ورود به داخل ضریح نبوی است و روی قفل فولادی آن این بیت در مدح پیامبر نوشته است:

ص: ۲۴۱

۱-۱. صحیفه نور، ج ۱۶ ص ۱۲۵.

۲-۲. همان، ص ۶۷.

۳-۳. ر.ک: «الغدیر»، ج ۷ ص ۷۷، «معالم المدرستین» علامه عسکری، ج ۱ ص ۱۲۴، «چشمه در بستر»، پورآقایی و منابع فراوان دیگر.

۴-۴. فاطمه فاطمه است، ص ۱۶۴.

-خانه علی علیه السلام در کوفه.

خذلان حق

خذلان نقطه مقابل نصر است، یعنی ترک یاری و کمک، آنجا که نیاز به یاری است، یعنی وا گذاشتن. در جبهه درگیری حق و باطل، وظیفه مسلمان یاری حق و ستیز با باطل است و بی تفاوت ماندن و تماشاچی بودن گناه است. افراد بی طرف، گرچه در صف باطل و یاور ظالم نیستند، اما همین که در جبهه حق حضور نمی یابند و پشت مدافعان حق را خالی می کنند، نتیجه کارشان تضعیف حق است.

درباره حضرت علی علیه السلام و صحنه های درگیری او با ناکثین و قاسطین و مارقین، مردم سه گروه بودند: یک دسته مخالفان او که بر ضد امام صف آرای و جنگ کردند. عده ای شیعه و هوادار امام بودند که در رکابش مبارزه کردند. عده ای هم بی طرف بودند و خود را از صحنه کنار کشیدند، با این بهانه که فتنه است و برادر کشی و ما در فتنه بی طرف می مانیم، در صورتی که وقتی یک سو، حق مجسم علی ابن ابی طالب علیه السلام است، جبهه مقابلش قطعاً باطل است و جای ابهام و تردید نیست. امام درباره اینگونه افراد، می فرمود: «خذلوا الحق و لم ينصروا الباطل» (۲)، حق را یاری نکردند (و خوار ساختند) هرچند باطل را هم کمک نکردند. در مورد سستی یارانش در مقابله با دشمن، تعبیر «تخاذل» به کار برده و می فرماید: «آن قدر امروز و فردا کردید و سستی در یاری حق نشان دادید که شیخونها بر ضد شما انجام گرفت» (۳) و در سخنی دیگر می فرماید: «ای مردم! اگر در یاری حق کوتاهی نمی کردید و در سست کردن باطل سستی نشان نمی دادید، دیگران به شما طمع نمی بستند.» (۴) و در گلابیه از یاران ناهمدل و ناهمراه و جنگ گریزان عافیت طلب که آنان را «اشباه الرجال» می خواند، فرمود: «أفسدتم علي رأيي بالعصيان و الخذلان» (۵)، رأی و نظر مرا تباه ساختید، با نافرمانی و ترک یاری.

ص: ۲۴۲

۱-۱. در حریم حرم، از مؤلف، ص ۴۴.

۲-۲. نهج البلاغه، حکمت ۱۸.

۳-۳. همان، خطبه ۲۷.

۴-۴. همان، خطبه ۱۶۶.

۵-۵. همان، خطبه ۲۷.

خذلان حق، گاهی هم به صورت بیعت نکردن با خلافت آن حضرت بود. عبد الله بن عمر، سعد بن ابی وقاص، محمد بن مسلمه، اسامه بن زید، حسان بن ثابت از کسانی بودند که با امام بیعت نکردند و برخی هم به دشمن پیوستند. این نوعی خذلان حق بود و نتیجه ترک بیعت، ترک یاری است! عبد الله بن عمر در آخر عمر بشدت افسوس می خورد که چرا همراه علی علیه السلام با «فئه باغیه» و گروه تجاوزگر پیکار نکرد. (۱) منطبق او این بود که هر کس به نماز فرابخواند به او اقتدا می کنم، از هر فرقه که باشد، و هر کس مرا به جنگ فراخواند پیروی نمی کنم. (۲) در قیام مردم مدینه بر ضد زید و والی دست نشانده او، نه خود شرکت کرد و نه اجازه داد خانواده اش با انقلابیون همراهی کنند و می گفت: این بیعت شکنی است! موضع و عمل اینگونه بی طرفان، به تضعیف جبهه حق و به شک و تردید افتادن برخی مبارزان می انجامد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از این رو در خطبه غدیریّه خویش، ضمن دعا به دوستان و حامیان و یاوران علی علیه السلام به دشمنان و خاذلان او نفرین کرد: «و انصر من نصره و اخذل من خذله». (۳) - اطاعت، حقوق اهل بیت.

خصایص امام علی علیه السلام

فضایل و ویژگیهای بارز امیر المؤمنین بسیار است، کتابهای مستقلی درباره مناقب ویژه و فضایل بی نظیر آن حضرت نگاشته شده است. (۴) این ویژگیهای بی شمار، در محدوده این خلاصه نمی گنجد. تنها به برخی از آنها فهرست وار اشاره می شود: (۵)

ویژگیهای اعتقادی: اولین مسلمان بود، یک لحظه کفر و شرک نوریذید، یقین او برتر، ایمانش خالص تر، قلبش امتحان شده تر بود، خوش اخلاق، خنده رو بود و شرح صدر داشت، صبر و حلمش بی نظیر، عزم و استقامتش استوار، صدق و اخلاصش کامل، ایثار و غیرتش در اوج، پارسایی و بخشندگی اش منحصر به فرد بود. تواضعی بزرگوارانه داشت، سرسختی اش در راه خدا و جامعیتش نسبت به صفات متضاد، بی همتا بود.

ص: ۲۴۳

۱- ۱. موسوعه الامام علی بن ابی طالب، ج ۴ ص ۹۲.

۲- ۲. همان، ص ۹۳.

۳- ۳. الغدیر، ج ۱ ص ۴۳.

۴- ۴. ر. ک: «الذریعه»، ج ۷ ص ۱۶۳ به بعد، با عنوان خصائص، یا الخصائص العلویّه تعدادی از آنها آمده است.

۵- ۵. برگرفته از «موسوعه الامام علی بن ابی طالب»، ج ۹ ص ۱۰۹ به بعد.

ویژگیهای عملی: پیشوای نمازگزاران بود، نماز با خشوع، و حضور قلب داشت، سرآمد عبادت کنندگان، الگوی نیایشگران، پیشوای مجاهدان، رهبر مستضعفان و اسوه صدقه دهندگان بود، لباس و خانه و غذایش ساده بود، خود را با ضعیف ترین مردم از نظر برخورداری اقتصادی هماهنگ ساخته بود.

ویژگیهای سیاسی-اجتماعی: اخوت با پیامبر، برابری با رسول خدا در حق داشتن در از مسجد، بسته شدن همه درها به مسجد مگر در خانه او، مظلومیت عظیم پس از پیامبر.

ویژگیهای رزمی: از همه مردم بادل و جرأت تر بود، شمشیر خدا بود که خطا نمی کرد، حمله کننده ای بود که فرار نداشت، خودش مباشرتاً جنگ می کرد، زره او پشت نداشت، ضرباتش بر دشمن تک بود، رزمنده ای به سان او نبود، دشمنانش از او به شدت هراسان بودند، پیامبر، دشمنان را به وجود او می ترساند، در همه جنگها همراه پیامبر بود، پرچم دار رسول خدا بود، در نبردها جبرئیل و میکائیل از راست و چپ حمایتش می کردند.

فضایل علی علیه السلام بیشمار و اغلب منحصر به فرد است. شیخ مفید از کتاب ابن دأب، حدیثی نقل می کند که در آن هفتاد منقبت برای علی علیه السلام ذکر شده که کسی در آنها بهره ای ندارد. (۱) فضایل علی علیه السلام، اولین مسلمان، سلونی قبل آن تفقدونی، مولود کعبه.

خطبه ششقیه

خطبه سوم نهج البلاغه که شکوه و انتقاد حضرت علی علیه السلام از غصب خلافت است و بیان شایستگی خود بر خلافت و زعامت و صبر تلخ و جانکاه وی در آن دوران، همچون کسی که خار در چشم و استخوان در گلو دارد: «صبرت و فی العین قذی و فی الحلق شجی» آن حضرت در این خطبه، علاوه بر تصدی ناروای خلافت از سوی ابو بکر، از شیوه انتقال آن به عمر بن خطاب و سپس به عثمان انتقاد می کند و از غارت و حیف و میل بیت المال مسلمانان از سوی عثمان سخن می گوید. اشاره به پیکار خود با ناکثین و قاسطین و مارقین دارد و اینکه خودش به دلیل حضور حاضر و وجود ناصر که حجت را تمام می کند و تعهدی که خدا از دانیان گرفته است در برابر ظلم ظالمان سکوت نکنند، بار خلافت را به

ص: ۲۴۴

دوش کشید، و گرنه دنیا در نظر او بسی بی ارزش است. در شرحها علت شهرت این خطبه به ششقیه آمده است.

این خطبه از منابع مهم و صریحی است که از زبان امیر المؤمنین، به نقد سه خلیفه و عملکرد اجتماعی و اقتصادی آنان و ناشایستگی شان برای خلافت و سزاواری خویش پرداخته است. به لحاظ لحن تند و گزنده خطبه و انتقاد صریح از خلفا، بعضی از اهل سنت گفته اند که این خطبه از سخنان آن حضرت نیست، بلکه از بافته های سید رضی (گردآورنده نهج البلاغه) است. ابن ابی الحدید و دیگران با دلایل متقن ثابت کرده اند که این خطبه از سخنان مولاست و از سبک و سیاق کلام سید رضی بر نمی آید که چنین سخن بگوید. ابن ابی الحدید، در رد این ادعا، از قول ابن خشاب نقل می کند که این خطبه را در کتابهایی مطالعه کرده که ۲۰۰ سال قبل از تولد سید رضی نگاشته شده است و از منابع کهن تر از نهج البلاغه نیز آن را نقل می کند. (۱) علامه مجلسی علاوه بر نقل این خطبه از منابع شیعی، می گوید در منابع اهل سنت همچون «مناقب» ابن جوزی، «العقد الفرید» ابن عبدربه (۲) و در آثار ابو علی جبائی و ابن خشاب و در «المواعظ و الزواجر» حسن بن عبد الله هم آمده است. (۳) نیز علامه امینی در اثبات صحت انتساب آن به امیر مؤمنان، بحثی جامع دارد. (۴) - غصب خلافت، شورا، اقلونی، فلتنه، انتخاب و انتصاب.

خطبه غدیریّه

خطبه ای که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله در سال دهم هجری، در بازگشت از آخرین حج (حجّه الوداع) در منطقه غدیر خم ایراد کرد و در آن خطبه، خلافت امیر المؤمنین علیه السلام را با آشکارترین صورت در حضور بیش از صد هزار نفر از مسلمانان اعلام نمود.

پیش از خطبه، آیه قرآن نازل شده و پیامبر را مأمور به ابلاغ پیام مهمی کرده بود که اگر آن را به مردم نرساند، رسالت الهی خویش را انجام نداده است یا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا

ص: ۲۴۵

۱- ۱. شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، ج ۱ ص ۲۰۵.

۲- ۲. همان، ج ۴ ص ۷۱ و ج ۷ ص ۸۰. درباره بحث تفضیلی از سند و محتوای آن ر. ک: «کیهان فرهنگی»، شماره ۱۷۰، ویژه بزرگداشت امام علی، مقاله کویر خاطره.

۳- ۳. بحار الأنوار، ج ۲۹ (فتن و محن) ص ۵۰۶.

۴- ۴. الغدیر، ج ۹ ص ۳۸۰.

أَنْزَلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ... (۱) و پس از اعلام امامت علی علیه السّلام آیه دیگری نازل شد که اکمال دین و اتمام نعمت و پسندیده بودن اسلام را به عنوان دین خدا در آن روز تاریخی بیان می کرد: الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ... (۲) در این میان، خطبه غدیریّه پیامبر جایگاه خود را می یابد. رسول خدا صلی الله علیه و آله وقتی در ۱۸ ذی حجه در بازگشت از مکه به سوی مدینه به جحفه رسید (که محلّ جدا شدن کاروانهای شام و عراق و مصر از یکدیگر بود) در منطقه غدیر خم فرود آمد. در آن هوای گرم نیمروز دستور داد تا رفتگان برگردند و ماندگان برسند.

در آن جمع انبوه، به سخنرانی پرداخت و خطبه ای طولانی ایراد کرد که هم خبر از نزدیک شدن رحلتش می داد، هم فشرده ای از معارف دین را بیان کرد، معارف بلندی از توحید و قرآن و رسالت خویش را بازگو نمود، از تأکیدی که خداوند بر اعلام خلافت علی علیه السّلام داشته سخن گفت (۳) و ضمن اعتراف گرفتن از آنان که آن حضرت از خودشان اولی و شایسته تر به تصدی امورشان است و مولای همه محسوب می گردد، ضمن برشمردن فضایل امیر المؤمنین و سوابق ایمان و هجرت و جهاد او و اینکه امامتش از سوی خداست و علی علیه السّلام افضل از همگان است، با عبارات گوناگون امامت و ولایت آن حضرت را به همه ابلاغ فرمود و دست علی علیه السّلام را بالا برد و جمله معروف «من كنت مولاة فعلى مولاة، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله...» را بیان کرد و علی علیه السّلام را برادر، وصی، وارث علم، خلیفه بر امت، مفسر کتاب خدا، پیشوای هدایتگر و ناصر دین خدا شمرد و تاج امامت بر سر حضرت نهاد و او را به افتخار ولایت بر مسلمانان پس از پیامبر خدا مفتخر ساخت.

برای حضرت علی علیه السّلام خیمه ای زدند و همه به ترتیب آمدند و با علی علیه السّلام بیعت کردند و به او به عنوان امیر المؤمنین سلام کردند. حتی بزرگان صحابه که برخی بعدها پیمان شکسته و خلافت را غصب کردند، از جمله نخستین کسانی بودند که خلافت را به وی تبریک گفتند و سه روز مردم آنجا بودند، سپس کوچ کردند.

ص: ۲۴۶

۱-۱. مائده، آیه ۶۷.

۲-۲. مائده، آیه ۳.

۳-۳. در کتاب «آیات الغدیر» علی کورانی ص ۱۰۱ محورهایی چون: مساوات انسانها، وحدت امت اسلامی، وحدت شریعت اسلام و فرهنگ مسلمانان، ریشه های حکومت اسلامی پس از پیامبر، کیفر مخالفت با وصیت پیامبر نسبت به اهل بیت و... برای خطبه حجه الوداع بیان شده است.

خطبه غدیر، طولانی است و در منابع تاریخی و حدیثی بسیاری نقل شده است.

عالمان بسیاری در اثبات امامت علی علیه السلام با استناد به این حدیث و واقعه و نقل مستند آن واقعه و بررسی اسناد فراوان آن حدیث و بیان دلالت آن بر ولایت و امامت، کتابها نوشته و بحثها کرده اند و صدها نفر از صحابه و تابعین، آن حدیث را روایت کرده اند و در کتب مربوط آمده است. علامه امینی در «الغدیر»، ۱۱۰ نفر از بزرگان صحابه را نام برده که راوی این حدیث اند و از روایات متواتر و قطعی و חדشه ناپذیر به شمار می رود. بحثهای فراوانی نیز در دلالت واژه «مولی» بر خلافت و امامت انجام گرفته که در کتب کلامی و اعتقادی آمده است. خطبه غدیر بنا به اهمیتش پیوسته مورد توجه شیعه بوده و به زبانهای فارسی، اردو، ترکی و انگلیسی ترجمه شده و مضمون آن خطبه از سوی شاعران به صورت شعر عربی و فارسی هم درآمده است. کافی است به کتابهایی که غدیریه های فارسی و عربی را گردآوری کرده اند، مراجعه شود. (کتابشناسی غدیر، شعرای غدیر) خطبه غدیر، از برجسته ترین اسناد فضیلت امام علی علیه السلام و امامت او و تفکر شیعی است. (۱)

اصطلاح دیگر «خطبه غدیریه» مربوط به حضرت علی علیه السلام است. یک بار روز جمعه مصادف با عید غدیر بود. آن حضرت خطبه ای خواند و در ضمن آن به مسأله غدیر و ولایت هم اشاره کرد: (و لا یقبل دینا إلا بولایه من امر بولایته) و به سنن و آداب مستحب در این روز توصیه فرمود. (۲)

-امیر المؤمنین، احتجاج به غدیر، کتاب شناسی غدیر، مولی، حدیث ولایت، حدیث غدیر، آیه تبلیغ، غدیر خم.

خطبه فدکیه

خطبه ای که حضرت فاطمه علیها السلام در مسجد مدینه در حضور ابو بکر و جمعی از مهاجران و انصار ایراد کرد. از آنجا که آن سخنرانی در پی غصب فدک از حضرت زهرا علیها السلام توسط

ص: ۲۴۷

۱ - ۱). در زمینه این خطبه و حدیث غدیر و مباحث مربوط به مولی... کتابهای بیشماری است، از جمله ر. ک: «الغدیر»، ج ۱، «عبقات الأنوار»، ج ۱، «المراجعات»، نامه های ۵۴ تا ۶۰، «نفحات الازهار»، مجلدات ۶ تا ۹، «بحار الأنوار»، ج ۲۱ ص ۳۷۸ و ج ۳۷ ص ۱۰۸، «موسوعه الامام علی بن ابی طالب»، ج ۲ ص ۵۹ و ۲۵۱، «فیض القدر فیما يتعلق بحدیث الغدیر» (خلاصه عبقات، جلد غدیر)، «حماسه غدیر» محمّد رضا حکیمی، «خطاب غدیر» محمّد باقر انصاری، «الروض النضیر فی معنی حدیث الغدیر» فارس حسون کریم، «پیمانان ای از غدیر» علی رضا مهرپرور.

۲ - ۲). الغدیر، ج ۱ ص ۲۸۴.

خلیفه انجام گرفت و وی به عنوان اعتراض و دادخواهی سخنرانی کرد و در ضمن آن به مسأله فدک که میراث او از پدرش بود پرداخت، به «خطبه فدکیه» معروف شده است. این خطبه غزّاء و عمیق که سرشار از فصاحت و بلاغت و از ذخائر عظیم فکری و فرهنگی شیعه و یادگار ماندگار دختر پیامبر است، نوعی استیضاح حکومت وقت است و در ضمن آنکه به مباحث توحیدی و معارفی و بعثت پیامبر و جایگاه قرآن و احکام آن می پردازد، از زیرپا گذاشتن وصیت پیامبر و غصب خلافت و سستی مهاجران و انصار در دفاع از حق و ولایت و ممانعت خلیفه از فدک و علل بروز آن رجعت سیاسی و احیای تفکرات جاهلی به شدت انتقاد می کند و سرشار از استدلالهای قرآنی است و از منابع و مستندات حقایق حضرت علی علیه السلام و خلافت بر حق اوست. عالمان برجسته شرحهای متعددی بر این خطبه نوشته و دقایق و ظرایف آن را تشریح کرده اند، (۱) و در منابع فراوانی نقل شده است. (۲)

فدک، احتجاج و مناشده.

خط معلی

نوعی خط به سبک جدید که توسط خوشنویس معاصر حمید عجمی ابداع شد. از آنجا که این خط با نگارش و عرضه انواع گوناگون و جذاب کلمه «علی» در سال امام علی علیه السلام آغاز شد به نام معلی شهرت یافت. خود وی می گوید:

«من در آن دوره ای که خط معلی را شروع کردم، چون از وجود مبارک حضرت امیر متأثر بودم و به این شخصیت بزرگ در تاریخ، همیشه یک حسّ خاصّی داشتم و همواره بحث وجود مبارک ایشان در منزل ما بود، یقیناً همه جانم شیفته وجود ایشان بود...»

امدادهایی که در جانم مهیا می شد و از وجود مبارک ایشان کسب می کردم، باعث شد خط معلی از وجود ایشان نشأت گرفته شود... من با دانستن حقایقی که در بطن کار خوشنویسی

ص: ۲۴۸

۱- ۱. از جمله: «ملکه اسلام» میرزا خلیل کمره ای، «شرح خطبه حضرت زهرا» عزالدین حسینی زنجانی، «سوگنامه فدک» سید محمد تقی نقوی، «شرح خطبه حضرت فاطمه» احمد مدرسی وحید تبریزی، «شرح خطبه الصدیقه فاطمه الزهراء» محمد طاهر آل شبیز خاقانی، «سخنرانی حضرت فاطمه در مسجد پیامبر» علی رضا اللهیاری، «اللمعه البیضاء» محمد علی انصاری قراچه داغی.

۲- ۲. از جمله: «مناقب ابن شهر آشوب»، ج ۲ ص ۲۰۸، «کشف الغمه»، ج ۲ ص ۱۰۵، «بحار الأنوار»، ج ۲۹ ص ۲۱۵، «العوالم»، ج ۱۱ ص ۴۶۷، «شرح ابن ابی الحدید»، ج ۱۶ ص ۲۱۲، «بلاغات النساء»، ص ۲۳ و...

هست، متوجه شدم که حقیقت خطّ معلّی از کجا آمد. بر همین اساس نام خطّ معلّی را از نام حضرت علی گرفتیم و اسم آن را گذاشتیم معلّی. (۱) - نام «علی»، علی علیه السّلام در آثار هنری.

خلافت

به معنای جانشینی. در فرهنگ اسلامی به کسی که جانشین پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله باشد «خلیفه» گویند. کلام پیامبر خدا به حضرت علی علیه السّلام که «أنت خلیفتی» گویای این سمت است. خلافت بر حق و حکومت بر مردم، از آن امامان معصوم است که از سوی خداوند تعیین شده اند و پیامبر، مأمور ابلاغ آن به مردم بوده است و امری الهی است (۲)، نه انتخابی (- امامت) و آنان که ائمه را کنار زدند و خود به جای پیامبر نشستند، هرچند با رأی گروهی از مردم، غاصب اند و ظلمی بزرگ به خاندان پیامبر و امت محمدی روا داشتند.

«وصایت» و «امامت»، طرحی برای نظام سیاسی در اسلام است که از سوی خدا و رسول تعیین می شود و از اهمیت خاصی برخوردار است.

حاکمان اسلامی در عصور مختلف، به تناسب شرایط زمانی یا مناطق گوناگون لقبهای خاصی برای خود به کار می گرفتند. دایره این الفاظ و القاب بسیار گسترده است و می توان از واژه هایی چون: خلیفه، امیر، حاکم، والی، ولی، سلطان، امام، زعیم، ملک، خدیو، شاه، پاشا، خان، خاقان، زعیم و... یاد کرد و عنوان حاکمیت آنان را با تعابیری چون: امارت، خلافت، سلطنت، حکومت، امامت، دولت، ولایت، ملک و... برشمرد. آنان معمولاً می کوشیدند که به حکومت خود رنگ قداست و مشروعیت ببخشند.

خلافت منصبی الهی است و خلیفه پیامبر باید در علم و ایمان و تقوا و فضایل دیگر همچون پیامبر باشد و مقام عصمت داشته باشد. رسول خدا بارها در طول حیات خویش، امیر المؤمنین را به امر خداوند، خلیفه خود خواند و معرفی کرد. از جمله فرمود: «یا علی! أنت خلیفتی، استخلفتک بأمر ربّی»، (۳) یا علی تو جانشین منی و من تو را به فرمان

ص: ۲۴۹

۱- ۱. هفته نامه حرم، آستان قدس رضوی، شماره ۵، هفتم شهریور ۱۳۸۳.

۲- ۲. به بحث الهی بودن خلافت در «الغدیر» مراجعه شود، ج ۷ ص ۱۳۱ تا ۱۳۶.

۳- ۳. من لا یحضره الفقیه، ج ۴ ص ۱۷۹.

پروردگارم جانشین خود ساختم. و فرمود «أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ عَلِيًّا إِمَامُكُمْ مِنْ بَعْدِي وَ خَلِيفَتِي عَلَيْكُمْ» (۱) ای مردم، پس از من پیشوای شما علی است و او جانشین من بر شماست.

احادیث فراوانی با این تعبیر و مضمون نقل شده است. (۲)

این منصب والا و مقدس، جامه ای است که بر اندام ولیّ خدا برانزده است، همانگونه که علی علیه السّلام در خطبه شقشقیه فرمود: پسر ابو قحافه جامعه خلافت را به بر کرده است، در حالی که می داند من شایسته ترین فرد برای آنم «أما و الله لقد تقمّمها ابن أبی قحافه...». (۳) امامان شیعه، همواره مدّعی آن بوده اند و تصدّی خلافت از سوی دیگران را غصب و ناروا می دانستند. حتی امام حسین علیه السّلام در مدینه پس از مرگ معاویه، در پاسخ مروان که از آن حضرت می خواست با یزید بیعت کند، به سخن پیامبر استناد فرمود که شنیدم جدّم رسول خدا صلی الله علیه و آله می فرمود: «الخلافه محرّمه علی آل أبی سفیان» (۴) خلافت بر دودمان ابو سفیان حرام است. از جرائم معاویه نیز این بود که در حال حیات خویش، می کوشید مردم را به پذیرش خلافت یزید پس از خودش وادارد و از بزرگان و چهره های سرشناس بیعت می گرفت و همین کار مورد نقد برخی از صحابه پیامبر، از جمله خود امام حسین علیه السّلام قرار گرفت. (۵)

با توجه به بار محتوایی و اهمیت سیاسی این واژه، بی جهت نیست که در طول تاریخ، قدرت طلبان در پی تصدّی و غصب آن بوده اند و آن را در عمل به حکومت و سلطنت تبدیل کرده اند. خلیفه، از بزرگترین لقبهای حکام در تاریخ اسلام بوده و حاکم مطلق جهان اسلام از آن فهمیده می شد و خلفای راشدین و خلفای اموی و عباسی و دیگر سلسله ها پیوسته عنوان «خلیفه» را (گاهی خلیفه رسول الله و گاهی خلیفه الله) بر خود می نهادند و بر سکه ها و در اسناد رسمی می آوردند تا از این طریق، قداست و وجهه کسب کنند. جایگاه عنوان خلافت و خلیفه، فراز و نشیبهایی داشته و بتدریج از قدرت آن کاسته شده است.

سلاطین عثمانی سلطه خود را با عنوان دوره خلافت عثمانی به ثبت رسانده اند. آنچه

ص: ۲۵۰

۱-۱. معانی الأخبار، ص ۳۷۲.

۲-۲. از جمله ر. ک: «موسوعه الامام علی بن ابی طالب»، ج ۲ ص ۱۳۷.

۳-۳. نهج البلاغه، خطبه ۳.

۴-۴. موسوعه کلمات الامام الحسین، ص ۲۸۵.

۵-۵. همان، ص ۲۵۶ (و أخذک الناس بیعه ابنک غلام حدث یشرب الخمر...).

ارزش مضاعفی به استفاده عثمانی ها از این عناوین می داد، قدرت نظامی و دریایی امپراتوری عثمانی و نیز موقعیت آنها به عنوان مدافعان اسلام در برابر اروپای مسیحی از یک سو و ایران شیعی از سوی دیگر بود. به نظر می رسد به جهت چنین موقعیتی بارها رهبری و نه حاکمیت عثمانی بر جهان اسلامی سنی در دیگر دولتهای اسلام پذیرفته شد... دیگر عصر خلافت جهانی به سر رسیده بود و هیچ حاکم اسلامی نیز چنین ادعایی نداشت. چنین روندی ادامه یافت تا آنکه این ایده در اواخر قرن هیجدهم میلادی مجدداً از سوی سلاطین عثمانی مطرح شد.» (۱)

خلافت، از موضوعات بحث انگیز در تاریخ اسلام بوده و اهل سنت کوشیده اند به نوعی خلافت سه تن را پیش از امام علی علیه السلام مشروعیت بخشند. خلافت رفته رفته از مسیر خود خارج شد و همانگونه که پیامبر خدا پیش بینی کرده بود که خلافت پس از من است، بعد از آن امارت خواهد شد، سپس به ملوکیت و پادشاهی تبدیل شده و نهایتاً به جابره و دیکتاتوری خواهد رسید (سیکون بعدی خلفاء، و من بعد الخلفاء امراء و من بعد الأمراء ملوک جابره...)، (۲) روند حاکمیت، مشروعیت خود را از دست داد و خلفای اموی و عباسی با ظلم و عیاشی و غارت بیت المال و... به حکومت پرداختند. ابتدا خلفا خود را خلیفه النبی می گفتند، اما در دوره های بعد، خود را خلیفه الله نامیدند و آغاز این حرکت از زمان معتصم عباسی بود. (۳)

در زمان ائمه، تقابل روشنی میان «خط خلافت» و «خط امامت» پدید آمد، (۴) چراکه از زمان امیر المؤمنین علیه السلام به بعد، امامان معصوم را از صحنه سیاسی کنار زدند و بلکه سیاست حذفی با امامان پیش گرفتند و معمولاً طرفداران خط امامت، خلفا را به رسمیت نمی شناختند. در روایات شیعه، اغلب با عنوان «الأمر» به مسأله حکومت و خلافت اشاره می شود.

«خلافت» مفهوم دیگری هم دارد که در انسان شناسی قرآنی مطرح است و مقام

ص: ۲۵۱

۱-۱. زبان سیاسی اسلام، برنارد لوئیس، ترجمه غلامرضا بهروز لک، ص ۹۸.

۲-۲. بحار الأنوار، ج ۵۱ ص ۸۴ و ۹۶.

۳-۳. دائرة المعارف تشیع، ج ۷ ص ۲۰۱.

۴-۴. کتاب «معالم المدرستین» ۳ جلد از علامه سید مرتضی عسکری به تبیین دیدگاه مکتب خلافت و مکتب اهل بیت در زمینه های مختلف اعتقادی، سیاسی و اخلاقی پرداخته است.

خلیفه‌اللهی انسان که در قرآن به آن اشاره شده و خارج از موضوع این کتاب است. (۱) نیز در اصطلاح تصوف، خلافت مقامی است که سالک بعد از قطع مسافت و رفع بعد میان خود و حق، بر اثر تصفیه و تجلیه و نفی خاطر و خلع لباس صفات بشری از خود و تعدیل و تسویه اخلاق و اعمال و جمیع آن منازل که ارباب تصفیه معلوم کرده اند و طی منازل سائرین و وصول به مبدأ حاصل کرده به اصل و حقیقت واصل گشته، سیر الی الله و فی الله تمام شده و از خودی محو و فانی و به بقای احدیت باقی گشته، آنگاه سزاوار خلافت است. (۲)

-خلیفه بلافضل، خلافت بی دلیل، خلفای راشدین، امامت، غصب خلافت، ولایت، اولو الامر، از خلافت تا سلطنت.

خلافت بی دلیل

پس از وفات رسول خدا صلی الله علیه و آله، خلیفه شدن ابو بکر نه به نص و فرمان و تعیین پیامبر خدا بود، چون اهل سنت معتقدند پیامبر کسی را جانشین تعیین نکرد، نه مستند به اجماع بود، چون کسانی مثل علی بن ابی طالب علیه السلام، همه بنی هاشم، سعد بن عباد، زبیر، طلحه، خالد بن ولید، مقداد، سلمان، ابو ذر، عمار یاسر، براء بن عازب، ابی بن کعب، عتبه، ابو سفیان در آغاز کار بیعت نکردند، نه متکی به شورا بود، چون خود عمر هم گفت: بیعت مردم با ابو بکر، «فلته» و تصمیم بدون حساب و بی مشورت با مسلمانان بود، نه مستند به اهل حل و عقد از مسلمانان بود، چون چهره های برجسته ای از بزرگان اسلام حضور و رضایت نداشتند و عموم مهاجران هم در سقیفه نبودند، پس دلیل مشروعیت آن خلافت چیست؟ با اینکه ابو بکر از همه مسلمانان صلاحیت و علم و مجاهدت بیشتر و نسب والاتر و خویشاوندی نزدیک تر نداشت.

برعکس، خلافت و امامت علی علیه السلام هم به نص آیه تبلیغ و آیه اکمال دین و آیه ولایت، از سوی خدا بود، هم احادیث متواتر از پیامبر خدا مبنی بر خلافت و وصایت و ولایت و شایستگی او بود، هم سابقه ایمان و جهاد و فضایل علمی و اخلاقی او برتر از همه بود، هم برادر، پسر عمو و داماد پیامبر و بزرگ شده دامان رسول خدا بود و هم سابقه بت پرستی

ص: ۲۵۲

۱- ۱. از جمله ر. ک: «خلافت و ولایت از نظر قرآن و سنت»، محمّد تقی شریعتی، «حماسه غدیر»، محمّد رضا حکیمی، «معالم المدرستین» علامه مرتضی عسکری.

۲- ۲. گلشن راز، شبستری، ص ۳۸۸.

نداشت. حدیث ولایت، حدیث ثقلین، حدیث منزلت، حدیث غدیر و... احادیث دیگر هم تصریح بر خلافت او دارد. با این حال، چرا آنان، علی علیه السلام را که هم برتر بود و هم خلافتش مشروع، رها کردند و در پی دیگری رفتند؟ ملاک ترجیح و تقدیم مفضول بر افضل چه بود؟

-سقیفه، تسنن، اجتهاد در مقابل نص، غدیر خم.

خلفای راشدین

راشد، به معنای رشد یافته، هدایت یافته، دیندار و متدین است. خلفای راشدین عنوانی است که اهل سنت بر چهار خلیفه پس از پیامبر (ابو بکر، عمر، عثمان و علی علیه السلام) اطلاق می کنند و اگر بر رفتار دیگران هم خلل وارد بدانند، سیره و عمل این چهار خلیفه را حق می شمردند. از دید شیعه، خلفای راشدین و جانشینان برحق پیامبر، دوازده امام معصوم اند که رسول خدا صلی الله علیه و آله آنان را به جانشینی خود تعیین و نصب کرده و از یکایک آنان نام برده است و این از طریق روایات شیعه و سنت نیز به حد متواتر نقل شده است.

در زیارت جامعه است: «أشهد أنكم الأئمة الراشدون المهديون»، نیز این سخن پیامبر خدا صلی الله علیه و آله خطاب امیر مؤمنان: «يا عليّ، الأئمة الراشدون المهديون المغضوبون حقوقهم من ولدك أحد عشر إماماً و أنت». (۱) یا علی، امامان راشد و هدایت یافته از فرزندان تو که حششان غصب می شود یازده نفر امامند با تو. در سخنی هم امیر مؤمنان علیه السلام به طارق بن شهاب، اوصاف فراوان و بلندی برای امامان حق می شمارد، از جمله می فرماید: «فهم الأئمة الطاهرون و العتره المعصومون و الذّرية الأكرمون و الخلفاء الراشدون و الكبراء الصّديقون و...» (۲) که تعبیر خلفای راشدین از زبان آن حضرت بر ائمه معصوم از اهل بیت پیامبر گفته شده است. -اهل بیت، خلافت، ائمه اثنی عشر.

خلیفه بلا فصل

عنوان، لقب و عقیده ای است که شیعه درباره علی بن ابی طالب علیه السلام دارد و این به استناد آیات و روایاتی است که امامت و خلافت را خاص آن حضرت می داند. گرچه اهل سنت نیز امیر المؤمنین را خلیفه پیامبر می شناسند، اما به عنوان چهارمین خلیفه از خلفای راشدین.

ص: ۲۵۳

۱- ۱). بحار الأنوار، ج ۳۶ ص ۲۵۹ ح ۷۸.

۲- ۲). همان، ج ۲۵ ص ۱۷۴.

شیعیان، جانشین واقعی و حقیقی پیامبر را بدون فاصله شدن کسان دیگر، علی علیه السلام می شناسند، چون رسول خدا صلی الله علیه و آله بارها درباره علی علیه السلام تعبیر «أنت خلیفتی من بعدی» فرموده، اما درباره آن سه نفر دیگر، چنین چیزی نیست.

-خلفای راشدین، خلافت، حدیث غدیر.

خمسه طّیبه - اصحاب کساء

خَمّ غدیر - غدیر خم

خوارج نهروان

کسی که از اطاعت امام و حاکم شرعی بیرون رود و سرپیچی و طغیان کند، «خارجی» است، یعنی از بیعت و طاعت حاکم بیرون رفته و بر او خروج کرده است. خوارج، لقب کسانی از سپاه علی علیه السلام است که در جنگ صفین و پس از ماجرای حکمیت، از فرمان و طاعت امام سر برتافتند و علیه او شوریدند و با شعار «لا حکم الا لله» که به تعبیر حضرت امیر سخن حقیقی است که اراده باطل از آن کرده اند. (۱)، علم مخالفت با حکومت علوی برافراشتند. فتنه انگیزیهای آنان از سوی حضرت علی علیه السلام تا وقتی که بیم خطری نبود و فسادی نکرده بودند، قابل تحمل بود، اما وقتی دست به جنایت زدند و آشوب به پا کردند، حضرت در نهروان با آنان جنگید و هلاکشان ساخت (جنگ نهروان).

آنان ظاهری فریبنده داشتند، پیشانیهای پینه بسته از فرط سجود، اهل تلاوت قرآن و تهجد و امر به معروف و نهی از منکر، ولی به سبب جهل و تعصب و کوتاه فکری، حق امام را نشناختند و با امیر المؤمنین درافتادند و هلاک شدند و آخرتشان هم تباه شد.

(۲)

ص: ۲۵۴

۱- ۱. نهج البلاغه، صبحی صالح، حکمت ۱۹۸.

۲- ۲. برای شناخت پیدایش، پیشینه، عملکرد، ویژگیها و سرانجام آنان، از جمله ر.ک: «دانشنامه امام علی»، ج ۹ مقاله «مارقین»، «جاذبه و دافعه علی»، شهید مطهری، ص ۱۰۵، «الخوارج عقیده و فکرا و فلسفه» عامر التجار، «الخوارج، اصول و عقاید»، حبیب طاهر الشمیری، «الخوارج، اول الفرق فی تاریخ الاسلام» ناصر بن عبد الکریم العقل «الخوارج» ناصر بن عبد الله السعوی «الخوارج» علی جنّال، «الخوارج فی العصر الاموی»، نایف محمود اسماعیل، «علل شکل گیری خوارج»، شکر الله خاکرند، «خوارج و علل پیدایش آنان»، صادق احسان بخش، «الخوارج فی الاسلام» عمر ابو النصر، «خوارج از دیدگاه نهج البلاغه»، حسین نوری، «تاریخ ولایت در نیم قرن اول»، حسین ذاکر خطیر «خوارج در تاریخ»، یعقوب جعفری.

خارجیگری به عنوان یک فکر، پس از نابودی خوارج در نهروان ادامه یافت و کسانی را که همان اعتقادات را داشتند، هر چند خروج و شورشی هم نکرده باشند، خوارج می گویند. (۱)

نبرد با خوارج بسیار دشوار بود، چرا که سیمای ظاهری و شعارهای فریبنده آنان افراد ساده و کم عمق را فریب می داد. این است که امیر المؤمنین فرمود: چشم این فتنه را من در آوردم و جز من کسی جرأت چنین کاری نداشت. (۲)

—جنگ نهروان، قتال بر تأویل، بیعت و بیعت شکنان، مارقین، لا حکم إلا لله.

خیبر

امیر المؤمنین علیه السلام را «فاتح خیبر» می دانند و این از افتخارات و فضایل اوست. خیبر، منطقه ای یهودی نشین و حاصلخیز در ۱۲۰ کیلومتری مدینه بود، با زمینهای زراعی، چشمه های جاری و هفت قلعه محکم که هزاران مرد جنگجو با خانواده در آن می زیستند و پیرو فرمان رئیس قلعه قموص بودند. نبرد مسلمانان با یهودیان خیبر نشین در سال ششم یا هفتم اتفاق افتاد. سپاه اسلام قلعه های خیبر را محاصره کردند. در چند نوبت عملیات نظامی و ناکامی مسلمانان در گشودن قلعه ها، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پرچم را به دست علی علیه السلام سپرد. علی علیه السلام شجاعانه حمله کرد و قلعه قموص را پس از بیست روز که در محاصره بود فتح نمود و مرحب خیبری را کشت و یهودیان تسلیم شدند و مصالحه نامه ای میان آنان و مسلمانان امضا شد. خیبر امروز، فلاتی در ۱۲۰ کیلومتری شمال مدینه در وادی زیدیّه است و یک قلعه قدیمی و چشمه های آب و بیش از سه هزار سکنه دارد. (۳)

خیبر گشایی علی بن ابی طالب علیه السلام، بخصوص پس از جمله معروفی که پیامبر درباره وی فرمود (فردا پرچم را به دست کسی خواهم داد که خدا و رسول را دوست دارد و خدا و رسول هم او را دوست دارند و او حتما پیروز خواهد شد) از فضایل برجسته آن حضرت به شمار می آید: «لأعطينَ الزَّاهِ غدا رجلا يحبُّ اللهَ ورسوله و يحبُّ اللهَ ورسوله، كزارا غير فرّار، لا يرجع حتّى يفتح الله على يديه». (۴) حضرت، در سنگین قلعه خیبر را کند و از

ص: ۲۵۵

۱-۱. جاذبه و دافعه علی، ص ۱۱۵.

۲-۲. نهج البلاغه، صبحی صالح، خطبه ۹۳.

۳-۳. فصلنامه «میقات حج»، شماره ۳۴ ص ۱۴۰.

۴-۴. ینابیع الموده، ص ۴۸، ارشاد، مفید، ج ۱ ص ۶۴.

آن پلی برای عبور فاتحان قرار داد. (۱) تعبیر «فتح خیبر»، معمولاً در مورد کارهای عظیم و دشوار به کار می رود. از امام علی به عنوان فاتح خیبر، خیبر گشا، خیبر گیر، خیبرستان هم یاد می شود. به قول فرّخی:

راست گفتمی که آن حصار بلند خیبرستی و میر ما حیدر

و به قول مولوی درباره خیبر گشایی آن حضرت:

آن قلعه گشایی که در قلعه خیبر بر کند به یک حمله و بگشود، علی بود

فدک، پرچمدار پیامبر.

ص: ۲۵۶

۱-۱). کشف الغمّه، ج ۱ ص ۲۱۵. از جمله ر.ک: «حیدر، فاتح خیبر»، نادر فضلی، ۱۳۷۶ ش.

دار التّقریب-تقریب بین مذاهب

دانشنامه امام علی علیه السّلام

نام یک مجموعه ۱۳ جلدی پیرامون شخصیت امیر المؤمنین علیه السّلام و حوادث و موضوعات مربوط به آن حضرت و کلمات و سیره او و پدیده های معاصر و پس از آن حضرت است که به نوعی با شخصیت و مکتب او پیوند دارد.

این دائره المعارف موضوعی که در مجموع، شش هزار صفحه است و ۱۳۰ مدخل اصلی و حدود ۳۰۰۰ مدخل فرعی دارد، با همکاری بیش از ۲۰۰ تن از نویسندگان تدوین یافته است و هر مقاله و مدخل، به قلم یک نویسنده است. موضوعات اصلی مجلدات این مجموعه عبارت است از: حکمت و معرفت، مبدأ و معاد، نبوت و امامت، اخلاق و سلوک، حقوق، سیاست، اقتصاد، تاریخ، سیره، مرجع شناسی. یک جلد هم با عنوان «درآمد»، حاوی مقدمه اصلی اثر، فهرستها، نمایه ها، چکیده مقالات، شناختنامه نویسندگان و همکاران است. این اثر در سال ۱۳۸۰ در «پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی» در تهران تهیه و منتشر شد. در پنجمین دوره «کتاب سال ولایت» در سال ۱۳۸۲ ش. مورد تشویق قرار گرفت. -دانشنامه امیر المؤمنین علیه السّلام، موسوعه الامام علی بن ابی طالب علیه السّلام.

مجموعه ای ۱۳ جلدی پیرامون شخصیت و زندگی و سیره و سخنان امیر مؤمنان و حوادث مرتبط با آن حضرت است. این اثر ترجمه موسوعه الامام علی بن ابی طالب است که در سال ۱۳۸۰ از سوی دارالحدیث در قم منتشر شد. ترجمه که در سال ۱۳۸۲ انتشار یافت، به قلم نویسندگان مختلف است (جواد محدثی، ابو القاسم حسینی ژرفا، محمد علی سلطانی، مهدی مهریزی و عبد الهادی مسعودی). جلد ۱۳ اختصاص به نمایه ها، فهرست آیات و اعلام و منابع و مآخذ دارد. برای شناخت بیشتر از محتوای کتاب، به توضیحات ذکر شده در معرفی متن عربی رجوع شود. (۱)

-دانشنامه امام علی علیه السلام، موسوعه الامام علی بن ابی طالب علیه السلام.

درویش

معنای اصلی آن فقیر و محتاج و بی بضاعت است. اما به معنای انسان خاکی و متواضع و وارسته و بی تکلف و تعلق هم به کار می رود «درویش هر کجا که شب آید، سرای اوست». به سائلانی که با آواز خوش و پرسه زنان شعر و مدح علی علیه السلام می خوانند و تبرزین و کشکول دارند و پشمینه پوشند نیز گفته می شود که گاهی با موی بلند و پریشانند. از همین رو به صوفیان و اهل معرفت هم گاهی اطلاق می شود و درویش مسلکی و درویش مشربی، داشتن خلق و خوی درویش است. (۲) به قول سعدی:

حاجت به کلاه وبری داشتنت نیست درویش صفت باش و کلاه تتری دار

جز این اصطلاحات، به آنان که ارادتی خاص به امیر مؤمنان دارند و او را مقتدا و سرمشق خود می دانند و با شعر و نثر و زمزمه نام علی علیه السلام، عشق خود را به آن امام ابراز می دارند درویش گفته می شود، (مولای درویشان علی!). -حب علی علیه السلام، غلو.

دعای کمیل

از دعاهای مشهور حضرت علی علیه السلام که به صحابی وفادارش کمیل بن زیاد نخعی

ص: ۲۵۸

۱-۱). این ترجمه در ششمین دوره کتاب سال ولایت (۱۳۸۳ ش) به عنوان اثر تشویقی جایزه گرفت.

۲-۲). لغت نامه، دهخدا، واژه درویش.

آموخت. آن حضرت این دعای عارفانه و پرمعنی را در شب نیمه شعبان می خواند. آن را به کمیل آموخت و توصیه فرمود که هر شب جمعه بخواند. به این دعا «دعای خضر» هم گفته می شود و فضیلت بسیار دارد و از بهترین دعاهاست. شرحهای متعددی هم بر آن نوشته شده است، از جمله «انیس اللیل» محمد رضا کلباسی اصفهانی، «شرح دعای کمیل» محقق اصطهباناتی، «شرح دعای کمیل» عبدالأعلی سبزواری، «علی و کمیل» احمد زمرّدیان. چندین مورد نیز دعای کمیل به صورت نظم درآمده است. خواندن این دعا در شبهای جمعه در سرزمینهای شیعه نشین متداول است. -سخنان علی علیه السلام.

دعای ندبه

از دعاهایی که در صبح جمعه در استغاثه و ندبه نسبت به حضرت مهدی علیه السلام خوانده می شود. گرچه موضوع و مناسبت آن استغاثه به حضرت مهدی علیه السلام است، لیکن حاوی فضایل اهل بیت و ماجرای مظلومیت خاندان رسالت و ذکر جایگاه حضرت امیر و فضایل اوست. در سلسله پیامبران به حضرت رسول می رسد و ماجرای مودت اهل بیت به عنوان اجر رسالت و حادثه غدیر و نصب امیر مؤمنان به امامت و ولایت و اشاره به حدیث غدیر، حدیث منزلت، حدیث مدینه العلم، موضوع وصایت و اخوت آن حضرت با پیامبر و اینکه او ساقی کوثر است و شیعیانش رستگارانند و اینکه پس از پیامبر، دوره «قتال بر تأویل» بود و وی با ناکثین و قاسطین و مارقین جنگید و سران کفر و شرک و نفاق را درهم کوبید و در دل آنان کینه های بدر و خیر و حنین را نهاد و سرانجام به دست شقی ترین فرد به شهادت رسید.

سپس اشاره به قضایای پس از پیامبر و دشمنی قریش با او و کنار زدنش از خلافت و آواره ساختن فرزندان و مظلومیتهای خاندان رسالت دارد. در بخش مربوط به امام زمان نیز از انتقام گیری او از خونهای به ناحق ریخته اهل بیت و احیای او نسبت به دین خدا و اعاده شکوه مکتب و قبله و نبرد با بدعتها و تحریفها و تجدید عدالت علوی سخن می آید. دعای ندبه را می توان منشور خط علوی و مظلومیت شیعه دانست که به فلسفه غیبت امام زمان و اعتقاد به ظهور منجی و احیای کتاب و سنت گره می خورد.

از نشانه های مظلومیت اهل بیت و علی علیه السلام، دفن شبانه فاطمه زهرا علیها السلام و علی مرتضی علیه السلام است. فاطمه زهرا وصیت کرده بود که پنهانی و شبانه دفن شود تا آن دو نفر که بر او ستم کردند در مراسم حضور نداشته باشند: «إِذَا أَنَا مِتُّ فَادْفِنِي لَيْلًا وَلَا تَوَدِّنْ رَجُلِينَ ذَكَرْتَهُمَا» (۱) در نقل دیگری در وصیت آن حضرت است: «و ادفنی لیلاً و لا تعلن أحدا» (۲) و به این وصیت عمل شد. از این رو مدفن آن حضرت نیز پنهان است. این شیوه درباره امیر المؤمنین علیه السلام نیز به کار رفت و طبق وصیت آن حضرت به امام حسن و امام حسین علیهما السلام: «إِذَا مِتَّ فَغَسِّلَانِي وَ حِطَّانِي وَ اِحْمَلَانِي بِاللَّيْلِ سِرًّا...» (۳) و به نقل اربلی:

«...حمل و دفن فی جوف اللیل بالغرئ». (۴) و این از بیم جسارت خوارج و دشمنان نسبت به پیکر آن امام مظلوم بود. به تعبیر مقام معظم رهبری: «امیر المؤمنین علیه السلام وصیت کرده است که بدن طیب و طاهر او را هنگام شب غسل دهند و دفن کنند. به راستی در خاندان پیغمبر عجب سنتی قرار داده شد! همانگونه که بدن فاطمه زهرا علیها السلام را شبانه غسل دادند و غریبانه در نیمه شب دفن کردند، بدن امیر المؤمنین علیه السلام را نیز شبانه غسل دادند و غریبانه به خاک سپردند. کسانی که سالها بر فراز منبرها علی علیه السلام را لعن کردند، اگر می دانستند محل دفنش کجاست بعید نبود بروند قبر را بشکافند و اهانتی به جسد مطهر امیر المؤمنین علیه السلام روا دارند.» (۵)

قبر حضرت زهرا علیها السلام همچنان پنهان است، لیکن قبر امام علی علیه السلام تا زمان هارون الرشید مخفی بود و جز خواص اهل بیت از آن خبر نداشتند و در یک ماجرا محل آن کشف شد. این دفن شبانه و مخفیانه و مدفن پنهان و نامعلوم، بسیاری از حقایق را آشکار می سازد و پرده از ظلم مخالفان اهل بیت و مظلومیت خاندان پیامبر برمی دارد و این سنت دفن شبانه در این خاندان، نمادی از مظلومیت است.

عمر کوتاه تو ای فاطمه، فهرست غم است قبر پنهان تو روشنگر اوج ستم است

ص: ۲۶۰

۱-۱. معانی الأخبار، ص ۳۵۵.

۲-۲. معانی الأخبار، ص ۳۵۵.

۳-۳. بحار الأنوار، ج ۴۲ ص ۲۱۹.

۴-۴. کشف الغمه، ج ۱ ص ۴۳۶.

۵-۵. خطبه های نماز جمعه ۱۳ اسفند ۷۲، رمضان ۱۴۱۴ ق.

باغ، تاراج شده، عطر اقاقی مانده است سنت دفن شبانه ز تو باقی مانده است

داغ ما آتش و میخ در و سینه است هنوز مدفن گمشده در شهر مدینه است هنوز (۱)

قبر پنهان علی علیه السلام، پنجاه و پنج سؤال از تاریخ.

دکه القضاء

سکو و جایگاه قضاوت. نام محلی در مسجد کوفه که امیر المؤمنین علیه السلام در ایام خلافت آنجا می نشست و به قضاوت و داوری می پرداخت. (۲) این نشان اهتمام آن حضرت به مسأله قضاوت و رسیدگی به دعاوی و دادرسی مردم بود که با همه مشکلات و گرفتاریها شخصا به امر قضا می پرداخت. این جایگاه، در میان صحن مسجد کوفه اکنون هم مشخص است و نماز و عبادت خاص دارد. (۳) «بیت الطشت» نیز که جایی است متصل به دکه القضاء و کرامت علی علیه السلام با قضاوت عجیب درباره دختری که متهم به بارداری از طریق نامشروع بود آشکار شد و داوری آن حضرت به بیگناهی او بود، همانجا قرار دارد. به دستور حضرت طشتی پر از لجن آوردند و دختر را در پشت پرده در آن نشانند، پس از مدتی زالویی که به رحم او رفته بود بیرون آمد و آن دختر از اتهام تبرئه شد. تفصیل داستان در کتابهای تاریخ آمده است. - قضاوتهای امیر المؤمنین علیه السلام، مسجد کوفه.

دلدل

نام مرکب حضرت علی علیه السلام، استری سفید رنگ که رسول خدا صلی الله علیه و آله به آن حضرت بخشیده بود. (۴) ماده استری سفید که رنگ آن به سیاهی مایل بود و یکی از حاکمان مصر در اسکندریه (مقوقس) برای پیامبر فرستاده بود، رسول خدا هم آن را به علی علیه السلام بخشید. (۵)

از این رو در اشعار فارسی از آن حضرت با لقب «شه دلدل سوار» یاد شده است.

اولین آفتاب برج شرف شاه دلدل سوار دریا کف

ص: ۲۶۱

۱-۱. برگ و بار، ص ۸۸.

۲-۲. موسوعه الامام علی بن ابی طالب، ج ۴ ص ۲۵۸.

۳-۳. ر.ک: مفاتیح الجنان، اعمال مسجد بزرگ کوفه.

۴-۴. بحار الأنوار، ج ۴۲ ص ۵۹.

۵-۵. لغت نامه، دهخدا.

سعدی هم از علی علیه السلام به عنوان خلیفه چهارم «چهارم علی، شاه دلدل سوار» یاد کرده است. (۱) معنای دلدل، یعنی در حال رفت و آمد و بی قراری. به علی علیه السلام گفتند: چرا اسب سوار نمی شوی، در حالی که بسیاری در تعقیب تو اند؟ فرمود: اسب برای تعقیب یا فرار است، من نه آن را که بگریزد تعقیب می کنم و نه از آنکه روی می آورد، روی گردان می شوم پس استر برای من بس است: «لا اکتر علی من فرّ و لا أفرّ ممّن کثر، و البغله تزجینی». (۲)

دوستی دشمنان و دشمنی دوستان

ابتلا و آزمون، نشان دهنده صدق مؤمن و صحت ادعاست. امیر مؤمنان، هم شدیدترین ابتلاءات و آزمونها را داشته و در روایات است که آن حضرت در راه خدا بیشترین بلا و امتحان را داشته و به بالاترین ثواب می رسد (۳)، هم مردم به وسیله آن حضرت مورد آزمایش قرار می گیرند. امیر مؤمنان هم خودش مبتلاست، هم وسیله ابتلا و آزمون دیگران. پیامبر خدا به او فرمود: «یا علیٰ إنک مبتلی و الناس مبتلون بک». (۴)

اعلام جانشینی آن حضرت در روز غدیر، عظیمترین آزمون برای مردمی بود که مدعی اطاعت از خدا و رسول بودند و گروهی نتوانستند امامت او را بپذیرند و در این امتحان رد شدند. و چه تعبیر زیبایی سید بن طاووس از کتاب «النشر و الطی» نقل می کند: «و روی أنّ الله تعالی عرض علیّ علی الأعداء یوم الإبتهال فرجعوا عن العداوه، و عرضه علی الأولیاء یوم الغدیر فصاروا أعداء، فشتان ما بینهما» (۵)، روایت شده که خدای متعال، علی علیه السلام را در روز مباحله بر دشمنان عرضه کرد، از دشمنی برگشتند، و او را در روز غدیر بر دوستان عرضه کرد، دشمن شدند و میان این دو چه اندازه فاصله است!

خوش بود گر محک تجربه آید به میان تا سیه روی شود هر که در او غش باشد

پا گذاشتن روی حبّ و بغضهای شخصی و مطیع فرمان الهی بودن و معیاری جز «حق» نداشتن و امر خدا و رسول را هر چند برخلاف خواسته دل باشد گردن نهادن،

ص: ۲۶۲

۱-۱. همان.

۲-۲. بحار الأنوار، ج ۴۲ ص ۵۹.

۳-۳. بحار الأنوار، ج ۳۹ ص ۱۳۵ ح ۷ و ج ۶ ص ۲۳۹.

۴-۴. همان، ج ۴۰ ص ۶۴ ح ۹۸.

۵-۵. همان، ج ۳۷ ص ۱۳۵.

موفقیت در امتحان است و کسانی در این آزمون، شکست خوردند و کینه های بدر و احد و افکار عصر جاهلیت، مانع شد که به خلافت علی علیه السلام تسلیم شوند.

-حدیث تهنیت، بیعت و بیعت شکنان، مباحله.

دولتهای شیعی

در تاریخ اسلام از آغاز تاکنون، سلسله های حکومتی بسیاری تشکیل شده است، از آن میان برخی دولتها و حکومتها افکار و انگیزه های شیعی داشتند و به برپایی حکومت شیعی دست یافتند، یا محدود یا گسترده، یا کوتاه مدت یا درازمدت. اغلب آنها در مناطق دور دست تر از حکومت عباسیان در بغداد بود و گاهی متعزض حکومت مرکزی هم می شدند.

اینگونه حکومتها سعی در برپایی مرام شیعه و گسترش ولایت اهل بیت علیهم السلام داشتند و میزان موفقیت و تطابق آنها با آرمانهای شیعی متفاوت بوده است. برخی معتقدند آنها حکومتهایی بودند با حاکمان شیعی و اطلاق «حکومت شیعی» را بر آنان خالی از مسامحه نمی دانند و شیعه و نیک بودن افراد یک خاندان را ضامن شایستگی آنان در طول تاریخ نمی شمارند و حتی صالح بودن یک دولت یا دولتمرد را در مقطعی از تاریخ، به معنای مشروع بودن همه آنان در طول زندگی نمی دانند. در مقدمه مجموعه «دولت ابرار» آمده است: «تاریخ تشیع، دولتهای فراوانی بوده اند، مثل علویان طبرستان، آل حمدان و بنی مزید در حله و حلب، مختار بن ابی عبیده ثقفی در کوفه، برخی از شاهان صفوی در ایران، آل بویه و صاحب بن عبّاد در بغداد، سربداران در سبزوار، ادریسیان در مغرب، تیپوسلطان در هندوستان، آل منصور در بحرین و وزیران و امیرانی مثل علی بن یقطین، امیر کبیر، قائم مقام فراهانی نیز بوده اند که در حیطه اقتدار خویش برای حاکمیت دین الهی تلاش کرده اند.» (۱)

با توجه به همه اینها، جهت آشنایی با اینگونه دولتهای شیعی می توان به سلسله های حکومتی زیر اشاره کرد:

۱- «ادریسیان»، منسوب به ادریس بن عبد الله، که در قرن دوم در مغرب و مراکش به

ص: ۲۶۳

(۱- ۱). آل بویه، حامیان فرهنگ تشیع، ص ۱۳ (مقدمه پژوهشکده).

حکومت رسیدند و مدّت حکومتشان ۱۴۰ سال از ۱۷۰ هجری به بعد بود.

۲- «علویان» در منطقه طبرستان (شمال ایران) از سال ۲۵۰ تا ۳۱۶ هجری حکومت داشتند و تأسیس حکومت آنان به دست حسن بن زید (داعی کبیر) بود.

۳- «حمدانیان» در منطقه عراق و شام در قرن چهارم به حکومت رسیدند و مدّت ۱۰۰ سال حکومتشان به درازا کشید.

۴- «فاطمیان» در مصر در سال ۲۹۶ حکومت تشکیل دادند و پس از دو قرن و نیم حکومت در سال ۵۶۷ هجری منقرض شدند.

۵- «بریدیان» که در قرن چهارم (۳۱۶-۳۳۸ ق) در منطقه اهواز و بصره و واسط حکومت یافتند.

۶- «آل بویه» در منطقه فارس به مدّت ۷۰ سال حکومت داشتند (از ۳۲۲ تا ۴۴۸ ق) و دامنه حکومتشان بخشهای وسیعی از ایران و عراق تا مرز شام را دربر می گرفت.

۷- «دولتهای علوی یمن» که بیشتر زیدی مذهب بودند. از قبیل: امامان بنی رسی، بنی صلیح، بنی مهدی، دولت امامان یمن، که تا تاریخ معاصر حکومت داشته اند.

۸- «سربداران» که در بخشهایی از خراسان در قرن هشتم حکومت داشتند و در سال ۷۸۸ ق. این سلسله منقرض شدند.

۹- «مرعشیان» که به رهبری سادات مرعشی در بخشهایی از مازندران به حکومت رسیدند (از ۷۶۰ تا ۷۹۵ ق). نسب آنان به امام سجّاد علیه السلام می رسید.

۱۰- «کیانیان» نیز سلسله ای شیعه مذهب بودند که در مناطق از گیلان بیش از دو قرن حکومت کردند (از ۷۶۹ تا ۱۰۰۰ ق) شجره نامه آنان را منتسب به امام سجّاد علیه السلام می دانند.

۱۱- «مشعشعیان» در خوزستان در قرن نهم هجری به حکومت رسیدند و پس از ۷۰ سال حکومتشان پایان یافت (از ۸۴۵ تا ۹۱۴ ق)، هرچند آن دودمان به صورت پراکنده در بخشهایی فرمانرواییهای محدود داشتند.

۱۲- «صفویان» در اوایل قرن دهم، حکومتی شیعی مذهب تشکیل دادند و ایرانی مستقل بنا نهادند. آنان منسوب به جدّ بزرگشان صفی الدین اردبیلی اند. نسب آنان را به امام هفتم می رسانند. حکومت آنان از ۹۰۷ تا ۱۱۴۵ ق ادامه یافت.

پس از صفویان هر چند حکومتها و دولتهای موجود در ایران شیعه مذهب بودند، صدق «حکومت شیعی» بر اینگونه سلسله ها چندان دقیق نیست. آنچه به صورت «جمهوری اسلامی ایران» در بهمن ۱۳۵۷ ش در ایران شکل گرفت، ناب ترین و استوارترین حکومت شیعی است که بر محور «ولایت فقیه» پدید آمد و عظیم ترین تحوّل را در سیاست جهانی و منطقه ای صورت داد. به امید آنکه در سایه خون شهدای عزیز و وحدت ملی و آگاهی عمومی و عزم استوار ملت و دولت، پاینده بماند و پرچم آن را به دست حضرت ولی عصر علیه السلام بدهد و از زمینه سازان حکومت جهانی مهدوی گردد. (۱)

-نهضتهای شیعی، صفویه.

دین علی علیه السلام

هر چند امام علی علیه السلام بر آیین محمد صلی الله علیه و آله بود و دینی جداگانه نداشت، اما از سویی نماد و سمبل و تجسم دین اسلام و خطّ روشن و بی ابهام دین خدا بود و «صراط مستقیم» که در قرآن آمده، بر طریق و دین و روش علی بن ابی طالب علیه السلام تأویل شده است، (۲) از سوی دیگر خطّ قاطع و درست و بی تحریف علی علیه السلام در مسلمانی، به عنوان «دین علی» مطرح بود و در زبان ائمه و یاران آنان، رمزی از تشیع راستین و مقابله با خطوط انحرافی و باندهای اموی و مروانی محسوب می شد که با ظالمان و منحرفان هرگز سازش نمی کند. امام حسین علیه السلام در نامه تندی که در جواب معاویه نوشت و ظلمهای او را برشمرد، از جمله اینکه: مگر تو نبودی عبد الله حضرمی و یارانش را کشتی، آنگاه که پسر سمیه درباره آنان به تو نوشت که آنان بر آیین و مرام علی علیه السلام اند «إِنَّهُمْ كَانُوا عَلِي دِينَ عَلِي» و در نامه به او نوشتی: «اقتل من كان علي دین علی»، هر که را بر دین علی علیه السلام باشد به قتل برسان، او هم به فرمان تو آنان را به شهادت رساند و مثله کرد، در حالی که دین علی علیه السلام به خدا قسم همان دینی است که براساس آن با تو و پدرت ابو سفیان می جنگید و با همان دین برجای او تکیه زده ای. (۳)

ص: ۲۶۵

۱- ۱. در این زمینه ر. ک: «دائرة المعارف تشیع»، ذیل مدخل تشیع (جنبشها و دولتها) و سلسله کتابهای «دولت ابرار»، شامل حکومتهای: مختار ثقفی، علویان طبرستان، حمدانیان، صفویان، تیوسلطان، آل بویه.

۲- ۲. بحار الأنوار، ج ۲۴ ص ۲۴ ح ۵۰.

۳- ۳. همان، ج ۴۴ ص ۲۱۳.

این مرام ناب و الهی علی علیه السّلام در سالهای بعد نیز به عنوان «دین علی» شاخص و شناخته شده بود. در صحنه نبرد عاشورا نیز می بینیم که در رجزهای شهدای کربلا مطرح است و در معرفی خود، از عقیده به دین علی علیه السّلام یاد می کنند. نافع بن هلال که به میدان می رود، چنین رجز می خواند:

«أنا ابن هلال البجلي، أنا علي دين عليّ، و دینه دین النّبیّ» (۱)، من فرزند هلال بجلی ام و من بر دین علی علیه السّلام هستم و دین علی همان دین پیامبر است. و در مورد هلال بن نافع این رجز نقل شده است:

انا الغلام الیمنی البجلی دینی علی دین حسین و علیّ (۲)

یگانگی آیین و روش علی علیه السّلام و محمّد صلی الله علیه و آله در دعاها و روایات و زیارات هم آمده است.

از جمله از امام صادق (یا امام باقر) روایت است که هنگام صبح این دعا را بخوانید:

«أصبحت بالله مؤمنا علی دین محمّد و سنته و دین علیّ و سنته و دین الأوصیاء و سنتهم» (۳) که ایمان به خدا و دین و سنت پیامبر، دین و سنت علی علیه السّلام و دین و سنت اوصیا در کنار هم آمده و پیوند آنها را با یکدیگر می رساند.

-علی علیه السّلام و حق، فلتته، غصب خلافت، حزب علی حزب الله.

دیوان امام علی علیه السّلام

نام مجموعه شعرهای منتسب به حضرت علی علیه السّلام. آن حضرت در فصاحت و بلاغت و فنون سخن، سرآمد همگان بود و بحق، امیر بیان و ادب بود و مجموعه کلماتش الگو و شیوه بلاغت (-نهج البلاغه). شعر نیز یکی از چشمه های علوم بلاغت است. حضرت علی علیه السّلام در شعر نیز الگو بود. (۴) هم خودش قریحه شعری داشت، هم پدرش ابو طالب سروده های فراوانی داشته که مولا علیه السّلام دوست داشت آنها تدوین و آموخته شود: «کان

ص: ۲۶۶

۱-۱. همان، ج ۴۵ ص ۱۹.

۲-۲. همان، ص ۲۷، در مناقب ابن شهر آشوب (ج ۴ ص ۱۰۴) این رجز به نام نافع بن هلال آمده است.

۳-۳. اصول کافی، ج ۲ ص ۵۲۲ ح ۴.

۴-۴. در «ترجمه الامام علی بن ابی طالب» (تاریخ دمشق ۲۹۶/۳) آمده است: ابو بکر و عمر شاعر بودند، اما علی علیه السّلام در شعر از آنان برتر بود.

أمیر المؤمنین یعجبه أن یروی شعر ابی طالب و أن یدون و قال: تعلّموه و علّموه أولادکم، فإنّه کان علی دین الله و فیه علم کثیر». (۱) علاوه بر آن، شعرشناس و نقاد شعر هم بود و گاهی در مقام داوری و ارزیابی نسبت به شاعران نظر می داد. (۲) مجموعه اشعار منتسب به آن حضرت در مجموعه ای به نام «دیوان الامام علی» منتشر شده است. (۳) مجموعه های متعددی با همین نام گردآوری شده است.

دیوان امام علی علیه السّلام، کتابی است که حاوی ۱۵۰۰ بیت درباره موضوعات اخلاقی و اندرز آمیز است. کسان متعددی به گردآوری اشعار آن حضرت پرداخته اند. کتاب «انوار العقول فی اشعار وصی الرسول» نیز که گردآوری بیهقی است، به «دیوان امام علی» شهرت دارد.

این دیوان به دفعات متعدّد و صورتهای مختلف و با تفاوتهایی در میزان اشعار چاپ شده است. یک مورد هم تدوین «قطب الدین محمّد کیدری» است که با تصحیح و ترجمه و مقدمه دکتر ابو القاسم امامی به انجام رسیده است. شیخ آقا بزرگ تهرانی از ۱۷ نفر یاد می کند که دیوان اشعار حضرت علی علیه السّلام را گردآوری یا شرح کرده اند. (۴) علامه مجلسی نیز از «دیوان امام علی» یاد کرده و انتساب این اشعار را به حضرت مشهور دانسته و افزوده است که بسیاری از این اشعار، در کتب دیگر هم آمده است. (۵) البته برخی هم در صحت انتساب اشعار این دیوان به آن حضرت، ابراز تردید کرده اند.

مرحوم علامه امینی در «الغدیر»، وقتی از سروده های شاعران درباره حادثه غدیر و فضایل امیر المؤمنین بحث و یاد می کند، به عنوان تبرک از نام مقدّس علی بن ابی طالب علیه السّلام آغاز می کند که فصیح ترین عرب و داناترین مردم به مفاهیم کلام عرب است و اشعاری هم از او می آورد. (۶) در کتاب «معجم اشعار المعصومین» (۷) نیز که مجموعه اشعار

ص: ۲۶۷

-
- ۱- ۱). مستدرک وسائل الشیعه، ج ۲ ص ۶۲۵. اشعار ابو طالب تدوین شده و به نام «دیوان ابی طالب بن عبد المطلب»، با تحقیق شیخ محمّد حسن آل یاسین چاپ شده است، دار مکتبه الهلال.
 - ۲- ۲). نهج البلاغه، صبحی صالح، حکمت ۴۵۵.
 - ۳- ۳). با شرح و توضیحات عمر فاروق الطباع.
 - ۴- ۴). الذریعه الی تصانیف الشیعه، ج ۹ ص ۱۰۱ از جمله شرحهای تازه چاپ، «شرح دیوان منسوب به امیر المؤمنین» از قاضی کمال الدین میبدی است، نشر میراث مکتوب.
 - ۵- ۵). بحار الأنوار، ج ۱ ص ۴۲.
 - ۶- ۶). الغدیر، ج ۲ ص ۲۵ (چاپ دار الکتاب العربی).
 - ۷- ۷). کار مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی (دفتر تبلیغات اسلامی) چاپ اول ۱۳۷۸ قم، ۵۲۷ صفحه.

أئمه معصوم است که در بحار الأنوار آمده، مفصل ترین بخش آن (حدود ۹۰ صفحه) به اشعار علی بن ابی طالب اختصاص دارد.

سروده های آن حضرت، عمدتاً روان، دلنشین و سرشار از موعظه است. دیوان امیر المؤمنین، در گذشته میان علاقه مندان به اهل بیت علیهم السّلام بیشتر مطرح بود و در مکتبهای درسی طلبگی اشعار آن را حفظ می کردند. این دیوان ترجمه فارسی دیگری به قلم «مصطفی زمانی» دارد. به عنوان تبرک، چند بیت از سروده های آن حضرت آورده می شود که شکوه از تغییر روزگار و مردم و شوق به رهایی از این غمگده دنیا در رسیدن به بهشت است:

تغیّر البلاد و من علیها فوجه الأرض مغبرّ قبیح

تغیّر کلّ ذی لون و طعم و قلّ بشاشه الوجه الملیح

أری طول الحیاه علیّ غمّا و هل أنا من حیاتی مستریح

تنح عن البلاد و ساکنیها ففی الفردوس ضاق بک الفسیح (۱)

فصاحت و بلاغت، شعر غدیر، ابو طالب، سخنان علی علیه السّلام.

ص: ۲۶۸

۱- ۱). درباره دیوان امام علی علیه السّلام از جمله ر.ک: «دانشنامه امام علی»، ج ۱۲ ص ۲۱۳ به بعد.

الذريعة إلى تصانيف الشيعة

اثری عظیم در ۲۶ جلد، از شیخ آقا بزرگ تهرانی (۱۲۹۳-۱۳۸۹ ق) که به معرفی تألیفات علما و نویسندگان شیعه در طول ۱۴ قرن تاریخ اسلام پرداخته است و نظام الفبایی بر طبق نام کتابها دارد.

انگیزه تألیف آن، احساس تکلیف و پاسخ به سخن جرجی زیدان بود که در کتاب «تاریخ آداب اللغة العربیه» نوشته بود: «شیعه طایفه ای بود کوچک و آثار قابل اعتنایی نداشت و اکنون شیعه ای در دنیا وجود ندارد.» [\(۱\)](#) این کتاب، مستدرکی عظیم نیز دارد که اثر محقق و کتابشناس معاصر، مرحوم سید عبد العزیز طباطبایی است. [\(۲\)](#)

ترجمه و تلخیص از آن با عنوان «مصنّفات شیعه» در ۶ جلد به اهتمام محمد آصف فکرت انجام گرفته است. - شیخ آقا بزرگ تهرانی، شیعه شناسی.

ص: ۲۶۹

۱- ۱. ر. ک: «شیخ آقا بزرگ تهرانی»، محمد رضا حکیمی، ص ۲۳.

۲- ۲. درباره «الذريعة»، ر. ک: «شیخ آقا بزرگ تهرانی»، محمد رضا حکیمی.

از سران خوارج که در جنگ نهروان کشته شد. نامش حرقوص بن زهیر بود. از این رو به او ذو الثَّديهِ (صاحب پستان) می گفتند که پستانش مثل پستان زنان بود و کشیده می شد و به اندازه دست می رسید و چون رها می کردند، به حال اول برمی گشت.

(۱)

حضرت علی در نهج البلاغه از او به عنوان شیطان ردهه (گودالی که جنازه اش آنجا افتاده بود) یاد کرده است که با بانگ صاعقه ای از پای درآمد. (۲) پس از پایان یافتن نبرد نهروان، امیر مؤمنان بشدت در میان کشتگان میدان در پی او می گشت و می فرمود: به خدا به من دروغ گفته نشده است، بگردید او را پیدا کنید، او در میان این گروه بود. تا آنکه جنازه او را در زیر کشته های دیگر یافتند و آوردند. امام و دیگران تکبیر گفتند و علی علیه السلام سجده شکر کرد. (۳)

در برخی منابع از او به عنوان «ذو الخویصره» هم نام برده شده است.

-جنگ نهروان، خوارج نهروان.

ذو الفقار

نام شمشیری که امیر المؤمنین علیه السلام با آن در جنگ احد می جنگید و از جان پیامبر دفاع می کرد و مشرکان را بر خاک می افکند. گویند: اصل آن شمشیر، از آن مته بن حجاج بود که در جنگ بدر کشته شد و شمشیر او در اختیار پیامبر قرار گرفت. روز جنگ احد، علی علیه السلام چنان سخت می جنگید که شمشیرش شکست. نزد پیامبر آمد. رسول خدا آن شمشیر را به حضرت داد و حضرت جنگی نمایان کرد. اینجا بود که ندای «لا سیف إلا ذو الفقار و لا فتی إلا علی» از زبان حضرت جبرئیل در آسمان پیچید، یعنی شمشیری جز ذو الفقار و جوانمردی جز علی علیه السلام نیست. (۴)

ص: ۲۷۰

۱-۱. شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، ج ۲ ص ۲۷۶.

۲-۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۹۲ بند ۱۱۳ (صبحی صالح).

۳-۳. شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، ج ۲ ص ۲۷۶.

۴-۴. همان، ج ۱۴ ص ۲۵۱، بحار الأنوار، ج ۴۲ ص ۵۷، احقاق الحق، ج ۶ ص ۲۱.

در اصل و ریشه آن نقلهای مختلف است: روایتی از علی علیه السّلام نقل شده که: جبرئیل نزد پیامبر آمد و خبر داد که در یمن، بتی از سنگ است که در قابی آهنین قرار دارد، بفرست تا نزد تو آورند، پیامبر مرا به یمن فرستاد. حضرت، بت را شکست و آهن آن بت را به شمشیر سازی دادیم تا دو شمشیر از آن ساخت، یکی به نام ذو الفقار، دیگری به نام مخدّم، مخدّم را پیامبر برداشت و ذو الفقار را به من داد. (۱)

معنای ذو الفقار، یعنی شمشیری که دارای مهره ها باشد «گفته اند چون بر پشت ذو الفقار، خراش های پست و هموار بود، از این رو او را ذو الفقار گفته اند.» (۲) از امام صادق علیه السّلام پرسیدند: چرا به آن شمشیر، ذو الفقار گفته اند؟ فرمود: چون در وسط آن به طول شمشیر خطی و نقشی شبیه مهره های پشت بود و به گمان اصمعی ۱۸ مهره داشت. (۳) در تاریخ ابو یعقوب هم آمده که طول آن هفت و جب و عرض آن یک و جب بود و وسط آن مانند مهره ها بود. (۴) در حدیثی هم از امام صادق آمده: به این علت ذو الفقار می گفتند که هر کس را که علی علیه السّلام با آن شمشیر می زد، در دنیا از زندگی و در آخرت از بهشت، فقیر و تهیدست می شد. (۵)

ناگفته نماند: در برخی نقلها و روایتها از امام رضا علیه السّلام هم آمده که ذو الفقار، شمشیری بود که جبرئیل آن را از آسمان برای پیامبر آورد و او هم به علی علیه السّلام بخشید و آیه وَ أَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ... اشاره به آن شمشیر است که از بهشت همراه آدم بر زمین آمد و پیامبران با آن با دشمنان خدا می جنگیدند، تا آنکه به حضرت امیر علیه السّلام رسید. (۶) پس اینکه ذو الفقار، شمشیری دو سر بوده، بی اساس است. «ذو الفقار، مانند همه شمشیرهای عربی قدیم دو دم بوده ولی بعدها تصوّر کرده اند که نوک آن دو شاخه داشته است و در تصاویر آن را به

ص: ۲۷۱

۱-۱. بحار الأنوار، ج ۲۶ ص ۲۱۱ و ج ۴۲ ص ۵۷.

۲-۲. لغت نامه، دهخدا.

۳-۳. بحار الأنوار، ج ۴۲ ص ۵۸، معانی الأخبار، ص ۶۳، علل الشرایع، ص ۱۶۰ ح ۲، دائره المعارف تشیّع، ج ۸.

۴-۴. بحار الأنوار، ج ۴۲ ص ۵۸.

۵-۵. همان.

۶-۶. همان، ص ۵۷، معانی الأخبار، ص ۶۳، امالی صدوق، ص ۳۶۴ (مجلس ۴۸).

این صورت کشیده اند.» (۱)

به هر حال، ذوالفقار، از شمشیرهای مختص حضرت علی علیه السلام بود که در جنگ احد با آن حماسه آفرید و در شأن او و شمشیرش، آن جمله معروف بیان شده است. در ادبیات شعری هم فراوان به کار رفته است و گاهی هم کنایه از مطلق شمشیر، یا جنگاوری و شجاعت یا زبان آوری و سخنوری به کار می رود.

علی داد، یزدان بدو ذوالفقار که از جان کافر برآرد دمار

نه هر علمی گه حکم از شرف چون علم او باشد نه هر تیغی گه جنگ از هنر چون ذوالفقار آید (۲)

-لا فتی إلا علی علیه السلام.

ذوی القربی

به معنای خویشاوندان، نزدیکان صاحبان قرابت و خویشاوندی.

در اصطلاح قرآنی به خویشاوندان پیامبر خدا گفته شده است. به آن «قربی» و «ذی القربی» هم گفته می شود. آیه قرآن اجر رسالت پیامبر را مودت ذوی القربی دانسته است: قُلْ لَا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى . (۳) ابن عباس نقل می کند: چون این آیه نازل شد، گفتند: یا رسول الله، این خویشاوندان تو که مودت آنان بر ما واجب شده چه کسانی اند؟ فرمود: علی و فاطمه و پسران آن دو. (۴) این همان «لکم المودّة الواجبه» است که در زیارت جامعه نیز آمده است.

مهرورزی نسبت به خاندان رسول یکی از واجبات به شمار می رود.

در روایات متعددی نیز مقصود از آنان، ائمه، اهل بیت، عترت پیامبر، اصحاب کساء شمرده شده است. در حدیثی از امام علی علیه السلام نقل شده است: «علیکم بحب آل نبیکم

ص: ۲۷۲

۱- ۱. دائره المعارف تشیع، ج ۸، نیز ر. ک: فصلنامه «مشکوه»، شماره ۴۴ مقاله «ذوالفقار، میراثی از پیامبران گذشته».

۲- ۲. دیوان لامعی گرگانی، ص ۳۳.

۳- ۳. شوری، آیه ۲۳.

۴- ۴. مجمع البیان، ج ۹ ص ۴۳، الغدیر، ج ۲ ص ۳۰۷.

فإنه حق الله عليكم و الموجب على الله حَقِّكُمْ، ألا- ترون إلى قول الله تعالى: قُلْ لا- أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا- الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى»
(۱)، بر شما باد محبت به دودمان پیامبرتان، که این حق الهی بر شماست و حق شما را بر خدا حتمی ساخته است، آیا سخن خداوند را نمی بینید که فرمود: بگو: از شما چیزی بر ابلاغ رسالت نمی خواهم مگر دوستی درباره خویشاوندان؟

در پرداخت خمس نیز، یکی از مصارف آن «ذوی القربی» است که این نام در کنار خدا و رسول قرار گرفته است: فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِي الْقُرْبَى (۲) و در روایات متعددی مقصود از ذی القربی در آیه، خویشاوندان پیامبر و سادات از نسل او به شمار آمده است.

مهرورزی و محبت به اهل بیت پیامبر که پاداش رسالت قرار داده شده، ثمره اش به خود امت برمی گردد و از این مودت، در دنیا و آخرت بهره مند می شوند و مورد رحمت الهی و شفاعت عترت قرار می گیرند. در آیه ای به این حقیقت چنین اشاره شده است: قُلْ مَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ... (۳) در قرآن، نیکی به ذوی القربی نیز به عنوان یک کار پسندیده مطرح است. (۴)

خاندان پیامبر و امامان معصوم برای اثبات فضایل خویش و نکوهش از ظلم دیگران به اهل بیت، پیوسته به این آیه استشهاد می کردند. به عنوان نمونه وقتی امام سجّاد علیه السّلام را به صورت اسیر وارد دمشق کردند، مردی از شامیان زخم زبان زد و بر کشته شدن مردان این قافله اسیر شادمانی نمود. امام سجّاد علیه السّلام به او فرمود: آیا قرآن خوانده ای؟ گفت: آری.

فرمود: آیا آیه «قُلْ لا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى» را خوانده ای؟ گفت: مگر شما همانانید؟ فرمود: آری. (۵)
-عترت، اهل بیت، مودت.

ص: ۲۷۳

۱-۱. غرر الحکم، ج ۴ ص ۳۰۷ ح ۶۱۶۹.

۲-۲. انفال، آیه ۴۱، حشر، آیه ۱۷.

۳-۳. سبأ، آیه ۴۷.

۴-۴. بقره، آیه ۸۳.

۵-۵. الغدیر، ج ۲ ص ۳۰۹.

نام محلی نزدیک بصره (میان کوفه و واسط) که حضرت علی علیه السلام در سال ۳۶ هجری هنگام عزیمت به بصره برای جنگ با اصحاب جمل، در آنجا توقّف داشت و کسانی را از آنجا به کوفه فرستاد تا به مدد سپاه او بیایند و یکی از خطبه های خود را آنجا ایراد کرد و ضمن بیان جایگاه والای خود، از دشمنیهای قریش با او انتقاد کرد. (۱) در منابع تاریخی چندین سخنرانی برای آن حضرت در مدّت اقامتش در ذی قار نقل کرده اند. (۲)

ص: ۲۷۴

۱- ۱. نهج البلاغه، خطبه ۳۳.

۲- ۲. موسوعه الامام علی بن ابی طالب، ج ۵ ص ۱۸۹.

راشدین - خلفای راشدین

رافضی

رفض به معنای ترک کردن و رد کردن است. در مباحث کلامی «رافضیه» به شیعه اطلاق شده است، آن هم از سوی اهل سنت و به قصد طعن و نکوهش. اهل سنت و دشمنان شیعه با به کار بردن این تعبیر، قصد اهانت و تحقیر داشتند و اثبات اینکه شیعیان مسلمان نیستند! از دید آنان اسلام در روئیه و سیره شیخین (ابو بکر و عمر) متبلور است و چون شیعه سنت آن دو را قبول ندارد و مردود می‌شمرد به عنوان «رافضی» از آنان یاد می‌شود. شیعه، چون خلافت را منوط به نص پیامبر خدا صلی الله علیه و آله می‌داند و قائل به مشروعیت خلافت آن سه نفر پیش از علی علیه السلام نیست و علی علیه السلام را افضل از خلفای پیشین می‌داند، به این تعبیر از آنان یاد می‌کنند و در کتب کلامی و شناخت فرقه‌های اسلامی مقصودشان از «رافضیه»، معتقدان به امامت و خلافت بلافضل امیر المؤمنین است.

رافضه در عصر ائمه به کسانی هم که با حکومت وقت مخالف بودند گفته می‌شد، ولی درباره شیعه دلیل خاص داشت. «اطلاق اصطلاح رافضه در مورد شیعیان اولاً به صورت

عام به کار رفته و همه گروهها و فرقه های شیعی را دربر می گیرد و اختصاص به گروه خاصی ندارد، ثانیاً: اطلاق این اصطلاح در مورد شیعیان از جانب حکومت های جابر و مستبد وقت و بعضی از بزرگان اهل سنت انجام می گرفته تا دستشان در مورد شکنجه و آزار آنان باز باشد... وقتی شیعیان را به این لقب می خواندند، منظورشان آن بوده است که شیعیان عموماً از دین اسلام خارج هستند و افکار و عقاید انحرافی دارند. از این رو می بینیم در کتابهای ملل و نحل و منابع تاریخی اهل سنت آشکارا عقاید شیعیان و افکار و اندیشه های آنان را با اندیشه ها و افکار باطل غالیان، خوارج و مخالفان اسلام درهم آمیخته اند و سپس به عنوان اعتقادات شیعه به خود مسلمانان عرضه کرده اند.» (۱) البته جز این، دلایلی دیگری نیز بر این عنوان گذاری ذکر شده است. (۲)

بار فکری و محتوایی این تعبیر از دید شیعه، مثبت است و از افتخارات پیروان مکتب اهل بیت به شمار می رود که چیزی را جز قرآن و عترت و خلافتی را جز خلافت امامان معصوم علیهم السلام پس از پیامبر خدا مشروع ندانستند. گاهی هم در تاریخ، دوستان اهل بیت را به عنوان «روافض» و «رفضه» مورد نکوهش قرار می دادند و در مقابل، متهمین به این علاقه و محبت به آن افتخار می کردند، مثل آنچه درباره امام شافعی نقل شده است که چنین سروده است:

قالوا: ترفّضت، قلت کلاً ما الرّفص دینی و لا اعتقادی

لکن تولّیت دون شکّ خیر إمام و خیر هادی

إن کان حبّ الوصیّ رفضاً فإِنّی ارفض العبادی (۳)

به من گفتند: تو رافضی شده ای، گفتم: نه، رفض دین و اعتقاد نیست، لیکن من بی شک بهترین امام و هادی را به دوستی برگزیده ام، اگر محبت وصی رفض باشد، پس من رافضی ترین بندگانم.

ص: ۲۷۶

۱-۱. دائرة المعارف تشیع، ج ۸ ص ۱۰۴.

۲-۲. همان، مدخل «رافضی».

۳-۳. الفصول المهمّة، ابن صباغ، مقدّمه.

از روایات شیعه برمی آید که از این لقب به توصیه امامان استقبال می کردند. امام صادق علیه السلام به یکی از شیعیان به نام عینه فرمود: به خدا قسم خوب نامی را خداوند به شما بخشیده است، تا وقتی که به سخنان ما پایبندید و بر ما دروغ نمی بندید. این را وقتی امام به او فرمود که وی به آن حضرت خبر داد که شخصی به من گفت: مبادا رافضی باشی! (۱) در مورد دیگری وقتی در حضور امام باقر علیه السلام گفته شد که به فلانی نام «رافضه» نهاده اند، حضرت سه بار فرمود: من نیز از رافضیانم و او از من است. (۲) ابو بصیر نیز می گوید: به امام باقر علیه السلام گفتم: فدایت شوم نامی بر ما نهاده اند که به سبب آن، حاکمان خون و مال ما و شکنجه ما را حلال می شمردند، امام پرسید: چه نامی؟ گفت: رافضه، حضرت فرمود: هفتاد مرد از لشکر فرعون، فرعون را رخص و ترک کردند و نزد حضرت موسی آمدند. در قوم موسی کسی همانند آنان کوشاتر و علاقه مندتر به حضرت هارون نبود. قوم موسی آن گروه را «رافضه» نامیدند. خداوند به موسی وحی کرد: این نام را بر آنان ثابت بگردان که من آن را بر ایشان داده ام. این نامی است که خدا به شما عطا کرده است. (۳) این نشان می دهد که ائمه نیز از این عنوان ناخرسند نبودند.

روزی عمار دهنی از شیعیان امام صادق علیه السلام، نزد قاضی کوفه شهادتی داد و شهادت او را به خاطر اینکه «رافضی» است نپذیرفتند. عمار دهنی نگران و ناراحت و با حالت گریه برخاست. قاضی که ابن ابی لیلی بود به او گفت: تو مردی دانشمند و اهل حدیثی، اگر از اینکه به تو رافضی گفته شود ناراحتی، از رافضیان تبری بجوی تا از برادران ما باشی، عمار گفت: گریه ام بر این است که مرا به مرتبه و درجه والایی نسبت دادی که شایسته آن نیستم. امام صادق علیه السلام به من فرموده است: اولین گروهی که به «رافضه» نامیده شدند، ساحران دربار فرعون بودند که با دیدن معجزه حضرت موسی علیه السلام به او ایمان آورده و پیرو او شدند و آیین و قدرت فرعون را رها کردند و در برابر هر سختی که بر آنان وارد شود

ص: ۲۷۷

۱-۱. المحاسن، برقی، ص ۱۱۱.

۲-۲. همان، ح ۹۱.

۳-۳. همان، ح ۹۲، بحار الأنوار، ج ۶۵ ص ۴۹ و ۹۷ و ج ۴۷ ص ۳۹۱.

تسلیم گشتند، فرعون هم به آنان رافضه گفت. پس رافضی هرکسی است که کارهای ناپسندیده از سوی خدا را ترک کند: «فَالرَّافِضِيُّ كَلٌّ مِّنْ رَّفْضِ جَمِيعِ مَا كَرِهَ اللَّهُ وَفَعَلَ مَا أَمَرَ اللَّهُ»، اکنون مگر چنین کسی پیدا می شود؟ وقتی این ماجرا به گوش امام صادق علیه السلام رسید، فرمود: گناهان عمّار هرچند هم بسیار باشد، به خاطر این سخنانش آمرزیده شد و حسناتش نزد خدا افزوده گشت. (۱)

آن حضرت در سخنی دیگر فرمود: آیا از شما عیبجویی می کنند و می گویند رافضی هستید؟ آری به خدا، شما دروغ را رد کرده و پیرو حق شده اید: «يقولون: الرّافضه؟ نعم و اللّٰه رفضتم الكذب و اتبعتم الحقّ...» (۲) در داستان حضرت ادریس نیز آمده است که یارانی داشت که حاکم جبّار زمان خود را ترک کرده و دور ادریس نبی گرد آمده بودند «كان لإدریس أصحاب من الرّافضه مؤمنون يجتمعون إليه في مجلس له»، (۳) پس برای پیروان اهل بیت، افتخار است که رفض کننده قدرت جور و فکر باطل و حکومت نامشروع باشند.

امام صادق علیه السلام در دلداری دادن به شیعیان به اینکه از این نام و لقب ناراحت نباشند، می فرمود: اینها این نام را بر شما نهاده اند، بلکه خداوند در تورات و انجیل به زبان موسی و عیسی شما را به این نام نامیده است. آنگاه داستان گروه جدا شده از فرعون و پیوسته به موسی را نقل می کند و می فرماید: «فرفضتم الشّرّ و استقمتم مع أهل بیت نبیکم فذهب نبیکم و اخترتم ما اختار اللّٰه و رسوله...» (۴)، شما شرّ را ترک کردید و همراه خاندان پیامبران بر راه درست استوار ماندید و به راهی رفتید که پیامبران رفت و چیزی را برگزیدید که خدا و پیامبرش برگزید.

- تشیع، فرقه ناجیه، شیعه شناسی، تسنن، غضب خلافت، سقیفه بنی ساعده.

ص: ۲۷۸

۱- ۱. بحار الأنوار، ج ۶۵ ص ۱۵۷.

۲- ۲. همان، ج ۲۶ ص ۳۶ ح ۶۶.

۳- ۳. همان، ج ۱۱ ص ۲۷۳.

۴- ۴. همان، ج ۶۵ ص ۹۷. نیز عنوان «باب فضل الرافضه و مدح التسميه بها» و احادیث آن را بنگرید، ص ۹۶.

حادثه غدیر خم و خطبه غدیریّه حضرت رسول و نصب امیر المؤمنین علیه السلام به خلافت از سوی پیامبر در آن روز و تعبیر «من كنت مولاہ فهذا علیّ مولاہ»، از نقلهای متواتری است که در روایات شیعه و اهل سنت و منابع هردو فرقه نقل شده است. حدیث غدیر و آیه اکمال دین و ابلاغ، در منابع بیشماری آمده و امیر مؤمنان و ائمه دیگر و علمای شیعه به آن استناد و احتجاج کرده اند.

علمای شیعه برای ردّ سخن آنان که با قبول اصل روایت، منکر تواتر آن شده اند، به ارائه منابع و اسنادی دست زده اند که تواتر آن را اثبات می کنند. علامه سید شرف الدین در «المراجعات»، تواتر آن را از منابع شیعی و اهل سنت اثبات کرده است. (۱) علامه میرحامد حسین نیز در «عبارات الأنوار» ناقلاً و راویان حدیث غدیر را معرفی کرده و به شبهات هم پاسخ داده است. (۲)

با وجود آن همه چهره های سرشناس از صحابه و تابعین که واقعه غدیر و سخنان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را شاهد بوده و آن را نقل کرده اند، شبهه ای در این روایت و دلالتش بر امامت حضرت علی علیه السلام باقی نمی ماند، آشنایی با اسامی آنان خالی از فایده نیست.

علامه امینی در جلد نخست الغدیر، نام و مشخصات ۱۱۰ نفر از صحابه پیامبر را که حدیث غدیر را روایت کرده اند، نام می برد، از این قرار: (۳) ابو هریره دوسی، ابو لیلی انصاری، ابو زینب بن عوف، ابو فضاله انصاری، ابو قدامه، ابو عمره بن عمرو، ابو الهیثم بن تیهان، ابو رافع قبطنی، ابو ذویب خوئیلد، ابو بکر بن ابی قحافه، اسامه بن زید، براء بن عازب، بریده بن

ص: ۲۷۹

۱- ۱. المرجعات، نامه ۵۶ (ص ۱۸۴). در حواشی تحقیقی حسین الراضی بر المرجعات، نام ۱۱۶ نفر از صحابه و ۸۴ نفر از تابعین که این حدیث را نقل کرده اند، آمده است (المراجعات، ص ۴۱۴، تعلیقه ۶۴۲) و افزوده است که علمای سنت نیز در تألیفات خود آن را روایت کرده اند و عدد آنان را از قرن ۲ تا ۱۴ هجری ۳۶۰ نفر می داند که علامه امینی در الغدیر (ج ۱ ص ۷۳ تا ۱۵۱) نقل کرده است.

۲- ۲. ر. ک: «فیض القدیر» (خلاصه عبات درباره حدیث غدیر)، شیخ عباس قمی، «نفحات الازهار» (خلاصه عبات الأنوار) ج ۱۵ و ۱۶، نیز در کتاب «علیّ من المهد الی اللحد» قزوینی، ص ۱۹۶ نام راویان غدیر آمده است، نیز «بحار الأنوار»، ج ۳۷ ص ۱۸۱. ۳- ۳. الغدیر، ج ۱ ص ۱۴ تا ۶۱ (نقل به تلخیص و اختصار در اسامی و مطالب).

حصیب اسلمی، ثابت بن ودیعه، جابر بن سمره، جابر بن عبد الله انصاری، جبلة بن عمرو، جبیر بن مطعم، جریر بن عبد الله بجلي، جندب بن جنادة (ابو ذر غفاری)، جندع بن عمرو، حنیة عرنی، حبشی بن جنادة، حبیب بن بدیل بن ورقاء، حدیفه بن اسید، حدیفه بن یمان، حسیان بن ثابت، حسن بن علی (امام مجتبی)، حسین بن علی (سید الشهداء)، خالد بن زید (ابو ایوب انصاری)، خالد بن ولید، خزیمه بن ثابت، خوید بن عمرو، رفاعه بن عبد المنذر، زبیر بن عوام، زید بن ارقم، زید بن ثابت، زید بن شراحیل، زید بن عبد الله انصاری، سعد بن ابی وقاص، سعد بن جنادة، سعد بن عباده، سعد بن مالک، سعید بن زید، سعید بن سعد بن عباده، سلمان فارسی، سلمه بن عمرو، سمره بن جندب، سهل بن حنیف، سهل بن سعد، صدی بن عجلان، ضمیرة اسدی، طلحه بن عبید الله، عامر بن عمیر نمیری، عامر بن لیلی بن ضمیره، عامر بن لیلی غفاری، عامر بن واثله، عایشه، عباس بن عبد المطلب، عبد الرحمان بن عبد ربّ، عبد الرحمان بن عوف، عبد الرحمان بن یعمر، عبد الله بن ابی عبد الأسد، عبد الله بن بدیل، عبد الله بن بشیر، عبد الله بن ثابت، عبد الله بن جعفر بن ابی طالب، عبد الله بن حنطب، عبد الله بن ربیع، عبد الله بن عباس، عبد الله بن ابی أوفی، عبد الله بن عمر، عبد الله بن مسعود، عبد الله بن یامیل، عثمان بن عفّان، عبید بن عازب، عدی بن حاتم، عطیة بن بسر، عقبه بن عامر جهنی، علی بن ابی طالب علیه السلام، عمّار یاسر، عمارة خزرجی، عمر بن ابی سلمه، عمر بن خطّاب، عمران بن حصین، عمرو بن حمق خزاعی، عمرو بن شراحیل، عمرو بن عاصی، عمرو بن مرّه، فاطمة زهرا علیها السلام، فاطمه بنت حمزه، قیس بن ثابت، قیس بن سعد بن عباده، کعب بن عجره، مالک بن حویرث لیثی، مقداد بن عمرو کندی، ناجیه بن عمرو خزاعی، فضله بن عتبة اسلمی، نعمان بن عجلان، هشام مرقال، وحشی بن حرب، وهب بن حمزه، وهب بن عبد الله، یعلی بن مره ثقفی.

علامه امینی می افزاید: این ۱۱۰ نفر از بزرگان صحابه اند که روایتشان نسبت به واقعه غدیر را یافتیم و شاید بسیار بیش از اینها باشد و طبع قضیه هم ایجاب می کند که راویان حدیث غدیر چندین برابر باشند، چون شنوندگان حدیث بیش از صد هزار نفر بودند و طبعاً هر کدام به وطن خود برگشته اند، مثل هر مسافری از حوادث شگفتی که در مسافرت

دیده اند خبر داده اند، مگر اندکی که به خاطر کینه هایشان از نقل آن پرهیز کرده اند و همین مقدار، برای اثبات تواتر حدیث غدیر کافی است. (۱)

وی سپس راویان غدیر از «تابعین» را نیز به ترتیب الفبا برمی شمارد که شمار آنان ۸۴ نفرند و نامهایشان از این قرار است:

ابو راشد حبرانی، ابو سلمه، ابو سلیمان مؤذن، ابو صالح سمّان، ابو عنفوانه مازنی، ابو عبد الرحیم کندی، ابو لیلی کندی، اصبح بن نباته، ایاس بن نذیر، جمیل بن عماره، حارثه بن نصر، حبیب بن ابی ثابت، حرث بن مالک، حسین بن مالک، حکم بن عتیه، حمید بن عماره، حمید طویل، خیمه بن عبد الرحمان، ربیعہ جرش، ریاح بن حارث، زاذان بن عمر، زرّ بن حبیش، زیاد بن ابی زیاد، زید بن یثیع، سالم بن عبد الله بن عمر، سعید بن جبیر، سعید بن ابی حدّان، سعید بن مسیب، سعید بن وهب، سلمه بن کهیل، سلیم بن قیس هلالی، سلیمان بن مهران، سهم بن حصین، شهر بن حوشب، ضحاک بن مزاحم، طاووس بن کیسان، طلحه بن مصرف، عمر بن سعد بن ابی وقاص، عایشه بنت سعد، عبد الحمید بن منذر بن جارود، عبد خیر بن یزید، عبد الرحمان بن ابی لیلی، عبد الرحمان بن سابط، عبد الله بن اسعد، عبد الله بن زیاد، عبد الله بن شریک، عبد الله بن محمّد، عبد الله بن یعلی، عدی بن ثابت، عطیه بن سعد، علی بن زید، عماره بن جوین، عمر بن عبد العزیز، عمر بن عبد الغفار، عمر بن علی بن ابی طالب، عمرو بن جعد، عمرو بن مرّه، عمرو بن عبد الله سیعی، عمرو بن میمون، عمیره بن سعد، عمیره بن سعد، عیسی بن طلحه، فطر بن خلیفه، قیصه بن ذؤیب، قیس ثقفی، محمّد بن عمرو بن علی، مسلم بن صبیح، مسلم ملائی، مطلب بن عبد الله، مطر وراق، معروف بن خربوذ، منصور بن ربیع، مهاجر بن مسمار، موسی بن اکتل، میمون بصری، نذیر ضبّی، هانی بن هانی، یحیی بن سلیم فزاری، یحیی بن جعد، یزید بن ابی زیاد، یزید بن حیان، یزید بن عبد الرحمان و یسار ثقفی.

سپس ۳۶۰ نفر از علمای راوی حدیث را به ترتیب قرنهای بعدی (از قرن ۲ تا قرن ۱۴) نام می برد، (۲) نیز نام شماری از آنان که به نقل حدیث غدیر بسنده نکرده، بلکه درباره

ص: ۲۸۱

۱-۱. الغدیر، ج ۱ ص ۶۰.

۲-۲. الغدیر، ج ۱ ص ۷۳ تا ۱۵۱.

آن به تألیف مستقل پرداخته اند برمی شمرد، از قبیل محمّد بن جریر طبری، ابن عقده، جعابی، عبید الله بن احمد انباری، احمد بن محمّد زاری، شیبانی، دارقطنی، نیشابوری، غضایری، سجستانی، کراجکی، مهلبی، منصور رازی، ذهبی، جزری دمشقی، قزوینی، میرحامد حسین هندی، غریفی بحرانی، شیخ عباس قمی، سید مرتضی خسروشاهی و دیگران. (۱)

این همه نقل و روایت و تألیف، واقعه غدیر و امامت امیر المؤمنین علیه السلام و تواتر حدیث غدیر را اثبات می کند و به قول ضیاء الدین مقبلی (م ۱۱۰۸) پس از نقل اسناد حدیث: «اگر حدیث غدیر، مسلم نباشد، پس هیچ امر مسلمی در اسلام وجود ندارد.» (۲)

-شاهدان غدیر، غدیر خم، عید غدیر، حدیث ولایت، آیه تبلیغ، آیه اکمال دین، آیات غدیر، احتجاج به غدیر.

راه غدیر-غدیر خم

رجعت

از موضوعات اعتقادی شیعه، عقیده به «رجعت» است، به معنای بازگشت به دنیا پس از مرگ و قبل از قیامت. رجعت تاریخی به معنای عدول از ارزشهای مکتبی نیز وجود دارد که اشاره خواهد شد. رجعت به معنای حیات دوباره، مخصوص بعضی از افراد است نه امری همگانی. کسانی همچون پیامبر، امامان و بعضی از شیعیان ائمه، پس از ظهور امام زمان علیه السلام زنده می شوند و به صحنه دنیا برمی گردند. اصل آن از اعتقادات مورد اتفاق و محکم شیعه است، هرچند در جزئیات و کیفیت و زمان آن اختلاف نظر است. برخی در اثبات آن به آیاتی از قرآن استدلال کرده اند که شاهدی بر زنده شدن دوباره انسان در همین دنیا و پیش از برپایی قیامت است، مثل آیات ۹۵ تا ۹۷ سوره انبیاء، ۳۱ یس، ۱۱ مؤمن، ۴۱ تا ۴۳ ص. براساس این عقیده، گاهی به شیعه، «رجعیه» هم گفته شده است.

شیخ مفید می گوید: «خداوند، کسانی را از مردگان به همین صورت دنیایی شان به دنیا

ص: ۲۸۲

۱-۱. همان، ص ۱۵۲.

۲-۲. همان، ص ۳۰۷، حماسه غدیر، ص ۳۴.

برمی گردانند، بعضی را عزت می بخشد، برخی را خوار می کند، اهل حق از اهل باطل و مظلومین از ظالمین انتقام می گیرند و این هنگام قیام مهدی آل محمد است. اهل رجعت، یا در ایمان و عمل صالح، رتبه ای بسیار بالا دارند که خداوند دولت حق را به آنان نشان می دهد، یا در فساد و گمراهی و ظلم به اولیای خدا و انجام گناهان به حدّ بالا رسیده اند که خدا از آنان انتقام می گیرد. هر دو گروه پس از آن می میرند تا در رستاخیز عمومی دوباره برای ثواب و عقاب زنده شوند. قرآن و روایات بسیار بر این موضوع دلالت می کند و امامیه بر این عقیده اتفاق نظر دارند.» (۱)

دشمنان شیعه، عقیده به رجعت را حمل بر «تناسخ» کرده اند که چنین نیست. بعضی از بزرگان درباره رجعت، آراء عرفانی خاصی دارند. تألیفات مستقلی نیز درباره این موضوع اعتقادی شیعه نگاشته شده است، همچون: «الایمان و الرجعه» محمّد علی شاه آبادی، «رساله رجعت» سید ابو الحسن رفیعی قزوینی، «رجعت» محمّد باقر بهبودی، «الرجعه و ظهور الحجه» میرزا محمّد مؤمن الأسترآبادی، «الایقاز من الهجعه» شیخ حرّ عاملی، «الامامیه و الرجعه» میرزا عبد الله رزاق همدانی، «دلایل الرجعه» حسن علامی، «اثبات الرجعه» علامه مجلسی، «اثبات الرجعه» آقا جمال خوانساری، (۲) «بشاره الفرج» ملا محمّد بن عاشور، «تفریح الکرّبه» سید محمود حسینی کاظمی، «الجواهر المنضود» شیخ احمد بیان اصفهانی، «دحض البدعه» محمّد علی همدانی سنقری، «دلایل الرجعه» غلامعلی عقیقی کرمانشاهی. کسانی همچون عیاشی سمرقندی، فضل بن شاذان، صدوق، ملا حبیب الله کاشانی نیز کتابهایی با عنوان «الرجعه» دارند.

امام صادق علیه السلام فرمود: «لیس منّا من لم یؤمن برجعتنا...» (۳) کسی که ایمان به رجعت ما نداشته باشد از ما نیست. در دعاها و زیارت‌های متعددی نیز بحث رجعت مطرح است. در

ص: ۲۸۳

-
- ۱- ۱. اوائل المقالات، شیخ مفید، ص ۷۷ (چاپ کنگره هزاره شیخ مفید)، حق الیقین، سید عبد الله شبر، ج ۲ ص ۴.
 - ۲- ۲. با عنوان «اثبات الرجعه» کتابهای دیگری از میر محمّد عباس شوشتری، نور الدین عبد العالی، ملا سلطان محمود طبسی، شیخ یحیی بحرانی، میرزا حسن بن ملا عبد الرزاق لاهیجی، محمّد رضا طبسی، شیخ سلیمان قطفی، فضل بن شاذان وجود دارد (مقدمه الايقاز من الهجعه).
 - ۳- ۳. بحار الأنوار، ج ۱۰۰ ص ۳۲۰.

زیارت جامعه تعبیر «مؤمن یا یابکم مصدق بر جعتکم» آمده است و درخواست رجعت و بازگشت به دنیا در دولت امام زمان علیه السلام در زیارت‌های فراوانی آمده است، همچون «أحیانی فی رجعتکم». (۱) از این رجعت در روایات با عنوان «یوم الکره» هم یاد شده و فرموده اند:

«أیام الله ثلاثة: یوم الظهور و یوم الکره و یوم القیامه». (۲)

«رجعت»، معنای دیگری هم دارد، یعنی واپس گرایی، ارتجاع، بازگشت به ایام و فرهنگ جاهلیت که پس از پیامبر اتفاق افتاد و نوعی ارتداد به شمار می رود (در مدخل «ارتداد سیاسی» از این نوع رجعت بحث شده است، مراجعه کنید). احیای دوباره اشرافیت جاهلی و روی آوردن مسلمانان به دنیا دوستی و تجمل پرستی و قومیت گرایی و به تعبیر قرآن، «تولی (پشت کردن) و انقلاب علی عقب» (۳) از اینگونه رجعت است و عامل پیدایش آن در یک امت، گاهی عوامل ساخته نشده و غیر مهذب است، گاهی عناصر نفوذی و منافق، گاهی هم به خاطر ریشه دار بودن عقیده و عادات قدیم است. قرآن از تلاش کفار و اهل کتاب برای بازگرداندن مؤمنین به کفر و دست کشیدن از دین و روی آوردن به نیاکان جاهل و مشرک سخن می گوید. (۴) متأسفانه پس از رحلت پیامبر، مرام اصیل اسلامی به سبب کنار گذاشتن اهل بیت پیامبر از سوی رجعت طلبان، درهم ریخت و اشرافیت جاهلی حیات دوباره یافت و دین به صورت دستاویزی برای حکومتها درآمد و خلافت به سلطنت تبدیل شد و آن روحیه سلحشوری و قهرمانی در دفاع از اسلام و قرآن، به دنیاخواهی، زراندوزی، صرافانی، قدرت طلبی، شهوت رانی و قومیت عربی تغییر یافت و «حقیقت» مغلوب گشت و «فریب»، غالب. و این رجعت سیاه و تلخ، حرکت اسلام را از اهداف اصلی اش بازداشت. - ارتداد سیاسی، از خلافت تا سلطنت.

ص: ۲۸۴

۱- ۱. برای مطالعه درباره آن ر.ک: «بحار الأنوار»، ج ۵۳ (باب الرجعه) و ج ۲۵ ص ۱۰۸، «دائرة المعارف تشیع»، ج ۸ ص ۱۸۰، فصلنامه «وقف، میراث جاویدان» شماره ۱۳ ص ۱۰۸ مقاله «رجعت در اندیشه شیعی» محمّد هادی معرفت و منابعی که در متن کتاب نام آنها برده شد.

۲- ۲. المیزان، ج ۲ ص ۱۱۲.

۳- ۳. آل عمران، آیه ۱۴۴، بقره، آیه ۱۴۳ و ۱۴۴.

۴- ۴. آل عمران، آیه ۱۰۰ و ۱۴۹، بقره آیه ۱۰۹ و ۲۱۷، انعام، آیه ۷۱، مائده، آیه ۲۱.

رحبه

به معنای جای وسیع و فضای باز است. محوطه جلوی مسجد کوفه که سکویی هم داشته و علی علیه السلام گاهی آنجا می نشست و مردم حضور می یافتند و امام یا سخنرانی می کرد، یا به سؤاها پاسخ می داد. رحبه نام محله ای در کوفه نیز بوده است. (۱)

ردّ شمس - حدیث ردّ الشمسی

رزیه یوم الخمیس - پنج شنبه شوم

رضوان

نام فرشته ای که در جنگ بدر، پس از رشادتهای علی علیه السلام و نبردی که با شمشیر ذو الفقار، مشرکان را می کشت و از پیامبر دفاع می کرد، ندای «و لا فتی إلاّ علی لا سیف إلاّ ذو الفقار» در آسمان سرداد. (۲) در نقل دیگری، این ندا را جبرئیل نیز در جنگ احد در ستایش از مبارزات علی علیه السلام در آفاق طنین افکن ساخت. (۳) رضوان نام خازن و نگهبان اصلی بهشت نیز می باشد. به خود بهشت هم رضوان گفته می شود. روضه رضوان نام بهشت است. به قول حافظ:

پدرم روضه رضوان به دو گندم بفروخت ناخلف باشم اگر من به جوی نفروشم

- لا فتی إلاّ علی ...

روز شمار فتنه سقیفه

حوادث تلخی را که در روزهای آخر عمر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و چند روز پس از رحلت او در مدینه واقع شد و سیاست بازان سقیفه، امام حق و پیشوای نور را کنار زدند و اهل بیت را از

ص: ۲۸۵

۱- ۱. مجمع البحرین، واژه رحب.

۲- ۲. موسوعه الامام علی بن ابی طالب، ج ۱ ص ۱۸۸ به نقل از مناقب خوارزمی.

۳- ۳. همان، ص ۱۹۱ و ۱۹۴، نیز «احقاق الحق» ج ۶ ص ۱۳ به منابع حدیث از کتب اهل سنت پرداخته است.

جایگاه خود دور ساخته و وصایای رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ رَا نَادِيده گرفتند، می توان «فْتَنَةُ سَقِيْفَه» نام نهاد. سیر آن دو هفته به صورت زیر بود: (۱)

۱- روز یک شنبه (۲۷ صفر ۱۱ هجری) عایشه و حفصه در حالی که پیامبر بیهوش بود، به آن حضرت دوایی خوراندند که به بدتر شدن حال پیامبر انجامید و روز دوشنبه وفات نمود (بخاری ۱۴۳/۵ و ۱۷/۷).

۲- تعدادی از افراد، از جمله ابو بکر و عمر از پیوستن به سپاه اسامه سرپیچی کردند و بعضی از آنان هم که رفته بودند، روز یک شنبه به مدینه برگشتند.

۳- بعد از ظهر دوشنبه تا صبح سه شنبه، علی علیه السَّلام مشغول تجهیز و غسل و کفن پیامبر بود. مسلمانان اجازه یافتند از ظهر تا عصر سه شنبه، تک تک بر پیامبر نماز بخوانند، و عصر همان روز بر علی علیه السَّلام فشار آوردند که بیعت کند، و گرنه به خانه اش هجوم می آورند.

۴- یکی دو ساعت پس از رحلت رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ قَرِيش و کسانی از اوس و خزرج در سقیفه جمع شدند و گفتگوها برای انتخاب خلیفه آغاز شد. در نهایت، حاضران با ابو بکر بیعت کردند.

۵- سعد بن عباده، با حالت بیماری که داشت، نسبت به انتخابات سقیفه اعتراض کرد، اما مورد هجوم و دشنام قرار گرفت و هوادارانش او را به خانه بردند. سقیفه پایگاه سلطه و برنامه ریزی برای سرکوب مخالفان شد.

۶- ابو بکر، عمر و دیگر افراد قریش و باند سقیفه، جنازه پیامبر را برای دودمانش وا گذاشتند و در پی تحکیم پایه های قدرت خود بودند.

۷- روز دوم، همراهان ابو بکر و عمر، با سلاح و سروصدا ابو بکر را به مسجد پیامبر آوردند و با نیروی اسلحه و تهدید، از افراد خواستند بیعت کنند. ابو بکر بر منبر نشست، عده ای بیعت کردند، ابو بکر نماز مغرب را با آنان خواند، و بی آنکه خانه پیامبر را دیدار کنند و بر جنازه اش نماز بخوانند، ابو بکر به سقیفه برگشت.

ص: ۲۸۶

۸- شب چهارشنبه، پس از نیمه شب، علی علیه السلام بر جنازه پیامبر نماز خواند و بنی هاشم و بعضی از انصار در مراسم دفن آن حضرت شرکت داشتند و هیچ یک از سران قریش و طلقاء حضور نداشتند.

۹- شب پنج شنبه، امیر المؤمنین، همراه فاطمه و حسنین علیهما السلام به در خانه های انصار رفتند و از آنان خواستند که به بیعت و عهدی که با پیامبر بسته بودند که از او و خاندانش دفاع و یاری کنند وفا کنند. چهل و چهار نفر پاسخ مساعد دادند. حضرت از آنان خواست که فردا با سرهای تراشیده و آماده شهادت نزد او بیایند، جز چهار نفر نیامدند. شب جمعه و شنبه باز هم در خانه های مردم رفت اما جز همان چهار نفر (مقداد، عمار، ابو ذر، و سلمان) نیامدند.

۱۰- قدرت حاکم در این مدّت، کسانی را نزد اسامه و سپاه او فرستاد که از اردوگاه به مدینه بیایند و با ابو بکر بیعت کنند. اسامه می گفت: وقتی پیامبر در گذشت، من فرمانده ابو بکر بودم، او هنوز سرباز تحت فرمان من است و حاضر نبود برگردد و بیعت کند.

۱۱- قریش، از بیم آنکه علی علیه السلام قدرت یابد و بر ضدّ آنان اقدام کند، پیاپی کسانی را نزد آن حضرت می فرستادند و می خواستند که به سقیفه آید و بیعت کند. حضرت هم عذر می آورد که مشغول مراسم پس از دفن پیامبر و جمع آوری قرآن هستم. اما فشار زیاد شد و مسلحانه به خانه هجوم آوردند و علی علیه السلام را دست بسته به سقیفه بردند. امیر المؤمنین آنجا با اقتدار تمام با آنان بحث و احتجاج کرد، آن روز او را وا گذاشتند و این هجوم اول به خانه علی و فاطمه علیهما السلام بود که احتمالاً چهارشنبه یا پنج شنبه بود.

۱۲- دوازده نفر از مهاجرین و انصار، هماهنگ شدند که در نخستین جمعه پس از وفات پیامبر، در مسجد حاضر شوند و بر ضدّ غضب خلافت حرف بزنند و وصایای رسول خدا صلی الله علیه و آله را در روز غدیر یادآوری کنند. آنان عبارت بودند از: خالد بن سعید، سلمان، ابو ذر، مقداد، عمار یاسر، بریده اسلمی، ابو الهیثم بن تیهان، سهل بن حنیف، عثمان بن حنیف، خزیمه بن ثابت، ابی بن کعب، ابو ایوب انصاری (و به قولی: ابن مسعود). وقتی ابو بکر به

منبر رفت، تصمیم داشتند او را از منبر پایین بکشند، اما چون با حضرت علی علیه السلام مشورت کردند، امام آن را صلاح ندانست و به زیانشان ارزیابی کرد، اما فرمود: هر کدامتان آنچه را از پیامبر شنیده اید، بیان کنید تا حجت تمام باشد. آنان یکایک برخاستند، شنیده های خود را درباره امیر المؤمنین و خلافت او یاد آور شدند و ابو بکر را مورد توبیخ و ملامت قرار دادند و به تقوا و خداترسی دعوت کردند.

۱۳- هجوم دوم به خانه علی علیه السلام و آسیب رساندن به حضرت زهرا علیها السلام و سقط جنین آن حضرت، پس از این واقعه مسجد و احتجاج اصحاب بود، که علی علیه السلام را به سقیفه کشاندند و تهدید کردند که اگر بیعت نکند او را می کشند.

۱۴- در پی تأثیر سخنان و احتجاجات آن دوازده صحابی که موجی بر ضد توطئه سقیفه برانگیخت و ابو بکر پاسخی نداشت، سه روز در خانه ماند، ولی عمر و دیگران او را سرزنش کردند و دوباره تحریک کردند که بر سر کار بیاید و خلافت را ادامه دهد.

۱۵- جمعه دوم پس از وفات پیامبر، حضرت علی علیه السلام در مسجد مدینه خطبه معروف به «خطبه وسیله» را خواند و با اهل سقیفه احتجاج کرد و از حق خلافت خود و جایگاه اهل بیت دفاع نمود.

۱۶- پس از قضایای سقیفه و غصب فدک و فشار اقتصادی به اهل بیت، حضرت زهرا علیها السلام به مسجد مدینه آمد و در حضور مهاجران و انصار، آن خطبه معروف را در نقد عملکرد غاصبان خلافت و فدک ایراد کرد و آنان را رسوا ساخت.

۱۷- حادثه کتک زدن حضرت زهرا علیها السلام توسط عمر در کوچه، باید یکی دو روز پس از خطبه آن حضرت باشد که جداگانه پیش ابو بکر رفت و با او احتجاج کرد، ابو بکر دستخطی نوشت که فدک را به او برگردانند. عمر فهمید، در راه خود را به حضرت زهرا علیها السلام رساند و او را کتک زد و نامه را از او گرفت و پاره کرد.

-سقیفه بنی ساعده، غصب خلافت، فدک، پنجاه و پنج سؤال از تاریخ، فلتنه، مطاعن، فتن و محن.

زبیر

زبیر بن عوام، برادرزاده حضرت خدیجه، پسر عمه پیامبر و داماد ابو بکر بود. پس از رحلت پیامبر، از معترضان به خلافت ابو بکر به شمار می رفت. عضو شورای شش نفره خلافت عمر بود. مال دوستی و جاه طلبی او، وی را از خط صحیح اسلام جدا کرد، در دوره عثمان به ثروتهای بادآورده دست یافت و صاحب زمینها و اموال و زروسیم فراوان گشت. (۱) در زمان خلافت امیر المؤمنین، از بیعت شکنان شد و در فتنه جمل شرکت داشت و در همین جنگ کشته شد. پسرش عبد الله بن زبیر نیز در جنگ جمل و فتنه های بعدی نقش فعال داشت و از دشمنان اهل بیت و بنی هاشم بود. به تعبیر حضرت امیر علیه السلام: زبیر همواره مردی از ما خاندان بود، تا آنکه پسرش عبد الله بزرگ شد و او را فاسد کرد. (۲)

—جنگ جمل، ناکثین، عبد الله بن زبیر.

زره علی علیه السلام

معروف است که امام علی علیه السلام در جنگها زرهی می پوشید که پشت نداشت و چون علت

ص: ۲۸۹

۱- ۱. مروج الذهب، ج ۲ ص ۳۴۲.

۲- ۲. شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، ج ۴ ص ۷۹.

را می پرسیدند می فرمود: من که پشت به دشمن نمی کنم و نمی گریزم تا نیاز به زره داشته باشم (۱). درباره زره علی علیه السلام داستان مخاصمه آن حضرت با یک نصرانی درباره زره نزد شریح قاضی معروف است. این حادثه در دوران خلافت آن حضرت اتفاق افتاد و چون امام، شاهدی برای اثبات اینکه زره از آن اوست نداشت، قاضی به سود نصرانی حکم کرد.

و همین سبب شد که آن مسیحی تحت تأثیر قرار گیرد و مسلمان شود. (۲)

مردی که در مصاف، زره پیش بسته بود تا پیش دشمنان ندهد پشت بر غزا

از سعدی

زهده علی علیه السلام

امام علی علیه السلام، جلوه گاه همه فضایل و صفات نیک بود. در ترسیم اوصاف شایسته او کتابها نگاشته شده است، اما برخی از صفات او جلوه و درخشندگی خاصی دارد که شجاعت، عدالت و زهد آن حضرت از آن جمله است. زهد و پارسایی و وارستگی از تعلقات دنیوی و دل نبستن به جاه و مقام و ثروت و حتی رهایی از تعلق به زندگی و جان که از نمادهای زهد به شمار می رود، جاذبه فراوانی دارد و سبب پیدایش فرقه ها، گرایشها و مسلکهایی نیز شده است و جاذبه تصوف و درویشی و پشمینه پوشی در طول تاریخ، ریشه در مفهوم «زهد» دارد. در قرون گذشته نیز داعیه دارانی که بسیاری را جذب و مرید خود ساخته اند، از این صفت برخوردار بوده اند، یا چنان وانمود می کردند که به دنیا و زخارف و مقام و جاه، بی اعتنائند و سخنانی که می گفتند، از چنان روحیه ای خبر می داد و زهد انحرافی هم به ترک دنیا و گوشه گیری و رهبانیت می کشاند.

زهده واقعی و راستین در سیره و صفات پیامبر و علی علیه السلام تجلی دارد و بی رغبتی آن حضرت به دنیا و ریاست و مقام و ثروت و ساده زیستی و قناعت او تا آنجا بارز است که صوفیه هم او را پیشوای خود می شمردند و از او دم می زنند. امام علی علیه السلام درباره زهد می فرماید: «الزهد کله بین کلمتین من القرآن، قال الله سبحانه: «لکیلا تأسوا علی ما فاتکم و لا تفرحوا بما»

ص: ۲۹۰

(۱-۱). بحار الانوار، ج ۱۰۱ ص ۲۹۰.

(۲-۲). موسوعه الامام علی بن ابی طالب علیه السلام، ج ۹ ص ۴۲۸.

آتاکم» و من لم یأس علی الماضي و لم یفرح بالآتی، فقد اخذ الزهد بطرفیه». (۱) زهد میان دو سخن قرآنی گرد آمده است، خداوند می فرماید: تا بر آنچه از دست داده اید غصه نخورید و بر آنچه به شما می دهد خوشحال نشوید. هر کس بر از دست رفته ناراحت نشود و بر به دست آمده خوشحال نگردد، زهد را با هر دو طرفش داراست.

علی علیه السلام مظهر تام این صفت بود. برای رسیدن به قدرت و ریاست تلاش نمی کرد، با آنکه حاکم جهان پهناور اسلام بود، اما ساده می زیست و ساده می خورد و می پوشید، به زر و سیم خطاب می کرد که: دیگری را بفریبید، می فرمود: دنیا را سه طلاقیه کرده ام، حکومت در نظر او بی ارزش تر از لنگه کفش پاره بود، سیم وزری هم نمی اندوخت. عبادتش هم عاشقانه بود، نه تاجرانه یا غلامانه. نامه عتاب آمیزی که به عثمان بن حنیف والی بصره نوشت، گویای دیدگاه و عمل او درباره زهد است (نامه ۴۵ نهج البلاغه). از دسترنج خود غلامان بسیاری خرید و آزاد کرد، چاه و قناتهای متعدد حفر کرد و باغها و نخلستانها احداث نمود و همه را وقف فقرا کرد.

از پیامبر خدا پرسیدند: زاهدترین و فقیرترین مردم کیست؟ حضرت فرمود: وصی و پسرعمو و برادر و تیغ بزّان و شیر صف شکن من علی! (۲) از قول عمر بن عبد العزیز نقل شده که: ما در این امت پس از پیامبر خدا صلی الله علیه و آله کسی را زاهدتر از علی بن ابی طالب نمی شناسیم. (۳) همین که اموالی به دستش می رسید، فوری آنها را میان نیازمندان تقسیم می کرد. اهل لذت جوئی از دنیا نبود، از چرب و شیرین دنیا پرهیز داشت و خود را با محروم ترین افراد هم سطح می ساخت. فرمانداران و خانواده خود را هم به پارسایی و زهد سفارش می کرد.

در نامه اش به عثمان بن حنیف، ضمن بیان گوشه ای از زندگی زاهدانه اش در عین حاکمیت و قدرت، افزوده است: «ألا و أنکم لا تقدرون علی ذلک»، و لکن أعینونی بورع و اجتهاد و عفة و سداد» (۴)، شما قدرت و توان عمل به شیوه مرا ندارید، لیکن با

ص: ۲۹۱

۱-۱. نهج البلاغه، صبحی صالح، حکمت ۴۳۹.

۲-۲. مناقب، ج ۳ ص ۲۵۹.

۳-۳. محجّه البیضاء، ج ۴ ص ۱۹۰.

۴-۴. نهج البلاغه، نامه ۴۵.

پرهیزگاری و تلاش و با عفاف و درستکاری مرا یاری کنید. آنچه از زهد علی علیه السلام باید آموخت، تنها در زندگی فردی و شؤون شخصی نیست، بلکه زهد در حکومت و فرمانروایی و دوران مسؤولیت و زمامداری مهمتر است، چراکه اینها بیشتر عامل دل بستگی و دنیازدگی می شود و هنر، پارسایی در عین قدرت و ثروت و شهرت است. (۱) کنیة زیبای ابو تراب که حاکی از تواضع و خاکساری و زهد اوست، محبوب ترین کنیه ها برای آن حضرت بود.

-سیره علوی، فضایل علی علیه السلام، ابو تراب.

زهرا علیها السلام - فاطمه علیها السلام

زیاد بن ابیه

وی فرزند سمیه (آن زن زناکار) و پدرش نامعلوم بود. در سال اول هجری به دنیا آمد، در دوران ابو بکر مسلمان شد، در زمان عمر مأمور جمع آوری صدقات و برخی کارها در بصره شد، در زمان امیر المؤمنین علیه السلام نیز به پیشنهاد بعضی از اصحاب، والی فارس و کرمان شد، اما خلفایی از او سر زد. پس از شهادت علی علیه السلام به معاویه پیوست. معاویه او را برادر خود خواند و از آن پس او را زیاد بن ابی سفیان خواندند. (۲) در دربار معاویه مقرب شد و به امارت کوفه گماشته گشت. در دوران زمامداریش، علاوه بر فساد مالی و سخت گیری بر مردم و ظلم فراوان، شدیدترین رفتار سرکوبگرانه را با شیعیان علی بن ابی طالب علیه السلام داشت و هزاران نفر را کشت و به زندان افکند و مردم را واداشت تا از امام علی علیه السلام برائت جویند و او را لعن و دشنام دهند. در نهج البلاغه، نامه تند حضرت امیر به او آمده (۳) و به برخی خیانت‌های او اشاره شده است. وی در سال ۵۳ درگذشت. (۴)

ص: ۲۹۲

-
- ۱- ۱. درباره زهد علی علیه السلام از جمله ر.ک: «کیهان فرهنگی» شماره ۱۷۰ ص ۹۸ مقاله سودمند و مبسوط «زهد عالی، علی زاهد»، «حیاه امیر المؤمنین» ناظم زاده، ص ۲۲۹، «مناقب» ج ۲ ص ۹۳، «فضائل الخمسه من الصحاح الستة» ج ۳ ص ۷. و درباره زهد از دیدگاه علی علیه السلام ر.ک سیری در «نهج البلاغه» شهید مطهری، بخش ششم و هفتم.
 - ۲- ۲. این موضوع که به «استلحاق زیاد» معروف است، از بدعت‌های معاویه است که خلیفها به او ایراد گرفتند.
 - ۳- ۳. نهج البلاغه، صبحی صالح، نامه ۲۱ و ۴۴ و شرح ابن ابی الحدید، ج ۱۶ ص ۱۹۶.
 - ۴- ۴. درباره او ر.ک: «شرح ابن ابی الحدید»، ج ۱۶ ص ۱۷۹، «موسوعه الامام علی بن ابی طالب»، ج ۱۲ ص ۱۱۲، «سیمای کارگزاران علی بن ابی طالب» ج ۱ ص ۳۷۳.

دیدار، به دیدن کسی یا مرقدی و حرمی رفتن، به عنوان ادای حق امامان و پیشوایان دین، کنار تربت پاک آنان حضور یافتن و ادای احترام کردن و سلام دادن و زیارتنامه خواندن. زیارت، سنتی دینی است که مورد سفارش پیامبر خدا و ائمه است. پیامبر اکرم به امام حسین علیه السلام فرمود: «من زارنی حیّاً أو میتاً، أو زار أباک أو زار أخاک أو زارک، کان حقّاً علیّ أن أزوره یوم القیامه و اخلصه من ذنوبه» (۲) هرکس مرا در حال حیات یا پس از مرگم زیارت کند، یا پدرت یا برادرت یا تو را زیارت کند، بر من است که روز قیامت او را دیدار کنم و از گناهانش برهانم.

زیارت هرامام، حقّ او بر گردن پیروان و دوستان اوست و از نشانه های وفای به این عهد و ادای این حق، زیارت قبر اوست. این کلام حضرت رضا علیه السلام است که فرمود: «إِنَّ لِكُلِّ إِمَامٍ عَهْدًا فِي عُنُقِ أَوْلِيَائِهِ وَ شِيعَتِهِ، وَ إِنَّ مِنْ تَمَامِ الْوَفَاءِ بِالْعَهْدِ زِيَارَةُ قُبُورِهِمْ...» (۳).

رسول خدا صلّی الله علیه و آله فرمود: هرکس برای حج به مکه آید و مرا در مدینه زیارت نکند، روز قیامت بر او جفا می کنم و هرکس به زیارت من آید، شفاعت او بر من واجب می شود و هر که شفاعتش بر من واجب شود، وارد بهشت می گردد. (۴)

در منابع حدیثی شیعه و اهل سنت، احادیث فراوان در مورد زیارت نقل شده است. در سنت و سیره عملی پیامبر خدا صلّی الله علیه و آله و امامان و صحابه و تابعین و بزرگان دین و عالمان و راویان و محدثان نیز در طول قرون، رفتن به زیارت قبر اموات، شهدا و اولیای خدا مرسوم و رایج بوده است. رهاورد اینگونه زیارتها، تقرب به خدا، الهام گرفتن از اولیای دین، پاک شدن از گناهان و پالایش و صفا یافتن روح است. متأسفانه جاهلان بی خبر از سنت نبوی و کج فهمان دور از روح متعالی دین، زیارت و بنای قبور را نوعی بدعت و شرک می دانند و

ص: ۲۹۳

۱-۱. به مدخل «زیارت» در کتاب «فرهنگ عاشورا» نیز مراجعه شود.

۲-۲. من لا یحضره الفقیه، ج ۲ ص ۵۷۷.

۳-۳. همان.

۴-۴. همان، ص ۵۶۵.

وهابیان با عشق و علاقه مسلمانان نسبت به اولیای دین و حرم نبوی و قبور امامان مبارزه می کنند، در حالی که به گواهی تاریخ، بسیاری از علما و بزرگان اهل سنت نیز اهل زیارت قبور و تبرک جستن به مرقد اولیاء الله بوده اند و این را عمل به توصیه پیامبر خدا و پیروی از عمل او و صحابه بزرگ می دانستند. روایات فراوانی درباره زیارت خانه خدا، مدینه منوره، قبر حضرت رسول و امامان معصوم، حتی امامزادگان وارد شده و زیارتنامه های مخصوص از پیشوایان دین در منابع حدیثی نقل شده است، که در این مختصر نمی گنجد. (۱) عالمان بسیاری کوشیده اند با استناد به منابع حدیثی اهل سنت، هم مشروعیت زیارت را اثبات کنند، هم نمونه های فراوانی از عملکرد پیامبر و ائمه و بزرگان دین و مشایخ طریقت و پیشوایان مذاهب گوناگون اسلامی نقل کنند که پاسخی محکم به یاوه های وهابیان است. (۲)

اصل زیارت و آثار تربیتی آن و برکات این سیره عبادی و آموزشهای امام شناسی و معارف نهفته در زیارتنامه ها، از مسلمات آیین اسلام است و تألیفات بسیاری هم درباره این سنت دینی نگاشته شده است. (۳) کتابهای تألیفی درباره زیارت، در محورهای مختلفی است، همچون ماهیت و مشروعیت زیارت، آداب زیارت، متن زیارتنامه های چهارده معصوم، کتب مستقل ادعیه و زیارات، شرح برخی زیارتنامه های مأثور، تاریخچه شهرهای زیارتی. (۴) - وهابیت، سنت و بدعت.

ص: ۲۹۴

۱ - ۱). بحث زیارت و روایات آن از جمله در این منابع است: «من لا یحضره الفقیه»، ج ۲، «تهذیب»، ج ۶، «وسائل الشیعه»، ج ۹، «بحار الأنوار»، ج ۹۸، ۹۷ و ۹۹، «میزان الحکمه»، واژه زیارت، «کامل الزیارات» ابن قولویه، «جواهر»، ج ۱۹ و چندین کتاب المزار» از علمای شیعه مثل شیخ طوسی و شهید اول و شیخ مفید و دیگران.

۲ - ۲). از جمله کتابهای رد شبهات و پاسخ به وهابیون می توان این نمونه ها را ذکر کرد: «سیرتنا و سنتنا» و «الغدیر» ج ۵ علامه امینی، «کشف الأرتیاب» سید محسن امین، «الشیعه و الوهابیه» سید مهدی موسوی قزوینی «کشف اسرار» امام خمینی، «شیعه شناسی و پاسخ به شبهات» ج ۲ علی اصغر رضوانی، «الزیاره و التوسیل صائب عبد الحمید، جزوه «زیارت» از سری آشنایی با معارف الغدیر، «زیاره القبور»، شبهات وردود» بدر الدین الحوئی.

۳ - ۳). از جمله ر.ک: «زیارت»، سید محمد حسینی، «زیارت» جواد محدثی، «شوق دیدار» محمد مهدی رکنی، «فلسفه زیارت و آیین آن» مرتضی جوادی آملی، «دائرة المعارف تشیع» ج ۸ ص ۵۶۴ مدخل زیارت.

۴ - ۴). در بخش الحاقی کتاب «زیارت» سید محمد حسینی (دفتر نشر فرهنگ اسلامی) فهرست مفصلی است که صدها کتاب در محورهای یاد شده را معرفی کرده است.

زیارت مرقد هریک از امامان، بویژه حضرت علی علیه السلام ثواب و فضیلت بسیار دارد و ادای حق آنان و وفا به پیمان شمرده می شود. رسول خدا صلی الله علیه و آله به آن حضرت فرمود: خداوند، قبر تو و فرزندان را از بقعه ها و عرصات بهشتی قرار داده و قلوب بندگان برگزیده و نجیب خود را به سوی شما متمایل ساخته است، بگونه ای که در راه شما شکنجه و آزار و تحقیر را متحمل می شوند، ولی قبور شما را آباد می کنند و به عنوان تقرب به خداوند و دوستی با پیامبر، فراوان به زیارت آن قبور می آیند. آنان اختصاص یافتگان به شفاعت منند: «إِنَّ اللَّهَ قَدْ جَعَلَ قَبْرَكَ وَ قَبْرَ وَلَدِكَ بَقَاعًا مِنَ الْجَنَّةِ...» (۱) فیض کاشانی گوید:

ایستادن نفسی نزد مسیحا نفسی به ز صد سال نماز است به پایان بردن

یک طواف سر کوی ولی حق کردن به ز صد حج قبول است به دیوان بردن

زیارت قبر علی علیه السلام در نجف و حضور در کنار تربت حضرت ابو تراب، بیعت با ولایت و اعلام وفاداری به حق و نفس کشیدن در فضای معنویت و عرفان علوی است. امام صادق علیه السلام فرمود: هر کس جدم امیر المؤمنین را حق شناسانه و از روی معرفت زیارت کند، خداوند برای هر قدمش پاداش حج و عمره مقبول می نویسد و هر قدمی که پیاده یا سواره در راه زیارتش غبار آلود شود، به آتش دوزخ نمی سوزد: «من زار جدی عارفا بحقه کتب الله له بكل خطوه حجه مقبولة و عمره مبروره...» (۲)

تأکید بر زیارت امام علی علیه السلام، احیای حق مکتوم و مبارزه با سیاست کتمان و حذفی است که امویان نسبت به او داشتند و اکنون نیز مخالفان خط علی علیه السلام آن را بر نمی تابند.

برای آن حضرت زیارتهای متعدد در مناسبتهای مختلف نقل شده است، همچون:

۱۳ رجب روز ولادتش،

۲۱ رمضان روز شهادتش،

شب اول ربیع الاول که شب خفتن او در بستر پیامبر در شب هجرت است،

روز ۱۷ رمضان روز فتح جنگ بدر،

ص: ۲۹۵

۱-۱. وسائل الشیعه، ج ۱۰ ص ۲۹۸ ح ۱.

۲-۲. همان، ص ۲۹۴ ح ۳.

روز ۱۷ شوال روز مواسات حضرت در جنگ احد،

روز ۲۷ رجب روز فتح خیبر به دست آن حضرت و روز مبعث،

روز ۲۰ رمضان روز بالا رفتن او بر دوش پیامبر برای شکستن بتها،

۱۵ جمادی الاول فتح بصره،

۱۷ شوال روز ردّ الشمس،

اول ذی حجّه روز مأموریت یافتن برای قرائت آیات برائت بر مشرکین،

۹ ذی حجّه روز بسته شدن همه درها به مسجد پیامبر مگر در خانه علی،

۲۴ ذی حجّه روز مباحله و روز صدقه دادن انگشتر در نماز،

۲۵ ذی حجّه روز نزول سوره هل اتی، و روز ازدواجش با فاطمه علیها السلام و روز بیعت مردم با او برای خلافت. (۱)

بوسه زدن بر آستان مولا- و زیارت نجف اشرف و پیمودن این وادی عشق با پای مودت و رسیدن به سایه سار حریم آن حرم، زمینه ساز سیراب شدن از کوثر ولایت و نوشیدن از باده محبت علی علیه السلام و تماشای آینه حق نمای علوی است. علی علیه السلام فرزند کعبه و شهید محراب است، مزارش نیز کعبه ولایت است و حریم حرمت و مطاف اهل دل (۲)، به قول صائب تبریزی:

اگر از حسن عالمگیر او واقف شدی، زاهد پرستیدی به جای کعبه، هر سنگ نشانی را

براساس همین فلسفه و تأثیر و جایگاه ویژه زیارت مولای متقیان، در کتب روایت و دعا زیارت‌های متعددی برای آن حضرت نقل شده است، چه زیارت‌های مطلقه چه مخصوص، مانند زیارت رحیمه، زیارت آن حضرت در روز ولادت پیامبر و در مبعث حضرت رسول صلی الله علیه و آله. (۳) زیارتنامه وی در روز میلاد و مبعث پیامبر، سرشار از تعابیر زیباست که همه اشاره به مناقب، فضایل و حوادث زندگی آن حضرت دارد و صدها منقبت مورد اشاره قرار

ص: ۲۹۶

۱- ۱. بحار الأنوار، ج ۹۷ ص ۳۸۳.

۲- ۲. درباره زیارت حضرت امیر علیه السلام ر.ک: «کربلا کعبه دلها» از نویسنده، فصل ۳ (نجف، کوی ولایت).

۳- ۳. به مفاتیح الجنان رجوع شود، که ۷ زیارت مطلقه و ۳ زیارت مخصوصه نقل کرده است، افزون بر زیارت امین الله و جامعه کبیره.

گرفته است، همچنین زیارت او در روز عید غدیر، آکنده از فضایل بی نظیر آن امام است.

-زیارت امین الله، زیارت امیر المؤمنین در روز غدیر، قبر پنهان علی علیه السلام.

زیارت امیر المؤمنین علیه السلام در روز غدیر

یکی از زیارتهای مخصوص علی علیه السلام که امام هادی علیه السلام آن حضرت را در روز غدیر در سالی که معتصم عباسی او را طلبیده بود، با این متن زیارت کرده است، (۱) زیارتی است بسیار مفصل و مضامین بلند که بسیاری از فضایل آن حضرت در آن بیان شده و به آیات متعددی که درباره امیر مؤمنان است اشاره شده است. تعابیر و اوصاف و القابی که در این زیارت است، مجموعه ای از ویژگیها و فضایل امیر المؤمنین است که در صدها حدیث و کتب مناقب و سیره و سنن برای او بیان شده است، سلام دادن بر او به عنوان امین خدا، سفیر حق، صراط مستقیم، مجاهد با مشرکین، مدافع از پیامبر و دین، مولا و یعسوب مؤمنان، وارث علم پیامبر، اولین مؤمن به رسول خدا و دهها صفت دیگر، همچنین اشاره به مواقف و صحنه هایی چون غدیر خم، ليله المبيت، نزول هل اتی، حدیث منزلت، نزول آیه تطهیر، جنگهای مختلف او با مشرکان، غصب خلافت و فدک، صبر بی نظیر او، خلافت حقه، فتنه قرآن بر نیزه کردن از سوی دشمن و ماجرای حکمیت، نبرد با ناکثین و قاسطین و مارقین، شهادت او و رنگین شدن محاسن وی با خون سر، و بسیاری حوادث دیگر، از جمله مطالب این زیارتنامه است و فهرستی گویا و فشرده از صحنه های زندگی آن حضرت است و درس «علی شناسی» می دهد. زیارتهای دیگری هم برای حضرت امیر در روز غدیر خم نقل شده است. در بسیاری از زیارتهای مطلقه و مخصوصه آن حضرت، فضایل او برشمرده شده است. -زیارت امین الله، فضایل علی علیه السلام، عید غدیر، مناقب.

زیارت امین الله

«امین الله»، از اوصاف حضرت علی علیه السلام است که در زیارت امین الله آمده است، یعنی

ص: ۲۹۷

کسی که امین خدا برای حفظ شریعت، وحی، احکام الهی و امانت پروردگار است. این وصف، برای امامان دیگر چه به صورت مفرد یا جمع (امناء الرحمن) و برای حضرت رسول صلی الله علیه و آله نیز در زیارتها به کار رفته است. این زیارت که با «السَّلام علیک یا امین الله فی أرضه و حجته علی عباده» شروع می شود، هرچند مختصر است، اما مضامینی بلند دارد و از نظر متن و محتوا و سند، از معتبرترین زیارتهاست و امام باقر علیه السَّلام آن را از حضرت زین العابدین روایت کرده که نزد قبر امیر المؤمنین خوانده است. البته خاص امام علی علیه السَّلام نیست و هر امام معصومی را می توان با آن زیارت کرد.

محدث قمی می گوید: این زیارت شریفه هم از زیارات مطلقه محسوب می شود، هم از زیارت مخصوصه روز غدیر، هم از زیارات جامعه که در جمیع روضات مقدسه ائمه خوانده می شود. [\(۱\)](#) برای این زیارت، شرحهای متعددی نگاشته شده است. مثل «شرح زیارت امین الله» سید هاشم رسولی محلاتی و محمدی گیلانی.

- زیارت امیر المؤمنین در روز غدیر، زیارت جامعه کبیره.

زیارت جامعه کبیره

از زیارتهای بسیار معتبر، عمیق، پرنکته و بافضیلت است که امام هادی علیه السَّلام آن را به موسی بن عبد الله نخعی آموخته است. با این زیارت هر یک از ائمه معصومین را می توان زیارت کرد و به همین جهت «جامعه» نام گرفته است، و چون زیارتهای جامعه دیگری هم هست و این مبسوطترین آنهاست، به آن «جامعه کبیره» گفته می شود.

این زیارات که مورد عنایت علمای بزرگ بوده است، یک دوره عقاید شیعه درباره اهل بیت و ائمه را داراست و مباحث عمده امام شناسی و مقامات اهل بیت و ویژگیها و خصایص و فضایل و مناقب خاندان پیامبر در آن نهفته است. شرحهای متعددی از سوی محققان و عالمان بر این زیارت شریف نوشته شده است، همچون شرح شیخ احمد احسائی، سید عبد الله شبر، میرزا عباسقلی خان، محمد تقی مجلسی، و اخیرا آیه الله جوادی

ص: ۲۹۸

آملی. (۱) شئون امامت و رهبری پیشوایان حق و برتری آنان در همه جهات بر مردم دیگر و مباحث محبت اهل بیت، موذت، اطاعت، عصمت، فضیلت و سبقت آنان از جمله مضامین بلند این زیارت است. (۲) فضایل اهل بیت، زیارت.

زیارت عاشورا

از زیارتهای مشهور و مأثور است که فضیلت بسیار دارد و علاوه بر روز عاشورا، سفارش شده با این زیارت، امام حسین علیه السلام را از دور و نزدیک، در هر مناسبت و هر روز زیارت کنند. متن این زیارتنامه را امام باقر علیه السلام به علقمه بن محمد حضرمی آموخت. کیفیت و آداب آن در کتب دعا و زیارت آمده است. (۳) محتوای عمومی زیارت عاشورا، سلام و درود بر اهل بیت، بویژه امام حسین علیه السلام و شهدای کربلا و لعن و نفرین بر بنیانگذاران ظلم بر خاندان پیامبر از اولین روز تا به آخر است. این زیارتنامه، منشور جاویدان شیعه و ادعانه ای علیه کسانی است که خاندان رسالت را از جایگاهی که خداوند برایشان قرار داده بود کنار زدند و با غضب خلافت، ستم بر اهل بیت را بنیان نهادند، چه آنان که مستقیماً دخالت در این ظلم داشتند، چه زمینه سازان، یاری کنندگان، پیروان و راضیان به آن ظلم بزرگ. در این زیارتنامه، عنصر «تولی» و «تبری» به آشکارترین وجهی مطرح است و مدار و محور جنگ و صلح و برائت و ولایت و محبت و عداوت شیعه، بر حب آل محمد نهاده شده است و تقابل خط «اهل بیت» و خط امویان و مروانیان را نشان می دهد. تأکید بر خواندن پیوسته این زیارت، ضمن تجدید عهد با خون شهدای کربلا- و فرهنگ عاشورا، افشاگری مداوم علیه ستمگران و بازخوانی و مرور پرونده مظلومیت اهل بیت است، تا آنکه منتقم خونهای پاک عاشوراییان ظهور کند. -زیارت، تولی و تبری.

زید بن علی - زیدیه

ص: ۲۹۹

- ۱-۱. با نام «ادب فنای مقربان». نیز «فی رحاب الزیارة الجامعه» سید علی الحسینی الصدر، «علی و زیارت جامعه» عبد العلی گویا.
- ۲-۲. این زیارت در مفاتیح الجنان است و از «من لا یحضره الفقیه» ج ۲ ص ۶۰۹ و «عیون اخبار الرضا» ص ۳۷۵ نقل شده است.
- ۳-۳. مفاتیح الجنان، زیارت هفتم امام حسین علیه السلام.

یکی از فرقه‌های اصلی شیعه که پس از امام حسین علیه السلام به امامت زید بن علی (۷۹-۱۲۲ ق) معتقدند. این فرقه معتقد به مبارزه بر ضدّ ظلم بودند و «خروج بالسّیف» و قیام مسلحانه را از شرایط امام می دانستند، از این رو به امامت زید بن علی که بر ضدّ امویان قیام کرد و پس از او به امامت یحیی بن زید معتقد بودند. آنان به سه فرقه جارودیه، سلیمانیه و بتریه تقسیم شدند. زیدیه در اعتقاد، معتزلی اند و در فقه، حنفی مسلک. (۱)

-فرقه های شیعی.

ص: ۳۰۰

۱- ۱). درباره آنان ر.ک: «شخصیت و قیام زید بن علی»، «جنبش زیدیه در ایران»، «سیره و قیام زید بن علی»، حسین کریمان، «الامام زید»، «تاریخ الفرقة الزیدیه»، «الزیدیه: نظریه و تطبیق»، «تاریخ الفرق الزیدیه»، «دائرة المعارف تشیع»، ج ۸، «لغت نامه دهخدا»، «تاریخ دولتهای اسلامی» ج ۱، «مقاتل الطالبیین».

سادات، شاخ و برگ شجره طئیه

درخت پربرگ و بار رسالت و ولایت که در قرآن از آن به «شجره طئیه» یاد شده است، تحقّق عینی «کوثر» است و نسل پرخیر و برکت حضرت رسول، همه جا و در همه زمانها گواه صدق این آیه و امتداد وجودی پیامبر است. این نسل پربرکت از تلاقی دو دریای علوی و فاطمی ازدیاد یافت و شرق و غرب جهان را فراگرفت. سادات هاشمی، شاخ و برگ آن شجره طئیه اند که «آل علی» بر تارک آنان می درخشد.

ساداتی که فرزندان علی و فاطمه علیها السلام اند در کشورهای مختلف پراکنده اند و به میلیونها نفر می رسند. سادات کشور مغرب، علوی اند و سلسله ادریسیان که آنجا به حکومت نیز رسیدند، از نسل ادريس بن عبد الله از نوادگان نفس زکیه اند. خاندانهای «العلوی» نیز در آنجا فراوانند. در اندونزی هم خاندانهای بزرگی با عنوان «علویها» به سر می برند که سیدند و موقعیت خوبی در آن کشور دارند و از اعقاب علی بن جعفر عریضی اند و از حضرموت به آنجا هجرت کرده اند. سادات یمن از فرزندان امام حسن و امام حسین و اغلب زیدی مذهب اند. سادات عراق نیز که خاندانهای ریشه دار و بزرگند، بیشتر در شهرهای بغداد، نجف، کربلا، کاظمین، حله، بصره و سامرا زندگی می کنند. شرفای مکه که بیش از هزار

سال در این شهرند از اولاد امام مجتبی علیه السلام اند. در مدینه و ینبع و جاهای دیگر عربستان هم خاندانهای سادات فراوانند. در مصر، خاندانهای نقیبان و مشایخ طریقت و طایفه جعفره از ساداتند و فاطمیان مصر خود را از فرزندان حضرت زهرا می دانند. در سودان نیز تیره هایی از سادات به سر می برند که سلسله «میرغنی» از آنان است. در افغانستان و آسیای میانه و ترکیه نیز خاندانهای سادات (شیعه یا سنی) فراوانند. در شبه قاره هند نیز خاندانهای سید بسیارند که میرحامد حسین (صاحب عقبات) از آنان است. سادات حسینی هند از نسل امام سجاد علیه السلام اند. سلسله های سادات رضوی و نقوی هم در هند و پاکستان فراوانند و در شهرهای مختلف پراکنده اند. در چین و یونان هم نشانه هایی از خاندانهای سید دیده می شود. در ایران نیز میلیونها سید وجود دارد و هیچ شهر و دهی نیست مگر آنکه شاخه ای از این درخت سیادت در آنجا سایه افکن است و فامیلهای حسینی، طباطبایی، موسوی، علوی، رضوی، بطحایی، هاشمی، کاظمی، و خاندانهایی که با پیشوند «میر» آغاز می شود، همچنین سادات اخوان، جزایری، امامی، برقی و... اغلب از ساداتند.

کلّیه سلسله های طریقت و تصوّف نیز در جهان تبار خود را به نحوی به حضرت علی علیه السلام می رسانند. این نسل گسترده و بابرکت، تحقق وعده الهی در قرآن است که: «إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكُوْثَرَ» و به برکت این کوثر، تبار رسالت و نسل ولایت تداوم و گسترش یافته و شخصیتهای بزرگی در طول قرنهای متوالی، فرهنگ شیعه و معارف غدیر و اهل بیت را حفظ کرده اند. (۱) - فرزندان علی علیه السلام، بنی هاشم، شجره طّیبه، عترت، آل علی.

ساقی کوثر

کوثر یعنی خیر فراوان. به مقتضای روایات، حوضی است که در قیامت و در بهشت، مردم نیک و پیروان علی علیه السلام از آن سیراب می شوند، رسول خدا هم کنار آن خواهد بود و یکی از جاهایی است که در محشر، میعادگاه پیامبر با امت خویش است. روایات، امام

ص: ۳۰۲

۱- ۱) ر.ک: «مشکوه»، شماره ۴۳، تابستان ۱۳۷۳ مقاله عالمانه و مفصل «جایگاه اهل بیت در جوامع اسلامی» از محمّد واعظزاده خراسانی.

علی علیه السّلام را ساقی مردم از آن حوض خوشگوار معرفی می کند. در حدیث است: «یا علی! أنت صاحبی علی الحوض غدا» (۱) یا علی! فردای قیامت کنار حوض، تو همراه منی. در دعای ندبه چنین است: «و أنت غدا علی الحوض خلیفتی». در حدیثی پیامبر خدا پنج ویژگی برای علی علیه السّلام بر شمرده است، یکی هم ایستادن کنار حوض کوثر و سیراب کردن هر کس را از اّمّت که بشناسد: «أما الثالثه فواقف علی عقر حوضی یسقی من عرف من اّمّتی» (۲). در روایات دیگر از آن امام به عنوان نگهبان کوثر، امین پیامبر بر کوثر، جاننشین پیامبر بر کوثر و ساقی کوثر هم یاد شده است. این لقب، در ادبیات شیعی و اشعار فارسی هم بازتاب گسترده ای دارد.

تشنگان وادی ایمان چو در کوثر رسند از شعف دست طلب در دامن حیدر زنند (۳)

اگر از تشنگی روز قیامت ترسید دامن مرحمت ساقی کوثر گیرید (۴)

و حافظ گوید: (۵)

مردی، ز کننده در خیبر پرس اسرار کرم ز خواجه قنبر پرس

گر طالب فیض حق به صدقی، حافظ سرچشمه آن ز ساقی کوثر پرس

-لقاب و کنیه های علی علیه السّلام.

سال امام علی علیه السّلام

سال ۱۳۷۹ ش از سوی رهبر معظم انقلاب، آیه الله خامنه ای سال امام علی علیه السّلام اعلام شد، تا زمینه ای برای آشنایی بیشتر با شخصیت آن حضرت و پیروی از سیره او باشد. وی در پیام نوروزی آن سال چنین فرمود: «سال ۱۳۷۹ دو عید غدیر دارد (۶)، خیلی مناسب است که ما این سال را به این مناسبت سال امام امیر المؤمنین علی بن ابی طالب بدانیم و بنامیم و خودمان را به آن بزرگوار نزدیک کنیم. امیر المؤمنین یک الگوی کامل برای همه

ص: ۳۰۳

۱- ۱. بحار الأنوار، ج ۳۹ ص ۹۳، نیز ص ۲۱۱ (باب انه ساقی الحوض...)

۲- ۲. همان، ص ۲۱۹ ح ۱۳.

۳- ۳. دیوان خواجهی کرمانی، ص ۱۳۴.

۴- ۴. دیوان ابن یمن، ص ۴۵.

۵- ۵. دیوان حافظ، به تصحیح محمد قزوینی و دکتر غنی، ص ۳۸۱.

۶- ۶. یکی روز ۶ فروردین، دیگری در ۲۴ اسفند، به لحاظ تفاوت ده روز میان سال شمسی و قمری.

است. جوانی پرشور و پر حماسه او، الگوی جوانان است، حکومت سراسر عدل و انصاف او الگوی دولتمردان است، زندگی سراسر مجاهدت و سرایا مسئولیت او الگوی همه مؤمنان است...». به همین مناسبت در طول سال، اجلاسها، سمینارها، نمایشگاهها، مسابقات علمی فرهنگی، جشنها، یادبودها، کتابها، شعرها، مقالات و آثار هنری فراوانی به وجود آمد.

در پیام نوروزی سال ۱۳۸۰ ش نیز، مجدداً مقام معظم رهبری این سال را هم سال امام علی علیه السلام نامید و فرمود: «در سال ۷۹ یاد و نام مبارک امیر مؤمنان بر بسیاری از تلاشها و فعالیت‌های علمی و فرهنگی حاکم بود، لیکن آنچه مهم است علی وار شدن، یا اگر این را برای خودمان مبالغه آمیز بدانیم، حرکت به سوی علی وار شدن است... سال ۸۰ هم باید سال امیر المؤمنین حساب بیاید و شناخته شود. در این سال سعی کنیم به کار فرهنگی و علمی اکتفا نکنیم، تلاش کنیم رفتار و عملکردمان را بخصوص در حوزه مسایل اجتماعی و به طور اخص در زمینه مسایل حکومتی به عملکرد آن بزرگوار نزدیک کنیم...» (۱).

کارهای ذوقی و ابتکاری در این دو سال در همه عرصه ها فراوان انجام گرفت، حتی طرح کویزدایی در مناطقی از حاشیه کویر مرکزی به صورت کاشتن ۲۲ هزار اصله درخت در ۲۲ هکتار زمین با طرح نگارش نام مبارک امام علی علیه السلام (۲) و کارهای عمرانی و اقتصادی دیگر. تشکیل ستاد بزرگداشت سال امام علی علیه السلام برای برنامه ریزی و هماهنگی کارهای مرتبط با این سال بود و بودجه ای هم برای آن تخصیص یافت.

- ستاد بزرگداشت سال امام علی علیه السلام، سالن امام علی علیه السلام.

سالن امام علی علیه السلام

در سال امام علی علیه السلام (۱۳۷۹ ش) در سیزدهمین نمایشگاه و جشنواره بین المللی کتاب تهران، سالنی به نام امام علی علیه السلام برپا شد که ۱۴۰۰ عنوان کتاب در خصوص شخصیت آن حضرت و آثار مکتوب درباره او داشت که بیش از ۲۰۰ عنوان کتاب با معرفی غدیر خم و

ص: ۳۰۴

۱-۱. روزنامه جمهوری اسلامی، ۷ فروردین ۸۰ و مطبوعات دیگر.

۲-۲. همان، صفحه ۱.

بیش از ۱۰۰ عنوان با موضوع معرّفی نهج البلاغه را شامل می شد، همراه با تازه ترین آثار مکتوب درباره آن امام. فضای درونی و بیرونی سالن که ۱۶۰۰ مترمربع مساحت داشت به گونه ای طّراحی شده بود که بیننده خود را در محیط اجتماعی و فرهنگی عصر خلافت آن حضرت احساس کند، فضای بازسازی شده شهر کوفه، دیوارهای کاهگلی، خانه های کوچک این شهر، منزل امام علی، سکوهایی کنار دیوارها که اقلام موزه ای روی آن ها قرار داشت، مسجد کوفه، دیوار نوشته ها و تابلوهای ویژه، همراه معرّفی ۱۴ شخصیت از ۱۴ قرن که هر کدام سهمی عمده در معرفی امام علی علیه السّلام داشته اند، تصاویر شاعران ۱۴ قرن که درباره آن حضرت شعر سروده اند و... از جمله محتوای این سالن خاطره انگیز و پر احساس بود. (۱) - سال امام علی علیه السّلام، ستاد بزرگداشت سال امام علی علیه السّلام.

سبقت به اسلام - اولین مسلمان

سب و لعن علی علیه السّلام

کینه دیرینه امویان با بنی هاشم و اسلام، پس از وفات پیامبر خدا صلّی الله علیه و آله بیشتر بروز کرد و بخصوص نسبت به امیر المؤمنین علیه السّلام این کینه و عداوت بیشتر بود. وقتی امویان به قدرت رسیدند، از جمله کارهایی که کردند، انتقام گیری از اسلام و اهل بیت پیامبر و هواداران آنان، بخصوص از حضرت علی علیه السّلام و شیعیان او بود. بدگویی از علی علیه السّلام و ترویج لعن و دشنام و سب نسبت به آن حضرت، یکی از جلوه های این دشمنی بود. این شیوه شوم، بیشتر به دست معاویه اعمال می شد، که اجداد و نیاکان وی در جنگهای صدر اسلام با تیغ مسلمانان، بویژه علی ابن ابی طالب علیه السّلام به هلاکت رسیده بودند.

معاویه، همه عوامل تبلیغی و فرهنگی و اقتصادی را که در اختیار داشت، برای این انتقام گیری به کار گرفته بود. وقتی به قدرت رسید، به همه کارگزاران خویش نوشت از نقل فضایل علی علیه السّلام جلوگیری کنند و درباره فضایل عثمان، حدیث بگویند و بسازند. از کشته شدن عثمان نیز بهانه ای برای کینه پراکنی در دلها و ترویج سب و لعن علی علیه السّلام ساخت و خون او را به گردن علی علیه السّلام انداخت و حادثه را تحریف کرد و به تحریک احساسات علیه

ص: ۳۰۵

آن حضرت پرداخت و جنگ صفین را به راه انداخت و بذر دشمنی علیه امام را خارج از شام، در حجاز و عراق و بخصوص در کوفه پراکند. معاویه، ولید، حجاج، مروان، زیاد و مغیره نیز از جمله فعالان این عرصه بودند. علاوه بر آنکه خطیبان وابسته بر منبرها علی علیه السلام را لعن می کردند، هر یک از شیعیان علی علیه السلام در سالهای بعد، توسط معاویه و عمال او دستگیر می شد، تحت فشار قرار می گرفت که در ملاء عام، علی علیه السلام را لعن کند و چه انسانهایی که جان خود را در راه محبت علی علیه السلام و تسلیم نشدن به خواسته امویان باختند و به شهادت رسیدند. شهادت حجر بن عدی و یارانش یکی از نمونه هاست. سیاست پلید معاویه سالهای سال ادامه یافت. وقتی به او اعتراض می کردند و خواستار قطع آن می شدند، می گفت: آن قدر ادامه می دهم تا بزرگان بر این روش بمیرند و کودکان بر این آیین بزرگ شوند. (۱) در اوایل کار، کسانی مقاومت و امتناع می کردند، اما تبلیغات سوء و بخشنامه های پیاپی و پیگیریهای مدام از سوی معاویه، به جایی رسید که ناسزاگویی به علی علیه السلام و لعن او در منابر و خطبه ها و جلسات و همه جا، به عنوان یک وظیفه دینی و اعتقاد راسخ و سنت رایج، متداول گشت، تا آنکه عمر بن عبد العزیز جلوی آن را گرفت و به این بدعت شوم پایان داد. (۲) وی دو سال حکومت یافت، از سال ۹۹ تا ۱۰۱ هجری، ولی پس از مرگ او دوباره آن برنامه ها ادامه یافت.

همه اینها در شرایطی بود که پیامبر خدا، علاوه بر تأکید نسبت به حبّ علی علیه السلام (حبّ علی علیه السلام)، بارها بغض و دشمنی با علی علیه السلام را دشمنی با خدا و رسول دانسته بود: «من أبغض علیاً فقد أبغضنی و من أبغضنی فقد أبغض اللّهُ» (۳) و از سبّ علی علیه السلام نهی کرده بود:

«لا تسبوا علیاً و لا تحسدوه، فإنّه ولیّ کلّ مؤمن و مؤمنه بعدی» (۴) و سبّ و ناسزا به علی علیه السلام را دشنام به خویش و خدا معرفی کرده بود: «من سبّ علیاً فقد سبّنی و من سبّنی فقد سبّ اللّهُ تعالی» (۵).

خود حضرت علی علیه السلام می دانست و پیشگویی کرده بود که پس از او، وی را لعن و سبّ خواهد کرد و یاران او را هم به آن وادار خواهند نمود. به آنان فرموده بود: پس از من

ص: ۳۰۶

۱-۱. مناقب، ابن شهر آشوب، ج ۲ ص ۲۲۲.

۲-۲. الغدیر، ج ۱۰، ص ۲۵۷ تا ۲۷۱.

۳-۳. موسوعه الامام امیر المؤمنین، ج ۱۱، ص ۲۵۳.

۴-۴. بحار الأنوار، ج ۳۹، ص ۲۹۲.

۵-۵. عیون اخبار الرضا، ج ۲ ص ۶۷، احقاق الحق، ج ۶، ص ۴۲۳.

معاویه شما را به سب من وامی دارد و از شما می خواهد که از من تبری و بیزاری بجوید.

امّا سب، (از روی تقیّه) مرا سب کنید، ولی از من تبری نجوید، چرا که من بر فطرت توحیدی زاده شده ام و در ایمان و هجرت، پیشتازم. (۱)

این گونه پیشگوییها را به کسانی همچون میثم تمار هم فرموده بود. (۲) از جمله این روایات به فرموده امام صادق علیه السّلام چنین است: «...فإن أمرکم بسبّی فسبّونی، وإن أمرکم أنّ تبرّوا منّی فأبّی علی دین محمّد»، (۳) که از این حدیث، نهی از برائت هم فهمیده نمی شود. شاید اجازه امام به سب خود از سوی یاران تحت فشار، برای حفظ جان آنان بوده، چون امویان با این بهانه و برنامه، می خواستند شیعیان امیر المؤمنین را ریشه کن سازند. (۴)

پایه های حکومت امویان، جز با درهم کوبیدن جناح طرفدار علی علیه السّلام استوار نمی شد. وقتی امام سجاد علیه السّلام به مروان حکم اعتراض کرد که با توجه به دفاع علی علیه السّلام از عثمان، چرا آن حضرت را در منبرها سب می کنند، وی پاسخ داد: لا یستقیم الأمر إلاّ بذلک (۵)، حکومت جز بدین وسیله برپا نمی ماند! و این نهایت کینه و خصومت آنان را با اهل بیت نشان می دهد.

-لعن صحابه.

ستاد بزرگداشت سال امام علی علیه السلام

در سال ۱۳۷۹ ش که به عنوان سال امام علی علیه السّلام اعلام شد، در ایران مراکز و نهادهای فراوانی به فعالیتهای گوناگون در این زمینه پرداختند. از جمله «ستاد بزرگداشت سال امام علی» در تهران، با تصویب مجلس شورای اسلامی و زیر نظر شورای عالی انقلاب فرهنگی تشکیل شد و با بودجه ای که به فعالیتهای آن تخصیص یافت، هماهنگ سازی برنامه های مربوط به این بزرگداشت را عهده دار شد. تشکیل این ستاد در خرداد ۷۹ بود و با محوریت نهج البلاغه و کلام و سیره حضرت علی علیه السّلام چهارده کمیته این ستاد به فعالیت در زمینه های تبلیغی، تحقیقی، تألیفی و اجرایی پرداخت. شعبه هایی هم در شهرستانهای

ص: ۳۰۷

۱- ۱. نهج البلاغه، خطبه ۵۷، مناقب، ج ۲ ص ۲۷۲.

۲- ۲. خصائص الأئمه، ص ۵۴.

۳- ۳. بحار الأنوار، ج ۳۹ ص ۳۲۶.

۴- ۴. در این زمینه ها ر.ک: «موسوعه الامام علی بن ابی طالب»، ج ۱۱، ص ۲۴۳ تا ۳۶۵، «دانشنامه امام علی»، ج ۹، ص ۲۹۵، مقاله سب، «شرح ابن ابی الحدید»، ج ۴، ص ۵۴ به بعد. همچنین برای مباحث کلی تر «سب» و احکام فقهی و انواع آن ر.ک: «دائرة المعارف تشیع» ج ۹، ص ۴۴.

۵- ۵. ترجمه الامام امیر المؤمنین، (از: تاریخ دمشق)، ج ۳ ص ۱۲۷.

دیگر زیر نظر همین ستاد، تشکیل شد و به فعالیت پرداخت. مسابقات، برنامه های رادیویی و تلویزیونی، نمایشگاهها، نشر کتاب، طرحهای پژوهشی، سفره افطار امام علی و... از جمله برنامه های این ستاد بود. -سال امام علی علیه السلام، کنگره هزاره نهج البلاغه.

سخنان علی علیه السلام

جز آنکه این نام، ترجمه بخشهایی از نهج البلاغه به قلم جواد فاضل است، کلمات حضرت علی علیه السلام در طول قرون، (حتی پیش از نهج البلاغه هم) گردآوری شده است. (۱) از جمله این مجموعه ها می توان از آثار زیر نام برد: «نهج البلاغه»، سید رضی، «غرر الحکم و درر الکلم»، آمدی، «نثر اللّثالی»، طبرسی، «مأه کلمه»، جاحظ، «عیون الحکم و المواعظ»، آمدی «الحکم من کلام الامام امیر المؤمنین علی»، کاظم مدیر شانه چی، «مسند الامام علی»، ۱۱ جلد، سید حسن قیانچی. کلمات قصار حضرت علی علیه السلام که در عین کوتاهی، بسیار گویا، عمیق و حکمت آمیز است، در بین همه علاقه مندان به پندهای دینی مقبولیت خاصی دارد و به زبانهای مختلف نیز ترجمه شده است.

-نهج البلاغه، کتابشناسی نهج البلاغه، نهج السعاده، بهج الصباغه.

سدّ ابواب - حدیث سدّ ابواب

سربداران

نام یکی از نهضت‌های شیعه اثنی عشری با گرایشهای صوفیانه بر ضد حکومت مغولان.

این نهضت شیعی که به تشکیل حکومت مستقل نیز انجامید، در منطقه سبزوار در سال ۷۳۶ ق آغاز شد. حرکت سربداریه با الهام از تعالیم شیخ خلیفه و شیخ حسن جوری شکل گرفت. آنان بیرون شهر، داری برافراشته بودند و همگی خود را سربدار می نامیدند، از این رو به سربداران شهرت یافتند. شهید اول کتاب «لمعه دمشقیه» را به عنوان دستورالعمل فقهی و دینی این گروه تدوین کرد. (۲) - نهضت‌های شیعی، دولت‌های شیعی، شیعه در تاریخ.

ص: ۳۰۸

۱- ۱). در این زمینه: ر.ک: «نشریه گلستان قرآن»، شماره ۱ و ۲ مقاله عزیز الله عطاردی، «دانشنامه امام علی»، ج ۱۲.
۲- ۲). درباره سربداران از جمله ر.ک: «قیام شیعی سربداران»، ج ماسون ترجمه آژند، «نهضت سربداران خراسان»، پطروشفسکی، ترجمه کریم کشاورز، «تاریخ جنبش سربداران»، عبد الرفیع حقیقت، «نگرشی تحلیلی بر نهضت سربداران»، کیهان اندیشه، سال ۱۳۶۹، «دائرة المعارف تشیع»، ج ۹ ص ۱۳۰.

نام یک مجموعه تلویزیونی در ۲۸ قسمت که در سال ۱۳۷۵ ش از سیمای جمهوری اسلامی پخش شد و بسیار مورد توجه مردم قرار گرفت. این سریال، حوادث ده سال پرفراز و نشیب زندگانی حضرت علی را (پنج سال دوره عثمان و پنج سال دوره خلافت آن حضرت) به تصویر کشیده بود و جنگها، فتنه ها و آشوبهای زمان امام و نقش تزویر و فریب معاویه و عمروعاص و جهل و کوته بینی نهروانیان و دنیاطلبی طلحه و زبیر را بخوبی نشان داد و شاهدی بر مظلومیت علی علیه السلام بود و تنهایی حق نویسنده و کارگردان آن داود میرباقری بود و موسیقی آن که بسیار مقبولیت عمومی یافت، از فرهاد فخرالدینی. علی علیه السلام در آثار هنری.

سعد بن عباد

وی رئیس قبیله خزرج در مدینه و از شخصیت‌های مشهور در زمان پیامبر خدا صلی الله علیه و آله بود.

پس از رحلت آن حضرت که ماجرای سقیفه پیش آمد، وی از کسانی بود که حاضر نشد با ابو بکر بیعت کند و سوگند خورد تا پای جان و تا آخرین تیر ترکش خود بر این مخالفت بماند (۱) و هوادارانی هم داشت که آماده دفاع از جان او بودند. در مدینه نماند و به سمت شام رفت. در غسان بود که خالد بن ولید (که آن موقع در شام بود) با همدستی کسی دیگر شبانه در کمین او نشست و با پرتاب دو تیر او را کشتند و شعری هم سرودند و آن را به اجنه نسبت دادند:

نحن قتلنا سید الخزرج سعد بن عباد و رمیناه بسهمین فلم نخط فؤاده (۲)

ترور سعد بن عباد، با توجه به موقعیت و نفوذ اجتماعی او، نوعی تصفیة فیزیکی و حذف چهره های رقیب و مخالفت بود و با اینگونه شیوه ها پایه های حکومت غاصبانه و نامشروع خود را استحکام بخشیدید. -سقیفه بنی ساعده، غضب خلافت.

ص: ۳۰۹

۱-۱. شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، ج ۲ ص ۳۹.

۲-۲. بحار الأنوار، ج ۳۰ ص ۴۹۵، مروج الذهب، ج ۲ ص ۳۰۷، موسوعه الامام علی بن ابی طالب، ج ۳ ص ۳۰.

سقیفه، سایه بانی در محله بنی ساعده در مدینه بود که گاهی زیر آن تجمع و گفتگو می شد. پس از رحلت پیامبر صلی الله علیه و آله گروهی از مهاجرین و انصار آنجا گرد آمدند و گفتگوهای بسیاری درباره تعیین جانشین پیامبر انجام گرفت و در نهایت با ابو بکر بیعت شد.

پس از وفات پیامبر، علی علیه السلام و بنی هاشم در خانه و مشغول مقدمات خاکسپاری آن حضرت بودند. تعدادی از انصار، چون می دانستند که مهاجران قریشی به سبب کینه و حسد نخواهند گذاشت علی علیه السلام به خلافت برسد، در سقیفه بنی ساعده گرد آمدند تا شخصی را از میان خود برگزینند. تصمیمشان هم بر انتخاب سعد بن عباده بود که بعداً ترور شد. ابو بکر و عمر و ابو عبیده جراح که با خبر شدند، خود را به سقیفه رساندند و کار را به سود ابو بکر فیصله دادند. در انتخاب خلیفه و اینکه از مهاجرین باشد یا انصار، بحثهای طولانی بین حاضران در گرفت که در کتب تاریخ و حدیث آمده است. (۱)

قرائن متعددی نشان می دهد که به قدرت رساندن ابو بکر و کنار گذاشتن علی علیه السلام برنامه ای از پیش تعیین شده بود و مخالفان خلافت علی علیه السلام از مدتها قبل برای آن برنامه ریزی کرده بودند. اینکه از پیوستن به سپاه اسامه سرباز زدند، از نوشتن چیزی توسط پیامبر در آخرین روز حیاتش جلوگیری کردند، در راه بازگشت از حجه الوداع، همدست شدند که درباره ولایت امیر المؤمنین به توصیه پیامبر عمل نکنند، پس از رحلت پیامبر، اعلان کردن عمر به اینکه پیامبر نمرده است بلکه مثل حضرت موسی غایب شده است و حوادث دیگر نشان می دهد که این توطئه، از قبل طراحی شده بود (۲) و چیزی شبیه کودتا به شمار می رفت که رنگ مشروعیت به آن زدند.

سقیفه ساعد ماتم شد آن روز نصیب و سهم شیعه غم شد آن روز

دوباره بولهب آتش برافروخت در بیت النبی در شعله اش سوخت

سران توطئه با هم نشستند دل و پهلو عصمت را شکستند

ص: ۳۱۰

۱- ۱) از جمله ر.ک: «دانشنامه امام علی»، ج ۸ ص ۴۰۵، «شرح ابن ابی الحدید»، ج ۲ ص ۲۱ تا ۶۰ و ج ۶ ص ۵ تا ۴۵، «بحار الانوار»، ج ۲۸، «اختصاص»، ص ۱۸۵.

۲- ۲) بحار الانوار، ج ۲۸ ص ۸۵. در آنجا اشاره شده که ابو بکر و عمر و ابو عبیده در کعبه گرد آمده و میثاقی میان خود نوشتند که پس از درگذشت پیامبر، خلافت را از خاندان او بگیرند.

هزاران دست بیعتگر کجا رفت؟ وفا با آل پیغمبر کجا رفت؟ (۱)

آنچه در سقیفه گذشت، بدعتی نامشروع و اجتهاد در مقابل نصّ و بی اعتنایی به فرمان رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ بود. البته کسانی هم مخالف تصمیم اتخاذ شده در سقیفه بودند، ولی باند سقیفه بعضی را با تهدید و قتل و بعضی را با تطمیع و وعده، خاموش کردند. تلاشهای امیر المؤمنین و حضرت زهرا علیها السّلام هم در آن شرایط آشوب زده و غوغاسالارانه به جایی نرسید. حضرت علی علیه السّلام مصلحت را در سکوت دید و طبق برخی نقلها تا فاطمه زهرا علیها السّلام زنده بود، در خانه نشست و بیعت نکرد. بیشتر مخالفان جریان سقیفه در نهایت تن به بیعت دادند. اینگونه بود که در سقیفه، غصب خلافت علی علیه السّلام و محروم کردن امت از امامت علی علیه السّلام و ائمه پایه ریزی شد و به عنوان سمبل ظلم به خاندان پیامبر در طول تاریخ، باقی ماند و ستمهای بعدی نیز ریشه در همین ظلم نخستین داشت و حادثه تلخ کربلا هم یکی از میوه های تلخ سقیفه بود. (۲) در شعر باقلانی (۳۴ ق) آمده است: «إِنَّ الْحَسِينَ اصِيبَ فِي يَوْمِ السَّقِيفَةِ». (۳) آنچه در دعاها و زیارتنامه ها لعن و نفرین بر اولین ظالمی است که به آل محمد ظلم کرد اشاره به همین جریان شوم است. (۴)

سقیفه، نمادی از ظلم است و در ادبیات عامیانه «سقیفه بندی» به دروغ پردازی و فریب گفته می شود. (۵) این ستم در تاریخ صدر اسلام اتفاق افتاد. به روایت امام صادق علیه السّلام، نزول آیه «نجوی» ما يَكُونُ مِنْ نَجْوَى ثَلَاثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ... (۶) درباره ابو بکر، عمر، ابو عبیده جراح، عبد الرحمن بن عوف، سالم موسی ابی حذیفه و مغیره بن شعبه نازل شد که

ص: ۳۱۱

۱- ۱) از مؤلف. (برگ و بار، ص ۵۹).

۲- ۲) به بحث «عاشورا و سقیفه» در کتاب «فرهنگ عاشورا» از نویسنده مراجعه کنید.

۳- ۳) از سقیفه تا نینوا. ص ۹ به نقل از اربلی در کشف الغمه.

۴- ۴) درباره سقیفه از جمله ر. ک: «موسوعه الامام علی بن ابی طالب»، ج ۳، «بحار الأنوار»، ج ۲۸ ص ۸۵ به بعد «الخلافة المغتصبه» ادریس الحسینی، «اسرار و آثار سقیفه بنی ساعده»، حشمت الله قنبری، «دانشنامه امام علی علیه السّلام»، ج ۳، «سقیفه» علامه عسکری، «شرح ابن ابی الحدید»، ج ۲ و ۶، «سیاه ترین هفته تاریخ»، علی محدث، «اسرار سقیفه» محمد رضا مظفر «خاستگاه خلافت»، عبد الفتاح عبد المقصود ترجمه حسن افتخارزاده، «مظلومی گمشده در سقیفه»، شهید پاک نژاد، «میراث ربوده»، مصطفی دلشاد تهرانی، «السقیفه و الخلافة»، عبد الفتاح عبد المقصود، «دائرة المعارف تشیع»، ج ۹ ص ۲۰۳، «از سقیفه تا نینوا»، موسی خسروی و... کتابهای دیگر تاریخ صدر اسلام.

۵- ۵) لغت نامه، دهخدا.

۶- ۶) مجادله، آیه ۷.

جمع شدند و معاهده ای بین خود نوشتند و بر این امر توافق کردند که «لئن مضی محمد صلی الله علیه و آله لا تكون الخلافه فی بنی هاشم و لا النبوه أبدا». این آیه، و آیه دیگری که می فرماید: «آیا پنداشتند که ما اسرار و رمز گویی و نجوای آنان را نمی شنویم؟» دربارهٔ آنان و توطئه آن روزشان نازل شد. امام صادق علیه السلام می فرماید به حضرت رسول این خیر رسید که گروهی از قریش می گویند: محمد، حکومت را در خاندان خود محکم ساخته است. اگر بمیرد، خاندانش را از قدرت کنار می زنیم و در غیر آنان قرار می دهیم. ۲ امام صادق علیه السلام فرمود: هیچ روزی جز روز کشته شدن امام حسین علیه السلام، شبیه آن روز توطئه نبود. خدای متعال هم پیشتر پیامبر عزیزش را از این واقعه آگاه ساخته بود که آن روز که آن معاهده نامه نوشته شد، حسین علیه السلام به شهادت رسید و حکومت از بنی هاشم بیرون رفت: «إذا كتب الكتاب قتل الحسين عليه السلام و خرج الملك من بنی هاشم». ۳

و این، ماجرای است شگفت! همان حقیقتی است که در شعر باقلانی آمده بود و ریشهٔ حوادث عاشورا را در روز سقیفه نشان می دهد. شهید پاک نژاد می نویسد: «سقیفه را در قلب غدیر خم فرو برید، تا همچنان که گریز و پرهیزهای معشوق در دل عاشق محو می شود و هر چه فاقد اتصال است فرومی ریزد، همه و همه در روحانیت غدیر فرو رود و بریزد و تطهیر شود و اگر سقیفه را در خلسه‌هایی از اشتباهات، از غدیر بزرگتر و مهمتر تصور کردید، غدیر را چون نشتر در قلب سقیفه فرو کنید تا از این غدهٔ ملتهب هر چه رد پای جاه طلبیها و کهنه پردازیهاست بیرون ریزد.» ۴

مرحوم کاشف الغطاء دربارهٔ پیامد سقیفه و ریشه ظلم و قتل کربلا در حادثهٔ سقیفه می گوید:

تالله ما کربلا، لولا سقیفتهم و مثل هذا الفرع ذاک الأصل أنتجه ۵

به خدا اگر سقیفه نبود، کربلا هم نبود، این شاخه، نتیجه همان ریشه است.

آنچه در سقیفه اتفاق افتاد، بنای کجی بود که آثار شومش تاکنون باقی است. چه نیکو گفته است شهید پاک نژاد: «در سقیفه، ورشکستگی» إِنَّ أكرمكم عند الله أتقاكم «اعلام گردید و برتری اشرافیت و دربارهای اموی و عباسی تأیید شد. در سقیفه، «منا امیر و منکم وزیر» جای «منا أهل البيت» را گرفت. در سقیفه، ابا بکر، عمر، عثمان، ابو عبیده، عبد الرحمان بن عوف، سالم مولی حدیفه، خالد بن ولید، سعد وقاص و معاویه غالب شدند و علی، عباس، سلمان، ابو ذر، مقداد، حجر، عمار، میثم و صعصعه مغلوب گردیدند... در سقیفه، صدها اجتهاد در مقابل نصّ، شرعی شناخته گردید... در سقیفه گفته شد آن کس که خیبر را گشود، نگذاشتند سقیفه را بگشاید... در سقیفه گفته شد بنی هاشم و پیروان علی بهتر است همان نبوت را بچسبند و خلافت از نبوت جداست... در سقیفه به تصویب رسید، هر کس بر مسلمانان امیر شود، مشمول «منا امیر» بوده و اولو الامر شناخته می شود، ولو آنکه سبط نبی گرامی و تمام یاران و فرزندان را گرسنگی و تشنگی دهد و به قتل برساند و زنان را اسیر، شهر به شهر بگرداند... در سقیفه می گویند ابا بکر که تعیین جانشین کرد و نبی گرامی که جانشینی معین نکردند، هر دو درست بوده است!... در سقیفه، این مطلب را وارد و جالب دانستند که نه سر فرماندهی اسامه جوان انتخاب خوبی بود، نه انتخاب کردن علی جوان به خلافت کاری درست است! (۱)

-مظلومیت علی علیه السلام، غضب خلافت، فلتته، نامه نانوخته.

سکوت ۲۵ ساله

امیر المؤمنین علیه السلام پس از غضب شدن خلافت، موضع ستیزجویانه و مخاصمت آمیز با خلفا نگرفت و به خاطر حفظ وحدت امت اسلام و جلوگیری از خطر فروپاشی امت و اساس دین و سیطره دشمنان، دم فرو بست و دوران ۲۵ ساله صبر و سکوت و خانه نشینی را تحمل کرد، آنچنان که خار در چشم و استخوان در گلو مانده باشد. (۲)

البته تعبیر سکوت و سازش چندان دقیق نیست. آن حضرت برای اثبات حقانیت خود،

ص: ۳۱۳

۱- ۱). مظلومی گمشده در سقیفه، ج ۱ ص ۶۳ تا ۷۱ (با تلخیص و گزینش).

۲- ۲). نهج البلاغه، خطبه ۳ ششقیه.

بارها با دیگران احتجاج کرد و نسبت به خلفای سه گانه، برخوردی انتقادآمیز و نصیحت گرانه داشت و از امر به معروف و نهی از منکر فروگذار نمی کرد، تا جایی که گاهی حضور آن حضرت، بخصوص در دوران عثمان برای حکومت قابل تحمّل نبود و از او می خواستند که در مدینه نباشد. آنچه مسلم است، برای گرفتن حقّ خود از غاصبان، دست به شمشیر نبرد و بر سر قدرت و خلافت با آنان درگیر نشد و کوتاه آمد، یکی به خاطر حفظ و بقای اسلام، دیگری برای حفظ وحدت. در جایی فرموده است: اگر بيم تفرقه اّمّت و نابود شدن اساس اسلام نبود، وضع و موضع دیگری داشتیم «و أيم الله لو لا - مخافه الفرقه بين المسلمين و أن يعود الكفر و يبور الدين لكننا على غير ما كنا لهم عليه»، (۱) که اشاره به هردو انگیزه برای ترک منازعه با غاصبان خلافت دارد. آنچه هم نقل شده که در پاسخ به استمداد حضرت زهرا عليها السلام از وی در مورد غصب فدک و ظلم به حضرت زهرا، فرمود: اگر دوست داری این صدای اذان و فریاد توحید خاموش شود، اقدام کنم، (۲) اشاره به سیاست صبر و سکوت برای حفظ دین است.

امام باقر عليه السلام نیز درباره آن می فرماید: مردم که آن کارها را کرده و با ابو بکر بیعت کردند، چیزی مانع نشد که علی عليه السلام مردم را به خود فراخواند جز اینکه مراعات مردم را کند، چون بيم آن داشت که از اسلام برگردند و بت پرستی شوند و شهادت بر توحید و رسالت را کنار بگذارند. برای آن حضرت، اینکه بر آن حال باقی بمانند بهتر از آن بود که از اسلام برگردند... «و كان الأحبّ إليه أن يقّرهم على ما صنعوا من أن يرتدوا عن الإسلام». (۳)

سلفیه، سلفی گری

سلفی گری به معنای بازگشت به افکار و رفتار و روش پیشینیان است. گروههایی از وهابیتون خود را سلفی می دانند و معتقدند که بهترین دوره و بهترین شیوه، عصر پیامبر اکرم و دوران نزول وحی و عمل به سنت پیامبر خداست. وهابیان مدعی اند که روش

ص: ۳۱۴

۱- ۱. شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، ج ۱ ص ۳۰۷.

۲- ۲. سیری در نهج البلاغه، ص ۱۸۴ به نقل از شرح ابن ابی الحدید.

۳- ۳. بحار الأنوار، ج ۲۸ ص ۲۵۵ ح ۳۸.

گذشته امت اسلامی را که به زمان نزول وحی و عصر پیامبر نزدیک تر است انتخاب کرده اند و در فهم دین و شریعت، پیرو سلف اند، یعنی آنان که در قرون اولیه اسلام می زیستند. تعریفهای دیگری نیز از «سلفیه» بیان شده است و آن را از نظر لفظی، اصطلاحی، تاریخی، اعتقادی مورد بحث قرار داده اند. (۱)

این ادعا، ظاهر پسندیده ای دارد، لیکن باطن آن نوعی تعطیل کردن عقل و جمود بر بعضی ظواهر و مخالفت با اجتهاد و پذیرش هر چیزی است که در احادیث آمده است.

«ابن تیمیّه» از سران چنین تفکری است و وهابیتون با چنین دیدگاههایی به افکار عمومی مسلمانان و بخصوص شیعه حمله می کنند و بنیانگذار وهابیت جدید (محمد بن عبد الوهاب) نیز چنین تفکراتی داشته است.

گاهی سلفی گری به عنوان نواندیشی در تفکرات دینی و پیراستن باورها از خرافات و بازگشت به اسلام راستین و اصول گرایی مطرح می شود. این نگرش در جوامع شیعی و اهل سنت پیامدها و نتایج گوناگونی داشته است. پیدایش برخی متفکرین و صاحبان اندیشه های اصلاحی و دعوتهای انقلابی و گرد آمدن اقشاری از جوانان با انگیزه های دینی بر محور چنین اندیشه های اجتماعی سیاسی از رهاوردهای سلفی گری نوین است. کسانی همچون شوکانی، محمد عبده، سید جمال الدین اسد آبادی، رشید رضا، عبد الرحمان کواکبی، احمد امین، عقّاد، طه حسین و حرکتهایی به رهبری «سید احمد باریلی در پنجاب و «سنوسی» در لیبی و «عثمان بن فودی» در غرب آفریقا و گروههایی همچون «جمعیه العلماء» در الجزایر، «اخوان المسلمین» در مصر، «الجماعه الاسلامیه» در هند، از این دسته است. (۲) هرچند افکار و اندیشه های برخی از اینان جای نقد فراوان دارد، لیکن تفکر نوین اینان موجی از اسلام گرایی در نسل معاصر پدید آورده است.

ص: ۳۱۵

۱- ۱). درباره سلفی گری می توان به منابع زیر مراجعه کرد: «الفکر السلفی»، «السلفیه مرحله زمینی» محمد سعید رمضان البوطی، «العقاید السلفیه» آل ابو طامی، «عقیده السلف و اصحاب الحدیث» صابونی، «العقیده السلفیه»، «السلفیه و اعلامها فی موریتانیا»، شیخ طیب بن عمر، «العقیده السلفیه بین الامام ابن حنبل و الامام ابن تیمیّه»، سید عبد العزیز السیلی، «الرسائل السلفیه فی احیاء سنّه خیر البریّه»، محمد بن علی شوکانی، «السلفیه بین اهل السنّه و الامامیه»، سید محمد الکثیر، «سلفیه، بدعت یا مذهب» ترجمه حسین صابری از «السلفیه مرحله زمینی».

۲- ۲). در این زمینه ر. ک: «السلفیه فی المجتمعات المعاصره»، محمد فتحی عثمان، دار القلم، کویت.

در کشورها و مجامع شیعی، نهضت بازگشت به خویشتن و اسلام ناب و تکیه بر اصول و آرمانهای دین، به نوعی دیگر و با صبغه خاص خود مطرح بوده و با تفکر سلفی گری که در حال حاضر در جهان اسلام مطرح است، تفاوت دارد. -وهابیت، ابن تیمیه.

سلم و حرب- تولی و تبری

سلونی قبل آن تفقدونی...

کلامی از امیر المؤمنین علیه السلام و نشانه علم فراوان اوست، یعنی پیش از آنکه مرا از دست بدهید، از من بپرسید، که من به راههای آسمانها بیش از آگاهی شما از راههای زمین، دانایم: «سلونی قبل أن تفقدونی، فإني بطرق السموات أخبر منكم بطرق الأرض». (۱) و کسی جز علی علیه السلام چنین نگفت و چنین ادعایی نکرد و هر کس هم مغرورانه چنین ادعا کرد، رسوا شد. (۲) خود آن حضرت فرمود: پس از من هر کس چنی بگوید مدعی جاهل یا دروغگویی اهل افتراست. (۳) سخن آن حضرت، با تعبیرات مشابه و مختلف، در موارد متعدّد و منابع گوناگون نقل شده است. (۴) موارد فراوانی هم در برابر این ادعا مخاطبان حضرت، سؤال کرده اند و فی المجلس پاسخ شنیده اند. (۵) در اشعار فارس و عربی هم به این منقبت علمی حضرت اشاره شده است:

جز علی مرتضی در بارگاه مصطفی هیچ کس دیگر به دعوی «سلونی» برنخواست (۶)

سلطان تخت گاه «سلونی»، شه نجف سبط خلیل و وصف صف خیل اصفیا (۷)

نه هر کو بر فراز منبر آید «سلونی» گفتن او را در خور آید

«سلونی» گفتن از ذاتی بر آید که شهر علم احمد را بود در (۸)

فضایل علی علیه السلام.

ص: ۳۱۶

-
- ۱- ۱). بحار الأنوار، ج ۴۰ ص ۱۵۳، امالی مفید، ص ۱۵۲، سنن الامام علی، ص ۵۵، احقاق الحق، ج ۷ ص ۶۱۰.
 - ۲- ۲). شرح ابن ابی الحدید، ج ۷ ص ۴۶. نمونه هایی از کسانی که سلونی گفتند و رسوا شدند در کتاب «الأسرار العلویة» محمّد فاضل المسعودی، ص ۴۴۱ آمده است.
 - ۳- ۳). بحار الأنوار، ج ۵۴ ص ۲۳۱.
 - ۴- ۴). ر.ک: «سلونی قبل ان تفقدونی»، ۲ جلد، شیخ محمّد رضا الحکیمی، منشورات الأعلمی.
 - ۵- ۵). حیاه امیر المؤمنین علی علیه السلام، ناظم زاده، ص ۱۵۶.
 - ۶- ۶). دیوان ابن یمین، ص ۳۹.
 - ۷- ۷). دیوان خواجوی کرمانی، ص ۵۷۱.

از شیفتگان اهل بیت پیامبر، که بیشتر با کتاب معروفش «اسرار آل محمد» شناخته می شود. وی اهل عراق بود. در سال رحلت پیامبر، دوازده سال داشت. از اصحاب باوفای امام علی، امام حسن، امام حسین و امام سجاد علیهم السلام بود. وقتی به مدینه آمد و انحرافات را دید، به جمع آوری احادیث مربوط به ولایت و تشیع پرداخت. وی بین کوفه و مدینه در رفت و آمد بود. در عصر حجاج ثقفی از کوفه گریخت. کتاب او که به «کتاب سلیم» و «کتاب السقیفه» هم معروف است مورد عنایت شیعه و علما و یکی از کهن ترین کتب تألیف شده شیعی در قرن اول هجری است و دهها بار چاپ و به چند زبان ترجمه شده است. وی در سال ۷۶ هجری در نوبندجان فارس درگذشت. (۱)

- اسرار آل محمد صلی الله علیه و آله.

سنت و بدعت

از مسائل مورد بحث میان شیعه و اهل سنت و نسبت ناروای بدعت به برخی کارهای پیروان اهل بیت از سوی وهابیان، موضوع بدعت و سنت است. سنت به معنای روش و سیره است. در اصطلاح فقهی، «سنت» عبارت است از قول، فعل و تقریر پیامبر یا امام. از آنجا که پیامبر و ائمه معصومند، سخن و رفتارشان برای مردم حجت است و سنت به شمار می رود و عمل به آن جایز است. البته سنت به مضای مستحب هم به کار می رود که خارج از این بحث است.

«بدعت» به معنای نوآوری و احداث یک پدیده بی سابقه است. در اصطلاح، هر کار و حرف و مرامی که در دین اسلام سابقه ندارد و انجام آن برخلاف شریعت و سنت نبوی است، بدعت شمرده می شود. از این رو بدعت در مقابل شریعت و سنت است، یعنی چیزهای نوظهوری که ریشه در دین و شرع ندارد، چه به صورت افزودن در دین یا کاستن از آن بدون مستند شرعی. پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «کل بدعه ضلاله و کل ضلاله فی

ص: ۳۱۷

النَّار» (۱)، هر بدعت گمراهی است و هر گمراهی در آتش است. حضرت امیر علیه السَّلام نیز تقابل سنت و بدعت را چنین فرموده است: «ما أحد إبتدع بدعه إلا ترك بها سنّه» (۲) هیچ کس نیست که بدعتی می گذارد، مگر آنکه با آن بدعت، سنتی را ترک می کند.

تا اینجای مسأله، اتفاقی است و بدعت در میان همه فرق اسلامی نکوهیده است و بدعتگذار ملعون است و عالمان دین در مقابل بدعتگذار باید علم خود را آشکار کنند، و گرنه ملعونند و امام حسین علیه السَّلام به آن جهت قیام کرد که سنتها مرده و بدعتها زنده شده بود.

مهم آن است که کدام کار سنت است و کدام کار بدعت؟ و آیا می توان هر کاری را به راحتی بدعت نامید و انجام دهنده را طرد کرد یا تفکیر و تفسیق نمود؟

و هابیون که خودشان ترک سنت می کنند و افکار بدعت آلود را منتشر می سازند، شیعه را به بدعت نسبت می دهند. کارهایی همچون: زیارت، توسل، تبرک، سجده بر تربت اولیاء، جشن گرفتن برای میلاد پیامبر و ائمه، برگزاری مراسم سوگواری و نوحه خوانی، ساختن قبه و حرم بر قبور امامان و اولیاء، تبرک جستن به کعبه و ضریح معصومین و مقام ابراهیم، بوسیدن حرما و ضریحها و... بسیاری از این قبیل کارها را بدعت می پندارند و به شیعیان نسبت شرک می دهند، در حالی که در بسیاری از منابع خود اهل سنت، روایات فراوان و نیز عمل پیامبر و اصحاب نقل شده که زیارت و توسل و تبرک می جستند و جشن می گرفتند و این سنتها ریشه قرآنی، حدیثی و سیره ای دارد و عالمان و محققان در این زمینه کتابهای بسیار نوشته اند و مشروعیت و سنت بودن آنها را بر اساس منابع قطعی و فراوان اثبات کرده اند. (۳)

ص: ۳۱۸

۱- ۱. اصول کافی، ج ۱ ص ۵۷ ح ۱۲ (ص ۷۴ باب البدع... ملاحظه شود).

۲- ۲. همان، ص ۵۸، نهج البلاغه، خطبه ۱۴۵ (صبحی صالح، با اندکی تفاوت در عبارت).

۳- ۳. از جمله ر. ک: «کشف الارتیاب»، علامه سید محسن امین، «سیرتنا و سنتنا» و «الغدیر»، علامه امینی، «البدعه و آثارها الموبقه» جعفر سبحانی: «السنة و البدعه» عبد الله محفوظ محمد حداد، «البدعه» جعفر الباقری، «حقیقه التوسل و الوسيله علی ضوء الكتاب و السنه» موسی محمد علی، «التبرک» علی الأحمدي، «التوسل، او الاستغاثه بالأرواح المقدسه» جعفر سبحانی، «التبرک، انواعه و احکامه» ناصر بن عبد الرحمن الجدیع، «البدعه؛ تحدیدها و موقف الاسلام منها» عزت علی عطیه، «الزیاره» محمد الحسین، «السجود علی التربه الحسینیة» سید محمد مهدی موسوی الخرسان، «الإستشفاء بالتربه الحسینیة» محمد الکلباسی الاصفهانی، «زیارت» و «تبرک و توسل» ترجمه جواد محدثی، «زیارت»، مرتضی جوادی آملی، «دائرة المعارف تشیع» ج ۳ ص ۱۴۵ واژه بدعت، «البدعه، مفهومها و حدودها» مرکز الرساله.

از سوی دیگر، بزرگترین بدعتها را پیشوایان اهل سنت بنیان نهاده اند. در مورد کارهای خلیفه دوم، بدعت‌هایی همچون: تحریم متعه و تمتع در حج، سه طلاقه کردن زن در یک جلسه، به جماعت خواندن نمازهای مستحبی در شبهای رمضان (تراویح)، هشتاد ضربه شلاق برای شرابخوار، گفتن «الصلاه خیر من النوم» در اذان صبح (تثویب) و... یاد کردنی است. بدعت‌های معاویه نیز نباید مخفی بماند. (۱)

اگر ملاک سنت، عمل به سنن دینی و فرموده‌های رسول خدا صلی الله علیه و آله است و اگر بدعت، ترک سنت و وارد کردن غیر دین به دین است، معادله عوض می‌شود و متهمین به بدعت از سوی وهابیون، عاملان به سنت می‌شوند و مدعیان سنت گزایی، مبتدعان سنت گریز.

با این حساب، آیا شیعه بیش از دیگر فرقه‌ها به سنت نبوی پایبند نیست؟ «تشیع علوی، سنی‌ترین نهضت و فرقه اسلامی است، سنی‌ترین یعنی وفادارترین فرقه‌ها نسبت به سنت پیغمبر...» (۲) شگفتا که شیعه به عنوان بدعت ستیزترین جناح اسلام ناب، که عاشورایی با انگیزه مبارزه با بدعت دارد، به بدعت متهم گردد! (۳)

«سنت» معنای دیگری نیز دارد، قوانین تخلف‌ناپذیر الهی در آفرینش و سرنوشت مردم و امتها که در آیات قرآن مکرر یاد شده است. (۴) معنای دیگر «سنت» اعمال و رفتار پایه‌گذاری شده توسط مردم است که دیگران به آن عمل می‌کنند، یا سنت زشت، یا سنت نیکو، که از سنت‌های بد به عنوان بدعت هم یاد می‌شود. به فرموده حضرت امیر علیه السلام: «أظلم الناس من سنن الجور و محاسن العدل». (۵) ستمگرترین مردم کسی است که سنت‌های ظالمانه را پایه‌گذاری کند و سنت‌های عدل را محو کند.

-تسنن، تشیع علوی و تشیع صفوی، حجت‌شناسی، تشیع، فرقه‌ناجیه.

سنی - تسنن

ص: ۳۱۹

- ۱-۱. الغدير، ج ۲ ص ۱۰۱.
- ۲-۲. تشیع علوی و تشیع صفوی (مجموعه آثار «۹») ص ۲۱۶.
- ۳-۳. در این زمینه ر. ک: «الشیعه هم اهل السنه» تیجانی و ترجمه اش: «اهل سنت واقعی».
- ۴-۴. مانند آیه‌های: آل عمران ۱۳۷، نساء ۲۶، غافر ۸۵، احزاب ۳۸ و ۶۲، انفال ۳۸، فتح ۲۳ و... در این زمینه این سنت از جمله ر. ک: «جامعه و تاریخ» شهید مطهری، «سنت» شکوری.
- ۵-۵. قصار الجمل، ج ۱ ص ۳۲۷.

اعتقاد شیعه بر آن است که امیر المؤمنین علی علیه السلام خلیفه برحق و امام مسلمین و جانشین بلافصل پیامبر و افضل مردم پس از رسول خدا صلی الله علیه و آله است. عمدتاً آنچه در این کتاب می خوانید، بر محور همین عقیده و اثبات حقانیت تشیع و مذهب اهل بیت و فرهنگ غدیر، براساس آیات قرآن و احادیث مسلم و نقلهای تاریخی است. دلیل حق بودن علی علیه السلام در خلافت و امامت، یا عقلی است یا نقلی. نقلی هم یا براساس آیات قرآن است، یا روایات و احادیث فریقین، یا کتب تاریخ و سیره.

مطالعه مدخلهای زیر، به گونه های مختلف اثبات کننده همین باور است که در این کتاب، تبیین شده است:

آیات غدیر، آیه اكمال دين، آیه اولی الامر، آیه تبلیغ، آیه تطهیر، آیه سئل سائل، آیه مباحله، آیه ولایت، آیه مودت، ائمه اثنی عشر، اثبات الوصیه، اجتهاد در مقابل نص، اجماع، احادیث غدیر، احتجاج به غدیر، ارتداد سیاسی، استبصار، اصحاب کساء، اطاعت، افضلیت علی علیه السلام، اقیلونی، امامت، امام شناسی، امیر المؤمنین، انتخاب و انتصاب، اولو الامر، اهل سنت و جماعت، بیعت اجباری، پنجاه و پنج سؤال از تاریخ، پنج شنبه شوم، پیدایش شیعه، تشیع، ثقلین، جهاد با اهل بغی، جیش اسامه، حجّت شناسی، حجّه الوداع، حسبنا کتاب الله، حدیث امامت، حدیث ثقلین، حدیث خلافت، حدیث دوازده جانشین، حدیث سلسله الذهب، حدیث منزلت، حدیث وزارت، حدیث ولایت، حدیث یوم الدار، حق، خاتم بخشی، خطبه غدیریّه، خلافت، خلیفه بلافصل، ذوی القربی، رافضی، راویان غدیر، سقیفه بنی ساعده، سنّت و بدعت، شاهدان غدیر، شعرای غدیر، شورای خلافت، شیعه در تاریخ، شیعه شناسی، صراط مستقیم، عصمت، علی علیه السلام در قرآن، علی علیه السلام و حق، عید غدیر، غدیر خم، الغدیر، غدیر و فرهنگ مکتوب، غصب خلافت، فرقه ناجیه، فرهنگ غدیر، فریضه ولایت، فلسفه سیاسی اسلام، قرآن و عترت، مباحله، مذهب جعفری، مرجعیت دینی و علمی اهل بیت، مظلومیت علی علیه السلام، مولی، میراث نبوت، میزان حق، نامه نانوشت، نقد کتابهای ضد شیعه، نماز سیاسی، واقعه غدیر خم، ودایع رسالت و امامت، وصی، ولایت و... برخی مدخلهای دیگر.

هرچند توضیحات این کتاب در ذیل مدخلهای یادشده، فشرده و گاهی گذرا آمده است، لیکن مراجعه به منابع معرفی شده در مورد هریک از آنها، لازم و مفید است.

سواد کوفه - کوفه

سوء القضاء، حسن القضاء

خداوند مقدر کرده بود که پس از پیامبر، علی علیه السّلام به خلافت و پیشوایی امت برسد، داستان سقیفه و غصب خلافت و مظلومیت اهل بیت، سرنوشت دیگری را برای این خاندان و علی علیه السّلام رقم زد. برخی کوشیده اند هم خلافت آن سه خلیفه را به قضای الهی نسبت دهند، هم خلافت علی علیه السّلام را، لیکن خلافت آنان را به عنوان سوء القضاء مطرح کرده اند و خلافت امیر مؤمنان را حسن القضاء، از جمله در شعری از مولانا چنین آمده است:

راز بگشا ای علی مرتضی ای پس از سوء القضاء، حسن القضاء (۱)

این تعبیر، به طور ضمنی اشاره به مظلومیت حضرت علی علیه السّلام و نادرستی شیوه غاصبان خلافت دارد و خلافت او را تقدیر نیکی پس از آن تقدیر بد می شمارد.

- امامت مفضول، مظلومیت علی علیه السّلام، اجتهاد در مقابل نصّ.

سوره هل اتی

سوره ۷۶ قرآن که نامهای دیگرش انسان، دهر و ابرار است. در پی نذری که علی و فاطمه علیها السّلام برای شفای دو فرزند بیمار خود (حسن و حسین) کردند تا سه روز روزه بگیرند، هنگام افطار در سه روز پیاپی، مسکین و یتیم و اسیر به در خانه آنان آمد و ایشان افطار خود را به آنان ایثار کردند. این سوره در پی این انفاق خالصانه این خانواده و تجلیل از آنان نازل شد. (۲) آیات ۷ تا ۱۰ تصریح به این موضوع دارد: «يُوفُونَ بِالنَّذْرِ وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا، وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا. إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكْرًا». به این موضوع با عنوان «آیه ابرار» هم اشاره شده

ص: ۳۲۱

۱-۱. مثنوی معنوی، دفتر اول، بیت ۳۷۵۷.

۲-۲. تفسیر «مجمع البیان»، ج ۵ ص ۴۰۴.

است، چون پیش از این، از اهل بیت به عنوان ابرار یاد شده و در کتب و روایات اهل سنت نیز آمده است. (۱)

این واقعه که نهایت ایمان، ایثار و اخلاص علی علیه السلام را می‌رساند، از مناقب و فضایل مهمّ اوست. شاعران نیز در سروده های خود به آن اشاره کرده اند. سعدی می‌گوید:

کس را چه زور و زهره که وصف علی کند؟ جبار در مناقب او گفته «هل اتی»

درباره انفاق غذای افطار به مسکین و یتیم و اسیر نیز محمود شاهرخی (جذبّه) چنین گفته است:

کرده عطا فقیر و اسیر و یتیم را نان جوی که بود غذای تو، یا علی

-فضایل علی علیه السلام.

سیاست علوی

سیاست به معنای تدبیر امور و کشورداری و اداره جامعه است. هرسیاستی پایه ها و اصولی دارد. برخی سیاست خود را برپایه زور، فریب، نفاق و فساد پایه گذاری می‌کنند، امامان شیعه که به تعبیر روایات «ساسة العباد»ند، ضوابط دینی و معیارهای قرآنی را در شیوه کشورداری و رتق و فتق امور، قانونگذاری، عزل و نصب، اجرای احکام و حدود، جنگ و صلح، تأمین بودجه و هزینه کردن بیت المال در نظر می‌گیرند.

در سیاست علوی، مبنا عدالت اجتماعی و احقاق حقوق و اجرای احکام قرآن است، چه مردم بپسندند چه نپسندند. در این شیوه، هدف وسیله را توجیه نمی‌کند، «اصول مکتبی» مورد معامله قرار نمی‌گیرد، با ظلم و جور، پیروزی و موفقیت به دست نمی‌آید و مبنای به دست گرفت حکومت نیز اقبال و بیعت مردم است و مدیریت جامعه براساس «کتاب و سنت» انجام می‌گیرد. امام علی علیه السلام فرمود: معاویه هوشمندتر از من نیست، لیکن او فریب می‌دهد و فجور می‌کند و اگر نبود اینکه من از فریبکاری خوشم نمی‌آید، از هوشمندترین مردم بودم. (۲)

ص: ۳۲۲

۱- ۱. ر.ک: «فضائل الخمسة من الصحاح الستة» ج ۱ ص ۲۵۴.

۲- ۲. نهج البلاغه، خطبه ۲۰۰.

ابن ابی الحدید درباره سیره سیاسی امام علی علیه السلام می گوید: «سیاستمدار، وقتی می تواند بر امور مسلط باشد که در کشورداری به آنچه به فکرش می رسد عمل کند و صلاح حکومتش را در هر چه می شناسد عمل کند، چه موافق شرع باشد چه مخالف. و اگر در سیاست به این شیوه عمل نکند، بعید است که کارش سامان بگیرد و وضعش استحکام یابد. امیر المؤمنین علیه السلام مقتید به قیود و حدود شرع و پیروی از ضوابط دین بود و شیوه ای را که در جنگ و نقشه اجرایی و تدبیر امور با دین موافق نبود به کار نمی بست، از این رو مبنای او در خلافت با مبنای دیگران (مثل معاویه) که متعهد به ضوابط شرعی نبودند فرق می کرد. سپس می افزاید: آن حضرت در سیاست شدید و در راه خدا و دین سرسخت بود، کاری را که به پسرعمویش سپرد و درخواستی را که برادرش عقیل داشت، ملاحظه نکرد، گروهی را (که اهل غلو درباره او بودند) به آتش سوزاند، خانه بعضی را خراب کرد، کسانی را دست برید و دیگرانی را به دار کشید.» (۱) وی با باطل یک لحظه هم سازش نکرد، معاویه را یک روز هم بر سر کار نگه نداشت، در راه اجرای حق و عدل، از هیچ کس ملاحظه نداشت (إنه خشن فی ذات الله)، حکومت و قدرت را برای اجرای عدالت می خواست، در راه دین با کسی مدهانه و سازشکاری نمی کرد.

می توان چهارچوب «سیاست علوی» را در: خدامحوری، اصول گرایی، عدالت گستری، صداقت و شفافیت، فروتنی با زیردستان و قاطعیت با مخالفان و دشمنان و نگاه ابزاری به حکومت نه هدف دانستن آن دانست. وی پیروزی در سایه گناه را پیروزی نمی دانست و غلبه یافتن با شر را شکست می دید (۲) و می فرمود: من می دانم که چه چیزی شما را روبه راه می کند، اما اصلاح شما را به بهای تباهی خویش قبول ندارم:

«و إنی لعالم بما یصلحکم و یقیم أودکم، و لکنی لا أری إصلاحکم یا فساد نفسی» (۳).

هدف او از پذیرش بار سنگین زمامداری و خلافت، احیای ارزشهای دینی و دفاع از مظلومان و اجرای حدود الهی بود. خود او می فرمود: «اللهم إنک تعلم أنه لم یکن الّذی کان منّا منافسه فی سلطان و لا التماس شیء من فضول الحطام، و لکن لنردّ المعالم من

ص: ۳۲۳

۱-۱. شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، ج ۱ ص ۲۸.

۲-۲. همان، حکمت ۳۲۷.

۳-۳. نهج البلاغه، خطبه ۶۹.

دینک و نظهر الإصلاح فی بلادک، فیأمن المظلومون من عبادک و تقام المعطله من حدودک» (۱)، خدا یا! تو خوب می دانی که آنچه از سوی ما بود و از ما سرزد، برای رقابت و کشمکش در قدرت و ریاست یا برای دستیابی به اموال ناچیز دنیا نبود، بلکه برای این بود که اصول روشن دین تو را برگردانیم و در سرزمین تو اصلاح پدید آوریم، تا در نتیجه آن، بندگان ستمدیده ات امنیت یابند و حدود تعطیل شده تو اجرا گردد.

سیاست علوی را در قالب سیاست اداری می توان در این محورها شناساند: صدق در سیاست تعهد نسبت به حق، پایبندی به قانون، سازش ناپذیری، سازماندهی و نظم کارها، انتخاب کارگزاران شایسته، به کار نگرستن افراد خائن و ناصالح و ناتوان، تأمین کارگزاران، گزینش مراقبین بر عملکرد مسؤولان، تشویق و تنبیه، برخورد قاطع با کارگزاران متخلف، برکنار کردن مسؤولان خیانتکار، مجازات کارگزاران خائن، نهی مسؤولان از دریافت هدیه، آمیختن شدت و نرمش. (۲)

اینها گوشه ای از چهارچوب سیاست علوی بود و بیش از این در اینجا نمی گنجد. (۳)

-حکومت علوی، عدل علی علیه السلام، عدالت، عهدنامه مالک اشتر، فلسفه سیاسی اسلام.

سید رضی

از علمای بزرگ و نامور شیعه، گردآورنده «نهج البلاغه» (۳۵۹-۴۰۶ ق) که علاوه بر احاطه به علوم مختلف اسلامی، در شعر و ادب چهره ای درخشان بود و دیوان شعر او معروف است. با همان قریحه ادب و ذوق سلیم بود که بخشهایی از سخنان حضرت علی علیه السلام را که شیواتر و بلاغتش بیشتر بود برگزید و نام آن گزیده را نهج البلاغه گذاشت.

وی و برادرش سید مرتضی در محضر شیخ مفید علم آموختند و هردو از مفاخر شیعه گشتند و خدمات علمی شایانی به فرهنگ شیعی داشتند و با عهده داری منصب «نقابت»، به امور اجتماعی شیعیان نیز رسیدگی می کردند. در ۴۷ سالگی درگذشت. قبر او در کاظمین

ص: ۳۲۴

(۱-۱). همان، خطبه ۱۳۱.

(۲-۲). موسوعه الامام علی بن ابی طالب، ج ۴ ص ۱۲۷ تا ۱۵۷.

(۳-۳). به مدخل «حکومت علوی» در همین کتاب مراجعه کنید، نیز کتاب «حکومت علوی» ۴ جلد، پژوهش دبیرخانه خبرگان رهبری، فصلنامه «مشکوه»، شماره ۶۸-۶۹ (ویژه نامه امام علی) ص ۳۴.

نزدیک قبر برادرش سید مرتضی در کنار حرم حضرت کاظم علیه السلام است.

-نهج البلاغه، سخنان علی علیه السلام.

سیره علوی

سیره امام علی علیه السلام، به مجموعه رفتارها و سلوک فردی و اجتماعی آن حضرت در مسائل شخصی، عبادی، حکومتی، معاشرتی، تربیتی، جهادی و... گفته می شود. یادکرد سیره علوی در این مختصر نمی گنجد. هم باید به منابع حدیثی و تاریخی مراجعه کرد، هم به کتابهای مستقلی که در این موضوع نگاشته شده است، (۱) ولی به نمونه هایی از سیره اخلاقی او اشاره می شود:

برای مؤمنان پدری مهربان، برای کافران دشمنی سرسخت بود. به نیازمندان رسیدگی می کرد، چشمانش از خوف خدا اشک ریز بود، با آن همه عظمت، فروتن بود، همه نزد او در برابر حق و عدل، برابر بودند. شبها از عبادت بیدار و روزها در جهاد پیگیر بود، زندگی اش حتی در دوران زمامداری زاهدانه و ساده بود، با همه شجاعت و دلاوری قلبی رؤوف داشت. وقت نماز، رنگ از چهره اش می پرید. خود را عادت داده بود که از لذایذ دنیا کمتر سود جوید. دل به دنیا نمی بست، اخلاص او نمونه بود، انفاقهای بسیار و صدقات پنهانی و موقوفات فراوان بر محرومین داشت. در مبارزه با ظلم و فساد، سازش ناپذیر بود. با سوء استفاده کنندگان از بیت المال برخوردی شدید داشت. خوشرو و خندان، در عین حال با مهابت و عظمت بود. در نبرد، پشت به دشمن نمی کرد، گذشت او بی نظیر بود. به آنچه می گفت، پیش از گفتن عمل می کرد. نماز، آرامش جانش بود. خود را بنده خدا می دید، هر چند امیر مؤمنان بود.

بعضی از محققین، سیره او را به طور مبسوط کاوش کرده اند که سرفصل آنها از این قرار است:

ص: ۳۲۵

۱ - ۱). از جمله: «سنن الامام علی»، پژوهشگر باقر العلوم، «موسوعه الامام علی بن ابی طالب»، ج ۴ و ۹، «بحار الأنوار»، ج ۴۰، «ویژگیهای اخلاقی در شخصیت امام علی»، سید هادی مدرسی، ترجمه محمد صادق پارسانیا، «دانشنامه امام علی»، ج ۱۰ و ۱۱، «سیره علوی»، محمد باقر محمودی، «سیره علوی»، جواد محدثی، «المحججه البيضاء»، ج ۴ ص ۱۸۷ و منابع فراوان دیگر.

سیره عبادی: خداشناسی، اخلاص، نماز، خشوع و حضور قلب و...

سیره خانوادگی: شیوه همسرمداری، رفتار با فرزندان و خویشاوندان.

سیره اجتماعی: احترام به حقوق و کرامت انسانها، مروت و مدارا با دوست و دشمن، سهل انگاری نکردن در امور دین، عدالت اجتماعی، برابری اجتماعی و طبقاتی و حقوقی، برابری در تقسیم بیت المال، برابری در مقابل قانون و قضا، مشورت در امور اجتماعی.

سیره سیاسی و حکومت: راستگویی و راست کرداری، حق مداری و باطل ستیزی، قانون مداری، سازش ناپذیری با باطل، نظم و انضباط، شایسته سالاری، مراقبت و نظارت بر کارگزاران، پرهیز از استبداد، نقدپذیری، ارتباط دائم و بی واسطه با مردم، رعایت حقوق اقلیتها، تعلیم و تربیت.

سیره قضایی: قاضی رکن اول داور، قضا و آداب آن، رعایت طرفین دعوا، مصالح جامعه.

سیره نظامی: تنظیم و آمادگی دفاعی سپاه، تاکتیکهای جنگی، حفظ عدالت و رعایت اخلاقیات جنگ. (۱) - عدل علی علیه السلام، قضاوتهای علی علیه السلام، حکومت علوی.

سیزده رجب

روز جمعه سیزدهم رجب ۲۳ سال پیش از هجرت (در سال ۳۰ عام الفیل)، علی علیه السلام در مکه در خانه کعبه به دنیا آمد. تولد آن حضرت در کعبه، فضیلت منحصر به فرد آن حضرت است. (۲) این روز در نظر شیعه بسیار فرخنده است و دعا و زیارت و روزه و شادمانی در این روز، از مستحبات دینی و سنتهای مردمی شیعیان است. در ایران به عنوان «روز پدر» هم شناخته می شود و از زحمات و مهربانیهای پدران در این روز تجلیل به عمل می آید.

-مولود کعبه.

ص: ۳۲۶

۱- ۱). دانشنامه امام علی، ج ۱۰ مقاله سیره امام علی علیه السلام، از: علی رفیعی علامرودشتی.

۲- ۲). کشف الغمه، ج ۱ ص ۵۹.

شاعران فارسی شیعی

شعر شیعی در ادبیات فارسی به صورتهای گوناگون جلوه کرده است. برخی از شاعران، با بهره گیری از سخنان حکیمانه و کلمات قصار حضرت امیر علیه السلام و به نظم در آوردن مضامین آنها وارد صحنه شده اند، بعضی در اشعار خود به فضایل و مناقب حضرت علی علیه السلام و اهل بیت پرداخته و در دوره ای که مناقب خوانی و فضایل خوانی رواج داشت، آثار ارزشمندی پدید آورده اند، برخی هم با سرودن مرثیه های جانسوز برای اهل بیت، یا طرح مسائل غدیر و امامت، به ادبیات فارسی غنا بخشیده اند. در قرنهای نخست، شاعران شیعی پارسی گوی اندک بودند، لیکن از زمان آل بویه به بعد، شاعران بیشتری به سرودن مفاهیم غدیری و مدایح و مراثی اهل بیت روی آوردند و از عصر صفویه به بعد، افزایش چشمگیری یافت تا به عصر حاضر رسید.

در اینجا مجال پرداختن به شاعران فارسی شیعی نیست، لیکن به اختصار از شاعران شیعی قرن چهارم و پنجم می توان از رودکی، کسایی مروزی، فردوسی، ناصر خسرو یاد کرد. در قرن ششم کسانی همچون انوری، سنایی غزنوی، قوامی رازی درخشیدند. در قرن هفتم به نامهایی چون رکن الدین دعویدار قمی، سعید هروی، نصرت علوی برمی خوریم.

نام ابن حسام خوسفی، جامی، لطف الله نیشابوری، کاتب نیشابوری و نعمت الله ولی در

قرن نهم می درخشد. در عصر صفویه که رونق تشیع در ایران بود، شاعرانی همچون محتشم کاشانی، نظیری نیشابوری، مجذوب تبریزی، فضولی بغدادی، شیخ بهایی، صائب تبریزی، ثابت الله آبادی، ظفر خان احسن تربتی، شاه طاهر دکنی در سروده هایی ولایی پیشگام بودند. از صفویه به بعد نیز، نام شاعرانی شیعی مانند هاتف اصفهانی، سحاب اصفهانی، مجمر زواره ای، صبای کاشانی، نشاط اصفهانی، قائم مقام فراهانی، وصال شیرازی، قآنی شیرازی و یغمای جندقی مطرح است. (۱) از آن پس تا دوره معاصر، شاعران شیعی که در قلمرو ادبیات ولایی و آیینی شعر سروده اند بسیار و بی شمارند.

- شعر شیعی، شعر غدیر، شعرای غدیر.

شامیان

مردم شام. شام نام منطقه ای بود در غرب عراق که شامل سوریه، لبنان، اردن و فلسطین می شد. معاویه از زمان خلافت عمر استاندار آن منطقه بود و پس از به خلافت رسیدن امیر المؤمنین علیه السلام نیز در آنجا ماند و زیر بار حکومت آن حضرت نرفت و بر ضد آن حضرت و حکومت مشروعش، جنگهای صغین و فتنه های بسیاری برانگیخت. مردم شام تحت تأثیر تبلیغات و القاءات معاویه، و به دلیل دور بودن از مرکزیت اصلی اسلام، در موضع خصومت با علی و آل علی علیه السلام و اهل بیت قرار داشتند. بین مردم شام و عراق نیز از دیرباز خصومت بود و معاویه از این مسأله در تحریک مردم آن دیار علیه امام سود می جست. البته از شیعیان علی علیه السلام هم در آن منطقه بودند و گاهی میان آنان و طرفداران معاویه، مجادلات و مباحثات درمی گرفت. در جنگ ۱۸ ماهه صغین، معاویه بطور عمده شامیان را به نبرد با سپاه امام علی علیه السلام می فرستاد. در نهج البلاغه، حضرت علی علیه السلام شامیان را با این خصلتها و اوصاف یاد کرده است: ستمگر، کوردل، سرگردان، روی گردان از حق و قرآن (خطبه ۱۲۵)، هماهنگ در راه باطل و اطاعت از پیشوای باطل (خطبه ۲۵)، جفاکاران طغیانگر، بردگانی فرومایه، گردآمدگانی از همه سوی و بی بهره از افتخارات مهاجران و انصار (خطبه ۲۳۸) نادانان و نافرمانان در برابر خدا (خطبه ۱۸۰)، آمیزندگان حق به باطل، ناشنویان و کورباطنان، فرمانبرداران مخلوق در راه معصیت خالق، دین به دنیا فروشان

ص: ۳۲۸

۱- ۱). در این زمینه از جمله ر. ک: «تشیع»، دائره المعارف تشیع، ص ۲۳۰ تا ۲۴۷.

(نامه ۳۳) و... آنان چشم و گوش بسته مطیع معاویه بودند.

امام علی علیه السلام در اواخر عمر بارها مردم کوفه را برای نبرد با شامیان و دفع تجاوزاتشان فرامی خواند و از سستی سپاه خود در نبرد با آن گمراهان می نالید. در دوره های بعد نیز پیوسته از «سپاه شام» برای سرکوبی نهضت‌های مردمی یا ترساندن مردم از قیام بر ضد امویان استفاده می شد و «لشکر شام» رعب و وحشت از غارتگری و خونریزی در دلها می آفرید. (۱) - جنگ صفین.

شاهدان غدیر

آنچه در غدیر خم با حضور هزاران نفر اتفاق افتاد و پیامبر خدا، امیر مؤمنان را به امامت و خلافت نصب کرد، به عنوان یک سند و حجیت، بارها مورد استناد و احتجاج و استشهاد قرار گرفت، چه از سوی حضرت علی علیه السلام چه از سوی دیگران. هرچند برخی با آنکه در صحنه حاضر بودند، از شهادت دادن در هنگام نیاز سرباز زدند (-نفرین مستجاب)، کسانی هم متعهدانه دیده ها و شنیده های خود را بازگو کردند و از گواهان غدیر گشتند. از جمله شهادت دادن یک گروه دوازده نفری در حساس ترین موقعیت، حائز اهمیت بود.

پس از وفات پیامبر و پیش آمدن ماجرای سقیفه و خلافت ابو بکر، جمعی دوازده نفره از مهاجران و انصار، جلوس او را بر تخت خلافت مورد انتقاد قرار دادند. وقتی ابو بکر بر منبر نشست، آنان تصمیم گرفتند که او را از منبر پیامبر پایین بکشند، برخی شان هم با این کار موافق نبودند. نزد حضرت علی علیه السلام رفتند و نظر او را جویا شدند. حضرت فرمود: این کار شما نوعی جنگ با حکومت است و شما اندکید و این جماعت هم فرمان پیامبر را زیر پا گذاشتند و خونخواه جاهلیت اند، اگر چنان کنید با شمشیر شما را از بین می برند، آنگونه که مرا مقهور و مغلوب ساختند و به اجبار وادار به بیعتم کردند. بهتر است شما نزد او بروید و آنچه را از پیامبر شنیده اید - به عنوان اتمام حجّت - بازگو کنید.

ص: ۳۲۹

۱- ۱) نیز ر.ک: «فرهنگ عاشورا»، مدخل «شام». درباره امویان و عملکرد خصومت آمیز آنان با جبهه علوی، ر.ک: «حزب علوی و حزب اموی» محسن حیدری. «تحلیل نیم قرن سیاستهای تبلیغی امویان در شام» فهیمه فرهمندپور.

آن دوازده نفر عبارت بودند از: خالد بن سعید بن عاص، مقداد، ابی بن کعب، عمار یاسر، ابو ذر غفاری، سلمان فارسی، عبد الله بن مسعود، بریده اسلمی (از مهاجرین) و خزیمه بن ثابت ذو الشهادتین، سهل بن حنیف، ابو ایوب انصاری و ابو الهیثم بن تیهان. روز جمعه بود که آنان اطراف منبر پیامبر نشستند و به ترتیب از جا برخاستند و به ابو بکر نسبت به تصدی خلافت هشدار دادند، واقعه غدیر خم و حدیث غدیر را یادآور شدند و از کنار گذاشتن علی بن ابی طالب علیه السلام از خلافت و مخالفت با دستور پیامبر انتقاد کردند و این نحوه حکومت و خلافت را بدون مستند شرعی دانستند. جز این دوازده نفر، دیگرانی هم برخاسته و سخن گفتند.

نتیجه گواهی این شاهدان غدیر، شکست سیاسی ابو بکر بود، از این رو ابو بکر که دلیل و جوابی نداشت سه روز در خانه نشست. روز سوم عمر، طلحه، زبیر، عثمان، عبد الرحمان بن عوف، سعد بن ابی وقاص، و ابو عبیده جراح (از کارچاق کنان سقیفه و خلافت ابو بکر) هر کدام با ده نفر از مردان عشیره خود با سلاحهای آخته سراغ ابو بکر آمده او را از خانه بیرون آورده به مسجد بردند و بر منبر نشاندهند و مردم را نیز تهدید کردند که اگر کسی باز هم از آنگونه سخنان بگوید، با شمشیر جواب خواهد شنید. مردم هم ترسیدند و در خانه ها نشستند. (۱) - احتجاج به غدیر، احتجاج و مناشده، نفرین مستجاب، حدیث ولایت، راویان غدیر.

شاه نجف - علی بن ابی طالب، القاب و کنیه های علی علیه السلام

شبهات ضد شیعه - نقد کتابهای ضد شیعه

شبهای پیشاور

نام کتابی است مفصل (۱۰۵۹ صفحه) که حاوی مباحثات مفصل «سلطان الواعظین شیرازی» با علمای اهل سنت است. این بحثها که در جلسات متعدد و زمانی طولانی انجام یافته در شهر پیشاور پاکستان و بر محور دفاع از حریم تشیع و اثبات خلافت حضرت امیر علیه السلام و مباحث مربوط به غدیر خم و اعتقادات شیعه است. (۲) ترجمه آن به عربی نیز به نام «لیالی پیشاور» منتشر شده است. - الانتصار، احتجاج و مناشده.

ص: ۳۳۰

(۱-۱). بحار الأنوار، ج ۲۸ ص ۲۰۸.

(۲-۲). انتشارات دار الکتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۴۶ ش.

دودمان پاک و پرثمر و بالنده حضرت رسول صلی الله علیه و آله، در روایات بسیاری به درخت ریشه دار و پرشاخ و برگی تشبیه شده که مردم از ثمرات آن بهره مند می شوند. قرآن، کلمه طيبه و سخن و باور پاک را همچون درخت پاک می داند که ریشه اش ثابت و شاخه اش در آسمان است و هر لحظه ثمر می دهد «ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ...» (۱)

در روایاتی این شجره طيبه به پیامبر و حضرت علی و فرزندان آنان منطبق شده است.

این خاندان، هم ریشه دارند، هم ریشه همه خوبیها و پاکیها و فضایلند و سایه سار لطف و فضلشان بر سر مردم سایه افکن است. در احادیث، اهل بیت پیامبر خود را با تعبیری همچون شجره علم، شجره نبوت، شجره طوبی، شجره عصمت، شجره ندی، شجره تقوا، شجره اصفیا و... ستوده اند.

در آیه قرآن از درخت طوبی یاد شده است که نام درختی در بهشت است. اهل بیت فرموده اند: طوبی درختی در بهشت است که ریشه اش در خانه محمّد، و در روایتی در خانه علی است. حضرت رسول فرمود: «یا علی... أنت صاحب شجره طوبی فی الجنّه». (۲) نیز امام باقر علیه السّلام در ذیل آیه یادشده، فرمود: «أما الشّجره فرسول الله صلی الله علیه و آله و فرعها علیّ علیه السّلام و غصن الشّجره فاطمه بنت رسول الله و ثمرها أولادها علیهم السّلام و ورقها شیعتنا...»، (۳) درخت، رسول خداست، تنه اش علی علیه السّلام و شاخه اش فاطمه دختر پیامبر است و میوه این درخت فرزندان فاطمه اند و برگ آن شیعیان مایند. امام صادق علیه السّلام نیز درباره درخت طوبی می فرماید: «شجره فی الجنّه، أصلها فی دار علیّ بن ابی طالب علیه السّلام و لیس مؤمن إلاّ - و فی داره غصن من أغصانها»، (۴) درختی است در بهشت که ریشه آن در خانه امام علی علیه السّلام است و هیچ مؤمنی نیست مگر اینکه شاخه ای از آن در خانه اوست. در حدیث دیگری از پیامبر صلی الله علیه و آله آمده است: من آن درختم، فاطمه شاخه آن است، علی باروری آن درخت است و حسن و حسین میوه آن، و دوستداران اینان از امتم، برگهای آن درختند. (۵) در روایات و دعاها هم این سخن حضرت رسول نقل شده است که: «أنا و علیّ من شجره واحده و

ص: ۳۳۱

۱-۱. ابراهیم، آیه ۲۴.

۲-۲. بحار الأنوار، ج ۳۸ ص ۱۴۰.

۳-۳. همان، ج ۱۶ ص ۳۶۳، احقاق الحق، ج ۷ ص ۱۸۰.

۴-۴. معانی الأخبار، ص ۱۱۲.

۵-۵. امالی، مفید، ص ۲۴۵.

سائر الناس من شجر شتى» (۱)، من و علی از یک درختیم و مردم دیگر از درختهای پراکنده.

در اصول کافی بابی به این عنوان است که أئمه، معدن علم و شجره نبوت اند. (۲)

از مجموع این احادیث و روایات بسیاری که در این باره است، برمی آید که خاندان رسالت و شجره طیبه نبوت، باید منشأ تغذیه فکری و روحی و اصل و ریشه ایمان و سلوک و عمل مردم باشند، به نحوی با این خانواده پیوند داشته باشند، به شاخ و برگ این درخت تناور بیاویزند و به شاخه محبت و مودت و ولایت آنان تمسک جویند. هرچه فیض به مردم و جهان می رسد، به برکت وجود آنان است و عترت مصطفی و آل الله، اصل و فرع و شاخه و ریشه هر خیر و فضیلت اند. برعکس این خاندان، از دشمنانشان به عنوان «شجره خبیثه» و «شجره ملعونه» یاد شده که منشأ هر فساد و آلودگی و گمراهی اند. (۳)

- اهل بیت، عترت، فضایل اهل بیت، شجره ملعونه.

شجره ملعونه

درخت نفرین شده، دودمان و خاندان ملعون. در روایات، شجره ملعونه و شجره خبیثه که در قرآن کریم آمده است (۴)، به بنی امیه و آل مروان تفسیر شده است. پیامبر خدا هم به مروان و هم به جد او ابی العاص بن امیه فرمود: «إِنَّكُمْ الشَّجَرَةُ الْمَلْعُونَةُ فِي الْقُرْآنِ». (۵)

شما همان شجره ملعونه اید که در قرآن است. پیامبر خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ در خواب دید که بنی امیه از منبر او بالا و پایین می روند، ناراحت شد. آیه نازل شد و اشاره به این خواب و شجره ملعونه کرد. ابن عباس هم نقل کرده که «إِنَّ الشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ هُوَ بَنُو أُمَيَّة» (۶).

علامه امینی منابع این موضوع را از کتب اهل سنت آورده و به فتنه ها و فجایعی که امویان و مروانیان نسبت به اسلام و مسلمین و مقدسات داشتند اشاره کرده است. این دودمان، همچون درختی ریشه در کفر و فساد بودند که شاخ و برگشان جز ظلم و گناه نمی پراکند و سایه آن هم شوم بود.

- شجره طیبه.

ص: ۳۳۲

۱- ۱. بحار الأنوار، ج ۳۵ ص ۳۰۱، و مفاتیح الجنان، دعای ندبه.

۲- ۲. اصول کافی، ج ۱ ص ۲۲۱.

۳- ۳. ر. ک: «بحار الأنوار»، ج ۲۴ ص ۱۳۶ (باب انهم الشجره الطیبه فی القرآن و اعدائهم الشجره الخبیثه).

۴- ۴. اسراء، آیه ۶۰، ابراهیم، آیه ۲۶.

۵- ۵. الغدير، ج ۸ ص ۲۴۸.

عنوانی برای گروه پنج شش هزار نفری از یاران مخلص و فداکار علی علیه السلام که با او پیمان بر جهاد و اطاعت و شهادت بسته بودند، امیر المؤمنین علیه السلام نیز برای آنان بهشت را تضمین کرده بود. کسانی همچون: اصبع بن نباته، بشر بن عمرو همدانی، یزید بن قیس ارحبی، قیس بن سعد، عمار یاسر، حیب بن مظاهر، عبد الله بن یحیی خضرمی، سلمان فارسی، مقداد، ابو ذر، ابو ساسان، ابو عمرو انصاری، سهل بدری، عثمان بن حنیف، جابر بن عبد الله انصاری، سلیم بن قیس هلالی، عبیده سلمانی مرادی و... از جمله آنان بودند. که فدایی و گارد ویژه او محسوب می شدند و نسبت به امام مخلص تر و آماده شهادت بودند، توانایی های خاصی هم داشتند. امام در خطبه ای خطاب به آنان فرمود: «أنتم الأنصار علی الحقّ و الإخوان فی الدین و الجنّ یوم البأس و البطانه دون الناس» (۱)، شما یاوران حق و برادران دینی و سپرهای در روز سختی و محرم رازید. بر آنکه روی گردان شود با شما ضربت می زوم و آنکه روی می آورد. علّت نامگذاری این گروه به «شرطه الخمیس» آن است که: خمیس به لشکر گفته می شود، چون از پنج بخش تشکیل می شود: مقدمه، ساق، میمنه، میسره و قلب (۲) و شرطه به آن گروه پیشتاز و پیشگام گفته می شود که در اولین رویارویی با دشمن حضور می یابد و به عنوان نیروی زبده و برگزیده حاکم وارد عمل می شود. (۳)

گروه شرطه الخمیس با امیر مؤمنان پیمان مرگ و شهادت بسته بودند و همیشه گوش به فرمان و آماده و پادر رکاب بودند و در پی هر مأموریتی فرستاده می شدند، بی درنگ می رفتند. این گروه، نشان مشخص داشتند که با آن شناخته می شدند. شمار آنان را تا چهل هزار هم گفته اند (۴). ابی الجارود می گوید: به اصبع بن نباته گفتم: جایگاه امیر المؤمنین میان شما چگونه بود؟ گفت: نمی دانم چه می گویی! جز اینکه شمشیرهای ما بر دوش ما بود و هر که را اشاره می کرد، از پا درمی آوردیم. (۵) و مردی به اصبع گفت: چه شد که شما

ص: ۳۳۳

۱- ۱. نهج البلاغه، خطبه ۱۱۸.

۲- ۲. نهایه ابن اثیر، مجمع البحرین.

۳- ۳. تاج العروس، نیز تنقیح المقال، مامقانی، ج ۱ ص ۱۹۵ (فایده دوازدهم).

۴- ۴. الغدیر، ج ۲ ص ۷۱.

۵- ۵. اختصاص، ص ۶۵.

شرطه الخمیس نامیده شدید؟ گفت: ما شهادت را برای آن حضرت تضمین کردیم، او هم فتح را برای ما. (۱) امام صادق علیه السلام آن یاران جان برکف و فدایی را شش هزار نفر دانسته است: «كانوا شرطه الخمیس سته آلاف رجل أنصاره». (۲) بشر بن عمر همدانی می گوید:

امیر مؤمنان علیه السلام بر ما گذر کرد و به ما فرمود: در این گروه بمانید، به خدا قسم پس از اینان، گروهی پیمان بسته بر دوزخ به حکومت خواهند رسید. نیز آن حضرت در روز نبرد جمل به عبد الله بن یحییٰ حضرمی فرمود: بشارت باد تو را ای پسر یحییٰ! همانا تو و پدرت به راستی از شرطه الخمیس هستید، پیامبر خدا صلی الله علیه و آله نام تو و پدرت را در ضمن شرطه الخمیس به من خبر داده است، به خدا قسم، خداوند بر زبان پیامبرش این نام را بر شما نهاده است. (۳)

از برجسته ترین چهره های این گروه، اصبع بن نباته بود که در جنگها از جمله در جنگ صفین در رکاب علی علیه السلام بود و از طبع شعر برخوردار بود و در نبرد صفین، حضرت امیر او را به فرماندهی گروه ویژه شرطه الخمیس نصب کرده بود، وی از ذخیره های علی علیه السلام بود و با آن حضرت پیمان بر مرگ و شهادت بسته بود: «...کان من ذخائر علی، ممن قد بايعه علی الموت» (۴). ابن اثیر گوید: شرطه الخمیس، نخستین کسانی بودند که به جنگ رو می کردند و پیمان و شرط می نهادند که از جنگ بازنگردند، جز با پیروزی و غلبه. (۵) و به تعبیر علامه مجلسی: «أول طائفه من الجیش تشهد الوقعه، أول کتیبه تشهد الحرب و تتهيأ للموت»، (۶) اولین گروه و گردان از لشکر که در میدان نبرد حضور می یابد و آماده مرگ است.

این یاران ویژه و گردان ضربت که فداییان حضرت علی علیه السلام و نیروهای زبده او بودند، از موقعیت ویژه ای برخوردار بودند و از سوی آن حضرت به مأموریت های ویژه فرستاده می شدند و در جنگها نقش خطشکنی و محافظت از لشکر را برعهده داشتند و در اعزام نیروها در پیشاپیش لشکر حرکت می کردند و آمادگی کامل برای برخورد با دشمن داشتند.

ص: ۳۳۴

۱-۱. تنقیح المقال، مامقانی، ج ۱ ص ۱۹۶، اعیان الشیعه، ج ۳ ص ۴۶۵.

۲-۲. همان، اختصاص، ص ۲.

۳-۳. اختصاص، ص ۲، بحار الأنوار، ج ۴۲ ص ۱۵۰.

۴-۴. اعیان الشیعه، ج ۳ ص ۴۶۵.

۵-۵. نهایه، ابن اثیر، ج ۲ ص ۴۶۰.

۶-۶. بحار الأنوار، ج ۴۲ ص ۱۵۱ به نقل از نهایه و قاموس.

در شأن والای این گروه کافی است بدانیم حضرت به آنان می فرمود: شرط و پیمان ببندید، به خدا قسم این عهد و شرط بستن شما براساس طلا و نقره نیست، بلکه پیمان برای کشته شدن است. کسانی از بنی اسرائیل نیز پیش از شما باهم عهد و پیمان بستند، هیچ کدام از آنان جان نباختند مگر آنکه پیامبر قوم خود یا آبادی خود یا پیامبر بر خویش بودند، شما نیز همانند آنانید و همان منزلت را دارید، جز آنکه پیامبر نیستید. (۱)

-اصحاب علی علیه السلام، اطاعت.

شرف الدین

سید عبد الحسین شرف الدین موسوی از علمای بزرگ شیعه و مؤلفان برجسته و مدافعان تشیع، در سال ۱۲۹۰ قمری در کاظمین به دنیا آمد، در حوزه سامرا و نجف درس خواند، در ۳۲ سالگی به منطقه جبل عامل لبنان رفت و در مبارزات سیاسی و فرهنگی نقش عظیمی ایفا کرد و مدتی هم در شام، فلسطین و مصر زیست. کتابهای مهمی در زمینه مباحث اعتقادی، تاریخی و حدیثی دارد، از جمله: الفصول المهمه، الکلمه الغراء، المراجعات، النص والأجتهد. وی در سال ۱۳۷۷ ق در سن ۸۷ سالگی درگذشت. مرقد او در نجف در حرم امیر المؤمنین علیه السلام است. (۲) در سال ۱۳۸۳ ش کنگره ای در قم در بزرگداشت شخصیت علمی و اجتماعی او برگزار شد. -المراجعات، اجتهاد در مقابل نص.

شعار امام علی علیه السلام

در میدانهای نبرد، شعار رزمندگان نقش عمده ای در روحیه خودیها و شکست روحیه دشمن دارد. حضرت علی علیه السلام فرمود: پیامبر خدا دستور داد که قبل از جنگ، شعار سربدهند و فرمود: در شعارهایتان یکی از نامهای خدا باشد. اصبع بن نباته نقل می کند: پیوسته علی علیه السلام در کارزار، ندا می داد: «کهیص». (۳) امام صادق علیه السلام می فرماید: شعار ما خاندان «یا

ص: ۳۳۵

۱- ۱. بحار الأنوار، ج ۴۲ ص ۱۵۰.

۲- ۲. درباره وی از جمله ر. ک: «شرف الدین»، محمد رضا حکیمی، «شرف الدین عاملی، چاووش وحدت»، مصطفی قلیزاده، «الإمام السید عبد الحسین شرف الدین»، عبد الحمید الحرّ.

۳- ۳. موسوعه الامام علی بن ابی طالب، ج ۴ ص ۲۹۹.

محمّد یا محمّد است. در جنگ بدر و احد شعار مسلمانان «یا نصر الله، إقترّب» بود، در جنگ با بنی نضیر شعارشان «یا روح القدس ارح» بود، در نبرد طائف «یا رضوان»، در جنگ احزاب «حم، لا یصرون»، در جنگ حدیبیه «الا لعنه الله علی الظالمین» و در روز فتح مکه «نحن عباد الله حقًا حقًا». امیر مؤمنان در جنگها شعار «الله أكبر» سر می داد و ندا می داد: «الله أكبر، و الله أكبر، یا الله یا أحد یا صمد لا- حول و لا- قوه إلا- بالله العلیّ العظیم». (۱) از آنجا که نقش نگین انگشتر نیز نوعی شعار به شمار می رود، یادآوری می شود که انگشترهای مختلف او نقشهای گوناگونی داشت، از قبیل: «الله الملك»، «نعم القادر الله»، «علیّ یؤمن بالله»، «الملك لله»، «الله ولیّ علیّ» و... (۲) - غدیریه سرایان، شعرای غدیر.

شعر امام علی علیه السلام - دیوان امام علی علیه السلام

شعرای غدیر

شاعران غدیر، آنانند که با زبان شعر، به واقعه مهم غدیر خم پرداخته و اشعاری درباره امامت و وصایت علی بن ابی طالب و حدیث غدیر و فضایل مولا سروده اند. اینگونه شعرها را «غدیریّه» می نامند و معمولاً در غدیریه ها نام غدیر، یا غدیر خم و اشاره به حدیث پیامبر در آن روز و احادیث فضایل امیر المؤمنین علیه السلام دیده می شود. از زمان حسان بن ثابت که در روز غدیر خم به اذن پیامبر برخاست و واقعه غدیر را سرود، تا زمان حاضر، اشعار فراوان درباره آن حادثه و امامت علی علیه السلام سروده شده و شاعران عرب و فارسی درباره آن ادای حق کرده اند (مدایح علوی).

مجموعه های متعددی نیز گردآوری شده که حاوی اشعار عربی یا فارسی درباره غدیر خم است و در اصطلاح ادبی به غدیریّه شهرت یافته است. اسکلت کتاب عظیم «الغدیر» علامه امینی، بر غدیریه هایی استوار است که شاعران از عصر پیامبر تا زمان مؤلف سروده اند و قرن به قرن، «شعرای غدیر» و نمونه هایی از آثار آنان و مستندات منقبتهای مطرح شده در آن اشعار را مطرح کرده است. (۳) چنین مجموعه هایی در زبان فارسی نیز

ص: ۳۳۶

۱- ۱. شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، ج ۵ ص ۱۷۶.

۲- ۲. سنن الامام علی علیه السلام ص ۲۳۸.

۳- ۳. نام تعدادی از شاعران مشهور عرب و فارس در مدخل «مدایح علوی» آمده است.

نگارش یافته است، که به نام تعدادی از آنها اشاره می شود: (۱)

۱- «آئینه جمال و جلال»، تدوین و نشر: آستان قدس رضوی.

۲- «آئینه مهر»، بهداروند، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی.

۳- «بیعت با خورشید»، گردآوری اداره کل ارشاد اسلامی مشهد، ۱۳۷۶.

۴- «پاسداران غدیر»، پرویز عباسی داکانی، انتشارات نور فاطمه، ۱۳۶۴.

۵- «جلوه های ولایت در شعر فارسی»، احمدی بیرجندی، بنیاد آستان قدس رضوی.

۶- «چکامه کوثریه»، سید رضا هندی و دیگران، ۱۳۷۰، انتشارات طور.

۷- «حضرت علی در قصه های عامیانه»، احمد و کیلیان- خسرو صالحی ارشاد.

۸- «حماسه غدیر»، محمد رضا حکیمی، ۱۳۵۵، دفتر نشر فرهنگ اسلامی. (۲)

۹- «خطبه غدیر خم»، عباس جبروتی، ۱۳۷۸، قم.

۱۰- «خطبه الغدیر»، صغیر اصفهانی، ۱۳۲۹، تهران.

۱۱- «در خلوت علی علیه السلام»، معصومی، تهران، انتشارات حافظ نوین.

۱۲- «در ساحل غدیر»، احمد احمدی بیرجندی، ۱۳۷۷، آستان قدس.

۱۳- «دریا در غدیر»، سهیل محمودی، ۱۳۶۵.

۱۴- «دسته گل محمدی»، علی اکبر پیروی، ۱۳۵۴، تهران، شرکت طبع کتاب.

۱۵- «دسته گلی از شعرای نامی ایران در مدح علی علیه السلام»، صابر کرمانی، ۱۳۶۳، تهران.

۱۶- «رشک ملک»، میرزا حبیب الله خراسانی، ۱۴۰۸، انتشارات طور.

۱۷- «روزنامه خراسان»، (ویژه غدیر)، شماره ۱۳۸۱۶ (۱۳۷۶/۲/۴).

۱۸- «ستایشگران خورشید»، محمد جواد غفورزاده، ۱۳۸۰، آستان قدس رضوی.

۱۹- «سرود غدیر»، سید احمد اشکوری (۲ جلد).

۲۰- «سرودهایی برای مولا علی»، کتابسرا، ۱۳۶۳.

۲۱- «سرور آزادمردان جهان»، شمس آبادی، فروغی، تهران، ۱۳۵۶.

ص: ۳۳۷

-
- ۱-۱. کتاب «نسمه السحر بذکر من تشیع و شعر» سید ضیاء الدین الحسنی نیز درباره شاعران شیعه است، نیز «شعراء الغدير» ۱۰ جلد، تألیف محمد هادی الأیمنی، مرکز الغدير للدراسات الاسلامیه.
- ۲-۲. بخشی از این کتاب، در چاپهای اولیه حاوی اشعار غدیری بود.

- ۲۲- «سیمای علی در آینه شعر»، (ج ۱ و ۲) ثابتی و پورمصطفی، ارشاد، تهران، ۱۳۷۹.
- ۲۳- «شعرای غدیر از گذشته تا امروز»، محمد هادی امینی (۱۰ جلد).
- ۲۴- «علوم الحدیث»، (فصلنامه)، شماره هفتم، بهار ۱۳۷۷.
- ۲۵- «علی در شعر و ستایش فارسی»، جواهری وجدی، بو علی، تهران ۱۳۶۶.
- ۲۶- «غدیر خم»، مرتضی سرافراز، ۱۳۴۸، انتشارات طهوری.
- ۲۷- «غدیر در ادب پارسی»، (از قرن چهارم تا چهاردهم)، سازمان تبلیغات اسلامی.
- ۲۸- «غدیر در شعر فارسی»، از کسایی تا شهریار، محمد صحتی سردرودی.
- ۲۹- «غدیر در شعر فارسی»، مصطفی موسوی گرمارودی، نشر الهادی، ۱۳۷۴.
- ۳۰- «غدیر، روز کمال دین»، علی اصغر مروّج الشریعه، ۱۳۶۹، انتشارات امید.
- ۳۱- «غدیریّه»، سید محمد نصیر حسینی، ۱۳۲۵، تهران.
- ۳۲- «غدیریّه»، محمد علی مجاهدی، ۱۳۴۱، اصفهان.
- ۳۳- «غدیریّه های فارسی»، صحتی سردرودی، ۱۳۷۹، وزارت ارشاد اسلامی.
- ۳۴- «قصیده غدیریّه»، ملا علی خوبی نجفی، ۱۳۷۵، انتشارات انصاریان.
- ۳۵- «گلبنگ غدیر»، محمد مهدی بهداروند، ۱۳۷۵، انتشارات پیام آزادی.
- ۳۶- «گوهر عشق»، ضیاء الدین ترابی، ۱۳۷۵، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- ۳۷- «مناقب علوی در آینه شعر فارسی»، ابو القاسم رادفر، پژوهشگاه علوم انسانی، ۱۳۸۱.
- ۳۸- «مناقب علوی در شعر فارسی»، احمدی بیرجندی، آستان قدس رضوی ۱۳۷۱.
- ۳۹- «مهر آب خم»، (چهارده غدیریّه)، سید علی رضوی، ۱۳۶۹.
- ۴۰- «نسیم غدیر»، علی رضا میرزا محمد ۱۳۷۸، سازمان تبلیغات اسلامی.
- ۴۱- «ولایت نامه»، محمد علی فدوی خوئی، ۱۳۷۶، انتشارات انصاریان.

۴۲- «همای رحمت»، محمدزاده، تبریز، انتشارات منشور.

۴۳- «یادنامه علامه امینی»، محمد رضا حکیمی، مقاله غدیریه های فارسی، ۱۳۶۱، مؤسسه انجام کتاب.

۴۴- «یک جرعه از غدیر»، شورای شعر شهرستان قم، ۱۳۷۶.

۴۵- «یک قطره، از دریا»، محمد علی مجاهدی، قم، ۱۳۷۰.

ص: ۳۳۸

البته برخی از کتابهای یادشده، جز موضوع غدیر، به مدایح و فضایل دیگر حضرت علی علیه السلام نیز پرداخته است. کتاب «جلوه های ولایت در شعر فارسی» که زیر نظر احمد احمدی بیرجندی گردآوری شده (۱)، از جمله کتابهایی است که به بررسی شعر شاعران پارسی گوی تا قرن ۹ پرداخته و اشعار آنان را در موضوعاتی چون: شیعه، ولایت، غدیر خم، امامت، عدل، شفاعت، تولی و تبری، مناقب حضرت علی، ذو الفقار، حیدر، خمسه طیبه، علی و آل علی و منقبت یکایک ائمه دیگر آورده است. اشعاری که به طور تلویحی و تلمیحی به فضایل حضرت علی علیه السلام اشاره دارد فراوان است، به نمونه ای توجه کنید:

شرح مدایح تو کجا حدّ ممکنات مدحت سرای توست خداوند ذو الجلال

عقد برادری است میان تو و رسول نور تو متحد به همان منبع جلال

ذکر مناقب تو و نظاره رخت هر یک بود عبادت معبود بی زوال

گر هفت دوزخ است، و گر هشت باغ خلد بر شیعه تو اوست حرام، این بود حلال

در روز حرب خندق از آن ضربت بود مزد عبادت ثقلین ای خجسته فال

کردی تو فتح خیبر و هنگام قلع باب افتاد شور و غلغله در قلعه و جبال

روز احد شنیده شد آواز «لا فتی» از قدسیان به شأن تو در معرض قتال

لا سیف، نقش قائمه ذو الفقار توست و از نعل دلدل تو به غیرت بود هلال

گفتا نبی، علی زمن است و من از علی الحق که هست حیدر کزار، بی همال

خاتم که در رکوع بدادی به مستحق بود از سحاب مکرمت کمترین نوال

آمد دلیل وصف سخای تو «هل أتی» با این گواه عدل چه حاجت به قیل وقال

هر شب هزار مرتبه تکبیر می شنید از خلوت تو مستمع ای سرور رجال

در لیله الهیر میان دو صف نمود تا صبح بر نماز جناب تو اشتغال... (۲)

-مدایح علوی، فضایل علی علیه السلام، کتاب شناسی امام علی علیه السلام تلمیحات غدیری و علوی.

ص: ۳۳۹

۲-۲). دیوان قصاید، ملا محسن آرانى، ص ۶۷ (گزیده ای از قصیده ۸۰ بیتى).

شعر شیعی از شعر غدیر جدا نیست. از آنجا که «غدیر خم» و ولایت علوی سرچشمه جوشش غدیریه های شیعی است و از آنجا که امامت امیر مؤمنان علیه السلام، نشان کمال دین و ارائه الگوی شایسته برای هدایت جامعه است، شاعران شیعه نیز همین جوهره ناب را در سروده های آیینی خود بر محور ولایت مطرح کرده و فرهنگ غنی «شعر شیعی» را بنیاد نهاده اند. شعر شیعی نشأت گرفته از باورهای ناب معتقدان به ولایت علی بن ابی طالب است و آبشخور آن غدیر است، با پیشینه ای درخشان و پیش کسوتانی نامور و محتوایی غنی و متأثر از آیات قرآن و معارف اهل بیت و سرشار از اشارات قرآنی و حدیثی به مناقب صاحب ولایت.

شعر شیعی هم بعد مدیحه دارد هم مرثیه و هم حماسه. بارزترین شاخصه شعر شیعی، پرداختن به مسأله امامت اهل بیت و هدایتگری خاندان عصمت و احیای یاد مظلومیتهای خاندان رسالت و افشای جنایات ظالمان نسبت به دودمان حضرت رسول صلی الله علیه و آله است. از این رو در آیین شعر شیعی، تصویری از فضیلتها، پاکیزگیها، مبارزات حق طلبانه، مظلومیت عترت و حماسه عاشورا و غدیر دیده می شود. از آنجا که حقیقت تشیع، ریشه دار و ماندگار است شعر شیعی نیز جاویدان و فروغ بخش و حرکت ساز است و گنجینه ای از علوم و معارف اهل بیتی و قرآنی است. -شعرای غدیر، شعر غدیر، مدایح علوی، غدیر و فرهنگ مکتوب.

شعر غدیر

شعر غدیر، سروده هایی است که شاعران شیعه در آن به یادکرد حادثه غدیر خم و امامت حضرت علی علیه السلام و ذکر مناقب و فضایل آن حضرت و آیات و روایاتی که در شأن اوست پرداخته اند و از این رهگذر، انبوهی از غدیریّه ها پدید آمده است. به اینگونه شعرها «شعر ولایی» نیز گفته می شود. شاعران غدیر، ادبیات و شعر را در مسیر هدف متعالی تبیین آرمانهای شیعی و اثبات حقایق علی علیه السلام و ولایت او و گسترش شور علی دوستی و علی جویی به کار گرفتند و اینگونه حادثه غدیر را زنده نگه داشتند. یکی از نویسندگان می نویسد:

«شعر غدیر با نام علی علیه السّلام جان می گیرد، با نام علی علیه السّلام اوج می پذیرد و با نام علی علیه السّلام مکانت و منزلت می یابد. تصویر غدیر بدون توصیف علی علیه السّلام ناممکن است. هر کجا سخن از عظمت این روز به میان می آید، ناگزیر سخن از عظمت علی علیه السّلام به میان می آید. هر گاه شعر می خواهد از جوشش خمّ غدیر بسراید، پیش از آن باید گویشی از کوثر ولایت علوی بنمایاند. شعر غدیر فقط یک واقعه را تصویر نمی کند، که یک «معرفت» را تفسیر می کند.

شعر غدیر به تبیین یک حقیقت می پردازد، حقیقتی که سر حلقه هر معرفت دیگری است.

شعر غدیر تنها پرداختن به یک رویداد نیست که نمود یک نماد بینش است، آن هم یک بینش ارزشی، ارزشی که ریشه در ملکوت دارد. یعنی کسی که از غدیر می گوید، نه تنها از محمد صلی الله علیه و آله و علی علیه السّلام می گوید که از خدا می گوید. یعنی شعر او زبان گویای حقیقت میشود در مجرای زمان. شعر غدیر اگر طراوتی دارد، از آن جهت است که در سبزه زار معرفت روییده است. شعر غدیر اگر تازگی دارد، از آن جهت است که صاحب غدیر کهنگی ندارد و چونان آفتاب عالمتابی است که جهانیان از او هستی می گیرند، شعر غدیر اگر جوششی دارد، از آن جهت است که غدیر چشمه جوشانی است که هرگز نمی خشکد و شعر غدیر اگر جاویدان است، از آن جهت است که بیان کننده یک بنیاد عظیم فکری است که «اراده الهی» بر فراز آن متجلی است. بنابراین، شاعر غدیر هم مروج آن تفکر شیعی است که با جدّ و جهدش می کاود تا بذر این تفکر را در دل هر اندیشه وری بکارد و جوانه های اندیشه را از آبشخور این جویبار همیشه جاری سیراب سازد. پس شعر غدیر ترسیم و تجلی یک فرهنگ و آیین است، فرهنگی پویا و آیینی نوین: فرهنگ دین الهی و آیین راستین محمدی.» (۱) - شاعران غدیر، شعر شیعی، مدایح علوی.

شفاعت

شفاعت به معنای واسطه شدن برای انجام کاری است. طبق اعتقادات اسلامی، خداوند برای پیامبران، اوصیا، امامان و اولیای الهی، شهدا و مقربان در گاهش این «حق» را قرار داده که در پیشگاه الهی وساطت و شفاعت کنند، برای آمرزش گناهان یا برآمدن

ص: ۳۴۱

حاجات، در دنیا یا آخرت. اصل شفاعت در قرآن بارها مطرح شده و آن را منوط به اذن الهی دانسته است و هر که را خداوند اذن دهد یا بپسندد، می تواند درباره دیگران شفاعت کند (ر.ک: انبیاء آیه ۲۸، یونس آیه ۳، سبأ آیه ۲۳، بقره آیه ۲۵۵ و...). در بعضی آیات هم این مطرح شده که برای منکران قیامت و بت پرستان و... شفاعتی پذیرفته نمی شود. مفسران و روایات نیز «مقام محمود» را که خداوند به پیامبرش وعده داده است عسی أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَاماً مَحْمُوداً (۱) به مقام شفاعت تفسیر کرده اند.

اصل شفاعت امری مسلم و قرآنی است و احادیث بسیاری از رسول خدا صلی الله علیه و آله و امامان نیز درباره آن نقل شده است. پیروان ابن تیمیّه و وهابیان در این مسأله نیز دچار کجروی شده و اعتقاد به شفاعت را با توحید ناسازگار می دانند و شیعه را که به این مقام برای اولیای الهی عقیده دارند و آنان را وسیله و شفیع در آستان خدا قرار می دهند، به شرک نسبت می دهند و درخواست شفاعت از شافعان را شرک می دانند. در صورتی که اگر قرآن می گوید: جز خدای یگانه کسی را نخوانید، یا از مشرکان انتقاد می کند که بتها را شفیع درگاه خدا می دانند، با شفاعتی که خود قرآن مطرح می کند جداست.

در شفاعت، حق کسی تضییع نمی شود، شفیعان مقربان درگاه الهی اند، با اذن او شفاعت می کنند، دایره شفاعتشان محدود است، خودشان صالح و مأذون در شفاعتند، درباره آنان که شفاعت در حقشان پذیرفته نیست شفاعت نمی کنند. اعتقاد به شفاعت زمینه ساز اصلاح و امید به بخشایش است، نه مشوّق گناه. اعطای مقام و حق شفاعت از سوی خدا به بندگان شایسته، مقام آنان را نشان می دهد و پذیرش شفاعتشان تکریم ایشان است. در واقع، در شفاعت هم دعا و خواستن از آستان پروردگار انجام می گیرد، چون بنده گنهکار به خاطر معصیت، خود را لایق درخواست مستقیم نمی بیند، واسطه هایی را که نزد خداوند آبرو و تقرب دارند شفیع قرار می دهد، تا خداوند به حرمت آنان حاجتش را برآورد و از گناهش درگذرد.

بحث شفاعت با بحث توسّل هم ریشه است و هیچ کدام با توحید در عبادت ناسازگار نیست. پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «شفاعتی یوم القیامه حقّ فمن لم یؤمن بها لم یکن من

ص: ۳۴۲

أهلها» (۱)، شفاعتم در قیامت حق است، هر که به آن ایمان نداشته باشد، از اهل شفاعت نخواهد بود. امام صادق علیه السلام نیز فرمود: «ما من أحد من الأولین و الآخین إلا و هو محتاج إلى شفاعه محمّد صلی الله علیه و آله یوم القیامه». (۲) هیچ کس از اولین و آخرین نیست مگر اینکه در قیامت به شفاعت پیامبر نیازمند است. شیخ مفید درباره شفاعت می نویسد: «پیامبر خدا و امیر المؤمنین و ائمه معصومین در روز قیامت در مورد گناهکاران شیعه شفاعت می کنند، خداوند هم شفاعتشان را می پذیرد. مؤمن نیکوکار هم درباره برادر مؤمن گناهکارش شفاعت می کند و این اعتقاد عموم امامیه است و قرآن و روایات هم درستی این عقاید را می رساند.» (۳) درباره شفاعت و رد شبهات مخالفین، کتابهای متعدد و مقالات فراوان و مباحث سودمند نگاشته شده است. (۴) - تبرک و توسل، نقد کتابهای ضد شیعه.

شمایل علی علیه السلام

شمایل به معنای خلق و خوی و خصوصیات چهره و اندام و سیمای ظاهری هر کس است. درباره امیر المؤمنین و شمایل او در روایات و تواریخ، نکاتی آمده است. از جمله اینکه: علی علیه السلام چهارشانه بود و نسبتا کوتاه قد و کمی فربه. چهره اش زیبا و صورتش همچون ماه تابان بود، رنگ چهره اش گندمگون بود، چشمانی سیاه و درشت داشت، جلوی سرش مو نداشت (اصلع) و موهای اطراف سرش تا لاله گوش می رسید. گردنش نقره گون، محاسنش پر پشت، میان دو شانه اش پهن، کف دستانش پر گوشت، عضلات بازو و ساعدش سطر، سینه اش فراخ و استخوانهای مفاصلش درشت بود. هنگام راه رفتن متمایل به جلو بود و هنگام رفتن به جنگ، هروله می کرد. همچون شیر غران بود، اغلب خنده رو بود، محاسن سفیدش را رنگ نمی زد. در سینه اش تا ناف، خطی از مو بود،

ص: ۳۴۳

-
- ۱- ۱). کنز العمال، حدیث ۳۹۰۵۹.
 - ۲- ۲). بحار الأنوار، ج ۸ ص ۴۲. برای احادیث شفاعت ر. ک: «بحار الأنوار»، ج ۸ ص ۲۹ تا ۶۳، ج ۹۱ ص ۱ تا ۴۷، «میزان الحکمه»، فصل ۲۷۱ و اثره شفاعت.
 - ۳- ۳). اوائل المقالات، شیخ مفید، ص ۷۹.
 - ۴- ۴). از جمله ر. ک: «کشف الارتیاب»، سید محسن امین، ص ۲۳۸ «المیزان» علامه طباطبایی، ج ۱ ص ۱۵۶، «معالم المدرستین» علامه عسکری، ج ۱ ص ۳۷، «العقاید الاسلامیه» علی الکورانی ج ۳ و ۴، «دائرة المعارف تشیع»، ج ۱۰ ص ۶.

شجاعت و قدرتی فوق العاده داشت، بازوی هرکس را می گرفت و می فشرد، نفسش بند می آمد. (۱)

«شمایل» به تصویری که از آن حضرت براساس ویژگیهای مطرح شده در روایات نقاشی و ترسیم شده نیز گفته می شود. شمایل ساز و شمایل گردان به کسی گفته می شود که تصویر بزرگان دین را نقاشی می کند، یا آنها را قاب کرده و در معرض تماشای دیگران قرار می دهد. (۲) شمایل امیر المؤمنین علیه السلام هرچند که تصویر واقعی آن حضرت نیست، بلکه نقاشان براساس ذوق خویش و با استناد به شواهد روایی کشیده اند، اما چون منتسب به آن امام است، از دیرباز مورد علاقه شیعیان بوده و آن را در خانه ها، مغازه ها، زورخانه ها نصب می کردند. شمایل نگاری در فرهنگ ایرانی سابقه ای دیرینه دارد که براساس مفاهیم و مضامین برگرفته از روایات مذهبی و مناقب شیعی، شکل گرفته و شمایل اهل بیت و صحنه های تاریخی آنان را بر روی کتیبه ها، کاشیها، فلز و پرده و دیوار ترسیم می کردند. (۳) فضایل علی علیه السلام.

شورا

به معنای مشورت و رایزنی در کارها و تصمیمها، تبادل نظر و پرهیز از استبداد به رأی و خودمحموری. شورا به این معنی یک مفهوم اخلاقی و اجتماعی است و قرآن هم بر آن تأکید دارد و به پیامبر هم دستور می دهد با مسلمانان مشورت کند. شورا یک مفهوم سیاسی هم دارد و منظور از آن مشورت در انتخاب خلیفه است که اهل سنت به آن تکیه می کنند و شیعه مسأله خلافت را انتصابی می داند نه انتخابی و از سوی مردم. کتابهایی همچون «نشأه التشیع و الشیعه» محمّد باقر صدر، «عون المعبود» عظیم آبادی، «مسند» ابی یعلی، «طرق حدیث الأئمه الاثنی عشر» آل نوح، «معالم المدرستین» علامه عسکری و... این واژه را در مفهوم سیاسی آن به کار برده و مسائل سقیفه و انتخاب خلیفه را مطرح

ص: ۳۴۴

۱-۱. موسوعه الامام علی بن ابی طالب، ج ۱ ص ۸۶ تا ۹۰، سنن الامام علی علیه السلام، ص ۲۵ تا ۳۱.

۲-۲. لغت نامه، دهخدا.

۳-۳. ر.ک: «کتاب ماه هنر» شماره ۳۱-۳۲، مقاله «شمایل نگاری در حوزه هنرهای عامه ایران».

کرده اند. (۱) عنوان «شورای خلافت» از همین جا وارد فرهنگ سیاسی در اسلام شده است.

-شورای خلافت، انتخاب و انتصاب، خلافت بی دلیل، سقیفه بنی ساعده.

شورای خلافت

شیوه انتخاب خلیفه پس از عمر به صورت «شورای شش نفره» بود که از سوی عمر تعیین شد. عمر پس از ضربت ابو لؤلؤ و قبل از مرگ خویش شش نفر را به عنوان اعضای شورا تعیین کرد: علی علیه السلام، عثمان، عبد الرحمان بن عوف، طلحه، زبیر و سعد بن ابی وقاص و دستور داد این گروه ظرف سه روز یکی را از میان خود به خلافت برگزینند. گفتگوهای زیادی میان آنان گذشت و عمر نظر خود را درباره روحیات و اخلاق و ویژگی تک تک آنان گفت و برای هر یک عیوبی برشمرد و عیب علی علیه السلام را هم شوخ طبع بودن دانست، اعتراف کرد که اگر علی علیه السلام خلیفه شود، همه را بر راه روشن و نورانی خواهد کشاند. (۲) و در نهایت عبد الرحمان بن عوف در جمع مردم انحصار خلافت را میان علی علیه السلام و عثمان اعلام کرد و از علی علیه السلام خواست که بپذیرد تا بر اساس کتاب خدا و سنت پیامبر و عمل ابو بکر و عمل عمر کند و با او بیعت کنند. امام، کتاب خدا و سنت پیامبر را قبول داشت ولی رویه شیخین را نه. اما عثمان پذیرفت و نتیجه آن شورای شوم، خلافت عثمان شد، شورایی که نتیجه آن از قبل معلوم بود.

علی علیه السلام در خطبه ششقیفه (خطبه ۳ نهج البلاغه) از شورا گله مندانه یاد می کند «فیا لله و للشوری» و از قرار گرفتن خود در کنار دیگرانی که لیاقت نداشتند، ابراز ناراحتی می کند.

حضرت از آغاز نیز شورا و نتیجه آن را قبول نداشت، لیکن آنگونه که در زمان ابو بکر و عمر صبری تلخ را پیش گرفت، اینجا هم برای حفظ وحدت و نداشتن یاور و قوی بودن توطئه، کوتاه آمد.

اصل ماجرای شورا از خلفای آشکار است. اگر خلافت تعیینی و انتصابی است، چرا تعیین پیامبر صلی الله علیه و آله را قبول نکردند و چرا ابو بکر برای خود خلیفه تعیین کرد؟ و اگر به رأی آزاد عموم است، چرا آن را در شش نفر منحصر ساختند و تهدید کردند که یکی را از میان خود

ص: ۳۴۵

۱-۱). ر.ک: «دائرة المعارف تشیع»، ج ۱۰ ص ۷۵.

۲-۲). شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، ج ۱ ص ۱۸۵.

انتخاب کنند؟ ترکیب شورا نیز بگونه ای بود که اکثریت با مخالفان علی علیه السلام بود و روشن بود که کسی جز علی علیه السلام رأی خواهد آورد. شورا، نمونه دیگری از مظلومیت امیر المؤمنین بود و اعتراض برخی از اصحاب هم سودی نبخشید. (۱) - خلافت بی دلیل، شورا، پنجاه و پنج سؤال از تاریخ.

شهادت نالنه

غیر از «شهادتین» در اذان و اقامه، گفتن «أشهد أنّ علياً وليّ الله» یا «حجّه الله» را «شهادت ثالثه» گویند. شیعه را متهم می کنند که با گفتن آن، مرتکب بدعت می شود. لیکن گفتن این شهادت اگر به قصد جزئیت در اذان و اقامه باشد، حرام و بدعت است، اما اگر به قصد عدم جزئیت و به قصد تيمّن و تبرّك و اعلان ولایت حضرت علی علیه السلام باشد هیچ اشکالی ندارد و بدعت هم نیست و خداوند هم در آیه ولایت «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ...» بر ولایت آن حضرت اشاره دارد.

شاید تقید شیعه بر اعلان ولایت علی بر بالای منبرها و مأذنه ها و علنی ساختن این شهادت، مقابله ای باشد با جریان سب و لعن علی علیه السلام بر منابر در دوران امویان. برخی هم قائل به استحباب آنند، همچون علامه مجلسی که می گوید: بعید نیست شهادت به ولایت از اجزای مستحب اذان باشد، چون شیخ، علامه، شهید و دیگران گواهی داده اند که در این مورد روایاتی هست. (۲) آیه الله سید محسن حکیم نیز آن را از شعائر ایمان و رمز تشیع می شمارد و از این جهت آن را راجح شرعی بلکه واجب می داند، اما نه به قصد جزئیت در اذان. (۳) علمای دیگر نیز گفتن آن را نیکو شمرده اند. (۴)

شهداء الفضيله

اثری بدیع و محققانه از علامه امینی درباره عالمان شیعه که در راه عقیده خود و دفاع از اهل بیت و حقانیت علی علیه السلام به دست حکام جور و دشمنان ولایت به شهادت رسیده اند.

این کتاب که در سال ۱۳۵۵ ق در ۴۰۹ صفحه در نجف منتشر شد، در بردارنده شرح حال

ص: ۳۴۶

۱-۱. همان، ج ۹ ص ۵۵. درباره شورای خلافت از جمله ر.ک: «حیاه الامام الحسین بن علی»، ج ۱ ص ۳۱۱ و ۳۱۸.

۲-۲. بحار الأنوار، ج ۸۱ ص ۱۱۱.

۳-۳. مستمسک العروه الوثقی، ج ۵ ص ۵۴۵.

۴-۴. ر.ک: «شیعه شناسی و پاسخ به شبهات» علی اصغر رضوانی، ج ۲ ص ۳۸۷.

۱۳۰ شهید از قرن چهارم تا زمان مؤلف است، کسانی از قبیل: ناصر کبیر، ناشی صغیر، ابن زهره، شهید اول و ثانی، قاضی نور الله شوشتری، میرزا محمد کشمیری و... (۱) این شهدا از ناصر اطروش از نوادگان امام سجاد علیه السلام شروع می شود و به شیخ عبد الکریم مجتهد تبریزی ختم می گردد. ترجمه فارسی آن به نام «شهیدان راه فضیلت» منتشر شده است. (۲)

فرزند علامه امینی در تکمیل این اثر، «تتمه شهداء الفضیله» را نگاشته است.

—علامه امینی، شهیدان راه ولایت.

شهر علم

ترجمه «مدینه العلم» است، یکی از اوصاف رسول خدا صلی الله علیه و آله در حدیثی که خود را شهر علم نامید و امیر المؤمنین را در ورودی آن شهر: «أنا مدینه العلم و علی بابها، فمن أراد المدینه و الحکمه فلیأتها من بابها» (۳) من شهر علم هستم و علی علیه السلام در آن است، پس هر کس خواستار این شهر و جویای حکمت است، از در آن وارد شود. فردوسی به همین حدیث و فضیلت اشاره کرده است:

چه گفت آن خداوند تنزیل و وحی خداوند امر و خداوند نهی

که من شهر علمم علیم در است درست این سخن گفت پیغمبر است

و نیز فرموده است: «علی باب علمی...». رسیدن به سرچشمه علوم حضرت رسول، از طریق امام علی علیه السلام است و واسطه بودن آن حضرت برای رسیدن به فیض ربوبی و علم الهی، فضیلت بزرگ اوست. باب بودن علی علیه السلام برای شهر علم نبوی، اشاره به حافظ شرع و نگهبان بودن موارث رسالت نیز دارد.

چون تو بابی آن مدینه علم را چون شعاعی آفتاب حلم را

باز باش ای باب بر جویای باب تا رسد از تو قشور اندر لباب (۴)

ص: ۳۴۷

۱ - ۱). درباره کتاب و مؤلف آن از جمله: ر. ک: «جهشها» و «یادنامه علامه امینی» محمّد رضا حکیمی، «علامه امینی، مصلح نستوه»، سید کباری.

۲ - ۲). به قلم جلال الدین فارسی، انتشارات روزبه، ۱۳۶۳ چاپ چهارم.

۳ - ۳). مفاتیح الجنان، دعای ندبه، حیا امیر المؤمنین علی، (ناظم زاده)، ص ۱۰۶.

۴ - ۴). مثنوی، دفتر یکم، ص ۱۸۵ بیت ۳۷۶۴.

به حکم قاطع کشورگشای مصطفوی نبی مدینه علم آمد و علی در او (۱)

گر شهر علم ذات احد، احمد است و بس احمد به شهر علم، تو را خوانده در، علی (۲)

شهیدان راه ولایت

آنان که در راه دفاع از ولایت امیر المؤمنین و اثبات حقایق آن حضرت، یا به جرم محبت علی و شیعه بودن، به شهادت رسیده اند. نخستین شهیده راه ولایت، حضرت فاطمه زهرا علیها السلام است که آن همه آسیب جسمی و روحی دید و پس از غضب خلافت و حمله به آن خانه مقدس، باز هم پیوسته از حق علی علیه السلام دم می زد و از غاصبان نکوهش می کرد، تا آنکه در حال غضب بر آنان به دیدار خدا شتافت.

پس از سلطه معاویه و زیاد بن ابیه و حجاج و... بر مقدّرات مسلمین، بسیاری از شیعیان و شیفتگان ولایت علوی به دست حکام جور دستگیر و شهید شدند. علی علیه السلام برخی را پیشگویی کرده بود که دستگیر و مجبور خواهند شد که از علی علیه السلام بیزاری بجویند و آنان جان خود را در این راه خواهند داد. میثم تمار یک نمونه آن بود. در قرنها بعد نیز بسیاری از عالمان و محبان علی علیه السلام گرفتار ناصیان و مخالفان شدند و به جرم شیعه بودن، به شهادت رسیدند. مرحوم علامه امینی شرح حال برخی از آنان را در کتاب «شهداء الفضیله» آورده است. شیخ آقا بزرگ تهرانی درباره این تألیف و آن شهیدان می نویسد:

«...یاد پرافتخار مردانی را ثبت کرده که سر برابر ستم فرود نیاوردند و دامن شرف پیراسته نگه داشتند و پلیدی ذلت بر تن هموار نیافتند و زندگی جاویدان بر دنیای ننگین ترجیح نهادند و شکوه پایدار بر ماندن خوار برگزیدند و کفن شهادت در بر و عروس سعادت به بر در گذشتند.» (۳)

به یک معنی همه کسانی را که در همه دورانها و همه سرزمینها در راه دین حق و حکومت علوی و به فرمان ولایت مبارزه کرده و جان باخته اند، می توان شهیدان راه ولایت نامید. -شهداء الفضیله، علامه امینی.

ص: ۳۴۸

۱-۱. دیوان خواجوی کرمانی، ص ۶۱۵.

۲-۲. ژولیده نیشابوری.

۳-۳. شهیدان راه فضیلت (ترجمه شهداء الفضیله)، ص ۱۷ (مقدمه).

از لقبهای حضرت علی علیه السلام است، چون در حال نماز و در محراب عبادت ضربت خورد.

به نقل تواریخ، حضرت در سپیده دم نوزدهم رمضان وارد مسجد کوفه شد. خفتگان را برای نماز بیدار کرد، به نماز صبح ایستاد، وقتی سر از سجده اول برداشت و خواست به سجده دوم برود، ابن ملجم بر فرق مبارک او ضربت زد، [\(۱\)](#) ضربتی که به شهادت او انجامید.

درباره او گفته اند: «قتل فی محراب عبادتہ لشدہ عدلہ»، به خاطر شدت عدالتش در محراب عبادتش به شهادت رسید.

ندیده کسی در جهان این سعادت به کعبه ولادت به مسجد شهادت

همه شهدای محراب که در حال عبادت و در مسجد و نماز به دست دشمن به شهادت رسیده اند، تأسی به آن نخستین شهید محراب کرده اند.

ای نخستین شهید در محراب ای کشیده ز خون به چهره نقاب

مسجد کوفه سوگوار از تو خون و محراب، یادگار از تو [\(۲\)](#)

فزت و ربّ الکعبه، محراب خونین کوفه، مولود کعبه، مسجد کوفه.

شیخ آقا بزرگ تهرانی

کتابشناس بزرگ شیعه، مؤلف «الذریعه الی تصانیف الشیعه» و «طبقات اعلام الشیعه» [\(۳\)](#) (۱۲۹۳-۱۳۸۹ ق) در تهران به دنیا آمد، برای ادامه تحصیلات به حوزه نجف و سامرا رفت. تألیف «الذریعه» را در سامرا آغاز کرد و در سال ۱۳۵۴ ق دوباره به نجف بازگشت و تا پایان عمر طولانی خود (نزدیک به صد سال) در آنجا زیست. نگارش کتاب ۲۶ جلدی الذریعه که فهرست و معرفی تألیفات نویسندگان و علمای شیعه است و پژوهشی عظیم و اعجاب آور به شمار می رود، پاسخی به حرف بی اساس جرجی زیدان بود که در یکی از تألیفاتش نوشت: «شیعه طایفه ای بود کوچک و آثار قابل اعتنایی نداشت

ص: ۳۴۹

۱-۱. موسوعه شهاده المعصومین، ج ۱ ص ۳۶۱ به نقل از «فتوح» ابن اعثم.

۲-۲. برگ و بار، ص ۸۳.

۳-۳. برای شناخت این دو کتاب ر. ک: «شیخ آقا بزرگ تهرانی» و «یادنامه علامه امینی»، مقاله بیستم.

و اکنون شیعه ای در دنیا وجود ندارد.» شیخ آقا بزرگ نگارش فهرستی برای تألیفات شیعه را عهده دار شد. (۱) به قول استاد محمد رضا حکیمی: «الغدیر می گوید، حق با علی است.»

الذریعه می گوید: فرهنگ پهناور اسلام در گرو شیعه علی است و بیان الفرقان می گوید:

معارف حقه و علوم الهیه در نزد علی و اولاد علی است. (۲)

-الذریعه الی تصانیف الشیعه، طبقات اعلام الشیعه.

شیخین

به معنای دو شیخ، دو بزرگ مرد. مقصود از آن شیخ مفید و شیخ طوسی از علمای قرن چهارم و پنجم شیعه است. به دو خلیفه نخست از خلفای راشدین (ابو بکر و عمر) هم گفته می شود.

شیخیه

نام فرقه ای از شیعه اثنی عشریه که منسوب به شیخ احمد احسائی (۱۱۶۶-۱۲۴۱ ق) است. پیروان این فرقه، نسبت به امام زمان، معاد، حدیث، معراج، امامت و... دیدگاههای خاصی دارند که در کتب بزرگان شیخیه آمده است. (۳) -فرقه های شیعه.

شیر خدا-اسد الله

شیعه-تشیع

شیعه در تاریخ

از بدو شکل گیری شیعه و پیروان اهل بیت و معتقدان به امامت علی علیه السلام (۴)، حوادث و تحولات گوناگونی بر این «فرقه ناجیه» گذشته است. اغلب، پیروان اهل بیت، از نعمت پیشوایی امامان محروم بودند و با انحرافی که در جریان رهبری پس از پیامبر خدا صلی الله علیه و آله پیش

ص: ۳۵۰

۱-۱. شیخ آقا بزرگ تهرانی ص ۲۳.

۲-۲. همان، ص بیست و یک (مقدمه).

۳-۳. ر.ک: «دائرة المعارف تشیع»، ج ۱۰ ص ۱۸۵، «شیخی گری و بایبگری» و «مکتب شیخی گری از حکمت الهی شیعی».

۴-۴. به مدخل «پیدایش شیعه» مراجعه شود.

آمد و با حادثه سقیفه، امیر مؤمنان علیه السلام از حق خود محروم شد و مظلومیت شیعه نیز آغاز گشت. سلطه امویان بر مقدرات امت اسلامی زمینه ساز احیای جاهلیت گشت. شهادت امام علی و امام حسن و امام حسین در همان نیم قرن اول پس از پیامبر، عمق این مظلومیت را می رساند. گرچه رفته رفته فکر شیعی گسترش می یافت، امّا محدودیتهای اعمال شده از سوی امویان و عباسیان نیز تشدید می شد. حکومت تاریک هزارماهه بنی امیه، لطمه های جبران ناپذیری به اسلام و مسلمانان و مکتب اهل بیت وارد ساخت.

بررسی «شیعه در تاریخ» و «تاریخ شیعه» در این مختصر نمی گنجد و به کتابهای مبسوطتر باید مراجعه کرد. امّا نگاهی اجمالی به این تاریخ، براساس نوشته علامه طباطبایی می تواند مفید باشد. وی پس از پرداختن به برخی نهضتهای شیعی پس از عاشورا و برشمردن فجایع امویان، تاریخ شیعه را از قرن دوم به بعد چنین بازگو می کند: (۱)

شیعه در قرن دوم هجری

در اواخر ثلث اول قرن دوم هجری به دنبال انقلابات و جنگهای خونین که در اثر بیدادگری و بدرفتاریهای بنی امیه در همه جای کشورهای اسلامی ادامه داشت، دعوتی نیز به نام اهل بیت پیغمبر اکرم در ناحیه خراسان ایران پیدا شد. متصدی دعوت ابو مسلم مروزی سردار ایرانی بود که به ضرر خلافت اموی قیام کرد و شروع به پیشرفت نمود تا دولت اموی را برانداخت. این نهضت و انقلاب اگرچه از تبلیغات عمیق شیعه سرچشمه می گرفت و کم و بیش عنوان خونخواهی شهدای اهل بیت را داشت و حتی از مردم برای یک مرد پسندیده از اهل بیت (سربسته) بیعت می گرفتند، با این همه به دستور مستقیم یا اشاره پیشوایان شیعه نبود. به گواهی اینکه وقتی ابو مسلم بیعت خلافت را به امام ششم شیعه امامیه در مدینه عرضه داشت وی جدا رد کرد و فرمود: «تو از مردان من نیستی و زمان نیز زمان من نیست».

بالآخره بنی عباس به نام اهل بیت خلافت را ربودند و در آغاز کار روزی چند به مردم و علویین روی خوش نشان دادند حتی به نام انتقام شهدای علویین، بنی امیه را قتل عام

ص: ۳۵۱

کردند و قبور خلفای بنی امیه را شکافته هرچه یافتند آتش زدند، ولی دیری نگذشت که شیوه ظالمانه بنی امیه را پیش گرفتند و در بیدادگری و بی بندوباری هیچگونه فروگذاری نکردند... هارون خلیفه عباسی که در زمان وی امپراتوری اسلامی به اوج قدرت و وسعت خود رسیده بود و گاهی خلیفه به خورشید نگاه می کرد و آن را مخاطب ساخته می گفت: به هرکجا می خواهی بتاب که بجایی که از ملک من بیرون است نخواهی تافت. از طرفی لشکریان وی در خاور و باختر جهان پیش می رفتند ولی از طرفی در جسر بغداد که در چند قدمی قصر خلیفه بود بی اطلاع و اجازه خلیفه، مأمور گذاشته از عابرین حق عبور می گرفتند، حتی روزی خود خلیفه که می خواست از جسر عبور کند جلوش را گرفته حق العبور مطالبه کردند...

ثروت سرسام آوری که همه ساله از اقطار کشورهای اسلامی به عنوان بیت المال مسلمین به دار الخلافه سرازیر می شد به مصرف هوسرانی و حق کشی خلیفه وقت می رسید. شماره کنیزان پریش و دختران و پسران زیبا در دربار خلفای عباسی به هزاران می رسید. وضع شیعه از انقراض دولت اموی و روی کار آمدن بنی عباس کوچکترین تغییری پیدا نکرد، جز اینکه دشمنان بیدادگر وی تغییر اسم دادند.

شیعه در قرن سوم هجری

با شروع قرن سوم، شیعه نفس تازه ای کشید و سبب آن اولاً این بود که کتب فلسفی و علمی بسیاری از زبان یونانی و سریانی و غیر آنها به زبان عربی ترجمه شد و مردم به تعلیم علوم عقلی و استدلالی هجوم آوردند، علاوه بر آن مأمون خلیفه عباسی (۱۹۵-۲۱۸) معتزلی مذهب به استدلال عقلی در مذهب علاقه مند بود و در نتیجه به تکلم استدلالی در ادیان و مذاهب رواج تام و آزادی کامل داده بود و علما و متکلمین شیعه از این آزادی استفاده کرده در فعالیت علمی و در تبلیغ مذهب اهل بیت فروگذاری نمی کردند.

و ثانياً مأمون عباسی به اقتضای سیاست خود به امام هشتم شیعه امامیه ولایت عهد داده بود و در اثر آن علویین و دوستان اهل بیت تا اندازه ای از تعرض اولیای دولت مصون بوده و کم و بیش از آزادی بهره مند بودند، ولی باز دیری نگذشت که دم بزننده شمشیر به سوی شیعه برگشت و شیوه فراموش شده گذشتگان به سراغشان آمد، خاصه در زمان متوکل

عباسی (۲۳۲-۲۴۷ هجری) که مخصوصا با علی و شیعیان وی دشمنی خاصی داشت و هم به امر وی بود که مزار امام سوم شیعه امامیه را در کربلا با خاک یکسان کردند.

شیعه در قرن چهارم هجری

در قرن چهارم هجری عواملی به وجود آمد که برای وسعت یافتن تشیع و نیرومند شدن شیعه کمک بسزایی می کرد، از آن جمله سستی ارکان خلافت بنی عباس و ظهور پادشاهان آل بویه بود. پادشاهان آل بویه که شیعه بودند کمال نفوذ را در مرکز خلافت که بغداد بود و همچنین در خود خلیفه داشتند و این قدرت قابل توجه به شیعه اجازه می داد که در برابر مدعیان مذهبی خود که پیوسته به اتکاء قدرت خلافت آنان را خورد می کردند، قد علم کرده آزادانه به تبلیغ مذهب پردازند.

در این قرن همه جزیره العرب یا قسمت معظم آن به استثنای شهرهای بزرگ، شیعه بودند و با این وصف برخی از شهرها نیز مانند هجر و عمان و صعده در عین حال شیعه بودند. در شهر بصره که پیوسته مرکز تسنن بود و با شهر کوفه که مرکز تشیع شمرده می شد رقابت مذهبی داشت، عده ای قابل توجه شیعه بودند و همچنین در طرابلس و نابلس و طبریه و حلب و هرات شیعه بسیار بود و اهواز و سواحل خلیج فارس از ایران مذهب شیعه داشت.

در آغاز این قرن بود که ناصر اطروش پس از سالها تبلیغ که در شمال ایران به عمل آورد به ناحیه طبرستان استیلا یافت و سلطنت تأسیس کرد که تا چند پشت ادامه داشت و پیش از اطروش نیز حسن بن زید علوی سالها در طبرستان سلطنت کرده بود. در این قرن فاطمین که اسماعیلی بودند به مصر دست یافتند و سلطنت دامنه داری (۲۹۶-۵۲۷) تشکیل دادند. بسیار اتفاق می افتاد که در شهرهای بزرگ مانند بغداد و بصره و نیشابور کشمکش و زدو خورد و مهاجمه هایی میان شیعه و سنی در می گرفت و در برخی از آنها شیعه غلبه می کرد و از پیش می برد.

شیعه در قرن پنجم تا نهم هجری

از قرن پنجم تا اواخر قرن نهم، شیعه به همان افزایش که در قرن چهارم داشت ادامه می داد و پادشاهانی نیز که مذهب شیعه داشتند به وجود آمده از تشیع ترویج می نمودند. در

اواخر قرن پنجم هجری دعوت اسماعیلیه در قلاع «الموت» ریشه انداخت و اسماعیلیه نزدیک به یک قرن و نیم در وسط ایران در حال استقلال کامل می زیستند و سادات مرعشی در مازندران سالهای متمادی سلطنت کردند. شاه خداینده از پادشاهان مغول، مذهب شیعه را اختیار کرد و اعقاب او از پادشاهان مغول سالیان دراز در ایران سلطنت کردند و از تشیع ترویج می کردند و همچنین سلاطین آق قویونلو و قره قویونلو که در تبریز حکومت می کردند و دامنه حکمرانی شان تا فارس و کرمان کشیده می شد و همچنین حکومت فاطمین نیز سالیان دراز در مصر برپا بود.

البته قدرت مذهبی جماعت با پادشاهان وقت تفاوت می کرد، چنانکه پس از برچیده شدن بساط فاطمین و روی کار آمدن سلاطین آل ایوب صفحه برگشت و شیعه مصر و شامات، آزادی مذهبی را بکلی از دست دادند و جمع کثیری از شیعه از دم شمشیر گذشتند.

از آن جمله شهید اول محمّد بن محمّد مکی، یکی از نوابغ فقه شیعه سال ۷۸۶ هجری در دمشق به جرم تشیع کشته شد. همچنین شیخ اشراق شهاب الدین سهروردی در حلب به جرم فلسفه به قتل رسید.

روی هم رفته در این پنج قرن، شیعه از جهت جمعیت در افزایش، از جهت قدرت و آزادی مذهبی تابع موافقت و مخالفت سلاطین وقت بوده اند و هرگز در این مدت مذهب تشیع در یکی از کشورهای اسلامی، مذهب رسمی اعلام نشده بود.

شیعه در قرن ۱۰-۱۱ هجری

سال ۹۰۶ هجری جوان سیزده ساله ای از خانواده شیخ صفی اردبیلی (متوفای ۷۳۵ هجری) که از مشایخ طریقت در شیعه بود با سیصد نفر درویش از مریدان پدرانش به منظور ایجاد یک کشور مستقل و مقتدر شیعه از اردبیل قیام کرده شروع به کشور گشایی و برانداختن آیین ملوک الطوائفی ایران نمود و پس از جنگهای خونین که با پادشاهان محلی و مخصوصا با پادشاهان آل عثمان که زمام امپراتوری عثمانی را در دست داشتند، موفق شد که ایران قطعه قطعه را به شکل یک کشور درآورده و مذهب شیعه را در قلمرو حکومت خود رسمیت دهد. پس از درگذشت شاه اسمعیل صفوی پادشاهان دیگری از سلسله صفوی تا اواسط قرن دوازدهم هجری سلطنت کردند و یکی پس از دیگری

رسمیت مذهب شیعه امامیه را تأیید و تثبیت نمودند، حتی در زمانی که در اوج قدرت بودند (زمان شاه عباس کبیر) توانستند وسعت ارضی کشور و آمار جمعیت را به بیش از دو برابر کنونی (سال ۱۳۸۴ هجری قمری) برسانند. گروه شیعه در این دو قرن و نیم تقریباً در سایر نقاط کشورهای اسلامی به همان حال سابق با افزایش طبیعی خود باقی بوده است.

شیعه در قرن ۱۲-۱۴ هجری

در سه قرن اخیر پیشرفت مذهبی شیعه به همان شکل طبیعی سابقش بوده است و فعلاً که اواخر قرن چهاردهم هجری است، (۱) تشیع در ایران مذهب رسمی عمومی شناخته می شود. در یمن و در عراق، اکثریت جمعیت را شیعه تشکیل می دهد و در همه ممالک مسلمان نشین جهان، کم و بیش شیعه وجود دارد و روی هم رفته در کشورهای مختلف جهان نزدیک به صد میلیون شیعه زندگی می کنند.

این اطلاعات، حدوداً تا ۴۰ سال قبل است. برای تکمیل این مبحث، به آمار و ارقامی از «دائرة المعارف تشیع» اشاره می شود: (۲)

تشیع در جهان امروز

«منابع مختلف، عدّه کل مسلمانان جهان را در آخرین سالهای قرن نوزدهم میلادی/سیزدهم قمری، از ۱۵۷ میلیون نفر در سال ۱۸۹۴ م تا ۳۰۰ میلیون نفر در سال ۱۹۰۳ م تخمین زده اند... مهمترین کشور شیعه یا شیعه نشین جهان یعنی ایران، در آن سالها ۹/۵ میلیون جمعیت داشته که چهارپنجم از این مسلمین شیعه بوده اند... اینک در اواخر قرن بیستم میلادی علی رغم آنکه دست کم حدود یک قرن از آشنایی جهان اسلام با امر آمارگیری و ضرورت آن می گذرد، هنوز آمار متقن و مطمئن و یکدستی درباره عدّه مسلمانان در سرزمینهای مختلف و به طریق اولی درباره عدّه شیعیان این سرزمینها در دست نیست... امروز عدّه شیعیان بالغ بر ۲۰ درصد کل عدّه مسلمانان جهان را تشکیل می دهد و روی هم رفته دست کم به ۲۰۰ میلیون نفر بالغ می شود.»

ص: ۳۵۵

۱-۱. نگارش این متن در سال ۱۳۴۵ ش بوده است.

۲-۲. دائرة المعارف تشیع، واژه «تشیع در جهان امروز» و «تشیع»، ص ۴۱۶، با تلخیص.

برای آگاهی از تاریخ شیعه و وضعیت شیعیان در دورانهای گوناگون و بلاد مختلف، به منابع مفصل تر مراجعه شود. (۱)

شیعه شناسی

شناخت شیعه به عنوان «فرقه ناجیه» و تجسم اسلام ناب، توجه بسیاری را جلب کرده است. این شناخت شامل مقوله های اقتصادی، فرهنگی، آداب و سنن، فقه و حدیث، رجال و شخصیتها، کتب و آثار علمی، شهرها و کشورها، مراکز و مؤسسات می شود. درباره شناخت شیعه در زمینه بحثهای کلامی و اعتقادی، باید به کتابهای علمای شیعه یا کتبی که پیرامون مسائل اعتقادی تشیع نوشته شده مراجعه کرد. در زمینه آثار علمی و تألیفات نیز به کتب خاص این موضوع. در دائره المعارفهای مختلف نیز در مدخلهای گوناگون به شیعه شناسی پرداخته شده است. (۲)

در کتاب «یادنامه علامه امینی» (۳) مقاله ای است با عنوان «۴۰۰ کتاب در شناخت شیعه» به قلم استاد محمد رضا حکیمی، که افزون بر آن چهارصد کتاب، کتابهای فراوان دیگری را که اهل سنت درباره اهل بیت و حضرت مهدی علیه السلام، نیز برخی نویسندگان غیر مسلمان نوشته اند نام می برد.

ص: ۳۵۶

۱- ۱). از جمله ر. ک: «تاریخ الشیعه» محمد حسین المظفری، «اطلس فرهنگی اسلام»، «الشیعه و التشیع» محمد جواد مغنیه، «اعیان الشیعه» سید محسن امین، ج ۱ ص ۲۶، «شیعه در تاریخ» محمد حسین زین عاملی، ترجمه عطایی، «الشیعه فی موبک التاریخ» جعفر سبحانی، «امامان شیعه و جنبشهای مکتبی» محمد تقی مدرس، ترجمه آذری، «تاریخ تشیع در ایران» رسول جعفریان، «الانتفاضات الشیعیه» هاشم معروف الحسنی، و ترجمه اش به نام «جنبشهای شیعی در تاریخ اسلام»، محمد صادق عارف، «سیری در تاریخ تشیع» داود الهامی، «الشیعه فی مصر، من الامام علی الی الامام الخمینی» صالح الوردانی، «الشیعه فی التاریخ» سید عبد الرسول الموسوی، «تاریخ الشیعه فی ساحل بلاد الشام» هاشم عثمان، «دوله التشیع فی بلاد المغرب» نجیب زینب، «معارف و معاریف» ج ۳ ص ۱۳۷۱ مدخل تاریخ شیعه، «تاریخ شیعه و علل سقوط بنی امیه» فون فلوتن آلمانی ترجمه سید مرتضی هاشمی، «شیعه در هند» عباس اطهر رضوی، «تاریخ الشیعه» حسین علی محفوظ، «تاریخ الشیعه الامامیه» عبد الله فیاض و ترجمه اش به نام «تاریخ شیعه امامیه» از حمید خوشنویس، «تاریخ سیاسی شیعیان اثنی عشری در ایران»، پرویز ترکمنی آذر، «تاریخ تشیع از آغاز تا پایان غیبت صغری»، غلامحسین محرمی.

۲- ۲). مثل «دائره المعارف تشیع» که در مدخل «تشیع»، بحثی مستوفی و عمیق درباره تشیع دارد، که جداگانه نیز با نام «تشیع» در ۴۶۱ صفحه منتشر شده است.

۳- ۳). ص ۵۱۳، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۵۲ ش.

مؤلفان نیز در طول تاریخ به معرفی چهره های علمی و شخصیت‌های برجسته شیعه پرداخته اند، همچون سید محسن الامین در «اعیان الشیعه» و شیخ آقابزرگ تهرانی در «طبقات اعلام الشیعه» و سید عبد الله شرف الدین در «مع موسوعات رجال الشیعه».

پژوهشگرانی نیز به شناساندن آثار و تألیفات شیعه پرداخته اند، همچون شیخ آقا بزرگ تهرانی در «الذریعه الی تصانیف الشیعه» و سید حسن صدر در «تأسیس الشیعه لعلوم الاسلام» (۱) و عامر الحلو در «معجم الدراسات القرآنیه عند الشیعه الامامیه».

برخی هم به معرفی معتقدات شیعه در اصول و فروع و... پرداخته اند، مانند کاشف الغطاء در «اصل الشیعه و اصولها»، و علامه طباطبایی در «شیعه در اسلام» و محمد جواد مغنیه در «الشیعه و التشیع» و مهدی سراج در «شیعه چه می گوید؟» و محمد حسین مظفر در «عقائد الامامیه». افزون بر مطالبی که در فرهنگنامه ها آمده است، معرفی شیعه در زمینه مسائل خاص امامت و پاسخگویی به شبهات و رد ادعاهای بی اساس معاندین انجام یافته است. کتابهای رجالی و بیوگرافیهای مجموعه ای یا تک نگاریها هم جای خاص خود را دارد.

به دلیل اهمیت و نقش آفرینی فکر و فرهنگ شیعی در طول تاریخ و در عصر حاضر و نهضت‌های مهم برخاسته از این تفکر و باور، به ویژه آنچه به صورت «انقلاب اسلامی» در ایران شکل گرفت، توجه دوباره به «شیعه شناسی» را برانگیخت و در غرب و آمریکا و حتی اسرائیل، تلاشهای جدیدی برای شناخت ماهیت این اندیشه و پیروانش صورت گرفت. (۲) در سالهای اخیر نهضت شیعه شناسی در اروپا و آمریکا شدت و گسترش بیشتری یافته و تحولات جدید در کشورهای اسلامی و عربی بر دامنه آن افزوده است.

به هر حال، شیعه را یا باید از رجال و شخصیت‌های شناخت، یا از آثار علمی فرهنگی در زمینه های مختلف، یا از گفتار دیگران درباره این مجموعه و فرقه، یا از عمل و رفتار آنان در جامعه و تاریخ. شناخت شیعه از بعد تاریخی، پیدایش فرقه ها، ویژگیهای فکری و

ص: ۳۵۷

۱-۱). ترجمه اش با عنوان «شیعه، بنیانگذاران فرهنگ اسلام» از مشتاق عسکری، دار الکتب الاسلامیه.

۲-۲). از جمله در دانشگاه تل آویو اسرائیل، در سال ۱۳۶۳ سمیناری برگزار شد و شخصیت‌های مهمی در آن سخنرانی کردند و موضوع این کنفرانس، «بررسی تشیع» بود (ر.ک: کیهان ۶/۱۰/۶۳). مجموعه مقالات و مباحث آن کنفرانس بین المللی به نام «تشیع، مقاومت و انقلاب» در ۴۲۵ صفحه در زمستان ۱۳۶۸ به فارسی منتشر شد.

اعتقادی و مکتب اهل بیت علیهم السلام بحث مبسوطی می‌طلبد که خارج از حوصله این اثر است.

کتابشناسی در ابعاد مختلف تشیع نیز، کاری عظیم است و تألیفی مستقل می‌طلبد، (۱) همچنان که افرادی چون شیخ آقا بزرگ تهرانی، سید محسن امین، سید حسن صدر و... در این عرصه آثار جاویدان عرضه کرده اند، لیکن یادکرد شماری از آثار عالمان و محققان به عنوان نمونه، تقدیری از زحمات آنان است:

۱- آثار الشیعه الامامیه، عبد العزیز جواهر کلام، تهران، ۱۳۰۷ ش.

۲- اسرار آل محمد، سلیم بن قیس.

۳- الاسلام علی ضوء التشیع (ترجمه فارسی اش: اسلام در پرتو تشیع، حسین خراسانی).

۴- الاسلام و الشیعه (جلد ۲) محمود شهابی، دانشگاه تهران، ۱۳۶۱ ش.

۵- اسلام و تشیع، ضیاء الدین استرآبادی، تهران، ۱۳۵۸ ش.

۶- اصل الشیعه و اصولها، محمد حسین کاشف الغطاء، قم، ۱۴۱۵ ق (۲).

۷- اعیان الشیعه، سید محسن امین، بیروت، ۱۴۰۶ ق.

۸- الإمامه فی اهمّ الكتب الکلامیه، سید علی المیلانی، قم، ۱۳۷۲ ش.

۹- الامامه و الامامیه، محمد رضا البحرینی، بنیاد بین المللی غدیر، ۱۴۲۱ تهران.

۱۰- این است آیین ما (ترجمه «اصل الشیعه و اصولها» کاشف الغطاء) ناصر مکارم، قم.

۱۱- بشاره المصطفی لشیهه المرتضی، طبرسی، مؤسسه نشر اسلامی، ۱۴۰۲ ق.

۱۲- تأسیس الشیعه الکرام لعلوم الاسلام، سید حسن الصدر، اعلامی.

۱۳- تشیع (برگرفته از دائره المعارف تشیع)، تهران، ۱۳۷۳ ش.

۱۴- تشیع در مسیر تاریخ، سید حسین محمد صفری، ترجمه سید محمد تقی آیت اللهی.

۱۵- تشیع و اسلام (ترجمه «التشیع و الاسلام» شهید صدر) علی حجتی کرمانی، ۱۳۵۴ ش.

۱۶- التشیع، نشأته...، معالمه، هاشم الموسوی، مرکز الغدیر، قم، ۱۴۱۴ ق.

۱۷- التشیع، نشوؤه، مراحل، مقوماته، عبد الله الغریفی.

-
- ۱-۱. درباره کتابشناسی موضوعی شیعه در ابعاد مختلف ر.ک: فصلنامه «شیعه شناسی» شماره ۱، بهار ۸۲.
- ۲-۲. دو ترجمه آن به نامهای «ریشه شیعه و پایه های آن» و «این است آیین ما» چاپ شده است.

- ۱۹- تعالیم و عقاید شیعه، محمد رضا مظفر، ترجمه محمد مجتهدی شبستری، تهران، ۱۳۴۷ ش.
- ۲۰- چرا مذهب تشیع را انتخاب کردم؟ (ترجمه «لماذا اخترت مذهب التشيع» محمد امين الأنطاكي)، تهران، ۱۳۴۹ ش.
- ۲۱- چرا مذهب شیعه را انتخاب کردم؟ ترجمه حسین حقانی، تهران، ۱۳۵۰ ش.
- ۲۲- چگونه شیعه باشیم؟ (ترجمه «اخلاق الأئمة و آداب الشیعه» فیض کاشانی)، تهران، انتشارات محمدی، ۱۳۵۳ ش.
- ۲۳- حماسه غدیر، محمد رضا حکیمی. دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران.
- ۲۴- دائره المعارف الشیعیه العامه، محمد حسین الأعلمی، بیروت، ۱۴۱۳ ق.
- ۲۵- دائره المعارف تشیعی، گروهی از نویسندگان، تهران.
- ۲۶- درآمدی بر شیعه شناسی، علی ربّانی گلپایگانی، مرکز جهانی علوم اسلامی، قم، ۱۳۸۲.
- ۲۷- الذریعه الی تصانیف الشیعه، شیخ آقا بزرگ تهرانی، بیروت، ۱۴۰۳ ق.
- ۲۸- روح التشیعی، عبد الله نعمه، بیروت، ۱۴۰۵ ق.
- ۲۹- رهبری در تشیعی، روح الله حسینیان، سازمان تبلیغات اسلامی، تهران ۱۳۷۱.
- ۳۰- شبهات حول الشیعه، ابو طالب تجلیل، قم، ۱۴۱۷.
- ۳۱- شبهای پیشاور در دفاع از حریم تشیعی، سلطان الواعظین شیرازی، تهران، ۱۳۴۴ ش.
- ۳۲- الشیعه بین الحقایق و الأوهام، سید محسن امین، بیروت.
- ۳۳- الشیعه، محمد صادق الصدر، بغداد، ۱۳۵۲ ق.
- ۳۴- الشیعه و الامامیه، محمد حسین المظفر، ۱۳۷۰ ق.
- ۳۵- الشیعه و التشیعی، محمد جواد مغنیه، بیروت، ۱۴۰۹ ق.
- ۳۶- شیعه چه می گوید؟ سراج انصاری، کتابفروشی بنی هاشمی، تهران، ۱۳۸۵ ق.
- ۳۷- شیعه در اسلام، علامه محمد حسین طباطبایی، انتشارات قائم، تهران.
- ۳۸- شیعه در پیشگاه قرآن و اهل بیت، (ترجمه جلد ۱۵ بحار الأنوار)، تهران، ۱۳۹۷ ق.

۳۹- شیعه در تاریخ، محمد حسین زین عاملی، ترجمه محمد رضا عطایی.

۴۰- شیعه شناسی از نظر فریقین، سید محمد علی کاظمینی، مشعل، تهران، ۱۳۵۳.

۴۱- شیعه شناسی و پاسخ به شبهات (۲ جلد)، علی اصغر رضوانی، مشعر، تهران ۱۳۸۳ ش.

ص: ۳۵۹

- ۴۲- شیعه، علامه طباطبائی (مباحثه با هانری کربن)، هجرت، قم.
- ۴۳- شیعه کیست و تشیع چیست؟ (ترجمه «الشیعه و التشیع» مغنیه) تهران، ۱۳۴۴ ش.
- ۴۴- شیعه و تهتمهای ناروا، محمد جواد شری، ترجمه محمد رضا عطایی، بنیاد پژوهشهای آستان قدس، ۱۳۶۶ ش.
- ۴۵- شیعه، یک حزب تمام، علی شریعتی، حسینیه ارشاد، تهران.
- ۴۶- صفات الشیعه، شیخ صدوق، قم، ۱۴۱۰ ق.
- ۴۷- طبقات اعلام الشیعه، شیخ آقا بزرگ تهرانی، مشهد، ۱۴۰۴ ق.
- ۴۸- عقائد الامامیه، محمد حسین المظفر.
- ۴۹- عقائد الشیعه الامامیه الاثنی عشریه، سید ابراهیم موسوی، نجف، ۱۳۸۷ ق.
- ۵۰- عقیده الشیعه الامامیه، هاشم معروف الحسنی.
- ۵۱- الغدیر، عبد الحسین امینی، دار الكتاب العربی، بیروت.
- ۵۲- الفوائد البهیة فی شرح العقاید الامامیه (۲ جلد) شیخ محمد جمیل حمود.
- ۵۳- فی ظلال التشیع، محمد علی الحسنی.
- ۵۴- گفتار شیعه در اصول و فروع، شمس الدین نجفی، ۱۳۴۹ ش.
- ۵۵- المراجعات، سید عبد الحسین شرف الدین، مجمع جهانی اهل بیت، ۴۱۶ ق.
- ۵۶- مسائل اعتقادی از دیدگاه تشیع (ترجمه «عقائد الامامیه» مظفر)، محمدی اشتهاردی، قم، ۱۳۶۴ ش.
- ۵۷- معارف امامیه، (۲ جلد)، علی رضا مسجد جامعی.
- ۵۸- معالم العلماء فی فهارس کتب الشیعه، ابن شهر آشوب، نجف، ۱۳۸۰ ق.
- ۵۹- معالم المدرستین، علامه مرتضی عسکری، مؤسسه بعثت، تهران، ۱۴۰۸ ق.
- ۶۰- منشور عقاید امامیه، جعفر سبحانی، مؤسسه امام صادق، قم، ۱۳۷۶ ش.
- ۶۱- منهج فی الإلتناء المذهبی، صائب عبد الحمید، مرکز الغدیر، قم، ۱۴۱۴ ق.

۶۲-نشأه الشيعة الاماميّه، نييله عبد المنعم داود.

۶۳-يادنامه علامه اميني، مقاله هيجده: «تحقيق در عقايد و علوم شيعي» عبد الجواد فلاطوري.

«شيعه شناسي» نيز نام مؤسسه اي است در قم كه فصلنامه اي به همين نام منتشر مي كند (-مؤسسه شيعه شناسي).

-تشييع، كتابشناسي غدير، مذهب جعفري، شيعه در تاريخ، غدير و فرهنگ مكتوب.

ص: ۳۶۰

صاحب لواء- پرچمدار پیامبر

صبر علی وار- سکوت ۲۵ ساله

صحابه

اصحاب و یاران پیامبر صلی الله علیه و آله، اصطلاحاً آنان که زمان رسول خدا را درک کرده و او را دیده اند. شمار آنان را تا سی هزار نفر هم گفته اند که البته رقم دقیقی نیست، چون تنها در حجه الوداع، بیش از صد هزار نفر با آن حضرت حج انجام دادند و سخنان او را در غدیر شنیدند. برخی هم صحابی را کسی دانسته اند که او را دیده و از او حدیث نقل کرده یا مدتی با او مصاحبت داشته است. در مقابل صحابه، «تابعین» اند که نسل پس از صحابه اند.

بحث از صحابه از آنجا ریشه می گیرد که اهل سنت معتقدند همه صحابه عادل و منزه اند و دلیلشان هم آیاتی است که از مؤمنان و مهاجران و انصار ستایش می کند و این اعتقاد، برای تصحیح خلافت ابو بکر و عمر و عثمان و نیز توجیه خلافهای عملی آنان است. در حالی که در آیات متعددی از برخی افراد آن زمان نکوهش شده و به گواهی تاریخ نیز خطاهای بزرگی از برخی سرزده و اعتقاد به عدالت همه صحابه، چیزی جز چشم نهادن بر واقعیات تاریخی و توجیه ظلم و انحراف برخی نیست. آیا علی علیه السلام که در همه صحنه های نبرد علیه باطل و شرک حضور داشته، و ابو سفیان که در همه توطئه ها علیه

اسلام فعالیت داشته و اواخر عمر پیغمبر منافقانه مسلمان شده است برابرند؟ (۱)

-عدالت صحابه، پنجاه و پنج سؤال از تاریخ، خلافت بی دلیل، مطاعن، لعن صحابه.

صحیفه علویه

عنوان کتابی است که مجموعه دعاهایی از علی علیه السلام را دارد. دعاهای امام علی، در مجموعه‌هایی به نام «کتاب دعاء علی» از جلودی بصری و «معالم الحکم» از قاضی قضاعی، و «الصحیفه العلویه» از سماهیجی (متوفای ۱۱۳۵ و مؤلف کتاب حاضر) گردآمده است. (۲) در این کتاب ۱۵۶ دعا از امیر المؤمنین علیه السلام نقل شده است. بر این کتاب، تکمله‌هایی هم نگاشته شده و جامع‌ترین آنها «الصحیفه العلویه الجامعه» است، از سید محمد باقر ابطحی اصفهانی در ۷۵۸ صفحه که دعاهای روایت شده از امام را به ۴۹۷ رسانده و حاوی فهرستهای مختلف و مفید است، نشر مؤسسه امام مهدی، قم ۱۴۱۸ ق. (۳)

-کتاب علی، مصحف علی علیه السلام.

صد و ده، صد و بیست و یک

طبق حساب ابجد، نام علی علیه السلام «۱۱۰» است (ع-۷۰، ل-۳۰، ی-۱۰) و کلمه «یا علی» به همین حساب «۱۲۱» است (با افزودن ی-۱۰، الف-۱). از این رو برای اهل ادب و عدد، شماره ۱۱۰ و ۱۲۱ به سبب آنکه مرادف با «علی» و «یا علی» است، قد است و جاذبه خاصی دارد و به خجستگی این نام به شکل‌های مختلف از این شماره استفاده می‌کنند. این نکته در میان دراویش و صوفیان بیشتر رواج دارد.

-یا علی، نام علی علیه السلام.

صراط مستقیم

راه راست. در چندین آیه، خداوند از «صراط مستقیم» و صراط خدا یاد کرده و مردم را

ص: ۳۶۲

۱- ۱. در این باره ر.ک: «نظریه عداله الصحابه»، احمد حسین یعقوب، «معالم المدرستین»، ج ۱ ص ۸۷، «الصحابه فی القرآن و السنّه و التاريخ» مرکز الرساله.

۲- ۲. با ترجمه سید هاشم رسولی محلاتی، تهران، ۱۳۷۶.

۳- ۳. درباره این کتاب ر.ک: «دانشنامه امام علی»، ج ۱۲ ص ۲۷۵، همچنین نمونه‌های متعددی از دعاهای آن حضرت در «موسوعه الامام علی بن ابی طالب»، ج ۹ ص ۲۱۰ تا ۲۳۸ آمده است.

به پیمودن آن فراخوانده است. (۱) همچنین در آیاتی «سبیل الله» و «سبیلی» آمده است.

مفهوم اینها یعنی دین خدا، آیین حق، اسلام، خداشناسی، توحید. ولی در روایات متعددی، سبیل خدا و صراط مستقیم، پیامبر و امامت ائمه و امامان اهل بیت معرفی شده و بخصوص منظور از آن، امیر مؤمنان دانسته شده است. امام صادق علیه السلام در ذیل آیه «اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ» می فرماید: «هو أمير المؤمنين عليه السلام و معرفته». (۲) و امام سجّاد علیه السلام می فرماید: «نحن أبواب الله و نحن الصراط المستقیم» (۳) و امام باقر علیه السلام فرمود: «علی بن ابی طالب و الأئمه من ولد فاطمه». (۴) از میان راههای گوناگون عملی و تفکرات رنگارنگ فلسفی و کلامی، صراط مستقیم علی علیه السلام حق است و راست و بی انحراف و نجات بخش. در دعای ندبه نیز از امام زمان علیه السلام به عنوان فرزند نبأ عظیم و صراط مستقیم یاد شده است (یابن النبأ العظیم، یابن الصراط المستقیم). راه علی و ائمه، راه درست و حق است و پیروان را به رضای خدا و به بهشت می رساند. راههای دیگر همه بیراهه است.

ما دلسپردگان پی قرآن و عترتیم هر راه و دعوت دگری جز فریب نیست

صراط مستقیم، از افراط و تفریط هم دور است و بر محور «حق» است و چون از طریق حق عبور می کند، به خاطر خطرهای لغزشها و سقوطها دشوار است و باریک و پرگزند و نیاز به نور معرفت دارد، تا انسان را از روی جهنم شهوات و شبهات و تمایلات نفسانی بگذرانند. در کلام امام سجّاد علیه السلام است: صراط در دنیا آن است که از غلو و از تقصیر دور باشد، یعنی بدون افراط و تفریط. در آخرت نیز، صراط راه مؤمنان به سوی بهشت است.

امام صادق علیه السلام نیز فرموده است: صراط، طریقی است به سوی شناخت خدا، و دو صراط است: یکی در دنیا، دیگری در آخرت. صراط دنیا همان «امام» است که اطاعتش واجب است و هر کس او را شناخته، از وی پیروی کند، از صراطی که پل جهنم در آخرت است، خواهد گذشت و کسی که در دنیا امام مفترض الطاعة را نشناسد، در آخرت قدمش می لغزد

ص: ۳۶۳

۱- ۱) از جمله: آل عمران ۱۰۱، نساء ۶۷ و ۶۸، انعام ۸۷ و ۱۵۳، حج ۵۴، ابراهیم ۲، مؤمنون ۷۳.

۲- ۲) بحار الأنوار، ج ۲۴ ص ۱۲.

۳- ۳) همان.

۴- ۴) همان، ص ۱۶. روایات این موضوع را در «بحار الأنوار»، ج ۲۴ ص ۹ به بعد (انهم علیهم السلام السبیل و الصراط و شیعتهم المستقیمون علیها) و «معانی الأخبار»، ص ۳۲ مطالعه کنید.

و در آتش دوزخ سرنگون می شود. (۱) با این تحلیل، تفاوت عبور مردم از صراط نیز بستگی به تفاوتشان در امام شناسی و پیروی آنان از ائمه دارد. در نتیجه، مخالفان با امام معصوم، هرگز نمی توانند از آن عبور بکنند.

از صراط مستقیم، به صراط اقوم و صراط سوئی هم تعبیر شده است.

-القاب علی علیه السلام، فضایل علی علیه السلام علی در قرآن.

صفات ائمه علیهم السلام

در مناقب ابن شهر آشوب، مباحث سودمند و نکات جالبی درباره امامت و ائمه است. از جمله با عنوان «صفات الأئمه»، فهرستی از صفات امامان را براساس آنچه در روایات شیعه آمده برشمرده و پنجاه صفت ذکر کرده است، از جمله این اوصاف و ویژگیها: (۲)

عصمت، نص بر امامت، داناترین، فصیح ترین، بردبارترین، دادگرتترین، باتقواترین، شجاع ترین، باشرافت ترین، خیرخواه ترین، وفادارترین، شکیباترین، پارساترین، بخشنده ترین، عابدترین، مهربان ترین مردم، متواضع ترین آنان در برابر خدا باشند، بیش از همه مطیع امر و نهی الهی باشند، از همه به خودشان سزاوارترند، ختنه شده و پاک به دنیا می آیند، عهده دار ولادت و وفاتشان امام معصوم است، اموال در اختیار آنان است، به خاطر فراست و تیزهوشی از روبه رو پشت سر می بینند، چون از نور خدا آفریده شده اند سایه ندارند، هر که از آنان متولد شود مؤمن می شود، چون از شکم مادر بر روی زمین قرار گیرند، با کف دو دست بر زمین می آیند و صدایشان به گفتن «شهادتین» بلند است، قلبشان نمی خوابد، محدث می شوند، دعایشان مستجاب می شود، بویشان معطر است، دارای وصیت آشکارند، با خرق عادات، دلیل و معجزه دارند، از حوادث پیش از وقوع خبر می دهند، سلاح و شمشیر پیامبر نزد آنان است، زره او برایشان اندازه است، صحیفه ای در اختیار دارند که نام شیعیانشان تا روز قیامت در آن است، و صحیفه ای که نام دشمنانشان تا روز قیامت در آن است، نزد آنان «جامعه» است که صحیفه ای است به طول هفتاد ذراع که همه نیازهای بنی آدم در آن است، به املائی پیامبر و خط امیر المؤمنین است، نیز

ص: ۳۶۴

۱-۱. معانی الاخبار، ص ۳۲.

۲-۲. مناقب، ج ۱ ص ۲۵۳.

«جفر احمر» نزد آنان است، جعبه ای که سلاح پیامبر در آن است و تا خروج حضرت قائم علیه السلام بیرون نخواهد آمد و «جفر ایض» نزد آنان است، جعبه ای که تورات موسی و انجیل عیسی و زبور داود و کتب آسمانی در آن است، دارای الهام و شنیدن صدای غیبی اند و آنچه بر دل‌هایشان می افتد و صدایی می شنوند، همچون صدای زنجیر در طشت، و گاهی چهره ای بزرگتر از جبرائیل و میکائیل و اسرافیل نزد آنان آشکار می شود و گاهی آن را می بینند و مورد خطاب قرار می دهند و گفته اند از صفات امام، شناخت همه احکام است.»-امام شناسی، امامت، علم بلایا و منایا.

صفویه

سلسله ای از سلاطین ایران که شیعه مذهب و با مسلک تصوّف بودند و در قرن دهم هجری حکومتی مذهبی در ایران بر سر کار آوردند. صفویان منسوب به جدّشان صفی الدین اردبیلی اند و شاه اسماعیل صفوی اولین پادشاه این سلسله، مذهب شیعه اثنی عشری را به عنوان مذهب رسمی ایران اعلام کرد و مدّتها با حکومت سنی مذهب عثمانیها و ازبکها جنگید و حکومتی متمرکز و شیعی در ایران ایجاد کرد. اوج اقتدار این سلسله در زمان شاه عباس صفوی بود. ساختار دینی حکومت در آن دوره بر مذهب شیعه شکل گرفت و شماری از علمای بزرگ شیعه نیز با حکومت صفوی همکاری و تفاهم داشتند و از این رهگذر، به نشر مبانی شیعه و ترویج روایات اهل بیت و فقه جعفری پرداختند، همچون: محقق کرکی، شیخ بهایی، میرداماد، ملا صدرا، فیض کاشانی و دیگران. (۱)- شیعه در تاریخ، نهضت های شیعی، دولت‌های شیعی.

صفین - جنگ صفین

صلوات

درودی ستایشگرانه و حق شناسانه بر حضرت محمّد و خاندان او، با جمله «اللّهُمَّ صَلِّ عَلَی مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ» یا مشابه آن. صلوات، ریشه ای قرآنی دارد. خداوند می فرماید:

ص: ۳۶۵

۱- ۱). ر.ک: «دائرة المعارف تشیع»، ج ۱۰ ص ۳۵۴، «پیدایش دولت صفوی» ترجمه آژند.

إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا (۱) خداوند و فرشتگان بر پیامبر صلوات و درود می فرستند، ای آنان که ایمان آورده اید، بر او صلوات و سلام بفرستید، درودی فراوان. در نماز هم واجب است در تشهد، بر آن حضرت و خاندانش صلوات بفرستند. از پیامبر اکرم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آله روایت است که: «من صَلَّى صَلَاةً لَمْ يَصَلِّ فِيهَا عَلَيَّ وَ لَا عَلَى أَهْلِ بَيْتِي لَمْ تَقْبَلْ مِنْهُ» (۲)، هر کس نمازی بخواند که در آن بر من و خاندانم صلوات نفرستد از او پذیرفته نمی شود. شافعی نیز با اشاره به همین نکته در فضیلت اهل بیت، وجوب مودت اهل بیت و صلوات در نماز و مردودی نماز بی صلوات را یاد کرده و چنین سروده است:

يا اهل بيت رسول الله، حبكم فرض من الله في القرآن انزله

كفاكم من عظيم القدر، أنكم من لم يصل عليكم لا صلاة له (۳)

این یاد کرد، هم حق شناسی و تکریم است، هم الهام و تأسی. به قول استاد محمّد رضا حکیمی: «ذکر آل محمّد در هر حال، مایه ثبات ایمان و روشنی دل و سرافرازی امت و حریت فکر و وسیله قرب به خداوند است. از این گذشته، آل محمّد تنها از آن شیعه نیستند، از آن همه مسلمانانند، فرزندان و اوصیای پیامبر مسلمانانند و وارثان علوم و معارف پیامبر، و ذکر مناقب و حقوق آنان برای هر مسلمانی اهمیت دارد.» (۴) آنچه مطرح است و گاهی میان شیعه و اهل سنت موجب بحث، این است که آیا در کنار نام پیامبر، آل و اهل بیت و صحابه را هم باید آورد یا نه؟ خود پیامبر چگونه صلوات می فرستاده؟ صیغه خاصی دارد یا هر کس هر گونه که مایل بود؟ تا آنجا که یاد نکردن از آل گاهی گواه سنی بودن گوینده یا نویسنده به شمار می آید.

شیعه، صلوات بدون «آل محمّد» را ناقص و ابتر می شمارد و این به استناد احادیث نبوی در کتب شیعه و اهل سنت است، که فرمود: بر من درود ابتر و ناقص نفرستید، پرسیدند: صلوات ابتر چیست؟ فرمود: نگویند: «اللهم صلّ علی محمّد»، بلکه بگویند:

ص: ۳۶۶

۱-۱. احزاب، آیه ۵۶.

۲-۲. اهل البيت في الكتاب و السنه، ص ۳۸۸ به نقل از سنن دارقطنی و احقاق الحق و مستدرک الوسائل.

۳-۳. همان، به نقل از الصواعق المحرقة ص ۱۴۸.

۴-۴. حماسه غدیر، ص ۱۶۱، نیز کتاب «نان و کتاب» از ایشان، ص ۱۳۵، مقاله «صلوات و الفاظ آن در اسلام».

«اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ». (۱) فخر رازی هم همین صورت را برای صلوات ذکر می کند که از پیامبر خدا روایت شده است. (۲) خود پیامبر نیز در نماز و غیر نماز، صلوات بر خود و آل محمد را به صورت یاد شده می فرمود. (۳)

یادکرد «آل محمد» در صلوات و دعا و ذکرها و خطبه ها و صلوات بر خاندان پیامبر، به تدریج جنبه سیاسی هم یافت و در مقابل خط امویان که سیاست حذف این خاندان را حتی در ذکر و یادکردن پیش گرفته بودند، خط اهل بیت، بر تأکید مکرر و مداوم بر «آل محمد» بود. شاید اصرار امام سجاده علیه السلام بر آوردن آن همه «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ» در اول هرفقره از دعاهای بسیاری در صحیفه سجاده، (۴) در راستای همین خط و احیای نام و یاد این خاندان بوده است. امام صادق علیه السلام می فرماید: پدرم امام باقر علیه السلام شنید مردی را که به کعبه چسبیده و می گفت: «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ»، فرمود: ای بنده خدا، آن را ناقص مگو و در حق ما ظلم نکن، بگو: «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ». (۵)

در مقابل، اصرار اهل سنت بر افزودن صحابه بر نام پیامبر در صلوات (و علی آله و صحبه اجمعین) نیز جنبه سیاسی دارد و به قصد تطهیر همه صحابه در همه عملکردشان و استحقاق صلوات و درود نسبت به آنان است. -اهل بیت، عدالت صحابه، حقوق اهل بیت.

صیغه برادری

روز هیجدهم ذی حجه، روز غدیر خم و از بزرگترین اعیاد اسلامی است. به پاس گرامیداشت این روز مبارک، میان مردم رسم است که با هم عقد اخوت می بندند و با خواندن «صیغه اخوت» یا «صیغه برادری» متعهد می شوند که مثل دو برادر، حقوق برادری را درباره هم مراعات کنند و در آخرت نیز از همدیگر شفاعت کنند. این رسم میان مردان شیعه، بیشتر رایج است. به نقل محدث قمی از مستدرک الوسائل، شیوه آن چنین است که

ص: ۳۶۷

۱-۱. شیعه شناسی، ص ۲۶۸ به نقل از الصواعق المحرقة، ص ۲۲۵، «فضائل الخمسه من الصحاح الستة» ج ۱ ص ۰۹ و ۲۲۳.

۲-۲. تفسیر کبیر، فخر رازی، ج ۲۵ ص ۲۲۷.

۳-۳. شیعه شناسی، ص ۲۶۵.

۴-۴. به عنوان نمونه، دعای ۲۰ صحیفه سجاده (مکارم الاخلاق) و دعاهای دیگر را بنگرید.

۵-۵. کافی، ج ۲ ص ۲۹۵ برای روایات صلوات، ر.ک: «وسائل الشیعه»، ج ۴ ص ۱۲۱۳، «بحار الأنوار»، ج ۸۲ ص ۲۷۷، «احقاق

الحق»، ج ۹ ص ۵۲۴ تا ۶۲۰.

شخص دست راست خود را بر دست راست برادر مؤمن خود بگذارد و بگوید: «و آخیتک فی الله و صافیتک فی الله و صافحتک فی الله و عاهدت الله و ملائکتہ و کتبه و رسله و أنبیائه و الأئمه المعصومین علیهم السلام علی انی ان كنت من أهل الجنه و الشفاعة و اذن لی بأن أدخل الجنه لا ادخلها الا و أنت معی» (با تو در راه خدا برادری کردم و صفا و مصافحه کردم و با خدا و فرشتگان و کتابها و پیامبران و امامان معصوم عهد بستم که اگر من از اهل بهشت و شفاعت بودم و به من اجازه ورود به بهشت دادند، جز همراه تو وارد بهشت نگردم) آنگاه برادر دیگر با گفتن «قبلت» این برادری را می پذیرد. سپس بگوید:

«اسقطت عنک جميع حقوق الأ-خوه ما خلا- الشفاعة و الدعاء و الزیارة» (همه حقوق برادری را از تو ساقط نمودم مگر حق شفاعت و دعا و زیارت را) آنگاه او هم بپذیرد. (۱)

در برخی مناطق، سنتی عامیانه میان زنان است که در روز غدیر خم با آداب خاصی مراسم «خواهرخواندگی» برپا می کنند که نوعی از همان صیغه اخوت بین آنان است.

-عید غدیر، غدیر خم، مؤاخات.

ص: ۳۶۸

ضحاک بن قیس

از چهره های غارتگر و مفسد و دستیار معاویه و از فرماندهان سپاه دمشق که در ایجاد بلوا و فتنه در قلمرو حکومت امیر المؤمنین علیه السلام کوشا بود.

وی همراه چند هزار نفر در مرز غربی عراق، در منطقه حکومت حضرت علی علیه السلام به تاخت و تاز و حمله به مردم و حاجیان و غارت اموالشان پرداخت و عمرو بن قیس -والی منصوب از سوی آن حضرت- را کشت. پس از این واقعه، امیر مؤمنان سخنرانی کرد و مردم را به مقابله فراخواند، اما پاسخ سرد مردم سبب شد که حضرت خطبه ای انتقادی و گلایه آمیز از سستی و بی حالی یارانش ایراد کند. (۱)

وی مدتی هم پس از مرگ زیاد بن ابیه والی کوفه بود و بر جنازه معاویه نیز نماز خواند.

در جنگ صفین و قیام حجر بن عدی و بسیاری از حوادث آن روزگار، در خط امویان بود و بر ضدّ جبهه حق می کوشید. (۲)

ص: ۳۶۹

۱- ۱. نهج البلاغه، خطبه ۲۹.

۲- ۲. دانشنامه امیر المؤمنین، ج ۱۱ ص ۳۵۲.

وی از یاران باوفای امیر المؤمنین بود. پس از شهادت آن حضرت، معاویه در برخوردی که با او داشت، از وی خواست علی علیه السلام را برایش توصیف کند. ابتدا عذر آورد، اما با اصرار معاویه زبان به سخن گشود و از فضایل و مناقب حضرت علی علیه السلام و شب زنده داری، پارسایی، تهجد، اشکهای شبانه، یتیم نوازی و عدالت و علمش گفت. (۱) وی در شهادت امیر مؤمنان بسیار اندوهگین شد و غم خود را در فقدان مولایش همچون اندوه مادری دانست که تنها فرزندش را در دامانش سر بریده باشند. (۲)

- اصحاب علی علیه السلام.

ص: ۳۷۰

-
- ۱- ۱. نهج البلاغه، حکمت ۷۷ (صبحی صالح)، مروج الذهب، ج ۲ ص ۴۲۱.
 - ۲- ۲. فضائل الخمسه من الصحاح الستة، ج ۳ ص ۲۸ (به نقل از منابع اهل سنت).

از ریشه طغیان است، به معنای تجاوز کار، بت، باطل، سرکش و متمرد، هر معبودی جز خدا، هر پیشوای ضلالت و گمراهی، شیطان، کافر. (۱) در قرآن هم توصیه شده که برای محاکمه، نزد طاغوت نروید و از طاغوت پرهیزید، گاهی نیز طاغوت همراه با جبت آمده که معنایشان تقریباً یکی است (يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ). (۲)

در تعابیر دینی واژه های طاغوت، طاغی، طغات، طاغیه، طواغیت، در مورد خلفای جور، سرکردگان فتنه و آشوب بر ضد خط امامت و والیان دست نشانده و ستمگر به کار رفته است، آنان که در برابر امر خداوند و فرمان قرآن و سفارشهای پیامبر خدا، گردن فرود نیاوردند و رفتاری جبارانه و فرعونى با بندگان صالح خدا داشتند. از این رو هم مستحق لعن خدا و رسولند، هم اطاعتشان حرام و مبارزه با آنان لازم است، هم هواداری و همبستگی با آنان، شرکت در جرم و جنایاتشان به شمار می رود.

ص: ۳۷۱

۱-۱. مفردات راغب و مجمع البحرین.

۲-۲. نساء، آیه ۵۱.

امام حسین علیه السّلام به سران سپاه کوفه که به جنگ او آمده بودند خطاب فرمود: «أنتم من طواغیت الأُمّه...» (۱) شما از طاغوت‌های این امتید. در زیارت امام حسین علیه السّلام، بر جبتها، طاغوتها و فرعونهای امت اسلام نفرین شده است و این نشان می‌دهد که سرکردگان حزب اموی و ضدّ اهل بیت که دست به قتل امیر المؤمنین علیه السّلام و امام حسین علیه السّلام زدند نیز طاغوت و فرعونند و مستحق لعن و نفرین: «اللّهمّ العن جوایبیت هذه الأُمّه و العن طواغیتها و العن فراعنتها و العن قتله امیر المؤمنین و العن قتله الحسین» (۲)

گاهی از دو بت و دو طاغوت قریش یاد شده است که مقصود از آنان بر شیعه پنهان نیست. (۳) علامه مجلسی می‌گوید: طاغوت به معنای شیطان و بتها و هر معبود غیر خدا و هر اطاعت شده باطلی جز اولیای الهی است و امامان از دشمنان خودشان در بسیاری از روایات و زیارات با «جبت» و «طاغوت» و «لات» و «عزّی» یاد کرده اند. (۴) چرا که پذیرش رهبری و ولایت آنان، مسلمان را به نامسلمانی و امت را به انحراف می‌کشد.

«هر ولایتی بجز ولایت خدا و جانشینانش، ولایت شیطان و طاغوت است. پذیرش ولایت شیطان موجب آن است که شیطان بر همه نیروهای سازنده و آفریننده ای که در وجود آدمی نهاده شده، تسلط یافته و آنها را در مجرای هواها و هوسهای خویش درآورد.

طاغوت از آنجا که جز برای بهره مندیهای خود برای هیچ چیز دیگر اصالتی قائل نیست و منافع جامعه را جز از دریچه سود شخص نمی‌نگرد و اساساً به نیازهای انسانی و امکانات وی در طبیعت واقف نیست، رهبری اش برای جامعه انسانی، منشأ زیان و خسارت و بر باد رفتن بسی از ارزشهای ارزنده اوست... در جامعه و جهان تحت ولایت طاغوت، انسانها از نور معرفت و انسانیت و از فروغ زندگی آفرین آیین خدا محروم مانده در ظلمات جهل و هوس و شهوت و غرور و طغیان، محبوس و اسیر می‌گردند.» (۵) - ولایت، امامت.

ص: ۳۷۲

۱-۱. بحار الأنوار، ج ۴۵ ص ۸.

۲-۲. همان، ج ۹۸ ص ۱۵۸.

۳-۳. همان، ج ۸۲ ص ۲۶۰.

۴-۴. همان، ج ۲۴ ص ۸۳.

۵-۵. طرح کلی اندیشه اسلامی، سید علی حسینی (خامنه ای) ص ۱۳۱.

نام کتابی از کتابشناس بزرگ، شیخ آقا بزرگ تهرانی (م ۱۳۸۹ ق) است، در شرح حال رجال شیعه از قرن چهارم تا چهاردهم و معرفی آثار آنان. در این اثر، علمای شیعه براساس ۱۱ قرن مورد پژوهش قرار گرفته و به ۱۱ دوره تقسیم شده و هر کدام را نام مخصوصی نهاده است، مثلاً «نقباء البشر فی القرن الرابع عشر». در کل مجلّعات آن ۲۲۲۸ نفر معرفی شده اند. -الذریعه الی تصانیف الشيعة، شیخ آقا بزرگ.

طلحه

طلحه بن عبد الله، ابتدا از اصحاب پیامبر و عضو شورای خلافت هنگام مرگ عمر بود، تمایلات ثروت اندوزی فراوانی داشت و از عثمان پولهای بسیاری گرفت و از سرمایه داران بزرگ شد. (۱) در دوران خلافت امیر مؤمنان چون به خواسته های ریاست طلبانه اش نرسید به پیمان شکنی برخاست. وی از فتنه انگیزان و از سران جنگ جمل بود که در همان جنگ در ۶۴ سالگی کشته شد. (۲) -جنگ جمل، بیعت و بیعت شکنان، ناکثین.

ص: ۳۷۳

۱-۱. مروج الذهب، ج ۲ ص ۳۴۲.

۲-۲. طبقات ابن سعد، ج ۳ ص ۱۱۹.

ظلم اوّل

اگر ظلم را زیر پا گذاشتن حق دیگران بدانیم، بالاترین حق ائمت، حق برخورداری از امامت پیشوای معصوم است و والاترین حق علی علیه السّلام، خلافت و جانشینی او برای پیامبر خداست، پس بزرگترین ظلم نیز، ظلم به خاندان رسول و غضب خلافت و خانه نشین ساختن عترت و فجایع بعدی درباره دودمان پیامبر است که تا کربلا و دوره امویان و عباسیان و پس از آن را شامل می شود. ریشه همه این حق کشیها نیز به جریانات پس از رحلت پیامبر خدا و داستان سقیفه و ماجرای محروم ساختن امیر المؤمنین علیه السّلام از حق مسلم و الهی خویش برمی گردد. در دعاها، زیارتنامه ها و روایات، از اولین ظلم و اولین ظالم نکوهش و بر آنان لعنت شده است. در زیارت عاشورا می خوانیم: «اللّٰهُمَّ العن أوّل ظالم ظلم حقّ محمّد و آل محمّد و آخر تابع له علی ذلک». نیز لعنت خدا بر کسانی قرار داده شده که پایه گذار ظلم و جور بر اهل بیت شدند و آنان را از جایگاه و مراتب خود که خداوند برایشان قرار داده بود کنار زدند و آنان را کشتند یا با تمکین خود از ظالمان، زمینه ساز آن ستم و کشتار شدند. علی علیه السّلام نیز خود را اولین مظلوم می دانست. وقتی او اولین مظلوم باشد، پس غضب خلافت هم ظلم اوّل خواهد بود. (۱)

-غضب خلافت، سقیفه بنی ساعده، مظلومیت علی علیه السّلام، پنجاه و پنج سؤال از تاریخ، حقوق اهل بیت، غدیر و عاشورا.

ص: ۳۷۵

۱ - ۱. در این زمینه و ارتباط آن ظلم نخستین به مظلومیتهای بعدی، ر.ک: «فرهنگ عاشورا» مدخل «عاشورا و سقیفه»، نیز مدخل «غدیر و عاشورا» در کتاب حاضر.

به معنای ظالمان و ستمگران. از دیدگاه شیعی، به حکومتها و حاکمانی که منصب رهبری و خلافت را که خاص ائمه اهل بیت علیهم السلام است، غصب کردند و به خاندان پیامبر و شیعیانشان ستم روا داشتند، خلفای اموی و عباسی و دودمانهای ظالم دیگر گفته می شود.

سفارش امامان، دوری گزیدن از دربارهای ظالمان و «مبارزه منفی» با خلفای جور بود.

داستان نهی امام کاظم علیه السلام نسبت به صفوان جمّال برای کرایه دادن شترانش به هارون الرشید، حتی برای سفر حج که مشهور است یک نمونه از آن است. (۱) دیدگاه عدالتخواهانه تشیع، با حکومت جور سر ناسازگاری داشته و هرگونه همکاری با آن را حرام می داند. در کتابهای فقهی، عناوینی چون: حکومت جور، حاکم جائر، ظلمه، اعوان الظلمه و ابوابی چون «حرمت مسؤولیت پذیری از سوی حکومت ظالم» دیده می شود. (۲) مردی از امام صادق علیه السلام پرسید: کسانی از شیعه وارد دستگاه حکومتی می شوند، برای آنان کار می کنند و هوادار آنان می شوند. حضرت فرمود: «لیس هم من الشیعه، و لکنهم من أولئک» (۳)، آنان شیعه نیستند، بلکه از همانانند!

این دیدگاه از آنجا سرچشمه می گیرد که حکومت و خلافت، باید در تداوم رسالت و در مسیر «ولایت الله» باشد و مجری احکام الهی گردد. مشروعیت چنین حکومتی با نصّ خاص یا به نیابت عامّ است. از دیدگاه ائمه، حتی منصبهایی چون امامت جمعه و نماز عید، خاصّ برگزیدگان و خلفای الهی است که دیگران با قهر و غلبه آن را تصرّف کرده و حکم خدا را تغییر داده و کتاب الهی و فرائض دین را پشت سر انداخته اند. امام سجّاد علیه السلام از این ظلم یاد می کند و دشمنان اهل بیت را لعنت می کند. (۴) - غصب خلافت.

ص: ۳۷۶

۱- ۱. حیاة الامام موسی بن جعفر علیه السلام، ج ۲ ص ۲۶۶، وسائل الشیعه، ج ۱۲ ص ۱۳۱.
۲- ۲. مکاسب شیخ انصاری، باب «حرمة الولاية من قبل الجائر»، «المکاسب المحرّمه» امام خمینی، ج ۲ ص ۱۰۵ (الولاية من قبل الجائر).

۳- ۳. وسائل الشیعه، ج ۱۲ ص ۱۳۸. ر.ک: «باب تحریم معونه الظالمین»، وسائل الشیعه، ج ۱۲ ص ۱۲۷.

۴- ۴. صحیفه سجّادیه، دعای ۴۸ (...اللهم انّ هذا المقام لخلفاءك و اصفیاءك و مواضع أمناءك...).

مقصود از «عامه» اهل سنت است و از «خاصه»، شیعه اصطلاحی است که در روایات اهل بیت علیهم السلام نیز آمده است. از آنجا که در عصر ائمه و پس از آنان نیز، اهل سنت در اکثریت بودند و همه امکانات علمی و حکومتی و قضایی در دست سنیان بود، به آنان عامه گفته می شد. شیعه هم به لحاظ در اقلیت بودن، هم به خاطر دارا بودن عقاید و مرام خاص بویژه در مسائل خلافت و امامت، خاصه نامیده می شدند.

چون امامان شیعه در آن دوره، گاهی به علت تضییقات و فشارهای حکام بر شیعه و اهل بیت، سخنانی را (در باره احکام، اشخاص و موضوعات دیگر) به خاطر تقیه، مطابق مذاق و مذهب اهل سنت بیان می کردند، یکی از معیارهای تشخیص روایات صحیح و حکم واقعی، آن بود که روایت، مخالف عامه باشد. در حدیثی عمر بن حنظله از امام صادق علیه السلام می پرسد: اگر دو خبر مشهور از شما برسد و هر دو را راویان موثق نقل کرده باشند و متعارض باشند، کدام یک را باید پذیرفت؟ امام می فرماید: آنچه که حکمش با حکم قرآن و سنت موافق باشد و با «عامه» مخالف، آن را بگیری و آنچه را که مخالف قرآن و سنت یا موافق عامه باشد، رها کنید. می پرسد: اگر دو فقیه، حکم آن مسأله را از کتاب و سنت می دانستند، اما یکی از دو خبر موافق با عامه بود و دیگری مخالف با آنان،

کدام را بگیرند؟ فرمود: «ما خالف العامه ففیه الرشاد»، (۱) آنچه که مخالف با عامه باشد، هدایت و درستی در آن است.

طبق این تعریف و اصطلاح، به سنی نیز «عامی» گفته می شود و به روایاتی که از راویان اهل سنت نقل شده باشد، از «طرق عامه» اطلاق می گردد و به اسناد شیعی، «طرق خاصه» - فریقین.

عایشه

دختر ابو بکر، همسر رسول خدا صلی الله علیه و آله که نسبت به امیر المؤمنین علیه السلام حسد و کینه داشت و پیوسته علیه آن حضرت تلاش می کرد. وی زمان خلیفه اول و دوم، از حکومت طرفداری می کرد، در زمان عثمان از مخالفان خلیفه شد و در شورش علیه عثمان نقش عمده داشت، ولی با به خلافت رسیدن حضرت علی علیه السلام به مخالفان او پیوست و سوار بر شتر ماده (جمل) شد و جنگ جمل را پدید آورد و به نام دفاع از عثمان، اوضاع را بر ضد امیر المؤمنین آشفته ساخت. در جنگ جمل، طلحه و زبیر کشته شدند، عایشه را هم حضرت علی علیه السلام بخشید و او را محترمانه روانه مدینه کرد. (۲) گرچه بارها از حادثه جمل اظهار پشیمانی کرد، ولی به دشمنی خود با امام ادامه داد و از شهادت امیر مؤمنان شاد شد و سجده شکر کرد. (۳) پس از شهادت امام مجتبی علیه السلام، از دفن او در کنار قبر پیامبر جلوگیری کرد. وی در سال ۵۷ یا ۵۸ هجری در گذشت. - ناکثین، جنگ جمل.

عبد الله بن زبیر

فرزند زبیر بن عوام و از مخالفان اهل بیت علیهم السلام. وی وابستگی به امویان داشت و از عوامل عمده انحراف پدرش زبیر از خط امام علی علیه السلام و فروختن جنگ جمل بود. حضرت علی علیه السلام می فرمود: زبیر پیوسته مردی از ما خاندان بود، تا آنکه فرزند شوم او عبد الله بزرگ

ص: ۳۷۸

۱- ۱. اصول کافی، ج ۱ ص ۶۸.

۲- ۲. درباره او ر. ک: «نقش عایشه در تاریخ اسلام»، علامه عسکری.

۳- ۳. موسوعه الامام علی بن ابی طالب، ج ۵ ص ۸۷ به نقل از «الجمل» ص ۱۵۹ و «مقاتل الطالبین» ص ۵۵.

شد: «ما زال الزبير رجلا- منا أهل البيت حتى نشأ إبنه المشؤوم عبد الله» (۱) و این نشان دهنده تأثیر منفی پسر بر پدر است. در جنگ جمل، زبیر تصمیم گرفت از جنگ کناره گیری کند، اما پسرش با شیوه های مختلف او را به جنگ واداشت. در همین جنگ، عبد الله بن زبیر زمام ناقه عایشه را در دست داشت و از او دفاع می کرد. وی در سال ۷۳ هجری در زمان عبد الملک مروان و حمله حجاج به مکه، به دار آویخته شد. (۲) - زبیر، جنگ جمل.

عبد الله بن سبا

از تهمتهای مخالفان به شیعه آن است که تشیع را مولود افکار «ابن سبا» ی یهودی می دانند که مسلمان شد و دارای افکار خاصی بود و پیروانی پیدا کرد و شیعه پدیده افکار اوست. متأسفانه کسانی از معاصرین نیز مانند رشید رضا، احمد امین، فرید وجدی، دکتر حسن ابراهیم و... چنین حرفها را پذیرفته و نقل کرده اند.

محققان ثابت کرده اند که «عبد الله بن سبا» یک شخصیت موهوم و خیالی است و دشمنان شیعه آن را ساخته و پرداخته اند. علامه مرتضی عسکری با دلایل متعدد، موهوم بودن شخصیت او را اثبات کرده است. (۳) قبل از او نیز کسانی در وجود او تشکیک کرده اند، مثل طه حسین در «الفتنه الکبری» و «علی و بنوه» علی الوردی در «وعاظ السلاطین»، کاشف الغطاء در «اصل الشیعه و اصولها». مرحوم کاشف الغطاء می نویسد: «اصولا هیچ بعید نیست بگوئیم عبد الله بن سبا و مجنون بنی عامر و ابی هلال و امثال اینها مردمان موهوم و افسانه های خرافی هستند که قصه گوها و داستان سراها اسامی آنها را جعل کرده اند.» (۴) نقلهای متناقض تاریخی درباره او آن قدر زیاد است که موهوم بودن شخصیت او را تقویت می کند. (۵) - تشیع، نقد کتابهای ضد شیعه.

ص: ۳۷۹

۱- ۱. نهج البلاغه، حکمت ۴۵۳ (صبحی صالح).

۲- ۲. مروج الذهب، ج ۳ ص ۱۲۲.

۳- ۳. در کتاب «عبد الله بن سبا» دو جلد، به فارسی نیز ترجمه شده است.

۴- ۴. اصل الشیعه و اصولها، ص ۵۷.

۵- ۵. درباره این موضوع، از جمله ر. ک: «موسوعه الامام علی بن ابی طالب»، ج ۳ ص ۲۹۱، «الغدیر»، ج ۹ ص ۲۱۸، «عبد الله بن سبا» ابراهیم بیضون، «عبد الله بن سبا» مرتضی عسکری، «شیعه شناسی و پاسخ به شبهات» ج ۱ ص ۹۷، «شیعه و تهمتهای ناروا» محمّد رضا عطایی، «عبد الله بن سبا و اثره فی احداث الفتنة فی صدر الاسلام» سلیمان عوده، «لماذا انا شیعی؟»، ص ۵۹، مجله «حوزه»، شماره ۸۲ مقاله تهاجم نو با شبهه کهنه.

وی پسردایی عثمان بود. عثمان او را به حکومت بصره و خراسان گماشت. از سران فتنه انگیز و پیمان شکن در حادثه جمل بود. پس از جنگ جمل به معاویه پیوست و داماد او شد. از ثروت اندوزان بزرگ بود. در دوران خلافت حضرت علی علیه السلام از توطئه گران بر ضد امام به شمار می رفت. در سال ۵۹ هجری در مکه درگذشت. (۱) - ناکثین، جنگ جمل.

عِبَقَاتُ الْأَنْوَارِ

یکی از مبسوطترین تحقیقات عظیم در اثبات ولایت علی علیه السلام و فضایل او که در مجلعات متعدّد، براساس منابع اهل سنت نوشته شده است. مؤلف سختکوش و متبع آن مرحوم علامه میرحامد حسین هندی (۱۲۴۶-۱۳۰۶ ق) آن را در پاسخ به شبهات کتابی با نام «تحفه اثنی عشریه» نگاشته است. (۲) خلاصه این کتاب عظیم در ۲۰ جلد با تحقیق ویژه به نام «نفحات الأزهار» از سید علی میلانی منتشر شده است. نیز خلاصه مجلعات مربوط به حدیث غدیر، به نام «فیض القدير» توسط مرحوم محدث قمی تدوین و منتشر شده است. (۳) عمده ترین مباحث کتاب عبقات درباره حدیث غدیر، حدیث منزلت، حدیث ولایت، حدیث طبر، حدیث مدینه العلم، حدیث اشباه، حدیث مناصبه، حدیث نور، حدیث رایت، حدیث علی مع الحق و الحق مع علی، حدیث قتال به تأویل، حدیث ثقلین و حدیث سفینه است. - میر حامد حسین هندی، کتابشناسی غدیر.

عُتْرَت

عُتْرَت، خاندان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و اهل بیت اوست که مودتشان اجر رسالت است و اطاعت از آنان اطاعت از خداست و پیامبر اکرم عترة را عدل و در کنار قرآن کریم قرار داده و به تبعیت از این دو میراث عظیم، یعنی ثقل اصغر و ثقل اکبر و دو امانت نبوی

ص: ۳۸۰

۱-۱. مروج الذهب، ج ۲ ص ۳۶۶.

۲-۲. نقدها و ردیه های متعددی بر این کتاب نوشته شده است.

۳-۳. برای آشنایی بیشتر با کتاب و مؤلف، از جمله ر. ک: «میر حامد حسین» و «یادنامه علامه امینی» محمد رضا حکیمی، مقاله بیستم. «دانشنامه امام علی»، ج ۱۲ ص ۲۹۳، «مشعل جاوید» محمد علی مهدوی راد، مقاله «عِبَقَاتُ الْأَنْوَارِ، کاری کارستان»، محمد صحتی، ص ۱۳۳ و ۱۶۲. در این مقاله، عبقات الأنوار را به «گلهای معطر و مهتابی» ترجمه کرده است.

دستور داده است. (۱) در روایاتی مقصود از عترت، خاندان پیامبر، علی علیه السلام، امام حسن و امام حسین و ائمه دیگر به شمار آمده اند. (۲) در حدیث ثقلین که با عبارتهای مختلف از پیامبر خدا نقل شده است چنین آمده است: «أنتی مخلف فیکم الثقلین: کتاب اللّٰه و عترتی اهل بیتی، و إنهما لن یفترقا حتّٰی یردا علیّ الحوض»، (۳) من دو امانت سنگین میان شما می گذارم، کتاب خدا و عترت و خاندانم، این دو از هم جدا نخواهند شد تا در کنار حوض کوثر بر من وارد شوند. مرحوم صدوق می گوید: عترت، علی بن ابی طالب و نسل او از فاطمه زهرا و سلاله پیغمبر است، آنان که خداوند از زبان پیامبرش بر امامت آنان تصریح فرموده و آنان دوازده نفرند، اولین آنان علی علیه السلام و آخرینشان قائم است، طبق همه معانی که عرب برای عترت قائل است، چرا که امامان از بین بنی هاشم و فرزندان ابو طالب، همچون پاره های مشک در نافه آهویند و از شجره طیبه ای اند که ریشه اش پیامبر و شاخه اش علی و امامان اند... (۴)

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله عترت را به عنوان معیار شناخت صحیح اسلام و قرآن معرفی کرده است، که هم در ایمان و فکر، هم در عمل و تعهد، نمونه یک خاندان کامل و اسوه است.

«هرجا خانواده ای پیدا کنید که مردش علی علیه السلام و زنش فاطمه علیها السلام و دخترش زینب و پسرانش حسنین علیهما السلام باشد، آن خانواده (عترت) اصالت دارد و ما برای شناخت اسلام، به چنین خانواده ای احتیاج داریم...». مرحوم صدوق، پس از نقل احادیث عترت و تبیین مفهوم آن، عترت را همان شجره ای می داند که پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرمود: من ریشه آنم و امیر المؤمنین، تنه آن است و امامان شاخه های آن و پیروان و شیعیان ائمه، برگهای آنند و علم آنان میوه آن درخت است، اهل بیت، هم مرکز اصلی اسلامند، هم هدایتگران خلق و پناه مردم... (۵)

— حدیث ثقلین، اهل بیت، شجره طیبه،

قرآن و عترت، فضایل اهل بیت، آیه تطهیر، مظلومیت علی علیه السلام، مناقب.

ص: ۳۸۱

۱- ۱. ر.ک: «فرهنگ عاشورا» از نویسنده، مدخل «عترت».

۲- ۲. ر.ک: «بحار الأنوار»، ج ۲۵ ص ۲۱۲ «باب معنی آل محمد و اهل بیتی و عترته...»

۳- ۳. معانی الأخبار، ص ۹۱.

۴- ۴. همان، ص ۹۲.

۵- ۵. معانی الأخبار، ص ۹۳.

از طایفه بنی امیه و نواده حکم بن عاص بود. در سالهای اولیه دعوت اسلام، مسلمان شد. با یکی از دختران پیامبر ازدواج کرد. خصلت اشرافیگری او همواره با او بود. پس از عمر بن خطاب از طریق شورای شش نفره به خلافت رسید و حدود ۱۲ سال خلیفه بود.

در دوره او همه عمال و کارگزاران و والیان از بنی امیه انتخاب شدند و او دست آنان را در هر خلاف و ظلم و سوءاستفاده از بیت المال باز گذاشت و نسبت به اعتراضهای مکرر مسلمانان اعتنایی نکرد و مغیره را که از دشمنان سرسخت پیامبر و رانده شده او بود پناه داد و ابو ذر را تبعید کرد و کسانی همچون عمار یاسر و ابن مسعود را مورد آزار و اهانت قرار داد. علی علیه السلام یکی از منتقدان جدی حکومت او بود. شیوه غلط او در کشورداری و بدعتهای او، تعطیل احکام الهی و ظلمهای والیانش جوئی از اعتراض و شورش را پدید آورد و مسلمانان بویژه انقلابیون مصری، تحریک شده او را در خانه اش محاصره کرده و در سال ۳۵ هجری در هشتاد و چند سالگی به قتل رساندند.

وی در پدید آمدن رجعت در امت محمدی و حاکم ساختن نظام سلطنت و اشرافیگری و طرد مسلمانان دلسوز و بروز فتنه های بعدی و سلطه یافتن امویان بر مقدرات اسلام و مسلمین نقش عمده داشت. حضرت علی علیه السلام در خطبه شقشقیه با تندترین عبارت از شیوه خلافت او در حیف و میل و غارت بیت المال انتقاد کرده است. (۱) عثمان نیز بدترین برخوردها را با امیر مؤمنان داشت و گاهی حضرت را به بیرون مدینه تبعید می کرد. یک بار که می خواست از زروسیم بیت المال به حضرت علی علیه السلام حق السکوت بدهد تا حضرت اعتراض نکند و امام نپذیرفت، عثمان عصبانی شد و با چوبی که در دستش بود علی علیه السلام را زد. تعبیر حضرت در گزارش این واقعه چنین است: «...ثم قام الی بالقضیب فضر بنی، و الله ما ارد یده، حتی قضی حاجته، فتقنعت بشوی و رجعت الی منزلی و قلت: الله بینی و بینک ان کنت امرتک بمعروف أو نهیت عن منکر» (۲)، سپس برخاست و به طرف من آمد

ص: ۳۸۲

۱- ۱). نهج البلاغه، خطبه ۳ «شقشقیه»: (الی ان قام ثالث القوم، نافجا حزنیه، بین نثیله و معتلفه، و قام معه بنو ابیه یخضمون مال الله خضمه الإبل نبتة الزبیع).

۲- ۲). شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، ج ۹ ص ۱۶.

و با چوبی که در دست داشت تا آنجا که دلش می خواست مرا زد، به خدا قسم من دستش را برنگرداندم، سپس جامه به روی خود کشیدم و به خانه ام برگشتم و قسم خوردم که دیگر او را امر به معروف و نهی از منکر نکنم. (۱)

مخالفان اهل بیت، عمدتاً طرفداران بنی امیه و وابسته به حکومت عثمان بودند، و تا سالها بعد وقتی گفته می شد فلانی «عثمانی» است نشان دهنده خط فکری و دشمنی او با آل علی بود. فتنه هایی همچون جنگ جمل و جنگ صفین اغلب با پوشش خونخواهی عثمان صورت می گرفت و جبهه ای متحد بر ضد فرهنگ غدیر و حکومت علوی تشکیل می داد. صاحبان این تفکر و گرایش را که در بصره و شام بیش از جاهای دیگر بودند «عثمانی مذهب» می گفتند و حکومت یافتن بنی امیه در واقع غلبه عثمانی مذهببان بر خط پیروان ولایت علوی بود.

-از خلافت تا سلطنت، شورای شش نفره، خلفای راشدین، خطبه شقشقیه.

عدالت

از مهمترین ویژگیهای حکومت علوی «عدالت» بود. عدالت در اندیشه سیاسی اسلام و شیوه حکومت، جایگاه مهمی دارد و قلمرو آن در حکومت، قضاوت، بیت المال و...

گسترده است و نام علی علیه السلام هم در تاریخ، قرین با عدالت است. به تعبیر حضرت علی علیه السلام عدالت، هر چیز را در جایگاه خودش قرار می دهد «ألعدل یضع الأمور فی مواضعها...». (۲)

رعایت عدالت، در جامعه تعادل و امید و خلاقیت می آفریند و ریشه فساد را قطع می کند.

خداوند به «عدالت» فرمان داده است، (۳) آن حضرت هم به فرمان خدا، مجری قاطع عدل در جامعه بود و قضاوت و ولایت را به عدل دستور می داد و مردم را به گردن نهادن به عدالت فرامی خواند و عدالت را میزان و ترازوی الهی در میان مردم می دانست: «إِنَّ العَدْلَ

ص: ۳۸۳

۱- ۱. درباره برخورد های حضرت علی علیه السلام و عثمان از جمله ر.ک: «بحار الأنوار»، ج ۳۱ ص ۴۴۹ تا ۵۰۶، «شرح ابن ابی الحدید»، ج ۹ ص ۳ تا ۱۸. درباره خلفا و مطاعن بیست گانه او ر.ک: «بحار الأنوار»، ج ۳۱ ص ۱۵۰ تا ۲۵۲، «الغدیر»، ج ۸ و ۹، «السیف و السیاسة» صالح الوردانی، «مروج الذهب» ج ۲.

۲- ۲. نهج البلاغه، حکمت ۴۲۹.

۳- ۳. إِنَّ اللّٰهَ یَأْمُرُ بِالْعَدْلِ و الْاِحْسَانِ (نحل، آیه ۹۰).

میزان الله سبحانه الّذى وضعه فى الخلق و نصبه لإقامة الحقّ، فلا- تخالفه فى ميزانه و لا- تعارضه سلطانه»، (۱) نیز آن حضرت، عدالت را در رأس دینداری و ایمان و نیکی دانسته، می فرماید: «ألعدل رأس الإيمان، جماع الإحسان و أعلى مراتب الإيمان». (۲)

نقطه مقابل آن، استبداد، حق کشی، تبعیض و خود کامگی و تن ندادن به انصاف و حق است که ریشه در غرور و خود پسندی و تکبر دارد و حکایت از سلطه نفسانیات بر انسان می کند. در کلمات امیر المؤمنین، تعبیر و توصیفهای گوناگون و فراوان و نغزی درباره عدالت است و آن را مایه آبادانی کشور می داند: «ما عمّرت البلدان بمثل العدل» (۳) سرزمین ها به چیزی همچون عدالت، آباد نمی گردد. این حقیقت ناب از کلام پیامبر صلی الله علیه و آله باقی است که «الحکم یبقی مع الکفر و لا یبقی مع الظلم»، حکومت با کفر می ماند، ولی با ستم، برجا نمی ماند.

عدالت، هم از صفات خداوند است، هم در شاهد و قاضی و امام جماعت معتبر و شرط است، هم در پیشوا و رهبر باید باشد، تا بتواند قسط و عدالت را در جامعه نیز تحقق بخشد.

عدالت به معنای ملکه نفسانی در انسان، نتیجه تهذیب نفس و پاکسازی قوه عملیه و ایجاد تعادل میان قوه عاقله، عامله، شهویه و غضبیه است، یعنی انقیاد عقل عملی در برابر خرد و عقل نظری (۴). -عدل على علیه السلام، حکومت علوی، عدل خداوند.

عدالت صحابه

از مسائل داغ و مورد نزاع میان شیعه و اهل سنت در طول تاریخ، این بوده که آیا همه صحابه عادل اند؟ صحابه چه کسانی اند؟ آیا می توان از آنان انتقاد کرد یا برخی را لعنت کرد؟ آنان که مدعی عدالت همه صحابه اند، می خواهند بر خلفهای عظیم و انحرافها و بدعتها و فتنه جویی های برخی از سیاست بازان صدر اسلام، سرپوش بگذارند و اگر هم در

ص: ۳۸۴

۱-۱. غرر الحکم، ج ۲ ص ۵۰۸.

۲-۲. میزان الحکمه، ج ۶ ص ۸۱.

۳-۳. غرر الحکم، ج ۶ ص ۶۸، مستدرک الوسائل، باب جهاد النفس، باب ۳۷ ح ۸.

۴-۴. تعبیر از مرحوم نراقی در «جامع السعادات»، ج ۱ ص ۵۱.

مواردی، گناه و خلافشان قطعی و انکارناپذیر است، با یک کلمه «توبه کرده اند»، آنان را تطهیر کنند و حتی کشتن ائمه و اولیای الهی و انسانهای پاک را نادیده بگیرند و چیزی در مذمت صحابه نگویند و نشوند.

بی شک، در میان آنان که «صحابه» محسوب می شوند، افراد فاسق، منافق و مجرم، تارک زکات، تارک جهاد هم بوده اند. کسانی همچون ولید و شرابخواریش، حاطب بن بلتعہ و جاسوسی اش، حکم بن عاص و لعنت شدنش از زبان پیامبر، بسر بن ارطاه و جنایاتش، مغیره و زنای او، خالد بن ولید و کشتن مالک بن نویره و تجاوز به همسرش، معاویه و جنگ او با حضرت علی و... بسیاری از اینگونه موارد که در تاریخ اسلام فراوان است و آن همه آیات قرآن درباره اهل فسق و نفاق و توطئه و پیمان شکنی و شایعه پراکنی و... ناظر به آنهاست. (۱) نتیجه کلی آنکه نمی توان در بست عدالت همه صحابه را پذیرفت و روایتی را که می گوید «اصحاب من همچون ستاره اند، به هر کدام اقتدا کنید، هدایت می شوید»، مستند و درست دانست. (۲)

طبیعتاً کار کسانی که وصیت پیامبر صلی الله علیه و آله را نادیده گرفتند، منکر حادثه غدیر شدند، جلوی نوشتن وصیت پیامبر را گرفتند، از جیش اسامه تخلف کردند، با علی علیه السلام و امام حسن علیه السلام جنگیدند و آنان را به شهادت رساندند، بر ضد حکومت علوی که مورد بیعت مردم مسلمان قرار گرفته بود، فتنه انگیزی و لشکرکشی کردند، برخلاف آنچه پیامبر خدا سنت نهاده بود، بدعت در دین گذاشتند همه و همه مورد اشکال قرار می گیرد و با «عادل» بودن آنان که «صحابی» بودند، منافات دارد.

شهید پاک نژاد می نویسد: «آیا هر کس مصاحب نبی گرامی شد، نمی تواند همانند پسر نوح باشد؟ ابو لهب کیست؟ منافقینی که آیاتی درباره شان آمد کیستند؟ آنها که از جنگ فرار کردند، محصنات مؤمنات را قذف نمودند، صدای ساز و آواز شنیدند و نبی گرامی را رها کرده دویدند (وَ إِذَا رَأَوْا تِجَارَةً...) از سر تراشیدن و نحر شتر سر باز زدند، از وراء

ص: ۳۸۵

۱- ۱. از جمله ر.ک: آیات: توبه ۶۱، ۳۹، ۳۸ و ۱۰۹، احزاب ۱۲، حجرات، ۶، سجده ۱۸، بقره ۹، محمد ۱۶.

۲- ۲. احقاق الحق، ج ۲ ص ۳۹۱.

حجرات بر نبی گرامی فریاد برآوردند، از ورود به جیش اسامه سرپیچی کردند و... کیستند؟ آیا این همه کسان که در حیات نبی گرامی و زمان باز بودن راه وحی، سبب نزول آیات تهدید به وعید می شدند، با رفتن نبی گرامی همه و همه اهل ایمان شدند؟ این که عثمان عمار را زد تا به فتق دچار شد، این که طلحه و یا زبیر با علی بیعت کردند و بعد جنگیدند، کدام بر راه درست بودند؟» (۱)

بحث از «عدالت صحابه» و نقد این نظریه، از دیرباز مطرح بوده و اهل سنت پیوسته کوشیده اند دست و پا بزنند و پرونده همه صحابه را کاملاً سفید و بی اشکال جلوه دهند، مستندات تاریخی را چه می توان کرد؟ این عقیده با حقایق تاریخی در تعارض جدی است. برخی از علمای منصف اهل سنت نیز عقیده به عدالت در بست همه صحابه ندارند.

کسانی همچون: سعد تفتازانی، مارزی، ابن عماد حنبلی و از متأخرین: محمد عبده، محمد بن عقیل علوی، محمد رشید رضا، سید قطب، سید مقبلی، محمود ابوریّه، مصطفی صادق رافعی، محمد غزالی، معتقدند عدالت ویژه آن عده از صحابه است که به روش اسلامی استقامت داشته و در دین تغییر و تبدیل ایجاد نکرده اند. (۲)

از علمای معاصر، برخی در تألیفاتشان به نقد رفتار و عملکرد کسانی که عنوان «صحابی» را یدک می کشند پرداخته و کارهای نکوهیده آنان را از منابع اهل سنت آورده اند، برخی هم در این موضوع، تألیف مستقلی ارائه کرده اند. (۳)

-لعن صحابه، پنجاه و پنج سؤال از تاریخ.

عدل خداوند

از اصول مذهب تشیع، عقیده به «عدل» درباره خداوند است، یعنی خداوند به هیچ کس ظلم نمی کند و آنچه که از نظر عقلی زشت و قبیح باشد از او صادر نمی شود. مبنای

ص: ۳۸۶

-
- ۱-۱). مظلومی گمشده در سقیفه، ج ۱ ص ۴۷.
 - ۲-۲). شیعه شناسی و پاسخ به شبهات، ج ۱ ص ۳۲۱.
 - ۳-۳). ر.ک: «الغدیر»، جلدهای ۱۰، ۹، ۸، ۶، ۵، «نظریه عداله الصحابه»، احمد یعقوب (و ترجمه اش: نظریه عدالت صحابه)، «گفتگوی مذاهب» (عدالت صحابه) محمد حسن زمانی، «الف سؤال و اشکال» ج ۲، علی الکورانی، «پاسخ شبهاتی پیرامون مکتب تشیع»، عباس علی موسوی، ترجمه احمد بهشتی، «معالم المدرستین» علامه عسکری، ج ۱ ص ۹۵.

این اعتقاد شیعی اوّلاً پذیرفتن «حسن و قبح عقلی» است، ثانیاً نفی عقیده به جبر.

«اشاعره» (پیرامون ابو الحسن اشعری از فرقه های اهل سنت) معتقدند که عقل ما قادر به درک خوب و بد نیست و برای حسن و قبح، منشأ ذاتی که با عقل درک شود قائل نیستند و می گویند هرچه را خدا انجام دهد (مثلاً مؤمنان صالح را به دوزخ ببرد و گنهکاران فاسد را به بهشت) این عین عدالت و خوبی است. اما در مقابل آنان، «عدلیه» (شیعه و جمعی از اهل تسنن به نام معتزله که پیروان «واصل بن عطایند، به درک عقلی نسبت به حسن و قبح قائلند و معتقدند محال است خداوند کار قبیح انجام دهد یا ظلمی در حق بندگان کند و کاری برخلاف «حکمت» انجام دهد. از اینجاست که عقیده به عدل درباره خداوند، از معتقدات خاص شیعه محسوب می شود. اشاعره نیز گرچه منکر عدالت خدا نیستند، وقتی می گویند هر کاری را خداوند انجام دهد عین عدالت است و مبنایی برای حسن و قبح و عدل و ظلم قائل نیستند، نتیجه حرفشان به انکار عدل الهی می انجامد. بحث جبر و اختیار و نظریه ائمه شیعه که نه جبر است نه تفویض، بلکه «امر بین الامرین» است به این نکته برمی گردد. (۱)

از امام صادق علیه السلام درباره توحید و عدل پرسیدند، درباره عدل الهی فرمود: «و أما العدل فأن لا تنسب إلى خالقك ما لامك عليه» (۲) عدل آن است که به آفریدگار خود چیزی را نسبت ندهی که تو را بر همان چیز، سرزنش کرده است (که فقدان عدل هم یکی از آنهاست). امام علی علیه السلام هم درباره حقیقت صفت عدل درباره خداوند می فرماید: «ألعدل أن لا تتهمه» (۳) عدالت آن است که خدا را مورد تهمت قرار ندهی. و چه تهمتی بالاتر از نفی صفت عدل از خداوند؟

بحث از عدل خداوند و نزاع معتزله و اشاعره، از مباحث کلامی دیرینی است که از اوایل قرن دوم آغاز شد و هنوز هم در بحثهای کلامی جای خود را دارد.

-تشیع، فرقه های شیعه، عدلیه.

ص: ۳۸۷

۱-۱. درباره این بحث ر. ک: «اصل الشیعه و اصولها»، کاشف الغطاء، «خدا را چگونه بشناسیم»، ناصر مکارم، «عدل الهی» شهید مطهری.

۲-۲. توحید، صدوق، ص ۹۶ ح ۱.

۳-۳. نهج البلاغه، حکمت ۴۰۷ (صبحی صالح).

عدالت و برخورد یکسان با مردم از سوی دستگاه حکومتی و مراعات حقوق انسانها و پرهیز از ستم و تبعیض از نشانه های عادلانه بودن یک حکومت است. «عدل علی» در دوره خلافتش از بارزترین ویژگیهای ارزشمند حکومت علوی بود که در همه ادوار تاریخ ضرب المثل و الگو گشته است. این عدالت، در زمینه محاکمه و داوری، کیفر مجرمان، تقسیم بیت المال، اجرای حدود الهی و تأمین رفاه برای مردم مشهود بود. سخنان آن حضرت و سیره حکومتی وی، ترسیم کننده این عدالت است. در عهدنامه مالک اشتر، حاکمیت عدل را مایه چشم روشنی والیان و حاکمان می شمارد: (انَّ أَفْضَلَ قَرَّةِ عَيْنِ الْوَلَاةِ إِسْتِقَامَةُ الْعَدْلِ فِي الْبِلَادِ...) و به رفع زمینه های سوءاستفاده نزدیکان و خلوت نشینان فرمان می دهد: (ثُمَّ إِنَّ لِلْوَالِي خَاصَّةً...) و به مراعات حال و رعایت حقوق طبقات مستضعف و محروم و درمانده جامعه توصیه می کند (اللَّهُ اللَّهُ فِي الطَّبَقَةِ السُّفْلَى...). (۱)

در اولین سخنرانی خویش پس از بیعت مردم با وی، بر مساوات همگان در برابر حق و اجرای عدالت تأکید دارد (و إِنَّمَا أَنَا رَجُلٌ مِنْكُمْ...) (۲) و اعلام می کند که همه ثروتهای به ناحق گرفته شده را به بیت المال باز خواهد گرداند (الْأَمْوَالُ لِلَّهِ وَاللَّهُ أَكْبَرُ) و آن کُلّ قطیعه اقطاعها عثمان... (۳) و از تبعیضها و بی عدالتیها و غارت بیت المال در دوره حکومت عثمان بشدت انتقاد می کند. (۴)

و اعلام می کند که حکم خدا را بدون تفاوت بین خویش و بیگانه و دور و نزدیک، اجرا خواهد کرد، هرچند مجرم، فرزندان خودش باشند: (وَاللَّهُ لَوْ أَنَّ الْحَسَنَ وَالْحُسَيْنَ...) (۵) وی، بی تفاوت بودن در برابر طبقاتی بودن جامعه را عهدی می داند که خداوند از آگاهان گرفته است: «وَمَا أَخَذَ اللَّهُ عَلَى الْعُلَمَاءِ...» (۶) و در طول زمامداری هم با تلاش و قاطعیت برای ایجاد توازن و تعادل در سطح معیشت افراد و تأمین رفاه نسبی برای همگان می کوشد و این را از نتایج عدل علوی می شمارد. در توصیف جامعه علوی در کوفه می فرماید: در کوفه

ص: ۳۸۸

- ۱- ۱. نهج البلاغه، نامه ۵۳، خطاب به مالک اشتر.
- ۲- ۲. شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج ۷ ص ۳۶.
- ۳- ۳. نهج البلاغه، خطبه ۱۵.
- ۴- ۴. همان، خطبه ۳ (ششقیه).
- ۵- ۵. همان، نامه ۴۱.
- ۶- ۶. همان، خطبه ۳.

کسی نیست مگر آنکه خانه و سرپناهی دارد و آب و خوراکش تأمین است و از سطح مطلوب معیشت برخوردار است: «ما أصبح بالكوفة أحد إلا ناعما...» (۱) اینکه حضرت به افزون خواهی برادرش عقیل توجهی نمی کند، (۲) و به عبد الله بن زمعه که به امید سود نزد آن حضرت رفته بود، پاسخ منفی می دهد و بیت المال را متعلق به عموم می داند: «انّ هذا المال ليس لي و لا لك...» (۳) و خود را در سطح معیشت مردم، بلکه پایین تر قرار داده و در سختیهای زندگی با آنان شریک می سازد: «أ أقنع من نفسي بأن يقال أمير المؤمنين و لا اشاركهم في مكاره الدهر...» (۴) نشانه عدل علی علیه السلام است، نتیجه اش هم تحمل ناپذیری چنین روشی برای دنیا طلبان و امتیاز خواهان و پیوستن آنان به کیسه های زر و سفره های چرب معاویه هاست. خود امام می فرماید: آنان وقتی عدالت را شناختند و دیدند و شنیدند و فهمیدند و دانستند که مردم در برابر حق، پیش من یکسانند، به جایی گریختند که بتوانند به امتیازها و برخورداریها برسند: «و قد عرفوا العدل و رأوه و سمعوه...» (۵)

در تاریخ آمده است که رأی دهندگان به عثمان در شورای شش نفره خلافت، وقتی سخنان روشن و دلایل منطقی علی علیه السلام را شنیدند، باهم به رایزنی و مشورت و اشاره پرداختند و گفتند: ما فضل و دانش علی علیه السلام را می دانیم و به شایسته تر بودن او به خلافت آگاهیم، ولی او کسی است که شخصی را بر دیگری ترجیح نمی دهد. اگر او را به حکومت برسانید، شما و همه مردم را یکسان قرار خواهد داد. ولی اگر عثمان را بر سر کار آورید، او متمایل و هواخواه کسانی است که مورد علاقه و دلخواه شماست. (۶)

علی علیه السلام در دوران حکومتش همانگونه عمل کرد که پیش بینی می کردند، گرچه «عدل علوی» عده ای را رنجاند و زمینه ساز برخی معارضه ها و دشمنیها و گسستنها گشت، ولی معیار روشنی برای حکومت اسلامی ارائه کرد و نکاتی همچون: تبعیض زدایی، مصادره اموال حیف و میل شده، جلوگیری از پیدایش ثروتمندان نامشروع و ثروتهای بادآورده،

ص: ۳۸۹

۱- ۱. بحار الأنوار، ج ۴۰ ص ۳۲۷.

۲- ۲. نهج البلاغه، خطبه ۲۲۴.

۳- ۳. خطبه ۲۳۲.

۴- ۴. همان، نامه ۴۵.

۵- ۵. همان، نامه ۷۰.

۶- ۶. احتجاج طبرسی، ج ۱ ص ۳۲۰ (چاپ اسوه).

توسعه و آبادانی و عمران کشور، تأمین عدالت اجتماعی، مساوات حقوق شهروندان، مراعات صلاحیت و تقوا در گزینش مسؤولان و... رهاورد چنین سیاستی بود. (۱) عدالت آن حضرت چنان جاذبه ای داشته که جرج جرداق مسیحی در کتابی که پیرامون شخصیت آن حضرت نوشته، آن را در عنوان کتاب آورده و نامش را «الإمام علی، صوت العدالة الإنسانیة» گذاشته است. (۲)

ای علی ای عدالت مظلوم ای علی ای امید هر محروم

شهرت عدل، از قضاوت توست جاودان جلوۀ عدالت توست

کشته عدلی و شهید شرف در ره دین نهاده جان بر کف (۳)

حکومت علوی، عدالت، قضاوت‌های علی علیه السلام.

عدلیه

معتقدان به صفت «عدل» درباره خداوند متعال، دیدگاه معتزله و شیعه درباره خداوند، در مقابل جبریّه و اشاعره (پیروان ابو الحسن اشعری) که معتقد به حسن و قبح عقلی و صفت عدل در خدا نیستند. دهخدا می نویسد: «معتزله خود را عدلیه نامند، زیرا گویند:

چون خداوند حکیم است و از حکیم جز خیر و صلاح نیاید و به حکم عقل، رعایت مصالح عباد بر او واجب است، قبیح است بر او که بنده را مجبور کند بر عملی قبیح یا حسن، پس او را بدان عقوبت نماید یا ثواب دهد و این اصل را «عدل» نامند، برخلاف اشعریّه که گویند از روی عقل چیزی بر خداوند واجب نیست، نه صلاح و نه اصلح، و خداوند فعال ما یشاء است، اگر همه بندگان خود را به بهشت برد یا خود همه را به دوزخ فرستد، حیف و جورى نکرده است. (۴) - عدل خداوند، تشیع.

ص: ۳۹۰

۱-۱. در این زمینه، از جمله ر.ک: «ویژه نامه حکومت علوی» (فصلنامه حکومت اسلامی) دفتر دوّم، مقاله عدالت اجتماعی در حکومت علوی و مقالات دیگر این مجموعه، فصلنامه «فرهنگ جهاد»، شماره ۲۱ و ۲۲ ص ۱۰۹ مقاله عدالت علوی. نیز کتاب «سیاست نامه امام علی» که ترجمه جلد پنجم از کتاب «موسوعه الامام علی بن ابی طالب» از محمدی ری شهری است. ۲-۲. این کتاب در ۵ جلد به فارسی هم ترجمه شده است، به نام «امام علی صدای عدالت انسانی»، سید هادی خسروشاهی. ۳-۳. از مؤلف.

۴-۴. لغت نامه، دهخدا، ص ۱۳۹۰۷ (به نقل از تعلیقات چهار مقاله قزوینی).

عرفان ناب اسلامی که در معرفت خدا و هستی و حرکت در مسیر عبودیت و تعبد محض در برابر مکتب وحی است، در سیره اهل بیت علیهم السّلام و حیات حضرت امیر علیه السّلام متجلی است. هرچه مرتبه معرفت کسی بالاتر و تسلیم او در برابر امر حق بیشتر باشد، او عارف تر است و کیست که در معرفت و عبادت و محبت به علی علیه السّلام برسد؟

عرفان علوی، هم در معرفت به مرتبه شهود رسیدن است که بالاتر از برهان عقلی است، هم در اطاعت به رتبه عشق رسیدن است که فراتر از انجام فرمان برای اسقاط تکلیف است. امام علی علیه السّلام خدایی را که می پرستید، با چشم دل می دید «لم أعبد ربّاً لم أره» هم قیامت را با همان دید، مشاهده می کرد و هم خدا را با هر پدیدیده و قبل و بعد از هر چیز می دید، خدا را برتر از هر چیزی می دید و در برابر عظمت خدا چیزی در نگاه او عظیم نبود. وی به راستی معتقد بود که «اللّه اکبر».

مبدأشناسی امام علی علیه السّلام شاهدانه بود و با شهود قلبی خدا را دیده و شناخته بود و می پرستید، هم معادشناسی او شاهدانه بود و در همین دنیا مقامات متقین را در بهشت و درکات فاسقان را در دوزخ مشاهده می کرد و تعبیر «لو کشف الغطاء ما ازددت یقیناً» (۱) حاکی از چنین بصیرتی بود. رسالت شناسی او هم عارفانه بود و آنچه را پیامبر می دید و می شنید، او هم می دید و می شنید «أری نور الوحی و الرّسالة و أشمّ ریح النّبوة» (۲) و پیامبر خدا هم به او فرموده بود: «إنّک تسمع ما أسمع و تری ما أری، الا أنّک لست نبیّ». (۳) آن حضرت، فرشتگان را می دید و عالم ملکوت را مشاهده می کرد، به حقانیت دین و وحی، ایمانی روشن و شفاف و یقینی بی تزلزل داشت و می فرمود از آن لحظه که حق را نشانم دادند، هرگز شک نکرده ام: «ما شککت فی الحقّ مذ أریته». (۴) عبادت او هم عارفانه و شاهدانه بود و فارغ از بیم دوزخ و شوق بهشت، (۵) و چنان در نماز مجذوب حق می شد که

ص: ۳۹۱

۱-۱. بحار الأنوار، ج ۴۰ ص ۱۵۳.

۲-۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۹۲ (قاصعه).

۳-۳. همان.

۴-۴. همان، خطبه ۴.

۵-۵. همان، حکمت ۲۳۷.

از غیر خدا فارغ می گشت و «کمال الإنقطاع» که خواسته او در مناجات شعبانیه بود، برای حضرتش محقق بود و حجابهای نور از دیدگان دلش کنار رفته به معدن عظمت الهی واصل شده بود.

عرفان آن حضرت، در متن جهاد و مبارزه و همراه با تولی و تبری بود و اگر حکومت را می پذیرفت و شمشیر می زد همه و همه «برای خدا» بود و شاهدش نبرد مخلصانه او در غزوه خندق، با عمرو بن عبدود و سر بریدن او به خاطر خدا:

گفت: من تیغ از پی حق می زنم بنده حقم نه مأمور تنم

شناخت باطن بی ارزش دنیا و فریب نخوردن از جلوه گریهای این عجزه مکار و بی وفا و شعار «غری غیری» آن حضرت و همواره نگاه به آخرت داشتن و مفتون دنیا نشدن، از شاخصه های دیگر عرفان علوی است. این گوشه ای از گستره عرفان علوی است. مطالعه کلمات آن حضرت و خطبه هایش، مواعظ و پندهایش، دعای کمیل و صباح و مناجات مسجد کوفه، سیره و زندگی اش، ابعاد دیگری از این عرفان ناب و الهی و در متن عمل و تعهد اجتماعی را نشان می دهد و فرسنگها با آنچه در اویش و صوفیان می پندارند و خود را به او منتسب می کند، فاصله دارد. (۱) - لو کشف الغطاء.

عصمت

از معتقدات شیعه درباره پیامبران و امامان، «عصمت» است، به این معنی که این حجتهای الهی چون هادیان بشر و پیشوایان امت اند و امام کسی است که به گفتار و کردار او اقتدا می شود و این تبعیت در همه شؤون است، ناچار باید مصون از هر خطا و خلاف و گناه باشد. عصمت، یک نیروی درونی حفاظت از گناه و مصونیت از اشتباه است که مایه اعتماد و اطمینان پیروان به درستی گفته ها و اعمال پیامبر و امام و انطباق آنها با حق و دین خداست.

ص: ۳۹۲

(۱ - ۱). در زمینه عرفان علوی، از جمله ر. ک: «دانشنامه امام علی»، ج ۴، مقاله اول از آیه الله جوادی آملی.

برای اثبات آن به آیاتی از قرآن نیز استدلال شده است، همچون آیه «وَ إِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ.. بقره ۱۲۴»، «وَ جَعَلْنَا مِنْهُمْ أُمَّةً.. سجده ۲۴»، «وَ جَعَلْنَاهُمْ أُمَّةً يَهْتَدُونَ بِأَمْرِنَا.. انبیاء ۷۳»، «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلِي الْعَيْتِ.. احزاب ۳۳»، «وَ مَا يُنطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ.. نجم ۳». حدیث ثقلین و احادیث دیگر نیز مستند این عقیده است، چون ائمه و عترت، همتای قرآن قرار داده شده اند و قرآن هم معصوم و مصون از خطاست و امر به تمسک به هر دو شده است، اگر خطا در ائمه بود، مثل قرآن امر به تمسک به آنان نمی شد. معنای تمسک این است که حرفها و کارهایشان حجت است و اگر معصوم نباشند، امر به تمسک موجب گمراهی مردم می شود. (۱)

عقیده به عصمت امامان و حضرت زهرا علیها السلام مورد اتفاق علمای شیعه است. شیخ مفید می گوید: همه امامیه معتقدند که پیشوای دین نمی تواند کسی جز معصوم از مخالفت با خدا و دانای به همه علوم دین و کامل در فضیلت و برتر از همه باشد. (۲) یکی از تفاوت‌های امام با مردم عادی، برخورداری او از عصمت است. در توقیعی که حضرت مهدی علیه السلام در پاسخ نامه احمد بن اسحاق اشعری نوشت، ضمن برشمردن صفات ائمه و اوصیای پیامبر تأکید فرمود که فرق میان امام و مأموم، همین عصمت از گناهان و پاکی از عیبها و آلودگیها و منزّه بودن از اشتباه است و امامان خزانه داران علم الهی و امین حکمت و راز خداوندند و اگر چنین نبود، آنان با مردم فرقی نداشتند و حق و باطل شناخته نمی شد و هر کس به دروغ ادعای امامت می کرد: «...بأن عصمتهم من الذنوب و برآهم من العيوب و طهرهم من الدنس و نزههم من اللبس و جعلهم خزّان علمه و مستودع حکمته و موضع سرّه و أیدهم بالدلائل، و لولا ذلك لكان الناس علی سواء...» (۳)

رسول خدا صلی الله علیه و آله امامان از نسل حسین بن علی علیه السلام را امین و معصوم دانسته است:

«الائمه بعدی اثنا عشر، تسعه من صلب الحسين، اماناء معصومون» (۴) و اینگونه روایات،

ص: ۳۹۳

۱-۱. اعیان الشیعه ج ۱ ص ۳۷۰ درباره عصمت از جمله ر. ک: «العصمه، حقیقتها، ادلتها» مرکز الرساله.

۲-۲. اوائل المقالات، مفید، ص ۴۷.

۳-۳. بحار الأنوار، ج ۲۵ ص ۱۸۲.

۴-۴. همان، ج ۳۶ ص ۲۹۱.

بسیار است. (۱) در زیارت جامعه کبیره نیز می خوانیم: «عصمکم الله من الزلزل و آمنکم من الفتن و طهرکم من الدنس و اذهب عنکم الرجس و طهرکم تطهیرا» نیز با عنوان «المهدیون المعصومون» در همین دعا از امامان یاد شده است.

برای رهروی در مسیر حق، اقتدا به پیشوایان صالح که از هر لغزش و گناهی معصومند، شرط رسیدن به مقصود است و این عقیده مترقی درباره پیامبران و امامان مایه فخر شیعه است که کسانی را به امامت پذیرفته اند که نه تنها معصیت نمی کنند، حتی فکر گناه هم در ذهن آنان خطور نمی کند. امام سجاد علیه السلام فرمود: «الإمام منّا لا یكون الا معصوما...» (۲) امام از ما اهل بیت، جز معصوم نمی باشد و عصمت امری نیست که در ظاهر خلقت باشد و از ظاهر شناخته شود، بلکه باید از روی نص و دلیل خاص باشد و معصوم، یعنی آنکه به ریسمان الهی یعنی قرآن چنگ بزند و خود را با آن قرین سازد و امام و قرآن از یکدیگر جدا نمی شوند، امام به سوی قرآن هدایت می کند و قرآن به سوی امام.

از امام صادق علیه السلام پرسیدند: معنای عصمت در امام چیست؟ فرمود: معصوم کسی است که با توفیق الهی از همه محرمات خدا پرهیز می کند. (۳) لزوم اطاعت از معصوم نیز به اطاعت از خدا منتهی می شود، چون امام معصوم، هدایتگر انسان به سوی خداوند است و به فرموده امام علی علیه السلام، خداوند از آن رو به اطاعت اولی الامر در کنار خدا و رسول فرمان داد، چون که آنان معصوم و پاکند و به نافرمانی خدا امر نمی کنند: «...انّما أمر بطاعه اولی الامر، لأنهم معصومون مطهرون لا یأمرون بمعصیته». (۴)

مرحوم صدوق تصریح می کند: اعتقاد ما درباره پیامبران و امامان این است که آنان معصوم و پاک از هر آلودگی اند و هرگز گناه نمی کنند، نه صغیره نه کبیره، در امر خدا نافرمانی نمی کنند و آنچه را فرمان یافته اند اطاعت می کنند، هر کس عصمت را از آنان نفی کند حتی در حالی از حالشان از آنان نفی کند، آنان را شناخته است و درباره آنان بر این

ص: ۳۹۴

۱- ۱. ر.ک: «بحار الأنوار» ج ۲۵ ص ۱۹۱، «اصول کافی» ج ۱، «التنبیه بالمعلوم» شیخ حرّ عاملی، «احقاق الحق» قاضی نور الله، ج ۲

ص ۲۸۶.

۲- ۲. بحار الأنوار: ج ۲۵ ص ۱۹۴.

۳- ۳. همان.

۴- ۴. همان، ص ۲۰۰ حدیث ۱۱.

باوریم که ایشان موصوف به کمال و تمام و علم اند، از آغاز کارشان تا پایان و در هیچ حالی به هیچ نقص و عسیان و جهل متّصف نمی شوند. (۱) این از بزرگترین عنایتها و موهبتهای الهی به انسانهاست که رهبران آنان را دارای «عصمت» قرار دهد و از درخشان ترین ابعاد اعتقادی شیعه است که در پیامبران و امامان، عصمت را شرط می دانند و این عقیده، حدّ اعلاّی قابلیت اعتماد به رهبران الهی را تضمین و فراهم می کند.

به تعبیر شهید مطهری: پیامبران از درون خود با واقعیت هستی ارتباط و اتصال دارند و در متن واقعیت هرگز اشتباه معنی ندارد. انسانهایی که از نظر آگاهیها در متن جریان واقعیت قرار می گیرند و با بن هستی و ریشه وجود و جریانها متصل و یکجا می شوند، دیگر از هرگونه اشتباه، مصون و معصوم خواهند بود. (۲) اعتقاد به عصمت، در واقع ارزش نهادن به انسان است و انسان را تا حدّی بالا می برد که تنها و تنها از خدا و یا کسی که خداوند به او عصمت داده اطاعت می کند و زیر بار هر کسی نرود، و چه اهمّی بالاتر از این برای مقام انسان؟- امامت.

عقد اخوت- صیغه برادری، مؤاخات

علامه امینی

علامه بزرگوار، مرحوم عبد الحسین امینی (۱۲۸۷-۱۳۹۰ ق) مؤلف کتاب عظیم و جهانی «الغدیر» در ۱۱ جلد، از دلباختگان اهل بیت و عالمان تلاشگر و مخلص و از فانیان در محبت امیر المؤمنین علیه السلام و از مصلحان فکری در جهان اسلام است. عشق مولا او را به هجرت به حوزه علمیه نجف واداشت و عمر خود را در دفاع از آرمان شیعه و غدیر و ردّ تهمتها و اثبات حقانیت تشیع و مکتب اهل بیت صرف کرد.

وی علاوه بر تلاشهای قلمی و تألیفی، بیانی قوی و خطابه ای مهیج داشت و در

ص: ۳۹۵

۱-۱. اعتقادات صدوق، ص ۱۰۸ به نقل از بحار الأنوار، ج ۲۵ ص ۲۱۱.

۲-۲. وحی و نبوت، ص ۱۳.

محافل مختلف منبر می رفت و نطق پرشور و منطوق استوارش مخاطبان را تحت تأثیر قرار می داد.

از کتابهای دیگر او «شهداء الفضیله»، «سیرتنا و سنتنا»، «ادب الزائر»، «ریاض الانس»، «ثمرات الأسفار» و «العترة الطاهرة فی الکتاب العزیز» است. وی در نجف اشرف کتابخانه عمومی امیر المؤمنین علیه السّلام را تأسیس کرد تا محققان در قلمرو پژوهش های دینی و تاریخی، در دسترسی به منابع چاپی و خطی مشکلی نداشته باشند. نام کتابخانه اش، «مکتبه الامام امیر المؤمنین العامه» است. وی سرانجام در ۱۲ تیرماه سال ۱۳۴۹ ش در ۶۸ سالگی پس از مدتی بیماری و بستری بودن، در تهران در گذشت، و پس از تشییع باشکوه به عراق منتقل شد. قبر او در نجف کنار کتابخانه عمومی خویش است. (۱)

-الغدیر، شهداء الفضیله، کتابخانه تخصصی امیر المؤمنین علیه السّلام.

علامه مجلسی - بحار الأنوار

علم بلایا و منایا

بلایا جمع بلیه به معنای رنجها و گرفتاریهاست، منایا هم جمع منیه است، به معنای مرگ و میرها، یکی از فضایل علی بن ابی طالب علیه السّلام در بعد علم، آگاهی او پیشاپیش از حوادث آینده و گرفتاریهایی که برای اشخاص پیدا خواهد شد و زمان مرگ و نحوه مردن یا کشته شدن اشخاص است که وی آگاه بود و از آینده اشخاص خبر می داد و این اسرار را به بعضی از یاران خود نیز آموخته بود. حضرت علی علیه السّلام می فرمود: «سلونی قبل أن تفقدونی، ألا تسئلون من عنده علم المنایا و البلایا و الأنساب؟» (۲)، پیش از آنکه مرا از دست بدهید از من پرسید. چرا از کسی نمی پرسید که علم منایا و بلایا و نسبها نزد اوست؟

این موضوع به «علم امامت» مربوط می شود که دانش امامان به علم الهی وصل است و چیزی از آنان پوشیده نیست و احادیث بسیاری است که آنان محدث و مفهم و خزّان

ص: ۳۹۶

۱ - ۱. درباره وی ر. ک: «یادنامه علامه امینی» و «حماسه غدیر»، محمّد رضا حکیمی، «علامه امینی، مصلح نستوه»، سید کباری، مجله «کوثر»، شماره ۲ ص ۴۲، «علامه امینی، جرعه نوش غدیر»، مهدی لطفی.
۲ - ۲. سنن الامام علی علیه السّلام، ص ۵۹، ۵۶ و ۶۰، بحار الأنوار، ج ۲۶ ص ۱۴۷.

علم پروردگارند و چیزی از علم آسمانها و زمین از آنان محجوب نیست و دانش همه فرشتگان و پیامبران نزد آنان است. (۱) امام باقر علیه السلام هم می فرمود: «أنا أهل بيت علمنا المنيا و البلبا و الأنساب...» (۲) ما خاندانی هستیم که علم منیا و بلایا و نسبها را به ما آموخته اند. اسحاق بن عمیر شنید که امام کاظم علیه السلام خبر از شهادت کسی می داد. پیش خود گفت: عجب! او می داند که مردی از شیعیانش کی می میرد! حضرت با حالتی شبیه غضب آلود به او رو کرد و فرمود: ای اسحاق! رشید هجری علم منیا و بلایا می دانست، امام سزاوارتر است که آن را بداند. (۳) امام علی علیه السلام به رشید هجری می گفت: رشید بلایا. علم بلایا و منیا را به او آموخته بود، هرگاه رشید کسی را می دید، می گفت: فلانی اینگونه خواهد مرد و تو اینگونه شهید خواهی شد و همانطور می شد که رشید خبر داده بود. (۴)

عمار یاسر و حبيب بن مظاهر و میثم تمیم نیز از مولایشان امیر المؤمنین علیه السلام این علوم و اسرار را آموخته بودند و شهادت خود و دیگران و نحوه شهادت را پیشگویی می کردند و از اصحاب سر آن حضرت به شمار می رفتند.

امام علی علیه السلام می فرمود: «عندی علم المنیا و البلبا و الوصایا و الأسباب، و فصل الخطاب و مولد الإسلام و موارد الکفر و أنا صاحب المیسم و أنا الفاروق الأكبر و أنا صاحب الکرات و دوله الدول، فسلونی عما یكون الی یوم القیامه و عما کان علی عهد کل نبی بعثه الله». (۵) این حدیث، گستردگی دانش او را در زمینه ها و زمانهای مختلف می رساند. (۶) چنین امامی شایسته ترین فرد برای نیابت و خلافت پیامبر خداست.

فضایل علی علیه السلام، سلونی قبل ان تفقدونی، حدیث مدینه العلم.

علویان

منسوبین به «علی»، آنان که تفکر علوی دارند، یا از نسل علی بن ابی طالب اند.

اصطلاحاً فرزندان از علی بن ابی طالب که از نسل پنج پسر او (امام حسن، امام حسین،

ص: ۳۹۷

۱-۱. احادیث آن را در بحار الأنوار، ج ۲۶ ببینید.

۲-۲. احادیث آن را در بحار الأنوار، ج ۲۶ ببینید.

۳-۳. اهل البیت فی الکتاب و السنه، ص ۲۰۷.

۴-۴. مرآه العقول، ج ۶ ص ۶۷.

۵-۵. موسوعه الامام علی بن ابی طالب، ج ۱۰ ص ۶۳، مناقب، ج ۲ ص ۳۹.

۶-۶. برای آگاهی از شاخه های مختلف علم امام علی، ر.ک: «موسوعه الامام علی بن ابی طالب»، ج ۱۰.

عباس، محمد حنفیه و عمر اطرف) باشند، علویان نامیده می شوند. (۱)

سادات علوی، در دوره امویان و عباسیان، هم تحت تعقیب و آزار حکام بودند، هم علیه حکومت‌های جور مبارزه می کردند. زید بن علی در زمان هشام بن عبد الملک قیام کرد و به شهادت رسید، پسرش یحیی بن زید در خراسان و جوزجان قیام کرد و شهید شد و شهیدانی چون «نفس زکیه» و «شهید فحّ» از علویانی بودند که بر ضدّ خلافت قیام کردند.

موضع ائمه علیهم السّلام نسبت به نهضت‌های آنان چندان جانبدارانه نبود، چون شرایط را برای قیام مسلحانه مناسب و مساعد نمی دیدند. پس از روی کار آمدن عباسیان، گرایش به علویان در ایران افزایش یافت و نخستین حکومت شیعی توسط علویان در منطقه طبرستان ایران در سال ۲۵۰ ق پدید آمد و کسانی همچون داعی صغیر، داعی کبیر، اطروش، ناصر کبیر و ...

حکومت کردند. آنان شیعه بودند (هرچند عده ای ایشان را زیدی مذهب می دانند) و بر احیای ارزش‌های دینی پای می فشردند. (۲) علویان یا نصیریّه، نام فرقه ای است که در مناطقی از سوریه به سر می برند و حاکمان دولت سوریه هم از آنان شمرده می شوند.

-دولت‌های شیعی-

علی بن ابی طالب علیه السّلام

در باره شخصیت، فضایل، سخنان و مباحث مربوط به امیر المؤمنین علیه السّلام، در موارد مختلفی از این فرهنگنامه مطالبی آمده است. در اینجا مروری بر زندگی آن حضرت داریم:

علی بن ابی طالب علیه السّلام، امام نخست شیعه و وصی پیامبر اسلام، در روز ۱۳ رجب سال ۳۰ عام الفیل (۱۰ سال پیش از بعثت) در مکه و درون کعبه به دنیا آمد (-مولود کعبه).

پدرش ابو طالب، از چهره های بانفوذ و محبوب بنی هاشم و مادرش فاطمه بنت اسد بود.

دوران کودکی را در کنار حضرت محمد صلی الله علیه و آله گذراند. وقتی پیامبر خدا به نبوت معبوث شد، نخستین مردی بود که به او ایمان آورد و در روزی که پیامبر مأمور شد دعوت خود را نسبت به خویشاوندان علنی کند، ایمان خود را به پیامبر اظهار کرد، پیامبر هم او را وصی و

ص: ۳۹۸

۱-۱. لغت نامه، دهخدا، ج ۱۰ ص ۱۴۲۰۲.

۲-۲. در این زمینه ر. ک: «علویان طبرستان»، بهاء الدین قهرمانی نژاد، «علویان طبرستان»، ابو الفتح حکیمیان.

جانشین خود خواند(-یوم الدار). سالهای نخست دوران مکه را در کنار رسول خدا بود و هنگامی که پیامبر می خواست به مدینه هجرت کند، در شب توطئه قریش برای کشتن پیامبر، در بستر آن حضرت خوابید(-لیله المیت). علی علیه السلام هم چند روز پس از پیامبر اسلام، به مدینه هجرت کرد. در نبرد بدر، شرکت داشت، در سال دوم هجرت، با دختر پیامبر، فاطمه علیها السلام ازدواج کرد. ثمره این ازدواج چهار فرزند بود: حسن، حسین، زینب و ام کلثوم علیهم السلام. توطئه های کفار آغاز شد و علی علیه السلام در کنار پیامبر، به دفاع از اسلام و مبارزه با مشرکان و منافقان پرداخت و در غزواتی چون بدر، احد، خیبر، خندق، حنین،... حماسه ها آفرید و ذو الفقار او صف دشمنان را می شکافت و کفار کین توز را به هلاکت می رساند.

در آخرین سال عمر پیامبر، وقتی که حضرت رسول از واپسین حج خویش که حجه الوداع نام دارد برمی گشت، در منطقه غدیر خم، پس از خطبه ای طولانی در حضور نزدیک به صد و پنجاه هزار نفر، علی علیه السلام را به جانشینی خود تعیین کرد و جمله تاریخی خویش (من کنت مولا فهدا علی مولا) را فرمود، همه با علی علیه السلام بیعت کردند. و ماه پس از این واقعه، رسول خدا صلی الله علیه و آله وفات نمود، اما گروهی از مردم به دنبال توطئه ای در سقیفه بنی ساعده (-سقیفه بنی ساعده) با ابو بکر بیعت کردند و علی علیه السلام را از خلافت کنار زدند. با آنکه امیر المؤمنین، خود را از همه سزاوارتر برای خلافت می دانست و این حق شرعی او بود، به خاطر مصلحت اسلام و حفظ وحدت، با حاکمان به منازعه برنخواست و ۲۵ سال دوران سه خلیفه را با تلخکامی و مظلومیت تحمل کرد(-مظلومیت علی علیه السلام). پس از کشته شدن عثمان، مردم دور آن حضرت جمع شدند و با اصرار بر او قبولانند که خلافت را برعهده بگیرد. با او بیعت کردند و وی خلافت را عهده دار شد.

دنیاطلبان و کین توزان، خون عثمان را بهانه قرار دادند و بر ضد حکومت علوی آشوب به راه انداختند. پیمان شکستند و به نزاع پرداختند. این بود که سه جنگ جمل، صفین و نهروان پیش آمد و علی علیه السلام با ناکثین و قاسطین و مارقین جنگید. حکومت علی علیه السلام حکومت عدالت و قسط و حق بود(-حکومت علوی) و این بر خیلی از امتیازخواهان گران بود و تحمل عدل علوی را نداشتند. معاویه دسیسه های گوناگونی تدارک دید و علاوه بر جنگ صفین، شورشها و فتنه های زیادی را به راه انداخت. گروهی که از سپاه خود او جدا شده و

بنای ناسازگاری نهادند(-خوارج نهروان)عامل بروز جنگ نهروان شدند و اغلب آنان در آن جنگ کشته شدند.در نهایت،در ۱۹ رمضان سال ۴۰ هجری،امیر المؤمنین به دست یکی از همان خوارج که جان سالم به در برده بود،به نام ابن ملجم ضربت خورد و در ۲۱ رمضان به شهادت رسید.

امام علی علیه السلام هنگام شهادت ۶۳ سال داشت و مدّت نزدیک به ۵ سال حکومت کرد و شهید عدالت خویش گشت.پس از شهادت،پیکر او را در بیرون کوفه(-نجف)در محلی به نام غریّ دفن کردند.جای قبر او تا سالها پنهان بود(-قبر پنهان علی علیه السلام).اکنون در شهر نجف از شهرهای عراق،مرقد نورانی او جلوه گاه محبت و ولایت و عدالت است و زیارتگاه عاشقان مولی. (۱)-امیر المؤمنین،فضایل علی،القاب و کنیه های علی، کتاشناسی علی،سیره علوی،مدایح علوی و...

علی علیه السلام از زبان دیگران

اشاره

«عطر آن است که خود ببوید،نه آنکه عطار بگوید».شخصیت علی علیه السلام در زندگی و گفتار و کردارش و در آیات قرآن و احادیث نبوی و روایات ائمه معصوم و هزاران کتاب و اثر،آن چنان مشهود و روشن است که نیازی به استناد به سخنان دیگران نیست.امّا برای آنکه نشان داده شود این ابرمرد بی نظیر تاریخ،چشم و دل غیرمسلمانان و غیر شیعه را نیز مسحور و مسخر خویش ساخته است،به عنوان نمونه جملاتی را از دیگران(غیر مسلمانان و مسلمانان غیر شیعه)می آوریم:

در گفتار غیرمسلمانان:

شبلّی شمیل(از پیشتازان مکتب مادیگری):

پیشوا علی بن ابی طالب،بزرگ بزرگان،یگانه نسخه ای است که نه شرق و نه غرب،نه

ص:۴۰۰

۱- ۱). درباره زندگینامه آن حضرت،کتاب بیش از آن است که در اینجا بتوان یاد کرد.می توانید به «کتابشناسی حضرت علی علیه السلام» اثر زهرا میرزاخانی مراجعه کنید.به عنوان نمونه:«حماسه خورشید»،هادی دستباز،«زندگانی امیر المؤمنین»،رسولی محلاتی،«فروغ ولایت»،جعفر سبحانی،«راه علی»،سید رضا صدر،«امام علی»عبد الفتاح عبد المقصود،«علی کیست؟»فضل الله کمپانی،«مظهر ولایت»،علی اصغر ناظم زاده،«مرد نامتناهی»،حسن صدر،«قصه کوفه»علی نظری منفرد،«خاطرات امیر المؤمنین»صبوری.

در گذشته و نه امروز، صورتی مطابق این نسخه ندیده است. (۱)

جبران خلیل جبران (از نویسندگان و متفکران مسیحی عرب):

من معتقدم که فرزند ابو طالب نخستین عرب بود که با روح کلی رابطه برقرار نمود. او اولین شخصیت از عرب بود که لبانش نغمه روح کلی را در گوش مردمی طنین انداز نمود که پیش از او آن را نشنیده بودند... او از این دنیا رخت بر بست، در حالی که رسالت خود را به جهانیان رسانده بود، او چشم از این جهان پوشید، مانند پیامبرانی که در جوامع بشری مبعوث می شدند که گنجایش آن پیامبران را نداشتند و به مردمی وارد می شدند که شایسته آن پیامبران نبودند و در زمانی ظهور می کردند که زمان آنان نبود. (۲)

میخائیل نعیمه (نویسنده و صاحب نظر مسیحی عرب):

هیچ مورخ و نویسنده ای هر اندازه هم که از امتیاز نبوغ و رادمردی برخوردار باشد، نمی تواند از انسان بزرگی مانند پیشوا علی علیه السلام یک چهره کلی در مجموعه ای که حتی هزار صفحه هم باشد ترسیم نماید و دورانی پر از رویدادهای بزرگ مانند دوران او را توضیح دهد. تفکرات و اندیشه های آن ابرمرد عربی و گفتار و کرداری را که او میان خود و پروردگارش انجام داده است، نه گوش شنیده و نه چشمی دیده است. هر صورتی که ما از او ترسیم و نقاشی کنیم، مسلماً تصویر ناقصی خواهد بود. (۳)

جرج جرداق (دانشمند و نویسنده عرب زبان مسیحی):

آیا انسان بزرگی مانند علی را می شناسی که حقیقت انسانی را به عقول و مشاعر بشری آشنا سازد؟ آن حقیقت انسانی که سرگذشتی چون ازل و آینده باقی چون ابدیت و ژرفایی بس عمیق دارد که هر یک از صاحبان عقول و نفوس بزرگ مطابق روش و طبع خود، آن را درک می کند و دیگر انسانهای عادی بدون اینکه خود بدانند در سایه آنان زندگی می کنند... علی بدین سان تجسم یافته آن قدرت شگفت انگیز است که او را در پیروزیها و شکستها یکسان نشان می دهد، زیرا عامل ملاک او در پیروزیها و شکستها همان قدرت

ص: ۴۰۱

۱-۱. صوت العدالة الانسانیة، جرج جرداق، ص ۱۹.

۲-۲. الامام علی، عبد الفتاح عبد المقصود، ج ۱ مقدمه.

۳-۳. صوت العدالة الانسانیة، ص ۷.

است که در میدان جنگ چه با چهره پیروزمند بیرون آید چه با شکست روبه رو شود، و همچنین در میدان سیاست و هر میدان دیگری که برای تکاپوی زندگی تصوّر شود یکسان است. (۱)

سلیمان کتّانی (نویسنده و ادیب مسیحی لبنانی):

فضیلتها در کرانه شخصیت تو دوش به دوش هم صف کشیده اند و رابطه آنها با همدیگر چنان است که گویی قافله ها در طول خط منظمی ردیف شده و آرام آرام، سینه جاده ها را می شکافند و به سیر خود ادامه می دهند، منظم و حساب شده، با وضعی موزون و هماهنگ، پس باید تو را بخشایشگری نامید که از بالای قلّه های زهد و پارسایی همچنان می جوشی و می خروشی، تا جویبارهای سخاوت و جود از اطرافت به هر سو ریزش کند. (۲)

در گفتار اهل سنت:

حسن بن یسار بصری (از علمای مشهور قرن اول):

علی تیری به هدف خورده از کمان الهی به سوی دشمنانش بود. او ربّانی این امت بود و از میان امت، صاحب فضل و سابقه و خویشاوندی با پیامبر بود. از دستور خدا غافل نمی شد و در دین خدا، مورد ایراد و سرزنش نبود. از مال خدا سرقت نکرد و حقّ قرآن را ادا کرد و از جانب آن به بهشتی دل انگیز دست یافت. (۳)

ابن ابی الحدید (شارح معتزلی مذهب نهج البلاغه):

امتیازات انسانی علی علیه السلام از لحاظ عظمت و جلال و شهرت در آن حدّ اعلاست که شرح کردن آن و بحث و تفصیل دادن آنها ناروا و بیهوده است. من چه بگویم درباره مردی که دشمنانش نتوانستند عظمتها و فضایل او را منکر شوند و همه آنان به برتری شخصیت او اعتراف کردند، من چه بگویم درباره مردی که همه فضیلتها به او منتهی می شود و هر مکتب و هر گروهی خود را به او منسوب می سازد. آری اوست رئیس همه فضیلتها. (۴)

ص: ۴۰۲

۱-۱. همان، ج ۱ ص ۲۳ و ۲۴.

۲-۲. امام علی پیشوا و پشتیبان، ص ۴۳۶.

۳-۳. شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، مقدمه، ص ۵، دانشنامه امیر المؤمنین، ج ۸ ص ۴۲۱.

۴-۴. همان، ص ۱۶ و ۱۷ (همه مقدمه وی خواندنی و شگفت است).

محمد ابو الفضل ابراهيم (محقق بزرگ مصری):

در شخصیت امام علی بن ابی طالب علیه السلام آن قدر کمالات و عناصر پسندیده و عظمت‌های روحی و نورانیت تکاملی و شرافت عالی توأم با فطرت پاک و نفس محبوب خداوندی جمع شده است که در هیچ یک از انسانهای بزرگ دیده نمی شود. (۱)

محمد عبده (شارح نهج البلاغه و شاگرد سید جمال اسدآبادی):

هنگام مطالعه نهج البلاغه، گاهی یک عقل نورانی را می دیدم که شباهتی به مخلوق جسمانی نداشت. این عقل نورانی از گروه ارواح و مجردات الهی (ملکوتیان) جدا شده و به روح انسانی پیوسته و آن روح انسانی را از پوشاکهای طبیعت تجرید نموده، تا ملکوت اعلا بالا برده و به عالم شهود و دیدار روشن ترین انوار نایل ساخته است و با این وصف شگفت انگیز، پس از رهایی از عوارض طبیعت در عالم قدس آرمیده است و لحظات دیگری صدای گوینده حکمت را می شنیدم که واقعیات درست را به پیشتازان و زمامداران گوشزد می کرد و موقعیتهای تردیدآمیز را به آنان نشان می داد و آنان را از لغزشهای اضطراب آور برحذر می داشت و به دقایق سیاست و طرق کیاست راهنمایی می کرد و آنان را با مقام واقعی ریاست آشنا می ساخت و به عظمت تدبیر و سرنوشت شایسته بالا می برد. (۲)

ابو جعفر اسکافی (از متکلمان بزرگ معتزلی قرن سوم):

بنی امیه از بیان فضایل علی علیه السلام منع می کردند و راوی فضایل وی را مجازات می کردند... و اگر خداوند در این مرد سزی نمی نهاد- که آنکه می داند، می داند!- در فضیلت او حدیثی نقل نمی شد و منقبتی از او شناخته نمی گشت. (۳)

جاحظ بصری (ادیب بزرگ معتزلی، متوفای ۲۵۵ ق):

آنگاه که سخن از پیشتازان اسلام یا دین شناسان و زاهدان در اموال مردم باشد و هرگاه که سخن از بخشندگان به گرسنگان به میان آید، نام کسی جز علی- که رویش درخشان باد- بر زبان نیاید. (۴)

ص: ۴۰۳

۱-۱. همان، مقدمه به قلم محمد ابو الفضل ابراهيم.

۲-۲. شرح نهج البلاغه، محمد عبده، مقدمه، ص ۷.

۳-۳. شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، ج ۴ ص ۷۳.

۴-۴. رسائل الجاحظ، ج ۴ ص ۱۲۵.

سفیان ثوری (از بزرگان اصحاب حدیث در قرن دوم):

علی بن ابی طالب علیه السّلام در میان مسلمانان و مشرکان همچون کوه بود. خداوند به وسیله او مسلمانان را عزّت بخشید و مشرکان را خوار ساخت. (۱)

فخر رازی (مفسر بزرگ اهل سنت در قرن ششم):

هر کس در دین خود به علی بن ابی طالب علیه السّلام اقتدا کند، هدایت یافته است، چرا که پیامبر خدا فرمود: خدایا حق را با علی بچرخان، هر جا که او باشد. (۲)

مسعودی (مورخ بزرگ و مؤلف «مروج الذهب»):

آنچه اصحاب پیامبر به خاطر آنها شایسته برتری اند عبارت است از: سبقت به ایمان، هجرت، یاری رسول خدا، نزدیکی و خویشاوندی با پیامبر، قناعت، جان نثاری در راه پیامبر، آگاهی به کتاب خدا، جهاد فی سبیل الله، پارسایی، زهد، داوری، فقه، دانش، و در همه این ها علی علیه السّلام بیشترین بهره و بزرگترین سهم را داشت، تا آنجا که پیامبر خدا او را برادر خویش قرار داد. (۳)

ابو الفرج اصفهانی (مؤلف «الأغانی» و «مقاتل الطالیین»):

فضایل وی بیش از آن است که بتوان شمرد... امیر مؤمنان به اجماع مخالفان و پیروان، دشمنان و دوستداران، به خاطر فضایل مشهور وی در بین عامّه - و نه آنچه در بین خواصّ مکتوب است که جای سرپوش گذاشتن و بی اعتنایی کردن ندارد - به گونه ای است که ما را از سخن گفتن و استشهاد به روایات، باز می دارد. (۴)

ابو نعیم اصفهانی (مؤلف «حلیه الأولیاء» از عالمان قرن پنجم):

سرور قوم، دوستدار مشهود، محبوب معبود، دروازه شهر دانشها، مخاطب اصلی خطابهها و اشارات، پرچم هدایت یافتگان، فروغ اطاعت کنندگان، ولی پرواپیشگان، پیشوای داد گستران، نخستین ایمان آورندگان، استوارترین داوران اهل یقین، «علی بن ابی طالب»، پیشوای متقیان و زینت عارفان، خبردهنده از حقایق توحید، صاحب بدل فرزانه، زبان

ص: ۴۰۴

۱-۱. مناقب، ج ۲ ص ۶۸.

۲-۲. موسوعه الامام علی بن ابی طالب، ج ۸ ص ۴۲۱.

۳-۳. مروج الذهب، ج ۲ ص ۴۲۵ (در شیعه یا سنی بودن مسعودی بحث است).

۴-۴. دانشنامه امیر المؤمنین، ج ۸ ص ۴۱۲.

پرسشگر و گوش شنوا، وفادار به پیمان، کورکننده چشم فتنه ها و سرافراز همه آزمونها، دفع کننده ناکثین، خوارسازنده قاسطین و کوبنده مارقین، استوار در راه دین خدا و شیفته ذات آفریدگار. (۱)

احمد بن حنبل (پیشوای مذهب حنفی، متوفای ۲۴۱ ق):

برای هیچ کدام از اصحاب پیغمبر خدا، فضیلتی که برای علی بن ابی طالب نقل شده، نقل نشده است. علی همواره با حق بود و حق با او بود هر جا که بود. (۲)

سخن بزرگان علم و ادب و حکمت و سیاست درباره آن حضرت بسیار است. آنچه یاد شد نمونه ای از آن بسیار بود. (۳)

علی علیه السلام از زبان علی علیه السلام

یکی از راههای شناخت زندگی و شخصیت هر کس، مطالبی است که خود او بیان کرده است. در مورد امیر المؤمنین علیه السلام احادیث فراوانی وجود دارد که آن حضرت، هم از فضایل و مناقب خویش سخن گفته است، هم خاطراتی از گذشته و نکاتی از زندگی خویش و ترسیمی از تفکر و حالات و احساسات خود ارائه نموده است. این است که علی علیه السلام را از زبان خودش بهتر و بی پرده تر و بی واسطه تر می توان شناخت. نهج البلاغه هم گوشه هایی از آن را بیان می کند. گرچه خودستایی ناپسند است، امّا اینکه حضرت علی علیه السلام از فضایل خویش می گوید، نه به عنوان مدح و ستایش از خویش، بلکه هم یادکردی از نعمتهای خداست، هم بیان حقایق تاریخی برای روشنگری افکار مردم است، هم دفاع از حقانیت مظلومی است که دشمنان از روی حسد، فضایل او را کتمان می کردند، هم دفاع از حق مردم است که می بایست با چنین شخصیتی آشنا باشند و مهر او را در دل بپرورند، هم دفاع از خویش است در برابر تهمت‌ها و تهاجمهای مخالفان که شخصیت والای او را تخریب می کردند. آنچه هم که خود حضرت درباره خویش فرموده، قطره ای از دریا و در

ص: ۴۰۵

۱-۱. حلیه الاولیاء، ج ۱ ص ۶۱.

۲-۲. دانشنامه امیر المؤمنین، ج ۸ ص ۴۱۴.

۳-۳. در این زمینه از جمله ر. ک: «امام علی و دیگران» از گودرز نجفی که جملاتی از مشاهیر اسلام و مسیحیت را گردآوری کرده است و «المقتطفات» ابن رویش، ص ۴۴۰ که سخن ۳۳ نفر از بزرگان علم را درباره آن حضرت و اهل بیت آورده است.

خور فهم و ظرفیت مخاطبان بوده است، و گرنه:

کتاب فضل تو را آب بحر کافی نیست که تر کنیم سرانگشت و صفحه بشماریم

ترسیم شخصیت و سیمای آن حضرت از زبان خودش در این مختصر نمی گنجد، گوشه ای از بیانات حضرت درباره خویشتن چنین است: من نزدیکترین خویشاوند پیامبرم که از دوران طفولیت با او بوده ام و همچون جزئی از وجود رسول خدا و بازوی او، فروغ تابان او، شاخه ای از درخت وجود او بودم. دین من دین اوست و شرافتم شرافت پیامبر، در حال زنده بودن پیامبر و پس از وفاتش، از همه به او نزدیک تر و سزاوارتر بودم، آخرین کسی بودم که وی را دیدم و رسول خدا سرش بر دامن من بود که به ملکوت خدا پرکشیدم. من بنده ای از بندگان محمدم، هرگز با او مخالفت نکرده ام، در هیچ فضیلتی کسی جز پیامبر بر من تقدّم ندارد. اولین فردم که دعوت حق را پذیرفت. من، آیت کبری، صدیق اکبر، فاروق اعظم، قرآن ناطق، داناترین فرد به کتاب و سنت، تقسیم کننده بهشت و دوزخ، صاحب علم بلایا و منایا، حیدر کزّار و فصل الخطاب و وصی پیامبرم و... (که همه اینها مضمون احادیثی از آن حضرت است).

در خطبه هایی شگفت و احادیثی طولانی آن حضرت مناقب مهمی برای خویش برشمرده است، مثل حدیثی که در کتاب «اختصاص» روایت شده و در پاسخ به سؤال یکی از بزرگان یهود، منقبتهای ویژه برای حضرت بیان شده است، (۱) یا حدیث دیگری در خصال صدوق که مکحول روایت کرده که امام، هفتاد فضیلت اختصاصی برای خویش بیان کرده است. (۲) و احادیث فراوان دیگر. به عنوان نمونه یک حدیث می آوریم: «أنا حجّة الله، و أنا خلیفه الله، و أنا صراط الله، و أنا باب الله و أنا خازن علم الله و أنا المؤمن علی سرّ الله و أنا امام البریّه بعد خیر الخلیقه محمّد نبی الرّحمة صلی الله علیه و آله»، (۳) منم حجّت خدا، منم خلیفه خدا، منم راه خدا، منم در خدا، منم گنجینه دار علم خدا، منم امین سرّ خدا، منم پیشوای مردم پس از بهترین مخلوقات، محمّد صلی الله علیه و آله پیامبر رحمت. بجز احادیث آن حضرت، در

ص: ۴۰۶

۱-۱. الاختصاص، ص ۱۶۳ تا ۱۸۳ و بحار الأنوار، ج ۳۸ ص ۱۶۷.

۲-۲. خصال، ص ۵۷۲، موسوعه الامام علی بن ابی طالب، ج ۸ ص ۲۳۴.

۳-۳. امالی صدوق، ص ۸۸، روضه الواعظین، ص ۱۱۴.

برخی سروده های منسوب به او نیز معرفی خود دیده می شود، چه آنچه به صورت رجز در میدانهای نبرد می خوانده است، چه آنجا که صحبت از افتخارات به میان آمده و از او خواسته اند تا او نیز مفاخر خویش را برشمارد. (۱)

کتاب «علی از زبان علی»، تألیف دکتر سید جعفر شهیدی (۲) در ۲۸ فصل، از تولد تا شهادت، زندگی آن حضرت را از زبان خودش بیان کرده است. کتاب «خاطرات امیر مؤمنان»، گردآوری شعبان صبوری (۳)، در ۸ فصل مفصل، خاطراتی از دورانهای مختلف زندگی حضرت، از طفولیت تا شهادت، از زبان خود او و با استناد به نهج البلاغه و کتب روایی دیگر، همراه با نقل متن عربی کلمات آورده است. کتاب «من علی ام»، نگارش حسین اسکندری (۴) شرحی بر مناظره و مناشده امیر المؤمنین علیه السلام با ابو بکر، در ۳۲ فصل، که فضایل آن حضرت از زبان خودش بیان شده است. این حدیث طولانی به «حدیث مناشده» معروف است. و کتاب «حیاه امیر المؤمنین عن لسانه»، ۷ جلد، نگارش محمد محمدیان (انتشارات جامعه مدرسین). (۵)

شعر زیبای ژولیده نیشابوری با همین مضامین و از زبان امام علی علیه السلام چنین است:

من غلامی از غلامان امیر المؤمنینم

عاشق عشقم به عالم عاشق آن بی قرینم

رشته میثاقم از مهر علی شد سد محکم

شادمان از عشق او در روز سخت واپسینم

دوش اندر خواب دیدم عالم آرا دلبری را

گفتمش بر گو، که باشی؟ گفت: من علم الیقینم

گفتمش از بوستان کیستی؟ گفتا چنینم

من یگانه شهریار روضه خلد برینم

ص: ۴۰۷

۱-۱). بخشی از این اشعار در «موسوعه الامام علی بن ابی طالب»، ج ۸ ص ۲۵۷ آمده است.

۲-۲). از انتشارات دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۲۰۷ صفحه، سال ۱۳۷۶ ش.

۳-۳). نشر بوستان کتاب، قم، ۴۵۵ صفحه، ۱۳۷۸ ش. این کتاب قبلاً به نام «مشاهدات و خاطرات امیر مؤمنان» از سوی انتشارات الهادی در سال ۱۳۷۴ چاپ شده بود.

۴-۴). نشر از سوی مؤلف، ۳۶۲ صفحه، ۱۳۷۹ ش، تهران.

۵-۵). در مورد شناخت علی از زبان علی علیه السلام از جمله ر.ک: «موسوعه الامام علی بن ابی طالب»، ج ۸ ص ۱۸۷ تا ۲۶۱

فصل «علی عن لسان علی»، مجله «علوم الحدیث» شماره ۸ مقاله «أنا»، «آفتاب آمد دلیل آفتاب» مجید حیدری فر.

گفتمش نام و نشانت؟ گفت: سازم بهرت افشا

آدمم، نوحم، خلیلم، عیسی گردون نشینم

انبیا را رهنمون و اولیا را رهنمایم

سرور و سالار دین، استاد جبریل امینم

بو العجائب، بو ترابم، بو الحسن جنت مکانم

من علیم، عالیم، داماد ختم المرسلینم

شاه شاهان، شیر یزدان، فاتح میدان عشقم

حیدرم، اژدر درم، مرحب کش سالار دینم

باعث ایجاد هستی، صاحب طوبی و کوثر

بعد احمد من به اورنگ خلافت جاگزینم

منیع جود و سخایم، چشمه آب بقایم

عالمی را شاه و بر تخت ولایت جانشینم

معدلت گستر امیر و شهسوار پاک بینم

پرده دار محرم اسرار رب العالمینم

شافع صحرای محشر، قاسم نار و جحیمم

ناخدای بحر علمم، من علی جبل المتینم

یاور بیچارگانم، زوج زهرای بتولم

بینوایان را انیس و بر یتیمان من معینم

گر پیرسی از نشانم، در نهان و در عیانم

در شمال و در جنوب و در یسار و در یمینم

من محمّد را وصیّم، حقّ تعالی را ولیّم

آبیار دین حقّم، رهنمای مسلمینم

قدرت الله و ولیّ الله و سرّ الله، وصفم

مظهر کلّ عجایب، شهریار راستینم

یکه تاز و تکسوار عرصه جنگ و جهادم

هرچه هستم، نقشی از کلک خداوند مبینم

یاور ژولیدگانم، غمگسار بی کسانم

فارغ از چون و چرایم، هم بری از آن و اینم (۱)

فضایل علی علیه السلام، مناقب، علی علیه السلام از زبان دیگران.

ص: ۴۰۸

۱-۱. نقل از: «من علی ام»، ص ۷۰ به نقل از «گلزار خونین»، مجموعه شعر ژولیده نیشابوری.

گروه و فرقه ای که از روی غلو، به الوهیت و خدا بودن علی علیه السلام معتقد بودند. این عقیده کفرآمیز در زمان خود حضرت علی علیه السلام هم بود، در زمان ائمه دیگر هم برخی چنین عقیده ای داشتند. موضع خود آن حضرت و امامان دیگر، برخورد شدید با صاحبان این تفکر و انحرافی دانستن این عقیده از توحید بود. (۱)

ریشه پیدایش این تفکر، گاهی محبت فوق العاده و گاهی مشاهده برخی معجزات و کارهای خارق عادت و کرامات از آن حضرت بود و این گرایش، ریشه در جهل نسبت به خدا و افراط در علاقه به حضرت علی داشت. درباره حضرت عیسی هم پیروانش برای او به الوهیت قائل شدند، یا او را در الوهیت، شریک خدا پنداشتند. این فرقه که «غلات» گفته می شود، از فرقه های گمراه به شمار می آیند و با نامهای دیگری همچون نصیریّه و «اهل حق» هم مشهورند. علی اللّٰهی ها علی علیه السلام را مظهر تام و تمام ذات حق می دانند و خدا را حلول کرده در وجود او می پندارند و آداب و مراسم و سنن خاصی دارند. (۲) اهل حق بیشتر در مناطق غربی ایران مثل ذهاب، کَرند، همدان و در میان کردهای کرکوک و سلیمانیه عراقند.

به نوشته یکی از محققان (۳): «غلاه شیعه که غالباً از موالی و غلامان آزادشده ایرانی و ملل دیگرند، از دو دسته بیرون نبودند، یا مردمانی ساده دل و عامی بودند که تحت تأثیر سیمای جذّاب و چشمان نافذ و رفتار متین و کردار پسندیده ائمه شیعه قرار می گرفتند و چون افکار غلوآمیز را از دین پدران و نیاکان خود به ارث برده بودند، از این جهت مشاهده ائمه و فضیلت و سیادت اخلاقی ایشان بر دیگر بزرگان اسلام آنان را تحت تأثیر قرار می داد... اما دسته دیگر از غلاه را شیادانی مانند ابو الخطّاب تشکیل می دادند که برای رسیدن به مقامات دنیوی و نفوذ و تأثیر در نفوس مردم و پیدا کردن مرید، خود را به ائمه بسته و در حالی که نسبتهای غلوآمیز به ایشان می دادند، خود را نیز در مرتبت با

ص: ۴۰۹

۱- ۱. ر.ک: «بحار الأنوار»، ج ۲۵ ص ۲۶۱ تا ۳۵۰، «باب نفی الغلو فی النبی و الأئمه».

۲- ۲. برای آشنایی بیشتر ر.ک: «لغت نامه دهخدا»، واژه علی اللّٰهی (ج ۱۰ ص ۱۴۲۵۵)، «اسرار العقاید»، میرزا ابو طالب شیرازی، ص ۱۹۴.

۳- ۳. محمّد جواد مشکور.

آنان شریک می پنداشتند...» (۱) - غلو، حبّ علی علیه السّلام، فضایل علی علیه السّلام.

«علی» در آثار هنری

هنرمندان مؤمن و متعهد، عشق خود را به امام علی علیه السّلام به صورتهای گوناگون ابراز کرده اند. در آثار معماری، کتیبه ها و کاشیکاریهای مدارس و مساجد، خوشنویسیها و مرقعات، تابلوهای نقاشی فراوان می توان به نام «علی» یا احادیث کوتاه درباره او یا احادیثی که نام «علی» دارد برخورد. حتی گاهی هنرمندان شیعه به طور ظریف و دقیق غیر آشکار، نام علی را در بناهای عظیمی که در عصر سلطه سلاطین غیر شیعه ساخته شده گنجانده اند تا تعهد ولایی خود را نشان دهند.

این نام، زیبایی و جلوه و انعطاف پذیری خاصی دارد که به خوبی قابل نقش آفرینی در کتیبه ها و خوشنویسیها و تذهیبها و هنرهای ظریف است. (۲) - حدیث معروف «أنا مدینه العلم و علیّ بابها» در کاشیکاریها و خطوط کتیبه سردر مدارس دینی در شهرهای مختلف مشهود است. در موزه های مختلف، آثار هنری زیبایی که با استفاده از همین نام و احادیث مربوط به آن پدید آمده، یافت می شود. (۳) - قلمرو شعر، ادبیات داستانی، تأثرها، تعزیه ها و حتی فیلم و سریالهایی که با عشق مولا و ترسیم شخصیت او ساخته شده، گویای این واقعیت است.

ناگفته نماند که جایگاه علی علیه السّلام در هنر و سخنان او در زمینه شعر، کلام و بلاغت، خط، همچنین خطابه ها و کلمات قصار و نهج البلاغه او جلوه دیگری از ارتباط صاحب این نام مقدّس با هنر است. (۴) - علی علیه السّلام در فرهنگ عامیانه، خط معلی، نام علی علیه السّلام.

علی علیه السّلام در فرهنگ عامیانه

محبت علی علیه السّلام از عمیق ترین و فراگیرترین محبتها در دل انسانها بوده و خواهد بود.

ص: ۴۱۰

۱-۱. دائرة المعارف تشیع، ج ۸ ص ۲۰۱.

۲-۲. ر.ک: ماهنامه «کوثر»، شماره ۱ مقاله «تجلی نام امیر المؤمنین در معماری اسلامی» از حجت کشفی.

۳-۳. ر.ک: «کتاب ماه هنر» شماره ۳۱-۳۲ مقاله «تجلی علی بر سفالینه های نیشابور» و «نام علی بر گنبد سلطانی».

۴-۴. ر.ک: «امام علی و هنر» جواد محدّثی.

جایگاه خاص او نزد شیفتگان، همه اقشار را دربر می گیرد. از این رو در فرهنگ مردم و فولکلور و آیینهای شفاهی و سنتهای مردمی و مراسمی که در خانه ها، خانواده ها، جشنها، سوگها، تولدها، مرگ و میرها و برخوردها، برگزار می شود، همچنین در مراسم و مناسبتهای مختلف در طول سال، در قصه ها، افسانه ها، ترانه های عامیانه، نمایشهای بومی و محلی، تکیه کلامها، نام و یاد «علی» مطرح است. (۱) ذکر «ناد علی» (ناد علیاً مظهر العجائب) در مواقع نیاز و حاجت و دشواری و گرفتاری رواج دارد. در ماتم و حمل جنازه، از علی یاد می شود، هنگام قسم خوردن به «مرتضی علی» سوگند می خورند. در باور عوام، رنگین کمان را شمشیر حضرت علی علیه السلام می دانند، در بسیاری جاها رد پای علی علیه السلام یا جای پای اسب او دلدل را به عنوان «قدمگاه» مقدس می شمرند. در مواقع مختلف، کشتی گیران، ورزشکاران باستانی، درویشان و صوفیان، پهلوانان و زورخانه چیان، از آن حضرت استمداد می جویند و یاد می کنند. این معتقدات، در شکل گیری فرهنگ پهلوانی در عصر مغول نقش ایفا می کرده است.

آیین فتوت و جوانمردی با نام آن پیشوا گره خورده است و باستانی کاران هنگام ورود به زورخانه، «یا علی» می گویند و هنگام ورزش، مدح علی می خوانند، قوالان و پرده خوانان به شمایل و تصاویر حضرت علی علیه السلام عشق می ورزند و احترام می کنند. ذوالفقار در این فرهنگ، سمبل سلاح حق بر ضد باطل است. در بسیاری نامها «علی» پسوند قرار می گیرد (شیر علی، زلف علی، چراغعلی، عبد العلی، فقیر علی، مجذوب علی، غلامعلی و...) حتی در منطقه لرستان که فرهنگی آمیخته از عشق به طبیعت و روح تشییع و خصلت مردانگی و سلحشوری دارند، تعابیری همچون گرگ علی و ببر علی هم دیده می شود. کوچۀ علی چپ، علی سیاه، سفرۀ علی، علی آباد و... نیز بخشی از این تعابیر عامیانه است. گاهی برای خدا حافظی از کلمه «یا علی»، «یا علی یارت» یا اگر علی ساربان است می داند شتر را کجا بخواباند یا ببرد، گوشه های دیگری از این فرهنگ است. (۲) از دید دیگر، اعتقادات

ص: ۴۱۱

۱- ۱) ر.ک: نشریه «گلستان قرآن»، شماره ۱ ص ۳۸ و شماره ۲ ص ۴۳، نیز «علی، امیر غدیر»، ص ۵۲ و «کتاب ماه هنر»، ماهنامه وزارت ارشاد اسلامی، شماره ۳۱-۳۲ (ویژه نامه: امام علی در هنر عامه).

۲- ۲) شاید «پلیس ۱۱۰» در نیروی انتظامی هم با الهام از این نام باشد، چون علی به حساب ابجد، ۱۱۰ می شود.

شیعی و باورها و گرایشهای پیروان امیر المؤمنین علیه السلام به نحوی در کارهای هنری، معماری ابنیه و آثار تاریخی، نقاشیها و تذهیبها، سنتهای مردمی و بومی انعکاس یافته است. (۱)

-ناد علی، یا علی، فتوت، علی علیه السلام در آثار هنری، خط معلی.

علی علیه السلام در قرآن

هرچند نام حضرت علی علیه السلام به صراحت در قرآن نیامده است، امّا آیات متعدّدی در شأن او و عملکرد خاص آن حضرت، یا درباره ولایت، یا اهل بیت نازل شده که شامل او نیز می باشد. (۲) نزول این آیات درباره آن حضرت یا اهل بیت قطعی است و در منابع متعدد و کتب مفصل اسناد آنها آمده است:

۱- آیه مربوط به انفاق او در شب و روز و آشکار و نهان: «الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً...» (بقره، آیه ۲۷۴).

۲- آیه مربوط به فداکاری او در خوابیدن در بستر پیامبر در شب هجرت: «وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ...» (بقره، آیه ۲۰۷)

۳- آیه مربوط به انفاق انگشتر در حالت رکوع به فقیر «إِنَّمَا وَئِيكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ...» (مائده، آیه ۵۵).

۴- آیه مربوط به تبلیغ ولایت او در غدیر خم: «يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ...» (مائده، آیه ۶۷).

۵- آیه مربوط به تکمیل دین پس از ابلاغ امامتش در غدیر خم: «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ...» (مائده، آیه ۳).

۶- آیه لزوم اطاعت از «اولی الامر» در کنار اطاعت از خدا و رسول: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا

ص: ۴۱۲

۱ - ۱). در این زمینه ر.ک: مقاله «تأثیر تشیع بر ابنیه، اماکن و زیارتگاههای مذهبی ایران» جابر عناصری، فصلنامه شیعه شناسی، شماره ۷، پاییز ۸۳.

۲- ۲). شهید قاضی نور الله در «احقاق الحق» ج ۲ و ۳ حدود ۸۴ آیه را نقل می کند که درباره علی علیه السلام است و منابع آنها را از کتب اهل سنت می آورد. نیز در «پرتوی از فضایل امیر المؤمنین در قرآن» ابو الحسن مطلبی حدود ۱۶۰ مورد از آیات قرآن که درباره علی علیه السلام و اهل بیت است، براساس روایات معرفی شده است نیز «فضائل الخمسه من الصحاح الستة» ج ۱ ص ۲۶۵.

أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ» (نساء، آیه ۵۹).

۷- آیه مربوط به انفاق افطار به مسکین و یتیم و اسیر: «وَ يُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَ یتِيمًا وَ أُسِيرًا» (انسان، آیه ۶ تا ۹).

۸- آیه مربوط به مباحله پیامبر و اهل بیت با نصاری نجران: «فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَ أَبْنَاءَكُمْ...» (آل عمران، آیه ۶۱).

۹- آیه تطهیر اهل بیت از پلیدی، مربوط به اهل کساء: «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ...» (احزاب، آیه ۳۳).

۱۰- آیه مربوط به مودت اهل بیت به عنوان اجر رسالت: «قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى» (شوری، آیه ۲۳).

۱۱- آیه دعوت کننده به همراه بودن با صادقان «...وَ كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ» (توبه، آیه ۱۱۹).

و آیات فراوان دیگر، که به گفته روایات، درباره حضرت علی علیه السلام نازل شده است، مثل:

(ق ۲۱، فصلت ۴۰، عبس ۳۸ و ۳۹، رعد ۲۹، اعراف ۴۶، نحل ۴۳، رعد ۷ و ۴۳، آل عمران ۱۴۶، صف ۴، احزاب ۲۳ و ۲۵، یونس ۲۵، هود ۱۲ و ۱۷، شعراء ۲۱۴، ابراهیم ۲۷، حدید ۲۸، نبأ ۱ و ۲ و ۳۸، یوسف ۱۸۴، انفال ۶۴، اسراء ۸۰، تحریم ۴، توبه ۱۹، حشر ۹، ۱۰، واقعه ۱۰ و ۱۱، لقمان ۲۲، انعام ۸۲، بقره ۴۳، مریم ۹۶، سجده ۱۸، حجرات ۱۵، نساء ۶۹، بینه ۷، رحمن ۱۹ تا ۲۲). (۱)

علاوه بر اینها برخی کلمات و تعابیر در آیات قرآن به وجود علی علیه السلام و امامان تفسیر شده و در تفاسیر روایی آمده است، از قبیل تعابیر امام مبین، سابق بالخیرات، امانت، بئر معطله و قصر مشید، طوبی، وسیله، آل یاسین، کلمات، کلمه التقوی و برخی کلمات قرآنی دیگر. (۲) - مصحف علی علیه السلام آیات غدیر.

ص: ۴۱۳

۱- ۱) در این زمینه ر.ک: «دانشنامه امام علی» علیه السلام، ج ۱۰ مقاله «امام علی در قرآن» علامه عسکری، «شواهد التنزیل» ابن رویش، «آیات الفضائل» سید محمد حسینی بهارنچی «علی فی الكتاب و السنه» حسین شاکری، «نفحات الأزهار فی خلاصه عبقات الأنوار»، ج ۲۰، «سیمای امام علی در قرآن»، حسکانی ترجمه یعقوب جعفری، «احقاق الحق»، ج ۲ و ۳، «آیات الأئمه»، محمد علی حسینی لاریجانی «پرتوی از فضایل امیر المؤمنین در قرآن»، ابو الحسن مطلبی، «آیات الولایه» سید باقر محمدی نسب، «دلائل الصدق»، ج ۲، نیز تفسیر «البرهان» و «نور الثقلین».

۲- ۲) در روایاتی در کتاب «معانی الأخبار»، به ترتیب در صفحات ۱۲۵، ۱۲۲، ۱۱۶، ۱۱۲، ۱۱۱، ۱۰۸، ۱۰۵، ۹۵، و ۱۲۶، نیز «بحار الأنوار»، ج ۳۵ و ۳۶.

کلام حضرت رسول صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آله است، یعنی علی علیه السَّلَام از من است و من از علی ام. این حدیث، که ارتباط عمیق پیامبر و امیر المؤمنین و هم روحی و همراهی و همدلی آن دو و پیوند استوار رسالت و امامت را می رساند، بارها در موقعیتهای مختلف از زبان رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آله شنیده شده است و عبارت دیگری از همان «جان پیامبر» بودن حضرت علی علیه السَّلَام است که در آیه مباهله هم مطرح است. در مأموریتی که امام علی علیه السَّلَام از سوی پیامبر به یمن رفته بود، پس از بازگشت، عده ای از همراهانش از سختگیری او نسبت به اموال بیت المال که استفاده کرده بودند، نزد پیامبر انتقاد کردند. حضرت بر آشفت و از عیبجویی آنان خشمگین شد و فرمود:

«من فارق عليًا فقد فارقني، إنَّ عليًا مِنِّي وَ أَنَا مِنْهُ» (۱)، هر کس از علی علیه السَّلَام جدا شود از من جدا شده است، علی از من است و من از اویم، به این تعبیر نیز بیان فرموده که: «عَلِيٌّ مِنِّي وَ أَنَا مِنْ عَلِيٍّ»، «انت مِنِّي وَ أَنَا مِنْكَ». (۲) این سخن همسویی محبت علی علیه السَّلَام را با محبت رسول خدا می رساند و مفهوم دیگری از «سلمک سلمی و حربک حربی» است و حمایت بیدریغ خود را از مواضع امیر مؤمنان نشان می دهد. هر دو پشتیبان هم و هر دو پدر ائمه و الگوی بشریتند، یکی هادی است، دیگری منذر. این، افزون بر قرابت و خویشاوندی سببی و نسبی است که آن دو را به هم پیوند می داد و رسول خدا همواره و همه جا از امیر المؤمنین ستایش و پشتیبانی می کرد و او را چون خودش می دانست. به تعبیر میرزا حبیب خراسانی:

چون علی عین محمد شد، محمد از علی آفریدند و علی باز از محمد ساختند

این معیت پیامبر و علی علیه السَّلَام و اینکه امیر المؤمنین به گواهی آیه مباهله، نفس رسول خداست، سبب شده که قیاض لاهیجی چنین بسراید:

علی را قدر، پیغمبر شناسد که هر کس خویش را بهتر شناسد

-مباهله، اصحاب کساء، علی علیه السَّلَام و حق.

ص: ۴۱۴

۱-۱). فضائل الخمسه من الصحاح الستة، ج ۱ ص ۳۴۱ (به نقل از منابع اهل سنت).

۲-۲). همان، ص ۳۳۸ و ۳۳۹.

صفات گوناگون علی بن ابی طالب علیه السلام، که اغلب در یک فرد جمع نمی شود، سبب شده است که آن حضرت را «جامع اضداد» بنامند. سخنانش در عرصه های عرفان، فلسفه، پند و موعظه، جهاد و حماسه، تفسیر قرآن، نیایش و دعا، و... و صفات متضادش که تلفیقی از حماسه و عرفان، علم و عمل، شجاعت و اشک، قاطعیت و عفو، سخاوت و حفظ بیت المال، و... گواه این سخن است. نویسندگان بسیاری درباره این وجوه متضاد و شگفت در شخصیت آن حضرت، سخن گفته اند (۱). فضایل علی علیه السلام.

علی علیه السلام و چاه

دل طوفانی علی علیه السلام، هم آکنده از درد و رنج بود، هم انباشته از دانش و معارف ربانی.

گاهی تحمیل آن همه رنج و درد پا دانش بی کران برایش دشوار می شد و به نوعی با بازگو کردن آن، خود را سبک می ساخت. یکی از محرمان رازهای علی علیه السلام کمیل بود. حضرت دست او را گرفت و به صحرا برد و نفس عمیق و آه دردمندانه ای کشید و با اشاره به سینه خود فرمود: «إِنَّ هَاهُنَا لَعَلْمًا جَمًّا لَوْ أَصَبْتَ لَهُ حَمْلَةً» (۲) در اینجا دانش فراوانی موج می زند، کاش حاملانی برای آن می یافتیم.

از میثم تمار روایت شده که شبی حضرت علی علیه السلام از شهر کوفه خارج شد و به مسجد جعفری رفت. رو به قبله کرد و چهار رکعت نماز خواند و دست به دعا گشود، به سجده رفت، چهره بر خاک نهاد و صد بار «العفو» گفت، آنگاه برخاست و بیرون رفت. من در پی او به راه افتادم. رفت و به صحرا رسید. برای من خطی کشید و گفت: از این خط جلوتر نیا، و...

خودش رفت. شبی تاریک بود. پیش خود گفتم چگونه مولای خودم را رها کنم، او که این همه دشمن دارد و چه عذری نزد خدا و پیامبر خواهم داشت؟ دنبال او بروم بینم کجا رفت و چه شد، هرچند برخلاف فرمانش باشد. در پی او رفتم. دیدم آن حضرت تا نیمه بدن

ص: ۴۱۵

۱- ۱). از جمله ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه ج ۱ ص ۵۰ تا ۵۳، نیز مقدمه همان کتاب ص ۱۶ تا ۳۰، نمونه هایی از برجستگیهای او را در صفات و فضایل بیان کرده است.

۲- ۲). نهج البلاغه، صبحی صالح، حکمت ۱۴۷.

خود سر در چاهی فرو برده است و با چاه حرف می زند و جواب می شنود. حضور مرا حس کرد. رو به من کرد و فرمود: کیستی؟ گفتم: میثم. فرمود: مگر نگفتم از آن خط جلوتر نیا؟ گفتم: چرا، ولی از دشمنان بر جان تو بیمناک بودم، دلم آرام نگرفت، فرمود: از حرفهایم چیزی شنیدی؟ گفتم: نه، ای سرور من، فرمود: ای میثم! در دلم خواسته هایی است که هرگاه سینه ام احساس تنگی کند، با دستانم زمین را می کاوم و راز دلم را با آن در میان می گذارم، زمین اگر می روید، آن گیاه از بذری است که من کاشته ام!:

و فی الصّدر لبانات اذا ضاق لها صدري

نکت الأرض بالكفّ و ابدیت لها سرّی

فمهما تنبت الأرض فذاک النبت من بذری (۱)

این نقل تاریخی، دستمایه تعبیرات ادبی فراوانی شده که از درد دل کردن آن حضرت با چاه و نداشتن هم سخن و غربت و تنهایی و مظلومیت علی علیه السلام بنویسند و بسرایند و دلهای شیعیان را هم چاهی بدانند، انباشته از رنجنامه های علی علیه السلام (۲) و جوشش چاه را از آن زمان بدانند که علی در آن گریست. (۳)

آن آه که در چاه دمیدی، خون شد چون شیرۀ غم بر آب چاه، افزون شد

و آن آب دوید در رگ خاک و سپس از خاک دمید و لاله گلگون شد

تنها سر چاه می روم، گاه به گاه سر می نهم اندوهگنان، چون تو به چاه

می گریم و با یاد غمت می گویم: لا حول و لا قوه الا بالله (۴)

سنایی غزنوی نیز در اشاره به راز گویی و گفتگوی امام با چاه، گوید:

عالم علم بود و بحر هنر بود چشم و چراغ پیغمبر

بحر علم اندر او بجوشیده چاه را به ز مستمع دیده (۵)

این شیوه (راز دل گفتن با چاه) برای هرکسی که دانشها و اسراری می داند که مخاطب مناسب نمی شناسد، به کار برده می شود. سنایی در داستانی پیشنهاد حکیمی را به مردی

ص: ۴۱۶

۱- ۱. بحار الأنوار، ج ۹۷ ص ۴۵۱ و ج ۴۰ ص ۱۹۹.

۲- ۲. روایت انقلاب، ج ۳ ص ۳۰.

۳-۳. چاه، از آن زمان که تو در آن گریستی، جوشان شد (دستچین، موسوی گرمارودی، ص ۷۳).

۴-۴. همان، ص ۱۵۸.

۵-۵. حدیقه الحقیقه، ص ۲۴۹.

که حجاج اسکندر بود و از او رازی می دانست که گفتنش را خطرناک می دید آورده و چنین گوید:

گفت مرد حکیم، رو تنها بی علایق نهران سوی صحرا

چاهساری ببین خراب شده گشته مطموس و خشک از آب شده

اندر آن چاه گوی راز دلت تا بیاساید این سرشته گلت... (۱)

جابر جعفری که از اصحاب امام باقر علیه السلام است، می گوید: من از امام باقر علیه السلام هفتاد هزار حدیث آموختم، ولی هرگز نتوانستم به کسی اظهار کنم، به امام باقر علیه السلام عرض کردم که بار سنگینی را بر دوش من نهاده ای و آن همه اسرار که به من آموخته ای نمی توانم برای کسی بیان کنم، سینه ام تنگ می شود و حالتی شبیه جنون پیدا می کنم، چه کنم؟ امام فرمود: هروقت چنین حالتی پیدا کردی به صحرا برو، گودالی بکن و سر را در آن بگذار و احادیث را به آن بگو. (۲)

چاههای کوفه را هم چون فقیران قسمتی است از نگاه مهربانش، از دل دریایی اش (۳)

یکی از شاعران معاصر (۴) راز گویی آن حضرت را با چاه، اینگونه سروده است:

یک گوش حق شناس، دریغا نشناخت ناله های علی را

در گوش چاه، ناله حیدر باشد حدیث چاه و کبوتر

یعنی که نیست برج وفایی گوش براستی شنوایی

نالیدن شبانه مولا در عین روشنی است معما

یعنی مرا نکشت همانا جز درد این دو فرقه، فغانا:

همراه دون، منافق دانا فهم ضعیف و جهل توانا

-مظلومیّت علی علیه السلام.

علی علیه السلام و حق

«حق»، معیار سنجش اشخاص، احزاب، اعمال و اقوال است و میزانی است که با

ص: ۴۱۷

٢-٢. بحار الأنوار، ج ٤٦ ص ٣٤٠.

٣-٣. علي رضا قزوه.

٤-٤. قادر طهماسبی (فرید).

عرضه کردن هرسخن و هرعمل بر آن، حقانیت یا بطلانش روشن می شود. در احادیث متعدّد، امیر المؤمنین علیه السّلام و حق، همراه و با هم و یکی دانسته شده است، این، هم عصمت امام علی علیه السّلام را می رساند، هم بر حق بودن او را در همه جبهه ها و در تعارض با همه اشخاص. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «علیّ مع الحقّ و الحقّ مع علیّ یدور معه حیثما دار» (۱)، علی با حق است و حق با علی است، هر جا که او باشد، حق هم همانجا و بر محور او می گردد.

یا علی تو محو مطلق بوده ای با تو حق بود و تو با حق بوده ای

همراهی علی علیه السّلام با حق و این «معیت»، روشن ترین دلیل بر حقانیت او و گمراه بودن دشمنان اوست. این حقیقت، هم به صورت خبری نقل شده است، مثل حدیثی که گذشت، هم به صورت دعا و خواسته از درگاه، خدا، مثل این تعبیر: «اللّهم أدر الحقّ مع علیّ حیثما دار». (۲) خدایا هر جا که علی علیه السّلام بود، حق را بر مدار او بگردان. چنین سخنانی درباره عمّار یاسر هم از زبان پیامبر خدا نقل شده است و این معیاری بود که برای افراد مردّد در جبهه صفین، طرف حق را نشان می داد. حدیث «علیّ مع الحقّ...» وسیله ای برای حق شناسی و باطل شناسی در صحنه های فتنه و موارد مشتبه است و دلیلی بر امامت آن حضرت است.

چون تو با حقّی و چو حق با توست راه حق را هم از تو باید جست (۳)

این حدیث، علاوه بر منابع شیعی، در کتب اهل سنت هم آمده است. (۴) هماهنگی و با هم بودن علی علیه السّلام و قرآن نیز که همین مفاهیم و نتایج را دربر دارد، در احادیث متعدّدی آمده است، از جمله حدیث پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله: «علیّ مع القرآن و القرآن مع علیّ، لن یفترقا حتّی یردا علیّ الحوض». (۵) در حدیث دیگری از قول پیامبر خدا، همراه بودن علی علیه السّلام با

ص: ۴۱۸

۱-۱. موسوعه الامام علی بن ابی طالب، ج ۲ ص ۲۳۷ به نقل از الفصول المختاره، اعلام الوری و... نیز «احقاق الحق»، ج ۵ ص ۶۲۳ و ج ۱۶ ص ۳۸۴ با عبارتهای مختلف از منابع اهل سنت.

۲-۲. همان، ص ۲۳۸ به نقل از الجمل.

۳-۳. از نویسنده.

۴-۴. کتاب «حق با علی است» از مهدی فقیه ایمانی، انتشارات بوستان کتاب، به بررسی مستند حدیث یاد شده از منابع اهل سنت و استدلال به آن بر امامت امیر المؤمنین علیه السّلام پرداخته است.

۵-۵. کشف الغمّه، ج ۱ ص ۱۴۸.

حق و با قرآن یکجا بیان شده است: «علی مع الحق و القرآن، و الحق و القرآن مع علی، و لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض» (۱).

آنچه در فرهنگ عامیانه و زبان مردم رایج است (حق با علی است) با تکیه بر همین پشتوانه های حدیثی است. -قرآن ناطق، میزان حق.

علی علیه السلام و خلفا

پس از رحلت پیامبر صلی الله علیه و آله، علی رغم توصیه های او و تعیین علی بن ابی طالب به امامت و خلافت، جریان سقیفه پیش آمد و آن حضرت را کنار زده، قدرت را به دست گرفتند. این توطئه، از پیش طراحی شده بود. حضرت علی علیه السلام هم از پیامبر خدا شنیده بود که به آن حضرت ظلم خواهند کرد و حق او را غصب خواهند نمود.

امیر المؤمنین علیه السلام، برای حفظ امت از گمراهی و از دین به در شدن و برای جلوگیری از کشمکشهای داخلی و نابودی اسلام و ریخته شدن خون مسلمانان، با رعایت مصلحت کلی اسلام و مسلمین با غاصبان ستیز و نزاع نکرد. اگر با ابو بکر هم بیعت کرد، اجباری بود.

موضع آن حضرت، از یک سو، تبیین حق و روشنگری افکار نسبت به وصایای پیامبر و مسأله مهم امامت و استناد مکرر به حادثه غدیر خم برای اثبات حقایق خود بود، از سوی دیگر خیرخواهی و دلسوزی و راهنمایی خلفای سه گانه در مشکلاتی که از حل آن عاجز بودند، و از دیگر سو جلوگیری از خونریزی و جنگ داخلی در شرایطی که آغاز اسلام بود و بسیاری تازه از جاهلیت رسته و به اسلام گرویده بودند. هرگاه هم مقتضی بود، از انتقاد نسبت به عملکردهای خلاف و انحرافها و بدعتها فروگذار نمی کرد، بخصوص در دوره عثمان که تخلف او و کارگزارانش از سنت نبوی و احکام قرآن، بیشتر بود. گاهی هم اعتراض ها و مواضع وی بر دستگاه خلافت سنگین بود و در دوران عثمان برخوردهای نامناسبی با آن حضرت شد و از انتقادهای امام به پیدایش طبقه اشراف و حیف و میل بیت المال، ناراحت بودند.

امام علی علیه السلام در شورای شش نفره برای تعیین خلیفه پس از عمر هم حضور داشت،

ص: ۴۱۹

(۱- ۱). موسوعه الامام علی بن ابی طالب، ج ۲ ص ۲۳۷، به نقل از ربیع الأبرار، ج ۱ ص ۸۲۸، احقاق الحق، ج ۱۶ ص ۳۹۸.

هرچند می‌دید که سیر حوادث و گفتگوها به گونه‌ای بود که او را کنار بزنند و امویان را به حکومت برسانند. وقتی هم مسلمانان علیه عثمان شورش کردند و خانه‌اش را محاصره کرده و او را به قتل رساندند، امام علی علیه السلام تلاش بسیاری کرد تا جان او را حفظ کند و میان عصیانگران خشمگین از ظلمها و خلافهای عثمان و والیانش و خلیفه، میانجیگری می‌کرد، اما اینها اثر نکرد و عثمان کشته شد. امیر مؤمنان علیه السلام اگر انتقاد می‌کرد، جنبه امر به معروف و نهی از منکر داشت و اگر سکوت می‌کرد، برای حفظ وحدت مسلمین بود. نه اعتراض جنبه ریاست طلبی داشت و نه سکوت و دم فرو بستن و خانه نشینی اش از روی ترس یا سازشکاری و سودجویی و منفعت شخصی بود. در عین حال، هم به ریاست طلبی متهم شد هم به ترس. خود او فرمود: «فإن أقل يقولوا: حرص على الملك و ان اسكت يقولوا: جزع من الموت...» (۱) اگر (در باره خلافت) سخنی بگویم، می‌گویند بر حکومت حریص است و اگر سکوت کنم، می‌گویند از مرگ ترسید.

در خطبه شقشقیه، ضمن بیان غصب خلافت و دلیل سکوت و صبرش در آن دوره ۲۵ ساله، انتقادهای تنیدی بخصوص از اسرافکاری و حیف و میل بیت المال در دوره عثمان دارد. (۲) اگر او در زمان دو خلیفه اول، کمی همراهی و حالت مشاوره و همکاری خیرخواهانه داشت، در عصر خلیفه سوم به دلیل انحراف اساسی به تقابل کشیده شد.

به تعبیر استاد محمّد رضا حکیمی: «امام بیش از هر چیز نقش یک ناظر مراقب را داشت و همین که حضور او در میان امت حس می‌شد، جلوی بسیاری از تحریفهای بنیادی را می‌گرفت. برخی از پاکترین صحابه پیامبر که اکنون از دوستان نزدیک و پیروان امام بودند، او را در نگرهبانی اصل و اصول اسلام یاری می‌کردند و مسائل را به اطلاع او می‌رساندند. هر جا حکمی تحریف می‌شد، هر جا حدی نابجا تعیین می‌گشت، هر جا قضاوتی ناحق می‌کردند، هر جا تعلیمی نادرست می‌دادند، علی علیه السلام به این همه رسیدگی می‌کرد. در کار فتوحات اسلامی نظارت داشت. به علمای ادیان که برای سؤال از وصی پیامبر به مدینه سرازیر می‌شدند، تنها او بود که پاسخ می‌داد و... چنانکه خود می‌فرمود در این دوره تا هنگامی حاضر بود دست از درگیری جدی بردارد که امور مسلمانان به گونه‌ای

ص: ۴۲۰

۱- ۱. نهج البلاغه، خطبه ۵.

۲- ۲. همان، خطبه ۳.

سالم فیصله یابد.» (۱) این نحوه رفتار و موضع، شأن امامی است که او را از منصب سیاسی و اجرایی کنار زده اند، اما مسئولیت هدایت دینی امت همچنان بر عهده اوست.

امام خمینی در تحلیل سیره علوی چنین می فرماید: «حضرت امیر المؤمنین علیه السلام با خلفا همکاری می کردند، چون ظاهراً مطابق دستور دین عمل می نمودند و تشنجی در کار نبود، تا موقعی که معاویه روی کار آمد و از طریقه و روش خلفا منحرف گشته و خلافت را مبدل به سلطنت نمود. در این موقع حضرت ناچار شد قیام کند، چون نمی توانست قیام نکند، زیرا روی موازین شرع و عقل نمی توانستند معاویه را یک روز بر مقام خلافت پایدار ببینند. ناصحینی که حضرت را از روی غفلت نصیحت می کردند و می گفتند «بگذار معاویه بماند تا پایه های سلطنت و خلافت شما محکم شود، بعداً او را از مقامی که دارد پایین بیاورید» نمی دانستند که اگر حضرت صبر می کرد، بعداً مورد اعتراض مسلمین واقع می شد و پس از محکم شدن کار، ممکن نبود او را خلع کرد.» (۲) شناخت مواضع سیاسی و عملکرد او و یارانش در مقابل سه خلیفه پیشین همچنین نحوه عمل در مقابل مخالفان و میزان همکاری یا عدم همکاری و آزادی دادن یا سخت گرفتن، حایز اهمیت است و آموزنده که در این خلاصه نمی گنجد. (۳)

—خطبه شقشقیه، سقیفه، احتجاج و مناشده، غصب خلافت، از خلافت تا سلطنت.

علی علیه السلام و قرآن

امام علی علیه السلام از نخستین روزهای نزول وحی، در کنار پیامبر بود و آیات قرآن و صدای جبرئیل را می شنید و معارف قرآن را از پیامبر می آموخت و فکر و جانش، کلام و زندگی اش، گفتار و کردارش همه قرآنی بود. پیامبر خدا صلی الله علیه و آله درباره او فرمود: «علی مع

ص: ۴۲۱

۱- ۱. امام در عیثت جامعه (چاپ چهاردهم) ص ۱۹.

۲- ۲. صحیفه نور، ج ۱ ص ۱۶.

۳- ۳. در این زمینه ها از جمله ر. ک: «علی و الخلفاء» ۲ جلد، جعفر بن محمد العسکری، «امام علی و زمامداران» علی محمد میرجلیلی، «تحلیلی بر مواضع سیاسی علی بن ابی طالب» اصغر قائدان، «مواضع سیاسی حضرت علی علیه السلام در قبال مخالفین» جلال درخشه، «امیر المؤمنین اسوه وحدت» محمد جواد شری ترجمه محمد رضا عطایی، «تاریخ و سیره سیاسی امیر مؤمنان» و «تاریخ سیاسی اسلام» رسول جعفریان، «علی و الحاکمون» محمد صادق، «انقلاب تکاملی اسلام» جلال الدین فارسی، بخش ۲ و ۳، «موسوعه الامام علی بن ابی طالب» و ترجمه آن، ج ۳.

القرآن و القرآن مع علی، لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض» (۱) علی با قرآن است و قرآن با علی است، از هم جدا نمی شوند تا آنکه کنار حوض کوثر بر من وارد شوند. تعبیر «معیت» درباره علی و حق نیز آمده است: «علیّ مع الحقّ و الحقّ مع علیّ»، درباره قرآن و عترت هم آمده است (حدیث ثقلین) و این گویای آن است که علی علیه السّلام و عترت، عدل قرآن و حقّ اند و میان آنان جدایی نیست.

سیمای علی علیه السّلام در قرآن و آیاتی که درباره او و فضایل بزرگ آن حضرت است، جای دیگر بحث شده است. (۲) سخنانی که امیر مؤمنان درباره قرآن و اهمیّت آن و تشویق به خواندن و فهمیدن و تدبّر و عمل کردن و معیار بودن قرآن دارد بسیار است و محور دیگری برای بحث از علی علیه السّلام و قرآن است. نقش امیر مؤمنان در آموزش قرآن، کتابت قرآن، تفسیر قرآن، شاگردان قرآنی آن حضرت و روایاتی که در تفسیر و تأویل آیات قرآن از آن حضرت نقل شده است، موضوع دیگری برای پژوهش است. قرآن بر نیزه کردن در جنگ صفین و بهره گیری از کتاب خدا بر ضدّ قرآن ناطق، موضوع دیگری است که در همین کتاب به آن اشاره شده است.

یکی از محققان میان نقش آفرینی قرآن و ویژگیهای آن، با حضرت علی علیه السّلام مقایسه ای انجام داده و این همانندی را در ابعادی مختلف از این قرار، تبیین کرده است:

۱- قرآن «کتاب صامت» است و علی «قرآن ناطق» است. ۲- کتاب اللّٰه، فرقان است و علی نیز، ۳- قرآن بیانگر حقایق است و علی نیز، ۴- قرآن حق است و علی تبلور عینی حق. ۵- قرآن گواه رسالت است و علی نیز. (۳)

- مصحف علی علیه السّلام، علی علیه السّلام در قرآن، قرآن بر نیزه کردن، قرآن ناطق، علی مع الحق.

علی ولی الله

از شعارهای بارز شیعه در اعتقاد به امامت و ولایت امیر المؤمنین علیه السّلام است که در اذان و اقامه هم می گویند. برگرفته از آیه ولایت (إِنَّمَا وَكُفُّمُ اللّٰهُ...) و احادیث فراوانی است که

ص: ۴۲۲

(۱- ۱). حیاة امیر المؤمنین علی علیه السّلام، ناظم زاده، ص ۱۱۱ به نقل از مستدرک حاکم و کنز العمال.

(۲- ۲). به مدخل «علی در قرآن» مراجعه شود.

(۳- ۳). ر. ک: «مشعل جاوید» محمّد علی مهدوی راد، ص ۷۳ تا ۸۲.

پیامبر خدا آن حضرت را ولیّ خدا و ولیّ هر مؤمن معرفی کرده است. این شعار، در بناهای اسلامی و معماریهای شیعی در کتیبه ها و کاشیکاریهای مساجد و آثار قدیم و در سکه های کهن نیز نقش می بست. در دوران حکومت سلطان محمد خدا بنده نیز، وقتی او با ارشادات علامه حلی شیعه شد، نام علی علیه السلام را بر سردر مساجد و اماکن مشرفه ثبت کرد، حتی در سال ۷۰۷ هجری نقش سکه ها را عوض کرد و اسامی سه خلیفه را از آنها حذف کرد و سه جمله «لا إله إلا الله، محمد رسول الله» را در سال ۷۰۷ هجری نقش سکه ها را قرار داد. (۱) سه جمله ای که طبق روایت پیغمبر، بر سردرهای هشتگانه بهشت نوشته شده است: «... علی کلّ باب من أبواب الجنّة الثمانية: لا إله إلا الله، محمد رسول الله، علی ولیّ الله» (۲) و به فرموده امام علی علیه السلام: «انّ العرش لم یستقرّ حتّی کتب علیه بالنور: لا إله إلا الله، محمد رسول الله، علی ولیّ الله» (۳) پیامبر خدا نیز آن حضرت را ولیّ خود و ولی خود را ولیّ خدا دانسته است: «انت ولیّی و ولیّی ولیّ الله». (۴) - آیه ولایت، مولی، ولایت، شهادت ثالثه.

عمار یاسر - اصحاب علی علیه السلام

عمامه

عمامه، دستاری است که بر سر می بندند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و ائمه عمامه بر سر می بستند.

نشان نوعی کرامت و آقایی بود و عمامه بر سر کسی نهادن، عزت بخشیدن به او به شمار می آمد. رسول خدا صلی الله علیه و آله عمامه های متعدّد داشت. یکی از آنها به نام «سحاب» بود (۵)، به معنای ابر، به سبب رها بودن گوشه آن در فضا، مثل ابر در آسمان. رسول خدا عمامه خویش را که سحاب نام داشت، در جنگ احزاب بر سر علی علیه السلام نهاد که نه دور پیچیده شده بود و وی را به میدان فرستاد. (۶) عمامه پیامبر که نشان و رمزی از سیادت و پیشوایی بود، به امامان دیگر به ارث رسید. این میراث نمادین مورد استفاده ائمه قرار می گرفت. علی علیه السلام آن را بر سر می گذاشت، امام حسین علیه السلام در عاشورا خطاب به دشمنان می فرمود: عمامه

ص: ۴۲۳

۱- ۱. علامه حلی رایت ولایت، محمد حسن امانی، ص ۸۰ به نقل از ارشاد الاذهان علامه حلی.

۲- ۲. بحار الأنوار، ج ۲۷ ص ۱۱ ح ۲۴.

۳- ۳. همان، ج ۲۵ ص ۱۷۴.

۴- ۴. همان، ج ۳۸ ص ۱۳۵ ح ۹۱.

۵- ۵. بحار الأنوار، ج ۱۶ ص ۹۹.

۶- ۶. همان، ج ۲۰ ص ۲۰۳ و ج ۴۱ ص ۸۸، نیز «احقاق الحق»، ج ۶ ص ۵۶۲.

رسول الله بر سر من است. این نشانه، رمز تداوم رهبری رسول خدا و خلافت حقّه در نسل پاک او بود. از جمله رجزهایی که حضرت علی علیه السلام در جنگ احزاب می خواند، این بود:

قد قال اذ عمّنی العمامه انت الذی بعدی له الإمامه (۱)

پیامبر خدا آنگاه که عمامه بر سرم نهاد، فرمود: تویی آنکه امامت پس از من از آن اوست. این نشان می دهد که عمامه گذاری همراه با مسؤولیت دادن به کسی است که به این زینت آراسته می شود.

عمامه سحاب، یکی از شاخصه امام علی علیه السلام بود. رسول خدا برای تأکید بر مفهوم نمادین آن، وقتی علی علیه السلام را می دید که با آن عمامه اهدایی حضرتش می آید، می فرمود:

«اتاکم علی فی السحاب» (۲)، علی علیه السلام با عمامه سحاب نزد شما آمد. با توجه به اینکه «تاج»، نماد حکومت و زمامداری است، از سویی هم عمامه، مظهر هیبت و شکوه است و وقتی پیامبر عمامه بر سر علی علیه السلام گذاشت و مقداری از یک طرف آن را به جلو و مقداری از طرف دیگرش را به پشت سر او افکند، فرمود: «هکذا تیجان الملائکه» (۳)، تاجهای فرشتگان نیز همین گونه است، می توان نتیجه گرفت که عمامه نهادن رسول خدا بر سر امیر المؤمنین، کنایه از اعطای مقام سیادت و پیشوایی و خلافت به آن حضرت است. به همین مناسبت، یکی از نامهای روز غدیر، «یوم التّویج» است، روزی که تاج امامت و پیشوایی بر سر شایسته ترین فرد برای رهبری پس از پیامبر نهاده شد. -یوم التّویج.

عمران - ابو طالب

عمر بن خطاب

وی چهل سال پیش از هجرت در مکه متولّد شد، بیشتر عمر خویش را در جاهلیت گذراند. در مکه پنج سال پیش از هجرت مسلمان شد و دخترش حفصه همسر پیامبر خدا صلی الله علیه و آله بود. وی در ماجرای سقیفه بنی ساعده و روی کار آمدن ابو بکر، نقش اساسی داشت و پس از مرگ ابو بکر، خود در سال سیزده هجری با وصیت ابو بکر به خلافت رسید و ده

ص: ۴۲۴

۱-۱. همان، ج ۴۱ ص ۸۸.

۲-۲. همان، ج ۳۸ ص ۲۹۷.

۳-۳. سفینه البحار، ج ۶ ص ۵۱۹ (چاپ اسوه).

سال حکومت کرد و در سال ۲۳ هجری با خنجر ابو لؤلؤ مجروح شد و در گذشت. وی از نخستین کسانی بود که در روز غدیر خم با علی علیه السلام بر مسأله ولایت، بیعت کرد و به وی تهنیت گفت، اما پس از پیامبر بیعت شکست و خلافت را از اهل بیت پیامبر دور ساخت. او بود که نگذاشت پیامبر در آخرین روزهای زندگی، سندی مکتوب درباره خلافت علی علیه السلام برجای بگذارد و شعار «حسبنا کتاب الله» سرداد. تلاش وی برای بیعت مردم با ابو بکر، زمینه سازی برای خلافت خود بود. وقتی در ماجرای وادار کردن امیر المؤمنین علیه السلام به بیعت اجباری با خلافت ابو بکر، عمر بن خطاب آن حضرت را تهدید کرد که: تو را رها نمی کنیم تا بیعت کنی، چه خواهی چه نخواهی، حضرت با اشاره به همین نکته فرمود: «احلب حلبا لک شطره، اشد له الیوم لیرد علیک غدا» (۱) بدوش دوشیدنی که بخشی از آن سهم توست و امروز برای آن به سختی بکوش و آن را محکم کن، تا فردا به خودت باز گردد.

هنگام مرگ نیز شورای شش نفره ای برای انتخاب خلیفه بعدی تعیین کرد که نتیجه آن قدرت یافتن عثمان و کنار گذاشتن علی بن ابی طالب علیه السلام بود. (۲)

بیعت اجباری، سقیفه بنی ساعده، لولا علی لهلک عمر، حسبنا کتاب الله، پنج شنبه شوم.

عمر و عاص

از دشمنان سرسخت و حيله گر اهل بیت و امیر المؤمنین علیه السلام که مادرش «نابغه» از زنان بدنام جاهلیت بود. وی پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و مسلمانان را بسیار آزد. از تعقیب کنندگان مهاجران حبشه بود. تا سال ۸ هجری در صف مشرکان بود. در زمان خلفای پیش از امیر مؤمنان، موقعیت و حکومت داشت، به معاویه پیوست و در جنگ صفین، فرمانده سپاه و مشاور معاویه در جنگ با علی علیه السلام بود.

دشمنیهای او با خاندان رسالت و مکر و خدعه او بیش از آن است که به شمار آید. در نهج البلاغه، سخنان متعددی از امیر مؤمنان درباره او و سیاست مکارانه و نفاق و پلیدی او نقل شده است، از جمله خطبه ۸۴ (عجبا لابن النابغه...) و نامه ۳۹. وی در ایجاد جو

ص: ۴۲۵

۱-۱. بحار الأنوار، ج ۲۸ ص ۱۸۵.

۲-۲. برخی از قضایای او را در شرح ابن ابی الحدید، ج ۱ ص ۱۷۳ و بحار الأنوار، ج ۳۱ مطالعه کنید، نیز کتاب «من حیاة الخلیفه عمر بن خطاب» عبد الرحمان احمد البکری.

تبلیغاتی علیه امام، تلاش بسیار می کرد تا حکومت علوی را به مشکل دچار سازد. او در سال ۴۳ درگذشت، در حالی که نزد پسرش اعتراف می کرد که برای آبادانی دنیای معاویه، دین خود را تباه کرده و آخرتش را از دست داده است. (۱) - جنگ صفین.

عهد- پیمان الهی

عهدنامه مالک اشتر

وقتی اوضاع مصر، با دسیسه های معاویه آشفته شد، حضرت علی علیه السلام حکومت آن سامان را به سردار رشید و یار فداکار و باکفایت خود «مالک اشتر» سپرد. هرچند مالک نتوانست برای فرمانروایی به آنجا برسد و در راه، شهید شد. نامه ای که امیر مؤمنان به مالک اشتر نوشت، هم اعطای حکم فرمانروایی مصر به او بود، هم دستورالعمل حکومتی و منشور کاملی از شیوه زمامداری. این نامه مهم و مفصل و عمیق (نامه ۵۳ نهج البلاغه) به عهدنامه مالک اشتر شهرت یافته است و از اوراق درخشان بینش علوی و حکومت اسلامی است که به همه والیان و کارگزاران حکومتی، آیین حکمرانی می آموزد و همین یک نامه، در نشان دادن عظمت روح و فکر و دانش و آگاهی و سیاست امام علی علیه السلام کافی است.

به دلیل اهمیت این عهدنامه و رهنمودهای بلند و سازنده و جامعی که در این منشور حکومتی است، مورد عنایت اندیشمندان و سیاستمداران و مؤلفان قرار گرفته و دهها شرح و تفسیر و ترجمه به زبان فارسی و عربی و دیگر لغات بر آن نوشته اند. برخی از شرحها و ترجمه های فارسی اینگونه است: «عهدنامه مالک اشتر»، علی اصغر فقیهی، «آیین کشورداری از دیدگاه علی»، محمد فاضل لنکرانی، «حکمت اصول سیاسی اسلام»، محمد تقی جعفری، «فرمان حکومتی پیرامون مدیریت»، محمود قوچانی، «نامه ای روح افزا»، علی محمد تاکندی، «نظامنامه حکومت» محمد کاظم فاضل مشهدی. از شرحهای عربی از جمله می توان از این کتب نام برد: «الزاعی و الرعیه»، توفیق الفکیکی، «مع الامام علی فی عهده لمالک الأشر»، محمد باقر ناصری، «النظام السیاسی فی عهد

ص: ۴۲۶

الإمام لمالك الأشر، حاتم نوری، نظریه الحكم و الإدارة فی عهد الامام علی للأشتر» عبد الحسین فضل الله، «دراسات النهج»، محمد مهدی شمس الدین و دهها کتاب دیگر.

البته جز این موارد که به شرح مستقل این منشور پرداخته اند، شرحهای فارسی و عربی نهج البلاغه هر کدام در جای خود که به این نامه رسیده اند، آن را شرح کرده و نکات اجتماعی و بدیع آن را روشن ساخته اند. (۱)

در این عهدنامه طولانی، حضرت علی علیه السلام ضمن بیان اهمیت مصر و حساسیت نقش والی در برخورد با مردم، دستورهایی اخلاقی که به خود والی مربوط می شود می دهد و لغزشگاههای گوناگون پیش پای او را برمی شمارد. دسته بندی طبقات و اقشار مختلف جامعه مثل سپاهیان، قضات، کارگزاران، مالیات بگیران، تجار و صنعتگران، اهل خراج، مسلمانان و اهل ذمه، توانگران و طبقات محروم، خواص جامعه و توده های مردم و بیان نحوه برخورد با هر یک، نیز کیفیت اجرای حدود و ستاندن جزیه و داوری میان مردم و برگزیدن مشاوران و اعزام نیروها و صرف درآمدها و عملکرد قاضیان و لشکریان و منشیان و... در فرازهای این عهدنامه به چشم می خورد. شیوه های اجرای عدالت و رعایت حقوق انسانها و برخورد شایسته با رعیت و ساده زیستی در دوران زعامت و برخورد عاطفی با مردم و... از مهمترین توصیه های آن حضرت در این منشور حکومتی است و بحق، مایه فخر شیعه و سند اعتلای اسلام و قطره ای از اقیانوس عظمت و شخصیت بی نظیر امیر مؤمنان است و می سزد که پیوسته نصب العین مسؤولان جامعه و متولیان امور مردم قرار گیرد. -حکومت علوی، عدل علی علیه السلام، مالک اشتر، نهج البلاغه.

عید غدیر

یکی از مهمترین اعیاد اسلامی، «عید غدیر» در روز هیجدهم ذی حجه است، روزی که پیامبر در بازگشت از حجه الوداع، در غدیر خم حضرت علی علیه السلام را به امامت و جانشینی خود تعیین کرد و اطاعت از او را بر همگان واجب ساخت. عید غدیر، عید ولایت و رهبری

ص: ۴۲۷

۱ - ۱). برای آشنایی بیشتر با ترجمه ها و شروح دیگر این عهدنامه از جمله ر.ک: نشریه «گلستان قرآن» شماره ۳، «ویژه نامه حکومت علوی» شماره ۱۸ از مجله حکومت اسلامی، دفتر دوم.

و عید انسانیت و کمال دین و اتمام نعمت الهی است و از اعیاد اسلامی به شمار می رود و مخصوص شیعه نیست. امام صادق علیه السلام عید غدیر را بزرگتر و شریف تر از جمعه و عید فطر و قربان می شمارد و از قول پیامبر خدا روایت می کند که به امیر المؤمنین توصیه فرمود مردم این روز را عید بگیرند. پیامبران نیز همه چنین می کردند و به جانشینان خود وصیت می کردند که روز تعیین جانشین را عید بگیرند. (۱) و فرمود: «یوم غدیر خَم افضل اعیاد امتی». (۲)

این عید، مورد عنایت خاص خدا و رسول بوده، امامان نیز پیوسته یادآور آن واقعه مهم بودند و به پیروان خود دستور می دادند که این روز را عید گرفته، دور هم جمع شوند، به یکدیگر تبریک و شادباش گویند و برای این روز، برنامه هایی عبادی از قبیل دعا، زیارت، روزه و نماز خاص است، تا حرمت این روز و مظلومیت اهل بیت و حقانیت آنان برای رهبری امت فراموش نشود. پس این عید، سابقه کهن دارد و به عهد رسول خدا بازمی گردد و ساخته و پرداخته شیعه یا پدید آمده از زمان آل بویه نیست (آنگونه که مخالفان مغرض ادعا می کنند). (۳) به فرموده امام صادق علیه السلام، خداوند هر پیامبری را که برانگیخت، این روز را عید گرفت و حرمتش را شناخت، نام این عید در آسمان «یوم العهد المعهود» است و در زمین «یوم الميثاق المأخوذ و الجمع المشهود». (۴)

فضیلت این عید بسیار است و در روایات، از آن به عنوان عید الله اکبر، عید آسمانی، عید ولایت، عید میثاق و بیعت، روز روشننگری و فرج، روز کمال دین، روز صیام و قیام و اطعام و روز شادی یاد شده است. (۵)

علی علیه السلام در یکی از سالها که عید غدیر با روز جمعه مصادف شده بود، در خطبه عید، ضمن برشمردن اهمیت جمعه و غدیر و نقش جمعه در پاکسازی دلها از آلودگی و بیان جایگاه والای توحید و نبوت و قبول ولایت به امر الهی، فضیلت روز غدیر را یادآور شد و

ص: ۴۲۸

۱-۱. الکافی، ج ۱ ص ۲۰۴.

۲-۲. الکافی، ج ۱ ص ۲۰۴.

۳-۳. در این زمینه از جمله ر. ک: «الغدیر»، ج ۱ بحث مفصل تحت عنوان «عید الغدیر فی الإسلام»، نیز جزوه «عید غدیر در اسلام» به قلم نویسنده، از سری جزوات آشنایی با معارف «الغدیر»، نیز «عید ولایت»، جوادی آملی، نشر اسراء، «عید الغدیر فی الإسلام» کمال السید.

۴-۴. وسائل الشیعه، ج ۵ ص ۲۲۴.

۵-۵. چهل حدیث غدیر، محمود شریفی.

در ادامه فرمود: «پس از پایان این تجمّع، به خانه هایتان برگردید، به خانواده خود وسعت و گشایش دهید و به برادران خود نیکی کنید و خداوند را بر نعمتی که بر شما ارزانی داشته است سپاس گوید. با هم باشید تا خداوند متحدتان سازد، به یکدیگر نیکی کنید تا خداوند هم الفت شما را پایدار کند. از نعمت الهی به یکدیگر هدیه دهید، آنگونه که خداوند بر شما منت نهاد و پاداش آن را در این روز چند برابر عیدهای گذشته و آینده قرار داد. نیکی در این روز، ثروت را می افزاید و عمر را طولانی می کند. ابراز عاطفه و محبت به هم در این روز، موجب رحمت و لطف خدا می شود. تا می توانید در این روز از دارایی تان خرج خانواده و برادرانتان کنید و در برخوردها و ملاقاتها ابراز شادمانی و سرور کنید.» (۱)

به فرموده امام صادق علیه السلام این اهتمام از سوی امیر مؤمنان به توصیه حضرت رسول صلی الله علیه و آله بوده که در حدیث پیامبر است که انبیای پیشین نیز جانشینان خود را توصیه به گرامیداشت آن روز و عید گرفتن آن می کردند: «إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ أَوْصَى أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنْ يَتَّخِذُوا ذَلِكَ الْيَوْمَ عِيدًا، وَكَذَلِكَ كَانَتِ الْأَنْبِيَاءُ تَفْعَلُ، كَانُوا يُوصُونَ أَوْصِيَاءَهُمْ بِذَلِكَ فَيَتَّخِذُونَهُ عِيدًا.» (۲)

زنده نگه داشتن این عید، از وظایف معتقدان به ولایت علوی است و برگزاری جشن در این روز، سنتی دینی و مقدس به شمار می رود. زیارت حضرت علی علیه السلام در این روز نیز، نوعی تجدید عهد با اوست. (۳) در زمانهای بعد بخصوص دوره آل بویه در ایران و عراق و همچنین در دوره حکومت فاطمیان در مصر و شام و یمن، زمینه بهتری برای برگزاری جشن عید غدیر فراهم شد و در مناطق شیعی جزء سنتهای رایج گشت.

در سالهای اخیر و به برکت جمهوری اسلامی، آوازه تشیع و جایگاه پیروان غدیر و ولایت در جهان بیشتر طنین افکند. «در سال ۱۴۱۰ هجری به مناسبت چهاردهمین قرن غدیر، کنگره باشکوهی در شهر لندن برگزار شد که چند روز ادامه داشت. این کنگره تحت عنوان «مهرجان الإمام علی، بمناسبه مرور ۱۴ قرنا علی یوم الغدیر الأغر» در روزهای ۱۹ تا ۲۱ ذی حجه سال ۱۴۱۰ ق- ۱۳۶۸ ش در مرکز شهر لندن برگزار شد و کنفرانسهای

ص: ۴۲۹

۱- ۱. الغدیر، ج ۱ ص ۲۸۴ به نقل از مصباح المتهجد، ص ۵۲۴.

۲- ۲. همان، ص ۲۸۶.

۳- ۳. ر.ک: «آداب عید غدیر»، خانه کتاب، نشر دلیل.

علمی با مباحث تحقیقی درباره غدیر ارائه شد. در کنار آن، مجالس فرعی، نمایشگاه کتاب، مسابقه تألیف کتاب، نمایشگاه فنی و لوحه های خط عربی و لوحه های تذهیب شده نقوش اسلامی و آثار معماری و... برپا شد و در این کنفرانس، علما و دانشمندان بزرگ از سراسر جهان دعوت شدند.» (۱)

بزرگداشت روز غدیر خم، توصیه معصومین است. شاعران عرب و عجم در ستایش این روز و احیای خاطره آن یوم الله عظیم، سنگ تمام گذاشته و به اقتضای باورهای دینی و تعهد مکتبی در قالبهای مختلف و به زبان عربی، فارسی، ترکی، اردو و... اشعار بلند و نغز فراوان سروده اند که در مجموعه هایی چند گرد آمده است. (۲) چند بیت از یکی از قصاید «صادق سرمد» را می آوریم:

ایام اگرچه همه از حیّ قدیر است پاکیزه ترین روز خدا عید غدیر است

ایام کثیر است، ولی زان همه ایام بسیار قلیل است که با خیر کثیر است

امروز از آن، روز بزرگ است که امروز روز علی، آن خسرو بی تاج و سریر است

امروز پیمبر به علی داد وصایت وین نیز به تقدیر خداوند قدیر است (۳)

-غدیر خم، شعرای غدیر، صیغه برادری، کنگره ولایت و اهل بیت، کنگره امام علی علیه السلام.

ص: ۴۳۰

۱- ۱. چهارده قرن با غدیر، محمد باقر انصاری، ص ۲۲۷.

۲- ۲. به مدخل «شعرای غدیر» در همین کتاب نگاه کنید.

۳- ۳. غدیر در شعر فارسی، مصطفی موسوی گرمارودی، ص ۹۹.

الغارات

غارت به معنای هجوم و شیخون است. بعد از پایان جنگ صفین و ماجرای حکمیت، معاویه پیوسته کسان و گروههایی را به قلمرو حکومت امیر المؤمنین علیه السّلام در عراق و حجاز و یمن می فرستاد و آنان بی رحمانه غارت و کشتار می کردند و با ایجاد ناامنی و آشفتگی، حکومت حضرت را تضعیف می کردند.

«الغارات»، نام کتابی کهن و معتبر از ابراهیم بن محمّد ثقفی (قرن سوم) است که به تفصیل این حملات و شیخونها و اخبار و روایات آن را آورده است. از این کتاب ترجمه هایی هم منتشر شده، از جمله به قلم عزیز الله عطاردی که همراه با شرح حال اعلام کتاب است (انتشارات عطارد، ۱۳۷۳)، نیز ترجمه عبدالمحمّد آیتی و محمّد باقر کمره ای. -جنگ صفین.

غدر اّمّت

در روایات متعددی پیشگویی پیامبر خدا صلی الله علیه و آله نسبت به «غدر اّمّت» درباره علی علیه السّلام دیده می شود. پیامبر، بارها به امیر مؤمنان خبر داده بود که گروهی از امت، پس از وی با او سر ناسازگاری و مخالفت و دشمنی خواهند داشت و مانع رسیدن خلافت به آن حضرت

خواهند شد. در این احادیث سخن از مظلومیت علی علیه السلام و غضب خلافت و آسیب دیدن فاطمه زهرا و مسمومیت امام مجتبی و شهادت سید الشهداء است. قضایای پس از رحلت رسول خدا صلی الله علیه و آله پیشاپیش به علی علیه السلام گفته شده بود و آن حضرت از توطئه های قریش خبر داشت و بنا بر آن بود که بر سر مسأله خلافت به نزاع نپردازد و خون دل بخورد و به خاطر حفظ اسلام تحمّل کند. پیامبر فرموده بود: امت با تو نیرنگ خواهند زد، کینه هایشان را آشکار خواهند ساخت و اوضاع را به هم خواهند زد. گاهی هم امیر مؤمنان در برخی حوادث که می فرمود: اگر نبود عهده ای که با پیامبر خدا دارم چنین و چنان می کردم، اشاره به این قضایاست. یکی از سخنان پیامبر به امام چنین است: «انّ أمتی ستغدر بک بعدی و یتبع بزّها فاجرها» (۱) امتم پس از من با تو نیرنگ خواهند زد، نیکان هم از بدان پیروی خواهند کرد. نیز فرمود: «اذا متّ ظهرت لک ضغائن فی صدور قوم یتمالئون علیک و یمنعونک حقّک» (۲) آنگاه که بمیرم، کینه هایی در سینه های گروهی آشکار خواهد شد که بر ضدّ تو همدست شوند و تو را از حق خودت بازدارند. در اینگونه احادیث، حوادث یاد شده امتحانی هم برای امت و هم برای اهل بیت به شمار آمده و خاندان پیامبر هم قول داده اند که بر آن صبر کنند. (۳)

قتال بر تأویل، سقیفه بنی ساعده، جیش اسامه، پنج شنبه شوم، پنجاه و پنج سؤال از تاریخ، علم بلایا و منایا، فلتة.

الغدیر

کتاب «الغدیر فی الکتاب و السنه و الأدب»، معروف ترین اثر پژوهشی علامه امینی (۱۳۴۹ ش) درباره اثبات امامت حضرت علی علیه السلام و بررسی روایات مربوط به غدیر خم و فضایل امیر مؤمنان از منابع اهل سنت است. وی حدود ۴۰ سال برای تألیف این کتاب ۱۱ جلدی تحقیق و مطالعه کرد و بیش از ده هزار کتاب را تمام خواند و به حدود صد هزار کتاب، مراجعه مکرر داشت. (۴) سفرهای متعدّد او برای یافتن منابع به کشورهای مختلف و

ص: ۴۳۲

۱-۱. بحار الأنوار، ج ۲۸ ص ۵۰ ح ۱۷، اثبات الهداه، ج ۲ ص ۳۲.

۲-۲. همان، ح ۱۶، در منابع اهل سنت هم آمده است. ر.ک: «فضائل الخمسة من الصحاح الستة»، ج ۳ ص ۵۱.

۳-۳. ر.ک: «بحار الأنوار»، ج ۲۸ ص ۳۷ تا ۸۴.

۴-۴. دانشنامه امام علی، ج ۱۲ ص ۳۲۶.

کاوش در کتابخانه های هند، ترکیه، ایران، عراق و... نشانه شوق و همت او در این راه است. چاپهای متعددی از این کتاب انجام شده و چاپ جدیدی با تحقیق و حروفچینی نو و توضیحات و ارجاعات به عمل آمده است. (۱)

کتاب «الغدیر» به فارسی، انگلیسی و اردو هم ترجمه شده و خلاصه هایی از آن نیز تدوین گشته است. هرچند محور کتاب، موضوع غدیر خم است، لیکن دائره المعارفی از اطلاعات گسترده پیرامون موضوعات تاریخی، اعتقادی، رجال، کتابشناسی، شعر و ادب و نقد دیدگاهها و کتابهای مغرضان است. اساس مباحث، بر محور معرفی شاعران غدیر از قرن اول تا عصر حاضر است و مباحث گوناگون در ضمن این تحقیق ارائه شده است. (۲)

تعبیری که عالمان و ناقدان از کشورهایی چون مصر، سوریه، عراق، لبنان، ایران و...

درباره این کتاب عظیم داشته اند جای تأمل است. «الغدیر» را با اوصافی چون: آرزوگاه پژوهشگران، دایره المعارف بزرگ، کتابی که هر مسلمانی باید آن را به دست آورد، آبخواری گوارا و دایره المعارفی طرفه و نادر، جهان پهناور شناخت، کتاب اطمینان بخش تاریخ و گشایشگر آفاق معرفت، دریای موج خیز، همه وقایع تاریخ و صور زمان، کوشش علمی بی نظیر، کتابی دهشت آفرین، کتابی نه چون دیگر کتابها، دریایی خیزابه گرفته و...

ستوده اند. (۳)

استاد محمّد رضا حکیمی نیز پس از تحلیلی از جایگاه تاریخی و حقگرایانه این کتاب، می نویسد: «الغدیر»، نیز همان امتداد خطبه عرفات و غدیر پیامبر است، و سخنرانی بانوی اکرم حضرت زهرا، و خطبه شقشقیه، و حرکات اجتماعی ابو ذر غفاری و سخنرانی عمار یاسر و مالک اشتر و هاشم مرقال در صفین، و خطبه شب عاشورا و پاسخهایی که اصحاب حسین به او دادند، و شمشیرهای روز عاشورا و خطبه ناتمام مانده امام

ص: ۴۳۳

۱- ۱. از سوی «مرکز الغدیر للدراسات الإسلامیه»، در قم، سال ۱۴۱۶ ق.

۲- ۲. درباره الغدیر، از جمله ر. ک: «دانشنامه امام علی» ج ۱۲ ص ۳۱۱، «حماسه غدیر»، محمّد رضا حکیمی، «الغدیر فی التراث الاسلامی»، سیّد عبد العزیز طباطبایی، «غدیر در آینه کتاب»، محمّد انصاری و مدخل «کتابشناسی غدیر» در همین کتاب.

۳- ۳. صاحبان این تعبیرها در «حماسه غدیر» ص ۱۸۶ یاد شده اند.

زین العابدین در مسجد اموی دمشق، و سخنرانیهای سران نهضت توأیین در نهضت سلیمان بن سرد خزاعی، و قیام مختار ثقفی، و اقدام عالم بزرگ شیعی سعید بن جبیر تابعی علیه حجاج بن یوسف ثقفی و...» (۱). بی شک، شوقی فوق العاده و انگیزه ای نیرومند، اساس تدوین این کتاب بوده است. یکی از دانشمندان از قول علامه امینی چنین نقل می کند: «من سالها در نجف به تحصیل و تدریس پرداختم. یک روز به حرم حضرت امیر علیه السلام مشرف شدم و عرض کردم: آقا! من سالها در خدمت شما بودم و به تحصیل و تدریس مشغول بودم، اما شما یک کاری محوّل کنید. به دنبال آن توّسل، وقتی از حرم به بیرون آمدم، به فکر نوشتن کتاب «الغدیر» افتادم و این کار به نتیجه رسید.» (۲)

الغدیر، فهرستهای موضوعی و راهنما هم دارد، همچون: «المنیر» مرکز تحقیقات بعثت، و «علی ضفاف الغدیر» فاضل الحسینی المیلانی، «نظرة الى الغدیر»، علی اصغر مروّج خراسانی و «اعلام الغدیر». فشرده ای از مباحث آن نیز با عنوان «خلاصه الغدیر»، گزیده و ترجمه محمود رضا افتخارزاده در یک جلد ۸۵۰ صفحه ای چاپ شده است.

—علامه امینی، کتابشناسی غدیر، غدیر و فرهنگ مکتوب.

غدیر خم

نام محلّی که پیامبر اسلام صلّی الله علیه و آله در بازگشت از حجّه الوداع در سال دهم هجری، در روز ۱۸ ذی حجّه، امیر المؤمنین علیه السّلام را به خلافت و امامت نصب کرد. غدیر به معنای برکه و آبگیر و خمّ نام منطقه ای بین مکه و مدینه در وادی اراک، در چهار میلی جحفه است که این واقعه در آنجا روی داد. این حادثه، سرفصلی نو در تاریخ اسلام شد و آن روز مهم به عنوان «عید» شناخته شد و فرهنگ شیعی براساس پیمان با مولایی که در آن روز و آن مکان به عنوان جانشین رسول خدا صلّی الله علیه و آله تعیین گشت، شکل گرفت و ولایت امیر المؤمنین علیه السّلام به صورت روشن و بی تردید، اعلام شد. غدیر خم، هم به عنوان یک

ص: ۴۳۴

۱-۱. همان، ص ۲۱۶.

۲-۲. صحیفه حوزة (ضمیمه جمهوری اسلامی)، شماره ۲۰ (۲۲ اسفند ۱۳۷۹) مصاحبه با حجه الاسلام دین پرور.

منطقه جغرافیایی قابل ذکر است، هم به عنوان یک روز مهم و تاریخی در اسلام و در فرهنگ شیعه.

از نظر جغرافیایی، منطقه غدیر خم در سرزمین جحفه و در مسیر سیلابهایی بوده که تا دریای سرخ ادامه می یافت و «غدیر» (برکه و آبگیر)، به صورت طبیعی در آن منطقه پدید می آمد. نام آبگیری که در آن منطقه بوده به «خم» شهرت داشته است و کنار آن چشمه آبی و درختانی بوده که پیامبر در آن محدوده فرود آمد، هرچند اکنون اثری روشن از آن موقعیت، بویژه مسجد غدیر که آنجا بنا شده بود، باقی نمانده است. این منطقه در ۲۰۰ کیلومتری مکه در نزدیکی شهر «رابغ» و کنار روستای جحفه است که میقات حجاج است و اینک هم به نام غدیر شناخته می شود. (۱)

«هم اکنون راه رسیدن به وادی غدیر از دو طریق است: ۱- راه جحفه، از کنار فرودگاه رابغ تا اول روستای جحفه، سپس ۴۵ کیلومتر به سمت شمال در ریگزار تا قصر علیا، سپس ۲ کیلومتر در سمت راست جاده با عبور از تپه های شنی، سپس بیابانی کوتاه به سمت راست جاده وادی غدیر، که فاصله اش تا میقات جحفه از سمت طلوع آفتاب، ۸ کیلومتر است. ۲- راه رابغ، از تقاطع جاده مکه-مدینه-رابغ به سمت مکه در طرف چپ جاده ۱۰ کیلومتر سپس به سمت راست، جاده فرعی به طرف غدیر که فاصله آن از جنوب شرقی تا رابغ ۲۶ کیلومتر است.» (۲)

به نوشته یکی دیگر از محققان: در آن منطقه، ارتفاعات کوهستانی وجود دارد که راهی را که به یک دشت گسترده منتهی می شود مشخص ساخته است، جایی که راهها از آنجا جدا می شود. از آنجا می توان به سمت «غربه» روی آورد که به سبب پخش شدن توده های شن، راه یافتن به آن منطقه دشوار است. ولی منطقه غدیر نزدیکیهای حرّه است، سرزمینی پر از سنگهای سیاه و غیرقابل کشت. در انتهای حرّه، دشت گسترده ای باز

ص: ۴۳۵

۱- ۱) از دانشمندان جغرافیدان معاصر در حجاز، «عاتق بن غیث بلادی» در دو کتاب خویش به نامهای «علی طریق الهجرة» و «معجم معالم الحجاز» آنجا را همراه با نقشه هایی توضیح داده و خودش نیز به آنجا سفر کرده است. نیز دکتر شیخ عبد الهادی فضلی از علمای شیعه شرق عربستان طی مقاله ای (تراثنا، شماره ۲۱) منطقه غدیر را توصیف کرده و خود به آنجا رفته است.

۲- ۲) چهارده قرن با غدیر، ص ۲۱۹.

می شود که چشمه های غدیر آنجاست. در همین سرزمین بود که پیامبر خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ تَوَقَّفَ کرد، تا آخرین پیامهای آسمانی را به کاروانهای حجاج و امت اسلامی برساند. (۱)

اما از نظر تاریخی و اعتقادی، «غدیر خم» یکی از برجسته ترین اعیاد اسلامی و شاخصهای فکری تشیع است، روزی که آیه تبلیغ ولایت امیر المؤمنین در ۱۸ ذی حجه نازل شد و خطبه پیامبر در آن روز که به خطبه غدیره معروف است، بیانگر ولایت علی علیه السلام است. این حادثه و حدیث «من كنت مولاه...» مبنای امامت و خلافت بلافصل حضرت علی علیه السلام است و خود آن حضرت و ائمه دیگر و علمای شیعه پیوسته به آن استناد کرده اند. آن روز تاریخی به نامهای دیگری نیز شناخته می شود، همچون: یوم الغدیر، یوم البلاغ، یوم التمام، یوم التتویج، یوم الجحفه، یوم المناشده، یوم الحج الأكبر، یوم عید الغدیر، یوم خم، یوم الدوح، یوم الفرح، یوم الشکر، یوم البرهان، یوم العهد المعهود و... که هر کدام اشاره به آیه یا حدیث یا نکته خاصی در ارتباط با این روز است. (۲) غدیر خم، در طول تاریخ مورد توجه بوده و برپایی جشنهای مفصل در گرامیداشت این روز و اهتمام ائمه و بزرگان دین به این روز، نشان جایگاه والای آن است.

ای غدیر خم که هستی روز بیعت با امام بر تو ای روز امامت از همه امت سلام

از تو محکم شد شریعت، وز تو نعمت شد تمام ما به یاد آن مبارک روز و آن زیبا پیام

از ولای مرتضی، دل را چراغان می کنیم با علی، بار دگر تجدید پیمان می کنیم (۳)

کلمه «خم» نام آن وادی میان مکه و مدینه است و به دلیل شباهت لفظی آن با خم در فارسی، سوژه ای برای تعبیرات ادبی خاص شده که نشانه سرمستی شیعه از این باده ولایت است، مثل: «باده بده ساقیا، ولی ز خم غدیر». به این قطعه ادبی دقت کنید: «از خم غدیر، می ولایت می نوشیم و در کوچه های امامت، همراه نبوت جاری می شویم و به یاد غدیر و ذی حجه، هیجده آیه تلاوت می کنیم، غدیر، بر که نیست، بلکه دریایی است

ص: ۴۳۶

۱-۱). برگرفته از کتاب «الطریق الی غدیر خم»، اثر کمال السید. ترجمه این نوشته مختصر، در شماره ۲۷ فصلنامه میقات حج (بهار ۷۸) به قلم جواد محدثی با عنوان «راه غدیر» چاپ شده است.

۲-۲). در این زمینه ر.ک: «ماهنامه کوثر»، شماره ۲ ص ۲۹ که پنجاه نام برای روز غدیر ذکر کرده و مستندات روایی آنها را آورده است.

۳-۳). سید رضا مؤید.

مَوَاج، که کشتی نجات در ساحل آن پهلو گرفته است. غدیر، ادامهٔ مکه است و از غدیر تا خدا، فاصله ای نیست. غدیر، تجلی «علی» و تجلی «خدا» است. غدیر، بهانه ای برای کوچاندن غربت از قاب نگاه خستهٔ شیعه است، نامی است درخشان بر تقویم شیعه. غدیر، مقدمهٔ جوشش سبز در آخر الزمان است. روزی از انتهای تاریخ، مردی غدیری خواهد آمد. (۱) و از این نمونه ها در تعابیر شعر و نثر فراوان است.

«غدیر علی» هنوز هم چشمه ای لبریز از آب حیات و دریایی مَوَاج از کرامتهاست.

«غدیر» دریایی از باور و بصیرت، در کویر حیرت و هامون ضلالت است، تا کام جانها از آن سیراب شود. «غدیر» یک کتاب مبین است، سندی برای تداوم خط «رسالت» در جلوهٔ «امامت». «غدیر»، برای تشنگان، چشمهٔ زلال هدایت است، و برای ره گم کردگان، صراطی است که به «سنت پیامبر» منتهی می شود. غدیر، عید ولایت است.

روز اکمال دین و اتمام نعمت، برنامه ای الهی برای حیرت زدایی از اذهان و اعمال امت، در افقهای آیندهٔ تاریخ. «غدیر»، تداوم خط رسالت، در آیین «امامت» است.

پس... «عاشورا» با «امامت» پیوند دارد، و «غدیر» با «کربلا» پیوسته است. اگر امت، «غدیر» ها را پاس بدارند، «عاشورا» های مظلومیت و کربلاهای خون و شهادت پیش نمی آید و خورشید امامت، در محاق خلافت قرار نمی گیرد. امت بی امام، رمه بی چوپان است و گله بی شبان و راه بی علامت و شب بی چراغ، کشتی بی ناخدا، دشت بی چشمه، قنات خشکیده و بی آب!...

رهشناس تر از «مولود کعبه» کیست؟ و قاطع تر از «ابو تراب» و پسندیده تر از «مرتضی» و والا-تر از «علی» کدام است؟ علی علیه السلام، «غدیر خم» را از دریای فضائلش به موج نشانده است و رسول گرامی اسلام، دست روی چهرهٔ خوب و شایسته ای گذاشته است. علی، برگزیدهٔ محمد نیست، بلکه منتخب خداست و پیامبر فقط ابلاغگر پیام الهی نسبت به امامت اوست.

غدیر، کاشتن بذر ولایت در جانهاست. غدیر، نشان دادن خورشید به گرفتاران

ص: ۴۳۷

ظلمتهاست. روز تکمیل دین و اتمام نعمت است. «عید الله الاکبر» است. عید آل محمّد، عید هواداران حق و وفاداران به پیامبر. غدیر، عید عدالت و رهبری است، عید انسانیت و کمال طلبی است، عید شعله افکنی بر اندیشه ها، عید امیدآفرینی در دلهاست. غدیر، روز بشریت و روز «انسان» است. غدیر، تداوم «رسالت محمّد» در «ولایت علی» است. غدیر، عید «پیمان» و «میثاق» و «عهد» است. (۱)

غدیر چشمه پاکی است در دل تاریخ روان به بستر آینده، نی به وادی پار

پیام صحنه آن روز، بانگ هشدار است طنین فکنده در آفاق هستی اعصار

-غدیر خم، حجه الوداع.

غدیر و عاشورا

حادثه ای که در عاشورا اتفاق افتاد، پیامد تلخ زیر پا نهادن پیام غدیر از سوی امت محمّدی بود. آنان که سر از اطاعت ولی خدا و امام معصوم برتافتند و با غیر حجت الهی بیعت کردند، در بستری از جاهلیت و نفاق افتادند و رفته رفته آن سیر، سرعت گرفت و آن فاصله افزون گشت، تا آنجا که در عاشورای سال ۶۱ هجری (پنجاه سال پس از حادثه غدیر خم) امت فریب خورده، بر محور سیاستهای خصمانه امویان گرد آمدند و حجت خدا را لب تشنه در کربلا به شهادت رساندند و آل الله را به عنوان اسیر شهر به شهر گرداندند.

اگر پیام غدیر در سقیفه دفن نمی شد و اگر امام حق، پس از وفات رسول خدا خانه نشین نمی گشت و اگر آن ظلم نخستین توسط اولین ظالم در حق آل محمّد صورت نمی گرفت، در عاشورا تیغ به روی فرزندان پیامبر نمی کشیدند.

اگر عاشورا را با غدیر پیوندی استوار است، چون از سوی جبهه حق در هر دو حادثه، تأکید بر امامت امام معصوم و ولایت صالحان است، سقیفه را هم با عاشورا ارتباطی تنگاتنگ است، چون حادثه تلخ عاشورا نتیجه آن ظلم نخست و انحراف اولیه در سقیفه است. وقتی «آل علی» را کنار زدند، «آل سفیان» سلطنت یافتند و بدعت به جای سنت

ص: ۴۳۸

نشست و کینه های بدر و احد و احزاب، در کربلا سرباز کرد و فرزندان جاهلیت از فرزندان وحی، انتقام گرفتند. این درس را باید عمیق تر آموخت و این رابطه ها را بهتر باید شناخت. (۱)

-ظلم اول، مطاعن، ملاحم و فتن.

غدیر و فرهنگ مکتوب

حادثه مهم «غدیر خم» به دلیل نقشی که در اعتقاد، اندیشه، عمل، جهتگیری سیاسی و اجتماعی، جایگاه علمی و احتجاج و پژوهش داشته، پیوسته مورد توجه و بحث عالمان دین بوده است. نگاهی گذرا به سیر تلاشهای معتقدان به غدیر در عرصه فرهنگ مکتوب می تواند مفید باشد. از این رو گوشه ای از این سیر آورده می شود: (۲)

کتاب و قلم سابقه هزار و چهارصد ساله با غدیر دارند، از روزی که پیامبر، امیر المؤمنین علیه السلام را به عنوان جانشین خود به جهانیان معرفی کرد، کار حفظ و ثبت آن نیز آغاز شد و در هر زمانی حقایق آن انعکاس یافت. خداوند مردانی را برای ثبت این واقعه عظیم برانگیخت تا در کتابهای خود «غدیر» را به عنوان یک اصل اسلام ثبت کنند. غدیر، با به کارگیری قلم، از دست دشمنان مصون ماند و کسی نتوانست مانع این حقیقت بزرگ شود، به طوری که مؤلفین بزرگی از غیر شیعه هم درباره غدیر کتابهایی نوشتند.

رسوخ غدیر در جهات مختلف دین در حدی است که در موضوعات متعددی مورد بحث قرار گرفته است. در کتب حدیثی بعنوان سند و متن آن، در کتب تاریخی بعنوان مهمترین واقعه اسلام، در کتب کلامی بعنوان مؤثرترین بحث اعتقادی که همان ولایت و خلافت است، در کتب تفسیر بعنوان تفسیر آیاتی که به خلافت برمی گردد، در کتب لغت بعنوان معنای کلمه «مولی» و در کتب ادب و شعر بعنوان قطعه زیبای تاریخ اسلام که در قالب نظم و نثر ارائه شده است.

مسیر فرهنگی غدیر در چهارده قرن را می توان در چهارده مرحله ترسیم نمود:

مرحله اول فرهنگ غدیر: روایت

ص: ۴۳۹

۱- ۱. در زمینه پیوند عاشورا و سقیفه به مدخل «عاشورا و سقیفه» در کتاب «فرهنگ عاشورا» از نویسنده مراجعه شود.

۲- ۲. خلاصه شده از مقاله ای در «گلستان قرآن»، شماره ۴، اردی بهشت ۱۳۷۹ به قلم محمد انصاری.

در قرن اول هجری که تدوین معارف اسلام ممنوعیت رسمی داشت و اگر هم کتابی نوشته می شد مخفیانه بود، بهترین کتاب برای غدیر سینه های امین و حافظه های قوی افراد بود که به مثابه کتاب عمل کرد و به خوبی توانست این راه صدساله را بپیماید و این ودیعه آل محمد صلی الله علیه و آله را در خود حفظ کند. بیش از صد و بیست نفر از صحابه و عده بسیاری از تابعین، واقعه غدیر را در محافل بیان می کردند و آن را به نسلهای بعد از خود انتقال می دادند، به طوری که زید بن ارقم و حذیفه بن یمان متن کامل خطبه غدیر را که بیش از یک ساعت به طول انجامیده، حفظ کرده و برای مردم بازگو کرده اند.

از سوی دیگر صاحب غدیر امیر المؤمنین علیه السلام برای اتمام حجت و برای آنکه نسلهای آینده راه خود را بیابند، در مناسبتها و فرصتهای گوناگون مسأله غدیر را مطرح می ساخت و درباره آن از شاهدان عینی اقرار می گرفت، حتی در بحبوحه جنگ صفین بر فراز منبر رفت و در آن سخنرانی غدیر را به طور مفصل مطرح ساخت، و یا در روز عید غدیر در کوفه سخنرانی مفصلی درباره آن ایراد فرمود. فاطمه زهرا علیها السلام در عمر کمتر از سه ماهه خود پس از رحلت پیامبر صلی الله علیه و آله بارها جریان غدیر را برای مردم متذکر شد. ائمه علیهم السلام نیز از هر فرصت مناسبی برای تبلیغ پیام غدیر استفاده می کردند و آن را برای مردم بیان می نمودند، تا آنجا که امام باقر علیه السلام متن کامل خطبه غدیر را برای مردم بازگو فرمود و امام رضا علیه السلام مناظراتی در این باره برقرار نمود و حقایق مهمی از آن را بیان فرمود.

از سوی دیگر اصحاب ائمه حاملان پیام غدیر بودند و در حضور امامان اقدام به حفظ و نشر غدیر نمودند. شعر شاعران نیز نقش مهمی در حفظ غدیر در طول زمانهای ظلمانی داشته چه آنکه قالب شعر محفوظتر است و مردم علاقه خاصی به آن دارند. از ساعتی که خطبه پیامبر پایان یافت حسان بن ثابت اولین شعر را در حضور آن حضرت سرود و دلیل روشنی شد تا شاعران در طول چهارده قرن در قالب شعر که تبلیغ نافذی است غدیر را حفظ کنند و براحتی به نسلهای بعد برسانند. اینها شکلهای مختلف فرهنگی بود که غدیر را در قرن اول حفظ کرد و البته این طرق در قرنهای بعد نیز ادامه یافت.

مرحله دوم فرهنگ غدیر: از روایت به تألیف

از اوایل قرن دوم هجری تبلیغ غدیر شکلی تازه به خود گرفت و کم کم از شکل روایت به صورت تألیف درآمد. در اواسط قرن دوم به اولین تألیف مستقل درباره غدیر برمی خوریم که از فراهیدی است. این مسیر ادامه یافت و کتابهای مختلفی به صورت مستقل یا ضمنی در موضوع غدیر تدوین شد، به طوری که ابوالمعالی جوینی از قرن پنجم می گوید: در بغداد در دست صحافی کتابی دیدم که بر جلد آن نوشته بود: «جلد بیست و هشتم از اسناد حدیث «من کنت مولاه فعلی مولاه» و بعد از این جلد بیست و نهم خواهد بود»! همچنین ابن کثیر دمشقی می گوید: «کتابی در دو جلد ضخیم دیدم که محمد بن جریر طبری احادیث غدیر خم را در آن جمع آوری کرده بود»! آنچه در این مرحله مشهود است اینکه اکثر کتب، مربوط به اسناد و رجال خطبه است و هدف اول مؤلفین استحکام اصل مطلب بوده است. آنان که جو خاص فرهنگی را به خوبی لمس می کردند در مرحله اول دست به کار محکم کاری در اسناد و حفظ متون شدند، تا نسلهای آینده مدارک لازم برای تحقیق و موشکافی و بحث و بررسی داشته باشند.

مرحله سوم فرهنگ غدیر: تحقیق در سند و متن

از قرن چهارم تحقیق و بحث در متن و سند حدیث غدیر آغاز شده و قطعه اصلی خطبه غدیر که جمله «من کنت مولاه فهذا علی مولاه» است در مناظرات مطرح شده و رجال اسناد و ناقلین حدیث غدیر نیز به دقت مورد بررسی قرار گرفته اند. کتب شیخ صدوق و سید مرتضی و شیخ مفید بهترین شاهد بر این مدعا هستند. این تحقیقات در قرنهای چهارم و پنجم و ششم اوج داشته و تا سال هزار همچنان پیش رفته، و آثار برجسته ای از این قرون در دست است.

مرحله چهارم فرهنگ غدیر: شکوفایی علمی غدیر

از اوایل قرن یازدهم هجری تا به امروز با ایجاد میدان باز علمی، محققین و اندیشمندان اسلام تألیفات بسیار مهمی درباره غدیر تألیف کرده و به خوبی از زحمات هزار ساله نتیجه گیری نمودند. در این دوران تمام جوانب غدیر مورد جمع و بررسی و تحقیق قرار گرفت و در هر جنبه ای بطور جداگانه کتاب نوشته شد. ارتباط غدیر با قرآن، بحثهای

مفصل در اسناد غدیر، بررسیهای عمیق در متن حدیث غدیر، جمع آوری و تدوین اشعار مربوط به غدیر و جوانب دیگر آن مورد توجه خاص واقع شد و در هر مورد کتبی تدوین گردید.

تحقیقات بزرگانی همچون قاضی شوشتری، علامه مجلسی، شیخ حرّ عاملی، سید هاشم بحرانی، میرحامد حسین هندی، علامه امینی، و بسیاری دیگر از علما، بهترین شاهد این مدعا است. علامه مجلسی نیمی از یک جلد از «بحار الأنوار» را به مسأله غدیر اختصاص داده است. سید هاشم بحرانی کتابی مستقل به نام «کشف المهم» تالیف نموده است. شیخ عبد الله بحرانی در بخشی از کتاب «عوامل العلوم» احادیث غدیر را مطرح ساخته است. سید حامد حسین هندی در ۱۰ جلد ۴۰۰ صفحه ای از کتاب «عقبات الانوار» به بحثهای تحقیقی درباره غدیر پرداخته است. علامه امینی طی ۱۱ جلد کتاب «الغدیر» جوانبی از غدیر و نیز شعرای غدیر و شعرهای آنان را جمع آوری نموده و مطالب مهمی درباره آن آورده است. کتابهایی از قبیل «التکمیل» از سید مرتضی حسین، و «الغدیر فی الاسلام» از شیخ محمد رضا فرج الله نیز نمونه های دیگری از این تحقیقات علمی است.

در یک نگاه به فرهنگ مکتوب غدیر، جلوه های آن را به صورتهای مختلفی می بینیم.

گذشته از کتابهای بزرگ و کوچک، بصورت جزوه ها، بروشورها، مقالات مجلات و روزنامه ها، برنامه های علمی کامپیوتری، خطاطی های زیبا در کاشیها و تابلوها و به صورت کارتها و پوستر جلوه کرده است. این روند هر ساله اوج بیشتری از خود نشان می دهد. (۱)

فرهنگ غدیر، کتابشناسی غدیر، شعرای غدیر.

کتابخانه تخصصی امیر المؤمنین، سال امام علی علیه السلام، بنیاد نهج البلاغه.

«الغدیر» و وحدت اسلامی

عنوان مقاله ای است از شهید مطهری (۲) و بحثی از خود علامه امینی در الغدیر، با

ص: ۴۴۲

۱- ۱). نیز ر.ک: «غدیر در احساس ملتها»، نشر دلیل ما، نوشته هایی از طلاب غیر ایرانی از ۳۶ کشور جهان.

۲- ۲). یادنامه علامه امینی، محمد رضا حکیمی، ص ۲۳۱. استاد حکیمی می نویسد: «من خواندن این مقاله و دقت در آن را به

عنوان «الغدیر یوحّد الصفوف فی الملاء الإسلامی» (۱) و پاسخی است به توهم کسانی که می‌پندارند طرح اینگونه مسائل، اختلاف انگیز است. مضمون این مقاله آن است که اگر مباحث اعتقادی به صورت منطقی و عالمانه و با متانت و دور از دشنام و دروغ طرح شود و بر منابع مورد اعتماد فریقین استناد شود، نه تنها عامل اختلاف نیست، بلکه می‌تواند محوری برای وفاق باشد و علامه امینی در کتاب الغدیر، با طرح منطقی مستدل شیعه به تفرقه انگیزیهای معاندان پاسخ می‌دهد. به عنوان نمونه، یکی از علمای اهل سنت پس از مطالعه الغدیر، چنین نوشته است: «کتاب الغدیر و محتویات غنی آن، چیزی است که سزاوار است هر مسلمانی از آن آگاهی یابد، تا دانسته شود چگونه مورخان کوتاهی کرده اند و حقیقت کجاست. ما به این وسیله باید گذشته را جبران کنیم و با کوشش در راه اتحاد مسلمین به اجر و ثواب نایل گردیم.» (۲)

نه کتاب الغدیر، بلکه خود غدیر و امامت علی بن ابی طالب علیه السلام و عمل به توصیه حضرت رسول درباره وصایت مولا، می‌توانست و می‌تواند وحدت آفرین باشد و بذرفتنه و تفرقه مجال رشد نیابد، چون امامت، عامل وحدت صفوف و انسجام نیروها و تمسک به جبل‌المتین الهی است. غدیر، قبله ای بود و هست که اگر امت در محراب اسلام، به آن روی می‌آوردند و جهت را از غدیر می‌گرفتند، سقیفه رنگ می‌بخت و جهت سیاسی مسلمان را ترسیم نمی‌کرد.

اگر پیمان مردم با «ولی» بود اگر پیوند با «آل علی» بود

غدیر خم اگر سایه فکن بود «ولایت» اهرمی دشمن شکن بود

صفوف ما جدا از هم نمی‌شد شکوه و عزت ما کم نمی‌شد

نه بذرفتنه می‌پاشید دشمن نه «ما» تقسیم می‌شد بر «تو» و «من»

ص: ۴۴۳

۱- ۱. الغدیر، ج ۸ (مقدمه).

۲- ۲. یادنامه علامه امینی، ص ۲۴۲. نیز ر.ک: «امیر المؤمنین اسوه وحدت»، محمد جواد شری، و «الوحده الاسلامیه»، شهید سید محمد باقر حکیم.

نه صدها بار می‌مردیم هرروز نه جام زهر می‌خوردیم هرروز (۱)

نویسنده‌ای در بیان شیوه‌ی طرح مسائل اعتقادی شیعه به گونه‌ای که وحدت آفرین باشد نه تفرقه افکن، می‌نویسد: «معتقدم اگر این مسائل را با بینش خاص شیعه، روح شیعه و شیوه‌ی علمی شیعه ارزیابی و معرفی کنیم و بکشیم تا به تشیع علی علیه السلام دست یابیم، در همان حال، برادری اعتقادی و وحدت صفوف و تفاهم با برادران اهل سنت را نیز به دست خواهیم آورد، چه تشیع علی علیه السلام، همان اسلام محمد صلی الله علیه و آله است و علی خود بنیانگذار اصل وحدت در جامعه اسلامی است و بیست و پنج سال زندگیش را قربانی حفظ این وحدت کرد و بنابراین، شیعه نه از کنار تشیع، بلکه از متن تشیع علوی اگر قدم بردارد، بی‌شک به برادرانش خواهد رسید. چنانکه اگر برادران نیز از متن تسنن محمدی به راه افتند، به شیعه خواهند رسید و راه تأمین وحدت علمی و ریشه دار میان این دو «برادر دشمن شده» در برابر این «دشمن برادر شده» این است.» (۲)

وحدتی که سخن از آن است، قطعاً وحدت دینی و اعتقادی نیست، که نشدنی است، بلکه وحدت سیاسی در برابر دشمن مشترک و پرهیز از شکستن شکوه اهل قبله است.

-تقریب بین مذاهب.

غدیریّه

غدیریّه، شعری است که درباره‌ی واقعه‌ی غدیر خم و فضایل امیر المؤمنین علیه السلام و امامت او به خصوص با ذکر نام غدیر و غدیر خم سروده شود. از دیرباز تاکنون غدیریّه‌های فارسی و عربی فراوانی سروده شده است. (۳) -شعرای غدیر.

غدیریّه‌های فارسی - شعرای غدیر

ص: ۴۴۴

۱-۱. از منظومه‌ی اهل بیت آفتاب، از نویسنده، «برگ و بار»، ص ۶۰.

۲-۲. تشیع علوی و تشیع صفوی (مجموعه آثار «۹»)، ص ۸۷.

۳-۳. از جمله ر.ک: «یادنامه علامه امینی»، مقاله‌ی غدیریّه‌های فارسی، ص ۴۱۴.

نام کتابی از عبد الواحد تمیمی آمدی (قرن ششم) است که گردآوری کلمات قصار حضرت علی علیه السّلام را برعهده دارد. نام کتاب به معنای «حکمت های درخشان و سخنان در گونه» است که با کلمات نغز و حکیمانۀ مولا متناسب است. این کتاب ۱۰۷۶۰ حدیث کوتاه دارد و ترتیب آن تقریباً الفبایی براساس کلمۀ آغاز حدیث است. موضوع احادیث، عمدتاً مواعظ و اخلاق و عقاید و حکمت‌های گوناگون است. از این کتاب چندین ترجمه و تصنیف و تنظیم موضوعی و واژگانی (۱) و شرح چاپ شده که معروف ترین ترجمه و شرحها از جلال الدین محدّث ارموی در ۷ جلد است. (۲) - سخنان علی علیه السّلام، کتابشناسی نهج البلاغه.

غرّی

یکی از نامهای نجف است. غرّی و غرّیین به معنای زیباروی یا بنای زیبا، یا آلوده به خون است. در تاریخ آمده که منذر بن امرء القیس حاکم حیره، در حال مستی دو ندیم خویش را کشت و چون به هوش آمد، دستور داد بر سر قبر آن دو دو گنبد یا مناره بسازند و داستان مفصّلی دارد. (۳) این منطقه در پشت کوفه قرار داشته و پیکر مطهر امیر المؤمنین علیه السّلام را هم پس از شهادت در آن منطقه به خاک سپردند. (۴) از این رو به نجف، غرّی هم گفته می شد و کتابهایی همچون «شعراء الغرّی» یا «فرحه الغرّی» منسوب به آن است. اهل نجف و ساکنان نجف را به همین جهت «غرّوی» می گویند. تواریخ از کشف محل قبر مخفی حضرت علی علیه السّلام در زمان هارون الرشید خبر می دهند که وقتی او به طرف غرّیین و ثویّه برای شکار رفته بود، از تجمّع و پناه بردن آهوان به تپه ای شگفت زده شد. یکی از پیرمردان بنی اسد را آوردند و ماجرا را پرسیدند، وی گفت قبر امیر المؤمنین علیه السّلام در آن منطقه

ص: ۴۴۵

۱ - ۱. از قبیل: «معجم الفاظ غرر الحکم» و «تصنیف غرر الحکم»، درایتی، «المعجم المفهرس لألفاظ غرر الحکم» علی رضا برازش.

۲ - ۲. درباره این کتاب (غرر الحکم) ر.ک: «دانشنامه امام علی»، ج ۱۲ ص ۲۱۳ تا ۲۵۸.

۳ - ۳. مروج الذهب، ج ۳ ص ۳۲۰.

۴ - ۴. معجم البلدان، ج ۳ ص ۷۹۰، شرح ابن ابی الحدید، ج ۱ ص ۱۶.

قرار دارد. (۱) سید بن طاووس کتابی دارد به نام «فرحه الغری» که به موضوع تعیین قبر علی بن ابی طالب علیه السّلام پرداخته است. -نجف، قبر پنهان علی علیه السّلام.

غصب خلافت

جانشینی پیامبر اکرم و پیشوایی امت پس از آن حضرت، امری تعیینی از سوی خداست. بارها از جمله در غدیر خم، رسول خدا صلی الله علیه و آله جانشین خود را تعیین کرد و علی علیه السّلام را به خلافت نصب نمود و از مردم هم بیعت گرفت. پس از پیامبر، توطئه ای در سقیفه شکل گرفت و امیر المؤمنین را از صحنه کنار زدند و با دیگری بیعت کردند و این نقطه انحراف، سبب شد که امامان معصوم از اهل بیت در دوره ها و قرنهای بعدی هم مظلوم و از حق خود محروم شدند.

امامان، پیوسته مدعی این حق بودند و برای اثبات آن برای خود و غصب آن توسط دیگران احتجاج می کردند. حضرت علی علیه السّلام در خطبه شمشقیه می فرماید: «اری تراثی نهبا» (۲) میراث خلافت را که از آن من بود، غارت شده می بینم. در جای دیگر می فرماید:

«اجمعوا علی منازعتی أمرا هو لی» (۳) با من به منازعه حق و حکومتی برخاستند و هماهنگ شدند که از آن من است. در جای دیگر خود را به خلافت شایسته تر می داند و کوتاه آمدن خود را برای مراعات مصلحت مسلمین و حفظ وحدت می داند (۴) و در موردی اهل بیت را محور و مدار دین و رهبری و شایسته وصایت و وراثت معرفی کرده، و به خلافت رسیدن خویش را بازگشت حق به صاحب حق می داند. (۵)

غصب خلافت از آل پیغمبر، بزرگترین ظلمی بود که هم به اهل بیت شد، هم به امت محمّدی، چراکه زیان آن به همه مسلمین رسید و مصالح اسلام و امت در پای ریاست طلبی و قبیله گرایی عده ای قربانی شد. شیعه پیوسته بر ضدّ این غصب خروشیده و

ص: ۴۴۶

۱-۱. ارشاد مفید، ج ۱ ص ۲۶، مفاتیح الجنان، فصل زیارت امیر المؤمنین.

۲-۲. نهج البلاغه، صبحی صالح، خطبه ۳.

۳-۳. همان، خطبه ۱۷۲.

۴-۴. همان، خطبه، ۷۴.

۵-۵. همان، خطبه ۲.

شاعران متعهد شیعی سقیفه را به محاکمه کشیده اند. حتی در خطبه حضرت زهرا علیها السلام در مسجد نبوی نیز از آن غصب و کنار نهادن علی علیه السلام انتقاد شده است. (۱) امام حسین علیه السلام نیز به نقل از رسول خدا که فرموده است «انّ الخلافه محرّمه علی آل ابي سفیان» (۲)، خلافت یزید را نامشروع می دانست و با او بیعت نکرد.

«خانه نشینی علی، آغاز یک تاریخ هولناک و خونین است و بیعت سقیفه، که آرام و هوشیارانه آغاز شد، بیعت‌های خونینی را به دنبال خواهد داشت و فدک، سرآغاز غصبه‌های بزرگ و ستم‌های بزرگ فردا خواهد بود. فردا، سیاه و هولناک و خونین است و فرداها و فرداها و غارتها و قتل عامها، و «خلافت‌های فردا» مصیبتی بزرگ برای اسلام، فاجعه ای سنگین برای بشریت.» (۳) - سقیفه بنی ساعده، مظلومیت علی علیه السلام، خلافت، ملاحم و فتن.

غلات - غلو

غلو

به معنای تجاوز از حدّ و زیاده روی. گاهی غلو در دین است، گاهی در محبت اهل بیت، گاهی نسبت به امیر المؤمنین علیه السلام. هم در قرآن، هم در روایات، از غلو در دین و نسبت به ائمه نهی و نکوهش شده است (لا تغلوا فی دینکم) (۴) پیامبر اسلام هم فرموده است:

«إياکم و الغلو فی الدین» (۵)، از غلو در دین بپرهیزید.

آنچه بیشتر به کار می رود، غلو نسبت به مقام و جایگاه ائمه اطهار، بخصوص حضرت علی علیه السلام و اعتقاد به الوهیت او (- علی اللّهی) است، که کفر است و مورد نهی قولی و عملی ائمه علیهم السلام. هم اعتقاد داشتن به الوهیت نسبت به اشخاصی مثل پیامبر و امام، غلو است، هم اعتقاد به مقام نبوت درباره ائمه (غلو در ذات). اعتقاد به اینکه کارهایی همچون خلقت و رزق هم در دست ائمه است نیز غلو است (غلو در صفات)، همچنین نوع دیگر از

ص: ۴۴۷

۱- ۱. درباره فتنه های پس از پیامبر، ر.ک: «بحار الأنوار»، ج ۲۸ به بعد (فتن و محن).

۲- ۲. موسوعه کلمات الامام الحسین، ص ۲۸۵.

۳- ۳. فاطمه فاطمه است، شریعتی، ص ۱۷۹.

۴- ۴. نساء، آیه ۶.

۵- ۵. مسند احمد بن حنبل، ج ۱ ص ۳۴۷.

غلو، نسبت دادن صفات و فضایل و معجزات به پیامبر و ائمه، از نوع کارهایی که مخصوص به خداوند است می باشد (غلو در فضایل) و هر سه مورد در میان غلات وجود داشته است و امامان معصوم، غلات را ملحد و خارج از دین معرفی کرده اند.

هر چند خلقت خاص معصومین و علم لدنی آنان و ولایت تکوینی ایشان و فضایل و کمالات بسیار والای اهل بیت و حضرت امیر علیه السلام برتر از آن است که درک انسانهای عادی به آن برسد و شخصیت آنان همچنان ناشناخته مانده است، اما افراط در مورد آنان نیز به حد غلو می رسد که نوعی انحراف در عقیده است و خود آن معصومین در مقابل اینگونه گرایشها و قاطعانه ایستادند و اهل غلو را طرد کردند. مسأله علم غیب ائمه و ولایت تکوینی آنان و طینت و خلقت نور پاک ایشان و کرامات و خوارق عادات و معجزاتی که داشتند، پیوسته در کتابهای کلامی بحث و حد و حریم آن ترسیم شده است. مقتضای حدیث امام علی علیه السلام که فرمود: «إِيَّاكُمْ وَالْغُلُوَّ فِينَا، قَوْلُوا أَنَا عبيدُ مَرْبُوبُونَ وَقَوْلُوا فِي فَضْلِنَا مَا شِئْتُمْ» (۱)، یا اینکه فرمود: «لَا تَتَجَاوَزُوا بِنَا الْعِبُودِيَّةَ، ثُمَّ قَوْلُوا مَا شِئْتُمْ وَ لَنْ تَبْلُغُوا» (۲) و سخن امام صادق علیه السلام: «اجعلونا مخلوقين و قولوا فينا ما شئتم» (۳)، همه می فهماند که اولاً- مقام آنان بسی ارجمند است و هر چه درباره آنان بگوییم و بیندیشیم، به کنه ذات و مقام والایشان نخواهیم رسید، ثانياً نباید آنان را از حد بندگی و مخلوق بودن و مربوط بودن بالاتر برد.

نسبتهای غلوآمیز درباره امیر المؤمنین علیه السلام بیش از دیگر ائمه بوده است و اغلب، اینگونه اعتقادات، یا از افراط در علاقه و دوستی سرچشمه می گیرد، یا از ضعف بینشهای اعتقادی و جهل به مبانی دین. به تعبیر دیگر، گاهی علل روانی دارد، گاهی علل اجتماعی و گاهی علل دینی و گاهی هم سیاسی. حضرت علی علیه السلام به دو گروه افراطی در دوستی و دشمنی نسبت به خود اشاره فرموده و هر دو را مورد هلاکت معرفی می کند: «هَلِكُ فِئِ رَجُلَانِ:

ص: ۴۴۸

۱- ۱). بحار الأنوار، ج ۲۵ ص ۲۷۰.

۲- ۲). بحار الأنوار، ج ۲۵ ص ۲۷۰.

۳- ۳). همان، ص ۲۷۹.

محبّ غال و مبغض قال» (۱)، دربارهٔ من دو گروه نابود شدند، یکی دوستداران اهل غلو، دیگری دشمنان کین توز. عباراتی دیگر نزدیک به سخن فوق نیز از آن حضرت روایت شده است. (۲) گروه‌های غلوکننده در زمان خود آن حضرت هم وجود داشتند و وی بعضی از آنان را که به الوهیت علی علیه السلام قائل بودند، چون نه توبه کردند نه دست از باور خویش برداشتند، تهدید به قتل کرد یا از بین برد. (۳)

گرایشهای افراطی، با سوءاستفاده از روحیهٔ لطیف و عرفانی جوانان دامن زده می شود و بهانه به دست مخالفان برای هجوم به شیعه و پیروان اهل بیت می افتد. حضرت علی علیه السلام هشدار می داد که مواظب جوانانتان باشید تا در دام غلات نیفتند و فکرشان منحرف نشود، چراکه آنان با ادّعی ربوبیت برای بندگان خدا، عظمت پروردگار را تحقیر می کنند:

«إحذروا علی شبابکم الغلاه لا یفسدونهم، فإنّ الغلاه شرّ خلق الله، یصغّرون عظمه الله و یدعون الرّبوبیة لعباد الله». (۴)

پس هرگونه تعبیری هم که بوی غلو بدهد، ناپسند و مردود است، مثل علی الهی، حسین الهی، زینب الهی و... که متأسّفانه گاهی از سوی مدّعیان عشق به اهل بیت، در محافل دینی یا سروده های مذهبی ابراز می شود. (۵) غلات، با تفکّری که در ابتدا گفته شد، هنوز هم یافت می شوند، به نقل از یکی از علما «در عصر حاضر نیز از پیروان این تفکر در مناطق مختلف جهان پراکنده اند، از جمله در مناطق اطراف کوه دماوند و مردم کردند و حوالی کرمانشاه. به این فرقه نصیریّه هم گفته می شود، به لحاظ محمّد بن نصیر نمیری از سران این فرقه. معتقدند همانگونه که جبرئیل به صورت بشری به شکل دحیه کلبی ظاهر

ص: ۴۴۹

-
- ۱- ۱. نهج البلاغه، صبحی صالح، حکمت ۱۱۷.
 - ۲- ۲. همان، حکمت ۴۶۹ و خطبه ۱۲۷، بحار الأنوار، ج ۲۵ ص ۲۷۲ و ۲۸۵.
 - ۳- ۳. رجال کشی، ج ۱ ص ۳۲۳، بحار الأنوار، ج ۲۵ ص ۲۸۴.
 - ۴- ۴. امالی، شیخ طوسی، ص ۶۵۰.
 - ۵- ۵. برای مطالعه در این زمینه ها: زک: «اهل البيت في الكتاب و السنّه»، ص ۵۲۹، «بحار الأنوار»، ج ۲۵ ص ۲۶۱ (باب نفی الغلو فی النبی و الأئمّه)، مقاله غلو، «الامام الصادق و المذاهب الاربعه» ج ۴ ص ۳۶۹ (مشکله الغلاه)، «غالیان» (کاوشی در جریانها و برآیندها)، نعمت الله صفری فروشانی، نشر آستان قدس، «دانشنامه امام علی»، ج ۳ ص ۳۷۵. «الغلو و الغلاه» سامی الغیری.

می شد، خداوند هم در جنس بشر در پیکر علی ظاهر گردید و از این رو به برتری علی علیه السلام بر پیامبر معتقدند.» (۱)

موضع ائمه و علمای شیعه نسبت به آنان شدید است. مجموعه ای از نوشته های عالمان شیعه در ردّ غلات در قرنهای ۴ و ۵ هجری با عنوان «الردّ علی الغلاة» نگاشته شده است، از سوی کسانی چون: یونس بن عبد الرحمان، علی بن مهزیار، فضل بن شاذان، حسن بن علی بن فضال، ابو اسحاق کاتب، حسین بن سعید اهوازی، حسن بن موسی نوبختی و دیگران. (۲)

—علی اللّهی، فرقه های شیعه.

ص: ۴۵۰

۱- ۱. اسرار العقاید، میرزا ابو طالب شیرازی (انتشارات مکتب الاسلام) ص ۱۹۴.

۲- ۲. دائره المعارف تشیع، ج ۸ ص ۲۰۱، مدخل «الردّ علی الغلاة».

دختر بزرگوار پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و همسر مظلومه و شهیده امام علی علیه السلام که در سال ۵ بعثت در مکه متولد شد و در سال ۱۱ هجری در مدینه در پی مصدومیت‌هایی که در راه دفاع از ولایت و حماسه غدیر متحمل شد، به شهادت رسید. قبر پنهان او گواه نارضایی وی از حکومت وقت است و وصیتش بر دفن پنهانی و مخفی بودن مدفن، مبارزه ای مستمر با باطل و سند مظلومیت او و خاندان پیامبر است. او جوانی و عمر خود را نثار «راه ولایت» و حمایت از «فرهنگ غدیر» کرد و از راویان حدیث غدیر بود و خطبه بلند او در مسجد پیامبر در حضور خلیفه و مهاجران و انصار، محاکمه خلیفه و انتقاد از رجعت‌های پدید آمده در امت پس از پیامبر خدا و غصب خلافت و غصب فدک که به «خطبه فدکیه» معروف است، نشان دهنده علم و فضل و بینش و صلابت اوست. برای آشنایی با شخصیت این کوثر جاوید و شهید ولایت و نقش او در حمایت از امیر المؤمنین باید به کتابهای مفصّل تر رجوع کرد. (۱) - خطبه فدکیه، فدک، اصحاب کساء، بیت الأحرار، خانه علی و فاطمه، دفن شبانه.

ص: ۴۵۱

۱ - ۱). «فاطمه در آئینه کتاب»، از اسماعیل انصاری بیش از دوهزار کتاب درباره حضرت فاطمه را شناسایی و معرفی کرده است.

در پی مجاهدات عالمان شیعه و مناظرات و احتجاج‌های علمی و منطقی، برخی از مفتیان اهل سنت که از انصاف برخوردار بودند، انحصار شکنی کردند و عمل به فقه جعفری و طبق مذهب شیعه را هم صحیح و جایز اعلام کردند و این تحوّل عظیمی به شمار رفت.

از جمله آنان شیخ محمود شلتوت، رئیس دانشگاه الأزهر مصر (۱۳۱۰-۱۳۸۳ ق) بود که فتوای او به جواز تعیّد به مذهب شیعه اثنی عشریه در سال ۱۹۶۰ م مشهور است. در فتوای او چنین آمده است: «إِنَّ مذهب الجعفریه المعروف بمذهب الشّیعه الإمامیه الإثنی عشریه، مذهب یجوز التّعیّد به شرعا کسائر مذاهب أهل السّیئه، فینبغی للمسلمین ان یعرفوا ذلك و یتخلّصوا من العصبیه بغير الحقّ لمذاهب معینة...» (۱)، مذهب جعفری معروف به مذهب شیعه اثنی عشری مذهبی است که شرعا می توان متعبد و عامل به آن بود، مثل مذاهب اهل سنت. پس سزاوار است مسلمانان این را بشناسند و از تعصّب ناحق نسبت به مذاهب معینی خود را رها سازند. این تحوّل، از برکات تأسیس «دار التقریب بین المذاهب» در قاهره بود. پیش از او نیز شیخ سلیم البشری (۱۲۸۵-۱۳۳۵ ق) که رئیس قبلی الأزهر بود و با سید عبد الحسین شرف الدین با نامه نگاریهایی که داشت بحث علمی می کرد، در آخرین نامه اش (۲) تصریح کرد که: گواهی می دهم شما شیعیان در اصول و فروع، بر همان مذهبی هستید که خاندان پیامبر بودند و تو این حقیقت را آشکار ساختی و جایی برای شکّ و تشکیک نیست.

این از برکات جهاد علمی و خالصانه عالمان خالص و ژرف اندیش در نشر مکتب اهل بیت و تبیین حقایق ولایت علوی است. -تقریب بین مذاهب، استبصار.

فتوت

جوانمردی، آیین مردانگی و عیاری فتوت و مردانگی گرچه یک واژه دینی و اخلاقی است و از نشانه های آن، ایمان به خدا، جهاد، کمک به مظلوم، یاری مستمندان، ایثار و

ص: ۴۵۲

۱-۱. مسائل خلافتیه، علی آل محسن، ص ۲۷۰.

۲-۲. المراجعات، نامه ۱۱۱، ص ۳۱۸.

وارستگی از پلیدیهاست، اما اصطلاحاً جوانمردان به طیفی از پهلوانان، شجاعان و عیاران گفته می شود که صفت مردانگی و ایثار دارند و حامی محرومان و مظلومانند. در اصطلاحات صوفیه نیز کاربرد فراوان دارد و برای «فتوت»، معنا و نشانه ها و مراحل و رسوم مختلف می دانند. کتابهای بسیاری نیز با عنوان «فتوت نامه» به شعر و نثر نوشته شده و آنها آداب و ویژگیهای جوانمردی و خصال جوانمردان برشمرده شده است.

شاید این عناوین، برگرفته از نام اصحاب کهف باشد که خداوند از آن جوانمردان با ایمان با عنوان «فِتْيَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ» (کهف/۱۳) یاد کرده است، یا از کار ابراهیم بت شکن گرفته باشند که از او نیز با عنوان «فتی» یاد شده است «سَمِعْنَا فَتَى يَذُكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ» (انبیاء/۶۰) یا از لقب «فتی» برای امیر مؤمنان گرفته شده، که درباره ایشان «لا فتی إلا علی...» گفته شده است. [\(۱\)](#) از این رو در «فتوت نامه» ملا حسین کاشفی آمده است:

«ابراهیم خلیل، به عقیده اهل فتوت اول نقطه دایره فتوت و ابو الفتیان است. از پس او یوسف صدیق، سه دیگر یوشع بن نون، چهارم اصحاب کهف و پنجم مرتضی علی. اما از فتی مطلق، مراد علی بن ابی طالب است و سند سلسله فتوت به آن حضرت منتهی می گردد.» [\(۲\)](#)

حقاً که علی علیه السلام در صفات کمال و جوانمردی و پارسایی و دفاع از مظلومان و دلسوزی برای بیچارگان و ترحم بر درماندگان، سرآمد همگان است و نامش به مردانگی شهره آفاق. جوانمردان، هرگاه «فتی» می گفتند مقصودشان علی علیه السلام بود و سلسله خود را هم به آن حضرت منتهی می ساختند، در همان فتوت نامه آمده است: «مبدأ فتوت و مظهر آن ابراهیم خلیل است و قطب فتوت مرتضی علی علیه السلام و خاتم فتوت مهدی هادی علیه السلام خواهد بود و چنانچه ابراهیم که قطب نبوت بود، هر پیغمبری که بعد از او آمد، متابعت او کرد که «اتَّبِعْ مَلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا» (نحل/۱۲۳) و همچنین هر صاحب فتوتی که بعد از شاه ولایت باشد، هر آینه او را متابعت وی باید کرد. پس هر علمی که مبدأ آن ابراهیم

ص: ۴۵۳

۱- ۱. ر.ک: مدخل «لا فتی الا علی» از همین کتاب.

۲- ۲. لغت نامه، دهخدا، ج ۱۰ ص ۱۴۹۷۰.

خلیل علیه السّلام باشد و قطب آن علیّ ولیّ علیه السّلام و خاتم آن مهدی هادی علیه السّلام در شرف آن چه توان گفت؟»
(۱)

در نقل دیگری چنین آمده است: «علت اعتقاد و پیروی عیاران و جماعت زورخانه رو، به مولای متقیان علی علیه السّلام در آن است که وی را مظهر آرزوهای انسانی، و دادگری و برادری و برابری می شناختند. اینان آن حضرت را برای آن پیشوای خود می خواندند که در عین دولت، جامه فقیران می پوشید و در خانه ای ساده زندگی می کرد و حتّیّ غذایش در دوره خلافت و جهاننداری هم از حدود نان جو و خرما در نمی گذشت و آنچه هم اضافه داشت به مردم فقیر و یتیم دار می بخشید... به این دلایل بود که پهلوانان و عیاران آن حضرت را مظهر عالی ترین آمال انسانی می دانستند و همیشه از فرزندان و القاب آن حضرت (علویان) در مقابل بنی امیه و بنی عباس حمایت می کردند و احترامی هم که هنوز در زورخانه ها به سادات می گذارند از این انگیزه ناشی می شود.» (۲)

لقب «شاه مردان علی» هم که بر آن حضرت نهاده اند، بی اشاره به بعد مردانگی و فتوّت او نیست. داستان «جوانمرد قصاب» هم بی ارتباط به این موضوع نیست. (۳)

کس را چه زور و زهره که وصف علی کند جبار در مناقب او گفته: هل اتی

زور آزمای قلعه خیر که بند او در یکدگر شکست به بازوی لافتی

مردی که در مصاف، زره پیش بسته بود تاپش دشمنان ندهد پشت بر غزا

شیر خدای و صفدر میدان و بحر جود جانبخش در نماز و جهانسوز در وغا

دیباچه مروّت و سلطان معرفت لشکرکش فتوّت و سردار اتقیا

فردا که هر کسی به شفیع زنده دست ماییم و دست و دامن معصوم مرتضی (۴)

-لافتی الآ علی علیه السّلام، فضایل علی علیه السّلام.

ص: ۴۵۴

۱-۱). فتوّت نامه، مولا حسین واعظ کاشفی (به اهتمام محمّد جعفر محبوب) ص ۶، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۰ درباره فتوّت» به مقدمه مبسوط همین کتاب مراجعه شود، نیز «کتاب ماه هنر» شماره ۳۱-۳۲ مقاله پژوهشی درباره اهل فتوّت.

۲-۲). کتاب ماه هنر، شماره ۳۱-۳۲ ص ۱۴ به نقل از «تاریخ و فرهنگ زورخانه».

۳-۳). همان، ص ۴۲.

۴-۴). کلیات سعدی، ص ۷۰۲ (قصاید فارسی).

فدک، نماد مظلومیت اهل بیت و غضب حق آنان از سوی خلافت سقیفه و رژیمهای اموی و عباسی است. فدک نام منطقه ای حاصلخیز در ۱۳۰ کیلومتری مدینه است که در شرق خیبر قرار گرفته است. در سال هفتم هجری وقتی مسلمانان با پرچمداری امیر مؤمنان قلعه های خیبر را فتح کردند و یهودیان تسلیم شدند، ساکنان فدک نمایندگان نزد پیامبر فرستاده، نیمی از حاصل باغها و اراضی فدک را با پیامبر مصالحه کردند. چون اراضی فدک بدون جنگ به دست آمده بود، ملک ویژه پیامبر می شد و اختیارش با آن حضرت بود. (۱) آیات قرآن هم در چنین مواردی صراحت دارد و از آن به عنوان «فیئ» یاد می کند که از آن خدا و رسول و ذی القربی و یتیمان و مساکین است (۲) و مسلمانان دیگر حقی در آن ندارند. به فرموده امام باقر و امام صادق علیهما السلام پس از نزول آیه «وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ...» پیامبر فدک را به فاطمه زهرا بخشید و در سه سال پیش از وفات پیامبر در دست فاطمه علیها السلام بود. (۳)

دستگاه خلافت، فدک را از دست حضرت زهرا علیها السلام بیرون آورد و کارگران وی را اخراج نمود و حضرت فاطمه که مصرانه پیگیر بازپس گیری فدک بود، در این راه کتک خورد و آسیب دید. غضب فدک جنبه سیاسی داشت و می خواستند دست اهل بیت را از امور مالی کوتاه کرده و پشتوانه اقتصادی آنان را ضربه بزنند. امام صادق علیه السلام به این نکته در روایتی تصریح فرموده است. (۴) علی علیه السلام در نهج البلاغه از فدک و آزمندی دیگران نسبت به آن یاد می کند: «بلی کانت فی آیدینا فدک ممّا اظلمت السّماء...» (۵)، حضرت زهرا هم در خطبه معروف خویش از غضب آن انتقاد می نماید و با استناد به آیات قرآن، ادعای آنان را در اینکه پیامبر ارث باقی نمی گذارد ردّ می کند. (۶)

فدک پیوسته در تاریخ به عنوان نشانه ای روشن از ظلم به اهل بیت مطرح بوده و

ص: ۴۵۵

۱-۱. شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، ج ۴ ص ۱۰۸.

۲-۲. حشر، آیه ۶ و ۷.

۳-۳. تفسیر مجمع البیان، ذیل آیه ۲۶ اسراء، نیز کافی، ج ۱ ص ۴۴۳.

۴-۴. بحار الأنوار، ج ۲۹ ص ۱۹۴.

۵-۵. نهج البلاغه، نامه ۴۶.

۶-۶. یا بن ابی قحافه! فی الکتاب ان ترث اباک و لا ارث ابی؟ لقد جئت شیئا فریاً (کفایه الموحّدین، ج ۲ ص ۳۶۱).

ابعادی فراتر از تصرّف یک مزرعه و باغ یافته است. کوتاه کردن دست اهل بیت از آن، نمادی از کنار گذاشتن سیاسی بوده و فدک مترادف با حکومت شده است. ابن ابی الحدید می گوید: به یکی از متکلمان امامیه به نام علی بن تقی اهل کوفه گفتم: مگر نه آنکه فدک، چند نخل و قطعه زمین ناچیزی بود؟ گفت: چنان نیست، بلکه خیلی بزرگ بود، نخلهای آن به تعداد نخلهای کوفه امروز بود و ابو بکر و عمر هدفشان از جلوگیری فاطمه از تصرّف آن این بود که علی علیه السّلام به کمک محصولات و غلّه آن در مخاصمه ای که درباره خلافت داشت قدرت نگیرد، از این رو در پی فدک، فاطمه و علی و سایر بنی هاشم و بنی مطلب را از حقّشان نسبت به خمس جلوگیری کردند، چرا که انسان تهیدست، همتش هم سست و خودش خوار می شود و در پی کسب و کار می رود و ریاست طلبی و حکومت را رها می کند! (۱)

گواه این مطلب، سخن موسی بن جعفر علیه السّلام به خلیفه وقت است. هارون الرشید به امام کاظم علیه السّلام می گفت: حدّ فدک را تعیین کن تا به تو برگردانم، حضرت نمی پذیرفت. وی اصرار کرد، امام فرمود: من فدک را جز با همه محدودده اش نمی گیرم. گفت: مگر حدود آن چیست؟ امام فرمود: اگر حدّ آن را تعیین کنم بر نمی گردانی، گفت: به حقّ جدّت قسم بر می گردانم. موسی بن جعفر علیه السّلام فرمود: حدّ اول آن عدن است، رنگ چهره هارون دگرگون شد. گفت: خوب! فرمود: حدّ دوّم آن سمرقند است. چهره هارون تیره و غضب آلود شد.

امام فرمود: حدّ سوّم آن آفریقا است. چهره مأمون سیاه شد و گفت: خوب دیگر چه؟ امام فرمود: حدّ چهارم آن کناره دریای خزر و ارمنستان است. هارون گفت: پس چیزی برای ما نماند! پس بیا به جای من بنشین! امام کاظم فرمود: من گفتم که اگر محدودده آن را مشخص کنم آن را پس نمی دهی. اینجا بود که هارون بر کشتن امام مصمّم شد. (۲) این یعنی همه قلمرو وسعت اسلام، که حقّ خاندان پیامبر بوده و دیگران غصب کرده اند.

ماجرای فدک همواره به عنوان یک بحث داغ و سیاسی مورد مناقشه و بحث بوده و بر سر غضب یا مصادره شدن آن و اینکه آیا پیامبر ارث باقی می گذارد یا نه، سخنهاست. (۳) به

ص: ۴۵۶

-
- ۱- ۱. شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، ج ۱۶ ص ۲۳۶.
 - ۲- ۲. مناقب، ج ۴ ص ۳۲۰، بحار الأنوار، ج ۲۹ ص ۲۰۰.
 - ۳- ۳. ر.ک: «فدک در تاریخ»، شهید محمّد باقر صدر، فصلنامه «میقات حج»، شماره ۳۴ «دانشنامه امام علی»، ج ۸ ص ۳۴۵، «فدک، ذو الفقار فاطمه»، سیّد محمّد واحدی، «اسرار فدک»، محمّد باقر انصاری، «خطابه فدک» (درباره خطبه فدک)،

تعبیر دکتر شریعتی: «فدک مزرعه کوچکی است و اگر بزرگ هم بود، برای فاطمه کوچکتر از آن بود که بر سر آن به کشمکش پردازد، امّا فدک به عنوان نشانه ای از غضب و زور رژیم تازه برایش اهمیت یافته بود. با طرح مسأله فدک می کوشید تا حکومت را محکوم کند... فدک برای فاطمه یک مسأله سیاسی شده بود و وسیله مبارزه، و پافشاری فاطمه از این رو بود، نه به خاطر ارزش اقتصادی آن.» (۱)

فدک در حال حاضر به نام «الحائط» در مرز شرقی خیبر قرار دارد و شامل تعدادی روستا و بیش از ۱۱ هزار سکنه و سرزمینی پوشیده از نخلستان و برخوردار از امکانات کشاورزی است. (۲)

فرزندان علی علیه السلام

از آنجا که پیامبر و علی علیه السلام پدران روحی و معنوی امت اند، (۳) همه معتقدان به رسالت نبوی و ولایت علوی، فرزندان آن بزرگوارند. امّا فرزندان نسبی آن امام را گوناگون نقل کرده اند. در طبقات ابن سعد ۳۳ نفر، در انساب الأشراف ۳۴ یا ۳۵ نفر ذکر شده است. شیخ مفید تعداد آنان را ۲۷ نفر ذکر کرده است، امّا نسل علی بن ابی طالب علیه السلام از پنج پسر تداوم یافته است: امام حسن و امام حسین، محمد حنفیه، عباس و عمر. (۴) نام برخی از فرزندان آن حضرت که در کتب آمده است: حسن، حسین، زینب و ام کلثوم (از حضرت فاطمه)، محمد حنفیه (از خوله)، رقیه و عباس (از صهباء)، عباس، جعفر، عثمان و عبد الله (از امّ البنین)، یحیی و عون (از اسماء بنت عمیس)، ابو بکر و عبید الله (از لیلی دارمیه)، خدیجه، امّ هانی، میمونه و فاطمه (از یک کنیز)، امّ الحسن و رمله (از امّ شعیب دارمی). (۵)

-آل علی علیه السلام، علویان.

ص: ۴۵۷

- ۱-۱. فاطمه فاطمه است، ص ۱۶۹.
- ۲-۲. معجم معالم الحجاز، ج ۷ ص ۲۷.
- ۳-۳. احادیث آن در بحار الأنوار، ج ۳۶ ص ۴ آمده است.
- ۴-۴. بحار الأنوار، ج ۴۲ ص ۷۴.
- ۵-۵. همان، ص ۷۴ و ۹۱، درباره فرزندان علی علیه السلام به صورت تحلیلی ر.ک: «علی و بنوه» طه حسین.

گروه نجات یافته و رستگار، شیعه اهل بیت و معتقدان به ولایت و امامت علی علیه السلام و امامان دیگر. در روایات، از تفرقه امت بر فرقه های متعدد سخن به میان آمده است، هفتاد و دو یا هفتاد و سه، و اینکه همه باطل و گمراه و اهل دوزخند، مگر یک فرقه. هر چند هر فرقه ای از فرقه های مسلمین خود را همان فرقه ناجیه می پندارد، (۱) ولی روایات، پیروان اهل بیت را نجات یافته معرفی می کند. حافظ شیرازی می گوید:

جنگ هفتاد و دو ملت همه را عذر بنه چون ندیدند حقیقت، ره افسانه زدند

پیشگویی از تفرقه امت، هم از زبان پیامبر خدا نقل شده است، هم از زبان علی علیه السلام، آنچه امیر مؤمنان فرموده این است: «لتفرقن هذه الامم على ثلاث و سبعين فرقه، و الّذی نفسی بیده انّ الفرق کلّها ضالّه إلاّ من اتّبعنی و کان من شیعتی»، (۲) این امت به هفتاد و سه فرقه تقسیم خواهد شد. سوگند به آنکه جانم در دست اوست همه فرقه ها گمراهند، مگر آنکه از من پیروی کند و از شیعیان من باشد.

روی گردانی از دین حق و دچار تفرقه شدن در آیین، گویا از سنتهای تاریخ است و ریشه در هواپرستی و خودخواهی و جهل دارد. پیامبر خدا صلی الله علیه و آله می فرماید: امت موسی به هفتاد و یک فرقه تقسیم شدند که تنها یکی اهل بهشت است، امت عیسی به هفتاد و دو فرقه تقسیم شدند که تنها یکی اهل نجات است، امت من بر هفتاد و سه فرقه تقسیم خواهند شد، تنها یک فرقه اهل نجات اند، بقیه در دوزخند و آن «فرقه ناجیه» را پیروان اهل بیت و رهروان راه خود و خاندانش معرفی فرمود: «هو ما نحن علیه الیوم أنا و اهل بیتی». (۳)

آنچه سبب این تشتت و پراکندگی شده است، جدایی از اهل بیت و مخالفت با وصیت

ص: ۴۵۸

۱-۱. حتی کتابهایی با عنوان «الفرقه الناجیه» نوشته و هر کدام از نگاه خود به مسأله نگریسته اند. از مؤلفان شیعه ابراهیم بن سلیمان القطیفی کتاب «الفرقه الناجیه» را نوشته که به نام «ره پویان حقیقت» ترجمه شده است، به قلم محمد حسن محمدی مظفر.

۲-۲. امالی، مفید، ص ۲۱۳.

۳-۳. بحار الأنوار، ج ۲۸ ص ۳. علامه مجلسی در باب «إفراق الأمة بعد النبی» در همین جلد، ۳۷ حدیث در این موضوع نقل کرده است، نمونه هایی هم از منابع اهل سنت آورده است، نیز ر. ک: «احقاق الحق»، ج ۷ ص ۱۸۵، فصلنامه «مشکوه»، شماره ۷۵-۷۴ تابستان ۱۳۸۱ مقاله مبسوط «تأملی در حدیث هفتاد و سه ملت» از حسین صابری.

پیامبر و رهاکردن فرهنگ غدیر بود. این آسیب اجتماعی و پراکندگی دینی، پیامد آن خطای نخستین بود که امت را از مسیر اصلی خود به انحراف کشیدند. ابن عباس در بصره برای مردم سخن می گفت، رو به آنان کرد و چنین گفت: ای امت سرگردان و حیرت زده در دین، اگر آنکه را خدا مقدم داشته بود مقدم می داشتید و آنکه را خدا مؤخر داشته، مؤخر می داشتید و اگر وراثت و ولایت را در جایی و خاندانی قرار می دادید که خدا قرار داده است، احکام خدا تعطیل نمی شد و ولی خدا دچار تنگدستی نمی گشت و هرگز دو نفر در حکم خدا دچار اختلاف نمی شدند و امت در چیزی از کتاب خدا به منازعه نمی پرداختند، پس بچشید وبال کاری را که خودتان کردید... فذوقوا وبال ما فرطتم فیه بما قدّمت ایدیکم.» (۱)

این محنتی که می کشم از تنگی قفس کفران نعمتی است که در باغ کرده ام

- تشیع، اهل بیت، امامت، اثنی عشریه.

فرقه های شیعه

همه فرقه هایی که به امامت بلافضل امیر المؤمنین علیه السلام معتقدند و امامت را به نصّ الهی و تعیین پیامبر می دانند شیعه اند. در عین حال، اختلافاتی هم در میان است که موجب پیدایش فرقه های مختلف شده است، فرقه هایی که برخی هم از بین رفته و تنها نامی از آنها باقی است. مهمترین فرقه ها که نام شیعه دارند عبارتند از:

۱. «اثنی عشریه» که به امامت دوازده امام معتقدند و به مجموعه هایی همچون «اخباریه»، «اصولیه»، «شیخیه» و... تقسیم می شوند.

۲. «غلامه» که درباره پیامبر و ائمه، بخصوص حضرت علی علیه السلام اعتقادهای غلوآمیز دارند و به فرقه های فرعی تری همچون «سبائیه»، «بیائیه»، «مغیره»، «منصوریه» و... تقسیم می شوند.

۳. «کیسانیه» که علت نامگذاری اینان، پیروی ایشان از کیسان است (غلام امیر المؤمنین که شاگرد محمد حنفیه، امام حسن و امام حسین بود)، یا پیروان مختار بن

ص: ۴۵۹

ابی عبیده ثقفی که ملقب به کیسان بود، یا پیروان کیسان، فرمانده پلیس مختار.

۴- «زیدیه» که به امامت زید بن علی، فرزند امام سجّاد علیه السّلام به جای امام محمّد باقر علیه السّلام معتقد بودند. آنان معتقدند که امامت در اولاد فاطمه است و از شرایط آن شجاعت، سخاوت، خروج مسلحانه و ادّعی امامت است. خود اینان هم به چند فرقه تقسیم می شوند، همچون «جارودیّه»، «مرئیّه»، «یعقوبیّه»، «جریریّه»، «یمائیّه» و...

۵- «اسماعیلیه»، معتقدان به امامت اسماعیل فرزند امام صادق علیه السّلام به جای موسی بن جعفر علیه السّلام. این فرقه در مناطق مختلف نامهای گوناگونی دارد مثل: باطیّه، تعلیمیّه، ملاحده، سبعیه، حشیشیه، اساسیه و قرامطه. بخشی از اسماعیلیه که معتقد به غیبت اسماعیلند «واقفیه» نام دارند، چون بر امامت او توقّف کرده اند.

همچنان که گفته شد. هر کدام از این فرقه ها، انشعابات فراوان دارد که معتقداتشان هم در زمینه های مختلف فرق دارد و در کتب کلامی و فرقه شناسی بحث شده که می توان به آنها مراجعه کرد.

علامه طباطبائی در مورد پیدایش این فرقه ها می نویسد: «مذهب شیعه در زمان سه پیشوای اول از پیشوایان اهل بیت (حضرت امیر المؤمنین علی و حسن بن علی و حسین بن علی علیهم السّلام) هیچ گونه انشعابی نپذیرفت، ولی پس از شهادت امام سوم اکثریت شیعه به امامت حضرت علی بن حسین سجّاد قائل شدند و اقلیتی معروف به کیسانیه پسر سوّم علی علیه السّلام محمّد بن حنفیه را امام دانستند و معتقد شدند که محمّد حنفیه پیشوای چهارم و همان مهدی موعود است که در کوه رضوی غایب شده و روزی ظاهر خواهد شد. پس از رحلت امام سجّاد علیه السّلام اکثریت شیعه به امامت فرزندش امام محمّد باقر علیه السّلام معتقد شدند و اقلیتی به زید شهید که پسر دیگر امام سجّاد بود گرویدند و به «زیدیه» موسوم شدند. پس از رحلت امام محمّد باقر علیه السّلام شیعیان وی به فرزندش امام جعفر صادق علیه السّلام ایمان آوردند و پس از درگذشت آن حضرت، اکثریت فرزندش امام موسی کاظم علیه السّلام را امام هفتم دانستند و جمعی اسماعیل پسر بزرگ امام ششم را که در حال حیات پدر بزرگوار خود در گذشته بود، امام گرفتند و از اکثریت شیعه جدا شده به نام اسماعیلیه معروف شدند و بعضی پسر دیگر آن حضرت عبد الله افطح و بعضی فرزند دیگرش محمّد را پیشوا گرفتند و بعضی در خود

آن حضرت توقف کرده، آخرین امامش پنداشتند. پس از شهادت امام موسی کاظم علیه السلام اکثریت شیعه فرزندش امام رضا علیه السلام را امام هشتم دانستند و برخی در امام هفتم توقّف کردند که به «واقفیه» معروفند. دیگر پس از امام هشتم تا امام دوازدهم که پیش اکثریت شیعه مهدی موعود است، انشعاب قابل توجهی به وجود نیامد و اگر وقایعی نیز در شکل انشعاب پیش آمده، چند روز پیش نپاییده و خودبه خود منحل شده است... اختلافات دیگری در میان رجال شیعه در مسائل علمی کلامی و فقهی وجود دارد که آنها را انشعاب مذهبی نباید شمرد. فرقه های نامبرده که منشعب شده و در برابر اکثریت شیعه قرار گرفته اند، در اندک زمانی منقرض شدند، جز دو فرقه زیدیه و اسماعیلیه که پایدار مانده اند و هم اکنون گروهی از ایشان در مناطق مختلف زمین مانند یمن، هند، لبنان و جاهای دیگر زندگی می کنند. (۱)

شناخت عقاید فرقه های شیعه از کتب خود آنان، بهترین و مطمئن ترین راه است و داوری برخی مؤلفان غیر شیعه درباره پیروان اهل بیت، اغلب غرض ورزانه یا ناشی از کم اطلاعی است. (۲) - فرقه ناجیه، تشیع.

فرهنگ غدیر

آنچه در «غدیر خم» اتفاق افتاد، تنها یک «حادثه» نبود که مشمول مرور زمان شود.

اصراری را هم که شیعه برای پاسداشت «غدیر» دارد، تنها یادکرد یک واقعه تاریخی نیست. آنچه در ورای آن واقعه نهفته بود و پیامبر خدا صلی الله علیه و آله با نصب امیر مؤمنان علیه السلام به

ص: ۴۶۱

۱- ۱). شیعه در اسلام، ص ۳۲ (چاپ اول، ۱۳۴۶ ش).

۲- ۲). در زمینه آشنایی با فرقه های اسلامی و شیعی از جمله ر. ک: «فرهنگ فرق اسلامی» محمّد جواد مشکور، «فرق الشیعه» نوبختی، «الملل و النحل» شهرستانی، «المقالات و الفرق» اشعری، «الفرق بین الفرق» عبد القاهر بغدادی (و ترجمه اش: تاریخ مذاهب اسلام، محمّد جواد مشکور)، «تاریخ شیعه و فرقه های اسلامی»، محمّد جواد مشکور، «المقالات» ابن وراق بغدادی، «فرهنگنامه فرقه های اسلامی» شریف یحیی الامین، ترجمه محمّد رضا موحدی، «الفصل» ابن حزم اندلسی، «مقالات الاسلامیین»، اشعری، «مذاهب الاسلامیین»، عبد الرحمن بدوی، «دبستان المذاهب» فانی کشمیری «دائرة المعارف تشیع» واژه تشیع، «معجم الفرق الإسلامیه» شریف یحیی الامین، «فهرس مصادر الفرق الإسلامیه» علی اکبر ضیائی، مقاله «شیعه و فرقه های شیعی از نگاه ارباب ملل و نحل» فصلنامه شیعه شناسی، شماره ۷ (پاییز ۸۳)، «بحار الانوار»، ج ۳۷ ص ۱ تا ۳۱ (فی ذکر مذاهب الدّین خالفوا الفرقة المحقّه).

امامت، در صدد آن بود، ارائه یک الگوی متعالی در رهبری جامعه و امامت امت و ساختن «جامعه قرآنی» بود. مطرح ساختن علی علیه السلام به عنوان امام، خلیفه، ولی و مولا، نشان دادن دروازه «مدینه فاضله» ای بود که با ولایت و حکومت علی علیه السلام و تبعیت و اطاعت مردم از حکومت علوی قابل تحقق بود. افسوس که جریان زلال رهبری معصوم را به انحراف کشیدند و امت را از هدایت امام محروم ساختند، اما برای شیعه، حادثه غدیر خم و محتوای آن روز بزرگ به صورت یک «فرهنگ» باقی ماند. این فرهنگ، همیشه قابل طرح، قابل دفاع و مناسب برای پیگیری برای رسیدن به جامعه آرمانی است.

با این حساب، «فرهنگ غدیر» را می توان عبارت دانست از:

شایسته سالاری، رهبری معصومین، بیعت با پیشوایان عدل، پیوند قرآن با اهل بیت، تمسک به تقلید، پای بندی به سنت نبوی، احیای فضایل عترت، وفا به میثاق الهی، تداوم خط رسالت بر اساس وصایت، عمل به وصیت پیغمبر، پاسداری از امامت، مدینه فاضله قرآن، جوهره تفکر شیعی، تولی و تبری با دوستان و دشمنان خدا، پرده برداشتن از چهره نفاق، ارج نهادن به نقل راویان غدیر، بازخوانی خطبه غدیره پیامبر، رجوع به عترت در تفسیر کتاب خدا، نفی تفکر «حسبنا کتاب الله»، نفی اجتهاد در مقابل نص، اطاعت مطلق از رسول، مرجعیت علمی و سیاسی خاندان پیامبر، عقیده به افضلیت علی علیه السلام، ولایت و رهبری، معرفی الگوهای برتر برای هدایت جامعه، روی کرد به نخبگان برگزیده خدا، عمل به آیه «مودت ذی القربی»، اجر زحمات پیامبر در ادای رسالت، آموختن دین از سرچشمه اصلی و زلال، مقابله با سنن جاهلی و فرهنگ قوم گرایی، گردن نهادن به امامت معصوم، ورود در دژ استوار ولایت، ایمان به فضیلت‌های مجسم، مقدم داشتن خاندان وحی بر دیگران، میزان جدایی حق از باطل، نفی بدعتها و تحریفها از دین، مبارزه با خانه نشین ساختن ائمه نور، افشای توطئه های سقیفه، تبیین مظلومیت علی علیه السلام، برافراشتن نشانه های درست برای گم نکردن راه، پیمودن راه منتهی به خدا. ورود به شهر علم از در خاص آن، هدایت جویی از هادیان به حق.

اینهاست جوهره اصلی «غدیر خم» که اصلی ترین باور شیعه پس از عقیده به توحید و نبوت و معاد است. این فرهنگ را باید عمومی ساخت، گسترش داد، تبیین کرد، غبار از

چهره اش زدود و پیرایه های آن را کنار گذاشت تا «اسلام ناب»، از رهگذر ولایت ائمه و حاکمیت عترت و همراهی «ثقلین» جهانگیر شود و زمینه حکومت مهدوی فراهم آید.

-پیام غدیر، غدیر خم.

فريضة ولایت

اعلام ولایت امیر مؤمنان از سوی پیامبر، تکلیف الهی او بود که در آیه «يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ...» بیان شده است، پذیرش این ولایت و اطاعت از امر ولی نیز، تکلیف واجب مسلمانان بود که در آیه اطاعت از اولی الامر آمده است. بنابراین، خلافت و ولایت، یک فريضة است، هم در بعد اعتقادی، هم در بعد عملی. در روایاتی هم به فريضة ولایت تصریح شده است. امام باقر علیه السلام فرمود: «آخر فريضة أنزلها الله تعالى الولایة، ثم لم ينزل بعدها فريضة» (۱) آخرین تکلیف واجبی که خداوند آن را نازل فرمود «ولایت» است و پس از آن فريضة ای نازل نکرد. تاریخ هم گواهی می دهد که پس از حادثه غدیر خم که آن حکم از سوی خدا ابلاغ شد، دیگر حکمی و دستوری نازل نشد تا آنکه پیامبر درگذشت.

امام باقر علیه السلام در سخنی دیگر فرمود: پیامبر خدا از مدینه به قصد حج بیرون آمد، در حالی که همه احکام الهی را برای قوم خود بیان کرده بود، مگر حج و ولایت را. جبرئیل نازل شد و به آن حضرت گفت: ای محمد! خداوند سلام می رساند و می فرماید: جان هیچ پیامبری از پیامبرانم را نگرفته ام تا آنکه دینم را کامل و حجتم را استوار سازم. برعهده تو دو فريضة باقی مانده است که نیاز است آن دو را به قوم خود برسانی، یکی فريضة حج، دیگری فريضة ولایت و جانشینی پس از خود: «قد بقي عليك من ذلك فريضة منّا يحتاج ان تبلغها قومك: فريضة الحجّ و فريضة الولایة و الخلافة من بعدك...» (۲) آنگاه دستور می دهد که حج انجام دهد و مسلمانان هم با او حج گزارند تا پیامبر، حج را نیز مثل نماز و روزه و زکات به آنان نیکو بیاموزد، سپس فرمان می دهد که موضوع ولایت ولی خدا را هم مطرح کند و مولی بودن علی علیه السلام را بر هرزن و مرد مؤمن یادآور شود (در ادامه، داستان غدیر خم و خطبه غدیریّه حضرت رسول صلی الله علیه و آله به تفصیل آمده است).

ص: ۴۶۳

۱-۱. بحار الأنوار، ج ۳۷ ص ۱۱۲.

۲-۲. همان، ص ۲۰۱.

رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ بِتَكْلِيفِ خُودِ عَمَلِ كَرَد. مردم نیز آن روز به تکلیف عمل کردند و پذیرفتند و به حضرت علی علیه السَّلام به عنوان «امیر المؤمنین» تهنیت و تبریک گفتند، هر چند پس از وفات پیامبر خدا و بروز فتنه سقیفه و پیمان شکنی مردم، حقّ این فریضه ادا نشد و مردم بسیاری از منهاج صحیح و صراط مستقیم کنار ماندند. ابن هارون عبدی می گوید:

من هم عقیده با خوارج بودم. روزی نزد ابو سعید خدری نشسته بودم، شنیدم که می گوید:

مردم به پنج چیز مأمور شدند، به چهارتا عمل کردند و یکی را وا گذاشتند. کسی گفت: ای ابو سعید، آن چهار چیز که به آنها عمل شد کدام است؟ گفت: نماز و زکات و حج و روزه.

گفت: آن یکی که به آن عمل نشد کدام است؟ گفت: ولایت علی بن ابی طالب علیه السَّلام، پرسید:

مگر آن هم مثل آنها واجب و فرض است؟ گفت: آری. گفت: پس مردم راه کفر پیش گرفته اند! پاسخ داد: گناه من چیست؟ (۱) این، همان ارتداد سیاسی و بازگشت به جاهلیت و ترک سنت نبوی است که در مقابل نصّ پیامبر، به اجتهاد پرداختند و وصیت حضرت رسول را نادیده گرفته، جامعه را از امامت علی علیه السَّلام محروم ساختند و با کنار گذاشتن آن حضرت از خلافت، بزرگترین «ترک واجب» را مرتکب شدند. اگر ولایت، فریضه الهی نبود، خداوند با آن لحن شدید به پیامبر خطاب نمی فرمود که اگر آن را به مردم ابلاغ نکنی، رسالت الهی را انجام نداده ای. هم ولایت فریضه است، هم اطاعت ولیّ خدا فرض است، هم امامان «مفترض الطَّاعه» اند.

در شعر ابو نواس با اشاره به فریضه ولایت چنین آمده است:

أنا مولیّ لامام حبه فرض علينا و اوالی ولدیة حسنا ثم حسینا

فهم عتره شخص جاء مبعوثا إلینا جبل إنفجرت منه اثنتا عشرة عینا (۲)

دیانت بی شما کامل نگردد بجز با عشقتان دل، دل نگردد

تولای شما فرض خدایی است قبول و ردّ آن مرز جدایی است

هر آن کس را که در دین رسول است ولایت مهر و امضای قبول است (۳)

-ولایت، اطاعت، امامت، آیه تبلیغ، غدیر خم.

ص: ۴۶۴

۱-۱. همان، ص ۱۷۸.

۲-۲. اثبات الهداه، ج ۳ ص ۲۷۷.

یعنی دو گروه. مقصود گروه شیعه و اهل سنت است. این اصطلاح در روایات هم آمده است. گاهی هم با عنوان «جانین» از شیعه و سنی یاد شده است. امام عسکری علیه السلام فرمود:

«قبری بسرّ من رأی امان لأهل الجانین» (۱)، قبر من در سامرا برای هر دو طرف (شیعه و سنی) موجب امان است. و براساس همین اصطلاح، گفته می شود: کتب فریقین، روایات فریقین، علمای فریقین، فقهای فریقین، معتقدات فریقین و امثال اینها. -فرقة ناجیه، عامّه و خاصّه.

فزت و ربّ الکعبه

این جمله که به معنای «به پروردگار کعبه سوگند، رستگار و کامیاب شدم» است، از زبان حضرت علی علیه السلام پس از ضربت خوردن در صبح نوزدهم رمضان نقل شده است. وقتی ابن ملجم تیغ بر فرق مبارکش فرو آورد، این جمله را فرمود و افزود که: این مرد، فرار نکند! (۲)

آرزوی آن حضرت شهادت بود و پیوسته برای آن لحظه شماری می کرد و از زبان پیامبر شنیده بود که محاسنش با خون سرش خضاب خواهد شد. از این رو منتظر آن حادثه بود. قبل از شهادتش در بستر بیماری در ضمن وصیّتی که داشت، از جمله فرمود: این حادثه برایم ناشناخته و ناخوشایند نبود، و من همچون جویای آبی بودم که به آب رسیدم و طالبی بودم که گمشده ام را یافتم: «... و ما كنت الاّ كقارب ورد و طالب وجد». (۳) برای کسی که عمری در ایمان و جهاد و بندگی زیسته است، پایان یافتن عمر با افتخار شهادت در راه خدا، کامیابی و فوز عظیم است، چون خود آن حضرت نیز شهادت را بهترین نوع مرگ می دانست: «إنّ أكرم الموت القتل». (۴)

برق شمشیر درخشید و از آن خرمن دانش و تقوا همه سوخت

نالۀ «فزت و ربّ الکعبه» آتشی در دل محراب افروخت

-محراب خونین کوفه، شهید محراب.

ص: ۴۶۵

۱- ۱. بحار الأنوار، ج ۹۹ ص ۵۹.

۲- ۲. موسوعه شهادة المعصومین، ج ۱ ص ۳۶۸ (به نقل از مقتل ابن ابی الدنيا و تاریخ ابن عساکر)، الامامه و السیاسة، ج ۱ ص ۱۶.

۳- ۳. نهج البلاغه، نامه ۲۳.

۴- ۴. همان، خطبه ۱۲۳ (صبحی صالح).

دودمان پاک پیامبر اسلام و ائمه معصوم شیعه که از آنان با «اهل بیت» یاد می شود، سرچشمه و عصاره و مجموعه همه خوبیها، ارزشها، صفات برجسته و فضایل اخلاقی اند.

در خلقت و طینت، در روح و جان، در علم و اندیشه، در اخلاق، در معجزات و کرامات، در مقام و منزلتی که نزد خدا دارند، بر دیگران برتری دارند. چه آیات قرآن و چه روایات، فضایل و جایگاه آنان را برشمرده است و راویان و مؤلفان بیشماری در طول چهارده قرن، به جمع و تدوین روایات و تألیف کتب درباره آن پرداخته اند که این مختصر را مجال ذکر آنها نیست. در اینجا تنها به فهرست برخی از این فضایل و عناوین آنها اشاره می شود.

طالبان به کتب مفصلتر و منابع خاص مراجعه کنند:

ائمه و اهل بیت عصمت، روح و نور و طینت متعالی دارند، تأیید شده روح القدس اند، معصوم و مصون از خطا و گناه و اشتباه اند، از علم لدنی و قدرت و ولایت تکوینی برخوردارند، خازنان علم خدا، واسطه های فیض الهی، شفیع امت و حجت پروردگارند، از حال و اعمال پیروان خود خبر دارند، علم بلایا و منایا و اسم اعظم الهی در اختیارشان است، علم همه ملائکه و انبیا را دارند، به همه کتب انبیا آشنایند، همه زبانها را می فهمند و می توانند به آنها تکلم کنند، فرشتگان در خدمت آنهایند، نامهایشان بر عرش و کرسی و لوح و درهای بهشت نگاشته است، قدرت احیای مردگان و شفابخشی بیماران دارند، مودتشان واجب و ولایتشان موجب قبولی اعمال و طاعت و محبتشان مایه ایمنی از عذاب دوزخ است، از حوادث گذشته و آینده و از زمان مرگ خویش و دیگران باخبرند، مقام شفاعت دارند، وجودشان مایه امنیت عالم وجود و امان برای مردم از عذاب الهی است، حوض کوثر و جواز عبور از صراط و ورود به بهشت در اختیار آنان است، نصرت و یاری آنان واجب است و بغض و نافرمانی آنان موجب عذاب خداست، بر پیامبران دیگر برتری دارند، عدل و همتای قرآنند، طهارت مولد دارند، در کودکی هم مثل بزرگی دانای علوم و خلیفه خدا در زمین اند، افضل خلائق، و اولو الامر، ارکان هستی، پایه های حق، وارثان انبیا، راسخان در علم و دانا به دانش جفر و جامعه اند، در ایثار، تواضع، عفو، حلم، جود، عبادت، شجاعت، پارسایی و زهد، تقوا و خدا ترسی، ذکر خدا، صبر و رضا، علم و

سیاست و تدبیر، از همه برترند و هیچ فضیلتی را نمی توان یافت و شناخت مگر آنکه در بالاترین درجه، آنرا داریند و کتاب فضایلشان آن قدر عظیم است که نمی توان انگشت به دریا زد و آن را ورق زد. (۱)

حضرت علی علیه السلام در نهج البلاغه در موارد متعددی از آل محمّد و اهل بیت و فضایل و مکانت علمی و شأن والای آنان سخن به میان آورده است. (۲) درخشندگی فضایل به حدّی است که غیر شیعه نیز درباره امامان و اهل بیت پیامبر به تألیف پرداخته اند. (۳)

فضایل علی علیه السلام، اهل بیت.

فضایل علی علیه السلام

کتاب فضل تو را آب بحر کافی نیست که تر کنیم سر انگشت و صفحه بشماریم

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: اگر درختان قلم شوند و دریاها مرکب، و جنیان حسابگر شوند و آدمیان نویسنده، نمی توانند فضایل علی علیه السلام را برشمارند. (۴) با آنکه در دوران صدر اسلام، دوستان علی علیه السلام از ترس و دشمنان از روی حسد، فضایل او را کتمان کردند، امّا فضایل او شرق و غرب جهان را پر کرده است (مضمون کلام خلیل بن احمد فراهیدی) (۵) و به قول ابن ابی الحدید، نام و فضایل او همچون مشک، هرچه پنهان تر می شد، بوی دل انگیزش

ص: ۴۶۷

۱- ۱. فضایل اهل بیت را از جمله در این منابع ملاحظه کنید: «بحار الأنوار»، ج ۲۳ تا ۲۷، «اثبات الهداه»، شیخ حر عاملی، «مناقب» ابن شهر آشوب، «اصول کافی» کلینی ج ۱، «خصائص الأئمه» سید رضی، «مدینه المعاجز» بحرانی، «نور الأبصار» شبلنجی، «ینایع الموده» قندوزی، «اهل البيت في الكتاب و السنه» ری شهری، «ارشاد» شیخ مفید و دهها کتاب معتبر دیگر. زیارت جامعه کبیره» و «دعای ندبه» نیز گوشه هایی از مناقب و ویژگیهای اهل بیت را بیان کرده است.

۲- ۲. در خطبه های ۲۳۷، ۲۰۰، ۱۸۷، ۱۵۴، ۱۴۸، ۱۴۵، ۱۴۴، ۹۸، ۹۷، ۹۳، ۴، ۲ (نقل از کتاب «امامت»، حسن حسن زاده، ص ۱۵).

۳- ۳. ر.ک: «اهل البيت في المكتبة العربيّه»، سید عبد العزيز طباطبایی، که ۸۵۶ کتاب از دانشمندان غیر شیعه را درباره ائمه و اهل بیت معرفی کرده است.

۴- ۴. مناقب، خوارزمی، ص ۲.

۵- ۵. تنقیح المقال، ج ۱ ص ۴۰۳، فیض کاشانی چنین نقل کرده است که از دانشمندی درباره فضایل علی علیه السلام پرسیدند، گفت: «ما اقول في رجل كتم اعداؤه فضائله حسدا و عداوه، و کتم اولیاءه فضائله خوفا و تقیه ثم ظهر من بین الکتمانین فضائل طبقت الخافقین» (محجه البیضاء، ج ۱ ص ۲۴۵). این مضمون در شعری به این صورت آمده است: لقد کتموا آثار آل محمد محبّهم خوفا و اعدائهم بغضا فأبرز من بین الفریقین نبذه بها ملأ الله السموات و الأرض منتخب التواریخ، ص ۷۸۶ و ۱۴۷.

به مشام جانها بیشتر می رسید و مثل خورشید زیر ابر نور می افشاند و مانند روشنائی روز، آشکار می شد. (۱) با آنکه مناقب آن حضرت بی شمار است و حجم عظیمی از کتب روایی را آکنده است، اما به اختصار، برخی از آنها یاد می شود:

۱- تولد در کعبه، افتخاری که از آغاز خلقت تا پایان برای کسی اتفاق نیفتاده است و نخواهد افتاد. (-مولود کعبه).

۲- شرافت خانوادگی، به لحاظ انتساب به بنی هاشم و داشتن پدری چون ابو طالب و مادری چون فاطمه بنت اسد، که جلالت هردو بسیار والاست (-ابو طالب).

۳- پرورده دامن رسول خدا. وی از کودکی و نوجوانی در دامن پیامبر بزرگ شد و همواره با او بود. خود امام، به این ویژگی ممتاز اشاره دارد و به آن افتخار می کند. (۲)

۴- سبقت در اسلام آوردن، به اتفاق عالمان و مورخان مهم، اولین کسی که از مردان به پیامبر خدا ایمان آورد، علی علیه السلام بود. (۳) همچنین جزء اولین پیشگامان در نماز بود و چند سال، جز خدیجه کبری و علی مرتضی همراه پیامبر کسی نماز نمی خواند.

۵- خفتن در بستر پیامبر. از این حادثه و ایشار با عنوان «لیله المیبت» یاد می شود. آنگاه که مشرکان برای قتل پیامبر همدست شدند، وی در بستر رسول خدا خوابید و پیامبر همان شب از مکه بیرون رفت و آغازی برای هجرت به مدینه بود. قرآن به این فداکاری و معامله جان با خدای جان آفرین اشاره دارد: «وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ...» (۴) (-لیله المیبت).

۶- هجرت با رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ. در قرآن و اسلام، هجرت یک فضیلت است و مهاجران از وجهه خوبی برخوردار بودند. حضرت علی علیه السلام هم افتخار مهاجرت از مکه به مدینه را داشت.

۷- گشوده ماندن در خانه او به مسجد پیامبر. در اوایل هجرت، پیامبر همه درهایی را که از خانه ها به مسجد گشوده می شد بست، تنها در خانه علی علیه السلام بازماند «و سد الأبواب

ص: ۴۶۸

۱- ۱. شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، ج ۱ ص ۱۷.

۲- ۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۹۲ (قاصعه).

۳- ۳. الغدیر، ج ۳ ص ۲۳۷.

۴- ۴. بقره، آیه ۲۰۷.

الآباه» (۱) و پیامبر این کار را به امر خدا انجام داد.

۸- جان پیامبر خدا در واقعه مباحله و آیه ای که در این باره نازل شده، حضرت علی علیه السّلام همچون جان پیامبر به شمار آمده است: «وَ أَنْفُسَنَا وَ أَنْفُسَكُمْ» (۲) (-مباحله، آیه مباحله).

۹- حَبّ علی علیه السّلام ایمان است. در احادیث فراوان، محبت به علی علیه السّلام نشانه ایمان به شمار آمده و دوستی با او دوستی با خدا و رسول از سوی دیگر، بغض او نشانه کفر و نفاق شمرده شده است (-میزان حق، حَبّ علی علیه السّلام).

۱۰- حق و علی علیه السّلام علی با حق است و حق با علی است «علیّ مع الحقّ و الحقّ معه». (۳) این محوریت برای شناخت و پیروی از حق، از فضایل برجسته اوست که در روایات متعدد آمده است (-علی علیه السّلام و حق).

۱۱- پدر ائمت. حضرت در حدیث پیامبر اسلام به منزله پدر ائمت به حساب آمده است «أنا و أنت أبوا هذه الأمة» (۴) و این پدری، حق عظیمی برعهده فرزندان معنوی او می گذارد.

۱۲- ولیّ مؤمنان. رسول خدا صلی الله علیه و آله بارها او را به عنوان امام مسلمین، وصیّ خود، خلیفه پیامبر، ولیّ خدا، ولیّ مؤمنان معرفی کرده و امامت خلق را پس از خویش برعهده او نهاده است. آیه ولایت و آیه ابلاغ و آیه تکمیل، اشاره به این مقام والا و فضیلت جاودانه دارد (-ولایت).

۱۳- قسیم بهشت و جهنم. در روایات بسیاری حضرت امیر به عنوان «قسیم الجنّه و النار» معرفی شده است (قسیم الجنه و النار).

۱۴- میزان اعمال. میزان کمال و صحّت عمل انسانها با وجود حضرت امیر سنجیده و حساب می شود. در برخی زیارتها به آن حضرت به عنوان میزان الأعمال سلام می دهیم.

در حدیث است: «انّ أمير المؤمنين و الأئمّه من ذرّيته هم الموازين» (۵).

۱۵- رستگاری پیروان. روایتی با این مضمون که «علیّ و شیعتہ هم الفائزون» به

ص: ۴۶۹

۱- ۱) دعای ندبه.

۲- ۲) آل عمران، آیه ۶۳.

۳- ۳) الغدير، ج ۷، احقاق الحق، ج ۵، بحار الأنوار، ج ۳۸ ص ۲۶ به بعد.

۴- ۴) بحار الأنوار، ج ۳۶ ص ۸.

۵- ۵) بحار الأنوار، ج ۷ ص ۲۵۲.

صورت متواتر نقل شده است.

۱۶- در حدیث منزلت که بسیار معروف است «أنت منی بمنزله هارون من موسى إلا أنه لا نبي بعدي» آن حضرت وزیر و جانشین پیامبر معرفی شده است، همان منزلتی که هارون نسبت به موسای کلیم داشت (-حدیث منزلت) و همه مقامات مربوط به پیامبر را (جز رسالت و پیامبری) داراست.

۱۷- دانای بی نظیر. علوم آن حضرت و پیشگوییهای متعدد او در حوادث مختلف و اینکه هرچه می پرسیدند پاسخ می فرمود و می گفت: پیش از آنکه مرا از دست دهید از من سؤال کنید و... نشان دانش فراوان اوست. (۱) او در شهر علم نبوی است (که من شهر علمم، علیم در است).

۱۸- پارسایی. دل بسته نبودن به دنیا و فریب جلوه گریهای دنیا را نخوردن، از فضایل برجسته مولاست و ساده زیستی در لباس و خوراک و مسکن و... از نشانه های آن است (-زهده علی علیه السلام).

۱۹- عدالت. دادگری در حکومت و قضاوت و مبارزه با ظلم و تبعیض و حیف و میل بیت المال، تقسیم بیت المال، دادخواهی مظلوم و... از ویژگیهای بارز زندگی اوست و عدالت، از حکومت و قضاوت او آبرو دارد.

شهرت عدل، از قضاوت توست جاودان جلوه عدالت توست

رسول خدا صلی الله علیه و آله هم بارها او را عادل ترین مردم دانسته است، زندگی او بخصوص در دوران خلافت، بهترین شاهد بر این فضیلت است (-عدل علی علیه السلام).

۲۰- جهاد و شهادت. مبارزه او در میدان ها در رکاب پیامبر و فتوحات شجاعانه او و سرانجام شهادت خونین وی، ترسیم خط جهاد و شهادت است و حیات اسلام در سایه شمشیر اوست (-لا فتی إلا علی).

در رکاب رسول، پا به رکاب فاتح بدر و خبیر و احزاب

عشق به شهادت و انس با مرگ و هراس نداشتن از مرگ سرخ، فضیلت برجسته

ص: ۴۷۰

اوست و علاقه خود را به مرگ بیش از علاقه کودک به سینه مادر می داند. (۱)

این چند نمونه از فضایل او، هرگز گوشه ای و قطره ای از دریای فضایلش را هم نمی تواند نشان دهد و در هر فضیلتی همچون شجاعت، سخاوت، جوانمردی، حلم، صبر، ایثار، تواضع، عاطفه و ترحم، قاطعیت و صلابت دینی، عبادت، خداترسی، عفو و گذشت و... که حساب کنیم، وی پیشتاز و برتر از همه است.

«عاطفه علی، یتیمان را رویاند و شکوفاند، حلم علی، آتشفشانها را به خاموشی فراخواند.

جوانمردی علی، اشکهای چشم خواهر عمرو بن عبدود را بر بالین کشته برادر خشکاند.

بزرگواری علی، ابن ملجم را به زندگی امیدوار کرد. گذشت و عفو علی، دشمنان کین توز را از شرم، آب کرد. شجاعت علی، نام شجاعان را به فراموشی سپرد. جود علی، حاتمها را از یادها زدود. وجود علی، محمد را تفسیر کرد. سجود علی، تجسم عبودیت و بندگی بود. زندگی علی، حیات را معنی کرد، حیات علی، به زندگی روح بخشید. راه علی، میزان رفتن و بودن بود. سخن علی، بلاغت را بارور ساخت. رفتار علی، سنت پیامبر را احیا کرد. کار علی، نخلستانهای کوفه را سرسبز و پر بار نمود. علم علی، چشمه نخستین همه دانستنیها بود. خشم علی، جهنمی کافر سوز و منافق کش بود. قاطعیت علی، شمشیرها را از برنگی انداخت. تیغ علی، بر هر دشمن یک بار فرود می آمد. قضاوت علی، به عدالت آبرو بخشید. زهد علی، بی قدری دنیا را نشان داد. حکومت علی، مدل جهاننداری و الگوی رهبری بود. جهاد علی، قامت دین را استوار داشت. مظلومیت علی، تسلی بخش همه مظلومان تاریخ شد...» (۲)

سخن از فضایل علی علیه السلام در این مختصر نمی گنجد، باید به منابع و کتب مفصل تر مراجعه کرد. (۳)

ص: ۴۷۱

۱- ۱. نهج البلاغه، خطبه ۵.

۲- ۲. بخشی از مقاله «نگین کعبه»، جواد محدثی، «روایت انقلاب» ج ۳ ص ۲۶.

۳- ۳. از جمله ر. ک: «بحار الأنوار»، ج ۳۵ تا ۴۱، «مناقب» ابن شهر آشوب، ج ۲ «مناقب» ابن مغزلی، «اسنی المطالب» جزری، «کشف الیقین» علامه حلی، «الغدیر»، علامه امینی، «مناقب مرتضویه»، «کشفی»، «المعیار و الموازنه»، «اسکافی»، «مرد نامتناهی»، «حسن صدر»، «سیمای پرفروغ»، «ناظم زاده»، «مرد نامتناهی»، «حسن صدر»، «دانشنامه امام علی»، ج ۱۱، «موسوعه الامام علی بن ابی طالب» ج ۸ و ۹ «اکسیر اعظم» میرشکرایی، «احقاق الحق»، ج ۷، «امام علی بن ابی طالب»، «رحمانی همدانی»، «تجلی فضیلت»، «میرلوحی»، «علی آینه حق نما» سید ابراهیم الحسینی، «فضایل الامام علی» محمد جواد مغنیه و بسیاری منابع دیگر.

راز دل افلاک به یک مشت گل و خاک بنهفته به صورت بشرش نام نهادند

که یوسف و یعقوب، گهی شیث و گه ایوب گه نوح و گهی بو البشرش نام نهادند

که خواجه لولاک و گهی خسرو افلاک گه باب شبیر و شبرش نام نهادند

خواندند گهی خواجه هرمنعم و درویش گه خالق هرخیر و شرش نام نهادند

القصه که از پرتو رخسار علی علیه السلام بود یک جلوه که شمس و قمرش نام نهادند

زاده ز دمش آدم و او زاده ز آدم گاهی پدر و گه پسرش نام نهادند

در خاک نهان ریشه و از چرخ عیان شاخ گاهی شجر و گه ثمرش نام نهادند. (۱)

-امامت مفضول، اولین مسلمان، حدیث منزلت، علی از زبان علی علیه السلام، علی در قرآن.

فلته

انجام کاری یا وقوع حادثه ای بدون برنامه و آینده نگری و تدبیر کافی «فلته» است. (۲)

این تعبیر را بارها عمر بر فراز منبر دربارهٔ خلافت ابو بکر و بیعت مردم با او در سقیفه به کار برد: «کانت بیعه ابی بکر فلتة وقی الله شرّها» (۳) بیعت مردم با ابی بکر، کار شتابزده و حساب نشده ای بود که خداوند مردم را از شر آن حفظ کرد. در برخی نقلها هم به جای بیعت، امامت و زمامداری ابو بکر آمده است. (۴) آنچه در سقیفه و به صورت غوغاسالاری و بدون حضور چهره های برجستهٔ اصحاب و اهل بیت پیامبر به نام «بیعت اهل حلّ و عقد» صورت گرفت و ابو بکر به خلافت رسید، کاری شتابزده و دور از تدبیر بود که خلیفهٔ دوم هم از این لغزش یاد می کرد.

ابن ابی الحدید، پس از نقل این سخن و پیامدهای پذیرش آن، در بحثی مفصّل کوشیده تا پاسخی به آن بدهد و اشکالاتش را برطرف سازد. در پایان هم می افزاید: بدان که شیعه، این سخن عمر را که بیعت با ابو بکر، به صورت فلتة و بی حساب و تدبیر بود، قبول

ص: ۴۷۲

۱-۱). سرمایه سخن، محمد ابراهیم آیتی، ص ۲۷۶.

۲-۲). مجمع البحرین.

۳-۳). بحار الأنوار، ج ۹۰ ص ۱۲۴، کفایه الخصام، ج ۳ ص ۳۷۲، مصادر نهج البلاغه و اسانیده، ج ۲ ص ۳۰۲، نقل دیگر: کانت بیعه الناس لأبى بکر فلتة من فلتات الجاهلیة، وقی الله المسلمین شرّها، فمن عاد الیه فاقتلوه (مواقف الشیعه، احمدی میانجی، ج ۳ ص ۹۹).

ندارد و ابیاتی از شاعران عرب می آورد که آنان، حادثه سقیفه را چیزی از پیش تعیین شده و با برنامه ریزی قبلی دانسته اند، از جمله این دو بیت:

زعموها فلتة فاجئه لا و ربّ البيت و الركن المشيد

انما كانت امورا نسجت بينهم اسبابها نسج البرود

از محمد بن هانی شاعر عرب نیز نقل شده است:

و لكنّ امرا كان ابرم بينهم و ان قال قوم فلتة غير مبرم (۱)

امری بود که میان خودشان ابرام و طرح ریزی شده بود و اگر گروهی گفته اند که بیعت با ابو بکر «فلته» بود، سخنی نادرست است. و حق همین است و اصحاب سقیفه با توطئه ای حساب شده، بنا داشتند خلافت را از اهل بیت منع کنند و خود گفته بودند که نبوت و خلافت نباید در بنی هاشم جمع شود! (۲) هر چند اگر بیعت و خلافت ابو بکر، به همان صورت هم که عمر ادعا کرده باشد، باز هم شیوه ای غلط و حادثه ای شوم است که در مقابل نصّ خدا و رسول انجام گرفته و شرّ آن دامن امت محمدی را تا قیامت گرفته است. «اگر فعل و انفعالاتی که در سقیفه انجام می گیرد درست است، چرا عمر آن را «فلته» خواند؟ و چرا ابو بکر کار را به وصیت بدون پرسش از اجماع برگزار نمود؟ و چرا عمر بدون مشورت با اجماع انتخابات را به شورای شش نفری محوّل داشت، با طرح نقشه ای که علی در آن کشته شود؟ و من نویسنده، به همین مناسبت همیشه این شورا را شورای شمشیری می گویم. و آیا روش انتخاب ابا بکر درست است، یا عمر، یا عثمان؟» (۳)

مرحوم سید شرف الدین پس از نقل ماجرای فلتة و سخن ابو بکر که گفت: خدا مسلمانان را از شرّ آن نگه داشت و حفظ کرد، می گوید: این حفظ کردن به دست علی علیه السّلام بود، با صبری که بر آن آزارها کرد و پلک چشمانش را بر آن خارها بست و از حق خود برای حیات اسلام گذشت. (۴) اگر آن صبر بر مظلومیت و درایت و مصلحت اندیشی نبود، اگر

ص: ۴۷۳

۱- ۱. شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج ۲ ص ۲۶ تا ۳۷.

۲- ۲. نظریه عداله الصحابه، ص ۹۳.

۳- ۳. شهید پاک نژاد در «مظلومی گمشده در سقیفه»، ص ۲۷.

۴- ۴. النصّ و الاجتهاد، ص ۹۲. درباره بی برنامه نبودن بیعت با ابو بکر از جمله ر.ک: «سیاه ترین هفته تاریخ» علی محدّث، ص ۳۷۰. عبد الفتاح عبد المقصود هم غصب خلافت و سقیفه را امری از پیش طرّاحی شده می داند (ر.ک: «خاستگاه خلافت»، ترجمه سید حسن افتخارزاده، ص ۲۸۱).

مردم سر به شورش می زدند و اگر تیغها بر سر این مسأله از نیام کشیده می شد و جنگی داخلی پدید می آمد، شری بدتر و بزرگتر از خلافت بدون اجماع و مشورت و رأی عمومی مردم پیش می آمد، و آن هدم اسلام و نابود شدن زحمات حضرت رسول صلی الله علیه و آله بود.

-سقیفه بنی ساعده، اجتهاد در مقابل نص، پنج شنبه شوم، اقیلونی، پنجاه و پنج سؤال از تاریخ.

فلسفه سیاسی اسلام

شیوه اداره جامعه اسلامی و سبک حکومت دینی پس از پیامبر، در قالب «امامت» است. اساس حکومت دینی «خدامحوری» است و اطاعت از پیامبر و امام نیز ریشه در «ولایه الله» دارد. از انواع رژیمها و حکومتهای گذشته و فعلی، آن چه نوع حاکمیت در اسلام را معین می کند متفاوت با همه آنهاست. پس می توان فلسفه سیاسی اسلام را در قالب امامت دانست و «غدیر»، صحفه ارائه عینی این شیوه و بیعت گرفتن از امت برای امامت بود. این شیوه، مبتنی بر قرآن است و بر محور صالح ترین فرد برای تداوم راه پیامبر و اجرای کتاب خدا استوار است و سیاست مدن و مدینه فاضله اسلامی و مبانی نظری و عملی حکومت دینی با «فلسفه غدیر» صورت می پذیرد.

در این نگاه و شیوه، قانون حاکم «قرآن» است و پیشوای مردم «امام». مبنای مشروعیت حکومت امام هم تشریح الهی و نصب نبوی است، نه انتخاب و رأی مردم و بیعت آنان بیعت تنها پشتوانه اجرایی برای امام است، نه آنکه برای او مشروعیت بیاورد.

نوع حکومت و شرایط حاکم در اسلام، بارها از زبان پیامبر خدا صلی الله علیه و آله به صورتهای مختلف بیان شد و وی بر «ولایت علوی» و خلافت اهل بیت و وصایت امیر المؤمنین تأکید فرمود تا شیوه حکومتی خودش پس از او نیز با امامت علی بن ابی طالب علیه السلام تداوم یابد. اگر حضرت رضا علیه السلام امامت را شیرازه دین و نظام بخش مسلمانان می دانست (ان الإمامه زمام الدین و نظام المسلمین) (۱) برای بیان همین اسلوب از رهبری بود، تا مکلفین بدانند که نظام دین و دنیای خود را به چه کسی باید بسپارند و با که بیعت کنند و از چه کسی فرمان

ص: ۴۷۴

برند، تا اطاعت از او اطاعت خدا باشد و حکومت او جامعه را به کمال آرمانی برساند. از این رو، مسأله غدیر و امامت، یک موضوع کهنه و تاریخی نیست، بلکه مسأله ای همیشه نو و سرنوشت ساز است و تشکیل حکومت و برعهده گرفتن زمام امور مسلمانان، برای تحقق بخشیدن به اهداف بلند انبیاست.

«در قرآن کریم نیز آیات چندی درباره رهبری آمده است... در اسلام، فلسفه سیاسی به جدی ترین صورت و از آغاز کار دعوت مطرح بوده است و جزء ارکان اصلی قرار داده شده است و علما و سلف شیعه از آغاز و از میان خود صحابه، به اهمیت مسأله رهبری توجه داشتند و عدالت را در آن، شرط قطعی می دانستند. در طول تاریخ هیچ گاه از اهمیت آن و پراکندن و یاد دادن این اهمیت غفلت نکردند و تن نزدند و بجز آنچه از نظر عملی انجام دادند و بزرگان شیعه از روز سقیفه تا روز عاشورا و... همواره با حکومت غیر عادل درگیر شدند، تا جایی که خون خود را دادند، بجز اینها، در عرصه های فکری نیز درباره اهمیت آن همی کار کرده اند و کتاب نوشته اند.» (۱) - امامت، وصایت، پیام غدیر، فرهنگ غدیر، امر، خلافت، ولایت.

فیض الإسلام

مترجم نهج البلاغه به زبان فارسی. در میان فارسی زبانان نام فیض الإسلام با نهج البلاغه قرین است و او با ترجمه و شرح این کتاب به فارسی گامی مهم در آشنا ساختن فارسی زبانان با شخصیت حضرت علی علیه السلام و معارف بلندی که در کلام اوست برداشت و این اثر را در جامعه ما مطرح ساخت و پیش از انقلاب اسلامی، در گرایش نسل انقلابی به اسلام علوی مؤثر بود.

سید علی نقی فیض الاسلام در سال ۱۲۹۰ ش در «سده» اصفهان به دنیا آمد. علوم دینی را در اصفهان، تهران، مشهد و نجف فراگرفت و به درجه اجتهاد رسید. سالها تحقیق و ترجمه و تدوین این کتاب عظیم و ماندگار طول کشید و عرضه آن در شش جلد در سال ۱۳۷۱ ق (پنجاه و پنج سال پیش) به انجام رسید. وی در سال ۱۳۶۴ ش در سن ۷۳

ص: ۴۷۵

سالگی در گذشت. فیض الاسلام، علاوه بر نهج البلاغه، کتاب صحیفه سجادیّه و قرآن کریم را نیز ترجمه کرده است. (۱) شیوه او، ترجمه به اضافه اندکی توضیح مختصر همراه آن است. هر چند ترجمه های متعددی در سالهای اخیر بر نهج البلاغه منتشر شده است، سابقه و ابتکار او در این زمینه، نامش را ماندگار ساخته است. وی در مقدمه کتابش انگیزه و اندیشه ترجمه این کتاب را به فارسی توضیح داده است. برای وی در مهر ۱۳۸۳ بزرگداشتی در استان اصفهان برگزار شد.

-نهج البلاغه، فصاحت و بلاغت، سخنان علی علیه السلام.

ص: ۴۷۶

۱-۱). بر گرفته از «جمهوری اسلامی» ۲ اردی بهشت ۸۰، ص ۱۰.

قاسطین

قاسطین هر چند از ریشه قسط (به معنی عدل) است، اما معنای آن ستمگرانی اند که با قسط و عدل مخالفند. قرآن نیز قاسطین را هیزم دوزخ شمرده است. ادر تاریخ، مراد از قاسطین کسانی اند که زیر بار حکومت عدل علوی نرفتند و با شکستن بیعت با او ستیز کردند و امیر المؤمنین با آنان جنگید (-جنگ صفین). قاسطین، عمدتاً دشمنان آن حضرت بودند که بر محور حکومت شام و امویان گرد آمدند و جنگ صفین را به راه انداختند. معاویه، عمرو عاص، عبید الله بن عمر، عبد الرحمن بن خالد، عبد الله بن عمرو عاص، مروان حکم، معاویه بن خدیج، ضحاک بن قیس، بسر بن اراطه، ابو الأعور سلمی، حبیب بن مسلمه، و شرحبیل بن سمط کندی از چهره های شاخص قاسطین و از سران و فرماندهان سپاه معاویه در جنگ صفین بودند. ۲

جنگ صفین، یکی از فتنه های آنان بود. قتلها، غارتها، تفرقه افکنیها، جاسوسیها و دروغ پراکنیها و نیز آشفته ساختن اوضاع بر ضد حکومت مشروع امیر المؤمنین علیه السلام از جمله

کارهای دیگرشان به شمار می رود. (۱) پیامبر اکرم به امیر المؤمنین خیر داده بود که با قاسطین و مارقین و ناکثین نبرد خواهد کرد:

«ستقاتل بعدی الناکثین و القاسطین و المارقین» (۲) و خود آن حضرت نیز می فرمود من مأمور به نبرد با این سه گروهم: «امرت بقتال الناکثین و القاسطین و المارقین» (۳) و اشاره به سه جنگ جمل، صفین و نهروان است.

—جنگ صفین، شامیان.

قاضی نور الله—احقاق الحق

قاعدین

به معنای نشستگان از قیام و جهاد، آنان که در شرایط حساس و هنگام مبارزه و جهاد، در خانه و شهر می نشینند و در بسیج عمومی شرکت نمی کنند و وارد میدان نبرد نمی شوند و در صحنه درگیری حق و باطل، خود را کنار می کشند و دیگران را هم به عدم شرکت در نبرد تشویق می کنند و گاهی هم تماشاچی صحنه می شوند. چنین گروههایی هم در زمان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله وجود داشتند که به بهانه های مختلف از حضور در جهاد تخلف می کردند، هم در زمان امیر المؤمنین، که او را در نبرد با باطل، یاری نمی کردند. قرآن، قاعدین را در مقابل مجاهدین قرار می دهد و پیکارگران مجاهد را بر آنان برتر می شمارد: «...فضّل الله المجاهدین علی القاعدین اجرا عظیما». (۴) گاهی هم از آنان با عنوان «خوالف» یاد می کند، یا «مخلفون». البته خوالف، بیشتر صاحبان عذرند.

قاعدین، علی علیه السلام را در جنگ جمل و صفین یاری نکردند و به بهانه فتنه و شبهه، خود را از صحنه کنار کشیدند. کسانی همچون سعد بن ابی وقاص، عبد الله بن عمر، ابو موسی

ص: ۴۷۸

۱ - ۱). از جمله ر.ک: «الغارات»، ثقفی، «الفتنه الکبری» طه حسین، «بحار الأنوار»، ج ۳۲، «دانشنامه امام علی»، ج ۹، مقاله قاسطین. «موسوعه الامام علی بن ابی طالب»، ج ۵ ص ۲۸۹.

۲-۲). بحار الأنوار، ج ۳۲ ص ۳۰۹، احقاق الحق، ج ۶ ص ۶۰ (امرنی رسول الله بقتال الناکثین و القاسطین و المارقین).

۳-۳). همان.

۴-۴). نساء، آیه ۹۵.

اشعری، اسامه بن زید، زید بن ثابت از سران این گروه بودند که حتی با علی علیه السلام حاضر به بیعت هم نمی شدند. (۱) قعود آنان از نبرد در رکاب امیر المؤمنین، ضربه ای از پشت بر اردوی حق بود. در جنگ صفین نیز قاعدین به اسم بی طرفی خود را از یاری حق کنار کشیدند. کار آنان بر افراد دیگر هم اثر منفی و سست کننده می گذاشت و گلایه های فراوان حضرت که در خطبه های نهج البلاغه آمده است، ناظر به اینگونه روحيات است. پس از جنگ امام با خوارج نهروان که حضرت می خواست مبارزه با معاویه را ادامه دهد، باز هم موضع انفعالی آنان آزاردهنده علی علیه السلام بود. قضاوت حضرت امیر درباره آنان که به اصطلاح می خواستند وارد فتنه نشوند و در برادرکشی! شرکت نکنند، چنین بود که ایشان، هرچند باطل را یاری نکردند، ولی با کنار کشیدن خود، حق را تنها گذاشتند و ضعیف ساختند: «خذلوا الحق و لم ی نصروا الباطل». (۲) ابو موسی که والی کوفه بود، از سران قاعدین بود و مردم را به نشستن در خانه دعوت می کرد و با موقعیتی که در کوفه داشت، سخنان و مواضع تخریبی او در جلوگیری از عزیمت مردم به جبهه مؤثر بود. امام در آستانه نبرد نامه ای به او نوشت، او نامه امام را هم پاره کرد. حضرت نامه دیگری نوشت و با چند نفر فرستاد، باز هم کارشکنی کرد و به اسم «فتنه» و اینکه پیامبر خدا فرموده است در فتنه ها در خانه بنشینید و شمشیرها را غلاف کنید، مردم را از یاری امیر المؤمنین بازمی داشت. در نهایت علی علیه السلام مالک اشتر را به کوفه اعزام کرد و او توانست تبلیغات قاعدانه ابو موسی را خنثی سازد و سپاهی برای یاری امام از کوفه بسیج کند. (۳)

موضع قعود به جای قیام و خانه نشینی به جای شرکت در جبهه و جهاد، بخصوص از سوی چهره های سرشناس و خواص، مردم را دچار ذهیت می کند و موجب ترک نصرت حق و تقویت باطل است و چنین موضع و عملکردی با شیعه گری ناسازگار است، هرچند به بهانه و با عنوان پرهیز از وقوع در فتنه باشد.

ص: ۴۷۹

۱- ۱. درباره قاعدین، از جمله ر.ک: «دانشنامه امام علی»، ج ۹ ص ۹.

۲- ۲. نهج البلاغه، صبحی صالح، حکمت ۱۸.

۳- ۳. شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، ج ۱۴ ص ۱۰ تا ۲۱.

«فته جایی است که حق با باطل/جور با عدل و خدا با طاغوت/گردد آمیخته آنگونه که هرگز نتوان بازشناخت/لیک در صحنه پیکار امام/با ستم پیشه و پیمان شکن و فاسق خارج از دین (۱)/حق چنان روشن و بی ابهام است/همچو خورشید به پیشانی روز/در چنین کوره افروخته از ظلمت و نور/نور آزادی و ظلمت ظلم/خائن آن است که خود را به کناری بکشد/نشتابد به سوی نصرت حق،جبهه نور/چونکه در صحنه درگیری حق با باطل/بی طرف بودن در جمع تماشاچیها/خود گناهی است عظیم...» (۲)

-خذلان حق، اطاعت.

قبر پنهان علی علیه السلام

محل دفن امیر المؤمنین علیه السلام سالها مخفی بود. زمان هارون الرشید جای آن معلوم شد و بقعه ای بر آن ساختند. فرزندان علی علیه السلام پس از شهادت آن حضرت، تصمیم بر پنهان نگه داشتن قبر او گرفتند، تا بنی امیه و خوارج نسبت به آن بی حرمتی نکنند. در شب دفن، تابوتی را بر شتری بستند و همراه افراد موثق از کوفه بیرون بردند، تا وانمود کنند که به مدینه می برند. استری را نیز با جنازه ای پوشانده بیرون بردند، تا وانمود کنند که در «حیره» دفن می کنند. در مسجد و دار الإماره و منزل یکی از اصحاب و در «کناسه» و «ثویه» چند قبر کردند و بدین صورت مردم از محل دقیق دفن آن حضرت در ابهام ماندند و جز اصحاب خاص و فرزندان وی کسی نمی دانست. (۳)

علامه مجلسی می نویسد: علت پنهان بودن قبرش ترس از خوارج و منافقین بوده و کسی جز خواص شیعه از جای مخفی آن اطلاع نداشت، تا اینکه در زمان سفاح خلیفه عباسی، امام صادق علیه السلام به حیره برآمد و موضع قبر را نمایاند و از آن پس تاکنون شیعه، قبر امام را در همان موضع زیارت می کند. (۴)

ص: ۴۸۰

۱-۱. یعنی قاسطین و ناکثین و مارقین.

۲-۲. برگ و بار، ص ۲۵۸.

۳-۳. معجم القبور، سید محمد مهدی موسوی اصفهانی، ج ۱ ص ۳۶۷.

۴-۴. بحار الأنوار، ج ۴۲ ص ۳۳۸.

امام سجاد علیه السلام به طور مخفیانه آن را زیارت می کرد، امام باقر علیه السلام در عهد بنی مروان از آن خبر داشت و گاهی به زیارت می رفت. امام صادق علیه السلام در عصر عباسیان که چندین بار به عراق احضار شد در مسیر راه موضع قبر شریف را به یاران مخصوص که همراهش بودند نشان می داد. بتدریج برای همه جایگاه آن آشکار شد و محل زیارت و رفت و آمد گشت و در زمان هارون کاملاً از آن حالت پنهانی درآمد. (۱) هارون به شکار رفته بود، در منطقه «غریین» آهوانی را دیدند. باز و سگ شکاری در پی آنها روان ساختند. پس از مدتی آهوان به تپه ای پناهنده شدند. بازها و سگها برگشتند. هارون تعجب کرد، آهوان از تپه پایین آمدند، بازها و سگها دوباره در پی آنها روان شدند، باز هم به آن تل پناه بردند.

سه بار این صحنه تکرار شد. به دستور هارون پیرمردی را از بنی اسد در آن منطقه یافته آوردند. هارون ماجرای تپه را پرسید. او امان خواست، سپس به نقل از پدرانش گفت که در این تپه، قبر علی بن ابی طالب علیه السلام است، خداوند آن را حرم و پناهگاه قرار داده و هر که به آنجا پناه آورد ایمن است. هارون متأثر شد و گریست... (۲) -نجف، غری، دفن شبانه.

قتال بر تأویل

فرمان خدا بر جنگ با کافران، در آیات متعددی از قرآن آمده است، آیاتی صریح و روشن، قتالی صریح با کافرانی صریح. نبرد با مشرکین طبق فرمان آیات قرآن، «قتال بر تنزیل» است. نبرد دیگری هم با کسانی است که در ظاهر مسلمانند و در باطل کافر. نبرد با آن کافران مسلمان نما و اهل بغی و تجاوز که بر اساس تأویل آیات قرآن و از سوی ولی خدا انجام می گیرد، «قتال بر تأویل» است که بسی دشوار است، زیرا در ظاهر، دو گروه مسلمان باهم می جنگند، اما یک طرف حق است و طرف دیگر باطل و تشخیص جبهه حق و نصرت آن جبهه، نیازمند بصیرت است.

ص: ۴۸۱

۱- ۱). تاریخ الشیعه، محمد حسین المظفری، ص ۹۴.

۲- ۲). ارشاد، شیخ مفید، ج ۱ ص ۲۶، من لا یحضره الفقیه، ج ۲ ص ۵۸۶.

قریش، کسانی بودند که مدّتی در جبهه کفر بودند و تیغ امیر المؤمنین از آنها کشته ها گرفت. سرانجام مسلمان شدند، یا تسلیم گشتند و در کنار پیامبر و صفوف مسلمین قرار گرفتند. اما روزی هم آمد که امیر المؤمنین با همانها بر سر دین جنگید و از مسلمان نمایی آنان نهراسید. این، نبرد براساس تأویل آیات بود. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بارها این نکته را یادآوری کرده و به علی علیه السلام فرموده بود که با دشمنان براساس تأویل خواهی جنگید. وقتی آیه «وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا...» (۱) نازل شد (که اشاره به درگیری دو گروه از مسلمانان و ضرورت جنگ با گروهی دارد که تجاوزکارند)، پیامبر فرمود: بعضی از شما پس از من بر تأویل خواهد جنگید، آنگونه که من بر تنزیل جنگیدم. پرسیدند: کیست؟ فرمود:

امیر مؤمنان. (۲)

در حدیث دیگری به روایت ابو ذر، پیامبر خدا فرمود: میان شما مردی است که با مردم براساس تأویل قرآن خواهد جنگید، آنگونه که من براساس تنزیل جنگیدم، با کسانی می جنگد که به یکتایی خدا شهادت می دهند، ولی بیشترشان به خدا اعتقاد ندارند، کشتن آنان بر بعضی گران می آید، تا آنجا که به ولی خدا طعنه می زنند و ایراد می گیرند، آنگونه که موسی به کار حضرت خضر ایراد گرفت. در حدیث دیگری رسول خدا صلی الله علیه و آله ضمن پیشگویی از پیدایش کسانی که به زبان شهادتین می گویند ولی در عمل با عترت پیامبر دشمنی می کنند و جهاد با آنان در فتنه ای که پدید می آورند واجب است، امیر المؤمنین علیه السلام را به عنوان کسی یاد می کنند که بر سر دین با آنان می جنگد تا دین خدا را احیا کند. (۳) نیز آن حضرت فرمود: «أنا اقاتل على التنزيل و على يقاتل على التأويل». (۴) عمّار یاسر از جمله کسانی بود که بصیرتی روشن و شناختی عمیق و ایمانی قوی داشت و خطّ را گم نکرد و کافران را در چهره های گوناگون شناخت و با آنان مبارزه کرد تا شهید شد. از رجزهای او در میدان صفین این بود:

ص: ۴۸۲

۱- ۱. حجرات، آیه ۹.

۲- ۲. بحار الأنوار، ج ۳۲ ص ۲۹۳ و ۲۹۶.

۳- ۳. همان، ص ۲۹۷، ۲۹۶ و ۳۰۰.

۴- ۴. همان، ص ۲۰۳ و صفحات بعد، احقاق الحق، ج ۶ ص ۲۴.

نحن ضربناکم علی تنزیله الیوم نضربکم علی تأویله

با شما براساس تنزیل قرآن جنگیدیم و امروز براساس تأویل آن با شما می جنگیم. و وقتی چشم عمار یاسر به پرچم عمرو عاص افتاد گفت: به خدا سوگند ما با این پرچم در زمان پیامبر سه بار جنگیده ایم و این بار چهارم است. اینان در این جنگ هم هدایت شده نیستند و در همان کفر سابق به سر می برند. (۱) امام خمینی چه زیبا از آن ستمکاران مسلمان نما و جباران غاصب حقوق الله و حقوق الناس و کج فهمان داغ بر پیشانی یاد می کند و می افزاید: «درود بی پایان بر علی بن ابی طالب که با دژخیمان به صورت مسلمان و مقدس نماهای بدتر از کفار جنگید و از هیچ قدرتی نهراسید.» (۲) و این، بصیرتی علوی و نگاهی حیدری می طلبد!

ای بشر! خانه نهادی و نگفتی خام است کفر کردی و نگفتی که چه در فرجام است

چشم بستنی و ندیدی که در آن یوم شکفت چه پدید آمد از این پرده بر این قوم شکفت

ترس جان، پشت در مکه مسلمانان کرد نعمتی آمد و آماده طغیان کرد

پس از آن پیشرو بو الهوسان دیدیمت پشت پیراهن خونین کسان دیدیمت

هبلی گشته به صحرای حجاز استاده مست و مخمور به محراب نماز استاده

راهزن با طبق زر چه کند؟ آن کردی گله با سبزه نوبر چه کند؟ آن کردی

چه توان کرد فراموشی گُل در گِل را دین کامل شده و مردم ناکامل را

غول گرمازده را چشمه و مرداب یکی است کور بیناشده را گوهر و شبتاب یکی است

شعب نادیده، دگر اصل و بدل نشناسد بدر نشناسد و صفین و جمل نشناسد

شعب نادیده چه داند که مسلمانی چیست؟ فرق تیغ علوی با زر سفیانی چیست؟ (۳)

—جنگ صفین، جهاد با اهل بغی.

ص: ۴۸۳

۱-۱. همان، ص ۲۹۳، الاختصاص، ص ۱۴.

۲-۲. صحیفه نور، ج ۲۰ ص ۱۶.

۳-۳. از محمد کاظم کاظمی.

قرآن بر نیزه کردن

نیرنگی که معاویه و عمرو عاص در آخرین فرصت‌های قبل از شکست نهایی به کار بستند و پیش خود گفتند: ما قرآن را بر نیزه می‌کنیم و سپاه علی علیه السّلام را به حکمیت قرآن و گردن نهادن به حکم کتاب خدا فرامی‌خوانیم، اگر بپذیرند، برای ما فرصتی است و اگر نپذیرند، میان آنان اختلاف می‌افتد. به نقل مسعودی: نزدیک به پانصد قرآن بر نیزه‌ها بالا رفت (۱) آنان با هدف اختلاف افکنی در سپاه علی علیه السّلام چنان کردند و چنان نیز شد و عدّه‌ای فریب خوردند و دست از جنگ کشیدند و رودرروی امیر المؤمنین ایستادند. به قول نجاشی شاعر:

فأصبح اهل الشام قد رفعوا القنا عليها كتاب الله خير قران

و نادوا عليا يا ابن عمّ محمد اما تتقي ان يهلك الثقلان؟ (۲)

شامیان کتاب خدا را بر نیزه‌ها بالا بردند و علی علیه السّلام را ندا دادند که: ای پسر عمّ پیامبر! آیا پروا نمی‌کنی که دو گروه سنگین (اهل شام و اهل عراق) همه نابود شوند؟

علی علیه السّلام به آنان هشدار داد که فریب این نقشه را نخورند، اما ساده لوحانی از سپاه او زیربار نرفتند و حاضر به ادامه جنگ نشدند. در سپاه تفرقه افتاد و کار به حکمیت کشیده شد (۳).

قرآن بر نیزه کردن، تمثیل و نماد و نمونه‌ای از فریب توده‌ها با دستاویز قرار دادن مقدّسات است و همیشه بوده و شکل‌های مختلفی داشته است و مقابله با چنین فتنه‌گران مردم فریب و مقدّس نما، بصیرت و هوشیاری می‌طلبد.

قرآن ناطق، جنگ صفین، حکمیت، لیله الهریر، قتال بر تأویل، پیراهن عثمان.

قرآن ناطق

تجسم عینی قرآن کریم، در وجود و زندگی و گفتار و رفتار امام معصوم است. قرآن

ص: ۴۸۴

۱-۱. مروج الذهب، ج ۲ ص ۳۹۰.

۲-۲. همان.

۳-۳. در این باره ر. ک: «موسوعه الامام علی بن ابی طالب علیه السّلام»، ج ۶ ص ۱۸۳ تا ۱۹۰.

صامت، همین کلام الله مکتوب بر اوراق است و قرآن ناطق، امام است. این تعبیر بخصوص درباره حضرت علی علیه السلام به کار رفته و خود آن حضرت نیز خود را قرآن ناطق شمرده است. وقتی در جنگ صفین، شامیان به نیرنگ قرآن بر سر نیزه کردند و عده ای ساده لوح در سپاه امام، فریب خوردند، حضرت فرمود «انا القرآن الناطق». (۱) نیز نقل شده که: «انا کلام الله الناطق». (۲)

وقتی زندگی کسی چون علی علیه السلام تبلور و تجسم احکام و معارف قرآن باشد، شناخت او شناخت قرآن می شود و همچنان که کلام الهی مبین اسلام و خواسته دین و پروردگار است، وجود امام نیز مفسر و مبین و ترجمان قرآن است و در موارد شبهه و شک و در فتنه ها و ضلالتها آن کس که از امام معصوم و علی بن ابی طالب پیروی کند، از حق پیروی کرده است، از این رو حضرت علی علیه السلام در جنگ صفین وقتی دید برخی از سطحی نگران، فریب قرآن بر نیزه کردن دشمن را خورده اند و در نبرد با قاسطین سست شده اند، فرمود: قرآن ناطق و تجسم قرآن منم، قرآن صامت را (که وسیله فریب شده) واگذارید و دنبال من آید، چرا که جز من تعبیرکننده و مفسری برای قرآن نیست: «هذا کتاب الله الصامت و أنا المعبر عنه، فخذوا بکتاب الله الناطق و ذروا الحکم بکتاب الله الصامت، اذ لا معبر عنه غیري». (۳) این مضمون در سخنی چنین بیان شده است: «اسلام با کلمات، قرآن است و با انسان ها، امام» و با حرکات، حج...». (۴) قتال بر تأویل، قرآن بر نیزه کردن، علی علیه السلام و حق.

قرآن و عترت

«قرآن»، کتاب آسمانی مسلمانان و «عترت»، خاندان پاک پیامبر خدا صلی الله علیه و آله است که مفسران قرآن و یادگاران حضرت رسول صلی الله علیه و آله و حجت الهی اند. در سخنان و وصایای پیامبر، عترت و قرآن عدل یکدیگر قرار گرفته اند و تبعیت و تمسک به هر دو لازم و نجات بخش است و از هم جدایی ناپذیرند. این دو ودیعه و امانت نبوی را «ثقلین» هم می گویند، یعنی

ص: ۴۸۵

۱-۱. ینابیع الموده، ج ۱ ص ۲۱۴.

۲-۲. بحار الأنوار، ج ۷۹ ص ۱۹۹.

۳-۳. موسوعه الامام علی بن ابی طالب، ج ۸ ص ۲۰۷.

۴-۴. تحلیلی از مناسک حج، شریعتی، ص ۳۱.

دو وزنه سنگین، یکی کتاب خدا، دیگری اهل بیت پیامبر، که قرآن را «ثقل اکبر» گویند و عترت را «ثقل اصغر». (۱) سخنی که از پیامبر در این مورد نقل شده، به «حدیث ثقلین» معروف است. حدیث ثقلین با عبارات مختلف در منابع فراوان نقل شده و پیامبر خدا در موقعیتهای متعددی همچون: در حجه الوداع، در روز عرفه، در مسجد خیف، در غدیر خم، در خطبه ای بر منبر، در روزهای بیماری در خانه خود و... بر آن تأکید کرده است. یکی از نقل ها چنین است:

«أني قد تركت فيكم الثقلين، و أحدهما أكبر من الآخر: «كتاب الله»، جبل ممدود من السماء إلى الأرض و «عترتي» أهل بيتي، إلا و إنهما لن يفترقا حتى يردا على الحوض» (۲) من در میان شما دو چیز سنگین و نفیس برجای نهادم، یکی بزرگتر از دیگری است، کتاب خدا که ریسمانی است کشیده شده از آسمان به سوی زمین و خاندان و عترتم، آگاه باشید که این دو از هم جدا نخواهند شد تا در کنار حوض کوثر بر من وارد شوند.

در روایات دیگر سخن از سؤال و بازخواست درباره این دو، لزوم تمسک به آن دو، عمل به وظیفه درباره آنها، برخورد شایسته با آنان، هدایت جویی از این دو امانت و ودیعه است. ابو ذر هم متن حدیث را اینگونه نقل کرده است: «أني تارك فيكم الثقلين، أحدهما أكبر من الآخر: كتاب الله و أهل بيتي، ان تمسكتم بهما لن تضلوا». (۳) مهم، آموختن و مهرورزی و اطاعت و تسلیم در برابر قرآن و عترت است که عامل نجات و کامیابی است. (۴)

در برخی منابع اهل سنت، «کتاب الله و سنتی» نقل شده، لیکن تکیه بر «قرآن و عترت» در منابع فراوانی از روایات عامه و خاصیه دیده می شود.

— حدیث ثقلین، علی علیه السلام در قرآن، فضایل اهل بیت، عترت، ثقلین.

ص: ۴۸۶

۱- ۱. امام علی علیه السلام: یا کمیل، نحن الثقل الأصغر و القرآن الثقل الأكبر (بشاره المصطفی، ص ۲۹، و سفینه البحار، به نقل از ارشاد).

۲- ۲. بحار الأنوار، ج ۲۳ ص ۱۱۳، نیز با عبارتهای گوناگون ج ۳۴ ص ۳۲۲، ج ۵ ص ۶۸، ج ۲۲ ص ۴۷۵، ج ۳۶ ص ۳۲۹.

۳- ۳. اهل البيت فی الکتاب و السنه، ص ۱۲۲.

۴- ۴. درباره «عترت»، به این مدخل در کتاب «فرهنگ عاشورا» از نویسنده مراجعه کنید.

از لقبهای معروف علی علیه السلام است، یعنی تقسیم کننده بهشت و جهنم. در این مورد حدیثهای بسیاری است و آن حضرت با این وصف، مشهور بوده است و معنای آن، تأثیر محبت و ولایت علی علیه السلام در بهشتی شدن مردم در روز قیامت است، چون آن حضرت، حق است و معتقدان به ولایت او به بهشت خواهند رفت و مخالفان و منکرانش اهل دوزخ اند.

روایات متعددی با این عنوان نقل شده که حبّ او ایمان است و بغض او کفر، و همین، مرز بهشتیان و دوزخیان را ترسیم می کند.

روزی مأمون از امام رضا علیه السلام پرسید: معنای اینکه جدّت امیر مؤمنان، قسیم بهشت و دوزخ است چیست؟ فکرم بسیار به این نکته مشغول است. حضرت فرمود: این روایت را که از پیامبر خدا صلی الله علیه و آله نقل کرده اند که فرمود: «حبّ علی ایمان و بغضه کفر» شنیده ای؟ گفت! آری. حضرت رضا علیه السلام فرمود: وقتی تقسیم شدن بهشت و جهنم بر مبنای دوستی و دشمنی با علی باشد، پس او تقسیم کننده بهشت و جهنم است: «فقسّمه الجنّه و النار إذا کانت علی حبه و بغضه فهو قسیم الجنّه و النار». (۱)

خود آن حضرت هم فرموده است: «أنا قسیم النار». ابن اثیر در معنای آن گفته است:

مقصود حضرت آن است که مردم دو قسم اند، گروهی با من هستند، پس آنان برحق و هدایتند، گروهی بر ضدّ منند، آنان گمراهند، پس نیمی از آنان با من در بهشتند و نیم دیگر بر ضدّ من و در آتش. (۲) این مضمون در اشعار بسیاری آمده است، از جمله:

آن شاه که او قسیم نار است و جنان در ملک و ملل، صاحب سیف است و سنان

ملک دو جهان مسخر اوست، بلی این را به سنان گرفت و آن را به سه نان (۳)

علی حبه جنّه قسیم النار و الجنّه

وصی المصطفی حقاً امام الإنس و الجنّه

فضایل علی علیه السلام، مناقب.

ص: ۴۸۷

۱- ۱. بحار الأنوار، ج ۳۹ ص ۱۹۳ ح ۳.
۲- ۲. نهاییه، ج ۳ ص ۲۵۳ (به نقل از بحار الأنوار). احادیث این بحث را در بحار الأنوار، ج ۳۹ ص ۱۹۳ (باب أنّه قسیم الجنه و النار) نگاه کنید، نیز امالی مفید، ص ۳۲۸.

۳-۳. از: نعمت الله کرمانی (یک قطره از دریا، ص ۲۲۰).

قضاوت، داوری و فصل خصومت، علم و درایتی فوق العاده می‌طلبد و شناختی دقیق از حکم خدا و موضوع داوری و استقلال رأی و مبنا قرار دادن حق و عدالت. همه اینها در امیر مؤمنان علیه السلام در بالاترین حد وجود داشت و او در قضاوت نیز «برترین» بود و قضاوت‌های شگفت و حیرت آور او دلیل این ادعاست. پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «أفضی امتی علی بن ابی طالب»، «برترین شما در قضاوت، علی بن ابی طالب است. این حدیث، با عبارتهای گوناگون در منابع فراوانی آمده است (۱) و از برترین فضیلت‌های آن حضرت به شمار می‌رود.

نمونه‌های عجیب قضاوت‌های امام، آن قدر زیاد و فوق العاده است که کتابهای مستقلی درباره آنها نوشته شده و در منابع حدیثی و تاریخی نیز انبوهی از این داورها آمده است.

بعضی از آنها مربوط به عصر پیامبر است، برخی در زمان خلفای پس از پیامبر و بخش عمده اختصاص به دوران حکومت او دارد. حق را به حق دار رساندن و کشف واقعیت در خصومتها و فیصله دادن در امور پیچیده و داوری عادلانه از ویژگیهای قضاوت آن حضرت است.

شهرت عدل، از قضاوت توست جاودان جلوه عدالت توست

آن حضرت در دوران خلافت در مسجد کوفه می‌نشست و به داوری می‌پرداخت. محلّ خاص آن قضاوتها با عنوان «دکه القضاء» هم اکنون نیز باقی است. در موارد متعددی نیز صحنه‌هایی پیش می‌آمد که عمر در دوران خلافتش از قضاوت عاجز می‌شد یا داوری نادرست می‌کرد، علی علیه السلام وارد میدان می‌شد و قضاوت به حق می‌کرد.

تعبیر «لولا علی لهلك عمر» که از گفته‌های مکرر عمر است، نتیجه چنین صحنه‌های اعجاب آور است. (۲) - دکه القضاء.

ص: ۴۸۸

۱- ۱). موسوعه الامام علی بن ابی طالب، ج ۱۱ ص ۷.

۲- ۲). در زمینه قضاوت‌های آن حضرت از جمله ر.ک: «بحار الأنوار»، ج ۴۰ ص ۲۱۸ تا ۳۱۷، «موسوعه الامام علی بن ابی طالب»، ج ۱۱ ص ۷ تا ۵۹، «قضاوت‌های امیر المؤمنین» و «قضاء امیر المؤمنین» شیخ محمّد تقی شوشتری، «قضاوت‌های امیر المؤمنین» ذبیح الله محلاتی، «قضاوت‌های محیر العقول»، سید محسن العاملی، «قضاء امیر المؤمنین».

پس از قتل عثمان، حکومت اسلامی به حضرت علی علیه السلام رسید و چون آن حضرت با جنگهای داخلی روبه رو شد، فتوحات تازه ای در عصر وی انجام نگرفت و همان محدوده پیشین، قلمرو حکومت حضرت بود، یعنی حجاز، عراق، شام، مصر و ایران. اینها هر کدام یکی از ایالتهای حکومت آن روزگار محسوب می شد.

منطقه شام به دلیل طغیان و نافرمانی معاویه و بروز جنگ صفین، بیرون از قلمرو فرمانروایی حضرت باقی ماند.

«حجاز»، شامل مکه، مدینه، طائف، تهامه، یمن، نجد و یمامه می شد که در هریک از اینها شهرهای زیادی هم بود.

ابو قتاده انصاری و قثم بن عباس، والیان مکه بودند.

در مدینه کسانی چون سهل بن حنیف، تمیم بن عروه، ابو ایوب انصاری، حارث بن ربیع از سوی امام، ولایت داشتند.

عبید الله بن عباس در یمن حکومت داشت.

در مصر هم قیس بن سعد، محمد بن ابی بکر، مالک اشتر از سوی حضرت علی علیه السلام به ولایت گماشته شدند (هرچند مالک اشتر در مسیر راه با توطئه معاویه کشته شد و به مصر نرسید).

در منطقه عراق که بصره و کوفه از مهمترین مراکز آن به شمار می رفت، عماره بن شهاب، ابو موسی اشعری، قرظ بن کعب انصاری در کوفه به ولایت منصوب شدند و در بصره نیز عثمان بن حنیف و عبد الله بن عباس امارت یافتند.

در منطقه مدائن نیز که مجموعه هفت شهر آباد و نزدیک به هم بود و مرکز آنها تیسفون نام داشت، حذیفه بن یمان و یزید بن قیس ارجبی ولایت داشتند و در بخشی از عراق هم کمیل بن زیاد و مالک اشتر و دیگران امارت داشتند.

در منطقه وسیع ایران که شامل چند استان همچون اهواز، اصفهان، ری، قزوین، همدان، ماهان، فارس، آذربایجان و سیستان بود، والیانی از سوی حضرت علی علیه السلام حکومت می کردند.

بحرین نیز یکی دیگر از محدوده های تحت حکومت آن حضرت بود. (۱)

—حکومت علوی، کارگزاران حکومت علی علیه السلام.

ص: ۴۹۰

۱-۱). با استفاده از مقاله «کارگزاران و موقعیت جغرافیایی حکومت علی»، ویژه نامه فصلنامه حکومت اسلامی، دفتر دوم. برای آشنایی با کارگزاران حکومت علوی، از جمله ر.ک: «سیمای کارگزاران علی بن ابی طالب»، علی اکبر ذاکری، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.

کارگزاران حکومت علی علیه السلام

در حکومت پنجساله امیر المؤمنین علیه السلام کسانی از سوی آن حضرت در مسؤلیتهای مختلفی مشغول بودند و کارگزاران او به شمار می آمدند، چه کسانی که به عنوان استاندار و فرماندار خدمت می کردند، چه آنانی که کارگزاران بیت المال و گردآورندگان مالیات (صدقات و زکاتها) بودند، چه آنان که به عنوان قضات و بازرسان، کاتبان و دبیران کار می کردند، چه به عنوان حاجبان و دربانان، چه فرماندهان سپاه و امیران لشکر.

به طور خلاصه: استانداران مکه عبارت بودند از: ابو قتاده و قثم بن عباس. فرمانداران مدینه عبارت بودند از: تمیم بن عمرو، سهل بن حنیف انصاری، تمیم بن عباس، ابو ایوب انصاری، حارث بن ربیع. کارگزاران کوفه چه به عنوان استاندار، یا جانشین آن حضرت در مقطعی خاص عبارت بودند از: ابو موسی اشعری، قرظہ بن کعب انصاری، عقبه بن عمرو انصاری، هانی بن هوذہ. کارگزاران یمن: حبیب بن منتجب، سعید بن نمران، عبید الله بن عباس. در نهروان و فرات نیز عبید الله بن خباب و عبیده سلمانی خدمت می کردند. آنان هم که به فرمانداری مدائن گماشته شدند عبارت بودند از: حذیفه بن یمان، یزید بن قیس، لام

بن زیاد، سعد بن مسعود ثقفی. در جزیره و اطراف آن نیز ابو حسان بن حسان بکری، مالک بن کعب ارحبی، کمیل بن زیاد نخعی، مالک اشتر و شیب بن عامر فرماندار بودند.

سلیمان بن صرد خزاعی، قدا بمه بن عجلان و قعقاع بن شور نیز در جبل و کسکر کار گزار بودند. در منطقه بحرین، عمان و اهواز نیز کسانی همچون: عمر بن ابی سلمه، نعمان بن عجلان، عمرو بن سلمه، حلو بن عوف و خزیت بن راشد فرماندار بودند. در فارس، فرمانداران او عبارت بودند از: منذر بن جارود، مصقله بن هبیره، زیاد بن ایبه و در منطقه اصفهان، ری، قزوین و همدان: مخنف بن سلیم، یزید بن قیس، یزید بن حجیه و ربیع بن خثیم. در خراسان، سجستان و کرمان: جعده بن هبیره، خلیل بن قزّه، حریث بن جابر حنفی، عون بن جعده، ربیع بن کأس، عبد الله بن اهتم. در آذربایجان و حلوان: اشعث بن قیس، اسود بن قطبه، قیس بن سعد، عبد الله بن شیبیل، سعد بن حارث. در مصر نیز محمد بن ابی حذیفه، قیس بن سعد، مالک اشتر، محمد بن ابی بکر استاندار بودند. عثمان بن حنیف، عبد الله بن عباس و ابو الأسود دوئلی هم از سوی آن حضرت در بصره در سمت استانداری بودند. (۱)

بجز ۵۷ نفر استاندار و فرماندار، کسانی همچون: علی بن ابی رافع، ابو رافع و وهب بن عبد الله کار گزار بیت المال بودند، مخنف بن سلیم، مصعب بن یزید، عبد الله بن زمعه، قرظ بن کعب، مسیب بن نجبه، عبد الله بن ابی کرب، از کار گزاران مالیات بودند، مالک بن کعب و سعد بازرس بودند، شریح، ابو الأسود و رفاعه از قضات بودند، و عبید الله بن ابی رافع، علی بن ابی رافع، سعید بن نمران، عبد الله بن جعفر، عبید الله بن عبد الله بن مسعود، عبد الله بن حسن، سماک بن حرب و ابو ثروان از کاتبان و دبیران بودند. سلمان فارسی، قنبر، میثم تمار، سعد، نصر، غزوان، ثبیت، میمون و احمر هم از حاجبان و دربانان به شمار می روند.

«مجموع کار گزاران حضرت به ۹۱ تن می رسد، بدون احتساب افرادی که دارای دو سمت بودند.» (۲)

قلمرو حکومت امیر المؤمنین علیه السلام.

ص: ۴۹۲

۱-۱. برگرفته از «سیمای کار گزاران علی بن ابی طالب»، علی اکبر ذاکری، ج ۱ و ۲.

۲-۲. همان، ج ۱ ص ۲۹.

در این موضوع، دو کار عظیم انجام شده است: یکی کتابخانه عمومی امیر المؤمنین در نجف اشرف، که به همت علامه امینی در سال ۱۳۷۳ قمری (حدود نیم قرن قبل) تأسیس شد، به نام «مکتبه الامام امیر المؤمنین العاظمه»، که منبع مهمی برای موضوعات غدیری جهت استفاده محققان گشت. افتتاح رسمی آن کتابخانه طی مراسمی در عید غدیر ۱۳۷۹ قمری انجام گرفت. شامل دهها هزار کتاب و نیز ۴۰۰۰ جلد کتاب خطی و منابع دیگر بود و از طرف کتابخانه، مجله ای به نام «صحیفه المکتبه» هم منتشر می شد. (۱)

با الهام از آن کار و اقدام، در ایران نیز در غدیر سال ۱۳۷۹ ش (سال امام علی علیه السلام) در مشهد مقدس «کتابخانه تخصصی امیر المؤمنین علی علیه السلام» گشایش یافت و با هدف گردآوری کلیه منابعی که به موضوعهای: زندگانی حضرت علی علیه السلام، فضایل و مناقب حضرت، سخنان امام، امامت، غدیر و شیعه مربوط می شود، سامان یافت. کتابهای این کتابخانه، شامل آثار مستبصرین، کتابهایی به زبانهای خارجی، کتب کودک و نوجوان، آثار نویسندگان غیرمسلمان، شعر، دعا، عکس نسخه های خطی، تاریخ، همایشها و... است و در بخش اطلاع رسانی هم مجهز به کتابهای مرجع و نشریات مربوط است و در عرصه مطبوعات و نشر ویژه نامه ها و گردآوری آثار هنری، منابع سمعی-بصری، نوارهای صوتی و ویدیویی، فیلم و رایانه و ارائه خدمات به مراجعین فعال است و تاکنون چند نمایشگاه هم در مشهد، تهران و جاهای دیگر برگزار کرده است. چاپ و نشر جزوات و کتابهایی پیرامون موضوع غدیر و امام علی علیه السلام از فعالیتهای دیگر این کتابخانه به شمار می رود. (۲)

مراکز دیگری نیز به فراخور کار خود به تأسیس کتابخانه های موضوعی و تخصصی درباره غدیر و تشیع و امیر المؤمنین علیه السلام پرداخته اند، مانند بنیاد نهج البلاغه.

- کتابشناسی غدیر، کتابشناسی نهج البلاغه، کتاب سال ولایت.

ص: ۴۹۳

- ۱- ۱. جهت اطلاع بیشتر از این کتابخانه ر. ک: «حماسه غدیر»، محمد رضا حکیمی، ص ۳۰۵.
- ۲- ۲. برگرفته از جزوه «معرفی کتابخانه تخصصی امیر المؤمنین علی علیه السلام». نشانی کتابخانه: مشهد، خیابان آزادی، کوچه بیمارستان شاهین (بازارچه سراب) مقابل مسجد فاضل، صندوق پستی ۳۹۷۵-۹۱۳۷۵.

در سال ۱۳۷۹ ش در پی نامگذاری این سال به نام امام علی علیه السلام، تلاشهای علمی و فرهنگی فراوانی شکل گرفت. از جمله آنها تشکیل «ستاد کتاب سال ولایت» و بررسی کتابهای فارسی درباره حضرت علی علیه السلام و موضوع ولایت و امامت بود. ۱۴۰ کتاب برگزیده از میان کتب مربوط به تاریخ زندگی، سیره، فضایل و مناقب، امامت امام علی علیه السلام، تشیع، غدیر، خاندان پیامبر، نهج البلاغه، حکومت و... که تعداد آنها به هزاران می رسید، مورد بررسی قرار گرفت و به برترینهای آنها جوایزی تعلق گرفت و نویسندگان مورد تقدیر قرار گرفتند. در ادامه این تلاش، روزی هم به نام «کتاب و انتظار» برگزار شد و از کتابهای مرتبط با موضوع امام زمان، تعدادی برگزیده و معرفی گشت (چه تألیف و چه ترجمه).

سال دوم انتخاب «کتاب سال ولایت» نیز برگزار شد و از میان ۴۰۰۰ کتاب شناسایی شده، ابتدا ۲۰۰ اثر و از میان آنها ۱۳ اثر انتخاب شد و به مرحله نهایی راه یافت. در برگزاری این مراسم، وزارت ارشاد اسلامی و مؤسسه آل البیت بیشترین سهم را داشتند. دبیرخانه دائمی کتاب سال ولایت، منزل مرحوم آیه الله حایری یزدی (مؤسس حوزه علمیه قم) است. (۱)

سومین دوره در یزد و چهارمین سال کتاب سال ولایت با محوریت امام حسین علیه السلام و آثار مرتبط با عاشورا به مناسبت اینکه سال ۱۳۸۱ سال عزت و افتخار حسینی نام گرفته بود در یزد برگزار شد و به کتابهای برگزیده جوایز و تقدیرنامه تعلق گرفت. پنجمین دوره در رشت و ششمین دوره با محوریت امام مجتبی علیه السلام در سال ۱۳۸۳ در کرمان برگزار شد.

محور کتاب سال ولایت در سال ۱۳۸۴ هم امام سجاد علیه السلام بود.

- سال امام علی علیه السلام، کتابشناسی غدیر، کتابشناسی نهج البلاغه، کتابشناسی امام علی علیه السلام.

کتابشناسی امام علی علیه السلام

شخصیت استثنایی امیر المؤمنین علیه السلام در طول تاریخ، شیفتگان را واداشته تا درباره او و

ص: ۴۹۴

۱- ۱). گزارش برگزاری این دو نوبت کتاب سال ولایت و اسامی کتابهای برگزیده را در کتاب «مشعل جاوید»، به کوشش محمد علی مهدوی راد، ص ۵۵۵ و ۵۸۷ مطالعه کنید.

عظمتش در قالب تألیف و تحقیق و شعر و داستان در سطوح مختلف و از زوایای گوناگون، آثار ارزشمندی بیافریند. گردآوری آن آثار، کتابخانه‌ای عظیم خواهد شد و فهرستی از آن آثار، کتابی قطور که در این مختصر نمی‌گنجد. در همین کتاب، ذیل برخی از مدخلها همچون: شعرای غدیر، فضایل علی، کتابشناسی غدیر، نهج البلاغه، کتابشناسی نهج البلاغه، مدایح علوی، مناقب، استبصار، حکومت علوی، دیوان امام علی علیه السلام، و... بعضی از کتابهای مرتبط با آن حضرت، به تناسب موضوع آورده شده است. در زمینه کتابشناسی امام علی علیه السلام نیز تألیفاتی تاکنون عرضه شده است، از قبیل:

کتابشناسی امام علی علیه السلام، آستان قدس رضوی، ۱۳۷۹ ش. (۱)

کتابشناسی حضرت علی علیه السلام، زهرا میرزاخانی، وزارت ارشاد، ۱۳۷۹ ش (۲).

کتابشناسی توصیفی امام علی علیه السلام، محسن مقدسی، مرکز تحقیقات اسلامی سپاه، ۱۳۸۰ ش (۳). هر سه کتاب، به مناسبت سال امام علی علیه السلام به معرفی کتابهای فارسی یا عربی پرداخته است.

همچنین «امام علی در آینه قلم» از سوی خانه پژوهش قم نیز آثار قلمی پیرامون آن حضرت را معرفی کرده است. کتابهای فراوانی که درباره آن حضرت است، شامل محورهای زیر است: کلیات و زندگینامه، سیره اخلاقی و عملی، فضایل و مناقب و معجزات، قضاوتهای علی، دعاها، غدیر خم، حکومت، جنگها، سخنان و احادیث، اصحاب و یاران، علی علیه السلام و اهل سنت و منابع آنان، شیعه، نهج البلاغه و شرحها و گزیده‌ها، امامت و ولایت، داستان، مدایح و مراثی، خوارج و دشمنان، شهادت و مقتل و... (۴)

کتابهایی که درباره آن حضرت است، اختصاص به شیعه ندارد. بسیاری از کتابها را هم اهل سنت یا حتی بعضی مسیحیان و مستشرقین نگاشته‌اند. از تعداد ۴۹۵۶ کتابی که در

ص: ۴۹۵

۱-۱). با معرفی ۱۰۶۱ عنوان کتاب فارسی و عربی.

۲-۲). معرفی ۷۹۰ عنوان کتاب در ۲۴ موضوع در این کتاب انجام گرفته است.

۳-۳). معرفی توصیفی و اشاره به فصول و مباحث ۱۵۹ کتاب.

۴-۴). درباره آن حضرت نباید به کتاب بسنده کرد. مقالات عالمانه و سودمند فراوانی هم درباره شخصیت او از ابعاد مختلف نوشته شده است. به مدخل «مقاله شناسی امام علی علیه السلام» در همین کتاب مراجعه کنید.

مجموعه «معجم ما کتب عن الرسول و اهل البيت» (۱) درباره امیر المؤمنین و اهل بیت علیهم السّلام معرفی شده است، حدود ۲۰۰ اثر، نگاشته اهل سنت است. (۲)

به هر حال، موضوع شخصیت علی علیه السلام و ولایت و امامت او، از موضوعاتی است که آثار فراوانی به آن اختصاص یافته و کتابهای این موضوع، متنوع و بسیار است. (۳) کتابهای اشاره شده، عمدتاً به زبان عربی و فارسی است، نیز آثاری که به زبان اردو، ترکی و زبانهای خارجی است بسیار است و از قلمرو این کتاب و مخاطبانش بیرون است. به غیر از کتابهایی که مخصوص آن حضرت نگاشته شده، کتابهای بسیاری نیز که درباره اهل بیت، چهارده معصوم، امامت، تشیع، و امثال اینگونه موضوعات است، مطالب سودمند و فراوانی درباره امام علی علیه السلام دارد. علاقه مندان را به کتابشناسیهای یاد شده ارجاع می دهیم. اما به عنوان نمونه، از بیست کتاب عربی و بیست کتاب فارسی درباره آن حضرت یاد می کنیم:

(بعضی از کتابهای عربی):

- ۱- إحقاق الحق، قاضی نور الله شوشتری، الاسلامیه، تهران.
- ۲- أعيان الشیعه، سید محسن الأمين، ج ۱، دار التعارف، بیروت.
- ۳- الإمام علی، صوت العدالة الأنسانیة، جورج جرداق، بیروت.
- ۴- الإمام علی علیه السلام نبراس و متراس، سلیمان کتانی،
- ۵- امام علی بن ابی طالب علیه السلام، احمد رحمانی همدانی، مکتبه صدوق، تهران.
- ۶- امام علی بن ابی طالب علیه السلام، عبد الفتاح عبد المقصود،
- ۷- بحار الأنوار، علامه مجلسی، مجلّدات ۳۵ تا ۴۲ مؤسسه الوفاء.
- ۸- ترجمه الإمام علی علیه السلام من تاریخ دمشق، ابن عساکر، دار التعارف، بیروت.

ص: ۴۹۶

-
- (۱-۱). تألیف عبد الجبار الرفاعی.
 - (۲-۲). جزوه ای به نام «گزیده کتابشناسی امیر المؤمنین» که معرفی این ۲۰۵ اثر است، در سال ۱۳۷۴ و ایام غدیر خم، از سوی دفتر تبلیغات اسلامی قم، منتشر شده است. نیز در کتاب «مشعل جاوید» (گزارش سال ۱ و ۲ کتاب سال ولایت) مقاله ای در معرفی ۱۴۰ اثر برگزیده فارسی درباره امیر المؤمنین چاپ شده است، ص ۵۵۵ به قلم محمد دشتی.
 - (۳-۳). از جمله ر.ک: «دفتر آفتاب» از سوی دبیرخانه کتاب سال ولایت که کتابشناسی توصیفی ۱۵۶ اثر برگزیده و فهرست منابع تحقیقی درباره امیر المؤمنین علیه السلام است.

- ۹- سنن الإمام علی علیه السلام، پژوهشکده باقر العلوم، قم.
- ۱۰- سیره رسول الله و اهل بيته جلد اول مؤسسه البلاغ، مجمع جهانی اهل بیت، تهران.
- ۱۱- عبقریه الامام علی علیه السلام، عباس محمود العقّاد، دار الكتاب العربی.
- ۱۲- علیّ علیه السلام من المهد الی اللحد، سیّد محمّد کاظم قزوینی، مطبعه الآداب، نجف.
- ۱۳- علیّ و الحاکمون، محمّد الصادقی، دار الغدیر، بیروت.
- ۱۴- علیّ و بنوه، طه حسین، دار المعارف، مصر.
- ۱۵- الغدیر، علامه امینی، دار الكتاب العربی، بیروت.
- ۱۶- کفایه الطالب فی مناقب علی بن ابی طالب، گنجی شافعی، دار احیاء تراث اهل البیت، تهران.
- ۱۷- مناقب آل ابی طالب، ابن شهر آشوب، ج ۲، انتشارات علامه.
- ۱۸- مناقب علی علیه السلام، خوارزمی، جامعه مدرسین، قم.
- ۱۹- موسوعه الامام علی بن ابی طالب علیه السلام، محمّد ری شهری، دار الحدیث، قم.
- ۲۰- نفحات الأزهار فی خلاصه عبقات الأنوار، سیّد علی المیلانی، دلیل ما، قم.
- (و از کتاب های فارسی:)
- ۱- امام علی علیه السلام از ولادت تا شهادت (ترجمه کتاب محمّد کاظم قزوینی)، دلیل ما، قم.
- ۲- امام علی علیه السلام پیشوا و پشتیبان، (ترجمه کتاب سلیمان کتّانی)، رسالت، قم.
- ۳- امیر المؤمنین علیه السلام اسوه وحدت، محمّد جواد شری، ترجمه: عطایی، آستان قدس رضوی.
- ۴- تجلّی امامت، همان.
- ۵- جاذبه و دافعه علی علیه السلام، شهید مرتضی مطهری، صدرا، قم.
- ۶- حماسه خورشید، هادی دستباز، تهران.
- ۷- خاطرات امیر المؤمنین علیه السلام، شعبان صبوری، بوستان کتاب، قم.

۸- راه علی علیه السلام، سید رضا صدر، بوستان کتاب، قم.

۹- زندگانی امیر المؤمنین علیه السلام، سید هاشم رسولی محلاتی، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران.

۱۰- سیاست نظامی امام علی علیه السلام، علی اصغر قائدان، فروزان، تهران.

ص: ۴۹۷

۱۱- شگفتیهای نهج البلاغه، جرج جرداق، ترجمه فخر الدین حجازی، بعثت، تهران.

۱۲- علی کیست؟ فضل الله کمپانی، دار الکتب الاسلامیه، تهران.

۱۳- علی علیه السلام و فرزندانش (ترجمه علی و بنوه)، محمد علی شیرازی، گنجینه، تهران.

۱۴- فروغ ولایت، جعفر سبحانی، مؤسسه امام صادق علیه السلام، قم.

۱۵- قضاوتهای حضرت امیر المؤمنین علیه السلام، ذبیح الله محلاتی، کتابخانه ارشاد، تهران.

۱۶- مرد نامتناهی، حسن صدر، امیر کبیر، تهران.

۱۷- مظلومی گمشده در سقیفه، شهید سید رضا پاک نژاد، تهران.

۱۸- مظهر ولایت، سید اصغر ناظم زاده، بوستان کتاب، قم.

۱۹- معصوم دوّم، امیر المؤمنین علیه السلام، جواد فاضل، انتشارات کتب ایران، تهران.

۲۰- مینای قلم، جواد محدثی، بوستان کتاب، قم.

آنگونه که گفته شد، اینها فقط قطره ای از آثار فراوان درباره شخصیت آن پیشوای بی نظیر است. -مدایح علوی، کتابشناسی غدیر، کتابشناسی نهج البلاغه،

فضایل علی علیه السلام، مقاله شناسی امام علی علیه السلام.

کتابشناسی غدیر

اشاره

همواره حادثه غدیر خم، به دلیل جایگاه مهم فکری و اعتقادی، توجه بسیاری را جلب کرده، هزاران کتاب در سطوح مختلف و زبانهای گوناگون و از محورها و دیدگاههای متفاوت درباره آن نگاشته شده است. برخی از این کتابها به شرح تاریخی واقعه غدیر پرداخته، بعضی به اثبات وقوع آن، بعضی به نقل خطبه غدیر، شرح خطبه غدیر، اسناد و مدارک آن، کیفیت استدلال به غدیر بر امامت، غدیریه های فارسی و عربی، معنای مولی و جهات دیگر. مؤلفان پیرامون غدیر نیز از شیعه و اهل سنت و اندیشمندان دیگر بوده اند.

تدوین همه این اسامی و آثار، کتابی عظیم می شود و برخی از محققان نیز به گردآوری اسامی آنها و معرفی کتب مربوط به غدیر پرداخته اند. (۱) به عنوان نمونه به چند کتاب

۱- ۱). از جمله: «غدیر در آیینۀ کتاب»، محمد انصاری (معرفی ۵۱۱ تألیف مستقل چاپی و خطی درباره غدیر به هشت زبان)، «غدیر در مآخذ اسلامی»، «کتابشناسی حضرت علی»، زهرا میرزاخانی، «کتابشناسی توصیفی امام علی»، مرکز تحقیقات اسلامی سپاه و «الغدیر فی التراث الاسلامی»، سید عبد العزیز طباطبایی.

«الغدیر»، علامه امینی، «عقبات الأنوار»، میر حامد حسین، «المراجعات»، سید شرف الدین، «حماسه غدیر»، محمّد رضا حکیمی، «حساس ترین فراز تاریخ»، جمعی از دبیران، «اسرار غدیر»، محمّد باقر انصاری، «احقاق الحق»، قاضی نور الله شوشتری، «النصّ و الاجتهاد»، شرف الدین، «پاسداران حماسه غدیر»، پرویز عباسی، «شرح و تفسیر خطبه پیامبر اکرم در غدیر»، محمّد تقی نقوی، «فیض الغدیر»، شیخ عباس قمی، «نفحات الأزهار» (خلاصه عقبات)، سید علی حسینی میلانی، «آیات الغدیر»، علی کورانی، «الغدیر و المعارضون» سید جعفر مرتضی.

یکی از محققین معاصر (۱) در زمینه کتابنامه های غدیر، تحقیقی سودمند دارد که فشرده آن چنین است:

«معرفی کتابهایی که طی چهارده قرن درباره غدیر تألیف شده به دو صورت دیده می شود:

الف: کتابشناسی ضمنی

با توجه به اهمیت خاص غدیر در اسلام و ارتباط مستقیم آن با مسأله امامت و خلافت، از دیرزمان علمای بزرگ به اهمیت کتب مربوط به غدیر توجه داشته اند. ابن شهر آشوب از قرن ششم در کتب مناقب آل ابی طالب: ج ۳ ص ۲۵، و سید بن طاووس از قرن هفتم در کتاب اقبال الاعمال: ص ۴۵۳-۴۵۴ اقدام به معرفی تعدادی از کتابهای مربوط به غدیر نموده اند. در سده اخیر که مسأله کتابشناسی رسماً مطرح شده اولین قدم را علامه حاج آقا بزرگ تهرانی برداشته و کتابهای بسیاری در ارتباط با غدیر در کتاب «الذریعه» معرفی نموده است. بعد از ایشان هم کسانی که تألیفات مهمی درباره غدیر داشته اند کتب مربوط به غدیر را معرفی کرده اند که شرح آن چنین است:

۱. الذریعه، آقا بزرگ تهرانی: ج ۱۶ ص ۲۵-۲۸ و موارد دیگر.

۲. الغدیر فی الکتاب و السنّه و الأدب، عبدالحسین امینی: ج ۱ ص ۱۵۲-۱۵۷.

ص: ۴۹۹

۱- ۱). محمّد باقر انصاری در کتاب «چهارده قرن با غدیر»، ص ۱۴۴.

۳. الغدير في الإسلام، محمد رضا فرج الله: ص ۵-۷.

۴. پیامی بزرگ از بزرگ پیامبران، حسین عمادزاده: ص ۴۵.

۵. امام شناسی، سید محمد حسین حسینی تهرانی: ج ۷ ص ۱۵۶-۱۶۲.

۶. در صحنه غدیر، محمد مهدی رکنی: ص ۴۰-۴۱.

۷. معجم ما کتب عن الرسول و اهل البيت، عبد الجبار رفاعی: ج ۶ ص ۱۹۰-۲۲۰ و موارد دیگر.

۸. تجلی ولایت در خطبه غدیر، مهدی جعفری، ص ۷۸-۹۰.

۹. نگرشی بر غدیر خم، عبد الصالح انتصاری، ص ۸۵-۸۶.

ب: کتابشناسی مستقل

۱- الغدير في التراث الإسلامي، علامه سید عبد العزيز طباطبائی.

این کتاب که نامش به معنای «غدیر در میراث فرهنگی اسلام» است، ابتدا با معرفی ۱۲۵ کتاب مستقل درباره غدیر در شماره ۲۱ مجله «تراثنا» بمناسبت چهاردهمین قرن غدیر در سال ۱۴۱۰ ق در قم به چاپ رسید. سپس توسط مؤلف تکمیل شد و به صورت کتابی مستقل با معرفی ۱۶۴ کتاب در سال ۱۴۱۳ ق در بیروت چاپ شد. در سال ۱۴۱۵ ق پس از تکمیل دوم مؤلف با معرفی ۱۸۴ عنوان کتاب مستقل در قم به چاپ رسید.

۲- غدیر در مآخذ اسلامی، ترجمه و تلخیص: مهدی جعفری. این کتاب ترجمه ملخص و فارسی کتاب «الغدیر فی التراث الإسلامي» است.

۳- کتابنامه غدیر خم، نادر مطلبی و سید محسن دین پرور، توسط بنیاد نهج البلاغه در غدیر سال ۱۴۱۵ ق منتشر شد.

۴- کتابنامه غدیر (حجه الوداع)، پژوهشکده باقر العلوم علیه السلام قم.

۵- غدیر در آئینه کتاب، محمد انصاری. در زمینه کتابشناسی غدیر آخرین و کاملترین کتاب است. این کتاب ابتدا در سال ۱۴۱۶ ق با معرفی ۲۶۷ عنوان مستقل درباره غدیر در قم به چاپ رسید. بار دوم پس از تکمیل با معرفی ۴۱۴ عنوان در سال ۱۴۲۰ ق در قم منتشر شد.

اشاره

کتابشناسی غدیر از سه جهت زمینه باز دارد:

۱- کتابهای خطی بسیاری در کتابخانه های عمومی و خصوصی درباره غدیر وجود دارد که از یک سو اطلاع بر بسیاری از آنها در طول زمان صورت می گیرد و از زوایای کتابخانه ها بیرون می آید، و از سوی دیگر فهرستهای موجود کتابخانه های خطی جهان نیز تاکنون به طور کامل در این باره مورد مطالعه قرار نگرفته است. احتمال اضافه شدن کتابهای خطی زیادی به آمارهای موجود بسیار است.

۲- با توجه جهانی به مکتب اهل بیت در سده اخیر، گرایش خاصی به تألیف کتب مربوط به آل محمد علیهم السلام مشهود است و شاهد کتابهای پرمحتوا و تحقیقی چه از نظر تاریخی و حدیثی و چه از نظر ادبی و شعری هستیم که غدیر نیز یکی از همین زمینه هاست.

۳- با توجه به گسترش روزافزون ذخایر کامپیوتری و ارتباطات سریع مراکز کامپیوتری با یکدیگر، به خصوص شبکه جهانی اینترنت، از یک سو شاهد کتابهایی هستیم که فقط به صورت نرم افزار منتشر شده، از سوی دیگر دسترسی به کتابخانه های بزرگ جهان و مراکز علمی و مؤسسات انتشاراتی به سهولت انجام می پذیرد و اطلاع از کتابهای زیادی که در آرشیوهای خود نگهداری می کنند، یا در دست انتشار دارند بسیار آسان خواهد بود.

آماری در رابطه با کتابشناسی غدیر

با در دست داشتن اطلاعات وسیع از کتب تألیف شده درباره غدیر آمارهای سودمند و متعددی به دست می آید. این آمارها در محاسبات مذهبی نسبت به مکانها، زمانها و ملتها بسیار مؤثر بوده و بیانگر عظمت کارهای انجام شده در موضوع است. بعضی از آنها به صورت چند جلدی است، از جمله «عبارات الانوار» و تلخیص آن «نفحات الازهار» و «الغدیر» را می توان نام برد. بعضی از کتابهای مربوط به غدیر به عنوان یک جلد از مجموعه ای بزرگ است، نمونه آن جلد ۳/۱۵ از مجموعه مفصل کتاب «عوامل العلوم» است.

در اینجا فقط چهار جهت به عنوان نمونه آمار اشاره می شود: کتب چاپی و خطی و محل چاپ مطبوعات یا نگهداری کتب خطی، مؤلفین، زبانهای مختلف، موضوعات و

آمار کتابهای چاپی

کتابهای چاپی مربوط به غدیر که در کشورهای مختلف طبع شده ۲۹۰ کتاب است و تفصیل آن به ترتیب کثرت تعداد کتابها چنین است:

ایران: ۱۸۰ کتاب، هند: ۳۲ کتاب، پاکستان: ۲۷ کتاب، عراق: ۱۷ کتاب، لبنان: ۲۴ کتاب، بحرین: ۱ کتاب، بنگلادش: ۱ کتاب، تانزانیا: ۱ کتاب، انگلستان: ۲ کتاب، مصر: ۱ کتاب و نروژ: ۱ کتاب.

همچنین در ۶۸ کتاب چاپی، کشور محل نشر و یا چاپ آنها مشخص نیست.

آمار کتابهای خطی

در این مجموعه کتابهایی که چاپ نشده باشند «خطی» تلقی شده، اگرچه مربوط به قرنهای گذشته نباشد و به عنوان دست نویس نزد مؤلف باشد. کتابهای خطی این مجموعه ۱۲۶ کتاب است که به جز دست نویس مؤلفان که ۲۴ کتاب است و ۶۸ کتاب که محل نگهداری آنها مشخص نیست، بقیه بدین شرح در مراکز زیر نگهداری می شود:

ایران، کتابخانه دانشگاه تهران، ۵ کتاب، کتابخانه گوهرشاد (مشهد)، ۱ کتاب، کتابخانه شاهچراغ علیه السلام (شیراز)، ۳ کتاب، کتابخانه آستان قدس رضوی، ۳ کتاب، کتابخانه مجلس شورا (تهران)، ۲ کتاب، کتابخانه مجلس سابق (تهران)، ۱ کتاب، کتابخانه آیه الله مرعشی (قم)، ۴ کتاب، کتابخانه وزیری (یزد)، ۱ کتاب، کتابخانه سید محمد علی روضاتی (اصفهان)، ۳ کتاب، کتابخانه مدرسه شهید مطهری (تهران)، ۱ کتاب، کتابخانه دانشکده الهیات تهران، ۱ کتاب و کتابخانه نوربخش (تهران)، ۱ کتاب.

سوریه، کتابخانه ظاهریه (دمشق)، ۱ کتاب.

یمن، کتابخانه جامع کبیر صنعاء (یمن)، ۱ کتاب.

هند، کتابخانه فیضی (بمبئی)، ۱ کتاب کتابخانه خدابخشی (پتنه)، ۱ کتاب. کتابخانه شیخ عبد القیوم (بمبئی)، ۱ کتاب.

پاکستان، کتابخانه جمعیت اسماعیلیه (کراچی)، ۱ کتاب.

آمار مؤلفین:

اشاره

تألیفات مربوط به غدیر بیشتر به صورت فردی انجام شده، و گاهی به صورت گروهی یا با نام هیئت تحریریه به چشم می خورد. در میان این خدمتگزاران غدیر که به نام امیر المؤمنین علیه السلام و اظهار محبت به ساحت اقدسش قلم زده اند، علمای بزرگ و محدثین طراز اول دیده می شوند. همچنین خطبای مشهوری که مستقلاً درباره غدیر تألیف داشته اند یا متن خطابه های پرمحتوای آنان درباره غدیر به صورت کتاب عرضه شده است.

اکثر مؤلفین کتب مربوط به غدیر از شیعه اثناعشری اند. در این میان چند مؤلف از اسماعیلیه و چند نفر از عامه نیز دیده می شوند.

مجموع مؤلفین بیش از ۴۱۹ نفرند که ذیلاً آمار مربوطه ذکر می شود:

از نظر مذهب:

شیعه: ۳۴۸ نفر، اسماعیلی: ۱۴ نفر و عامه: ۱۰ نفر.

مؤلفانی که مذهب آنان مشخص نیست: ۲۴ نفر.

کتابهایی که مؤلفان آنها مشخص نیست (مجهول المؤلف): ۲۳ کتاب.

از نظر زبان و ملیت:

در مؤلفین غدیر، عرب و فارس و هندی و پاکستانی و ترک و ترکمن و کرد و اروپایی دیده می شوند.

از نظر تعداد تألیف

بعضی از مؤلفین دو کتاب یا بیشتر درباره غدیر تألیف کرده اند، مانند شیخ مفید و شیخ کراچکی و غیر ایشان. در بعضی موارد نیز دو یا چند مؤلف در تألیف یک کتاب مشارکت کرده اند.

مؤلفین مشهور چهارده قرن

از مؤلفین مشهور چهارده قرن می توان نامهای زیر را معرفی کرد:

خلیل بن احمد فراهیدی متوفای ۱۷۵، علی بن حسن طاطری متوفای حدود ۲۰۰،

ص: ۵۰۳

ابو جعفر بغدادی متوفای حدود ۳۰۰، محمّد بن جریر طبری متوفای ۳۱۰، شیخ کلینی متوفای ۳۲۸، ابو العباس ابن عقده کوفی متوفای ۳۳۳، حسن بن ابراهیم علوی نصیبی متوفای حدود ۳۵۰، علی بن هلال مهلبی متوفای ۳۵۰، ابو بکر جعابی متوفای ۳۵۵، ابو طالب انباری متوفای ۳۵۶، ابو جعفر محمّد بن علی بن دحیم شیبانی متوفای حدود ۴۰۰، ابو الحسن دارقطنی متوفای ۳۸۵، ابو المفضل شیبانی متوفای ۳۸۷، حاکم نیشابوری متوفای ۴۰۵، ابو عبد الله غضائری متوفای ۴۱۱، شیخ مفید متوفای ۴۱۳، ابو الحسن علی القنانی متوفای ۴۱۳، منصور لائی رازی قرن ۵، سیّد مرتضی علم الهدی متوفای ۴۳۶، محسن خزاعی نیشابوری (قرن ۵)، ابو الفتح کراچکی متوفای ۴۴۹، هبه الله بن موسی شیرازی متوفای ۴۷۰، حافظ سعید بن ناصر سجستانی متوفای ۴۷۷، حاکم حسکانی متوفای (قرن ۵)، ابو طالب فارسی (قرن ۶)، شمس الدین ذهبی متوفای ۷۴۸، زین الدین کردی رازیانی متوفای ۷۲۵، مولی عبد الله قزوینی قرن ۱۰، ابن طولون دمشقی متوفای ۹۵۳، سیّد علی خان مدنی متوفای ۱۰۸۸، سیّد هاشم بحرانی متوفای ۱۱۰۷، ملا مسیحا فسوی متوفای ۱۱۲۷، میر حامد حسین هندی متوفای ۱۳۰۶، حاج شیخ عباس قمی متوفای ۱۳۵۹، سیّد مرتضی حسین متوفای ۱۴۰۰، شیخ عبد الحسین امینی متوفای ۱۳۹۰ ق.

آمار زبانهای مختلف

تألیفات مستقل درباره غدیر تاکنون به ۸ زبان دنیا به دست آمده است. اکثر کتابها به زبانهای فارسی، عربی و اردوست و این دقیقاً به علت گسترش مذهب تشیع در اهل این زبانهاست. اکثر کتابهایی که به غیر این سه زبان است، ترجمه از فارسی یا عربی یا اردوست. مخاطبین خاص این کتابها یا مسلمانانی اند که به یکی از این زبانها سخن می گویند، یا از ادیان و ملل غیر مسلمانند که چنین کتابهایی به عنوان هدایت و راهنمایی آنان تألیف شده است. به همین جهت در این کتابها رعایت اختصار و پرداختن به مسائل کلی مشهود است.

طبق شمارش تعداد کتابها در هرزبانی چنین است:

ص: ۵۰۴

فارسی: ۱۷۱ کتاب، عربی: ۱۵۴ کتاب، اردو: ۸۴ کتاب، انگلیسی: ۵ کتاب، ترکی آذری:

۱ کتاب، ترکی استانبولی: ۱ کتاب، بنگالی: ۱ کتاب و نروژی: ۱ کتاب.

آمار موضوعات و گرایشهای تحقیقی

درباره غدیر موضوعات بسیاری باید مورد تحقیق و تألیف قرار گیرد که جای آنها خالی است. موضوعاتی که تاکنون در کتابهای تألیف شده درباره غدیر مورد نظر مؤلفین قرار گرفته چنین است:

۱- اعتقادی: در کتابهای غدیر موضوع خلافت و امامت محور اصلی است.

۲- تفسیری: تحقیق در مورد آیاتی که در غدیر یا در رابطه با غدیر نازل شده است.

۳- تاریخی: تحقیق در جزئیات تاریخی واقعه غدیر و حجه الوداع.

۴- جغرافیایی: موقعیت منطقه غدیر از نظر جغرافیایی و تاریخچه آن در طول تاریخ و موقعیت آن در زمان حاضر.

۵- رجالی: جمع آوری اسناد و طرق حدیث غدیر از صحابه و تابعین و راویان و ناقلین حدیث غدیر از شیعه و عامه و بحثهای سندی و رجالی درباره آنها.

۶- دلالت حدیث غدیر: بحث در دلالت حدیث غدیر بر امامت و خلافت امیر المؤمنین علیه السلام، بخصوص معنای کلمه مولی.

۷- متن شناسی: مقابله، ویرایش، ترجمه، شرح و تفسیر خطبه پیامبر صلی الله علیه و آله در غدیر، کتب مربوط به غدیر، شاهد آوردن برای فرازهای خطبه از آیات و روایات، بررسی مدارک و منابع و نسخه های خطبه.

۸- احتجاج به غدیر: احتجاجات معصومین علیهم السلام، صحابه و تابعین، اصحاب ائمه علیهم السلام، علمای شیعه و دیگر افراد در طول تاریخ درباره غدیر.

۹- ردّ شبهات و جواب مخالفان: پاسخ به سؤالات و اشکالاتی که دشمنان تشیع و علمای عامه در مسأله غدیر و معنای کلمه «مولی» و سایر موارد القاء نموده اند.

۱۰- شعر و ادبیات: شعرهای بسیاری، چه از شاعران عرب یا فارسی یا اردو، و چه شعرای شیعه و یا مذاهب دیگر درباره غدیر سروده شده است. این اشعار که به اصطلاح

«غدیریه» نامیده می شوند بسیار مورد توجه بوده و کتابهای مستقلی برای جمع آوری این اشعار تألیف شده است. (۱)

۱۱- عبادی: اهمیت روز غدیر، دعاهای روز غدیر، زیارات روز غدیر.

۱۲- کتابشناسی غدیر: جمع آوری کتب، فهرست موضوعی کتابهای غدیر، فهرست مؤلفین، فهرست زبانها، آمارهای مختلف در مورد کتب غدیر.

۱۳- اقتباس از آثار بزرگان: برداشت از کتابهای مرجع و تألیفات علمای گذشته.

۱۴- کتاب کودک و نوجوان: تدوین مجموعه های تفریحی و سرگرم کننده یا علمی و پرسش و پاسخ، یا داستان نویسی عامیانه و مجموعه های مسابقه ای و پرسشنامه و نظایر آن برای کودکان و نوجوانان.

۱۵- ترجمه: برگردان کتابهای ارزشمند به زبانهای دیگر راهی سریع برای توسعه فرهنگی در تبلیغ غدیر است. گاهی متون قدیمی به صورت بازنویسی به زبانهای دیگر برگردانده می شود. اشتیاق فارسی زبانان و عرب زبانان و اردوزبانان به آثار یکدیگر با توجه به یگانگی مذهب از نشاط خاصی برخوردار است. همچنین مجتمعات آموزشی نایبانیان، کتابهایی درباره غدیر به خط «بریل» مخصوص نایبانیان تهیه کرده اند.

۱۶- خلاصه نویسی: خلاصه نمودن آثار بزرگان و کتابهای مرجع و تألیفات قدیم به چند صورت دیده می شود: تلخیص کتابهای بزرگ، تلخیص احادیث و قطعه های تاریخی، داستان پردازی تلفیقی با برداشت از چند متن، تدوین چهل حدیثها، انتخاب یک قطعه از کتب مؤلفین و نشر جداگانه آن به خاطر اهمیت محتوا.

۱۷- تنظیم سخنرانیها: بیانات و سخنرانیهای ارزشمندی که به صورت مکتوب درآمده و منتشر می گردد.

۱۸- جمع آوری مقالات و قصائد: تنظیم چندین مقاله و نوشته و نشر آنها بعنوان مجموعه ای درباره غدیر چه به صورت کتاب و یا شماره ای از مجله.

۱۹- یادنامه ها: که به چند صورت دیده می شوند:

ص: ۵۰۶

۱- ۱). به مدخل «شعرای غدیر» از همین کتاب مراجعه شود.

آنچه همه ساله در عید غدیر به عنوان یادبود همان سال منتشر می شود، مجموعه ای از حدیث، تاریخ، شعر و گاهی به صورت شماره مخصوص یک مجله. کتابهایی که در کنگره های مربوط به غدیر انتشار می یابد و شامل مقالات ارائه شده در کنگره و نیز کتابهای تدوین شده به مناسبت کنگره است. سخنرانیهایی که به مناسبت غدیر ایراد شده و به خاطر محتوای ارزشمند آن به صورت کتاب درآمده است.

نگاهی به ترجمه های خطبه غدیر

«خطبه غدیر» به صورت ترجمه فارسی، اردو، ترکی و انگلیسی، و به صورت شعر عربی و فارسی و اردو و ترکی، بطور مکرر برگردانده شده و بسیاری از آنها به چاپ رسیده است. ترجمه خطبه غدیر به زبان فارسی اولین بار در قرن ششم هجری توسط شیخ محمد بن حسین رازی در کتاب «نزهه الکرام» انجام گرفته است. از ترجمه های فارسی خطبه به چهار عنوان چاپی اشاره می شود:

۱- خطبه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در غدیر خم، تألیف حسین عمادزاده اصفهانی.

۲- غدیریه، تألیف ملا محمد جعفر بن محمد صالح قاری.

۳- غدیر پیوند ناگسستنی رسالت و امامت، شیخ حسن سعید تهرانی.

۴- خطابه غدیر، تألیف محمد باقر انصاری.

نظم عربی حدیث غدیر در کتاب «الغدیر» طی ۱۱ جلد به صورت جامعی تدوین گردیده است. همچنین کتاب «شعراء الغدیر» مؤسسه الغدیر بیروت در دو جلد چاپ شده است. نظم فارسی خطابه غدیر توسط عده ای از شعرای فارسی زبان انجام گرفته و در کتابهای «سرود غدیر»: ۲ جلد، «شعرای غدیر از گذشته تا امروز»: ۱۰ جلد، «غدیر در شعر فارسی از کسائی مروزی تا شهریار تبریزی» به صورت مبسوطی جمع آوری شده است.

با توجه به اهمیت مسأله غدیر در بعد اعتقادی شیعه، جا دارد که از جمله اولین کتابهایی که به زبانهای مختلف ترجمه و تألیف می شود، تألیفات در رابطه با غدیر باشد. به دلیل سابقه طولانی زبانهای عربی، فارسی و اردو با مسأله غدیر، اکثر تألیفات مربوط به آن در این سه زبان است. در غیر این زبانها تألیف و نشر، هنوز در آغاز راه است.

در زبان انگلیسی تاکنون شش کتاب منتشر شده است. از این تعداد، چهار مورد ترجمه خطبه غدیر است که مقدمه ای درباره واقعه غدیر هم ضمیمه آنهاست. یک مورد ترجمه جلد اول الغدیر علامه امینی است. یک مورد هم ترجمه مطالبی از چند مؤلف درباره غدیر است. این کتابهای انگلیسی از سال ۱۳۵۳ شمسی تاکنون در سالهای مختلفی، در انگلستان، تانزانیا، پاکستان و ایران منتشر شده است.

در مجله «حوزه» مقاله ای با عنوان «گواهان غدیر» (۱) آمده است که به معرفی ۱۰۰ کتاب پرداخته که واقعه غدیر را ثبت کرده و درباره آن بحث کرده اند. درباره کتب مربوط به غدیر، گفتنی بسیار است، به همین مقدار اکتفا می شود.

- کتابشناسی غدیر، غدیر و فرهنگ مکتوب.

کتاب شناسی نهج البلاغه

نهج البلاغه امیر المؤمنین علیه السلام از دیرباز مورد توجه محافل علمی و ادبی و رهجویان اخلاق و معنویت بوده و پیرامون آن، سخنها گفته، تألیفها به انجام رسانده، بحثها کرده و ترجمه ها و شرحهایی ارائه کرده اند. کتابهایی که به نحوی درباره نهج البلاغه است، به محورهای زیر قابل دسته بندی است: ۱- شرحهای نهج البلاغه (به فارسی و عربی) ۲- ترجمه های نهج البلاغه (به فارسی، اردو، انگلیسی و زبانهای مختلف دنیا) ۳- برگزیده هایی از نهج البلاغه (به زبان عربی، فارسی و زبان های دیگر) ۴- شرح برخی خطبه ها یا نامه های نهج البلاغه به صورت مستقل، مثل شرح خطبه شقشقیه، خطبه متقین، خطبه قاصعه، نامه آن حضرت به مالک اشتر، نامه به امام حسن علیه السلام، نامه به والی بصره ۵- نهج البلاغه و مباحث خاص اجتماعی، سیاسی، تربیتی، کلامی، ادبی و... ۶- فهرستها و معجمهای موضوعی و الفبایی درباره نهج البلاغه ۷- اسناد و منابع نهج البلاغه ۸- آثار کلی پیرامون نهج البلاغه (۲) ۹- نهج البلاغه از دیدگاه دیگران.

ص: ۵۰۸

۱- ۱. شماره ۳۹ ص ۱۵۰.

۲- ۲. برگرفته از مقاله «کتاب شناسی نهج البلاغه»، نشریه گلستان قرآن، شماره ۳ ص ۱۸.

شرحهای نهج البلاغه به دهها عنوان می رسد که ذکر آن ها در اینجا نمی گنجد. چند نمونه: معارج نهج البلاغه، منهاج البراعه، شرح ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه ابن میثم، شرح نهج البلاغه شیخ بهایی، شرح نهج البلاغه محمد عبده، مصباح الأنوار آل کمونه، فی ظلال نهج البلاغه، بهج الصباغه فی شرح نهج البلاغه، شرح نهج البلاغه فیض الإسلام، شرح نهج البلاغه محمد تقی جعفری. (۱)

ترجمه های نهج البلاغه هم بسیار است، به چند نمونه بسنده می کنیم: ترجمه نهج البلاغه محمد علی انصاری، ترجمه اسد الله مبشری، محمد جواد شریعت، جواد فاضل، سید جعفر شهیدی، حسین انصاریان، محمد علی شرقی، مصطفی زمانی، داریوش شاهین، حسین عمادزاده، محسن فارسی، عبد المجید معادیخواه، عبد المحمّد آیتی، محمد دشتی، محمد مقیمی و دیگران. (۲) در هریک از محورهای نهگانه یاد شده نیز دهها کتاب وجود دارد که باید به منابع مربوط مراجعه کرد. (۳) - سید رضی، نهج البلاغه، کتابشناسی امام علی علیه السلام.

کتاب علی علیه السلام

در قلمرو علوم ائمه، گاهی سخن از کتاب یا صحیفه ای است که به نام علی علیه السلام یا فاطمه علیها السلام یا کتاب جفر و جامعه و... مشهور است. آنچه در روایات با عنوان «کتاب علی» آمده، مجموعه ای از علوم و حکمتهاست که رسول خدا صلی الله علیه و آله املا فرموده و حضرت علی علیه السلام به خط خود آنها را نوشته است. به گفته احادیث، آن نوشته که به هفتاد ذراع می رسیده، حاوی همه چیزهایی بوده که به آن ها نیاز بوده، از حلال و حرام و خبرهای مختلف، و نزد

ص: ۵۰۹

-
- ۱-۱. در این زمینه ر.ک: «دانشنامه امام علی»، ج ۱۲ مقاله «شرحهای نهج البلاغه».
 - ۲-۲. در الغدیر، ج ۴ ص ۱۸۶ (چاپ دارالکتاب العربی)، ضمن شرح حال سید رضی و معرفی نهج البلاغه حدود ۸۱ کتاب درباره شرحها و ترجمه های نهج البلاغه معرفی شده است.
 - ۳-۳. به کتاب «کتاب شناسی نهج البلاغه»، محمد مهدی علیقلی که ۸۰۰ کتاب را پیرامون نهج البلاغه معرفی کرده است. مراجعه شود. درباره نهج البلاغه، مقاله های سودمندی هم نوشته شده است، از جمله در کتاب «مقاله شناسی امام علی» تنظیم خانه پژوهش قم، بخش دوم، به معرفی بیش از ۱۰۰ مقاله درباره نهج البلاغه پرداخته است. نیز فصلنامه «وقف، میراث جاویدان» شماره ۲۶-۲۵ (ویژه نهج البلاغه) اطلاعات سودمندی از ابعاد مختلف درباره این کتاب دارد.

أئمه معصوم محفوظ بوده است. امام صادق علیه السّلام فرمود: «عندنا كتاب عليّ عليه السّلام سبعون ذراعاً» (۱)، کتاب علی علیه السّلام که هفتاد ذراع است، نزد ماست.

این نوشته دست به دست میان امامان می گشت و گاهی به آن استناد، یا احادیثی را از آن نقل می کردند. (۲) از این مجموعه علمی گاهی با نام «مصحف علی» هم یاد شده است (۳) و این غیر از نسخه ای از قرآن است که حضرت علی علیه السّلام می نگاشته و نزد خود نگاه می داشته است که به مصحف علی علیه السّلام مشهور است.

-مصحف علی علیه السّلام، صحیفه علویه، ودایع رسالت و امامت.

کتاب و سنت - قرآن و عترت

کتمان فضایل علی علیه السّلام

رویارویی جناح علوی و اموی که از دیرباز دایر بود، ریشه در باورهای دینی داشت.

امویان از روی جهل و حسد و بغض نسبت به اسلام، پیوسته نسبت به خاندان رسالت سیاست حذفی داشتند و یکی از راههای این مقابله، کتمان فضایل خاندان عصمت و مناقب اهل بیت و جلوگیری از نقل روایات درباره علی علیه السّلام و آل علی بود. البته خطمشی اهل بیت نیز تأکید بر نقل و روایت کردن منقبتها و تشویق به آن و ثواب شمردن مجالسی که از اهل بیت و فضایلشان سخن گفته شود بود. اوج سیاست کتمان و منع، در زمان معاویه بود که به جلوگیری از نشر فضایل علی علیه السّلام اکتفا نکرد، بلکه لعن و سب علی علیه السّلام را در برنامه های تبلیغی و فرهنگی خود قرار داد (-سب و لعن علی علیه السّلام).

(۴)

شرایط خاصی پدید آوردند که دوستان علی علیه السّلام از روی ترس و دشمنانش از روی حسد، فضایل او را پنهان می داشتند، با این حال، آوازه فضایلش شرق و غرب عالم را فرا گرفت. به قول واقدی: «ما بین الکتمانین قد ملأ الخافقین». (۵) ابن ابی الحدید معتزلی

ص: ۵۱۰

۱-۱. بحار الأنوار، ج ۲۶ ص ۳۴.

۲-۲. ر.ک: «کتاب علی»، مصطفی قصیر العاملی، مجمع جهانی اهل بیت.

۳-۳. بحار الأنوار، ص ۳۳ ح ۵۰.

۴-۴. نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، ج ۱ ص ۱۱ و ۱۷.

۵-۵. منتخب التواریخ، ص ۱۴۷.

می گوید: چه بگویم دربارهٔ مردی که دشمنانش نیز به مناقبش اعتراف داشتند و نمی توانستند انکار کنند. بنی امیه چون به قدرت رسیدند، دست به هرکاری زدند تا فروغ او را خاموش سازند. دیگران را بر ضد آن حضرت تحریک می کردند، برای او معایب و زشتیهای جعل می کردند، بر منابر لعنتش می کردند، ستایشگران او را تهدید و زندانی می کردند، بلکه گاهی می کشتند، از نقل روایاتی که فضیلتی از او را دربر داشت جلوگیری می کردند و مانع از آن می شدند که نام «علی» بر فرزندان گذاشته شود، اما همهٔ اینها او را والاتر و بالاتر برد. او همچون مشک بود که هرچه آن را بپوشانند عطرش بیشتر منتشر می شود و همچون خورشید بود که قابل پوشاندن نیست و همچون روشنایی روز بود که اگر چشمی آن را نبیند، چشمهای بسیاری آن را مشاهده می کند...» (۱)

جلوگیری از بیان و ذکر فضایل او، مقابله با قرآن است، چون هم قرآن کریم فضایل او را برشمرده است (-علی در قرآن) هم امیر مؤمنان تجسم فضایل قرآنی است. روزی معاویه به ابن عباس گفت: ما به همهٔ اطراف نامه نوشته ایم و از ذکر مناقب علی و خاندان او نهی کرده ایم، پس تو هم زبانت را ببند. گفت: ای معاویه، یعنی می گویی قرآن نخوانیم؟! ... (۲) آن همه سختگیری و اصرار بر دشمنی و بدگویی و سیاست کتمان فضایل برای آن بود که به قول مروان حکم، حکومتشان جز با این سیاست، استقرار نمی یافت! (۳) اما علی رغم آن همه تلاش مخالفان، امیر مؤمنان با فضایل بی بدیل خود همهٔ زمین و زمان را پر کرد و نقشه های امویان نقش بر آب شد.

فضایل علی علیه السلام، فضایل اهل بیت، سب و لعن علی علیه السلام، مظلومیت علی علیه السلام.

کزار غیر فرّار - حیدر کزار

کرخ بغداد

محلّه کرخ در بغداد در غرب رود دجله که از این شهر می گذرد، از مناطق شیعه نشین و مذهبی بغداد است و قبرستان قریش در آن جا بوده است. عواملی چون وجود مسجد براتا،

ص: ۵۱۱

۱-۱. همان، ص ۱۶.

۲-۲. مناقب، ج ۲ ص ۳۵۱.

۳-۳. در این مورد ر.ک: «موسوعه الامام علی بن ابی طالب»، ج ۱۱ ص ۳۴۳ تا ۳۹۶.

قبر مطهر امام کاظم علیه السلام، حضور مؤثر و سکونت شیخ مفید در این محلّه، حضور نواب چهارگانه امام عصر علیه السلام در این شهر و... در جوّ مذهبی و شیعی این منطقه مؤثر بوده است.

شیخ مفید که از بزرگترین متکلمین شیعه و شخصیت ادبی، فقهی، حدیثی بود، محلّه کرخ را به صورت پایگاه علوم و معارف اهل بیت در آورد و مجالس درس او یا در خانه اش بود یا در محلات دیگر کرخ. در مسجد محلّه درب ریاح بود که مادر سید رضی و سید مرتضی، این دو را خدمت او آورد تا به آنان تعلیم دهد و تربیت کند. کتابخانه بزرگی هم که سید مرتضی تأسیس کرد در همین ناحیه بود. مجموعه این عوامل، کرخ بغداد را مرکز تشیع و نشر علوم اهل بیت ساخت. (۱)

کرم الله وجهه

جمله دعا و درود که اهل سنت درباره امیر المؤمنین علیه السلام به کار می برند، یعنی خداوند چهره اش را گرامی بدارد و بر مقامش بیفزاید. آنان درباره سایر صحابه «رضی الله عنه» به کار می برند (خدا از او راضی باشد) اما درباره حضرت علی علیه السلام پس از نامش «کرم الله وجهه» می گویند. جلال الدین دوانی درباره علت آن به دو نکته اشاره کرده، می گوید: در میان صحابه تنها علی علیه السلام بود که قبل از بلوغ، اسلام آورد و هرگز بت پرستی نکرد. زمانی که فاطمه بنت اسد به آن حضرت حامله بود، هرگاه حضرت محمد صلی الله علیه و آله را می دید به احترامش برمی خاست و احترام می کرد. حضرت روزی به او گفت: تو حامله ای، من راضی نیستم برای من اینگونه از جا برخیزی، گفت: سوگند به خدا، هرگاه شما را می بینم، بچه ای که در رحم دارم به گونه ای جابه جا می شود که مرا ناگزیر می سازد تا از جا بلند شوم. (۲)

کلمات قصار - سخنان علی علیه السلام، نهج البلاغه

کنگنه امام علی علیه السلام

در سال ۱۴۱۰ ق به مناسبت گذشت چهارده قرن بر واقعه غدیر خم، از سوی آیه الله

ص: ۵۱۲

۱-۱. در این باره ر. ک: فصلنامه «وقف، میراث جاویدان»، شماره ۲۵-۲۶ (ویژه نهج البلاغه) مقاله عالمانه «کرخ، مرکز تشیع در بغداد» از محمد علی جاویدان.

۲-۲. آئینه حق نما، ص ۲۲ به نقل از «نور الهدایه» علامه دوانی.

خوبی کنگره ای در «لندن» برگزار شد. در آن کنفرانس سه روزه از طرف، اندیشمندان از ایران و دیگر کشورها، سخنرانها و ارائه مقالات انجام گرفت. مجموعه مقالات، آثار و اشعار آن کنگره با عنوان «مهرجان الإمام علی» در سه جلد چاپ شد. در ایران نیز به مناسبت عید غدیر، کنگره ای در سال ۱۴۱۶ ق برگزار شد، نیز در سال ۱۳۷۹ ش.

- سال امام علی علیه السلام، کنگره بین المللی امام علی علیه السلام، کنگره هزاره نهج البلاغه.

کنگره بین المللی امام علی علیه السلام

در اسفندماه سال امام علی علیه السلام کنگره ای بین المللی با حضور اندیشمندان و محققان داخلی و خارجی در تهران برگزار شد (۱۰ اسفند ۱۳۷۹ ش)، با عنوان «امام علی علیه السلام و عدالت، وحدت و امتیت». برگزاری آن از سوی شورای عالی انقلاب فرهنگی و ستاد بزرگداشت سال امام علی علیه السلام و به اهتمام و دبیری دکتر محمود گلشنی بود. محورهای مقالات و سخنرانهای کنگره عبارت بود از: عدالت اجتماعی، آزادی سیاسی، مبانی حکومت اسلامی، حقوق متقابل رهبری و مردم، عدالت علوی، سیاست در سیره عملی امام علی، وحدت اسلامی، امنیت ملی، مدیریت امام علی، جنگ و صلح از دیدگاه امام علی علیه السلام. از دانشمندان داخلی از کسانی همچون آیات عظام: جوادی آملی، جعفر سبحانی، نوری همدانی و محققانی چون بی آزار شیرازی و پرفسور حمید مولانا برنامه داشتند و از محققان عرب زبان کسانی همچون: حسن الزین، صدر الدین قبانچی، محمّد طیّ، هانی فحّص، صالح الوردانی، عبد الکریم الأشر، نبیل حلباوی. در پی آن «مرکز تحقیقات امام علی» تشکیل شد و از جمله کارهای آن انتشار مجموعه مباحث کنگره در دو جلد فارسی و دو جلد عربی در سال ۱۳۸۱ بود.

در بهمن ۱۳۸۳ (غدیر ۱۴۲۵ ق) نیز مراسمی با عنوان «کنگره بین المللی غدیر»، در قم برگزار شد. این کنگره که از سوی حوزه علمیه بود، با نشر کتابهای ویژه، مسابقات، مقالات، ترجمه خطبه غدیر به ۱۳ زبان و برنامه های جنبی دیگر به منظور فرهنگ سازی و نشر تفکر اهل بیت انجام یافت. - سال امام علی علیه السلام، کنگره ولایت و اهل بیت، عید غدیر.

کنگره ولایت و اهل بیت علیهم السلام

در خرداد ۱۳۷۳ ش در دانشکده ادبیات فارسی و زبانهای خارجی دانشگاه تبریز، همایشی ادبی ولایی با عنوان «کنگره ولایت و اهل بیت در گستره ادب فارسی» برگزار شد و آثار نظم و نثر بر محورهایی همچون: استمرار نبوت در ولایت، ولایت و امامت در ادب فارسی، سیمای اهل بیت در ادب فارسی، منقبت گوئی و فرق آن با مدیحه سرایی، رثای اهل بیت در ادب فارسی، حماسه های مذهبی، توسل، تعزیه، ولایت و اهل بیت در دیباچه نگاری، اهل بیت در متون ادبی، ولایت فقیه در ادبیات معاصر و تعهد در ادبیات و معرفی شاعران و نویسندگان متعهد ارائه گشت و نویسندگان و شاعران، قرنهای حضور موضوع ولایت و اهل بیت را در پهنه ادبیات منظوم و منثور فارسی بررسی کردند.

- کتاب سال ولایت، سال امام علی علیه السلام، عید غدیر.

کنگره هزاره نهج البلاغه

در هزارمین سال گردآوری نهج البلاغه توسط سید رضی، در سال ۱۳۶۰ ش در تهران کنگره ای جهانی برگزار شد. اندیشمندان از داخل و خارج کشور ایران، که درباره نهج البلاغه کاوش کرده بودند، در این کنگره سخنرانی و ارائه مقاله کردند.

همایش با پیام امام خمینی قدس سره به کنگره آغاز شد (۱) و طی جلسات متعدد سخنرانانی ابعاد گوناگون نهج البلاغه و شخصیت سید رضی را مورد بحث قرار دادند. این کنگره جهانی در سالهای بعد هم برگزار شد و بخشی از مقالات و مباحث و سخنرانیهای آن تحت عنوان «یادنامه کنگره هزاره نهج البلاغه» از سوی بنیاد نهج البلاغه به صورت کتاب منتشر گشت.

- بنیاد نهج البلاغه، نهج البلاغه، نازله روح علی علیه السلام.

ص: ۵۱۴

۱- ۱. متن پیام امام راحل در «صحیفه نور»، ج ۱۴ ص ۲۲۴ آمده است.

از شهرهای مهم و تاریخی عراق، که پیشتر در قلمرو حکومت ساسانیان بود و در زمان خلیفه دوم به تصرف مسلمانان درآمد و ابتدا نقشه مسجد جامع طراحى شد و گسترش شهر بر محور آن انجام گرفت و محل استقرار نیروهای رزمنده و قبایل عرب مسلمان گشت و عظمت یافت. در تاریخ اسلام، شاهد حوادث بسیار و تحولات شگفت بوده است.

امیر المؤمنین علیه السلام کوفه را مقر خلافت خویش قرار داد. و بنا به روایات، امام زمان علیه السلام نیز پس از ظهور، در کوفه مستقر خواهد شد و سپاهیان خویش را از آنجا به اطراف اعزام خواهد نمود. (۱) از این شهر با نام «کوفان» هم یاد شده است.

کوفه شهر بافضیلتی است و در روایات از آن ستایش شده و امام صادق علیه السلام درباره آن سرزمین فرموده است: «...تر به تحبنا و نحبه» (۲)، خاکی است که دوستدار ماست، ما هم آن را دوست داریم. کوفه سرزمین شیعیان اهل بیت بوده و چهره های درخشانی از این شهر و قبایل اطرافش در راه علی علیه السلام و امام حسین علیه السلام و اهل بیت پیامبر جانفشانی کرده اند و امویان پیوسته بغض و کینه شیعه علی علیه السلام را در این سرزمین در دل داشته و به سرکوبی آنان پرداختند. قیامهای متعددی در این شهر به هواداری اهل بیت و مبارزه با جباران اموی و عباسی شکل گرفته است؛ گرچه در تاریخ، مردم کوفه به تلون و بی ثباتی و بی وفایی شهرت یافته اند و شعار «ما اهل کوفه نیستیم، علی تنها بماند»، ناظر به این سوء پیشینه تاریخی است. (۳) منابع فراوانی درباره تاریخ، پیشینه، بزرگان، حوادث، فضایل و قبایل این شهر وجود دارد که طالبان به آنها مراجعه کنند. (۴) درباره بی وفایی کوفیان و محرومیت کوفه از شناخت علی علیه السلام و شهادت مولا در این شهر، به ابیاتی از یکی از شاعران معاصر اشاره می شود:

ص: ۵۱۵

-
- ۱-۱. ارشاد، مفید، ج ۲ ص ۳۷۹.
- ۲-۲. سفینه البحار، ج ۲ ص ۴۹۹.
- ۳-۳. در این زمینه ر. ک: «فرهنگ عاشورا»، مدخل کوفیان و کوفه.
- ۴-۴. از جمله ر. ک: «فضل الکوفه و مساجدها» مشهدی، «تاریخ الکوفه» براقی، «کوفه از نظر مذهبی» سید عباس حسینی، «العتبات المقدسه فی الکوفه» طریحی، «معجم البلدان» حموی، ذیل نام این شهر، «دانشنامه امام علی»، ج ۹ مقاله کوفه، «سیمای کوفه» گلی زواره ای، «فرهنگ عاشورا»، ذیل عنوان کوفه، «کوفه، پیدایش شهر اسلامی»، هشام جعیط، ترجمه ابو الحسن سروقد مقدم، فصلنامه «مشکوه»، شماره ۵۳ مقاله «مردم شناسی کوفه».

ای کوفه، ای کتیبه بیداد وی گور دادخواهی و فریاد
ای لوحه سیاه ضلالت وی سرنوشت راه ضلالت
ای پایگاه بازی شیطان وی شرح خاطرات پریشان
خوردی فریب دیو هوی را کشتی به جهل، شیر خدا را
کشتی دو عاشق ازلی را نشناختی حسین و علی را
پشت علی ز درد تو خم شد نام تو در فساد، علم شد
تو از صنم، صمد چه شناسی؟ تو خوب را ز بد چه شناسی؟
ای کوفه! شرمسارترینی وی ننگ، آشکارترینی
در هفت رنگ تفرقه، تاقی بیتوته گاه جهل و نفاق
دوشینه، ای سیاهی یکدست خورشید، میهمان تو بوده است
تو سرگران نفس پرستی بی روی آفتاب نشستی
ای شب نشین! ز شرم نمردی خورشید را به خاک سپردی؟
ای قتلگاه غیرت و رادی دانی که با ستاره چه کردی؟
ای زشت در نقاب نشسته محکوم بی جواب نشسته
دوشینه غنچه گل صدبرگ خندیده صد دهان به رخ مرگ
دیشب شکفته است به محراب یک بوستان اقاقی سیراب... (۱)

کیساتیه-فرقه های شیعه

گواهان غدیر-شاهدان غدیر

ص: ۵۱۶

این جمله شعار خوارج نهروان بود، یعنی حکومت جز از آن خدا نیست. آنان برای اینکه از حکومت علوی و ولایت حق او بیرون روند چنان شعاری می دادند که ظاهرش حق بود و منطبق با آیات قرآن، چون در قرآن مکرر آمده است: «ان الحکم الا لله» (۱) و درست است، یعنی حکومت و داوری از آن خداوند است. حضرت علی علیه السلام وقتی شنید چنین می گویند، فرمود: «کلمه حقّ یراد بها باطل» سخنی حق است که اراده باطل با آن می شود. و افزود: آری درست است، حکم جز از آن خدا نیست، لیکن اینان می گویند که هیچ فرمانروایی نیست مگر برای خدا، در حالی که مردم ناچارند فرمانروا داشته باشند، نیکوکار یا تبهکار، چرا که در سایه وجود یک حکومت و نظام است که هم مؤمن عمل می کند، هم کافر بهره می برد و کارها سروسامان می گیرد و راهها ایمن می شود. (۲)

اگر امر دایر باشد میان حکومت فاسد یا هرج و مرج و آشوب، مسلماً زیان آشوب بیشتر

ص: ۵۱۷

-
- ۱- ۱). سورة يوسف، آیه ۴۰ و ۶۷، انعام آیه ۵۷. به بحث ژرف علامه طباطبایی درباره «معنای انحصار حکم در خدا» مراجعه شود (المیزان، ج ۷ ص ۱۱۶، ذیل آیه ۵۷ انعام).
- ۲- ۲). نهج البلاغه، خطبه ۴۰ (صبحی صالح).

است. خوارج به خاطر کج فهمی و جهالتشان بر حاکم عادل و امام هدایت خروج کردند و بهانه شان این بود که حکومت از آن خداست، نه مردم! در حالی که آن امام را هم خدا به امامت و حکومت تعیین کرده بود. -خوارج نهروان، قتال بر تأویل، حکومت علوی، مارقین.

لا فتی إلا علی...

در جنگ احد، وقتی در یک مرحله مسلمانان شکست خوردند و یاران پیامبر پراکنده گشتند، علی علیه السلام با فداکاری بی نظیری به دفاع از پیامبر خدا و دفع هجوم مشرکان پرداخت.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز او را دعا کرد. ندایی از آسمان شنیده شد که صدای جبرئیل بود، چهارهزار فرشته همراهش، می گفت: «لا فتی الا علی و لا سیف الا ذو الفقار» (۱) جوانمردی جز علی علیه السلام و شمشیری جز ذو الفقار نیست. در ادبیات، مسأله «لا فتی» و «ذو الفقار» فراوان مطرح شده و از فضایل امیر المؤمنین است.

شیردل «لا فتی»، شیر خدا مرتضی حیدر خیر گشا، صقدر عنتر فکن (۲)

در جوانمردی بسی بودند با شمشیر و تیر لا فتی الا علی، لا سیف الا ذو الفقار (۳)

«لا فتی الا علی» گویند اهل روزگار ساکنان آسمان «لا سیف الا ذو الفقار» (۴)

«...ای لوای لا فتی، ای قدمگاه ردّ الشمس، ای ردّ پای الهی، ای کلیددار کائنات، ای خزانه دار خلوص، ای فرق شکافته عشق، ای حلاوت حقیقت، ای بام بسم الله، ای تاء تمت الكتاب.» (۵) -ذو الفقار.

لعن صحابه

از افتراهایی که مخالفان شیعه به پیروان مکتب اهل بیت می بندند آن است که اینان اصحاب پیامبر را لعن می کنند و این را گناهی بزرگ و نابخشودنی می شمارند و به خاطر

ص: ۵۱۸

۱-۱. بحار الأنوار، ج ۲۰ ص ۱۰۵، کشف الغمّه، ج ۱ ص ۲۵۹، احقاق الحق، ج ۶ ص ۱۲ و ج ۱۶ ص ۴۱۱.

۲-۲. دیوان خواجوی کرمانی، ص ۱۰۴.

۳-۳. دیوان امیر معزی، ص ۶۶.

۴-۴. محتشم کاشانی.

۵-۵. مینای قلم، ص ۱۴۰.

آن هرگونه اهانت و هتک حرمت به شیعه را روا می شمردند و چنان وانمود می کنند که لعن یکی از صحابه موجب خروج از دین است. اولاً همه آنان که اصحاب پیامبر بودند و آن حضرت را دیده بودند، افراد صالح و باایمانی نبودند. در میان آنان انسانهای منافق، فاجر، دروغگو و فاسق هم بودند. در آیات قرآن نیز لعنت خدا بر برخی افراد آمده است. پیامبر خدا نیز برخی را لعنت کرده است. پس به صرف صحابه بودن، کسی عادل نمی شود و حرمت نمی یابد. همه منافقانی هم که پیامبر مأمور به جهاد با آنان بود، در زمره صحابه بودند. افزون بر این به شهادت تاریخ، بعضی از صحابه در حق اهل بیت پیامبر ستم کردند، بدعت در دین گذاشتند، خون پاکان را ریختند، با امام معصوم و حجت خدا جنگیدند، مرتکب فسق و فجور شدند، به نوامیس مسلمانان تجاوز کردند (داستان خالد بن ولید)، با فرمان صریح پیامبر مخالفت کردند و بسیاری خلافهای دیگر. پس قول به عدالت و پاکی همه صحابه، هم با قرآن مخالف است، هم با سنت نبوی، هم با حقایق تاریخی. مگر معاویه در حضور مردم علناً شراب نمی خورد؟ مگر امام مجتبی علیه السلام را با زهر مسموم و شهید نکرد؟ مگر با علی علیه السلام نجنگید؟ در حالی که پیامبر فرموده بود: یا علی جنگ با تو جنگ با من است و جنگ با من جنگ با خدا؟

پس اگر شیعه، برخی از صحابه را به دلیل فسق و ظلم و معصیت و بدعت و نفاق، لعن کند، چه اشکالی دارد؟ خدا هم فاسقان و ظالمان و منافقان را لعن کرده است. به علاوه، آنان که نسبت به لعن بعضی صحابه از سوی شیعه این همه حساسیت نشان می دهند، چرا نسبت به معاویه که سب و لعن بر افضل صحابه یعنی امیر المؤمنین علیه السلام را علنی و رایج ساخت و سالها بر منابر به دستور او حضرت علی علیه السلام را لعن می کردند، چیزی نمی گویند؟

ابن ابی الحدید، خلاصه ای از نوشته ابو جعفر یحیی بن محمد علوی را در پاسخ به ابو المعالی جوینی نقل کرده که بطور مبسوط و مستدل، صحت لعن و ابراز براءت از کسانی را که خلافکار، ظالم و فاسق بودند بیان می کند (۱) و اینکه صرف صحابی بودن، موجب

ص: ۵۱۹

۱-۱). شرح نهج البلاغه، ج ۲۰ ص ۱۰ تا ۲۴، هر چند خود ابن ابی الحدید می گوشتد از خلفا دفاع کند و خلافهای صحابه مستحق لعن را توجیه نماید (ص ۳۴).

تبرئه آنان نمی شود.

خود صحابه هم یکدیگر را لعن می کردند و به خاطر خلافها و انحرافها، یکدیگر را به بدترین صفات متهم می ساختند و میان آنان رایج بود و صرف لعن یک صحابی را موجب خروج از اسلام نمی دانستند. مگر خود عایشه، عثمان را لعن نکرد؟ مگر معاویه، امام علی و امام حسن و امام حسین علیهم السلام را آشکارا بر منابر لعن نمی کرد؟ مگر بسیاری از صحابه عثمان را لعن نمی کردند؟ ابو بکر و عمر هم سعد بن عباد را لعن کردند. اگر برخی صحابه مستحق لعن باشند، به اقتضای امر الهی به دوستی با اولیای خدا و دشمنی با دشمنان خدا، لعن آنان جایز است و خدا همانگونه که از تولی می پرسد، از تبری هم سؤال می کند. (این بحث خواندنی است، به آنجا مراجعه شود).

شیعه، صحابه پاک و متعبد و صالح و بزرگوار را تکریم می کند و لعن آنان را حرام می داند و خود نیز لعن نمی کند. اما آنان که با کارشکنیها، ظلمها، بدعتها و گناهانشان حرمتی برای خود باقی نگذاشتند تا محترم باشند، چه انتظار است که شیعه آنان را تقدیس کند و از هرگونه نقد و انتقاد، مصون بشمارد؟ اما اینکه چه کسانی چه خلافهایی کرده اند، بحثی است جدا، که در این مختصر نمی گنجد. تولی و تبری هم از فروع دین و واجبات عملی است و برائت از دشمنان دین خدا و کافران و منافقان واجب است و مهرورزی به کسانی که سنت پیامبر را تغییر دادند و به اهل بیت ظلم کردند و همواره درصدد توطئه بر ضد اسلام ناب و عترت مصطفی و مسلمانان راستین بودند، هرچند نام «صحابی» داشته باشند، غلط است. (۱)

-عدالت صحابه، پنجاه و پنج سؤال از تاریخ،

پنج شنبه شوم، سنت و بدعت، مطاعن، مظلومیت علی علیه السلام.

لو کشف الغطاء...

از فضایل علی علیه السلام و ویژگیهای عرفان علوی، بصیرت کامل و معرفت ناب و والای او نسبت به خدا و هستی و اسرار عالم و جهان غیب و شهود بود و عالم غیب هم برای

ص: ۵۲۰

۱- ۱). ر.ک: «لله و للحقیقه»، علی آل محسن، «نظریه عداله الصحابه» احمد حسین یعقوب، «الغدیر» علامه امینی، ج ۷، ۸ و ۹، «بحار الأنوار»، ج ۲۸ تا ۳۲.

حضرتش شهود و مشهود بود، آنچنان که خود می فرمود: اگر پرده کنار رود، چیزی بر یقین من افزوده نمی شود: «لو کشف الغطاء ما ازددت یقیناً». (۱) این فضیلت، در ادبیات هم مطرح است و در تلمیحات شعری به آن اشاره شده است. از جمله:

کاشف سرّ خلافت، رازدار «لو کشف» قاضی دین نبی، مسند نشین «هل اتی» (۲)

آن کس که در یقینش ننگجد زیادتی صدبار اگر ز پیش برافتد غطا، علی است. (۳)

— عرفان علوی، سلونی قبل ان تفقدونی.

لو لا علی لهلك عمر

سخنی که عمر بن خطّاب بارها در مقام اعتراف به جهل خود و دانایی علی بن ابی طالب علیه السّلام بر زبان راند، یعنی «اگر علی نبود، عمر هلاک می شد». از شرایط امام، علم به دین و قرآن و احکام است. امیر المؤمنین علیه السّلام حامل علم پیامبر بود و کلام او که بارها می فرمود «سلونی قبل ان تفقدونی» گواه علم وسیع اوست. در مقابل، خلیفه دوم که حامیانش ادعا می کنند «افقه و اعلم صحابه در زمان خود» بود (۴)، بارها در برابر سؤالاتی که از او می کردند درمی ماند و خودش اعتراف داشت که همه مردم، حتّی زنان پرده نشین از عمر آگاه تر و دین شناس ترند: «کلّ النّاس أفتقه من عمر، حتّی ربّات الحجال». (۵)

علامه امینی در الغدیر، در فصلی با عنوان «نوادیر الأثر فی علم عمر» صد مورد را با استناد به منابع متعدد اهل سنت آورده که عمر در برابر سؤالات فقهی، اعتقادی، تاریخی، لغوی و قضاوت، درمانده است (۶) و در بعضی موارد که سراغ امیر المؤمنین علیه السّلام رفته و آن حضرت جواب صحیح و قضاوت به حق نموده، گفته است: «لو لا علی لهلك عمر» (۷) یا «لا أبقانی الله بعد ابن ابی طالب»، «لو لا علی لضلّ عمر»، «لا ابقانی الله بأرض لست فیها یا

ص: ۵۲۱

۱-۱. بحار الأنوار، ج ۴۰ ص ۱۵۳، سنن الامام علی، ص ۵۵.

۲-۲. دیوان خواجه کرمانی، ص ۱۳۴.

۳-۳. ابن یمن فریومدی، یک قطره از دریا، ص ۴۴.

۴-۴. ر.ک: الغدیر، ج ۶ ص ۸۲، نیز ر.ک: ص ۳۲۸.

۵-۵. همان.

۶-۶. همان، ص ۸۳ تا ۳۲۵.

۷-۷. همان، ص ۱۱۰.

ابا الحسن، «اعوذ بالله من معضله لا علی بها»، «کاد یهلك ابن الخطاب لو لا علی بن ابی طالب»، «اللهم لا تنزل بی شدیدة الا و ابو حسن الی جنبی»، «لولاک لا فتضحنا»... (۱)

که همه گویای کم اطلاعی او از مسائل علمی و دینی و نیازمندی اش به علوم کارگشا و مشکل زدای حضرت امیر علیه السلام است. -مطاعن، عمر بن خطاب.

لیله المبیث

شبی که علی علیه السلام در بستر پیامبر خدا خوابید و رسول اکرم صلی الله علیه و آله از مکه بیرون رفت و پس از چند روز در ننگ در غار ثور، به مدینه هجرت کرد. آن شب، چهل نفر از مشرکین به نمایندگی از قبایل مختلف قصد داشتند به خانه پیامبر هجوم آورده، او را به قتل برسانند.

خفتن علی علیه السلام در آن شب هجرت در جای پیامبر که نمونه اعلائی فداکاری و نوعی عملیات استشهادی بود، از فضایل برجسته آن حضرت است و آیه قرآن این جانفشانی را فروختن جان در برابر کسب رضای خدا دانسته است: «و من الناس من یشری نفسه ابتغاء مرضات الله و الله رؤف بالعباد». (۲) به گفته مورخان و مفسران، این آیه به مناسبت «لیله المبیث» و در شأن علی علیه السلام نازل شده است. این فداکاری، نظیر فداکاری اسماعیل ذبیح و عبد الله پسر عبد المطلب بود که آماده فدا شدن بودند. (۳) این فضیلت، در شعرهای عربی و فارسی متعددی مطرح شده است. خود امیر المؤمنین علیه السلام نیز در ابیاتی به این واقعه اشاره فرموده که خواهد آمد. (۴)

از جمله آیاتی که بر امامت آن حضرت به آن استدلال شده، یکی هم همین آیه است که گویای فضیلت خاص اوست. (۵) ماجرای خوابیدن حضرت علی علیه السلام در بستر پیامبر را در مورد شب رفتن آن حضرت به شعب هم نقل کرده اند. شیخ مفید احتمال می دهد که دوبار

ص: ۵۲۲

۱-۱. همان، ص ۳۲۷.

۲-۲. بقره، آیه ۲۰۷.

۳-۳. مناقب، ابن شهر آشوب، ج ۲ ص ۶۰.

۴-۴. همان. روایات مربوط به لیله المبیث و این آیه را در «بحار الأنوار»، ج ۳۶ ص ۴۰ ببینید.

۵-۵. بحار الأنوار، ج ۳۶ ص ۴۵.

در رختخواب پیامبر خوابیده باشد. (۱)

امام علی علیه السلام درباره این فضیلت و فداکاری خود چنین سروده است:

وقیت بنفسی خیر من وطیء الحصى و من طاف بالبيت العتیق و بالحجر

محمّد لَمّا خاف ان یمکروا به فوقاه ربّی ذو الجلال من المکر

و بتّ اراعیهم متی ینشروننی و قد وطّنت نفسی علی القتل و الأسر

و بات رسول الله فی الغار آمنا هناك و فی حفظ الإله و فی ستر (۲)

با جانم از کسی نگه داری کردم که بهترین انسان بر روی زمین و بهترین کسی است که خانه خدا و حجر اسماعیل را طواف کرده است. محمد صلی الله علیه و آله چون از نیرنگ آنان بیمناک شد، پروردگار باشکوه او را از نیرنگ نگه داشت. و من به جای او خوابیدم، مراقب بودم که چه زمانی مرا پاره پاره کنند و خود را برای مرگ و اسارت آماده کرده بودم. پیامبر خدا در غار ایمن آرמיד، در حفاظت خدا و پوشش او. فضایل علی علیه السلام.

لیله الهرب

یکی از شبهای سخت و پرنبرد در جنگ صفین، که درگیری خونین و شدیدی بود و به نقل روایات، حضرت علی علیه السلام آن شب ۵۲۳ بار تکبیر گفت و در هر تکبیر، دشمنی را به خاک افکند. به نقل ابن ابی الحدید، حضرت خطبه ای حماسی خواند و یاران را به نبرد برانگیخت و خود نبردی سخت کرد و بیش از ۵۰۰ نفر از بزرگان عرب را کشت، بارها شمشیرش کج شد، آن را راست می کردند، حضرت می گرفت و دوباره حمله می کرد. (۳)

ضربات چنان سهمگین بود که معاویه دید اگر وضع در روزهای بعد آنگونه ادامه یابد، نابود خواهند شد. ابتدا به فکر فرار شبانه افتاد. ولی نیرنگ «قرآن بر سر نیزه کردن» را همان شب پرداختند و صبح، قرآنها را بر فراز نیزه کردند و سبب اختلاف در سپاه علی علیه السلام و پیش

ص: ۵۲۳

۱-۱. همان، به نقل از الفصول.

۲-۲. علی من المهد الی اللحد، سید محمد کاظم القزوینی ص ۴۰، مناقب، ج ۲ ص ۶۰.

۳-۳. شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، ج ۲ ص ۲۱۱.

آمدن ماجرای حکمیت شدند. (۱)

هریر به معنای زوزه سگ است. (۲) آن شب ضربات علی علیه السلام و کشته ها و زخمیهای سپاه شام آن قدر زیاد بود که صدای زوزه از جبهه باطل به گوش می آمد. از این رو آن شب حماسی و بی نظیر را که از افتخارات امیر المؤمنین است، «لیله الهریر» نام نهاده اند.

قرآن بر نیزه کردن، جنگ صفین.

ص: ۵۲۴

۱-۱. همان، ص ۲۱۵.

۲-۲. مجمع البحرین.

مؤاخات

به معنای برادری و عقد اخوت بین افراد است. رسول خدا صلی الله علیه و آله چند ماه پس از هجرت به مدینه، بین مسلمانان مهاجر و انصار، عقد اخوت ایجاد کرد و آنان را که حدود صد نفر می شدند، دوبه دو با هم برادر ساخت. تنها علی علیه السلام مانده بود که خود را برادر او قرار داد.

این است که علی علیه السلام برادر پیامبر به شمار می رود و در احادیث فراوانی رسول خدا درباره او «انت أخي و وصی و وارثی و خلیفتی و...» تعبیر کرده است. (۱) خود آن حضرت هم بارها از خویش با عنوان «أنا عبد الله و أخو رسوله» یاد کرده است. (۲)

برادری علی علیه السلام با پیامبر صلی الله علیه و آله از ازل بوده است، نه آنکه از روز عقد اخوت ایجاد شده باشد. از قول پیامبر خدا روایت شده که در معراج دید بر در بهشت نوشته است:

«محمّد رسول الله و علیّ أخو رسول الله»، و این دوهزار سال قبل از خلقت آسمانها بوده است. (۳)

به نقل روایات، غیر از روز مؤاخات، در مواقع دیگر نیز، همچون روز خیبر، روز مباحله و

ص: ۵۲۵

۱- ۱. ر. ک: «بحار الأنوار»، ج ۳۸ ص ۳۳۰ تا ۳۴۸ «باب الأخوة» و کتاب «حدیث برادری در سیره نبوی» محمد رضا هدایت پناه.

۲- ۲. بحار الأنوار، ج ۳۸، ص ۳۳۲.

۳- ۳. همان، ص ۳۳۰.

صحنه های گوناگون، پیامبر خدا آن حضرت را برادر خویش خوانده است. حدیث مؤاخات، یکی از بزرگترین افتخارات علی علیه السلام و از برجسته ترین فضایل آن حضرت است. (۱)

-صیغه برادری.

مارقین

در احادیث متعددی آمده است که پیامبر به علی علیه السلام فرمود: پس از من با سه گروه می جنگی: با ناکثین، قاسطین و مارقین. (۲) در نهج البلاغه نیز آمده است: «فلما نهضت بالأمر، نکثت طائفه و مرقت اخرى و قسط آخرون» (۳) چون به حکومت و خلافت برخاستم، گروهی پیمان شکستند (جنگ جمل)، گروهی از دین به در رفتند (خوارج نهروان) و گروهی ستم پیشه کردند (شامیان و جنگ صفین). مارقین بخشی از سپاه امیر المؤمنین بودند که در جنگ صفین، از روی جهل و ساده لوحی فریب قرآن بر نیزه کردن معاویه را خوردند و خواستار حکمیت شدند، وقتی فهمیدند نیرنگ بوده است، به اصطلاح توبه کردند و از علی علیه السلام هم خواستند که از قبول حکمیت که کفر بوده توبه کند.

سر از اطاعت امام معصوم برتافتند، بر ضد امام خروج کردند و در نهایت در نهروان با علی علیه السلام جنگیدند. اندیشه خارجیگری بعدها هم ادامه یافت، هر چند خوارج نابود شدند.

«مارقین» از واژه مرق است، یعنی بیرون جستن تیر از کمان. مارقین نیز به همان سرعت و شدت، از دین و ولایت و اطاعت امام معصوم خارج شدند.

-خوارج نهروان، جنگ نهروان، جهاد با اهل بغی، قرآن بر نیزه کردن، قتال بر تأویل.

مالک اشتر - اصحاب علی علیه السلام

مباهله

مباهله آن است که دو شخص یا دو گروه یکدیگر را لعنت کنند. از ریشه بهل به معنای ملاعنه، نفرین کردن شخص دروغگو و ظالم، ابتهاال و تضرع به درگاه خدا برای دفع بلا از

ص: ۵۲۶

۱- ۱) در این مورد، ر.ک: «موسوعه الامام علی بن ابی طالب»، ج ۹ ص ۳۸۷، «احقاق الحق»، ج ۷ ص ۴۴۱، «دائرة المعارف تشیع»، مدخل «حدیث مؤاخات»، «فضائل الخمسه من الصحاح الستة» ج ۱ ص ۳۳۳.

۲- ۲) بحار الأنوار، ج ۳۲ ص ۳۰۹.

۳- ۳) بحار الأنوار، ج ۳۲ ص ۳۰۹.

خود یا نزول بلا بر ظالم است. این کار از دیرباز بین عرب متداول بوده است و می گفتند:

لعنه الله على الظالم منّا. (۱)

حادثه ای که به نام «مباهله» در تاریخ اسلام رخ داد و از برجسته ترین فضایل علی علیه السلام و اهل بیت و سند حقانیت پیامبر است، مربوط به سالهای پس از فتح مکه و مکاتبات پیامبر اسلام با سران ادیان و قبایل و زمامداران برای پذیرش اسلام بود. از جمله نامه های رسول خدا، به مسیحیان نجران (منطقه ای بین حجاز و یمن) بود که آنان را به خداپرستی و ولایت خداوند دعوت کرد. (۲) هیئت بلندپایه ای از سوی آنان به مدینه آمد و چون در گفتگوهای شفاهی به نتیجه ای نرسیدند، به پیشنهاد پیامبر، مباهله را پذیرفتند فَمَنْ حَرَّجَكَ فِيهِ مِنْ بَعِيدٍ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَ أَبْنَاءَكُمْ وَ نِسَاءَنَا وَ نِسَاءَكُمْ وَ أَنْفُسَنَا وَ أَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهَلُ فَنَجْعَلُ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ. (۳)

روز موعود، مصادف با ۲۴ ذی حجه بود. تعداد مسیحیان را دهها نفر (تا هفتاد نفر) نقل کرده اند که با هیئتی آراسته و باشکوه وارد مدینه شده بودند. قرار بود در روز تعیین شده برای مباهله، هر دو گروه، طرف مقابل را نفرین کنند که اگر باطل و ظالمند دچار غضب الهی شوند. مسیحیان چون دیدند پیامبر اسلام تنها با چند تن از نزدیکترین افراد خویش (علی، فاطمه، حسن و حسین علیهم السلام) با حالتی سرشار از خشوع آمده است، از مباهله بیمناک شدند و او را صادق یافتند، و الا نزدیکترین افراد اهل بیت خود را در معرض خطر قرار نمی داد. با آن حضرت صلح کردند و قراردادی مبنی بر پرداخت جزیه به حکومت اسلامی امضا کردند که داستان آن مفصل است. (۴)

این حادثه، موقعیت والای اهل بیت علیهم السلام را نزد خدا نشان می دهد و از فضایل روشن علی بن ابی طالب علیه السلام است که در آیه، جان پیامبر به شمار آمده است و نشان می دهد که او افضل صحابه است. خود امام علی علیه السلام هم به این واقعه استشهاد و احتجاج کرده

ص: ۵۲۷

۱-۱. مجمع البحرین.

۲-۲. مکاتیب الرسول، ج ۲ ص ۵۰۲.

۳-۳. آل عمران، آیه ۶۱.

۴-۴. ر.ک: «ارشاد»، مفید، ج ۱ ص ۲۲۶، «اختصاص»، ص ۱۱۲، «بحار الأنوار»، ج ۲۱ ص ۲۷۶ و کتب تاریخ در حوادث سال دهم و تفاسیر ذیل آیه یادشده.

است. (۱) امامان دیگر نیز به آن احتجاج کرده اند. (۲) این واقعه و فضیلت در آثار شعرای عرب و عجم نیز انعکاس یافته است. وقتی مأمون از امام رضا علیه السّلام خواست که بزرگترین فضیلت علی علیه السّلام را بیان کند، حضرت به این فضیلت اشاره فرمود، چونکه پیامبر برترین آفریده خداست، علی علیه السّلام هم در این آیه همچون جان رسول خدا به شمار آمده است. (۳) داستان مباحله در منابع تاریخی و حدیثی مفصل آمده است، آنچه گذشت اشاره ای فشرده به آن حادثه فضیلت آفرین برای امیر المؤمنین علیه السّلام و اهل بیت پیامبر بود و اینکه امام علی علیه السّلام در این آیه مصداق «أنفسنا» (جان ما، خود ما) به شمار آمده است. پیامبر خدا با تعابیر مختلفی به یکی بودن در فضایل و پیوند عمیق او با امیر مؤمنان تصریح فرموده است، از جمله: «أنت منی و أنا منک»، «علی منی مثل رأسی من بدنی»، «أنت منی کروحی من جسدی»، «أنت منی کالضوء من الضوء». (۴) در منابع اهل سنت هم احادیثی با همین مضمون نقل شده است، از جمله در صحیح بخاری و ترمذی، خصائص نسائی و کتب دیگر. (۵)

مسجدی که در مدینه، شمال بقیع به نام «مسجد الأجابة» و «مسجد مباحله» معروف است، بنا به برخی نقلها همان جایی است که مباحله انجام گرفته است. (۶)

– آیه مباحله، مسجد مباحله.

مشیح

کسی که خود را به تشیح می چسباند و وانمود می کند که شیعه است، شیعه نما، شیعه‌گی به معنای تبعیت و پیروی از سخنان و رفتار و شیوه علی علیه السّلام و ائمه هدی است و عمل

ص: ۵۲۸

۱- ۱. احتجاج، ج ۱ ص ۱۱۸، نیز ر.ک: «اسرار مباحله»، محمد رضا انصاری.

۲- ۲. از جمله مناشده و احتجاج امام حسین علیه السّلام، در بحار الأنوار، ج ۳۳ ص ۱۸۱.

۳- ۳. نفحات الأزهار، ج ۲۰ ص ۲۵۸.

۴- ۴. ر.ک: «بحار الأنوار»، ج ۳۵ ص ۲۵۷، ج ۲۱ ص ۲۷۶، «دانشنامه امام علی»، ج ۱۰ ص ۱۹۳، «نفحات الأزهار»، ج ۲۰ ص

۲۱۵، «منتهی الآمال»، ج ۱، «فروغ ابدیت»، ج ۲، «احقاق الحق»، ج ۸ ص ۶۷ و ج ۱۴ ص ۱۳۱، «مناقب»، ج ۲ ص ۲۱۷، «از نجران تا مدینه»، محمد رضا انصاری.

۵- ۵. فضائل الخمسه من الصحاح الستة، ج ۱ ص ۳۳۹.

۶- ۶. سیری در اماکن سرزمین وحی، علی اکبر حسینی، ص ۵۹.

می خواهد و به گفتن و شعار نیست. این حقیقت را امامان نیز یادآور شده اند و معیار شیعه بودن را «عمل» دانسته اند. امام باقر علیه السلام فرمود: «...فو الله ما شيعتنا إلا من أطاع الله عزّ و جلّ» (۱)، به خدا قسم شیعه ما نیست مگر آنکه فرمانبردار خداوند باشد. علامه مجلسی در بیان این حدیث می فرماید: بپروایه نروید و به اتکای ادعای تشیع و محبت و ولایت، جرأت بر گناه پیدا نکنید، چرا که شیعه آنان کسی است که در گفتار و کردار، پیرو آنان باشد، نه آنکه تنها به لفظ، ادعای تشیع کند (۲).

تعبیری که برای این «شیعه نمایی» در روایات آمده، «انتحال التشیع» است، یعنی خود را به تشیع نسبت دادن و اگر در کسی ویژگیهای شیعه نباشد ولی خود را به آنان ببندد، نوعی نفاق است. امام صادق علیه السلام فرمود: آیات قرآن درباره منافقین درباره کسانی است که خود را به دروغ به تشیع نسبت دهند: «هی فی من ینتحلّ التشیع» (۳). در حدیثی از امام باقر علیه السلام آمده است که وقتی ابن کوّاء (از سران خوارج) معنای «و علی الأعراف رجال...» را پرسید، حضرت فرمود: «اصحاب اعراف، ماییم که یاران خود را از چهره هاشان می شناسیم و هر که ما را نشناسد و ما او را انکار کنیم اهل دوزخ است». در ادامه آمده است که حضرت امیر همیشه در خطابش به ابن کوّاء، می فرمود: وای بر تو! در حالی که ابن کوّاء ادعای شیعه گری داشت، اما در روز نهروان به جنگ علی علیه السلام آمد! (۴).

شیعه راستین، هم در اخلاق و تقوا و ترک گناه، به امامانش شبیه است، هم در موضع ضدّ باطل و مبارزه با ظلم و سازش ناپذیری با طاغوت. اینها همه در مواضع و عملکرد باید محسوس و ملموس باشد و ادعا و حرف، کافی نیست.

شیعه و تن به بیداد دادن؟ شیعه و مهر بر لب نهادن؟

شیعه و خفتن و آرمیدن؟ شیعه و در مذلت فتادن؟

شیوه شیعه هرگز نه این است شیعه نبود هر آن کس چنین است (۵)

- اوصاف شیعه، شیعه شناسی، ابن کوّاء.

ص: ۵۲۹

۱-۱. بحار الأنوار، ج ۶۷ ص ۹۵.

۲-۲. همان، ص ۹۶.

۳-۳. همان، ج ۶۵ ص ۱۶۶ ح ۲۰.

۴-۴. همان، ج ۴۲ ص ۱۷.

۵-۵. شعر از: محمّد حسین بهجتی (شفق)، بهار آزادی، ص ۷۲.

بهره‌گیری از شعر در قالب‌های مختلف آن و سرودن مدایح علوی، یکی از راه‌های ترویج فضایل اهل بیت و فرهنگ شیعی بوده است. برخی از شاعران، مضامین امامت، ولایت، زندگی حضرت علی علیه السلام، جنگ‌ها و معجزات و کرامات آن حضرت را در قالب «مثنوی» سروده‌اند. در کتاب الذریعه (ج ۱۹، واژه مثنوی) نام برخی از آنها دیده می‌شود، همچون مثنوی اسرار الولایه، اسرار الأنوار، انوار الولایه، جذبۀ حیدری، حربۀ حیدری، حملۀ حیدری، صولت حیدری، غزوات حیدری، خلافت نامۀ حیدری، درّ نجف، مظهر العجائب، ولایت نامه، هفت خوان حیدری. توضیح هر یک از اینها در جای خودش در مجلّات همان کتاب آمده است. این گوشه‌ای از انعکاس فضایل امیر مؤمنان علیه السلام در آثار شعری شاعران فارسی‌گوی است که در مثنوی نامه‌های آنان آمده است.

-مدایح علوی، شاعران فارسی شیعی، شعرای غدیر، ادبیات شیعی.

مجمع جهانی اهل بیت علیهم السلام

نام یک تشکل جهانی غیردولتی است که از سوی جمعی از نخبگان جهان شیعه تأسیس شد و اولین اجلاس آن در ۳۱ اردیبهشت ۱۳۶۹ با شرکت بیش از ۳۰۰ نفر از اندیشمندان جهان اسلام و پیروان اهل بیت در تهران تشکیل گردید. اولین اجلاس مجمع عمومی در ۱۱ بهمن ۱۳۷۲، دومین اجلاس در بهمن ۱۳۷۶ و سومین اجلاس در ۱۷ مهر ۱۳۸۲ در تهران با حضور ۵۰۰ نفر از ۸۰ کشور تشکیل شد. اهداف این مجمع عبارت است از: احیا و گسترش فرهنگ و معارف اسلام ناب محمّدی صلی الله علیه و آله و دفاع از حریم قرآن و عترت و ایجاد و تقویت وحدت در میان پیروان اهل بیت برای مقابله با توطئه‌های استکبار و دفاع از کیان و حقوق پیروان اهل بیت و کمک به ارتقاء و رشد وضعیت فرهنگی و تبلیغی و سیاسی شیعه. اجلاس‌های بین‌المللی مجمع هر چهار سال یک بار تشکیل می‌شود. از فعالیتهای دیگر آن تألیف و انتشار کتاب و مجلات و فصلنامه به زبانهای مختلف و اعزام مبلغ و برگزاری همایشهای گوناگون است. بنیاد بین‌المللی جوانان پیرو اهل بیت علیهم السلام نیز از زیرمجموعه‌های این مجمع است که در سال ۱۳۷۹ برپا شد. -مراکز غدیری.

محراب کوفه

مسجد کوفه، یکی از بافضیلت ترین مساجد اسلام است که عبادت و اعمال خاصی دارد. در محراب این مسجد، امام علی علیه السلام به نماز می ایستاد و در همین محراب بود که در صبحدم ۱۹ رمضان سال ۴۱ هجری ضربت خورد و به شهادت رسید. آن محراب مقدس همچنان باقی بود تا در زمان زیاد بن ابیه که مسجد تجدید بنا شد. مسجد و محراب کوفه بارها تعمیر و مرمت شده است.

منبر و محراب کشد انتظار تا که زند بوسه به پای علی

— شهید محراب، مسجد کوفه.

محمد بن ابی بکر—اصحاب علی علیه السلام

محمد تقی قمی—تقریب بین مذاهب

مدارس آیات

عنوان قصیده معروف دعبل خزاعی (شاعر شیعی متوفای ۲۴۶ ق) است. وی این قصیده ولایی و ظلم ستیز و افشاگر مظالم طاغوتها را در محضر حضرت رضا علیه السلام در خراسان خواند و در آن از غصب خلافت و شهادت اولاد علی و فاطمه علیها السلام و مظلومیت خاندان رسالت و ستایشی از حضرت مهدی علیه السلام داشت و مورد ستایش و دعای آن حضرت قرار گرفت و خلعت و جایزه ای از امام دریافت کرد. این قصیده تائیه که بارها از سوی اهل علم و ادب شرح و ترجمه شده است، چون یکی از مصرعهایش «مدارس آیات خلت من تلاوه» است به قصیده «مدارس آیات» شهرت یافته که با حسرت از مکتب اهل بیت و خانه های نزول آیات قرآن که مهجور و متروک مانده است سخن می گوید (۱).

— شعرای غدیر، فضایل اهل بیت.

ص: ۵۳۱

۱- ۱). ر.ک: «دعبل خزاعی، شاعر دار بردوش»، مصطفی قلیزاده، ص ۶۳.

شاعران شیعه و حتی اهل سنت، فضایل و مناقب حضرت علی علیه السلام را به زبان شعر (چه عربی، چه فارسی) سروده و شعر خود را به مدح علی علیه السلام آراسته اند. هر شیعه متعهد احساس وظیفه می کرده که از قدرت و طبع شعری خود در مسیر ولایت بهره بگیرد. از این رو حجم عظیمی از مدایح علوی پدید آمده است. مبنای شکل گیری مباحث کتاب «الغدیر»، بر غدیریه های شاعران عرب و فضایل امیر المؤمنین در قالب شعر از صدر اسلام تا زمان مؤلف آن کتاب است و قرن به قرن شاعران غدیر را معرفی و به نقل و مستندسازی اشعارشان پرداخته است.

اینگونه سروده ها، هم مفاهیم اعتقادی تشیع را در عواطف شیعیان ریشه دارتر ساخته و هم آن فضایل را که در روایات آمده، با زبان شعر، جذاب و فراگیر و ماندگار کرده است.

پیامبر اسلام و ائمه معصومین علیهم السلام نیز مدافع و مروج اینگونه مدایح بوده اند و شعر شاعران هم در سایه مدایح علوی و ولایی، ارزش و اعتبار و جاودانگی یافته است (مداح خورشید، مداح خود است). به عنوان نمونه، برخی از شاعران عرب را یاد می کنیم:

کعب بن زهیر، بشر بن منقذ، حسّان بن ثابت، کمیت اسدی، سید حمیری، عبدی کوفی، شافعی، دعبل خزاعی، ابن رومی، محمد کشاجم، متبّی، ابو فراس حمدانی، ناشی صغیر، صاحب بن عبّاد، ابن حجّاج بغدادی، مهیار دیلمی، سید رضی، سید مرتضی، ابن مکی نیلی، خطیب خوارزمی، ابن ابی الحدید، علاء الدین حلّی، ابن عرندس، سید علی خان مدنی، شیخ حرّ عاملی، مقری کاظمینی، کاظم ازری، شیخ حسین نجف، ابراهیم مخزومی، عبدالمسیح انطاکی، عبدالکریم جزایری، مصطفی جمال الدین و... (۱). از جمله مجموعه هایی که اشعار غدیری را به زبان عربی گردآوری کرده است می توان به این آثار اشاره کرد:

«الغدیر، فی الکتاب و السنّه و الأدب»، علامه امینی

ص: ۵۳۲

۱- ۱). این شاعران و شعرای دیگری با نمونه هایی از سروده های علوی شان در ج ۹ «موسوعه الامام علی بن ابی طالب»، ص ۸ تا ۱۰۱ و در مجلّات متعدد «الغدیر» و منابع دیگر آمده است.

«الغدير، في الأدب الشعبي»، حسين بن حسن بهبهانی

«غديريات»، علامة اميني، برگزیده از الغدير

«غديريات هادفة»، سيد طالب خراسان (۱).

در ادب فارسی نیز از دیرباز، شاعران شیعی به مدیحه سرایی اهل بیت، بویژه امیر مؤمنان پرداخته اند و فضایل آن حضرت را با زبان شعر، جاودانه ساخته اند. در این زمره، می توان از کسانی همچون: کسایی مروزی، دقیقی طوسی، منوچهری دامغانی، خواجه عبد الله انصاری، ناصر خسرو، سنایی، قوامی رازی، عطار نیشابوری، ابن یمین فریومدی، آذری طوسی، بابا فغان شیرازی، واعظ کاشفی، وحشی بافقی، نظیری نیشابوری، فیاض لاهیجی، صائب تبریزی، طیب اصفهانی، حزین لاهیجی، هاتف اصفهانی، وصال شیرازی، میرزا حبیب اصفهانی، محیط قمی، عمّان سامانی، ادیب الممالک فراهانی، خوشدل تهرانی، غروی اصفهانی، ملک الشعراء بهار، صغیر اصفهانی، الهی قمشه ای، مفتون همدانی و دهها شاعر دیگر نام برد. از معاصران و شاعران یکی دو دهه اخیر، به دلیل فراوانی آنان باید گذشت. کدام شاعر اهل ولا- و محبّ اهل بیت است که درباره علی علیه السلام مدیحه و مدایحی نسروده باشد؟ (۲) این، عمل به توصیه و رهنمود امامان شیعه است که شاعران مکتبی را به سرودن درباره اهل بیت فراخوانده و برای آن پادشاهای فراوان برشمرده اند. به فرموده امام صادق علیه السلام: «من قال فینا بیت شعر بنی الله له بیتا فی الجنّه»، هر که بیتی شعر درباره ما بگوید، خداوند در برابر آن خانه ای در بهشت برایش بنا می کند. احادیث فراوان از این دست، نشان دهنده فضیلت پرداختن به «مدایح علوی» و اشعار آیینی و ولایی است (۳). -غدیریه های فارسی.

مدینه العلم - شهر علم، حدیث مدینه العلم

ص: ۵۳۳

۱-۱. چهارده قرن با غدير، ص ۱۶۷.

۲-۲. در این زمینه از جمله ر. ک: «غدیریه های فارسی»، محمّد صحتی، «در ساحل غدير» و «مناقب علوی در شعر فارسی» احمد احمدی بیرجندی.

۳-۳. عیون اخبار الرضا، ص ۵، المحجّه البيضاء، ج ۵ ص ۲۲۹، الغدير ج ۲ ص ۳.

اهل سنت که یکی از «ثقلین» را کنار گذاشتند و از منبع زلال علوم معارف «اهل بیت» محروم گشتند، در پی سلطه امویان و عباسیان و میدان یافتن آنان که با عترت میانه خوبی نداشتند، از روایات و سخنان و آراء دیگران بهره گرفتند و در برداشتهای دینی با عمل به قیاس و رأی، مکتبهای فقهی و فکری جدیدی یافتند. مذاهب بسیاری پدید آمد و در هر شهری کسانی داعیه دین شناسی و فهم حدیث و بیان فقه و طرح عقاید داشتند و هر کدام نیز پیروانی می یافتند که اغلب آنها یا از بین رفتند، یا طرفداران اندکی داشتند. تنها چهار مذهب از مذاهب اهل سنت باقی ماند، به نامهای: حنفی، شافعی، مالکی و حنبلی.

پیشوایان این چهار مذهب تسنن عبارت بودند از: ۱- ابو حنیفه، نعمان بن ثابت (۸۰-۱۵۰ ق) ۲- محمد بن ادریس شافعی (۱۵۰-۱۹۸ ق) ۳- مالک بن انس (۹۳-۱۷۹ ق) ۴- احمد بن محمد بن حنبل (۱۶۴-۲۴۱ ق). (۱)

همچنان که از تاریخ ولادت و وفات آنان برمی آید، اغلب در قرن دوم هجری زیسته و نشو و نما یافته و علم و حدیث آموخته اند. پیشوای مذهب حنفی و مالکی از محضر امام صادق علیه السلام بهره های فراوان گرفته اند. دستگاههای حکومت و خلافت، نقش اساسی در شکل گیری، رواج و شهرت این مذاهب داشتند و به این مذاهب در مقابل مکتب اهل بیت و مذهب جعفری و شیعیان، بال و پر و قدرت و امکانات می دادند و رسمیت می بخشیدند و مشروعیت خود را در سایه این مذاهب حمایتهای علمای وابسته به خلافت تأمین می کردند. پیروان این مذاهب و دستگاه خلافت، رفته رفته بیش از خود ائمه مذاهب چهارگانه، برای آنان و آراءشان ارج نهادند و ایشان را مطلق ساختند و چنان شد که هیچ مذهبی جز آن چهار مذهب، نه رسمیت داشته باشد، نه اجازه نشر و تبلیغ.

امامان معصوم که پرورده خانه وحی و داناترین افراد به قرآن و دین و برخوردار از عصمت و علم لدنی و وارث علوم پیامبر بودند، در انزوا قرار گرفتند و دیگران که بعضی نزد ائمه شیعه شاگردی کرده بودند، به عنوان امام مطرح شدند، تا آنجا که اگر کسانی از اهل علم

ص: ۵۳۴

و روایت و درایت، خطایی هم در اندیشه و فتوای پیشوایان مذاهب اربعه می دیدند، جرأت مخالفت نداشتند. از این رو نوعی جمود فکری و تعصب و تقلید بر آنان حاکم شد.

کشمکشهایی نیز بین خود مذاهب اربعه پیش آمد که ناشی از تعصبات مذهبی پیروان آنها بود. (۱)

دریغ، که از فروغ هدایت و امامت اهل بیت محروم ماندند و به دیگران روی آوردند.

امام صادق علیه السلام فرمود: «نحن شجرة العلم، ونحن أهل بيت النبي، و في دارنا مهبط جبرائيل، و نحن خزّان علم الله و نحن معادن وحى الله، من تبعنا نجى و من تخلف عنا هلك.» (۲)، ما درخت دانش و خاندان پیامبریم، فرود آمدن جبرئیل در خانه ما بود، ما گنجینه داران علم خدا و سرچشمه های وحی الهی هستیم، هرکس از ما پیروی کند نجات می یابد و هرکس از ما تخلف کند، هلاک می شود. -فرقة ناجیه، تسنن، فتوای شیخ شلتوت.

مذهب جعفری

به شیعیان، پیروان «مذهب جعفری» می گویند. مذهب جعفری نام دیگر مذهب شیعه اثنی عشری است که پیرو مکتب فقهی امام جعفر صادق علیه السلام اند. نقش عمده ای که امام صادق علیه السلام در دوره آغازین عباسیان در نشر فقه و فرهنگ اهل بیت و حوزه های درسی شیعه در عراق و مدینه و تربیت شاگردان بسیار داشت و روایات فراوان در زمینه های مختلف از آن حضرت نقل شد، همچنین بهره های فراوانی که هم راویان شیعه، هم بزرگان فرقه ها و مکاتب و مذاهب دیگر از علوم امام صادق علیه السلام بردند و به شاگردی او افتخار می کردند، سبب شد که نام امام صادق علیه السلام به عنوان رئیس مذهب شیعه مطرح شود.

عمر طولانی آن حضرت، فرصتی پیش آورد تا اندیشه های مدون فقه اهل بیت را ارائه کند. در واقع، مذهب جعفری همان مذهب علوی و حسینی و نبوی و فاطمی است، لیکن نقش حضرت صادق را در ارائه سیمای پرجاذبه و درخشان و عمیق مکتب اهل بیت

ص: ۵۳۵

۱- ۱). ر.ک: «الأمم الصادق و المذاهب الأربعة»، اسد حیدر، ج ۱ تا ۴.

۲- ۲). اهل البيت في الكتاب و السنه، ص ۱۷۸ به نقل از امالی صدوق.

نمی توان انکار کرد (۱).

در زمینه اخلاقی و سلوک اجتماعی نیز «جعفری بودن» تمایز خاصی داشت و امام صادق علیه السلام می کوشید که مکتب اخلاقی خود را نیز که مکتب اهل بیت است، بارز سازد. به زید شحام توصیه فرمود که به دوستان و هواداران مطیع ما سلام برسان و توصیه مرا در مورد تقوا و تلاشگری برای خدا و راستگویی و امانت داری و طول سجود و خوش همسایگی به آنان برسان، که این از آیین محمّدی است، با مردم گرم بگیرد و رابطه خوب داشته باشید، چرا که اگر شما دیندار، پروا پیشه، راستگو، امین و خوش رفتار باشید، مردم می گویند که: این جعفری است، این ادب جعفر است و این مرا خوشحال می کند و اگر جز این باشد، ننگ و عار آن بر من خواهد بود و گفته می شود که ادب و تربیت جعفر همین است! «قیل هذا جعفری، فیسیرنی ذلک و یدخل علیّ منه السرور و قیل هذا أدب جعفر، و إذا کان علی غیر ذلک دخل علیّ بلائه و عاره و قیل: هذا أدب جعفر!» (۲) این همان آموزشی است که می فرمودند برای ما مایه زینت باشید، نه وسیله سرافکنندگی و عیبجویی. -فتوای شیخ شلتوت، فرقه ناجیه، تشیع.

المراجعات

کتاب بسیار غنی، مستند و منطقی در دفاع از تشیع و اثبات ولایت علی علیه السلام و فضایل اهل بیت، نوشته علامه بزرگ سید عبد الحسین شرف الدین (متوفای ۱۳۷۷ ق). این کتاب در قالب مناظره علمی و مکاتبه میان شرف الدین و شیخ سلیم، رئیس دانشگاه الأزهر است که در سال ۱۳۳۰ قمری ردوبدل شده و حاوی ۱۱۲ نامه است. در همه موارد، مؤلف محترم پاسخها و بحثهای خود را مستند به کتب مورد قبول اهل سنت می کند و از نظر استدلال بسیار قوی و متین است. به فارسی نیز ترجمه های متعددی دارد، به نامهای:

ص: ۵۳۶

۱-۱. درباره نقش علمی و ویژگیهای مکتب فقهی و کلامی فقهی و تربیتی امام صادق علیه السلام ر.ک: «الإمام الصادق و المذاهب الأربعة» اسد حیدر، «الإمام الصادق» محمّد ابو زهره، «عقیده الشیعه فی الإمام الصادق» حسین یوسف مکی، «الإمام الصادق» عبد الحلیم جندی و....

۲-۲. اصول کافی، ج ۲ ص ۶۳۱ ح ۵.

«مناظره دو رهبر مذهبی»، «رهبری امام علی علیه السلام در قرآن و سنت (۱)»، از محمد جواد امامی و «مذهب و رهبر ما» از مصطفی زمانی. - شرف الدین، کتابشناسی غدیر.

مراکز غدیری

مؤسسات و مراکز متعددی در جهان اسلام وجود دارد که براساس نشر عقاید شیعه، دفاع از مذهب اهل بیت علیه السلام، پاسخ به شبهات، سؤالات و تهمتها درباره شیعه، نقد کتابهای ضد شیعی، اطلاع رسانی در زمینه تشیع، احیای متون و آثار شیعی، معرفی علما و چهره های برجسته شیعه، تاریخ و سیره ائمه، آشنایی با مستبصرین، ترجمه آثار مفید شیعی به زبانهای مختلف، اعزام مبلغ شیعی به مناطق مختلف و... فعالیت می کنند. این مراکز، برخی دولتی است، برخی شخصی یا نیمه شخصی یا نیمه دولتی. بعضی از این مراکز نیز سایتهای اینترنتی و فعالیتهای رایانه ای دارند. از جمله می توان از مراکزی چون:

«مجمع جهانی اهل بیت»، «بنیاد نهج البلاغه»، «مؤسسه شیعه شناسی»، «بنیاد بین المللی غدیر»، «مرکز الغدیر للدراسات الاسلامیه»، «مرکز المصطفی للدراسات الإسلامیه»، «مؤسسه تحقیقاتی امیر المؤمنین»، «مؤسسه آل البیت»، «مرکز پژوهشهای اعتقادی» و «مرکز الأبحاث العقائدیة» نام برد. برخی از این مراکز در همین کتاب در جای خود معرفی و نوع فعالیت و اهداف و منشورات آنها تشریح شده است.

- پایگاههای شیعی در اینترنت، شیعه شناسی، کتابخانه تخصصی امیر المؤمنین علیه السلام.

مرتضی

از القاب و اوصاف امیر المؤمنین علیه السلام است، به معنای پسندیده و مورد رضایت و خشنودی خداوند، همچنان که در حدیث پیامبر درباره وی آمده است. نیز از آنجا که آن حضرت، همواره در پی کسب رضای الهی بوده و خشنودی خدا و رسول را در هر کاری در نظر داشته است، «مرتضی» نام گرفته است. ابن عباس گفته است: علی علیه السلام در همه

ص: ۵۳۷

۱- ۱). خلاصه ای از این ترجمه با عنوان «حق جو و حق شناس» نیز منتشر شده است.

کارهایش در پی رضای خدا و رسول بود، از این رو مرتضی نامیده شد. در حدیثی هم آمده که جبرئیل بر پیامبر خدا فرود آمد و گفت: ای محمد! خدای متعال، علی را برای فاطمه و فاطمه را برای علی پسندیده و راضی شده است، او را مرتضی نامید. (۱) از آن امام، با عنوان «علی مرتضی» و «مرتضی علی» هم یاد می شود.

دل با تو همیشه منجلی خواهد بود خورشید حریم ازلی خواهد بود

تا هستم و هست این دل شیدایی در سایه مرتضی علی خواهد بود (۲)

-القاب و کنیه های علی علیه السلام، نام علی علیه السلام.

مرجعیت دینی و علمی اهل بیت علیهم السلام

معرفت دینی ضرورت یک زندگی مکتبی است. در عصر پیامبر، این معرفت و علم را از آن حضرت می آموختند. برای استمرار این فیض پس از رسول خدا، مجرای زلال و مطمئن برای رسیدن به معرفت دینی و علم مفید و شناخت احکام خدا، اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله است. آنان مفسران قرآن، خازنان علم خدا و وارثان علوم انبیانند و ثقل اصغر و عدل قرآنند. توصیه پیامبر آن بود که ائمت از آنان علم بیاموزند و مرجعیت علمی و دینی آنان را بپذیرند. این حقیقت در روایات بسیاری از زبان ائمه نیز بیان شده است.

امام باقر علیه السلام به سلمه بن کهیل و حکم بن عتیبه فرمود: «شرقاً و غرباً، فلا تجدان علماً صحیحاً إلا شیئاً خرج من عندنا اهل البیت» (۳)، به شرق و غرب بروید، هیچ دانش درستی نمی یابید جز آنکه از ما خاندان برآمده است. و در اصالت و ارزش و اعتبار علوم آل محمد و غیرقابل اعتماد بودن علوم دیگران، آن حضرت فرمود: «کل ما لم یخرج من هذا البیت فهو باطل» (۴) هر دانشی که از این خانه و خاندان بیرون نیامده باشد، باطل است.

امام صادق علیه السلام فرمود: «إذا أردت العلم الصّحیح فخذ من أهل البیت...» (۵). اگر علم درست می خواهی از اهل بیت فراگیر. وقتی اهل بیت به حکم آیه تطهیر پاک و معصوم اند و علم

ص: ۵۳۸

۱-۱. مناقب، ج ۳ ص ۱۱۰، بحار الأنوار، ج ۳۵ ص ۵۹، سنن الأمام علی علیه السلام، ص ۲۴.

۲-۲. محمود تازی.

۳-۳. کافی، ج ۱ ص ۳۹۹.

۴-۴. اهل البیت فی الکتاب و السنه، ص ۱۸۶.

۵-۵. بحار الأنوار، ج ۲۶ ص ۱۵۸.

خدا و رسول نزد آنان است، لازم است امت به آنان رجوع کنند و دین خود را از آنان بیاموزند و در موارد اختلاف، نظر آنان را حکم و فصل الخطاب قرار دهند. از بزرگترین ستمها به اهل بیت، آن بود که با وجود آنان، دیگرانی دکان گشودند و دیگرانی هم مشتری کالاهای آنان شدند، دریا را رها کرده، به برکه ای کوچک روی آوردند. سیاست خلفا هم بر آن بود که چهره علمی و دین آموزی و هدایتگری ائمه، مطرح نشود و در خانه آنان بسته بماند. در عین حال، چه بسیار اتفاق می افتاد که در مشکلات علمی و پاسخ به سؤالات، دست به دامن اهل بیت می شدند و عملاً آنان را به مرجعیت دینی قبول می کردند.

غفلت نگر که پشت به محراب کرده ایم در کشوری که قبله نما موج می زند

امیر مؤمنان علیه السلام فرمود: کجا می روید؟ چگونه دروغ می بافید؟ در حالی که هنوز نشانه ها برپا و آیه ها روشن و نورافشان استوار است؟ کجا سرگردانتان می کنند؟ بلکه چگونه حیرت زده می شوید در حالی که خاندان پیامبران میان شماست، در حالی که آنان زمامداران حق و نشانه های دین و زبانهای صدق اند! پس آنان را به بهترین جایگاههای نزول قرآن فرود آورید و همچون تشنگان به آبشخور زلال آنان فرود آید: «فأین تذهبون و انئی تؤفکون؟ و الأعلام قائمه...» (۱). در سخن دیگری فرمود: «انظروا اهل بیت نبیکم، فالزموا سمتهم و اتبعوا اثرهم، فلن یخرجوکم من هدی و لن یعیدوکم فی ردی» (۲)، به خاندان پیامبران بنگرید، همراه با راه و روش آنان باشید و از آنان پیروی کنید، آنان نه شما را از هدایت بیرون می کنند، نه در گمراهی وارد می سازند.

از مجموع احادیث فراوانی که در این زمینه است، برمی آید که خواسته خدا و رسول، آن بوده که مردم در امر دین و دنیا و علم به حکم الله و آموختن قرآن و پیمودن صراط مستقیم و سلوک اخلاقی و معنوی، با فروغ تابان اهل بیت پیش روند و آن حجت‌های الهی را الگو و پیشوا و مرجع خود قرار دهند، تا هم با دین صحیح آشنا شوند، هم عملشان بر مدار

ص: ۵۳۹

۱- ۱. نهج البلاغه، خطبه ۸۷ (صبحی صالح).

۲- ۲. نهج البلاغه، خطبه ۸۷ (صبحی صالح).

حق باشد، هم نزد خداوند حجّت داشته باشند. (۱) در یغا که با وجود امام صادق علیه السّلام سراغ شاگرد او ابو حنیفه بروند! اگر شیخ شلتوت فتوا می دهد که عمل به مذهب جعفری هم مجزی است، بر این اساس است که وقتی به فتوای ابو حنیفه بتوان رجوع و عمل کرد، به فتوای استادش حضرت صادق علیه السّلام به طریق اولی می توان مراجعه و عمل کرد و این پذیرش مرجعیت علمی آن حضرت است.

البته وقتی این مسأله به کمال می رسد که امامان را در هر عصر، اعلم امت و داناترین فرد به شریعت بشناسیم و با وجود آنان سراغ دیگران نرویم. آنچه در صدر اسلام اتفاق افتاد، «برخورد حذفی» با ائمه بود. علی علیه السّلام را «حذف سیاسی» کردند که از خلافت کنار گذاشتند، امام صادق و ائمه دیگر را «حذف علمی» کردند که مجال به ابو حنیفه ها و راویان و مفتیان درباری دادند، تا بر کرسی دین و افتاء بنشینند. گرچه حذف سیاسی ائمه قابل جبران نیست، ولی «مرجعیت علمی و دینی ائمه»، هم اکنون هم عملی و قابل اجراست و آن آموختن دین خدا از مکتب عترت و اهل بیت است.

—حجّت شناسی، فضایل اهل بیت، اهل بیت، حدیث مدینه العلم، فرقه ناجیه.

مرقد امیر المؤمنین علیه السّلام—نجف اشرف

مروان بن حکم

مروان فرزند حکم بن ابی العاص و پسر عموی عثمان، از دشمنان سرسخت اهل بیت و امیر مؤمنان بود و در همه فتنه ها و توطئه ها علیه آن حضرت و خاندان رسالت شرکت داشت. به معاویه پیوست، در قتل عام مردم مدینه و به قدرت رساندن امویان کوشا بود.

سرانجام به خلافت رسید و پس از ۹ ماه، در سال ۶۵ هجری به دست زنش کشته شد. (۲)

—ناکثین، جنگ جمل.

مروّت و مردانگی—فتوّت

ص: ۵۴۰

۱- ۱). ر.ک: «اهل البيت في الكتاب و السنة» ری شهری، «اهل البيت، منزلتھم و مبادئھم عند المسلمین» محمّد جواد مغنیه.

۲- ۲). مروج الذهب، ج ۳ ص ۹۴، نیز ر.ک: «فرهنگ عاشورا»، ص ۴۵۰.

مزار شریف

آستان مقدسی در شهر بلخ افغانستان، منسوب به علی بن ابی طالب علیه السلام. حرمی که در شهر مزار شریف وجود دارد، به اعتقاد بعضی از شیعیان افغانستان، هندوستان و چین قبر امیر المؤمنین علیه السلام است و با این اعتقاد آنجا حضور می یابند و زیارت می کنند و معتقدند که در زمان ابو مسلم خراسانی، جسد حضرت امیر علیه السلام به بلخ منتقل شد تا پس از فرونشستن فتنه امویان، آن را به مدینه برگردانند. محققان را نظر بر این است که این موضوع، صحت و مستند ندارد و لوحی که بر سنگ قبر بوده و نام علی بن ابی طالب بر آن بوده، نام یکی از نوادگان امام حسن مجتبی علیه السلام است. (۱) مرقد کنونی در این شهر، در آغاز قرن نهم هجری (۸۰۲ ق) بنا شده است. (۲) عبد الرحمان جامی درباره مزار شریف گفته است:

گویند که مرتضی علی در نجف است در بلخ بیا، بین که بیت الشرف است

جامی، نه عدن گوی، نه بین الجبلین خورشید یکی و نور آن هر طرف است (۳)

-نجف، قبر پنهان علی علیه السلام.

مسجد امام علی علیه السلام

به نام امیر المؤمنین علیه السلام، هزاران مسجد در گوشه و کنار شهرهای اسلامی وجود دارد، آنچه جنبه تاریخی دارد یکی «مسجد علی» است در مدینه، در منطقه مساجد سبعة، آنجا که جنگ احزاب اتفاق افتاده است، که در جنوب غربی مسجد فتح، روی کوه سلع قرار دارد، دیگری در محدوده جنوب غربی مسجد النبی نزدیک مسجد غمامه، که هر دو محل نماز گزاردن امیر المؤمنین بوده است. (۴)

مسجد برائنا

از مساجد بزرگ، تاریخی و مقدس و مورد توجه شیعیان و زائرانی که به عتبات عراق

ص: ۵۴۱

۱-۱. دائره المعارف تشیع، ج ۱ ص ۷۱، درباره این مزار و موقوفات آن از جمله ر.ک: فصلنامه «وقف، میراث جاویدان»، شماره ۹ ص ۶۰.

۲-۲. لغت نامه دهخدا، ج ۱۲ ص ۱۸۳۱۶.

۳-۳. فصلنامه «مشکوه»، شماره ۴۴ ص ۱۶۵.

۴-۴. آثار اسلامی مکه و مدینه، ص ۸۸، سیری در اماکن سرزمین وحی، ص ۵۸ و ۷۴.

می روند. اکنون این مسجد در بغداد قرار گرفته و در قدیم بیرون شهر بوده است. سابقه ای کهن و تاریخیچه ای مفصّل دارد. حضرت علی علیه السّلام در بازگشت از جنگ با خوارج نهروان در سال ۳۷ ق در این محلّ نماز خوانده است و به معجزه و کرامت آن حضرت، چاه آبی پدید آمده است. بنای این مسجد به عصر عباسیان بازمی گردد. فضیلت و اعمال خاصی دارد. (۱)

مسجد ردّ الشمس

مسجدی در جنوب شرقی مدینه، بین قبا و العوالی که به نام مسجد شمس هم معروف است، نیز مسجد نخل و مسجد بوعی هم گفته می شود و عدّه ای مسجد ردّ الشمس و مسجد فضیخ را یکی دانسته اند. گویا مسجد در محلّی بنا شده که روزی سر پیامبر بر دامن علی علیه السّلام بود و وحی نازل می شد و وقت نماز عصر گذشت و چون علی علیه السّلام نماز عصر نخوانده بود، به پیشنهاد پیامبر دعا کرد تا خورشید برگردد و چنان شد. و این یکی از فضایل معروف امیر المؤمنین است که در روایات بسیاری نقل شده است. (۲) بنای مسجد به قرن اول هجری می رسد و در زمانهای بعد، بازسازیهای متعددی انجام گرفته است.

(۳)

ردّ الشمس.

مسجد غدیر

مسجدی که در محلّ واقعه «غدیر خم»، نزدیکی میقات جحفه بوده است، جایی که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، حضرت علی علیه السّلام را به ولایت و امامت نصب کرد و فرمود: «من کنت مولاه فهذا علیّ مولاه». (۴) امام صادق علیه السّلام هنگام عبور از آنجا از حادثه غدیر یاد کرد و با اشاره به سمت چپ مسجد، فرمود: آنجا جای قدم رسول خداست، آنگاه که فرمود: «من کنت مولاه...». امام کاظم علیه السّلام و امام صادق علیه السّلام در حدیثی فضیلت و ثواب نماز در آن را بیان

ص: ۵۴۲

۱-۱. درباره آن و اعمال این مسجد به «مفاتیح الجنان» مراجعه شود.

۲-۲. درباره مباحث مبسوط پیرامون واقعه، ر.ک: «الغدیر»، ج ۳ ص ۱۲۷.

۳-۳. ر.ک: «عرشیان»، جعفر شهیدی، ص ۱۱۹، «سیری در اماکن سرزمین وحی»، حج و زیارت، ص ۶۳، «آثار اسلامی مکه و مدینه»، جعفریان، ص ۸۵.

۴-۴. تفسیر نور الثقلین، ج ۵ ص ۳۹۹.

فرموده اند، چراکه آنجا جایی است که خداوند، حق را آشکار ساخته است. (۱)

علمای بزرگ در قرون گذشته، با شناخت آن مسجد، در محل آن حاضر می شدند و در آن نماز می خواندند و آنچه در آثارشان به آن اشاره کرده اند، گویای بقای این مسجد در زمان آنان است، مثل آنچه علی بن مهزیار، شیخ طوسی، ابن حمزه، شهید اول، علامه حلی، سید حیدر کاظمی، محدث نوری یاد کرده اند. (۲) این مسجد در عصر حاکمیت وهابیه تخریب و آثار آن از بین برده شد. -غدیر خم.

مسجد کوفه

یکی از عظیم ترین مساجد جهان اسلام، با وسعتی بیش از ۴۰ هزار متر مربع، که از قداست خاصی برخوردار است، مسجد کوفه است. بنای مسجد در سال ۱۷ ق در زمان خلیفه دوم بود، امام علی علیه السلام پس از آنکه به کوفه منتقل شد، این مسجد عظیم را مقر اصلی خویش قرار داد و نمازها، خطبه ها، جلسات و تجمعات آنجا انجام می گرفت. فضیلت این مسجد بسیار است و نماز در آن ثواب بسیار دارد و یکی از چهار مسجدی است که توصیه شده به سفر و هجرت به آنجا و نماز خواندن در آن، مثل مسجد الحرام، مسجد النبی و مسجد الأقصى. (۳) در روایات است که امام زمان علیه السلام پس از ظهور، کوفه را مقر حکومت خویش می سازد و در این مسجد نماز می خواند و نیروها را از آنجا به شهرهای دیگر اعزام می کند. (۴)

امام صادق علیه السلام فرمود: نماز در مسجد کوفه برابر با هزار نماز در جای دیگر است:

«صلاه فی مسجد الکوفه تعدل ألف صلاه فی غیره من المساجد». (۵) به مقتضای روایات، مسجد کوفه باغی از بوستانهای بهشت است، هزار و هفت پیامبر در آن نماز خوانده اند، عصای موسی و شجره یقین و خاتم سلیمان در آن است، جوشش آب در طوفان نوح از آنجا بوده است، مسجد کوفه جایگاه و پایگاه پیامبران بوده است، امامان

ص: ۵۴۳

۱-۱. وسائل الشیعه، ج ۳ ص ۵۴۸.

۲-۲. چهارده قرن با غدیر، محمد باقر انصاری، ص ۲۱۲.

۳-۳. وسائل الشیعه، ج ۳ ص ۵۲۰ و ۵۲۵.

۴-۴. ارشاد، مفید، ج ۲ ص ۳۷۹.

۵-۵. وسائل الشیعه، ج ۳ ص ۵۲۶.

معصوم نیز به آن اهتمام ورزیده و در آن نماز می خواندند. برای عبادت در این مسجد آداب و سننی است که در کتب دعا به طور مفصل آمده است. (۱) در محراب مسجد این بزرگ بود که در صبحدم نوزدهم رمضان، حضرت امیر ضربت خورد و به شهادت رسید و محراب به خون فرق امیر المؤمنین علیه السلام رنگین شد.

مسجد کوفه داغدار از تو خون و محراب، یادگار از تو

- کوفه، محراب کوفه.

مصحف علی علیه السلام

علی علیه السلام برجسته ترین کاتب وحی و نخستین گردآورنده و حافظ آیات قرآن در زمان رسول خدا صلی الله علیه و آله بود. آن حضرت پس از رحلت پیامبر، سوگند یاد کرد که جامه از تن برنگیرد و ردای خویش بر زمین نهد مگر پس از جمع قرآن، و در خانه نشست و به تدوین قرآن پرداخت. (۲) نسخه ای که علی علیه السلام از قرآن فراهم آورد و به «مصحف علی» معروف گشت، بی آنکه در محتوا و متن قرآن، تفاوتی با قرآن موجود داشته باشد، مشتمل بر بیان شأن نزولها، تأویلها، ناسخ و منسوخ و محکم و متشابه و تفسیر آیات بود که در حاشیه نوشته شده بود و با قرائت پیامبر منطبق بود.

پس از آنکه حضرت، مصحف نگاشته خویش را به مسجد آورد و عرضه کرد، با آن برخورد سیاسی کردند و عمر برخاست و گفت: اگر نزد تو قرآن است، همانند آن نزد ما هم هست و ما به قرآن شما نیازی نداریم. حضرت پس از این اتمام حجت آن را به خانه برد. (۳)

علت نپذیرفتن قرآن آن حضرت را آن می دانند که مشتمل بر برخی تفسیرها و تبیینها بود که با منافع خلفا و منافقان ناسازگار بود. مصحف علی علیه السلام را از آن پس کسی ندید و در خاندان پیامبر محفوظ بود و از امامی به امام دیگر می رسید و اکنون نزد دوازدهمین امام است (۴) و چون ظهور کند، آن قرآن را برای مردم ظاهر می سازد و مردم را در اطراف آن گرد

ص: ۵۴۴

۱-۱. مفاتیح الجنان، اعمال مسجد بزرگ کوفه.

۲-۲. بحار الأنوار، ج ۸۹ ص ۵۲.

۳-۳. همان.

۴-۴. تاریخ جمع قرآن کریم، محمد رضا جلالی نایینی، ص ۱۶۸ به نقل از فهرست ابن ندیم.

می آورد و سنت الهی را براساس آن جاری می کند. (۱)

از جهت دیگر، امام علی علیه السلام که خودش یک مصحف مبین و کلام الله ناطق است، برترین مفسر قرآن کریم بود و آنچه ابن عباس در تفسیر دارد، آموخته هایی از آن حضرت است. از امیر المؤمنین، احادیث تفسیری بسیاری برجای مانده است که نشانگر علم بی پایان اوست. آیات متعددی هم مستقیم یا غیرمستقیم درباره آن امام معصوم و فضایل اوست. -علی علیه السلام در قرآن.

مطاعن

مطاعن از ریشه طعن (ضربه زدن با نیزه) است و معنای آن بیان عیوب اشخاص است. (۲) آنچه مایه ننگ و عیب در زندگی و رفتار و سخنان کسی است، مطاعن نامیده می شود. مثالب نیز تعبیر دیگری از این بیان عیوب است. در برخی کتب روایی و تاریخی مطاعنی از خلفا ذکر شده که شامل انتقاد از عملکرد و بیان نقطه ضعفهای آنان است.

علامه مجلسی در بحار الأنوار (۳) بابی گشوده و مفصلاً هفت نمونه از مطاعن ابو بکر را از کتب اهل سنت آورده است، مثل اینکه پیامبر، قرائت سوره براءت را ابتدا به ابو بکر سپرده بود، اما از او گرفت و برعهده علی علیه السلام نهاد، یا تخلف ابو بکر از حضور در سپاه اسامه، ماجرای فدک، فلتنه بودن بیعت با ابو بکر، ترک اجرای حد بر خالد بن ولید که مالک بن نویره را کشت و با همسرش در همان شب همبستر شد... و مفهوم و نتایج هر یک از اینها و مباحثی که پیرامون آن وجود دارد. نیز باب دیگری در مطاعن عمر گشوده و نوزده طعن برای او برشمرده است، (۴) نیز بیست طعن برای عثمان ذکر کرده است.

ابن ابی الحدید نیز در شرح نهج البلاغه پس از شرح مبسوط زندگینامه عمر، به ده

ص: ۵۴۵

۱- ۱). بحار الأنوار، ج ۸۹ ص ۴۳. در این زمینه ر. ک: «مشکوه»، آستان قدس رضوی، شماره ۶۸ و ۶۹ (ویژه نامه امام علی) مقاله مبسوط «مصحف امام علی از منظر قرآن پژوهان» ص ۱۱، «دانشنامه امام علی»، ج ۱۲ مقاله «مصحف امام علی»، نشریه «گلستان قرآن» شماره ۱ مقاله «علی بن ابی طالب و قرآن».

۲- ۲). مجمع البحرین، واژه طعن.

۳- ۳). بحار الأنوار ج ۳۰ ص ۴۱۱ باب ۲۲.

۴- ۴). همان، ص ۵۲۹، ادامه طعنها در جلد ۳۱ است و مطاعن عثمان نیز در همان جلد (ص ۱۴۹ تا ۲۵۲) است.

مورد از طعن‌ها و انتقادهایی که به عمر وارد شده پرداخته و کوشیده تا از آنها جواب دهد و از عمر دفاع کند. (۱) علامه امینی نیز در «الغدیر» در فصلی مبسوط با عنوان «نوادیر الأثر فی علم عمر» (۲)، صد مورد را نقل می‌کند که وی به احکام دین و سؤالاتی که از او شده جاهل بود و در برخی از اینها علی علیه السلام به کمک او شتافت و عمر بارها گفت: «لو لا علی لهلك عمر». در کتاب «من حياه الخليفه عمر بن الخطاب» (۳) نیز نمونه‌های فراوان از مطاعن عمر آمده است، نیز در «معالم المدرستين» از علامه عسکری، جلد دوم و «محبّه البيضاء» فیض کاشانی، ج ۱ ص ۲۳۶. این نمونه‌ها و موارد، شاهد بر آن است که آنان در حدی نبوده‌اند که امامت مسلمین و خلافت رسول الله صلی الله علیه و آله را برعهده بگیرند و باوجود امیر المؤمنین علیه السلام که اعلم امت و افضل از همه بود، با غضب خلافت، ظلمی بزرگ به اسلام و امت محمدی و بشریت انجام گرفت.

-نامه نانوخته، فدک، پنج شنبه شوم، سقیفه، پنجاه و پنج سؤال از تاریخ.

مظلومیت شیعه و اهل بیت علیهم السلام

ستمی که بر اهل بیت و پیروان حق و شیعیان عترت صورت گرفت، مانند «مظلومیت حق» در تاریخ همه انبیاست. در همه امتها ابتلای هواداران واقعی به دسیسه‌های دشمنان و قهر و غلبه پیروان باطل و سیطره بر سرنوشت اهل ایمان وجود داشته است.

آیات قرآن هم از وقوع فتنه‌ها و رجعت‌ها و بازگشت به جاهلیت خبر داده است. آنچه در قرآن با تعبیر «انْقَلَبْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ» (۴) آمده، اشاره به همین رجعت سیاسی و بازگشت به دوران پیش از اسلام است. پس از رسول خدا شجره ملعونه امویان مسلط شدند و بنای بدعت و انحراف و احیای جاهلیت را پایه گذاشتند و مظلومیت شیعه و اهل بیت در طول تاریخ ادامه یافت.

یکی از محققان معاصر، ریشه‌های تاریخی انحرافات فکری و ستم فرهنگی به

ص: ۵۴۶

۱-۱. شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، ج ۱۲ ص ۱۹۵.

۲-۲. الغدیر، ج ۵ ص ۸۳ تا ۳۲۵.

۳-۳. نگاشته عبد الرحمان احمد البکاری، الإرشاد للطباعه و النشر، بیروت-لندن.

۴-۴. آل عمران، آیه ۱۴۴. به مدخل «رجعت» (معنای دوم) مراجعه کنید.

مسلمانان و مظلومیت امامان شیعه را در پانزده موج تقسیم بندی کرده و تاریخ مظلومیت آنان را به این امواج پانزده گانه رسانده است:

موج اول: موج سقیفه و هجوم قریش بر خاندان پیامبر.

موج دوم: شورش قریش بر ضد اسلام، با سردمداری عایشه و طلحه و زبیر.

موج سوم: فتنه بنی امیه، موجی که به شهادت امام علی و امام حسن و تسلط معاویه انجامید.

موج چهارم: شهادت امام حسین علیه السلام و نقشه بنی امیه برای نابود ساختن خاندان نبوی و شیعه تا زمان امام باقر علیه السلام.

موج پنجم: موج منصور دوانقی و پایه گذاری بنی عباس و تقدیس شیخین و آزار پیروان علی و آل علی و تأسیس مذاهب ضد شیعه و شهادت امام صادق علیه السلام.

موج ششم: تلاشهای هارون الرشید و استحکام روش منصور و کشتن امام کاظم و امام رضا علیهما السلام به دست او و پسرش مأمون.

موج هفتم: فعالیتهای معتصم با نقض تعهدات مأمون و ابراز نرمش نسبت به اهل بیت و در نهایت به شهادت رساندن امام جواد علیه السلام.

موج هشتم: فعالیتهای متوکل عباسی و خلفای پس از او با هدف ریشه کن ساختن و کشتن امامان تا زمان امام عسکری علیه السلام.

موج نهم: تلاشهای حزب متوکل و حنبلیان بغداد در شیعه کشی و هجوم به مراسم دینی عاشورا و امتداد این موج تا حکومت سلجوقیان.

موج دهم: فعالیت سلجوقیان و پشتیبانی از حنبلیهای حزب متوکل تا یک و نیم قرن.

موج یازدهم: تلاشهای صلاح الدین ایوبی و از بین بردن حکومت فاطمیان در مصر و شام و نابود ساختن شیعه.

موج دوازدهم: تلاشهای پاشاها و ممالیک در مصر در به قدرت رساندن مذاهب چهارگانه و نابودی شیعه.

موج سیزدهم: فعالیت ترکهای عثمانی بر ضد شیعه و مبارزه با تشیع.

موج چهاردهم: تلاشهای روس و انگلیس و غریبها بخصوص بر ضد شیعه.

موج پانزدهم: فعالیتهای پیروان جدید «ابن تیمیّه» که احیاگر حزب متوکل و نشر دهندۀ خصومت با اهل بیت و تکفیر مخالفان و هدر دانستن خون آنان بخصوص شیعه و هجوم به مراسم مذهبی و حریمهای امامت... (۱). این سیاست ضد شیعه و تبلیغات علیه مذهب اهل بیت و پیروانشان به گسترده ترین شکل و با بهره گیری از جدیدترین شیوه ها و امکانات ارتباطی ادامه دارد و ادامه همان موجهای نخستین است که در امتداد تاریخ گسترده می شود. -مظلومیت علی علیه السلام، پنجاه و پنج سؤال از تاریخ، دفن شبانه، ظلم اول.

مظلومیت علی علیه السلام

چون حقّ علی علیه السلام را در مورد امامت و خلافت غصب کردند، هم به آن حضرت ستم شد، هم به امت اسلامی. رسول خدا صلی الله علیه و آله خطاب به امیر المؤمنین فرمود: «یا علی! أنت المظلوم من بعدی، فویل لمن ظلمک و اعتدی علیک» (۲) یا علی، پس از من تو مظلوم می شوی، پس وای بر آنکه به تو ستم و تعدی کند. خود امام علی علیه السلام نیز به مظلومیت خویش تصریح کرده است: «ما زلت مظلوما منذ قبض رسول الله»، (۳) از آن دم که رسول خدا وفات یافت، من پیوسته مظلوم بوده ام. و مکرر این حقیقت را در منبر و مواقع دیگر بیان می کرد. در زیارتنامه آن حضرت نیز که از امام هادی علیه السلام روایت شده است، از وی به عنوان «اولین مظلوم» یاد شده که حقش را غصب کردند: «یا ولیّ الله، أنت اول مظلوم و اول من غصب حقّه». (۴)

جلوه ها و نمونه هایی از مظلومیت امیر المؤمنین، از این قرار است: (۵)

۱- غصب خلافت. خود آن حضرت در خطبه شفشقیه به آن اشاره فرموده و خود را شایسته ترین فرد برای آن دانسته که دیگران به ناحق، جامعه خلافت را به بر کردند و

ص: ۵۴۸

۱- ۱. نقل به تلخیص از: «جواهر التاریخ»، علی الکورانی، ج ۱، ص ۶۳.

۲- ۲. عیون اخبار الرضا، ج ۱ ص ۳۰۳.

۳- ۳. امالی، شیخ طوسی، ص ۷۲۶.

۴- ۴. مفاتیح الجنان، زیارت پنجم امیر المؤمنین.

۵- ۵. با الهام از مقاله مظلومیت امام علی، «دانشنامه امام علی» ج ۱۱ ص ۲۲۷.

میراث نبوت را غارت نمودند. (۱) در خطبه دیگری نیز به تعدی قریش به حق آن حضرت و وارونه ساختن کار بر ضد او و منازعه بر سر حق مسلم وی، اشاره دارد. (۲)

۲- غصب فدک. حضرت امیر علیه السلام در نامه به عثمان بن حنیف، اشاره به این ظلم دارد که دیگران در آن طمع کرده، از اهل بیت غصب کردند. (۳) هدفشان از بین بردن پشتوانه مالی خاندان پیامبر و ضربه اقتصادی به علی علیه السلام بود (فدک).

۳- شهادت همسر جوان. پس از وفات پیامبر، هواداران جریان شوم سقیفه به قصد درهم کوبیدن پایگاه مقاومت در برابر غصب خلافت، به خانه فاطمه علیها السلام ریختند، در را آتش زدند، فاطمه زهرا علیها السلام آسیب دید، فرزندش سقط شد و بر سر قضیه فدک، کتک خورد و آسیبهای فراوان جسمی و روحی آن بانوی بزرگ را شهید کرد و علی علیه السلام با شهادت همسر جوانش، بزرگترین مایه دلگرمی و همدم خویش را از دست داد. در سوگ زهرا اطهر، سخنان علی علیه السلام نشان از شدت اندوه او بر این ظلم دارد: «قُلْ يَا رَسُولَ اللَّهِ عَنْ صَفِيَّتِكَ صَبْرِي وَرَقٌّ عَنْهَا تَجَلَّمِدِي...». (۴) کتک زدن همسری چون فاطمه در برابر شوهری چون علی، از بزرگترین مصیبتهای اهل بیت و مظلومیتهای علی علیه السلام بود.

۴- لعن علی علیه السلام. سالهای سال با تبلیغات امویان و به دستور معاویه، حضرت علی علیه السلام را در خطبه ها و منبرها لعن می کردند و هواداران آن حضرت را دستگیر کرده و وامی داشتند که به او ناسزا بگویند. حتی در حضور امام حسن مجتبی علیه السلام نیز خطبای وابسته، امام علی علیه السلام را سب و لعن می کردند. معاویه می کوشید تا لعن بر علی علیه السلام را وارد فرهنگ عمومی جامعه سازد و کودکان را هم با این مرام بار آورد. (۵) این پدیده شوم، تا زمان عمر بن عبد العزیز، به مدت هشتاد سال ادامه داشت. (۶) (سب و لعن علی علیه السلام).

۵- جلوگیری از نشر فضایل علی علیه السلام. امویان و مروانیان، سالها جلوی بیان و نشر فضایل حضرت علی علیه السلام را گرفتند. علاقه مندان جرأت نقل احادیثی را که در منقبت او بود نداشتند.

ص: ۵۴۹

۱- ۱. نهج البلاغه، خطبه ۳.

۲- ۲. همان، خطبه ۲۱۷.

۳- ۳. نهج البلاغه، نامه ۴۵.

۴- ۴. همان، خطبه ۲۰۲.

۵- ۵. الغدير، ج ۲ ص ۱۰۲.

۶- ۶. شرح نهج البلاغه ابن ابی الحديد، ج ۴ ص ۵۸، ۵۹، ۲۲۰.

۶- تبلیغات سوء. علاوه بر لعن علی علیه السّلام و جلوگیری از نقل فضایل او، راویانی با دریافت پول، به جعل حدیث علیه آن حضرت می پرداختند و چهره زشتی از وی ترسیم می کردند. (۱)

۷- تخلف و نافرمانی یاران و سربازان. خون دل خوردنهای علی علیه السّلام از دست مسلمانان و امت تحت فرمان بسیار بود و بیعت شکنی عده ای و رودرو شدن عده ای دیگر با او و جهالت گروهی دیگر از پیروان و بی اعتنایی به دستورهای او برای جنگ با دشمن و تنها گذاشتن حضرت، نمونه هایی از این مظلومیت است که حضرت را به ستوه آورد. (۲)

۸- شهادت مظلومانه و قبر پنهان. کیفیت شهادت آن امام در محراب عبادت و دفن شبانه و مخفیانه او در بیرون کوفه (نجف) و مخفی بودن قبر آن حضرت از بیم نبش قبر و توهین از سوی خوارج و امویان تا زمان هارون الرشید، از نمونه های دیگر مظلومیت اوست. (۳)

این مظلومیتها برای خاندان پیامبر علیهم السّلام سابقه دیرینه دارد و پیامبر اکرم بارها به علی علیه السّلام نسبت به حوادث آینده و ناجوانمردیها، بی وفاییها و ستمهای امت خبر داده بود و آن حضرت هم خود را به سلاح «صبر» مجهز ساخته بود. (۴) مظلومیت علی علیه السّلام، هم در زمان پیامبر خدا بود، هم با رحلت او شدت یافت.

شهید پاک نژاد می نویسد: «بگویید: اگر به سقیفه خبر می آوردند که آنچه درباره رحلت نبی گرامی شنیده شد خلافت بوده و امروز روز رحلت علی است، نه روز رحلت محمد، آیا سقیفه چه می کرد و درباره علی چه می گفت؟ اگر به سقیفه خبر می آوردند که آنچه درباره رحلت نبی گرامی شنیده شد خلاف بوده و نبی گرامی در یک ضعف شدید بوده که

ص: ۵۵۰

۱- ۱). نمونه هایی از آنها در شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج ۴ ص ۶۳ به بعد آمده است.

۲- ۲). از جمله ر. ک: خطبه ۱۸۲، ۲۵، ۳، ۲۷ و ۷۰ از «نهج البلاغه» صبحی صالح.

۳- ۳). شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، ج ۴ ص ۸۲.

۴- ۴). در زمینه مظلومیت علی، از جمله ر. ک: «موسوعه الأمام علی بن ابی طالب»، ج ۹ ص ۴۰۸ تا ۴۱۹، نیز کتابی در زندگینامه آن حضرت به نام «علی علیه السّلام اولین مظلوم تاریخ»، عطایی خراسانی، «مظلومی گمشده در سقیفه»، شهید پاک نژاد، «علی، ابرمرد مظلوم»، محمد تقی رهبر، «بر علی چه گذشت؟»، سید حسین حسینی.

اینک خارج شده اند، آیا سقیفه چه می کرد؟ (۱) علی به همین جهت «مظلومی گمشده در سقیفه» است که باید همه اقرار به اعلمیتش کنند، اما نه کسی را بتوانند به در خانه اش برسانند و نه کسی به سراغش برود، و نه وی بتواند به میان اجتماع و به متن اجتماع افتد... مظلومی گمشده در سقیفه که ۲۳ سال همه جا همچون سایه پیامبر بود و اینک ۲۵ سال باید در سایه ستون کج سقیفه بنشیند. مظلومی گمشده در سقیفه که باید اول مسلمان و اقرب به محمد و «اولی بانفسهم» و... باشد و آخر منتخب از سقیفه. فرزند رسول خدا خطاب شود و مطرود سقیفه. برادر نبی گرامی در جنگ خندق خوانده شود و جانشین عثمان در سقیفه. وزیر و شریک نبوت معرفی گردد و مردود در شورای شمشیری.

گنجی از شجاعت و هدایت باشد در ۲۳ سال ارتباط آسمان با مسلمانان، و گنجی به عزلت باشد در زمان ارتباط سقیفه با مسلمانان...» (۲)

ظلم اول، مظلومیت شیعه و اهل بیت، غصب خلافت، سقیفه بنی ساعده.

مقاله شناسی امام علی علیه السلام

تدوین فهرستی از مقالات نگاشته شده درباره امیر المؤمنین علیه السلام، با توجه به وسعت و کثرت آن نسبت به تألیف کتاب، دشوار است و اگر چنان پژوهشی انجام گیرد، کتاب قطوری در چند جلد خواهد شد. در سال امام علی علیه السلام (سال امام علی علیه السلام) برخی مجلات، به ارائه فهرستی از بخشی مقالات در محدوده زمانی خاصی پرداختند که برای پژوهشگران مفید است. در مجله «مشکوه» (۳)، ضمن اشاره به تعدادی از کتاب شناسیهای علی علیه السلام به فهرست ویژه نامه هایی از مجلات و روزنامه ها برمی خوریم که به مناسبت یاد شده، مقالاتی درباره حضرت امیر علیه السلام داشتند، همچون مجلات: حوزه، مبلغان، کیهان فرهنگی، پاسدار اسلام، معرفت، معارف، وقف میراث جاویدان، علوم حدیث، فرهنگ کوثر و حکومت اسلامی. سپس به معرفی ۴۹۱ مقاله می پردازد که در یک دهه اخیر (۷۹-)

ص: ۵۵۱

۱-۱. مظلومی گمشده در سقیفه، ص ۱۹.

۲-۲. همان، ص ۳۳.

۳-۳. مربوط به بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی، شماره ۶۸ و ۶۹ (پاییز و زمستان ۱۳۷۹) مقاله ای به قلم محمد حسین صادق پور.

۱۳۶۹) در مطبوعات و مجلات ایران به زبان فارسی نگاشته شده است، مطبوعاتی همچون: اطلاعات، کیهان، صبح امروز، مشارکت، جمهوری اسلامی، کار و کارگر، جام جم، همشهری، ابرار، خراسان، رسالت، ایران، پرتو سخن، حریم، حیات نو، قدس، پیام صادق، عصر ما، بسیج، بهار، شما، سلام، کیهان هوایی و مجلاتی مانند: پاسدار اسلام، اندیشه حوزه، فرهنگ کوثر، معرفت، علوم حدیث، حکومت اسلامی، گلستان قرآن، سروش، مکتب اسلام، حوزه، ادبستان، ارزشها، مسجد، مشکوه، معارف، علوم سیاسی، مبلغان، زائر، وقف میراث جاویدان، رشد، نور علم، بیان، بصائر، موعود، اهل قلم، زن روز، کتاب ماه، حوزه و دانشگاه، کلمه دانشجو، فرهنگ جهاد، ندای صادق، کیهان اندیشه، فقه، صف، اسوه و...

این فهرست، براساس ترتیب الفبایی عناوین مقالات تنظیم شده است. علاوه بر آن به همان ترتیب و از همان منابع، فهرستی از مقالات مرتبط با نهج البلاغه را در ۱۴۳ عنوان آورده است که در محدوده زمانی همان ده سال نگاشته شده است.

مقاله مبسوط دیگری در کتاب «مشعل جاوید» (۱) آمده که به معرفی تفصیلی و توصیفی مقالات ۲۲ مجله و نشریه پرداخته که به مناسبت سال امام علی علیه السلام ویژه نامه منتشر کردند.

این مجلات و فصلنامه ها عبارت اند از: حکومت اسلامی، آینه پژوهش، دانشگاه انقلاب، فرهنگ، مشکوه، علوم حدیث، حوزه اصفهان، پژوهشهای قرآنی، علوم سیاسی، نامه قم، پیام حوزه، بینات، مبین، اندیشه حوزه، تربیت اسلامی، میقات حج، معارف اسلامی، نگاه حوزه، میقات الحج عربی، علوم الحدیث و فرهنگ جهاد. در معرفی هر یک از این مجلات، عنوان کلیه مقالات و نام نویسندگان آنها آمده است.

در کتاب «چهارده قرن با غدیر» (۲) نیز بخش ۱۳ (میراث مکتوب غدیر) به طور عمده به معرفی کارهای انجام شده درباره غدیر از ابعاد مختلف، بویژه آثار تألیفی پرداخته شده است. ماهنامه «فرهنگ کوثر» در شماره ۴۸ خود به ارائه فهرست همه مقالاتی که در

ص: ۵۵۲

۱-۱). کتابی گزارش گونه در ۶۸۰ صفحه درباره برگزاری کتاب سال ولایت و کتب انتخاب شده در سال اول و دوم که ۲۸ مقاله مبسوط دارد، به کوشش محمد علی مهدوی راد (= کتاب سال ولایت) در همین کتاب).

۲-۲). از محمد باقر انصاری، نشر دلیل، ۱۳۷۹.

طول ۴۷ شماره به حضرت علی علیه السلام و غدیر خم و نهج البلاغه و سیره امام و یارانش مربوط بوده پرداخته است، با عنوان «امام علی علیه السلام در فرهنگ کوثر» که به ۱۷۹ مورد می‌رسد. کتاب «مقاله نامه امام علی علیه السلام» نیز به معرفی ۶۰۶۳ مقاله از مطبوعات و مجلات درباره حضرت علی علیه السلام پرداخته است. (۱) کتاب «مقاله شناسی امام علی علیه السلام» (۲) نیز به معرفی ۲۳۲۸ مقاله در نشریات مختلف ایران همراه با توصیف اجمالی محتوای مقاله‌ها پرداخته است. آوردن ریز این فهرستها در این کتاب، میسر نیست، طالبان به چند منبع یاد شده مراجعه کنند. - کتاب شناسی امام علی علیه السلام، کتاب شناسی نهج البلاغه،

کتاب شناسی غدیر، غدیر و فرهنگ مکتوب.

مکتبه الامام امیر المؤمنین الخاصه - کتابخانه تخصصی امیر المؤمنین علیه السلام

ملاحم و فتن

این دو واژه، جمع ملحمه و فتنه است و مقصود از آنها، حوادث و فتنه‌ها و آشوبهای اجتماعی است. در روایات پیامبر و حضرت علی علیه السلام خبر از وقوع ملاحم و فتن و رخدادهای تلخ داده شده است. غصب خلافت، رجوع به جاهلیت، مظلومیت خاندان پیامبر، شهادت انسانهای پاک، سلطه یافتن امویان و مروانیان و بروز بدعتها در امت اسلامی و فراموش شدن سنت نبوی و تبدیل شدن خلافت به سلطنت موروثی و... از جمله حوادثی است که از زبان پیامبر خدا و وصی او گفته شده و امام علی علیه السلام در دوران خلافت خویش به آنها اشاره فرموده و هشدارهای لازم را جهت آگاهی مردم داده است. (۳) جلد هشتم بحار الأنوار چاپ قدیم به «جلد فتن و محن» معروف است که به همین قضایا پرداخته است. (۴) سید بن طاووس نیز کتابی به نام «الملاحم و الفتن» دارد.

- پنجاه و پنج سؤال از تاریخ، علم بلایا و منایا، مظلومیت علی علیه السلام.

مناشده به غدیر - احتجاج و مناشده

ص: ۵۵۳

-
- ۱- ۱. از حمیرا رئیسین زاده، نشر آستان قدس رضوی، ۱۳۸۰، تعداد صفحات ۵۷۳.
 - ۲- ۲. تهیه و تنظیم از «خانه پژوهش قم»، ۵۴۲، ۱۳۸۳ صفحه.
 - ۳- ۳. همچون خطبه‌های ۱۸۷، ۱۵۶، ۱۵۱، ۱۰۵، ۱۰۲، ۱۰۱، ۹۳، ۵۰، ۵ (از نهج البلاغه صبحی صالح).
 - ۴- ۴. در چاپ‌های جدید، جلد ۲۸ تا ۳۳.

فضایل و مناقب اهل بیت پیامبر و خصوصاً امیر المؤمنین علیه السّلام در احادیث فراوانی آمده است. مناقب علی علیه السّلام به حدی فراوان و بی بدیل است که کسی به مرتبه او نمی رسد. در دعای ندبه می خوانیم: «لا یلحق فی منقبه من مناقبه». هم آشنایی با این فضایل و هم بیان و نشر آنها از مهمترین وظایف شیعیان است. در طول قرنهای گذشته، تعدادی از علمای شیعه، حتی برخی از اهل سنت، به نگارش کتابهایی پیرامون احادیث مناقب و فضایل علی علیه السّلام و اهل بیت پرداخته اند. «مناقب» نام کتابهایی از این دست است که به چند نمونه از نویسندگان آنها اشاره می شود:

«مناقب آل ابی طالب»، ابن شهر آشوب، «مناقب الأسد الغالب»، محمّد بن جزری، «مناقب الأمام امیر المؤمنین»، محمّد بن سلیمان کوفی، «مناقب الأمام علی بن ابی طالب»، ابن مغزلی، «مناقب امیر المؤمنین»، خوارزمی، «مناقب مرتضوی»، کشفی ترمزی.

فضایل علی علیه السّلام.

منع نگارش حدیث-جلوگیری از تدوین حدیث

من کنت مولاہ-حدیث ولایت

موالیان یمنی

قبایل یمنی، از بزرگترین مجموعه هایی بودند که چه در پذیرش و گسترش اسلام، چه در گسترش تشیع و مکتب اهل بیت و چه در عرصه های همبستگی با خاندان رسالت و دفاع از امامان شیعه، به ایفای نقش پرداختند. در میان یاران خالص و کارگزاران پرتوان حضرت علی علیه السّلام به چهره های برجسته بسیاری از آنان برمی خوریم. قبایلی همچون:

بجیله، خثعم، حمیر، ازد، غامد، همدان، مراد، خزاعه، طیّ، کنده، مذحج، خولان، اشعر همه یمنی اند که افراد بسیاری از آنها، هم از صحابه رسول خدا صلی الله علیه و آله، هم از یاران علی علیه السّلام هم از اصحاب امام حسن مجتبی و شهدای کربلا و یاران ائمه دیگر بودند. در آخر الزمان نیز بخش عمده ای از یاران امام زمان علیه السّلام از یمن خواهند بود و نقش یمنی ها در قیام حضرت

مهدی علیه السلام و زمینه سازی ظهور بسیار درخشان است و در روایات نیز آمده است. (۱)

در مقطعی که کوفه مقر خلافت امیر المؤمنین بود و پس از آن در دهه های دیگر، افراد بسیاری از قبایل مختلف یمن ساکن کوفه بودند و در جنگهای حضرت امیر و از آن پس در حادثه کربلا و قیامهای بعدی حضور و نقش داشتند. پیدایش زمینه تشیع در یمن، با مأموریتی بود که حضرت علی علیه السلام از سوی پیامبر به آن دیار رفت. محبت و معرفت آنان به علی علیه السلام از همان دوران آغاز شد. از چهره های مشهوری که یمنی بودند، در قیام بر ضد عثمان نیز دیده می شوند. پس از کشته شدن عثمان، در بیعت با امیر المؤمنین و تحکیم پایه های حکومت علوی نیز نقش بارزی داشتند و در جنگهای جمل، صفین و نهروان در رکاب علی علیه السلام جانفشانیهای عظیم از خود نشان دادند و اینها همه بر افتخارات قبایل یمن در نصرت ولی خدا و حمایت از امام معصوم، افزود. در میان کارگزاران حکومت امیر المؤمنین در مناطق مختلف و سمت های گوناگون به چهره های بارز شیعیان یمنی برمی خوریم، همچو: قیس بن سعد خزرجی، حارث بن ابی حارث ازدی، مصقله بن هبیره، نعمان بن عجلان، سلیمان بن سرد خزاعی، مالک بن حارث اشتر نخعی، شیب بن عامر ازدی، اشعث بن قیس کنندی، مالک بن کعب همدانی، قدامه بن عجلان ازدی، حذیفه بن یمان، سعد بن وهب ازدی، کمیل بن زیاد نخعی، عدی بن حاتم طایی، حجر بن عدی، عمرو بن حمق خزاعی، رفاعه بن شداد ازدی، حارث همدانی، بریر بن خضیر.

اینها نشانه فضیلت یمن و قبایل آن و پشتتازی در ولایت ائمه و اعتقاد به امامت شیعی است و وجود برکت در این مردم را نشان می دهد. (۲)

مؤسسه شیعه شناسی

مؤسسه ای فرهنگی، آموزشی، پژوهشی که در سال ۱۳۸۰ ش در قم تأسیس شد.

هدف آن شناختن وضع شیعیان در جهان و شناساندن عقاید و آموزه های شیعی در

ص: ۵۵۵

۱-۱. از جمله ر.ک: «عصر الظهور» علی الکورانی، فصل «الیمن و دورها فی عصر الظهور».

۲-۲. درباره شناخت قبایل یمنی و نقش آنان در تشیع ر.ک: «نقش قبایل یمنی در حمایت از اهل بیت» اصغر منتظر القائم.

قالبهای متنوع به جهانیان، اطلاع رسانی درباره سنن شیعی نقد دیدگاهها و نوشته های مستشرقان درباره تشیع است، با پژوهشهای جامعه شناسانه از شیعه و ارتباط با مؤسسات اسلام شناسی و شیعه شناسی و برگزاری کنفرانسها و دوره های کارورزی تربیت پژوهشگر.

تدوین کتاب در مسیر اهداف یاد شده و چاپ فصلنامه ای با عنوان شیعه شناسی که تاکنون ۷ شماره از آن منتشر شده، از فعالیتهای دیگر این مؤسسه است. (۱)

-مراکز غدیری، شیعه شناسی.

موسوعه الإمام علی بن ابی طالب علیه السلام

دایره المعارفی ۱۲ جلدی درباره امیر المؤمنین علیه السلام است که از سوی «دار الحدیث» و با اشراف محمد محمدی ری شهری تنظیم شده و به ابعاد مختلف شخصیت علی علیه السلام و حوادث زندگی او پرداخته است. این کتاب جمعا حدود ۴۵۰۰ صفحه دارد و حاوی هزاران حدیث و نقل تاریخی از منابع فراوان است. این کتاب به فارسی هم ترجمه شده است، در ۱۲ جلد، با نام «دانشنامه امیر المؤمنین». (۲) هم اصل کتاب و هم ترجمه آن از کتابهای برگزیده «کتاب سال ولایت» در دوره دوم و ششم بود. (۳)

-کتابشناسی امام علی علیه السلام، کتاب سال ولایت.

مولود کعبه

از فضیلتهای منحصر به فرد امیر مؤمنان، تولد او در داخل کعبه است، که روز جمعه ۱۳ رجب در سال ۳۰ پس از واقعه فیل اتفاق افتاد. مادرش فاطمه بنت اسد در مسجد الحرام بود که درد زایمان گرفت. به درگاه خدا دعا کرد تا آن زایمان بر او آسان شود.

ص: ۵۵۶

(۱-۱). شناسه (معرفی مراکز پژوهشی حوزه علمیه قم)، ص ۲۰۵.

(۲-۲). به قلم مترجمان: حسینی ژرفا، سلطانی، مهریزی، مسعودی و جواد محدثی.

(۳-۳). در معرفی تفصیلی این مجموعه ر.ک: «مشعل جاوید»، مهدوی راد، ص ۲۲۵ تا ۲۵۸. در این معرفی، مطالب کتاب را در ۱۶ بخش ترسیم کرده است: شخصیت خانوادگی، همراه با پیامبر، تلاشهای پیامبر برای پیشوایی او، امام علی پس از پیامبر، مبانی اصلاحات علوی، فتنه های داخلی، واپسین ماههای حکومت، شهادت امام، امام از دیدگاههای گوناگون، ویژگیهای امیر المؤمنین، دانشها، داوری و دادگری، نشانه های قدرت معنوی، دوستی امام، دشمنی با امام، اصحاب و کارگزاران.

به امر خدا دیوار کعبه شکافته شد، وی درون کعبه رفت و دیوار به هم آمد. هرچه کردند در کعبه گشوده نشد. روز چهارم در حالی که وی «علی» را روی دست داشت از کعبه بیرون آمد. (۱) خبر همه جا پیچید و ابو طالب خوشحال بود و بانگ برآورد که: ای مردم! امشب ولّی خدا در کعبه به دنیا آمد. (۲) این حادثه شگفت، از مسلمات تاریخ است و راویان آن را روایت کرده و شاعران آن را سروده اند و میان عالمان اهل سنت، همچون جاحظ، قندوزی، مسعودی، حاکم نیشابوری، ابن قتال، سبط بن جوزی، گنجی شافعی و بسیاری دیگر نیز قطعی است و علمای شیعه نیز بر این سخن همدستانند. (۳) تألیفهای مستقلی هم در همین موضوع وجود دارد. (۴)

کسی را میسر نشد این سعادت به کعبه ولادت، به مسجد شهادت

شاعران عرب زبان بسیاری از متقدمان و متأخران آن فضیلت را در شعرهای خویش آورده اند و در اشعار فارسی هم بازتاب گسترده ای دارد. مفاهیمی مثل اینکه: تولّد حضرت علی در کعبه به آن شرافت بخشیده، برتری مادر علی بر مادر عیسی از جهت مکان تولّد فرزند، قبله بودن زادگاه علی برای موحّدان عالم، پیوند کعبه با امیر المؤمنین، گشوده شدن در کعبه به روی مادر علی، قبله نما بودن علی، در سروده های فارسی فراوان مورد توجه قرار گرفته است. چند بیت به عنوان نمونه از شاعران مختلف آورده می شود:

حرم کعبه تو را مولد از آن شد، یعنی ای مهین بنده، تویی صاحب این خانه ما

روزی که علی به کعبه آمد به وجود از بهر علی خدا در کعبه گشود

در بست بداد خانه خود به علی حقّا که علی است خانه زاد معبود

ص: ۵۵۷

۱-۱. امالی صدوق، ص ۱۱۴.

۲-۲. الغدیر، ج ۷ ص ۳۴۷.

۳-۳. فصلنامه میقات، شماره ۳۴ مقاله طلوع خورشید از درون کعبه. نیز «احقاق الحق»، ج ۷ ص ۴۸۶ به نقل از منابع اهل سنت.
۴-۴. از جمله: «مولد امیر المؤمنین»، صدوق، «مولد الإمام امیر المؤمنین»، گروهی از نویسندگان، «علی ولید الکعبه»، اردوباری، «علی و الکعبه» سید مهدی نقوی، «مولود کعبه» ترجمه کتاب «علی ولید الکعبه»، «کعبه مادر می شود»، یحیی مقدسیان و... در کتاب «مولد امیر المؤمنین نصوص مستخرجه من التراث الاسلامی»، تحقیق احمد پاکتچی، نشر بنیاد نهج البلاغه به معرفی چهار اثر از قاضی ابو البختری، صدوق، ابو العلاء همدانی و ابن شاذان پرداخته که با عنوان «مولد امیر المؤمنین» تألیف کرده اند.

خانه و زادگاه تو بیت خداست یا علی چهره دلگشای تو قبله نماست یا علی

زمزمه ولادت، سوره مؤمنون بود روز نخست بر لب ت ذکر خداست یا علی (۱)

یک بند از مخمس زیبای سید اسماعیل شیرازی به عربی هم آورده می شود:

إن یکن یجعل لله البنون و تعالی الله عما یصفون

فولید البیت أحرى أن یكون لولی البیت حقاً ولدا

لا عزیر لا ولا ابن مریم (۲)

تولد حضرت علی علیه السلام را در کعبه، دارای معانی و اسراری می دانند. این حادثه می رساند که آن حضرت اگرچه فرزند جسمی فاطمه بنت اسد است، اما فرزند روحی و معنوی کعبه است. توجه ما در نماز به سوی کعبه، حقیقتش توجه به مولود کعبه و ولایت اوست. جسم رو به کعبه است و دل رو به مولود کعبه. او در خانه کعبه زاده شد، تا نشان دهد آنکه این کعبه را از لوث بتهای پاک می سازد و ابراهیم گونه به بت شکنی در معبد توحید می پردازد، مولود کعبه است. فضایل علی علیه السلام، بت شکنی علی علیه السلام.

مولی

به معنای سرپرست، پیشوا، صاحب اختیار. تعبیری که پیامبر خدا صلی الله علیه و آله در حجه الوداع، در روز غدیر خم ضمن خطبه ای مفصل درباره علی بن ابی طالب علیه السلام به کار برد و او را مولای مردم دانست و فرمود: «من کنت مولاه فهذا علی مولاه». واژه مولی و معنای آن و دلالتش بر خلافت و ولایت امیر المؤمنین، از مباحث جنجالی در تاریخ شیعه است.

منکران امامت علی علیه السلام و خلافت بلافصل آن حضرت، یا واقعه غدیر خم را انکار می کنند، یا حدیث غدیر را نمی پذیرند، یا اگر هم نتوانند رد کنند، معنای مولی را «دوست» بیان می کنند و اگر هم نتوانند معنای روشن مولای را انکار کنند، مدعی می شوند که اهل حل و عقد در سقیفه صلاح دیدند کس دیگری غیر از علی علیه السلام خلیفه شود.

ص: ۵۵۸

۱-۱. در زمینه بازتاب تولد او در کعبه در اشعار فارسی، ر.ک: مقاله «علی، خانه زاد کعبه»، جواد محدثی، فصلنامه میقات حج، شماره ۳۴ (ویژه نامه).

۲-۲. سرمایه سخن، ج ۳ ص ۲۸۱.

علامه امینی در «الغدیر» (۱) بحث مبسوط، مستدل و عالمانه ای درباره معنای مولی دارد و ۲۷ معنی برای آن در کاربردهای مختلف می آورد (مثل پروردگار، عمو، پسر عمو، فرزند، غلام، آزاد شده، مالک، پیرو، هم پیمان، همسایه، خویشاوند، ولی، اولی به یک چیز، یاور، تصرف کننده در کار، عهده دار امر و...) و با بحثی استدلالی همه معانی را در کاربرد آن در غدیر خم رد می کند مگر دو معنای «اولی به تصرف» و «امیر و سرور» و می گوید قرائنی که در خود جمله است و آنچه در قبل و بعد آن در خطبه غدیر بیان شده، برداشتی که حاضران در آن صحنه داشتند، معنایی را که کسانی مثل سید حمیری، کمیت بن زید، عبدی کوفی، ابو تمام و دیگر ادبا و شعرا از آن فهمیده و آن را در قالب شعر بیان کرده اند، تهنیت گویی ابو بکر و عمر و دیگران به حضرت امیر در همان روز و بیعت با او و سلام دادن آنان به حضرت به عنوان امیر المؤمنین، احتجاجها و استدلالهایی که به حدیث غدیر بر اثبات امامت و ولایت شده، آیات قرآن که پیش و پس از این خطبه نازل شده و اهمیت آن روز و حادثه را بیان کرده و... دهها قرینه داخلی و خارجی دیگر، همه نشان می دهد که آن ولایتی که برای امیر المؤمنین در روز غدیر با کلمه «مولی» تعیین و جعل شد، به معنای سرپرست مسلمانان و جانشینی پیامبر خدا بود. (۲) این حقیقت گاهی هم با کلمه «ولی» بیان شده است: «علی ولی کل مؤمن بعدی». عالمان بسیار دیگری نیز در معنای مولی و نحوه استدلال به آن و مستندات این حدیث در کتب شیعه و اهل سنت بحث کرده اند. (۳)

خطبه غدیر، غدیر خم، احتجاج به غدیر، آیه تبلیغ، حدیث غدیر، حدیث ولایت.

میناق- پیمان الهی

میثم تمار- اصحاب علی علیه السلام

ص: ۵۵۹

۱- ۱). جلد ۱ ص ۳۴۰ تا ۴۰۰ (و در چاپ جدید، ص ۶۰۹ تا ۶۷۷).

۲- ۲). فشرده ای از بحث طولانی علامه امینی در الغدیر، در جزوه ای فارسی به نام «معنای مولی» به قلم جواد محدثی، از انتشارات مرکز پژوهشهای فارسی الغدیر، چاپ شده است، در ۵۸ صفحه جیبی.

۳- ۳). از جمله «رساله فی معنی المولی» شیخ مفید، «فضائل الخمسه من الصّیحاح السنّه» ج ۱ ص ۳۹۲، «عبقات الأنوار» ج ۱، «المراجعات» نامه ۵۴ تا ۶۰، «بحار الأنوار»، ج ۲۱ و ۳۷، «فیض القدیر» و....

مقام ولایت و امامت حضرت رسول صلی الله علیه و آله پس از وفاتش به وصی او حضرت علی علیه السلام منتقل شد و آن حضرت، وارث علم و فضل و حکمت پیامبر بود. وراثت انبیاء، همان مقام خلافت و وصایت است که به امام می رسد. میراثی که علی علیه السلام از پیامبر خدا برده است، زر و سیم و متاع دنیوی نبود، بلکه همان مقام خلافت و ویژگی طهارت و عصمت و حق ولایت بر امت بود که مخالفان بر آن سلطه یافتند و حضرت را از آن «ارث معنوی» محروم ساختند. امام علی علیه السلام در خطبه شقشقیه با اشاره به غصب خلافت و تحمّل آن دوران سخت همچون کسی که استخوان در گلو و خار در چشم داشته باشد، از خلافت به عنوان میراث غارت شده خویش یاد می کند «أری تراثی نهبا» (۱) و در جای دیگر از حق کشی و ستم بنی امیه درباره آن حضرت نسبت به میراث محمد صلی الله علیه و آله سخن می گوید (۲) و در سخن دیگر، حق ولایت و وصایت و وراثت را مخصوص اهل بیت می داند که دیگران به آن دست درازی کردند: «و لهم حقّ الولاية و فيهم الوصية و الوراثه» (۳). تعبیر «و میراث النبوه عندکم» در زیارت جامعه نیز به این وراثت مقدّس و حق مسلم اهل بیت اشاره دارد.

امام علی علیه السلام وارث راستین پیامبر خدا بود و با وجود عموی پیامبر عباس بن عبد المطلب، حضرت رسول صلی الله علیه و آله، امیر مؤمنان را به وصایت خویش برگزید و وارث خود گردانید و عهده دار امور خود پس از وفاتش ساخت. هنگام وفات، انگشتر از دست خود بیرون آورد و به علی علیه السلام داد. او هم آن را به انگشت دست راست خود کرد، سپس پیامبر به بلال فرمود تا کلاه خود، زره، پرچم، شمشیر، عمامه، برد، ابریق و عصای حضرت را بیاورد.

همه را به علی علیه السلام داد، حتی کلاه سفر و مرکب سواری (شهباء و دلدل، عضباء و صحباء) و چیزهای دیگر را به علی علیه السلام داد و فرمود: یا علی، اینها را تا من زنده ام بگیر، تا پس از من کسی درباره آنها با تو نزاع نکند. (۴) سپردن این میراثها به امیر مؤمنان نیز گواه دیگری بر خلافت و جانشینی او به شمار می رود. -ودایع رسالت و امامت، وصایت، خلافت، غصب خلافت.

ص: ۵۶۰

۱-۱. نهج البلاغه، خطبه ۳.

۲-۲. همان، خطبه ۷۷ (صبحی صالح).

۳-۳. همان، خطبه ۲.

۴-۴. بحار الأنوار، ج ۲۲ ص ۴۵۶.

میرحامد حسین ہندی (۱۲۴۶-۱۳۰۶ ق) از بزرگترین غدیرپژوهان و مدافعان حریم ولایت، مؤلف کتاب عظیم «عقبات الأنوار» است. وی از سادات موسوی و از خانواده علم و ادب بود و در مسیر دفاع از اهل بیت آثار متعددی نگاشت که مهمترین آنها عقبات، در پاسخ کتابی به نام «تحفة اثنی عشریہ» بود. دوازده جلد از این اثر ۳۰ جلدی درباره دوازده حدیث مربوط به ولایت است یعنی حدیث منزلت، حدیث ولایت، حدیث طیر، حدیث انا مدینہ العلم...، حدیث تشبیه، حدیث من ناصب علیاً...، حدیث نور، حدیث رایت، حدیث قتال بر تأویل، حدیث الحق مع علی، حدیث ثقلین. وی با استناد به منابع اهل سنت، حقایق شیعی و فضایل علی علیه السلام را اثبات کرده است. (۱) - عقبات الأنوار، کتاب شناسی غدیر.

میزان حق

از ویژگیهای حضرت علی علیه السلام، «میزان» بودن اوست و معیار و ملاک بودن وی برای شناخت حقیقت. این جنبه در روایات فراوانی مورد تأکید قرار گرفته است که خلاصه آنها چنین است که امام علی علیه السلام میزان و معیار است در: معرفت مؤمن از منافق، معرفت دوست خدا از دشمن خدا، معرفت آزاردهندگان خدا و رسول، شناخت مطیع از عاصی و دیندار از بی دین، شناخت محارب با دین خدا و مسالم، معرفت ولی الله و عدو الله، حامیان دین و باغیان بر ضد دین، معرفت حق و باطل، هدایت و ضلالت. وقتی در حدیث است: «علی مع الحق و الحق مع علی» (۲) این میزان بودن او در شناخت حق است و وقتی در حدیث نبوی است که: «یا علی! لا یحبک إلا مؤمن و لا یبغضک إلا منافق» (۳) میزان بودن او را در شناخت مؤمن و منافق بیان می کند و از اینگونه روایات بسیار است که نقش محوری و الگویی و میزانی او را می رساند و از آن عصمت امام نیز فهمیده می شود. (۴) در زیارتها با

ص: ۵۶۱

۱-۱. درباره وی از جمله ر.ک: «میرحامد حسین»، محمد رضا حکیمی.

۲-۲. احقاق الحق، ج ۵ ص ۶۲۳ و ج ۱۶ ص ۳۸۴.

۳-۳. تاریخ دمشق، ج ۴۲ ص ۲۷۱.

۴-۴. در این زمینه ر.ک: «علی میزان الحق» محمد گوزل آمدی، مجمع جهانی اهل بیت، ۱۴۲۴ ق. و «حق با علی است» از مهدی فقیه ایمانی.

عنوان «میزان الأعمال» نیز به آن حضرت سلام می دهیم. در روایاتی آمده که «سبیل»، «صراط»، و «میزان» در قرآن، علی علیه السلام است. (۱)

صفت «میزان بودن»، مخصوص امام علی علیه السلام نیست، بلکه همه امامان شیعه و اهل بیت پیامبر میزاند و معیار. حضرت رسول صلی الله علیه و آله درباره اهل بیت خود، می فرماید:

«فلا- تقدّموهم فتهلكوا، ولا- تقصّروا عنهم فتهلكوا، ولا- تعلّموهم فإنّهم أعلم منكم»، (۲) از آنان جلو نیفتید که هلاک می شوید، از آنان عقب هم نیفتید که هلاک می شوید و به آنان یاد ندهید، که آنان از شما داناترند. این خصوصیات نیز نشانه دیگری بر میزان بودن عترت برای حق و اسلام و دین خداست. فرزدق هم در بخشی از شعر بلند خود درباره اهل بیت به میزان بودن حبّ و بغض آنان برای دین و کفر و الگو و پیشوا بودن آنان برای تقوا و خیر اشاره می کند:

من معشر حبّهم دین و بغضهم کفر و قربهم منجی و معتصم

إن عدّ اهل التّقی كانوا أئمّتهم او قیل من خیر اهل الأرض؟ قیل: هم (۳)

حضرت رسول صلی الله علیه و آله نیز در سخنی خاندان خود را چنین معرفی می کند: «لا یحبّنا إلاّ مؤمن تقیّ و لا یبغضنا إلاّ منافق شقیّ» (۴)، جز مؤمن تقوایشه ما را دوست نمی دارد و جز منافق بدبخت ما را دشمن نمی دارد. این نیز میزان بودن محبت و عداوت اهل بیت را در ایمان یا نفاق افراد بیان می کند.

-علی علیه السلام و حق.

ص: ۵۶۲

۱- ۱. بحار الأنوار، ج ۳۵ ص ۳۶۳ (باب أنّه علیه السلام السبیل و الصراط و المیزان فی القرآن).

۲- ۲. منابع آن در «المراجعات»، نامه ۸ آمده است. نیز «بحار الأنوار»، ج ۲۳ ص ۱۳۰.

۳- ۳. مناقب، ج ۴ ص ۱۷۱.

۴- ۴. المرجعات، نامه ۱۰.

ناد علی علیه السلام

به معنای «علی را صدا کن»، برگرفته از دعا و ذکر است که میان مردم رایج است و به ختم نادعلی معروف است. آن دعا چنین است:

ناد علیاً مظهر العجائب تجده عوناً لک فی النّوائب (۱)

کلّ همّ و غمّ سینجلی بنوّتک یا محمّد و بولایتک یا علیّ یا علیّ یا علیّ.

البته میان فرقه های صوفیه بیشتر رواج دارد. این ذکر و ورد را به دفعات، برای برآمدن حاجتها می خوانند و مضمون آن این است که علی را که مظهر العجائب است صدا بزن، او را در گرفتاریها یاور خودخواهی یافت. هر غم و اندوهی به برکت نبوت ای محمّد و ولایت ای علی، برطرف می شود. دعای «ناد علی» دعای مفصّلی است با این آغاز: «الهی صمدی، من عندک مددی و علیک معتمدی...» (۲)

هستیم ز جان بنده اولاد علی هستیم همیشه شاد، با یاد علی

چون سرّ ولایت از علی ظاهر شد کردیم همیشه ورد خود، ناد علی (۳)

ص: ۵۶۳

۱-۱. لغت نامه، دهخدا، واژه ناد علی.

۲-۲. دائرة المعارف تشیع، ج ۷ ص ۵۳۵.

۳-۳. فصلنامه مشکوه، شماره ۶۸ و ۶۹ ص ۷۸.

حجه الاسلام تیر تبریزی نیز به این مفهوم اشاره دارد:

یا رب به علی، سینجلی را برسان در مانده منم، شاه ولی را برسان

وقتی که اجل دامن عمرم گیرد قبل از ملک الموت، علی را برسان (۱)

شاعری دیگر گفته است:

در مذهب ما، کلام حق ناد علی است طاعت که قبول حق بود، یاد علی است

از جمله آفرینش کون و مکان مقصود خدا، علی و اولاد علی است

در فرهنگ عامه، گاهی از «پیراهن ناد علی» یاد می شود، منظور پیراهنی است که دارای حرز و تعویذ و دعاها و آیات قرآن باشد که جهت حفاظت و پیروزی می پوشیدند یا هدیه می کردند. نمونه های جالب اینگونه جامه ها مربوط به شاه عباس صفوی بوده که در موزه ها هم نمونه هایی از آن دیده می شود. به آنها «جامه فتح» هم می گفتند و هنگام گرفتاری و بیماری از آن استفاده می کردند، یا هنگام جنگ، آن را زیر زره می پوشیدند و آیات نگاشته بر آن هم اغلب آیات فتح و ظفر بود. (۲)

-علی علیه السلام، در فرهنگ عامیانه، یا علی علیه السلام، علی در آثار هنری، تو سئل.

نازله روح علی علیه السلام

تعبیری که امام خمینی قدس سره در پیام خود به نخستین کنگره جهانی نهج البلاغه (۶۰/۲/۲۷) درباره این کتاب جاویدان به کار برد و کلمات حضرت علی علیه السلام را مرتبه تنزل یافته روح بلند امیر مؤمنان برای مخاطبه با مردم دانست. بخشی از آن پیام چنین است: «و امّا نهج البلاغه که نازله روح او برای تعلیم و تربیت ما خفتگان در بستر میت و در حجاب خودخواهی خود، معجونی است برای شفا و مرهمی است برای دردهای فردی و اجتماعی و مجموعه ای است دارای ابعادی به اندازه یک انسان و یک جامعه بزرگ انسانی از زمان صدور آن تا هرچه تاریخ به پیش رود و هرچه جامعه ها به وجود آید و دولتها و ملتها متحقق شوند و

ص: ۵۶۴

۱-۱. یک قطره از دریا، گردآوری مجاهدی، ص ۲۲۰.

۲-۲. ر.ک: «کتاب ماه هنر» شماره ۳۱-۳۲ (ویژه نامه امام علی در فرهنگ عامه) مقاله پیراهن ناد علی.

هرقد متفکران و فیلسوفان و محققان بیایند و در آن غور کنند و غرق شوند.» (۱)

-نهج البلاغه، سخنان علی علیه السلام، کنگره هزاره نهج البلاغه.

ناصری-نواصب

ناکثین

به معنای پیمان شکنان. کسانی که با علی علیه السلام بیعت کردند، سپس بیعت و پیمان را شکسته، با آن حضرت جنگیدند. طلحه و زبیر به سرکردگی عایشه و جمعی دیگر از مردم بصره، به بهانه خونخواهی عثمان، فتنه ای را به راه انداختند و جنگ جمل را پیش آوردند.

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله این واقعه را به علی علیه السلام فرموده و از حوادث بعدی خبر داده بود. امیر المؤمنین می فرمود: «امرت أن اقاتل الناکثین و القاسطین و المارقین»، من مأمورم که با ناکثین و قاسطین و مارقین بجنگم.

طلحه و زبیر که عضو شورای تعیین خلیفه پس از عمر بودند، خودشان طمع در ریاست و خلافت داشتند، از این رو تمایل به خلافت علی علیه السلام پس از قتل عثمان نداشتند. وقتی مردم با حضرت علی علیه السلام بیعت کردند، آن دو نیز جزو بیعت کنندگان بودند، اما علی علیه السلام، خوشبین نبود و آینده بیعت شکنی آنان را به وضوح می دید. یکی از نویسندگان، عوامل عمده پیمان شکنی و فتنه انگیزی آنان و بروز جنگ جمل را چنین برمی شمارد:

۱- ذمائم اخلاقی، همانند حسد و حقد و جهل و تعصب کورکورانه.

۲- روش حضرت امیر علیه السلام در تقسیم عادلانه بیت المال و عدالت اقتصادی او.

۳- رد درخواست طلحه و زبیر در به دست گرفتن پستهای کلیدی به خاطر عدم شایستگی آنان.

۴- ایفای نقش فعال بنی امیه در تحریک پیمان شکنان و مشارکت مستقیم در پدید آمدن غائله جمل.

۵- اصرار عایشه برای رسیدن به مطالع سیاسی و اقتصادی اش و لجاج و عناد وی با امیر مؤمنان علیه السلام (۲).

ص: ۵۶۵

۱- (۱). صحیفه نور، ج ۱۴ ص ۲۲۴.

۲- (۲). دانشنامه امام علی، ج ۹ ص ۵۱ مقاله «ناکثین».

ناکثین که در مکه گرد آمده و زیر پوشش انجام عمره به آنجا رفته و علیه حضرت علی علیه السلام تبلیغ و سمپاشی می کردند، آنجا بر ضد امام همامنگ گشتند. کسانی چون عبد الله بن عامر، مروان بن حکم، یعلی بن منیه، عبد الله بن ابی ربیع، مغیره بن شعبه، ولید بن عقبه و سعید بن عاص از جمله آنان بودند. (۱) از آن پس، دامنه فتنه را به بصره کشیدند و در کوفه هم تحرکاتی داشتند. خبر حرکت آنان به سوی بصره به حضرت علی علیه السلام رسید. وی سپاهی را از مدینه حرکت داد (هنوز امام در کوفه مستقر نشده بود) و در ذی قار در جنوب عراق مستقر شد. نبرد در حوالی بصره میان سپاه امیر المؤمنین و سپاه جمل در گرفت (جنگ جمل). جنگ جمل با پیروزی سپاه امیر المؤمنین و شکست پیروان عایشه و جمل پایان یافت و طلحه و زبیر کشته شدند و عایشه را نیز به مدینه برگرداندند. (۲)

طلحه، زبیر، عایشه، جنگ جمل، بیعت و بیعت شکنان.

نام «علی» علیه السلام

علی علیه السلام نام نخستین پیشوای معصوم شیعه، امیر المؤمنین است. این نام که به معنای والا و بلند مرتبه است، از نام خدای متعال برگرفته شده است «علی اشدق من العلی».

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرمود: خداوند از نامهای خود دو نام برای من و علی پدید آورد، خدا محمود است و من محمّد، خدا اعلی است و او علی: «شق لنا اسمین من اسمائه، فذو العرش محمود و أنا محمّد و الله الأعلی و هذا علی». (۳) در خطبه ای طولانی که امیر المؤمنین علیه السلام پس از بازگشت از نهروان ایراد فرمود، ضمن برشمردن شماری از فضایل و ویژگیهای خویش، نامهای خود را در کتابهای آسمانی و اقوام و طوایف دیگر هم برشمرد، از جمله فرمود: نام من در انجیل «ایلیا» و در تورات «بری» است و در زبور

ص: ۵۶۶

۱- ۱). الجمل، شیخ مفید، ص ۲۲۶.

۲- ۲). درباره ناکثین، از جمله ر. ک: «الجمل»، شیخ مفید و ترجمه آن «نبرد جمل»، «امام علی بن ابی طالب»، عبد الفتاح عبد المقصود، ج ۳، «دانشنامه امام علی»، ج ۹، «موسوعه الأمام علی بن ابی طالب»، ج ۵، «نقش عایشه در تاریخ اسلام»، علامه عسکری، «شرح ابن ابی الحدید»، ج ۹، «مروج الذهب»، ج ۲ ص ۳۵۷، «بحار الأنوار»، ج ۳۲ ص ۵ تا ۱۴۸.

۳- ۳). معانی الأخبار، ص ۵۶، سنن الأمام علی، ص ۱۸.

«اری» و نزد هندیان «کبکر» و پیش رومیان «بطریسا» و نزد ایرانیان «جیتر» و پیش قوم ترک «بشیر» است، زنگیان مرا «حیتر» و کاهنان «بویی» می دانند و اهل حبشه «بشریک»، مادرم مرا «حیدره» می دانند، دایه ام «میمون» می نامد، نزد عرب «علی» هستم و پیش ارمنیان «فریق» و نزد پدرم «ظهير»... آنگاه جابر جعفی که راوی حدیث از امام باقر علیه السّلام است، معنای یکایک این واژه ها را توضیح می دهد. (۱)

نام «ایلیا» نزدیکترین نامهای یاد شده به نام حضرت علی علیه السّلام است که در برخی روایات و متون آمده است. برخی پژوهشهای نو نشان می دهد که این نام و نامهای اهل بیت علیهم السّلام به صورت رمزی یا عبارات مختلف در کتاب مقدس یا آثار یافت شده وجود دارد. نوشته ای از حکیم سیالکوتی وجود دارد که نام امیر المؤمنین علیه السّلام را به صورت «ایلیا» و «ایلی» (که همان علی است) در لوحی به نام «لوح سلیمانی» نشان می دهد، یا تخته پاره ای از بقایای کشتی نوح که نام پنج تن به زبان عبرانی (محمد، ایلیا، شبر، شبیر، فاطمه) بر آن نگاشته شده است. (۲) نیز براساس پژوهشهای انجام شده، نام اهل بیت و ائمه اثنی عشر به لفظ عبرانی در «کتاب مقدس» آمده است. (۳) اینها تأییدی بر درستی سخنانی است که در روایات شیعه نیز آمده است.

برای آن حضرت، اسامی فراوان و القاب متعدّد است که در روایات و تواریخ آمده و برخی در همین کتاب ذکر شده است. هنرمندان و خطاطان نیز با نام علی علیه السّلام خوشنویسیها و هنرنماییهای فراوان داشته اند و در بناهای دینی و کتیبه ها و کاشیکاریها و... فراوان به کار برده اند، از جمله در بنای تاریخی «سلطانیه» یادبود سلطان محمد خدابنده، این موضوع جلوه ویژه ای دارد. (۴)

-القاب و کنیه های علی علیه السّلام، امیر المؤمنین، ابو تراب، علی در آثار هنری، مرتضی.

ص: ۵۶۷

۱- ۱. همان، ۵۹.

۲- ۲. تفصیل آن در جزوه ای به نام «علی و پیامبران» ترجمه و تحقیق سید محمد مختاری آمده است.

۳- ۳. ر.ک: «اهل البيت في الكتاب المقدس»، احمد الواسطي، نشر در سال ۱۹۹۷ م.

۴- ۴. کتاب ماه هنر، ویژه نامه امام علی در فرهنگ عامه، شماره ۳۱-۳۲ ص ۱۲۰ مقاله «نام علی بر گنبد سلطانیه» و ماهنامه «کوثر» شماره ۴ ص ۷۰ مقاله «تجلی نام امیر المؤمنین علی در معماری اسلامی» حجت کشفی.

نامه ای که رسول خدا صلی الله علیه و آله در روز پنج شنبه ای از اواخر عمر خویش می خواست بنویسد و امر خلافت حضرت علی علیه السلام را صراحتاً بیان کند و فرمود: «هلم، اکتب لکم کتاباً لا تضلوا بعده»، بیاورید تا نامه ای برایتان بنویسم که پس از آن گمراه نشوید. عمر با بیان اینکه قرآن هست و برای ما کافی است (حسبنا کتاب الله) نگذاشت کاغذ و قلم بیاورند و گفت که پیامبر، در اثر درد هذیان می گوید و... بالأخره آن نامه نوشته نشد و ابن عباس پیوسته از آن روز، با حسرت یاد می کرد که نگذاشتند رسول خدا آنچه می خواست بنویسد. این نکته در منابع فراوانی از کتب شیعه و سنی آمده و غیرقابل انکار است. (۱) هدف از نگارش متن مورد نظر حضرت رسول، تحکیم پایه های وصایت و خلافت حضرت امیر بود، اما چون در حضور وی سروصدا و نزاع کردند، پیامبر رنجید و برای نوشتن آن پافشاری نکرد و از بیم بروز فتنه ای دیگر دم فرو بست، ولی تاریخ و آیندگان واقعیت آنچه را که آن روز گذشت، شناختند. (۲) - پنج شنبه شوم، حسبنا کتاب الله، جلوگیری از تدوین حدیث.

نامه های امیر المؤمنین علیه السلام

علاوه بر آنچه در مدخل «سخنان علی» و «نهج البلاغه» یاد شده است، گفتنی است که نامه های حضرت علی علیه السلام که عمدتاً مربوط به دوران خلافت اوست، بیش از ۷۹ نامه ای است که در نهج البلاغه آمده، یا ۸۹ نامه ای که در جلد اول «معادن الحکمه» نقل شده است. پژوهشهای استاد محمد باقر محمودی در کتاب «نهج السعاده»، شمار آنها را به ۱۸۲ نامه رسانده که در جلد ۴ و ۵ از این کتاب ده جلدی، درج شده است. مخاطبان این نامه ها یا اهالی مصر و بصره و برخی شهرهایند، یا والیان و کارگزاران و قاضیان و فرماندهان سپاه منصوب از طرف آن حضرت، یا معاویه و برخی دشمنان یا دوستان و اصحاب. بعد سیاسی حکومت حضرت علی علیه السلام را از این نامه ها و حکمها و وصایای

ص: ۵۶۸

-
- ۱- ۱. ر.ک: «المراجعات» شرف الدین، نامه ۸۶ تحت عنوان رزیه یوم الخمیس و منابعی که برای آن آورده است.
- ۲- ۲. ر.ک: «فروغ ابدیت»، ج ۲، بحث «نامه ای که نوشته نشد»، «امام شناسی»، علامه حسینی طهرانی، ج ۱ و «نامه ای که نانوشته ماند» غلامحسین زینلی، بوستان کتاب، «الوصیه الممنوعه» علی صادق الزبیدی.

-سخنان علی علیه السلام، نهج البلاغه، کتابشناسی نهج البلاغه، عهدنامه مالک اشتر.

نبا عظیم

یعنی خبر بزرگ و مهم، که در آیه عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ عَنِ النَّبَاِ الْعَظِيمِ (۲) آمده است. غیر از مفهوم آن که رستاخیز و روز قیامت است، در روایات متعددی بر وجود امام علی علیه السلام تأویل شده است. امام باقر علیه السلام فرموده: آنچه مردم درباره آن از یکدیگر می پرسند، درباره حضرت علی علیه السلام است و آن حضرت می فرمود: خداوند را آیت و نشانه ای بزرگتر از من و خبری عظیم تر از من نیست: «ما لله آیه هی أكبر منی و لا لله من نباء أعظم منی». (۳) علامه مجلسی روایات مربوط به آن را با عنوان «باب آنکه علی علیه السلام النبا العظیم و الآیه الکبری» (۴) آورده که مضمون این روایات آن است که مردم درباره این خبر بزرگ (ولایت علی علیه السلام) با هم گفتگو و از هم سؤال می کنند و درباره آن اختلاف دارند، برخی به ولایتش ایمان دارند، برخی هم منکر آنند. در سخنی حضرت علی علیه السلام در جنگ صفین به یکی از شامیان که به نبرد او آمده بود فرمود: «أنا و الله النبا العظیم العدی فیہ اختلفتم و علی و لایتی تنازعتم و عن ولایتی رجعتم بعد ما قبلتم...» (۵). پیامبر خدا صلی الله علیه و آله هم خطاب به حضرت علی علیه السلام فرموده بود: «یا علی... و أنت النبا العظیم و أنت الصراط المستقیم». (۶)

هو النبا العظیم و فلک نوح و باب الله، و انقطع الخطاب

-علی علیه السلام در قرآن، علی علیه السلام و قرآن، فضایل علی علیه السلام.

نجف آباد

نام شهری در استان اصفهان که در سال ۱۰۲۲ ق. بنا شد. از جمله شهرهایی که نام آن نشان از فرهنگ غنی اسلام دارد. نقل شده که شاه عباس مقداری پول و جواهرات

ص: ۵۶۹

۱-۱. درباره نامه های آن حضرت، از جمله ر.ک: «بحار الأنوار»، ج ۳۳ ص ۴۶۵ تا ۵۲۹.

۲-۲. سورة نبا، آیه ۱ و ۲.

۳-۳. کافی، ج ۱ ص ۲۰۷.

۴-۴. بحار الأنوار، ج ۳۶ ص ۱.

۵-۵. همان، ص ۳.

۶-۶. همان، ص ۴.

جهت مقبره حضرت علی علیه السلام اختصاص داد و تصمیم به ارسال آن به نجف اشرف گرفت. با تدبیر شیخ بهایی از خروج این ذخایر از کشور جلوگیری شد و به کمک آن، بنیان شهر جدیدی به نام نجف آباد گذارده شد. (۱)

نجف اشرف

نجف که مرقد امیر المؤمنین علیه السلام در آن است یکی از شهرهای عراق نزدیک کوفه است.

این شهر از زمان طوفان نوح بود. آن سرزمین بلند را که آب آن را نمی گرفت و به کوفه وصل بود «نجف» می گفتند.

نجف، مخفف «نی جف» است: یعنی دریا خشک شد. (۲) نامهای دیگر این منطقه، غری، وادی السیلام، براتا، جودی، ربوه، طور، مشهد، حیره و ظهر الکوفه بود. طبق روایات، نجف مهبط اولیای خدا و خانه هجرت انبیا و محلّ قرار کشتی نوح بوده و ابراهیم خلیل در این سرزمین زیسته است. علی علیه السلام نگاهی به آن وادی مرتفع پشت کوفه (ظهر الکوفه) افکند و فرمود: چه قدر منظره ات زیبا و ژرفای درونت پاکیزه و معطر است. خدایا قبر مرا در این سرزمین قرار بده. (۳)

وقتی در سال ۴۰ هجری حضرت امیر شهید شد، امام حسن و امام حسین علیهما السلام طبق دستور آن حضرت، پیکرش را شبانه و پنهانی تشییع کردند و در بقعه و مرقد پاکش در نجف به خاک سپردند تا خوارج نسبت به بدن مطهر او جسارت نکنند، (۴) جایی که چند کیلومتر از کوفه فاصله داشت. قبر آن حضرت مدتهای مدیدی پنهان بود و جز خواص شیعه کسی از آن خبر نداشت. «پس از آشکار شدن جای قبر امیر المؤمنین در نجف در عصر هارون الرشید، در نجف آبادانی و عمارتها در اطراف مرقد مقدّس از سال ۱۷۰ هجری شروع شد و علویان بخصوص شیعیان آنجا ساکن شدند و با گذشت زمان آبادتر و

ص: ۵۷۰

۱-۱. فصلنامه «مشکوه»، شماره ۵۶ و ۵۷ ص ۲۳۱، به نقل از: «تأثیر فرهنگ اسلامی بر پیدایش و دگرگونی شهرها» ص ۸۴.

۲-۲. موسوعه العتبات المقدسه، ج ۱ (بخش نجف، ص ۱۲).

۳-۳. بحار الأنوار، ج ۹۷ ص ۲۳۷.

۴-۴. ارشاد القلوب، دیلمی، ج ۲ ص ۳۸۶.

پرجمعیت تر شد و یک قرن نگذشته بود که در نجف، غیر از شیعیان بیش از ۱۹۰۰ نفر از سادات علوی می زیستند و بتدریج رونق بیشتری یافت و در قرن هفتم و هشتم، در عصر حکومت‌های شیعی جلایری و ایلخانی در عراق، رونق درخشانی یافت و با صرف مبالغ هنگفت، در آنجا مدرسه‌ها، مساجد، تکیه‌ها و... احداث شد. (۱)

در قرون گذشته و اولیه به نجف «مشهد امیر المؤمنین» یا «مشهد علی» هم می گفتند.

نام این سرزمین چو «غری» هم بوده، به ساکن یا اهل آنجا «غروی» گفته می شد. (۲) در روایات، با نام‌های الطور، الظهور، الجودی، الربوه، بانقبا، وادی السلام و اللسان هم از آن یاد شده است.

با گذشت زمان، نجف به شهری آباد تبدیل شد که عاشقان حق و شیفتگان اهل بیت به آنجا روی آوردند. شیخ طوسی در قرن پنجم حوزه علمیه نجف را تأسیس کرد (۳) و این شهر، مهد علم و کانون معارف اهل بیت گشت و از حوزه هزارساله نجف، هزاران دانشمند و فقیه و محدث برخاست. قبر بسیاری از علمای اسلام در نجف است، کسانی چون: شیخ طوسی، علامه حلّی، مقدس اردبیلی، بحر العلوم، نراقی، صاحب جواهر، شیخ مرتضی انصاری، میرزای شیرازی، محقق ثانی، میرداماد، شیخ جعفر شوشتری، محمد کاظم خراسانی، محمد کاظم یزدی، میرزا حسین نوری، (۴) علامه امینی، آیه الله حکیم و دهها چهره برجسته و معروف دیگر.

امروز نجف، هم یک شهر مقدّس و زیارتی است، هم بعد علمی و حوزه دیرپای آن، شهره آفاق است و هم در سده‌های اخیر تربیت کننده صدها فقیه و مرجع تقلید بوده است.

امام خمینی قدس سره سال‌های تبعیدی خود را در نجف گذراند و پایه‌های نظری حکومت اسلامی و ولایت فقیه را در درس‌های خارج فقه این حوزه استوار ساخت. نجف به عنوان یک دانشگاه عظیم علمی دینی با ریشه‌های کهن و تأثیرات روشن در زمینه فقه و اصول

ص: ۵۷۱

۱-۱. ماضی النجف و حاضرها، شیخ جعفر آل محبوبه نجفی، ج ۱ ص ۱۸.

۲-۲. موسوعه العتبات المقدسه، ج ۷ ص ۱۲ و ۱۴.

۳-۳. همان، ص ۳۱.

۴-۴. منتخب التواریخ، ص ۱۷۳.

و ادبیات و فرهنگ دینی به شمار می رود و مدارس علمی متعدّد و کتابخانه های غنی و معتبر دارد. (۱)

حرم امیر المؤمنین در این شهر، در طول قرون بارها تجدید بنا و مرمت شده است.

نجف اشرف، مساجد تاریخی، مدارس دینی و کتابخانه های عظیم و ارزشمند دارد. روایات فراوانی در فضیلت این شهر آمده است، از جمله خود امام علی علیه السّلام فرموده است: «أول بقعه عبد الله عليها ظهر الكوفة، لئلا أمر الله الملائكة أن يسجدوا لآدم فسجدوا في ظهر الكوفة». (۲) اولین بقعه ای که در آن عبادت خدا صورت گرفته، پشت کوفه (نجف) است، آنگاه که خداوند به فرشتگان فرمان داد که برای آدم سجده کنند، در پشت کوفه سجده کردند.

تا که شد ارض نجف آرامگاه بوتراب عرش گوید هر زمان «یا لیتنی کنت تراب»

این شهر، همواره قداست و حرمت داشته و پناهگاه دوستداران اهل بیت و شیعیان جهان بوده است. متأسفانه در اشغال کشور عراق توسط نیروهای آمریکایی (۳) و به دنبال مقاومت دلیرانه شیعیان غیور در شهرهای مختلف عراق از جمله نجف اشرف بر ضدّ نیروهای اشغالگر در تابستان ۱۳۸۳ ش. چندین بار مورد هجوم هوایی و زمینی ارتش آمریکا قرار گرفت و خونهای بسیاری از شیعیان مدافع شهر و حرم بر زمین ریخت و بارها قبرستان قدیمی وادی السّلام و محدوده قدیم نجف و اطراف حرم مقدس، بمباران و گلوله باران شد و خسارتها و ویرانیهایی بر این شهر و حرم حضرت امیر علیه السّلام وارد گشت.

پرداختن به نجف و شخصیتها، اماکن، تاریخ و سابقه اش در این مختصر نمی گنجد. به چند بیت از اشعار «ابن حجّاج»، شاعر معروف شیعه درباره بارگاه امام علی علیه السّلام در نجف اشرف اشاره می شود:

ص: ۵۷۲

۱- ۱. برای آشنایی بیشتر با نجف و حوزه آن، ر. ک: «موسوعه العتبات المقدسه»، ج ۶، «ماضی النجف و حاضرها» و «شعراء الغری».

۲- ۲. بحار الأنوار، ج ۱۱ ص ۱۴۹.

۳- ۳. ارتش آمریکا و نیروهای ائتلاف در آغاز سال ۱۳۸۲ ش با صدها هزار سرباز وارد عراق شد و در پی اشغال عراق، رژیم بعث و حکومت «صدام حسین» سرنگون شد، امّا مقاومت مردم بر ضدّ اشغالگران و جنایات جنگی آمریکاییها و انگلیسیها همچنان ادامه یافت.

يا صاحب القبه البيضاء في النجف من زار قبرك و استشفى لديك شفى

زوروا ابا الحسن الهادى لعلكم تحظون بالأجر و الإقبال و الزلف

حتى اذا طفت سبعا حول قبه تأمل الباب تلقا وجهه فقف

و قل سلام من الله السلام على أهل السلام و اهل العلم و الشرف (۱)

چه معطر است یاد علی علیه السلام و چه مصفاست مرقد علوی و چه لذت بخش است با پای محبت، وادی مودت را پیمودن و به آن رسیدن و در سایه سار حریم آن حرم آرامش یافتن و بوسه بر آن بارگاه زدن، سفره دل را پیش مولا گسترده و جام جان را از کوثر ولایت پر کردن. آن کس که علی علیه السلام را آینه جمال نمای خدا می داند و جلوه ایزدی را در سیمای این ولی خدا می بیند، بارگاهش را هم کعبه ولایت می داند و نجف را برتر از طور سینا می شناسد. کوی علی علیه السلام کوی حق است و تکریم این آستان، عبودیت خداست. (۲)

- کوفه، غری، قبر پنهان علی علیه السلام، مزار شریف.

نخاوله

نام طایفه ای است از شیعه که در حومه مدینه زندگی می کنند و مورد بی مهری از سوی اهالی مدینه قرار می گیرند. اینان خود را از فرزندان انصار می دانند و مدعی اند پیشینیان آنان در نخلستانهایی که ملکیت آنها از امام حسن مجتبی علیه السلام بوده کار می کرده اند.

ریشه نخاوله از نخل است و نشان کار اصلی آنان یعنی نخل کاری است. امروز هم این گروه در جنوب مدینه در وضع نامناسبی زندگی می کنند و از بسیاری از حقوق اجتماعی محرومند و ارتباطشان بیشتر با زائران شیعه است. (۳)

ص: ۵۷۳

۱- ۱). الغدیر، ج ۴ ص ۸۸.

۲- ۲). برای آشنایی بیشتر با نجف، از جمله ر. ک: «ماضی النجف و حاضرها» جعفر آل محبوبه، «تاریخ نجف»، عبد الحجه بلاغی، «النجف الأشرف»، «اسهامات فی الحضاره الإسلامیه»، مرکز اسلامی لندن، «دلیل النجف الأشرف»، عبد الهادی فضلی، «فرحه الغری»، سید بن طاووس، «مدینه النجف الکبری»، محسن عبد الصاحب المظفر، «موسوعه العتبات المقدسه» ج ۶ و ۷، جعفر خلیلی، «موسوعه النجف الأشرف» ۲۲ جلد، جعفر دجیلی، «موسوعه المصطفی و العتره» ج ۳ ص ۳۴۶ تا ۴۱۰ «جنات ثمانیه»، محمد باقر حسینی خلخالی.

۳- ۳). در این زمینه: ر. ک: «فصلنامه میقات»، شماره ۳۴، مقاله «جامعه شیعه در مدینه» از رسول جعفریان، نیز «جامعه شیعه نخاوله در مدینه منوره» از ورنراند، ترجمه رسول جعفریان.

«آنچه امروز به نام نخاولهٔ مدینه شناخته می‌شود، همان نخل کاران و خرماداران است که در منطقهٔ نخلستانی جنوب مدینه ساکنند، قدیمی‌ترین گروه مستضعف و بقایای وفاداران به محبت اهل بیت که بر «حب آل محمد» ثبات ورزیده‌اند... در منطقهٔ عوالی حدود ۳۰ قریه بوده که در گذشته شیعه بودند. در اثر فشار و هتایها پراکنده شدند و عده‌ای کوچ کرده و بادیه نشینی را برگزیدند. شیعیان موجود در مدینه و در منطقهٔ عوالی، از بقایای همانهاست و جمعیتشان به ۱۵ هزار نفر می‌رسد.» (۱)

نخيله

نام سرزمینی نزدیکی کوفه که جنبهٔ پادگان نظامی داشته و در زمان امیر المؤمنین علیه السلام محلّ اردوی نیروهای رزمی او به شمار می‌رفت. در همین محدوده با خوارج نهروان جنگید و هنگام عزیمت به جنگ صفین نیز در نخيله فرود آمد و سخنرانی کرد. در همانجا بود که خبر کشته شدن فرماندار «انبار» به حضرت رسید و وی خطبهٔ خویش را در نکوهش از سستی و بی‌تفاوتی همراهان کوفی ایراد کرد که با جملهٔ «ما هی إلاّ الکوفه...» آغاز می‌شود. (۲)

نصّ و اجتهاد—اجتهاد در مقابل نصّ

نضر بن حارث

وقتی پیامبر خدا صلی الله علیه و آله در غدیر خم علی علیه السلام را به امامت معرفی کرد، نضر بن حارث فهری نزد پیامبر آمد و گفت: ما را به توحید و رسالت و نماز و روزه و حج فراخواندی پذیرفتیم.

حالا پس‌رمویت را به ولایت بر ما می‌گماری. آیا این از سوی خود توست یا از سوی خدا؟ فرمود: از سوی خدا. وی در حالی که می‌رفت، می‌گفت: خدایا اگر آنچه محمد صلی الله علیه و آله می‌گوید حق است، از آسمان بر من سنگ بباران. هنوز به مرکب خود نرسیده بود که سنگی از آسمان بر سرش فرود آمد و او را کشت. آنگاه آیات سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ (سورهٔ

ص: ۵۷۴

۱-۱. سفرنامهٔ «در حریم حرم»، جواد محدثی، ص ۵۶.

۲-۲. نهج البلاغه، خطبهٔ ۲۵.

معارض) نازل شد که اشاره به این واقعه است. (۱) نزول این سوره و وقوع آن حادثه گواه حقانیت علی علیه السلام و یکی از فضایل اوست. (۲) نضر بن حارث، از شیاطین قریش و از آزاردهندگان پیامبر بود که پیوسته با او دشمنی می کرد و وقتی پیامبر خدا از مجلسی که خدا را به یادها می آورد و آیات قرآن را بر مردم می خواند برمی خاست، او می نشست و می گفت: من قصه های بهتری می دانم. و آنچه را از داستانها و افسانه های پادشاهان ایران شنیده بود بازمی گفت و آیات قرآن را افسانه می پنداشت. (۳) - آیه سأل سائل، آیات غدیر.

نفرین مستجاب

با آن که حادثه غدیر خم، با حضور جمع بسیاری اتفاق افتاد و گواهان بسیار بودند، اما برخی در ادای شهادت و گواهی دادن به نصب علی علیه السلام بر ولایت، تعلل می ورزیدند و آن حادثه را کتمان می کردند. امیر المؤمنین علیه السلام بارها در مناشدات و احتجاجهای خود به حدیث پیامبر و واقعه غدیر خم استشهاد می کرد و از افراد هم می خواست که گواهی دهند. گاهی کسانی با بهانه پیری و نسیان، اظهار می کردند که یادمان نیست. علی علیه السلام هم چند نفر را نفرین کرد، نفرین علی علیه السلام مستجاب شد و آنان به دردها و بیماریهایی دچار شدند. یکی از آنان انس بن مالک بود، دیگری براء بن عازب، سومی جریر بن عبد الله بجلی. حضرت بر منبر بود و حاضران را قسم داد که هر کس سخن پیامبر را در روز غدیر (اللهم وال من والاه...) شنیده است بایستد و شهادت دهد. از این سه نفر هم به نام خواست که گواهی دهند، سکوت کردند و بهانه آوردند، با آنکه بودند و می دانستند. امام نفرین کرد که: خدایا هر کس این گواهی را کتمان کند در حالی که آگاه است، او را از دنیا مبر، تا آنکه نشانی بر او بگذاری که شناخته شود. در نهج البلاغه، نفرین حضرت با این عبارت آمده است: «إن كنت كاذبا فضربك الله بها بيضاء لامعه لا توارىها»

ص: ۵۷۵

-
- ۱- ۱. مجمع البیان، ج ۵ ص ۳۵۲، الفصول المهمه، ابن صباغ مالکی، ص ۴۲ (در این کتاب، نام او حارث بن نعمان آمده است).
 - ۲- ۲. ر. ک: «الغدیر» ج ۱ ص ۲۳۹ «العذاب الواقع».
 - ۳- ۳. سیره ابن هشام، ج ۱ ص ۱۹۵، به نقل از «آیات الغدیر» کورانی، ص ۳۴۵.

العمامة»، (۱) اگر دروغ می گویی، خداوند به بیماری برص مبتلایت کند که عمامه هم آن را نپوشاند. انس به بیماری برص مبتلا شد، براء ناینا گشت و جریر بادیه نشین شد. (۲) نام زید بن ارقم، عبد الرحمان بن مدلیج و یزید بن ودیعه هم در شمار آنان ذکر شده است. انس برای آنکه برص او دیده نشود، همواره عمامه ای بر سر می نهاد و سروصورت خود را می پوشاند، اما سفیدی برص همیشه پیدا بود. -نضر بن حارث.

نقد کتابهای ضد شیعه

از دیرباز، نویسندگان یا مغرض و معاند، یا جاهل و کم اطلاع، مطالب و اتهامات و دروغهایی درباره شیعه نوشته اند و می نویسند و در مباحث اعتقادی، تاریخی، آداب و سنن، احکام و فقه، نسبتهای ناروا به شیعیان داده اند. عالمان محقق نیز پیوسته برای دفاع از حق و ردّ تهمتها و ارائه سیمای صحیح اعتقادات شیعی، دست به تألیف زده اند و «ردّیه» و نقد نوشته و به شبهات پاسخ داده اند. (۳)

شیخ آقا بزرگ تهرانی، نگاشتن ردّیه را طبیعی می داند و اینگونه کتابها را خارج از حدّ و شمار می شمارد و برخی از آنها را که اطلاع یافته است در کتاب «الذریعه» می آورد. (۴) آنچه در اینجا مطرح است، صرفاً کتابهایی است که در دفاع از شیعه و پاسخ به شبهات و نقد آثار در این زمینه است. بر شمردن فهرست اینگونه آثار، خود کتابی مفصل خواهد شد.

بخصوص آنچه در نقد وهابیت و افکار ابن تیمیّه نوشته شده، بسیار است. به عنوان نمونه برخی از اینگونه آثار یاد می شود:

ابن تیمیّه، حیات، عقاید، موقفه من الشیعه و اهل البیت.

ص: ۵۷۶

۱- ۱. نهج البلاغه، حکمت ۳۱۱ دلائل الصدق، ج ۲ ص ۵۳۹.

۲- ۲. الغدیر، ج ۱ ص ۱۹۲ (نظرة فی حدیث اصحابه الدعوه) بحار الأنوار، ج ۳۷ ص ۲۰۰، بهج الصباغه، ج ۴ ص ۵۷۲.

۳- ۳. کلا ردّیه نویسی همیشه میان اصحاب علم و اندیشه و علمای فرق و مذاهب و ادیان و مکاتب رایج بوده است. شیخ آقا بزرگ تهرانی در «الذریعه» در حرف راء (ج ۱۰ ص ۱۷۳ به بعد) حدود چهارصد کتاب را نام می برد که به این موضوعات اختصاص دارد، این علاوه بر کتابهای فراوانی است که در عنوان آن «الردّ» نیامده و با کلمات دیگری آغاز شده است، یا در حرف نون با عنوان «نقض» و «نقد» آمده است. نیز ر. ک: «دائرة المعارف تشیع»، ج ۸ مدخل «ردّیه».

۴- ۴. ر. ک: «الذریعه الی تصانیف الشیعه»، ج ۱۰ ص ۱۷۳.

اجوبه مسائل جار الله، سيّد عبد الحسين شرف الدين، مجمع جهاني اهل بيت.

پاسخ به بداندیشان، يا حمايت از اسلام و تشييع، محمّد علي انصاري، ۱۳۴۷ ش، قم.

پاسخ شبهاتي پيرامون مكتب تشييع، عباس علي موسوي، ترجمه دكتور احمد بهشتي، سازمان تبليغات اسلامي.

تاريخ معارف اماميه، محمّد صالح مازندراني، كتابفروشي معصومي، تهران.

تصوير شيعه در دائره المعارف آمريكانا، (ترجمه و نقد مقالات شيعي دائره المعارف آمريكانا)، محمود تقى زاده، مؤسسه شيعه شناسي.

الجزم، في الرد علي ابن حزم، شيخ كاظم حلي.

الدعوه الاسلاميه الي وحده السنه و الاماميه، ابو الحسن الخنيزي.

دفاع عن الكافي (۲ جلد)، ثامر هاشم حبيب الحميدي، مركز الغدير للدراسات الاسلاميه.

الرد علي رد السقيفه، سيّد امير محمّد موسوي كاظميني.

الرد علي كتاب «اصول مذهب الشيعه»، دكتور عبد القادر عبد الصمد.

الشيعه المفترى عليه، خالد ابا ذر العطيه.

الشيعه بين الحقايق و الاوهام، سيّد محسن الامين، مؤسسه الاعلمي، بيروت، ۱۳۹۷ ق.

شيعه پاسخ مي دهد، سيّد رضا حسيني نسب، نشر مشعر.

شيعه و تهمت هاي ناروا، محمّد جواد شري، ترجمه محمّد رضا عطايي، آستان قدس رضوي.

الغدير (ج ۳)، علامه اميني، دار الكتاب العربي.

غدير خم و پاسخ به شبهات از اهل سنت (۲ جلد)، عبد الصالح انتصاري، نشر داوري، قم.

غدير خم و پاسخ به شبهات، عباسعلي انتصاري.

كتاب النقض، عبد الجليل القزويني.

كذبوا علي الشيعه، محمّد الرضي الرضوي (نقد ده كتاب).

للّٰه و للحقيقه، شيخ على آل محسن، نشر مشعر.

مأه مسأله مهمه حول الشيعة، سيد مهدي محمد السويج.

مع الخطيب في خطوطه العريضه، لطف الله صافي گلپايگانی.

مع الدكتور على احمد السالوس في كتابه «فقه الشيعة الاماميه»، مركز الغدير.

ص: ٥٧٧

مع الدكتور موسى الموسوی فی کتابه «الشیعه و التصحیح»، مرکز الغدیر...

المقالات السنیة فی کشف ضلالات احمد بن تیمیة، شیخ عبد الله الهرری.

مناظرات علمی بین شیعه و سنی، سید علی حسینی قمی، انتشارات نصر، قم ۱۳۸۲.

منهاج الشریعه، سید مهدی موسوی قزوینی.

منهج الرشاد لمن اراد السداد، شیخ جعفر الجناجی النجفی، مجمع جهانی اهل بیت.

منهج فی الانتماء المذهبی، صائب عبد الحمید، مرکز الغدیر.

نقض الوشیعه، سید محسن الأمين.

مرحوم علامه امینی در خلال مجلدات الغدیر، نقدهای علمی بر برخی کتابهای حدیثی، تاریخی و اعتقادی دارد که داوریهای غیر منصفانه ای نسبت به شیعه داشته اند.

این کتابها شامل آثار کهن و قرون گذشته و تألیفات معاصرین می شود. نام بعضی از کتابهای نقد شده در «الغدیر» از این قرار است: «طبقات کبیر» ابن سعد، «سنن» ابن ماجه، «انساب الأشراف» بلاذری، «تاریخ الأمم و الملوک» طبری، «عقد الفرید» ابن عبد ربّه، «الفرق بین الفرق» عبد القاهر بغدادی، «الملل و النحل» شهرستانی، «تاریخ دمشق» ابن عساکر، «النهایه» ابن اثیر، «معجم الادباء» یاقوت حموی، «وفیات الأعیان» ابن خلکان، «نهایه الإیرب» نویری، «طبقات الحفاظ» ذهبی، «البدایه و النهایه» ابن کثیر، «منهاج السنیة» ابن تیمیة، «العبر» ابن خلدون، «الخطط المقریزیة» مقریزی، «تاریخ الخلفاء» سیوطی، «ارشاد الساری» قسطلانی، «محاضرات تاریخ الأمم الاسلامیة» محمّد الخضری. «الصواعق المحرقة» ابن حجر، «شذرات الذهب» ابن عماد، «نیل الأوطار» شوکانی، «روح المعانی» آلوسی، «الفتوحات الإسلامیة» زینی دحلان، «السنة و الشیعه» رشید رضا، «الوشیعه» موسی جار الله، «حیاه محمّد» هیکل، «الصیراع بین الاسلام و الوثنیة» قصیمی، «الجوله فی ربوع الشرق الأدنی» محمّد ثابت مصری، «تاریخ آداب اللغة العربیة» جرجی زیدان، «فجر الاسلام»، «ضحی الاسلام» و «ظهر الاسلام» احمد امین، «حیاه محمّد» امیل درمنگام، «عقیده الشیعه» دانالدسن و دهها کتاب دیگر. (۱)

ص: ۵۷۸

گرچه بی‌مناسبت نیست فهرستی از کتابهای ضد شیعه نیز که هر روز نوشته می‌شود یاد شود، لیکن به خاطر آنکه «اشاعه فحشاء» و نشر اکاذیب نشود از آنها نام برده نمی‌شود، به علاوه از قرون اولیه تا زمان حاضر، پیوسته این «شجره خبیثه» شاخ و برگ خود را گسترده و حنظل دروغ و افتراء، رویانده است و روزی نیست که عقده‌های ضد شیعی و هابییون، به صورت کتابها و جزوه‌ها و مقاله‌هایی بر ضد مکتب اهل بیت و فرقه ناجیه شیعه، سر باز نکنند و عفونت تهمت‌ها و مجعولاتشان، مشام را نیازارد. از این رو اینگونه آثار، بی‌شمار است و محققان با آنها آشنایند و در کتابخانه‌های تخصصی در دسترس پژوهشگران قرار می‌گیرد. - شیعه‌شناسی، اوصاف شیعه، کتابشناسی غدیر،

احتجاج و مناشده، کتابخانه تخصصی امیر المؤمنین، کتابشناسی امام علی علیه السلام.

نقش نکین - شعار امام علی علیه السلام

نماز سیاسی

در روزهای واپسین عمر پیامبر و بیماری آن حضرت، هنگام صبح پس از اذان به رسول خدا صلی الله علیه و آله گفتند تا برای نماز به مسجد آید. حضرت فرمود: یکی با مردم نماز بخواند من در این حالم. در اینکه چه کسی به جای پیامبر نماز خواند، میان شیعه و اهل سنت اختلاف است. برخی از اهل سنت معتقدند که ابو بکر به مسجد رفت و امامت جماعت را بر عهده گرفت و این را گواه فضیلت او و دلیل بر جانشینی اش می‌دانند و آن نماز را دارای بار سیاسی می‌دانند.

اما شیعه این را قبول ندارد. نقل شیخ مفید در این باره چنین است: «پس از آنکه پیامبر فرمود: کسی با مردم نماز بخواند، من حال ندارم، عایشه گفت: به ابو بکر بگوئید. حفصه گفت: به عمر بگوئید: پیامبر چون سخن آن دو را شنید و فهمید که آنان چه حرصی دارند که هر کدام پدر خود را خبر دهند و در این مورد دچار فتنه شده‌اند در حالی که هنوز پیامبر خدا زنده است! فرمود: دست بردارید، شما زنان همان فتنه‌انگیزان برای یوسفید. سپس از بیم آنکه مبادا یکی از آن دو (ابو بکر و عمر) پیش افتد و به نماز ایستد، خودش برخاست به

مسجد رفت. پیامبر آن دو را دستور داده بود که به سپاه اسامه بپیوندند و فکر نمی کرد که در مدینه مانده باشند. چون سخنان عایشه و حفصه را شنید، فهمید که آنان نرفته اند. برای جلوگیری از فتنه و زدودن شبهه با همان ضعف حال که نمی توانست روی پا بایستد، برخاست، علی علیه السلام و فضل بن عباس دستان آن حضرت را گرفتند، در حالی که از ضعف پایش به زمین کشیده می شد به سوی مسجد رفت و دید که ابو بکر پیشتر رفته و در محراب ایستاده است. با دستش اشاره فرمود که عقب برو. ابو بکر عقب رفت خود رسول خدا صلی الله علیه و آله به جای او ایستاد و تکبیر گفت و نماز خواند، سپس به خانه برگشت و ابو بکر و عمر و جمعی از حاضران در مسجد را فراخواند و به آنان اعتراض کرد که: مگر نگفته بودم به سپاه اسامه بپیوندید، چرا از دستورم تخلف کردید؟ و بعد، داستان خواستن قلم و کاغذ برای نوشتن چیزی که گمراه نشوند و جلوگیری عمر از انجام دستور و باقی قضا یا. (۱)

این قضیه و حساسیتهای سیاسی آن نماز، محل بحث و جدلهای فراوانی میان شیعه و اهل سنت است و منابع تاریخی اهل سنت اغلب می نویسند که پیامبر به ابو بکر گفت با مردم نماز بخواند... با توجه به آنچه نقل شد، اصلاً پیامبر خودش نماز خواند و ابو بکر را عقب زد و هیچ فضیلتی برای ابو بکر پدید نیامد، تا آنان بخواهند از نماز خواندن ابو بکر به جای پیامبر، بهره برداری سیاسی و تبلیغاتی به سود کاندیدای سقیفه کنند. (۲)

—جیش اسامه، پنج شنبه شوم.

نماز هزار رکعت

از فضیلتهای مشهور علی بن ابی طالب علیه السلام خواندن هزار رکعت در شب، یا در شبانه روز است. امام صادق علیه السلام فرموده است: «إِنَّ عَلِيًّا آخِرَ عَمْرِهِ كَانَ يَصَلِّي فِي كُلِّ يَوْمٍ وَ لَيْلَةٍ أَلْفَ رَكْعَةٍ» (۳) علی علیه السلام در آخر عمر، در هر شبانه روز هزار رکعت نماز می خواند. نماز هزار

ص: ۵۸۰

۱- ۱. ارشاد ج ۱ ص ۱۸۳، بحار الأنوار، ج ۲۲ ص ۴۶۷.

۲- ۲. به گفتار ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه، ج ۱۳ ص ۳۴ مراجعه شود.

۳- ۳. تهذیب الأحکام، ج ۳ ص ۷۱ ح ۲۱۵.

رکعت درباره امام حسین علیه السلام و امام سجاد علیه السلام هم نقل شده است. (۱)

علامه امینی در الغدیر، ضمن نقل تشکیک کسانی همچون ابن تیمیه در این باره و فضیلت ندانستن آن و غیرممکن بودن هزار رکعت نماز در شب، به تحلیل زیبایی در این موضوع پرداخته، با نقل احادیث از پیامبر، فضیلت نماز خواندن بسیار را یادآور می شود و با بیان اینکه چنین عبادتهایی میان اهل نیاش و تهجد پیوسته جاری بوده، نام کسانی را براساس منابع اهل سنت می آورد که نقل شده هر شب نماز بسیار می خواندند، مثل صد رکعت، دویست رکعت، پانصد رکعت و... نام ۱۴ نفر از بزرگان اهل سنت را می برد که درباره آنان، هزار رکعت نماز در شبانه روز در منابع اهل سنت نقل کرده اند و آن را از فضایل ایشان شمرده اند. سپس می افزاید: ما خودمان از اصحاب خودمان کسانی را می شناسیم که هزار رکعت نماز در شب یا در شبانه روز در کمتر از هفت ساعت می خوانند، آن هم به صورت کامل و همراه با سوره توحید، هر چند ابن تیمیه می پندارد این محال است! او می نویسد: چنین عبادتی چنان نیست که همه وقت شبانه روز را بگیرد، مخالف سنت هم نیست، بلکه سنت نبوی است و علما و اولیا هم چنان می کرده اند و هر که بخواهد بیشتر بخواند. (۲)

هر شب هزار مرتبه تکبیر می شنید از خلوت تو مستمع، ای سرور رجال

هر یک علامتی ز ادای دو گانه ای طاعت چگونه ناطقه از وصف اوست لال (۳)

فضایل علی علیه السلام.

نواصب

جمع ناصبی، یعنی کسانی که با ائمه، با علی علیه السلام یا با شیعیان آن حضرت و پیروان اهل بیت، دشمنی دارند. نصب به معنای دشمنی است. ناصب کسی است که به دشمنی اهل بیت یا پیروانشان تظاهر می کند. نواصب گروهی اند که آیین آنان بغض علی علیه السلام است. (۴)

ص: ۵۸۱

۱-۱. الغدیر، ج ۵ ص ۲۵.

۲-۲. همان، ص ۳۰.

۳-۳. دیوان قصائد، ملا محسن آرانی، ص ۶۸.

۴-۴. مجمع البحرین، واژه نصب.

در روایات، مخالفان اهل بیت و ناصبیان کافر به شمار آمده اند (۱) و نیز محبت علی علیه السلام نشانه ایمان و دشمنی با او کفر و نفاق معرفی شده است. (۲) به همین لحاظ، از رذالتهای باورنکردنی است که کسانی نسبت به خاندان پیامبر و حضرت علی علیه السلام دشمنی و کینه داشته باشند. از این رو در بعضی احادیث، سعی شده که ناصبیان به دشمنان شیعه تفسیر شوند، نه دشمنان پیامبر و عترت او. از امام صادق علیه السلام روایت است: «لیس النَّاصِب من نصب لنا أهل البيت، لأنَّک لا تجد رجلاً یقول: أنا ابغض محمداً و آل محمداً، و لكنَّ النَّاصِب من نصب لکم و هو یعلم أنَّکم تتولَّوننا و تبرؤون من عدونا و إنَّکم من شیعتنا» (۳) ناصبی کسی نیست که دشمن ما خاندان پیامبر باشد، چرا که کسی را نمی یابی که بگوید من محمد و آل محمد را دشمن می دارم، بلکه ناصبی کسی است که دشمن شما باشد، چون می داند که شما همبستگی و ولایت ما را دارید و از دشمن ما بیزاری می جوئید و از شیعیان مایید.

در عین حال، واقعیت این است که هم کسانی بغض اهل بیت را داشته اند، هم دشمن پیروان آنان بوده اند و اکنون نیز کسانی یافت می شوند که یا به دلیل جهل و بی خبری، یا در اثر تبلیغات سوء و مغرضانه یا جوسازیهای دشمنان اسلام و مسلمین، به گروهی که شیعه و پیرو اهل بیت اند، کینه و عداوت داشته باشند. روایات فراوانی که دشمنی و عداوت با امیر المؤمنین و ائمه و اهل بیت را کفر و نفاق دانسته و اعمالشان را تباه شمرده، گویای این نکته است. امیر المؤمنین در حدیثی طولانی می فرماید: «أشدَّ العمی من عمی عن فضلنا و ناصبنا العداوه بلا ذنب سبق الله إلیه منّا... و الله لا یحبنی إلا مؤمن و لا یبغضنی إلا منافق» (۴) بدترین کوری آن است که کسی از درک فضیلت ما کور باشد و بی آنکه از ما سابقه گناهی سراغ داشته باشد با ما دشمن باشد. به خدا سوگند جز مؤمن کسی مرا دوست

ص: ۵۸۲

-
- ۱- ۱. بحار الأنوار، ج ۶۹ ص ۱۳۱ (باب کفر المخالفین و النصاب).
 - ۲- ۲. همان، ج ۳۹ ص ۲۶۵ (باب ان حبه ایمان و بغضه کفر و نفاق).
 - ۳- ۳. همان، ج ۸ ص ۳۶۹، ج ۲۷ ص ۲۳۳، ج ۶۹ ص ۱۳۱ و معانی الأخبار، ص ۳۶۵.
 - ۴- ۴. بحار الأنوار، ج ۱۰ ص ۱۱۱.

نمی دارد و جز منافق با من دشمنی نمی کند. ناصبیان گناه شیعه را همین می دانند که پیرو آیین و مرام اهل بیت اند. به قول ابن حمّاد در شعر خویش:

و ما ذنبنا عند التّواصب ویلهم سوی أنّا قوم بما دنتم دنا (۱)

از سخنان پیامبر به علی علیه السّلام آن است که فرمود: «إِنَّ الشَّقِيَّ كُلَّ الشَّقِيَّ مِنْ عَادَاكَ وَ نَصَبَ لَكَ وَ أَبْغَضَكَ» (۲) شقی ترین فرد، کسی است که با تو دشمنی کند و بغض و کینه تو را در دل داشته باشد. احادیثی از این دست فراوان است و بدفرجامی و تیره دلی و بدسرشتی کسانی را نشان می دهد که نسبت به این انوار پاک دشمنی دارند. همچنانکه در احادیث آمده، عده ای هم با پیروان اهل بیت دشمن اند، چرا که آنان نسبت به تولّی و تبری پایبندند و از مخالفان ائمه بیزار و این در نظر آن کوردلان، کم گناهی نیست!

هر کس که بغض شیر خدا در درون اوست آن سگ، پلید نفس تر از ابن ملجم است. (۳)

خوارج نهروان و اباضیه از جمله ناصبیان بودند که به امیر المؤمنین دشنام می گفتند.

فرهنگ ناسزاگویی به امیر مؤمنان و دشمن ساختن مردم با آن حضرت از سوی معاویه و مروان و مغیره و... ترویج می شد. علامه امینی در جابه جای الغدیر، از کسانی همچون عبد الله بن علقمه، پدر و مادر سید حمیری، علی بن جهم، عبد الله بن معتز، سندی بن شاهک، اسد بن وداعه، خالد قسری، حرّیز بن عثمان، مغیره بن شعبه، سعید بن مسیب، مروان حکم، محمّد بن زیاد، عبد الله بن شقیق عقیلی و... یاد می کند که نسبت به امیر مؤمنان و شیعیان او و آل ابی طالب، دشمنی و عداوت و ناسزاگویی و هتاک داشتند. (۴)

امروز نیز در سطح جهان، برخی نواصب و هیابی علیه اهل بیت و شیعه تلاش می کنند و دشمنی پایان ناپذیر با پیروان عترت دارند و در مناظرات آنان در شبکه های اینترنتی، خصومت و عناد و عداوتشان آشکار است. (۵) - سبّ و لعن علی علیه السّلام، خوارج.

ص: ۵۸۳

۱- ۱. الغدیر، ج ۴ ص ۱۵۹.

۲- ۲. بحار الأنوار، ج ۳۸ ص ۱۰۹، ج ۳۹ ص ۲۶۵.

۳- ۳. دیوان سلمان ساوجی، ص ۱۵۸.

۴- ۴. ر.ک: «علی ضفاف الغدیر»، فاضل الحسینی المیلانی، ص ۱۷۳.

۵- ۵. از جمله ر.ک: «الانتصار»، العاملی، مجموعه مناظرات شیعه با مخالفان در شبکه های اینترنت که تاکنون آن مباحث به

نام کتابی که سید رضی (م ۴۰۶) از خطبه‌ها، نامه‌ها و کلمات کوتاه و نغمه‌های امیر المؤمنین علیه السلام گردآوری کرده است. دیگران هم پیش از سید رضی مجموعه‌هایی از سخنان آن حضرت را جمع کرده بودند، (۱) اما کار سید رضی جامع‌تر و منظم‌تر بود. امام علی علیه السلام، در دانش و فصاحت و زیبایی گفتار، سرآمد همگان بود و سخن او را بالاتر از کلام بشر و پایین‌تر از کلام خدا دانسته‌اند. نهج البلاغه به معنای روش بلاغت است. این کتاب ۲۳۹ خطبه، ۷۹ نامه و ۴۷۲ سخن کوتاه دارد و محتوای آن مسائل مختلف اعتقادی، اخلاقی، سیاسی و اجتماعی است. بیشتر خطبه‌ها و نامه‌ها مربوط به دوران زمامداری و خلافت آن حضرت است. این کتاب، از اعتبار و موقعیت خاصی برخوردار است و در طول قرن‌ها صدها شرح و ترجمه به زبانهای مختلف بر آن نوشته شده است. مشهورترین ترجمه و شرح آن از مرحوم «فیض الاسلام» است. هزاران نفر با حفظ خطبه‌ها، نامه‌ها و فرازهای درخشان این کتاب، هم بهره‌های معنوی از آن برده‌اند و هم بر قدرت کلام و فصاحت گفتار خویش افزوده‌اند و نویسندگان، هزاران مقاله با الهام از محتوای غنی آن در مسائل اسلامی نگاشته‌اند. نهج البلاغه، کتاب حکمت و حکومت، عقاید و عرفان، اخلاق و تربیت، ادب و بلاغت، سیاست و جهانداری، تقوا و خودسازی، حکایت گذشتگان و عبرت از تاریخ، حالات قبر و برزخ و قیامت، معرفی اسوه‌های نیک و سرانجام خوبان و بدان و در یک کلمه کتاب زندگی و «برادر قرآن» است. (۲)

«نهج البلاغه، سوگنامه فراق یاران و غربت دین باوران است، شش‌شقه رها شده از فرط

ص: ۵۸۴

-
- ۱- ۱. استاد عزیز الله عطاردی در یک پژوهش سودمند، به ۷۰ مورد اشاره و آن مجموعه‌ها را معرفی می‌کند. ر. ک: نشریه «گلستان قرآن»، شماره ۱ و ۲، مقاله «کلام علی ما قبل نهج البلاغه».
- ۲- ۲. برای آشنایی بیشتر با این کتاب، از جمله ر. ک: «شگفتیهای نهج البلاغه»، ترجمه فخر الدین حجازی، «کلام جاودانه»، محمّد رضا حکیمی «دانستنیهای نهج البلاغه»، حسین اسرار، «اسناد و مدارک نهج البلاغه»، محمّد دشتی، «شناخت نهج البلاغه»، همان، «نهج البلاغه چیست؟» هبه الدین شهرستانی، «یادنامه کنگره نهج البلاغه»، «دانشنامه امام علی»، ج ۱۲، فصلنامه «وقف، میراث جاویدان» شماره ۲۵ و ۲۶ (ویژه نهج البلاغه).

اندوه است، بغض شکسته در گلو و آه افسرده در سینه است، بازتاب عهدشکنیهای دوستان ناآگاه و هم پیمانان سست اراده است، غمنامه «مظلومیت عدل» و «محرومیت حق» است. کلمات نهج البلاغه، قطرات شمع سوزان وجود علی علیه السلام است که در شبهای تاریک «کوفه» سوخته و بر صفحه تاریخ چکیده است. جملات نهج البلاغه، لخته های خون دل مولا است. صفحات نهج البلاغه، لوح غم آگین و درد آجین «صبر جمیل» یعقوب یوسف از دست داده است. نهج البلاغه، منشوری چند بعدی است که هر زمان یک چهره اش می درخشد و برای هر کس یک بعد و برش آن متجلی است، از هر مقوله ای مقاله ای دارد و برای هر دردی درمانی، و برای هر نیازی پاسخی! (۱)

نهج البلاغه پیوسته اعجاب بزرگان اندیشه و سخن و قلم را برانگیخته و آنان را به ستایش این منشور جاویدان واداشته است که در این مختصر نمی گنجد. (۲)

چند بیت از سروده استاد محمد حسین بهجتی شفق:

اندیشه غرق لذت نهج البلاغه عالم رهین منت نهج البلاغه

جان و دل و ادراک آگاهان عالم افتاده مست از نکته نهج البلاغه

جوشد هزاران چشمه آب زندگانی از بند بند قامت نهج البلاغه

فقه و سیاست، اقتصاد و زهد و پرهیز گرد آمده در ساحت نهج البلاغه

اخلاق و ایمان، حکمت و اخلاق و عرفان باشد بار و بری از جنت نهج البلاغه

- فیض الاسلام، سید رضی، کتابشناسی نهج البلاغه، بنیاد نهج البلاغه، کنگره هزاره نهج البلاغه، سخنان علی علیه السلام.

نهج السعاده

کتاب «نهج السعاده فی مستدرک نهج البلاغه»، اثر محمد باقر محمودی، در ده جلد، در پاسخ به شبهه مستند نبودن نهج البلاغه تألیف شده و همه خطبه ها، نامه ها، دعاها،

ص: ۵۸۵

۱- ۱). مینای قلم، جواد محدثی، ص ۱۹۲، بخشی از مقاله «نهج البلاغه کتاب دل».

۲- ۲). ر.ک: فصلنامه «فرهنگ جهاد»، شماره ۲۱ و ۲۲ (ویژه نامه امام علی)، مقاله «نهج البلاغه امیر بیان از نگاه عالمان»، و «نهج البلاغه در بیان و قلم عالمان غیر شیعی» صحیفه حوزه (ضمیمه جمهوری اسلامی) اسفند ۱۳۷۹، شماره ۲۰.

وصیته‌ها و کلمات قصار امیر المؤمنین علیه السّلام را با ذکر سند و مدرک آنها و برخی سخنان مرسل را نیز استخراج و گردآوری کرده است. (۱) این کتاب نوعی تکمله و مستدرک برای نهج البلاغه است و از سوی وزارت ارشاد اسلامی چاپ شده است.

-سخنان علی علیه السّلام، کتابشناسی نهج البلاغه، نهج البلاغه.

نه خدا، نه جدا-ها علی بشر کیف بشر

نهروان-جنگ نهروان، خوارج نهروان

نهضت‌های شیعی

از آنجا که شیعیان درباره حکومت، نظر خاص دارند و خلافت را ویژه امامان معصوم از اهل بیت می دانند، از این رو حکام جور و خلفای غاصب را به عنوان «امام جائر» می شناسند و زیر بار آنان نمی روند. این تفکر از صدر اسلام وجود داشت و نهضت‌هایی را پایه ریزی کرد. در عراق و حجاز و سرزمین‌های دیگر، شیعه بر ضد حکام جور شورش می کرد. نهضت‌هایی که بر ضد امویان و عباسیان در سده های آغاز در تواریخ ثبت شده بسیار است. گاهی شورش‌های فردی بوده، گاهی حرکت‌های عمومی که به فتح شهرها و مناطقی انجامیده و حکومت‌هایی هم برپا شده است.

در دوره امویان، قیام حجر بن عدی در کوفه، نهضت امام حسین علیه السّلام در عاشورا، قیام مردم مدینه و واقعه حرّه، قیام توابعین در کوفه، خروج مختار و قیام ابراهیم پسر مالک اشتر را می توان نام برد. در دوره عباسیان هم شاهد حرکت‌های انقلابی و نهضت‌های شیعی هستیم، از قبیل: قیام نفس زکیه (عبد الله محض) در حجاز، قیام ابراهیم بن عبد الله در بصره، قیام حسین بن علی (شهید فخ)، جنبش زید بن علی و یحیی بن زید، قیام صاحب

ص: ۵۸۶

۱- ۱). پژوهش در مورد اسناد نهج البلاغه و سخنان امام، سابقه ای دیرین دارد، از جمله کتاب‌های تألیف شده در این موضوع عبارتند از: «پژوهشی در اسناد و مدارک نهج البلاغه» محمّد مهدی جعفری، «بحثی کوتاه پیرامون نهج البلاغه و مدارک آن» رضا استادی، «استناد نهج البلاغه» امتیاز علی خان، «مصا در نهج البلاغه و اسانیده» ۴ جلد، عبد الزهرا الخطیب، «روش‌های تحقیق در اسناد و مدارک نهج البلاغه» محمّد دشتی.

الزنج (احمد بن عیسی)، قیام ابو مسلم خراسانی، قیام ابن طباطبا در کوفه، قیام ابو السیرایا و خروج محمد دیباج. (۱) امامان شیعه اغلب با این نهضتها که فرزندان فاطمه علیها السلام در شهرها و آبادیها انجام می داند همراهی نمی کردند و به دلیل شرایط تقیه یا آگاهی از اینکه آن قیامها به ثمر مطلوب نخواهد رسید، موضع طرفدارانه نمی گرفتند، هرچند ستایشهایی از برخی سران این قیامها (همچون مختار و زید بن علی) از سوی ائمه نقل شده است.

- شیعه در تاریخ، صفویه، دولتهای شیعی.

نیاز به حجت الهی

انسان برای رسیدن به کمال بشری، حقایق دینی، صراط مستقیم و عمل صحیح به شریعت الهی نیازمند الگو و معیار و راهنماست. انبیای الهی و پیشوایان معصوم، حجتهای پروردگارند. هم شناخت آنها ضروری است، هم تبعیت از آنان. قرار دادن «حجت» برای بشر، از سنتهای الهی است و هر قومی هدایتگری لازم دارد «وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ». امام، حجت شناخته شده پروردگار است و جعل امامت، نصب حجتها و نشانه ها و آیات برای آن است که انسان «راه» را گم نکند و با هدایت امام به «مقصد» برسد. مناظره هشام بن حکم با عمرو بن عبید و تمثیلی که به جایگاه قلب برای هدایت اعضا زد و افزود که خدایی که برای اعضا و جوارح، امامی قرار داده است، چگونه انسانها را بدون پیشوای هادی رها می کند، معروف است. (۲)

آنکه از سوی خدا حجت قرار داده می شود، باید از جهت علم، عصمت، عدالت، تقوا، آگاهی، فکر و قدرت هدایتگری برتر از همه باشد و اینها اوصاف و شرایطی است که در «امام عادل» است. زمین هرگز خالی از حجت نمی ماند. خدا بندگان را بی حجت وانمی گذارد. بدون وجود امام، حجت خدا بر مردم تمام نیست. اگر در روی زمین دو نفر هم

ص: ۵۸۷

۱ - ۱. در این زمینه ها از جمله ر. ک: «الانتفاضات الشیعیه عبر التاريخ» هاشم معروف الحسنی، «جهاد الشیعیه» سمیره مختار اللیثی، «تشیع» برگرفته از دائره المعارف تشیع، ص ۳۱۵ (جنبشها و دولتها)، «امامان شیعه و جنبشهای مکتبی» محمّد تقی مدرسی، ترجمه حمید رضا آذیر.

۲ - ۲. بحار الأنوار، ج ۲۳ ص ۷ و اصول کافی، ج ۱ ص ۱۶۹.

باشند، یکی حجت بر دیگری است. اگر حجت نباشد، زمین مردم را در کام خود فرو می برد. اینها مضمون احادیثی است که نیاز انسان به حجت را می رساند. امام صادق علیه السّلام می فرماید: کسی که بداند پروردگاری دارد، سزاوار است که موارد خشم و رضای آن پروردگار را هم بشناسد. خشم و رضای خدا هم جز با وحی یا گفته پیامبر شناخته نمی شود.

پس اگر به کسی وحی نشود، باید در پی رسولان خدا برود و چون آنان را دیدار کند، در می یابد که ایشان حجت خدایند و اطاعتشان واجب است. پیامبر خدا صلی الله علیه و آله حجت بر مردم بود، پس از او نیز «قرآن» و علی علیه السلام حجت الهی بر مردم بودند... (۱) در کتب حدیث، عنوانی خاص نیاز بشر به حجت دیده می شود «باب الإضطرار إلى الحجّه» که اهمیت این موضوع را می رساند. (۲)

—حجت شناسی، امام شناسی، امامت، قرآن و عترت.

ص: ۵۸۸

۱-۱. اصول کافی، ج ۱ ص ۱۶۸ ح ۲.

۲-۲. اصول کافی ج ۱ ص ۱۶۸ و بحار الأنوار، ج ۲۳ ص ۱ تا ۵۶.

وارث پیامبر - میراث نبوت

واقعه غدیر خم

موضوع امامت علی علیه السلام و حدیث ولایت و حادثه غدیر خم به صورت گذرا از این قرار است:

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله چون دانست که وفات او نزدیک شده است، تصمیم گرفت به سفر حج برود و در آنجا با عموم مسلمانان دیدار کند و رهنمودهای کلی را درباره خط صحیح دین و انجام حج و پیشگیری از انحرافات ارائه دهد. آن آخرین حج پیامبر که در سال دهم هجری اتفاق افتاد، «حججه الوداع» نام گرفت. پیامبر اعلام کرده بود که این آخرین دیدار عمومی وی با مسلمانان است. جمع بسیاری از مدینه و مناطق دیگر آن سال به حج رفتند. پیامبر، بارها در مواقع گوناگون با آنان سخن گفت، از جمله در کنار چاه زمزم خطبه ای خواند. رسول خدا صلی الله علیه و آله در بازگشت به سوی مدینه، چون به منطقه غدیر خم در نزدیکی جحفه رسید، جایی که کاروانها از هم جدا می شدند و راه مدینه، عراق، یمن از هم جدا می شد، جبرئیل امین پیام مهمی از سوی خدا آورد، تا رسول خدا صلی الله علیه و آله آن را به مردم ابلاغ کند، پیامی آن چنان حساس و حیاتی که اگر آن را نرساند، رسالت خدا را به انجام

نرسانده است و آن نصب علی علیه السلام به عنوان جانشین خود بود. آیه یا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ... (۱) حامل همین پیام بود. پیامبر دستور داد همه درنگ کنند. خود فرود آمد، به کاروانها هم فرمود تا فرود آیند، رفتگان برگردند، بازماندگان برسند و همه آن روز (که روز ۱۸ ذی حجه بود) در آن صحرای گرم گرد آیند. جمعیت حاضر در وادی غدیر خم را تا ۱۲۰ هزار هم نقل کرده اند. پس از نماز، دستور داد تا از جهاز شتران منبری برافرازند. همه با اشتیاق آماده شنیدن سخنان پیامبر بودند. حضرت رسول صلی الله علیه و آله از زحماتی که در راه هدایت آنان و تبلیغ دین خدا کشیده بود با آنان سخن گفت، توصیه های فراوانی کرد، نسبت به مراعات حقوق ثقلین (قرآن و عترت) تأکید نمود. از آنان اقرار گرفت که طبق آیه قرآن بر آنان ولایت دارد و از خودشان نسبت به آنان اولی است. سپس دست علی علیه السلام را گرفت و بالا برد تا آنکه همه او را دیدند و شناختند و با صدای بلند و رسا فرمود: «من کنت مولاه فهذا علی مولاه...». امیر المؤمنین علیه السلام را رسماً و با آن مراسم باشکوه و جلوه های به یادماندنی به جانشینی خود و امامت بر مسلمین نصب کرد و آنان را ملزم ساخت که از او اطاعت کنند و از فرمانش سرپیچی نداشته باشند. آن روز، روز مهمی بود و عید به شمار می آمد، مردم دسته دسته آمدند و به علی علیه السلام تبریک گفتند. این به فرمان حضرت محمد صلی الله علیه و آله بود که برای علی علیه السلام خیمه ای زدند و همه آمدند و به آن حضرت با عنوان «امیر المؤمنین» سلام دادند و تهنیت گفتند. ابو بکر و عمر در صدر کسانی بودند که برای تهنیت گویی آمدند و سخن عمر (بَخِّ بَخِّ لَكَ يَا عَلِيُّ...) در تواریخ آمده است. دست دادن مردم با امیر مؤمنان و تهنیت گویی برای امامت، همراه بود با بیعت با آن حضرت.

همسران پیامبر و زنان دیگری که در کاروان بودند، با قرار دادن دست خود در ظرف آبی که دست علی علیه السلام هم در آن بود، با وی بیعت کردند.

پس از انجام این مراسم، آیه الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيْتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا (۲) نازل شد و پیامبر، خدا را شکر کرد و بر اكمال دین و اتمام نعمت و رضایت الهی به ادای رسالت و تعیین علی علیه السلام برای ولایت، شاکرانه تکبیر گفت.

ص: ۵۹۰

۱-۱. مائده، آیه ۶۷.

۲-۲. مائده، آیه ۳.

در همان صحنه، حسیان بن ثابت از پیامبر اجازه خواست تا این واقعه را به شعر بسراید و قصیده معروف خود را «ینادیهم یوم الغدیر نبیهم...» خواند و پیامبر دعایش کرد. کاروانها هر کدام به سوی مقصد خویش حرکت کردند. اما آیا آن پیمانها و بیعتها استوار ماند؟ و آیا به فرمان خدا و رسول در مورد جانشینی حضرت امیر عمل شد و وصیت پیامبر مورد توجه قرار گرفت؟ حوادث پس از رحلت پیامبر خدا صلی الله علیه و آله نشان داد که بسیاری پیمان شکستند و به بیعت وفادار نماندند و حادثه غدیر را انکار کردند و در سقیفه، خلافت را به دیگران سپردند و اهل بیت و علی بن ابی طالب علیه السلام را خانه نشین و منزوی ساختند. (۱)

-آیه اکمال دین، حدیث ولایت، امیر المؤمنین، غدیر خم، مولی، عید غدیر، آیه تبلیغ، خطبه غدیره.

والیان علی علیه السلام - کارگزاران حکومت علوی

ودایع رسالت و امامت

رسالت و امامت، منصبی الهی و از سوی خداوند است. همه مسؤولیتها، اختیارات و ولایتی که پیامبر خدا دارد، به امام و جانشین می رسد و منصب امامت از سوی هرامام به امام بعدی سپرده می شود و بشر نقشی در انتخاب پیامبر و امام معصوم ندارد. در روایات فراوان، از تحویل دادن وسایلی از سوی پیامبر به حضرت علی علیه السلام و از طرف او به امام حسن و همچنین امامان بعدی یاد شده، نیز از انتقال علوم و معارف الهی به حجت بعدی، که نشان دهنده خط خدایی در این مسأله است. رسول خدا صلی الله علیه و آله هنگام وفات، هزار باب علم به حضرت علی آموخت و سپرد که از هر باب، هزار باب دیگر گشوده می شد. همچنین پیامبر، در آن لحظات، انگشتر خویش را در آورد و به علی علیه السلام داد، همچنین شمشیر، زره و همه سلاحهای خود را درخواست کرد و همه را به علی علیه السلام داد، حتی شالی را که هنگام جنگ، از روی زره بر کمر خویش می بست، آن را هم به علی علیه السلام داد و فرمود: به نام خدا بر خیز و به خانه ات برو. (۲)

ص: ۵۹۱

۱- ۱. واقعه غدیر را به طور تفصیل در کتب تاریخ ذکر کرده اند، نیازی به ذکر منبع نیست. ر.ک: «الغدیر»، ج ۱، «بحار الأنوار»، ج ۳۷ ص ۱۰۸ تا ۲۵۳. «موسوعه الأمام علی بن ابی طالب» ج ۲ ص ۲۵۱ و «حساسترین فراز تاریخ».

۲- ۲. ارشاد مفید، ج ۱ ص ۱۸۵.

امامان معصوم، پیوسته از این سخن می گفتند که انگشتر پیامبر، ذو الفقار علی، جامه آن دو بزرگوار، عمامه رسول خدا صلی الله علیه و آله و... پیش ماست و پس از هریک از ما به امام بعدی می رسد. این نشانه پیوند گسست ناپذیر امامان با یکدیگر و آنان با رسالت و نبوت و بیانگر خواست و مشیت و سنت الهی در انتقال ولایت و هدایت امت به آن بزرگواران است و هریک از آن وسایل هم سمبل و رمز یکی از جهات و شؤون پیشوایی است، مثل سیاست و حکومت، شجاعت، سیادت و شرافت خانوادگی که در شمشیر و زره و انگشتر و عمامه و ردا و جامه و علوم الهی تبلور می یابد. حتی در واقعه کربلا، سید الشهداء در آستانه شهادت، نامه ای را به دخترش فاطمه سپرد که او آن را به امام سجاد تحویل داد، نیز به فرزندش امام سجاد وصیت کرد و او را وصی خود قرار داد، اسم اعظم و میراثهای انبیا را به او تسلیم کرد و به وی یادآور شد که علوم، مصاحف، و سلاح را به امّ سلمه (در مدینه) تحویل داده و سفارش کرده که همه را به وی تحویل دهد. (۱) - کتاب علی علیه السلام، میراث نبوت، وصایت.

وصایت

به معنای جانشینی از کسی در انجام همه اموری که برعهده و در حیطه قدرت و اختیارات او بوده است و معمولاً این منصب به پس از فوت موصی مربوط می شود. (۲) آن کسی که عهده دار این مسؤولیت می شود، «وصی» است. در بعد اعتقادی، پیامبران الهی اوصیایی داشته اند که پس از آنان بار تبلیغ دین و بیان شریعت را برعهده داشتند. مثلاً شیث، وصی آدم، سام، وصی نوح، یوحنا و وصی هود، اسحاق و وصی ابراهیم، یوشع و وصی موسی، شمعون و وصی عیسی و امام علی علیه السلام و وصی حضرت محمد صلی الله علیه و آله بوده اند و سلسله اوصیای پیامبران، شأن و منزلتی والا داشته اند. در جانشینی پیامبر اسلام و امامت امامان پس از او همین سمت و منصب الهی بوده است و ائمه، اوصیای پیامبر بوده اند و حضرت علی علیه السلام سید الأوصیاء و وصی محمد صلی الله علیه و آله به شمار می آمد و این لقب برای او مشهور بوده است. علامه مجلسی بابتی مستقل گشوده و احادیث مربوط به «وصی» بودن و سرور

ص: ۵۹۲

۱- ۱. موسوعه کلمات الامام الحسین، ص ۴۸۷.

۲- ۲. ر. ک: «مجمع البحرين»، واژه وصی.

اوصیا بودن امام علی علیه السّلام و کاربرد این لقب در اشعار شعرای صدر اسلام را آورده است (۱) و می گوید بیشتر این روایات تصریح دارد که مقصود از وصایت، همان «خلافت عظمی» است. (۲) در تاریخ انبیا، برای تداوم این خطّ نورانی، سلسله اوصیا عهده دار تداوم راه پیامبران بوده اند و انتخاب وصی هم به امر الهی بوده است و نام یکایک اوصیا در منابع روایی آمده است. (۳) -وصی، القاب و کنیه های علی علیه السّلام، خلافت.

وصی

به معنای کسی که حق حفظ و تصرف در چیزی به او داده می شود. «وصی» از لقبهای حضرت علی علیه السّلام است و پیامبر بارها او را به عنوان وصی خویش معین و معرفی کرده است؛ چه در اوایل بعثت و ماجرای اطعام قریش و حدیث یوم الدار و چه در واپسین روزهای عمر خویش. (۴) تعبیر «هذا أخی و وارثی و وصی» از آن جمله است.

وصایت در اسلام، همان خلافت و جانشینی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است که امیر مؤمنان و ائمه دیگر هم این نقش و سمت را داشته اند و از حضرت علی علیه السّلام در روایات به عنوان سید الأوصیاء، سید الوصیین، وصی التّبی و... یاد شده است: «إِنَّ أَفْضَلَ الْأَوْصِيَاءِ وَصِيَّ مُحَمَّدٍ». (۵) اطلاق این لقب بر آن حضرت چنان شهرت داشته که گاهی به تنهایی به کار می رفته و با گفتن «وصی»، ذهنها به آن امام متوجه می شده است. خود علی علیه السّلام در شورای انتخابات خلیفه به آنان فرمود: شما را به خدا قسم، آیا برای پیامبر خدا جز من «وصی» می شناسید؟ گفتند: نه. (۶) در اشعار و گفته های دیگران نیز از آن حضرت با همین لقب بسیار یاد شده است. (۷)

ص: ۵۹۳

-
- ۱- ۱. بحار الأنوار، ج ۳۸ ص ۱.
 - ۲- ۲. همان، ص ۲۰.
 - ۳- ۳. همان، ج ۲۳ ص ۵۷. نیز ر. ک: «امام شناسی»، حسینی تهرانی، ج ۲ ص ۲۲۹ تا ۲۷۵.
 - ۴- ۴. بحار الأنوار، ج ۳۸ ص ۱ تا ۲۶ (باب أنه الوصی و سید الاوصیاء).
 - ۵- ۵. کافی، ج ۱ ص ۴۵۰.
 - ۶- ۶. بحار الأنوار، ج ۳۸ ص ۱.
 - ۷- ۷. به مواردی از اشعار شاعران در کتاب «امامت» حسن زاده آملی ص ۱۴۶ به بعد و «موسوعه الامام علی بن ابی طالب» ج ۲ ص ۱۲۱ مراجعه کنید.

وصیت و وصایت و وصی، بار اعتقادی و ولایی دارد و تعدادی از محققان در موضوع امامت، به نگارش کتابهایی در اثبات وصی بودن علی علیه السلام نوشته اند که به معنای اثبات امامت بلافصل اوست. (۱) مقام وصایت، ضرورت اطاعت از وصی را هم همراه دارد. به فرموده امام صادق علیه السلام: «اشرك بين الأوصياء و الرّسل في الطّاعة»، اوصیا و پیامبران در اطاعت، مشترک قرار داده شده اند. (۲)

علی به جای محمد، به انتخاب خدا خبر دهید بشیری نذیر می آید

کسی به سختی سوهان، به سختی صخره کسی به نرمی موج حریر می آید

خبر دهید: که دریا به چشمه خواهد ریخت خبر دهید به یاران، غدیر می آید (۳)

—وصایت، خلیفه، ولایت.

ولایت

دوستی کردن، یاری دادن، همبستگی، به دست گرفتن کاری، فرماندهی داشتن، حق تصرف و دخالت در کاری داشتن و... معانی دیگر. آنچه در کاربرد شیعی و کلامی از آن فهمیده می شود داشتن حق سرپرستی و اولویت در تصرف نسبت به کسی یا چیزی و نوعی حق حاکمیت و اداره امور است. صاحب این حق را «ولئی» و «مولی» گویند و طبق این تعریف، لزوم اطاعت از حرفها و اوامر صاحب ولایت نیز روشن است. انواع ولایتها عبارت است از: ولای محبت و قرابت، ولای امامت، ولای زعامت و ولای تصرف. (۴)

حق ولایت در درجه نخست، از آن خداست، او ولئی و مولای اهل ایمان است **اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا** (۵)، در درجه بعد ولایت از آن پیامبر خدا **صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ** است و قرآن او را از خود مؤمنان نسبت به خودشان سزاوارتر می شمارد **الَّتِي أُولَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ نَفْسِهِمْ** (۶) و در مقابل حکم و داوری و تصمیم پیامبر خدا کسی اختیار ندارد که مخالفت کند و همه باید

ص: ۵۹۴

۱- ۱. مثل «اثبات الوصیه» مسعودی، «اثبات الوصیه» هشام بن حکم، «اثبات الوصیه» علامه حلی و...

۲- ۲. اصول کافی، ج ۱ ص ۱۸۶.

۳- ۳. مرتضی امیری، کیهان فرهنگی، شماره ۱۷۰ ص ۸۹.

۴- ۴. برای توضیح بیشتر، ر.ک: «ولاءها و ولایتها» از شهید مطهری.

۵- ۵. بقره، آیه ۲۵۷، نیز سوره محمد، آیه ۱۱ درباره مولی و سوره مائده آیه ۵۵ درباره ولایت خدا و رسول و آنانکه در حال رکوع انفاق می کنند.

۶- ۶. احزاب، آیه ۶.

تسلیم محض باشند و ما کانَ لِمُؤْمِنٍ .. (۱) در نوبت بعد، این ولایت به امامان معصوم می رسد که جانشینان پیامبرند و اطاعت آنان به عنوان «اولو الأمر»، در کنار اطاعت خدا و رسول، واجب است (۲) در عصر غیبت امام زمان علیه السلام نیز آنچه به نام «ولایت فقیه» مطرح است، ریشه در ولایت امام دارد و رهبری جامعه با فقیه جامع الشرائط عادل و آگاه است و اطاعت از او نیز لازم است. آنچه امامت ائمه را استوار می سازد، همان «ولایت» ایشان است و حقی است که خدا برای آنان قرار داده و پیوند امامت و ولایت را نشان می دهد.

ولایت، به معنای محبت قلبی و علاقه مندی تنها نیست، نوعی پیوند مستحکم مرامی و هم خطی و همسویی در فکر و عمل میان مجموعه ای از انسانها و میان آنان و رهبرشان است که به جبهه گیری و صف آرایی فکری و عملی در مقابل مخالفان تفکر توحیدی و امت اسلامی می انجامد.

«جبهه واحد و پیوسته ای که در حقیقت، بانی مدینه فاضله اسلامی است، پس از تشکیل واحد عظیم «امت»، در سطح عمومی مؤمنین و معتقدین به دین گسترش می یابد و اصل «ولایت» در موضع گیریهای داخلی و خارجی امت اسلام تجلی می کند... حفظ و رعایت این هردو رویه «ولایت» (اتصال و ارتباط و وابستگی داخلی و جدایی و تأثیر ناپذیری و عدم وابستگی خارجی) مستلزم وجود یک قدرت متمرکز و مسلط است که در حقیقت، واحد تبلور یافته ای از همه عناصر مثبت و سازنده اسلام باشد (امام-حاکم اسلامی) و نیز مستلزم آن است که رابطه ای عمیق و نیرومند همه آحاد امت را به شخص حاکم (امام) یعنی محور اساسی فعالیت و نشاط عمومی جامعه پیوند زند و آنان را با او وابسته سازد... یک جامعه در صورتی دارای «ولایت» است که در آن «ولی» مشخص بوده و عملاً مصدر و الهام بخش همه نشاطها و فعالیتهای زندگی باشد و یک فرد در صورتی دارای ولایت است که شناخت درستی از «ولی» داشته و برای هر چه بیشتر وابسته و مرتبط ساختن خود به او- که مظهر «ولایت خدا» است- دائماً در تلاش و کوشش به سر برد... «ولی» جامعه اسلامی- یعنی آن قدرتی که همه فعالیتها و نشاطهای

ص: ۵۹۵

۱-۱). همان، آیه ۳۶.

۲-۲). نساء، آیه ۵۹.

فکری و عملی را رهبری و اداره می کند-خداست، و هر آنکه خدا وی را-به نام یا به نشان-به ولایت بگمارد.» (۱)

ولایت و تولی، رابطه ای دو جانبه است، چراکه ولاء و تولی، نوعی همبستگی و نزدیکی بین دو چیز است، به نحوی که فاصله ای میان آن دو نباشد. «ولایت علی را پذیرفتن»، یعنی التزام به حکومت علوی با همه ابعاد و ضوابط و شرایطش با پیروی از او به عنوان یک سرمشق و الگو، تسلیم بودن تنها در برابر او، پیوند با او و گسستن و رها شدن از هر ولایتی دیگر و دفع نیروها و قطبها و عوامل مخرب و ناهمساز با ولایت امام. در این ولایت دوجانبه، از یک سو امامان معصوم و حجتهای الهی بر امت «ولایت» دارند، از سویی پذیرش ولایت آنان و تبعیت و تسلیم بودن و موالات و تولی با آنان، تکلیف و وظیفه است و چنین ولایتی، هم موجب سعادت اخروی و ورود به بهشت است، هم مایه نجات و وحدت و قدرت امت اسلام در دنیا است و قطعاً ولایت باید همراه با برائت از دشمنان هم باشد. به فرموده امام رضا علیه السلام: «کمال الدین ولایتنا و البرائه من عدونا». (۲)

آنچه حضرت رسول صلی الله علیه و آله در غدیر خم و موارد متعدد دیگر با عبارتهای گوناگون بر آن تأکید داشت، بیان همین حقیقت بود و «حدیث ولایت» که آن روز از زبان آن حضرت شنیده شد، اثبات امامت علی بن ابی طالب علیه السلام بود که فرمود: «إِنَّ اللَّهَ مَوْلَايَ وَ أَنَا مَوْلَى الْمُؤْمِنِينَ وَ أَنَا أَوْلَى بِهِمْ مِنْ أَنفُسِهِمْ، فَمَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلَيْ مَوْلَاهُ، أَللَّهُمَّ وَالْ مِنْ وَالَاهِ وَ عَادَ مِنْ عَادَاهُ...»، (۳) خداوند مولای من است و من مولای مؤمنانم و من از خود آنان برایشان شایسته ترم، پس هر که را من مولای او بودم، علی علیه السلام مولای اوست، خدایا هر که را با او دوستی و ولایت داشته باشد دوست بدار و با هر کس که با او دشمنی کند دشمنی کن.... نیز فرمود: «مَنْ آمَنَ بِي وَ صَدَّقَنِي فَلْيَتَوَلَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ، فَإِنَّ وِلَايَتَهُ وِلَايَتِي وَ وِلَايَتِي وِلَايَةُ اللَّهِ» (۴).

بحث ولایت، بحثی گسترده است، ولایت تکوینی و تشریحی نیز در این موضوع

ص: ۵۹۶

۱- ۱. طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن، سید علی حسینی (خامنه ای)، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۷، صفحات ۱۱۱، ۱۱۶، ۱۲۶ (با تلخیص).

۲- ۲. اهل البيت في الكتاب و السنه، ص ۳۷۸.

۳- ۳. الغدير، ج ۱ ص ۱۱.

۴- ۴. كنز العمال، ج ۱۱ ص ۶۱۱.

می گنجد. (۱) رابطه ولایت با محبت و عمل نیز از نکات مهم است، معنای ولایت و مولی از دیرباز مورد مناقشه بسیار میان شیعه و اهل سنت در کتابهای کلامی بوده است که باید به منابع مفصل تر رجوع کرد. (۲) -اولو الأمر، آیه اولی الأمر، امامت، مولی، امام شناسی، ولایتی، ولایت فقیه.

ولایت علوی، حیات محمدی علیه السلام

زیستن و مردن بر روال حیات و ممات نبوی، آرزوی هر مسلمان است. در خواسته های ما در ادعیه نیز آمده است که: «اللهم أحينا حياه محمد و أمتنا ممات محمد»، ما را به حیات محمد زنده بدار و به ممات او بمیران. اما چگونه و با چه شرایط و زمینه هایی؟ در احادیث، از جمله آنچه که حیات و ممات انسان را در این مدار قرار می دهد، «ولایت علی و امامان» به شمار آمده است. حضرت رسول صلی الله علیه و آله فرمود: «من سرّه أن یحیی حیاتی و یموت مماتی و یسکن جنّه عدن غرسها ربّی، فلیوال علیا من بعدی و لیوال ولّیه و لیقتد بالأئمه من بعدی...» (۳) هر کس دوست دارد که بر حیات من زندگی کند و بر ممات من بمیرد و در بهشت جاودانی که خدا آن را کاشته و رویانده ساکن شود، پس از من با علی علیه السلام و دوستدار او دوستی کند و به امامان پس از من اقتدا کند. در حدیث دیگری آمده که فرمود: «من سرّه أن یحیی حیاتی و یموت میتتی... فلیتمسک بولایه علی بن ابی طالب» (۴) که تمسک به ولای علی علیه السلام موجب دست یافتن به حیات محمدی شمرده شده است. این مضمون در روایات متعددی آمده (۵) و تولای اهل بیت و اوصیای پیامبر و تسلیم بودن در مقابل فضایلشان و دشمنی با دشمنانشان را یادآور شده و تعلیل آورده که اینان عترت من و پاره تن منند، شما را گمراه نمی کنند و با علم و دانشی که دارند به خدا و

ص: ۵۹۷

-
- ۱- ۱. درباره ولایت تکوینی به بحث مبسوطی در «امام شناسی» علامه حسینی طهرانی، ج ۱ مراجعه کنید.
 - ۲- ۲. از جمله: «الغدیر» ج ۱ ص ۳۶۲، «نفحات الأزهار» (خلاصه عبقات) ج ۱۵ و ۱۶، «موسوعه الإمام علی بن ابی طالب»، ج ۲ ص ۱۹۷، «فیض القدر» (خلاصه عبقات) شیخ عباس قمی.
 - ۳- ۳. احقاق الحق، ج ۵ ص ۱۱۱، بحار الأنوار، ج ۲۳، اثبات الهداه، ج ۳ ص ۱۹.
 - ۴- ۴. بحار الأنوار، ج ۴۰ ص ۸۱.
 - ۵- ۵. از جمله در بحار الأنوار، ج ۲۳ صفحات ۲۴۸، ۱۵۳، ۱۳۷، ۱۳۶، ۱۲۳، ۱۱۰ و... نیز در ج ۳۶ صفحات ۲۴۸، ۲۴۷، ۲۶۹، ۲۲۷.

بهشت راهنمایی می کنند. اینگونه است که حیات محمّدی در سایه ولایت علوی پدید می آید و رسیدن به رضای خدا با تمسک به ولایت و اطاعتشان فراهم می گردد.

-حقوق اهل بیت، ولایت.

ولایت فقیه

جهانی و همیشگی بودن آیین اسلام، ایجاب می کرد که پس از رحلت پیامبر، حکومت دینی آن حضرت تداوم یابد و رهبری امت اسلامی پس از او در قالب امامت و ولایت امام معصوم، برعهده «اولی الامر» باشد. «غدیر»، فلسفه سیاسی اسلام بود و ضامن تداوم آن اهداف و نظام. به همان دلیل که با درگذشت پیامبر خدا صلی الله علیه و آله اسلام پایان نیافت و رهبری به دوش امیر مؤمنان و امامان دیگر قرار گرفت، در عصر غیبت امام زمان علیه السلام نیز این رهبری بر دوش صالح ترین و دین شناس ترین و آگاه ترین رهبران اسلامی است که از آن به «ولایت فقیه» تعبیر می شود. حق سرپرستی امت از سوی ولی فقیه و هدایت و رهبری مردم در این روزگار، هم به دلایل نقل و روایی و هم به دلیل عقلی با فقیهان جامع شرایط است. آنگونه که امامان حجّت الهی بر مردمند، فقها نیز از سوی ائمه به عنوان «حجّت» بر مردم معرفی شده اند و به تعبیر امام زمان در حدیث حوادث واقعه: «فإنّهم حجّتی علیکم و أنا حجّته الله» (۱)، که می رساند آنان حجّت آن حضرت بر مردمند و او حجّت خداست بر مردم. دلیل عقلی آن نیز از خود قوانین دین و کیفیت آیین اسلام برمی آید.

امام خمینی می فرماید: «ولایت فقیه از موضوعاتی است که تصوّر آنها موجب تصدیق می شود و چندان به برهان احتیاج ندارد. به این معنی که هر کس عقاید و احکام اسلام را حتّیّ اجمالاً دریافته باشد، چون به «ولایت فقیه» برسد و آن را به تصور آورد، بی درنگ تصدیق خواهد کرد و آن را ضروری و بدیهی خواهد شناخت.» (۲)

ولایت فقیه به معنای اداره جامعه اسلامی در عصر غیبت زیر نظر و رهبری فقیهی است که هم علم به قانون خدا داشته باشد و هم عدالت و پاکی و لیاقت و مدیریت و

ص: ۵۹۸

۱-۱. وسائل الشیعه، ج ۱۸ ص ۱۰۱.

۲-۲. حکومت اسلامی، امام خمینی. (مقدمه).

کفایت داشته باشد و این همان «تداوم غدیر در عصر غیبت امام معصوم» است. در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز مشروعیت نظام در سایه ولایت فقیه دانسته شده و حدود و اختیارات آن ترسیم گشته است. (۱) در زمینه ولایت فقیه، مباحثی از این قبیل وجود دارد: فقیه کیست؟ مجتهد کیست؟ مرجع تقلید کدام است؟ چه کسی می تواند مجتهد و فقیه شود و کدام فقیه و با چه شرایطی ولایت دارد؟ ولی فقیه چگونه انتخاب می شود و حدود و اختیارات و مدت آن کدام است و... که در کتابهای مفصل تر و اختصاصی به این مباحث پرداخته است. (۲) -حجت شناسی، امام خمینی و غدیر، فلسفه سیاسی اسلام.

ولایت نامه

عنوان برخی آثار به نظم و نثر است که درباره مسائل اعتقادی، عرفانی، ولایی و گاهی فقهی است. شیخ آقا بزرگ در «الذریعه» (ج ۱۹ و ۲۵)، تعدادی از آنها را در عنوان «ولایت نامه» یا «مثنوی ولایت نامه» نام برده است. نیز در ذیل عنوان «ولایت» یا «رساله فی الولایه» یا «کتاب الولایه» و... نام برخی از تألیفات شیعه در این زمینه را آورده است.

- ادبیات شیعی، مثنویهای ولایی، مدایح علوی.

ولایتی

منسوب به ولایت، طرفدار ولایت، کسی که دم از ولایت می زند و خود را طرفدار ولایت علی علیه السلام و اهل بیت معرفی می کند. این اصطلاح در فرهنگ سیاسی معاصر به کسانی گفته می شود که با شعار ولایت، با خط مبارزه با طاغوت و جهاد با دشمن و حکومت ولایت فقیه و نظام جمهوری اسلامی و جریانات وابسته به انقلاب اسلامی و نظام، برخوردی بی تفاوت و گاهی خصومت آمیز داشته و دارند. در دوران مبارزه و پس از پیروزی انقلاب این تعبیر بیشتر به کار می رفت. یک نماد از آن تفکر، در «انجمن حجّتی»

ص: ۵۹۹

۱- ۱. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، اصلهای ۵ و ۱۰۷ تا ۱۱۲.

۲ - ۲. از جمله ر. ک: «حکومت اسلامی» امام خمینی، «سرچشمه های قدرت» شهید صدر، «حاکمیت در اسلام» موسوی خلخالی «ولایت فقیه و حاکمیت ملی» طاهری خزّم آبادی، «نظریه ولایه الفقیه» حیدر آل حیدر، «حکومت اسلامی و ولایت فقیه» مصباح یزدی، «ولایت فقیه به زبان ساده» جواد محدثی.

نمایان بود.

امام راحل قدس سره درباره اینگونه روحانی نمایان که قبل از انقلاب، دین را جدا از سیاست می دانستند و سر بر آستانه دربار می ساییدند و پس از انقلاب، به روحانیون انقلابی تهمت وهابیت می زدند، می فرماید: «دیروز حجّیه ای ها مبارزه را حرام کرده بودند و در بحبوحه مبارزات مردم، تمام تلاش خود را نمودند تا اعتصاب چراغانی نیمه شعبان را به نفع شاه بشکنند (۱)، امروز انقلابی تر از انقلابیون شده اند! ولایتیهای دیروز که در سکوت و تحجّر خود آبروی اسلام و مسلمین را ریخته اند، در عمل پشت پیامبر و اهل بیت عصمت و طهارت را شکسته اند و عنوان «ولایت» بر ایشان جز تکسب و تعیش نبوده است، امروز خود را بانی و وارث ولایت نموده و حسرت ولایت دوران شاه را می خورند...» (۲)

ولای علی علیه السلام - حبّ علی علیه السلام

وهابیت

یک فرقه انحرافی که پیروان افکار «محمّد بن عبد الوهاب» به آن معتقدند و با عقاید افراطی که عمدتاً برگرفته از سخنان «ابن تیمیه» است، در مقابل اکثریت مسلمانان قرار دارند. مؤسس این فرقه، محمّد بن عبد الوهاب (۱۱۱۱-۱۲۰۶ ق) اهل نجد در عربستان بود، پس از آموختن دانش در مدینه، بصره، بغداد و ایران به حجاز بازگشت و دعوت خود را که الهام گرفته از اندیشه های ضدشيعی «ابن تیمیه» بود آغاز کرد و به سرزمینهای لشکر کشید و به بهانه گسترش توحید و مبارزه با بدعتها و عقاید شرک آلود به غارت و خونریزی پرداخت. افکار او در میان جمعی رواج یافت و با تأثیرگذاری بر حاکمان عربستان، حکومت وهابی در آن کشور قدرت گرفت.

در سالهای بعد، در نقد افکار آنان، حتی از سوی اهل سنت کتابهایی نوشته شد و

ص: ۶۰۰

- ۱- ۱). اشاره به تصمیم خط انقلاب در دوران مبارزه که به عنوان افشای جنایات شاه و بزرگداشت شهدا و اعتراض به رژیم طاغوت، جشنهای نیمه شعبان برگزار نشود و حجّیه ای ها با تعطیل آن برنامه های جشن، مخالفت و کارشکنی کردند.
- ۲- ۲). صحیفه نور، ج ۲۱ ص ۹۳.

بی پایه بودن معتقداتشان تبیین گشت. از مجموعه رفتارها، کتابها، سخنان و مواضع وهابیان چنین برمی آید که آنان همه این کارها را بدعت و شرک و حرام می دانند: زیارت قبور اولیای الهی، گنبد و بنا ساختن بر قبرها، نماز و دعا کنار قبور اولیا، تبرک به آثار انبیا و اولیا و حریمهای مقدس، صدا زدن انبیا و اولیا پس از فوتشان و استغاثه به آنان، کمک خواستن از مردگان و توسل به اولیای الهی، شفاعت خواستن، قسم خوردن به غیر خدا، نذر برای پیامبر یا ولی خدا، برپایی جشن و عزا در اعیاد و وفیات، تعمیر و تزیین قبور، سجده بر تربت یکی از اولیا، روشن کردن چراغ بر سر قبرها، اقامه عزا و فاتحه برای مردگان و....

وهابیان، نوعی جمود فکری و قشری گری و تحجر دارند و بخصوص با شیعیان خصومت بیشتری می ورزند و با دستاویز قرار دادن «سنت»، بسیاری از اعمالی را که شیعیان و مسلمانان دیگر با تمسک به سنت عملی پیامبر و ائمه و صحابه و مسلمانان صدر اسلام انجام می دهند شرک می دانند و با بدترین عبارتها می کوبند. این فرقه که از آغاز پیدایش آن در قرن دوازده هجری با مساعدت انگلیسیها به سرعت گسترش یافت، همواره نقش تفرقه افکنی در بین مسلمانان داشته و با ایجاد سازمانهای تبلیغی و سیاسی، در تبلیغ اندیشه های خود در جهان اسلام کوشش کرده و از پشتیبانی با واسطه یابی واسطه دشمنان اسلام برخوردار بوده است و از اهل سنت نیز بسیاری در مقابل آنان موضع دارند و در نقد اعمال و افکارشان سخن گفته و کتاب نوشته اند. از جمله کتابهایی که در معرفی و نقد آنان و پاسخ به شبهات وهابیت علیه تشیع است، عبارت است از:

«الغدیر»، علامه امینی، «کشف الارتیاب فی اتباع محمد بن عبد الوهاب» (۱) سید محسن امین، «هذه هي الوهابية» (۲)، محمد جواد مغنیه، «تحلیلی نو بر عقاید وهابیان»، محمد حسین ابراهیمیان، «آیین وهابیت» و ترجمه عربی آن «الوهابیه فی المیزان» جعفر سبحانی، «شیعه شناسی و پاسخ به شبهات»، علی اصغر رضوانی، «الانتصار»، «العاملی»، «الف سؤال و اشکال»، «علی الکورانی»، «لله و للحقیقه»، «علی آل محسن»، «الوهابیه و

ص: ۶۰۱

۱-۱. ترجمه فارسی آن به نام «تاریخچه، نقد و بررسی وهابیه» از سید ابراهیم سید علوی است.

۲-۲. ترجمه فارسی آن به نام «این است آیین وهابیت» از سید ابراهیم سید علوی است.

التوحيد»، علی الكورانی، «الصواعق الالهیه فی الرد علی الوهابیه»، سلیمان بن عبد الوهاب، «رساله فی ردّ مذهب الوهابیه»، سیّد محمد العصار، «وهابیت در ترازوی نقد»، علی محمد آشنایی، «الوهابیه، دعاوی وردود»، نجم الدین الطیبی، «وهابیت و ریشه های آن»، نور الدین چهاردهی، «الوهابیه و اصول الاعتقاد»، محمد جواد البلاغی «پیشینه سیاسی فکری و هابیت»، محمد ابراهیم انصاری لاری «وهابیت و آل سعود» (توطئه استعمار) سیّد محمود اسلامی، «الوهابیون و البیوت المرفوعه»، محمد علی بن حسن همدانی، «تجزیه و تحلیل عقاید فرقه وّهابی»، محمد حسن قزوینی، ترجمه: علی دوانی.

-نقد کتابهای ضد شیعی، نواصب، سلفیه، تبرک و توسّل.

ص: ۶۰۲

هادی-آیه منذر و هادی

هاشمیات

قصیده های هفتگانه بلند و معروف کمیت بن زید اسدی (شاعر بزرگ شیعی متوفای ۱۲۶ هجری) که در مدح خاندان پیامبر و مسائل اعتقادی شیعه و انتقاد از مخالفان شیعه و افشای ظلمهای حکام ظالم است، به نام «هاشمیات» شهرت یافته است که تعداد ابیات آن ۵۷۸ بیت است و شرحها و ترجمه هایی چند بر آن نگاشته شده، حتی به زبان آلمانی هم ترجمه شده است. (۱) آغاز آن «من لقلب متیم مستهام» است. وقتی وی این قصیده را در حضور امام باقر علیه السلام خواند، حضرت چند بار او را دعا کرد و فرمود «اللهم اغفر للکمیت». یک بار هم وقتی در مدینه در حضور امام آن را خواند، حضرت جمله ای را که پیامبر درباره حسان بن ثابت فرموده بود به وی فرمود: «لا زلت مؤیداً بروح القدس ما ذببت عنا أهل البيت» (۲)، تا وقتی که از ما اهل بیت دفاع می کنی، روح القدس پشتیبانت باد. -شعرای غدیر، شعر شیعی.

ص: ۶۰۳

۱-۱. جهشها، محمد رضا حکیمی، ص ۲۱۲.

۲-۲. الغدیر، ج ۲ ص ۱۸۷.

یعنی علی علیه السلام بشر است، اما چه بشری! مقام والا و شخصیت عظیم و ابعاد شگفت انگیز وجود آن مظهر العجائب، آن چنان حیرت انگیز و والا است که تصوّر «بشر» بودن او برای برخی غیرقابل هضم شده و بعضی از غالیان افراطی نیز به الوهیت و خدایی او معتقد شده و علی اللّهی گشته اند که این «غلو» است و انحراف. اما آنان که راه اعتدال پیموده اند، حیرت خویش را از عظمت او به این صورت ابراز کرده اند که او را نه خدا دانسته اند، نه جدا از خدا، نه بشر توانسته اند بخوانند، که فوق بشر عادی است و نه خدایش نامیده اند که عقیده ای شرک آلود است و میان این دو مرتبه، به حیرت دچار شده اند.

شاعران عرب و عجم، از این «مرتبه» ویژه در سروده های خویش سخن گفته اند. شهریار در قصیده معروف «همای رحمت» گفته است:

نه خدا توانمش خواند، نه بشر توانمش گفت متحیرم چه نامم، شه ملک لا فتی را

میرزا حبیب خراسانی در چند جا از اشعارش به این نکته اشاره می کند:

بی پرده بگو علی خدا نیست لیکن ز خدای هم جدا نیست (۱)

اگر گویی: علی عین خدا نیست بگو: نیز از خدا هرگز جدا نیست (۲)

اگر شهریار هم در شعر «شب و علی» اشاره دارد که:

در جهانی همه شور و همه شرها علی بشر، کیف بشر

برگرفته از شعر زیبا و بلند «ملا محمد خویی» (فدوی) است که ابیاتی از آن آورده می شود:

ها علی بشر کیف بشر ربّه فیه تجلّی و ظهر

هو و المبدء شمس و ضیاء هو و الواجب نور و قمر

ما هو الله و لكن مثلا معه الله کنار و حجر

علّه الكون و لولاه لما كان للعالم عین و اثر

ص: ۶۰۴

۱-۱. در محفل روحانیان، محمد علی مجاهدی، ص ۶۵.

۲-۲. همان، ص ۶۰.

و له أبداع ما تعقله من عقول و نفوس و صور

فلک فی فلک فیہ نجوم صدف فی صدف فیہ درر

اسد الله اذا صال و صاح ابو الأیتام إذا جاد و برّ

حبه مبدء خلد و نعیم بغضه منشأ نار و سقر

بو تراب و کنوز العالم عنده نحو تراب و مدر (۱)

امیر مؤمنان، پیوسته می کوشید گرایشهای غلوآمیز را نسبت به خود از بین ببرد. وقتی آن حضرت از مدائن دیدار کرد و مردم آنجا سخنان و کارهای شگفت و معجزه آسا از حضرت شنیدند و دیدند، در بازگشت به ساباط، بعضی او را خدا پنداشته و گفتند: اگر خدا نیست، چگونه مردگان را زنده می کند؟ حضرت به آنان اعتراض کرد و خود را بنده خدا دانست که افتخار ولایت و وصایت پیامبر را دارد و افزود: «إِنْ نَحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ...» (۲) عده ای از کفر برگشتند و عده ای بر آن عقیده غلو باقی ماندند.

فضایل علی علیه السلام، غلو، علی اللّهی.

هجدهم ذی حجه - عید غدیر

هزار باب علم

درباره علوم گسترده علی علیه السلام حدیث و سخن بسیار است، یکی از آنها آموختن هزار باب علم از سوی پیامبر خدا صلی الله علیه و آله به آن حضرت است که با تعابیر مختلفی نقل شده است، مثل این که: پیامبر خدا به من هزار حرف یا کلمه آموخت که هر حرفی هزار حرف و کلمه را می گشاید، امام باقر علیه السلام فرمود: «إِنَّ النَّبِيَّ حَدَّثَ عَلِيًّا أَلْفَ كَلِمَةٍ، كُلُّ كَلِمَةٍ يَفْتَحُ أَلْفَ كَلِمَةٍ» (۳) یا: «عَلَّمَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ عَلِيًّا عَلَيْهِ السَّلَامُ أَلْفَ حَرْفٍ كُلُّ حَرْفٍ يَفْتَحُ أَلْفَ حَرْفٍ» (۴) یا:

سخن امام علی علیه السلام در جمع مردم مدائن که فرمود: «أَيُّهَا النَّاسُ! إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ اسْرَّ إِلَيَّ

ص: ۶۰۵

۱-۱. همان، ص ۵۴.

۲-۲. بحار الأنوار، ج ۴۱ ص ۲۱۵.

۳-۳. خصال، ص ۶۵۰.

۴-۴. کافی، ج ۱ ص ۲۹۶ ح ۵.

ألف حدیث فی کلّ حدیث ألف باب، لكلّ باب ألف مفتاح» (۱)، ای مردم، پیامبر خدا هزار سخن به من راز گفت که در هر حدیث و سخن هزار در است و هردری هزار کلید دارد. اینها همه نشان دهنده وسعت علمی است که آن حضرت از پیامبر فراگرفته و بحق، شهر علم پیامبر خدا را در بود. (۲) - حدیث مدینه العلم.

هزار منقبت

می توان از علی علیه السّلام به عنوان مرد هزار منقبت یاد کرد. در فرهنگ عامّه نیز واژه هزار که کثرت را می رساند درباره فضایل مختلفی از آن حضرت آمده است. زخمهای فراوانی که در نبرد بدر و احد و حنین بر پیکر او وارد شده بود، از او رزمنده ای با هزار زخم پدید آورد.

علم فراوان او نیز هزار شعبه داشت و خود وی نقل می کند که رسول خدا در آخرین لحظه حیات، هزار در علم به من آموخت که از هردری، هزار در دیگر گشوده می شد. (۳) در عبادت نیز کسی به علی علیه السّلام نمی رسید.

به فرموده امام صادق علیه السّلام حضرت علی علیه السّلام در آخر عمر خویش در هر شب و روز هزار رکعت نماز می خواند: «إِنَّ عَلِيًّا عَلَيْهِ السَّلَامُ كَانَ فِي آخِرِ عَمْرِهِ يَصَلِّي فِي كُلِّ يَوْمٍ وَ لَيْلَةٍ أَلْفَ رَكْعَةٍ» (۴). در شجاعت نیز آن حضرت بی نظیر بود و کسی همچون عمرو بن عبدود را در جنگ خندق به هلاکت رساند که با هزار مرد جنگی برابر بود. خود حضرت فرموده است:

«إِنِّي قَتَلْتُ عَمْرُو بْنَ عَبْدِوَدٍّ وَ كَانَ يَعِدُّ بِأَلْفِ رَجُلٍ» (۵). در رسیدگی به محرومان و صدقات

ص: ۶۰۶

۱-۱. خصال، ص ۶۴۴.

۲-۲. در زمینه ابعاد مختلف علم علی علیه السّلام ر.ک: «موسوعه الامام علی بن ابی طالب»، ج ۱۰.

۳-۳. ارشاد مفید، ج ۱ ص ۱۸۶.

۴-۴. تهذیب، ج ۳ ص ۷۱ ح ۲۱۵. هزار رکعت نماز در شبانه روز، عبادتی است که درباره امام حسین و امام سجّاد هم نقل شده است. چون این موضوع برای برخی باورنکردنی و اغراق آمیز جلوه نموده، علامه امینی در بحثی مبسوط، هم اسناد و مدارک مفصل آن را آورده و هم پاسخی مستدل به شبهه آفرینان داده و هم از نظر عملی ثابت کرده که امکان دارد، در یک شب یا یک شبانه روز هزار رکعت نماز خواند. ر.ک: «الغدیر»، ج ۵ ص ۲۵.

۵-۵. موسوعه الامام علی بن ابی طالب، ج ۱ ص ۲۱۹ به نقل از خصال ۱/۵۷۹.

جاریه و امور خیریه نیز پیشقدم بود و به نقل امام صادق علیه السلام و روایات دیگر، از دسترنج خویش هزار برده را خرید و در راه خدا آزاد کرد: «أعتق علیّ علیه السّلام ألف مملوک ممّا عملت یداه» (۱). نیز آن حضرت صد هزار هسته خرما کاشت (۲)، و آنچه را می کاشت و به دست می آمد، وقف فقرا می کرد، یا صدقه می داد. نیز معروف است که علی علیه السّلام هزار اسم دارد و خداوند هزار و یک اسم.

اینها گوشه ای از فضایل بیشمار آن حضرت است که در فرهنگ مردمی با رقم هزار شکل گرفته و از او چهره ای هزار منقبت ساخته است.

فضایل علی علیه السلام، مناقب، نماز هزار رکعت.

هفتاد و دو ملت - فرقه ناجیه

هل اتی - سوره هل اتی

همای رحمت

عنوان یکی از زیباترین، غنی ترین و مردمی ترین سروده های مذهبی درباره امیر مؤمنان علیه السلام و فضایل و کمالات او از «محمد حسین شهریار» (۱۲۸۲-۱۳۶۷ ش) شاعر معاصر ایران. به دلیل شیوایی این شعر، در این مجموعه آورده می شود. گفتنی است که بسیاری از شاعران بر این وزن و قافیه، آثاری درباره مولا سروده اند، اما هیچ کدام به مقبولیت «همای رحمت» نرسیده است:

علی ای همای رحمت، تو چه آیتی خدا را

که به ما سوی فکندی همه سایه هما را

دل اگر خداشناسی همه در رخ علی بین

به علی شناختم من به خدا قسم خدا را

ص: ۶۰۷

۱-۱). بحار الأنوار، ج ۶۷ ص ۱۱۹. مناقب، ج ۲ ص ۱۲۲.

۲-۲). موسوعه الإمام علی بن ابی طالب، ج ۹ ص ۳۷۰.

به خدا که در دو عالم، اثر از فنا نماند

چو علی گرفته باشد، سرچشمه بقا را

مگر ای سحاب رحمت، تو بیاری ارنه دوزخ

به شرار قهر سوزد، همه جان ما سوی را

برو ای گدای مسکین در خانه علی زن

که نگین پادشاهی، دهد از کرم گدا را

بجز از علی که گوید به پسر که قاتل من

چو اسیر توست اکنون به اسیر کن مدارا؟

بجز از علی که آرد پسری ابو العجائب

که علم کند به عالم شهدای کربلا را؟

چو به دوست عهد بندد، ز میان پاکبازان

چو علی که می تواند که به سر برد وفا را؟

نه خدا توانمش خواند، نه بشر توانمش گفت

متحیرم چه گویم، شه ملک لافتی را

به دو چشم خونفشانم، هله ای نسیم رحمت

که ز کوی او غباری به من آر، توتیا را

به امید آنکه شاید برسد به خاک پایت

چه پیامها سپردم همه سوز دل صبا را

چو تویی قضای گردان، به دعای مستمندان

که ز جان ما بگردان ره آفت قضا را

چه زنم چونای هر دم، ز نوای شوق او دم

که لسان غیب خوشتر، بنوازد این نوا را

ص: ۶۰۸

«همه شب در این امیدم، که نسیم صبحگاهی

به پیام آشنایی، بنوازد آشنا را»

ز نوای مرغ یا حق، بشنو که در دل شب

غم دل به دوست گفتن، چه خوش است شهریارا (۱)

در آبان سال ۱۳۸۰ ش (سال امام علی علیه السلام) به منظور آشنایی با ابعاد شخصیتی حضرت علی علیه السلام همایش «همای رحمت» در تبریز برگزار شد. (۲)

- سال امام علی علیه السلام، مدایح علوی، شعرای غدیر، شعر شیعی.

همگام با اهل بیت علیهم السلام

جایگاه اسوه و حجت و امام بودن اهل بیت و ائمه، ایجاب می کند که نسبت به آنان «پیرو» و «مطیع» باشیم، نه از آنان جلو بیفتیم، نه عقب بمانیم، نه تندتر حرکت کنیم نه کندتر. این همگامی و همراهی و همدلی و همرنگی، در احادیث بسیاری که موضوع ولایت، اطاعت، تبعیت، تمسک و تقدیم را بیان می کند آمده است و معنای واقعی «ولایت» همین است. امام علی علیه السلام در مورد نقش محوری خاندان پیامبر می فرماید:

«انظروا اهل بیت نبیکم، فالزموا سمتهم و اتبعوا اثرهم، فلن یخرجوکم من هدی و لن یعیدوکم فی ردی، فإن لبدوا فالبدوا و إن نهضوا فانهضوا و لا تسبقوهم فتضللوا و لا تتأخروا عنهم فتهلكوا» (۳)، به خاندان پیامبرتان بنگرید، همراه راه و روش آنان باشید و از آنان پیروی کنید، آنان نه از هدایت بیرونتان می کنند و نه در گمراهی واردتان می سازند، اگر در جای خود نشستند، بنشینید و اگر برخاستند برخیزید، از آنان جلو نیفتید که گمراه می شوید و از آنان عقب نمانید که هلاک می گردید.

ص: ۶۰۹

۱-۱. کلیات دیوان شهریار، ص ۷۶.

۲-۲. برای آشنایی با سروده های ولایی شهریار، ر.ک: «امام علی در نگاه شهریار»، مهدی مجتهدی.

۳-۳. نهج البلاغه (صبحی صالح) خطبه ۹۷.

این مضمون در دعاها و زیارتنامه ها نیز آمده است، از جمله در صلوات شعبانیه که نسبت به خاندان محمد صلی الله علیه و آله این کشتی نجات در طوفانها می گوئیم: «المتقدّم لهم مارق و المتأخّر عنهم زاهق و اللازم لهم لاحق» (۱)، هرکه از آنان پیشی جوید از دین خارج می شود و هرکه عقب بماند نابود می گردد و هرکه ملازم و همراه آنان باشد (به آنان و به هدف) می رسد.

-اطاعت، حقوق اهل بیت، حجت شناسی، تشیع.

ص: ۶۱۰

۱- ۱). مفاتیح الجنان، اعمال مشترکه ماه شعبان.

یاران علی علیه السلام - اصحاب علی علیه السلام

یا علی علیه السلام

تکیه کلام پیروان اهل بیت، هنگام مددخواهی برای انجام کاری دشوار، یا برداشتن باری سنگین، یا برخاستن از زمین. شیعه، این تمرین را با کودکان نیز دارد و از آنجا که امیر المؤمنین علیه السلام را مظهر قدرت الهی می‌داند، هنگام استغاثه، علی علیه السلام را فریاد می‌کند. شیفتگان حضرت، عاشقانه نام و یاد او را در هر مناسبت و مقامی بر زبان می‌آورند.

«شب و روز، ساعت و دقیقه ای نیست که نام حضرت علی علیه السلام در نقطه ای از این مرزوبوم از زبان پیر و جوان و هر طبقه از مردم طنین نیفکند. کارگری که با پتک بر آهن و فولاد می‌کوبد «یا علی» می‌گوید. پیرزنی ضعیف و رنجور که می‌خواهد از جای خود برخیزد، کوهنوردی که پای بر صخره های عظیم می‌گذارد، از «علی» مدد می‌جوید. راننده ای که پشت فرمان اتومبیل نشسته است و در این روزگار سرشار از حادثه و جنجال از خیابانهای شلوغ یا گردنه کوهستانها می‌گذرد «علی» را به یاری می‌طلبد. شناگری که در آب غوطه می‌خورد، کشتی‌گیری که در جستجوی افتخار و سربلندی برای ملت و مملکت خویش است، تازه عروسی که در انتظار تولد نوزاد است، سیاستمداری که در تعیین سرنوشت

دولت و ملت‌ی سهیم است، پزشکی که کارد جراحی را در قلب و سینۀ نوجوانی آرزومند فرو می برد، همه و همه با بانگ «یا علی» دست به کار می شوند و جای شگفتی نیست که تمام موفقیت و پیروزی خود و بستگان خویش را مدیون همین نام مقدس می دانند. دل‌بستگی و باور مردم به مولا علی علیه السلام به حدی است که همواره مورد تعجب کسانی قرار گرفته که از فرهنگ و زندگی و باور این مردم دور می باشند. یکی از حریف‌های مرحوم تختی، قهرمان کشتی ایران و جهان روزی به وی می گوید: تو چرا هرگاه در کشتی در مخمصه می افتی، «یا علی» می گویی؟ تختی در جواب گفت: این نام، زور مرا دوبرابر می کند. آن حریف می پرسد: هرکسی «یا علی» بگوید زورش دوبرابر می شود؟ مرحوم تختی گفت: فقط کسی که از سر اخلاص و باور نامش را ببرد و کمک بخواهد. (۱)

در دعای فرج (الهی عظم البلاء...) نیز با تعبیر «یا محمد یا علی» از این دو حجت الهی کمک خواسته می شود، چرا که مجرای فیض الهی اند. به فرمودۀ پیامبر، «یا علی» طنین صدایی است که هنگام کوبیدن کوبۀ در بهشت به گوش می رسد: «إِنَّ حَلَقَهُ بَابِ الْجَنَّةِ مِنْ يَاقُوتَةٍ حَمْرَاءَ عَلِيٍّ صَفَائِحِ الذَّهَبِ فَإِذَا دَقَّتِ الْحَلَقَةُ عَلِيَّ الصَّفْحَةَ طَنَّتْ وَقَالَتْ: «يَا عَلِيُّ». (۲)

در باب جنان دست ولا کوبیدم از حلقۀ آن نام علی بشنیدم

یعنی که خدای دو جهان فرماید: در بست جنان را به علی علیه السلام بخشیدم

از آنجا که علی علیه السلام در فرهنگ دینی ما مظهر یاری رسانی و حمایت از درماندگان است، ندای «یا علی مدد» ورد زبان شیعه است و چه در ناتوانی جسمی و چه در آزرده‌گی و خستگی روحی از او مدد می گیرند:

اگر ناتوانی بگو: یا علی و گر خسته جانی بگو: یا علی

در تاریخ حکومت‌های شیعی در جنوب هند نیز آمده است که وقتی «رام جیا» با ارتشی قدرتمند و متشکل از دویست هزار سرباز هندو برای نابودی کامل حکومت‌های شیعه و ایرانی روانۀ مرزهای حکومت‌های شیعه شدند، لشکر شیعه و ایرانی که تعداد آنها مقابل

ص: ۶۱۲

۱- ۱). گلستان قرآن (ویژه نامه سیزدهمین نمایشگاه بین المللی کتاب تهران) شماره ۱ ص ۳۳.

۲- ۲). بحار الأنوار، ج ۸ ص ۱۲۲.

لشکر قدرتمند «ویجانگر» محدود بود، با رمز مبارک «یا علی» به ارتش ویجانگر حمله بردند و توانستند مهاجمان را تنها در چهار ساعت تارومار نمایند. این پیروزی تاریخی لشکر شیعه و ایرانی که با نام مقدس «یا علی» به دست آمد، مسیر تاریخ قرون وسطای هند را کاملاً تغییر داد. (۱)

این اعتقادات و سنتهای مردمی، ریشه در باورهای دینی و احادیث اسلامی دارد و در روایات، یاد علی علیه السلام هم عبادت به شمار آمده است و هیچ منافاتی با توحید ندارد. هرچند وهابیان، صدا زدن غیر خدا را در دعا شرک می پندارند، ولی در فرهنگ شیعی، توحید محض، توجه به ابواب فیض الهی است و نام مقدس ائمه از جمله این ابواب است.

-علی علیه السلام و فرهنگ عامیانه، نادعلی، صد و ده.

یعلی بن منیه

از جنگ افروزان جمل بر ضد امیر المؤمنین علیه السلام. وی در دوره سه خلیفه پیش از علی علیه السلام بر یمن امارت داشت. پس از کشته شدن عثمان، بیت المال یمن را غارت کرد و به مکه رفت، سپس به عایشه و طلحه و زبیر پیوست و بخش عمده ای از هزینه جنگ جمل و امکانات آن را برعهده گرفت. (۲) پس از پایان جنگ جمل گریخت و سالها بعد درگذشت.

-جنگ جمل.

ینبع

«شهری است در هفت منزلی مدینه، کنار دریای سرخ که در راه قدیم حجاج مصر بوده و قلعه ای در آن است. هنگامی که پیامبر صلی الله علیه و آله فیء آن جا را قسمت نمود، قطعه زمینی سهم علی علیه السلام شد. حضرت چاهی در آن حفر کرد. آب از آن چاه به سان گردن شتر جوشیدن گرفت. (۳) علی علیه السلام در آنجا باغهایی احداث نمود و معیشت خود را از آن باغستانها تأمین می کرد، حتی در دورانی که در کوفه، متصدی حکومت اسلامی بود. گاهی اسامه بن زید از آن حضرت مالی طلب کرد. حضرت فرمود: از بیت المال چیزی به تو نرسد، که آن

ص: ۶۱۳

۱-۱. مجله «مشکوه»، آستان قدس رضوی، شماره ۶۹، ۶۸، ص ۸۰.

۲-۲. الجمل، ص ۲۳۲.

۳-۳. مجمع البحرین، واژه نبع.

ویژه رزمندگان است، ولی اگر خواهی از درآمد املاک شخصی ام در ینبع به تو دهم.» (۱)

حضرت علی علیه السلام آن چاه را وقف زائران خانه خدا و رهروان راه خدا و در راه ماندگان کرد و اظهار امیدواری نمود که خداوند پاداش اخروی آن را نجات از آتش قرار دهد. متن مفصل و قفنامه حضرت امیر علیه السلام در کتب روایی آمده است. (۲) - آبار علی علیه السلام.

یوم الإنذار، یوم الدار - حدیث یوم الدار

یوم البرائه - ابلاغ آیات براءت

یوم التتویج

نام دیگری برای روز عید غدیر است. تتویج یعنی تاجگذاری. از آنجا که عمامه گذاشتن در عرب نشانه شکوه و مقام بود و روز غدیر، رسول خدا صلی الله علیه و آله پس از تعیین علی بن ابی طالب علیه السلام به خلافت و امامت، عمامه خویش را که «سحاب» نام داشت، بر سر حضرت امیر گذاشت، نشانه آن بود که همان موقعیتی را که پیامبر در میان مردم داشت، به جانشین خود علی مرتضی علیه السلام واگذاشت. عمامه گذاری در روز غدیر، به مثابه تاجگذاری امیران بود و چون پیامبر آن عمامه را بر سر آن حضرت گذاشت فرمود: «یا علی! العمائم تیجان العرب» (۳) یا علی، عمامه ها، تاجهای قوم عرب است. علامه امینی در پایان بحثی که درباره «تتویج در روز غدیر» دارد، می نویسد: پس این روز تاجگذاری، خجسته ترین روز در اسلام و بزرگترین عید برای دوستدار امیر مؤمنان علیه السلام است، همچنانکه دشمنان ناصبی او را کینه و دشمنی برمی انگیزد! (۴) - عمامه، عید غدیر.

خدا را سپاس، که چراغ شوق ولایت در دلهايمان افروخت و ما را از متمسکین به ولایت حضرت علی علیه السلام و امامان شیعه و از معتقدان به «فرهنگ غدیر» قرار داد و توفیق انجام این خدمت ناچیز علمی و فرهنگی را به آستان ولای عترت عطا فرمود.

و آخر دعوانا أن الحمد لله رب العالمین.

ص: ۶۱۴

۱- ۱. معارف و معاریف، ج ۵ ص ۲۴۳۷.

۲- ۲. کافی، ج ۷ ص ۴۹ حدیث ۷ (دانشنامه امیر المؤمنین، ج ۹ ص ۴۴۰).

۳- ۳. الغدیر، ج ۱ ص ۲۹۱.

۴- ۴. همان، ص ۲۹۳.

آیات ۶۱۶

احادیث ۶۱۹

اشعار فارسی ۶۲۹

اشعار عربی ۶۳۲

اشخاص ۶۳۳

موضوعات و مفاهیم ۶۳۴

جاها و شهرها ۶۳۹

ابزار و وسایل ۶۴۰

حادثه ها ۶۴۱

اصطلاحات ۶۴۲

کتابها ۶۴۳

گروهها ۶۴۴

مؤسسات و مراکز ۶۴۵

منابع و مآخذ ۶۴۶

ص: ۶۱۵

اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا، ٤٥٣

أَطِيعُوا اللَّهَ وَاطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ، ٣١، ٨٢، ٤١٣

الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ...، ١١٥

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً...، ٤١٢

اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا، ٥٩٤

النَّبِيِّ أُولَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ، ٥٩٤

الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي...، ٣٠، ٢٤٦، ٤١٢، ٥٩٠

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكُوفْرَ، ٣٠٢

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ...، ١٠١

إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ، ٥١٧

وَالَّذِينَ يَكْتُمُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ...، ١٧٧

إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا، ٣٦٦

إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ، ٣٧

إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ...، ٤١٢، ٢٣٩، ٢٢١، ٤٠.

إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ ...، ٤١٣، ٣٩٣، ٧٨، ٣٥.

سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ، ٥٣، ٥٧٤

سَلَامٌ عَلَىٰ آلِ يَاسِينَ، ٢٨

سَمِعْنَا فَتًى يَذُكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ، ٤٥٣

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ ...، ٣٣١

عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا، ٣٤٢

عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ عَنِ النَّبِيِّ الْعَظِيمِ، ٥٦٩

فَسئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ، ٢٢٨، ٣٢

فَإِنْ بَعَثَ إِحْدَاهُمَا عَلَىٰ الْأُخْرَىٰ فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي ...، ١٢١

فَإِنَّ لِلَّهِ حُجْمَةً وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِي الْقُرْبَىٰ، ٢٧٣

فَتِيَهُ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ، ٤٥٣

فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا، ٤٧٨

فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي ...، ٢٨

فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا ...، ٥٢٧، ٤١٣، ٣٦

قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ، ٤١٣، ٢٧٣، ٢٧٢، ٣٨

قُلْ مَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ ...، ٢٧٣

لَا تَعْلَمُوا فِي دِينِكُمْ، ٤٤٧

لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ، ١٥٤

مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوَى ثَلَاثِهِ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ ...، ٣١١

مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أَكْرَهَ وَ قَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ، ١٧١

وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ، ١٥٧

ص: ٦١٧

وَ آتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ... ٤٥٥

وَ إِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ... ٣٩٣

وَ السَّابِقُونَ الْأُولُونَ، ١١٠

وَ إِن طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا، ٤٨٢، ١٩٠

وَ أَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ، ٢٢٣

وَ جَعَلْنَا مِنْهُمْ أُمَّةً يَهْتَدُونَ بِأَمْرِنَا...، ٣٩٣، ٩٨

وَ جَعَلْنَاهُمْ أُمَّةً يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ، ٩٨

وَ كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ، ٤١٣

وَ لَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ...، ١٥٨

وَ مَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَ لَا مُؤْمِنَةٍ... ٥٩٥

وَ مَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى...، ٣٩٣

وَ مِنَ النَّاسِ مَن يَشِرُّ نَفْسَهُ...، ٤٦٨، ٤١٢

وَ مَن يَتَوَلَّهُمْ مِنكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ، ٢٨

وَ يُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ حُبِّهِ مِسْكِينًا وَ يَتِيمًا وَ أَسِيرًا، ٤١٣

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ...، ٥٩٠، ٤٦٣، ٤١٢، ٢٤٦، ٣٣، ٣٠

يُوفُونَ بِالْأَدْوَارِ وَ يَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا، ٣٢١

يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمامِهِمْ، ٩٨

آخر فريضه انزلها الله تعالى الولاية...، ٤٦٣

آل محمد كل تقى...، ٢٨

آتاكم على في السحاب، ٤٢٤

اتأمروني ان اطلب النصر بالجور فيمن وليت عليه؟، ٨٠

اجعلونا مخلوقين و قولوا فينا ما شئتم، ٤٤٨

اجمعوا على منازعتي آما هولى...، ٤٤٦

إحذروا على شبابكم الغلاه لا يفسدونهم...، ٤٤٩

احلب حلبا لك شطره، اشد له اليوم ليرد عليك...، ٤٢٥

اذا اردت العلم الصحيح فخذ من أهل البيت...، ٥٣٨

إذا أنا مت فادفني ليلا و لا تؤذنيّ رجلين ذكرتهما...، ٢٦٠

اذا متّ ظهرت لك ضغائن في صدور قوم...، ٤٢٣

إذا متّ فغسلاني و حطّاني و احملاني بالليل سرا...، ٢٦٠

ارى تراثي نهبا...، ٤٤٦

ارى نور الوحي و الرّساله و أشمّ ريح النبوه، ٣٩١

اسد الله الغالب، مطلوب كلّ طالب، ٧٠

إشتدّ غضب الله على من آذاني في عترتي، ١١٧

اشدّ العمى من عمى عن فضلنا و ناصبنا العداوه...، ٥٨٢

اشرك بين الأوصياء و الرّسل في الطّاعه...، ٥٩٤

اشهد أنّكم الأئمّه الرّاشدون المهديّون...، ٢٥٣

اظلم الناس من سنّ سنن الجور و محاسن العدل، ٣١٩

اقضى امتى على بن ابي طالب، ٤٨٨

الأئمة بعدى إثنا عشر، تسعه من صلب الحسين...، ٩٠، ٣٩٣

الأئمة خلفاء الله عزّ و جلّ فى أرضه، ٩٠

الأئمة من بعدى اثنا عشر، أولهم انت يا على...، ٤٢

الا انّ بليتكم قد عادت كهيتها يوم بعث الله نبيه، ٦٣

الإثنا عشر الامام من آل محمّد، كلّهم محدّث...، ٤١

الإمام منّا لا يكون الا معصوما...، ٣٩٤

الا و انّ كلّ قطيعه اقطعها عثمان...، ٣٨٨

الا و انّكم لا تقدرون على ذلك، و لكن أعينونى...، ٢٩١

الإيمان اقرار و عمل، و الاسلام اقرار بلا عمل، ١١٤

ص: ٦١٩

الايمان معرفه بالقلب و اقرار باللسان و عمل بالأركان، ١١٤

التقيه ديني و دين آبائي، ١٧٢

الحق مع عليّ و عليّ مع الحقّ، ١٣٩

الحكم يبقى مع الكفر و لا يبقى مع الظلم، ٣٨٤

الخاصعون هم الشيعة المستبصرون، ٦٨

الخلافة محرّمه على آل أبي سفيان، ٢٥٠

الخلفاء بعدى إثنا عشر كعدّه نقيباء بنى اسرائيل، ٢١١

الزهد كلّه بين كلمتين من القرآن...، ٢٩٠

السّلام عليك يا امين الله فى أرضه و حجّته على عباده، ٢٩٨

العدل ان لا تتهمه، ٣٨٧

العدل رأس الإيماّن، جماع الإحسان، ٣٨٤

العدل يضع الأمور فى مواضعها...، ٣٨٣

القتال قتالان: قتال الفئه الكافره حتّى يسلموا...، ١٩١

الله فى الطبقة السفلى...، ٣٨٨

اللهمّ اتنى باحبّ خلقك إليك يا كلّ معي، ٢١٧

اللهم ادر الحقّ مع عليّ حيثما دار، ٤١٨

اللهم العن أوّل ظالم ظلم حقّ محمّد و آل محمّد، ٣٧٥

اللهم العن جوابيت هذه الامّه و العن طواغيتها...، ٣٧٢

اللهم إنّك تعلم أنّه لم يكن الذى كان منّا منافسه...، ٣٢٣

اللهمّ أحيانا حياه محمّد و أمّتنا ممات محمّد، ٥٩٧

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ، ٣٦٥

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَاهْلِ بَيْتِهِ، ٣٦٧

اللَّهُمَّ عَرِّفْنِي نَفْسَكَ...اللَّهُمَّ عَرِّفْنِي حُجَّتَكَ،...، ٢٠١

اللَّهُمَّ وَالِ مَنْ وَالَاهِ وَعَادَ مِنْ عَادَاهِ وَانصُرْ مَنْ نصره...، ١٧٦

اللَّهُمَّ هُوَلاءِ اهلِ بَيْتِي وَخاصَّتِي، فأذهب عنهم الرجس، ٣٥

المتقدم لهم مارق و المتأخر عنهم زاهق...، ٦١٠

الولاية افضل، لأنها مفتاحهنّ و الوالي هو الدليل عليهنّ، ٦٤

اليمين و الشمال مضلّه و الطريق الوسطى هي الجاده، ١٩٥

امرت أن اقاتل الناكثين و القاسطين و المارقين، ١٣٣، ٥٦٥

امرت بقتال الناكثين و القاسطين و المارقين، ٤٧٨

امرني رسول الله بقتال الناكثين، ١٣٣

انا القرآن الناطق، ٤٨٥

انا اهل البيت شجره النبوه و موضع الرساله و...، ١١٢

انا اهل بيت علمنا المنايا و البلايا و الأنساب...، ٣٩٧

انا توجهنا و استشفعنا و توسلنا بك إلى الله، ١٥٨

إن افضل الأوصياء وصي محمد، ٥٩٣

إن افضل عباد الله إمام عادل...، ٩٩

إن افضل قره عين الولاة استقامه العدل في البلاد...، ٣٨٨

انا قسيم النار، ٤٨٧

إن اكرم الموت القتل، ٤٦٥

انا كلام الله التّاطق، ٤٨٥

انّ الارض لا تخلو الاّ وفيها امام، ٩٠

انّ الامامه زمام الدّين و نظام المسلمين، ٤٧٤

انّ الإمامه هي منزله الأنبياء و إرث...، ٩٠

انّ التقيّه ترس المؤمن و لا ايمان لمن لا تقيّه له، ١٧٢

انّ الحسين مصباح الهدى و سفينه النّجاه، ٢١٤

ص: ٦٢٠

إِنَّ الْخَلَافَةَ مُحَرَّمَةٌ عَلَى آلِ أَبِي سَفْيَانَ، ٤٤٧

إِنَّ الشَّجْرَةَ الْمَلْعُونَةَ هِيَ بَنُو أُمَّيَّةَ، ٣٣٢

إِنَّ الشَّقِيَّ كُلَّ الشَّقِيَّ مِنْ عَادَاكَ وَنَسَبَ لَكَ وَ أَبْغَضَكَ، ٥٨٣

إِنَّ الْعَدْلَ مِيزَانُ اللَّهِ سَبْحَانَهُ الَّذِي وَضَعَهُ فِي الْخَلْقِ، ٣٨٤

إِنَّ الْعَرْشَ لَمْ يَسْتَقِرَّ حَتَّى كَتَبَ عَلَيْهِ بِالنُّورِ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، ...، ٤٢٣

إِنَّ اللَّهَ أَخَذَ عَهْدَ النَّبِيِّينَ بِوَلَايَةِ عَلِيٍّ، ١٥٤

إِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي بِسَدِّ أَبْوَابِكُمْ وَ تَرْكِ بَابِ عَلِيٍّ، ٢١٤

إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى خَلَقَ أَرْبَعَةَ عَشَرَ نُورًا...، ١٩٦

إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى رَدَّ عَلَى الشَّمْسِ مَرَّتَيْنِ وَ...، ٢١٢

إِنَّ اللَّهَ قَدْ جَعَلَ قَبْرَكَ وَ قَبْرَ وَلَدِكَ بَقَاعًا...، ٢٩٥

إِنَّ اللَّهَ مَوْلَايَ وَ أَنَا مَوْلَى الْمُؤْمِنِينَ وَ أَنَا أَوْلَى بِهِمْ، ٥٩٦

إِنَّ النَّبِيَّ حَدَّثَ عَلِيًّا الْفَ كَلِمَةً، كُلَّ كَلِمَةٍ يَفْتَحُ الْفَ كَلِمَةً، ٦٠٥

إِنَّ النَّبِيَّ لَمَّا قَبِضَ ارْتَدَّتِ النَّاسُ عَلَى أَعْقَابِهِمْ كَفَّارًا، ٦١

إِنَّ أُمَّتِي سَتَغْدِرُ بِكَ بَعْدِي وَ يَتَّبِعُ بِرَّهَا فَاجِرُهَا، ٤٣٢

إِنَّ أَمْرَنَا سَرٌّ مُسْتَوْرٌ فِي سَرٍّ، ١٠٢

إِنَّ أَمْرَنَا صَعْبٌ مُسْتَصْعَبٌ، ١٠٢

إِنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْأَئِمَّةَ مِنْ ذُرِّيَّتِهِ هُمُ الْمَوَازِينُ، ٤٦٩

أَنَا وَ أَنْتَ أَبُو هَذِهِ الْأُمَّةِ، ٤٦٩

أَنْتُمْ الْأَنْصَارُ عَلَى الْحَقِّ وَ الْإِخْوَانُ فِي الدِّينِ، ٣٣٣

أَنْتَ مَنِّي كَالضُّوءِ مِنَ الضُّوءِ، ٥٢٨

انت منى كروحي من جسدى، ٥٢٨

انت منى و أنا منك، ٤١٤

انت وليى و وليى ولي الله، ٤٢٣

إن حزبك حزبي و حزبي حزب الله، ٢٢٤

إن حلقه باب الجنة من ياقوته حمراء، ٦١٢

إن رسول الله أمر بسد الأبواب إلا باب علي، ٢١٣

إن رسول الله رضيني لنفسه أخوا و اختصني له وزيراً، ٢٢١

إن رسول الله (صلى الله عليه و آله) رفع يدي علي بغدير خم، ٢٠٥

إن شر الناس عند الله إمام جائر ضلّ و ضلّ به، ٩٩

إن شيعتنا حواريوناً، ٢٣٧

انظروا اهل بيت نبيكم، فالزموا سمتهم و اتبعوا اثرهم، ٦٠٩، ٥٣٩، ٨٢

إن علياً كان في آخر عمره يصلّي في كل يوم...، ٦٠٦، ٥٨٠

إن علي بن ابي طالب كان صاحب لواء رسول الله، ١٣٦

إنك تسمع ما اسمع و ترى ما ارى، إلا أنك لست بنبي، ٣٩١

إنكم الشجرة الملعونه في القرآن، ٣٣٢

إن كنت كاذباً فضربك الله بها بيضاء لامعه لا تواربها...، ٥٧٦

إن لكل إمام عهداً في عنق أوليائه و شيعته، ٢٩٣

إن لله على الناس حجّتين: حجّ ظاهره و حجّ باطنه، ٢٠١

إنما أمر بطاعه اولى الأمر، لأنهم معصومون، ٣٩٤

إنما سموا آل الله لأنهم في بيت الله الحرام، ٢٣

إنّما شيعه عليّ من صدّق قوله فعله، ١٠٨

إنّما يعرف الله عزّ و جلّ و يعبده من عرف الله، ٩٠

إنّ مثل أهل بيتي فيكم مثل سفينه نوح من قومه، ٢١٤

ص: ٦٢١

إن نحن إلا بشر مثلكم...، ٦٠٥

إن هاهنا لعلماء جَمًّا لو أصبت له حملة، ٤١٥

إنه خشن في ذات الله، ٣٢٣

إن هذا المال ليس لى ولا لك...، ٣٨٩

إن هذا أخى و وصيى و خليفتى فيكم، فاسمعوا له، ٢٢٣

أنى تارك فيكم الثقلين، كتاب الله و عترتى، ٢٠٨، ١٨٠، ٤٨٦، ٢٢٧

إنى قتلت عمرو بن عبد ودّ و كان يعدّ بألف رجل، ٦٠٦

أنى لعالم بما يصلحكم و يقيم اودكم، و لكنى...، ٧٩

إنى لكم اليوم على ما كنت عليه أمس و لستم لى...، ١٧٩

أنى محلف فيكم الثقلين: كتاب الله و عترتى اهل بيتى، ٣٨١

أول بقعه عبد الله عليها ظهر الكوفه، لما أمر الله الملائكة، ٥٧٢

أولو الأمرهم الاثمه من أهل البيت، ١٠٩

أياكم و الغلّو فى الدّين...، ٤٤٧

أياكم و الغلّو فينا، قولوا أنا عبيد مريبون و...، ٤٤٨

أيام الله ثلاثه: يوم الظهور و يوم الكره و يوم القيامه، ٢٨٤

أيتونى بدواه و كتف اكتب لكم كتابا لا تضلّوا بعده ابدا، ١٤٥

أيكم يوازرنى على هذا الأمر على أن يكون أخى...، ٢٢٣

أيها الناس! إن رسول الله أسرّ إلى الف حديث، ٦٠٦

أيها الناس إن علينا إمامكم من بعدى و خليفتى عليكم، ٢٥٠

أ أقنع من نفسى بأن يقال امير المؤمنين...، ٣٨٩

أَدَّبُوا أَوْلَادَكُمْ عَلَى حَبِّي وَ حَبِّ أَهْلِ بَيْتِي وَ الْقُرْآنِ، ٣٩

أَدَّبُوا أَوْلَادَكُمْ عَلَى حَبِّي وَ حَبِّ أَهْلِ بَيْتِي وَ الْقُرْآنِ، ١٦٠

أَصْبَحْتُ بِاللَّهِ مُؤْمِنًا عَلَى دِينِ مُحَمَّدٍ وَ سُنَّتِهِ...، ٢٦٦

أَعْتَقَ عَلِيٌّ (عَلَيْهِ السَّلَامُ) الْفِ مَمْلُوكًا مِمَّا عَمِلَتْ يَدَاهُ، ٦٠٧

أَفْسَدْتُمْ عَلِيَّ رَأْيِي بِالْعَصِيَّانِ وَ الْخِذْلَانِ، ٢٤٢

أَلَا وَ قَدْ أَمَرَنِي اللَّهُ بِقِتَالِ أَهْلِ الْبَغْيِ وَ النِّكَثِ، ١٢٢

أَمَّا الثَّلَاثَةُ فَوَاقِفٌ عَلَى عَقْرِ حَوْضِي يَسْقَى مِنْ عَرَفِ، ٣٠٣

أَمَّا الشَّجْرَةُ فَرَسُولُ اللَّهِ وَ فِرْعَاءُ عَلِيٍّ...، ٣٣١

أَمَّا وَ اللَّهُ لَقَدْ تَقَمَّصَهَا ابْنُ أَبِي قُحَافَةَ...، ٢٥٠

أَنَا ابْنُ هَلَالِ الْبَجَلِيِّ، أَنَا عَلَى دِينِ عَلِيٍّ، ٢٦٦

أَنَا أَحَقُّ بِهَذَا الْأَمْرِ مِنْكُمْ، لَا أَبَايَعُكُمْ وَ أَنْتُمْ أَوْلَى...، ١٣٢

أَنَا أَقَاتِلُ عَلَى التَّنْزِيلِ وَ عَلِيٌّ يِقَاتِلُ عَلَى التَّأْوِيلِ، ٤٨٢

أَنَا الَّذِي سَمَّيْتَنِي أُمِّي حَيْدَرَهُ، ٢٣٧

أَنَا الْمُنْذَرُ وَ عَلِيٌّ الْهَادِي مِنْ بَعْدِي، يَا عَلِيٌّ!...، ٣٨

أَنَا بَابُ حَطَّةٍ، ٢٠٦

أَنَا حُجَّةُ اللَّهِ، وَ أَنَا خَلِيفَةُ اللَّهِ، وَ أَنَا صِرَاطُ اللَّهِ، وَ أَنَا بَابُ اللَّهِ، ٤٠٦

أَنَا عَبْدُ اللَّهِ وَ أَخُو رَسُولِهِ، ٥٢٥

أَنَا مَدِينَةُ الْعِلْمِ وَ عَلِيٌّ بَابُهَا، ٤١٠

أَنَا مَدِينَةُ الْعِلْمِ وَ عَلِيٌّ بَابُهَا فَمَنْ أَرَادَ الْبَيْتَ...، ٣٤٧، ٢١٨

أَنَا وَ اللَّهُ التَّبَأُ الْعَظِيمُ الَّذِي فِيهِ اخْتَلَفْتُمْ وَ عَلِيٌّ وَلَايَتِي...، ٥٦٩

أنا وعلّى من شجره واحده و ساير الناس...، ٣٣٢

أنت خليفتي فى أهلى و دار هجرتى و قومى، ٢١٩

أنت صاحب لوائى فى الدّنيا و الآخرة، ١٣٦

ص: ٦٢٢

أنتم حزب الله و أعداؤكم حزب الشيطان، ٢٢٥

أنتم من طواغيت الأمم...، ٣٧٢

أنت منى بمنزله هارون من موسى إلا أنه...، ٢١٩، ٤٧٠

أنت منى و أنا منك، ٥٢٨

أول من أسلم على بن أبي طالب، ١١٠

بأن عصمهم من الذنوب و برأهم من العيوب، ٣٩٣

برز الايمان كله إلى الشرك كله، ١٨٥

بشروطها و أنا من شروطها، ١٢٧

بعث النبي (صلى الله عليه و آله) يوم الإثنين و أسلمت يوم الثلاثاء، ١١٠

بغض بنى هاشم نفاق، ١٢٩

بلى كانت فى أيدينا فذك مما اظلمت السماء...، ٤٥٥

بمعصيتكم امامكم فى الحق و طاعتهم امامهم فى الباطل، ٩٩

بنى الإسلام على خمس: على الصلاة و الزكاة و...، ٦٤

بيت على و فاطمه حجره رسول الله...، ٢٤٠

تقتله الفئة الباغية، ١٩٢

تمسكوا بطاعه ائمتكم و لا تخالفوهم، فإن طاعتهم طاعه الله، ٢٣١، ٩١، ٨٢

ثم قام اللى بالقضيب فضربنى، و الله ما اردّ يده، ٣٨٢

جعل الله آل محمّد الأبواب التى يؤتى منها، ٢٧

جلسوا مجلسا كان آل محمّد احقّ به منهم، ٢٧

جهّزوا جيش اسامه، لعن الله من تخلف عنه، ١٩٣

حَبِّ عَلِيٍّ اِيْمَانٍ وَ بَغْضِهِ كُفْرٌ، ٤٨٧

حَبِّ عَلِيٍّ عِبَادَةٍ، ٢٠٠

حُبُّنَا اِيْمَانٌ وَ بَغْضُنَا كُفْرٌ، ١١٥

حَتَّى يَكُونَ بَعْضُكُمْ أُمَّةً لَأَهْلِ الضَّلَالَةِ، ١٠٠

حُجَّةُ اللَّهِ عَلَى الْعِبَادِ النَّبِيِّ وَ الْحُجَّةِ فِيمَا بَيْنَ الْعِبَادِ، ٢٠١

حُرِّمَتْ الْجَنَّةُ عَلَى مَنْ ظَلَمَ أَهْلَ بَيْتِي وَ آذَانِي فِي عَتْرَتِي، ١١٧

حِزْبُ عَلِيٍّ حِزْبُ اللَّهِ وَ حِزْبُ أَعْدَائِهِ حِزْبُ الشَّيْطَانِ، ٢٢٤

حَقٌّ وَ بَاطِلٌ وَ لِكُلِّ أَهْلٍ، ٢٢٨، ١١٣

خَذَلُوا الْحَقَّ وَ لَمْ يَنْصُرُوا الْبَاطِلَ، ٤٧٩، ٢٤٢

سِتْقَاتِلُ بَعْدِي النَّاكِثِينَ وَ الْقَاسِطِينَ وَ الْمَارِقِينَ، ٤٧٨

سِتْقَاتِلُكَ الْفِتْنَةُ الْبَاغِيَّةُ، ١٢٢

سَدُّوا الْأَبْوَابَ إِلَى الْمَسْجِدِ إِلَّا بَابَ عَلِيٍّ، ٢١٣

سَلِمَ لِمَنْ سَأَلَكُمْ وَ حَرَبَ لِمَنْ حَارَبَكُمْ، ١٧٥

سَلَّمُوا عَلَى عَلِيٍّ بِأَمْرِ الْمُؤْمِنِينَ، ١٠٤

سَلُونِي قَبْلَ أَنْ تَفْقِدُونِي، ٥٢١، ٣٩٦، ٣١٦

سَيَكُونُ بَعْدِي خُلَفَاءٌ، وَ مِنْ بَعْدِ الْخُلَفَاءِ أُمَرَاءٌ، ٢٥١

شَجْرُهُ فِي الْجَنَّةِ، أَصْلُهَا فِي دَارِ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ...، ٣٣١

شَرْقًا وَ غَرْبًا، فَلَا تَجِدَانِ عُلَمَاءَ صَحِيحًا إِلَّا...، ٥٣٨

شَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَقٌّ فَمَنْ لَمْ يُؤْمِنْ بِهَا...، ٣٤٣

شَقُّ لَنَا اسْمِينَ مِنْ أَسْمَائِهِ، فَذُو الْعَرْشِ مَحْمُودٌ، ٥٦٦

شيعتنا المتبادلون في ولايتنا، المتحابون في مودتنا...، ١٠٢

شيعتنا، المسلمون لأمرنا، الآخذون بقولنا، المخالفون لأعداءنا، ٨٣

شيعتنا أهل الهدى و أهل التقوى و أهل الخير و...، ١٠٧

صبرت و في العين قذى و في الحلق شجى، ٢٤٤

ص: ٦٢٣

صلاه في مسجد الكوفه تعدل الف صلاه، ٥٤٣

طوبى لمن احبهم و الويل لمن ابغضهم، ١١٧

عجبت لمن يتصدى لإصلاح الناس و نفسه اشد...، ٧٩

عصمكم الله من الزلزل و آمنكم من الفتن، ٣٥، ٣٩٤

علم رسول الله (صلى الله عليه و آله) علينا (عليه السلام) الف حرف...، ٦٠٥

على آيه الحق و رايه الهدى، ١٣٧

على اخي و صاحب لوائي، ١٣٦

على اول من آمن بي و صدقني، ١١٠

على اولي المؤمنين بالمؤمنين بعدى، ٢٢٢

على باب علمي...، ٣٤٧

على بن ابي طالب اقدم امتي سلما و أكثرهم علما، ٨٤

على بن ابي طالب باب حظه من دخل منه كان مؤمنا، ٢٠٦

على كل باب من أبواب الجنه الثمانيه: لا اله الا الله...، ٤٢٣

عليكم بحب آل نبيكم، فإنه حق الله عليكم، ٢٧٣، ١٦٠

على مع الحق و الحق مع على، ٤٦٩، ٤٢٢، ٤١٨، ٢٢٩، ١١٣

على مع الحق و القرآن، و الحق و القرآن مع على...، ٤١٩

على مع القرآن و القرآن مع على، لن يفترقا...، ٤١٨، ٤٢٢

على منى مثل رأسى من بدنى، ٥٢٨

على منى و أنا من على، ٤١٤

على و سبطاى و تسعه من ولد الحسين...، ٢٦

علی و شیعتہ ہم الفائزون، ۴۶۹

علی ولی کل مؤمن بعدی، ۵۵۹

عندنا کتاب علی سبعون ذراعا، ۵۱۰

عندی علم المنایا و البلیایا و الوصایا...، ۳۹۷

عنوان صحیفه المؤمن حبّ علی بن أبی طالب، ۲۰۰

فالحقّ ما رضیتموه و الباطل ما سخطتموه، ۲۲۹

فالزّاعب عنکم مارق، و اللّازم لکم لاحق...، ۲۰۳

فالزّافضی کلّ من رفض جمیع ما کره الله...، ۲۷۸

فالقرآن آمر زاجر و صامت ناطق، حجّه الله علی خلقه، ۲۰۳

فإن اقلّ یقولوا: حرص علی الملک و ان اسکت...، ۴۲۰

فإن أمرکم بسبّی فسبّونی،...، ۳۰۷

فإنّه لا سواء إمام الهدی و إمام الرّدی، ۹۹

فإنّهم حجّتی علیکم و أنا حجّجّه الله، ۵۹۸

فأین تذهبون و انّی توفکون؟ و الأعلام قائمه...، ۵۳۹

فذوقوا و بال ما فرّطتم فیہ بما قدّمت أیدیکم...، ۴۵۹

فرفضتم الشرّ و استقمتم مع أهل بیت نییکم...، ۲۷۸

فقسمه الجنّه و النار اذا كانت علی حبّه و بغضه...، ۴۸۷

فلا تقدّموهم فتهلکوا، و لا تقصّروا عنهم...، ۵۶۲

فلما نهضت بالأمر، نکثت طائفه و مرقت...، ۵۲۶

فنظرت فاذا لیس لی معین إلاّ أهل بیتی، ۷۰

فو الله لا يقتل منكم عشره و لا يسلم منهم عشره، ١٩٠

فو الله ما شيعتنا إلا من اتقى الله و أطاعه و ما كانوا...، ١٠٧

فو الله ما شيعتنا إلا من أطاع الله عزّ و جلّ...، ٥٢٩

فو الله ما كترت من دنياكم تبرا، ١٧٨

فهم الأئمة الطاهرون و العتره المعصومون و الدّريه، ٢٥٣

فيا عجباً! بينا هو يستقبلها فى حياتها إذ عقدها...، ٨٥

فيا لله و للشورى...، ٣٤٥

ص: ٦٢٤

قبرى بسرّ من رأى امان لأهل الجانبين، ٤٦٥

قد بقى عليك من ذلك فريضة مّا يحتاج...، ٤٦٣

قرأت فى كتاب أبى: الأئمة فى كتاب الله إمامان...، ٩٩

قلّ يا رسول الله عن صفيتك صبرى...، ٥٤٩

قوم يقاتلون علينا و هو على الحقّ و هم على الباطل، ١٩١

قيل هذا جعفرى، فيسرني ذلك و يدخل علىّ منه...، ٥٣٦

كان أمير المؤمنين يعجبه أن يروى شعر ابى طالب...، ٢٦٧

كان لإدريس أصحاب من الرافضة مؤمنون...، ٢٧٨

كلّ بدعه ضلاله و كلّ ضلاله فى النار، ٣١٨

كلّما اراد جبار من الجبابره هلكه آل محمّد قصمه الله، ١١٨

كلّ ما لم يخرج من هذا البيت فهو باطل، ٥٣٨

كلّ من دان الله عزّ و جلّ بعباده يجهد فيها نفسه و لا إمام، ٢١٦

كلمه حقّ يراد بها الباطل، ٥١٧، ٢٢٩

كمال الدين ولايتنا و البرائه من عدونا، ٥٩٦، ٢١٦، ١٧٥

كنا نرى لنا فى هذا الأمر حقًا فاستبددتم به علينا، ١٣١

كنتم جند المرأه و أتباع البهيمه، ٧٣

لا إله إلاّ الله حصنى، فمن دخل حصنى أمن من عذابى، ٢١٥

لا أكّر على من فرّ و لا أفرّ ممّن كزّ، و البغله تزجيني، ٢٦٢

لا تأخذنّ معالم دينك عن غير شيعتنا، ١١٥

لا تتجاوزوا بنا العبوديّة، ثمّ قولوا ما شئتم و لن...، ٤٤٨

لا تسبوا عليا و لا تحسدوه، فإنه ولي كل مؤمن، ٣٠٦

لا زلت مؤيدا بروح القدس ما ذببت عنا اهل البيت، ٦٠٣

لا سيف إلا ذو الفقار و لا فتى إلا علي، ٢٧٠

لأعطين الزايه رجلا... كزار غير فزار، ٢١١، ٢٣٨، ٢٥٥

لا فتى إلا علي و لا سيف إلا ذو الفقار، ٥١٨

لا يبلغ احد من شيعتنا حد الاستبصار حتى يعرفني، ٦٨

لا يحبنا إلا مؤمن تقى و لا يبغضنا إلا منافق شقى، ٥٦٢

لا يذهب بها إلا رجل من اهل بيتي، فبعث علينا...، ٤٣

لا يزال الدين قائما حتى تقوم الساعة او...، ٢١٠

لا يلحق فى منقبه من مناقبه، ٥٥٤

لا ينتفع عبد بعمله إلا بمعرفته بحقنا، ٢٣١

لا يؤدى عنك إلا انت او رجل منك، ٤٣

لضربه على لعمر و يوم الخندق تعدل عباده الثقلين، ١٨٥

لنا على الناس حق الطاعة و الولاية...، ٢٣٢

لو أحبني جبل لتهافت، ٢٠٠

لو كشف الغطاء ما ازددت يقينا، ٥٢١، ٣٩١

ليس الناصب من نصب لنا اهل البيت، لأنك...، ٥٨٢

ليس اميّه كهاشم و لا حرب كعبد المطلب، ١٢٩

ليس منا من لم يؤمن برجعتنا، ٢٨٣

ليس هم من الشيعة، و لكنهم من اولئك...، ٣٧٦

ما احثكم على طاعه الا و اسبقكم اليها، ٨٠

ما اسلموا و لكن استسلموا و اسروا الكفر، فلما...، ٦٣

ما اصبح بالكوفه احد الا ناعما...، ٣٨٩

ما احد ابتدع بدعه الا ترك بها سنه، ٣١٨

ما ابو طالب بن عبد المطلب مسلما مؤمنا، ٤٩

ما خالف العامه ففيه الرشد، ٣٧٨

ما زال الزبير رجلا منا اهل البيت حتى...، ٣٧٩

ص: ٦٢٥

ما زلت مظلوما منذ قبض رسول الله، ٥٤٨

ما شككت في الحق مذ اريته، ٣٩١

ما عبد الله بشئ مثل البداء، ١٢٤

ما عظم الله بمثل البداء، ١٢٤

ما عمّرت البلدان بمثل العدل، ٣٨٤

ما لله آية هي أكبر مني و لا لله من نباء أعظم مني، ٥٦٩

ما من أحد من الأولين و الآخرين الا و هو، ٣٤٣

مثل أهل بيتي مثل باب حطه في بني اسرائيل، ٢٠٦

من آذى فاطمه فقد آذاني و من آذاني فقد كفر، ١٤٣

من آمن بي و صدقني فليتول علي بن ابي طالب، ٥٩٦

من اتقى منكم و اصلح فهو منا اهل البيت، ٢٧

من احبنا فهو منا اهل البيت، ٢٧

من اذاع علينا شيئا من أمرنا فهو كمن قتلنا، ١٠٢

من اطاعكم فقد اطاع الله و من عصاكم فقد عصى الله، ٨٢

من أبغض عليا فقد أبغضني و من ابغضني فقد أبغض الله، ٣٠٦

من أحب أن يحيى حياتي و يموت مماتي و...، ١٧٥

من أحبّه فقد أحبّني و من أحبّني فقد أحبّ الله، ٢٠٠

من أراد أن يحيى حياتي و يموت ميتتي و...، ١٧٥

من أراد أن ينظر إلى آدم في علمه و إلى نوح...، ٢٠٦

من زار جدّي عارفا بحقه كتب الله له بكلّ خطوه حجّه، ٢٩٥

من زارني حيا او ميتا، او زار اباك او زار اخاك او...، ٢٩٣

من سب عليا فقد سبني و من سبني فقد سب الله...، ٣٠٦

من سره ان يحيى حياتي و يموت مماتي و يسكن...، ٥٩٧

من صارع الحق صرعه، ١١٧

من صلى صلاه لم يصل فيها علي و لا على اهل بيتي...، ٣٦٦

من فارق عليا فقد فارقتني، ان عليا مني و انا منه، ٤١٤

من كمال السعاده السعي في اصلاح الجمهور، ٧٩

من كنت امامه فعلي امامه، ٢٠٥

من كنت مولاه فعلي مولاه، ٣٩٩، ٢٤٦، ٢٢٢، ١٤٢، ٥٣، ٥٩٠، ٥٥٨

من مات و لا امام له مات ميتة جاهليه، ٨٩

من مات و ليس له امام فميتته ميتة جاهليه، ٢٠٢

من يؤاخيني و يؤازرني و يكون وليي و وارثي...، ٢٢١

موال لكم و اولياءكم مبعوض لأعداءكم و معاد لهم، ١٧٥

مه، هذا اسم لا يصلح إلا لأمر المؤمنين، الله سماه به، ١٠٣

مؤمن بايا بكم مصدق برجعتكم، ٢٨٤

نحن آل الله و ورثه رسوله، ٢٤

نحن ابواب الله و نحن الصراط المستقيم، ٣٦٣

نحن اصحاب الأعراف، نعرف أنصارنا بسيماهم، ٧٢

نحن الأعراف، نوقف بين الجنة، فلا يدخل، ٧٢

نحن الفلك الجاريه في اللجج الغامره يأمن من ركبها، ٢١٤

نحن النّجباء و أفرطنا أفرط الأنبياء و حزينا حزب الله، ٢٢٤

نحن اهل الذّكر، ٣٢

نحن اهل بيت طهّهم الله، ٣٥

ص: ٦٢٦

نحن شجره العلم، و نحن أهل بيت النَّبِيِّ...، ٥٣٥

نحن و شيعتنا حزب الله و حزب الله هم الغالبون، ٢٢٥

نحن و لاه امر الله و خزنه علم الله و عيبه و حى الله، ٩٠

نشدتكم بالله هل فيكم احد نصبه رسول الله...، ٥٤

و ادفنى ليلا و لا تعلم أحدا، ٢٦٠

و الإمامه نظاما للإمامه، ٨٩

و الحق معكم و فيكم و منكم و إليكم و أنتم أهله...، ٢٢٩

و الطاعة تعظيما للإمامه، ٨٢

و الله لو ان الحسن و الحسين...، ٣٨٨

و الله لو و لوا عليكم لعملوا فيكم بعمل كسرى و قيصر، ٦٥

و الله يا على... لولاك لم يعرف حزب الله...، ٢٢٥

و اما الحوادث الواقعة فارجعوا فيها إلى رواه أحاديثنا، ٢٠٣

و اما العدل فأن لا تنسب إلى خالقك ما لامك عليه، ٣٨٧

و انت غدا على الحوض خليفتي، ٣٠٣

و انما أنا رجل منكم...، ٣٨٨

و انى لعالم بما يصلحكم و يقيم اودكم...، ٣٢٣

و ايم الله لو لا مخافه الفرقه بين المسلمين و...، ٣١٤

و أخذوا يميننا و شمالا ظعنا فى مسالك الغى...، ١٩٥

و روى ان الله تعالى عرض عليا على الأعداء...، ٢٦٢

و شيعته هم المؤمنون حقا، ١١٦

و قد عرفوا العدل و رأوه و سمعوه...، ٣٨٩

و كان الأحبّ اليه ان يقرّهم على ما صنعوا من آن...، ٣١٤

و كان كمال الدّين بولايه على بن ابى طالب (عليه السلام)، ٣٠

و لا تذيعوا أمرنا و لا تحدّثوا به إلّا أهله...، ١٠٣

و لا فتى إلّا عليّ لا سيف إلّا ذو الفقار، ٢٨٥

و لا يقبل دينا إلّا بولايه من امر بولايته، ٢٤٧

ولايه عليّ بن ابى طالب حصنى، فمن دخل...، ١٢٧

و لكن لا رأى لمن لا يطاع، ٨٣

و لهم حقّ الولاية و فيهم الوصيّه و الوراثه، ٥٦٠

و ما اخذ الله على العلماء...، ٣٨٨

و ما كنت إلّا كقارب ورد و طالب وجد، ٤٦٥

و من أخذ يمينا و شمالا ذمّوا اليه الطّريق و...، ١٩٦

و ميراث النبوه عندكم، ٥٦٠

هذا أخى و وارثى و وصيّى...، ٥٩٣

هذا عليّ إمامكم و وليكم...، ٢٠٥

هذا عليّ أخى و وصيّى و وزيرى و وارثى و خليفتى...، ٢٢١

هذا كتاب الله الصّامت و انا المعبّر عنه، فخذوا...، ٤٨٥

هذه بيعه عامّه من رغب عنها رغب عن دين الإسلام، ١٣٣

هكذا تيجان الملائكه، ٤٢٤

هلك فى رجالان: محبّ غال و مبغض قال، ٤٤٩

هلم اكتب لكم كتابا لا تضلّوا بعده، ١٤٥، ٥٦٨،

هم الأئمّه من عتره رسول الله، ٣٢

هو ما نحن عليه اليوم أنا و اهل بيتي، ٤٥٨،

هو يوم عباده و صلاه و شكر لله و حمد له و سرور...، ٢٢

هي و الله فريضة من الله على العباد لمحمد، ٣٩

ص: ٦٢٧

ياسين محمّد (صلى الله عليه و آله) و نحن آل ياسين، ٢٨

يا على، الأئمّه الرّاشدون المهديّون المغصوبون... ٢٥٣

يا على! العمائم تيجان العرب، ٦١٤

يا على! انت المظلوم من بعدى، فويل لمن ظلمك... ٥٤٨

يا على... انت صاحب شجره طوبى فى الجنّه، ٣٣١

يا على! انت صاحبى على الحوض غدا، ٣٠٣

يا على! إنك مبتلى و الناس مبتلون بك، ٢٦٢

يا على! إنك و الأوصياء من بعدك اعراف... ٧٣

يا على! أنت الامام و الخليفه من بعدى، ٢١٠

يا على!... أنت خليفتى إستخلفتك بأمر ربّى، ٢٤٩، ٢١٠

يا على! أنت منى بمنزله هبه الله من آدم، و بمنزله سام... ٢٢٠

يا على! أنت وصيى و خليفتى على أهل و امتى... ٢١٠

يا على! أنت وصيى و خليفتى و إمام أمتى بعدى، ٢٠٥

يا على! أنت وليّ النّاس بعدى فمن أطاعك... ٢٢٢

يا على! شيعتك الذين يخافون الله فى السّر و العلانيه، ١٠٧

يا على! لا يحبّك إلا مؤمن و لا يبغضك إلا منافق، ٥٦١

يا على... و انت النّبأ العظيم و انت الصّراط المستقيم، ٥٦٩

يا كميل نحن الثقل الأصغر و القرآن الثقل الأكبر، ٢٠٩

يا معلّى! اكنتم امرنا و لا تدعه فأنه من كنتم... ١٠٢

يا وليّ الله، أنت أوّل مظلوم و أوّل من غضب حقّه، ٥٤٨

يقولون: الرّافضه؟ نعم و اللّٰه رفضتم الكذب و...، ٢٧٨

يكون بعدى اثنى عشر اميرا كلّهم من قريش، ٢١٠

يوم غدير خمّ افضل اعياد امتى...، ٤٢٨

ص: ٤٢٨

الف: اشعار فارسی

اولین آفتاب برج شرف، ۲۶۱

اولین پیشتاز در ایمان ۱۰۹

آسمان بار امانت نتوانست کشید، ۱۰۱

ایام اگرچه همه از حیّ قدیر است، ۴۳۰

آن آه که در چاه دمیدی، خون شد ۴۱۶

این بشرا خانه نهادی و نگفتی خام است، ۴۸۳

آن شاه که او قسیم نار است و جنان، ۴۸۷

ایستادن نفسی نزد مسیحا نفسی، ۲۹۵

آن طفل شیردل که به توفیق ایزدی، ۲۳۷

ای علی ای عدالت مظلوم، ۳۹۰

آن قلعه گشایی که در قلعه خیر، ۲۵۶

سر ای غدیر خم که هستی روز بیعت با امام، ۴۳۶

آنکو به تو بگزید خسی را ز سر جهل، ۱۰۶

ای کوفه، ای کتیبه بیداد، ۵۱۶

آنکه در حین سلات از مال خود دادی زکات، ۲۴۰

ای نخستین شهید در محراب، ۳۴۹

آنکه در مغرب به مشرق کره رجعت آفتاب، ۲۱۲

این محنتی که میکشم از تنگی نفس، ۲۵۹

از خلقت ما خلق که امری ازلی است، ۱۱۱

بارها گفت محمد که علی جان من است، ۳۷

از علی آموز اخلاص عمل، ۷۱

با عترتیم و چون غزل عاشقانه ایم، ۱۱۲

اسدالله در وجود آمد، ۷۱

برق شمشیر درخشید و از آن، ۴۶۵

اسیر نفس نشد یک نفس علی ولی، ۱۰۴

بروای گدای مسکین در خانه علی زن، ۲۴۰

اگر از تشنگی روز قیامت ترسید، ۳۰۳

بزرگ مایه ایجاد قادر ازلی، ۳۷

اگر از حسن عالمگیر او واقف شدی، زاهد، ۲۹۶

بگو تراب ببالد که بوتراب آمد، ۱۲۳

اگر پیمان مردم با «ولی» بود، ۴۴۳

به حکم قاطع کشور گشای مصطفوی، ۳۴۸

اگر ناتوانی بگو: یا علی، ۶۱۲

به فره، گر نظری لطفی بوتراب کند، ۴۸

اندیشه غرق لذت نهج البلاغه، ۵۸۵

بی پرده بگو علی خدانیست، ۶۰۴

پایی که نیست همره مولا، شکسته باد، ۳۹

پدرم روضه رضوان به دو گندم بفروخت، ۲۸۵

پس از مصطفی مدح شیرخدا، ۲۳۶

تا که شد ارض نجف آرامگاه بوترابه، ۵۷۲

تشنگان وادی ایمان چو در کوثر رسند، ۳۰۳

تولای شما فرض خدایی است، ۳۹، ۱۶۴

جز علی مرتضی در بارگاه مصطفی، ۳۹۶

جنگ هفتاد و دو ملت همه را عذر بنه، ۴۵۸، ۲۲۹

چاههای کوفه را هم چون فقیران قسمتی است، ۴۱۷

چون تو بابی آن مدینه علم را ۲۱۸، ۳۴۷

چون تو با حقی و چو حق باتوست، ۴۱۸

چون علی عین محند شد، محمد از علی، ۴۱۴

چه غم دیوار امت را که باشد چون تو پشتیان، ۲۱۵

چه گفت آن خداوند تنزیر و وحی، ۳۴۷

ای حاجت به کلاه و تری داشتنت نیست، ۲۵۸

حرم کعبه تو را مولد از آن شد، یعنی، ۵۵۷

خاکم و از مهر او آینه ام، ۴۸

خورشید به فرمان تو بر گشت زمغرب، ۲۱۳

خوش بود گر محک تجربه آید به میان، ۲۶۲

در باب جنان دست ولاکوبیدم، ۶۱۲

در جوانمردی بسی بودند با شمشیر و تیر، ۵۱۸

در جهانی همه شور و همه شر، ۶۰۴

در رکاب رسول، پا به رکاب، ۴۷۰

درست این سخن، گفت پیغمبر است، ۲۱۷

در مذهب ما، کلام حق نادعلی است، ۵۶۴

دلایل قوی باید و معنوی، ۵۵

دل با تو همیشه متجلی خواهد بود، ۵۳۸

دوباره بولهب آتش برافروخت، ۲۴۱

دیانت بی شما کامل نگردد، ۴۶۴

دیدی که خون ناحق پروانه شمع را، ۱۱۷

راز بگشا ای علی مرتضی، ۳۲۱

راز دل افلاک به یک مشت گل و خاک، ۴۷۲

راست گفتمی که آن حصار بلند، ۲۵۶

رومی، نشد از سر علی کس آگاه، ۸۷

سقیفه ساعد ماتم شد آن روز، ۳۱۰

سلطان تخت گاه «سلونیه شه نجف»، ۳۱۶

شرح مدایح تو کجا حد ممکنات، ۳۳۹

شهرت عدل، از قضاوت توست، ۴۸۸۷۴۷۰

شیر خدا و مخزن اسرار «لوکشف»، ۷۱

شیرخدای وصفدر میدان و بحر جود، ۷۹

شیردل «لافتی»، شیرخدا مرتضی، ۵۱۸

شیعه و تن به بیداد دادن، ۵۲۹

عالم علم بود و بحر هنر، ۴۱۶

علی، احمد، علی موسی و عیسی، ۲۰۷

علی ای همای رحمت، تو چه آیتی خدا را، ۶۰۷

علی به جای محمد، به انتخاب خدا، ۵۹۴

علی داد، یزدان بدو ذوالفقار، ۲۷۲

علی را قدر، پیغمبر شناسد، ۴۱۴

عمر کوتاه توای فاطمه، فهرست غم است ۲۶۰

غدیر چشمه پاکی است در دل تاریخ، ۴۳۸

ص: ۶۳۰

غدیر، حاصل تبلیغ انبیا همه عمر، ۵۵

نه خدا توانمش خواند، نه بشر توانمش گفت، ۶۰۴

غفلت نگر که پشت به محراب کرده ایم، ۵۳۹

به هر علمی گه حکم از شرف چون علم او باشد، ۲۷۲

فارغ از باب و أم و اعمام باش، ۱۷۱

نه هر کو بر فراز منبر آید، ۳۱۶

فاش میگوید به ما لوح و قلم، ۱۹۶

هر شب هزار مرتبه تکبیر میشنید، ۵۸۱

فروزان مشعل همواره جاوید، ۲۳۰

هر کس که بنض شیر خدا در درون اوست، ۵۸۳

قسم به خالق بی چون و صدر بدر انام، ۹۷

هزاران دست بیعتگر کجا رفت؟ ۱۴۸

کاشف سر خلافت، رازدار «لو کشف»، ۵۲۱

هستیم زجان بنده اولاد علی، ۵۶۳

کتاب فضل تو را آبه بحر کافی نیست، ۴۶۷، ۴۰۶

همچنان در فهر جباران به نیغ ذوالفقار، ۲۳۸

کرده عطا قیر و اسیر و یتیم را، ۳۲۲

یارب به علی، سینجلی را برسان، ۵۶۴

کس را چه زور و زهره که وصف علی کند؟، ۴۵۴، ۳۲۲

یا علی تو محو مطلق بوده ای، ۴۱۸

کسی را میسر نشد این سعادت، ۵۵۷

یک گوش حق شناس، دریغا، ۴۱۷

کوی نداشت حضرت صدیقه، ۲۳۸

گر شهر علم ذات احد، احمد است و بس ۴۸

گفت مرد حکیم، رو تنها، ۴۱۷

گفت، من تیغ از پی حق میزنم، ۳۹۲، ۱۸۶

گویند که مرتضی علی در نجف است، ۵۴۱

لافتی إلیعلی» گویند اهل روزگار، ۵۱۸

ما دلسپردگان بی قرآن و عترتیم، ۳۶۳، ۱۹۵

مردی، زکننده در خیبر پرس، ۳۰۳

مسجد کوفه داغدار از تو، ۵۴۴

مسلم استی، دل به اقلیمی میند، ۱۷۰

منبر و محراب کشد انتظار، ۵۳۱

من غلامی از غلامان امیرالمؤمنینم، ۴۰۷

ناریان مناریان را جاذبانده، ۱۸

ندیده کسی در جهان این سعادت، ۳۴۹

ص: ۶۳۱

ب: اشعار عربي

آل على شيعه الرحمان، ٢٥

الحرب إن باشرتها فلا يكن من الفشل، ١٣٦

انا الغلام اليمنى البجلى، ٢٦٦

ان الحسين أصيب فى يوم السقيفه، ٣١١

انا و جميع من فوق التراب، ٤٨

إن يكن يجعل الله البنون، ٥٥٨

أنا مولى لامام به فرض علينا، ٤٦٤

بال محمد عرف الصواب، ٢٧

تالله ما كربلا، لولا سقيفهم، ٣١٢

تغيرت البلاد ومن عليها، ٢٦٨

عموما قلته فاجئه، ٤٧٣

سبقتكم إلى الإسلام طرا، ١١٠

على الله فى كل الأمور توكلى، ٧٩

على ته جنه، ٤٨٧

فإن كنت بالشورى ملكت امورهم، ١٤٣

فأصبح اهل الشام قد رفعوا القنا، ٤٨٤

فقال له قم يا على فانى، ٢٢٦

قالوا: ترفضت، قلت كلا ٢٧٦

قد قال إذ منى اليمامه، ٤٢٤

تو شق قلبى تيدا وشطه، ٢٠٠

من قلب متيم مستهام، ٦٠٣

من معشر هم دين و بغضهم، ٥٦٢

نار عليا مظهرالعجائب، ٥٦٣

نحن ضربنا كم على تنزيله، ٤٨٣

نن قتلنا سيد الخزرج سعد بن عباده، ٣٠٩

وعلى واضع أقدامه، ١٢٢

وفى الصدر لبانات، ٤١٦

وى بنفسى خير من وطىء الحصن، ٥٢٣

ولكن امره كان أبرم بينهم، ٤٧٣

وما ذنبنا عندالنواصب ويلهم، ٥٨٣

ها على بشر كيف بشر، ٦٠٤

هذا على والدى يقوده ١٣٦

هوالحبيب الذى ترجى شفاعه، ٢٤٢

هوالنبا العظيم و فلک نوح، ٥٦٩

يا اهل بيت رسول الله حبكم، ٣٦٦

يا صاحب القبه البيضاء فى النجف، ٥٧٣

يناديهم يوم الغدير نبيهم، ٥٩١، ٢٢٦

ص: ٦٣٢

اشخاص

(١)

آمدى

ابن ابى الحديد

ابن تيميه

ابن كواء

ابن ملجم

ابن ميثم بحرانى

ابو بكر

ابو تراب

ابو طالب

ابو عبيده جراح

اسامه بن زيد

اسد الله

امام زمان عليه السلام

امام على عليه السلام

امير المؤمنين عليه السلام

بسر بن أرتاه

بو تراب

ثابت بن دينار

حجر بن عدی

حسان بن ثابت

حیدر

حیدر کزار

ذو النّدیہ

رضوان

زبیر

زہراء

زیاد بن ابیہ

زید بن علی

سعد بن عبادہ

سلیم بن قیس

سید رضی

شرف الدین

شیخ آقا بزرگ

ضحاک بن قیس

ضرارہ بن ضمیرہ

طلحہ

عایشہ

عبد اللہ بن زبیر

عبد الله بن سبا

عبد الله بن عامر

عثمان بن عفان

علامة امينى

علامة مجلسى

على بن ابى طالب عليه السلام

عمار ياسر

عمران

عمر بن خطاب

عمرو عاص

فاطمه زهرا عليها السلام

فيض الاسلام

قاضى نور الله

مالك اشتر

محمد بن ابى بكر

محمد تقى قمى

مرتضى

مروان بن حكم

ميثم تمار

مير حامد حسين

نضر بن حارث

یعلی بن منیه

ص: ۶۳۳

۱-۱). از اینجا به بعد، فهرست موضوعی مدخلهاست، نه آنچه در متن کتاب و توضیحات آمده است.

موضوعات و مفاهيم

آداب و اعمال روز غدیر

آیات برائت

آیات غدیر

آیة ابرار

آیة اکمال دین

آیة انذار

آیة اولی الامر

آیة اهل ذکر

آیة تبلیغ

آیة تطهیر

آیة ارسال رسل

آیة ليله المبيت

آیة مباہله

آیة منذر و هادی

آیة مودت

آیة ولایت

ابلاغ آیات برائت

اتمام نعمت

اثنی عشریه

اجتهاد در مقابل نص

اجماع

احادیث غدیر

احتجاج به غدیر

احتجاج و مناشده

اخوت اسلامی

ادبیات شیعی

ادبیات ضدشیعه

ادبیات غدیر

اذان بلال

ارتداد سیاسی

ارکان پنجگانه اسلام

از خلافت تا سلطنت

استبصار

استنصار

اصلاحات علوی

اصول مذهب

اطاعت

افضلیت علی علیه السلام

القاب و کنیه های علی علیه السلام

امامان شیعه

امامت

امامت مفضول

امام خمینی و غدیر

امام شناسی

امامیه

امانت و عرضه امانت

امر

انتخاب و انتصاب

ص: ۶۳۴

اوصاف شيعه

اوصاف على عليه السلام

اولو الامر

اولين مسلمان

اولين مظلوم

اهل الذكر

اهل بغى

اهل بيت

اهل حلّ و عقد

اهل سنّت و جماعت

ايمان

بازى با خلافت

بت شكنى على عليه السلام

بداء

بدعت

بيعت اجبارى

بيعت شكنان

پنجاه و پنج سؤال از تاريخ

پنج شنبه شوم

پيام غدیر

پیمان الهی

تاریخ شیعه

تبرک و توسل

تجربه غدیر برای عاشورا

تربیت ولایی

تسنن

تشیع

تشیع علوی و تشیع صفوی

تشیع و ایران

تقریب بین مذاهب

تقیه

تلمیحات غدیری و علوی

توسل

تولی و تبری

ثروت اندوزی

جلوگیری از تدوین حدیث

جهاد با اهل بغی

چهارصد کتاب در شناخت شیعه

حبّ علی

حجّت شناسی

حدیث اخوت

حدیث امارت

حدیث امامت

حدیث انذار

حدیث اوصیای دوازده گانه

حدیث باب حطه

حدیث بدء دعوت

حدیث تشبیه

حدیث تهنیت

حدیث ثقلین

حدیث خاتم

حدیث خلافت

حدیث دار

حدیث دوازده جانشین

حدیث رایت

حدیث ردّ الشمس

حدیث سبقت به اسلام

حدیث سدّ ابواب

حدیث سفینه نوح

حدیث سلسله الذهب

حدیث طیر مشوی

حدیث علی مع الحق

حدیث غدیر

حدیث قلم و کاغذ

حدیث کساء

حدیث کسر اصنام

حدیث لا فتی

حدیث مباہلہ

حدیث مدینہ العلم

حدیث منزلت

حدیث وزارت

حدیث وصایت

حدیث ولایت

حدیث ہدایت

حدیث ہزار باب علم

ص: ۶۳۵

حديث يوم الازدار

حديث يوم الدار

حركت استبصار

حزب على حزب خدا

حسبنا كتاب الله

حقّ

حقّ با على است

حقوق اهل بيت عليهم السلام

حكومت علوى

حملة حيدرى

خذلان حقّ

خصايش امام على عليه السلام

خطبة شقشقيه

خطبة غديريّه

خطبة فديكيه

خط معلّى

خلافت

خلافت بي دليل

خليفه بلا فصل

دعاى كميل

دعای ندبه

دفن شبانه

دوستی دشمنان، دشمنی دوستان

دولتهای شیعی

دین علی علیه السلام

ذوی القربی

راشدین

رافضی

راویان غدیر

رجعت

رجعت سیاسی

رزیهٔ یوم الخمیس

روزشمار سقیفه

زهد علی علیه السلام

زیارت

زیارت امیر المؤمنین علیه السلام

زیارت امین الله

زیارت جامعه کبیره

زیارت عاشورا

ساقی کوثر

سبقت به اسلام

سبّ و لعن

سخنان علی علیه السّلام

سریال امام علی علیه السّلام

سکوت ۲۵ ساله

سلم و حرب

سلونی قبل ان تفقدونی

سنّت و بدعت

سند حقانیت علی علیه السّلام

سنّی

سوره هل اتی

سیاست علوی

سیره علوی

شاهدان غدیر

شبهات ضد شیعه

شعار امام علی علیه السّلام

شعر امام علی علیه السّلام

شعراى غدیر

شعر شیعی

شعر غدیر

شفاعت

شمايل على عليه السلام

شورا

شورای خلافت

شهر علم

شهيدان راه فضيلت

شيعة در تاريخ

شيعة شناسی

صبر على وار

صحابه

صراط مستقيم

صفات ائمه

صلوات

صيغۀ برادری

طاغوت

ص: ۶۳۶

ظلم اوّل

ظلم به علی علیه السّلام

ظلمه

عزّت

عدالت

عدالت صحابه

عدل خداوند

عدل علی علیه السّلام

عرفان علوی

عصمت

عقد اخوت

علم بلایا و منایا

علی از زبان دیگران

علی از زبان علی علیه السّلام

علی در آثار هنری

علی در فرهنگ عامیانه

علی در قرآن

علی منی و انا من علی علیه السّلام

علی و جمع اضداد

علی و چاه

علی و حق

علی و خلفا

علی و قرآن

عهد

عهدنامه مالک اشتر

عید غدیر

عید امت

غدیر و عاشورا

غدیر و فرهنگ مکتوب

الغدیر و وحدت اسلامی

غدیریه های فارسی

غصب خلافت

غلو

فتوای شیخ شلتوت

فتوت

فرقه های شیعه

فرهنگ غدیر

فریضه ولایت

فزت و ربّ الکعبه

فضایل اهل بیت علیهم السلام

فضایل علی علیه السلام

فلسفه سیاسی اسلام

قتال بر تأویل

قرآن و عترت

قضاوت‌های حضرت علی علیه السلام

قلمرو حکومت علی علیه السلام

کارگزاران حکومت علی علیه السلام

کتابشناسی امام علی علیه السلام

کتابشناسی غدیر

کتابشناسی نهج البلاغه

کتاب و سنت

کتمان فضایل علی علیه السلام

کلمات قصار

گواهان غدیر

لا فتی الا علی علیه السلام...

لعن صحابه

لو كشف الغطاء

لو لا علی علیه السلام لهلك عمر

مؤاخات

مباهله

مدارس آیات

مدایح علوی

مذاهب اربعه

مذهب جعفری

مرجعیت دینی و علمی اهل بیت

مروّت و مردانگی

مطاعن

مظلومیت شیعه و اهل بیت علیهم السّلام

مظلومیت علی علیه السّلام

مقاله شناسی امام علی علیه السّلام

ملاحم و فتن

مناشده به غدیر

مناقب

منع نگارش حدیث

من کنت مولاه

ص: ۶۳۷

مولی

میثاق

میراث نبوت

میزان حق

ناصری

نام علی علیه السلام

نامه نانوشته

نامه های امیر المؤمنین علیه السلام

نص و اجتهاد

نقد کتابهای ضد شیعه

نقش نگین

نماز سیاسی

نماز هزار رکعت

نهضت های شیعی

نیاز به حجّ الهی

وارث پیامبر

واقعه غدیر خم

ودایع رسالت و امامت

وصایت

وصی

ولایت

ولایت علوی، حیات محمدی

ولایت فقیه

ولایت علی علیه السلام

وہائیت

ہادی

ہا علیٰ بشر کیف بشر

ہزار باب علم

ہزار منقبت

هل أتى

ہمای رحمت

ہمگام با اہل بیت علیہم السلام

یا علیٰ علیہ السلام

ص: ۶۳۸

جاها و شهرها

آبار علی

اعراف

باغ غدیر

بصره

بیت الأحران

بیت الطّشت

ثویّه

جحفه

جرف

چاه

چشمه علی

حوض کوثر

حیدرآباد

خانه علی در کوفه

خانه فاطمه و علی علیهما السلام

خم غدیر

خیبر

دکّه القضاء

ذی قار

راه غدیر

رجبه

سالن امام علی علیه السلام

سقیفه بنی ساعده

سواد کوفه

صفین

غدیر خم

غری

فدک

قبر پنهان علی علیه السلام

کتابخانه تخصصی امیر المؤمنین علیه السلام

کرخ بغداد

کوفه

محراب کوفه

مرقد امیر المؤمنین علیه السلام

مزار شریف

مسجد امام علی علیه السلام

مسجد براثا

مسجد ردّ الشمس

مسجد غدیر

مسجد كوفه

نجف آباد

نجف اشرف

نهر وان

ينبع

ص: ٦٣٩

ابزار و وسايل

آهن گداخته

انگشتر

پيراهن عثمان

جهاز شتران

دلدل

ذو الفقار

زره على عليه السلام

عمامه

ص: ٦٤٠

حادثه‌ها

پیدایش شیعه

تاجگذاری ابلیس

جشنواره شعر علوی

جنگ جمل

جنگ خندق

جنگ خیبر

جنگ صفین

جنگ نهروان

حجه الوداع

حکمیّت

خاتم بخشی

دفن شبانه و مخفیانه

ردّ الشمس

سال امام علی علیه السلام

سدّ ابواب

سیزده رجب

عید غدیر

قرآن بر نیزه کردن

کنگره امام علی علیه السلام

کنگره ولایت و اهل بیت

کنگره هزاره نهج البلاغه

لیله الهریر

مباهله

نهضت های شیعی

واقعه غدیر خم

هیجدهم ذی حجه

ص: ۶۴۱

اصطلاحات

آل الله

آل ياسين

اقيلونى، اقبلونى

امامزاده

امام نور، امام نار

امامى

امر

اهل حق

اهل حل و عقد

ايمان

با آل على...

باغى

بَخِّ بَخِّ لَكَ يَا عَلَى

برادر قرآن

بشرطها و شروطها

پرچمدار پیامبر

پنج تن آل عبا

پيراهن عثمان

ثقلین

جان پیامبر

چپ و راست

خمسه طيبه

درويش

سوء القضاء، حسن القضاء

شاه نجف

شجره طيبه

شجره ملعونه

شرطه الخميس

شهادت ثالثه

شهيد محراب

شيخين

شير خدا

صاحب لواء

صد و ده (۱۱۰)

عاه و خاصه

غديره

فاتح خيبر

فرقه ناجيه

فريقين

فلته

قرآن ناطق

قسيم النار و الجنة

كرار غير فزار

كرم الله وجهه

لا حكم الا لله

متشيع

مدينه العلم

مولود كعبه

ناد على

نازله روح على عليه السلام

نبا عظيم

نفرين مستجاب

نه خدا، نه جدا

ولايتي

هاشميات

هفتاد و دو ملت

يا على

يوم الإنذار

يوم البرائه

يوم التتويج

ص: ٦٤٢

اثبات الوصیه

احقاق الحق

استبصار

اسرار آل محمد

اصول اربع مأه

اعیان الشيعه

الإنتصار

بحار الأنوار

بهج الصباغه

پایگاههای شیعی در اینترنت

تأسيس الشيعه لعلوم الاسلام

دانشنامه امام علی علیه السلام

دانشنامه امير المؤمنين عليه السلام

ديوان امام علی علیه السلام

الذريعه الى تصانيف الشيعه

سخنان علی علیه السلام

شبهای پیشاور

شهداء الفضيله

صحيفه علويه

طبقات اعلام الشيعة

عقبات الأنوار

الغارات

الغدير

غور الحكم

كتاب سال ولايت

كتابشناسى امام على عليه السلام

كتاب على عليه السلام

المراجعات

مصحف على عليه السلام

موسوعه الامام على بن أبى طالب عليه السلام

نهج البلاغه

نهج السعاده

ولايت نامه

ص: ٦٤٣

گروهها

آل الله

آل بويه

آل على عليه السلام

اصحاب كساء

آل محمد صلى الله عليه و آله

ائمة اثني عشر

اصحاب جمل

اصحاب شورا

اصحاب صفين

اصحاب علباء

اصحاب على عليه السلام

اهل بيت عليهم السلام

باطيه

بنی هاشم

پيشمرگان امام على عليه السلام

پيمان شکنان

تفضيليه

ثقات امير المؤمنين عليه السلام

جعفریه

جيش اسامه

چهارده معصوم عليهم السلام

حروريه

حواريون على عليه السلام

خلفای راشدين

خوارج نهروان

راويان غدیر

زیدیه

سادات

سربداران

سلفیه

شاعران فارسی شیعی

شامیان

شرطه الخمیس

شیخیه

صحابه

صفویه

عدلیه

علویان

علی اللّهی

غلات

فرزندان على عليه السلام

قاسطين

قاعدين

كيسائيه

مارقين

مواليان يمنى

ناكثين

نخاوله

نواصب

واليان على عليه السلام

ياران على عليه السلام

ص: ٦٤٤

مؤسّسات و مراكز

بنياد نهج البلاغه

دار التقريب

ستاد بزرگداشت امام على عليه السلام

کتابخانه تخصصی امير المؤمنين عليه السلام

مجمع جهانی اهل بيت

مراكز غدیری

مکتبه الامام امير المؤمنين الخاصه

مؤسسه شيعه شناسی

ص: ۶۴۵

- ۱- آداب الصلاه، امام خمینی، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۷۰ ش.
- ۲- آل بویه، حامیان فرهنگ تشیع، سیف الله نحوی، پژوهشکده باقر العلوم، قم.
- ۳- آل بویه، علی اصغر فقیهی.
- ۴- آیات الغدير، علی الکورانی، مرکز المصطفی، قم، ۱۴۱۹ ق.
- ۵- ابن تیمیه، حیاته، عقائده،... صائب عبد الحمید، مرکز الغدير للدراسات الاسلامیه، قم.
- ۶- ابو طالب، تجلی ایمان، مجید پورطباطبایی، وزارت ارشاد اسلامی، تهران، ۱۳۷۲ ش.
- ۷- اثبات الهداه، شیخ حرّ عاملی، المطبعه العلمیه، قم.
- ۸- احتجاج، طبرسی، اسوه، تهران، ۱۴۱۶ ق.
- ۹- احقاق الحق، قاضی نور الله شوشتری، کتابخانه آیه الله مرعشی، مطبعه الخيام، قم، ۱۴۰۵ ق.
- ۱۰- اختصاص، شیخ مفید، انتشارات اسلامی، قم، ۱۳۶۳ ش.
- ۱۱- الآدب فی ظلّ التشیع، عبد الله نعمه.
- ۱۲- ارشاد القلوب، حسن بن محمد دیلمی، منشورات الشریف الرضی، قم.
- ۱۳- ارشاد، شیخ مفید، چاپ کنگره هزاره شیخ مفید، قم، ۱۴۱۳ ق.
- ۱۴- از سقیفه تا نینوا، موسی خسروی، مشهد، چاپخانه طوس، ۱۳۴۰ ش.
- ۱۵- الاستبصار، علی الکورانی، دار السیره، قم، ۱۴۲۱ ق.

- ١٦- اسرار آل محمّد، سليم بن قيس، ١٣٦٠ ش.
- ١٧- اسرار العقائد، ميرزا ابو طالب شيرازي، انتشارات مكتب اسلام، قم.
- ١٨- الاسرار العلويّه، محمّد فاضل المسعودي، المؤسسه الاسلاميه، قم.
- ١٩- الاسلام و الشيعة، محمود الشهابي، انتشارات دانشگاه تهران، ١٣٦١ ش.
- ٢٠- الاصابه في تمييز الصحابه، ابن حجر عسقلاني، دار الكتب العلميه، بيروت، ١٤١٥ ق.
- ٢١- اصل الشيعة و اصولها، محمّد حسين كاشف الغطاء، قم، ١٤١٥ ق.
- ٢٢- اصول كافي، محمّد بن يعقوب كليني، دار الكتب الاسلاميه، ١٣٨٨ ق.
- ٢٣- اضواء على السنّه المحمّديه، محمود ابوريّه، دار المعارف، مصر.
- ٢٤- اعيان الشيعة، سيّد محسن الامين، دار التعارف للمطبوعات، بيروت، ١٤٠٣ ق.
- ٢٥- اكمال الدين، شيخ صدوق، انتشارات اسلامي، قم، ١٣٦٣ ش.
- ٢٦- القاب و صفات مولاى متقيان، فرزین ثابت، نشر سبحان.
- ٢٧- امالي، شيخ صدوق، مؤسسه بعثت، تهران، ١٤١٧ ق.
- ٢٨- امالي، شيخ طوسي، مؤسسه بعثت، قم، ١٤١٤ ق.
- ٢٩- امالي، شيخ مفيد، جامعه مدرسين، قم، ١٤٠٣ ق.
- ٣٠- الامام الصادق و المذاهب الاربعه، اسد حيدر، دار الكتب العربى، بيروت، ١٣٩٠ ق.
- ٣١- الامام على (عليه السلام)، عبد الفتاح عبد المقصود، ترجمه، انتشار ١٣٥١ ش.
- ٣٢- الامامه و السياسه، ابن قتيبه دينورى، مكتبه الشريف الرضى، قم، ١٤١٣ ق.
- ٣٣- الامامه و اهل البيت، محمّد بيومي مهران، مركز الغدير للدراسات الاسلاميه، قم، ١٤١٥ ق.
- ٣٤- انقلاب تكاملى اسلام، جلال الدين فارسي، چاپ اول، ١٣٤٩ ش.
- ٣٥- اهل البيت فى الكتاب و السنّه، محمّد رى شهرى، دار الحديث، قم، ١٣٧٥ ش.

٣٦- اهل البيت، منزلتهم و مبادئهم، محمد جواد مغنیه.

٣٧- ايمان ابى طالب، شيخ مفيد، كنگره هزاره شيخ مفيد، قم.

٣٨- بانوان شيعه (فصلنامه)، ١٣٨٣ قم.

٣٩- بحار الأنوار، علامه مجلسى، مؤسسه الوفاء، بيروت، ١٤٠٣ ق.

ص: ٦٤٧

- ۴۰- بهج الصباغه فی شرح نهج البلاغه، محمد تقی شوشتری، امیر کبیر، تهران، ۱۳۷۶ ش.
- ۴۱- پایگاههای اینترنتی شیعه، انتشارات دلیل ما، ۱۳۸۲ قم.
- ۴۲- تاریخ الشیعه، محمد حسین المظفری، مکتبه بصیرتی، قم.
- ۴۳- تاریخ المدینه المنوره، ابن شَبّه، دار التراث، بیروت، ۱۴۱۰ ق.
- ۴۴- تاریخ جمع قرآن کریم، محمد رضا جلالی نایینی، نشر نقره، تهران، ۱۳۶۵ ش.
- ۴۵- تاریخ یعقوبی، احمد بن ابی یعقوب، دار صادر، بیروت.
- ۴۶- التبرک، احمد میانجی، بنیاد بعثت، تهران، ۱۴۰۴ ق.
- ۴۷- تبرک و توسل، جواد محدثی، مرکز الغدیر للدراسات الاسلامیه، قم.
- ۴۸- تحف العقول، ابن شعبه حرّانی، انتشارات اسلامی، ۱۳۶۳ ش.
- ۴۹- التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، حسن مصطفوی، مرکز نشر الکتاب، قم، ۱۳۹۷ ق.
- ۵۰- تدوین السنّه الشریفه، محمد رضا الجلالی، بوستان کتاب، قم، ۱۴۱۸ ق.
- ۵۱- ترجمه الامام علی بن ابی طالب (تاریخ دمشق)، دار الفکر، بیروت، ۱۴۱۵ ق.
- ۵۲- تشیع علوی و تشیع صفوی، علی شریعتی، مجموعه آثار «۹».
- ۵۳- تشیع و تصوف، کامل مصطفی شیبی، ترجمه علی رضا ذکاوتی، امیر کبیر، ۱۳۷۴ ش.
- ۵۴- تصحیح الاعتقاد، شیخ مفید، چاپ کنگره هزاره شیخ مفید، قم.
- ۵۵- تفسیر عیاشی، محمد بن مسعود عیاشی، المکتبه العلمیه، تهران، ۱۳۸۰ ق.
- ۵۶- تفسیر کبیر، فخر رازی، دار الفکر، بیروت، ۱۴۱۰ ق.
- ۵۷- تفسیر مرآه الانوار.
- ۵۸- تفسیر نور الثقلین، ابن جمعه حویزی، المطبعه العلمیه، قم.
- ۵۹- تقیّه، امر به معروف و نهی از منکر، احمد طیبی شبستری، تهران.

۶۰- تنقیح المقال، مامقانی، مطبعه مرتضویه، نجف، ۱۳۵۲ ق.

۶۱- توحید، شیخ صدوق، انتشارات اسلامی، قم.

۶۲- جاذبه و دافعه امام علی (علیه السلام)، شهید مرتضی مطهری، حسینیه ارشاد، تهران، ۱۳۴۹ ش.

۶۳- جلوه های ولایت در شعر فارسی، احمد احمدی بیرجندی، بنیاد پژوهشهای اسلامی، مشهد، ۱۳۸۰.

ص: ۶۴۸

- ۶۴- الجمل، شیخ مفید، کنگره هزاره نهج البلاغه، قم.
- ۶۵- جواهر التاريخ، علی الکورانی، دار الهدی للطباعه و النشر، قم، ۱۴۲۵ ق.
- ۶۶- جهشها، محمّد رضا حکیمی، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران، ۱۳۶۲ ش.
- ۶۷- چشمه در بستر، مسعود پورآقایی، حضور، قم، ۱۳۷۴ ش.
- ۶۸- چهارده قرن با غدیر، محمّد باقر انصاری، انتشارات دلیل، قم، ۱۳۷۹ ش.
- ۶۹- حقّ الیقین، سیّد عبد الله شبر.
- ۷۰- حکومت اسلامی، امام خمینی، چاپ نجف.
- ۷۱- حلیه الاولیاء، ابو نعیم اصفهانی، دار الکتب العربی، بیروت، ۱۳۸۷ ق.
- ۷۲- حماسه غدیر، محمّد رضا حکیمی، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران.
- ۷۳- حیاة الامام الحسین، باقر شریف القرشی، دار الکتب العلمیه، قم، ۱۳۹۶ ق.
- ۷۴- حیاة الامام الهادی، باقر شریف القرشی، دار الکتب الاسلامی، قم، ۱۴۰۹ ق.
- ۷۵- حیاة الامام موسی بن جعفر، باقر شریف القرشی، دار الکتب العلمیه، قم، ۱۳۸۹ ق.
- ۷۶- حیاة امیر المؤمنین علی (علیه السلام)، علی اصغر ناظم زاده، کوثر ولایت، قم، ۱۳۷۷ ش.
- ۷۷- حیاة سیّده النساء فاطمه الزهراء (س)، باقر شریف القرشی.
- ۷۸- خدمات متقابل اسلام و ایران، شهید مرتضی مطهری، چاپ اول، انتشار، ۱۳۴۹ ش.
- ۷۹- خصائص الائمه، سیّد رضی، مرکز البحوث الاسلامیه، مشهد، ۱۴۰۶ ق.
- ۸۰- خلافت و ولایت از نظر قرآن و سنت، محمّد تقی شریعتی.
- ۸۱- دائره المعارف تشیع، گروهی، بنیاد اسلامی طاهر، ۱۳۶۳ ش.
- ۸۲- دانشنامه امام علی (علیه السلام)، گروهی، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- ۸۳- دانشنامه امیر المؤمنین، گروهی، دار الحدیث، قم، ۱۳۸۲ ش.

۸۴- الدرّ المنثور، سیوطی، دار الفکر، بیروت، ۱۴۱۴ ق.

۸۵- در حریم حرم، جواد محدثی، نشر مشعر، تهران، ۱۳۷۵ ش.

۸۶- در محفل روحانیان، محمد علی مجاهدی، هجرت، قم، ۱۳۷۲ ش.

۸۷- دعبل خزاعی، شاعر دار بردوش، مصطفی قلیزاده، پژوهشکده باقر العلوم، قم، ۱۳۷۳ ش.

ص: ۶۴۹

- ۸۸- دفتر آفتاب، دبیرخانه کتاب سال ولایت، گروهی، تهران، ۱۳۸۱ ش.
- ۸۹- دلایل الصدق، محمد حسین المظفری، مکتبه النجاشی، تهران، ۱۳۹۶ ق.
- ۹۰- دیوان امیر المؤمنین، امام علی (علیه السلام).
- ۹۱- الذریعه الی تصانیف الشیعه، شیخ آقا بزرگ تهرانی، دار الاضواء، بیروت، ۱۴۰۳ ق.
- ۹۲- راهنماشناسی، محمد تقی مصباح یزدی، امیر کبیر، تهران، ۱۳۷۵ ش.
- ۹۳- زبان سیاسی اسلام، برنارد لوئیس، ترجمه غلامرضا بهروز لک، بوستان کتاب، قم، ۱۳۷۸ ش.
- ۹۴- زبده الاثار، محمد علی طبری، امیر کبیر، تهران، ۱۳۷۲ ش.
- ۹۵- سفینه البحار، شیخ عباس قمی، فراهانی، تهران.
- ۹۶- سنن الامام علی (علیه السلام)، گروهی، پژوهشکده باقر العلوم، قم، ۱۳۸۰ ش.
- ۹۷- سیرتنا و سنتنا، علامه عبد الحسین امینی.
- ۹۸- سیری در اماکن سرزمین وحی، نشر مشعر، تهران.
- ۹۹- سیری در نهج البلاغه، شهید مرتضی مطهری، انتشارات صدرا، قم.
- ۱۰۰- سیمای کارگزاران علی بن ابی طالب، علی ذاکری، بوستان کتاب، قم.
- ۱۰۱- شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، دار احیاء الکتب العربیه، ۱۳۷۸ ق.
- ۱۰۲- شرح نهج البلاغه، ابن میثم بحرانی، دفتر تبلیغات اسلامی، قم، ۱۳۶۲ ش.
- ۱۰۳- شیعه در اسلام، علامه محمد حسین طباطبایی، چاپ اول، ۱۳۴۶ ش.
- ۱۰۴- شیعه شناسی و پاسخ به شبهات، علی اصغر رضوانی، نشر مشعر، ۱۳۸۳ ش.
- ۱۰۵- الشیعه هم اهل السنّه، محمد التیجانی، شمس المشرق، بیروت، ۱۴۱۳ ش.
- ۱۰۶- صحیفه سجادیه، امام زین العابدین (علیه السلام)، ترجمه جواد فاضل، انتشارات امیر کبیر، تهران.
- ۱۰۷- صحیفه نور، امام خمینی، وزارت ارشاد اسلامی، ۱۳۶۲ ش.

۱۰۸- صوت العدالة الانسانيه، جرج جرداق.

۱۰۹- طبقات، محمّد بن سعد، دار الكتب العلميه، دار صادر، بيروت.

۱۱۰- طرح كلى اندیشه اسلامى، سيد على حسيني خامنه اى، دفتر نشر فرهنگ اسلامى، تهران، ۱۳۷۷.

۱۱۱- الطريق الى غدير خم، كمال السيد.

ص: ۶۵۰

- ۱۱۲- طلوع (فصلنامه)، مدرسه عالی امام خمینی، قم، ۱۳۸۱ ش.
- ۱۱۳- عبقات الانوار، میر حامد حسین هندی، مدرسه الامام المهدي، قم، ۱۴۰۵ ق.
- ۱۱۴- عقائد الاماميه، محمد رضا المظفر، چاپ اول، تهران.
- ۱۱۵- علل الشرايع، شيخ صدوق، مكتبه الداوري، قم، ۱۳۸۵ ق.
- ۱۱۶- علي من المهد الى اللحد، سيد محمد كاظم القزويني، مؤسسه النور، بيروت.
- ۱۱۷- عوالم العلوم، بحراني، مؤسسه الامام المهدي، قم، ۱۳۶۵ ش.
- ۱۱۸- عوالي اللئالي، ابن ابی جمهور احسائي، مطبعه سيد الشهداء، قم، ۱۴۰۵ ق.
- ۱۱۹- عيون اخبار الرضا، شيخ صدوق، تهران، منشورات جهان، ۱۳۷۸ ق.
- ۱۲۰- الغارات، ابراهيم بن محمد ثقفی، دار الكتاب، قم، ۱۴۱۰ ق.
- ۱۲۱- غدیر در آيينه كتاب، محمد انصاری، دليل ما، قم.
- ۱۲۲- غدیر در شعر فارسی، مصطفی موسوی گرمارودی، نشر الهادی، قم، ۱۳۷۴ ش.
- ۱۲۳- الغدير، علامه عبد الحسين اميني، دار الكتب العربي، بيروت، ۱۳۷۸ ق.
- ۱۲۴- غرر الحكم، آمدی، عبد الواحد آمدی، دانشگاه تهران، ۱۳۶۶ ش.
- ۱۲۵- فاطمه فاطمه است، علی شریعتی، چاپ ارشاد، تهران، ۱۳۵۰ ش.
- ۱۲۶- فتوت نامه، مولا حسین واعظ کاشفی، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۰ ش.
- ۱۲۷- فرهنگ عاشورا، جواد محدثی، نشر معروف، قم، ۱۳۷۴ ش.
- ۱۲۸- الفصول المهمه، ابن صباغ مالکی، دار الاضواء، بيروت، ۱۴۰۱ ق.
- ۱۲۹- فضائل الخمسه من الصحاح الستة، سيد مرتضى فيروز آبادی، دار الكتب الاسلاميه، تهران، ۱۳۹۲ ق.
- ۱۳۰- فنون بلاغت، جلال الدين همایي، نشر هما، تهران، ۱۳۷۱ ش.
- ۱۳۱- فيض القدير، (تلخيص عبقات)، شيخ عباس قمي، بوستان كتاب، قم، ۱۳۷۶ ش.

١٣٢- القاموس الفقهي، سعدى ابو حبيب، دار الفكر، دمشق، ١٤٠٨ ق.

١٣٣- قصار الجمل، على مشكيني اردبيلي، قم، ١٣٥٥ ش.

١٣٤- الكامل، ابن اثير، دار احياء التراث العربي، ١٤٠٨ ق.

١٣٥- كتاب على (عليه السلام)، مصطفى قصير العاملى، مجمع جهان اهل بيت.

ص: ٦٥١

- ۱۳۶- کتاب ماه هنر، وزارت ارشاد، شماره ۳۱-۳۲.
- ۱۳۷- کشف الارتیاب، سید محسن الامین، تهران، ۱۳۶۲ ش.
- ۱۳۸- کشف الغمّه، علی بن عیسی اربلی، دار الکتب الاسلامی، بیروت، ۱۴۰۱ ق.
- ۱۳۹- کفایه الخصام، محمد تقی دزفولی، تحقیق محمد حسین صفاخواه، آمه، ۱۳۸۰ ش.
- ۱۴۰- کلیات اقبال لاهوری، اقبال، انتشارات جاویدان، تهران، ۱۳۵۹ ش.
- ۱۴۱- کلیات دیوان شهریار، محمد حسین شهریار.
- ۱۴۲- کلیات سعدی، انتشارات امیر کبیر، تهران، ۱۳۷۶ ش.
- ۱۴۳- کنز العمال، علاء الدین علی الهندی، مؤسسه الرساله، ۱۴۰۵ ق.
- ۱۴۴- کیهان فرهنگی (ماهنامه) تهران، مؤسسه کیهان، ۱۳۷۳ ش.
- ۱۴۵- گلستان قرآن (نشریه) ویژه نامه امام علی (علیه السلام)، تهران، وزارت ارشاد اسلامی.
- ۱۴۶- لغت نامه، علی اکبر دهخدا، مؤسسه دهخدا، ۱۳۷۳ ش.
- ۱۴۷- لله و للحقیقه، علی آل محسن، نشر مشعر، تهران، ۱۳۸۳ ش.
- ۱۴۸- ماضی النجف و حاضرها، شیخ جعفر آل محبوبه نجفی.
- ۱۴۹- ماهنامه کوثر، آستانه مقدسه حضرت معصومه، قم، ۱۳۷۶ ش.
- ۱۵۰- مثنوی معنوی، جلال الدین بلخی رومی، امیر کبیر، تهران، ۱۳۵۳ ش.
- ۱۵۱- مجمع البیان، فضل بن حسن طبرسی، کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی، قم، ۱۴۰۳ ق.
- ۱۵۲- المحاسن، محمد بن خالد برقی، دار الکتب الاسلامیه، طبع دوم، قم.
- ۱۵۳- المحجّه البيضاء، فیض کاشانی، انتشارات اسلامی، قم.
- ۱۵۴- مرآه العقول، محمد باقر مجلسی، دار الکتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۶۳ ش.
- ۱۵۵- المراجعات، عبد الحسین شرف الدین، تحقیق شیخ حسین الراضی، مجمع جهانی اهل بیت، قم، ۱۴۱۶ ق.

۱۵۶-مروج الذهب، مسعودی، دار الاندلس، بیروت، ۱۳۸۵ ق.

۱۵۷-مسائل خلافیه و الرأی الحق فیها، علی آل محسن، نشر مشعر، تهران، ۱۳۸۳ ش.

۱۵۸-مستدرک وسائل الشیعه، میرزا حسین نوری، مؤسسه آل البیت، قم، ۱۴۰۸ ق.

۱۵۹-مشعل جاوید، محمد علی مهدوی راد، دلیل ما، قم، ۱۳۸۱ ش.

ص: ۶۵۲

- ۱۶۰-مشکات(فصلنامه آستان قدس رضوی)مشهد،بهار ۱۳۷۰ ش.
- ۱۶۱-مصادر حديث الطير،محمد جعفر الطبسی،کتابخانه تخصص امير المؤمنين،مشهد،۱۴۲۳ ق.
- ۱۶۲-مصادر نهج البلاغه و اسانیده،عبد الزهراء الحسينی الخطيب،دار الاضواء،بيروت.
- ۱۶۳-مظلومی گمشده در سقيفه،شهيد سيد رضا پاك نژاد،ج ۱،يزد.
- ۱۶۴-معادن الحكمة،محمد بن فيض كاشاني،جامعه مدرسین،قم،۱۴۰۷ ش.
- ۱۶۵-معارف و معاريف،سيد مصطفى حسینی دشتی،اسماعیلیان،قم ۱۳۶۹ ش.
- ۱۶۶-معالم المدرستين،مرتضى العسكري،بنیاد بعثت،تهران،۱۴۰۶ ق.
- ۱۶۷-معانی الاخبار،شيخ صدوق،انتشارات اسلامي،قم،۱۳۶۱ ش.
- ۱۶۸-معجم الالفاظ و الاعلام القرآنيه،محمد اسماعيل ابراهيم.
- ۱۶۹-معجم البلدان،ياقوت حموی،دار احیاء التراث العربی،۱۳۹۹ ق.
- ۱۷۰-معجم القبور،سيد محمد مهدي موسوی اصفهانی.
- ۱۷۱-معجم معالم الحجاز،عاتق بن غيث البلادی،نادی للمطبوعات،مکه،۱۳۹۸ ق.
- ۱۷۲-مفاتيح الجنان،شيخ عباس قمی،دفتر نشر فرهنگ اسلامي،تهران.
- ۱۷۳-مفردات،راغب اصفهانی،مکتبه المصطفوی،تهران،۱۳۷۳ ق.
- ۱۷۴-مقتل الحسين،خوارزمی،مکتبه المفید،قم.
- ۱۷۵-مکاتیب الرسول،علی احمدی میانجی،انتشارات اسلامي،قم.
- ۱۷۶-مکاسب،شيخ انصاری،انتشارات اسلاميه،تهران.
- ۱۷۷-الملاحم و الفتن،سيد بن طاووس،مؤسسه صاحب الامر،۱۴۱۶ ق.
- ۱۷۸-الملل و النحل،شهرستاني،دار المعرفه،بيروت،۱۳۹۵ ق.
- ۱۷۹-المناشده و الاحتجاج بحديث الغدير،كمال السيد.

۱۸۰-منتخب التواریخ، ملا هاشم خراسانی، کتابفروشی اسلامیة، ۱۳۴۷ ش.

۱۸۱-من لا یحضره الفقیه، شیخ صدوق، جامعۀ مدرسین، قم، ۱۴۰۴ ق.

۱۸۲-مواقف الشیعه، علی احمدی میانجی، انتشارات اسلامی، قم.

۱۸۳-موسوعه الامام علی بن ابی طالب، محمّدی ری شهری، دار الحدیث، قم، ۱۳۸۱ ش.

ص: ۶۵۳

- ۱۸۴- موسوعه العتبات المقدسه، جعفر الخليلی، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، ۱۴۰۷ ق.
- ۱۸۵- موسوعه شهاده المعصومين، گروهی، پژوهشکده باقر العلوم، قم، ۱۳۸۲ ش.
- ۱۸۶- موسوعه کلمات الامام الحسين (عليه السلام)، گروهی، پژوهشکده باقر العلوم، قم، ۱۳۷۳ ش.
- ۱۸۷- میزان الحکمه، محمدی ری شهری، دار الحديث، قم، ۱۴۱۶ ق.
- ۱۸۸- میزان، علامه محمد حسين طباطبائی، دار الکتب الاسلاميه، تهران، ۱۳۸۶ ق.
- ۱۸۹- میقات حج (فصلنامه) مرکز تحقیقات حج، قم.
- ۱۹۰- مینای قلم، جواد محدثی، بوستان کتاب، قم، ۱۳۸۰ ش.
- ۱۹۱- النصّ و الاجتهاد، سید عبد الحسين شرف الدين، مطبعه النعمان، نجف، ۱۳۸۴ ش.
- ۱۹۲- نظريه عداله الصحابه، احمد حسين يعقوب، انصاريان، قم، ۱۴۱۳ ق.
- ۱۹۳- نفحات الازهار، سید علی حسینی الميلانی، قم، ۱۴۱۸ ق.
- ۱۹۴- نقش عايشه در تاريخ اسلام، علامه مرتضى عسکری.
- ۱۹۵- النکت الاعتقاديّه، شيخ مفيد، کنگره هزاره شيخ مفيد، قم.
- ۱۹۶- النهايّه، ابن اثير، مؤسسه اسماعيليان، قم، ۱۳۶۷ ش.
- ۱۹۷- نهج البلاغه، سید رضی، فيض الاسلام، تهران.
- ۱۹۸- وحی و نبوت، شهيد مرتضى مطهری، انتشارات صدرا، قم.
- ۱۹۹- وسائل الشيعه، شيخ حر عاملی، دار احیاء التراث العربی، بيروت.
- ۲۰۰- وقف، ميراث جاويدان، (فصلنامه) سازمان اوقاف و امور خيريه، تهران.
- ۲۰۱- ویژه نامه فصلنامه حکومت اسلامی، دبیرخانه مجلس خبرگان، قم، ۱۳۸۱ ش.
- ۲۰۲- یادنامه علامه امینی، محمد رضا حکیمی، جعفر شهیدی، انتشار، ۱۳۵۲ ش.
- ۲۰۳- الیقین، سید بن طاووس، مؤسسه دار الکتب، قم، ۱۴۱۳ ق.

۲۰۴- یک قطره از دریا، محمد علی مجاهدی، قم، ۱۳۷۰ ش.

۲۰۵- ینابیع المودّه، سلیمان بن ابراهیم قندوزی، مکتبه الحیدریه، نجف، ۱۳۸۴ ق.

۲۰۶- یوم الدّار، سید طالب الحسینی الرفاعی.

ص: ۶۵۴

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟

سوره زمر / ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ. ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفاً علمی و به دور از تعصبات و جریان‌های اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب «مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می‌نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱. بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)
۲. تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی
۳. جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه، تبلت ها، رایانه ها و ...
۴. سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو
۵. گسترش فرهنگ عمومی مطالعه
۶. زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱. عمل بر مبنای مجوز های قانونی
۲. ارتباط با مراکز هم سو
۳. پرهیز از موازی کاری

۴. صرفا ارائه محتوای علمی

۵. ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱. چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲. برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳. تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴. تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵. ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶. تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷. راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸. طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹. برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰. برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

JAVA.۱

ANDROID.۲

EPUB.۳

CHM.۴

PDF.۵

HTML.۶

CHM.۷

GHB.۸

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

ANDROID.۱

IOS.۲

WINDOWS PHONE.۳

WINDOWS.۴

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

در پایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می
نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آواده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک ۱۲۹/۳۴ - طبقه
اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۰۲۱ - ۸۸۳۱۸۷۲۲

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

